

Dönem: 24

Yasama Yılı: 3

(S. Sayısı: 376)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

**ÜLKEMİZDE DEMOKRASİYE MÜDAHALE EDEN
TÜM DARBE VE MUHTIRALAR İLE DEMOKRASİYİ
İŞLEVSİZ KILAN DİĞER BÜTÜN GİRİŞİM VE
SÜREÇLERİN TÜM BOYUTLARI İLE ARAŞTIRILARAK
ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLERİN BELİRLENMESİ
AMACIYLA KURULAN**

MECLİS ARAŞTIRMASI KOMİSYONU

RAPORU

CİLT 1

Kasım 2012

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR

Dönem: 24

(S. Sayısı: 376)

Yasama Yılı: 3

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan

MECLİS ARAŞTIRMASI KOMİSYONU RAPORU

Kasım 2012

1- Muş Milletvekili Sırrı Sakık ve 23 milletvekilinin, darbeler ve muhtıraların demokratik sistemde, siyasal ve toplumsal yaşamda açtığı etkilerin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/236)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

12 Mart 1971 askeri muhtırası, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat 1997 post-modern darbesinin, demokratik sistemde, siyasal ve toplumsal yaşamda yol açtığı etkilerin bütün yönleriyle ve boyutlarıyla araştırılması, demokrasiyi kesintiye uğratan bu darbe süreçlerinin bir daha yaşanmaması için anayasal ve yasal düzeyde yapılacak değişikliklerin belirlenmesi ve Türkiye'nin darbelerle yüzleşmesi amacıyla Anayasa'nın 98. TBMM İç Tüzüğü'nün 104. ve 105. maddeleri gereğince Meclis Araştırması açılması için gereğini arz ederiz.

1) Sırrı Sakık	(Muş)
2) Pervin Buldan	(İğdır)
3) Hasip Kaplan	(Şırnak)
4) Halil Aksoy	(Ağrı)
5) Murat Bozlak	(Adana)
6) İdris Baluken	(Bingöl)
7) Ayla Akat Ata	(Batman)
8) Emine Ayna	(Diyarbakır)
9) Hüsamettin Zenderlioğlu	(Bitlis)
10) Altan Tan	(Diyarbakır)
11) Adil Kurt	(Hakkâri)
12) Esat Canan	(Hakkâri)
13) Sırrı Süreyya Önder	(İstanbul)
14) Sebahat Tuncel	(İstanbul)
15) Mülkiye Birtane	(Kars)
16) Erol Dora	(Mardin)
17) Ertuğrul Kürkçü	(Mersin)
18) Demir Çelik	(Muş)
19) İbrahim Binici	(Şanlıurfa)
20) Nazmi Gür	(Van)
21) Özdal Üçer	(Van)
22) Leyla Zana	(Diyarbakır)
23) Ahmet Türk	(Mardin)
24) Nursel Aydoğan	(Diyarbakır)

Gereke: Türkiye siyasal tarihi ne yazık ki darbelerin ağır bedelini ödemiş travmalarla dolu siyasal ve toplumsal bir geçmişe sahiptir. Yaşanan her darbe Türkiye'yi daha da geriye götürmüş, kör topal demokrasi kesintiye uğramış, özgürlükler askıya alınmıştır.

12 Mart 1971'deki askeri muhtıra, dönemin sivil hükümetini yönetimden uzaklaştırarak, kör topal ilerlemeye çalışan demokrasi sürecine önemli bir darbe indirdi. Ne yazık ki; dönemin parlamentosu muhtıraya direnmemiş ve hatta muhtıra metni parlamento

kürüstünden okunmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin rafa kaldırıldığı, binlerce kişinin işkencelerden geçirildiği ve üç devrimcinin idam sehпасına çıkartıldığı bu karanlık süreç ortak olunmuştur.

Demokrasiye ağır darbe indiren bu süreç, 12 Eylül askeri darbesinin önünü açmış, bir anlamda yarım kalan iş tamamlanmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, ülke tarihinde onarılması güç yaralar açmıştır. Her şeyden önce oluşturulan darbe Anayasasıyla getirilen yasakçı-ırkçı-tekçi zihniyet yurttaşlarımızın büyük bedeller ödemesine sebep olmuştur. Bu dönemde yüz binlerce yurttaşımız ağır işkencelerden geçirilmiş, binlercesi sakat bırakılmış, yüzlercesi öldürülmüş, yüz binlerce kişi cezaevlerine atılmış, binlercesi ülke dışına iltica etmek zorunda kalmış, siyasi partiler ve demokratik kitle örgütleri kapatılmış, siyaset yasağı getirilmiştir. 12 Eylül darbesi ve o süreçte yaşanan insanlık dışı ağır işkenceler, yasaklar, yine 12 Eylül darbesinin ürünü olarak çıkartılan tekçi-otoriter 12 Eylül Anayasası Kürt sorununda bugünlere uzanan ve ağır kayıplara yol açan çatışmalı süreci başlatmıştır. Türkiye 12 Eylül darbesi hukukuna göre dizayn edilmiş, devlet yapılanması ve kurumları, idari yapı cunta zihniyetine göre oluşturulmuş, darbeciler kendi vesayetini ve statükosunu kurmuştur. Milli Güvenlik Kurulu, Yüksek Öğretim Kurulu, sıkıyönetim ve sonrasında oluşan Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Özel Yetkili Mahkemeler, askeri yargı, yüzde 10'luk seçim barajı, örgütlenme-düşünce ve siyaset özgürlüğünün önünde engel olan Terörle Mücadele Kanunu gibi anti-demokratik yasalar bu darbe sürecinin birer kurumlaşmalarıdır.

28 Şubat'ta farklı bir nitelik büründürülerek gerçekleştirilen post-modern darbeye de görüldüğü üzere her darbe girişimi, yayınlanan her muhtıra, siyaset kurumuna yapılan her müdahale, ülkeyi geriye götürmüştür. Siyaset dışı güçlerin müdahalesi, siyaset kurumunun dirayetsizliği; toplumsal muhalefetin darbelerle, kanla bastırılması demokrasiyi zayıflatmış, ülkeyi demokratik reflekslerinden yoksun bırakmıştır. Bunun sonucu olarak demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel insan hak ve özgürlükleri çağdaş ülkeler düzeyine bir türlü çıkarılamamıştır.

Darbeler süreci ne yazık ki, militarist, şovenist, milliyetçi eğilimleri güçlendirerek, toplumsal barışı tehdit eder noktaya getirmiştir. Farklı kimlik ve kültürlerin barış içerisinde bir arada yaşadığı ülkemizde bundan hoşnut olmayan, dinler, diller, kültürler arasında çatışma yaratmak isteyen güç odakları her dönem çeşitli provokasyonlara başvurmuştur. Andıçlar, fişlemeler, yargısız infazlar, köy yakıp yıkımlar, faili meçhul cinayetler, işkenceler, katliamlar, insanlık dışı uygulamalar, darbelerin bir sonucu olarak yaşanmış, yaşatılmıştır.

Bugün halen düşünce, örgütlenme ve siyaset özgürlüğünü engellemeye dönük sürdürülen yasakçı uygulamalar, milletvekilinden belediye başkanına, gazetecisinden siyasetçisine, avukatından insan hakları savunucusuna, akademisyeninden öğrencisine kadar binlerce kişinin tutuklanması darbeci zihniyetin halen devrede olduğunu, darbelerin şekil ve nitelik değiştirse de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Türkiye'nin yakın döneminin en acı olaylarının saklı olduğu bu dönemi açığa çıkarmak ve bu dönemle yüzleşmesi artık kaçınılmazdır. Türkiye'nin bir daha darbeler süreci yaşamaması için bu yüzleşmeyi gerçekleştirmesi, anayasal alanda düzenlemeleri bir an önce

yapması, darbelerin çözümsüzlüğe mahkûm ettiği Kürt sorununun adil-demokratik-barışçıl bir çözüme kavuşturulması, Türkiye'deki darbe kurumlaşmalarının ve yasal-anayasal düzenlemelerin tasfiye edilmesi, topyekûn bir demokrasi seferberliğinin başlatılması Türkiye'nin en öncelikli gündemidir. Bu amaçla, darbe süreçlerinin bütün yönleriyle araştırılması ve yüzleşmesi amacıyla bir Meclis araştırması açılması elzemdir.

2- Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkan Vekilleri Giresun Milletvekili Nurettin Canikli, Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, İstanbul Milletvekili Ayşe Nur Bahçekapılı, Adıyaman Milletvekili Ahmet Aydın, Kahramanmaraş Milletvekili Mahir Ünal ve 120 milletvekilinin, darbeler ve muhtıraların toplumsal, siyasi, ekonomik ve hukuki alanlardaki etkilerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/237)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ülkemiz tarihinde darbeler ve muhtıralarla demokrasimize çok sayıda müdahale gerçekleşmiştir. Bu darbe ve muhtıraların ülkemize ve milletimize toplumsal, siyasi, ekonomik ve hukuki alanlarda yıkıcı etkileri olmuştur. Bu süreçlerde yaşanan gelişmeleri incelemek, bu gelişmelerin yıkıcı etkilerini belirlemek ve önlemler almak amacıyla Anayasanın 98, T.B.M.M. İçtüzüğü'nün 104 ve 105. maddeleri gereğince bir Meclis Araştırması açılması konusunda gereğini arz ederiz.

1) Nurettin Canikli	(Giresun)
2) Ayşe Nur Bahçekapılı	(İstanbul)
3) Ahmet Aydın	(Adıyaman)
4) Mahir Ünal	(Kahramanmaraş)
5) Ramazan Can	(Kırıkkale)
6) Mustafa Elitaş	(Kayseri)
7) Nihat Zeybekci	(Denizli)
8) Mehmet Doğan Kubat	(İstanbul)
9) Salih Kapusuz	(Ankara)
10) Mehmet Domaç	(İstanbul)
11) Selçuk Özdağ	(Manisa)
12) Mehmet Naci Bostancı	(Amasya)
13) İbrahim Yiğit	(İstanbul)
14) Ali Ercoşkun	(Bolu)
15) Yılmaz Tunç	(Bartın)
16) Mine Lök Beyaz	(Diyarbakır)
17) Fatih Şahin	(Ankara)
18) Metin Külünk	(İstanbul)
19) Süreyya Sadi Bilgiç	(Isparta)
20) Abdullah Nejat Koçer	(Gaziantep)
21) Ziver Özdemir	(Batman)
22) Bünyamin Özbek	(Bayburt)
23) Mehmet Altay	(Uşak)
24) Özcan Ulupınar	(Zonguldak)
25) Şirin Ünal	(İstanbul)
26) Mustafa Öztürk	(Bursa)
27) Hüseyin Bürge	(İstanbul)
28) Zülfü Demirbağ	(Elâzığ)
29) Salih Koca	(Eskişehir)
30) Orhan Karasayar	(Hatay)
31) Osman Aşkın Bak	(İstanbul)
32) Oya Eronat	(Diyarbakır)

- 33) Alpaslan Kavaklıoğlu (Niğe)
34) Ahmet Haldun Ertürk (İstanbul)
35) Sevde Bayazıt Kaçar (Kahramanmaraş)
36) Nurcan Dalbudak (Denizli)
37) Akif Çağatay Kılıç (Samsun)
38) Vedat Demiröz (Bitlis)
39) İsmail Kaşdemir (Çanakkale)
40) Enver Yılmaz (İstanbul)
41) Fehmi Küpçü (Bolu)
42) Yusuf Başer (Yozgat)
43) Tülay Kaynarca (İstanbul)
44) Tülay Selamoğlu (Ankara)
45) İbrahim Korkmaz (Düzce)
46) Muhammed Murtaza Yetiş (Adıyaman)
47) İlhan Yerlikaya (Konya)
48) İsmet Uçma (İstanbul)
49) Mehmet Sarı (Gaziantep)
50) Murat Göktürk (Nevşehir)
51) İdris Güllüce (İstanbul)
52) Mehmet Süleyman Hamzaoğulları (Diyarbakır)
53) Özlem Yemişçi (Tekirdağ)
54) Feramuz Üstün (Gümüşhane)
55) Ahmet Berat Çonkar (İstanbul)
56) Muzaffër Çakar (Muş)
57) Hasan Karal (Rize)
58) Mustafa Hamarat (Ordu)
59) İdris Şahin (Çankırı)
60) Mehmet Muş (İstanbul)
61) Halide İncekara (İstanbul)
62) Recep Özel (Isparta)
63) Sıtkı Güvenç (Kahramanmaraş)
64) Ahmet Baha Öğütken (İstanbul)
65) Sevim Savaşer (İstanbul)
66) Gülay Dalyan (İstanbul)
67) Hilmi Bilgin (Sivas)
68) Mihrimah Belma Satır (İstanbul)
69) Mustafa Ataş (İstanbul)
70) İsmail Aydın (Bursa)
71) Harun Karaca (İstanbul)
72) Hacı Bayram Türkoğlu (Hatay)
73) Ömer Faruk Öz (Malatya)
74) İsmet Su (Bursa)
75) Mehmet Erdoğan (Adıyaman)
76) Halil Ürün (Afyonkarahisar)

77) Pelin Gündes Bakır	(Kayseri)
78) Mehmet Yüksel	(Denizli)
79) Hüseyin Şahin	(Bursa)
80) İhsan Şener	(Ordu)
81) Hüseyin Üzülmez	(Konya)
82) Uğur Aydemir	(Manisa)
83) Ekrem Çelebi	(Ağrı)
84) Abdulkerim Gök	(Şanlıurfa)
85) Ertuğrul Soysal	(Yozgat)
86) Mahmut Kaçar	(Şanlıurfa)
87) Avni Erdemir	(Amasya)
88) Oğuz Kağan Köksal	(Kırıkkale)
89) Muammer Güler	(Mardin)
90) Mehmet Akyürek	(Şanlıurfa)
91) Afif Demirkıran	(Siirt)
92) Hüseyin Cemal Akın	(Malatya)
93) Cuma İçten	(Diyarbakır)
94) Tülay Bakır	(Samsun)
95) Tülin Erkal Kara	(Bursa)
96) Osman Kahveci	(Karabük)
97) Ahmet Arslan	(Kars)
98) Ali Rıza Alaboyun	(Aksaray)
99) Mehmet Şükrü Erdiç	(Adana)
100) Bülent Turan	(İstanbul)
101) Cahit Bağcı	(Çorum)
102) Ömer Selvi	(Niğde)
103) Salim Uslu	(Çorum)
104) Cem Zorlu	(Konya)
105) Ali Gültekin Kılınç	(Aydın)
106) Şuay Alpay	(Elâzığ)
107) Erdal Kalkan	(İzmir)
108) Sadık Yakut	(Kayseri)
109) Yaşar Karayel	(Kayseri)
110) Nevzat Pakdil	(Kahramanmaraş)
111) Ahmet Öksüzkaya	(Kayseri)
112) İsmail Tamer	(Kayseri)
113) Ali Aydınluoğlu	(Balıkesir)
114) Zeyid Aslan	(Tokat)
115) Mustafa Akış	(Konya)
116) Önder Matlı	(Bursa)
117) Muhammet Bilal Macit	(İstanbul)
118) Osman Boyraz	(İstanbul)
119) Hamza Dağ	(İzmir)

120) Oktay Saral	(İstanbul)
121) Erol Kaya	(İstanbul)
122) Faruk Işık	(Muş)
123) Zeynep Karahan Uslu	(Şanlıurfa)
124) Ayşenur İslam	(Sakarya)
125) Ali İhsan Yavuz	(Sakarya)

Gerekçe: Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana ülkemizde demokratikleşme sürecini kesintiye uğratan birçok antidemokratik uygulama olmuştur. Baskı kurarak, zor kullanarak ya da başka hukuk dışı yollarla millet idesine dayalı hükümetleri devirmek isteyenler, çeşitli darbe girişimlerinde bulunmuş; bu darbeler demokrasimizin tarihine birer kara leke olarak geçmiştir.

Siyasî hayatımızda 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 tarihlerinde demokrasiye hukuk dışı müdahaleler yapılmış; hükümetler cebir ve şiddet ya da baskı kullanılarak görevlerinden uzaklaştırılmış; millî iradenin tecelligâhı olan yüce parlamento lağvedilmiş, yüz binlerce vatandaşımız mağdur edilmiştir. Keza bu ülkede Başbakan ve Bakan konumundaki devlet adamları hukuksuz biçimde idam edilmiş, hafızalardan silinmeyen büyük acılar yaşanmıştır.

En son 27 Nisan 2007 tarihinde e-muhtıra olarak adlandırılan bir bildiriyle milli iradenin işbaşına getirdiği hükümete karşı bir müdahale teşebbüsünde bulunulmuş ise de, hükümetin dirayetli ve kararlı duruşu sayesinde bu talihsiz girişim sonuçsuz kalmıştır.

Özgürlükçü demokratik rejimlerde esas olan irade, milletin iradesidir. Bu rejimlerde iktidarlar milli iradenin tezahür ettiği hür ve serbest seçimler yoluyla göreve gelir; iktidarın görevde kalması veya görevden ayrılması da ancak demokrasinin kurum ve kuralları çerçevesinde mümkün olur. Bunun dışında bir yolu benimsemek demokratik sistemlerde asla kabul edilemez bir yaklaşımdır. Darbeler ve muhtıralar, sebebi ne olursa olsun demokrasiye, ülkeye ve millete çok ağır bedeller ödeten ve açıkça suç teşkil eden eylemlerdir. Darbelerin ve muhtıraların ülkemizde yol açtığı ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi tahribatın günümüze de sirayet eden görünür ve görünmez etkileriyle, toplum ve bireyler üzerinde meydana getirdiği maddi ve manevi zararların ve hak ihlallerinin kapsamlı biçimde araştırılarak alınması gerekli tedbirlerin tespiti bakımından bir meclis araştırma komisyonu kurulması amacıyla işbu önerge verilmiştir.

3- Milliyetçi Hareket Partisi Grubu adına Grup Başkan Vekilleri İzmir Milletvekili Oktay Vural ve Mersin Milletvekili Mehmet Şandır'ın, millî egemenlik ve demokrasiye müdahalelerin toplumsal, siyasi, ekonomik ve hukuki etkilerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/238)

(Önerge Özeti)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Millî egemenliğe, millet iradesine ve demokrasiye müdahalelerin ve buna yönelik girişimlerin, darbe süreçlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki sebep ve sonuçlarının, hukuk ve insanlık dışı kötü muamelelerin tespit edilmesini ve demokrasinin kurum ve kurallarının tesis edilmesi için yapılması gerekenleri belirlemek amacıyla Anayasanın 98'inci, İç Tüzüğü'nün 104 ve 105'inci maddeleri gereğince Meclis Araştırması açılmasını Milliyetçi Hareket Partisi grubu adına arz ederiz.

- 1) Oktay Vural MHP Grup Başkan Vekili İzmir Milletvekili
- 2) Mehmet Şandır MHP Grup Başkan Vekili Mersin Milletvekili

Gerekçe özeti: Cumhuriyetimiz millî egemenlik temelinde kurulmuştur. Millî egemenliğin millet iradesiyle tesisi demokratik hukuk devleti anlayışıyla mümkündür. Millet iradesini yok sayarak millî egemenliğe, demokrasiye hukuk dışı müdahaleler esasen cumhuriyetimizin yegane dayanağı olan milleti yok saymak anlamı taşır.

Askerî darbelerden toplumun her kesimi zarar görmüştür; görev başındaki seçilmiş meşru yönetimler cebren, şiddet yoluyla ve baskıyla yönetimden uzaklaştırılmış, parlamento feshedilmiş, sendikalar, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, demokrasinin olmazsa olmazı sayılan siyasi partiler bu darbelerin ve müdahalelerin muhatabı olmuşlar, sonuçta demokrasi ve hukuk devleti anlayışı büyük yara almıştır. Bu müdahalelerin gerçekleşmesinden önce toplumsal yapının tahrik edilmesi, toplumsal farklılıkların kaşınması, yaşanan çatışmalar; darbe süreci sonrasında ise işkenceler, kötü muameleler, yargı sürecine müdahaleler, mağduriyetler sürecinin de araştırma konusu yapılması siyasi ve hukuki meşruiyetin bir gereğidir.

Darbeler ve muhtıralar, Türkiye'de toplumsal olarak ortaya çıkan taleplerin meşruiyet içerisinde siyasileşerek devlet mekanizmasında yer bulmasını engelleyen, normal demokratik mekanizmanın işleyişinin temelini teşkil eden süreci sabote eden, özgürlükçü ortamı yok eden, milletin egemenliğini meşru temsilcileri yoluyla kullanmasını engelleyen bir geleneği oluşturmuştur. Bu durum toplumsal açıdan ülkenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlıklı bir demokratik sürecin tamamlanmasını mümkün kılacak gelişmelerin de önünü kesmiştir.

Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidarın yerine ara rejimlerin bir darbe ya da muhtırayla hâkim kılınmaya çalışılması o ülke demokrasilerinin olgunlaşmasını ve kurumsallaşmasını her zaman sekteye uğratmıştır. Hangi nedenle ve kime

karşı yapılmış olursa olsun, demokrasiye yönelik müdahaleleri reddetmek, demokratik kural ve işleyişi sonuçlarından bağımsız olarak savunmayı öngören bir ahlaki perspektifi yerleştirmek gerekir. Bunun için "iyi darbe-kötü darbe" ayırımına karşı çıkmak zorunludur. 27 Mayıs, 12 Eylül, 12 Mart, 28 Şubat ve 27 Nisan arasında tercih yapmak yerine topyekûn darbelerin karşısında durmak daha erdemli, daha tutarlı bir yoldur.

Gücün millete egemenliği ve millet iradesi üzerindeki baskısının zaman içinde mahiyet değiştirdiği dikkate alındığında, demokratik hukuk devletine yönelik tehdit odaklarının ve uygulamalarının da aynı sonucu verebileceği de dikkate alınmalıdır. Nitekim askerî müdahalelerin yönteminin dahi zaman içinde doğrudan ve dolaylı şekilde farklı mahiyetler aldığı görülmüştür. Şüphesiz hem ordunun siyasete müdahalesi hem de ordu üzerinden siyaset yapmak TSK'nın milletimiz nezdinde güvenilirliğini de zedelemektedir.

Demokrasiye ve millet egemenliğine müdahalelerin siyasal sonuçlar doğurduğu açıktır. Her bir müdahalenin, yapıldığı dönemde ve sonrasında siyasal bir sonuca yöneldiği ve bu siyasal amaçtan da ayrılamayacağı, ideolojik tercihleri doğurduğu açıktır. Bu süreçlerde güç odaklarının ve siyasal aktörlerin etkisi ele alınmalıdır. Demokratik süreç ve yönetim anlayışına yönelik müdahalelerin sadece ülke içinde güç paylaşımı arayışından kaynaklandığını ifade ederken, bu süreçlere dış unsurlarının etkisini göz ardı etmek süreçleri ve sonuçları tam manasıyla sorgulanma sonucu doğurmaz.

Geçmişini değiştirmek, onun acılarını telafi etmek, darbe ve muhtıraların kurbanlarını veya kaybettiklerini geri getirmek mümkün değildir. Ancak önceki kuşakların yapamadığını yapmak, çocuklarımıza özgür, adil ve insanca yaşayabilecekleri bir hukuk devleti bırakmak mümkündür ve zorunludur.

Darbelerden kurtulmak, insan haklarına dayalı demokratik bir rejim kurmak ve kurumsallaştırmak, her şeyden önce demokrasiye inanan bireylere, sivil toplum örgütlerine ve siyaset kurumuna ve çok boyutlu ve tutarlı bir mücadeleye bağlıdır. Bugüne kadar yaşanan darbeler, muhtıralar, demokrasi dışı müdahaleler ülkemize ve milletimize büyük acılar yaşatmış, toplumun her kesiminden insanlar bu müdahalelerin mağduru olmuşlardır. Bu süreçlerin toplum ve devlet hayatımız üzerinde meydana getirdiği tahribatın ortaya konulması, maddi ve manevi zararların ve hak ihlallerinin bütüncül bir şekilde araştırılması ve müdahalelerle karşı karşıya kalınmaması için gerekli tedbirlerin alınması için Meclis Araştırması yapılması amacıyla bu önerenin verilmesi uygun görülmüştür.

Milliyetçi Hareket Partisi Grubu Adına Grup Başkan Vekilleri İzmir Milletvekili Oktay Vural ve Mersin Milletvekili Mehmet Şandır'ın, Millî Egemenlik ve Demokrasiye Müdahalelerin Toplumsal, Siyasal, Ekonomik ve Hukuki Etkilerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi (10/238)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Millî egemenliğe, millet iradesine ve demokrasiye müdahalelerin ve buna yönelik girişimlerin, darbe süreçlerinin siyasi, sosyal, ekonomik hukuki sebep ve sonuçlarının, hukuk ve insanlık dışı kötü muamelelerin tespit edilmesini ve demokrasinin kurum ve kurallarının tesis edilmesi için yapılması gerekenleri belirlemek amacıyla Anayasanın 98'inci, İç Tüzüğü'nün 104 ve 105'inci maddeleri gereğince Meclis Araştırması açılmasını Milliyetçi Hareket Partisi grubu adına arz ederiz.

Oktay Vural

MHP Grup Başkanvekili
İzmir

Mehmet Şandır

MHP Grup Başkanvekili
Mersin

GEREKÇE

Cumhuriyetimiz millî egemenlik temelinde kurulmuştur. Millî egemenliğin millet iradesiyle tesisi demokratik hukuk devleti anlayışıyla mümkündür. Türk Milletinin iradesini yok sayarak millî egemenliğe demokrasi ve hukuk dışı müdahaleler esasen cumhuriyetimizin yegane dayanağı olan milleti dışlamakta ve güvenini sarsmaktadır.

Cumhuriyetimizi kuran Millî Kurtuluş savaşımızın amaç ve hedeflerini belirleyen Erzurum Kongresinde alınan kararlardan biri şudur: "Kuva-yi Milliye'yi etkili, millî iradeyi hakim kılmak esastır." 4 Eylül 1919'da Sivas kongresinde de şu karar alınmıştır: "Millî iradeyi temsil etmek üzere, Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanması mecburidir."

"Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir." Cumhuriyetimizin temel anlayışını ortaya koymaktadır. Bu ilke 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile hayata geçmiştir ve 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile resmîyet kazanmıştır.

Atatürk'ün 2 Şubat 1923 İzmir'de yaptığı konuşmada millî egemenliğe yaptığı vurgu bu anlayışı ortaya koymaktadır:

"İnsanlar iradesine sahip olabilmek için behemehal egemenliğine malik olmak mecburiyetindedir. Eğer egemenliğini başkasına kaptırmış ise, iradesini uygulama vasıtası elinde değildir."

"Ve yine yüz yüze çıkmıştır ki millet egemenliğe sahip olmadıkça kurtuluş yoktur."

"Efendiler, insanlık daima ve daima birtakım zor kullananların karşısında kalmıştır. İnsanlık bütün varlığını daima bu zor kullananların elinden kurtarmak için sarf etmiştir. Bu zor kullananlar bir milletin egemenliğini elinden zorla almış olmasıdır. İnsanlık bazen bu zorbalıkları yıkmış, parçalamış, asmış ve kesmiştir."

"Arkadaşlar! Egemenlik kayıtsız, şartsız daima ve daima milletin uhdesinde kalacaktır. Milletin egemenliği yüzyıllarca devam eden felaketlerden, fecaatlerden, rezaletlerden sonra başı sonu gelmeyen yumruklar altında ezile ezile hurdahaş olduktan sonra idrak ettiği benliğini kullanarak, fakat çok güçlülük elde edilebilmiştir."

"Ben korkusuz, çekinmeksizin kati olarak ifade ediyorum ki milli egemenliğin değiştirilmesi ve karıştırılması değil, fakat bir kelimesinin, bir noktasının bile, şöyle veya böyle olmasını isteyenler benim gözümde en koyu mürteçidir. Ve böyle adamlara karşı yapılacak şey, bunları parça parça etmektir."

Kurtuluş savaşı yıllarında dahi mücadelenin lider kadrosu askerlerden oluşmasına rağmen karar alma inisiyatifi her zaman sivillerin oluşturduğu Büyük Millet Meclis'inde olmuştur. Öyle ki, Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin hemen ardından 19 Aralık 1923'te çıkarılan bir kanunla Meclis üyesi bulunan subayların Meclis çalışmalarına katılması yasaklanmıştır.

Atatürk'ün Minber isimli gazetede ki orduyla ilgili görüşü ise özellikle darbe gerekçesi olarak Atatürk'ü gösteren kesimler açısından ibret vericidir. Atatürk, "Benim düşünceme göre, kuvvetli bir ordu dendiği zaman anlaşılması gereken manâ, her ferdi, özellikle subayı ve kumandanı, fen ilmi ve medeni âlemin gereklerine göre yetişmiş ve bunlara göre düşünce ve hareketlerini uygulayan ordudur, ordu ise yüksek ahlâkta bir heyettir. Şüphesiz ki tek amacı, vazifesi, düşüncesi ve hazırlığı vatani savunmak olan bu heyet, memleketin siyasetini idare edenlerin verecekleri karara göre faaliyete geçer." Özellikle son cümledeki "ordu, memleketin siyasetini idare edenlerin verecekleri karara göre faaliyete geçer" vurgusu silahlı bürokrasinin siyasi iradeye, yani seçilmişlere tabi olması gerektiğini açıkça vurguluyor.

Atatürk'ün bu görüşleri ışığında şu çıkarımı yapmak mümkündür: Elbette Türk ordusu binlerce yıllık bir geleneğin devamı olarak varlığını sürdürmektedir, Türk milleti ordusuna saygı duyar, askeri sever, askerlik mesleğini yüceltir ve onu destekler. Ancak Türk milleti asla ordunun milli savunma dışındaki konularda müdahil olmasını, seçilmiş siyasetçinin askeri bürokrasi karşısında aciz duruma düşürülmesini hoş karşılamaz. Bu anlamda darbelerle muhtıralarla askeri vesayetin milletin iradesi, milletin seçtikleri üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanmasına da karşıdır.

Ancak bütün bu gerçeklere ve tespitlere rağmen özellikle Türkiye'de çok partili hayata geçtikten sonra kimi zaman siyasetin çözüm üretememesiyle, kimi zaman bazı siyasi partilerin darbeci anlayışları desteklemesiyle, kışkırtmasıyla, kimi zaman basiretsiz tavırlarıyla kimi zamanda askerin mevcut siyasi ortamı bahane göstererek darbeler yapılmış ve bu şekilde demokrasi tarihimiz sık sık sekteye uğratılmış, milletin egemenlik hakkının kullanılması ara rejimlerle yönetilme yoluyla engellenmiştir.

Demokrasi tanımı gereği, yönetim işlevinin halk tarafından yetkilendirilmiş meşru temsilciler tarafından yerine getirilmesidir. Halkın özgür iradesiyle seçtiği temsilciler, halka karşı sorumludurlar. Kendilerini seçenlere hesap verirler ve seçmenleri tarafından başarılı bulunmazlarsa yine demokratik yollarla işbaşından uzaklaştırırlar. Oysa ki, ülkemizde nerdeyse her on yılda bir karşı karşıya kalınan sorun, siyaset dışı unsurların siyasete müdahale etmesi ve bu müdahalelerin demokratik siyasetin doğal akışının mecrasını değiştirmesine sebep olmasıdır. Bu anlamda askerî darbeler, Türkiye'de toplumsal olarak ortaya çıkan taleplerin meşruiyet içerisinde siyasileşerek devlet mekanizmasında yer almasını engelleyen, normal demokratik mekanizmanın işleyişinin temelini teşkil eden süreci sabote eden, milletin egemenliğini meşru temsilcileri yoluyla kullanmasını engelleyen bir geleneği oluşturmuşlardır. Bu durum toplumsal açıdan ülkenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlıklı bir demokratik sürecini tamamlanmasını mümkün kılacak gelişmelerin de önüne geçmiştir.

Türkiye demokrasi tarihi maalesef aynı zamanda onun kesintiye uğrayışının, muhtıra ve darbelerin talihsiz hatıraları ile doludur. Oysaki darbelerle demokrasilerin sekteye uğratılması, askıya alınması hatta ortadan kaldırılması demokratik hukuk devletlerinde olmaması gereken arizi bir görüntüdür. Ülke yönetimlerinin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidarın yerine ara rejimlerin bir darbe ya da muhtırayla birlikte hakim kılınmaya çalışılması o ülke demokrasilerinin olgunlaşmasını ve süreklilik arz etmesini her zaman sekteye uğratır. Siyasi tarihimizde neredeyse her on yılda bir gerçekleşen, kimi zaman muhtıra, kimi zaman darbe, kimi zaman da postmodern darbe olarak nitelendirilen, demokrasimizi inkitaya uğratan girişimlerin ülkeye verdiği zararları hep birlikte yaşadık. Parlamenter rejimi yıkmaya dönük bu tür girişimlerin bir daha gerçekleşmemesi için söz konusu darbelerin araştırılması, darbecilerin ve darbe zihniyetinin gerek hukuki gerekse idari olarak soruşturulması bu anlamda büyük bir önem kazanmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde mevcut olduğu kadarıyla veya asgari ölçüleriyle bile demokratik bir siyasi rejimde yaşamamızı engelleyen, her dönemde kurbanlarına tarifsiz acılar yaşatan ve milletimizde onulmaz yaralar açan darbeler nasıl bu kadar kolay yapılabiliyor? Neden bizde "darbelere dayanıklı" bir sosyo-politik düzen inşa edilemiyor? Neden darbe tehlikesi, sürekli olarak başımızın üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyor? Eğer bir gün Türkiye bu beladan kurtulacaksa, bunun zemini ne olabilir? Bu sorulara verilecek sağlıklı cevaplar aynı zamanda "Darbelerle hesaplaşıyoruz" söyleminin sağlıklı bir zemine oturtulmasına da yarayacaktır.

Bu demokrasi dışı müdahalelerin gerçekleşmesinden önce toplumsal yapı sürekli olarak tahrik edilmiş, toplumsal farklılıklar kaşınmış, bu yıllarda yaşanan çeşitli siyasi olaylar, çatışma ve terör, Türkiye'nin demokratik gelişmesinin önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Özellikle oluşan sağ-sol kutuplaşmasında Sovyetler Birliği'nin ideolojik etkisi olmasına rağmen, bu etkiyi büyük ölçüde Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak isteyen 'Batılı istihbarat' örgütlerinin yönlendirdikleri de bugün ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu kapsamda, 27 Mayıs 1960 yılında darbe yapılmış, sonrasında dönemin başbakanı ve iki bakanı asılarak demokrasi tarihimizde onulmaz bir yaranın açılmasına sebep olunmuştur. Arkasından ülkedeki anarşi gerekçe gösterilerek 1971 Muhtırası ve nihayetinde toplumda daha büyük travmalara yol açacak 12 Eylül 1980 Darbesi gerçekleşmiştir. Yine 28 Şubat 1997 yılında tarihe post modern darbe olarak geçen bir darbenin yanı sıra 27 Nisan 2007 yılında da E-Muhtıra olarak adlandırılan demokrasiyi inkitaya uğratma girişimlerine şahit olduk. Bütün bu yapılan darbeler, demokrasimize dönük siyaset dışı müdahaleler daha çok acıya, gözyaşına, demokrasi bilincimizin yaralanmasına neden olmuş, hükümetler cebir, şiddet ya da baskı yoluyla görevden uzaklaştırılmış, millet iradesinin temsil edildiği parlamento fesh edilmiş, demokrasinin vazgeçilmezli sayılan siyasi partilerin uzun süreli siyaset yapmalarının önüne set çekmiş, her defasında yeni siyasal mühendislik projelerine geçit vermek suretiyle partiler arasında da haksız bir rekabete yol açmıştır.

Darbelerin toplumumuzda ve siyasi hayatımızda ne büyük yaralar açtığına dair en iyi örnek hiç şüphesiz 12 Eylül 1980 darbesidir. 12 Eylül 1980 Darbesinde yaşanan travmanın ne boyutta olduğunu görmek için rakamlara müracaat etmek yeterli olacaktır. 12 Eylül Darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir

şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.

Bu darbelerden toplumun her kesimi zarar görmüştür, ancak en çok da demokrasinin olmazsa olması sayılan siyasi partiler darbelerin, müdahalelerin muhatabı olmuşlar en büyük yarayı da onlar almışlardır. Bu dönemde pek çok parti gibi Milliyetçi Hareket Partisi de kapatılmış, MHP ve Ülkücü Kuruluşlar davasında bu millete vatan aşkıyla bağlı olan ülkücü milliyetçi gençlerden kimisi idam sehpalarında can vermiş, kimisi senelerce zindanlarda kalmıştır. 33 duruşmaya sahne olan "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası"nda 587 kişi yargılanmış, 220 ülkücünün idamı istenmiş, 9 ülkücü genç idam edilmiştir. Bu anlamda MHP bu darbenin en büyük mağdurudur.

Bütün bu soruşturmalar, idam kararları, ölümler, işkenceler 12 Eylül beş generalin yönetime el koymasıyla sınırlı bir hadise olarak görmüyoruz. İki generali yargılamak 12 Eylül'ü yargılamak demek değildir. Çünkü bütün bunlar askeri, bürokratik pek çok fail tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle darbelerle hesaplaşırken, hesaplaşmanın sembolik olmaktan öteye geçmesi için darbeye zemin hazırlayan, darbeyi yapan, darbe zihniyetini sürdüren bütün bir sistemin ve zihniyetin ele alınması kaçınılmazdır.

MHP, milli egemenliğe ve demokrasiye aykırı hukuk dışı müdahaleleri siyasi ve hukuki meşruiyetten yoksun olduğunu ifade etmektedir. MHP'nin kurucusu Sayın Alpaslan Türkeş "En kötü demokrasi en iyi darbe idaresinden daha evladır." Şeklinde demokrasiye bakışını ortaya koymuştur. MHP'ne mensup milletvekillerinin 12 Eylül 1980 darbesi sürecinde yapılan uygulamalar hakkında 13 Ocak 1993 tarihinde TBMM'ne verdiği ve 21 Ocak 1993 tarihinde okunan araştırma önergesinin gerekçesi MHP'nin siyasal duruşunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

1980-1983 yılları arasında, yönetim birimleri ile güvenlik araştırma, yargılama yapan birimlerin dönemin başlatılan tüm soruşturma ve yargılamalarında, işkenceler, C-5 işkence barakalarına da feryatlar yükselmiş, bugüne kadar bu dönem araştırılmamış, sorgulanmamış ve sorumlular belirlenmemiştir.

1980 askerî müdahalesi, 11 Eylül 1980 günü dorukta olan anarşiyi, her ne hikmetse, aynı görev, aynı silah, aynı eleman ile 12 Eylül sabahı birden kesivermiş ve işledikleri Anayasa suçunun kılıfını yönetimleri zamanında hazırlayarak, anarşinin ve faili meçhul olayların taraf ve müsebbipleri şunlardır diyerek kamu karşısında, belki de kendilerinden sonra dahi bu suç işleyebilecekleri, demokrasiyi ihlal ve çiğnemenin kolaylığını sergilemiş ve sivil idare, demokrasi, insan hakları, kişilik dokunulmazlığı ayaklar altına alınmıştır.

Dünyanın her yerinde demokrasi ve anayasanın ihtilalle kesintiye uğratılması suçtur. Ancak, bizde ihtilalle teamül haline getirilmek istidadı göstermiştir.

Biz, bu ihtilal dönemini aralamalıyız. Bu nedenle;

1. Bu dönemde yapılan sorgulamalar sırasında işkenceler yapılmış mıdır?
2. "C-5" adı altında işkence barakaları hazırlanmış ve kurulmuş mudur? Kimler, ne için, nerelerde kurmuşlardır?
3. İşkencelerin ve C-5 işkence barakalarının müsebbip ve failleri kimlerdir? Bugün devletin hangi kademe ve noktalarında?

4. İşkence iddialarına karşı konsey, zamanın Hükümeti ve ilgili bakanlar ve sıkıyönetim komutan-lıkları ne gibi işlem yapmıştır.

5. Bu olaylar sırasında faili meçhul olayların çözümünde ödül, ikramiye, para yardımı veya teşviki yapılmış mıdır?

Bu hususların Yüce Meclis çatısı altında araştırılmasını istiyoruz. Anayasanın Geçici 15 inci maddesi bu araştırmaya yasal engel değildir. Çünkü;

1. Medeni Kanun yönünden;

12 Eylül sonrası suç ve faili araştırmalarında bu kanun yokmuş gibi sınırsız bir şekilde cümle medeni haklar ihlal edilmiş, bu ihlâlin gerekçesi veya varılmak istenen neticesi nedir?

2. Türk Ceza Kanunu yönünden;

Suç izafe edilen kişi yargılanıp aleyhine hüküm tesisine kadar masum kabul edilir. Yargılama organları karşısındaki kişiyi suçlu değil, suç işlediğinden şüphelenilen olarak görür. Bu, kişiye saygıdır. Kişinin, insan oluşundan kaynaklanan haklarına saygıdır.

12 Eylül yönetimi döneminde kişi bu yönüyle masum kabul edilerek mi yargılanmıştır? Yoksa, önce mahkum edilip, sonra mı yargılanmıştır?

3. Ceza Usulü Muhakemeleri Kanunu yönünden de yasal kriterler çiğnenmiştir.

4. Bütün bu işler yürürken suç veya suçlar oluşmuş mudur?

Araştırma talebimize konu 5 ana maddede sıraladığımız hususlar araştırılmalı ve bütün bu hususların cevapları verilmelidir.

Çünkü :

- Dönemde işkenceler, işkenceciler vardı ve bu insanlık suçu, failleriyle araştırılmalıdır.

- Özel işkence barakaları vardı. Kuranlar, kurulması emrini verenler ve yararlananlar araştırılmalıdır.

- Bu işkence suçluları halen yetkili noktalarda sinsice yeni bir ihtilal, yeni bir demokrasi çiğneme özlemi içerisinde faal olup olmadıkları, gelecek nesillere ibret olması bakımından araştırılmalıdır.

- Dönemin sıkıyönetim mahkemelerinin bildikleri gibi, çalışma sistemi ile yasaları aşarak, çiğneyerek verdikleri kararları, yargılama dosyaları araştırılmalıdır.

Çünkü:

a) Bunu işkencelere maruz kalanlar istiyor. Bu istek gök gürültüsünü geçecek boyutlarda ve feryatlar halindedir.

b) Bunu, işkenceye maruz kalanların babaları, anaları istemektedir.

c) Bunu, işkence sonucu devletinden korkan, şüpheye düşen, devletine güvenmek isteyenler istemektedir.

d) Sayın vekil arkadaşlarım, bunu millet istiyor, bunu asil istiyor.

Ben biliyorum ki, tarih denilen tanık, çok hassas bir ses ve görüntü kaydedici edasında her şeyi işlemekte, kaydetmektedir.

Öyleyse, hep birlikte bu tarihi aralayalım. Çünkü tarihi aralamazsak, bizi de, aynı tozlanacak sayfaları arasına atacaktır ve bu tozlu sayfaların her on yılda bir yakılmasına devam edilecektir.

Gelin bu tarihin sayfalarını, bu on yılın sonu yaktırmayalım.

Gelin hep beraber tarih yazalım.

Demokrasinin kendi bünyesinde, problemlerini kendisinin çözeceği Türkiye'ye yelken açalım.

Bu yüz yıl sürse de.

Yukarıdaki konuların tespiti için Anayasa ve içtüzüğün ilgili maddeleri uyarınca Meclis araştırması açılması hususunda gereğini saygılarımızla öneririz."

MHP Genel Başkanı 3 Nisan 2012 TBMM Grup toplantısında şu tesbiti yapmıştır:

"Bilinmelidir ki, 12 Eylül 1980 ihtilali; öncesi ve sonrasıyla tarafsız, objektif ve sağlıklı bir değerlendirmeye ihtiyaç duyan kara bir dönemin adıdır.

Ve o talihsiz ve cinnet döneminin en büyük zararını görmüş, çilesini çekmiş ve azabıyla yüz yüze kalmışların başında MHP ve ülkücü hareket gelmektedir."

Özellikle 12 Eylül 1980 darbesi başlatılan bir kovuşturma münasebetiyle siyasetin gündeminde yer almıştır. İşte MHP olarak yargı sürecine müdahil olmuştur. MHP Genel Başkanı bu iradeyi şu şekilde ifade etmiştir: "Milliyetçi Hareket Partisi son derece haklı ve yerinde bir şekilde, 32 yıl önceki demokrasi karşıtı müdahaleden en çok zarar gören taraflardan birisi olması bakımından, yürüyen söz konusu davaya müdahil olmuştur.

Zira milliyetçi-ülkücü hareket, 12 Eylül askeri ihtilalinin gerçek anlamda çilesini ve müşkülâtını yaşamış, bunun bedelini de işkencelerle ve idamlarla ağır bir şekilde ödemiştir.

Bahsi geçen konu kapsamında partimizin ve camiamızın herkesten önce ve fazla söyleyecek sözü ve karşılanması gereken hakkı bulunmaktadır."

MHP genel başkanı Sayın Devlet Bahçeli son olarak 3 Nisan 2012 tarihinde darbelerle ilgili olarak şu tesbitleri ifade etmiştir:

"Türkiye, 1960 sonunda içine girdiği sosyal şiddet ve toplumsal cepheleşmenin doruğunu 1980'den önceki puslu ve kanlı yıllarda yaşamıştır.

12 Eylül ihtilaline giden sürecin parke taşları 1970'li yılların tehlikeli ve tuzaklarla çevrili ortamında döşenmiştir.

Ölümler, kavgalar, kinler, öfkeler sosyal ve toplumsal yapıyı yangın yerine çevirmiştir.

İdeolojik ayrışma gönüllerin, duyguların ve müştereklerin altını oymuş; kurtarılmış mahalleler, işgal edilmiş okullar, bölünmüş şehirler, birbirine hasım kamplarda mevzilenmiş toplumsal kesimler yaşanan faciaların ve felaketlerin özeti olmuştur.

Üstelik 12 Eylül öncesinin Soğuk Savaş şartlarında, Türkiye'nin stratejik pozisyonu, dönemin küresel iki bloğunun karşılaşma arenası ve oyun sahası olması ülkemizin sıkıntıya girmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Başkalarının nam ve hesabına çalışan ajan provokatörlerin ektiği fitne tohumları denetimsiz ve kontrolsüz büyüyen habis ur gibi toplum ve devlet bünyesine yayılmış ve tesiri altına almıştır.

Bu nedenle yabancı ve yıkıcı emeller, tezgâhlar, oluşumlar, istihbarat düzenekleri aradıkları imkân ve iklimi kolayca bulmuşlardır."

MHP'nin 12 Eylül 1980 darbesine karşı duruşu ve bu darbenin mağduru olarak 1993 yılında verdiğimiz araştırma önergesindeki işkenceler, kötü muameleler, yargı sürecine müdahaleler olmak üzere belirtilen hususların da araştırma konusu yapılması siyasi ve hukuki meşruiyetin bir gereğidir. Kaldı ki bu hususların yargı kapsamı dışında bırakılması ancak ve ancak bu muamelelerin üstünün örtülmesine hizmet eder.

12 Eylül 1980 darbesine yönelik bir yargılamanın başlaması ile bu süreç öncesinde 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum sonucunda geçici 15. Maddesinin kaldırılmasına yönelik Anayasa değişikliği sürecinde siyasi partilerin tavrı da yine tartışma konusu yapılmıştır. MHP söz konusu Anayasa değişikliğinin esas itibarıyla yargının siyasallaşması, kuşatılması ve gücün vesayeti altına alınması sonuçlarını doğurabileceğini ifade ederek karşı tavrını oluşturmuştur. Öyle ki demokratik bir hak olarak yapılan Anayasa değişikliğine yönelik ortaya koyduğumuz tavıra karşı maalesef "Hayır diyenler darbecidir." Denmek suretiyle demokrasi dışı bir yaklaşım sergilenmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası 1982 Anayasası için yapılan referandumda Kenan Evren'in "Anayasaya hayır kampanyası açan vatan hainleri!" ifadesiyle 12 Eylül 2010'da yapılan referandumda "Hayır diyenler darbecidir" yaklaşımı arasındaki benzerlik ilginçtir. 1982 yılında Anayasa'ya hayır diyen yüzde 8.5 oyu vatan haini, 2010'da da yüzde 42 oyu da darbeci ilan eden zihniyet esasen ötekileştirici ve baskıcı zihniyetin bir yansıması benzer mahiyette olmuştur.

Esasen günümüzde yargı konusunda yaşanan gelişmeler MHP'nin endişelerin ve tespitlerinin haklılığını ortaya koymuştur.

Münhasıran geçici 15. Madde ile ilgili olarak MHP sadece kaldırılmasının yeterli olmayacağını, 12 Eylül döneminin tüm sorumlularının cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ile yargı merciine başvurulabileceğini ve açılacak davalarda zamanaşımı süresinin dava sonrası başlayacağını mümkün kılacak aşağıdaki önergelerle Geçici 15. Maddenin değiştirilmesini istemiştir:

"Madde 25 - Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının geçici 15 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan "sürülemez" ibaresi "sürülebilir" şeklinde, "başvurulamaz" ibaresi "başvurulabilir" şeklinde, ikinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve maddeye son fıkra olarak aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

"12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanının oluşturulduğu tarihe kadar geçen süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, Milli Güvenlik Konseyinin, bu dönemde kurulmuş hükümetlerin ve Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarını uygulayan idare, yetkili organ, merci ve görevliler tasarruflarından dolayı yargılanabilir."

"Açılacak davalarda zaman aşımı süresi bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte işlemeye başlar."

"Madde 25- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının geçici 15 inci maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve maddeye son fıkra olarak aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

"12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanının oluşturulduğu tarihe kadar geçen süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ile yargı merciine başvurulabilir."

"Açılacak davalarda zaman aşımı süresi bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte işlemeye başlar."

Bu önergeler kabul edilmemiştir. Bu önergelerin maçı 12 Eylül 1980 darbesinin yargılanmasını mümkün kılacak bir iradenin tesisi edilerek hukuk labirentleri içinde boşlukların ortadan kaldırılması idi. 12 Eylül 1980 darbesine yönelik olarak başlayan

yargılama sürecinde geliştirilen savunma işte bu hukuki boşluklara dayanmaktadır. Eğer Anayasa değişikliği yargılama yönünde somut bir irade koysaydı bu tartışmalar yaşanmayacak ve 12 Eylül 1980 darbesi sürecinin sadece iki şahsa indirgenmesi söz konusu olamayacaktı.

Darbelerden kurtulmak, insan haklarına dayalı demokratik bir rejim kurmak ve kurumsallaştırmak, her şeyden önce demokrasiye inanan bireylerden ve siyaset kurumundan geçmektedir. Darbelere dayanıklı, sağlıklı bir demokrasinin tesisi ise ekonomik, siyasi, ahlaki ve kültürel alanlarda verilecek çok boyutlu ve tutarlı bir mücadeleye bağlıdır. Darbe karşıtı mücadele, tutarlı bir ahlaki ve siyasi bilinçten bağımsız düşünülemez. Bunun anlamı, hangi nedenle ve kime karşı yapılmış olursa olsun, demokrasiye yönelik müdahaleleri reddetmek, demokratik kural ve işleyişi sonuçlarından bağımsız olarak savunmayı öngören bir ahlaki perspektifi yerleştirmektir. Bunun için "iyi darbe-kötü darbe" ayrımıyla mücadele etmek zorunludur. 27 Mayıs'ı veya 28 Şubat'ı atlayarak 12 Eylül'ün kurbanlarını anmayı, ya da 12 Eylül'ü atlayarak 27 Mayıs'ı 28 Şubat'ı tercih edenleri suçlamak yerine topyekûn darbelerin karşısında durmak, her bir darbe yapıcıyı, öteki kurbanlarla yüzleşmelerini sağlamak daha erdemli, daha tutarlı bir yoldur. Bizler kategorik olarak bütün darbeleri gayrimeşru ilan etmeyi mümkün kılacak ahlaki ve siyasi bir duruşu tesis etmek zorundayız. Türkiye'de bugüne kadar başaramayan maalesef budur. Geçmişini değiştirmek, onun acılarını telafi etmek, darbe ve muhtıraların kurbanlarını veya kaybettiklerini geri getirmek mümkün değildir. Ancak önceki kuşakların yapamadığını yapmak, çocuklarımıza özgür, adil ve insanca yaşayabilecekleri bir hukuk devleti bırakmak mümkündür. Demokratik standartların yükseltilmesi açısından ordu ile siyaset arasındaki ilişkilerin genel çerçevesinin yeniden belirlenmesi ve yönetim işlevinin halkın meşru temsilcileri tarafından yürütülebilmesinin sağlanması zorunludur.

Askeri bürokrasi Türk siyasi hayatını tarih boyunca siyasetin sınırlarını zorlayan ve onun alan genişletmesini engelleyen bir parametre olarak da etkisini göstermiştir. Askerî darbeler, Türkiye'de toplumsal olarak ortaya çıkan taleplerin meşruiyet içerisinde siyasileşerek devlete girdi sağlamasını engelleyen, normal demokratik mekanizmanın işleyişinin temelini teşkil eden süreci engelleyen bir geleneği oluşturmuşlardır. Bu durum toplumsal açıdan ülkenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlıklı bir modernleşme sürecinin tamamlanmasını mümkün kılacak gelişmelerin de önlenmesi anlamına gelmektedir.

Şüphesiz millet iradesine dayalı demokrasiyi hukuk devleti içinde güçlendirmek iradesini münhasıran asker-sivil ilişkiler kapsamında irdelemek kafi değildir. Gücün millete egemenliği ve millet iradesi üzerindeki baskısının zaman içinde mahiyet değiştirdiği dikkate alındığında demokratik hukuk devletine yönelik tehdit odaklarının ve uygulamalarının da aynı sonucu verebileceği de dikkate alınmalıdır. Nitekim askeri müdahalelerin yönteminin dahi zaman içinde doğrudan ve dolaylı şekilde farklı mahiyetler aldığı görülmüştür. Bu süreçler dikkate alındığında doğrudan askerin yönetime el koyması yanında, askeri gücün sivil yönetime uyarılar yapması, el koyma tehditleri, askeri gücün yargı, sermaye, medya ve siyasi kurum ve kişiler üzerinde oluşturduğu baskı veya vesayet yoluyla sivil yönetimi etkilemesi gibi süreçler demokrasi tarihimizde yaşanmıştır.

Şüphesiz bu noktada elinde gücü olanın, farklı yöntemleri kullanarak millet iradesini demokratik sayılmayan yöntemlerle etki altına alması ve böylece gerçek anlamıyla millet iradesinin hür ve gerçek biçimde tesisini kontrol altına alması ve yönlendirmesinin demokratik süreçleri dejenere ettiği de açıktır.

Demokrasi içinde ülkeyi yönetmek sorumluluğunu üstlenenlerin de elde ettiği güçle baskı, korku, sindirme yöntemlerinin de demokrasiye zarar verdiği açıktır. Bu kapsamda yargının siyasi gücün etkisi altına alınması, medyanın özgürlüğünün önündeki fiili engeller, demokraside denge ve denetim kanallarının tıkanması, eleştiri ve muhalefet imkânlarının fiili kısıtlanması gibi hususların zikredilmesi mümkündür. Toplumsal tercihlerin oluşmasında son derece önemli olan siyasi ve toplumsal muhalefet ve eleştirilerin şu veya bu şekilde oluşturulan "korku tüneli" içine sokulması veya böyle bir algı oluşturmasının da demokratik sürecin sağlığını etkilediği açıktır. Demokratik hukuk devletinin tam manasıyla tesisi hususundaki eksikliklerin sadece asker-sivil fay hattı üzerinde tanımlaması ve odaklaması yukarıda bahsi geçen uygulama ve anlayışların yeterince gündeme taşınmasını da engellemektedir. Demokrasiyi sadece oy vermek olarak tanımlamak, oy vermeyi de hür tercihlerin ortaya çıkma sürecinden ve demokratik yönetim anlayışından ayırmak mümkün değildir. Sivil idarenin giderek daha otoriter olması, demokratik tercih ve düşüncelerin yeşermesine uygun bir zemin oluşturmamasını görmeyip sadece oyla meşrulaştırılması demokrasinin kökleşmesini ve kavranmasını engellemektedir. "Darbe gelecektir" diye halkı korkutarak öbür taraftan demokrat kisvesi altında "sivil darbe" olarak nitelendirilecek anlayışların makul ve meşru kabul edilmesi mümkün değildir.

Demokrasiyi sadece araçsallaştırarak "Otoriterleşen bir hükümet, totaliter bir görünüm kazanan iktidar pratiği ve 'ben yaptım oldu' dayatmasını genelleştiren yönetim eğilimi" dünyanın her yerinde ve Hitler ve Mussolini gibi tarihin her döneminde demokratik değerleri ve anlayışı özümsemiş bir idare olarak tanımlanmayacağı açıktır.

Demokrasi üzerinde tehdit oluşturan zihniyetleri yalnızca siyaset dışında aramak ve dikkatleri yalnızca bu yöne çekmek, bu konudaki tarihi tecrübelerimizi göz ardı etmek olacaktır.

Ülkemizin politik geçmişinin bize kazandırdıkları, tehlikenin yalnızca siyaset dışından değil, yanlış siyaset ve demokrasi algısının da en az darbeci zihniyetler kadar demokrasimize zarar verebileceğini işaret etmektedir.

Muhalefetin yaşamasına ve kendisini geliştirmesine imkân tanımayan ve tahammül göstermeyen sistemleri demokratik parlamenter rejim, bu anlayış sahiplerini de demokrat olarak tanımlamak mümkün değildir.

Bu itibarla demokrasiyi yaşatmanın yolu sadece dış müdahale kanallarını kapatmaktan değil, bunun yanında diğer siyasal görüşleri de dinlemeyi öğrenmiş, farklı düşüncelerine saygı gösteren, onların da haklı olabileceğine ihtimal veren köklü bir demokratik zihniyet dönüşümünden geçmektedir.

Kendi dışındaki tercihleri yok sayan bu siyasal körlüğün de demokratik hayatımıza tıpkı dışarıdan olduğu gibi içeriden de darbe vuracağını artık anlamak ve bilmek gerekmektedir.

Onun için, burada esas olan "ele geçirme" psikolojisinden sıyrılmak, "olursa benim olsun ve benim dediğim olsun" zihniyetinden bir an önce arınmak olmalıdır.

Bütün müdahale arayışları demokratik siyasal sisteme olan güvenin zayıflaması ile artacak ve toplumsal destek bulacak; demokrasiye olan inancın artması ile son bulacaktır.

Bu nedenle milletimiz nezdinde siyasî sisteme karşı duyulan güvensizliğin tohumlarını ekmekten; itici, uzaklaştırıcı, aşağılayıcı tavırlardan kaçınmak siyasetçinin temel görevleri arasında olmalıdır.

Demokrasiye ve millet egemenliğine müdahalelerin siyasal sonuçlar doğurduğu açıktır. Her bir müdahalenin, yapıldığı dönemde ve sonrasında siyasal bir sonuca yöneldiği ve bu

siyasal amaçtan da ayrılamayacağı, ideolojik tercihleri doğurduğu açıktır. Darbe ve müdahalelerle siyasi partilerin dayandığı temel siyaset anlayışına karşı toplumsal yöneliş başka aktörlere yöneltilmiş ve bu aktörlerin siyasal dönüşümüne zemin hazırlanmış veya bu dönüşüm amaçlanmıştır. Bu süreçlerde siyasal aktörlerin etkisi ele alınmalıdır. 1960, 1980 ile 28 Şubat süreci gibi darbe ve müdahaleler sonucu oluşan yeni siyasal yapılanmanın doğurduğu sonuçların ve dönüşümün etkisi incelenmelidir.

Darbelerle, muhtıralarla siyaset hayatının oluşturduğu ana mecralar kesintiye uğratılmış, siyasi partilerin tecrübeleri yok sayılmış, halkın tercihleri köklü ve tecrübeli siyasi hareketler yerine konjonktürel partilere yönlendirilmiştir. Böyle bir yapısal gelişme demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partileri etkilemiş, siyasi partilerin halkla kurumsal ilişkilerinin ve halka karşı sorumluluğunun yerine, daha dar alanda kişisel veya grupsal sorumluluklar etkin olmuştur. Böylesine bir durum, seferber edilen seçmen kitleleri oluşturmaya yönelik bir siyaset anlayışını doğurmuştur.

Darbe ve müdahalelerin ortaya çıkardığı bir diğer sonuçta halk nezdinde doğurduğu mağduriyet algısı ile siyasette haksız rekabete yol açmasıdır. Askeri bürokrasinin siyasi müdahalelerinin mahiyeti bazı siyasi partiler için fırsat oluşturabilmektedir. Nitekim bu algının seçim meydanlarında kullanıldığı ve halkın tepkisel tercihlerine yol açtığı görülmüştür. Böylece oluşturulan bir ortam siyasi rekabeti haksızca etkilemekte ve seçmen tercihleri yönlendirilmektedir. Böylesine bir sonucun son müdahale yöntemleri ile etkili olduğu açıktır. Şüphesiz böylesine bir müdahalenin siyasi tercihleri etkilemek amacıyla yapıp yapılmadığı hususlarının da irdelenmesi kaçınılmazdır. Ancak bu şekilde müdahalelerin siyasi amaçlarının ortaya konması mümkün olabilecektir. Nitekim 28 Şubat süreci sonrasındaki siyasi yapılanmalar, 27 Nisan sonrasında 4 Mayıs 2007'de Dolmabahçe'de yapılan görüşmeler müdahalelerin ve müdahale girişimlerinin mahiyetini ortaya koyabilecektir.

Demokratik süreç ve yönetim anlayışına yönelik müdahalelerin sadece ülke içinde güç paylaşımı arayışından kaynaklandığını ifade ederken, bu süreçlere dış unsurlarının etkisini göz ardı etmek süreçleri ve sonuçları tam manasıyla sorgulanma sonucu doğurmaz. 12 Eylül öncesinin Soğuk Savaş şartlarında, Türkiye'nin stratejik pozisyonu, dönemin küresel iki bloğunun karşılaşma arenası ve oyun sahası olması ülkemizin sıkıntıya girmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1980'de iki kutuplu dünya düzeninde Kuzeyden gelen büyük tehlikeye karşı Türkiye'nin bir siper olarak Batı için bir yararı vardı. Artık Arap baharında, İslam dünyasında; Türkiye, Batı için ancak Ortadoğu petrolü konusundaki ve güneyden gelen tehditler için bir mütteftir. Bu dış stratejik konumlandırmanın Türkiye'de yer alan güç odakları üzerinde hem aktörleri, hem yöntemi, hem de mahiyet itibarıyla etkisi ele alınmalıdır.

Batıcı bloğun ideolojik ve stratejik tercihlerinin müdahalelerin hem oluşmasında hem de sonuçlarında oluşturduğu etkinin boyutları, milli egemenliğe ve bağımsızlığa dayalı cumhuriyetimizin bu vasıfları da dikkate alınarak incelenmelidir.

12 Eylül 1980 darbesini "bizim çocuklar" diyerek algılayan dış çevrelerin uluslararası güç dengesi içinde Türkiye'yi içindeki güçlerle kontrol etme amaçlarının araştırmaya konu süreçlerden arındırmak mümkün değildir. Şüphesiz böylesine bir etkinin zaman içinde hangi aktörler tarafından üstlenildiği de önemlidir. Zamanın ruhu dikkate alındığında uluslararası güç odaklarının Türkiye dengesi üzerinde etkin olma yöntemlerinin mahiyet ve mecraya değiştirdiği ifade edilebilir.

Demokrasiye müdahalelerle ilgili olarak ele alınması gereken hususlardan biri de son dönemlerde dava konusu da yapılan çeşitli planların varlığı hususudur. Yargı süreci devam

etmekle beraber söz konusu darbe planlarının da araştırma konusu yapılması kaçınılmazdır. Demokrasiye müdahale etmek amacıyla yapıldığı iddia edilen planların ortaya çıkışı Türk siyasetini de etkilemiştir. Sivil siyasete müdahaleye yönelik söz konusu planların ortaya çıkmasının demokratik tercihleri asker-sivil fay hattına yönelttiği ve siyasi bir malzeme olarak kullanıldığı açıktır. Varlığı iddia edilen bu planların hazırlanma süreci ile varlığının ortaya çıkarılma süreci ele alınmalıdır. Demokrasi tarihimizde müdahale ve muhtıraların oluşmasına etkin olan unsurlar ile bunların sonucu ve etkisi somut olarak görünürken, son dönemde söz konusu olan, varsa, ele geçen müdahale planlarını sonuçsuz bırakan sürecin ve buna etken olan hususların tesbiti, demokrasiye müdahalenin olduğu kadar, müdahale girişimlerinin önlenmesini sağlayan sebeplerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Milli egemenliğin ve millet iradesinin demokrasi içinde tecelli etme sürecine müdahaleler konusunda ele alınması gereken hususlardan biri de devletin diğer kurumlarının hukuk düzeninin ve millet iradesini koruma hususunda Anayasa ve kanunlardan kaynaklanan görevlerin ifası hususundaki tavırlarıdır.

Sivil siyaset ve yönetime darbe, muhtıra ve diğer benzeri müdahaleler Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasetin içine ve siyasi tartışmaların odağına koyduğu açıktır. Şüphesiz hem ordunun siyasete müdahalesi hem de ordu üzerindeki siyaset yapmak TSK'nın milletimiz nezdinde güvenilirliğini zedelemektedir. TSK'nın iç siyasi tartışmaların dışında tutularak ülkemizin güvenliğini sağlama konusunda milletimizin nezdindeki güveni koruması da hayati derecede bir öneme sahip olduğu açıktır. Esasen TSK'nın da bütün bu süreçten gerekli dersi çıkararak, milli egemenlik ve demokrasiye müdahale ile siyasete müdahil olmanın doğurduğu zararlar konusunda bir içsel sonuç çıkardığı da görülmektedir.

Türk devlet felsefesi, milli bütünleşme ve milli demokrasi ülküsüne dayanır. Demokrasi milletin, siyasi, kültürel ve iktisadi yönetime katılması, siyasi, kültürel ve iktisadi hâkimiyetin millete ait olmasıdır. Demokrasinin kökleşmesi ve gerçek anlamıyla milli egemenliğin tesisi ancak ve ancak böylesine bir yapı içinde mümkün olabilir.

Demokrasiye müdahale süreci ve sonuçlarının sağlıklı sorgulanması sonucunda demokratik hukuk devletinin tesisi için şu hususlara dayalı bir siyaset hâkim kılmalıdır:

1. Gerçek hukuk Devleti ve demokratikleşme yönünde siyasî süreç tamamlanmadığı için, siyasî bürokratlar devlet memurları oldukları hâlde, devleti ideolojik ve siyasî egemenlik aracı olarak kullanacak bir statü elde etmişlerdir.

Egemen blok, batıcı hayat tarzını ve batıcı kültür ürünlerini, batının stratejik amaç ve hedeflerini ve projelerini devletin ideolojik araçlarına dayanarak yaygınlaştıracak politikalara dönüştürmüştür. Bu dönüştürme kimi zaman yönetime müdahale ile kimi zamanda yönetime gelenlerin gönüllülük esasına dayalı olarak topluma empoze edilmiştir. Böylece siyasî bürokrasi, ideolojik olarak batılı hayat tarzını benimseyen bir söyleme sahip olmakla beraber, batının temellerini oluşturan dinamiklere karşı, hatta onların oluşumuna fırsat vermeyen bir rol oynamaktadır.

Her şeyden önce millete rağmen Türkiye'ye hükmeden eski-yeni egemen blokun oluşturduğu anti-demokratik ve gerçek anlamıyla cumhuriyetimizin dayandığı milli egemenlik ve bağımsızlık vasıflarını dejenere eden yapının tasfiye edilmesini sağlayacak ve etkin bir hukuk devletini inşa edecek köklü bir demokratikleşme programı birinci derecede önemlidir. Bireyin tercihlerini ve düşüncelerini savunacak mekanizmaların ve örgütlenme modellerinin oluşması demokratikleşmeyi içselleştirecektir.

2. Türkiye'nin yüzyıldır bocaladığı kalkınma meselesini çözecek, toplumsal enerjisi ile ekonomik potansiyelini harekete geçirecek, böylelikle büyük kalkınma hareketini başaracak yeni bir kalkınma programı uygulamak gerekmektedir. Bu kalkınma programının sahip olduğu kaynaklara, geleneklerine, ekonomik gelişme derecesine, sosyal uzlaşma sistemi içinde değer sistemine, üretime, bilim ve teknolojik gelişmelere ve beşeri zenginliğin niteliğine dayalı olarak uluslararası rekabete yönelmesi gerekmektedir.

3. Türkiye'nin batı karşısında güdümlü-bağımlı ilişkilerini yeniden, temelden ele alarak, batıyla karşılıklılık ve hakkaniyet esasında onurlu bir dışı ilişkiler konseptini inşa etmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Avrasya perspektifi etrafında kendi 'tarihsel coğrafyasında' yeni bir dışı siyasete açılımını gerçekleştirmek mecburiyeti vardır.

Bugüne kadar yaşanan darbeler, muhtıralar, demokrasi dışı müdahaleler ülkemize ve milletimize büyük acılar yaşatmış, toplumun her kesiminden insanlar bu müdahalelerin mağduru olmuşlardır. Türkiye'nin bir daha darbelerle karşı karşıya kalmaması için, bu darbelerin toplum ve devlet hayatımız üzerinde meydana getirdiği tahribat ve travmayı ortaya koymak, maddi ve manevi zararların ve hak ihlallerinin bütüncül bir şekilde araştırılması ve gerekli tedbirlerin alınması, müdahalelerin ekonomik, siyasi, ideolojik amaç ve sonuçlarının tesbiti için Meclis Araştırma Komisyonu kurulması amacıyla bu önerenin verilmesi uygun görülmüştür.

4- Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına Grup Başkan Vekilleri Ankara Milletvekili Emine Ülker Tarhan, İstanbul Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi ve Yalova Milletvekili Muharrem İnce'nin, ülkemizde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik tüm eylem ve işlemler ile sivil ve askerî darbelerin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/239)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ülkemizde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik tüm eylem ve işlemler ile demokrasiyi kesintiye uğratan tamamlanmış ve girişim niteliğindeki sivil ve askerî darbeler ile sonrası uygulamaların, demokrasi dışı toplumu terörize eden tüm vesayet sistemlerinin ve bunları önceleyen olay ve olguların araştırılması ve sorumlularının tespiti amacıyla Anayasanın 98, İçtüzüğü'nün 104 ve 105. maddeleri uyarınca bir Meclis araştırması açılmasını arz ve talep ederiz.

1) Emine Ülker Tarhan	CHP Grup Başkan Vekili Ankara Milletvekili
2) Mehmet Akif Hamzaçebi	CHP Grup Başkan Vekili İstanbul Milletvekili
3) Muharrem İnce	CHP Grup Başkan Vekili Yalova Milletvekili

Gereke: Türkiye'de yaşanmış tüm askerî ve sivil darbeler ile bunlara zemin hazırlayan girişimlerin ve bu girişimlerde bulunanların tespiti bir daha aynı olayların yaşanmaması için son derece önem taşımaktadır. Askerî ve sivil darbeleri önceleyen olayların yanı sıra darbeler sonrasında Türkiye'nin sürüklendiği mecranın ve bu sürecin aktörlerinin de belirlenmesi gerçeklerin ortaya çıkarılması noktasında önem taşımaktadır. Araştırma önergesi ile tüm bu gerçeklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Dönem: 24

Yasama Yılı: 3

TBMM

(S. Sayısı: 376)

Muş Milletvekili Sırrı Sakık ve 23 Milletvekilinin (10/236)

Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkan Vekilleri Giresun Milletvekili Nurettin Canikli, Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, İstanbul Milletvekili Ayşe Nur Bahçekapılı, Adıyaman Milletvekili Ahmet Aydın, Kahramanmaraş Milletvekili Mahir Ünal ve 120 Milletvekilinin (10/237);

Milliyetçi Hareket Partisi Grubu Adına Grup Başkan Vekilleri İzmir Milletvekili Oktay Vural ve Mersin Milletvekili Mehmet Şandır'ın (10/238);

Cumhuriyet Halk Partisi Grubu Adına Grup Başkan Vekilleri Ankara Milletvekili Emine Ülker Tarhan, İstanbul Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi ve Yalova Milletvekili Muharrem İnce'nin (10/239);

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergeleri ve (10/236, 237, 238, 239) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
(10 / 236, 237, 238, 239)

Sayı : A.01.1.GEÇ.0.00.00.00-10/236-95281
Konu : Komisyon Raporu

28.11.2012

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla; Anayasanın 98, İçtüzüğün 104 ve 105 inci maddeleri gereğince kurulan Meclis Araştırma Komisyonu çalışmalarını tamamlamış bulunmaktadır.

02/05/2012 tarihinde göreve başlayan Meclis Araştırması Komisyonumuzun yaptığı çalışma sonucunda düzenlediği rapor ilişikte sunulmuştur.

Gereğini arz ederim.

Saygılarımla.

Nimet BAŞ
İstanbul Milletvekili
Komisyon Başkanı

Ek : Rapor

ÜLKEMİZDE DEMOKRASİYE MÜDAHALE EDEN TÜM DARBE VE MUHTIRALAR İLE DEMOKRASİYİ İŞLEVSİZ KILAN DİĞER BÜTÜN GİRİŞİM VE SÜREÇLERİN TÜM BOYUTLARI İLE ARAŞTIRILARAK ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLERİN BELİRLENMESİ AMACIYLA KURULAN

MECLİS ARAŞTIRMASI KOMİSYONU
RAPORU

İçindekiler

Kısaltmalar	11
Başkanın Sunuşu	15
Araştırma Komisyonlarının Görev, Yetki ve Süreleri ile Hukuki Dayanakları	43
Komisyonun Kuruluşu	44
Komisyonun Faaliyetleri	47
I. GENEL DEĞERLENDİRME	53
1. Türkiye’de Devlet Geleneği ve Demokrasi	55
Militarizm, Soğuk Savaş ve Uluslararası Sistemin Darbelerdeki Rolü	55
Demokrasi, Darbeler ve Türk Modernleşmesi	61
2. Millî Güvenlik Kurulu	87
Ulusal Güvenlik Siyaseti	87
İç Tehdit Algısı	93
3. Devlet Teşkilatı ve Genelkurmay Başkanlığı	101
Özerk Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti	101
Millî Savunma Bakanlığına Bağlı Genelkurmay Başkanlığı	104
Otonomi	106
4. İç Güvenlik	109
5. Özel Harp Dairesi, Kontrgerilla ve Gayri Nizami Harp	113
6. Askerin Eğitimi	131
7. Yargı Birliği ve Askeri Yargı	137
Çift Başlı Yargı	137
Yargının Tarafsızlığı, Bağımsızlığı ve Ordu	138
8. Ekonomi ve Darbeler	143
9. Askeri İşlerin Denetimi	155
10. Ulusal İstihbarat ve Darbeler	161
11. Medya, Aydınlar, Sivil Toplum ve Darbeler	169
Sonuç ve Öneriler	193
II. 27 MAYIS 1960 DARBESİ	199
1. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye ve Demokrasiye Geçiş Süreci	203
İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye Panoraması ve DP’nin Kuruluş Süreci	203
Çok Partili Demokrasiye Geçiş Sürecinde Truman Doktrini ve Marshall Planı	207
1946 Seçimleri ve DP’nin Muhalefet Süreci	208
2. Türkiye’nin Demokrat Partili Yılları	211
1950 Seçimleri ve DP’nin İktidara Gelişi	211
1950-1954 Döneminde DP Hükümeti	223

1954 Seçimleri ve Sonrası Dönem	228
1957 Seçimleri ve Sonrası Dönem	235
1950-1960 Arası Dönemde DP-Basın İlişkisi.....	253
27 Mayıs Sürecine Girilirken Dış İlişkiler.....	255
1950-1960 Arası Dönemde İktisadi Durum	258
3. 27 Mayıs Darbesi ve Türk Siyasi Hayatında Yeni Bir Dönemin Başlangıcı	263
27 Mayıs Darbesi.....	263
Milli Birlik Komitesi Dönemi	267
Yassıada Yargılamaları.....	279
1961 Anayasasının Hazırlanışı ve Kurucu Meclisin Teşekkülü.....	284
Yeni Siyasi Partilerin Kurulması	287
Yuvarlak Masa Toplantıları ve Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961).....	290
Basın Anlaşması	292
1961 Anayasasıyla Birlikte Türk Siyasi Hayatına Katılan Kurumlar	293
1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi	310
27 Mayıs Sonrası Dönemde Gizli Yapılanmalar ve Darbe Girişimleri.....	313
Demokrat Partilerinin Af Sorunu	327
147'likler Olayı.....	334
56 Ağa Olayı	337
Güneydoğu Anadolu ve Kürt Meselesi	338
27 Mayıs Darbesi Sonrasında İktisadi Durum.....	339
Değerlendirme ve Sonuç	349
27 Mayıs Kronolojisi	355
III. 12 MART 1971 MUHTIRASI.....	379
1. 12 Mart Muhtırası Öncesi Gelişmeler	381
12 Mart Öncesi Genel Durum.....	381
1965 Seçimleri ve Sonrası Başlıca Gelişmeler.....	384
1969 Seçimleri	387
Farklı Aktör ve Kurumların 12 Mart Muhtırası Öncesi Sürece Yaklaşımları	390
2. 12 Mart Muhtırası ve Sonrasında Yaşanan Başlıca Olaylar	415
Doğrudan Müdahalenin Dolaylı Müdahaleye Dönüşmesi ve 9 Martçıların Tasfiyesi.....	415
12 Mart Muhtırasının Verilmesinde İç Etkenlerin Rolü	431
12 Mart Muhtırasının Verilmesinde Dış Etkenlerin Rolü.....	440
3. 12 Mart Muhtırasına Yönelik Tutum ve Tepkiler	447
Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Muhtıra Sonrasındaki Tutumu ve Faaliyetleri.....	447
Partiler Üstü Hükümetin Kuruluşu ve Tepkiler.....	448
Muhtıraya ve Partiler üstü Hükümete Yönelik Sol Çevrelerin Tavır	452
Muhtıraya ve Partiler üstü Hükümete Yönelik Sağ Çevrelerin Tavır.....	457
Muhtıra Sürecinde Yaygınlaşan Şiddet Eylemleri	461
4. Ara Dönem Hükümetleri ve 1973 Seçimleri.....	475
Anayasa Değişikliği Tartışmaları.....	475
Erim-Demirel Çatışması ve Birinci Erim Hükümetinin İstifası	484
Ferit Melen Hükümeti Dönemi.....	495
Naim Talu Hükümeti Dönemi	506
Siyasi Partilerdeki Gelişmeler ve 1973 Seçimleri.....	514
1973-1977 Yıllarında Hükümetler	519

Değerlendirme ve Sonuç	525
12 Mart'tan 12 Eylül'e Olaylar Kronolojisi.....	529
IV. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ	561
1. Darbe Öncesi Dönemde Siyasi İlişkiler ve Siyasi Dinamikler.....	563
Adalet Partisi.....	563
Cumhuriyet Halk Partisi	566
Milliyetçi Hareket Partisi.....	571
Millî Selamet Partisi	573
Türkiye İşçi Partisi.....	575
12 Eylül'e Giden Süreçte Partiler Arası İlişkiler.....	576
12 Eylül Öncesine Etki Eden Siyasi Dinamikler.....	583
2. 12 Eylül Darbesi Öncesi ve Sonrasında Ekonomi ve Ekonomik Dinamikler	587
Darbe Öncesi Dönemde Ekonomik Ortam (1977-1980)	587
Darbe Sonrası Dönemde Ekonomik Ortam (1981-1983).....	592
3. 12 Eylül Öncesi ve Sonrasında Çalışma Hayatı	599
Dönemin Ekonomisine ve Çalışma İlişkilerine Genel Bakış	599
1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı.....	601
Toplu Sözleşmeler, Grevler ve Lokavtlar	602
Darbe Öncesi ve Sonrası Dönemde İşçi-İşveren Temsilcileri.....	604
Darbe Sonrasında Silahlı Kuvvetler Vakıflarına Yardım Yapan Sendikalar	613
4. Darbeye Giden Sürecin Sosyolojik Analizi ve Toplumsal Maliyeti	615
Sosyolojik Dinamikler	615
Yapay “Kaos Toplumu”nun Ortaya Çıkışı.....	616
Toplumsal Şartların Analizi	618
Darbenin Toplumsal Maliyeti	629
5. Darbenin Sosyal Psikolojik Kökenleri, Travma ve Psikolojik Maliyet	633
Vesayetçi-Darbeci Zihniyetin Kökenleri.....	633
Darbeci, Sistemine Hakikaten İnanmış Vesayetçidir.....	636
Darbelerle Yüzleşmek	638
Şiddet Kültürü Darbeciliği Besler.....	641
Bir Toplumsal Travma Olarak Darbe ve Onarılması.....	643
Darbeci ve Darbe Travmasının Yarattığı Maliyetler.....	645
6. Darbe Öncesi ve Sonrası Uluslararası İlişkiler ve Dinamikler	649
Yeni Küresel Ekonomik Yapılanma, Neo-liberalizm ve 12 Eylül.....	649
ABD'nin Rolü.....	653
İran İslam Devrimi	658
SSCB'nin Afganistan'ı İşgali.....	668
Arjantin Askeri Darbesi	677
Arjantin Darbeleri ile Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi	681
Kıbrıs Meselesi	684
NATO	697
Darbeye Uluslararası Toplumun Tepkisi.....	702
7. Darbe Öncesi ve Sonrası Dönemin Demokratik Değerlendirilmesi	707
Darbe Öncesi Ortamın Demokratik Değerlendirilmesi	707
Uyarı Mektubu.....	715
Bayrak Harekâtı	721
12 Eylül.....	721

Darbe Öncesi Dönemde Asker-Hükümet İlişkileri.....	723
Darbe Sonrası Ortamın Demokratik Değerlendirilmesi.....	736
8. Darbe Öncesi Şiddet, Terör Olayları ve Bunlarla Mücadele	743
Şiddet, Siyasal Şiddet, Terör ve Anarşi Kavramları	743
Darbe Öncesi Dönemde Türkiye’de Anarşi ve Terör.....	744
1979 Faruk Sükan Raporu	771
Sıkıyönetim İlanı ve Uygulaması.....	775
Sıkıyönetim Uygulamasının Hukuki İncelemesi.....	784
Siyasal Şiddet Olayları ile Mücadelede Mülki ve Askeri Yönetim	789
9. Siyasal ve Hukuksal Boyutları ile 1982 Anayasasının Hazırlanması	801
Darbe Öncesinde Yeni Anayasa Çalışmaları	801
1982 Anayasası’nın Hazırlık Çalışmaları ve Kabulü	806
10.1977-1983 Dönemi Türkiye’nin Bürokratik Yapısı.....	813
Bürokrasi Kavramı.....	813
Yönetim-Siyaset İlişkisi	814
Darbe Öncesi Bürokratik Yapıya Bakış.....	817
Darbe Sonrası Dönemde Bürokrasi ve Yeniden Düzenleme	835
11. Darbe Döneminin İnsan Hakları Açısından İncelenmesi.....	839
12. Darbenin Üniversitelere ve Akademik Hayata Maliyeti.....	849
13.12 Eylül Darbesinin Yargılanmasına İlişkin İddianame.....	853
Darbeye Giden Süreçte Yaşanan Toplumsal Olaylara İlişkin Değerlendirme	855
Darbe Yönetiminin Yaptığı Hazırlıklar ve Müdahale Fikrinin Ortaya Çıkışı	862
Darbe ve Sonrası.....	866
Gözaltında ve Cezaevlerinde İşkence Gören Mağdurlar.....	870
Mağdurların Beyanları ile Belgelerdeki Cezaevi Görevlilerinin İsimleri	870
İşkence Yapıldığına Dair Tespit Raporu Düzenleyen Hekimler	871
Gözaltı Merkezleri ve Cezaevlerindeki İşkence Yöntemleri	871
Güdümlü Demokrasiye Dönüş	873
Anayasayı İhlal (Askeri Darbe) Suçuna İlişkin Değerlendirme.....	874
İç Hizmet Kanunu 35. Maddesinin Değerlendirilmesi	877
Zamanaşımı Yönünden Yapılan Değerlendirme	877
Geçici 15. Maddenin Af Niteliğinde Olup Olmadığı Tartışması.....	878
İşkence ve Kötü Muamele İddialarının Değerlendirilmesi.....	879
Şüpheli Ahmet Kenan Evren’in Savunması	879
Şüpheli Ali Tahsin Şahinkaya’nın Savunması	880
14. Darbe Sürecinde Meydana Gelen Önemli Olaylara İlişkin Davalar.....	883
Çorum Olayları.....	883
Sivas Olayları	885
Abdi İpekçi Cinayeti Davası.....	888
Gün Sazak Cinayeti Davası	888
MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davaları	889
Barış Derneği Davası.....	892
DİSK ve DİSK’e Bağlı Sendikalar Davası	892
15. Darbenin Hukuk ve Yargı Üzerindeki Etkileri	895
Hukuk ve Anayasa Düzenine Etkisi	895
Darbenin Yargıya Etkileri.....	896
16. Dünyada Darbelerle İlgili Kurulan Komisyonlar ve Sonuçları	905

Arjantin.....	905
Gana.....	906
Haiti.....	907
Şili.....	908
Uganda.....	910
Uruguay.....	910
Kurulan Komisyonların Genel Değerlendirmesi.....	911
Değerlendirme ve Sonuç.....	913
V. 28 ŞUBAT 1997 POSTMODERN DARBESİ VE 27 NİSAN 2007 E-BİLDİRİSİ.....	915
1. Dünyada ve Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Ortaya Çıkışı.....	927
Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Ortaya Çıkışı.....	927
Türkiye’de Darbelere Gerekçe Gösterilen Mevzuat.....	930
MGK ve MGK Genel Sekreterliği Mevzuatı.....	932
MGK Eliyle Yürütülen Psikolojik Harekât Faaliyetleri.....	934
2. 28 Şubat Öncesinde Siyasi Gelişmeler.....	939
3. Refah-Yol Hükümeti Dönemi.....	949
Hükümetin Kuruluşu.....	949
Hükümet Dönemindeki Önemli Siyasi ve Sosyal Olaylar.....	950
Hükümetin Dış Politikası.....	959
4. 28 Şubat Sürecinde Medyanın Rolü.....	965
Basın-Yayın Organlarının Hükümete Bakışı.....	965
28 Şubat Döneminde Habercilik Örnekleri.....	971
Andıç.....	975
5. 28 Şubat 1997 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı.....	979
28 Şubat 1997 tarihli MGK Toplantısı Öncesindeki Çalışmalar.....	979
28 Şubat 1997 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı ve Sonrasındaki Çalışmalar.....	1032
28 Şubat 1997 Tarihli MGK Toplantısı Sonrası Gelişmeler.....	1049
Basın, Yargı ve Bürokrasiye verilen Genelkurmay Brifingleri.....	1056
Refah Partisi’nin Kapatılması Davası.....	1080
Başbakan Erbakan’ın istifası.....	1080
ANASOL-D Hükümeti.....	1081
ANASOL-D Hükümeti Döneminde Cumhurbaşkanı’na Sunulan Brifingler.....	1082
DSP Azınlık Hükümeti Dönemi.....	1111
6. 28 Şubat 1997 Tarihli 406 Sayılı MGK Kararının Uygulamaları.....	1115
Refah-Yol Hükümeti Dönemi.....	1116
ANASOL-D Hükümeti Dönemi.....	1130
MGK Kararları.....	1133
DSP Azınlık Hükümeti Dönemi.....	1136
AK Parti Dönemi.....	1137
7. 28 Şubat Sürecinin Devlet ve Toplum Üzerindeki Yansımaları.....	1153
Türk Silahlı Kuvvetlerince Yapılan İşlemler.....	1153
İçişleri Bakanlığınca Yapılan İşlemler.....	1160
Diyanet İşleri Başkanlığınca Yapılan İşlemler.....	1163
RTÜK Tarafından Yapılan İşlemler.....	1167
Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yapılan İşlemler.....	1169
Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversitelerde Yapılan İşlemler.....	1172
Türkiye Büyük Millet Meclisi	
(S. Sayısı: 376)	

Basın- Yayın Kuruluşlarına Yapılan Baskılar.....	1180
8. 28 Şubat Sürecinin Hukuksal/Yargısal Boyutu.....	1183
28 Şubat Süreci Brifinglerinin Genel Felsefesi.....	1183
28 Şubat Kararlarının Analizi.....	1184
Darbe Dilindeki Farklılaşmanın Adı: 28 Şubat.....	1186
28 Şubat Sürecinde Kullanılan Araçlar/Yöntemler.....	1187
Brifingler ve Parti Kapatma Davalarına İlişkin İddianamelerin İrdelenmesi.....	1191
Yargıyı Etkileme Örnekleri.....	1199
İdare Mahkemelerindeki Başörtüsü Davaları.....	1216
İdari Yargı/Danıştay'ın Tutumu.....	1224
Adli Yargının Tutumu.....	1232
İşkence İddiaları.....	1237
Askeri Yargının Tutumu.....	1241
9. 27 Nisan E- Bildirisi	1243
Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı.....	1243
2002-2007 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Saldırı ve Suikastlar.....	1251
367 Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	1252
Cumhuriyet Mitingleri.....	1254
27 Nisan Bildirisi ve Bildiri Sonrası Gelişmeler.....	1255
27 Nisan Bildirisinin Asker-Sivil İlişkileri Bakımından Değerlendirilmesi.....	1262
10. Darbelerin Ekonomik Etkisinin Analizi.....	1265
28 Şubat Öncesine İlişkin Genel Değerlendirme.....	1265
28 Şubat Sürecinin Ekonomik Etkileri.....	1269
28 Şubat Sürecinin Ülke Ekonomisine Maliyeti.....	1319
Değerlendirme ve Sonuç	1323
Rapora İlişkin Karar İmza Cetveli.....	1327
Ayrışık Görüş ve Değerlendirmeler ile Ek Görüşler.....	1328
Rapor Ekleri Listesi	1351
Ek-A: Bilgisine Başvurulan Kişiler.....	1352
Ek-B: Kurum ve Kuruluşlardan Talep Edilen Bilgi ve Belgeler	1356
KAYNAKÇA	1373

Kısaltmalar

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHD: Avrupa İnsan Hakları Divanı
AK PARTİ: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
AŞ: Anonim Şirketi
AT: Avrupa Toplulukları
AÜ: Ankara Üniversitesi
AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBE: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
A.g.e: Adı Geçen Eser
A.y: Aynı Yer
Alb: Albay
BBYKP: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BÇG: Batı Çalışma Grubu
BDP: Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz: Bakınız
BM: Birleşmiş Milletler
Bnb: Binbaşı
CENTO: Merkezi Antlaşma Örgütü
CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CP: Cumhuriyetçi Parti
Çev: Çeviren
DCM: Dövize Çevrilebilir Mevduat
DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi

- DİSK:** Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DM: Danışma Meclisi
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ: Devlet Su İşleri
E: Emekli
EMİNSU: Emekli İnkılâp Subayları
FKF: Fikir Kulüpleri Federasyonu
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
HAK-İŞ: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HF: Halk Fırkası
İGD: İlerici Gençlik Derneği
ILO: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ: İstanbul Üniversitesi
İÜSBE: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İÜSBF: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Karş: Karşılaştırınız
KHK: Kanun Hükümünde Kararname
KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MAH: Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti
MBK: Millî Birlik Komitesi
MC: Milliyetçi Cephe
MESS: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MGK: Millî Güvenlik Kurulu
MGK: Millî Güvenlik Konseyi
MGP: Millî Güven Partisi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MKE: Makine Kimya Enstitüsü
MKP: Millî Kalkınma Partisi
MKYK: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MNP: Millî Nizam Partisi
MP: Millet Partisi
MSP: Millî Selâmet Partisi
MSB: Millî Savunma Bakanlığı
MTTB: Millî Türk Talebe Birliği
Kora: Koramiral
Korg: Korgeneral
KTFD: Kıbrıs Türk Federe Devleti
Kur: Kurmay
NATO: Kuzey Atlantik Paktı Örgütü
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OHAL: Olağanüstü Hal
OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
Org: Orgeneral
ORTA-K: Mesleki Orta Öğretimden Mezun Polisler
OSİA: Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
OTDÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

POL-BİR: Türkiye Polis Birliği
POL-ENS: Polis Enstitüsü Yüksek Öğrenci Mezunları Derneği
POL-DER: Türkiye Polis Derneği
RCD: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
RG: Resmi Gazete
RP: Refah Partisi
SALT: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SBK: Silahlı Kuvvetler Birliği
SKB: Silâhlı Kuvvetler Birliği
SKD: Sosyalist Kültür Derneği
SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAŞ: Türk Anonim Şirketi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP: Türkiye Birlik Partisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK: Türk Ceza Kanunu
TEKSİF: Türkiye Tekstil, Örmeye ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası
Tğm: Teğmen
THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TKP: Türkiye Köylü Partisi
TL: Türk Lirası
TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT: Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu
TSK: Türk Silahlı Kuvvetler
TTK: Türk Tarih Kurumu
TUDEH: İran Kitlelerinin Partisi
Tuğa: Tuğamiral
Tuğg: Tuğgeneral
Tüma: Tümamiral
Tümng: Tümgeneral
TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜRK METAL: Türk Metal Sendikası
Ty: Tarih yok
ÜGD: Ülkücü Gençlik Derneği
Ütğm: Üsteğmen
Vd: ve devamı
YAD: Yüksek Adalet Divanı
Yb: Yarbay
YHK: Yüksek Hakem Kurulu
YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu
YSK: Yüksek Seçim Kurulu
YTP: Yeni Türkiye Partisi
Yzb: Yüzbaşı

Başkanın Sunuşu

“Her dil, gönlin perdesidir. Perde kımıldadı mı, sırlara ulaşılır.”
Hz. Mevlana

Türkiye’de çok az iş *“birlikte”* yapılabilmektedir. *Darbeleri Araştırma Komisyonu*’nun iktidar ve muhalefet partilerimizin tamamının ortak önerleriyle ülkemizin en hayati meselesi olan darbeleri *“birlikte”* araştırması, sorgulaması ile bu anlamlı işi millet iradesinin yegâne temsilcisi olan TBMM çatısı altında başarıyla sürdürmesi ve tamamlaması; kamuoyumuzun, medyamızın, akademik ve entelektüel dünyamızın büyük ilgisine ve desteğine mazhar olmuştur.

Hiçbir kesimin yekdiğerinin sesini boğmadığı darbeleri araştırma sürecine katkı sunan komisyon üyelerimiz ve siyasi partilerimiz başta olmak üzere, darbeler karşısında demokrasi duyarlılığı gösterdiği için araştırmamıza katkı sağlayan, tartışan, sorgulayan ve konuyu yakından takip eden kamuoyumuza ve medyamıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu süreçte aldığımız muazzam kamuoyu desteğinin bize duyulan itimadın yansıması olduğu kadar darbeler karşısında 75 milyon vatandaşımızda oluşan **bilinç, akıl ve vicdan**’ın demokrasi kültürümüzün kuvvetlenmesi ve temellenmesi açısından da son derece hayati bir örneklik teşkil ettiğini düşünüyoruz.

Aynı bilincin, aklın ve vicdanın darbe ve muhtıralar karşısında bir irade olarak güçlendiğini görmek Türkiye için son derece önemli bir tecrübe olmuştur. Oluşan bu iradenin **darbelerin izlerini yok edecek olan sivil anayasamıza** da kuvvetli bir referans olacağını düşünüyoruz.

Darbe, devlet adına, devletin gücüyle topluma dayak atılması, elinde silah olanlar tarafından meşru iktidarın gasp edilmesidir.

Milletin güvenliği, ülkenin selameti için kendilerine emanet edilen silahları belli dönemlerde millete doğrudan ilkel, modern ve post-modern darbelerin tamamı gayri hukuki ve gayri meşrudur.

Sonuçları itibariyle **insanlığa karşı işlenmiş bir suç** olarak gördüğümüz darbeler sadece demokrasiye darbe vurmakla, meşru yönetimi alaşağı etmek ve devlet yönetimine el koymakla kalmamış, vatandaşların **vatandaşlık aidiyetlerini de sakatlayarak** toplumun psikolojisi üzerinde telafisi zor yaralar açmıştır.

Bugün dahi, temel **hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, devletin hukukla sınırlandığı, vatandaşların hukuk güvenliğinin eksiksiz sağlandığı tam bir hukuk devleti ve bütün vatandaşlarını eşit zeminde sahiplenilen ileri bir demokrasi** olma yolunda aşmaya çalıştığımız sıkıntıların ve temel sorunların kaynağında darbelerin bıraktığı ağır hasarlar ve kalıcı izler olduğu muhakkaktır.

Çözülmesi gereken her soruna, sanılması gereken her toplumsal yaraya, dindirilecek her acıya yakından bakıldığında; hukukun, aklın, vicdanın askıya alındığı, hak arama yollarının kapandığı, toplumun kutuplaştırıldığı, keyfilik, zorbalık, şiddet ve hukuksuzluğun hüküm sürdüğü darbe dönemlerinin etkileri mutlaka görülecektir.

Darbeler, sadece askerlerin **kazan kaldırdığı**, Silahlı Kuvvetlerin **topluma dayak attığı** yahut **eli beli silahlı insanların yönetimi belli bir süre için gasp ettikleri arızı ara rejimlerden** ibaret değildir. Aksine, darbeler sistematik bir kurgunun ve projenin ürünü olarak ara rejimlerini vesayet kurumları üzerinden sürekli ve daimi kılmak istemişlerdir.

Darbeleri gerçekleştirenler kendilerini ve darbelerini **Cumhuriyetin kurucu iradesi ve kurucu ideolojisi ile** temellendirerek, devlete sahipliklerini güçlü vatan ve millet sevgisiyle gerekçelendirmişlerdir. **Darbeciler her zaman vatani, vatandaşlardan daha çok sevdiklerini söyleyerek darbe yapmışlardır.** Darbeciler meşru siyaseti ve **siyasetçileri itibarsızlaştırarak** meşruyet alanını tekellerine almak istemişlerdir.

Hiçbir darbe milli değildir ve bütün darbeler milli olarak isimlendirilmiş kurumlar eliyle gerçekleşmiştir. Darbeciler, **millete rağmen ama millet için, halka rağmen halk için** darbe yaptıklarından **“Milli Birlik Komitesi”, “Milli Güvenlik Konseyi”, “Milli Güvenlik Kurulu”** gibi millete ve devlete **vasilik yapacak kurumlar** ihdas etmişlerdir.

Anayasa yapma yetkisini de -kurucu irade ve kurucu ideolojinin vekâleti üzerlerinde olduğu için- sadece kendilerinde görmüşler ve her şeyi gasp yoluyla bu hakkı kullanmışlardır.

Yaptıkları anayasanın aleyhine tek bir muhalefet cümlesi edilmesini bile yasaklayarak, anayasayı; bütün öncülerini, meşru temsilci ve sözcülerini hapishaneye attıkları ya da sürgün ettikleri topluma cebren onaylatmışlardır. Toplumun karşı koymaması, darbeden daha büyük bir felaketle yüzleşmemek içindir.

İç düşmanlar belirleyerek ülkeyi kendi müdahalelerine hazır hale getiren darbeciler devlete ve topluma büyük kötülük yapmış, ağır maliyetler ödetmişlerdir. Kendilerine hem **düşman belirleme** hem de **belirledikleri düşmanı yok etme yetkisi veren darbeciler aynı zamanda hukuk düzenine el koyarak** anayasa yapma yetkisini de **tekellerine almışlardır.**

Darbecilerin ortak ifadesiyle bütün darbelerde **cunta yönetimleri “şartların olgunlaşmasını beklemiş”** ve **“şartlar olgunlaşınca”** darbe yapmış ve yönetime el koymuşlardır.

Tarihi bir süreklilik içinde kurgulanan **darbeler birbirinde yaşamış**, birbirinde devam etmiştir. 27 Mayıs 28 Şubat’ta, 12 Mart 12 Eylül’de yaşamıştır.

Demokratik seçimlere, toplumsal dönüşüme, insan hak ve hürriyetleri alanındaki hukuk reformlarına ve evrensel kriterlere dönük bütün çabalara rağmen Türkiye’de yaşanan askeri **darbeler öyle derin yaralar açmıştır ki, toplumun bir kesimi için 27 Mayıs, başka bir kesimi için 12 Mart, başka bir kesim için 12 Eylül, başka bir kesim için 28 Şubat devam etmiştir.**

Darbeler tarihine geçen **“28 Şubat, bin yıl sürecek”** ifadesi sadece siyasete ve topluma dönük bir tehdit olduğu gibi yapılan darbenin fiili bir darbe olarak kurgulandığının açık bir

ifadesidir. Nitekim sadece Refahiyol Koalisyon Hükümeti devrilmemiş ve parçalanmamış; onun yerine kurdurulan Koalisyon hükümetleri ve ağır bir istiskal ile partiler paramparça edilmiştir.

Darbelerinin “**bin yıl yaşayacağı**” sözü yerde kalmış, Türkiye darbeden çıkmış, güçlü bir demokratik istikrar dönemi inşa edilmiştir; o söz de ne yazık ki, Türkiye’nin belleğinde kalmıştır. Unutulmamalıdır ki, bu söz sadece Genelkurmay Başkanı **Hüseyin Kıvrıkoğlu**’nun değil; **Kenan Evren**’in de **Memduh Tağmaç**’ın da, **Cemal Gürsel**’in de ve diğer **cunta lideri** ve darbeci kadrolarının da düşünme biçimidir.

Darbeler, hayatın bütün alanlarını, egemenliğin bütün unsurlarını, baştanbaşa devlet teşkilatını, hukuku, ekonomiyi dizayn etmek üzere gerçekleşmiştir. Dolayısıyla darbeler sadece kurulu düzeni, devlet teşkilatını, tasfiye edilecek yönetimleri, tedavülde kalcakak anayasaları değil; aynı zamanda yapılacak anayasa ile birlikte entelektüel, akademik hayatı, düşünce dünyasını, hatta sanatı, edebiyatı ve medyayı da hedef alır, düzenler, şekillendirir.

Darbe dönemlerinde düşünce hayatını olduğu gibi toplumun duygu dünyasını da tazyik altına alarak muhalefet ihtimalini kırmak için **sistematik olarak korkular ve korkuluklar üretilir**.

Darbecilere yardım ve yataklık edenler, üretilmiş korkuların örgütlendiği darbe süreçlerinde topluma karşı yürütülen **psikolojik savaş** unsuru olarak aktif roller alırlar ve sosyal psikolojiyi sevk edilmek istenen istikamete yönlendirirler.

Türkiye’nin aydınları ve akademisyenleri özellikle darbe dönemlerindeki tutumlarını sorgulamak durumundadır.

Darbeciler Tuzak Kurar, Pusu Kurar

Darbeler **demokrasiye tuzak kurarak**, toplumu **tahrik ederek, ayırıştırarak**, çoğu zaman **pusu kurarak tasarlanan ve taammüden işlenen suikastlardır**.

Darbeler tarihi aynı zamanda ‘**komünizm**’, ‘**irtica**’, ‘**bölücülük**’ gibi **kozmetik laboratuvarlarda üretilmiş öcülerin, hayaletlerin** ve kıskartılan korkularımızın da tarihidir.

Darbeciler milletin değerlerine karşı **örgütlenerek/ çeteleşerek** topluma ve devlete kötülük tasarlayan, elde edecekleri çıkar ve kazanımlar üzerinden işleyecekleri suçlara ortaklığı, işbirliğini planlayan ve her tür kirli pazarlığa ve yönlendirmeye açık olan insanlardır. **Dolayısıyla darbecilik organize bir suçtur**.

Halkın elinden hukukunu almak için devlete ve devlet organlarına el koymak, **devletin gücünü halka karşı kullanmaktır darbecilik**. Eski yaraları kanatarak, yoksa yeni yaralar açarak yapacakları darbeye zemin hazırlayan **darbeciler, geleceğe mutlaka yeni yaralar, yeni çatışma alanları bırakırlar**.

Ülkemizde toplumun hafızasına ‘**Kafes**’ ve ‘**Zindan**’ olarak kazanmış olan ‘**Yassıada**’, ‘**Mamak**’, ‘**Metris**’, ‘**Ulucanlar**’ ve ‘**Diyarbakır Cezaevi**’nin yaşattığı travmaların sonuçları ne yazık ki henüz ruhumuzu zedelemeye devam etmektedir. Milletimizin meşru temsilcilerini “**düşük**”, “**düşkün**”, “**hain**”, “**mürteci**” ilan eden darbeciler henüz 17 yaşındaki genç bir muhalif için “**asmayalım da besleyelim mi**” diyecek kadar vicdanlarını askıya almışlardır.

Darbeleri Araştırma Komisyonumuzun çalışmaları esnasında belirginleşen şu husus çok manidardır: **Her darbe - farklı toplumsal ve siyasal kesimleri hedefliyormuş gibi görünse de- bütün topluma bedel ödetmiştir.** Darbecilerin yürüttükleri strateji farklı toplumsal kesimleri karşı karşıya getirmek olmuş ve bu projelerinde başarılı olmuşlardır.

Maşeri Vicdanı Böler Darbeler

27 Mayıs darbesinin yıl dönümlerini **bayram olarak kutlayacak bir taraftar kitlesi bulmak darbecilerin yürüttükleri toplumsal mühendislik açısından önemli bir başarıdır.** Toplumu ayırıştırarak darbeye giden yolu açmış, aynı yoldan giderek darbeler eliyle statükolarına süreklilik kazandırmışlardır.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra **Yassıada’da demokrasi, hukuk, adalet ve vicdan sehpayaya çekilmiştir.** 1971’de, 1980’de, 1997’de yaşanan şey aynıdır. Darbeciler esas hedeflerini toplumsal mühendislik üzerinden yürütülüyor. 1971’de sehpayaya göndereceği evlatlarına “1960 anayasasına bağlılık mitingi” düzenlettiren mekanizmanın yürüttüğü toplumsal mühendislik faaliyeti çok düşündürücüdür.

27 Mayıs darbesinde, **askeri yönetimin toplumsal mühendislik faaliyeti** Türkiye sathında devam etmiştir. Yapılacak anayasa da, **darbeye karşı çıkması muhtemel kimselerin derdest edilmesi** de başlangıçta tasarlanmış, projelendirilmiştir. Darbeyle eş zamanlı olarak, tehlike arz ettiği düşünülen insanlar savcı, hakim, mahkeme görmeden sorgu sualsiz derdest edilerek kamplara, hapisanelere alınmışlardır.

Milyonlarca vatandaşın çaresiz gözleri doğal olarak Başbakan Menderes ve arkadaşlarının idam edileceği Yassıada’ya çevriliyken darbelerin toplumsal mühendislik projelerini göstermesi açısından üzerinde çok az durulmuş çarpıcı bir örnek 1960 **Sivas Kabakyazı’da kurulan kamp** örneğidir.

1960 darbesinden hemen sonra Sivas’ta Doğu-Güneydoğu aşiretlerinden insanların, aşiret liderlerinin, dini önderlerin (485 kişi) toplandığı Kabakyazı Kampı, 27 Mayıs’ı yapan **Milli Birlik Komitesi** üyelerinin ve bu darbecileri kurtarıcı olarak alkışlayan aydınların milli birlik ve bütünlük konusunda sahip olduğu devlet tasavvurunu ortaya koyan son derece çarpıcı örneklerden sadece biridir.

485 seçilmiş kişinin 9 ay boyunca sorgusuz sualsiz tutulduğu ve sonra sürgün edildikleri Sivas’taki **Kabakyazı Kampı’nın Türkiye’ye ödettiği maliyeti,** vatandaşlık bağlarının zayıflaması yönünde ne ölçüde zarar verdiğini kimse hesaplayamaz.

Keza; aynı otoriter anlayış, **korku, şiddet ve dayakla vatandaş terbiye etme yöntemini 12 Eylül darbesinde neredeyse bütün toplumu derdest edecek, bütün toplumu sıra dayağından geçirecek kadar ileri noktalara götürmüştür.** Bugün yaşadığımız acıların o gün orada yaşatılan acılarla ilişkisini kim ortaya koyabilir, ortaya konması halinde kim telafi edebilir?

12 Eylül, Hem Kıyım Hem Yıkım

12 Eylül Darbesi hem bir kıyımdı hem de bir yıkım. Önce toplum “sağ” ve “sol” şeklinde iki kutba bölündü, zehirli husumet tohumları ekildi, büyük cinayetler işlendi, darbe için darbecilerin ifadesiyle “**şartlar olgunlaştırıldı.**” Darbenin son gerekçesi Konya’daki “**Kudüs Mitingi**” oldu. İlginçtir, Kudüs’ün Türk Darbeler tarihinde çok özel bir yeri var. 28 Şubat darbesinin en önemli gerekçelerinden biri de Sincan’daki “**Kudüs Gecesi**”ydi.

Darbe şatlarını oluşturan darbe öncesi iklimde ise **Taksim, Maraş, Çorum** gibi kitlesel olayların dışında önemli cinayetler işlendi. İlk faili meçhul cinayetlerden biri olan **Malatya** Belediye Başkanı **Hamit Fendoğlu** cinayetini müteakiben **Bedrettin Cömert, Abdi İpekçi, İlhan Darendelioğlu, C. Orhan Tütengil, Nihat Erim, Gün Sazak, Kemal Türkler, Ümit Kaftancıoğlu** cinayetlerinin hepsi Türkiye’yi darbeye sürüklüyordu.

Evet, 12 Eylül’de toplumun bütün katmanlarının üzerinden tanklar geçti. Korku, tedhiş, kaos iklimi herkesi rehin aldı. Neler oldu: 12 Eylül 1980’den 24 Kasım 1983’e kadar, Askeri Cunta lideri Kenan Evren’in başında olduğu **Milli Güvenlik Konseyi**’nin **Korku İmparatorluğu** Türkiye’ye nefes aldırmadı.

TBMM lağvedildi.

40 gün önce güvenoyu alan hükümet lağvedildi.

Anayasa lağvedildi.

Partilerin hepsinin kapısına kilit vuruldu.

Siyasi liderler, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Alpaslan Türkeş, kadrolarıyla birlikte hapsedildi.

Her Darbe Resmi İdeoloji Adına

12 Eylül darbesi, 12 Mart ve 27 Mayıs **resmi ideoloji** adına yapıldı. Keza 28 Şubat’ta da öyle oldu. 27 Nisan bildirisinin ruhu da aynıdır. Her darbe döneminde her karakolda resmi ideoloji adına sıra dayacağından geçirildi toplum. Darbeci askerler “biz vaktiyle sivilleri uyardık” diye kendilerini savundular. 27 Aralık 1979’da Cumhurbaşkanı Korutürk’e bir mektup göndermişlerdi. “**Bütün partiler Atatürkçü görüşle bir araya gelsin**” diyen bir mektup. “**Atatürkçü görüşle**” bir araya gelmediği için partiler, yönetime el koymak için şartlar oluştu dediler. Hiç utanmadan, sıkılmadan işledikleri sayısız insanlık suçundan pişmanlık duymadan darbeciler yıllar boyu yaptıklarını savundular, savunuyorlar.

Hangi insanlık suçları işlendi 12 Eylül’de. Bütün toplum tedhiş altına alındı. 12 Eylül büyüklüğünde bir darbenin verdiği hasar tespit edilemez; ama bazı rakamlar darbenin boyutlarını gösterebilir:

650 bin insan gözaltına alındı.

1 Milyon 683 bin kişinin fişlendi.

7 bin insan için idam istendi.

517 insana idam cezası verildi.

50 insan idam edildi.

71 bin insan eski TCK 141, 142 ve 163. maddelerden, yani düşünce suçundan yargılandı.

58 bin insan örgüt üyeliğinden yargılandı.

30 bin insan “sakıncalı” olarak işten çıkarıldı.

14 bin insan vatandaşlıktan çıkarıldı.

23 bin dernek kapatıldı.

Darbe, Ülke Çocuklarını Yer

Elim bir helikopter kazasıyla aramızdan ayrılan merhum **Muhsin Yazıcıoğlu**'nun Mamak zindanında çektiği acılar da kayıtlarımızdadır. Keza cunta lideri Kenan Evren'in “bir sağdan bir soldan” mantığıyla idam edilen Mustafa Pehlivanoglu, Cengiz Bakdemir, Ahmet Kerse, Halil Esendağ, Selçuk Duracık, Fikri Arıkan, Cevdet Karataş, Ali Bülent Orkan gibi gençler *sağdan idam edilenlerdi*.

Soldan idam edilenler ise; Necdet Adalı, Erdal Eren, Serdar Soyergin, Veysel Güney, Ahmet Saner, Kadir Tandoğan, Mustafa Özenç, Seyit Konuk, İbrahim Ethem Coşkun, Necati Vardar, Fikri Arıkan, Ali Aktaş, Ramazan Yukarıgöz, Ömer Yazgan, Erdoğan Yazgan, İlyas Has, Hıdır Aslan.

Cezaevlerinde işkence altında ölen insanların sayısı ise ne yazık ki halen tespit edilemiyor. Bilinen, 12 Eylül'den sonra sadece Diyarbakır cezaevinden 50'nin üzerinde insanın cenazesinin çıktığıdır. Araştırmamızın çıkardığı sonuçlardan bir de darbelerin işkenceleri fişlemediğidir. İşkencenin fişi olmazmış istihbarat, emniyet istihbarat, jandarma ve gardiyan raporlarında.

İhbar Jurnal, Espiyonaj ve Fişleme

12 Eylül'de bunlar oldu ve kayıtlara girmeyen milyonlarca vaka oldu. Bir şey daha oldu ki, bu en aşağılık uygulamaydı 12 Eylül'ün. Aynı uygulama 28 Şubat sürecinde de devreye sokuldu. Bütün toplumsal dokunun ahlaki zeminini yok edecek bir **“İhbar mekanizması”** kuruldu bütün ülke sathında. Önüne gelen komşusu için, mesai arkadaşı için isimli/isimsiz ihbarlarda bulundu. Bütün mahalle karakollarından dağ başındaki karakollara kadar on binlerce ihbar sonucu insanlar devletle karşı karşıya getirildi.

Evet, **“İhbar, jurnal, espionaj, fişleme”** darbelerin en büyük özellikleridir. Toplumdaki güven zeminini yok etmenin, kaygı, kuşku, korku iklimini yaygınlaştırarak kaos ortamı oluşturmanın en kestirme yolu, ihbarcılığı teşviiktir. Milletin genetiğiyle oynamak, toplumsal dokuyu zehirlemek ve bin yıllık bir arada yaşama tecrübesiyle ebedi insanlık değerlerini **ihbarcılık** yoluyla zehirlemeden daha tehlikeli, daha alçak bir yol yoktur.

“6-7 Eylül olayları yaşanırken İstanbul'da Gayri Müslim komşularımızdan birine bayrak birine Kur'an-ı Kerim vererek komşularımızı kurtardık” diye komisyonumuza o günleri anlatan Prof. Sacit Adalı'nın anlattığı olay olağanüstü hallerde **provokatörlerin, jurnalcinin, ihbarcının, fişleme** yapanın hangi mukaddes değerleri, hangi evrensel, manevi, milli, insani değerleri, sembolleri ve zaafırları kirli emelleri için kullandıklarını göstermesi açısından son derece çarpıcıdır.

İhbarcılıkla, fişlemeyle cuntacılar, vatandaşları sadakat testlerinden geçiriyor ve dilediğini potansiyel “hain” ve “iç düşman” olarak; dilediğini de “**sadakat sahibi güvenilir vatandaş**” olarak fişlemiştir. İhbarcılığa teşvikte en çok da devlet kurumları içinde, üniversitelerde sonuç almışlardır. 12 Eylül darbesinde yüz binlerce ihbarın olduğu, 25 bin işlem gören ihbarın kayıtlara girdiği tespit edilmiştir.

28 Şubat sürecinde ise milyonlarca fişleme devlet eliyle yapıldığı için, üniversiteler başta olmak üzere on binlerce ihbar gerçekleşmiş ve işlem görmüştür.

Darbeleri sebep ve sonuçlarıyla, öncesi ve sonrasıyla araştırmamızın vardığı sonuçlardan biri olan şu gerçeğin altı özellikle çizilmelidir: Darbelerin beslediği bir süreç olarak toplumsal grupların karşılığı, husumeti, gerilimi üzerinden ya hazırlanan darbeye ya da yürürlükteki darbeye zemin hazırlanmıştır. Milletimizi kutuplaştıran, ayrıştıran bu gerilimli, çatışmacı zemin üzerinden vesayetin koyu gölgesi sürekli kılınmak istenmiştir.

Darbe dönemlerinde milletin değerleri üzerinden fay kırıkları oluşturulmuş ve o hassas noktalar sistematik olarak tetiklenmiştir. 1 Mayıs'ta “**İstanbul olayları**”, “**Taksim**”, “**Maraş**”, “**Çorum**”, “**Sivas**”, “**Malatya**” gibi büyük acıların yaşandığı olaylar sadece can ve mal kayıplarının yaşandığı olaylar değildir. Sonuçları başlangıçta tasarlanmış, Türkiye'yi bir yerden bir yere taşımaya çalışan bir projenin eseridir.

Komisyonumuz **Türkiye'ye ağır bedeller ödeten bu projenin farklı dönemlerde farklı uygulayıcılar eliyle yürürlüğe konmuş aynı proje olduğu** kanaatindedir. Darbeleri örgütleyen bu sistematik akıl, toplumu ideolojik, kültürel, sınıfsal, dini, mezhebi, etnik bölünmeye, çatışmaya tabi tutmakla toplumun gücünü, milletin direncini kırmayı amaçlamıştır.

1990'lı yıllarda **Sivas ve Başbağlar provokasyonları** 12 Eylül paşasının ipucunu verdiği “**bir sağdan bir soldan mantığıyla astık**” anlayışıyla aynı çatışmacı, aynı merhametsiz anlayışın kurguladığı provokasyonlardır. **Faili meçhul cinayetler** büyük ölçüde öyledir.

Darbeler, elbette her zaman darbecilerin istediği sonuçları vermemiştir. Milletimiz nihayetinde büyük provokasyonu, büyük tuzakları, büyük pusuları her defasında bertaraf etmiş; vatandaşlarımız ülkesine aidiyet duygusunu, dayanışma ruhunu, kardeşliği, vatandaşlığı, birbirinin hukukunu korumayı yitirmemiştir.

Siyaset Kurumuna ve Sivil Topluma Darbe

Darbeler **siyaset kurumunu özellikle zayıf bırakmayı hedeflemiştir**. 27 Mayıs darbesinde iktidar partisi olan **Demokrat Parti**, 12 Eylül'de bütün **siyasi partiler kapatılmış**, 28 Şubat'ta iktidardaki **Refah Partisi** ve ardından kurulan **Fazilet Partisi**, **Anayasa Mahkemesi** ve **Yargıtay** eliyle **kapattırılmış**, iktidar ortağı olan **Doğru Yol Partisi**, **DSP**, **ANAP** gibi partiler ya **parçalatılmış** ya da **halk nezdinde siyaset yapamayacak hale getirilmişlerdir**.

Sivil toplum sivil karakterini ön planda tutarak örgütlenememiş; sendikalar, dernekler, vakıflar ara rejimlerde hep devlete göre vaziyet almışlardır. Çünkü darbecilerin el koyduğu devlet, gerek görmesi halinde kapıları mühürler, lüzum görmesi halinde büyük acılar yaşatır.

Komisyonumuzun araştırma sonuçları da göstermiştir ki, darbeler karşısındaki durumu/duruşu bakımından, hiç de **yüz ağartıcı bir sivil toplum geleneğimiz yoktur**. Darbe dönemlerinde hemen hizaya getirilen, meşru siyasetin karşısında saf tutabilen militarizme boyun eğen bir anlayış özellikle 28 Şubat sürecinde öne çıkan **“Beşli inisiyatif”** yahut kendi ifadeleriyle **“Beşli Çete”**, karakterine müdahale edilmiş bir sivil toplum örneği sergilemişlerdir.

Darbe, Ruhü Zedeler

Darbeler, aile içi şiddet gibi toplumun ruhunu zedelemiştir. Komisyonumuzun özellikle kaydetmek istediği hususlardan biri de **toplumsal çatışmayı esas alan dışlayıcı, ötekileştirici, yasaklayıcı stratejinin, darbeleri hem mümkün hem de sürekli kıldığıdır.** Sonuçta meşruiyet kazanmasa da darbeler, devlet karşısında birey ve toplumu her zaman güçsüz, savunmasız ve zayıf bırakmayı amaçlamıştır.

Darbeler **devlet teşkilatına kalıcı vesayet kurumları ekleyerek, bu kurumlar eliyle toplumsal düzende kalıcı travmalar açmış ve bu yolla önemli ölçüde hedefledikleri sonucu tahsil etmişlerdir.**

Darbelerin zihin dünyasında düşman algısı hayati derecede önemlidir. Sık sık düşman belirleme ihtiyacı duymaları aldıkları doktrin gereğidir. Onların samimi inanışlarına ve aldıkları doktrine göre **devletin bekası düşman algısına bağlıdır.**

Araştırmamız da göstermiştir ki, darbeci ayrıştırmadan, kategorize etmeden, dost ve düşman kampları oluşturmadan, milleti bir bütün olarak tasavvur edemez.

Darbeler, Tarihi ve Geleceği Kurgular

Keza, darbeler, sadece **‘geleceği’** değil geriye doğru toplumun tarih algısını da kendi doktrinine göre yeniden kurgular ve inşa eder. Bu anlamda araştırmamız esnasında tespit ettiğimiz bir sorun, sorunun kaynağı olarak sıkça vurgulandığı üzere sadece askeri okullarımızdaki müfredat değil, sivil okullarımızdaki müfredat da yeniden ele alınmayı gerektiriyor.

Darbelerin Türkiye’ye maliyeti çok ağır olmuş, Cumhuriyet dönemi darbelerinin anası olarak kabul edilen sehpa, kanlı 27 Mayıs’ın yıl dönümleri tam 20 yıl boyunca **Hürriyet ve Anayasa Bayramı** olarak kutlanmıştır. Darbeler, kendi kültürünü de üretme ve yaşatma konusunda eğitime de ideolojik müdahalelerde bulunmuştur.

Darbelerin ruhu anayasal kurumlara emanet edilmiştir. **Milli Güvenlik Kurulu** demokrasiye, parlamentoya, millet iradesine vasilik yapmak üzere 1960 Anayasasıyla sistemin kalbine yerleştirilmiştir.

Evet, darbelerin geleceği nasıl kurguladıklarına dair Komisyonumuzun ulaştığı en çarpıcı verilerden biri şudur: 12 Eylül’den sonra yönetime el koyan Cunta, **MDP’yi** kurdurarak iktidara gelmesini istedi. 6 Kasım 1983’te MDP’nin değil **Turgut Özal’ın** liderliğindeki ANAP’ın seçimi kazandığı görülünce; askerler, daha iktidarı devretmeden ve Özal hükümeti

güvenoyu almadan sistemi dizayna ve vesayet kurumlarına yönelik yasaları birkaç gün içinde çıkarmışlardır.

Bu kapsamda, MGK Genel Sekreterliği Kanunu, Seferberlik Kanunu, Anayasa Mahkemesi Kanunu, Yargıtay kanunu, YÖK Teşkilat Kanunu gibi temel kanunlar, seçim sonuçları belli olduktan sonra Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi'nce onaylanmış ve yürürlüğe konmuştur. Keza, KKTC'nin ilanı da sivil hükümete bırakılmamış ve alelacele ilan edilmiştir.

Darbeler, Cumhuriyeti Cumhurdan Esirger

Bütün hukuk metinlerinin üzerinde bir işlev ve fonksiyon gören ve zımnen **Cumhuriyeti Cumhurdan esirgeyen, devleti vatandaştan sakınan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu** Ocak 1961'den beri yürürlüktedir. Halka rağmen halkı **'aydınlatma', halka rağmen halka 'fehberlik', 'önderlik' ve 'liderlik'** etme ve halkı gerektiğinde korkutarak yavaşık düzen hizaya getirerek adam etme darbecilere ortak karakteridir.

Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesiyle *"27 Mayıs'ta asılan darbe ve tasfiyedir. Yani 27 Mayıs ibtilali, toplum yararına, toplum için ama halkın üstünde ve halka rağmen bir harekâttir"*. Toplum yararına toplum için ama halkın üstünde ve halka rağmen...

28 Şubat darbesine gelindiğinde **"balans ayarı"** olarak isimlendirilen anlam aynıdır. **Devlet aygıtı onlarındır, altlarındadır**, arazilerinde diledikleri gibi yürümektedir. Kenan Evren, Çevik Bir ve Erol Özkasnak'ın bilinen üsluplarında bu tahakkümcü anlayış aşıkardır. Netekim, gerek duydukları için de devlete, siyasete, ekonomiye **balans ayarı** yapmışlardır. **Siyasal mühendislik işte budur.** Halkın üstünde ve halka rağmen...

Bu militarist, otoriter anlayışa göre **halk erişkin, yetişkin, reşit değildir.** Reşit olmayan, kendi kararlarını veremeyen halk kandırılır. Onların yerine düşünmeli ve doğru yola koymalıdır. Yanlış yola girmeleri halinde yola barikat koymalıdır. Yine sonuç alınmazsa sondan bir önceki darbenin generallerinden birinin hatırlattığı üzere: **"Nush ile uslanmayı etmeli tekdir/tekdir ile uslanmanın hakkı kötektir."**

Tavsiye niteliğindeki **MGK kararları "nush" hükmünde**, yerine getirilmeyince de kötek, yani dayak, yani darbe hak olmuştur. Zaten **"karar"** tavsiye edilmez, **"tevdi"** edilir. Halk adına aydınlanmış kadrolar sisteme el koymalı ya da sistem kuralmalıdır. Halk demokrasiyi de yanlış anlamış, yanlış adamları seçmiş, yanlış insanlara, yanlış kadrolara, hatta Kenan Paşa'nın ifadesiyle **"sapık ideolojilere"** oy vermiştir, kandırılmıştır.

Darbeler, Mevzuat ve Medya'yu Dizayn Eder

Dolayısıyla darbecilere göre gidilecek yol bellidir, resmi, legal ideoloji bellidir, diğer yolların hepsi sapık yollardır. **Halkı hizaya getirmek kurucu iradede tek hissedar olan Silahlı Kuvvetlerinin görevidir.** İç Hizmet Kanunu da zaten **"koruma"** ve **"kollama"** görevinin sahibini belirlemiştir. **Kaldı ki İç Hizmet Kanunu hiç olmasa da darbecinun zihin dünyasında o görev zaten kendisininindir.**

Darbeleri Araştırma Komisyonumuzun çalışması süresince müteaddit defalar vurgulandığı üzere **kim her ne yaptıysa “Devlet için” yapmıştır**. Bu cümle bir ironi değildir. Gerçekte böyle olmuş, böyle inanılmıştır. Dolayısıyla **darbecinin robot resmi, aranarak, okunarak, dinlenerek çizilemez**. O, paradoksal bir zihniyetin ya da bir ideolojinin içindedir ve onun zihniyeti ve ideolojisi de kendi içindedir.

Geriyeye doğru gidildiğinde kurşun devlet için atılmış, barikat devlet için konmuş, vatandaş devlet için fişlenmiş, müfettişlerin espionaj raporları devlet için hazırlanmış, medya devlet için andıçlanmış, siyasetçi devlet için itibarsızlaştırılmış, muhtıralar, darbeler devletin bekası için yapılmış, sehpalar devlet için kurulmuş, vatan hainleri devlet için vatandan sürgün edilmiştir.

Kısaca vatan, vatan için dünyadan tecrit edilmiş ve içine kapatılmıştır. Sadece Türkiye’de değil dünyadaki darbelerin ruhu da bu mantıkla şekilleniyor.

Bütün cunta liderleri ve kadroları mevzuata uygun olarak, ülke için, vatan için, anayasal ve yasal çerçevede vazife şuruyla görevlerini yaptıklarını söylemişlerdir. Keza, sadece darbe yapan cunta liderleri değil darbelerle yardım ve yataklık yapan, darbecilere lojistik destek veren medya yönetici ve sahipleri başta olmak üzere darbeci diyebileceğimiz birçok insan yaptıklarını “mevzuat” ve “görev gereği” yaptığını ifade etmiştir.

Görevi askerlerle muhataplık olan bakanların bile darbe üzerinden 15 yıl geçtikten sonra bile **“görmedim, duymadım, bilmiyorum”** demeleri darbeleri açıklayıcı bir durum olmalıdır.

Darbeler paradokslarla dolu ara rejimler kurar. Anayasal düzeni, anayasayı, parlamentoyu lağveden darbelerin referansı da bir önceki darbenin yaptığı anayasadır. Darbeci anayasaya uygun olarak anayasayı lağvetmiştir. Peki, darbe süreçlerinde siyaset kurumu ne yapmıştır? Bu sorunun cevabını bir cunta liderinden bir cümleyle alalım. Cemal Gürsel demiştir ki: “Demokrat Parti’nin memlekete yaptığı en büyük kötülüklerden birisi Orduyu ihtilale zorlaması olmuştur.” Darbeci mal ve mülk sahibi olarak sadece kendini görüyor. Aynı şekilde **“suça azmettirdik, yoksa yapmazdık”** mantığını yaklaşık aynı ifadelerle 12 Eylül’ün cunta lideri Kenan Evren de defalarca dile getirmiştir.

Cuntacıların düşünme şeklini, darbecilerin sakat mantığını teşhir ederek sorularımızı cevaplayamayız. Bir sistem peşinde olan ve bunu gerçekleştiren bu kadroların yaptıkları iş küçümsenmemelidir.

Bütün cunta kadrolarının zihin haritasını teşhirden daha manidar olan **darbecilerin aldığı aydın desteğidir**. Özellikle **akademi dünyamız** bu anlamda çok sorunlu bir alanı teşkil etmektedir. Bütün açık ve kapalı darbe dönemlerinde **“ordu göreve”** diyen profesörlerimiz ile darbeler karşısında boyunlarını eğen aydınlarımızın tutumu zaten kayıtlardadır.

Araştırmamız esnasında **“Darbe dönemlerinde basının, medyanın tutumu yüz karasıdır”** ifadesini tespit, itiraf ve pişmanlık olarak çok duyduk. O karanlık dönemlerin provakatif manşetlerini, yalan haberlerini kaleme alan insanların bir kısmı her şeyi mesleki rekabet gereği yaptıklarını söyleseler de özellikle darbe süreçlerinde suça iştirakte rekabet ettikleri ve birbirlerini gammazladıkları, darbecilere servis yaptıkları açıktır.

Üniversite İkena Odaları

Komisionumuza konuşan bazı medya mensuplarının sektöürün geçmişte böyle kullanılmış olmasından duydukları mahcubiyeti, utancı, pişmanlığı dile getirmış olmaları takdire şayandır. Medyada durum böyleyken darbe dönemlerinde zaman zaman kadrolarının yarısı akademik hayatın dışına atılan, mesela 12 Eylül’de, 38 Profesörün, 25 doentin, 10 yardımcı doentin bir kaleme sokağa atıldığı 1402 sayılı sıkıyönetim kanunuyla, fişlenmiş bin civarında öğretim üyesinin üniversiteden atıldığı 28 şubat’ı yaşayan, **başörtülü kızlarımızın alındığı “ikna odalarını”** yaşatan **üniversitemizde akademinin duruşuyla ilgili bir özeleştiri, entelektüel bir sorgulama, akademik bir inceleme ne yazık ki henüz yapılmamıştır.**

Keza, irticacı müftü, vaiz, imam ve müezzinlerin bildirilmesi talep edilen ve toplumsal mühendislik alanı olarak darbecilerin ilk hedeflerinden biri olan **Diyanet Teşkilatı** da geriye doğru darbe dönemlerinde zorlandığı tutum ve gördüğü müdahalelerin de örneklere araştırmamız esnasında kayıt altına alınmıştır.

Kazan kaldıran askerlerin öncelikle ilmiye sınıfının gözünün içine bakmaları ve onlardan meşruiyet aramaları çok eski bir darbe geleneğidir. Bu anlamda darbeler karşısında üniversitemizin darbe dönemlerinde hiç de yüz ağartıcı bir sınav vermedikleri açıktır.

27 Mayıs 1960 sabahı askerler İstanbul Üniversitesi hocalarını uçağa doldurur ve anayasa yapmak üzere apar topar Ankara’ya getirirler. Cuntanın akıl hocalığını gönüllü olarak yapan üniversite hocaları kimlerdir: **Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci şenoy, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet Giritli. Bu akademisyenlere Ankara’da Muammer Aksoy, İlhan Arsel ve Bahri Savcı dahil edilir.** Görev nedir, görev emir komuta zinciri içinde yeni bir anayasa yapılacak denilir ve yapılır. 12 Eylül döneminde ise **Orhan Aldıkaçtı** aynı rolü üstlenecek ve talimatla anayasa yapmak üzere getirilecektir.

Cunta ve Diz Çöken Hukukeular

12 Eylül darbesiyle anayasası tedavülden kaldırılan, lağvedilen Anayasa Mahkemesi üyelerinin 12 Eylül darbesini gerçekleştiren beşli cuntayı tebrik etmek için **Kenan Evren’in** huzuruna çıkmaları da hukuk tarihimiz açısından kayıtlarda tutulması ve unutulmaması gereken çarpıcı bir olaydır. Darbe yapmış bir generale **“Anayasayı lağvettiniz tebrik ederiz paşam”** diyecek bir anayasa mahkemesi kadrosu ne ölçüde bir yüksek mahkemedir?

Hukukun siyasallaşması değil hukuka diz çökertilmesi olarak nitelendirilebilecek aynı sahnenin **28 şubat 1997 versiyonu çok daha trajiktir. Anayasa Mahkemesi üyeleri bir cemseye doldurularak silahlı bir onbaşı refakatinde brifing almak üzere Genelkurmay karargahına topluca götürölmüşlerdir.**

Hem götüröenler hem de götürölenler, gidenler darbe dönemlerinde hukukun ve hukukunun düşüröldüğü durum açısından dünya darbeler tarihine örnek vaka olarak geçmelidir ki, yeryüzünde hiçbir hukukçu bu derece hukuku ayaklar altına almasın. Hâkim ve savcıların balans ayarı yapmaya hazırlanan askerlerin servis otobüslerine ve Adalet Bakanlığı’nın servis araçlarıyla doldurularak Genelkurmayda brifing almaya götüröldüğü 28 şubat sahneleri de araştırmamızın kayıtlarındadır.

Hukuk ve darbe geçmişimize bakarken herhalde **Adnan Menderes’i, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ı** sehpağa gönderen hâkimlerin daha sonra ödül olarak, Ankara’da Yüksek mahkemelere üye olarak görevlendirilmiş olmaları manidardır.

Darbelerin yaşattığı acı ve trajedilerden anlamlı bir sonuç çıkarmak için işbirlikçiler üzerinde daha çok durulmalıdır. Deniz Gezmiş’in, Metin Yüksel’in, Sedat Yenigün’ün ve hep 17 yaşında kalacak olan Erdal Eren’in sehpağa çekilmesi kadar hazin olan, askeri cemselerde Genelkurmaya brifing almaya koşan hukukçularımızın bakışlarıdır. Onlardan ikisi komisyonumuza nitekim **“bugün olsa bugün giderim”** dedi. Yani darbe dönemlerinde yaşananlar herkeste aynı etkiyi bırakmıyor ve darbelerden herkes aynı sonuçları çıkarmıyor.

Komisyonumuza **“bugün olsa bugün de giderim”** diyen **Sabih Kanadoğlu ve Nuh Mete Yüksel** gibi hukukçuların beyanları da zabıtlarımıza girdiği gibi o günlerde insani bir duygu olarak korkudan cemseye bindiğini söyleyen Sacit Adalı gibi Anayasa Mahkemesi üyelerini de dinledik. Tıpkı **“bugün darbe olsa medya yine brifing almaya koşar”** diyen eski basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi’nin beyanlarını dinlerken ürperdiğimiz gibi ürperdik, ama ifadeleri kayıt altındadır.

Darbeciler sadece silah kullanmayı, hükümet devirmeyi, mahalle aralarında tank yürütmeyi, iç düşman belirlemeyi, muhtıra metni yazmayı, direktifle kanun yapmayı, emirle anayasa yapmayı, brifing vermeyi, andıçlamayı, fişlemeyi, balans ayarlarını değil, milli eğitime müfredat yapmayı, sermaye hareketlerini kontrol etmeyi, finans dünyasını yönetmeyi, bhusus banka sektörünü de iyi bildiklerini göstermişlerdir.

Bütün darbe ve muhtıra metin ve bildirimlerinde yer aldığı üzere ülkemizi **“muasır medeniyet/çağdaş uygarlık”** düzeyinin ötesine götüreceğ olan **“aydınlanmacı, aydınlatacı”** önder darbecilerin hünerleri bunlarla sınırlı değil aynı zamanda Briçten Resim sanatına kadar her alanda çağdaş uygarlık yürüyüşünde topluma kılavuzluk etmişlerdir.

Devlet İktidarı ve Demokratik İktidar

Darbeciler bir tek kendi işlerini, askerlik mesleklerini doğru dürüst yapmamışlardır. Siyasete girdiklerinde dahi üniformalarını çıkarmamışlardır: **“Şartlar tamamlandığında milletler için ihtilal meşru bir haktır”** demiştir Milli Şef. Keza, Paşanın tarihi sözlerinden biri de muhalefet ettiği Demokrat Partiye hitaben **“Böyle devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam”** deyişidir. Bu cümlenin zımnında **devlet iktidarı ile hükümetin aynı şey olmadığı**, seçimle iş başına gelebilirsiniz ama siz devletin sahibi değilsiniz denmiştir. Nitekim paşanın geldiğini haber verdiği felaket gelmiştir.

Kurucu irade adına İsmet Paşa’nın darbeler karşısındaki pozisyonu böyle olunca Cumhuriyet aydınları da darbelerin mantığını şöyle ifade etmişlerdir: **“İhtilal toplum yapısında biriken çelişmelerin bir patlayışıdır. İyi ya da kötü olduğuna göre değil, şartlar tamam olduğu için ihtilal olur. İşte şartların tamam oluşuyla ihtilal arasındaki bu zaruret, bağıntı veya illiyettir ki tarihi determinizm açısından, ihtilalin mantığını teşkil eder. Bu bakımdan 27 Mayıs ihtilali şartları tamam olan bir ihtilaldir.”** (*Şerket Süreyya Aydemir, İhtilalin Mantığı*)

27 Mayıs’ta, 12 Mart’ta, 12 Eylül’de ve 28 Şubat’ta şartlar suikastlarla, faili meçhullerle, sehpağlarla, siyasi linçlerle tamamlanmıştır. Nitekim Evren Paşa o konuda da tarihe önemli bir

not düşerek ipucunu vermiş ve **“12 Eylül öncesi şartların olgunlaşmasını bekledik”** demiştir. Toplumda biriktirilen çelişkiler 27 Mayıs’ta olduğu gibi 12 Eylül’de de cuntacılar tarafından teşvik edilmiştir.

28 Şubat’ta ise şartlar yeterince olgunlaşmadığından ve kurguyu bozan REFAHYOL iktidarı yüzünden senaryoda değişikliğe gidilmiş, şartları olgunlaştıracak yeterli malzeme verilmediğinden magazinsel unsurlar sahnelenmiş, DYP parçalanmış, **Darbe ihalesi bu kez Silahsız kuvvetlere havale edilmiş, Refah Partisi**, dini cemaatler, başörtülü üniversite öğrencileri, dindar esnaf, tüccar üzerinde ağır bir tazyik uygulanmış, milyonlarca insan fişlenmiş, binlerce insan derdest edilmiş, tehdit edilmiş, hükümet düşürülmüş; Refah Partisi ve yerine kurulan **Fazilet Partisi** kapatılmıştır.

Siyasetten, toplumdaki aldıkları intikam darbecilerin öfkelerini dindirmeye yetmedi, en ufak bir **“suçu”** olmayan dünya çapındaki saygın din bilgileri Türkiye’den kaçmak zorunda bırakıldı.

Ordunun Tarihi Vazifesi

1960 darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi’nin 6 nolu bildirisinden iki tarihi cümle: **“Türk Ordusu bir kere daha tarihi bir vazife ile karşı karşıya bulunuyor. Bu vazife, dahilde memleketi buhran ve felakete sürüklemek isteyen hırslı politikacıların elinden kurtarmaktır.”**

Damarlarına kadar nüfuz eden doktrin darbecileri kurucu iradenin müttemmim cüzü haline getirdiğinden ve halk **“kurucu iradeye”** hissedar olmadığından, sadece kendileri **kurucu, kurtarıcı, halaskar, kollayıcı** olduğundan siyasetçiler de zaten memleketi **“buhran ve felakete sürükleyen hırslı kimseler”** olduklarından devlete onlar el koymalı ve devleti kurtarmalıdır. Herkesten çok vatani sevmişler, herkesten çok devlete sadakat göstermişlerdir. Değil mi ki varlıklarını vatana, millete, devlete **‘armağan’** etmişlerdir.

Türkiye’de darbelerle yüzleşmek tarihle yüzleşmeyi, devlet toplum ilişkilerini derinlemesine analiz etmeyi ve yerli yerine oturtmayı gerektiriyor. Ulaşılabilecek sonuçların çok karmaşık olduğunu sanmak ise bir yanılgıdır. Komisyon çalışmalarımız esnasındaki dinlemelerimiz ve okumalarımız da göstermiştir ki, doğru soru sorulduğunda karşınızda cevap verecek kimse bulunmasa, gerçeğin üzerindeki örtü kalkmamış olsa bile doğru cevaba ulaşılıyor.

İşkence/Yüzleşme/Tanklık

Hiç kuşkusuz darbeler toplumsal psikoloji üzerinde psikolojik savaş yöntemleri uyguladıkları gibi, bireyler üzerinde de psikolojik savaş yöntemlerini tatbik etmişler ve sonuç almışlardır. Toplum korkutmuşlardır, korkuyla taraftar devşirmişlerdir ve üretilmiş korkularla demokratik iklimi, sosyal barış ve huzuru zehirlemişlerdir.

Geriye doğru darbeleri araştırırken, sorgularken şunu gördük: Aynı mağduriyeti yaşayan insanların, siyasetçilerin, mesela aynı işkencelere maruz kalan insanların aynı tecrübelerden aynı sonuçları çıkarmamış olmaları son derece çarpıcı ve şaşırtıcıydı. Türkiye 1971 darbesine giderken gençlik liderleri **-Deniz Gezmiş ve arkadaşları-** idam edilecek olan sol örgütlerin 27 Mayısçılarca aldatılmışlığı üzerine önemli notlar komisyonumuzun zabıtlarına dercedilmiştir.

Fiili ve psikolojik işkence darbelerinin sakınmadığı ve belki de en iyi bildiği bir yöntem. Darbeciler kendi kurgu ve projelerine uygun örgütler, cemaatler, dernekler kurmaktan ya da onları yaftalamaktan da sakınca görmemişlerdir. İşkenceyle bir cemaate, gruba mensubiyeti yahut yakınlığı, duygudaşlığı olanlara örgüt mensubu olduklarını söyletmiş **“itiraf”** ettirmişlerdir.

İrtica Geliyor

28 Şubat sonrası Malatya örneğinde olduğu gibi, bir askerin Rektörlüğüne getirildiği İnönü Üniversitesi yönetimi öncülüğünde önce bütün şehri terörize ederek, yüzlerce insana zorla, şiddet uygulayarak, fiziki ve psikolojik işkencelerden insanları geçirerek sivil toplum faaliyetlerini, vakıf hizmetlerini, hemşeri dayanışmasını örgüt kapsamına alacak kadar kolluk kuvveti eliyle ağır işkenceler sonucu olmayan bir örgütü var kılmış, şehirde büyük bir tedhiş ortamı oluşturmuşlardır.

Var dedikleri örgüte bir ad bulamamışlar polis ve mahkeme kayıtlarına dört beş ismi bir arada kaydederek **Malatyalılar, Şafak, Talebe, İslami Hareket, İslami Hareket Malatya Şubesi** gibi uydurma örgüt adlarını resmi kayıtlara birlikte yazarak, dergi aboneliklerini örgüt listesi, abone olarak ödenen paraları örgüt aidatı, fakirlere yapılan yardımları ekonomik kaynak sayarak 28 Şubat'ın kurguladığı **“İrtica geliyor”** zehirli propagandasına uygun işlemlere imza atmışlardır.

Ankara'dan talimatla giden müfettiş raporlarıyla da var kıldıkları örgütün dergi aboneliklerini tespit ederek **“adı yok, yeterli delil yok, hemşeri dayanışması gibi, bugün değilse de yarın teokratik bir devlet kurmak için örgütlenebilirler”** gibi akıl dışı polis ve talimatla rapor yazan müfettiş iddialarıyla gönüllü bir yardımlaşma vakfı yaşanan olaylardan örgüt diye tescillenmiştir. İşkenceciler emir komuta zinciri içinde yasaların kendilerine verdiği görevi yapmışlardır.

Komisyونumuz çarpıcı sarsıcı yüzleşmelere tanıklık etmiştir. Çalışmalarımız esnasında işkence eden ile işkenceye maruz kalan insanların yüzleşmesine tanık olmak daha önce örneği yaşanmamış bir tecrübeydi. Bu yüzleşme tecrübelerini TBMM çatısı altına yaşamış olmak ise ayrıca manidardı. İşkence ettiği söylenen kimse Komisyondan kimse ile göz temas kuramıyordu. İşkenceye maruz kalan ise şimdi bir Milletvekiliydi ve maruz kaldığı tüyler ürperten işkenceleri, TBMM çatısı altında işkencecisinin yüzüne bir bir anlatıyordu.

Keza, 13 sene önce milletvekili seçilen **Merve Kavakçı**'nın gece yarısı evini basan 28 Şubat'ın otoriter ara rejimiyle özdeşleşen ünlü savcısı **Nuh Mete Yüksel**'in oturduğu koltukta, Milletvekili olarak yemin etmek için geldiği TBMM'den derdest edilip uzaklaştırıldığı Meclis çatısı altında dinlemek bütün anlattıklarıyla ve yaşattıklarıyla son derece çarpıcıydı. Aynı şekilde Mamak Kafesinde işkence gören Komisyon üyelerimizin 30 yıl sonra, 12 Eylül'deki işkencecileriyle bir huzur evinde yüzleşmeleri de evvelce yaşanmamış bir ilkti.

Demokrasi ve parlamento tarihimizden daha eski bir darbe geleneğimiz olduğuna göre demokrasimizin bağımsızlık düzeni sadece darbeciler eliyle bozulmuyor. Devlet eksenli ekonomik düzenimiz, devletten nemalanan sermaye ve iş dünyamız, devlete bağlı entelektüel, akademisyen ve yazarımız ile devletten özerkleşmeyen medyamız, doğru zamanda yanlış yanlış diyecek aydıncıdan, iş adamından, bağımsız medyadan Türkiye'yi mahrum bırakıyor.

12 Eylül darbesini müteakiben 5 binin üzerinde siyasetçi ve bürokrat Danışma Meclisinde rol almak için bizzat cunta yönetimine başvurmuş. Medya -elbet istisnaları kaydederek- her darbe döneminde tam mesai cuntacıların önüne yağ damlayan sofralar kurdu. Darbe dönemlerinde manşetleri generallerin belirlediği, Komisyon çalışmaları esnasında sayısız uzmanca ifade edildi. Keza, gazete manşetlerini belirleyen generallerin isimleri bile söylendi.

Sivil Toplum Sivil Olmalı

Militarizme karşı güçlü bir sivil toplum yapımızın olmayışı da darbeler karşısında toplumu güçsüz ve dirençsiz bırakan en önemli hususlardan biri. Türkiye’de sivil toplum dahi devlete bağlı olunca, yani sivil toplum sivil olmayınca darbeciler sivil organize güçleri **‘silahsız kuvvet’** olarak darbe zamanlarında yedeklerine alıyor ve sivil toplumu topluma karşı bir silah olarak kullanabiliyorlar.

Siyasi partilerin ve siyaset kurumunun bir geleneği olmasına izin vermeyen darbeler sivil toplum örgütlerimizin, sendika, vakıf ve derneklerimizin demokrasiye güç kaynağı olacak bir gelenek kurmasına izin vermemişlerdir.

Odaklanılması gereken hususlardan biri de, darbeleri tasarlayan, kurgulayan ve gerçekleştiren kadroların; devleti, devletlerarası ilişkileri, toplumu hangi zihni ve kültürel kodlar ile nasıl algıladıklarıdır. Geçmiş yeniden inşa edemeyiz ama ülke olarak, millet olarak geleceğe güçlü bir demokrasiyle emniyet içinde yürütebilmek için geçmişimizle yüzleşmeliyiz. Bu yüzleşmenin büyük bir sağalmayı beraberinde getireceği muhakkaktır. Zira darbe geleneği, darbe kültürü sadece darbe dönemlerini değil normalleşmemize izin vermeyecek şekilde bütün zamanlarımızı zehirliyor.

Türkiye’nin darbeleri birbirini doğurmuştur. Bütün veriler göstermektedir ki her darbe bir öncekinin rahminde büyümüştür, her darbenin tohumu bir öncekindedir ve aralarındaki illiyet, güçlü bir doku birliği ispatlanmıştır. Darbe ve darbecilerin dünya algıları, devlet felsefeleri ile mantık örgüleri birbirinin aynıdır. Demokrasiye, siyasete, sivil topluma, medyaya hep yetişme süreçlerinde tükettikleri doktrin gözünden bakarlar ve bütün fenalıkların, kötülüklerin kurucu resmi ideoloji’den sapmadan kaynaklandığı vehminde idirler.

Darbeler konusunda öğretici bir sonuca gidebilmek için bir tespitimiz de şudur: Çok açık ve aşikârdır ki, darbecilerle iş tutanlar, onlar adına servis yapanlar, onların mesajlarını, ürettikleri korkuları topluma taşıyanlar darbecilerden daha çok üzerinde durulmayı hak ediyorlar. Suça azmettirenler ile suçu işleyenler gibi.

Darbecilerin az düşündükleri, diyaloga ve kendi içlerine kapalı oldukları, psikolojilerinin sorunlu olduğu, düşman algısıyla büyüdükleri kesindir. Provokasyonlar için seçtikleri mekânlar, toplumu tahrik yöntemleri ve toplumu ayrıştırıcı örnekleri bile birbirine benzerdir. Dar pencerelerinden tespit ettikleri zaaf alanları üzerinde toplumsal mühendislik faaliyetleri yaptıkları muhakkaktır. Zihinleri daha çok geriye dönük ve sürekli “şunlar şunlar dün yoktu, bugün niye var” şeklinde işlemektedir.

İç Hizmet Kanunu ile MGK'da Düşünmek

Darbeci için aslolan darbedir. Gerekçeler gerektiğinde üretilir, yapılacak iş ve işlemin mevzuatta yeri yoksa mevzuat yaptırılır.

27 Mayıs darbesinin ürünü olan 211 Sayılı İç Hizmet Kanununun Umumi Vazifeler başlıklı 35. maddesi **“Silahlı Kuvvetlerin vazifesi Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamaktır”** ifadesiyle her türlü müdahale ve darbeye açık kapı bırakmıştır.

Cumhuriyetin ve Türk yurdunun **‘korunma’** ve **‘kollanma’** ihtiyacının Cumhur/Halk ve siyaset kurumu tarafından karşılanmadığına inanıldığı ve bu tehlike öteden beri zaten **üretilmiş bir tehlike** olarak her zaman var olduğu için Devletin, Cumhuriyetin başı dara girdiğinde onu kurtarmak ve kollamak askerlerin birincil misyonudur.

Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun dönüşmesiyle 1961 Anayasasında sisteme dâhil olan ve vesayeti en üst düzeyde kurumsallaştıran Milli Güvenlik Kurulunun yapısı önemli ölçüde değiştiği halde bu kurumun dün ve bugünkü sorunlu yapısı Komisyonumuzun araştırma sürecinde en çok gündeme getirilen hususların başında gelmiş ve etrafıca sorgulanmıştır.

Gündeme gelen en yaygın sorulardan biri de Türkiye’de “bir daha darbe yaşanmaz diyebilir miyiz” sorusu oldu. Bu soruya çok net olarak **“hayır, asla yaşanmaz”** demeyi çok arzuladığımız muhakkaktır. Ancak, **“Darbe olur mu”** sorusunun bugün hala soruluyor olması bile yeterince rahatsız edicidir. Ne var ki, hukuku dizayn eden darbelerin anayasal zemini henüz tam olarak kalkmadığına ve demokrasimizin çıtası henüz o eşiği aşmadığına göre 27 Nisan Muhtırası’ndan sonra hükümetin temsil ettiği millet iradesi adına karşı duruşuyla tarihe gömüldüğü kabul edilen darbe ihtimalinin sıfırlandığını söylemek mümkün olsa da imkansızlaştığını söylemek zordur.

Bir daha olmasın, bir daha yaşanmasın diyen herkesin odaklanması gereken hususlardan biri darbecilerden çok darbelerin mayalandığı zemindir. Türkiye’nin demokrasi yolunda büyük mesafeler aldığı bugün güvenle söyleyebiliriz ki, eşyanın tabiatı, tarihin akışı, gelişen demokratik kültür, insan hak ve özgürlükler alanında kat ettiğimiz mesafe hiçbir toplumsal mühendisliğe, hiçbir balans ayarına izin vermez. Bundan son derece memnunuz ama, darbeleri yeşerten zeminin tedavülden kalktığını söylemek için biraz daha zamana ve kolektif irade oluşumuna ihtiyacımız var.

Düşman üreterek birleşme ve bütünleşme anlayışı tepeden inmece zihniyetlerin çoğu zaman bildiği tek yöntemdir ve Türkiye’de bu yanlış, arkaik zihniyetin ne yazık ki henüz bir zemini vardır.

“Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır” diyecek bir darbe bildirisi elbette artık okunamayacaktır. Türkiye elbette bir daha içine kapanmayacak, meşru hükümetini cuntalara teslim etmeyecektir. Kesin olarak söylemeliyiz ki, Jimmy Carter’a **“bizim çocuklar başardı”** dedirtecek ayıplı günler de artık geride kaldı ama esas olan darbe dönemlerini, darbe kurumlarının vesayetini unutturacak kadar demokrasi yolunda mesafe almaktır. Ama artık Türkiye içeride ve dışarda kimsenin himayesine, vesayetine girmeksizin, kendi özgür tercihiyle AB kriterlerini benimseyen, dünya ile birlikte yol alan, demokrasi, hukuk ve adaleti halktan esirgemeyen ve normalleşen yeni bir Türkiye’dir.

Devlet İktidarı ve Devlet Dili

Darbe ve muhtıraların dili ve terminolojisi darbelerin bıraktığı izi sürmek açısından son derece etkili ve manidardır. Bugün bile, gündelik siyaset ve medya dili darbelerin ayrıstırıcı, kutuplaştırıcı, çatışmacı, buyurgan, tahakkümcü, otoriter, savaşıçı, ötekileştiren dilinden kurtulamamıştır.

Darbe bildirimlerinde açıkça **“devlet iktidar”** ile demokrasi, parlamento, siyasi iktidar açıkça birbirinden ayrılmış, devletin sahibinin kim ve hangi kurumlar olduğu, devlet iktidarının kimlerden oluştuğu çok aşikâr olarak belirtilmiştir. **“Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri içinde ve emirle ülke yönetimine el koydu”** cümlesi tek başına devlet iktidarını ilanı açısından yeter. Keza yasama ve yürütme yetkilerini birlikte kullanan Milli Güvenlik Konseyi de devlet iktidarının hukukun üstünde olduğunu gösterir. Milli Birlik adına Kuvvet komutanlarının gücünü derleyen bu anlayışta vatanın ev sahibi onlardır, vatan onlarındır, vatandaşlar ise kiracıdır...

12 Eylül bildirimlerinden iki cümle: **“Siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince ülke iç harbin eşiğine getirilmiştir.”**

“Ülke bütünlüğünün korunması” hiç kuşkusuz **“eşsiz kahramanlık ve fedakârlık”** gerektirir ve bu **“şerefli sorumluluğu”** sadece Türk Silahlı Kuvvetleri yerine getirir.

“Asil kanı” o temsil eder, **“sınırsız yurt ve vatan sevgisi”** ondadır, **“hain saldırılara,”** **“dış ve iç düşman tahriklerine”** onlar karşı koyar, **“sapık ideolojik fikirleri”** sadece askerlerin fikir, bildiri, muhtıra ve uygulamaları tedavülden kaldıracaktır. Yine bildiri diliyle devam ederseniz **“anarşiyi,”** **“terörü,”** **“bölücülüğü,”** **“irticayı,”** **“komünist, faşist ve fanatik dinselliği”** sadece askerler durdurabilir. **“Emniyeti, asayiş, huzuru”** sadece onlar sağlayabilir.

Darbecilere göre, demokrasi vatan hainlerini, mürtecileri şımartmıştır. Bu yüzden bir Batı Çalışma Grubunu kuran dönemin Deniz Kuvvetleri komutanı fişlediğini açık ettiği bir bakanın yüzüne “sen de irticacı imişsin, ağabeylerinin hangi cemaatlere mensup olduğunu biliyorum” demiş ve gerçekte hangi cemaatlere mensup olduklarını da söylemiştir. İstenen netice alınmayınca ise o bakan ikinci kez askere alınmış, Batı Çalışma Grubu fiş bilgileri doğrultusunda ikinci vatani görevi için Doğubayazıt’a gönderilmiştir.

Darbeye Yardım ve Yataklık

Dün **darbelere yardım ve yataklık yapanların**, darbe sürecine damga vuran önemli aktörlerin önemli bir kısmının darbe üzerinde o kadar zaman geçmesine rağmen darbeciler kadar bile bir özelleştirmeye kendilerini tabi tutmamış olmalarını görmek bu araştırma sürecinde en hayretimizi mucip olan durumlardan biri olmuştur. Hiçbir vicdan muhasebesi yapmadan eski argümanlarla, eski yerlerinde olduğu gibi duruyor ve eski yaklaşımlarını sürdürüyorlar. **“Bugün darbe olsa medya aynı şekilde destekler”** tespitini komisyonumuzda dile getiren kişi yarım asır medyanın en önemli isimleri arasında yer almıştır. Kısaca, darbeciler her zaman görünen cuntalar değildir. Taşeronlar, fırsatçılar da en az darbeciler kadar bu talihsiz dönemlerde rol almışlardır.

“Devlet içindeki devlet” ve **“derin devlet”** üzerine önemli bir toplumsal duyarlılık biriktiği, faili meçhul cinayetler başta olmak üzere birçok karanlık nokta o derinliklerde olduğu halde bu netameli alanda alınan mesafeyi yeterli gördüğümüzü ve yeterince aydınlandığımızı söyleyemeyiz. Faili meçhul cinayetlerin en yoğun yaşandığı dönemin Başbakanı Tansu Çiller de doğru muhataplarına **Demirel’e** ve **Teoman Koman’a** herkesin dilindeki sırları, Jitem’i, devlet içi çeteleri, derin devletin mahiyetini sormuş ama **“yok öyle bir şey”**den başka cevap alamamış.

Fiili darbe dönemleri dışında Türkiye’nin en karanlık günlerinden biri faili meçhul cinayetlerin art arda işlendiği 1990’lı yılların birinci yarısıdır. **Devlet için kurşun atanın da kurşun yiyenin de kutsandığı** bu karanlık dönemde **işlenecek faili meçhul cinayetlerin listeleri** elden ele dolaşmıştır. Dönemin Başbakanı Çiller 4 Kasım 1993’ tarihinde “Terör örgütü PKK’nın haraç aldığı iş adamları ve sanatçıların isimlerini biliyoruz ve hesap soracağız” dedikten sonra TBMM **Susurluk Dosyası Raporu’**nu yazan Kutlu Savaş’ın raporuna göre devletin hukuk sınırları içinde hareket etmediği bir dönemin başladığı ve söz konusu listeden bir Kürt iş adamının infaz edildiğini söylemiştir. Sonra bu faili meçhul ama listelenmiş infazlar devam etmiştir.

Hiç şüphesiz kesintisiz bir aydınlık, tam bir demokrasi ve hukuk devleti için, devlet ile millet arasındaki ihtilaf alanlarının tamamen bertaraf edilmesi için; değil devlet içinde devlet, havalandırılmamış tek bir karanlık oda kalmamalıdır.

Karanlık Odalar

Araştırmamız göstermiştir ki, karanlık ikna odaları sadece askeriyede değil, siyaseti rehlin alan sivil mekânlarda da, üniversite koridorlarında da, yüksek mahkemelerde de, medya plazalarında da, seçkin sermaye grupları arasında, meslek odalarında da vardır. Sahici bir yüzleşme için bütün bu alanlardaki odaların da havalandırılması zorunludur.

Türkiye’de artık ne üniversiteli gençlerimizin sorgulandığı, ne milletvekillerinin şantajla tehdit yahut transfer edildiği, TBMM’ye gitmelerinin bile engellendiği **“ikna odaları”** olsun ne de toplumun mahremiyetiyle fişlendiği **“kozmik odalar”** olsun!

Darbeler sadece maliyet ödeyenlerce değil topluma o ağır maliyeti ödetenlerce de ele alınmalıdır. Darbelerin tasfiye ettiği kurumlar, darbelerin inşa ettiği vesayet kurumları darbelerin maliyeti asla hesap edilemeyecek büyüklükte bir zarardır ve bu zararı bütün millet ödemiştir, halen de ödemektedir. Millete ödetilen bedel konusu sadece maddi, parasal bir bedel olarak anlaşılmalıdır.

Boşaltılacak bankalara darbeden hemen sonra emekli olup yönetim kurulu üyesi olmak sadece kuvvet komutanlarımız ve generallerimizin kişisel tarihleri açısından değil güvenliğimiz açısından da son derece önemlidir. Tıpkı fişleme faaliyetinin toplumsal düzenle alakalı hiçbir misyonu olmayan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde gerçekleşmesi gibi.

Komisyonumuzun araştırma ve dinlemeleri esnasında duyduğumuz en çarpıcı cümlelerden biri şu oldu: **“Bir tek yanlışlık yaptım, banka aldım...”** Evet, bu pişmanlık cümlesini bir kez değil, çok kez duyduk. Peki sorarız, insan yanlışlıkla bir bankayı nasıl alır? Belki de kesin

sonuca varabilmek için darbe dönemlerinde yanlışlıkla alınan bankalara, edinilen servetlere çok daha yakından, çok daha sorgulayıcı bir gözle bakmak gerek. Çok açıklayıcı olacağı muhakkaktır. Yine de servet değişimleri konusunda Komisyonumuzun tutanaklarında çok önemli bilgiler var.

Mesela eski bakanlardan iş adamı Cavit Çağlar'ın şu cümlesi de çarpıcıydı: **“Teoman Koman benim çok yakın arkadaşım, dostum. Emekli olduktan sonra gel bankamızın yönetim kuruluna gir dedim. O da geldi, girdi. Vural Beyazıt ise ben ayrıldıktan sonra girdi yönetime.”** Araştırma raporumuzda darbelerin ekonomiye maliyeti ile ilgili son derece dikkate değer veriler var. Sonuçta sadece 28 Şubat sürecinde 21 banka battı. 2001 Ekonomik Krizi, Türkiye'nin bütün varlıklarını yuttu.

Darbeler, Provokasyonlar

Darbelerin tarihi aynı zamanda provokasyonların tarihidir. **Dini değerler, milli ve manevi değerler, etnik ve kültürel farklılıklar** provokatörlerin en çok kullandıkları alanlardır.

6-7 Eylül'de olaylarında halkı galeyana getirmek ve işlenecek suça ortak kılmak için **“Yunanlılar Atatürk'ün evini bombaladı”** yalanıyla iş gördükleri gibi, provokatörler Türkiye'yi 12 Eylül'e sürükledikleri dönemde **‘Sağ’-‘Sol’, ‘Alevi’-‘Sünni’** kutuplaşmasını kurgularken de toplum vicdanının en hassas noktalarına mızrak saplamaktan geri kalmamışlardır. **Maraş olaylarında** aynı karanlık el **“cami bombalandı”** diye halkı galeyana getirmiş ve büyük acılar yaşanmasına yol açmıştır.

Darbeciler her darbe öncesi ve sonrası yüksek bir gerilim stratejisi planlamış, uygulamışlardır. İç düşman önceliklerini belirleme, medyayı psikolojik savaşa hazırlama, düşman algısı oluşturma ve bu üretilmiş algıyı besleme, toplumu kategorize etme, kamplara ayırma, gerilim ve çatışma noktaları belirleme, psikolojik harekâtın yürütüleceği odakları, merkezleri, şehirleri tayin etme, sivil toplum örgütlerini kullanma, **“Anayasal kurumları”** siyasi iktidar üzerinde baskı unsuru olarak kullanma, **“Niyet okuma”** yöntemiyle potansiyel suçluları tespit etme, Darbeye karşı koyma ihtimali olan insanlara, gruplara, örgüt ve cemaatlere dönük eylem planları hazırlama, İtibarsızlaştırılacak siyasetçi ve toplumsal aktörlerin yerine yenilerini belirleme ve topluma takdim etme, Bürokrasi, Yargı ve Üniversite başta olmak üzere önem sırasına göre toplumu **“fişleme”**, tasfiye edilecek kadrolar ve kurumlar ile ikame edilecek kadro ve kurumlar gibi devleti yeniden dizayn edecek stratejiyi belirleme planlama, tasarlama ve kurgulama darbecilerin işidir.

Darbeci Siyasetçiyi İtibarsızlaştırır

Büyük bir tasarım, büyük bir projedir darbe. Şartlar olgunlaşmadan ya da yanlış zamanlamayla deşifre olursa darbecinin canı yanar. Gerçekleşirse topyekûn milletin. 1960'tan 1997'ye dört kez toplumun canı yanmıştır. **27 Nisan'da ise ilk kez, millet iradesinin meşru temsilcisi olan Hükümet, verilen gece yarısı bildirisini aynı gün tarihin çöp sepetine atmıştır.**

Darbeciler toplumsal mühendislik görevlerini darbe sonrası ince ayarlarla yürütmüş herkesin zekasına hakaret ederek idam ettikleri Başbakan Menderes'i **“bizi darbeye zorladı”** diye ayrıca suçlamışlardır. 27 Mayıs Cuntasının liderliğine getirilen Cemal Gürsel'in

“Menderes’in memlekete en büyük kötülüğü orduyu ihtilale zorlamaktır” cümlesi işlenen cürmün/cinayetin kime yıkılacağına da tasarlandığını gösterir.

Darbeci toplumu sıra dayağından geçirmiştir ama onu suça azmettiren siyasetçidir. İşte itibarsızlaştırılması gereken siyasetçidir. Darbeleri Araştırma Komisyonunun çalışmaları esnasında, özellikle 28 Şubat darbesinin en önemli mağduru olan merhum Başbakan **Necmettin Erbakan’a** öyle çok hayırhah atıflarda bulunuldu ve öyle çok övüldü ki, hayattayken maruz bırakıldığı durumlar kayıtlarda olmasa hayatında hiçbir haksızlığa muhatap kalmamış bir siyasetçi zannederdik. Samimi duygularını ifade edenlerin yanı sıra günah çıkarmak isteyenler de, darbecilerin yanında yer aldıkları, devrin Başbakanını tahkir ve tezyif ettikleri için bugün pişmanlığını dile getirmek isteyenler de Erbakan’ın darbe sürecindeki duruşunu sadece takdir etmediler ona adeta hayranlıklarını belirttiler. Bilindiği üzere muhatap olduğu **“darbenin bin yıl yaşayacağı”** söylendiğinde merhum Erbakan **“28 Şubat tarihte bir nokta bile değildir”** demişti.

Darbeler Birbirini Doğurur

Evet, 28 Şubat darbesi en yakın darbe olduğu, aktörleri ve mağdurları büyük ölçüde aramızda olduğu için araştırmamız esnasında çok konuşuldu ve medyada yankılandı ama bizim darbelerle ilgili en önemli tespitlerimizden biri darbelerin birbirinden doğduğu, birbirini doğurduğudur.

Darbelerde ağır bedel ödeyen en önemli kurumun da siyaset kurumu olduğu açıktır: **“28 Şubatta Meclise bir boğa salındı”** diyordu dönemin Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller. Dönemin **“Topyekun Savaş”** ve **“Bu sefer Silahsız Kuvvetler Halletsin”** manşetleri **“Ordu göreve” pankartları** ve o dönemde gazetelerin Ankara büroları üzerinden cuntaya servis yapanların bir kısmı bugün bile o günkü tutumlarını savunmuş, **“haber atlatmamak için”** o unutulmaz manşetleri attıklarını söylemişlerdir. **Bize göre açıkçası, bütün darbe süreçlerinde medyamızın önemli bir kısmı haber atlatmamak için Cuntaya yardım etmiş, darbeye yardım ve yataklık etmiştir.**

Cuntacı Nasıl Düşünür

Cuntacı, ülkenin Başbakanını istiskal ederek halkın iradesini sehpaye çeker. Cuntacı, 12 Eylül’de gasp ettiği, lağvettiği TBMM’de Cumhuriyetin değişmez ve değişken değerleri üzerine yemin bile eder. Cuntacı, 27 Mayıs’ta Başbakanın sehпасına tekme atmış, 12 Martta iktidarcı bir kutuplaşmayı kalıcı kılmak için **Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan’ı** sehpaye çıkarmış, 12 Eylül’de 50 kişiyi idam etmiş, bütün partileri, dernekleri, sendikaları kapatmıştır.

Cuntacı, 28 Şubatta iktidar ortağı olan DYP’yi parçalamış, RP’yi kapatmış, ülkenin Başbakanı hacdayken ona küfretmiş, hakaret etmişti. Cuntacı, hukuku ve yüksek mahkemeleri siyasallaştırmış, yüksek yargıçları militanlaştırmış, siyaseti on yılda bir budamıştır.

Cuntacı, ülkenin seçilmiş Başbakanına **“habis ur”** demiş, seçilmesi muhtemel Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a **“Siirt’te niçin kardeşlerim dedin, senin kardeşlikten muradın din kardeşliği mi?”** diye tebliğnamesinde sorgulamıştır. Çünkü cuntacının baskı unsuru olarak kullandığı ve ardına saklandığı resmi ideolojisi bir de saklı ajandası vardır. O temelde

Türkiye'nin, Türk Milletinin değerleriyle kavgalıdır ve devlet erkini millete karşı kullanmaktadır.

Cuntacı sadece elinde silah olan değildir. Hukuku icra etmek üzere en üst mahkemenin başsavcısı da parti kuran ve iktidara geleceği artık belli olan Tayyip Erdoğan'ın bir konuşmasındaki “**Kula kulluk etmeyin**” cümlesini “**Atatürk'ü kastediyor**” diye yorumlamıştır. Keza aynı şahıs ve darbe döneminde militanlaşan yargı Erdoğan'ın kurduğu partiye önce “**kurucu**” olmasına, sonra “**milletvekilliğine aday olmasına**” izin vermemiştir.

Darbeler Banka Boşaltır, Siyaseti Boşaltır

Darbeler sadece bankaların içini boşaltmıyor, siyasetin de içini boşaltıyor. 27 Mayıs'ta Başbakanı ipe götürüyor ve astığı ipin parasını ailesinden istiyor, 12 Eylül'de bütün partilerin kapısına kilit vuruyor, bütün parti liderlerini hapsediyor, TBMM'ye el koyuyor, anayasayı lağvediyor.

Darbeciler hukukun şekil şartlarına riayet ettiklerini düşünürler. Kendilerine göre işlettikleri bir adli mekanizma vardır. Hızlı karar verirler. Mesela 16 Ekim 1980 tarihi bir milattır, dünya siyaset, askeri ve hukuk tarihinde. 12 Eylül askeri darbesinden bir ay sonra. **16 Ekim 1980'de Askeri mahkeme 17 siyasi partinin kapatılmasına aynı gün karar vermiştir.** Daha sonraki tarihlerde Askeri Mahkemenin işlevini Anayasa Mahkemesi görecektir.

1971'de **Milli Nizam Partisi**'ni, 1980'de Milli Selamet Partisi'ni, 1997'de Refah Partisi'ni ve akabinde Fazilet Partisi'ni kapattıran darbecilerin bir fikri takibi olduğu muhakkaktır. Aynı müdahaleci anlayış yargı eliyle, 28 Şubat'ta Başbakana omuz vuruyor, hakaret ettiriyor, iktidar partisi **Refah Partisi**'ni laiklik düşmanı diye kapattırıyor, devamında kurulan Fazilet Partisini de kapattırıyor. Kapatmadığı partiyi paramparça ediyor. Belirlenen “**iç düşman**” konsepti ve fikr-i takibi yargı eliyle ve kararlılıkla sürüyor. 14 Temmuz 1993'te **HADEP** kapatılıyor, 19 Mart 1996'da **DDP** kapatılıyor.

Darbeciler yalnız mı? Hayır. Partileri kimin eliyle kapattırıyor, demokrasiyi kimin eliyle durduruyorlar? O Genelkurumaya brifinge giden yüksek hâkimler eliyle. Yetmiyor, hükümet kurma yetkisini istediğine verdiriyor. 27 Nisan sürecinde ne yapıyor? **ANAP** ve **DYP** gibi hükümetler kurmuş iki partiyi, liderleriyle birlikte insan içine çıkamayacak kadar istiskal ediyor, taziyik uyguluyor.

Öyleyse bankaların içini oydular, yönetim kurullarına girdiler argümanı tek başına yeterli bir okuma değil. Darbeciler Türkiye'de demokrasiyi yaşatacak olan siyasetin de içini oydular. Bugün toplumun yüzde 50'sinin desteğiyle iktidar olan AK Parti bile iktidardayken üretilmiş akıl dışı iddialarla Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davasıyla yüz yüze kaldı. Kapanmayan parti, hapse girmeyen lider, baskı görmeyen siyaset erbabı neredeyse yok.

Siyasallaşan Hukuk ve Ödül Alan Hâkimler

Hukukun siyasallaşması, darbe süreçlerinin en belirgin özelliğidir. Hiçbir yorum yapmadan ve bir şey söylemeden Araştırmamız esnasında sayısız kez anılan şu isimlerin uygulamaları değil, çağrışımaları bile tek başına yeter: **Salim Başol, Yekta Güngör Özden, Vural Savaş, Nuh Mete Yüksel, Sabih Kanadoğlu, Abdurrahman Yalçınkaya.** Evet bu altı ünlü ismi

sadece hatırlamak ya da kısa biyografilerine bakmak yeter darbelerin hukuku ne kadar siyasallaştırdığını, ne kadar rehin aldığını göstermek açısından.

Evet darbelerin **hukuka ve hukukçuya** ne yaptırdığının en çarpıcı örneklerinden biri de cürüm işlettikleri hukukçulara verdikleri ödüller ve hukukçuların da verilen bu ödülleri almış olmalarıdır. Merhum **Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu** için idam kararı veren Yassıada Mahkemesi'nin **Başkanı Salim Başol, Hasan Gürel, Nahit Saçlıoğlu ve Abdullah Üner** adlı hâkimler, verdikleri kararın ödülü olarak **Anayasa Mahkemesi'**ne üye olarak atanmışlardır.

Hukuk o kadar siyasallaşmasaydı, siyasete bu kadar müdahale edilmez ve bir parti liderinin **Erdoğan'ın kurduğu partiye -AK Parti'ye- “kurucu” olması** engellenmezdi. Keza, 2002 senesinde mahkemeden mahkemeye koşturulan Tayyip Erdoğan'ın yargılamalarında olduğu gibi hem müşteki hem karar verecek Yargıtay Başsavcısı aynı kişi olmazdı.

Evet hangi dönem araştırılırsa araştırılsın aynı sonuca varılır. 1960'ta kurgulanan vesayetçi sistem gereği ülkenin savunma refleksleri zayıf bırakılmıştır. Hukukçular ise komisyonumuzda müteaddit defalar ifade edildiği üzere çoğunlukla darbe dönemlerinde darbecilere fetva çıkarmayı iş edinmişlerdir.

Demek ki, çok partili ve çok darbeli bir siyasal geçmişimiz ve demokrasi tecrübemiz var. Siyaset kurumunun kurumsallaşmasına izin vermeyen, işbirlikçi bulmakta güçlük çekmeyen darbedar bir gelenek. Siyaseti, siyasetçiyi, sivil toplumu itibarsızlaştırarak bürokratik egemenliğini tahkim eden bu anlayış demokratik iklimi sürekli zehirlemektedir.

24 siyasi partiyi kapatması ve Başbakanı idama götüren Mahkeme üyelerini bünyesine almasıyla Anayasa Mahkemesi, hukuk ve demokrasi tarihimizde hiç kuşkusuz çok özel bir yer edinmiştir.

İşkence ve İşkenceci ile Yüzleştik De Ne Oldu?

Komisyon olarak yaptığımız iş, **gerçekle yüzleşmek için Pandora'nın kutusunu aralamak olmuştur.** Bu yüzleşmeye sadece toplumun değil darbe dönemlerinde suç işleyenlerin, darbelere yardım ve yataklık yapanların da ihtiyacı var. Gerisi 75 milyon insanımız ve istikbalimiz için arşivlere girecek olan, Darbe Komisyon raporlarını inceleyecek olan, ek bilgileri tarayacak olan ülkemizin aydınlarına, akademisyenlerine, siyasetçilerine düşüyor.

Araştırma sürecinde bizler olağanüstü tanıklıklar yaşadık. Darbe dönemlerinde büyük acılara maruz kaldıkları, büyük mağduriyetler yaşadıkları halde Komisyon üyelerimiz hiçbir zaman kendi duygularını katmadan bir hakikatin peşinde oldu. Darbelerin sebep ve sonuçlarını araştırdık. Bir de bir daha yaşanmaması için neler yapmalı sorularına cevap aradık. Perdenin tam açılmasının gerçekle yüzleşmeye bağlı olduğunu açıkça gördük.

Neler gördük? Kanımızı donduran sahneler, zaman zaman gözlerimizi dolduran sahneler yaşadık. Gözünün içine bakarak küçük bir pişmanlık emaresini yakalamaya çalışırken bizden gözlerini kaçırana ama geri adım atmayan ve **“bugün olsa bugün de aynı şeyleri yapardım”** diyen cüretkar işkenceciler gördük. İşkence gören Komisyon üyesi milletvekillerimizle yüzleşmenin muvazenelerini tamamen kaybetmelerine sebep oldu. Ayrıntıların hepsi kayıtlarımıza girdi.

“Siz bilmezsiniz albayım;
İnsanlık tek başına kollarımda can verdi.
Yanında kimseler yoktu.”
Oğuz Atay

12 Eylül Darbesinden sonra Mamak Cezaevi müdürlüğü yapan kişiyle yüzleşmek son derece çarpıcıydı. Komisyon Başkanımızın yanı sıra üyelerimiz MHP Milletvekili **Atila Kaya** ve BDP milletvekili **Sırrı Süreyya Önder** Mamak'ta ağır işkencelere maruz kalmışlardı. Onlarla birlikte o dönemin cezaevi müdürüyle yüzleşmemiz son derece dramatikti. O zât, artık bakıma muhtaç olacak kadar yaşlanmıştı, ama hiçbir pişmanlık taşııyordu. Bizim için tüyler ürpertici olan, havsalamızı zorlayan, nutkumuzu kilitleyen de buydu. Bir zamanlar binlerce insanın en ağır işkencelerden geçtiği bir hapisaneyi yönetiyorsunuz, çok kudretli bir insansız, ama bir gün o cezaevinde eza gören, senelerce hapis yatan iki insan milletvekili sıfatıyla karşınıza çıkıyor ve sizinle o günleri konuşuyor.

Böyle bir film kurgulansa, böyle bir roman kaleme alınsa ne kadar başarılı olursa olsun yaşadığımız bu sahne kadar dokunaklı olamazdı. Kaderin bu garip cilvesi, Türkiye'nin nereden nereye geldiğini de gösteriyor ve bizi umutlandırıyor, ama daha trajik olan, insan olarak hüznün veren 30 sene önce binlerce insanın işkence gördüğü o hapisane müdürünün kendini hâlâ o hapisanenin müdürü olarak görmesi ve hiçbir pişmanlık duymamasıydı. Hatta milletvekiline **“kılık kıyafetinden belli ne mal olduğun”** diye hakaret etmesiydi. Nitekim dayanamıyoruz ve beyefendi **“hakaret edemezsiniz ve artık Mamak Cezaevi Müdürü değilsiniz”** diyoruz.

Tıpkı 28 Şubat sürecinde İstanbul Milletvekilimiz **Harun Karaca**'nın TBMM çatısı altında işkencesiyle yüzleştiği sahnede sesini yükselten, başıra çağıra konuşan işkenceciye **“burası TBMM, artık polis şefi değilsin”** dediğimiz gibi. Evet, o sahne de unutulmazdı. İşkencecinin gözleri salonda odaklanacak yer alıyordu ve onunla göz göze gelmek isteyen kimse yoktu. Türkiye onu tanıyordu ama o Türkiye'yi tanııyordu. Milletvekilimiz Harun Karaca bir bir anlattı işkencesinin yüzüne maruz kaldığı işkenceleri. İşkencecide yine pişmanlığın, mahcubiyetin zerrisi yoktu ve buna tanık olmak ürperticiydi. Herkes yine her şeyi emir komuta zinciri içinde, kendilerine verilen talimat gereği yapmıştır.

28 Şubat Malatya İçin Fiili Darbe

Darbelerin pilot bölgeleri var. Bazı darbeler bazı yerlerde daha büyük acı bırakıyor. 28 Şubat sürecinde darbenin gerekçesi olsun ve darbeye zemin hazırlansın diye Malatya'ya büyük acılar yaşatıldı. Şehir üniversite yönetimi eliyle ağır tahriklere maruz kaldı, başörtüsü yaşağına karşı yapılan meşru eylemler kullanılarak, 28 Şubat darbecilerinin propaganda makinası olarak talimatla yayın yapan medya üzerinden daima, huzur ve barış numunesi olan Malatya hedef tahtasına kondu ve bu şehre büyük acılar yaşatıldı. O acıyı yaşayanlardan Dr. Şahin'in ifadesiyle, **“28 Şubat Malatya'da fiili bir darbe olarak yaşandı.”**

İşte o planlı kurgu neticesi bir örgüt adı uyduruldu ve yüzlerce insan Türkiye'nin birçok şehrinde gözaltına alındı, işkence gördü. 28 Şubat Alt Komisyonumuz, Malatya Cezaevinde bugün halen yatmakta olan **Zekeriya Şengöz** ve **Fahri Memur** ile konuştu. 28 Şubat neydi sorusuna cevap arayan herkesin zabitlardaki Malatya dinlemelerini okuması gerekir.

Zekeriya Şengöz şehrin en saygın eğitimci iş adamlarından biri olarak bir vakıf yöneticisiyken 28 Şubat'ta illegal bir örgüt kurmuş gibi takdim edilmiş ve bu kurguya göre Ankara'dan talimatlandırılmış müfettişlerin raporları düzenlettirilmiş, bu kurguya uygun olarak senaryo gereği gözaltına alınan insanlara var olmayan hayali bir örgütün varlığı ikrar ettirmek üzere ağır işkenceler yapılmıştır.

Malatya Polisevi'nin salonunda dinlediğimiz **Fırat Dirikolu** ve eşi **Nazire Dirikolu**'nun Komisyon üyelerine **“bizi dinlemek için başka bir yer bulamadınız mı, polis evine gelmek bizim için ne anlama geliyor bilmezsiniz”** diye başlayan ve ardından 28 Şubat sürecinde Malatya olaylarında maruz kaldıkları işkenceler tek kelimeyle korkunçtu. Daha çarpıcı olansa senaryo gereği kurgulanmış bir örgüt adına insanların halen hapisanede oluşuydu.

Darbeler oluyor, darbeciler kötü insanlar ama bu kadar işkenceyi yapacak insan, bu kadar organize suç işleyecek insan nereden buluyorlardı.

İbretlik Vesikalar Belgeler

Kara Kuvvetleri Komutanlığı 3. Zırhlı Tugay Destek Kıtaları Komutanlığı Çerkezköy Tekirdağ askeri birliğinde yüzbaşı M.K.A.'nın Üst Çavuş Y.S.'ye hitaben kaleme aldığı yazışmalar.

Tarih:17 Mayıs 2000

Konu: Tecziye

Eşinizin **“Atatürkçülük ve Depreme Karşı Korunma”** Kermesine katılmadığı... Ailesiyle birlikte pikniğe katılmadığını belirten yazılardan sonra; **“Türk ordusunun ihtiyaç ve prensiplerini din esaslarına göre değil, bilimin ve aklın esaslarına göre ortaya koyan köklü, şanlı ve yüce milletimizin gururu bir ordu”** olduğunu tespit ettikten sonraki cümle şu: **“En Büyük Yardımcımız da Atatürk İlke ve İnkılâplarıdır.”**

Komutan, yazının devamında **şiddet** ve **tevhîh cezası ile** tecziye edildiğini söyledikten sonra başçavuş Y.S.'yi, bir kere daha düşünmeye davet ettiğini, TSK'nın diğer faaliyetleri gibi T.C. Anayasasına ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını benimsemiş, gelecek nesillere **örnek yaşam tarzına dönmenizi istiyorum**” diyor.

Nereden bakarsanız anlam veremeyeceğiniz bir mantık

Atatürkçülükle depreme karşı nasıl korunulur?

Atatürkçülük ve depreme karşı korunma kermesi niye düzenlenir?

Eşiyle pikniğe katılmadığı için bir insan nasıl sorgulanır?

Kansı kermese gelmediği için ceza verilen bir askere gönderilen yazıda Türk ordusunun ihtiyaç ve prensiplerini din esaslarına göre belirlemediğinin, **“bilimin ve aklın prensiplerine göre belirlediğinin”** ifade edilmesine neden gerek duyulur?

“En Büyük Yardımcımız Atatürk İlke ve İnkılâplarıdır” cümlesi neye gönderme yapar?

Bir kere daha düşünmeye davet ederken verilen şiddet ve tevbih cezası nedir?

Bu akıl ve hukuk dışılık, keyfiliğin bu kadarı hangi anlayışla, sayı numarası ve tarih verilerek, mühür ve imza atılarak yazılı vesika, veri ve doküman haline getirilir?

Bir belge bir vesika daha. Hava Kuvvetleri Komutanlığı 1 NCİ Füze Grup Komutanlığı'nın Sivil Memur A.Ö. hakkında Ekim 2004 tarihli yazısı:

3 Eylül 2004 tarihinde Destek İ.Tb.K.lığında görevli olan, 2001 Ocak tarihinden bu yana hakkında "İrticai Faaliyet" Araştırması bulunan Sivil Memur A.B. evine, Hv.Svn.Kur.Alb. K.Ç. Hv.Bnb. K.A, Astsb.E.E. (ev adresi İst) saat 20.30'da yaptığı 4.Kontrol Ziyaret sırasında (EK-1) bazı irticai envanter unsurlara rastlanmış olup (ek 2,3,4,5,6) tutanakla el konulup komutanlığımıza ulaştırılmıştır.

Yapılan incelemede:

Eşinin tüm uyarılara rağmen, çağdaş olmayan kıyafetle dolaştığı, kıyafet konusunda değişimin mümkün olmadığı; bahisle adı geçen irticai kitapları; Başta Kuran'ı Kerim (Meal Ömer Nasuhi Bilmen) yasak yayınlar listesinde bulunmadığı. Ancak, dini bilgiler ihtiva ettiğiinden el konulmasının yerinde olduğu; evinde alenen teşhir ettiği tablo yazma eserlerin, (Örneğin 1947 yılı yazma 'Allah' hattı) irticai propaganda kapsamında olduğu, TSK Personeli olan, ismi geçen personelin üniversite mezunu olduğu (Miami Üni. Uluslararası İlahiyat Fak.Teoloji Böl.) olmasından bahisle bunu bilmemesinin veya emirle tebliğ edilen "İsth. ve İsth'a Karşı" Önlemler" ve TSK Personelinin Bilmesi Gereken Hususlar konusunda açıklanan tensip ve prensiplerin tebellüğü bahsiyle, anılan personelin bu envanterleri bilerek ve isteyerek bulundurduğu yönünde kanaat oluşturduğu, ilgi personelin takibinin sıklaştırılarak, atıl görevlere atanması. Diğer TSK Personeliyle koordinesinin en alt seviyeye indirilmesi. 3 yıldır süren araştırmada sona gelindiğini ve bunun ilgi personele yansıtılmaması gerektiğinin bilinmesini rica ederim.

İmza

K.Ç.

Grup komutanı

Ek:

1.Ev Kontrol Tutanağı

2. (...) 22 adet İrticai menşeli kitap (Muhkem) ve 1 adet dini içerikli **Çağrı** isimli film (Yön. Mustafa Akkad)

3. 3 Adet irticai şüpheli kıyafet

4. 7 adet irticai şüpheli tablo

5. 1 Adet ilgi personele ait kendi el yazısı ile doldurulmuş (Mart 2000- AĞU. 2003) yılları arası günlük.

Başka bir vesika:

...eşinizin çağdaş olmayan bir kıyafetle toplum içerisinde kendini göstermesi siz TSK mensubuna ve bağli bulunduğunuz birliğe yakışmamaktadır. Komutanımız ve 1. Sicil amiriniz olarak sizi sözlü olarak uyarımama rağmen olağan durumunuzda bir gelişme olmaması üzerine başta sizi ve Bayan B.'yi son kez uyarım zorundayım. Durumunuzun takipçisi olduğumu, eşinizin kıyafetini değıştirme yönünde girişimde bulunmaması halinde ortaya çıkabilecek 926 sayılı İç Hizmet Kanununun ilgili müeyyideleriyle karşı karşıya kalabileceğinizi hatırlatır, bu konunun bilinmesini rica ederim.

K.Ç.
Hava Savunma Kurmay Albay
Grup komutanı

Hangi zamanda, hangi ülkede, hangi devlette, hangi hukuk düzeninde, hangi mevzuata tabi olan hangi kurumda insanların hukuku, insan olma onuru, kişilik hakları, vatandaşlık hakları bu kadar alenen çiğnenir? Adına “**Peygamber Ocağı**” dediğimiz ve öyle sahiplendiğimiz, bütün mensuplarını İslam’ın yüce Peygamberine nispetle yüzyıllardır “**Mehmetçik**” olarak adlandırdığımız Ordumuza bu kadar hukuksuzluk, bu kadar keyfilik nasıl reva görülür? En önemli soru ise, tarihe dikkat edin 2004 tarihinde bütün bunlar nasıl olur?

Komisyonumuza ulaşan binlerce vesika yukarıda sadece birkaç örneğini verdiğimiz durumu, darbe ve muhtıra süreçleri ile ilgili olarak açıkça ortaya koyuyor. Türkiye’nin bir daha benzer süreçleri yaşamaması ve bir daha bu tür vesikaların kaleme alınmaması hepimizin ortak gayretlerine bağlıdır. Kimseye haksızlık yapmadan kendi gerçeğimizle yüzleşmeliyiz. Raporun eklerindeki tutanaklar ve belgeler, darbe ve darbe süreçleriyle ilgili çarpıcı vesikalardır.

Ufkümüz, Yolumuz, Yarınlarımız Aydınlanmıştır

Yüzleşme kolay bir iş değil. Bu yolda almamız gereken çok mesafe olduğu da muhakkak. Ama doğru yoldayız. Birbirimiz kırmadan, dökmeden, farklılıklarımızı koruyarak konuşabiliyoruz. Milletimizin iradesini, arzularını temsil eden TBMM çatısı bu anlamda muazzam bir yol gösterici işlev görüyor.

Yeni husumetler üretmek değil de hak ve hukuk mecrasında ülkemizin yol alışını kolaylaştırmaya katkıda bulunmak, istisnasız her vatandaşımızın hukukunu korumaya almak, geçmişte yapılan yanlışları adaleti ertelemeden telafi etmek, en büyük arzu ve idealimizdir. Komisyonumuzun çalışma sürecinde bu amaca hizmet ettiğini görmekten ve toplumun bütün kesimlerinin, bütün parti ve sivil toplum örgütü mensuplarının bu araştırma sürecine verdiği destek ortak geleceğimiz adına bizi son derece ümitvar kılmıştır.

Türkiye son yıllarda önemli bir dönüşüm yaşadı. Devlet ile millet arasındaki mesafe büyük ölçüde kalktı. Demokrasi üzerindeki vesayet kalkması için tarihi adımlar atıldı. **İnsan Hak ve Özgürlükleri, düşünce ve inanç özgürlüğü üzerindeki antidemokratik baskılar büyük ölçüde yok edildi.**

Anayasa değişiklikleri, yüksek yargı kurumlarındaki yapısal değişiklikler, Milli Güvenlik Kurulu teşkilat yapısının değişmesi, EMASYA Protokolü’nün tedavülden kalkması, Jandarma ve Polis’in görev alanlarının değişmesi gibi devlet ile millet arasındaki gerilim hatları millet lehine değişmiştir. Darbe süreçlerinde yaşanan mağduriyetlerin en azından bir kısmı telafi edilmiş, kalan kısımları da telafi edilmektedir.

Bu anlamda;
Olağanüstü Hal uygulamalarına son verildi,
Milli Güvenlik Kurulu’nun yapısı sivilleşti,
Başbakanlık Takip Kuruluna son verildi,
Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği ve EMASYA Protokolü yürürlükten kaldırıldı,
Askeri mahkemelerin yetkilerine sınırlama getirildi,
Yüksek Askeri Şûra (YAŞ) Kararlarına yargı yolu açıldı,
Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatıldı.

Türkiye, demokrasi ve hukuk devleti yolunda çok büyük mesafeler almıştır. **Türkiye demokrasi yolunda aldığı mesafeyi yeni ve sivil bir anayasa ile bir an evvel taçlandırmak zorundadır.** Aksi takdirde araştırmamız esnasında çokça ifade edildiği ve zabıtlara girdiği üzere darbelerle tam ve kesin bir yüzleşme sağlanmış olamayacaktır.

Hiç şüphesizdir ki, **Türkiye insan hak ve özgürlüklerini eksiksiz olarak temin etme yönünde girdiği demokrasi yolundan asla geriye dönmeyecektir.** Türkiye bütün kazanımlarına sahip çıkarak aydınlık yolunda yürüyecektir. Avrupa Birliği kriterlerini benimseyen, evrensel hukuk kurallarını şiar edinen ve kendi halkının değerlerini baş tacı edinen **Türkiye'nin yol haritası bundan böyle hiçbir zaman, hiçbir şekilde, hiçbir kuvvet eliyle devlet içinde örgütlenen cuntalar, cuntacılar, illegal suç örgütleri tarafından değiştirilemeyecektir.**

Teşekkür

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu olarak talep ettiğimiz belge ve bilgileri gönderen başta Cumhurbaşkanımız Sayın Abdullah Gül'e... Çalışmalarımızın yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen Meclis Başkanımız Sayın Cemil Çiçek'e... Yazılı olarak sorularımızı cevaplamamızın yanında bütün darbe dönemlerine ışık tutacak tüm belge ve bilgileri komisyonumuza gönderen Sayın Başbakanımız Recep Tayyip Erdoğan'a... Belge ve bilgi göndererek veya bizzat katılarak sorularımızı cevaplayan sayın bakanlarımıza... Tüm dönemleri içeren açıklamalarıyla 9. Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel'e... Eski Meclis Başkanlarımız Ferruh Bozbeyli ve Mustafa Kalemlî'ye, eski Başbakanlarımız Bülend Ulusu ve Tansu Çiller'e... Bilgi ve belgeleri gönderen tüm kurum ve kuruluşlara... Bizzat katılarak sorularımızı cevaplayan sivil toplum örgütlerine, medya mensuplarına, eski yargı mensuplarına, üniversitelere, iş dünyasına, teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ayrıca, Mecliste böyle bir komisyonun kurulmasına öncülük eden siyasi partilerimiz; AK Parti'ye, Cumhuriyet Halk Partisi'ne, Milliyetçi Hareket Partisi'ne, Barış ve Demokrasi Partisi'ne... Ve onları temsil eden gayretli çalışmalarıyla bu raporun ortaya konmasındaki emekleri nedeniyle üye milletvekillerimize... Komisyon raporumuzun ortaya konmasındaki büyük emekleri ve gayretli çalışmaları nedeniyle bütün uzman arkadaşlarımıza... Meclis çalışanlarına... Komisyon çalışmalarımızı başından beri titizlikle takip ederek büyük çaba sarf eden tüm kamuoyuyla paylaşmamıza katkı sağlayan emekçi parlamento muhabirlerine ve bu konuda bir kamuoyu oluşmasına katkı sağlayan tüm medya mensubu ve yöneticilerine... En içten teşekkürlerimizi sunarız.

Ayrıca Bilgi taleplerimizi karşılayan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası, MASAK, TRT, RTÜK, YÖK, HSYK, MGK, BDDK ve TMSF'ye de ayrıca teşekkür ediyoruz.

En büyük teşekkürümüz ise Milletimize...

Nimet Baş

TBMM Darbe ve Muhturaları
Araştırma Komisyonu Başkanı

Araştırma Komisyonlarının Görev, Yetki ve Süreleri ile Hukuki Dayanakları

Meclis araştırma komisyonları, Anayasa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İçtüzüğü hükümleri uyarınca belli bir konuda araştırma ve incelemelerde bulunmak; vardıkları sonuçları bir rapor haline getirmek üzere, TBMM Genel Kurulunca belirlenen sayıda milletvekillerinden özel olarak oluşturulan ve belirli bir süre faaliyette bulunan geçici komisyonlardır. Araştırma komisyonları vardıkları sonuçları, ortaya koydukları tespit ile önerilerini içeren raporlarını görev sürelerinin sonunda, TBMM Genel Kurulunda görüşülmek üzere TBMM Başkanlığına sunarlar. Genel Kurulda üzerinde genel görüşme açılan bu raporların bir bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte, raporlarda yer verilen tespit ve önerilerin yasama ve yürütme organlarınınca dikkate alınması beklenmektedir.

Araştırma komisyonlarının görev, yetki ve süreleri, Anayasanın 98'inci maddesi ile TBMM İçtüzüğü'nün 105'inci maddesinde düzenlenmiştir. Araştırma komisyonları, Anayasanın 98'inci maddesinin birinci ve üçüncü fıkralarında, “Türkiye Büyük Millet Meclisi soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması yollarıyla denetleme yetkisini kullanır.” ve “Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.” şeklinde çok kısa ifadelerle düzenlenmiştir. TBMM İçtüzüğü'nün 105'inci maddesinde ise araştırma komisyonlarının görev ve yetkilerine ilişkin hükümler şu şekilde düzenlenmiştir:

MADDE 105– Meclis araştırmasının yürütülmesi görevi, genel hükümlere göre seçilecek bir özel komisyona verilir.

Bu komisyonun üye adedi, çalışma süresi ve gerektiğinde Ankara dışında da çalışabileceği hususu Meclis Başkanının teklifi ile Genel Kurulca tespit edilir. Araştırmasını üç ay içinde bitiremeyen komisyona bir aylık kesin süre verilir. Komisyon bu süre sonunda da çalışmasını tamamlamadığı takdirde süre bitiminden itibaren onbeş gün içinde araştırmanın tamamlanmaması nedenleri veya o ana kadar varılan sonuçlar üzerinde Genel Kurulda görüşme açılır. Genel Kurul bu görüşme ile yetinebileceği gibi yeni bir komisyon da kurabilir.

Meclis araştırma komisyonu bakanlıklarla genel ve katma bütçeli dairelerden, mahallî idarelerden, muhtarlıklardan, üniversitelerden, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumundan, kamu iktisadî teşebbüslerinden, özel kanun ile veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanarak kurulmuş banka ve kuruluşlardan, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından ve kamu yararına çalışan derneklerden bilgi istemek ve buralarda inceleme yapmak, ilgililerini çağırıp bilgi almak yetkisine sahiptir.

Komisyon, gerekli gördüğünde uygun bulacağı uzmanların bilgilerine başvurabilir.

Devlet sırları ile ticarî sırlar, Meclis araştırması kapsamının dışında kalır.

Komisyonun Kuruluşu

TBMM Genel Kurulunun 11.04.2012 tarihli 93'üncü Birleşiminde, 1013 sayılı Kararı ile;

-Muş Milletvekili Sırrı Sakık ve 23 milletvekilinin (10/236),

-Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkan Vekilleri Giresun Milletvekili Nurettin Canıklı, Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, İstanbul Milletvekili Ayşe Nur Bahçekapılı, Adıyaman Milletvekili Ahmet Aydın, Kahramanmaraş Milletvekili Mahir Ünal ve 120 milletvekilinin (10/237),

-Milliyetçi Hareket Partisi Grubu adına Grup Başkan Vekilleri İzmir Milletvekili Oktay Vural ve Mersin Milletvekili Mehmet Şandır'ın (10/238),

-Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına Grup Başkan Vekilleri Ankara Milletvekili Emine Ülker Tarhan, İstanbul Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi ve Yalova Milletvekili Muharrem İnce'nin (10/239)

esas numaralı; demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutlarıyla araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergeleri birlikte yapılan ön görüşmelerden sonra kabul edilmiştir. Kurulacak Komisyonun 17 üyeden teşekkül etmesi, çalışma süresinin başkan, başkan vekili, sözcü ve kâtip üye seçimi tarihinden başlamak üzere üç ay olması, gerektiğinde Ankara dışında da çalışması kabul edilmiştir.

Komisyonun kuruluşuna ilişkin 11.04.2012 tarihli ve 1013 sayılı Karar'ın 17.04.2012 tarihli ve 28267 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmasını takiben, Genel Kurulun 02.05.2012 tarihli 101. Birleşiminde Komisyon üyeliği seçimleri yapılmış ve Komisyon üyeliklerine aşağıda adları ve seçim çevreleri yazılı milletvekilleri seçilmişlerdir:

Nimet BAŞ	İstanbul
Mehmet Naci BOSTANCI	Amasya
İdris ŞAHİN	Çankırı
Cengiz YAVİLİOĞLU	Erzurum
Feyzullah KIYIKLIK	İstanbul
Mustafa ŞENTOP	İstanbul
Şirin ÜNAL	İstanbul
Yaşar KARAYEL	Kayseri
İdris BAL	Kütahya
Selçuk ÖZDAĞ	Manisa
Ahmet TOPTAŞ	Afyonkarahisar
Mehmet ŞEKER	Gaziantep
Süleyman ÇELEBİ	İstanbul
Ali Rıza ÖZTÜRK	Mersin
Özcan YENİÇERİ	Ankara
Atila KAYA	İstanbul
Sırrı Süreyya ÖNDER	İstanbul

İstanbul Milletvekili Mustafa Şentop, 29.05.2012 tarihinde Komisyon üyeliğinden istifa etmiş, boşalan Komisyon üyeliğine 31.05.2012 tarihinde Genel Kurul tarafından İstanbul Milletvekili Enver Yılmaz seçilmiştir.

Meclis Araştırması Komisyonu 02.05.2012 tarihinde, Komisyon Başkanlık Divanı seçimi gündemi ile toplanarak çalışmalarına başlamıştır. Toplantıda yapılan seçimde, Başkanlığa İstanbul Milletvekili Nimet Baş, Başkanvekilliğine Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı, Sözcülüğe Çankırı Milletvekili İdris Şahin, Kâtipliğe Erzurum Milletvekili Cengiz Yavilioğlu seçilmiştir.

Komisyon 10.05.2012 tarihli üçüncü toplantısında, incelediği konuların geniş kapsamlı olması nedeniyle, daha detaylı ve verimli çalışabilmek için üç alt komisyon kurarak faaliyetlerini bu alt komisyonlar marifetiyle yürütme kararı almıştır. Bu alt komisyonların çalışma konuları şu şekilde belirlenmiştir:

- 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Askeri Müdahaleleri,
- 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi,
- 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Askeri Müdahale Süreçleri,

27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon; İstanbul Milletvekili Enver Yılmaz Başkanlığında, Afyonkarahisar Milletvekili Ahmet Toptaş, Ankara Milletvekili Özcan Yeniçeri, Erzurum Milletvekili Cengiz Yavilioğlu ve İstanbul Milletvekili Şirin Ünal'dan oluşmuştur.

12 Eylül Askeri Müdahalesini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon; Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı Başkanlığında, İstanbul Milletvekilleri Süleyman Çelebi ile Atıla Kaya, Kütahya Milletvekili İdris Bal ve Manisa Milletvekili Selçuk Özdağ'dan oluşmuştur.

28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon; Kayseri Milletvekili Yaşar Karayel Başkanlığında, Çankırı Milletvekili İdris Şahin, Gaziantep Milletvekili Mehmet Şeker, İstanbul Milletvekili Feyzullah Kıyıklık ile İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder'den oluşmuştur.

Komisyonunda Görevlendirilen Uzmanlar

Komisyon çalışmalarına ve rapor yazımına katkıda bulunmak üzere İçtüzüğü'nün 105'inci maddesi uyarınca, kamu kurum ve kuruluşları ile üniversitelerden, Komisyonun gerekli gördüğü uzman görevlendirmeleri yapılmış ve bu uzmanlar arasında alt komisyon bazı işbölümü gerçekleştirilmiştir.

Komisyonunda, başta TBMM yasama uzmanları olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlardan görevlendirilen 46 uzman görev yapmıştır. Ayrıca, Komisyonunda görevlendirilmemekle birlikte; Prof. Dr. Erol Göka, Prof. Dr. Vedat Bilgin, Prof. Dr. Hakan Taşdemir ve Yrd. Doç. Dr. Osman Şimşek de Raporun yazımına katkıda bulunmuşlardır.

Komisyonunda görevlendirilen uzmanların adları, kurumları ve unvanları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Adı Soyadı	Kurumu	Unvanı
Abdülvehap DOĞAN	TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Abdul Rezak BİLGİN	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.
Alpaslan TUFAN	Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu	Adalet Müfettişi
Aysen GÜRCAN	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Müşavir, Doç. Dr.
Baran KUŞOĞLU	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Beyhan KAPTİKAÇTI	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Celil GÜNGÖR	Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği	Müdür
Cengiz SUNAY	Ağrı İbrahim Çeçen Üni. İkt. ve İdari Bil. Fak.	Yrd. Doç. Dr.
Cihat ŞİMŞEK	MGK Genel Sekreterliği	Uzman
Emrah HURMA	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Emre BAĞCE	Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi	Prof. Dr.
Erşan SEVER	Aksaray Üniversitesi. İkt. ve İdari Bil. Fak.	Doç. Dr.
Fatih Çağrı OCAKLI	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.
Fatih UZUN	MGK Genel Sekreterliği	Uzman
Fatih BAYHAN	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Basın Müşaviri
Ferit KOÇAK	Basın-Yayın ve Enformasyon Gen. Müd.	VHKİ
Fuat Can BAYRAMOĞLU	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Gökhan Orkun ŞENEL	Polis Akademisi Başkanlığı	3. Sınıf Emniyet Müd.
Gökhan PİRİ	TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.
Güenal SEYİT	TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.
Halit TUNÇKAŞIK	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Handan KARAKAŞ	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.
Hasan ŞILDAK	İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu	Mülkiye Başmüfettişi
Hilmi DÜLGER	İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu	Mülkiye Başmüfettişi
Hüseyin YILDIZ	Başbakanlık	Uzman
İbrahim Ersin YILDIRIM	MGK Genel Sekreterliği	Uzman
İlhan UZGEL	Ankara Üniversitesi Siyasal Bil. Fak.	Prof. Dr.
İsmail KÜÇÜKKILINÇ	Serbest Avukat	Avukat
M. Cem TOKER	İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu	Mülkiye Başmüfettişi, Dr.
Maruf ALİKANOĞLU	Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Gen. Müd.	Tetkik Hakimi
Mehmet Akif OKUR	Gazi Üniversitesi İkt. ve İdari Bil. Fak.	Doç. Dr.
Mehmet AKSU	Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Md.	Tetkik Hakimi
Muhammet ERİŞEN	BDDK	Uzman
Murad CİNOĞLU	MGK Genel Sekreterliği	Uzman
Mustafa ÇAĞATAY	Anayasa Mahkemesi	Raportör
Mustafa KARAMAN	Milli Eğitim Bak. Bilgi İşlem Grup Bşk.	Memur
Mustafa ŞAHİN	Başbakanlık	Başbakan Müşaviri
Mustafa TURGUT	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Sosyolog

Ömer ÇEVİK	Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetim	Uzman
Salih GÜN	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Soyalp TAMÇELİK	Gazi Üniversitesi İkt. ve İdari Bil. Fak.	Doç. Dr.
Şener GÖNÜLAÇAR	Milli Eğitim Bak. İç Denetim Başkanlığı	Başkan
Tanel DEMİREL	Çankaya Üniversitesi Öğretim Üyesi	Prof. Dr
Veli KARATAŞ	Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Gen. Md.	Tetkik Hakimi, Dr.
Yağmur ŞEN	TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı	Yasama Uzmanı
Zeynep Gamze SITKI	TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı	Yasama Uzman Yrd.

Komisyonun Görev Süresi

Komisyonun görev süresi, TBMM Genel Kurulu'nca 02.05.2012 tarihinden başlamak üzere, (tatil döneminde İhtizük gereği süreler işlemediğinden, TBMM'nin Temmuz ayının başında girdiği üç aylık tatil dönemi hariç) üç ay olarak belirlenmiştir. Komisyonun üç aylık görev süresi, Komisyonun süre uzatımı talebi üzerine TBMM Genel Kurulu'nun 16.10.2012 tarihli 9'uncu Birleşiminde 28.10.2012 tarihinden itibaren 1 ay uzatılmış ve bu karar 19.10.2012 tarihli ve 28446 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Komisyonun Faaliyetleri

Komisyon çalışmalarını, temel olarak iki yöntemle yürütmüştür. Birinci yöntem, askeri darbe ve müdahale süreçleriyle ilgili olarak bilgisinden veya tanıklığından yararlanılabilecek kişilerin bilgisine yazılı ve sözlü olarak başvurulması şeklinde; ikinci yöntem, kamu kurum ve kuruluşlarından yazılı olarak bilgi ve belge talebinde bulunma şeklinde gerçekleşmiştir.

Komisyon, çalışmalarını aşağıda belirlenen çalışma takvimi doğrultusunda yürütmüştür:

Komisyon Çalışma Takvimi

Çalışma süresi (3+1) 4 ay: * 2 Mayıs 2012 – 3 Temmuz 2012 (2 ay) * Tatil Dönemi: 4 Temmuz 2012 – 1 Ekim 2012 (3 ay) * 1 Ekim 2012 – 28 Kasım 2012 (2 ay)	Komisyon raporunun tamamlanıp TBMM Başkanlığına sunulması.
2 Mayıs 2012 – 23 Mayıs 2012	-Takip edilecek yol haritası ve planlamanın tartışılıp belirlenmesi, -Gerekli kararların alınması, alt komisyonların kurulması -Alt komisyon çalışmalarında takip edilecek yol haritası ile çalışma ölçütlerinin müzakere edilmesi.
23 Mayıs 2012 – 30 Mayıs 2012	-Komisyonda görevlendirilecek uzmanlar ile kurumlardan istenilecek bilgi ve belgelerin tartışılması. -Alt komisyonların uzmanlar ile kurumlardan istenilecek bilgi ve belgelere ilişkin önerilerinin karara bağlanması.
30 Mayıs 2012 – 7 Haziran 2012	-Komisyonda görevlendirilecek uzmanların kurumlarından istenilmesi. -Uzmanların Komisyonda çalışmaya başlamaları.
7 Haziran 2012 – 3 Temmuz 2012	-Alt komisyonların bilgisine başvurulacak kişileri belirlemeleri -Bilgiye başvurma gündemli alt komisyon toplantılarının başlaması -Alt komisyonların rapor taslaklarının oluşturulmaya başlanması.
Tatil Dönemi: 4 Temmuz 2012 – 1 Ekim 2012 (3 ay)	Bilgi ve belge toplanması.
1 Ekim 2012 – 10 Kasım 2012	Bilgisine başvurulacak kişilerin dinlenilmesi: Akademisyenler, Medya mensupları

	Siyasal aktörler Askeri ve Sivil Bürokratlar Mağdurlar
10 Kasım 2012 – 19 Kasım 2012	Alt komisyon raporlarının tamamlanması.
19 Kasım 2012 – 23 Kasım 2012	Genel değerlendirmeler ve alt komisyon raporlarının birleştirilip raporun tamamlanması.
23 Kasım 2012 – 28 Kasım 2012	Muhalefet serhleri ve ek görüşlerin yazılması.
26 – 27 Kasım 2012	Raporun Komisyonunda görüşülerek karara bağlanması
28 Kasım 2012	Raporun TBMM Başkanlığına teslim edilmesi.

Komisyonun bilgilerine başvurduğu kişiler ve çalışma ziyaretleri

Askeri darbe ve müdahale süreçlerine ilişkin olarak ilgili kişilerin bilgisine başvurma çalışmaları, oluşturulan alt komisyonlar marifetiyle yürütülmüştür. 9. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in bilgisine, üyeleri Komisyon toplantısında belirlenen bir heyet ile, Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın bilgisine ise yazılı soru iletme yoluyla başvurulmuştur.

Alt komisyonların bilgiye başvurma ve çalışma ziyaretleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

- 1) 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon, 18 kişinin bilgisine başvurmuş ve çalışmaları kapsamında biri Manisa ve ikisi İstanbul ilinde olmak üzere üç çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.
- 2) 12 Eylül Askeri Müdahalesini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon, 29 kişinin bilgisine başvurmuş ve İstanbul ilinde bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.
- 3) 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon, 113 kişinin bilgisine başvurmuş ve biri Aydın, biri Malatya, biri Kayseri ve üçü İstanbul ilinde olmak üzere altı çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.

Böylece Komisyonun bilgisine başvurduğu toplam kişi sayısı 160 olmuştur. Söz konusu kişilerin isim listesi EK – A'da belirtilmiştir.

Komisyonun Bilgi ve Belge Talepleri

Komisyon çalışmalarının, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından bilgi ve belge talebine yönelik yazışmalar boyutunda;

-27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon'un çalışma alanı ile ilgili 23 yazınının 18'ine yanıt verilmiştir.

-12 Eylül Askeri Müdahalesini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon'un çalışma alanı ile ilgili 32 yazınının 28'ine yanıt verilmiştir.

-28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 Askeri Müdahalelerini Araştırmaya Yönelik Olarak Kurulan Alt Komisyon'un çalışma alanı ile ilgili 48 yazınının 39'una yanıt verilmiştir.

-Tüm alt komisyonları ilgilendiren 5 yazının 5'ine yanıt verilmiştir. Söz konusu bilgi/belge talebine ilişkin yazılar ile bunlara -28 Kasım 2012 tarihine kadar gelen yanıt yazılarının kurum ve kuruluşlara göre dağılımı aşağıda gösterilmektedir:

Kurum/Kuruluşlardan Talep Edilen Bilgi/Belgelere İlişkin İstatistiksel Bilgiler

Kurum/Kuruluş	Giden Yazılar	Gelen Cevaplar	Bilgi/Belge Bulunmadığı	Olumsuz Cevap
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği	1	1		
Başbakanlık	6	4		
Adalet Bakanlığı	8	6		
İçişleri Bakanlığı	17	12	3	
Emniyet Genel Müdürlüğü	3	2		
Jandarma Genel Kom.	2	1		
MİT	5	2		
Dışişleri Bakanlığı	3	1		
Millî Eğitim Bakanlığı	1	1		
Millî Savunma Bakanlığı	8	6		1
Sağlık Bakanlığı	1	1		
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	1	1		1
Genelkurmay Başkanlığı	4	4		1
Kara Kuvvetleri Kom.	3	3		
MGK Genel Sek.	2	2		
TRT	5	5	1	
RTÜK	1	1		
YÖK	2	2		
HSYK	2	2	1	
Diyanet İşleri Başkanlığı	1	1		
İstanbul Barosu	1	1		
Maliye Bakanlığı	2	1		
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	2	2		
SGK	1	1		
Gençlik ve Spor Bak.	1	1		
Kalkınma Bakanlığı	1	1		
Hazine Müsteşarlığı	2	1		
Ekonomi Bakanlığı	2	2		
Merkez Bankası	4	3		
BDDK	1	1		
TMSF	1	1		
Bileşik Fon Bankası A.Ş.	1			1
Ziraat Bankası A.Ş.	1	1		
Vakıflar Bankası A.Ş.	1	1		
Halk Bankası A.Ş.	1	1		
MASAK	1	1		
Vakıflar Genel Müdürlüğü	2	2		
Basın Yayın Enformasyon Gen. M.	1	-		
Devlet Arşivleri Gen. Müdürlüğü	1	1		
DPB	2	1	1	
Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı	1	1		

Bilgi/belge talebine ilişkin kurum ve kuruluşlardan talep edilen belgeler ile bunların Komisyonumuza gönderilmesine ilişkin istatistiksel verilerin yer aldığı Talep Cetveli EK-B'de sunulmuştur. Bunun yanında, kamu kurum ve kuruluşlarıyla bilgi/belge talebi çerçevesinde gerçekleştirilen yazışmalarla ilgili olarak aşağıdaki hususlar öne çıkmaktadır:

a) İlgili kamu kurum ve kuruluşlarından bazılarında genel nitelikte bilgi ve belge isteminde bulunan yazılar gönderilmiş; bu anlamda kurum ve kuruluşlardan, darbe ve muhtıra süreçlerini ilgilendiren belgeler ile ilgili olarak kendi arşivlerinde geniş çaplı bir araştırma ve derleme faaliyeti yürütmeleri beklenmiştir. Bu yönde en yetkin çalışma ve en geniş çaplı bilgi aktarımı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Başbakanlık ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Genel içerikli olmayan, somut bilgi ve belge talepleri noktasında, İçişleri Bakanlığı en ileri düzeyde katkı sunan kurum olmuştur.

b) Darbe ve muhtıra süreçlerinin araştırılması ve bu bağlamda somut verilere ulaşılması bakımından belirleyici önemde olan Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığına gönderilen ve içerikleri oldukça kapsamlı olan 4 yazıdan; 2'sine tam yanıt verilmiştir. Ancak Batı Çalışma Grubu'na ilişkin talep edilen bilgi ve belgelerin, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca yürütülen soruşturma ile ilgili olması ve bu soruşturma kapsamında alınmış bir gizlilik kararı bulunması nedeniyle verilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca 1 yazıya, istemde bulunulan belgelerin henüz bulunmadığı, ancak çalışmaların devam ettiği yönünde yanıt verilmiş ve 1 yazıya da kısmen yanıt verilmiştir.

c) Kamu kurum ve kuruluşlarından, genellikle, kurumsal arşivlerinden derleyecekleri verileri değerlendiren raporlar istenmiş olmasına karşın, istisnalar saklı kalmak kaydıyla, kurumların ham veriler sunma eğiliminde oldukları ve yanıt yazılarını bu çerçevede şekillendirdikleri görülmüştür.

ç) Kamu kurum ve kuruluşları ile gerçekleştirilen yazışmalarda dikkat çeken noktalardan birisi de, kurumsal arşivleme bağlamında görülen yetersizlikler olmuştur. Çarpıcı bir örnek olarak Devlet Personel Başkanlığı, Komisyonumuzun “1 Ocak 1977-12 Eylül 1980 arası dönemde görev yapan toplam kamu görevlisi sayısı”na ilişkin bilgi talebine, -söz konusu istem, ilgili kurumun asli görev alanını ilgilendirmesine karşın- veri kayıt sisteminde bu konuya ilişkin kayıt bulunmadığı yönünde yanıt vermiştir.

d) Komisyonumuzun “Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilen bankalar tarafından 01.01.1991 tarihinden devredildikleri tarihe kadar, kullanılan ve tahsil edilemeyen en büyük 100 kredi ve kullandıkları firma veya kişilere ilişkin bilgi ve belge” talebine yönelik olarak ilgili kurumların verdikleri yanıtlarda, söz konusu istemin 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun “Sırların Saklanması” konulu 73'üncü maddesi uyarınca “bankacılık sırrı” kapsamında olduğu, yine TBMM İçtüzüğü'nün 105'inci maddesi uyarınca ticari sırların Meclis araştırmasının kapsamı dışında kaldığı; bu nedenlerle, konuyla ilgili bilgi ve belge sunulamayacağı belirtilmiştir.

Yine, Komisyonumuzun “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Rusya Federasyonu arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan Rusya doğalgazının Karadeniz altından Türkiye'ye Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesiyle sevkiyatına ilişkin anlaşma metni ile doğalgaz fiyat hesaplamalarında kullanılan formüller ve sonradan bunlarda yapılan değişikliklere ilişkin bilgi ve belge talebi”ne yönelik olarak, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının yanıtında, söz konusu bilgi ve belgelerin ticari sır kapsamında bulunduğu belirtilmiş; bu gerekçe ile istemin karşılanamayacağı ifade edilmiştir.

Öte yandan, Komisyon tarafından Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığına gönderilen ve bilgi/belge taleplerini içeren 5 yazının birine bir sayfalık, birine on iki sayfalık bilgi notu ile cevap verilirken, diğer üç yazıya hiç yanıt verilmemiştir.

Komisyon Toplantıları

Genel olarak alt komisyonlar marifetiyle yürütülen toplantı ve bilgilendirilme faaliyetlerinin yanı sıra, Komisyon; çalışma esasları, Komisyon çalışmalarında takip edilecek yol haritasının tartışılıp belirlenmesi, çalışmaların verimli yürütülmesi için gereken kararların alınması, alt komisyon çalışma kriterlerinin müzakere edilmesi, Komisyonunda görevlendirilecek uzmanlar ile bilgisine başvurulacak kişilerle ilgili önerilerin değerlendirilmesi, alt komisyon çalışmalarının değerlendirilmesi, Komisyon çalışmaları ve Komisyon raporunun müzakere edilmesi gibi gündemlerle, 13 toplantı gerçekleştirmiştir.

Komisyonun Sunulan Dilekçeler

Komisyonumuza gelen dilekçeler, konularına göre sınıflandırılarak kayıt altına alınmıştır. Söz konusu dilekçeler, askeri darbe süreçlerinin yarattığı mağduriyet alanlarının belirlenmesi ve ilerleyen süreçte, söz konusu mağduriyetlerin araştırılarak bunların giderilmesi yönünde gerçekleştirilmesi öngörülen Meclis çalışmaları bakımından önemli bir veri havuzu oluşturmuştur. Bu veri havuzundan, yer yer rapor yazımında, ayrıca bilgi-belge taleplerinin oluşturulması ve bilgiye başvurma faaliyetleri sırasında sorulacak soruların belirlenmesi aşamalarında yararlanılmıştır.

Komisyonun ulaştığı dilekçelerin konu bazında dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

- 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Askeri Müdahaleleri ile ilgili olarak, bireysel mülkiyete konu mallara haksız el koyma, işkence ve kötü muamele, hukuka aykırı olarak emekliye sevk edilme ve benzeri iddiaları içeren 14 dilekçe,
- 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile ilgili olarak, işkence ve kötü muamele, hukuka aykırı olarak görevden alınma ve resen emekliye sevk edilme iddiaları içeren 34 dilekçe,
- 28 Şubat 1997 Müdahalesi ile ilgili olarak; Başörtüsü mağduriyetleri, akademik ilerlemenin hukuksal olmayan nedenlerle engellenmesi, YÖK'ün bazı diploma denkliklerini iptal etmesi nedeniyle yaşanan mağduriyetler, yargı süreçlerinde yaşanan usulsüzlükler ve adil olmayan yargılama iddiaları, fişleme, işkence ve kötü muamele konularında 160 dilekçe,
- Türk Silahlı Kuvvetlerinden hukuka aykırı ihraç ve emekliliğe zorlama iddialarını içeren 61 dilekçe,
- Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ilişigi kesilen ancak 10.03.2011 tarihli ve 6191 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'na eklenen geçici 32 nci madde ile gerçekleştirilen düzenlemeden yararlanamayan kişilerin mağduriyetlerini ifade eden 13 dilekçe.
- Kamuoyunda “Balyoz Darbe Planı” olarak bilinen ve yürümekte olan bir davanın konusu olan olayın araştırılması ve bu konunun Komisyon bünyesinde kurulacak bir alt komisyon marifetiyle incelenmesi istemini içeren 342 dilekçe.

GENEL DEĞERLENDİRME

Darbe, siyasi iktidarın güç kullanılarak veya güç kullanma tehdidiyle, yasal olmayan yollardan değiştirilmesidir.¹ Bu genellikle bir ülkedeki en örgütlü ve kapsamlı silahlı güç olan ordu veya onun desteklediği bir grup eliyle gerçekleştirilir. Darbeden sonraki düzen de aynı güç tarafından korunur, sürdürülür veya devredilir. Darbeler; insan hak ve hürriyetlerinin, hangi elin tuttuğundan asla emin olunmayan, bir silahın namlusuna asıldığı uygulamalardır. Darbeler sadece ülkelerin sosyolojisiyle oynamaz, tek tek bireylerin psikolojileri üzerinde yaptığı ağır tahribatlarla, insanları kişisizleştirir bu sayede tektipleştirir. Darbelerin bozuk adalet anlayışlarında zanlı veya suçlu yoktur, “düşman” vardır. “İç düşman” kavramı böyle bir zihniyetin gereği halka enjekte edilmiştir.

“Sizi buraya tıkayan kuvvet böyle istiyor.”

“Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?”

“Bu bir savaştır, savaşta her zaman iyi şeyler olmaz”

“Siz bu olanlara, hukukçu kimliğinizle bakmayacaksınız”

Hukuksuzluğun vücut bulduğu bu cümleler, Türkiye'nin darbeler tarihinde birer kara leke olarak yerlerini almışlardır. Uluslararası hukukta “düşman”ın durumu bile yasalar tarafından belirlenmiş ve belli hakları yargı güvencesi altına alınmıştır.

Darbe yapanlar ile darbeye maruz kalanların anlattıklarının doğası gereği subjektif olması olgunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Diğer yandan darbe, devrim, ihtilal denildiğinde Türkiye’de hemen her kesimde oluşmuş önyargılı bir algı olduğu söylenebilir. Önyargı ve algı katılığı darbe konusunda algı ile olgu arasındaki makasın giderek açılmasına sebep olmaktadır. İnsanlar çoğu zaman ihtilaller konusunda yanlış bilinen doğrular ile doğru bilinen yanlışlar arasında bir yerde bulunmaktadır. Bu anlamda temenni, arzu, nefret, sempati, antipati ya da önyargılar, gerçeği anlamının önündeki en büyük engellerdir. Darbe ve ihtilalleri ideolojik referans kaynakları olarak kullanmaktan kaçınmak olgunun gerçeğini kavramak için ön şarttır.

Asıl olan meydana gelen olay ya da olayların kökenlerini, beslendiği damarları, kendisini meydana getiren tarihi müktesebatı ve nedenleri anlayabilmektir. Sonuçların değil sebeplerin kavranması olgunun tekrarını önlemekte büyük katkı sağlar. Ak/kara, melek/şeytan, iyiler/kötüler ya da demokrat/diktatör bağlamı içinde olayları ele almanın, sorunu karşıt duygular arasına hapsederek anlamsız hale getirmekten öte bir yararı olmaz.

¹ *Darbe*: Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi. *Devrim*: Yerleşik toplumsal düzeni değiştirme ve yeniden biçimlendirme; yavaş bir gelişme olan evrime karşı olarak, toplumsal yaşayışta ve siyasal durumda birdenbire gerçekleştirilen, köklü ve temelli bir değişim. *İhtilal*: Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim. (*Türkçe Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*).

Darbe bir sonuçtur. Bütün sonuçlar gibi anların değil süreçlerin ürünüdür. Darbe ya da demokrasiye müdahale söz konusu olduğunda hiçbir kurum, organ ya da kişinin masum olmadığı açıktır. Darbenin zamanı, mekânı ve şartları kadar içinde mayalandığı tarihi müktesebat da önemlidir. Sosyal hareketleri kavrayabilmek için hangi sosyal, kültürel ve ekonomik laboratuvarda mayalandığının bilinmesi şarttır.

1. Türkiye’de Devlet Geleneği ve Demokrasi

Doğu geleneğinin son mirasçısı ve temsilcisi olan Osmanlı rejimi, büyük Asya geleneğinin İslâmlaşmış türü olarak Batı’ya en çok yaklaşmış, hatta onun alanına kadar girmiştir. Osmanlı devleti Batı geleneğinin kapı komşusu olduğu halde, hatta tarihinin başında ondan etkilenmiş de olduğu halde, batılılaşma anlamında çağdaşlaşması tarihinin sonuna dek olamamıştır. Hâlbuki Avrupa’dan çok uzakta olan, örneğin Japonya gibi bir Uzakdoğu ülkesi için bu çabuk ve kolay olmuştur. Osmanlı, bir siyasal güç ve örgüt olarak sömürgecilik aşamasına varan Avrupa devletlerinin işgali altına girmemiş olduğundan, rejiminin ekonomik yanları bozulduğu halde siyasal yanları bozulmamıştır. Avrupa devletleri Osmanlı ekonomisini kendi çıkarlarına göre değiştirme isteginden hiç şaşmadıkları halde onun siyasal ve kültürel anlamda çağdaşlaşmasıyla hiç ilgilenmedikleri gibi iç işlerine karıştıkları zamanlarda da bunu yapmayı istememişlerdir. Çağdaşlaşmış bir devletin siyasası altındaki bir toplumun ekonomisine hükmedemeyeceklerini biliyorlardı. Bu paradoks, Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecinde yaşadığı zikzakların bir açıklaması niteliğindedir.²

Militarizm, Soğuk Savaş ve Uluslararası Sistemin Darbelerdeki Rolü

Demokratikleşmeyen Cumhuriyetin önündeki en büyük engelin adı militarizmdir. Militarizm ve militaristleşme, askeri değer ve pratiklerin yüceltilmesi ve sivil alanı şekillendirmesi olarak tanımlanır. Bu şekillendirme süreci bazen darbe dönemlerinde olduğu gibi ordu veya askeri kesimin militaristleşme süreçlerinde doğrudan etkin bir rol oynamasıyla gelişirken bazı durumlar da öznesi belli olmayan, sivillerin aktif katılımı ve rızasını içeren süreçlerle yaygınlaşır. Bu bağlamda militaristleşme kültürel, kurumsal, ideolojik ve ekonomik boyutları içermektedir. Bu boyutların bütünüyle işlediği bir yerde bireyler ve toplum askeri varsayımları, sadece değerli değil, normal olarak da görmeye başlar. Söz konusu normalleştirme süreci bilinçli bir politikayı gerektirdiği kadar, aynı zamanda bu söylemin kusursuz işleyebilmesi, arkasını büyük bir sessizliğe dayamasıyla mümkündür. Diğer bir ifadeyle militarizmin etkinliğini mümkün kılan en önemli saiklerin başında militaristleşme süreci karşısındaki entelektüel, politik, ekonomik ve toplumsal düzlemde işleyen birçok sessizliğin varlığı gelir. Bu bağlamda 1960-1983 arası dönemde militarist söylemi hâkim kılan şey sadece militarizmin sivil alanı kontrolü altına alması değil aynı zamanda bu kontrole yönelik ciddi bir itirazın gelişmemiş olmasıdır. “Metodolojik militarizm” olarak tanımlanabilecek bu kabul biçimi nedeniyle özellikle 1980’lerin sonuna kadar ordunun sivil alandaki nüfuzuna yönelik ciddi bir eleştirel analiz yoksunluğu ve militarizm ile militaristleşme tartışması eksikliği vardır.

Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan 1947-1987 arası yıllar, militaristleşen devlet sistemlerinin sayısının katlanarak arttığı dönemdir. Militarizm özellikle az gelişmiş ülkelerde askeri müdahaleler ya da ordunun politik alanı dolaylı kontrolü yoluyla dönemin karakteristiği halini alırken, militaristleşme daha çok gelişmiş ülkelerde etkin bir söylem biçimi olmuştur. Samuel P. Huntington, otoriter tek partiye, askeri veya kişisel diktatörlüğe dayalı rejimlerden çok partili demokratik düzene geçişi, tarihsel süreç içinde üç ana dalga da değerlendirilmektedir. Demokrasiye geçişte Amerikan ve Fransız devrimleri önemli birer

² Niyazi Berkes; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 34.

dönüm noktaları olmuşsa da *Birinci Demokratlaşma dalgası* ancak 1828 yılında ABD’de başlamıştır. 19. yüzyılın bitmesinden önce İsviçre, deniz aşırı İngiliz dominyonları, Fransa, Büyük Britanya ve Bazı küçük Avrupa ülkeleri demokrasiye geçmişlerdir. 1920’lerde sona ermiş olan bu dalgayı bir geriye dönüş dalgası izlemiştir. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan ve nispeten kısa süren *İkinci Demokratlaşma Dalgası* süresince Müttefiklerin işgaline giren İtalya, Almanya, Japonya, Avusturya ve Kore’de demokratik kurumlar teşvik edilmiş, Türkiye ve Yunanistan’da çok partili hayata geçilmiş; Güney Amerika’da Uruguay, Brezilya, Kosta Rika, Arjantin, Peru, Kolombiya ve Venezüella’da seçimlere dayalı sistemler kurulmuştur. Asya’da da bazı gelişmeler gözlenmiş ve bu süreç 1960’ların başında tersine dönmüştür. *Üçüncü Demokratlaşma Dalgası* ise 1974 yılında Portekiz diktatörlüğünün sona ermesiyle başlamış ve bu süreçte pek çok ülkede demokratik sistemler kurulmuştur. Halen devam etmekte olan Üçüncü Dalga Orta ve Doğu Avrupa’yı derinden etkilerken henüz İslâm dünyası ile Konfüçyüs kültürünün etkisindeki Çin’i pek fazla etkisi altına almış değildir. Üçüncü Dalganın ne zaman sona ereceği ve bir geri dönüş dalgasının başlayacağı belli değildir. Huntington’un analizine göre Türkiye ikinci Demokratlaşma Dalgası sırasında çok partili demokrasiye geçmiş ve demokrasiyi işletme konusunda ciddi geriye dönüşler yaşamıştır.³

1960’larda ve 1970’lerde demokrasilerden küresel düzeydeki uzaklaşma, çarpıcı nitelikteydi. 1962’de dünyada 13 yönetim hükümet darbeleri ürünüydü. 1975’de bunların sayısı 38 oldu. 1958’de dünyadaki 32 işler demokrasiden üçte biri, 1970’ler boyunca rejim değişikliklerinin en yaygın yöntemi olarak işleyişe girmiş ve Eric Hobsbawm’in “askeri hükümetlere yönelik görülmemiş bir global moda” olarak adlandırdığı süreç yaşanmıştır. Militarizmin hâkim söylem halini almasında askeri müdahaleler olmaksızın politik ve sivil alanın bizzat kendisinin militarist bir söylem geliştirmesi de bu dönemde etkili olmuştur. Bu da demokratik rejimlerin varlığına rağmen militarist söylemin dönemin hâkim söylemine nasıl dönüştüğünü açıklıyor.⁴ Demokrasinin tarihi, Huntington’a göre yavaş ve kesintisiz bir ilerleme olmayıp, ilerleyen, geri çekilen, sonra toplanan ve tekrar yükselen bir dalgalar dizisidir. Huntington’a göre, geçmişte olup bitenlerden kalkarak, demokrasinin gelecekte pekiştirilmesini ve yaygınlaşmasını etkileyen en belirleyici etkenler; ekonomik kalkınma ve siyasal önderlikler. Demokrasiyi, ekonomik kalkınma mümkün kılar; siyasal önderlik ise gerçek kılar.⁵

Klasik Militarizmlerde ordunun bizzat yönetime el koyması gerekmez. Ordu, militer ideoloji ve değerler, devlet aygıtının işleyişine ve özellikle eğitim sistemine nüfuz ettiği için hükümet kadrolarının sivilliği ve hatta ortada çok partili bir rejimin olması sorun yaratmaz. Ordu gündelik politikanın içinde asla görünmez. Ordu komuta ‘kastı’, organik bir parçası olduğu aristokrasinin sivil siyasi parti veya kadroları ile arasındaki iş bölümü ve hiyerarşi kuralları uyarınca, siyasi çatışma alenen silahlı mücadeleye dönüşüncüye kadar sahneye çıkmaz. Bu çıkışta da kendi sivil siyasi kadrosunu, partisini bertaraf ederek değil, onu saflarına katarak, yani -yönetici- sınıfın silahlı güç, topyekün savaş hali örgütlenmesi olarak nihai hesaplaşmaya girer. Türk militarizminin ilk safhasında klasik militarizmlerden esasta farklı olan ilk yönü aristokratik bir kökeninin, dayanağının olmamasıdır. Ancak bu dönem boyunca ordu subay kadrosu bir kast görünümü de vermekteydi. Mensuplarını çoğu alt-orta sınıf mensuplarından devşirilmekte, subaylar -görev yerleri sık değiştirilmekle birlikte- “halkın içinde” yaşamaktaydı. 1980’lerle birlikte ise hem subay kadrolarının orta-üst sınıf mensuplarından devşirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapıldı hem de subay-astsubay çocuklarının “kadro”daki oranın sürekli artmasına çalışılarak ve bu arada subayların büyük çoğunluğunu

³ Davut Dursun (1999); 27, 28.

⁴ Ali Balcı; **Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi**, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s. 14, 15, 19, 20, 21.

⁵ Türk Demokrasi Vakfı (1992); s. 57.

lojmanlara, boş zaman ihtiyaçlarını karşıladıkları orduvelerine çekerek, adeta subaylığın dışı kapalı bir kast haline gelmesine yönelik yol izlenmeye başlandı. Bugünkü haliyle bile ordu, “Savunma Sektörü”ne bağlı işletme ve organizasyonlarda çalışan, bir kısmı emekli asker personelin bir toplumsal destek veya çıkar grubuyla çevrelediği, ayrıcalıklı, dokunulmaz haklara sahip bir kesim görünümündedir. Bu konumu kendisini devletle özdeşleştirmiş ve siyaseten toplumun üzerinde konumlanmış bir kesimin tıpkı aristokrasi gibi toplumla arasına mesafe koymasını andırmaktadır.

Milletle, halkla araya konulan “mesafe”, sıradan militarizmlerin yeri geldiğinde açıkça ifade etmekten çekinmedikleri bir fikrin, inancın da yansımasıdır. Sıradan militarizmlerin kendi ayrıcalıklı ve üstün konumların meşruluğuna kendilerini inandırabilmek için ürettikleri bu fikir, özetle; kendi halklarının değer, yetenek ve nitelikler bakımından zayıf, gelişmemiş ve hatta gelişmeyecek olduğu yolundadır. Bu haliyle halk, millet tekinsiz, güvenilmez bir süredür. Bu sürünün iktisadi seçkinlerinin (burjuvazi ve mülk sahiplerinin) vurgunculuğu, politik seçkinlerinin -partilerinin- yolsuzlukları ve geniş yığınların bu durumda çaresizce debelenmeleri, militer zümre için bu fikrin, inancın doğrulanmasından başka bir şey değildir. Böylesi durumlarda yapılan askeri darbelerle kendi imtiyazlı konumunu daha da pekiştirmek fırsatı bulan militarizmler, askeri rejimden “normal”e geçildiğinde, eskisine benzer hatta daha beter bir gidişatın ortaya çıkması karşısında, bunu kendilerinin düzenleme istek ve yeteneklerinin olmayışını değil, milletin o ezeli ve onulmaz aczine, gelişmemişliğine atfetmeye zaten hazırdırlar. Latin Amerika’da, Afrika ve Güneydoğu Asya’daki sayısız askeri darbenin ve Türkiye’deki darbelerin bilançosu budur.⁶

Militarizm aynı zamanda, kadim zihniyetlerden biri olan otoriter zihniyetin çocuğudur ve otoriter davranış ve algılama kalıpları içinde anlam kazanır. Tarih boyunca birçok sivil, yığınlar halinde militarizme destek vermiştir. Diğer bir deyişle militarizmin çekiciliği, asker-sivil arasındaki zümresel ve sınıfsal çelişkilerden çoğu zaman çok daha baskın çıkmıştır. Çünkü militarizm kendi arka planında yatan otoriter zihniyet içinden üretilecek ideolojilerden sadece biri, muhtemel bir uzantısıdır. Esas olan ise daima zihniyettir. Ve otoriter zihniyetteki sivillerin bu nedenle kendilerini ‘askeriye’ ideolojik olarak yakın hissetmelerinin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Militarizm, yönetenlerde ve yönetilenlerde simetrik nitelikler gösteren; konjonktürel olmakla birlikte kendisini kalıcı kılacak araçlara sahip olan, otoriter zihniyete dayanan bilimsel ve siyasi her türlü ideolojiyle bütünleşme istidadına sahip bir ‘mikro’ ideolojidir. Kendi hakkında sahip olduğu güçlü ve başarılı tarihsel imgeyle, yaşadığı koşulların ima ettiği zayıflık ve başarısızlık arasında sıkışmış; edilgen, ‘özneleşmemiş’ toplumlarda kendisine uygun bir ortam bulur. Bu nedenle militarizm bir iktidar ideolojisi olduğu kadar, bir toplumsal eziklik ideolojisidir de.⁷

Son kırk yılda olduğu gibi ordu, toplum hakkında giderek yüksek sesle konuşsa, ordu mensupları toplumun hemen her sorunuyla ilgili görüşlerini dile getirme yetkisini kendilerinde bulsalar da, bu durumun tersi söz konusu olduğunda akan sular durur. Toplumun üyeleri veya siyasal temsilcileri, benzer bir yukarıdan sesle, hatta çok daha pes sesli bir ifadeyle, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin tasarruflarını sorguladığında ordunun kurumsal olarak ilk refleksi bu girişimde “tahkir ve tezyif” unsurları aramaktır. Bu tehdidin yeterli veya mümkün olmadığı yerde TSK’nın psikolojik harekât stratejisinin uygulayıcıları doğrudan veya dolaylı olarak devreye girerler. TSK, diğer ülke ordularına göre fazla konuşan, ama kendisi hakkında konuşulmasından bir o kadar rahatsız olan bir kurumdur. Demokrasilerde genel

⁶ Ömer Laçiner; **Türk Militarizmi**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birlikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 14, 24, 26.

⁷ Etyen Mahçupyan; **Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm, Zihniyet, Özne ve Etik Meseleleri Üzerine Bir Not**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birlikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 120, 133.

olarak ordudan siyasal ve toplumsal konularda dilsiz olması istenir. Türkiye’deki otoriter demokraside ise, asıl istenen toplumun ordu konusunda ya dilsiz olması ya da konuştuğunda övücü sözler dışında bir şey söylememesidir.⁸

Almanya ve Japonya’daki militarist sistemlerin sona ermesi ve Türkiye’deki militarizmin akıbeti hakkında Murat Belge şunları ifade eder: “Almanya’nın iki dünya savaşını da kaybetmesi onlar için militarizmin sonu oldu. Evet, Türkiye’de orduyu yenen olmadığı için militarizm de yenilmedi! Arjantin’de de öyle oldu. Militarist diyebileceğimiz bir rejim kuruldu, dünya kadar cinayet işlendi; Falkland Adaları’nda boyundan büyük maceralara kalkışıp İngiltere karşısında rezil olunca yıkıldı. Daha çok dış konjonktürün göçerttiği militarizmleri görüyoruz. Türkiye’de belki dış konjonktüre gerek kalmadan toplum kendi içinde militarizmi bitirebilir. Bu şans kuvvetle var.”⁹

Genel anlamda 1945-1991, dar anlamda ise 1947-1987 tarihleri arasındaki dönem soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılır. ABD ve Sovyetler Birliği arasında dünyanın temel iki kampa bölünmesi olan soğuk Savaş etkin olduğu süre boyunca ‘zamanın sistemi’ olarak işlev görmüş ve uluslararası yaşamın neredeyse diğer tüm yönlerini gölgeleyen merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu dönem sürekli bir silahlanma yarışının olduğu, silahların bütün dünyaya dağıldığı, büyük ölçüde militaristleşen bir ekonominin etkinliğini sürdürdüğü, askeri darbelerin yaygınlaştığı, silah satışları için yeraltı örgütlerinin ortaya çıktığı, gerilla savaşlarının yaygınlaştığı, korku ve şüphenin hâkim olduğu, güvenliğin paranoya halini aldığı bir dönemdir. Kısacası Soğuk Savaş yılları “çevreye yaygın bir militarizmin” (*ambient militarism*) etkin olduğu bir zaman dilimidir.¹⁰

Soğuk Savaş’ın en önemli sonuçlarından biri ABD ve Sovyetler arasındaki gerilimin yol açtığı askeri üsler yoluyla mekânın militaristleşmesi olmuştur. Üslerin, buldukları ülkeleri militaristleşirmesinin en önemli göstergesi bu ülkelerde politik, ekonomik ve sosyal problemleri çözmeye demokratik yöntemlerden ziyade askeri yöntemlerin devreye sokulması olmuştur. Soğuk Savaş’la birlikte askeri alanda yaşanan değişimler, militarist söylemi bir hayli güçlendirmiş ve böylece koşullar altında “sivil hükümet yapıları daha az gelişmiş ve daha az güvenlenmiş” ülkelerde askeri darbeler daha kolay gerçekleşmiştir. Kısacası Soğuk Savaş, üçüncü dünya ülkeleri için askeri müdahalelerin mümkünlik koşullarını sağlayan en önemli yapısal unsur olmuştur.

Askeri rejimlerin Soğuk Savaş koşulları altında onaylanması hatta bizzat süper güçlerin direkt ve dolaylı katkılarıyla kurulmaları, üçüncü dünya ülkeleri söz konusu olduğunda yaygın bir pratik olup çıkmıştır. 1960’larda Latin Amerika’da askerin politik alanda artan rolünün arkasındaki en önemli faktör ABD’nin buradaki ülkelere yönelik askeri yardım ve eğitim politikalarıydı. 1964’den itibaren ABD’nin Latin Amerika’da askeri rejimlere yönelik ilgisinin nedeni 1964 Küba devriminin bölgede yayılma olasılığıydı ve bu dönemde Brezilya, Bolivya, Şili, Uruguay ve Arjantin’de kurulan yeni yapılanmalar bu bağlamda *anti-devrimci askeri rejimler* şeklinde tanımlandı. Bu politika sonucu ortaya çıkan askeri rejimler de ABD tarafından komünist devrime karşı bir duvar oluşturdukları için meşru görüldüler. Türkiye’deki askeri darbeler ve bunların sonucunda hâkim söylem olarak işleyişe giren militarizm, doğrudan Soğuk Savaş geriliminin bir sonucu olmasa da, Soğuk Savaş koşullarının militarizme sağladığı *onay/normallik* Türkiye’de militarizmi hâkim söylem düzlemine yerleştiren en önemli unsurdur.

⁸ Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu; **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 7-9

⁹ Muhsin Öztürk; **27 Mayıs Devleti 1960-2011**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2012, s. 124, 125.

¹⁰ Ali Balci (2011); s. 19, 20.

27 Mayıs 1960 Darbesi, sadece iç politikanın militarist müdahaleyi onaylayıcı ortamı içinde değil aynı zamanda daha geniş perspektifte bir onayın da mümkün olduğu Soğuk Savaş koşulları içinde gerçekleşmiştir. Darbden sadece 3 gün sonra, yeni rejim ABD ve İngiltere tarafından tanındığı gibi demokratik Batı cephesinden de darbeye yönelik bir tepki gelmedi ve müttefiklik ilişkisi olduğu gibi devam etti. Soğuk Savaş mantalitesi doğrultusunda ABD için belirsiz bir politika izleyen sivil yönetimler yerine daha “sorumlu” bir davranışı garanti eden geçici askeri yönetimler makul bir seçenektir.¹¹

12 Mart 1971 öncesinde yaşananlara dikkat çeken Rıdvan Akar, ABD ve NATO’nun etkisini şöyle izah eder:

12 Mart döneminde, iki farklı cunta kendi aralarında ciddi bir rekabet gerçekleştiriyorlar. Biri 9 Mart Cuntası diye bilinen daha sol, daha radikal bir asker grup, diğeri 12 Mart cuntası diye bildiğimiz o ünlü muhtıranın sahipleri. 9 Martçıların çok çarpıcı bir durumu var: Faruk Gürler Paşa ikisi arasında gidip geldiği bir dönemde Faruk Gürler’e geliyor ve deniyor ki: “Paşam, DEV-KUR harekete geçti.” DEV-KUR, 1962-63 yılında NATO tarafından Türkiye’de oluşturulan “devleti kurtarma planı.” Yani bir darbe girişimi olduğunda devlet hangi refleksleri gösterecek, nereyi kontrol altında tutacak ve darbeyi nasıl savuşturacak? Bu tamamen NATO tarafından planlanmış olan ve doğrudan da fiili olarak NATO tarafından da harekete geçirilmesi istenen bir plan. DEV-KUR’un harekete geçmesiyle birlikte 9 Martçılar tasfiye ediliyorlar. Çünkü DEV-KUR refleksini ortaya çıkaran şey 9 Martçıların radikal dünya görüşleri ve 12 Mart galebe çalıyor. Şimdi, dolayısıyla, ben her darbe sürecinde mutlaka Türkiye’nin stratejik müttefiki olan Amerika’nın şu veya bu şekilde bu sürecin içerisinde olduğu ya da şu veya bu biçimde bu süreci engelleyip manipüle edebileceği duygu ve düşüncesine sahibim.¹²

Türkiye’nin dış politikasının inşasında ordunun ağırlığı ve etkililik düzeyi ele alınmaya değerdir. Ordu, tıpkı iç politikada siyasetin sınırlarını belirleyip siyasal parti ve aktörlerin bu sınırlar içinde politika yapmasını istediği gibi, dış politikada da Kürt sorunu, İsrail ile ilişkiler, Kuzey Irak Politikası, Kıbrıs ve Ege sorunları gibi kritik konuları kendi yetki alanı içinde gördü. Sonuçta ortaya siyasal iktidarların, ana eksenlerini ordunun belirlediği çerçeve içinde dış politika oluşturabildikleri bir yapı çıktı. Dışışleri bürokrasisi doğal olarak bu politikaların oluşturulma sürecinin bir parçasıydı, ama zaman zaman görüş ayrılıkları belirlediğinde askerlerin çıkışıyla karşılaştı. Siyasetin üstünde bir devlet politikası anlayışının sonuçta seçim ve iktidarların değişmesi olgusunu anlamsız kıldığı ortadadır.¹³ Ordu, Kıbrıs ve Ege, İnsan Hakları Dairesi, Doğu Çalışma Grubu gibi birimler oluşturarak ve SAREM¹⁴ gibi merkezler

¹¹ Ali Balcı (2011); s. 26, 28, 29, 32. 56.

¹² Rıdvan Akar, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 24.

¹³ İlhan Uzgel; **Ordu Dış Politikasının Neresinde**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 313.

¹⁴ *Genelkurmay en çok tartışılan birimini kapattı*. Eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu tarafından açılışı 8 Ocak 2002’de yapılan Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) 2011 Kasım ayında faaliyetlerine son verdi. SAREM’in adını gündeme getiren en önemli gelişme ise 2007 yılında yaşandı. Türkiye üzerine ‘felaket senaryoları’nın konuşulduğu ABD’deki Hudson Enstitüsü’nde düzenlenen toplantıya, dönemin SAREM Başkanı Süha Tanyeri’nin katıldığı ortaya çıktı. Uzun süre tartışılan senaryolara göre; dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Tülay Tuğcu suikasta kurban gidecek, Beyoğlu’nda düzenlenecek canlı bomba saldırısını terör örgütü PKK üstlenecek, ardından da TSK 50 bin askerle Kuzey Irak’a girecekti. Basına sızan senaryonun ardından Genelkurmay bir açıklama yaparak Tuğgeneral Tanyeri’nin, bir dizi temasta bulunmak üzere ABD’de olduğu, Hudson Enstitüsü’ndeki toplantıya da bu çerçevede katıldığını duyurdu. (<http://siyaset.milliyet.com.tr/genelkurmay-en-cok-tartisilan-birimini-kapatti/siyaset/siyasetdetay/20.01.2012/1491491/default.htm> Milliyet Gazetesi, 20 Ocak 2012, Erişim: 1 Temmuz 2012)

kurarak bu önemli konularda politika oluşturmaktadır. NATO ve silahlanma ile ilgili konular tamamen askerlerin eline bırakıldı, Kuzey Irak politikası 1996'daki bir Özel Millî Siyaset Belgesi ile Genelkurmay Başkanlığına bağlı Özel Kuvvetlere havale edildi.¹⁵

Soğuk savaş ve sonrası dönemdeki dinamikler 11 Eylül ile birlikte önemli bir değişime uğradı. Balkanlar'da belirleyici gücün AB olmaya başladığı ve belli bir istikrarın sağlandığı, İsrail ile ilişkilerin 1990'lardaki önem ve hızını yitirdiği bir ortamda ABD'nin Türkiye'ye özel ve ayrıcalıklı bir müttefik gibi davranmasının anlamı kalmamıştı. Ayrıca, ABD kendisine yeni ve çok daha hevesli müttefikler bulmuştu. Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Gürcistan, Özbekistan ve Tacikistan ABD'yle askeri ve siyasal alanda işbirliği yapmak için kendileri önerilerde bulunuyorlar, ABD Almanya'daki birliklerini Polonya'ya kaydırıyor, Irak'ta kullanabileceği muhalif unsurları Macaristan'daki üste eğitiyordu. Yani, Doğu Avrupa'dan başlayan bir hat boyunca, Türkiye'yi de içine alan ve Kafkaslara, Orta Asya'ya ve Afganistan'a uzanan bir eksende, Avrasya Bölgesinde ABD, askeri ve siyasal olarak konumunu pekiştirmişti. Ayrıca, ABD için 1990'ların başından beri yaşamsal önem taşıyan Irak, doğrudan ABD yönetimi altına girmişti. İşte böyle bir stratejik yeniden yapılanmada Türkiye zincirin halkalarından birine dönüşmüştü ve ABD'li yetkili ve yazarlar bunu farklı şekillerde, ama açıkça belirtmişlerdi. Örneğin, Brooking Institute'den Philip Gordon "Türkiye'nin askeri değerinin çok fazla olduğu efsanesinin yıkılmasının iki ülke arasında daha sağlıklı ilişkilerin kurulması için zemin oluşturacağını" yazdı (*America's Partnership With Turkey is Still Valuable,* "International Herald Tribune, 6 Ağustos 2003). Eski Ankara Büyükelçisi Mark Parris ise ABD'nin Türkiye'ye bakışının Irak savaşından önce değişmeye başlamış olduğunu ve artık stratejik ortaklıktan söz etmenin bir anlamı olmadığını söylüyor (*Starting Over: US-Turkish Relations in the Post Iraq War Era, Turkish Studies Quarterly, Nisan 2003*).

Silahlı Kuvvetlerin dış politikayı ve özelde Türkiye'nin dış politikasını nasıl algıladığı üzerinde durmak gerek. Dünyanın her yerinde askerlerin sivillerden farklı bir zihin yapısına sahip oldukları kabul edilir. Askeri zihniyet (*military mind*) olarak da adlandırılan ve dünyayı güvenlik penceresinden gören bu yaklaşımda genel hatlarıyla belirleyici olan dost-düşman ayrımıdır ve gri tonlar pek bulunmaz ki, bu da alınan eğitimin ve ordunun işlevinin gereğidir. Dış politika alanında güvenlik merkezli bu bakış açısı teorik karşılığını realpolitik'te bulur ve uluslararası ilişkiler literatüründeki bütün eleştiri ve gelişmelere rağmen askerlerin bakış açılarına en uygun şemayı bu yaklaşım oluşturur. Yaratılan kuşku ve korku Türkiye'nin demokratikleşmesini ve insan haklarının gelişimini engelleyen en önemli etkenlerden biri oldu. Dünyanın en büyük emperyalist güçlerine ve onların içte ve çevremizdeki uzantılarına karşı savaş veriliyorsa, demokrasiden ödün verilmesinden doğal bir şey olmazdı. Sonuçta, askerler insan hakları ve demokratikleşme ile etkin çatışma ve parçalanma arasında birebir ilişki kurarak, bu konuda Batı'dan gelen eleştiri ve baskıları doğrudan bölünmeye giden yolu açmak olarak değerlendirdiler. O yüzden de insan hakları ve demokratikleşme kendi içinde insanlığın oluşturduğu bir değer olarak alınmak ve cumhuriyet projesinin en önemli parçası olarak kabul edilmek yerine, Batı'nın özellikle Türkiye'ye karşı kullanmayı seçtiği emperyalist araçlarından biri olarak görüldü, diğer konular gibi güvenlik alanına hapsedildi.¹⁶

Mahir Kaynak; Türkiye'nin Batı'yı bir bütün olarak göremediğini, Batı'nın içinde ciddi rekabetler olduğunu ve Türkiye'deki darbelere de Amerika - Avrupa (*özellikle İngiltere*) çekişmesinin sirayet ettiğini, yine Türkiye'de komünistlerin varlığından bahsedebileceğini

¹⁵ İlhan Uzgel (2009); s. 314, 315, 325, 328, 329, 334.

¹⁶ İlhan Uzgel (2009); s. 315, 325.

ancak bir komünist hareketin hiç olmadığını, özellikle sol bir tehlikenin yaşanmadığını bunun abartılarak kullanıldığını ifade etmiştir. Düşüncelerinin devamında:

Türkiye'nin dünya politikasındaki yerine dair büyük hatamız Batı'yı bir bütün olarak görmemiz ve her şeyi Batı-Doğu şeklinde analiz etmemiz. Hâlbuki Batı'nın içerisinde ciddi rekabetler vardır. O zamanki Cumhuriyet Halk Partisi -şimdi de öyle ya- Avrupalıydı. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye İngiltere'nin nüfuz alanı içerisinde, onun dediklerini yapan bir ülke olarak bilinirdi. Fakat Amerika Birleşik Devletleri askeri olarak Orta Doğu'ya ve Türkiye'ye girdi. Türkiye'ye girince de giderek Türkiye içerisindeki etkileri artmaya başladı. Bu etkileri artınca hemen bir darbe hazırlığı olmaya başladı. Yani oradaki mesele Amerika'nın Türkiye'deki etkinliğini bertaraf etmektir. Daha ziyade İngilizler ama birçok Avrupa ülkesi de işine geldiği zaman onunla birlikte hareket eder. Geçmişte de böyleydi şimdi de böyle. Özetle, 1960 darbesi Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkinliğini azaltmak amacıyla yapılmıştır. Sorun Türkiye'nin Batı'nın içerisinde Avrupalı veya Amerikalı olup olmamasıyla ilgilidir. Dünyadaki mücadelenin bir de bu tarafı vardır. Kimse buna bakmaz. Bu yüzden yaptılar ve Amerika'ya daha yakın olan Demokrat Partiyi bertaraf ettiler, İsmet Paşa geldi. 12 Mart 1971 darbesi, benim katıldığım darbe de bu sürecin bir devamıdır. Neden? Amerika'nın etkinliğini iyice azaltmak için sol bir cunta hazırladılar. Sol cuntanın özelliği, solculuğun Amerika karşıtı olmasıydı. Bu solcu olmaya yetiyordu.¹⁷

Demokrasi, Darbeler ve Türk Modernleşmesi

Demokrasi, birçoğumuz için tanıdık bir sözcük olabilir fakat yine de, totaliter rejimler ile askeri diktatörlüklerin, birbirlerine benzer bir biçimde, kendilerine demokratik etiketler yapıştırmak halk desteğine sahip olduklarını ileri sürdükleri bir dönemde, yanlış anlaşılabilir ve yanlış kullanılmış bir kavramdır. Sözlük tanımında demokrasi: Üstün iktidarın halkta bulunduğu veya halk tarafından doğrudan ya da özgür bir seçim sistemi içinde seçilmiş temsilcileri aracılığıyla kullanıldığı, halk tarafından yönetimdir. Abraham Lincoln'ın deyişiyle, demokrasi, "halkın, halk tarafından ve halk için" yönetimidir. Gerçekten de demokrasi, özgürlüğe ilişkin bir fikirler ve ilkeler kümesidir ama aynı zamanda, uzun ve çoğu kez dolambaçlı bir tarih boyunca biçimlenmiş bir uygulamalar ve usuller kümesini de içinde barındırmaktadır. Kısacası demokrasi, özgürlüğün kurumsallaşmasıdır. Bu nedenle, herhangi bir toplumun, doğru anlamda demokratik diye adlandırılabilmesi için, anayasal yönetimin, insan haklarının ve kanun önünde eşitliğin, zamanın sınavından geçmiş olması gerekmektedir.¹⁸

Demokrasiler, devletin halka hizmet için var olduğu ilkesine dayanırlar; halk devlete hizmet için var olmaz. Bir diğer deyişle, insanlar demokratik devletin tebaası değil, yurttaşlardır. Devlet, yurttaşlarının haklarını korurken, bunun karşılığında, yurttaşlar da devlete sadakat gösterirler. Buna karşılık, otoriter bir sistemde devlet, toplumdaki ayrı bir varlık olarak, kendi halkından, devletin eylemlerine rıza göstermelerini garantiye almak gibi herhangi bir karşı yükümlülük getirilmeden, sadakat ve hizmet talep eder.

Bütün demokrasiler, yurttaşların özgürce, çoğunluğun yönetimi ilkesine uygun olarak siyasal kararları aldıkları sistemlerdir. Hiç kimse, örneğin, nüfusun yüzde 51'inin, geriye kalan yüzde

¹⁷ Mahir Kaynak, İktisat Profesörü, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 14 Ekim 2012, s. 3-4.

¹⁸ Türk Demokrasi Vakfı; **Demokrasi Nedir?** (Çev: Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1992, s. 9, 10.

49’u çoğunluk adına baskı altında tutmasını hakça ya da adil diye nitelemez. Demokratik bir toplumda, çoğunluğun yönetimi, bireysel insan haklarının güvenceleri ile birlikte var olmalıdır ki, bu da, karşılık olarak, ister etnik, dinsel veya siyasi ya da ister çekişmeli bir yasama sorunu ile ilgili tartışmada kaybedenler anlamında olsun, azınlıkların haklarını korumayı sağlamaktadır. Azınlıkların hakları, çoğunluğun iyi niyetine bağlı değildir ve çoğunluk oyuyla ortadan kaldırılamaz. Bu itibarla *demokrasinin temel dayanakları* şu başlıklar altında sıralanabilir: Halk egemenliği, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluğun yönetimi, azınlık hakları; temel insan haklarının güvence altında olması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuki usullere göre görülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlandırılması, toplumsal ekonomik ve siyasi çoğulculuk, hoşgörü ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi.

Aydınlanma filozoflarının 17 ve 18. yüzyıllarda formüle ettikleri ‘vazgeçilmez haklar’, 20. yüzyılda uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınmış ve *Temel İnsan Hakları* başlığı altında düzenlenmiştir. Bunlar; ifade ve basın özgürlüğü, din özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, hukuk koruması karşısında eşit olma hakkı, hukuki usullere uygun muamele görme ve adil yargılanma hakkıdır. Bu haklar, tahrip edilmez ve ne toplum ne de devlet bu hakları kaldırabilir veya devredebilir. Bu sayılanlar, her demokratik devletin kabul etmek zorunda olduğu hakların çekirdeğini oluşturmaktadırlar. Bu haklar devletten bağımsız olarak var oldukları için, yasama yoluyla ortadan kaldırılmaları mümkün olmadığı gibi, herhangi bir seçmen çoğunluğunun anlık kaptırmasına da tabi değildir. Söz ve ifade özgürlüğü, herhangi bir demokrasinin can damarıdır. Tartışmak ve oy kullanmak, toplanmak ve protesto etmek, ibadet etmek, herkes için adaleti güvence altına almak bunların hepsi söz ve enformasyonun sınırlandırılmamış akışına bağlıdır. Otoriter devletlerin aksine, demokratik yönetimler, yazılı veya sözlü beyanların içeriğini ne denetlerler, ne dikte ederler, ne de yargırlarlar. Din özgürlüğü, ya da daha geniş anlamıyla vicdan özgürlüğü, kadın veya erkek hiçbir kimsenin, kendi isteklerine aykırı olarak, herhangi bir din veya inancı ikrar etmek zorunda olmaması demektir. Buna uygun olarak, kadın veya erkek, hiç kimse, bir dini diğerine tercih ettiği veya aslında hiçbir dine inanmadığı için kesinlikle cezalandırılmamalıdır. Demokratik devlet, kişinin dinsel inancını tümüyle kişisel bir konu olarak görür. Hukuk önünde eşitlik veya daha sık olarak ifade edildiği biçimiyle hukukun korumasından eşit yararlanma hakkı, herhangi bir adil ve demokratik toplum için temel niteliğindedir. Zengin ya da yoksul, etnik çoğunluk ya da dinsel azınlık, devletin siyasi müttefiki ya da muhalifi olsun herkes hukuk önünde eşit korunma hakkına sahiptir.¹⁹

1876 yılında Serasker (Genelkurmay Başkanı) Hüseyin Avni Paşa’nın Sultan Abdülaziz’i hal edip intihar süsü vererek katletmesi ile başlayan süreç; “Türkiye Askeri Müdahaleler Tarihi” için önemli bir milattır. Türkiye’nin bundan sonra karşılaşacağı tüm askeri darbelerde olduğu gibi 1876 darbesinde de bir “dış etki, dış güç” mevzubahistir. Abdülhamit döneminde, cuntadaki rolü yüzünden yargılanmak üzere tevkif edilceğini haber alan Mithat Paşa İngiliz konsolosluğuna sığınır. Çünkü İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot bu işin organizatörleri arasındadır.²⁰

Avni Özgürel, Sultan Abdülaziz’in katledildiği ve ilk modern darbe olarak kabul edilmesi gereken bu hadise ile ilgili komisyonumuza şunları ifade etmiştir:

¹⁹ Türk Demokrasi Vakfı (1992); s. 17-21, 25, 29.

²⁰ Süleyman Paşa ve Sir Henry Elliot; **Emperyalizmin Hükümet Darbesi Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi** (Çev: Av. Dr. Faruk Yılmaz), Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 25.

Bizim ülkenin ilk maruz kaldığı bugün anladığımız manada darbe sivil kadroların gerçekleştirdiği bir darbe. Evet, içinde yine asker var ama planlamasını sivillerin yaptığı yani Mithat Paşa'nın yaptığı bir darbe. Bu, Sultan Abdülaziz'in katliyle sonuçlanan bir darbe. Finansmanını V. Murat ve Ermeni bankerlerin yaptığı, insanların yevmiye karşılığı sokaklara döküldüğü, medrese talebelerinin sokaklara döküldüğü bir dizi olayın neticesi “erkânı erbaa” diyorlar yani “dörtlü çete”, Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, efendim, Mütercim Rüştü Paşa filan, bu dörtlü çete Padişah'ı tahttan indirdiler, dört gün sonrada Feriye Sarayı'nda katlettiler, üstelik de buna “İntihar etti.” dediler, hâlâ da “intihar” deniliyor. Sultan Abdülhamit bir büyük soruşturma açtı. Bu, Türkiye'deki ilk büyük darbe soruşturmasıdır ve bu cinayetin faileri başta Mithat Paşa olmak üzere hepsi tanık beyanlarıyla yani cinayetin asli faillerinin itirafları, “Evet, biz öldürdük ve emri de balancalar verdi.” diye itiraflarıyla hepsi mahkûm oldular. Şimdi, bu bizim yaşadığımız ilk darbe ama bu bir alışkanlık da oldu. Nitekim akabinde Türkiye bir İttihat Terakki darbesine tanık oldu. Dünyada iktidara gelmiş ilk ve tek çete İttihat Terakkidir.²¹

Abdülaziz'in hallinden sonra önce V. Murat ardından II. Abdülhamit tahta çıkar. II. Abdülhamit, darbeci gruba Anayasayı ilan edeceği teminatını verir. 19. yüzyıl başından itibaren Osmanlı devletinin reform asrı diyebileceğimiz dönem, yerini artık inkılâp asrına devretmiş ve Türkiye'nin siyasal hayatında, fikir hareketlerinde yapısal bir değişim başlamıştır. Meşrutiyet hareketi padişahın değil, aslında Babiâli'nin (Osmanlı hükümeti) mutlakiyetçiliğine karşı, gene Babiâli'nin bir kadrosu tarafından başarılmıştı. Meşrutiyete geçiş, bir büyük ihtilalle değil, gene yönetici grubun içindeki bir başka grubun başkaldırmasıyla/darbesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu ilginç görünüme, günümüz tarihçilerinin bir kesiminin yorumu: Bu bir darbedir ve sapkınlıktır ve de imparatorluğu mahva götüren bir harekettir. 1876 yılının Aralık ayında, imparatorluk yöneticileri anayasayı top sesleriyle ve anayasanın her şeyi düzelteceği inancıyla ilan ettiler. Mithat Paşa ile o gün başlayan ve bugüne kadar süren bir anayasa romantizmi toplumsal siyasette hâkim olmuştur. Anayasa ile her sorunun çözümleneceği ve toplumsal, siyasal gelişmenin bu sayede sağlanacağına inanılmıştır. Yüz yılı aşkın deneyim bunun böyle olmadığını göstermiştir.²²

Sultan Abdülaziz'in hallinin modern Türkiye Cumhuriyeti'ne bakan yüzü önemlidir. Eskiden iktidar değişikliklerinde yeniçerilerin oynadığı rol, artık Nizam-ı Cedid²³ döneminin ‘modern ordu’ tarafından devralınmış bulunuyordu. Ama bundan sonraki ayaklanmaların asli unsuru olan ‘modern ordu’ için kimse mürtecî, yobaz, gerici, vb. kavramları kullanmayacaktı. Artık 20. yüzyılın sonuna kadar modern ordu (zinde kuvvetler) gerektiğinde ‘durumdan vazife çıkaracak’, *ilericilik* adına iktidara ya doğrudan el koyacak ya da kuliste kalarak sahneyi düzenlemeye yeğleyecekti. Herhalde şöyle düşünüyör olmalıydılar: Modern çağda yapılan darbeler ilericidir. Birileri çıkıp da ilerici darbe olamayacağını, darbelerin doğası gereği her zaman *gerici* ve gericiliğin hizmetinde olduğunu, ilerici darbe kavramının eşyanın tabiatına aykırı olduğunu söylemediğine (söyleyemediğine) göre, gereği de yapılmayınca, yüzyılların geleneği sürüp gidecekti.²⁴

²¹ **Avni Özgürel**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 15 Ekim 2012, s. 35.

²² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 261, 262, 268.

²³ *Nizam-ı Cedid*: Yeni Düzen anlamını taşıyan kavram, Osmanlı Devleti'nin gerileme devrinde, askerî islah ve yenileştirilmesine karşılık gelir. *Dar Anlam*: Avrupa usulünde yetiştirilmek istenen talimli asker. *Geniş Anlam*: Yeniçeriliği kaldırmak veya hiç değilse faydalanabilecek şekilde getirmek, Avrupa talim usulünü yeni kurulan askerî kuvvetin baskısı ile kabul ettirmek, ulemanın çağdışı düşüncesine karşı koyup nüfuzlarını kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ticaret, ziraat, teknik ve sanayide yaptığı ilerlemelere ortak etmek için gelişen yenilik hareketlerinin bütünü.

²⁴ Fikret Başkaya; Yediyüz, Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999, s. 226, 227.

Çağdaş bir gelişme olan “cumhuriyet” kendi içinde önemli değişimler geçirdi. Kontrollü çok partili hayata geçiş denemeleri sistemin kendine ve halka güvensizliği sebebi ile çok kısa sürelerde otoriter sistemin daha da güçlenmesine dönüşmüştü. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile tek partili otoriter cumhuriyetten çok partili demokratik cumhuriyete geçildi. On yıllık Demokrat Parti iktidarının ardından başlayan ve yarım asrı aşan demokratik cumhuriyet döneminde gerçekleşen beş ayrı askeri darbe/müdahale, cumhuriyetin demokratikleşmemesinde birinci derecede engelleyici rol oynadı. 1960 ve 1980 darbelerinden sonra mevcut anayasalar yürürlükten kaldırılarak yenileri yapıldı. 1971’de anayasanın üçte biri yenilendi. 1997’de ise rejimin yeniden restore edilmesi için köklü bir program yürürlüğe sokuldu. Dünya hızla demokratikleşirken Türkiye bu süreci izlemekte zorlanmıştır. Cumhuriyeti demokrasiyle taçlandıramayan Türkiye, yeni bir bin yılda hâlâ asrın başlarında tartıştığı “hürriyet”, “insan hakları”, “hukuk devleti”, “sınırlı devlet”, “özgür birey” gibi çağdaş kavram ve değerleri tartışmayı sürdürmektedir. 20. yüzyılın refleksleri ve sorunları “Cumhuriyetin” demokratikleşmesini engellemekte, devlet elitleri yeniçağın değerler ve kurumlarına karşı ayak diremektedirler.²⁵

Türkiye’nin değişim sürecine girdiği 1800’lü yıllardan beri gündeminde muasırlaşma veya yeni tabiri ile modernleşme vardır. Modernleşme; devleti ve toplum kültürünü çağına uydurarak canlandırmak, güçlendirmek ve böylece varlığını devam ettirmek gayesini güder. Peki, bu nasıl olmalıdır? Yeni kurumlar inşa etmek, rejim değiştirmek, gerçek tarihi bir yana atmak ve modernleşmenin gereklerine göre tarihi yeni yorumlarla tekrar yazmak, modernleşmeyi belirli şekilde tanımlayarak bu tanımlara uymayan kurumları, bazı sosyal sınıfları ortadan kaldırmak veya susturmak modernleşmeyi nihai amaç olarak gören Jakoben bir yaklaşımdır. Fransız ve Rus devrimlerinin yaklaşımları bu olmuştur. Asker, devrimlerin gerçekleşmesini sağlamış, fakat devlet idaresini sivillere bırakmıştır. Devlet gücü ile gerçekleştirilen, idealize edilen bu modernleşme devlet-toplum ikiliği yaratır.

Modernleşmeyi nihai ideal bir amaç değil de toplumun yaşam standardını yükseltme, devlet karşısında hakların koruma aracı olarak ele alırsak o zaman bireyin idaresi ve mutluluğu ön plana çıkararak değişimin içinde sosyal, tarihsel ve kültürel devamlılık muhafaza edilir. Bu ikinci tip modernleşmeyi Anglosakson, yani İngiliz ve Amerikan toplumlarında görmek mümkündür. Jakoben tipi modernleşmede devrim yapan elitler siyasal gücü ellerinde tutarak ön plana geçmelerine karşılık Anglosakson değişiminde halkın görüşünü temsil eden veya öyle görünen halk temsilcileri karar verme mevkiindedir. Her iki değişim tarzında da zorlama vardır fakat çok farklı derecelerdir. Anglosakson değişimlerinde zor kullanılmıştır fakat güç ancak eski tutumları ve kuralları ısrarla çıkarları uğruna muhafaza edenlere karşı kısa süre ile kullanılmıştır. Örnek olarak İngiltere’de aristokrasinin gücünü kırmak için Oliver Cromwell’in (1599-1658) kral ile mücadelesi veya ABD’de köleliği kaldırmak için girişilen iç savaş; rejimi, toplumu değiştirmek için değil toplumun ilerlemesine engel olan belirli bir nedeni yok etmek için Anglosaksonlarda görülen zorlama örnekleridir. Her iki durumda nihai çözüm askeri güce dayanmışsa da ondan sonra kurulan idareler tamamıyla sivil nitelikte kalmıştır. Bazen devrimi idare eden askerler devlet başkanı olmuşlarsa da sivil idarenin üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Türkiye’de modernleşmenin, hem Fransız hem Anglosakson değişimlerine benzer yönleri olmakla beraber onlardan farklı yönleri de vardır. Osmanlı’da değişim devleti güçlendirmek için en üst makamın yani Sultanın kararıyla başlamıştır. Pratik ihtiyacı karşılamak, yani devleti güçlendirmek için araç olarak kullanılmıştır. Yapılan değişikliklerde rol alan elitler bir dereceye kadar devlet idaresinde söz sahibi olmak isteyen sivil gruplarla zaman zaman işbirliği yapmışsa da devlet kontrolünü daima elinde tutmuştur.

²⁵ Davut Dursun; **Demokratikleşmeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7-8.

Fakat devleti temsil eden sivil ve askeri bürokrasi, değişmeyi ve modernleşmeyi, devleti güçlendirmeyi ve halkı devlete hizmet eden bir grup haline getirmeyi amaçlayan bir unsur olarak görmüştür.²⁶

Şerif Mardin'in, "bürokratik muhafazakârlık" olarak adlandırdığı otoriter-elitist teoriler ve halk aleyhtarı tutumlar, Jön Türkler'in sahneye çıkmasıyla kendine yeni bir yaşam alanı buldu. Askeri davranış; daha çok vatanperverlikten "vatanı kurtarma" düşüncelerinden hareket eden, toplumun derin sorunları üzerine eğilmekten çok kısa vadede "hareket"e yönelik bir davranıştır. Enver Paşa'nın daha sonraki yıllardaki politikası bunun saf bir örneğini verir. Sivil-bürokratik davranışa gelince, bu davranışın temel unsuru bazen bir 'entelektüeller ihaneti'ne yaklaşabilen halk aleyhtarı tutumdur. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulduğu zaman kurucular arasında halka güvenilebileceği fikri ağır basıyordu. Askeri Tıbbiyelilere bunun böyle olmadığını anlatan, halka "önder" olmayı telkin eden, halkın sesinin kurulacak birimde yeri olmadığını inanan Murat (Mizancı) ve Ahmet Rıza Bey gibi sivil bürokratlar. Bu gibi bir inançta Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden beri egemen bir avam-havas ayrılığı düşüncesinin mi, yoksa Avrupa'da bu yöne iten gelişmelerin mi etkili olduğunu anlamak zordur. Fakat her türlü anlama, otoriter elitist düşüncedeki bu sivil bürokratları birer "demokrat" haline getiremez. Bu düşüncelerin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yayılmış olmasının sorumluluğu onlara yüklenmelidir.²⁷ Bu fikirler kendine yaşam alanı bulacak, Osmanlıyı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni derinden etkileyecektir. Yeni Osmanlılar'ın kuruluşunda ilham kaynağı oldukları Jön Türkler, 1902 yılında Paris'te topladıkları I. Kongre'lerinde kabul ettikleri tezlerden biri, "yalnız propaganda ve neşriyatla inkılâp yapılamayacağı," uyar askeri kuvvetlerin de inkılâp hareketine katılmalarının gerekli olduğu fikriydi. Bu kongreden sonra Jön Türkler, "müdahale taraftarı ve aleyhtarı" olmak üzere birbirine zıt iki gruba ayrılır. Bu kongredeki teorik-pratik kutuplaşmalar daha sonra modern Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal embriyosunu oluşturacaktır.²⁸ 1909'da Hareket Ordusu'nun 31 Mart İşyanı'nı bastırması ile "modern ordu"nun bugünlere ulaşan 'devletin sahibi olma' misyonu da başlamış oldu.²⁹ Bu misyonun hayat geçirilmesi çok uzak olmamıştır. 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki'nin fedailerinden Yakup Cemil'in başı çektiği grup Bâb-ı Âli'de Bakanlar Kurulu'na toplantı halindeyken baskın düzenler. Harbiye Nazırı öldürülür ve silah zoruyla hükümet istifa ettirilir.

Devlet-toplum ikiliği Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Devlet seçkinlerinin toplum algılaması Hegelci³⁰ olarak kalmıştır; toplum çoğunlukla "evrensel egoizm alanı" olarak düşünülmüştür. Toplumı temsil ettiklerini iddia edenlerin bu tutuma karşı tepkisi de daha az radikal olmamıştır. Bir grup diğerini sürekli olarak "bölücülük" ile suçlarken, karşıt eğilim, ilgili grubun siyasal partisi tarafından kullanılan siyasal gücü mutlak olarak algılamak ve otoriteye uzlaşmaz biçimde karşı çıkmak olarak belirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun

²⁶ Kemal Karpat; **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 7, 8.

²⁷ Şerif Mardin; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 310

²⁸ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare Merkeziyetçilik – Adem-i Merkeziyetçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 27.

²⁹ Avni Özgürel'e göre *İttihatçılık*: "Bir koltuğa oturmadan, o koltuğun yetkilerini kullanma arzusudur. Yani, dipçik zoruyla siyasete işi yaptırmaçtır. (Avni Özgürel, *Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı*, 15 Ekim 2012, s. 36)

³⁰ *Hegel ve Devlet*. "Evrensel olan şey Devlet'te bulunur. Devlet, ilahi fikrin yeryüzündeki şeklidir... bundan dolayı devlete yeryüzündeki kutsallığın tezahürü olarak tapmalıyız ve düşünmeliyiz ki, doğayı anlamak zorsa Devletin özünü kavramak sonsuzca daha zordur. Devlet, Tanrının dünyadan geçmesidir... esasında bilinç ve düşünce bütünlüğe varmış haliyle devlete özgü şeylerdir. Devlet ne istediğini bilir... Devlet gerçektir ve... gerçek gerçeklik zorunludur... Devlet kendisi için vardır. Devlet gerçekten varolan, gerçekleşmiş ahlaksal hayattır." *Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)*. Mümtaz'er Türköne (2003); s. 49

subay kadrosunun yüzde 93'u ve memurlarının yüzde 85'i hizmetlerine yeni Cumhuriyet'te devam etmişlerdir.³¹ Türkiye Cumhuriyetine Osmanlı'dan, aşkın - transcendental bir devlet ve zayıf bir toplum miras kalmıştır. Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik seçkinler aşkın devleti, topluluğu bir arada tutabilmek için vazgeçilmez görmeye devam ettiler. Bu şartlar altında Türkiye'de açık bir siyasal rejime geçilmesi, çoğul çatışmalar (siyasal dinamikler) yoluyla, hatta karşılıklı yasal yetki alanlarının net biçimde tanınması (hukuk) yoluyla bile gerçekleşemedi. İsmail Cem'e göre; Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik düzeni, Cumhuriyet döneminde de değişmedi: "Cumhuriyet yönetimi, toplumun üst yapısına yeni biçimler getirmek isteyen bürokratlarla, temeldeki geri sosyal düzeni aynen sürdürmek amacındaki eşrafın ve üst yapı Batılılaştığı oranda daha çok kazanan tüccarın bir koalisyonu olmuştur. Bu güç birliğinin sonucu, durgunluktur, çok yavaş bir değişimdir. Cumhuriyetin son Osmanlılardan devraldığı geri sosyal düzenin uzun süre devam etmesi, bu gerçeğin en açık belirtisidir. Medeni Kanun gelmiş, hilafet gitmiş, Cumhuriyet kurulmuş, kıyafet değişmiş, harfler değişmiş, fakat sosyal ve ekonomik düzen temelde aynı kalmıştır. İnkılaplar bu sosyal temeli değiştirememiş, değiştirmeye yönelik gelecekteki bir iktidarın karşılaşılabileceği engellerden bazılarını kaldırmıştır. O iktidar ise gelmemiştir."³²

Atatürk, cumhuriyetçi devletin temel görevini, halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak olarak görmüştü. Halk, kendi başına bu temel hedefe ulaşmaya yeterli ve istekli değildi. Padişahların kişisel yönetimleriyle geçen uzun yüzyıllar boyunca halk, inisiyatifini kendi eline alma kabiliyetini kaybetmişti. Atatürk'ün vardığı sonuç, reformların "yukarıdan aşağıya" yapılması gerektiği idi. Bu yaklaşım "egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir" ilkesiyle nasıl bağdaştırılabilir. Hâkimiyet bilâ kayd-u şart milletindir. Evet, fakat hemen değil. Egemenlik, kolektif şuuru belirli bir düzeye ulaşınca kadar halka ait olamazdı.³³ Halk tarafından biçimlendirildiği şekliyle millî irade, halkın medenileştiği oranda ortaya çıkabilecekti.³⁴

1950'lerde ortaya çıkan siyasal tablo aslında Cumhuriyet Osmanlı Devleti'nden tevarüs eden siyasal yapıya uygundu. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği merkezîyetçi, batıcı, devletçi, milliyetçi, laik, devletin bekasını ve toplumsal inşayı temel alan siyasal inanç ve değerler sistemini CHP sürdürürken bunun karşısında serbestiyetçi, yerel yapı ve gelenekleri, yerinden yönetimi, din ve fikir hürriyetini, milliliği temel alan kenar yapısını da CHP karşısındaki muhalif partiler temsil etmişlerdir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, bu çizginin devamı olarak ortaya çıkmış ve gelişme kaydetmiştir. CHP'nin oluşturmaya çalıştığı modern, ulusal, devrimci, laik toplumu yukarıdan tüm boyutlarıyla dönüştürmeyi amaçlayan, halkçı, devletçi merkez ancak ülkenin büyük şehir merkezlerine nüfuz etmiş, toplumun büyük kesimini oluşturan kenar (köylü, kasabalı) kesimlerinde ise etkisini fazla gösterememiştir. 14 Mayıs 1950 Seçimleri, Cumhuriyetçi merkez ile giderek yükselen kenar arasındaki bir çatışmadan ibaret olup serbest seçimler sonunda çatışmayı yükselen kenar kesimi kazanıyordu.³⁵

Arnold Toynbee ve Kenneth Kirkwood'a göre Türkiye'de "Siyasal rejimin üzerinde kurulduğu temel siyasal düşünce, ulusal açıdan türdeş, idari olarak merkezileşmiş ve mutlak egemenliğe sahip bir devlet düşüncesidir. Söz konusu devlet, çeşitlilik ve özerkliğe karşı

³¹ Ellen Kay Trimberger; **Tepeden İnmeci Devrimler, Japonya, Türkiye, Mısır, Peru**, (Çev: Fatih Uslu), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 53, 54.

³² İsmail Cem (2011); **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 256.

³³ Bu kuvvet zaman ile ve insanların terakkiyatı medenisiyle teali eder, kesbi resanet eder ve yükselir ve irade-i milliyeye, hâkimiyeti milliyeye bu kuvvetten ibarettir. (*Atatürk'ün Söylen ve Demeçleri*, I, s. 211-212, TTK).

³⁴ Metin Heper (2006); s. 40, 41, 98.

³⁵ Davut Dursun; **27 Mayıs Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s. 21, 22.

hoşgörüsüz bir Tanrı'dır ve bireyler ona hizmet etmekle yükümlüdürler.” Kemal Karpat'a göre, “Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği yeni birey rasyonel ve din karşıtı kişiydi.” Türklerin nihai amacı çağdaş uygarlığı yakalamak hatta geçmekti; uygar kişi mantıklı davranan kişiydi. Bu nedenle, Türk inkılabının temel hedefi, dinin toplum ve siyasal hayat üzerindeki zincirlerini kırmaktı. Şerif Mardin'in çarpıcı bir şekilde işaret ettiği gibi, “Türk inkılabı, durumundan memnun olmayan burjuvazinin ürünü değildi, toplumsal düzenden hayal kırıklığına uğrayan köylülerin desteği ile meydana gelmedi ve feodal ayrıcalıkları ortadan kaldırmak gibi bir hedefi de yoktu: Bu inkılâp, Osmanlı ancien regime (eski düzen)'ine karşı yapılmıştı.” Giovanni Sartori'nin deyimi ile, Atatürk'ün benimsediği siyasal rejimden, “pragmatik tek parti rejimi” olarak söz etmek gerekir, çünkü Sartori'ye göre Atatürk Türkiye'sinde “ideoloji”, “pragmatik mantalite”den başka bir şey değildir. Bu nedenden dolayı Atatürk'ün taraftarı olduğu devlet, ılımlı aşkın aynı zamanda geçici bir devlettir. Aynı zamanda geçicidir, çünkü seçkincilik sadece çağdaş uygarlığa varmanın bir aracı olarak görülmüştü. Çağdaş uygarlığa varıldığı zaman ise aşkın devlete yer olmayacaktı.

Atatürk'ün zihnindeki modelin bürokraside hayata geçirilmesi kolay olmamıştır. Sivil bürokrasinin üst düzeylerine yaptırdığı atamalar siyasal kriterlere dayanıyordu. Fakat burada bir ikileme karşı karşıya kalmıştı. Bir yandan sivil bürokrasiyi makine benzeri bir örgüt haline getirmeye çalışmıştı. Diğer yandan, bürokratların müstakil bir değerler sisteminin, yani Atatürkçü düşüncenin, savunucuları olmalarını istemişti. Bürokratik seçkinler giderek Atatürkçülüğün savunmasını üstlendiler fakat siyasal kadrolar karşısında “ast rolü” oynamaya razı olmadılar.³⁶

Halkçılık ilkesi, toplumu sosyal sınıflardan değil çeşitli meslek gruplarına mensup fertlerden meydana gelmiş bir bütün olarak kabul etmekteydi. Toplumun kaynaşmış, imtiyazsız ve sınıfsız homojen bir yapı olarak algılandığı bir ortamda demokrasinin gereği olarak farklı siyasal partilerin kurulması, iktidarın belli sınıflara dayanması, yarışmacı ve adil seçimlerle el değiştirmesi pek mümkün olmamaktadır. Nitekim toplumsal inşa faaliyetlerinin yoğun şekilde sürdürüldüğü tek parti döneminde birden çok partinin kurulması ve yaşatılması mümkün olmamıştır. Temelde Türk siyasal sisteminde çoğulcu, uzlaşmacı, gelenekçi ve liberal değerlerle merkezietçi, bürokratik ve elitçi değerler arasında bir çatışma mevcuttur ve bu çatışmaya dayalı dinamizm siyasal gelişmenin hâkim çizgisini oluşturmaktadır. Çoğulcu, gelenekçi ve liberal söylem II. Meşrutiyet, Birinci Meclis, Demokrat Parti yönetimi ve 1983'ten sonra Özal yönetimi sırasında öne geçmiştir. 1923'te kurulan Cumhuriyetin “muasır medeniyet” içinde yer alabilmek için monarşinin yerine cumhuriyeti, millet fertlerini bir arada tutacak bağ olarak dinin yerine milliyeti, şer'i kanunlar yerine seküler/laik kanunları yerleştirmeye çalışması ve demokrasiyi ihmal etmesi cumhuriyetin demokratikleşmesini sınırlandıran bir gelişme olmuştur. Cumhuriyetçi, lâik, milliyetçi, devrimci, devletçi ve halkçı bir ulus-devletin kurulması için gösterilen çabalar demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını zorlaştırmış, dahası böyle bir hedef ortaya konmamıştır.³⁷

Tek-tip insan yetiştirme hedefi bütün toplumu belirli bir kalıba sokmak ve bireyleri her bakımdan standartlaştırmak isteyen bir anlayışın doğal sonucudur. Bu anlayışı kısaca tanımlamak gerekirse, bunun sosyo-politik modelinin adı *totalitarizm*, felsefesi *pozitivizm*, yöntemi de “*kurucu akılçılık*”tır. Totalitarizm yanlıları siyasi alanı ayrıcalıklı bir seçkinler zümresinin tekeline almakla yetinmezler, aynı zamanda sivil toplumu da tümüyle denetim altına almak isterler. Başka bir anlatımla, bu modelde siyasi alanda rekabete izin verilmediği gibi; piyasalar, kültür ve din gibi toplumsal alanlar da düzenlenmeye ve denetlenmeye çalışılır.

³⁶ Metin Heper (2006); s. 120, 123, 124.

³⁷ Davut Dursun; **Demokratikleşmeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7-8, 16, 17, 20-23.

Bu, özgürlük yerine baskı ve zorlamanın, hak yerine ödev ve sorumluluğun, hukuk devleti yerine “polis devleti”nin, çoğulculuk yerine üniformizmin ve demokrasi yerine de bürokratik elit tahakkümünün geçerli olması demektir.³⁸

Uzun zaman Türkiye’yi Batılılaştırma misyonunu bürokratik seçkinler üstlendiler. Bu yüzden demokrasiyi salt Batılılaşmanın bir alt boyutu olduğu için benimsediler. Bu nedenden dolayı, “demokrasinin en iyi rejim olduğu” sonucuna varmalarına rağmen 1960’ların sonuna gelindiğinde “politikacılara güven olmayacağını” da düşündüler. Bu nedenle Atatürk’ün vazettiğinin tersine, bürokratik seçkinler, Atatürkçü düşüncedeki içkin seçkinciliği bir *araç* değil, bir *amaç* olarak algılamışlar, araçsal bir devlet anlayışını aşkın bir devlet anlayışının yerine ikame etmeyi düşünmemişlerdir. Kemal Karpat’ın belirttiği gibi, bürokratik seçkinlere göre entelektüelin görevi kitlelerin gelişimi için önlerini açmak değil, aksine kitlelere kılavuz olmaktır. Bu yüzden bir dünya görüşü olan Atatürkçü düşünceyi bir “ideolojiye” dönüştürmeye gayret etmişlerdir. 1923’ten sonra ordu kendisini, hem Cumhuriyet devleti hem de Atatürk’ün reformları ile başka kurumlarla karşılaştırılmayacak derecede özdeşleştirmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri, kendisine kanun ile yüklenen Türkiye Cumhuriyeti’ni hem *îç* hem *dış* düşmanlara karşı koruma ve Cumhuriyetle gelen kazanımları teminat alma görevini üstlenince bu rolünü giderek kurumsallaştırdı. Bu olgu Türkiye’deki sivil - ordu ilişkilerini diğer gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırıldığında olağandışı kılmıştır. Devlet ile özdeşleşmesi ve rejimin vasisi rolünü benimsemesi sonucunda ordu, hiçbir siyasal partiye destek vermemiştir. Askeri müdahalelerde ordunun temel güdüsünün, “ulusal misyon duygusu”ndan kaynaklanması şaşırtıcı değildir.

Çok partili düzene geçme konusunda 1945 yılındaki gelişmeler son derece önemli olup Türkiye açısından hem *iç* hem de *dış* siyasetinde köklü bir değişikliği ifade etmiştir. Bu itibarla 1945 yılında olup bitenleri hatırlamakta yarar vardır: San Francisco’da toplanacak Birleşmiş Milletler toplantısına katılabilmek için İngiltere’nin telkini üzerine 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya’ya karşı savaş ilan edildi. 19 Mart 1945’te Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Türk Sovyet dostluk ve saldırmazlık Anlaşması’nın uzatılmayarak feshedileceğini bildirdi. 5 Mart 1945’te Türkiye Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın San Francisco’daki kuruluş konferansına davet edildi. Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyet Nisan 1945’te San Francisco’ya gitti ve BM’nin kuruluş antlaşmasını imzaladı. Hasan Saka, San Francisco’da Reuters Haber Ajansı muhabirine verdiği demeçte; “Cumhuriyet rejimi siyasi bir müessese olmak sıfatı ile modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız, en ileri demokratik anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır.” diyordu. İki yıl sonra Amerikan Kongresi’nde Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapılmasını öngören Başkan Truman’ın 12 Mart 1947 tarihli konuşması üzerindeki tartışmalar sırasında Türkiye’nin siyasal yapısıyla ilgili sert eleştiriler yapılmıştır. Amerikan Kongre üyeleri; Türkiye’yi tek partili askeri bir diktatörlük olmakla suçluyor ve özgürlüklere özen gösterilmediğinden şikâyet ederek demokrasinin olmadığını söylüyorlardı. Yardım ise ancak istibdata karşı demokrasiyi korumak için verilebilirdi. Aynı yıl İsmet İnönü tarafından ilan edilen “12 Temmuz Beyannamesi” ile demokrasiden dönüş olmayacağı deklare edildi. Burada tartışılması gereken temel soru iktidarı elde tutan CHP ve İsmet İnönü’nün hangi sebeplerle bir muhalefet partisinin örgütlenmesine daha doğrusu tek parti yönetimine son vererek çok partili düzene geçmeye karar verdikleridir. İnönü’yü bu noktaya getiren temel sebep nedir?³⁹

³⁸ Mustafa Erdoğan (2012); s. 156, 157.

³⁹ Davut Dursun (1999); s. 36, 37, 40, 49.

Sistemde gerçekleşen bu ciddi dönüşüm, iki temel parametreye indirgenerek açıklanabilir: Birincisi; İkinci Dünya savaşı siyasal sisteminin meşruluk zemininde önemli değişiklikler meydana getirmiş, modernleştirici diktatörlüğün ve milliyetçi otoriterliğin temellerinin sarsılmasına sebep olmuştur. Almanya'nın yenilmesi tek parti rejiminin meşruluk zemininde ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur. Savaş sonrasında kurulmakta olan yeni Dünya Düzeni'nin merkezi ve başlıca gücünün İngiltere değil Amerika Birleşik Devletleri olacağı açıklık kazanmıştı. Bu sebeple Türkiye'deki iktidar sahiplerinin kulaklarını Batıya ve özellikle de ABD'ye karşı duyarlı hale getirmeleri doğal bir davranış idi. İşte böyle bir süreçte Türkiye'de çok partili düzene geçiş gündeme gelmiştir. Bu bakımdan iktidarı elinde tutan CHP'nin yanında bir muhalefet partisinin bulunmasının düşünülmesinde rejimin gerileyen meşruiyet ve başarısızlığının etkisi olduğu gibi savaş sonrasında uluslararası şartlarının ve yeni gelişmelerin de etkisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Batının şemsiyesi altına sığınmak mecburiyetinde olan Türkiye'nin çok partili düzene geçmek ve bunu kurumsallaştırmaktan başka bir seçeneği bulunmuyordu. Ayrıca bu durumunun Türkiye'nin tarihsel siyasal geleneğine de uygun düştüğü belirtilmelidir. Türkiye iç sistemindeki köklü değişiklikleri, genellikle dış aktörlerin etkisi ve dış baskıları gözeterek yapmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı, 1856 Islahat Fermanı'nın yayınlanması, 1876 Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulması, 1908 II. Meşrutiyet'e geçiş gibi önemli yeniliklerin hepsi de dış dünyadaki gelişmeler ve telkinler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu geleneğin cumhuriyet yönetiminde de devam etmesi gayet normaldir.⁴⁰

Çok partili demokrasiye geçmenin pek de kolay olmadığına işaretleri de vardır. Örneğin 1946-1947 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti 15. Hükümeti Başbakanı olan Recep Peker'in, 1949 yılında, “Bu halk demokrasiyi bilmez” ve “Halk hazır değil” gerekçeleriyle demokrasiye geçilmemesi yönünde çok ciddi mücadelelerinin var olduğu da malumdur. Peker, aynen şu ifadeleri kullanmıştır: “Zigana Dağı'nın tepesine portakal ağacı dikemezsiniz!”⁴¹

Cumhuriyet döneminin kendini kalkınmacı olarak görmek isteyen devlet eliti, toplumdaki konumu itibarıyla, gerekli inanırılığa, güvene ve yeterli prestije sahip değildi. Böyle bir ortamda toplum, devlet elitinin yaptıklarına şüpheyle bakıyorsa, devletin projelerinin kendi yararına olduğuna inanmıyorsa, kalkınmacı devlet modeli de iflas edecektir. Toplum, devletin projelerine inanmadı, bunların altında devlete yarayan fakat kendisini dışlayan gizli amaçlar aradı. Bu şartlar altında devletin güçlü olması çok zordu. Sonuçta devletin kendi projelerine toplumu ortak etmekte başarılı olmadığı muhakkaktır; bunda en önemli unsur, devletin yerleşik değil, aksine uzak ve kendi içine kapanık olması, potansiyel olarak kullanabileceği kurum ve örgütleri de düşman diye görmesi olmuştur. Yani nüfusun tümünün paylaştığı bir tavır vardır ki “devletin malı deniz...” diye başlayan cümlede özetlenmektedir. Bu değişim dile getirdiği ve cumhuriyet tarihinde sürekli gündemde olan hareket tarzı, devletten bir şeyler koparmak ve yakalanmamayı başarmak şeklinde ifade edilebilir. İşadamlarından geçekundu inşa edenlere, kaçak elektrik kullananlara kadar herkes bu davranışa ortak olmuştur. Japonya, Kore ve diğer Doğu Asya devletlerinin tarihi tecrübeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki devlet elitinin kalkınmacılıkta başarısız olmasının temel sebepleri; devlet elitinin toplumla kaynaşmış bir grup olmaması, toplum içinde olumsuz bir prestije sahip olması ve gerekli sosyolojik koşullara sahip olmamasıdır.⁴²

⁴⁰ Davut Dursun (1999); 41, 45, 52.

⁴¹ Osman Can (2010), Darbe Yargısının Sonu, Karargâh Yargısından Halkın Yargısına, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 43.

⁴² Çağlar Keyder (2004); **Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 198-201.

Türkiye, Pakistan ve Latin Amerika'daki bazı ülkelerde rejimin iki merkezi güce sahip olduğu söylenebilir. Genel oy ve serbest seçimlerden çıkan halk iradesinin ürünü parlamenteral sivil, silahlı güç durumundaki ordu ise güç odağı konumundadırlar. Dış ve iç dengeler üzerinde oluşturulan rejimin sürekliliği, bir tür nöbet değişimi ile mümkün olabilmektedir. 27 Mayıs rejimi ile bunun formülü keşfedilmiştir. Türk Anayasacılık hareketinde 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi ile başlatılan ve 1921 ve 1924 Anayasalarında ifadesini bulan Parlamento üstünlüğü, 27 Mayıs 1960 darbesi ile pratikte olduğu kadar teoride de terk edilmiştir.⁴³ 1982 Anayasasının 'Başlangıç' kısmında da: "Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip belli devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğünün ancak Anayasa ve Kanunlarda bulunduğu" hususu ayrıca belirtilmiştir. "Türk Milleti, Egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle" kullanmaktadır. Olur olmaz pek çok konuda inanılmaz ayrıntıları Anayasa Metnini dolduran Anayasa yapıcının, yetkili organları tek tek saymaktan kaçınması ise ayrıca anlamıdır. Egemenliği, en güçlü olanın kullanmak durumunda olduğu bir ayrıcalık veya üstünlük şeklinde anlamak neden yanlış olsun?⁴⁴ 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in bir değerlendirmesi, acı da olsa, tarihi bir geçişin tespitidir: "1960, halkın elinden devleti alma hareketidir."⁴⁵

1960 darbesi, militarist söyleme devlet nezdinde hâkim bir pozisyon kazandırdı, 1961 Anayasası ise söz konusu militarist söylemin kurumsal temele oturmasını mümkün kıldı. Türklerin Orta Asya'da tarih sahnesine "bir ulus olarak değil bir ordu" olarak çıktığı ve Osmanlı'nın da zaten "başka her şeyden önce bir ordu" olduğu, Türklerin savaşçı bir toplum olduğu, bu özelliğin "en az iki bin yıllık olmasından" ve "Türk milletini topyekün ordu saymak gerektiğinden" bahsedilmiştir. Orduya ilişkin bu sunma biçimleri askeri müdahaleleri meşrulaştırmış ve onlara bir tarihsel süreklilik kazandırarak darbeleri normalleştirmiştir. Bu görme biçimi sorunlu bir argüman üzerinde kendisini kurar. Türk milletinin "millet-ordu" ya da "ordu-toplum" "vasfını tarihinin başlangıcından bugüne kadar muhafaza" ettiği argümanı Cumhuriyet döneminde oluşturulan resmi devlet söyleminin akademik bir uzantısıdır. Batılı tarihçiler arasında da fazlasıyla yaygın olan bu bakış açısının, indirgemeci ve üstelik ideolojik bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

1960 darbesi, on yıllık iktidarı boyunca DP'nin izlemiş olduğu politikarlardan çok, DP'nin yönetim mantığı ve dayanmakta olduğu kültür kodlarından rahatsızlık duyan kesimlerin, askerinin yardımıyla yeni siyasi elitlerin tasfiye edilerek, eski yönetici bloğun iktidara taşınması süreci olarak okunmalıdır. DP dönüştürme sürecini yönetememiş, başarıyla tasfiye edemediği ya da ittifak kurmayı beceremediği bir bloğun darbesiyle devrilmiştir.⁴⁶ Bu itibarla, 27 Mayıs 1960 darbesinin neden gerçekleştiği sorusu değil, hangi koşullar altındaki söylemler etrafında gerçekleştiği sorusu daha gerçekçidir. Konuya ilişkin literatürde darbenin nedenlerine ilişkin üç temel argüman öne çıkmaktadır. Darbeyi yapan askerleri merkeze alan ilk argüman "orta alt sınıfa" mensup askerlerin Demokrat Parti'nin politikalarının ürünü olan yüksek memur ve iş adamları sınıfı karşısında ikincil konuma düşmeleri ve yaşanan yüksek enflasyonun gelirlerinde yol açtığı gerileme karşısındaki hoşnutsuzluğunu ileri sürer. İkincisi, 1950'lerde

⁴³ 1961 Anayasası Madde 4: "Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininindir. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır." Demokratik sistem açısından hem trajik hem ironik olan bu tablonun Anayasa Hukuku Profesörü Mümtaz Soysal'a göre tarifi; "1961 Anayasası, Türk Anayasacılığında 1920'den başlayarak sürüp gelen bir geleneği büyük ölçüde değiştirmesi ve TBMM'nin egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkıp egemenliği kullanan 'organlardan biri' durumuna getirilişi demektir."

⁴⁴ Hikmet Özdemir; **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 211, 232.

⁴⁵ Hikmet Özdemir; **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 237.

⁴⁶ Mete K. Kaynar (2010); s. 27, 54.

bürokratlara yönelik olumsuz politikaların bir sonucu olarak darbenin sistemin yeniden restorasyonu ve bürokrat elite yeniden itibarlarını iade etme amacıyla gerçekleştiğini savunur. Üçüncü ve en yaygın görüş ise Demokrat Parti'nin otoriter uygulamaları ve yaşanan parlamenter krizin darbeye giden süreci hazırladığı ve darbenin “en dolaysız nedeni” olduğu şeklindedir. Askeri müdahalenin yapılması ve militarist bir yönetimin kurulması noktasında bütün bu nedenlerden daha kritik olan şey, ordunun politik ve sivil alana müdahale etmesini makul gören ve onaylayan bir söylemin darbe öncesinde gelişmeye başlamış olmasıdır. Bu bağlamda darbenin gerçekleştiği zaman diliminde “ordu - üniversite - basın” üçlüsü denilen ve muhalefetin de etkin bir şekilde dâhil olduğu militarist söylemsel ittifaka daha yakından bakmak gerekir.⁴⁷

Demokrat Parti dönemi ve sonrasında, bürokratik seçkinler karşıtı siyasal seçkinler, “devlet-ağırlıklı” siyasal rejimi, “toplum-ağırlıklı” değil fakat parti ağırlıklı siyasal rejime dönüştürmeye çalıştılar. “Siyasal parti-ağırlıklı siyasal rejim” ibaresi ile toplum katmanlarından büyük ölçüde özerk bir şekilde faaliyet gösteren parti sistemi kastedilmektedir. Osmanlı-Türk siyasal yapılanmasında siyasal etkinliğe sahip toplum kesimlerinin bulunmamış olması böyle bir siyasal parti sisteminin ortaya çıkışının nedenidir. Bu kendine özgü durum, Türkiye'nin siyasal dinamiklerinin ussallık, ılımlılık ve ödün vererek uzlaşma normları çerçevesinde gelişmemesine ve aşırı çoğulculuk (çoğunluğun azınlığa hak tanımama) ve bürokrasiyi normalin ötesinde derecede araçsallığa dönüştürmeye çalışma eğilimlerini beraberinde getirmiştir. Bu durum, ülkenin siyasal hayatının zaman zaman krizler ile karşılaşmasına yol açmıştır. Türk siyasetçileri iktidarı mutlak olarak algılamaya eğilimindeydi, iktidarı elinde tutanın sınırsız yetkiye sahip olduğu düşünülüyordu. Bu durum, bürokratik seçkinler merkezli siyaseti, parti merkezli siyasete dönüştürme çabalarının sonucu idi. Demokratların Atatürkçü düşüncenin bürokratik yorumuna alternatif sunamamaları, diğer bir deyişle, yıkmakla meşgul olduklarının yerine geçebilecek yeni bir adap oluşturamamaları, rejimin zaman zaman partide yapılanmış aşırı aşkıncılığa kaymasına katkıda bulundu. Feroz Ahmad'a göre: “Devlete yaslanmayı başaramayan Demokratlar, kendilerinin ve haleflerinin bir fetiş haline getirdikleri millî irade'yi kendilerine bir bayrak olarak aldılar. Demokratların 1950 - 1960 döneminde, ezici bir çoğunluğa sahip oldukları halde neden bütün bir on yıl boyunca muhalefetele uğraştıklarını anlamak zordur.” Nitekim Ahmad, bu durumun sonucu olarak Demokratların benimsedikleri stratejiyi şu şekilde belirtmiştir: “Bu... (millî irade anlayışı) Demokratları, devlet kurumlarını tamamen denetimleri altına alma ve yalnızca kendi amaçları için kullanma hakkına sahip oldukları sonucuna götürdü.”⁴⁸

Siyasal kültürümüze sinmiş muhalefete tahammülsüzlük, halka güvenmemek, birtakım gelişmeleri ülkenin tehlikeye doğru sürüklendiği şeklinde değerlendirilmesi ve siyasal elitin mevcut gelişmelerin ışığında geleceği iyi okuyamamaları ve buna uygun bir tavır sergileyememeleri darbelerin oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Türk siyasal sisteminde merkez ile kenar arasındaki fay hattının karşıt değerler ve ilkelere üzerinde yükselmesi ve her iki kesimin temsilcileri arasında demokratik süreçlere ve değerlere öncelik tanıma konusundaki farklı tutumlar darbeyi beslemektedir. 27 Mayıs darbesinin ürünü olan 1961 Anayasanın siyasal iktidarın kullanılmasına ve millî iradeye, bürokratik güçlerle ordu ve aydınları ortak etmesi, paradoksal olarak demokrasinin gelişimi ile merkez güçler arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır. Bu demokrasinin üzerinde yükseleceği demokratik kültürü henüz içselleştirememiş toplumların demokrasiyi kumaları elbette ki zor olmaktadır.⁴⁹

⁴⁷ Ali Balcı (2011); s. 37, 38, 39, 47, 48, 49.

⁴⁸ Metin Heper (2006); s. 133, 150, 161, 162, 178, 189.

⁴⁹ Davut Dursun (2001); s. 37.

18 Nisan 1960'da Ana Muhalefet Partisi Lideri İsmet İnönü'nün TBMM'de Demokrat Parti'nin muhalefeti sınırlandıran yasalar çıkarmasını eleştirdiği bir konuşmasında kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. İnönü'nün konuşmasının satır aralarına bakıldığında onun da DP'yi eski iktidar bloğuyla ittifak kuramamakla suçladığı görülebilir:

Milletleri ihtilale nasıl zorladıkları İnsan Hakları Beyannamesine girmiştir. Eğer idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ayaklanma olur... Eğer insan hakları yürütülmez vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa, ihtilal behemhâl olur... Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam... Arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için, başka çıkar yol yoktur kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse, meşru bir hak olarak kullanılacaktır.⁵⁰

Askerin sivil alana müdahalesini normalleştiren bu görme biçimi sadece darbenin hemen öncesi ile sonrasındaki süreci birbirine bağlayan söylemsel bir sürekliliktir. İnönü'nün darbeyi meşrulaştıran bu akıl yürütmesi darbenin ardından askeri rejimin meşrulaştırılması sürecinde kullanılacak ve uzun bir süre akademik çalışmalarda 1960 darbesinin temel nedeni olarak ileri sürülecektir.⁵¹ Süleyman Demirel'in 27 Mayıs'a ilişkin değerlendirmesi ise az ve özdür: "CHP lehine DP'nin ordu tarafından ezilmesidir. Hepsisi bundan ibarettir." şeklindedir. Bu açıdan bakıldığında, 28 Mayıs'ta Cemal Gürsel'in İsmet İnönü'ye: "Emirleriniz bizim için peygamber buyruğudur, paşam" gibi bir ifade kullanması, Ordu ve İnönü arasındaki yakın ilişkiyi desteklemektedir. Ayrıca Darbe sonrasında, CHP'nin teşkilatlarına yolladığı genelgede MBK'nın "iyi niyetli" olduğuna yönelik inancın dile getirilmesi ve bu süreçte komitenin desteklenmesinin istenmesi de bu ilişkiyi doğrular niteliktedir.⁵²

27 Mayıs 1960 tarihini dikkate değer kılan ise, söylemsel olarak dominant pozisyon kazanan dili; yasalar, kurumlar, aygıtlar, stratejiler ve pratikler üzerinden sürdürmeyi sağlayacak bir dönemi başlatmış olmasıdır. Bu tarihte askeri, sivil denetimden bağımsızlaştıran düzenlemelerden, bu ayrıcalıklı pozisyonu değiştirmeyi bir suç haline getiren kanunlara kadar birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Askerin aygıtlar üzerindeki kontrolü ve yeni kurumlar oluşturması bu ayrıcalığın meşruluk ve normalleşmesi noktasında önemli bir işlev üstlenmiştir. "Hükümetler üstü bir kurul" şeklinde işleyen Millî Güvenlik Kurulu gibi yeni yaratılan kurumlar yoluyla da yürütme bütünüyle askerin denetimi ve kontrolü altına sokulmuştur. Bu kurumlar 1960 sonrası dönemi öncesinden farklılaştırdığı için önemlidir ve militarist söylemsel dilin sınırlarını belirleyen, diğer söylem biçimlerini suskunluğa iten ve militarist dili ayrıcalıklı kılan tam da bu kurumlar oluşmuştur.⁵³

27 Mayıs'ın anti demokratik yöntemlerle anayasa yapma geleneğini başlattığını ifade eden Serap Yazıcı: "27 Mayıs müdahalesi, Türkiye'de siyaset sürecinin demokrasi yönünde evrilmesini önleyen çok önemli sonuçlar yaratmıştır. Bunlardan biri, demokratik olmayan yöntemlerle anayasa yapma geleneğidir. İlk kez 27 Mayıs'ın ardından ortaya çıkan bu yöntem, 12 Mart'ta ve 12 Eylül'de tekrarlanmıştır. Böylece, Türkiye'de belirli kesimlerde demokratik yöntemlerle anayasa yapmanın mümkün olmadığı gibi tuhaf bir zihniyet yerleşmiştir. Demokratik bir düzende tüm kararlar, halka hesap verme yeteneğinde olan seçilmiş organlar tarafından verildiği ve askeri makamların da bu organların iradesine tabi olduğu halde,

⁵⁰ Mete K. Kaynar (2010); s. 53.

⁵¹ Ali Balcı (2011); s. 50, 51.

⁵² Kamil Demirhan; **27 Mayıs Müdahalesinde Ordu'nun Gericilik Algısı ve Gericilik Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme**, Resmî Tarih Tartışmaları - 9, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010, s. 86.

⁵³ Ali Balcı (2011); s. 57, 58.

Türkiye’de bunun tam aksi bir tablo yerleşmiştir. Nihayet 27 Mayıs Müdahalesi, vesayet kurumları yaratmak suretiyle de seçilmiş organların hareket sahasını daraltmıştır. Cumhurbaşkanlığı ile Anayasa Mahkemesi, 27 Mayıs Müdahalesi’ni gerçekleştiren ve bu müdahaleye destek veren devlet elitlerinin vesayet kurumu olarak tasarladıkları organlardır. 1961 Anayasası’nın yürürlüğü süresince, Cumhurbaşkanlığına, asker kişilerin seçilmesi, bir tesadüf değildir. Anayasa mahkemesi ise bu anayasanın yürürlüğü döneminden başlayarak, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasinin icaplarını korumak yerine, devletin resmi ideolojisini koruyacak kararlara imza atmıştır.⁵⁴

Askerin politik alana müdahalesinin meşru bir zemine oturtulması sadece basın, aydınlar ve politikacılar düzleminde olmadı, daha da önemlisi başta lise ders kitapları olmak üzere devletin sivil alan ile fazlasıyla iç içe olduğu kurumlar da bu normalleştirme sürecine dâhil oldular. Örneğin, militarist söylem dönemi boyunca liselerde “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi” adıyla okutulan ders kitabı 27 Mayıs’ı ordunun açıkladığı bildiri temelinde analiz etmiş ve yaşananları bir “devrim” olarak tanımlamıştır. Aynı isimli bir başka ders kitabında da 27 Mayıs bir devrim olarak sunulmuş, ekonomi ve özgürlük temelinde yaşanan gerilimler karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin “işe karışma zorunluluğu duyduğu” belirtilmiştir. Diğer ders metinlerinde de DP iktidarı “karanlık çağ” olarak tasvir edilirken, 27 Mayıs da “milleti kurtarmaya” girişen, “genç demokrasimizi yıkmak, Atatürk devrimlerini yok etmek isteyen gerici zümreyi” ezen bir hareket olarak tanımlanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü gibi dönemin lise ders kitaplarında askerinin sivil alana müdahil olması bir problem değil, aksine bir zorunluluk hatta devrimsel bir hareket olarak sunulmuştur.

27 Mayıs’ın sorunları çözemediği, bilakis çözülebilecek meseleleri dahi çözümsüzlüğe mahkûm ettiği gerçeği, 12 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a sunulan ve MGK temsilcileri sıfatıyla altında komutanların imzasının bulunduğu Muhtıra ile tekrar ortaya çıktı. Muhtıra ülkedeki anarşi durumunu sona erdirebilecek ve reformları “Atatürkçü bir görüş” doğrultusunda hayata geçirebilecek güçlü bir hükümetin kurulması önerisiyle dolaylı olarak Demirel hükümetinin istifasını talep etti. Demirel ise yaptığı açıklamada ordunun müdahalesinin Anayasa ve hukuk devletiyle bağdaşmadığını söylese de, açık bir şekilde gelişen darbe sürecine karşı hiçbir şekilde güçlü bir muhalefette bulunmamıştır. Ayrıca, muhtıranın ‘sol’a karşı yapıldığını anlayan ‘sağ’ aydınlar ve basın, muhtıranın ülkeyi “anarşiden kurtarıp demokrasiyi iyi işletmek için” verildiğini savunmuşlardır.⁵⁵

12 Eylül 1980’e gelindiğinde işler artık çığırından çıkmış/çıkartılmış durumdaydı. Askerin sivil alana dâhil olmasının en üst aşamasını temsil eden sıkıyönetim, sokak çatışmalarından kaynaklanan güçlü bir sivil onayın ardından gelmişti. Haziran 1980’de “hiçbir devirde devlet, hükümet ve kamuoyu sıkıyönetimin bugünkü kadar yanında olmadı” diyen Süleyman Demirel, askerinin politik ve sivil alandaki etkinliğinin meşruluk koşullarının ne kadar güçlü bir şekilde ortaya çıktığına işaret etmiştir. Bu normalleşme sıkıyönetim uygulamalarıyla daha da güçlendirildi ve sürekli askerle iç içe yaşayan sivil alan, 12 Eylül’de gelen askeri müdahaleyi gündelik yaşamının bir alt üst olması şeklinde görmedi. Asker ve sivil alan arasında birincisinin lehine olan bir hiyerarşinin varlığı, kaçınılmaz olarak politik alanın sürekli bir şekilde askeri referans noktasına dönüştürmesine yol açmıştır. Bu hiyerarşik ilişkinin çarpıcı örneği Diyarbakır’daki sıkıyönetim komutanını değiştirmek isteyen Demirel ile dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren arasındaki bir diyalogdur. Evren anılarında bu konuşmayı şu şekilde anlatır:

⁵⁴ Muhsin Öztürk (2012); s. 69, 70.

⁵⁵ Ali Balcı (2011); s. 97, 99.

Güneydoğu Anadolu'daki bölücü ve anarşik olaylardan bahsediyor, bunun bir türlü önlenemediğinden şikâyet ediyordu. Maksadını anlamıştım. Diyarbakır'daki 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanının değiştirilmesini dolaylı olarak istiyordu. Kendisine Sıkıyönetim Komutanı'nın bu hususta bir ihmali ve kusuru olmadığını bugüne kadar gelmiş geçmiş iktidarların o bölgede uyguladıkları yanlış politika yüzünden yörenin patlamaya hazır barut fıçısı haline geldiğini, bu bakımdan görevinden alınmasını düşünmediğimi söyledim. Bu konu üzerinde fazla durmayarak konuyu değiştirdi.

Evren ve Demirel arasındaki bu diyalog militarist söylemin etkin olduğu dönemde sivil ve askeri alan arasındaki diyalogun tipik bir örneğini teşkil etmesi açısından önemlidir. Bir taraftan bütün olumsuzluklar sivil iktidarlara yüklenip ordu temize çıkarılırken, diğer taraftan sivil iktidarlar “önemli” konularda askerin düşüncesi dışına taşmayan bir politik yaşam sürdürmektedirler. Bu durumun kaçınılmaz sonucu da hemen her durumda askere yönelik gerçekleştirilen dolaylı ve direkt referans olmuştur. İktidarını doğası gereği partisinin alacağı oylara borçlu olan sivil politikacıların bu durumlarını tehlikeye düşüreceğini bilmelerine rağmen askerin politik alan üzerindeki tahakkümüne izin vermeleri tam da bu militarist söylem koşullarının sonucudur.

Sivil ve politik alanın yanı sıra bu ikisi arasındaki iletişimi sağlayan basın da 12 Eylül öncesinde önemli ölçüde militaristleşmiştir. Bu durumun basındaki izdüşümü Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleriydi ve bu iki gazete yaşanan çatışmaları temsilcileri oldukları kesimin dilinden aktarmaktaydı. Bunun da ötesinde basının neredeyse tamamına yayılan hava açık bir askeri darbe olmasa da, ordunun sokak çatışmalarına müdahale etmesi yönündeydi. Çatışmalara sıklıkla yer vermenin yanı sıra, basında terör probleminde politik alanın çözüm olamadığı argümanının yaygın bir şekilde dillendirilmesi, askeri dolaylı olarak, politik ve sivil alana müdahil olmaya çağırarak anlamına geliyordu ve bu sunma biçimi askeri müdahaleye yönelik toplumsal rızanın sağlanması noktasında önemli bir işlev görmekteydi. Öte yandan, ordunun müdahalelerini onaylayan ve meşru gören bir dil de basına hâkim olmuştu. Örneğin, 1979'un son günlerinde ordunun yayınladığı “tüm anayasal kuruluşlar ve siyasî partileri” uyaran metin birçok basın organı tarafından “anayasal görevin” yerine getirilmesi, demokrasinin talimatı ve ona tanınan son fırsat gibi ifadelerle karşılanmıştır. Bütün bu ifadeler en keskin halini ise Necip Fazıl Kısakürek'in 12 Eylül darbesinden hemen sonraki:

Bu hareket olmasaydı devlet olmayacak, millet yerinde kalmayacaktı.

sözlerinde bulacaktır. Kısacası, ekonomik, sosyal, politik ve uluslararası düzlemde işleyen mümkünlük koşulları ve bunların militarist söylemi onaylayıcı yönü 1980 darbesinin en önemli nedenidir. 12 Eylül'ü diğer iki darbeden ayıran en önemli unsur aksi bir sesin çıkmadığı, emir komuta zinciri içinde planlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Ordu bir bütün olarak sol gibi başka ideolojik kaygılardan bağımsızlaşarak sivil ve politik alana müdahalesini, kendisine “emanet” edildiğini düşündüğü bir ülkede gerçekleştirilen normal bir pratik olarak görmüştür.⁵⁶

12 Eylül 1980'den yönetimin sivil iktidara bırakıldığı Aralık 1983'e kadar 669 yasa çıkaran askeri rejim, adeta devleti militarist düzlemde yeniden restore etmiştir. Cumhuriyet tarihinin en yoğun yasa yapma sürecinin izlediği bu dönemde devletin merkeze alındığı, hiyerarşik ve mutlak denetimi mümkün kılan yasal ve kurumsal bir yapı oluşturuldu. Sol düşüncenin hiçbir şekilde dâhil edilmediği büyük ölçüde askerin belirleyici olduğu bu restorasyon sürecinin sonucu ise *muhafazakâr, denetim ağırlıklı, otoriter ve hiyerarşik* bir devlet yapılanması oldu. 12

⁵⁶ Ali Balcı (2011); s. 111-117.

Eylül rejimi yapılanmasının temsilini bulduğu, diğer bir ifadeyle militarist söylemin etkin bir şekilde üzerine sindiği en önemli yasal düzenleme 1982 Anayasası oldu. Siyasi hiçbir temsilcinin içinde yer almadığı ve tümüyle bürokratlardan oluşan “Danışma Meclisi” tarafından hazırlanan 1982 Anayasası; devlet dışındaki tüm kurumlar ve kişilere mesafeli bakan, devletin bu kurumlar ve kişileri denetlemesine öncelik veren, bu denetimi mümkün kılan merkezi kurumları öngören, devlet dışındaki kurum ve kişiler arasındaki yatay bağı/bağlantıları kesen, kişi ve kurumları hiyerarşik bir şekilde devlete bağlayan ve özgürlüklerin istisnalarla sınırlandırıldığı bir anayasa oldu. Kısacası 1982 Anayasası militarist söylemin temel özelliklerini içinde barındıran yasal bir metin olarak görülebilir.

Anayasanın 118. maddesi, MGK’nın tavsiye alanı olan “millî güvenlik alanını” tanımlamış ve “toplumun huzur ve güvenliği” olan sivil alanı, açık bir şekilde millî güvenlik alanına dâhil etmiştir. Bunun yanı sıra, “tavsiye eder” ibaresi ile değiştirilerek Bakanlar Kurulu’nun MGK kararlarına olan bağlılığı daha da artırılmıştır. Dikkat çekici olan bir husus, bu ibarenin Anayasa taslağında “hükümetin uymakla yükümlü olduğu tavsiyeler” şeklinde geçmiş olmasıdır. Söz konusu ifade, dünyadan gelecek tepkiler göz önüne alınarak yumuşatılsa da, ifşa ettiği en önemli şey, “dikkate alır” ifadesinin askerin gözünde bir tavsiyeden çok, emir olarak görüldüğüdür.⁵⁷

1961 tarihli ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yasasının 35. maddesinde: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini Kollamak ve Korumaktır.” hükmü yer almaktadır. Bu düzenlemenin geçmiş 1935’lere dayanmaktadır.

1935’te 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Yasasının 34. maddesinde; “Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve teşkilatı esasîye kanunu ile (Anayasayla) tayin edilmiş olan Türk cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu, askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası (yerine getirilmesi) için lazım gelen tesisler ve teşkiller (kurumlar ve örgütler) kurulur ve tedbirler alınır.” şeklinde idi.

1961’de çıkarılan 211 sayılı Yasa ile ‘kollamak ve korumak’ ile ilgili hüküm ayrı bir maddede yapılmıştır. İlk Yasanın 34. madde dışında kalan hükümlerinden pek çoğu 1938, 1945, 1949 ve 1953’te değiştirilmiştir. Yasa, 1961’de 211 sayılı Yasa ile tümünden yürürlükten kaldırılmıştır. 1930’lu yıllarda, millî bağımsızlık mücadelesinin anıları ile yaşayan bir meclisin “Türk yurdunu ve teşkilatı esasîye kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini Korumak ve Kollamak” derken ne kast ettiği tahmin edilebilir; fakat 26 Mayıs 1960 günü Hükümet aleyhinde gösteri yapan Harp okulu öğrencilerinin başındaki subay ile 12 Eylül 1980 günü Parlamento’yu feshederek ülke yönetimine el koyan generallerin hareketi, yasa koyucunun vermek istediği mesajda yer almamaktadır. Aksine yasa koyucu aynı Yasanın bir başka maddesinde:

Madde 43: Türk Silahlı Kuvvetleri her türlü siyasi tesir ve düşüncelerin dışında ve üstündedir. Bundan ötürü silahlı kuvvetler mensuplarının siyasi parti ve derneklere girmeleri, bunların siyasi faaliyetleri ile münasebette bulunmaları, her türlü siyasi gösteri, toplantı işlevine karışmaları ve bu maksatla nutuk ve beyanat vermeleri ve yazı yazmaları yasaktır.

diyerek ordunun siyaset dışında olması gerektiğini açıkça hükme bağlamış, farklı davranışta bulunmayı yasaklamıştır. Bu uygulama yasanın çıkarıldığı 1930’lu yıllar için de aynıdır. 1934’te

⁵⁷ Ali Balcı (2011); s. 118, 121-123.

Başvekil İsmet İnönü imzasıyla parlamentoya sunulan tasarıнын 34. maddesinde ordunun vazifesi: “Türkiye vatan ve cumhuriyetini müdafaa etmek” şeklinde yazılırken de askerin siyaset dışı kalmasına özen gösterilmiştir.⁵⁸ Millî Müdafaa Encümeninin, ordu vazifesinin daha iyi anlaşılması ve bu vazifinin iyi öğretilmesi maksadıyla, 34. madde metninde değişiklik yaparak “Türkiye vatan ve cumhuriyetini müdafaa etmek” yerine “Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak” diye hükümet tasarısında değişiklik yapması, kesinlikle, Silahlı Kuvvetlerinin siyasete müdahalede bulunması gerektiği anlamına gelmemektedir.⁵⁹ Ordunun 2004 yılı itibarıyla, hâlâ siyasetle uğraştığını Alper Görmüş şöyle anlatır:

Günlüklerin 4 Kasım 2004 bölümünün sonrasında, çeşitli kolordu ve ordularda Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarına verilen brifinglerin tam metni yer alıyor. Bu brifingler, TSK'nın yalnız Genelkurmay ve kuvvet komutanlıkları karargâhları seviyesinde değil her seviyede yoğun bir politik hareketliliğin yaşandığını; siyaseti ve hükümeti izleme - denetleme faaliyetinin gerçekleştirildiğini gösteriyor. Brifinglerin tamamını okuduktan sonra, zihnimde tam bir siyasi parti canlandı. (*Türk Silahlı Kuvvetleri Partisi-TSKP*): Bu partinin genel merkezi Genelkurmay ve kuvvet komutanlıkları karargâhları; il merkezleri ordu karargâhları; ilçe ve belde merkezleri ise kolordu ve daha küçük askeri birliklerin karargâhlarıydı. Bilgiler, tıpkı bir siyasi parti organizasyonunda olduğu gibi aşağıdan yukarıya iletiliyor, genel merkez de bu bilgileri yorumlayarak TSKP'nin⁶⁰ izleyeceği siyaseti belirliyordu.⁶¹

Toplumdan yalıtılmış, kendisine mahsus ayrıcalıkları olan, bazı araştırmacıların deyimiyle ‘bir zümre teşkil eden’ bir kurumla karşı karşıya olmanın ötesinde, anayasal sistem içerisindeki vesayetçi konumunu koruma kaygısı da var. Bu vesayetçi konumun sisteme yansıyan pek çok unsuru var. Bir defa, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin hukuki statüsünü düzenleyen mevzuata doğrudan veya dolaylı olarak bakıldığı zaman; Millî Güvenlik Kurulunun anayasal konumunun dışında, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun, Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun, Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve bunlara benzer birçok mevzuatın, esas itibarıyla 1960 darbesinden sonraki ortamda Silahlı Kuvvetlerin sistem içerisindeki konumunu pekiştirmek üzere yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de bu mesele de başka meseleler yanında kökten ele alınmadığı sürece yani silahlı kuvvetlerin hukuki statüsünün demokratik, çoğulcu, Batılı tarzda demokrasiye uygun biçimde ve sivil inisiyatifte yeni baştan, öyle palyatif tedbirlerle, 35’inci maddeyle şu veya bu ölçüde oynayarak değil de kökten düzenlenmedikçe, meselenin bir yönü eksik kalacaktır.⁶²

⁵⁸ Hikmet Özdemir (1993); s. 233, 234, 235.

⁵⁹ Buna rağmen, sorunu başka açılardan inceleyen tanınmış bazı yazarların, 35. maddeyi darbelerin yasal dayanağı olarak gördükleri bilinmektedir. *Şevket Süreyya Aydemir* şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kendi iç hizmet kanununa göre bütün batı demokrasileri arasında ordu, yalnız bizde devletin koruyucusu olduktan başka bir de düzenin gözetleyicisidir. Yani Türk ordusunun iç hizmet kanunu bizde orduya, ülkenin sınırlarını savunmaktan başka, bir de Cumhuriyet kurumunun ve sosyal siyasi düzenin gözetleyicisi olmak zihniyetini vermiştir. Ordu. Bu kurumun ya da onun getirdiği düzenlerin sarsıldığını görünce yasama ve yürütme organlarına müdahale edebilir.” Hikmet Özdemir (1993); s. 238.

⁶⁰ Alper Görmüş’ün tespitleri *Samuel Huntington*’ın şu sözünü hatırlatır: “Türkiye, 1920’lerin sonunda *siyasi generallerin bir siyasi parti yarattığı* ve bu partinin siyasi generallere son verdiği ülkelere, Meksika’yla birlikte örnek oluşturmaktadır.”

⁶¹ Alper Görmüş; **İmaj ve Hakikat Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 302.

⁶² **Mustafa Erdoğan**, Akademisyen - Hukukçu, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 18 Ekim 2012, s. 2.

Türk Anayasa geleneğinde ve yasalarında silahlı kuvvetlerin parlamenter sisteme müdahalesini meşru ve hukuk açısından yerinde gören bir düzenleme olmaması bir yana, Anayasa koyucu bu tür mekanizmalara anayasada yer verilmesini de ‘tehlikeli’ bulmuştur. Ayrıca Silahlı kuvvetlerin kime karşı hangi koşullarda ve kimler tarafından kullanılabileceğini de açık hükümlerle düzenlemiştir. Buna rağmen:

Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev, ya üst makamlardan verilir, ya da durumdan çıkarılır. (*Türkiye’de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, ‘Hizmete Özel Yayın’, 1982, s. 6*).⁶³

şeklindeki maksadını aşan yorumlar, konunun açıklığa kavuşturulması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, yasa yapıcı tarafından yanlış yorumlara son vermek maksadıyla, mevcut anayasadan başlamak üzere, özellikle darbe dönemlerinde çıkarılan ve halen yürürlükte olan binlerle ifade edilebilecek kanun, tüzük, yönetmelik, genelge vb. düzenlemelerin, demokratik ve sivil bir anlayışla beyaz ve yeni bir sayfa açmak şeklinde ele alınma zorunluluğu vardır.

1950’deki genel seçimlerde Demokrat Parti’nin ezici çoğunlukla seçimi kazanması, halkın oyuyla 27 yıllık tek partili rejime son vermiştir; ama bu dönemdeki Resmi Türkiye’nin yapısı, misyonu ve konumu çok az değişmelerle olduğu gibi devam etmiştir. Temel ilkeler, hedefler, yönelişler korunmuş, sadece bazı ufak tefek rötuşlar ve restorasyonlara gidilmiştir. Resmi Türkiye’nin yapısı ve misyonunda sapmanın olduğuna inanıldığında 1960, 1971 ve 1982’de ordunun darbeleri gelmiştir. Bir bakıma öteki Türkiye’nin çok partili rejimle ele geçirdiği sandık ve bazı hürriyetler yoluyla Resmi Türkiye’yi dönüştürme ve kendine yaklaştırma çabaları; ordunun darbeleri, insan hakları ihlalleri ve anti demokratik yöntemlerle durdurulmuş ve bozulan dengeler Resmi Türkiye’nin lehine yeniden yerli yerine konulmuştur. 1960 darbesinden sonra hazırlanan 1961 anayasası, 1971’de yapılan değişiklikler, 1980 darbesinin ürünü olan 1982 anayasası gelişmeleri Resmi Türkiye’nin lehine kurmuşlardır. Türkiye’nin, ulusal ve evrensel gelişmeleri pek ciddiye almaksızın dirençle, inatla ve içine kapanarak yoluna devam ettiği söylenebilir. Bunun ne kadar böyle sürüp gideceği ise cevapsız bir soru olmakla birlikte sonunda *Resmi Türkiye’nin Öteki Türkiye’nin gelişmesi karşısında pes etmesi mukadderdir*.⁶⁴

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 1982 Anayasası referandumuyla ilgili olarak: “... Hadi diyelim ki halk bir şey yapamadı. Yani 1980 darbesinden sonra yapılan referanduma gidip yüzde 92 oy vermeye mecbur mu yani? O zaman bizim belimiz kırılıyor, “Hürriyet” diyenlerin, ondan sonra “Adalet” diyenlerin beli kırılıyor. ‘Yüzde 92 oy aldım kardeşim.’ diyor.”⁶⁵ Bu tespitin çok da yerinde olmadığı, referandumun olağanüstü şartlarda yapıldığı ve halk üzerinde mevcut darbe ortamının oluşturduğu baskının alınan sonuçta çok etkili olduğu hususu, 1989 yılında Işıl Alatlı’nın yaptığı Türk seçmeninin siyasi bilincini ele alan araştırmada ortaya çıkmıştır. 1982 Anayasası’nın değiştirilmesini isteyenlerin oranı %58 olarak tespit edilmiştir.

Türkiye örneğindeki darbelerin dünyadaki emsallerinden ayrılan yanı; askeri müdahalelerin bütün yıpratıcılığına rağmen, Türk ordusunun, kendisini aranılır kılabilmiş olması ve imtiyazlı konumunu kabul ettirme konusunda önemli mesafeler alabilmiş olmasıdır. Askeri müdahale

⁶³ Hikmet Özdemir (1993); s. 236, 237.

⁶⁴ Davut Dursun (1999); s. 218, 219.

⁶⁵ **Süleyman Demirel**, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 7 Haziran 2012, Ankara Güniz Sokak, s. 9.

dönemlerinin kısa süreli olması, tam da askerlerin öngördüğü gibi, ordunun prestij kaybını sınırlayabilmiştir. Bu olgu, hem insan hakları ihalelerinin vahim olarak algılanmasını zorlaştırmış, hem de TSK'nın ekonomik, siyasal veya askeri başarısızlıkların müsebbibi olarak görülmesi ihtimalini azaltmıştır. Oysa Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde uzun süreli askeri yönetimler, orduların yıpranmasını kaçınılmaz kılmış böylece askeri müdahalelere karşı geniş bir toplumsal ittifakın temelleri atılmıştır.⁶⁶

TSK'yı aranılır kılan faktörlerin başında, demokratik siyasetin ve sivil kurumların etkili çalışmadığına dair yaygın kanı gelmektedir. Toplum içinde bir arada yaşama, belli fonksiyonların yerine getirilmesini gerekli kılar. Eğer bazı kurumlar kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmekte zorlanıyorlar ise, diğer bazı kurumların devreye girmesi temel sosyolojik aksiyonlardan biridir. Toplumsal olaylarda polis yerine, askerin çağrılması, görevini kanunlara uygun ve tarafsız bir biçimde yapması gereken emniyet teşkilatına güvensizliğin bir göstergesidir. Mesela, demokratik siyasetin Alevilerin sorunları konusunda çözüm üretemeyeceğine inanılması, Cem Vakfı başkanının umutlarını MGK'ya bağlamasında etkili olan faktörlerdendir.⁶⁷

Aynı minvalde başörtüsü meselesinde de sivil siyasi irade özgürlükten yana tavır koymak yerine “devlet” eksenli bir yaklaşım sergilemiştir. Üniversite kapılarından geri çevrilen, eğitim hakları ellerinden alınan kız çocuklarına okumaları için bu ülkenin dışında ülkeler gösterilmiştir. Burada paternalist (*babacı*) devlet bakışının bir yansıması olarak güçlü, tam itaat bekleyen, erkek egemen baba figürü anlayışının tezahür ettiği görülmüştür. Komisyonumuzca dinlenen 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel şunları söylemiştir:

Bir basın toplantısında, basın toplantısının sunucusu sual soruyor: “Bu başörtüsü meselesini niye halletmediniz?” Benim verdiğim cevap şu: Başörtüsü meselesi dediğiniz meseleyi iyi ayıralım. Benim anam başörtülü, kız kardeşim başörtülü, eşim başı açık ve kimsenin bir şey dediği yok, aynı evde oturuyoruz. Bizim başörtüsü diye bir meselemiz yok, başörtüsü üniversitenin var, devlet dairelerinin var. Bu devlet dairelerinde ve üniversitede başörtüsü istenmemesi de mevcut hukukun gereği. Benim itirazım, Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunlarına uyulmamasıdır. Eğer, Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ı o kararları vermişse ona uyacaksınız. “Peki, okumak isteyenler ne yapar?” Okumak isteyen bu kadar çocuk var yani. Aşağı yukarı, bugün, üniversite öğrencilerinin yarısı kız. Bunların yüzde 90'ının-95'inin bir problemi yok. Onlar da ona uysunlar, o kızlara uysunlar. “Peki, onu yapmıyor, ne yapar?” O zaman, bu işin serbest olduğu yere gider kardeşim. Neresi serbestse oraya gider. Nerede serbest? Avusturya'da, oraya gider yahut Arabistan'da, oraya gider insanlar. Vay sen misin bunu diyor! Demirel, “Türban takan Arabistan'a gitsin.” dedi. Öyle diyen falan yok. Denilen şu: “Eğer türbanı mutlaka takacaksan, bunun müsait olduğu, مناسب olduğu yere git.” Benim başörtüsü diye bir meselem yok. Benim sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunları meselem var.⁶⁸

⁶⁶ Tanel Demirel; **Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birlik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 353, 358, 396.

⁶⁷ *Alevilerin umudu MGK*. Cem Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. İzzettin Doğan, siyasi partilerin yıllardır Alevi sorununun çözümü için her defasında söz verdiklerini ama sözlerini yerine getirmediklerini ifade etti. Devlet adamı tutabileceği sözü vermek ve bunun gereğini yapabilmelidir. Yalancı eşittir siyaset adamı, imajının silinmesi gerekir. Sorunlarımız büyük. Bunların çözümü için söz veren siyasi partiler her defasında sözlerini tutmadılar. Bu yüzden umudumuz Millî Güvenlik Kurulu. Bu meseleyi ancak MGK çözebilir. Buna da inanıyorum. (Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/2000/08/13/yasam/yas01.html> 13 Ağustos 2000, Erişim: 1 Temmuz 2012).

⁶⁸ **Süleyman Demirel**, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 7 Haziran 2012, Ankara Güniz Sokak, s. 45, 46.

Askeri vesayet sisteminin tamamen zora ve korkuya dayalı olarak ayakta durduğu görüşü ve tezini sorgulamak gerektiğini ifade eden Tanel Demirel: “Vesayet sisteminin tam olarak bittiği kanaatinde değilim. Vesayet sistemi dediğimizde sistemin kurumları, onun yasal çerçevesi, onu besleyen zihniyet dünyası halen devam ediyor. Bu sistemin hukuki alt yapısına fazlaca dokunulmuş değil; vesayet sistemini besleyen zihni donanımla tam anlamıyla mücadele edilebilmiş değil. Belki daha önemlisi bizim vesayet sistemi dediğimiz şeyi bir garanti olarak gören veya vesayet sistemini şu ya da bu şekilde benimseyen hiç de azımsanmayacak bir seçmen kitlesi mevcuttur. Biz 1950 Demokrat Parti zaferinden söz ediyoruz, CHP’nin aldığı oy yüzde 39,45. Halen bu taban olduğu içindir ki bu ülkede vesayet dediğimiz şeyin tasfiyesinde zorluklar yaşanıyor. Türkiye’de farklı toplumsal kesimler ve gruplar var, farklı kesim ve grupların birbirlerine karşı şüpheleri, korkuları ve kaygıları var. Ve Silahlı Kuvvetler darbelerle destek devşirirken karşısına aldıkları bir kesime karşı ötekilerin desteğini almayı başarıyor. 27 Mayıs 1960 darbesinde darbeye maruz kalanlar genellikle muhafazakâr, mütedeyyin, köylü, taşralı kesimlerdi. Arkasından 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinde bir şekilde bu kesimlerin desteği alındı. İhtilalleri meşrulaştırmak için “Biz 12 Mart’ı, 12 Eylül’ü sizin kutsallarınız olan devlet ve dini korumak için yapıyoruz. Sola karşı yapıyoruz. Batılılaşmacı elitin çocukları solcu oldu ve arkalarındakilerin büyük bir kısmı alevidir.” tezi ileri sürüldü ve kendine ciddi bir destek de buldu. 28 Şubat ve sonrasında ise Alevilerin desteği arandı. “sizi bu Sünni dindarların baskıcılığından ancak biz koruruz” mesajı verilince, Alevi kesimde ciddi bir çoğunluk “Ne yapalım, demokrasi olmasa da olur. Sünni korkusu çok daha önde.” deyip bu hareketleri alkışladılar. Alkışlamasalar bile en azından tepki göstermediler. Askeri vesayet sisteminin tamamen zora ve korkuya dayalı olarak ayakta durduğu görüşü ve tezini sorgulamak lazım.”⁶⁹

İttihat Terakkinin önde gelenlerine bakıldığında, bu ülkenin bugünkü siyasal kültürünün temellerini atmış olan kadrolardır. Cumhuriyeti kuran kadrolar buradan gelmişlerdir. Dikkat edilecek olursa bunların hepsi mütevazı orta kesim ailelerinin çocuklarıdır. Yani Sadrazam Talat Paşa bir posta memurudur örneğin. Enver Paşa’dan Mustafa Kemal Paşamıza kadar hepsi mütevazı orta sınıf ailelerin çocuklarıdır. Bunların bir ekonomik gücü yoktur yani üretim sürecinde belirleyici bir rolleri yoktur. Toplumun beğenisini kazanıp, onun üzerinden bir siyasi güç devşirme kaygıları yoktur. Peki, nereden aldılar güçlerini? Üniformalı ve silahlı olmaktan kaynaklanan devlet aygıtı ve devlet memuriyeti üzerinden toplumu yönetme ve yönlendirme geleneğinden aldılar güçlerini. Türkiye’de İttihat Terakki anlayışı bugüne kadar hiç değişmedi. Memurun ne topluma karşı bir sorumluluğu ne de ekonomik bir artı değer yaratma kaygısı vardı. Memurun devlet aygıtını kontrol edip toplumu şekillendirme, yönetme ve yönlendirme gücünü eline geçirmesi bu toplumda normalleştirildi, makulleştirildi, yasallaştırıldı ve kurumsallaştırıldı. Şimdi, darbeleri çağdırmaya, darbe ortamı yaratmaya lüzum yok. Türkiye’de zaten bunun hem hukuksal, hem kurumsal, hem psikolojik alt yapısı oluşturulmuş bulunuyor. Askerlerin yaptıkları, sadece zamanı geldiğinde bu alt yapıyı, bu mekanizmaları harekete geçirmek ve bu İttihat Terakki geleneğini sürdürmek. Mehmet Ali Birand, “Faks çektim Genelkurmay Başkanına, ‘Allah’a faks çekilir mi?’ dedi. Bir teşkilat ki kendi teorisini oluşturmuş, bu tabii laik siyasal bir teoloji, kendi Allah’ını ve ruhban sınıfını da oluşturmuş. Toplumdan soyut bu anlayış fevkalade tehlikeli bir şey. Bu orduyu lojmanlar marifetiyle toplumdan soyutlamanın gerekçesi ise şudur: Askerler halkın içinde yaşayınca yani kiralık ev tutunca o zaman halk gibi düşünmeye başlar, ordunun yeniçeri gibi düşünmesi lazım yani padişahın şahsına bağlı olması, bu çok tehlikeli.”⁷⁰

⁶⁹ Muhsin Öztürk (2012); s. 187, 188.

⁷⁰ Doğu Ergil, Siyaset Bilimci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 18-20.

Bunun önemi şurada. Siz ordunuzu halkın içinden seçiyorsunuz, halkı bir tarla olarak düşünün, oradaki çiçekleri kökünden koparıyorsunuz; işte askerî lise, harp okulu, daha ileri olanları, harp akademisi. Bu halk çocuklarının bir zaman sonra artık halkla hiçbir teması kalmıyor, bunlar devletin çocukları oluyorlar. Devletin çocuğu olduğu zaman, kendisini de kamu görevlisi olarak görmüyor yani topluma karşı sorumlu memur olarak görmüyor, “devlet memuru” diyor kendisine ve “sadakati devlete karşı”; ama o, devleti de kendisinin işlettiği bir aygıt olarak gördüğünden aslında kendine hizmet ediyor. Kendi ayrıcalığına, kendi gücüne hizmet ediyor. O yüzden, bürokrasinin devlet aygıtını bırakması mümkün değildir. Bütün gücü, imtiyazı ve bütün kaynakları, derlediği ve kullandığı kaynakları devlet mekanizmasından elde ediyor ve bunu da paylaşıyor. Bunu kısmen siyasilerle, kısmen işte akademisyenle paylaşıyor, basınla paylaşıyor; işte basının arkasındaki ekonomik çıkarlarla paylaşarak yani bir tür avantajların distribütörlüğünü yapıyor, bu ayrıcalıklı konumunu ve bu ayrıcalıkları sağlayan düzeni sürdürüyor. Bu düzen bugün siyasi gücünü kaybetmiştir ama hukuken varlığını sürdürmektedir, kurumsal olarak da hâlâ ayakta. Ne zaman ki bugün, baskın olan siyasi otorite yavaşlar bu mekanizma tekrardan işleyebilir. Darbe dediğiniz şey sadece mevcut iktidarı değiştirmek değildir. Darbecinin yıldırarak ve sindirerek bir toplumu köleleştirmesidir, onu bir sürü hâline getirmesidir. Türkiye’de toplum maalesef bir sürü hâline getirildi, darbeyi ve darbecileri onaylayacak bir psikolojiye maruz bırakıldı. Türkiye’nin asıl mücadele etmesi gereken budur ve buna üniversite de alet oldu, basın da alet oldu ve kendisine aydın diyenler de. Çünkü değişmeyen iktidar askerler olduğu için devletin olanaklarından onlar da yararlandırıldı.⁷¹

Bazı kaynaklarda ‘son darbe’, kamuoyunda da ‘postmodern darbe’⁷² olarak bilinen 28 Şubat’ı analize tabi tutan Mustafa Erdoğan; sözde irticaya karşı yapılan bu girişimin aslında kendisinin irticai bir hareket olduğunu ve 28 Şubatçıların tarihi geri çevirmek istediklerini söyler: “28 Şubat’ın failleri siyasette meşruluğun kaynağının halk olduğunu reddetmişlerdir. Onlara göre, meşruluğun kaynağı halkın iradesi değil resmi ideoloji, hatta onun karikatürize edilmiş biçimci bir türüdür. Onlar Türkiye halkının siyaseten ergin olmadığını ve ilanîhaye vesayet altında yaşamaya müstahak olduğunu düşünen haddini bilmezlerdir. Onlara göre “halk” dediğin “dünkü” erbaş ve yedek subaylardan olan bir yığından başka bir şey değildir. Onlar Türkiye’nin bütün problemlerinin kaynağının halkın siyasi tercihleri olduğunu vehmetmişlerdir. Modernleşme dönemi Türkiye tarihinde hukukun bu kadar açıkça ve kaba saba bir şekilde ihlal edildiği başka bir dönem göstermek zordur. 28 Şubat bu bakımdan 12 Eylül rejimiyle bile yarışabilecek bir durumdadır. Anayasayı kanunla, kanunları yönetmelikle etkisiz kılmaya çalışmak ancak 28 Şubat zihniyetinin akıl edebileceği bir işi. Hukukun evrensel ilkeleri fütursuzca ve sistematik olarak bu dönemde çiğnenmiştir. Bu zihniyetin insan haklarıyla ilişkisini ‘düşmanlık’ kelimesiyle ifade etmek belki de anlamsızdır; çünkü bu kafa yapısı esasen “insan hakları” diye bir kavramdan habersizdir. Açık ki, 28 Şubatçılar her bir kişinin ‘insan onuru’na sahip bir değer olduğu fikrine yabancıdır. İşte bu zihniyet, gayet doğal olarak, devlet eliyle insan haklarına karşı bir saldırı kampanyası başlatılmasına, başta din ve vicdan, ifade ve örgütlenme özgürlükleri olmak üzere temel hakların fütursuzca çiğnenmesine yol açmıştır. 28 Şubatçılar toplumsal çeşitliliği ortadan kaldırarak bütün bir toplumu tek-biçimli hale getirmek, standardize etmek istemişlerdir. İnsanların doğuştan getirdikleri, kendi iradelerinin eseri olmayan farklılıklarını bile bir komplo olarak

⁷¹ **Doğu Ergil**, Siyaset Bilimci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 18-20.

⁷² *Postmodern Darbe*: Kavram, ilk olarak Radikal Gazetesi yazarı Türker Alkan’ın 13 Haziran 1997 tarihli ve “postmodern bir askerî müdahale” başlıklı yazısında yer aldı. 28 Şubat 1997 döneminde Genelkurmay Genel Sekreteri olan Tümgeneral Erol Özkasnak da 14 Ocak 2001’de katıldığı Ceviz Kabağı programında: “28 Şubat postmodern bir darbedir!” şeklinde açıklamasıyla darbeyi itiraf etmiştir. Hülki Cevizoğlu, *Generalin 28 Şubat İtirafı “Postmodern Darbe”*, ismiyle konuyu kitaplaştırmıştır. (Ceviz Kabağı Yayınları, 2001).

değerlendirmişlerdir. Onun içindir ki, devlet merkezli kaba bir milliyetçilik anlayışını hâkim kılmaya çalışmışlar, bu anlayışı karanlığın örtüsü yapmışlardır. Kürt kimliğini ve İslami hassasiyetleri resmi düşman olarak ilan etmiş ve buna göre icraat yapmış, yaptırılmışlardır. Kışla düzenini bütün bir topluma teşmil etmek, toplumu demirden bir disiplin altına almak istemişlerdir. Karmaşık toplumsal sorunları bu nedenle anlamamışlar, her türlü sorunun emirle yok edilebileceği zehabına kapılmışlardır. 28 Şubat bilim karşıtı, dogmatik bir hareket olduğundan, üniversiteleri kışlalaştırmaya yeltenmiş; bu çerçevede bilim adamlarının sorgulayıcı ve tartışmacı değil, resmi ideolojinin buyruklarını sorgusuz sualsiz kabul eden ‘dogmatik’ kişiler olmalarını ve öğrencilerini de öyle yetiştirmelerini sağlamaya çalışmıştır. 28 Şubat kalkışması tipik bir ‘cahil cesareti’ örneğidir.⁷³

Oktay Ekşi’ye göre Türkiye’de darbeler dönemi artık tarihe gömülmüştür:

Sultan Abdülaziz’den alıp bugüne gelebilirsiniz. Ta o tarihten itibaren süreç bakarsanız giderek metotların değişmekte olduğunu ve yumuşamakta olduğunu da görürsünüz. Bu neyi ifade eder? Bu, toplumun artık darbelere tahammülünün kaba, ağır, baltayla olayın üstüne gider gibi darbe yapma geleneğinin toplumdaki tepki görmesinin ve toplumdaki olgunlaşmanın getirdiği bir sonuçtur. Nitekim en son hatırladığımız kiminin “darbe” dediği, kiminin “elektronik darbe”, “e-darbe” dediği 27 Nisan’a gelince bakıyoruz ki artık İnternete kadar inmiş darbe metodu. Bu, zaten ölümün geldiğini gösteren bir gelişmedir, yani darbeciliğin öldüğünün bir somut örneğidir. Ben bunu daha çok toplumdaki gelişmeye, iletişimin yaygınlaşmasına ve demokrasinin hakikaten artık kuşakların iliklerine, genlerine kadar işlemiş olmasına bağlıyorum. O nedenle, darbenin, darbeciliğin artık öldüğünü düşünüyorum.⁷⁴

1960, 1971, 1980 darbeleri, hatta 1990’lardaki 28 Şubat postmodern darbesi ya da 27 Nisan gibi askeri yönetim ve müdahaleler aynı zamanda Türkiye’de demokrasi adına büyük fırsatlardı. Yunanistan’da, İspanya’da, Portekiz’de, Arjantin’de sivil siyasetçiler, 1970’li ve 1980’li yıllarında askeri dönemlerin noktalanmasıyla birlikte hem darbecilerden hesap sordular, hem darbecileri cezalandırdılar, hem de darbeleri tarihe gömen demokrasi reformlarını yaptılar. Yunanistan’da 1960 darbesini yapan ve yedi yıl süreyle ülkeyi demir yumrukla yöneten askeri cuntanın tüm üyeleri yargılandılar, hapse atıldılar. Bir kısmı hapiste öldü. Sonuncu general, 2009 yazında yaş haddi ve sağlık nedeniyle hapisten çıkmadan önce, parlamento tarafından kamuoyu önünde yazılı olarak özür dilemek zorunda bırakıldı. Bizde ise hep tersi yaşandı. 27 Mayıs darbesini yapan cuntanın lideri cumhurbaşkanı seçildi. Cunta üyeleri, ömür boyu senatör yapıldılar. 12 Mart’ı yapanlara dokunulmadı. Hatta biri⁷⁵ az daha yine cumhurbaşkanı seçiliyordu. 1970’li yıllarda patlayan “*Lockheed Yolsuzluk Skandalı*”nın asker kanadındaki hesabı bir tek Türkiye’de sorulmadı. 12 Eylül’ü yapanlara da dokunulmadı. Cuntanın lideri cumhurbaşkanı seçildi. Hatta daha ilginç, Süleyman Demirel daha sonraki yıllarda cumhurbaşkanı olunca, 1980’de kendisini deviren 12 Eylül darbesinin liderini Çankaya Köşkü’nde ağırdayabildi.⁷⁶

12 Eylül 1980’den 6 Kasım 1983’e kadar bütün mevzuat yeni baştan ele alınmıştır, ihtiyaç uygun hâle getirilerek âdeta ikinci bir anayasa yapılmıştır. Sonra sistem kendi hâlinde işlemeye bırakılmış ama bu sefer, daha evvel 71’deki ara müdahale benzeri bir durumu

⁷³ Mustafa Erdoğan, **28 Şubat Günlüğü Post-Modern Darbenin Anatomisi**, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s. 39-43.

⁷⁴ **Oktay Ekşi**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 30 Ekim 2012, s. 42, 43.

⁷⁵ *Orgeneral Fırat Gürler*. Türk Silahlı Kuvvetleri 15. Genelkurmay Başkanı. 12 Mart Muhtırasında Kara Kuvvetleri Komutanı sıfatıyla imzası vardır.

⁷⁶ Hasan Cemal (2010); **Türkiye’nin Asker Sorunu Ey Asker, Siyasete Karışma!** Doğan Kitap, İstanbul, s. 20, 21.

yaratmak üzere 28 Şubat müdahalesi yapılmıştır. Fakat bu müdahale, eskiden yapıldığı gibi doğrudan doğruya silahlı güç kullanarak veya güce dayanarak yönetimi kendi kontrolüne almak şeklinde olmamıştır. Çünkü böyle bir metot, Türkiye'nin gitgide gelişen, Batı dünyasıyla bütünleşme yolundaki ilişkilerine, yeni profiline artık uymuyordu. Darbeler konusunda toplumda iyi kötü bir bilinç oluşmuştu. Türkiye'nin, 12 Eylül darbesi sonrasında *Avrupa Konseyinden* çıkarılması için bazı Kuzey Avrupa ülkeleri girişimde bulunmuşlardı ve Türkiye NATO'daki ve Amerika'nın nezdindeki kredisinden dolayı Avrupa Konseyinden çıkarılmaktan kurtulmuştu. Daha sonraki dönemde bu tecrübe göz önünde tutulmuştur ve daha akıllıca, ustaca bir yöntemle bu sefer sivil veya yarı sivil güç unsurlarının devreye sokulması suretiyle genel bir atmosfer yaratılmıştır. Görünüşte biçimsel olarak demokratik süreçler işliyor gibi görünüyor fakat gerçekte yetki anayasal kurumlarda değil fiilen başka yerdedir.⁷⁷

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, darbeleri fiilen züccaciye dükkânına girmesine benzeterek darbelerin Türkiye'ye büyük zararlar verdiğini ve memleketi kurtarıcılardan kurtarmak gerektiğini Komisyonumuza ifade etmiştir:

Darbeler Türkiye'ye büyük zarar vermiştir. Eğer Türkiye bir darbe ülkesi olmasaydı bugünkü durumdan daha iyi olurdu her şey, çok daha iyi olurdu. Darbeyi alkışlayanlar dâhil veya darbeyi teşvik edenler dâhil veya darbeden memnun olanlar dâhil, olmayanlar, olanlar, hepsi zarar görmüş. Bunun idraki içinde olunmazsa, bundan sonra Türkiye'yi ileriye götürmekte zorluk olur. Onun için, birinci mesele halkın sıkıntılarının çözümünü olağanüstü birtakım reçetelerde, olağanüstü birtakım kurallarda, olağanüstü yönetim şekillerinde değil, kendi hür iradesiyle seçtiği idarelerde araması lazım ve eğer halk kendi hür iradesiyle seçtiği idarelerden memnun değilse, bekleyecek, yani o idarenin değişme zamanı gelinceye kadar bekleyecek. Değişme zamanı sandıktır. Sandık gelene kadar bekleyecek ve orada kendi iradesini kendisi ortaya koyacak. Bunu yerleştiremedikçe Türkiye'de huzuru, sükûnu sağlamakta sıkıntılarımız zor geçer, ne kadar uğraşsak zor geçer. Yani şunu söylemek istiyorum: Türk vatandaşı birbiriyile olan meselesini darbe yoluyla halletmeye kalkmamalı, bir. İki, kendi meselesine yine darbe yoluyla çözüm aramaya kalkmamalı, bunların hepsini, meşruiyetten uzaklaşmamalı, meşru yollardan giderek neyi arıyorsa onu bulmalı.

Darbe, aslında fiilen züccaciye dükkânına girmesidir. Yani girdiği zaman kırmadık, dökmedik bir şey bırakmaz, kırar döker, “İyi yapıyorum” diye yapar, “Kötü yapıyorum” diye yapmaz veya yani kabiliyetsizliğinden öyle yapar veya onun işi değildir, yanlış bir işin içine girmiştir ama zarar verir ülkeye neticede ve ondan sonra yeniden böyle şeylerle karşılaşmayalım diye uğraşmak gayet doğaldır. Yani bir milletin askeri onun emrinde olacak. Eğer bundan sonra darbe olmasının istiyorsak, mutlaka silahlı gücün Anayasa'daki yerini iyi tayin etmemiz, nereden, kimsen direktif alacağını iyi tayin etmemiz ve milli irade üstünlüğünü, Anayasa üstünlüğünü mutlaka tesis etmemiz lazım. Zaten asker sivil idarenin emrinde değilse, ona demokrasi demek de mümkün değildir. Onun için, bu 35'nci maddeyi kaldırmak veya tadil etmek hangi şekil olursa olsun, netice itibarıyla yine aslında devletin birden fazla silahlı gücü olmayacağına göre, münhasıran silahlı güç devlete ait olduğuna göre, yani devletin başkasının silahlı güç kurmaya kalkması felaket. Ne olması lazım? Devletin silahlı gücü devletin emrinde dediğimiz zaman, milli iradenin karar yeri olan Meclisinden ve onun ondan güvenoyu almış hükümetinden mutlaka direktif alması lazım ve o zaman, o direktifle, o direktife dayanarak hizmetini görmesi lazım.

⁷⁷ Mustafa Erdoğan, Akademisyen - Hukukçu, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 18 Ekim 2012, s. 2.

“Bizim kurtarılacak bir şeyimiz yok.” İhtilal yapanların kullandıkları şey: “Memleket uçurumun kenarına geldi. Bölünüyordu memleket de onun için biz el koyduk.” oluyor. Kullanılan gerekçe bu. Bu gerekçe, yani “memleket bölünüyor. Memleket uçurumun kenarına geldi. Çöküyoruz, yıkılıyoruz.” gerekçesi aşağı yukarı bütün ülkelerde ihtilalcilerin kullandığı gerekçedir ve bizim memleketimizde de 1912’deki subayların meydana getirdiği bir grubun beyannamesi de budur, bu oraya dayanır ve 27 Mayıs beyannamesine bakıyorsunuz, aynı şey, “Memleket çöküyordu. Ülke bölünüyordu. Ne yapalım? Biz el koyduk.” Vatandaş da diyor ki: “Memleket madem çöküymüş, bölünüyormuş, ordu el koymuş, yani?” “İşte, el koymuş!” Sonra anlıyor neyin ne olduğunu falan. 12 Eylül’e gelirsiniz, o da aynı şey. Yani farklı farklı şeyler olmalarına rağmen, gerekçeleri hepsinin aynıdır. Bu gerekçeden Türkiye’yi kurtarmak lazım. Şu manada söylüyorum: “Kurtaralım” talebi karşısında veya teklifi karşısında “Neyi kurtaracaksınız?” diyebilmeli vatandaş. “Bizim kurtarılacak bir şeyimiz yok.” diyebilmeli. “Kurtaralım” diyorsa, “Gel kurtar kardeşim” dememeli. Bunu çok önemsiyorum yalnız. Bu “kurtaralım” aşağı yukarı tesirsiz hâle getirilmesi lazım gelen önemli, çok önemli bir olay.

O 27 Mayıs ki Adnan Bey’i astı. Eğer bir ülkede Meclisi hapis haneye götürürseniz, o ülkede ondan sonra seçim manasını yitirmiştir ve bir kere başbakan asarsanız, ondan sonra gelecek başbakanların hepsi çalıştığı oda darağacı görür. Bunlar yapılmış. Yani şimdi bugün “Bunlara bir şey yapalım.” diye söylemiyorum bunları, bunlar yapılmış ama şimdi, bütün bunlar bu ülkede olan şeyler. Ben Türkiye’nin uğradığı zararları söylüyorum. Darbe hem rejiminize zaf getiriyor hem de bu ülkede 27 Mayıs bayramı oldu. Belki bir kısmınız hatırlamaz, yaşınız müsait değil, bayram yaptık 27 Mayısı. O 27 Mayıs ki Adnan Bey’i astı.

Yassıada’nın hayaleti! Siz, neler çektiler o adamlar biliyor musunuz Yassıada’da, Yassıada’ya gidenler? Onların, karısı, kızı, çocuk çocuğu nasıl sefil oldu biliyor musunuz? Nasıl sefil oldular? Ne kadar büyük eziyet yapıldı o insanlara biliyor musunuz? Yalnız o insanlara değil, onlara oy vermiş olan insanlara da... Yani çok önemli hadise. Korkular, bu şeyin getirdiği korkuları küçümsemeyin. Korku insani bir şey. Yani herkesten kahramanlık bekleyemezsiniz.

Amerika Senatosundaki senatörler okuma yazma bilmezdi. Bizim demokrasimizde elit, halkı beğenmiyor. Elit, sistemi de beğenmiyor. Yani daha pratik çözümler arıyor, yeni metotlar arıyor, yeni şeyler arıyor ve onları sistemden önce koyuyor orta yere. Şöyle beğenmiyor: Yassıada’da hâkim birisine dedi ki “Otur, otur, cahil oy çoğunluğunun mümessili!” Halkı beğenmiyor adam. Elit, halkı beğenmiyor. Bizim demokrasimizdeki sıkıntı o. Halka kendisini kabul ettirinceye kadar “Bu halk güzel halktır, bunun bir sıkıntısı, bir şeyi yoktur, başka memleketlerin...” “Efendim, cahil halk.” Okumuşluk diyorsan, şimdi yüzde 95’e çıkardık okur seviyesini. Kaldı ki başka memleketlerde, demokrasinin olduğu, yapıldığı memleketlerde okumuşluk diye bir şey yoktu. Amerika Senatosu kurulduğu zaman senatörler okuma yazma bilmiyordu, parmak bastılar şeye. Bütün hikâye, bütün bu kargaşanın içerisinde elitin halkı kucaklaması. Halk da eliti beğenmiyor. Bunlar zamanla aşılabilecek şeyler. Daha çok şehirleştikçe... Yüzde 80 köylü kalamayız. Daha çok şehirleştikçe ve daha çok okudukça, daha çok zenginleştikçe -çok önemli bir hadise- bunların hepsi kalkacak orta yerden.⁷⁸

⁷⁸ Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 7 Haziran 2012, Ankara Güniz Sokak, s. 4, 5, 10-12, 16, 17, 47.

Samuel Huntington: “Toplum sofistike hâle geldikçe asker onu yönetemeyeceğini anlar ve işi uzmanlara bırakmak mecburiyetinde kalır.” diyor ancak bu genel sosyolojik izahatın somuta inerek bundan sonra darbe olmaması için iki şeyin olmaması lazım. Bir, asla *ekonomik kriz olmamalı*. İki, asla *hükümet krizi olmamalı*; çünkü koalisyonlar ülkeyi düzgün idare edemez. Türkiye, koalisyonlarla onlarca yıl kaybetti; 60’lı yılları koalisyonlarla kaybetti, 70’li yılları koalisyonlarla kaybetti. 80’li yıllar Özal dönemidir tek başına iktidara geldiği, 90’lı yıllar koalisyonlarla kaybedildi. Cumhuriyetin ortalama kalkınma hızı yüzde 5’tir, hâlbuki Uzak Doğu’da ortalama kalkınma hızı yüzde 10’dur, yüzde 11’dir. İtalyan siyaset bilimci LaPalombara göre; yeni kurulan devletlerde, yani uluslaşma sürecindeki devletlerde farklı kültürleri, farklı bölgeleri birleştiren çatı partileri muvaffak olursa hem demokrasi başarılı olur hem ulusal bütünlüşme/ulusal entegrasyon başarılı olur. LaPalombara örnek olarak da, Hindistan Kongre Partisi’ni vermektedir. Hindistan’da demokrasi niye bu kadar devam ediyor diye sorar. Çünkü 1948’den yani Hindistan kurulduğundan beri, Hindu’yu, Müslüman’ı, zengini, fakiri toplayan bir Kongre Partisi var. Lakin bu çatı partileri tahrip edilirse yahut başarısız kalırsa veya herhangi bir şekilde engellenirse o vakit politika dağılır, ülkenin yönetimi zorlaşır ve alt kimlikler politize olur. Türkiye’de askerler bunu okumuş olsalardı Menderes’in partisini kapatmazlardı. Bugün Kürt meselesi bu hâle gelmemiş olurdu, çünkü ayrı bir Demokrat Parti aidiyeti ve Cumhuriyet Halk Partisi aidiyeti olurdu. Demokrasinin en büyük teminatı; Güneydoğu’dan da, İzmir’den de oy alan güçlü bir sağ parti ve onun rakibi olan güçlü bir sol partinin olmasıdır.⁷⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisinin, yasama organı sıfatıyla; darbe anayasalarını yürürlükten kaldıramadığını, topluma bir bütünlük içinde demokratik anayasa sunamadığını, bir kanun maddesini değiştirmek için saatleri yutan köhne usulünü dönüştüremediğini ifade eden Ahmet İyimaya, siyaset kurumunun ortak günahını açıklar:

Yasama organı, tarif edilmemiş bir krizin içindedir. Büyük Meclisin milli iradeyi kurallara dönüştürme kapasitesi, işlevsel zaafa uğramıştır. Meclisin, şartları oluştuğunda kendiliğinden işleyen kurumsal refleksi yoktur. Bu sonuç, siyaset kurumunun sistemli ihmalinin acı semeresidir. Siyaset kurumunun ortak günahı, yine siyaset kurumunun ortak girişimiyle ancak silinebilir.⁸⁰

Darbe kırılmalarını yaşamış ve demokratik konsolidasyonlarını tamamlamış ülke parlamentolarının darbe sonrası pratikleri, olağan dönem süreçleri bakımından ufuk açıcı örneklerle doludur. 2007 yılında İspanya Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen “Tarihin Anısından Kurtulma Yasası (*The Law on the Recovery of Historical Memory*)”, Franko rejimini kınamakta, mağduriyetleri telafi edici ekonomik hükümler içermekte ve toplu mezarlarda yakılma ve benzeri kayıpların açığa çıkarılması yolunda hükümler içermektedir. Ayrıca, Yargıç Baltasar Garzon’un uluslararası hukukun kendisine yetki verdiği içtihadı ile kurduğu cesur kararlar da anılmaktadır.

Aynı şekilde Arjantin örneği de öğreticidir. Arjantin Parlamentosu yürürlüğe girmiş olan askeri affın kaldırılması kararını almış, yargılama sonunda darbeciler mahkûm olmuş, darbeye zarar görenler için tazminat düzenlemelerine gitmiştir. Bu ülkede 2000 yılına kadar ödenen yaklaşık tazminat tutarı, 750 milyon dolardır. Portekiz, Şili, Yunanistan benzer örneklerle doludur. Türkiye’nin 1960, 1971, 1980 ara rejimleri ve akla geldiğinde verilen muhtıralar sırasında veya sonrasında genellikle susması, istisnaen de söylemin dışında kurumsal çözümler üretmemesi sorgulanmalıdır. Silahlı Kuvvetleri, koruma ve vesayet yükünün

⁷⁹ Taha Akyol, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 21.

⁸⁰ Ahmet İyimaya, **Siyaset Kurumunun Ortak Günahı Yasama Reformu**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 93, Mart-Nisan 2011, s. 284.

bozucu ve tahrip edici ağırlığından kurtarmak, yurt savunmasını kamu görevinin geniş alanına özgülemek, yasama reformunun da ön koşuldur. Darbe ve muhtıraların birincil muhatabı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir.⁸¹

Türkiye'de bir *asker sorunu* olduğunu söyleyen Hasan Cemal, meseleyi etraflıca tarif eder: “Ne midir asker sorunu? Kendi vatandaşlarının bir bölümünü Türkiye düşmanı ilan edebilmektir. Halkın oyuyla seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun, meşru anayasal kurallar içinde gösterdiği bir adayın cumhurbaşkanı seçimine karşı çıkmaktır. Rejim içinde Çankaya'yı kendi tekelinde tutma çabasıdır. Kürt sorununda, Kıbrıs'ta, Ermeni meselesinde, AB konusunda kendi anlayışı dışına çıkanları ‘vatan hainliği’ne kadar varan suçlamalarda bulunacak ölçüde kendi ezberine inanmaktır. Darbeler yapmak, rejime müdahalelerde bulunmaktır. Siyaseti istikrarsızlaştırıcı ve sivil siyaset alanını daraltıcı yasaklar koyarak, sivilsel normalleşmeyle demokratik olgunlaşmayı geciktirmektedir. Kendi düşüncelerine, kendi ezberlerine körü körüne bağlı olmak, onları sorgulamaktan uzak durmak, sorgulamaya kalkışanları psikolojik savaş yöntemiyle korkutmak, etkisiz kılmaya çalışmaktır. Evet, Türkiye'nin asker sorunu vardır. Türkiye'de asker sorunu, aynı zamanda bir ‘Sivil Sorunu’dur.”⁸²

Mümtaz'er Türköne soruna farklı bir açıdan yaklaşır: “Halkın orduya güvendiğini, askerlerimiz gururla ifade ediyor. Peki, bu doğruysa, askerine güvenen halka, asker neden güvenmiyor? Neden onun sandıkta yanlış kararlar aldığını, lâikliği ve cumhuriyeti ona karşı korumak gerektiğini, hatalarını ancak darbelerle düzeltilebileceğini düşünüyor? Neden bu halkın reşit olmadığını ve sürekli vesayet altında tutulması gerektiğini öne sürüyor? O zaman, güvenilir bir halkın güvendiği orduya gerçekten güvenilebilir mi?” Türk ordusu bu savaşı kaybetti; çünkü bu savaş yanlış bir savaştı. Bir ordu kendi halkına savaş açar mı? Kendi halkına savaş açan ordunun, işgal ordusundan ne farkı kalır? Silahının parasını, maaşını, askerini aldığı halkı düşman ilan eden bir ordunun zafer kazanma ihtimali olur mu? Yanlış savaşlar kazanılmaz. Halkına karşı örtülü bir savaş yürüten ordu. Kendisini var eden her şeyi tahrip etmeye girişir. Halkı hedef alınca, insanı koruyan devlet, devleti var eden hukuk ortadan kalkar; geride ne savunulacak bir ülke ne sarılacağınız değerler kalır.⁸³

İki yüzyıl önce Thomas Jefferson şöyle demektedir: “Toplumun en üst gücünün emanet edilmesi için halkın kendisinden daha güvenilir bir şey bilmiyorum. Eğer yurttaşların kendi denetimlerini, sağlıklı bir akılla yapacak ölçüde aydınlanmamış olduklarını düşünüyorsak, bunun çaresi denetimi onların elinden geri almak değil, onları bilgi sahibi kılmaktır.” Amerikan toplumu Jefferson'un önerisine uydu, demokrasiyi kökleştirdi. Jefferson'un halkı, bugünkü Türk toplumundan daha geri bir dünyada yaşıyordu. Çünkü aynı olanaklara sahip değildi. O halkın bir yılda ulaşacağı bilgilere, bugünkü halklar saniyelerde ulaşıyorlar. Ancak, Jefferson'un halkı, kendisini yurttaşlar olarak ciddiye alıyordu. Çünkü demokrasi; büyük önderler tarafından değil, yetkin ve sorumlu yurttaşlar tarafından güvence altına alındığı zaman güçlü demokrasi olarak yaşayabilir. Etkili diktatörlükler büyük önderleri gerektirir. Etkili demokrasiler ise ‘büyük yurttaşlar’ı gerektirir. Ancak yurttaş olduğumuz sürece özgürüz; özgürlüğümüz ve eşitliğimiz yurttaş kaldığımız oranda kalıcıdır.⁸⁴

Asker sorununun çözülmesinde Türkiye için henüz riskli eşik aşılamamıştır. Mevcut düşünme modellerinin ötesini görememe, görmeyi kabul etmeme veya geçerli modele fazlasıyla bağlılık hallerinde değişim gerçekleşemez ve sorunlar çözülemez. Bu durum için

⁸¹ Ahmet İyimaya (2011); s. 296-298.

⁸² Hasan Cemal (2010); s. 43.

⁸³ Mümtaz'er Türköne (2010); **Sözde Askerler**, Nesil Yayınları, İstanbul, s. 47, 94.

⁸⁴ Sami Selçuk, **Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562.

kullanılan kavram ‘paradigma felci’dir. Askeri vesayetin kurumsal ve hukuki temellerine yönelik sistemik bir dönüştürme iradesi henüz ortaya çıkabilmiş değildir, hâlâ tereddütler mevcuttur. 27 Mayıs sistemini inşa edenler; Türkiye’ye dışarıdan bakıldığında demokratik seçimlerin yapıldığı, demokratik dünya standartlarına uymuş bir ülke gibi görünmesini istiyorlar. İçeride de halk bunu böyle bilsin isterler, ama gerçekte iktidarı kimselere vermiş değiller ve iktidarda hep onlar var.

Soğuk Savaş sonrası konjonktürde Türkiye ile ilgili yapılan tasvirlerin mihver ülke (*pivotal state*) ile parçalanmış ülke (*torn country*)⁸⁵ uçları arasında gidip gelmesi aslında bu çok yönlü dinamizmin ortaya çıkardığı bir çelişkidir. Bir ülkenin farklı parçalar içinde gerilim yaşıyor gibi görünmesi bile kendi içinde barındırdığı güç potansiyelinin bir işareti sayılmalıdır. Kendi bunalımından ve parçalanmışlığından dahi güç üretebilen toplumlar tarihe ağırlık koyma hakkını ve imtiyazını da elde ederler. “İnsanlık ileri doğru bir sıçramayla karşı karşıyadır, eski düşünce tarzları, eski formüller ve ideolojiler, geçmişte ne kadar değerli veya yararlı olurlarsa olsunlar, artık gerçeklerle örtüşmüyorlar; yeni değerlerin ve teknolojilerin, yeni yaşam tarzlarının ve iletişim araçlarının çatışmasından doğan dünya, tamamen yeni fikirler ve analogiler, sınıflandırmalar ve kavramlar gerektiriyor.”⁸⁶ diyen Alvin Toffler, gelmekte olan yeni uygarlığın tüm eski varsayımları alt üst ettiğini ve umutlu bir bakışla muhafazakâr tutumların değişmek zorunda olduğunu ve bu dünyada bugüne ait sorunların düne ait yöntemlerle çözülmesinin mümkün olmadığını belirtir. Türkiye’nin sahip olduğu geçerli vesayet düzeninde paradigma değişikliğine gitmenin şart olduğu noktasında bir konsensüse ulaşılmış durumdadır. Bunu kimin başarabileceğinin cevabını, paradigma ve bunalım kavramları üzerinde düşünce üreten Thomas Samuel Kuhn verir: “Yeni bir paradigmaya yönelik temel buluşları yapan kişilerin hemen hepsi, ya çok genç ya da paradigma değişikliği yaptıkları alana yeni girmiş kişiler olmuştur.”

Türkiye’nin gerçek bir demokrasi olmayan ‘kendine has’ vesayetçi demokrasisi temel olarak iki algı üzerinde yükselmektedir. Birincisi kendi çıkarından başka bir kaygısı olmayan, kişisel hesapları uğruna rakipleriyle didişmekten başka bir şey düşünmeyen sivil siyaset sınıfı algısı. İkincisi, sadece ülkenin ve milletin âli menfaatlerini düşünen, bu uğurda bütün kişisel kaygılarından uzaklaşmış askeri sınıf algısı. Toplumun kirinden, pasından münezzeh, bambaşka bir kategori oluşturduğuna inanılan Türk Silahlı Kuvvetleri, işte bu ‘ahlaki üstünlüğü’ nedeniyle gerektiğinde sivil siyasetçileri görevden uzaklaştırıyor, ülkeyi bir süre yönettikten sonra nispeten gevşek bir vesayet düzeyini korumak koşuluyla kışlasına çekiliyordu. Son 10 yılda, özellikle de son 3-4 yılda ortaya çıkan çok sayıda olgu, askerle ilgili bu ‘ahlaki üstünlük’ mitini, imajını önemli ölçüde sarsmış, imajın hakikate tekabül etmediği anlaşılmıştır. Günümüzde artık ordunun da içinde yaşadığı toplum kadar kirli ve toplum kadar temiz olduğu yaygın olarak kabul gören sosyolojik bir gerçektir.

⁸⁵ Samuel Huntington: Türkiye, Meksika ve Rusya gibi ülkeleri *torn countries* (kimliği parçalanmış, siyaseti parçalanmış ülkeler) olarak tanımlar. Rusya’nın 17. yüzyılda Avrupa yanlısı çarı Büyük Petro zamanında, Türkiye’nin ise 1920’lerde Atatürk Devrimleri ile yırtılmaya başladığını anlatır. Huntington, siyasi iktidar tarafından tepeden inmece metotlarla gerçekleştirilen toplumsal değişim ve bu değişimin ürününü kurumsal yapılanmanın ne gibi sonuçlar doğurduğu konusuna eğilir. Türkiye’nin çağdaşlaşmaya direnme gayretleri nedeni ile ‘parçalanmış ülke’ statüsü kazandığını söyleyen Huntington, siyasal değişimin Türkiye gibi bir ülkede tehlikeli olduğuna ve bu gibi uygulamaların “bölünmüş ülke”ler ortaya çıkaracağına değinir. Huntington her ne kadar çağdaşlaşma yanlısı olsa da, bunun doğal bir süreç içinde gerçekleşmesi gerektiğini belirtiyor. Türkiye’nin batıllaşma projesinin yarattığı kimlik karmaşasını “kültürel sızofreni” olarak nitelendirenler de vardır.

⁸⁶ Alvin Toffler; **Üçüncü Dalga**, Koridor Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 9.

2. Millî Güvenlik Kurulu

Uygarlık tarihindeki gelişmeler göstermektedir ki, askerler, kahramanlık çağı diye adlandırılan İ.Ö. 9. ve 8. yüzyıllardan itibaren toplum ve siyaset hayatında oynadıkları rolü sürdürmektedirler. Devlet ortadan kalkmadığı sürece de onların üstünlükleri ilk günkü gücünden bir şey yitirmeden devam edecek gibi. Askerin bu gücünün tartışmasız bir tek kaynağı vardır: *Silah!* O bakımdan asker deyince sıradan insanı değil, silahlı kişiyi; askerlikten ise savaşa hazırlığı ve savaşı anlamak gerekmektedir.⁸⁷ Türkiye’de devlet ve asker bir araya geldiğinde ortaya ‘vesayet’ çıkmaktadır. Ergun Özbudun’a göre vesayet rejimi: “Seçilmiş devlet organlarının seçilmemiş denetim organlarının vesayeti altında bulunması demektir.” Yani Millî Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar marifetiyle, seçilmiş sivillerin ‘esas’ meselelere giremediği, kısacası devleti yönetmesine izin verilmediği bir durumdur.⁸⁸

Ulusal Güvenlik Siyaseti

Millî Güvenlik Kurulu’nun oluşturulmasında 2. Dünya Savaşı sonrası özellikle NATO çerçevesinde Batı ordularında yaşanan gelişmelerin payı vardır. Savaş sırasında karşılaşılan koordinasyon sorunlarını gidermek, tüm kaynakları ve barış dönemindeki hazırlıkları devreye sokan topyekûn savunma stratejisinin gereklerini yerine getirmek için, bu tür bir kurul önce ABD’de kurulmuş, ardından NATO üyesi ülkeler onu izlemişlerdi. Türkiye’de de MGK’dan önce 1949 yılında Millî Savunma Yüksek Kurulu adı altında benzer bir teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilatın görevi “millî savunma politikasını tespit ve topyekûn millî seferberlik planının barışta hazırlanması” olarak tanımlanmış. Millî Savunma Bakanı ve onun önerceği diğer bakanları içine almıştı. Millî Savunma Yüksek Kurulu, gücü başbakana veriyor, gündemi onun tespit etmesini öngörüyordu. 12 yıl içinde başbakanlar bu kurula sadece bir kez katılmışlardır, kurula başkanlık görevi ise Millî Savunma Bakanları tarafından yürütülmüştür. Ne var ki, Millî Güvenlik Kurulu uygulaması NATO gereklerini de ihmal etmeyen, ancak ağırlığı devlet ve siyaset yapısına veren yeni bir gelişme ya da uyarlamadır. Askeri otoritenin devlet otoritesini siyasetçiyle paylaşma eğiliminin bir sonucudur. Nitekim Anayasa MGK üyeleri arasında başbakanı, devlet bakanını ve başbakan yardımcılarını, Millî Savunma, İçişleri, Maliye ve Ulaştırma ve Çalışma Bakanları ile Genelkurmay Başkanı, Hava, Deniz, Kara Kuvvet Komutanlarını yerleştirmiş, asker-sivil karması bir yapı ortaya çıkarmıştır.⁸⁹

Ordu, savunma görevlerinin kapsamını geniş tutan bir anlayış adına, doğrudan askeri olmayan alanlara karar alma sürecine katılma eğilimini benimsemişse ve meşru otoriteleri yerinden etmeden sivil/asker ilişkisini tersine çevirerek iktidarı kontrolü altında tutabiliyorsa demokrasi adına tuhaf bir durum yaşanıyor demektir. Millî Güvenlik Kurulunun genel oya ve siyasal partiler rejimine karşı duyulan güvensizlik sonucu kurulmuş olduğunu iddia etmek acaba spekülasyon mu olur? Böyle bir iddia, en azından ciddiye alınmak durumundadır. Millî Birlik Komitesi üyesi Haydar Tunçkanat, 1966’da, MGK ile ilgili önemli ipuçları vermektedir:

⁸⁷ Hikmet Özdemir (1993); s. 18.

⁸⁸ Muhsin Öztürk (2012); s. 134.

⁸⁹ Ali Bayramoğlu; **Asker ve Siyaset**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77.

Komite (MBK), oy çokluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partilerin yeni Anayasamızla kurulacak ikinci Cumhuriyeti de dejenere edip yeni bir ihtilale sebep olmalarını önlemek için, yeni Anayasa ile Millî Güvenlik Kurulunu bir tedbir olarak getirmiş ve vazifelerini de açık ve seçik olarak belirterek Cumhurbaşkanının ve Kurulun asker üyelerini de millî güvenliğimizi ilgilendiren her türlü problemlerde temel görüşlerini bu kurulda bildirmekle hem görevli hem de sorumlu kılmıştır. (Akşam, 22 Eylül 1966)

Buradaki mantıkla dile getirilen altı husus çok anlamlıdır: Oy çokluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partiler; Birinci Cumhuriyeti dejenere ettiler; İkinci Cumhuriyeti de edebilirler; yeni bir ihtilale sebep olmalarını önlemek için; tedbir olarak Millî Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur; Cumhurbaşkanı ve Kurulun asker üyeleri görüşlerini bildirmekle görevli ve sorumludurlar. 1961 Anayasasına Temsilciler Meclisinin ve Anayasa Komisyonunun direnmesine rağmen Millî Birlik Komitesinin ısrarı ve müdahalesi ile yerleştirilen ‘Millî Güvenlik Kurulu’ bir anayasal mekanizma olarak gerçekten böyle düşünülmüşse (ki, tersini kanıtlamak çok zor) “bu anayasa ile hükümet edilmez” (Eski Başbakan Süleyman Demirel’in cümlesidir) diyen siyaset çevrelerine hak vermemek mümkün değildir.⁹⁰ O zamanki Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu’nun millî güvenlik politikasından ne anlaşılması gerektiğine dair yaptığı tanım ilginçtir. Prof. Feyzioğlu’na göre:

Bugün (1962 yılı) millî güvenlik politikası dendiği zaman, yalnız bizde değil, bütün memleketlerde, askeri politikadan, dış politikadan ibaret meseleler gelmeyecek, sağlık, ticaret politikası ile ilgili meseleler, sanayi, ziraat, ulaştırma, bayındırlık politikası ile ilgili meseleler bu kurulda görüşülecektir.

Yasa koyucunun ‘millî güvenlik’ ve ‘devletin millî güvenlik siyaseti’ kavramlarını ne şekilde tanımladığını bilmek gerekmektedir. 1983 tarihli ve 2945 sayılı Yasaya⁹¹ göre: “Millî güvenlik, devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi (anlaşma ile ilgili) hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması; devletin Millî Güvenlik Siyaseti; millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulu’nun belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaset” olarak ifade edilmektedir. Bu kavramların açıklanmasında çizilen sınırlar, Millî Güvenlik Kurulunun görev ve yetki alanını belirlemektedir. Gerçekte görülen o ki, tanımlarda herhangi bir sınırlama olmadığı gibi MGK’nın görev alanı alabildiğine geniş tutulmuştur. Yetkilerinin de o geniş alana uygun olarak düzenlendiği bilindiğine göre yasa koyucunun çelişkili davrandığı söylenemeyecektir.

Millî Güvenlik Kurulu toplantılarından sonra Genel Sekreterlik tarafından kamuoyuna yapılan açıklamaların Bakanlar Kurulunun ve Parliamentonun karar alma sürecindeki rolleri de üzerinde durulmaya değer bir konudur. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği neden böyle bir açıklamayı kamuoyuna yapma gereği duymaktadır? Kurulun işlevi sadece Bakanlar Kuruluna görüş bildirmek olduğuna göre, bunun yolu herhalde bildiri ile kamuoyuna seslenmek değildir. Millî Güvenlik Kurulunun bir toplantısında aldığı kararın kamuoyuna duyurulması Anayasaya aykırıdır; MGK tamamıyla “iştisari” bir organ olduğundan kamuoyu ile doğrudan ilişki kuramaz.⁹²

⁹⁰ Hikmet Özdemir (1993); s.18, 24, 25, 26, 121, 122.

⁹¹ 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu (1983, 9 Kasım). *T.C. Resmi Gazete* 18218.

⁹² Hikmet Özdemir (1993); s. 123, 124, 135, 238.

Ordu genel karargâhında, kurmay subayların araştırma ve inceleme çalışmalarında gerekli her türlü bilgi ise askeri ve sivil istihbarat şebekesi yardımı ile hızlı, eksiksiz ve güvenilir olarak sağlanmaktadır. Bütün askeri ve sivil istihbaratın depolama ve değerlendirme işlemleri genel karargâhta yapılmaktadır. Fakat hükümetin yararlanabileceği istihbarat bilgisi sınırlandırılmıştır. Bu yoldan asker, hükümetin ve parlamentonun bile sahip bulunmadığı bilgilere (dolayısıyla da güce) sahip olmakta; üstelik ordunun üzerinde onun bu gücünü denetleyecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Sonuç olarak ordu, rejim üzerinde, kontrolü imkânsız bir güce kavuşmaktadır. Türk savunma ve güvenlik konsepti'nin sonucu olarak asker, rejim üzerinde bu gücünü iki şekilde kullanmaktadır: Gözetleme (supervision) ve müdahale (intervention). Gözetlemede süreklilik vardır. Asker, garnizonun kule nöbetçisi gibi rejimi gözetlemektedir. Müdahale ise gerektiğinde yapılan bir davranış kontrolüdür. Bu anlamda 1960, 1971 ve 1980 darbeleri, askerinin rejime müdahalesidir.⁹³

27 Mayıs darbesi orduyu bütün diğer kurumlar karşısında özerk bir konuma taşıyan ve bu özerk konumunu sürdürmesi için gerekli kurumları inşa eden bir sürecin başlangıcı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 27 Mayıs sadece Demokrat Parti iktidarının devrilmesi ile sonuçlanmamış, o güne kadar dağınık bir şekilde işleyen militarist dili devlet söyleminin ve aygıtlarının merkezine taşıyarak diğer bütün konuşma biçimlerini tasfiye etmiştir. Bu oluşum nedeniyle askeri bürokrasinin, görev ve uzmanlık alanıyla ilgili görüşlerini Bakanlar Kuruluna Millî Savunma Bakanı aracılığıyla iletmesi teamülü terk edilmiştir. Böylelikle askeri bürokrasinin üst düzey komutanlarıyla milletin oyuyla seçilmiş hükümetin bakanlarını bir araya getiren, yarı-sivil ya da yarı-militer bir yüksek devlet konseyi yaratılmıştır. Bu durum MGK'yı 1960 sonrası yeni sistemin merkezi unsuruna dönüştürmüş ve yeni rejimin muhafızlığını yapan gizli bir cunta bu kurum üzerinden varlığını sürdürmüştür. Yine İdris Küçükömer'in de belirttiği gibi "1961 Anayasası'nın en önemli kurumu Millî Güvenlik Kurulu'dur. Bu parlamentonun adeta üçüncü bir bölümü gibi düşünülebilir". Böylelikle politik sürecin yüksek askeri komuta tarafından gündelik olarak izlenmesini mümkün kılan Millî Güvenlik Kurulu, politik alanın bütünüyle militarize edilmesinin kurumsal simgesi olmuştur.⁹⁴

MGK'nın yetki ve görevlerini tek cümleyle şöyle özetlemek mümkündür: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve Genel Sekreteri anayasal kurumları yönlendiren temel siyasi bilgi ve belge derlemesi tekelini elinde tutar. MGK Genel Sekreterliği sadece siyasi ve ekonomik bilgileri istihbari mantık çerçevesinde değerlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda istihbari bilginin de tek elde toplandığı merkez olmaktadır. Genelkurmay İstihbarat Dairesi, Emniyet İstihbarat Dairesi, Millî İstihbarat Teşkilatı ve MGK temsilcisinin katıldığı istihbarat koordinasyon toplantıları Genel Sekreterlikte yapılmakta, devlet kurumlarına ve siyasi merkezlere sunulacak tüm veriler sonuç olarak genel sekreter tarafından şekillendirilmektedir. Türkiye'de devlet sisteminin ve ona bağlı olarak siyasal sistemin çalışmasının temel özelliklerinden birisini oluşturan önemli dört özellik ortaya çıkmaktadır:

- MGK Genel Sekreterliği, her türlü bilginin aktığı, ısmarlandığı, değerlendirildiği ve koordine edildiği "devlet hafıza ve eylem merkezi"ni oluşturur. MGK bu bilgi derlemesi çerçevesinde TRT, RTÜK, DPT, YÖK, valilikler ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarıyla doğrudan ilişkiye geçer, yönlendirme yapar, en önemlisi taleplerde bulunur.
- Siyaset ve siyasetçi bu bilgiler tarafından kuşatılmıştır. Bu bilgiler, hükümet dâhil olmak üzere TBMM komisyonlarının, ayrıca çeşitli kamu kurum ve kuruluşların

⁹³ Hikmet Özdemir (1993); s. 346.

⁹⁴ Ali Balcı (2011); s. 58, 59.

karar donanımını sağlar. Bu şekilde kararların yönünü ve niteliğini belirler. Bu durum, fiili olarak siyasi iktidarı bağımlı hale getiren ve hükümet-devlet çarkının çalışma biçimine işaret eden bir durumdur.

- MGK alt birimleri sadece bilgiyi üretmekle, derlemekle ve politika uygulamalarını denetlemekle yetinmez, toplumu, ekonomiyi, siyaseti her yönüyle tümünü takip ve kontrol eder.
- Bilgi tekeli oluşturmaktan toplumu yönlendirmeye kadar tüm bu faaliyetler askerin siyasi ve ideolojik kontrolü altındadır. Bu bağlamda, ordu komuta kademesinin 15 üyesinden biri olan MGK Genel Sekreteri'nin kendi üzerinden MGK'yı fiilen Genelkurmay karargâhının bir parçası kılması, dikkate değerdir. En az bunun kadar önemli olan diğer bir husus da MGK'nın diğer personelinin asker ya da asker kökenli olmasıdır.

MGK üzerinden askerin siyasete müdahalesi öylesine normalleştirilmiştir ki, dönemin akademisyen hukukçuları “batı demokrasilerinin en ileri olanlarında bile silahlı kuvvetlerin yüksek kademelerindeki kumandanların istemedikleri bir kararı, sivil hükümetin alması çok ender olabilir” gibi yorumlar yapabilmektedir. Ordunun sivil alana mutlak müdahalesi anlamına gelen düzenleme ya da “misyon”, zamanla militarist söylemin sorunsallaştırılması noktasında etkin bir şekilde kullanılacaktır. Mutlak müdahalenin ve bir misyon üstlenmenin uzun vadede ordu için sonuçları fazlasıyla sarsıcı olmuştur.⁹⁵

30 Temmuz 2003 tarihinde TBMM'den geçen Avrupa Birliğine ilişkin 7. Uyum Paketi kapsamında yapılan yasa değişiklikleri ile ordunun siyasal ağırlığını kurumsallaştıran MGK'nın bileşimi epeyce “sivil”leştirilmiş, kararlarının bağlayıcılık vasfı ve yetkileri bir hayli törpülenip dağıtılarak, MGK'nın konumu neredeyse olağan demokrasilerin benzer kurumlarının düzeyine indirgenivermiştir. Askeri vesayet rejiminin ayrıcalıklı araçlarından MGK'nın, 1990'lardan 2000'li yıllara Silahlı Kuvvetlerin siyasete müdahale, siyaseti denetleme, temel siyasi kararlara katılma, kamuoyu ve kamu kurumlarıyla doğrudan ilişki kurma, askeri demokrasiyi yasal kurallara uydurma gibi temel siyasi faaliyetlerinin odaklandığı kurum olması, başka deyişle askeri politikaların aklandığı ve kâğıt üzerinde “sivilleştirildiği” ana birim işlevini görmesi dikkate alınırca atılan adımın kalıcı, fiili ve sembolik önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Bununla birlikte, yapılan değişiklikler MGK'nın simgelediği ve hayata geçirdiği temel modeli ortadan kaldırmamıştır. Türkiye’de askeri vesayet sisteminin taşıyıcısı olan ana mekanizma devlet iktidarı-siyasi iktidar farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma, toplumsal talep-siyasal karar ilişkisini manasız kılan, siyasi partilerin varlıklarını boğan, siyasi alanı daraltan bir anti-siyaset, dolayısıyla anti toplum düzeni üretmekte, gücünü siyasi iktidar karşısında devlet iktidarını temsil eden askerin varlığından almaktadır.

2003'te MGK Kanununda yapılan değişiklikle; “icra yetkileri” kaldırılmakla birlikte yasadaki mevcudiyetini koruyan geniş ve muğlak millî güvenlik tanımı ile devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin kapsayıcı tanım üzerinden “icra fikri” yerinde kalmıştır. Nitekim millî güvenlik kavramını devletin anayasal düzeninin, millî varlığı ve menfaatlerinin türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması olarak tanımlayan 2945 sayılı MGK Kanunu'nun 2. maddesi değişmemiştir. Geniş ve muğlak bir nitelik taşıyan bu tanım millî güvenliği sosyal, kültürel alanlara taşımakta, iç politikaya uzanmakta, fiilen ve geleneksel olarak iç tehdit adı altında ele alınan toplumsal hareketler ve taleplere, eğitim ve sanayi politikalarına uzanmakta, ayrıca yürütmenin yetki alanıyla üst üste oturmaktadır. Nitekim “devletin millî güvenlik siyaseti” aynı maddede hatırlanacağı gibi şöyle tanımlanmaktadır: “Millî güvenliğin sağlanması ve millî

⁹⁵ Ali Balcı (2011); s. 62, 63, 65.

hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulu'nun belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaset...” Bu tanımla, millî güvenlik siyaseti, eğitimden sivil toplum örgütlerine, Kıbrıs meselesinden teknolojik yatırımlara kadar iç ve dış politik çerçevede temel politikaları millî hedefler adı altında belirleyen, bunları MGK'nın görüşleri çerçevesinde şekillendiren siyaset üstü bir yol haritası haline dönüşmektedir ve MGK'nın görev alanını tanımlayan ana öğe olmayı sürdürmektedir. Bu çerçevede her siyasetçinin, her bürokratin önüne ana harita olarak sürülen Millî Güvenlik Siyaset Belgesi varlığını korumaktadır.⁹⁶

MGK'ya ilişkin analizlerde altı önemle çizilmesi gereken hususlardan birisi, bu kurumun Genelkurmay Başkanlığı'nın bağımlı değişkeni olarak çalışmasıdır. Diğer bir deyişle birçok çalışma, talimat, hazırlık, Genelkurmay Başkanlığı merkezli olmakta, MGK'nın elde ettiği bilgiler bu süzgeçten geçirilmekte ve yeniden MGK tarafından dolaşıma sokulmaktadır. Örneğin MGK Genel Sekreterliğinde Psikolojik Hareket Müşavirliğinde iki kadrolu elaman bulunmasına karşılık, Genelkurmay Başkanlığındaki Psikolojik Harekât Dairesi'nde 200'ün üzerinde personel çalışmaktadır. MGK, bir anlamda koordinatör ve meşrulaştırıcı olarak faaliyet göstermektedir. Bu yönüyle MGK'nın bir anlamda askeri eylemlerin “sivilleştirildiği” bir tampon mekanizması görevi yaptığı açıktır. Bu özellik MGK'nın ayrıcalıklı bir müdahale aracı olarak kullanıldığı 28 Şubat döneminde iyice belirginleşmiştir.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği kurumsallaşmış yapısıyla, özellikle 12 Eylül 1980'den itibaren siyaseti ve devlet işleyişini yönlendiren ve takip eden bir birim haline gelmiştir. Daireleri ve diğer birimleriyle kurumun altyapısının önemi, Kurulun önemiyle eşitlenmiş, hatta zaman zaman onu geçmiştir. Yasa tasarısının genel gerekçesi bu açıdan açık ve ilginçtir:

12 Eylül 1980 öncesi devlete müteveccih tehditlerin ulaştığı boyutlar ve tehditler karşısında Millî Güvenlik Kurulu'nun tetkik, araştırma ve incelemeleri sonucu tespit ettiği ve büyük çoğunlukla 12 Eylül'den sonra uygulanan tedbirlerin, zamanın yürütme, yasama ve yargı organlarıncaya yerine getirilmemesi veya istenen şekil veya düzeyde uygulamaya konmaması sonucunda hâsıl olan durumlarla tekrar karşılaşmayı önlemek için Anayasanın öngördüğü esaslar çerçevesinde kurulan Genel Sekreterliğin görev, yetki ve çalışma usulleri yeni tasarıda yar almış bulunmaktadır.

Millî Güvenlik Kurulu Kanununun 2. maddesi millî güvenliği, “devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması” şeklinde tanımlar. Bu tanım yürütme organının bütün yetkilerini içermekte, daha da ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik iç gelişmeleri takip edilip yönlendirilecek, hatta müdahale edilecek millî güvenlik unsurları arasında sıralamaktadır.⁹⁷ MGK'nın görevleri temelde icrai niteliklidir, bu çerçevede ‘devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması’na ilişkindir. MGK Kanunu devletin *millî güvenlik siyasetini* ise:

Millî güvenliğin sağlanması ve Millî Güvenlik Kurulu'nun tespit ettiği görüşler dâhilinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç ve dış savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti;

⁹⁶ Ali Bayramoğlu (2009); s. 85, 108-112.

⁹⁷ Ali Bayramoğlu (2009); s. 94-97, 87, 88.

şeklinde tanımlamıştır. Bu çerçevede millî güvenlik politikası, millî güvenlik kavramının kapsadığı alan da dikkate alınrsa eğitimden ekonomiye, dış politikadan siyasi hareketlere tüm siyasi alanı kapsayan resmi bir devlet politikaları manzumesini ifade eder. Başka bir deyişle uygulayıcılara, yani siyasi iktidarlara çizilen eylem çerçevesini oluşturur. Nitekim millî güvenlik politikası her aşamada değişime her an açık olan, ancak belirli sürelerle (beş yılda bir) yenilenen bir metne, Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'ne (MGSB) dönüştürülmüştür.

Millî Güvenlik Kurulunun, millî güvenlik siyasetinin işlevini daha iyi kavramak için, en son 31 Ekim 1997 tarihinde değiştirilen MGSB'nin içeriğine göz atmak yeterlidir. 2 kitap ve 10 ekten oluşan 14 maddelik bu belge, iç ve dış tehdit değerlendirmesinin yanı sıra özelleştirme, AB'ye üyelik, adalet mekanizması, mahalli ve kültürel özelliklere yönelik politikaları da bir tür devlet hükmüne bağlamıştır. Bu konular koşullara göre değişen, toplumsal taleplere göre ivme kazanan, esas olarak siyasi otoriteye ve TBMM'ye ait alanlardır. Bir siyasi partiden diğerine göre değişiklik gösterecek hususlardır. Siyasi partilerin toplumsal talepleri siyasi kararlara dönüştürme işlevi, yani demokrasi işlevi göz önüne alınrsa, bu uygulama tam tersi bir akışı getirmekte, devletin siyaset üzerindeki egemenliğini ifade etmektedir. 31 Ekim 1997 tarihindeki MGK'da değiştirilen MGSB'nin basında⁹⁸ yayımlanan özet metni şöyledir:

- Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.
- Siyasal İslam Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.
- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.
- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir.
- Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılamasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir tercihi olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çalışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır.
- Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir.
- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.
- Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
- Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıkları acilen gidermelidir.
- Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir.
- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları göz ardı edilmemelidir.
- *Bu madde, devletin bassas ve çok gizli bir kararı olması gereğiyle gazete tarafından yayımlanmamıştır.*
- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar artırılmalıdır.
- Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkiler güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır.

Bu belgeyi hazırlama yetkisi Başbakan'a ait olsa da, fiili olarak belgenin hazırlanmasındaki inisiyatif ve yetki Silahlı Kuvvetler'e aittir. Belgeye ilişkin çalışma önce Genelkurmay karargâhında yapılmakta ve MGK Genel Sekreterliğinde son halini almakta, MGK üst

⁹⁸ *İşte o belge.* Hürriyet Gazetesi, 9 Ağustos 2001. (<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9021> Erişim: 1 Eylül 2012).

kuruluna sunulmakta ve daha sonra Başbakan tarafından neredeyse zorunlu olarak onaylanmaktadır. Başbakan'ın verdiği bu “güdümlü talimat” sonrasında ve bu talimata göre Millî Strateji Belgesi oluşturulmakta, içinde tehdit değerlendirmelerinin de yer aldığı MASK (Millî Askerî Stratejik Konsept) hazırlanarak Askerî Şûra'ya getirilmekte tekrar Başbakanın onayına sunulmaktadır.

İç Tehdit Algısı

1996 İlkbaharında Silahlı Kuvvetler, Millî Askerî Stratejik Konsept'te yaptığı bir değişiklikle ülkeye yönelik tehdit değerlendirmesinde ilk kez birinci sırayı iç tehdide vermiş ve buna göre yeniden yapılanmıştır. İç tehditle özellikle irticai hareketler ve iktidardaki RP kastedilmiş, Askerî Şûra'da Başbakan Erbakan kendisinin ve partisinin kastedildiği bu metni onaylamak zorunda kalmıştır. Anti-siyaset mantığı üzerine oturan, demokratik değer ve kurumların tam tersi bir güzergâhta ilerleyen bu durumu en basit şekliyle eski Genelkurmay başkanlarından (1990-1994) Doğan Güreş, 1997 yılındaki bir açıklamasında şöyle ifade etmektedir:

Anayasamızda tanımlandığı gibi MGK, Millî Güvenlik Siyaseti'ni tayin eder ki, bu bütün politikaların tanrısıdır, anayasasıdır. Buna aykırı davranılması düşünülemez. Bu nedenle 1982 Anayasası, 'MGK hükümete tavsiye eder' ifadesi yerine 'bildirir' ifadesini kullanmıştır. Anayasal durum bu olduğuna göre MGK kararlarının tavsiye mahiyetinde değerlendirilmesi yanlıştır.

27 Mayıs ile 12 Eylül, hatta 12 Mart sert ve ani darbelerdi. Fülen askerî iktidara el koymasıyla meydana gelmişlerdi. 28 Şubat ise askerî silah gücü ve mevzuat desteği ile yetinmeyip, medya üzerinden kamuoyunu seferber eden ve kamuoyunda meşruiyet arayan bir girişimdir. Daha ötesi; demokrasinin şekli olarak ve askerî vesayet altında çalışmaya devam eden kurumlarından güç almaya çalışan bir müdahaledir. Bu müdahale, MGK başta olmak üzere anayasal kurumlara yeni işlevler yükleyip, bunları kullanarak siyasi karar hiyerarşisini bozan, sonuç olarak, “şekli işleyişine dokunmadığı demokrasiyi militarize eden”, tekeline aldığı siyaseti savaş ve tehlike mantığına endeksleyen bir niteliğe sahiptir. Emsal oluşturması açısından Psikolojik Harekât Şubesinin faaliyetleri ele alınabilir. Genelkurmay Başkanlığındaki Psikolojik Harekât Şubesi, 28 Şubat döneminde Psikolojik Harekât Dairesi'ne dönüşmüş, personel sayısı artırılmıştır. Bu da yetmemiş psikolojik harekât sadece bu daire tarafından değil, aynı zamanda Genelkurmay İstihbarat ve Harekât Başkanlıkları tarafından da yürütülmüştür. Genelkurmay Başkanlığı Psikolojik Harekât Dairesi'nin 1997 yılı faaliyetleri bir “emniyet istihbarat notu”nda şöyle özetlenmiştir:⁹⁹

Genelkurmay Harekât Başkanlığı'na bağlı Psikolojik Harekât Dairesi 5 şubeden oluşuyor. Diyarbakır, Elazığ ve İstanbul'da toplam 150 kadar subay ve astsubaydan oluşan gruplar da var. Gruplarda görevli personel sivil ve sakallı olarak çalışıyor. Bu daire tarafından bu yıl yapılan ve yasal olmayan önemli faaliyetler şunlar: RP'nin aleyhine haber hazırlayarak basına vermek ve yayımlanmasını sağlamak, şu ana kadar bu dairede hazırlanan 200'den fazla haber gazetelerde yayımlandı. Çiller'in “şerefsiz onbaşı” sözüne tepki olarak DYP Genel Merkezi önünde yapılan ve Gaziler, Emekli Subaylar ve Emekli Astsubaylar Derneği üyelerinin katıldığı gösteri yine bu dairece düzenlendi.

28 Şubat 1997'ye gelene kadar Türkiye'ye bir illüzyon yaşatıldığını ifade eden Rıdvan Akar, Komisyonumuza durumu şöyle izah eder:

⁹⁹ Ali Bayramoğlu (2009); s. 89-92, 97.

Hatırlayalım, 1991 yılından itibaren bir “Müslüman gençlik” olgusu öncelikle gündeme getirildi. Bu örgüt, Beyazıt Meydanı’nda kitlesel eylemler yapmaya başladı. Daha sonrasında Jak Kamhi’ye yapılan suikast dâhil olmak üzere üç önemli suikast eylemi içerisinde üç tane adı birbirinden farklı İslamcı örgüt ortaya çıktı ve bu örgütler yaptıkları eylemlerle sınırlı kaldılar. Türkiye’deki siyasal örgüt pratiği, bu örgütten çıkan çeşitli unsurların başka örgütler kurması, örgütlerin sürdürülebilir ve devamlı olması gibi birtakım şeyleri beraberinde getirir. Bu örgütler bir anda buharlaştılar. Yani bir konjonktür içerisinde en çok konuştuğumuz örgütler, bir anda buharlaşıp ortadan yok oldular. 12 Eylül’ün baş düşmanı komünizmdi ya da aşırı cereyanlar. İşte, bunun içerisinde ülkücü hareket de kısmen sayılıyordu, kısmen de Konya mitinginden hareketle irticayı ama asli olarak komünistler yani sosyalistler, devrimciler hedef alınmıştı. 28 Şubatın o millî askerî stratejik konseptte PKK’nın ya da terörün ikinci sıraya düşürülüp irticanın birinci sıraya çıkarılması sürecinin bir gerekçesi olması gerekiyordu; o gerekçe işte Fadimeler, Tarikat Şeyhi Aliler ve birtakım isimlerle hazırlandı. Çok çarpıcı olan şey şudur: Bütün bu silahlı, radikal İslami gruplar bugün nedense ortada yoklar ya da son derece marjinalize oldular. “Peki, o zaman niye bu kadar kalabalıktilar?” sorusu, kafamızı kurcalamaya devam ediyor.¹⁰⁰

Öte yandan 28 Şubat günlerinde komuta kademesine verilen “Psikolojik Harekat Görevleri” başlıklı bir brifing metninin sonunda, sadece ordunun değil basının da bir dönem serencamını gözler önüne sermesine şöyle denmektedir:

Türk Silahlı Kuvvetleri’nde ilk defa Psikolojik Harekât İcra Birliği olarak Psikolojik Harekât Grup Komutanlığı teşkil edilmiştir. Psikolojik Harekât Dairesi TSK’da çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bugün azınlıkta olan irticai basın hariç tüm gazete ve TV’ler Silahlı Kuvvetler’in her hareketini destekler duruma getirilmiştir.

Başka bir deyişle psikolojik harekât, Kürt sorunundan laiklik tartışmalarına değin demokratik öneri ve fikirleri, meşru kurum ve yapıları hedef almakla kalmamış, bu çerçevede YÖK’ten başlamak üzere bütün devlet kurumları ve medya bu yönde yönlendirilmiş ve kullanılmıştır. Ana hedef, tek tip toplum yaratmak, oradan güç alarak siyaset üretmek, siyasete müdahale etmek olmuştur. Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya’nın inisiyatifinde başlatılan Silahlı Kuvvetler’in hemen tüm kademelerinde birer bürosu oluşturulan ve bir “fişleme şebekesi” olarak faaliyet gösteren Batı Çalışma Grubu’nun çalışma biçimi, Erkaya tarafından birimlere gönderilen talimatta açık olarak ifade edilmiştir:

İl ve ilçedeki tüm dernekler, vakıflar, meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları, yüksek öğrenim kurumları, öğrenci yurtları, vali, kaymakam, belediye başkanları ve diğer mülki makamlarda bulunan görevlilere ait biyografiler ve anılan şahısların siyasi görüşlerinin tespit edilmesi, il genel meclis ve belediye meclis üyeleri, siyasi parti il ve ilçe teşkilatları yönetim kurulları, yerel TV, radyo, gazete, dergi basın yayın kuruluşlarına ilişkin temin edilen tüm bilgiler, yazılı ve anketlere kayıtlı olarak Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda toplanacaktır. (*Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nun 5 Mayıs 1997 tarihli ve İsb. 3429-3, 97/İKK. Ş. numaralı yazısı.*)¹⁰¹

28 Şubat askerî vesayet sistemine yönelik, olağan dönemlere ilişkin kalıcı etkiler bırakacak en kesin yasal adım, ünlü 28 Şubat 1997 MGK toplantısından 1,5 ay kadar önce, 9 Ocak 1997

¹⁰⁰ Rıdvan Akar, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 23.

¹⁰¹ Ali Bayramoğlu (2009); s. 98-102.

tarhinde çıkartılan, altında Erbakan ve iller’in imzası bulunan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliğinin (BKYM) Resmi Gazete’de yayımlanması olmuştur. Darbe kuvvetinde olarak tanımlanabilecek bu Yönetmelik bir Başbakanlık genelgesiyle uygulanmaya konduğu andan itibaren MGK üzerinden devlet işleyişini hiçbir istisnaya yer olmayacak ve açık bir şekilde askere teslim edecek bir mantık içermektedir. Bu Yönetmelikle yasal ve toplumsal hareketler kriz tanımını içine sokulmuş, hangi hareketlerin ne zaman krize işaret ettiğinin teşpiti askere bırakılmış; kriz halinde denetim ve idare tümüyle askere devredilmiştir.¹⁰² Aşırı yetkili ama sorumsuz askeri otorite modelinde ve askerin özerk alanının genişlemesinde, BKYM bir zirve noktadır.

Bu Yönetmelik, Türkiye'nin bir kriz durumunda olduğunu varsayarak yetkileri güya Başbakan adına Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterine veriyordu, koordinasyon görevi yapıyordu, Millî Güvenlik Kurulu kararlarını takip görevi yapıyordu. Hâlbuki mevcut Anayasa’ya göre, ülkenin bir krize düçar olup olmadığına karar vermek politik bir karar meselesidir yani bunu Parlamento ve hükmet kararlaştırır. Anayasa olağanüstü rejimlerin nasıl ilan edileceğini belli etmiştir ve bu rejimlerde kimin ne kadar etkili olacağını belirlemiştir. *Sıkıyönetim Kanunu* vardır, *Olağanüstü Hal Kanunu* vardır, *Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu* vardır. Bütün olağanüstü ihtiyaçları karşılayacak şekilde yasal düzenlemeler ve ona uygun kurumlar varken, bir yönetmelikle bütün bunlar saf dışı edilmiiştir.¹⁰³

Millî Güvenlik Kurulu yoluyla askeri hiyerarşı toplumsal alanın tüm vektörlerini kapsayan bir müdahale yetkisini elinde toplamıştır. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğince “Millî Güvenlik Siyaseti” adı verilen bu yeni siyasi anlayış ordunun, toplumu ve çıkarlarını öznal algılayışında şekillenmiş, demokrasi ile bağdaşmayan, boyun eğen, değişime kapalı, tarihten gelen korkularla beslenen militarist bir toplum tahayyülünde sıkışıp kalmıştır. Nitekim 1990’lı yılların başında Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin “Devletin Kavram ve Kapsamı” adıyla yayımladığı kitapta bu zihniyetin “teorisi” açık bir şekilde görölmektedir. Devlet-toplum ilişkisi ve rejimin ana hatlarının çizildiği kitapta millî güvenlik konusunda şöyle denilmektedir.

Hemen hemen ülkelerin tümünde özel olarak oluşturulmuş kuruluşlarca, millî güvenlik konuları (politikası ve stratejisi dâhil) ele alınmakta, ülkenin çıkarlarına göre karşılaştırılmakta ve uygulanmaktadır. Bu sistem içerisinde; ülkenin Millî Güvenlik Politikasının belirlenmesi, uygulanması ile ilgili kararların alınması, Millî Güvenlik Politikasını ve stratejisini etkileyecek Millî Güç Unsurlarını ve ülkenin siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve teknolojik gelişmelerinin takibi ve değerlendirilmesi sürekli olarak yapılır. Bu itibarla; Millî Güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması için hareket tarzlarına ait esasların teşpiti; yani millî güvenlik politikasının belirlenmesi; çok büyük araştırma değerlendirme isteyen idari sistem içinde işbirliği ve koordinasyonu ve mutlaka çok özel ihtisas birikimi gerektiren gizliliği olan; çeşitli baskı gruplarının etkisine maruz kalmama gereken konular olduğu için, hazırlık ve takip bakımından özel bir sisteme bağlanmış bulunmaktadır. Millî güvenliğin korunması ve kollanması maksadıyla araştırma, inceleme, değerlendirme, karar alma, uygulama vb. işlemlerinin; demokratik düzen içinde fakat daha kısa yoldan, gizliliğine halel gelmeyecek tarzda ve özelliği dolayısıyla ihtisas kurallarına daha fazla uymayı sağlayan bir sistemle oluşturulması gerekmektedir. Bu sistem millî güvenlik sistemi

¹⁰² RP Hükümetinin devrilmesinden birkaç ay sonra, 55. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanı Mesut Yılmaz döneminde, 1 Eylül 1997 tarihli ve B.02.PPG.0.12383/20062 sayılı Genelgeyle Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği uygulamaya girmiştir.

¹⁰³ **Mustafa Erdoğan**, Akademisyen - Hukukçu, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 18 Ekim 2012, s. 2.

olmaktadır. (*Devletin Kavram ve Kapsamı*, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları: Ankara, 1990, s. 43-44.)

1990'larda "sistem"de uygulanan politikalar ekseninden bakıldığında, bu metne bağlı kalındığı görülmektedir. Ancak beraberinde ironi ve çelişkileri de getirerek. 1990'larda demokratik bir siyasi yapının gerekliliği olan baskı gruplarının "etkisine maruz kalmak" bir yana, bizzat bu "grupların" millî güvenliğe tehdit olarak algılandığı bir süreç yaşanmış, demokratik talepler asayiş çerçevesinden ele alınıp "bölücülük", "şeriatçılık" ve "hainlik" olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu "tehdit odakları", Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğince hazırlanan ve millî güvenlik sisteminin resmi belgesi olarak kamuoyuna sunulan Millî Güvenlik Siyaset Belgeleri'nde (MGSB) ve Genelkurmay karargâhında hazırlanan andıçlarda yansımaları bulunmuştur.

Millî güvenlik sisteminin "gizliliğine hanel gelmemesi" gereken uygulamalarında rejimin karanlık yüzü ile karşılaşmaktadır. Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis tarafından Demirel'in başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyonu döneminde hazırlanıp Çiller'in başbakanlığı sırasında uygulamaya konduğu öne sürülen, PKK'ya lojistik destek veren kurum ve kişilerin ortadan kaldırılması, DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, PKK'ya karşı Hizbullah militanlarının kullanılması ve PKK itirafçılarını tetikçilik, tahsildarlık, taşıyıcılık görevlerinin verilmesini içeren Kale Planı'ndan, Susurluk Kazası'yla ortaya çıkan devlet içindeki "çeteleşme pratikleri"ne, Batı Çalışma Grubu'ndan "Orgeneral Çevik Bir tarafından 1998 yılında hazırlanan ve PKK itirafçısı Şemdin Sakık'ın iddialarını kullanarak Fazilet Partisi, HADEP ve İnsan Hakları Derneği ile bazı gazeteci, yazar ve milletvekillerini hedef alan yıpratma planı"na kadar uzayan bir dizi hukuk dışı yapı ve eylemle karşı karşıya gelmektedir. Tüm bu gizlilik gerektiren gelişmelerin "demokratik düzen"le bağdaştırılması ise askeri seçkinlerin demokrasi anlayışı ile kavramın 21. yüzyıldaki tanımı arasında var olan daha derin bir çelişkiye işaret etmektedir. Ancak bu tanım sorununun ordu ile sınırlı olmadığı muhakkaktır. Kısır bir demokrasi anlayışının hâkim olduğu toplumsal düzlemde sürekli bir korku kültürü yaratılarak aranan destek karşılığını büyük ölçüde bulurken, kendi mevkilerini ordunun gözünde görece sağlamlaştırmak ve iktidar rantından daha büyük pay almak isteyen farklı konumlardaki siyasi örgütlenmeler de rejimin millî güvenlik temelinde militerleşmesi sürecine taşeronluk yapmışlardır.¹⁰⁴

Türkiye siyasetinde ordu lehine oluşan denge, TSK'nın kurumsal varlığını yeniden üretme kaygısı ile bu kaygı da laik ve modern bir rejim kimliğini koruma-kollama misyonu ile sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Askeriyenin sol siyaset-merkez sağ-siyasal İslam- liberaller-aydınlar gibi çok geniş bir hedefler spektrumuna karşı savaşması, eksik tasavvurlu bir demokrasi projesiyle hareket ettiğini gösteriyor. İrtica ve bölücülük, askeriyenin varlığına ve muhafız rolünün meşruluğuna hizmet eden tehditler olarak algılandığında da şöyle bir sonuç çıkmakta: Hep "öteki"ler bulan ve onlar karşısında hukuk devleti güvencelerini yeterli bulmayarak müteyakkız duran bir rejimde asker-siyaset ilişkisi hep gerilimli olmaya mahkûm. Dolayısıyla, korunaklı bir rejim; korunacak vatandaşlar, yaşam biçimleri, değerler, taahhütler, kurumlar demek oluyorsa bunu gerçekleştirecek kurum olarak askeriyenin konumu daha da şiddetli bir biçimde korunacak demektir. Ancak bu mantıktan yola çıkarak, Cumhuriyetçi reflekslerin subay kadrolarınca samimi bir biçimde içselleştirilip bir militer altkültür normuna dönüşmediği de söylenemez. Varoluşunu sürdürme anlamında kurumsal çıkarın korunması kaygısının da bu kültürle iç içe geçtiğini düşünmek gerekiyor.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Zeynep Şarlık; **Atatürkçülükten Millî Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 287-289, 292, 293.

¹⁰⁵ Ümit Cizre; **Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 155-156.

Ulusal güvenlik; soğuk savaştan bu yana, Cumhuriyetçi kavrayışa göre, siyasal, sosyolojik, kültürel, diplomatik, iktisadi ve hukuksal alanları da kaplayan çok geniş bir kavramdır. Nitekim bu kavram -Anayasada değil, 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda- şöyle tanımlanmıştır:

Ulusal güvenlik, devletin anayasal düzeninin millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder.

Batı orduları, savaş merkezli işlevlerini büyük ölçüde yitirmeleri nedeniyle askerlik dışı, yani topluma hizmete yönelik alanlara kayarken, diğer sivil kurumlardan farklı olmadıkları da vurgulandı. Hâlbuki TSK için askerlik dışı alanlarla ilgilenmek, ulusal güvenlik anlayışının bir gereğidir ve ordunun toplumsal gruplarla eşitliğini değil, onlardan ayrıcalığını vurgulamaya hizmet eder. Soğuk savaş sonrasının daha az gergin ortamında TSK ve rejim açısından ulusal güvenlik kavramının tanımı, uygulanması ve siyasal sonuçları konusunda açıklığa kavuşturulması gerekli iki soru var: Birincisi, ulusal güvenlik, iç ve dış tehditlerle ilişkili bir olgu olduğuna göre, Türkiye'ye yönelik tehditlerin ve dış ve iç düşmanlara karşı oluşmuş güvensizliğin azaldığını düşünebilir miyiz? İkincisi ise ulusal güvenliğe tehdit unsurlarını ve güvenlik politikasını belirleyen ve uygulayan otorite hangisidir?

Birinci soru başlı başına bir sorun. Çünkü asıl mesele Türkiye'ye yönelik tehditlerin azalıp azalmaması değil. Tehdit algılamasını yapan ve ulusal güvenlik stratejisini onun üzerine kurgulayan ajanın kimliği. Çünkü ulusal güvenlik, objektif kriterlerle belirlenebilen bilimsel bir olgu değil. Öznel algılayışları, entelektüel bir birikimi, yaşama bakış felsefesini yansıtır. Kimin üstlendiğine bağlı olarak iktidar sahiplerini, dengesini, dağılımını, ideolojisini hem belirler hem de açığa vurur. Kiminin oluşturduğuna ve formüle ettiğine bağlı olarak içeriği ve dolayısıyla hizmet ettiği amaçlar değişir. Türkiye'de, yasal olarak, ulusal güvenliği belirleme ve uygulama yetkileri sivil hükümete değil MGK'ya verilmiştir. Bu husus, hem Anayasanın 118. maddesinde hem de 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda şöyle belirtilmiştir:

Ulusal güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacıyla Millî Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder.

Bu strateji, 1992'den bu yana Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi adıyla anılan bir resmi belgenin muhtevası olarak kamuoyuna açıklanmakta. Soğuk savaş döneminde Batı'da Yunanistan, Doğu'da Sovyetler Birliği olarak belirlenen tehdit odakları, Soğuk Savaş sonrasında 18 Kasım 1992 tarihli belge ile yenilendi ve tehdit odağı olarak Kürt milliyetçiliği ve terör tayin edildi. Ulusal güvenlik anlayışı 29 Nisan 1997'den başlayarak MGK tarafından değiştirilerek irtica öncelikli tehdit düzeyine çıkarıldı. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası Türkiye'sinde ulusal güvenlik stratejisinin askeri ağırlıklı mimarları, Türkiye'ye yönelik iç ve dış tehditlerin azalmadığı konusunda birleşmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında gevşemeyen bir Türkiye, 21. yüzyıla normalleştirilmiş asker-sivil ilişkileri ile girmek durumunda. Batı geleneğinde askeri kesim, düşmanın oluşturduğu tehdidin doğasını tarif eder, ancak ülkenin tehdit altında olup olmadığına ve tehdit altında ise buna nasıl bir cevap verileceğine karar veren sivil otoritedir. O coğrafyalarda, iç ve dış tehdidin ve temeller üzerinde inşa edilen ulusal güvenlik politikasının askeri bürokrasinin egemenliğinde belirlenmesinin sakıncalı olduğu düşünülür, çünkü bu durumun, silahlı kuvvetlerin kendi

kurumsal ve varoluşsal çıkarlarını koruyabilmek için abartılı tehdit değerlendirmesi yapmasına ve optimum üstü bir kuvvete sahip olmasına yol açacağından endişe edilir. Ayrıca, tehdit algılayışını ve ona cevap oluşturan politikalarının formülasyonunu kendi tekeline alan herhangi bir ordunun, siyasetin özünü ve usulünü, yani yaşamsal önemi olan bütün konuların aşağıdan yukarıya tartışma, diyalog, ikna ve uzlaşma yolu ile belirlenmesi ilkesini ihlal ettiği kabul edilir.¹⁰⁶

Bu haliyle demokratik sistemin bir varoluş sorunu yaşadığını iddia etmek mümkündür. 1970 - 1980 yılları arasında bakanlık görevlerinde bulunmuş Korkut Özal'a¹⁰⁷ göre Türkiye'deki demokrasi uydurmadan ibarettir:

Yasalar öyle sınırlanmış ki siyasi sistem Türkiye'nin meselelerinde radikal çözüm getirecek güce kavuşamıyor. Türkiye, bir nevi iktidarsız yönetimlere teslim ediliyor. Bunun çözümü bir tane: Demokrasi neyse, odur. Türkiye bundan çok daha iyi yönetilebilir. O da demokrasiyle olur. Biz demokrasiyi biçimsel olarak yaşamaya devam ediyoruz. Yaşadığımız demokrasiyi, halkın önünü açan, sorunlarını çözen bir yapıya getiremiyoruz. Çin'de eskiden kız çocuklarının ayağı büyümesin diye bağlarlarmış. Demirden pabuçlar giyerlermiş. Şimdi bizim demokrasi de buna benziyor. 61 ve 82 Anayasaları demokrasinin çalışmasını engellemiştir. Fikri suç saymıştır. Dolayısıyla minicik ayak güzel görünüyor. Ama iş yapmıyor, üzerinde duramıyor. Bunun çözümü demokrasinin gerçekten çalışmasıdır. Getiren de halk olsun, götüren de. Şimdi böyle değil, halk gibi görünüyor ama halk hiçbir şeye müdahale etmiyor. Bu sisteme kimi getirirseniz yozlaşır.¹⁰⁸

MGK eliyle askeri güç, yürütme erkine Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu yanında ortak olmuş ve ağırlığını hissettirmiştir. 1961 Anayasası'yla kamu hukuku alanına giren millî güvenlik kavramı, dış savunma ve güvenlikle birlikte iç güvenliği de kapsadığından her türlü hukuk, ekonomi, eğitim, hak ve özgürlük sorunu bu kurulun gündemine girmektedir. Bu durum askeri gücün etki alanını hızla genişletip siyaset alanını ve sivil alanı daraltarak bunların askerileşmesine neden olmakta, toplum sivilleşmemekte, sorunlar özgürce tartışılmamaktadır. Daha da önemlisi temel hak ve özgürlükler denetime tabi kılınp MGK'nın yetki alanına girdiğinden hukuk zemin kaybetmekte, siyaset ise çözüm yeri olmaktan çıkmaktadır. Cumhuriyeti kuranlar Osmanlı'dan edindikleri deneyimle askeri, daima siyasetin dışında tutmuşlar ve askeri siyasetle buluşturacak hiçbir yapılanmaya gitmemişlerdir. Cumhuriyetin demokratik değer ifade eden en önemli ilkelerinden biri bu olmuştur.¹⁰⁹

1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Bildirisinin 13. maddesi: “Ordu her durumda sivil gücün emri altında bulunmalı ve sivil güç tarafından yönetilmelidir.” Fransız kamu hukukçusu Leon Duguit: “Silahlı kuvvetler hükümetin elindeki pasif bir araçtır. Onun görevini yapabilmesi, hükümetin emrinde tam anlamıyla bilinçsiz bir aygıt olarak kullanılabilir bir konumda olmasına bağlıdır. Askeri liderlerin hükümetin emrini tartışma konusu yapabildikleri yerde devlet yoktur.” demiştir. Sanıldığı gibi aksine, anayasa düzeni bakımından Türkiye'de durum aslında bundan çok farklı değildir. Nitekim Anayasa'nın 117. maddesine göre, Bakanlar

¹⁰⁶ Ümit Cizre (2009); s. 158-161.

¹⁰⁷ 1974-1977 yılları arasında T.C. Tarım Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı ve 1977-1978 yıllarında T.C. İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

¹⁰⁸ Davut Dursun (2005); s 297-298, 302-304.

¹⁰⁹ Ümit Kardaş (2009); s. 304, 305.

Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanı olarak görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumludur. Yine aynı maddenin 2. fıkrasından, silahlı kuvvetlerin anayasal görevinin “yurt savunmasına hazırlanmak” olduğu anlaşılmaktadır. Yine 117. maddeden, bu görevin bihakkin yerine getirilmesinden ve genel olarak “millî güvenliğin sağlanmasından siyasi bakımdan sorumlu olan mercii Bakanlar Kurulu olduğunu da öğreniyoruz. Silahlı kuvvetler her ne kadar “yurt savunması” için teşkil edilmiş bir devlet gücü ise de, yurdun ne zaman savunulacağına, böyle bir ihtiyacın var olup olmadığına Silahlı Kuvvetlerin kendisi karar veremez. Gerçi İç Hizmet Kanunu (m.35) açıkça Silahlı Kuvvetlerin “Türk Yurdunu” ve “Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak”la görevli olduğunu belirtmektedir; ama Silahlı Kuvvetler, bu görevi, ancak anayasal organlarca kendisine bu görev verildiğinde, hükümetin emir ve talimatı çerçevesinde yerine getirebilir. Nitekim Anayasa’nın 92. maddesine göre, “savaş hali ilanına” ve “silahlı kuvvetlerin yabancı ülkelere gönderilmelerine” izin vermeye TBMM ve istisnai olarak da “silahlı kuvvetlerin kullanılmasına” Cumhurbaşkanı yetkilidir. Ayrıca, ‘millî güvenlik’ zaman zaman silahlı kuvvetlerden iç düzeninde yararlanılmasını gerektirebilir. Nitekim olağanüstü hal ilan edilen yerlerde sivil makamlar silahlı kuvvetlerden bu konuda yardım isteyebilirler; sıkıyönetim dönemlerinde ise siyasi yönetim değilse de, mülki-idari yönetim tümüyle silahlı kuvvetlere geçer. Ancak, Anayasa’nın 119-122. maddeleri gereğince, bütün bunlar yürütme organı tarafından (Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından) tayin ve takdir edilecek hususlardır. Yoksa silahlı kuvvetler kendiliğinden bu tür görevleri üstlenmez.¹¹⁰

Eski Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu, 28 Şubat süreci örneğinde ülkenin Millî Güvenlik Kurulu eliyle birbirine düşürüldüğünü Komisyonumuza ifade etmiştir. Orakoğlu, devamında şunları belirtmiştir:

12 Eylül 1980 darbesi, askerî vesayeti çok ciddi anlamda arttıracak, sivil iradeyi, millet iradesini yok edecek birtakım yetkilerle Millî Güvenlik Kurulunu donatmıştır. Onun için, 28 Şubat sürecinde askerlerin fiili bir darbe yapmasına gerek yoktu. 28 Şubat sürecinin önüne “post” sözünü koyarak bunun bir darbe olmadığını söylemek yanlıştır. 28 Şubat süreci Türkiye’de yarattığı sosyal açıdan, hukuk açısından, iç ve dış dinamikler, savunma refleksleri açısından, kurumlar arası birlik ve beraberlik açısından, en önemlisi kamplaşmalar açısından Türkiye’ye çok ciddi anlamda zarar vermiş bir süreçtir. Yani burada Türkiye’de ilk defa o cunta ekibi tarafından millî güvenlik siyaset belgesi, iktidarın bilgisi dışında değiştirilmiştir. Birinci sıraya “irtica” adı altında milletin değerleri konmuştur. PKK ve diğer tehditler alt sralara indirilmiştir. Burada bu yapılırken yani neye dayanarak yapılmıştır belli değildir.¹¹¹

Demokratik ülkelerdeki MGK benzeri kuruluşlar, askerlerin sivil siyasete müdahale etmesini sağlayacak nitelikte olmadığı gibi, askerlerin güvenlik ve savunmaya ilişkin görüşlerini ifade edebilecekleri başka platformlar bulunuyor. Millî Güvenlik Kurulu niteliğindeki kuruluşların hepsinde içişleri, dışişleri ve savunma bakanları daimi üye statüsünde ve pek çok ülkede genelkurmay başkanı MGK üyesi değil. ABD ve Avrupa Birliği ülkelerindeki MGK benzeri kuruluşlar, Türkiye’deki MGK’dan çok farklıdır. Bunlar, sadece danışma fonksiyonu gören ve sivillerin emrinde olan kuruluşlardır; Avrupa Birliği ülkelerinde ise daha çok istişari kuruluş mahiyetindedirler. Bu itibarla söz konusu kuruluşlar Batı’da polemik konusu

¹¹⁰ Mustafa Erdoğan (2012); s. 96-98.

¹¹¹ Bülent Orakoğlu, Eski Emniyet İstihbarat Daire Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 16 Ekim 2012, s. 88, 89, 103, 104.

olmamaktadır. İngiltere’de ise MGK benzeri bir kuruluş yoktur; millî güvenlik kurullarının yaptığı işleri hükümet yerine getirmektedir.¹¹²

¹¹² Gültekin Avcı; **Genelkurmay Cumhuriyeti, Ordunun Devleti mi Devletin Ordusu mu?** Metropol Yayınları, İstanbul, 2008, s. 130-132.

3. Devlet Teşkilatı ve Genelkurmay Başkanlığı

Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Mayıs 1920 tarihinde bir Meclis konuşmasıyla Genelkurmay'ın görevini tanımlaması ve bu istikametdeki uygulamayla Genelkurmay, doğrudan doğruya iç ve dış siyasi kararların merkezinde yer almış, Milli Savunma Bakanlığı askeri karargâh merkezli bağımlı bir yapıya dönüşmüştür. Askeri merci, aynı sahada yetkili olan kuruluşlar üzerinde de üstünlük elde etmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, millî savunmaya ilişkin yetkileri tekeline almıştır. Bu gelişme sadece savaşa ilişkin gerekçeler içermez. İttihat ve Terakki'nin son dönemindeki uygulamaları, Enver Paşa'nın tüm yetkileri kendi elinde toplamasının bilinen sonuçları, ordu-siyaset, daha doğrusu asker-siyasi parti ilişkilerinin uç noktaya varması gibi kaygılar da devrededir. Mustafa Kemal Paşa, bu gerekçelerle sivilden askere uzanan bir siyasileşmeyi reddederken, siyasileşme fikrini tümüyle yok saymamış, askerden sivile uzanan siyasileşmeyi yeğlemiştir. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleri açıktır:

Bizim memleketimizde öteden beri Harbiye Nazırları harekâtı harbiyeyi ve kumandayı dahi uhdelerinde bulunduraktan zevk alırlardı. Doğrudan doğruya Harbiye Nazır'ın arzusu dâhilinde hareket eden bir Erkân-ı Harbiye reisi vardı. Tabii Harbiye Nezareti'ne Harbiye Nazırına merbut olan bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisinin mesuliyeti de Harbiye Nazır'ın zata münhasırdır. Bazen bu iki makam bir şahısta birleşmiştir. Enver Paşa'da olduğu gibi. Fakat kaideden hiçbir vakit Harbiye umur ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'yi birleştirmek muvafık değildir ve garp memleketlerinde ve her yerde daima Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakil bırakılmıştır. (TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, c.1, s. 163-164)

Özerk Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılarak yerine müstakil Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kuran yasa 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılmıştır. Söz konusu yasanın ilgili maddeleri şöyledir:

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ilga edilmiştir (madde 8). Reisicumhurca niyabeten hazarda orduya emir ve kumanda ile görevli en yüksek askeri makam Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'dir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakildir (madde 9). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Başvekil'in inhası ve Reisicumhur'un onayı ile tayin edilir (madde 10), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifesine giren hususlarda her vekâletle muhabere eder (madde 11). TBMM muvacesinde askeri bütçenin sorumluluğu Müdafaa-i Milliye Vekili'ne aittir (madde 12).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin bağımsız statüsü, askeri otoritenin idari açıdan sorumluluk dışı kalmasıyla tamamlanmıştır. Yasa herhangi bir idari bağımlılık ya da sorumluluk mekanizmasından söz etmediği gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisini atayan ve barış sırasında adına başkumandanlığı temsil ettiği, bu yolla dolaylı sorumlu olduğu

makam Reiscumhur da, 1924 Anayasası'na göre sorumluluk dışı tutulmuştur. Bu çerçevede Silahlı Kuvvetler “sorumlu bir makam”a bağlı olmayan bir kurumdur.¹¹³

Zamanla bu savaş modeli pekiştirilmiştir. Bu kez riyaset, aynı sahadaki bir bakanlığın da üzerinde yer alan bağımsız bürokratik bir kurumdur. Nitekim bu ters ilişkide yeni nokta, daha doğrusu “kritik mekanizma” şudur: Siyasi yetkiye sahip olmayan, ancak sahip olmadığı siyasi yetkilerin siyasi sorumluluğunu taşıyan bir Millî Müdafaa Vekâleti ile taşıdığı yetkilere karşılık bu yetkilerden dolayı sorumluluk taşımayan bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti. Bütçe politikasının ardındaki savunma konularında *yetki* Genelkurmay'a aitken, bunun siyasi *sorumluluğu* Millî Savunma Bakanlığı'na aittir. Nitekim askeri bütçeler ordu tarafından hazırlanmakta, millî savunma bütçesi olarak sunulmaktadır. Bu, 1924-1927 arası böyle olduğu gibi bugüne kadar hep böyle kalmıştır.

Bu durum, alınan yönetsel kararların toplumsal, ekonomik, vb. gibi kriterlere göre değil, asayiş kriterlerine göre alınmasına yol açacak; askerin devlet adına siyaseti denetlemesine zemin hazırlayacaktır. Bu Yasa söz konusu yetkiler açısından 1924'ten 1944'e değin bu tür uygulamalara dayanak olmuştur. Uygulamada yetki, bakanlıkların Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nden izin alması, daha da ötesinde devletin bütün işlerini Genelkurmay vizesine tabi kılan bir şekle dönüşmüştür. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bir siyasi karar alıcı gibi çalışmış, neredeyse tek başına bugünkü MGK'ya benzer bir işlev görmüş, demir-çelik sanayi alanında atılacak adımlardan, Doğu ve Güneydoğu illerinde yapılacak eğitim, bayındırlık, sanayi yatırımlarına kadar birçok konuda bakanlıklara müdahale etmiştir. Samet Ağaoğlu'nun bu konudaki, bakanlık belgeleriyle de sabit tanıklığı çarpıcıdır:

Fevzi Paşa'nın askerlik bakımından muhafazakâr görüşleri birçok noktada alınması düşünülen olumlu ekonomik kararlarının önüne dikilmişti. Mesela demir çelik sanayinin kurulması konusunda İktisat Bakanlığı'nın ekonomik işletme prensipleriyle tesis yeri olarak seçtiği Karadeniz Ereğli'sini sırf askerlik bakımından savunulması zor düşüncesi ile kabul etmemiş... Demir sanayinin ekonomik şartları zor bir bölgede, Karabük'te kurulmasını sağlamıştı. Böylece de maliyeti yüksek, işletmesi zor bir tesis meydana gelmişti. Mareşal yine aynı düşüncelerle Doğu ve Güney illerinde sanayi kurulmasını, yollar yapılmasını istememiş, yol yapıldığı takdirde bir savaş halinde bu sınırlardan geçecek düşmanın memleketi kolaylıkla işgal edebileceğini ileri sürmüştür... Mareşal'e göre Doğu illerinde okul açılması bu iller halkını uyandıracak, Kürtlük gibi bir takım bölücü akımlara yol verecekti. Cehaletin, geriliğin Türk milliyetçiliğini başka milliyetçi akımlara karşı koruyabilecek bir silah olabileceği gibi zararlı zanlara kapılmıştı Fevzi Paşa. (*Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul 1972, s.135*).

Dönemin Urfa Milletvekili Behiç Bey'in İktisat Vekili Celal Bey'den (Bayar) bölgesine bir fabrika istemesi üzerine Vekilin verdiği yanıt da ilginçtir:

Telefon burada emrinizde, şimdi Mareşal'ı arayalım, bulalım, siz konuşun. Mareşal izin versin ben Diyarbakır'da da, Urfa'da da birer fabrikamın temelini atayım. Ama müsaadeyi alın bakalım. Mareşal izin vermiyor, engelliyor... (*Cemal Madanoğlu, Anılar 1911-1938, İstanbul, 1962, s.135*.)

Tüm bunlardan sonra fiili referansını savaş ve iktidar mücadelesi koşullarından alan askeri otorite - sivil otorite ilişkileri modeli şöyle tanımlanabilir: Silahlı Kuvvetler; siyasi işlerle

¹¹³ Ali Bayramoğlu; *Asker ve Siyaset, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 61, 62, 67, 68.*

doğrudan ve kurumsal olarak ilgili; siyasi kararlara ilişkin ilkeleri tespit eden, karar ve uygulamaları denetleyen; bu yolla, bazı siyasi sorunlar üzerinden siyasi alanın önemli bir bölümünü devletleştiren, yani bu sorunları ve siyasi alanı tartışmaya ve toplumsal taleplere, siyasi görüşmelere kapatarak toplumsal- siyasal niteliğinden arındıran; bu çerçevede ‘siyaset-devlet ayrımı’nu devreye sokan (bu ayrıma göre askerinin siyaset dışılığı partiler karşısındaki tutumunu ifade ederken milli meseleler, milli çıkarlar, devlet politikaları adı altında tanımlanan temel siyasi kararlar, devlet işleri ve siyaset dışı işler olarak tanımlanmakta, askerinin görüş bildirme, müdahale etme sahasına girmektedir); bu işleri yerine getirebilmesi için devlet alanı içinde özerk, kendi içinde aşırı merkezi bir yapıda, siyasi etkiye kapalı, ancak bu siyasi karar süreçlerini etkileyebilecek oranda siyasallaşmış bir gelenekle donatılmıştır. Bu çerçevede hem savunma kurumları arasındaki hem siyasi iktidar ile askeri bürokrasi arasındaki hiyerarşi ters yüz edilmiştir. Sonuç olarak devlet-toplum, devlet-siyaset ilişkilerinde devletin egemenliği bu yolla pekiştirilmiş ve devlet yapılanması ve işleyişinde militarizasyon normal bir hal olarak kabul görmüştür.¹¹⁴

Fevzi Paşa’nın (Mareşal Fevzi Çakmak) kişilik özellikleri ile birlikte “Büyük Erkan-ı Harbiye Riyaseti” devlet içinde ayrıcalıklı bir yer olarak gelişmiş ve 1944’e kadar öyle kalmıştır. Bu süre boyunca TBMM’de askeri harcamalar hakkında tek bir soru dahi sorulmamıştır. Milli Savunma bütçesi Genelkurmay tarafından hazırlanarak adeta formalite tamamlansın diye Meclise gönderilmiştir. Böyle bir Genelkurmay modeline acaba neden gerek duyulmuştur? 1924 Anayasası için TBMM’de yapılan görüşmelerde bu sorunun yanıtı bulunabilir. Başkomutanlık konusunu düzenleyen 40. maddenin uzun ve şiddetli tartışmalara neden oluşturması da rastlantı sayılmamalıdır. Sert eleştirilerde bulunanların en başında yer alanlardan Eskişehir Mebusu Arif Bey’e¹¹⁵ göre, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine çok büyük mevki verilmiş ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti bu makamın emrine sokulmuştur. Arif Bey açıkça “Fevzi Paşa Hazretleri Müdafaa-i Milliye Vekili olsaydı bu şekil kabul edilmezdi” diye konuşur. (*TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2 (1924), Cilt 8, s. 337*) Mareşal Çakmak, yeniliklere kapalı, sert mizaçlı ve tutucu bir asker, öfkeli bir asker/politikacı olarak ünlenmiştir.

Bağımsız Genelkurmay modelinin Büyük Erkan-ı Harbiye Reisinin adı ve kişiliği ile ilgili bulunmadığı kesindir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara egemen olan görüş son derece açıktır: Paşalar, iç politika mücadelesinde ordunun siyasi rakipleri tarafından kullanılmasını önleyip savaş ve olağan dışı yönetim koşulları nedeniyle öne çıkan muhalif generalleri tasfiye etmek amacıyla, ordunun ve Çankaya’nın birlikte güven duyacağı, Mareşalin gözetiminde, fakat asıl güç olarak Reiscumhura “biat” ettirilen (Cumhurbaşkanının egemenliğini tanıyan) bir Genelkurmay Modeli. Türk Genelkurmayının gelişme evreleri arasında özel bir önemi bulunan Mareşal Çakmak’ın aşırı merkezîyetçi yönetiminin, Çankaya ve hükümet çevrelerinde de, tepki ile karşılanmak bir yana desteklendiği bilinmektedir.¹¹⁶

Erken Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa, parlamenter olmak isteyen Millî Kurtuluş Savaşı kahramanı generallerin askerlikten istifasını isteyerek üniforma gölgesi dışında bir sivil siyasetten yana olduğunu gösterir. Ancak bu gelenek muğlaktır, çünkü 1920-24 arasında görev yapan 6 kabinede de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (İsmet ve Fevzi Paşalar) bakanlar kurulunun üyesi olarak görev yapmıştır. Buna ek olarak Müdafaa-i Milliye Vekâletinde de Fevzi, Refet ve Kazım Paşalarla, kabinede her zaman iki generalin bulunduğu

¹¹⁴ Ali Bayramoğlu (2009); s. 69-71, 73, 74.

¹¹⁵ *Eskişehir Mebusu Albay Arif Bey (Aya Arif)*, 1926’da Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla İzmir Suikasti girişimi nedeniyle idam edilenler arasındadır.

¹¹⁶ Hikmet Özdemir (1993); s. 74, 76, 77

görülmektedir. Genelkurmay Başkanlığı 1924'te bakanlık statüsünü kaybettikten sonra 1944'e kadar Cumhurbaşkanına bağlanmış, hükümet ve parlamento denetiminin dışında tutulmuştur. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak'tan oluşan üçlü troykanın kaygısı, aslında ordunun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenme ihtimalini engellemektir. Bir diğer deyişle, bu dönemde ordunun sivil siyasette bir ağırlık taşımaması ve Batı ülkelerindeki sivil-asker ilişki modeline benzer bir modelin işler gibi olmasının ardında Silahlı Kuvvetler'in siyasetten arındırılmış olması değil, rejime sadakatini sağlayarak bir karşı darbe yapmasını engellemek fikri yatmaktadır.¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı başka gerçekler de vardır. Askeri teknoloji alanındaki gelişmeler, *piyade esaslı* şeklinde ifade edilen modası geçmiş savaş planlarına dayalı ordu örgütlenmelerinin terk edilmesini gündeme getirmiştir. 1939'a kadar teknik anlamda uçak ve hava kuvvetleri büyük gelişme göstermiş; uluslararası kara ve deniz stratejisi uzmanları bile olası bir savaşta bu silahın nasıl kullanılacağını tartışmaktan kendilerini alıkoyamamışlardı. Denizciler, uçağı donanmanın en iyi görme aracı ve uzun mesafe silahı saymaya başlamışlardı. Askeri anlamda uçak, savaşta da gerçekten mükemmel bir saldırı silahı olma yolunda hızla ilerlemiştir. Aynı şekilde denizaltıcılıktaki teknolojik gelişmelerin de komuta açısından önemli sonuçlar yarattığı bir gerçektir. Bu nedenle 1940'larda savaş gücü açısından Türk Genelkurmayının iflas ettiği tespiti yapılırken, faturayı Büyük Erkan-ı Harbiye Reisi Mareşal Çakmak'a çıkarmak yerine, ordu politikasını tartışmak ve gerçekte iflas edenin tek kuvvete (Kara Kuvvetleri) dayalı büyüme stratejisi olduğunu teslim etmek gerekmektedir. Nitekim Mareşal Çakmak'ın İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın kaderi belli olduktan hemen sonra emekli edilmesi sorunu çözmemiş, sistemin tartışması gündeme gelmiştir.

Millî Savunma Bakanlığına Bağlı Genelkurmay Başkanlığı

1949'da Cumhuriyet Halk Partili Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından hazırlanan Millî Savunma Yasa Tasarısının “gerekçe”sinde:

Bugün (1949) demokratik rejimle idare olunan memleketlerde Devletin Silahlı Kuvvetlerine ait işlerden dolayı Millet Meclisine karşı muhatap ve mesul olan icra uzvu (yürütme organı) ya Millî Savunma Bakanı veya o memleketin teşkilatına göre Ordu, Deniz ve Hava Bakanlarıdır. Bizde ise bu hizmetler biri komuta, talim ve terbiye, diğeri idare, levazım ve kısmen zat işleri olmak üzere ikiye ayrılmış ve birinci kısım Başbakanın mesuliyeti altında Genelkurmay Başkanlığına ve diğeri kısımda Millî Savunma Bakanının mesuliyetine tevdi edilmiş (sorumluluğuna verilmiş) bulunmaktadır. Askeri idarede mevcut olan bu iki başlılık her iki makamını vazife ve salahiyetleri arasında tedahüllere (birbirinin içine girmeye) ve aynı mevzu (konu) üzerinde muzaaf (fazladan) çalışmalara yol açmıştır. Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmayın kanunlarla tayin edilen özel durumu karşısında bu vazifesini tam yapmak için lazım gelen yetkiyi fiiliyatta (gerçekte) elde edememiş ve ikmal ve idare işleriyle muvazi ve ahenkli (paralel ve uyumlu) olarak yürütmesi icap eden komuta ve eğitim hizmetleri de, muvaffakiyeti için lazım olan şartları ve imkânları tahakkuk ettirememiştir (gerçekleştirememiştir). Kaldı ki, bugünkü harplerin istediği süratin sağlanması ve birçok silah ve malzemenin kullanış, ikmal ve bakımlarının meydana getirildiği işlerin maksada uygun tarzda yürütülmesi için kara, deniz ve hava kuvvetlerinin komuta, eğitim ve ikmal ve idare hususlarında yeter yetki ile teşkilatlandırılmalarını icap ettirmektedir. Arz edilen sebepler, bugünkü gayri tabiliğin (yapaylığın) giderilmesini ve aynı mevzu (konu) üzerinde çalışan teşkilatın bir araya getirilerek

¹¹⁷ Ümit Cizre (2009); s. 141, 142.

tek bir mercide (makamda) toplanmasını ve nihayet demokrasi rejimiyle idare edilen bir memlekete olduğu gibi bizde de askeri işlerin ilgili Bakanın yetki ve sorumluluğuna verilmesini zaruri kılmış ve ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Bu görüşler, İkinci Dünya Savaşından sonra (1944'te) Türk Genelkurmayında gerçekleştirilen statü değiştirme operasyonunun yeterli olmadığını kanıtlamaktan öte başka anlamlara da gelmektedir. 1944-1949 arası uygulamanın ortaya çıkardığı iki gerçek vardır: İki başlık ve kuvvet komutanlıklarının yeterli yetki ile örgütlenmemesi. İlkin, Genelkurmay Savunma Bakanlığına bağlayarak; diğerini Kuvvet Komutanlıklarına dayalı Genelkurmay modeli ile çözüme şeklinde bir formülasyon 1949 sistemini oluşturmaktadır.

Ortak karargâh şeklinde örgütlenen Türk Genelkurmay modelinin Kuvvet Komutanlıkları uygulamasına 1949'da geçilmiştir. Bu yıla kadar Genelkurmay Başkanlarını Kara Kuvvetleri Komutanı olarak düşünmek gerekmektedir. İlk hava birliklerinin Kara Kuvvetleri içinde kurulması, donanmanın ise Balıkesir'deki karacı bir generale bağlı oluşu bunun kanıtlarıdır.

1961 ve 1982 Anayasalarında ifadesini bulan sistemden ve 1970 sisteminden her alanda ileri ve demokratik öğelere sahip 1949 sistemi, Türkiye'deki asker-sivil ilişkileri açısından esaslı bir dönüm noktasıdır. Prof. Dr. Oral Sander, *Survey of International Affairs Middle East 1945-1950* adlı kaynağa dayanarak:

ABD'nin Türk Genelkurmayının statüsünde köklü değişiklikler yapılması için baskıda bulunduğu ve Amerikan askeri yardımı, askeri işlerin bir tek sorumlu hükümet organında odaklaşmasını gerekli kıldığı görüşündedir. (*Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964 Ankara 1979, s. 30-31*).

1949'dan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar 11 yıl uygulanan Savunma Bakanlığına bağlı Genelkurmay modelinin ordu çevrelerini rahatsız ettiği şeklinde birtakım spekülasyon iddialar dışında, ne tür aksaklıklara yol açtığına dair ciddi hiçbir örnek göstermek mümkün değildir. 1961 Kurucu Meclisinde, daha çok asker kökenli üyelerce savunma bakanı genelkurmay ilişkisine yöneltilen eleştirileri, 1949 sisteminin eleştirisi olarak değil, Demokrat Parti Hükümetinin ordu politikasından kaynaklanan bazı protokol ve nezaket sorunları olarak görmek doğru olacaktır. Aksi halde darbe sonrasında psikolojisi ile “Millî Savunma Bakanının paltosunu Genelkurmay Başkanı tutuyordu” veya “Gülhane Askeri Hastanesinde yatan Cumhurbaşkanı ziyaretine gelen Genelkurmay Başkanı odaya alınmadı, bir şarkıcı alındı” türünden sözleri 1949 sistemini eleştiren ciddi görüşler olarak kabul etmek nasıl mümkün olabilir? İki olaydan kaynaklanan kişisel tutum ve davranışların asker kökenli kişilerce ifade şekli bile eleştirilerin yüzeyselliğini göstermek için yeterlidir.

Günümüzde, komuta ve savaşa hazırlık için askeri planlama görevleri dışında Genelkurmay Başkanına, kamu güvenliğinden kültür, sivil eğitim ve öğretim alanına kadar oldukça geniş bir platformda görev verildiği ve kimi zaman bu makamın yetkilerinin, normal yönetim dönemlerinde bile sivil otoritenin denetimi dışında tutulabilmesini sağlayan yasal mekanizmalar ile donatıldığını söylemek mümkün olmaktadır. 1961 ve 1982 Anayasalarında yer aldığı şekli ile bakanlar üstü Genelkurmay modeli bu anlamda demokrasi kültürü gelişmemiş Türk siyasal elitine uygun görünmektedir.¹¹⁸

¹¹⁸ Hikmet Özdemir (1993); s. 83, 84, 86-88, 96-98, 165.

Otonomi

Askerler açısından 1961 Anayasasının getirdiği en önemli düzenleme, Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığından alınarak sistem içinde otonom bir halde bırakılması, yalnızca Başbakana karşı “sorumlu” tutulmasıdır. Anayasa komisyonlarındaki tartışmalar, Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinde yapılan uzun görüşmelerin esasında hep Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı ilişkisinin ne şekilde düzenleneceği yatar. Askerler ve rejimin gelişmesi için kritik mekanizmalar getiren ‘Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı’ ile ‘Millî Güvenlik Kurulu’ maddelerinin Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu arasında gidip gelmesi de bu yüzdendir.

1970 tarihli ve 1325 sayılı, Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Yasanın Bakanlık ile Genelkurmay işbirliğini düzenleyen 6. maddesi sivil otorite-silahlı kuvvetler ilişkisi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle maddenin ikinci bendinde yer alan,

Her iki makam, görev ve yetkileri icabı Kuvvet Komutanlıkları, diğer makamlar ve kurumlarla yaptıkları önemli ve ilgili yazışmalardan karşılıklı olarak birbirlerine bilgi verirler.

şeklindeki ifade kritiktir. Bununla,

- Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığının aracısız olarak Kuvvet Komutanlıkları, diğer makamlar ve kurumlarla yazışma yapabilecekleri kabul edilmektedir.
- Bu yazışmalardan önemli ve ilgili olanlarını karşılıklı olarak Genelkurmay ve Bakanlık birbirlerine bildirecektir. Fakat önemli ve ilgili olan yazışmaların takdiri kendilerine bırakılmıştır.
- Genelkurmay Başkanlığının diğer makam (bakanlıklar) ve kurumlarla yazışma yapabileceği hükme bağlanmıştır.

Kaynağını Anayasadan alan bu düzenleme ile Genelkurmay Başkanlığının farklı statüsü yasa koyucuya bir kere daha tescil ettirmektedir. Bu yolla söz konusu makamın özerk yapısı daha bir pekiştirilmek istenmiştir. Sivil otoritenin askerleri kontrolü şeklinde bir bakış açısı kesinlikle gözlenmemektedir. Amaç, yalnızca ‘işbirliği’ni yasada belirterek zorunlu hale getirmektir.¹¹⁹

1982 Anayasası’nın 117/2 maddesine göre silahlı kuvvetler “yurdu savunmak” görevini, bağımsız bir şekilde ve kendi takdirine göre değil, tam aksine TBMM’ye karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu’na bağlı olarak yerine getirmek zorundadır. Nitekim Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur (m.117/4). Esasen “demokrasi” olduğunu iddia eden bir rejimde bunun aksi düşünülemez. Bu hukuki durum karşısında, bazı asker memurların¹²⁰ rütbeleri ne olursa olsun kendi görevleri dışına çıkarak Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve parlamentonun anayasal görevlerini sahiplenmesi, anayasal düzeni değiştirme girişiminden başka bir şey değildir. Ayrıca, ordu içindeki bazı unsurlar bu girişimde bulunma cesaretini ordunun ülke içindeki en büyük ve düzenli “silahlı kuvvet”

¹¹⁹ Hikmet Özdemir (1993); s. 273, 290.

¹²⁰ *Memur*: Devlet hizmetinde aylıkla çalışan kimse. (*Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*).

olmasından aldıklarına göre, Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddesinde tarif olunan suçun “*cebir*” unsuru da gerçekleşmiş olmaktadır. Çünkü söz konusu unsurların eğer silahları olmasaydı, anayasal görev sınırlarını aşmaya tevessül etmeleri mümkün olmazdı.

Esasen silahlı kuvvetler ancak askeri amaçlarla ve yurt savunmasına katkıda bulunmak üzere faaliyet gösterebilir, istihbarat yapabilir; bu ise ancak savaş durumunda veya sıkıyönetim ilan edilen bölgede ve sıkıyönetimin amacıyla sınırlı olarak yapılabilir. Silahlı kuvvetlerin Cumhuriyetimizin “yegane” koruyucusu olması sadece yurt savunması bakımındandır; onun dışında kalan, Cumhuriyetin nitelikleri gibi hususların vatandaşlara karşı korunması hiçbir şekilde söz konusu olamaz. Çünkü bir demokraside devletin nasıl olması gerektiğini belirleme yetkisine (egemenliğe) sahip olan zaten yurttaşların kendisidir, onların oluşturduğu millettir. Eğer devlet vatandaşların ise ve vatandaşlar için ise, kimi kimden koruyacaksınız? Öte yandan, bir kurumun kendi görevini algılama biçimi eğer yanlışsa, bu yanlışın on yıllar boyunca sürmekte olması onu doğru ve meşru yapmaz. Genelkurmay bu kuralın bir istisnası değildir.¹²¹

Eski Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, Türkiye'nin, Genelkurmay Başkanı'nın statüsünden dolayı NATO'da yaşadığı uyumsuzluğu ve sıkıntıyı şu şekilde anlatır:

NATO Askeri Komitesinde kıran kırana mücadele ediliyor ve benim rastladığım -iki sene de o askeri komitede Türkiye'yi temsil ettim- maalesef, Türk Genelkurmay Başkanı en fazla sıkıntıya sahip olan askerî komutandır. Bir kere, diğer NATO ülkelerinin Genelkurmay başkanlarının komutanlık sıfatları yoktur, karargâh subayıdır. Karargâh subayıdır. NATO'da komutanlık sorumluluğu ve yetkisi olan tek komutan Türk'tür. Karaya da komutanlık yapar, Denize de, Havaya da, Jandarmaya da komutanlık yapar. NATO ülkelerinde başka böyle bir ülke yok. Karargâh subayı. Ama kritik konular olduğunda bir bakarsınız, o 26 kişi anında birleşir, tek kalırsınız. Neden? Çünkü NATO'da görev yapan Genelkurmay başkanlarının birçoğu Avrupa Birliği üyesinin Genelkurmay başkanlarıdır.¹²²

¹²¹ Mustafa Erdoğan (2012); s. 179-182.

¹²² Yaşar Büyükanıt, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, İstanbul Dolmabahçe Sarayı, 8 Kasım 2012, s. 7.

4. İç Güvenlik

Ordu, 1921-1922 arasındaki Millî Mücadele yıllarından başlanarak Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de her zaman bir zabita kuvveti olarak görülmüş ve kullanılmıştır.

Öyle ki, asayişin sağlanması için hiçbir yasa ve ahlak anlayışında yeri olmayan infaz mangası gibi davranmaktan, banka ve özel sektöre ait fabrikaların bekçiliğine kadar yerine getirilen çok çeşitli işler herhalde esas görevi yurt savunmasına hazırlanmak olan asker, yurttaş nezdinde prestij kaybetmesinden başka bir sonuç doğurmamaktadır. Bir kimsenin suçlu olup olmadığına ancak mahkeme karar verebilir. Suçlu bile olsa cezayı mahkeme takdir edebilir. Başka hiçbir kimse veya makam, böyle bir yetkiye sahip değildir. Türkiye Cumhuriyeti’nde ise bir devlet politikası olarak ordunun asayiş işlerinde kullanılması halkın vicdanında derin yaralar açan bazı olayların yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle askeri yönetim dönemlerinde rastlanan bu tür olayların rejim ve asker ilişkisini hangi yönde etkileyeceği açıktır. Mustafa Muğlalı ve Mersin Arslanköy olayları, tek parti dönemindeki rejim ve asker ilişkisinin şekli boyutlarını göstermesi bakımından çok düşündürücüdür.

Türkiye’de artık şu noktanın tartışılması gerekir. Asker ile yurttaşın karşı karşıya bırakılması, yalnızca 1946 öncesinde rastlanılan tek parti yönetimine özgü bir politika değildir. Daha sonra, bugün de benzeri öldürme olaylarına tanık olunmaktadır. Böyle olaylarda suçlu ile sorumluyu ayırmak ve ona göre önlem bulmak gerekir. Belki tetiği çekenin suçlu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Peki, sorumlu kimdir? Sorumlu bizzat devletin kendisidir; 1923’ten beri orduya *asayiş görevi* yaptıran, olur olmaz ilan edilen sıkıyönetimlerde bir devlet politikasına dönüşen garnizon-devlet uygulamaları ile yurttaşları baş başa bırakanlardır. Asker, dünyanın her yerinde kendisine öldürme teknikleri öğretilen kişidir. Özel savaş okullarında bunun için eğitilir. Yok etmesi gerekenin düşman olduğu anlatılır. Emir ve disiplin onun her şeyidir. Ateş emri verilmişse, ateşkes emrine kadar ateş edecektir. “Öldür”, denilirse öldürecektir. Her kademeye bir emir veren bulunacaktır. Belki bazıları daha ileriye giderek, emirlerden kendilerine ek görevler de çıkaracaklardır.

İşverene karşı grev yaparak hakkını arayan işçinin, taban fiyatı yetersiz bularak protesto yürüyüşü yapan çiftçinin, ülkesindeki insan haklarına aykırı uygulamalara karşı çıkan aydının ve öğrencinin yol açtığı dalgalanmaya bir devlet politikası olarak baraj diye sıkıyönetimler ve askeri rejimler konulmaya devam edilirse ve bu, yurt savunması amacıyla eğitilen silahlı kuvvetler aracılığı ile yapılırsa; bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ordu zarar görecektir. Yakın zamanlarda, 1960, 1971 ve 1980 müdahaleleri ardından 1961, 1973 ve 1983’de kışlasına dönmek durumunda kalan Türk Ordusu, biraz da kendi yaralarını sarmak, yıpranmasını asgariye indirmek için geri çekilmiştir.¹²³

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 19.07.1987 tarihine kadar geçen 63 yıl 8 ay 20 günlük sürede, ülkenin çeşitli yerlerinde uygulanan sıkıyönetimin süresi 25 yıl, 9 ay, 18 gündür. Diğer bir deyişle, bu dönemin yüzde 40’ında sıkıyönetim uygulanmıştır.¹²⁴ Bu süreye olağanüstü hal

¹²³ Hikmet Özdemir (1993); s. 28, 30, 37, 38.

¹²⁴ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, Ankara, 1997, s. 71

dönemleri de ilave edilirse, Cumhuriyetin yaklaşık 46 yılı olağandışı koşullar altında yaşanmış demektir.

Türkiye’de rejim, İkinci Dünya savaşı bitiminden 1970’lerin başına kadar ağır çekim bir film gibi, garnizon-devlet uygulamalarından millî güvenlik devletine doğru ilerlemesini sürdürürken, ordunun zabıta kuvveti olarak üstlendiği asayiş sağlama görevinde esaslı bir değişim gözlenmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki ayrılıkçı Kürt aşiretlerin ayaklanmalarına karşı söz konusu bölgelerde görev yapan ordu, 1960’lı yıllarda ve sonrasında işçi sınıfının büyük bir nüfus yoğunluğuna ulaştığı İstanbul, Kocaeli, Zonguldak, İzmir, Bursa, Ankara, Adana, İçel gibi metropollerde de asayiş görevini üstlenmiştir. Bu metropollerin hemen hepsinde üniversitelerin bulunması, işçi ve memur kesimine göre radikal düşünceye daha açık öğrenci ve aydınların, uygulanan resmi politika gereği nüfusun potansiyel tehlike taşıyan kesimi olarak gözetimde bulundurulmalarını gerektirmiştir. Nitekim rejimin askeri yönetim dışında kalan dönemlerde sıkıyönetimi olağan bir yönetim biçimi şeklinde kullanması, uygulamanın süreklilik kazandığını göstermektedir. 1960-80 döneminde, 1964-70 arasındaki beş yıl dışında İstanbul-Ankara başta olmak üzere işçi nüfusun yaşadığı metropoller ve Diyarbakır-Siirt illeri sıkıyönetim ile yönetilmiştir. 1920’lerin başında Anadolu’da gayrimüslimlere zulüm uygulamaları ile ün yapan merkez ordusu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa gibi 1943’te 33 yurttaşını kurşuna dizdiren General Mustafa Muğlalı’nın çok özel örnekler olduğu söylenebilir. Bir daha Sakallı Nurettin Paşaların ve General Muğlalıların çıkamayacağı söylenebilir mi?

1960’da değil, fakat 1971 ve 1980 darbelerinde askeri hapisane ve garnizonlar, fabrika ve atölyelerde işverene karşı sendika kurma mücadelesi veren, hak aramak için anayasa ve yasalar ile kendilerine sağlanmış toplantı ve gösteri hakkını kullanan işçi ve sendikacılarla doldurulmuştur. Soru garip gelebilir, işçinin sigorta primini yatırmadı veya insanca yaşaması için gerekli ücret ve sosyal yardımları ödemedi diye askeri makamlarca hakkında soruşturma açılan işveren var mıdır? Grev yaşadığını duyuran sıkıyönetim bildirimlerinin sigortasız işçi çalıştırmaya herhangi bir yasak getirmemesi, ordunun hakemlik rolünü savunanlar açısından yanıltılması gereken bir sorudur. İşveren örgütleri ve askeri makamlar, çeşitli amaçlarla kamuoyuna bilgi vermek için hazırladıkları broşür ve kitaplarda yalnızca grevler yüzünden kaybedilen iş günleri ile ilgili istatistikleri açıklarlar. Nedense, işçi ücretlerindeki reel azalma, kötü çalışma koşulları ile işverenin ağır ihmali yüzünden her yıl ölen, yaralanan veya sakat kalan işçilerin sayısı Genelkurmay Başkanlığı veya ordu komutanlarının dokümanlarında yer almaz.

DP’nin 1950’de 6 Haziran operasyonu ile başlayan ve 1960 Mayıs’ında bu defa Genelkurmay’a ve kendilerine karşı genç subayların gerçekleştirdikleri bir başka askeri operasyonla sona eren iktidar yıllarındaki rejim ve asker ilişkisi açısından, bu partinin ciddi kapsamlı ve hedefleri belirlenmiş bir ordu politikasına sahip olmadığı görülür. Rejimi sivilleştirme vaadi ile geniş halk desteğine dayanarak iktidara gelen DP ciddi bir ordu politikası oluşturmak yerine, kendine bağlı generalleri göreve getirmek şeklinde ifade edebilecek, kolay fakat komplocu yola girmiştir. Hükümetlerin birlikte çalışacakları askeri şeflere her anlamda güven duymak istemeleri doğaldır ve haklarıdır. Fakat önemli olan güven içinde işleyen bir sistemin kurulmasıdır. Yoksa iş, fazlasıyla subjektif değer yargılarıyla karar veremeye kalır.¹²⁵

Sedat Laçiner, ordunun bir iç güvenlik birimi olarak terörle mücadeledeki rolünü farklı bir bakış açısıyla ele alır ve TSK’yı bekleyen tehlikenin ne olduğunu söyler:

¹²⁵ Hikmet Özdemir (1993); s. 39, 41, 46, 50.

PKK terörüyle mücadelenin 24 yılını şöyle bir hatırlayacak olursak hangi yılında güvenlik güçlerinin mücadelede yetersiz kaldıklarını itiraf ettiklerini ve ciddi bir hesaplaşma içine girdiklerini gördük. Aksine her safhada ne kadar çok başarılı olduğu tekrarlandı duruldu. Oysa PKK teröründe İspanya'nın yaklaşık 20, İngiltere'nin ise yaklaşık 40 misli insan ölmüştür. Yaralananlar, sorgudan geçirilen yüz binlerce insan, dağılan hayatlar, çeyrek asır boyunca olağanüstü bir halde yaşamak zorunda bırakılan milyonlar ve ulusal ekonominin kaybettiği 1 trilyon dolarlık kayıp da eklendiğinde ortada ciddi bir başarı olmadığı anlaşılacaktır. Fakat meseleyi sadece terörist kovalamak olarak aldığımız zaman başarınızı sadece öldürdüğünüz ve yaraladığınız terörist sayısı ile ölçersiniz. 'Ne kadar insan öldürdük, o kadar başarılıyız' anlayışı yerleşir. Sizin kayıplarınız ise başarısızlığınızın göstergesi değil, yeni yeni teröristler öldürmek için güçlü gerekçeler olur. Artık zaman kalmadı. Halının altında yer kalmadı. Toplum kendi kaderine el koymak zorunda. Terörle mücadelede Meclis ve Hükümet sorumluluklarını kolluk güçlerine ve Ordu'ya atmamak zorunda. Aksi takdirde çeteler ülkenin dört bir yanını sarmaya devam edecek, terörle mücadele her seferinde yeni teröristler üretecek, bazıları terörist peşinde terörle mücadele ettiğini sanırken ülke yangın yeri olmaya devam edecek ve en kötüsü kolluk güçleri ve Ordu yeteneklerini kaybederek ülkenin iç ve dış güvenliğini koruyamayacak hale gelecektir.¹²⁶

Terörle mücadelenin yanında, kolluk kuvveti olarak görev yapan jandarma teşkilatının mevcut durumu modern demokratik devletlerde olması gereken kriterlere uymamaktadır. Avrupa'da olmayan jandarma teşkilatının (sadece Fransa ve İtalya'da var, ancak bunlar da Türkiye'nin Jandarma teşkilatı gibi değil tamamen sivil bir birim gibi İçişleri Bakanlığına bağlıdır) Türkiye'de taşıdığı askeri bakış açısı gereği, iç güvenlik ve adli mekanizmada görev yapması sakıncalar taşımaktadır. Jandarma ya tamamen sivil bir kır polisi örgütlenmesine dönüştürülmeli ve Genelkurmayla bağlantısı kesilmeli veya iç güvenlik-adli görevden alınmalıdır. Polis sayısı da buna göre artırılabilir.¹²⁷

¹²⁶ Sedat Laçiner; **Şeffaf ve hesap veren bir ordu ihtiyacı**, Radikal Gazetesi, 17 Ekim 2008. (Erişim: 13 Haziran 2012) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=903799&CategoryID=99>

¹²⁷ Gültekin Avcı (2008); s. 241.

5. Özel Harp Dairesi, Kontrgerilla ve Gayri Nizami Harp

Derin devlet kavramını Türkiye’de ilk kullanan kişi Mahir Kaynak’tır¹²⁸ ve 1995 yılında sunları ifade etmektedir:

Türkiye’de derin devlet yok. Oysa dünyada büyük güçleri temsil eden devletlerin hepsinin içerisinde görünen yöneticilerin arkasında derin devlet vardır. Sovyetler Birliği’nde derin devlet yapılanması gizli servis içerisinde. ABD’de büyük sermayenin etrafında kümelenmiştir. Türkiye’de -eğer kurulursa- her iki devletinkine de benzemeyecek ve ordu etrafında kurulacaktır. Çünkü Türkiye’de siyasal açıdan deneyimli olan, siyasal kararları veren güç, esas itibarıyla ordudur. Ordu Cumhuriyetin de kurucusudur. Türkiye’de istihbarat servisi böyle bir fonksiyona ve yapıya sahip değildir; onun için derin devlet rolünü oynayamaz.¹²⁹

Mahir Kaynak başka bir yerde; “Türkiye’de problem devletin tek olmamasıdır.” derken aslında ışığı doğru yere tutmakta ve konuyu tam olarak aydınlatmak, 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e kalmaktadır:

Gladiodan bahsediliyor, derin devletten bahsediliyor, “Derin devlet var mı yok mu?” Derin devlet var. Derin devlet askeriyeye. Türkiye’de bir tane devlet var aslında. Bunun derini de, düzü de bir tane. Eğer ikinci bir devlet anyorsanız o, askeriyeye işte.¹³⁰

Türkiye’yi bir askeri darbeye sürüklemek için bir kargaşa ortamı¹³¹ yaratılır ve devlete çalışan bazı kiralık katiller bu amaçla cinayet işler. Maşalar ve maşaları kiralayanlar belliyse de maşaları kullananlar hiç ortaya çıkartılmaz.

Rıdvan Akar, 12 Eylül öncesi Maraş olaylarında ‘şartların olgunlaşması’nın nasıl beklendiğini, toplumun darbelere nasıl hazırlandığını komisyonumuza şu şekilde anlatmıştır:

Bugün bile yapılan anketlerde “Özellikle terörlü mücadeleyi ne bitirir?” sorusuna halkın yüzde 44’ü “Askerî darbe, askerî müdahale bitirir.” şeklinde yanıt

¹²⁸ 9 Mart 1971 Darbe Teşebbüsü: Mahir Kaynak, 9 Mart cuntacılarını deşifre ettikten sonra MİT tarafından deşifre edilmiştir, belki de kendi istihbarat servisi tarafından deşifre edilen tek ajandır. 12 Mart 1971 darbesine giden süreçte Doğan Avcıoğlu’nun çıkardığı Devrim gazetesi etrafında toplanan ve ilerinde 27 Mayıs Darbesini yapan Millî Birlik Komitesi’nin gerçek lideri Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu’nun da bulunduğu “Millî Demokratik Devrimciler”, o dönemin siyasi partilerinin demokrasi anlayışının bir oyalamaca olduğunu ileri sürerek uluşu-devrimci yöntem olarak ifade edilen ilkeler doğrultusunda parlamento dışı muhalefeti savunuyorlardı. Devrim gazetesinin genel yayın yönetmeni Hasan Cemal çok sonraları anılarını anlattığı ‘Cumhuriyet’i Çok Sevdim’ adlı kitabında o zamanki maksatlarının “ulusalçı” subayları ikna ederek onlarla birlikte bir “Millî Demokratik Devrim” darbesi yapmak olduğunu yazdı. Nitekim 9 Mart 1971 tarihinde planlanan darbe, ilerinde Mahir Kaynak ve Mehmet Fymür’ün de bulunduğu Millî İstihbarat Teşkilatı mensuplarının durumu Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve 1. Ordu Komutanı Faik Türlün’e haber vermesiyle akamete uğratıldı ve darbeye adı karışan ve Orgeneral rütbesinden daha kıdemli olanlar re’sen emekliye sevk edildi.

¹²⁹ Ömer Lütfi Mete ve Mahir Kaynak; **Derin Devlet Tanımlanamayan Güç**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 114, 151.

¹³⁰ Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 7 Haziran 2012, Ankara Güniz Sokak, s. 64.

¹³¹ Darbe şartlarının oluşmasını beklemek: 12 Eylül’ün önde gelen paşalarından olan Orgeneral Bedrettin Demirel’in acı itirafı: “Darbe kararını çok önceden aldık, ama darbe şartlarının oluşmasını bekledik.” 12 Eylül öncesi iki yılda Türkiye’de 5 bine yakın genç hayatını kaybetti. Bu kanlı sonuçtan özellikle sivillerin büyük ders çıkarmaları gerekir. (Fikri Sağlar ve Emin Özgönül (2000); **Kod Adı Susurluk Derin İlişkiler**, Boyut Kitapları, İstanbul, s. 315.)

verebiliyor. Biz bunca badireleri atlatmış olmamıza, demokrasi bunca yara almış olmasına karşın, hâlâ böylesi bir yaklaşımın halkın kafasının bir yerlerinde var olması, yani bu anlayışın ortadan kaldırılması gerekiyor. Çünkü darbeleri en çok yaptıkları şey şu: Ekonomik ve siyasi konjonktürü kullanarak toplumu bir süre darbeye hazırlıyorlar ve bu hazırlık süreci onların olgunlaşması, yani darbenin olgunlaşmasına kadar geçen bir zaman dilimini kapsıyor. Düşününüz ki Kahramanmaraş katliamı gerçekleştiği sırada Başbakan Bülent Ecevit, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'i arıyor ve diyor ki: "Lütfen bir şeyler yapın, müdahale edin." Yaklaşık 500 bin askeri olan, NATO'nun ikinci kalabalık askeri olan bir ordudan söz ediyoruz. Sayın Evren'in verdiği yanıt: "Yeterli gücümüz yok." İnsanlar orada ölmeye devam ediyorlar. Biliyorsunuz, Maraş katliamı üç gün süren bir katliamdır. Yani üç gün boyunca insanlar orada hayatlarını çoluk çocuk kaybederken neden asker müdahale etmiyor? Çünkü o sırada Bülent Ecevit'le sıkıyönetimin ilan edilmesi, hangi illerde ilan edileceği ve sıkıyönetimin hangi yetkilerle donanacağı konusunda ciddi ve sert pazarlıklar oluyor. Ne zaman ki pazarlıklar sonucunda asker istediğini alıyor, gidiyor Maraş'a, müdahale ediyor ve can kaybını durdurabiliyor. Dolayısıyla, bu bir süreç işi, yani darbeler olgunlaştırılan bir zaman ve sonunda gerçekleştirilen bir süreç.¹³²

Yıllarca derin devlet üzerinde araştırmalar yapan emekli deniz subayı Erol Mütercimler sonunda ulaşamayan bu örgüte ulaşır. Mütercimler'e göre ülkeyi darbelerle sürükleyen de bu örgütün ta kendisidir:

İlk kez bu örgütün adını Emekli Tümgeneral Memduh Ünlütürk'ten¹³³ öğrendiğimde şok oldum. Gerçek anlamda şok oldum. Ünlütürk Paşa kendisinin de bu örgütün içinde olduğunu söyledikten sonra devamında: 'Genelkurmayın da, hükümetlerin de, bürokrasinin de herkesin üstünde bir örgüttür. Yasayla falan kurulmuş bir örgüt değildir. Bu, 27 Mayıs darbesinden sonra CIA, Pentagon tarafından kurdurulmuştur. Bunun içinde bulunan insanlar, vatana ihanet olsun diye hizmet etmezler. Biz vatani kurtarıyoruz, vatana hizmet ediyoruz, vatana yararımız dokunuyor düşüncesiyle bu örgütün içinde yer almışlardır. Özellikle Amerika'da kontrgerilla eğitimi görmüş olan, bu kurslardan geçmiş olan generallerin bir bölümü yeri geldiğinde bu kontrgerilla içinde yer alır.' dedi. Sonuçta ben daha başka insanlardan konuyu araştırdığımda şunu gördüm: Bunun içinde subaylar, emniyetçiler, profesörler, gazeteciler, işadamları ve sıradan insanlar var. Bugün çeteler dediğimiz bu küçük birimler var ya, işte bu birimler yapının içindeki birer bölüm, birer parça. Bülent Ecevit araştırmalarında bunun ne olduğunu gördü. Cumhuriyet tarihinde tanıdığım en gözü kara, daha doğru deyimle en deli cesareti olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, kendisine yapılan suikastı araştırdığında ne dedi? 'Bir örgüte geldim çakıldım.' İşte Özal'ın bahsettiği örgüt bu.¹³⁴

Türkiye'de derin devlet, hakim ve oligarşik zümre olan askeri yelpaze etrafında vücut bulmuştur. Karar alıcılar merkez olarak askeri yapı etrafında ve liderliğinde oluşmuşsa da, yapının içinde istihbarat, medya, mafya, sermaye ve bürokrasiden unsurlar mevcuttur. Uygulayıcılar görünür, yerüstü birimi Özel Kuvvetler Komutanlığı; yeraltı birimleri ise vatansever sivillerden müteşekkildir. Eski CIA Başkanı William Colby, yaptığı açıklamada

¹³² Rıdvan Akar, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 17.

¹³³ *Tümgeneral Memduh Ünlütürk*: 7 Nisan 1991 günü uğradığı suikast sonucunda yaşamını yitirdi. Kontrgerilla ve darbelerle özdeşleşen Ünlütürk, 1917 doğumluydu. Topçu subay, kurmaylığın ardından general oldu. Kontrgerillayı en iyi bilen isimdi. Bu örgütün bütün sırlarına sahipti. Zaten Ziverbey Köşkü'ndeki işkenceli sorguları bizzat yönetmişti. Ama ilginç olan Memduh Ünlütürk'ün son dönemde kontrgerilla hakkında çevresindeki insanlara bir şeyler anlatmasıydı. Yapının sırlarını deşifre ediyordu. İşte o günlerde öldürüldü. (Ecevit Kılıç, 2011, s. 99)

¹³⁴ Can Dündar ve Celal Kazdağlı; *Ergenekon Devlet İçinde Devlet*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 83-85.

“NATO üyesi olması münasebetiyle Türkiye’de Gladio muadili bir yapının varlığı ihtimalinin bulunduğu” ve Türkiye’nin komünistlerin eline düşmemesi için CIA’in antikomünist kuruluşlara destek vermiş olması ihtimali bulunduğunu” en azından ifade etmiştir. Türkiye’de derin devlet devasa bir yapıdır, operasyonel eylemler yapmıştır, yapmaktadır ve tasfiyeye tevessül edilmediği için belli ki yapmaya devam edecektir.¹³⁵

NATO’ya katılmanın doğrudan bir sonucu bu kuruluşun Türkiye’nin hızla militaristleşen yapısını desteklemesi ve hatta yönetmesi olmuştur. Soğuk Savaş boyunca birçok NATO üyesi devlette olduğu gibi, Türkiye’de de Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı’nın (CIA) desteklediği kontrgerilla gladio oluşumu Ankara’daki Amerikan Yardım Delegasyonu¹³⁶ binasında faaliyet gösterdi. Aşırı sağ grupların kullanılarak sokağın militarize edilmesinde NATO’nun uzantısı olarak oluşturulan bu kontrgerilla örgütünün etkisi büyük olmuştur.¹³⁷ 1970’lerde sol örgütlerin Türkiye’deki NATO üslerini ve Amerikan birimlerini hedef alması bir taraftan da sokağı gittikçe artan bir militaristleşmeye mahkûm etmiştir. Yine NATO üç askeri müdahalede de dolaylı ya da dolaysız bir şekilde rol alarak siyasal iktidarın militer bir yapıya bürünmesinin en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur.¹³⁸

12 Eylül darbesinde Amerika’nın tavrını CIA’in ünlü Türkiye istasyon şefi Paul Henze¹³⁹ açıklar: “Aşında Washington olayların bu şekilde gelişmesine izin verdi. Zira çıkarlarımız bunu gerektiriyordu.” Amerika 1980’e geldiğinde İran ve Afganistan’ı kaybettikten sonra, Türkiye gibi bir müttefikin sağlam kazığa bağlanması, Amerika’yı mutlu etmeye yetti.¹⁴⁰

Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla 27 Eylül 1952 yılında Silahlı Kuvvetler bünyesinde ve Millî Güvenlik Kurulu işlevini gören Millî Savunma Yüksek Kurulu’nun kararıyla kurulan, Özel Harp Dairesi’nin tarihi aynı zamanda Türkiye’nin gizli tarihidir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin gizli ordusunun yani Özel Harp Dairesi’nin adı gizlendi. Daire kâğıt üzerinde Seferberlik Tetik Kurulu olarak gözüktü. Özellikle sivil unsurların oluşturulmasında daha rahat faaliyet yürütmek için bu isim tercih edildi. Ancak görevliler kendi aralarında dairenin gerçek adını kullandılar. Özel Harp Dairesi’nin merkezini konuşlandırmak üzere Ankara Kızılay’da bir ev kiralandı. Adakale Sokak 36 numaradaki tek katlı bu ev bahçe içindeydi. Doğrudan NATO merkezinden yönetilen bu daire, Türkiye’de doğrudan Genelkurmay İkinci Başkanlığı’na bağlandı. Böylece yönetimi ve denetimi en üst düzeyde oldu. Askeri hiyerarşi açısından bu, çok önemli bir ayrıcalıktı.

Sovyetler Birliği işgaline karşı ülkenin belli yerlerinde gizli silah ve patlayıcı depoları oluşturuldu. Bunlar çoğunlukla تنها yerlerde yer altına gömüldü. Bu silah zulularının yerini

¹³⁵ Gültekin Avcı (2008); s. 256, 257.

¹³⁶ **JUSMAT** (Joint US Military Mission for Aid to Turkey, "Türkiye'ye Yardım için Ortak ABD Askeri Kurulu"), resmi amacı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne eğitim yardımı yapmaktır ve Ankara Kirazlıdere’de yerleşik ABD askeri kuruluşudur.

¹³⁷ CIA, NATO’ya üye devletler içinde oluşmasında ve eğitiminde büyük katkılar sağladığı yasadışı, gizli ve gölge ordularının örtülü ve kanun dışı operasyonlarında, bu ülkelerin NATO ile yaptığı anlaşmaları bir şemsiye olarak kullanmaktadır. Bu yasadışı yapının faaliyetlerin ortaya çıkması halinde CIA veya NATO gündeme gelmemekte, ypranan o ülkede sızdığı kuruluşlardaki birimler olmaktadır. (Bülent Orakoğlu; **İhanet Çemberi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.11)

¹³⁸ Ali Balcı (2011); s. 45, 46.

¹³⁹ [*Your boys have done it.* 12 Eylül Darbesi sırasında dönemin ABD Merkezi Haberalma Ajansı CIA Türkiye Masası İstasyon Şefi Paul Henze’nin askeri müdahaleyi haber alırken haberi ulaştıran diplomatın [*your boys have done it* (seninkiler yaptı/bizim çocuklar işi bitirdi) anlamındaki konuşması, 12 Eylül Darbesi içinde ABD’nin rolü konusunda tartışmalara neden olmuştur. Henze’den sonra Ankara’daki çocuklar başarıları şeklindeki mesaj Başkan Jimmy Carter’a iletilmiştir. Paul Henze 2003 yılında bir Türk gazetesine verdiği demeçte Bizim çocuklar işi başarılı sözlüğünün Mehmet Ali Birand’ın uydurması olduğunu belirtmiş, ancak kısa bir süre sonra Birand 1997’de Henze ile yaptığı görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtlarını yayınlıyarak Henze’i yalanlamıştır.

¹⁴⁰ Mehmet Ali Birand ve diğerleri, **12 Eylül Türkiye’nin Miladı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 148.

o bölge ile ilgili görevi bulan, dairedaki önemli askerler ve bir de o bölgede bulunan ve kamplarda eğitimden geçirilen sivil unsurlar biliyordu. Olası bir Sovyet işgali veya Komünist tehlikede, Özel Harp Dairesi'nde görevli siviller, bu silahları çıkartacaktı. Büyük bir gizlilikle yer altına gömülen bu silahların numara kayıtları devlette kesinlikle bulunmuyor, kaybolmaları halinde hiç bir yasal işlemde yapılamıyordu. 1970'li yıllarda ülke içinde gerçekleştirilen katliamlarda kullanılan silahlar, sivillerin kullanması için gömülenlerdendi. Yine bu katliam, cinayet ve suikastları gerçekleştirenler, dairenin sivil unsurunu oluşturan "vatanseverler"di. İlk özel harpçi subaylardan ve Özel Harp Dairesi'nin ilk Lojistik Şube Müdürü olan emekli Albay İsmail Tansu, bu sivil güçleri şöyle anlatıyor: “Sivil uzantılar, ülke işgal edilince kullanılmak üzere barış zamanından eğitilip bekletilenlerdir. Görev verilemez. Kopuk tespih taneleri gibi her yere dağılmışlardır. Türkiye'nin her yerindedirler. Savaşla beraber tespihin ipi bağlanır. Görev alırlar. Karı-koca aynı birimdedirler ama birbirlerinden haberleri yoktur. Herkes kendi görevini yapar.”¹⁴¹

Albay Tansu'nun söz ettiği “Beyaz Kuvvetler”, gerekmedikçe silah kullanmayan, daha çok toplum içinde etkin olan, toplumsal kesimleri manipüle eden elemanlar. Meslek sahibi, etkili, itibarlı; ama derin yapı hesabına organize edilmiş ve çalıştırılan kimseler (gazeteci, yazar, milletvekili, siyasetçi, doktor, öğretim görevlisi, din adamı, öğretmen, avukat, polis, hemşire vs). Eğer mevcut iktidarda veya Türkiye'de bir tökezleme, bir sürçme olursa bu sivil unsurlar alana iner ve Türkiye'ye yeniden kâbuslar yaşatabilecek kudrette. Avrupa'daki gizli ordulara olduğu gibi, Özel Harp Dairesi'nin yapısı da Amerikan kuvvetlerine göre oluşturuldu. Amerikan askeri yönergelerinin birebir örnek alındığı bu yapıya göre Özel Harp Dairesi üç ana bölümden oluşturuldu: Gayrinizamî Harp, İstikrar Hareketi ve Psikolojik Harp. Bunlardan Gayrinizamî Harp kendi içinde üç farklı birime ayrıldı: Gerilla Harekâtı, Mukavemet Harekâtı ve Kurtarma Kaçırma Harekâtı. Eğitimlerdeki başucu kaynağı ise FM-31 koduyla başlayan Amerikan askeri yönergeleri oldu. Bunlardan önemli olanları ST-31 koduyla Türkçeye çevrildi. Özel Harpçilerin yanlarında hiç ayırmadıkları temel yönerge; FM-31-15, ST-31-15 koduyla aynen Türkçeye çevrilen¹⁴² Gayrinizamî Kuvvetlere Karşı Harekât'tır. (*Sabra Talimatnamesi'nin orijinali: FM-35 Unconventional Warfare Department Of The Army, Government Printing Office, 1961*).

Bu dairenin eğitimlerde kullandığı diğer bir kaynak da CIA ajanı David Galula'nın yazdığı “Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı Teori ve Tatbikatı” adlı kitap oldu. Albay Hasan Lembed tarafından Türkçeye çevrilen kitap Genelkurmay Başkanlığı tarafından basılıp askerlere dağıtıldı. Yönerge ve Galula'nın Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı kitabında Özel Harp Dairesi'nin yapacağı eylemler ve operasyonlar tek tek yer alıyor. Bunun yanı sıra özel harpçilerin de görevleri net olarak belirtiliyor. Bu görevler ve öneriler dikkatlice okunduğunda 1970'li yılların başından itibaren solculara ve halka yönelik katliamların, aydınlara yönelik suikastların ve hatta darbelerin kimler tarafından ve neden yapıldığı çok net görülebiliyor.

Özel harpçi subayların “öğretmeni” kabul edilen David Galula'nın kitabı, 1960'lı yıllardan günümüze kadar gelen büyük kanlı olaylara adeta ışık tutuyor. Darbeden sonra gerçekleştirilecek seçimlerin dahi nasıl yapılacağını tüm detaylarıyla anlatan Galula, hem sol hareketleri hem de muhalefeti ayaklanma olarak nitelendiriyor. Bu ayaklanmaların en önemli

¹⁴¹ Ecevit Kılıç, **Özel Harp Dairesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11, 44, 52.

¹⁴² Mümtaz'er Türköne bu tercüme ile ilgili ironi yapar: “Galiba hepimiz bir yanlış tercümenin kurbanıyız. Özel Harp Dairesi'nin talimatnamesi 'Sahra Nizamnamesi' ABD'de hazırlanan 'Field Manuel 31-15'in tercümesi. Bu tercüme yanlış yapılmış. Orijinalinde, *ülke dışındaki* askeri operasyonlar için önerilen yöntemler, yanlış tercüme sonucu ülke içinde, yani *'içimizdeki düşmanlar'* için uygulanmış. Dışımızın “dış düşmanlarla” çevrili olması ayrı konu, ama içimizin ‘ç’ düşmanlar’ la dolu olması, bu yanlış tercümenin eseri.” Mümtaz'er Türköne (2010); **Sözde Askerler**, Nesil Yayınları, İstanbul, s. 95.

özelliğinin halk için yapılan mücadele olduğunu kabul eden Galula ayaklanmaların en tehlikeli evresini ise halkla bütünleştiği dönem olarak gösteriyor. Gizli orduya, sol hareketlerin ve muhalefetin halkla bütünleşmelerine izin verilmeden, hızlı müdahale temeleri önerisinde bulunuyor. Sol hareketlerin “siyasi oyunla ya da yıkıcı faaliyetlerle” iktidarı ele geçirebileceğini söyleyen Galula, gizli orduya halkı ayaklanmacılardan yani solculardan ayırmak için teröre yani kontrgerilla operasyonlarına başvurması gerektiğini belirtiyor. Galula, bu operasyonlardan ilkinin “şuursuz terörizm” olarak adlandırıyor:

Şuursuz terörizm; alaka toplamak ve halkın dikkati bir defa çekildikten sonra gizli olarak bulunan tarafları cezp etmektir. Bu da gelişi güzel yapılan terör hareketleriyle, bombaların patlamasıyla, yangın çıkartmakla, suikastlar yapmakla ve mümkün olduğu kadar fazla seyirci cezp edebilecek şekilde toplu olarak, koordine edilerek ve ayarlı şekilde yapılır.

Galula, ilk operasyonunun başarılı olması için devamında gizli ordunun yapacağı suikastlarda kimleri öldürerek başlayabileceğini açıklıyor, “seçilmiş terörizm”:

Seçilmiş terörizm; çarçabuk şuursuz terörizmi takip eder. Bundan maksat halkı mücadeleye sokmak ve askeri olarak halkın pasif suç ortaklığını temin etmektir. Bu memleketin muhtelif yerlerinde bazı kimseleri, halkla en yakın teması olan küçük rütbeli hükümet memurlarını, polis, postacı, belediye reisi, belediye meclis azası ve öğretmen gibi insanları öldürerek yapılır. (David Galula Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı ve Teori ve Tatbikatı (ABH-T ve T) Genelkurmay Basımevi, 1965, s. 84).¹⁴³

Galula'nın bu öğretileri uzun yıllar Özel Harp Dairesi'nde “Kontrgerilla, Ayaklanmaları Bastırma Hareketleri” adlı derste okutuldu. Türkiye'de işlenen cinayet ve suikastlar düşünüldüğünde akla, yaşananlar bu dersin uygulanması mıydı sorusu geliyor. 1964 yılında dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Ali Keskiner imzasıyla yine Genelkurmay Basımevi'nden yayımlanan ve Amerikan ordu yönergesiyle aynı olan ST 31-15 kodlu “Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât Talimatnamesi”nde ise dairenin yeraltı örgütünü oluşturan sivil unsurların yapılmasıyla ilgili detaylı bilgiler yer alıyor. Talimname olduğu için daire içinde uygulanması emir kabul edilen bu düzenlemede; “Sivil kuvvetler genel olarak askeri kuvvetlerin yardımına ve desteğine muhtaçtır. Yardıma ihtiyaç, kaide olarak teşkilat, eğitim ve harekâtın planlanması konularında; desteğe ihtiyaç ise silah, mühimmat, ulaştırma, muhabere malzemesi ikmalinde kendisini gösterir.” deniliyor. Talimatnamede bu sivil unsurların eylemlerinden yargılanmalarının engellenmesi için de bunların hiçbir kanuni statüsünün bulunmadığına yer veriliyor. Aynı talimatnamede bu yeraltı örgütünün yapabileceği eylemler olarak *adam öldürmekten* başlanarak bombalamaya kadar pek çok yöntemden bahsediliyor. Korkunç olarak nitelendirilebilecek noktalardan birisi Emekli Tümgeneral Cihat Akyol'un¹⁴⁴ beyanlarından çıkmaktadır. Özel Harp Dairesinin eski başkanlarından aynı zamanda eski bir MİT görevlisi olan Akyol, Silahlı Kuvvetler Dergisi'nin Mart 1971 tarihli sayısında yazdığı bir yazıda Özel Harp Dairesinde egemen olan anlayışa yönelik olarak şu ibret verici satırları kaydetmektedir:

¹⁴³ Ecevit Kılıç (2010); 56-58.

¹⁴⁴ *Tümgeneral Cihat Akyol: 1966-1971 yılları arasında Özel Harp Dairesinde başkanlık yaptı. Dairenin 27 Mayıs darbesinden sonra oluşan sorunlarını çözdü. Özel Harp Dairesi'nde varlığını bugün bile sürdüren yeni yapılanmaya gitti. Amerikan askeri yapısı ve teknikleri doğrultusunda birlikleri, hatta timleri yeniden dizayn etti. Özel harpçi subaylara göre, Özel Harp Dairesi'nin bugünkü temelleri Cihat Akyol döneminde atılmış, dairenin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Ecevit Kılıç (2010); s. 121, 145.*

Mukavemetin en verimli tohumunun zulüm olduğu bilinmelidir. Bazen gayrinizami kuvvetlerin bu gerçeği bile sahte operasyonlarla halkın mukavemet cephesine iltihakına çalışılır. Halkı mukavemetçilerden ayırmak için sanki ayaklanma kuvvetleri tarafından yapılmış gibi, mücadele kuvvetlerine zulme kadar varan haksız muamele ile sahte operasyonlara başvurulması tavsiye edilir.

Cihat Akyol'un tavsiyelerinin; ST 31-15 kodlu "Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât Talimatnamesi"nde sıralanan görev ve faaliyetlerle uyumlu olduğu görülür. Bunlar: "Adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hale getirme, adam kaçırma suretiyle tedhiş, olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alınması, kundakçılık, sabotaj, propaganda ve dezenformasyon, zorbalık, şantaj." Yok edilen hedef kişinin sağ veya sol düşünce yelpazesinde yer alması fark etmemektedir. Yapılacak eylemin bu oluşumun amacına uygun ve lüzumlu olması yeterlidir.¹⁴⁵

1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin gündeminde Kıbrıs sorunu vardı. Uluslararası düzeyde büyük bir anlaşmazlığa dönüşen Kıbrıs, artık Türkiye'nin iç politikasını da belirlemeye başlamıştı. Gerçekliği olmayan, Kıbrıslı Rumların adadaki Türklere yönelik saldırı düzenleyebileceği dedikoduları Türkiye'deki Rumları tedirgin ediyordu. 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'da meydana gelen olayların¹⁴⁶ "resmi" bilançosu: 3 ölü 30 yaralı, 73 kilise, 1 havra, 8 ayazma, 2 manastır, 3.584'ü Rumlara ait olmak üzere toplam 5.583 işyeri ve evin tahrip edilip yakılması. Gayrimüslimlerin evlerinin işaretlenmeye başlandığı günden itibaren İstanbul polisi alarmdaydı. Eskişehir ve başka illerden de takviye polisler geldi. Olaylar başladığında ise polis, saldırıları seyretmekle yetindi. Olaylar sırasında İstanbul Emniyet Müdürlüğünde görevli polis memuru Berkan Tümerkan, Yassıada'daki duruşmalarda o geceyi şöyle anlattı:

Olaylardan üç saat evvel, yani saat dörtte bize Emniyet Müdürlüğü merkezinden bir emir geldi. Saat beşten sonra hiç bir polis memuru karakolları terk etmeyecekti. Bu haber üzerine hepimiz binada kaldık. Saat altıya doğru her taraftan, özellikle Beyoğlu'ndan saldırılarla ilgili haberler geliyordu. Dükkânlar yağmalanıp kiliseler yakılıyordu. Polis şefimiz Celal Kosovalı o zaman Avrupa'daydı. Biz de onun vekili olan Necati Eğin'e sorduk. Kendisi ikinci bir emre kadar hiç bir müdahalede bulunmamamızı söyledi. Kapıları kilitleyip bekledik.¹⁴⁷

Eski Anayasa Mahkemesi Üyesi Sacit Adak'ın, komisyonumuza yaptığı açıklamalar arasında yer alan, 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili tanıklığını burada vurgulamakta yarar vardır:

Yenikapı'da bir komşumuz Yahudi diğeri Rum'du. Kalabalık öğleden sonra gelmeye başlayınca ve yaklaştığı da görülünce... Bağıra çağıra büyük nümayişlerle

¹⁴⁵ Gültekin Avcı (2008); s. 261, 262.

¹⁴⁶ 6-7 Eylül Olayları: Türk basınına göre 11 kişi, bazı Yunan kaynaklarına göre 15 kişi öldürülmüştür. Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Dilek Güven'in Sabah gazetesine verdiği röportaja göre ölü sayısının az oluşu gruplara "ölü olmasın" emri verilmesi sebebiyledir. Resmî rakamlara göre 30 kişi, gayri resmî rakamlara göre 300 kişi yaralanmıştır. Güven'e göre resmî rakamlara göre altmış olan tecavüz uğrayan ve utanmalarından veya korkmalarından dolayı şikâyetle bulunamayan kadın sayısının 400'e yakın olduğu tahmin edilmektedir. 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, bir sinagog, iki manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5.317 mekân saldırıya uğramıştır. Maddî hasarın, o günün değerine göre 150 milyon - 1 milyar Türk Lirası arasında olduğu tahmin edilmektedir. Demokrat Parti hükümeti zarara uğrayıp tescil ettirenlere toplam 60 milyon Türk Lirası civarında tazminat ödemiştir. Zamanın gazetelerine göre "asil suçlu, Türkleri pronoke eden Rumlardır". Hâlbuki 6-7 Eylül olaylarının sadece Kıbrıs'la ilgili olarak Rumlara yapılmış bir misilleme olmadığını bir göstergesi, tahrip edilen işyerlerinin sadece yüzde 59'u Rumlara aitken, kalan yüzde 17'sinin Ermenilere, yüzde 12'sinin Yahudilere ait olması, hatta dönmelere ve Müslüman olmuş Beyaz Ruslara ait mekânların bile saldırıya uğramasıdır.

¹⁴⁷ Ecevit Kılıç (2010); 59, 74, 75, 81.

dar sokaklardan geliyorlar. Hemen yanımızdaki Yahudi komşumuza -demek fazla varmış- babamlar bir bayrak verdiler Öbür yanımızdaki Rum komşumuza Kur'an-ı Kerim verdiler ki soruyorlar: "Türk müsünüz, Müslüman mısınız değilse ispat edin." Onun ispatı da ya bayrakla olacak ya Kur'an-ı Kerim'le olacak. Yanımızdakiler kurtuldu bizde ama onların yanındakiler Rum ve Yahudi olanlar, Ermeni olanlar tarumar edildi. O sırada biz top oynuyorduk öğleyin, bunu duyan Ermeni arkadaşlarımızdan biraz bizden daha büyük olanlar hemen gittiler. Sonra gördük ki Abraham olan ismini İbrahim diye değiştirmiş kapı ziline ve onlar da kurtuldu. Kapı zillerine bakıyorlar, kimler Türk, Müslüman? Böyle bir sürecin kendiliğinden olmayacağı, kendimizi idrak ettikten sonra anladık. Çok şeyin güdülenerek yapıldığının daha sonra farkına vardık, kolay bir iş değildi çünkü.¹⁴⁸

6-7 Eylül olaylarına neden olan bombalama provokasyonu ve ardından başlayan yağmalama olaylarının iki "kahramanı" vardı: Bombayı Atatürk Evi'ne atan MİT görevlisi Oktay Engin ve Taksim'deki olaylarda yağmacıları yönlendiren, elinde gayrimüslimlerin ev ve işyerlerinin adresleri bulunan Mürşit Yolgeçen. Atatürk Evi'ne bombayı koyanın Engin olduğu ortaya çıkınca Yunanistan polisi tarafından Hasan Uçarla birlikte tutuklandı. Türkiye Başkonsolosluğu Oktay Engin için iki Yunanlı avukat tuttu. Oktay Engin suçluluğu ispat edilince bu iki avukat savunma yapmaktan vazgeçti. Bunun üzerine Atina Türkiye Büyükelçiliği'ndeki hukuk müşaviri, Oktay Engin'in avukatlığını üstlendi. Kısa bir süre sonra Türk vatandaşlığına kabul edilen Engin'in kendisine ve ailesine hükümet kanadıyla yardım edildi. Öğrenci kaydı da İstanbul Hukuk Fakültesi'ne alındı. Selanik Üniversitesinde öğrenim gördüğüne dair hiç bir belgesi bulunmamasına rağmen Üniversite Senatosu Hukuk Fakültesi ikinci sınıftan devam etmesine karar verdi. Üniversiteyi bitirdikten sonra avukatlık stajını yaptı ve 1961 yılında dönemin İçişleri Bakanı Orhan Öztırak'ın yardımıyla emniyet istihbaratında çalışmaya başladı. Görevi, Rumlara karşı istihbarattı. Oktay Engin, siyasi cinayetlerin, kontrgerilla eylemlerinin başladığı yıllardan, 12 Eylül darbesine kadar en kilit makamlarda görev yaptı. Emniyet Müdürlüğü Planlama Daire Başkanlığı'nın ardından Eskişehir ve Nevşehir Valiliği görevlerinde de bulundu ve sonrasında emekli oldu.

Peki, bu tertibin organizatörü, mimarı kimdi? Bombalama haberini veren istihbaratçı Mithat Perin'in sahibi olduğu İstanbul Ekspres gazetesinin o dönemdeki redaktörü ve o sayıyı yayıma hazırlayan Gökşin Sipahioğlu, olayların istihbarat örgütü MAH tarafından organize edildiğini açıkladı. Yıllar sonra konuşan başka bir isim daha vardı: Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu. Olaylar başlamadan birkaç gün önce İstanbul'a gelen ve sonradan Özel Harp Dairesi'nin başına geçecek olan Sabri Yirmibeşoğlu, 1991 yılında gazeteci Fatih Güllapoğlu'na 6-7 Eylül olaylarının Özel Harp Dairesi örgütlenmesi olduğunu anlattı: "Sonra 6-7 Eylül olaylarını ele al. Pardon paşam anlamadım. 6-7 Eylül olayları mı? Tabii 6-7 Eylül olayları Özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı."

Darbe, gizli orduların dünyanın birçok yerinde uyguladığı özel bir harp metodudur. Siyasal cinayetler işleniyor. Kimin yaptığı belli olmayan bombalar patlatılıyor. Katliamlar gerçekleştiriliyor. Sol görüşlü öğrencilerle ırkçılar karşı karşıya getiriliyor... Amaç, halkı bıktırmak ve böylece darbe bile olsa gelecek yönetime razı olmasını sağlamak! Aynı özel harp metodu ve darbe süreci 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da da uygulandı. Darbelerin arkasında CIA ve o ülkelerde oluşturulan gizli ordu vardı. 12 Mart darbesi ardından düzenlenen operasyonlarda özel eğitimli subaylar ile MİT mensupları ortaklaşa yer aldı. Özel Harp Dairesi ve MİT arasındaki bu işbirliği dairenin kuruluşundan itibaren vardı. Hatta işbirliğinden öte bir iç içe geçmişlik durumu söz konusuydu. Bu durumun birinci nedeni, her

¹⁴⁸ **Sacit Adalı**, Eski Anayasa Mahkemesi Üyesi, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 11 Ekim 2012, s. 1.

iki kurumun etkili isimlerinin Amerika ve Almanya'daki özel harp kamplarında aynı eğitmeden geçirilmesi idi. İkinci neden ise MİT'in başına çoğunlukla askerlerin gelmesi ve bu askerlerin de önemli bir kısmının özel harp eğitimi almış olmasıydı. Bu iç çelik ve işbirliğinde komuta üstünlüğü her zaman Özel Harp Dairesi'nde oldu. Planlanmasını çoğunlukla dairenin yaptığı eylemlerin, uygulaması ise MİT'e ve sivil unsurlara düştü. 12 Mart darbesi öncesinde düzenlenen provokatif eylemlerde, operasyonlarda bu durum açığa çıktı. Nedense bu ortak eylem ve operasyonlarda hep deşifre olanlar MİT mensupları oldu. Bu operasyonlara katılan özel harpçilerin kim oldukları hala bilinmiyor.

CHP lideri Bülent Ecevit, o yıllarda yavaş yavaş Avrupa'nın gündemine gelmeye başlayan kontrgerilla tartışmalarıyla ilgili ilk açıklamalarını yapıyordu. Bu konudaki ilk sözünü 26 Mayıs 1973'te istihbarat teşkilatıyla ilgili olarak dile getirdi: "MİT'in ne yaptığı karalıktır." Daha sonra: "Kontrgerilla adlı bu resmi görüntülü, fakat gayri resmi örgütün niteliği ve amacı üzerindeki örtü kaldırılmamıştır. Kontrgerilladan hesap soracağız." Ecevit'in Başbakan olmasının ardından Genelkurmay Başkanı Semih Sancar Başbakanlığa gitti. Devamını Ecevit'ten dinleyelim:

1974'teki başbakanlığım sırasında, zamanın Genelkurmay Başkanı rahmetli Orgeneral Semih Sancar, Başbakanlığın örtülü ödeneğinden acil bir ihtiyaç için, bir kaç milyon lira istedi. O yıllarda milyonlar büyük paraydı ve benden istenen miktar da örtülü ödenekteki paranın tümüne yakındı. Üstelik ben örtülü ödeneği ancak sosyal yardımlar için kullanıyordum ve mecbur olmamakla birlikte bu kaynaktan yapılan tüm ödemeleri belgelere bağlatıp, Başbakanlık Müsteşarı'nın kasasında saklatıyordum. Onun için Genelkurmay'dan bu paranın ne amaçla istenildiğini sormak zorunda kaldım. "Özel Harp Dairesi için" dediler. O güne kadar böyle bir dairenin adını bile duymamıştım. Daha önce onlara parayı ABD veriyormuş. Bir anlaşmazlık çıktığı için ödeneği kesmişler. Özel Harp Dairesinin nerede bulunduğunu sordum. "Amerikan Yardım Heyeti'yle aynı binada" yanıtını aldım. Özel Harp Dairesi'nin Türkiye'nin veya bir kısım topraklarımızın düşman istilasına uğraması durumunda istilacılara karşı gerilla yöntemleriyle ve her türlü yer altı etkinliğiyle mücadeleye hazırlanmak için kurulduğunu anlattı. Adları gizli tutulan bazı 'vatansever gönüllüler' Özel Harp Dairesi'nin sivil uzantısı olarak çalışmak üzere ömür boyu görevlendirilmişlerdi. Gerekliğinde bu gönüllü sivil vatanseverlerin kullanmaları için de Türkiye'nin bazı yerlerinde gizli silah depoları oluşturmuşlardı.

Başbakan Ecevit, Cumhurbaşkanı Korutürk'e Özel Harp Dairesi'yle ilgili bilgileri bir mektupla gönderdi. Bu mektup Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Türkiye'nin sır gibi saklanan gizli ordusu Özel Harp Dairesi'nin varlığı böylelikle Cumhurbaşkanlığı'ndaki resmi belgelere de girmiş oldu:

Örgüt gizlilik içinde çalışır, demokratik hukuk dışındadır. 12 Mart döneminde sözü çok geçen ve kontrgerilla denen kimselerin bu örgüte bağlantılı olma olasılığı vardır. Eylemlerden bazıları alade olmayan güçlü bir örgüt tarafından düzenlenecek niteliktedir. 1 Mayıs 1977 Taksim olayı bu izlenimi vermektedir. Bu örgütte görev almış, yönetici olarak çalışmış kimselerden bazılarının emekli olduktan sonra da bilgilerini ve yetiştirdikleri elamanları, siyasal nitelikteki eylemler için kullandıklarını gösteren belirtiler vardır.¹⁴⁹

Savcı Doğan Öz ve Abdi İpekçi cinayetleri aslında Türkiye'de 12 Eylül askerî darbesini çözmek isteyenler açısından bütün malzemeleri içermektedir. Bu cinayetin dosyaları,

¹⁴⁹ Ecevit Kılıç (2010); s. 82-85, 124, 142, 143, 162-167, 190, 191.

gelişmeleri izlense, araştırılrsa zaten her şey ortaya çıkacaktır. Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz,¹⁵⁰ öldürülmeden kısa bir süre önce Başbakan Bülent Ecevit'e Özel Harp Dairesi ve kontrgerillayla ilgili bir rapor sunuyor. Savcı olarak yaptığı yakalamalardan, aldığı ifadelerden, sorgulamalardan vardığı sonuçları içeren bir rapor sunuyor ve diyor ki: "Türkiye'de esas tehlike Özel Harp Dairesi merkezli kontrgerilladır ve ben adımımı attığım her yerde bununla karşılaşıyorum." Bu raporu yazmasından kısa bir süre sonra evinin önünde öldürülüyor.¹⁵¹ Öldürüldükten sonra katil yakalanıyor. Katil ifadesinde Doğan Öz'ü öldürdüğünü itiraf ediyor. Mahkemede tanıklar da Doğan Öz'ü öldüren katili teşhis ediyorlar ve mahkeme idamla sonuçlanıyor. İbrahim Çiftçi, Doğan Öz'ü öldürmekten idama mahkûm ediliyor. Dosya Askerî Yargıtay'a gidiyor. Askerî Yargıtay'a gittiğinde yine askerî savcı dosyanın onaylanmasını istiyor ve idam kararını 4. Daire onaylıyor. Tam onaylayacak, karar kesinleşecek, karar düzeltmesi talebiyle aynı savcılık dosyası Askerî Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruluna gidiyor ve o Kurul 8'e 7 oyla, delil yetersizliğinden davayı sonuçlandırıyor ve beraatle bitiriyor. Yargıtay kararı, sonunda mahkemenin önüne geri geliyor. Mahkeme şöyle bir karar veriyor: "Elimizdeki bütün deliller, bulgular ve vicdani kanaatimiz bu cinayetin bu şahıs tarafından işlendiğine inanmakla birlikte, Yargıtay Genel Kurulu kararına uymak mecburiyeti nedeniyle beraat kararı veriyoruz." Nasıl oldu da 1 günde oy birliğiyle verilen idam kararı 8 üyenin ikna edilmesiyle beraate dönüştü?

Abdi İpekçi cinayetinde de benzer bir süreç yaşandı, Mehmet Ali Ağca yakalandı, suçunu itiraf etti, katilin sorgulaması sürerken ilginç bir şey daha oldu. Sorgulamayı İstanbul Emniyeti, bizzat o zamanki Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili ve İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş yönetiminde yapmaktaydı. Sorgulamanın yarısında dönemin İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, "Siz yeteri kadar, doğru dürüst sorgulayamazsınız." gerekçesiyle soruşturmayı durdurdu ve "Biz sorgulayacağız." diyerek Abdi İpekçi'nin katili Mehmet Ali Ağca'yı aldı Sıkıyönetim Savcılığına teslim etti. Fakat daha sonra anlaşılıyor ki herhangi bir sorgulama ve soruşturma yapılmamış, sorgulama yapılmamakla kalmayıp sonradan o çok korunaklı Askerî Cezaevinden katilin çok rahat bir şekilde kaçırıldığını herkes biliyor. Bu sorgulamanın daha sonraki aşamaları var. Oral Çelik'in getirilmesi, sonra Oral Çelik'in olay yerinde olduğunu söyleyen tanığın bu tanıklığından vazgeçmesi, tanığın devlet tarafından korunmaması gibi olaylar sonucunda Mehmet Ali Ağca dışında, cinayet konusunda çeşitli sorumlulukları olanlar, işbirlikçiler ve cinayeti azmettirenlerin hiçbiriyle ilgili ciddi bir sorgulama, yargılama, veya cezalandırma yapılmaksızın dosya kapatıldı.¹⁵²

Gladio denen ve Avrupa'da birçok iç çatışma ve iç savaşı kışkırtan kuruluşların NATO vasıtasıyla devletler içinde, ordular içinde kurulduğu biliniyor. Türkiye'deki bunun muadili olan kurum Özel Harp Dairesi'dir ve hâlâ buranın üzerindeki perde kaldırılmış değil. Özel

¹⁵⁰ Doğan Öz, 1978'in Ocak ayında yaptığı bu konuşmadan sonra, kontrgerilla ile ilgili bir dava açma hazırlığına girişti. Başlatacağı büyük soruşturmanın bir ön çalışması olarak kısa bir rapor da yazdı. O raporda şöyle diyordu: "Şiddet olayları, anarşik eylemler olarak nitelendirilebilecek kadar basit değildir. Amaç, demokrasi umudunu yok etmek; onun yerine faşist düzeni gündeme getirmek ve bütün unsurlarıyla yürürlüğe koymaktır. Bize göre bu sonuca ulaşmada CIA, kontrgerilla gibi gizli örgütlerin yönlendirmesi vardır. Bu örgütler, devlet aygıtını geniş ölçüde kendi amaçlarına uygun şekilde dönüştürerek demokrasi düşmanı akımları iktidar yapmayı öngörmüşlerdir." (Darbeyi çete mi hazırladı? Can Dündar, http://www.candundar.com.tr/_v3/#Did=5983 Erişim: 1 Kasım 2012).

¹⁵¹ Başbakan Bülent Ecevit tarafından, o dönemde çatışmaların ve cinayetlerin en çok yaşandığı merkezlerden biri olan Adana'ya atanan *Cevat Yurdakul*. Adana'ya atanmasının ardından Yurdakul, altı ay içinde 17 cinayet dosyasını çözdü ve bu cinayetlerin faali olarak 50'ye aşkın kişi tutuklandı. Ancak asıl hedefi bireysel cinayetlerin failleri değil, bu cinayetlerin arkasındaki yapılanmaydı. 20 Eylül 1979 tarihinde Adana'ya gelen Başbakan Bülent Ecevit'le baş başa bir görüşme yapan Yurdakul, daha sonra görüşmeyle ilgili eşi Ülker Yurdakul'a şunları söyleyecekti: "Çok şükür bütün bildiklerimi anlattım, artık ölsem de gam yemem." Yurdakul, Ecevit'le gizli görüşmesinden tam sekiz gün sonra, 28 Eylül sabahı görev yerine giderken, otomobiline düzenlenen silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirdi. Ecevit Kılıç (2010); s. 11.

¹⁵² **Oral Çalışlar**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 6 Kasım 2012, s. 2-4.

Harp Dairesi kimleri, nasıl ve ne kadar yönlendirdi, ne kadar görevlendirdi? Mesela Korkut Eken, “Biz Abdullah Çatlı’yı 12 Eylül öncesi de kullandık.” dedi. Eğer Abdullah Çatlı 12 Eylül öncesi kullanıldıysa, Abdullah Çatlı’nın neler yaptığı ortada. Yani, Türkiye’yi askerî darbeye götüren bütün kritik cinayetlerde önemli bir isim olarak var. Özel Harp Dairesi bugüne kadar sivil güçlerin denetimine açılmamıştır. Bülent Arınç’a suikast iddiasıyla bir hâkim kozmik odaya girdi, ona not tutmasının dışında hiçbir imkân tanınmadı. Yani “Fotokopi çekemezsin, o belgeleri dışarıya götüremezsin.” dendi. Türkiye’de askerî darbelerin hazırlanmasında rol oynayan karanlık cinayetlerin belgeleri, bilgileri bu kozmik odalarda araştırılmalı, bu kurumlar her açıdan sorgulanmalıdır.¹⁵³

Solu ne pahasına olursa olsun durdurmak, 1970-1980 arasında yoğun çalışan gizli örgütün temel hedeflerindendi. Yıllardır varlığı bilinen, ancak herkesin elle tutamadığı, gözle göremediği bu yapının hedefi ülkücülerle aynıydı ve 12 Mart döneminde öğrenci liderliği daha sonra da ülkücülerin avukatlığını yapmış olan Can Özbay, kendisine yapılan teklif hakkında şunları söyler:

Hukuk Fakültesinde Ülkü Ocağı Başkanı olduğum dönemde karşı kahvede en köşedeki masada tek başına oturan şahsın beni beklediğini, görüşmek istediğini söylediler. Gittim. Şahıs; Can hoş geldin, sen şöyle cesursun, böyle akıllısın, şu kadar beceriklisin, seni daha iyi bir şekilde değerlendirmek istiyoruz. Yeteri kadar maddi imkân temin edilecek, sana kimlik verilecek, mahkemelerde, şurada burada ceza almaman sağlanacak. Buna karşılık vatan haini komünistlere karşı çalışacaksın. Bize bilgi vereceksin, verilen görevleri yapacaksın şeklinde teklifte bulundu. Tabii bu tür teklifler sadece bana değil, benim gibi sağda solda temayüz eden birçok kişiye yapıldı. Pek çok öğrencinin itiraz edemeyeceği avantajlarla teklifler yapıldı. Onlar da kabul ettiler.¹⁵⁴

Rıdvan Akar, konuyla ilgili komisyonumuza şu açıklamayı yapmıştır: “32. Gün”de çalıştığım dönemde bugünlerde çokça tartışılan, hakkında davalar açılmış olan bir emniyet müdürüne çok merak ettiğimiz bir soruyu sorduk. Dedik ki: ‘Bu derin devlet kim?’ Bir devlet var, bir de derin devlet. Kim bu derin devlet? Çünkü kendisi emniyet teşkilatı içerisinde o vasfı haiz ya da isim olarak zikredilen biriydi. Kendisi şöyle ifade etti, dedi ki: ‘Bize göre derin devlet *3 tane J* komutanlığıdır.¹⁵⁵ Siyasetçilerin her zaman devletin sahibi olmadığını düşünürüz. Eğer hükümetten ya da siyasetten bize yönelik bir talep gelirse biz o J komutanlarını ararız ve deriz ki: ‘Bunun ne kadarını verelim?’ O da: ‘Nasıl olsa bu adamlar gıdici. Şu kadarını verin.’ derler. Biz de o kadarını veririz. Çünkü bizim terfilerimiz vesaire gibi birtakım prosesler de oralarda konuşulur. O nedenle biz bu J komutanlarını hükümetten daha çok önemseriz. J komutanlıkları tam olarak ne işleve sahipler, onları tam olarak bilmiyorum.’¹⁵⁶

1980 sonrasında Türkiye, Özel Harp Dairesi’ni PKK’ya karşı güçlendirmeye çalışırken, Batı ülkelerindeki gizli örgütler desifre oluyor ve çözümlene sürecine giriyordu. Başlangıç ülkesi ise en güçlü bulunduğu İtalya oldu. İtalya gizli ordusu üzerinde çalışan İtalyan Hâkim Felice Casson, 1984’te üç polislin öldüğü bombalı saldırı davasının dosyasını yeniden açtı. İlk keşfettiği, bombalı saldırının Kızıl Tugaylar tarafından gerçekleştirilmediği oldu.

¹⁵³ **Oral Çalışlar**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 6 Kasım 2012, s. 4, 5.

¹⁵⁴ Mehmet Ali Birand ve diğerleri (2010); s. 39, 41.

¹⁵⁵ Genelkurmay karargâhında, Genelkurmay İkinci Başkanı’na bağlı: *Personel Başkanlığı (J1), İstihbarat Başkanlığı (J2), Harekât Başkanlığı (J3)*, Lojistik Başkanlığı (J4), Genel Plan ve Prensipier Başkanlığı (J5), Muhabere Elektronik ve Bilgi Sistemleri Başkanlığı (J6), Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (J7) bulunmaktadır. (Levent Kalyon, **Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları**, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 40, 41.)

¹⁵⁶ **Rıdvan Akar**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 22.

Bombalamada kullanılan patlayıcının da NATO tarafından kullanılan C4 olduğunu ortaya çıkardı. Saldırının sol örgütler tarafından değil sağ örgütler ve askeri gizli servis tarafından gerçekleştirildiğini de belirledi. Soruşturmayı derinleştiren Casson, Gladio'yu tamamen açığa çıkartıp sorumluların yargılanmasını sağlamak istiyordu. Bu amaçla Ocak 1990'dan İtalyan Askeri Gizli Servisi'nin arşivlerini incelemek için başbakanlığa ve diğer üst düzey makamlara başvurdu. Yedi ay sonra Başbakan Giulio Andreotti, Casson'un istihbarat servisinin arşivinde araştırma yapmasına izin verdi. Casson, görevi Türkiye'deki Özel Harp Dairesi'yle aynı olan Gladio'nun varlığını kanıtlayan belgeleri arşivden buldu. Ulaştığı belgeler sadece İtalyan gizli ordusu Gladio ile ilgili değildi; Amerika ve İngiltere tarafından NATO bünyesinde diğer Batı ülkelerinde oluşturulan örgütlerin varlığını ve bunların sağ ve milliyetçi teröristlerle ilişkilerini ortaya koyan belgeler de çıkarttı.

Bunun üzerine bu örgütün karıştığı cinayet ve katliamları açığa çıkartmak için İtalya Meclisi'nde milletvekillerinden bir komisyon oluşturuldu. Komisyon, 2 Ağustos 1990'da Başbakan Giulio Andreotti'den Gladio'nun varlığı, niçin ve ne amaçla kurulduğu hakkında en geç 60 gün içinde detaylı bilgi verilmesini istedi. Ertesi gün başbakan Andreotti gizli örgütün varlığını kabul etti, ancak bu örgütün faaliyetlerinin 1972'ye kadar devam ettiğini, ondan sonra dağıldığını savundu. Ayrıca verilen süre içinde komisyona detaylı yazılı bir rapor vereceğini açıkladı. Ancak Andreotti, komisyonu oyalamaya, yanlış yönlendirmeye, bazı olayları manipüle etmeye çalışıyordu. Bunun üzerine ülkede yüz binlerce kişi günlerce “gerçeği istiyoruz” sloganları ve pankartlarıyla protesto yürüyüşleri düzenledi. Sonunda Andreotti, komisyona nihai raporunu gönderdi. Raporunda Gladio'nun NATO ülkelerinde olduğu gibi bir yeraltı direniş örgütü olarak olası Sovyetler Birliği işgaline karşı oluşturulduğunu anlattı. Gladio, CIA tarafından sağlanan silah, teçhizat ve diğer mühimmatlarla dağlarda, ormanlarda, mezarlıklarda tam 139 silah deposu oluşturmuştu. Daha sonra bu silah depolarından birkaçı ortaya çıkartıldı. Tüm bunların sonunda örgütün karıştığı tüm olayların dosyaları yeniden açıldı. İtalya Senatosu 370 sayfalık çok detaylı bir rapor hazırladı. Yıllarca Türkiye'dekine benzer kanlı eylemlerle ülkenin gündeminde kalan örgütün varlığını ve devam ettiğini devlet de kabul etmek zorunda kaldı ve faaliyetlerine son verildiğini açıkladı. Başbakan Giulio Andreotti bile örgütün suçlarıyla ilintili olarak hâkim karşısına çıktı.

İtalya'dan sonra Gladio tartışması Yunanistan'a sıçradı. Savunma bakanı Nikos Kouris, ‘koyun Postu’ kod adlı örgütün Soğuk Savaş sürecinde aktif olduğunu doğruladı. Bu süreçte devlet yetkilileri de örgütün kesinlikle ülke içinde faaliyette bulunmadığını savunarak faaliyetine son verildiğini söyledi. Çözülmenin sıçradığı üçüncü ülke Almanya oldu. Eski Nazi subayı Peter Naumann, 1995'te örgütün 13 yeni silah deposunu gösterdi. Naumann bu depoların eski olmadığı, son 17 yılda oluşturduğu bilgisini de verdi. Zamanla NATO üyesi Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg'da da bu gizli örgütler açığa çıkartıldı. Tüm bu ülkelerdeki devlet yetkilileri, örgütlerin dağıtıldıklarını açıkladı. Geriye bir tek Türkiye kalmıştı. Bülent Ecevit'in yaptığı yeni açıklamalara ve basında yer alan Özel Harp Dairesiyle ilgili yer alan “Kontrgerilla Özel Harp Dairesidir” haberlerine rağmen: Özel Harp Dairesi 1992'de Özel Kuvvetler Komutanlığı adını alarak tümen seviyesine yükseltildiğinde, sivillerin bağlı olduğu birim ayrı bir daireye dönüştürülmüştür. Batı'da bu gizli orduların sivil unsurları tamamen dağıtılıp, kendileri için oluşturulan silah depoları açığa çıkartılırken, Türkiye'de sivil unsurların sayısında artışa gidilmiştir. Seferberlik Tetkik Kurulu'nun komuta seviyesi bu gün tümgeneral düzeyindedir. Çoğunlukla kilit bölgelerde ve noktalarda bulunan sivil unsurların sayıları hakkında kesin bir rakam bilinmemektedir. Bu konuda bugüne dek bir rakam bile telaffuz edilmiş değildir. Ancak sayıları yüz binlerle ifade edilmektedir.

1990'larda Özel Harp Dairesi ve Kontrgerilla tartışması tam 27 kez TBMM gündemine getirildi. Ancak bir türlü Meclis araştırması kararı çıkmadı. Ordu, PKK'ya karşı aktif olarak kullanılan Özel Harp Dairesini kapatmak, sivil unsurlarını da lağvetmek yerine daireyi yeniden yapılandırma yoluna gitti. Dairenin nasıl yapılandırılacağını belirleme görevini ise bizzat Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş üstlendi. Güreş, bunun için İngiltere'ye gitti. Ardından Amerika'ya iki ülkenin de Özel Harp Dairesiyle aynı işlevi gören yapılarını inceledi. Ardından Amerikalıların yardımıyla dairenin yapısında değişikliklere gidilerek Özel Harp Dairesi'nin adı 1992'de, Özel Kuvvetler Komutanlığı olarak değiştirildi. Tıpkı Seferberlik Tetkik Kurulu'nun Özel Harp Dairesi adını alması gibi.¹⁵⁷

Meclis'te Özel Harp Dairesi'nin faaliyetlerinin araştırılması önergeleri ret edilirken Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki faili meçhul cinayetler doruk noktasındaydı. Özellikle de Kürt sorununa duyarlı gazeteciler, aydınlar, siyasetçiler öldürülüyordu. Hiçbir cinayetin faili yakalanamıyordu. Hatta soruşturmasının bile yapılmadığı cinayetler oluyordu. 1993 yılından itibaren ise faili meçhul cinayetlerde Güneydoğunun yanı sıra dikkat çeken bir başka bölge daha oldu: Bolu-Düzce-Sapanca'nın kesiştiği sınırlar. Hedefte bu kez Kürt iş adamları vardı. 'Ölüm Üçgeni' adı verilen bu bölgenin çok önemli bir özelliği var. Özel Harp Dairesi'nin 1950'li yılların sonlarından itibaren, olası bir işgal durumunda Sovyetler Birliği ordusunu durdurmak amacıyla sivil unsurları örgütlediği bölgeydi burası. Kürt iş adamlarının bu bölgede öldürülmesi, 1993 yılı Millî Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlardan sonra başladı. Özel Harp Dairesi'nin ve diğer güvenlik kuvvetlerinin Güneydoğu'da yürüttüğü mücadele tek başına yeterli değildi. En önemlisi örgütün ekonomik kaynaklarının kesilmesi gerekiyordu. 5 Temmuz 1993 günü MGK'ya sunulan rapora göre, kaynaklardan biri de Kürt işadamlarıydı. Ve bu iş adamlarının büyük kısmı Türkiye'nin en zenginleri arasında yer alıyordu. MGK toplantısından bir süre sonra "PKK'ya yardım eden iş adamları" adı altında bir liste hazırlandı. Listede 67 Kürt iş adamının ismi vardı. Listenin başında Liceli iş adamı ve PKK'nın yayın organı olmakla itham edilen Özgür Gündem gazetesinin ortağı Behçet Cantürk vardı. Listede yer alan diğer isimlerin de kimler olduğu konuşulurken Başbakan Tansu Çiller, 4 Kasım 1993 tarihinde İstanbul Holiday Inn otelinde ilginç bir açıklama yaptı: "Türkiye milis hareketi niteliğine dönüşmüş ve yaygınlaşmış bir terör hareketiyle karşı karşıyadır. PKK'nın haraç aldığı iş adamları ve sanatçıların isimlerini biliyoruz, hesap soracağız." O günlerde bu açıklama fazla önemsenmedi. Çiller'in ne kadar ciddi olduğu iki ay sonra anlaşıldı. Medyada sık sık adı "PKK'ya yardım eden işadamları" arasında geçen, Kürt mafyasının önemli ismi Behçet Cantürk, 14 Ocak 1994'te kaçınıp öldürüldü, Sapanca yakınlarında cesedi bulundu. Kürt işadamlarının kimler tarafından öldürüldüğünün ipucu Susurluk kazasından sonra Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'ın hazırladığı Susurluk Raporu'nda yer aldı:

Kim olduğu ve ne yaptığı aşikâr olmasına rağmen devlet, Cantürk'le baş edememiştir. Yasal yollar yetmemiş, neticede Özgür Gündem Gazetesi, plastik patlayıcılarla havaya uçurulmuş, Cantürk'ün devlete biat etmesi beklenirken, adı geçenin, yeni bir tesis kurmak üzere harekete geçmesi üzerine öldürülmesi kararlaştırılmış ve karar infaz edilmiştir. Böylece 100 kişiye yakın olduğu tespit edilen ve zamanın Başbakanı'nın ifade ettiği 'PKK finansörü iş adamları' listesinden bir kişi eksilmiştir.

Geriyeye tek soru cevapsız kalıyordu: Kürt işadamları neden bu bölgede öldürüldü, bu bölgenin özelliği neydi? Bu bölge Özel Harp Dairesinin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi işgal etme olasılığına karşın sivil halkı eğitimden geçirdiği yerdirdi. Özel Harp Dairesi'nin planına göre Rus ordusunun engellenebileceği son nokta burasıydı. Adapazarı - Bolu - Sapanca

¹⁵⁷ Ecevit Kılıç (2010); s. 282, 283-284, 290, 296.

üçgenindeki sivil unsurlar halkı da örgütleyerek Sovyetler Birliği ordusunu vuracaktı. Ayrıca işgal durumunda sivil unsurların kullanılmaları için bölgede bir de silah deposu vardı. Peki, Komünistleri son durdurma noktası olarak Özel Harp Dairesi neden bu bölgeyi seçmişti? Bunun cevabını da yine Özel Harp Dairesi'nden emekli albay verdi: “Bu yerlerin coğrafi yapısı direnişe uygun. Dağınk araziler ve geniş ormanlıklardan oluşuyor. Bölgedeki yapılaşma da dağınk. Evler birine çok uzak. Bu durum kontrolü güçleştirir. Ayrıca bu bölgede çoğunlukla Çerkez, Çeçen, Abaza, Türkmen gibi silah tutkunu ve operasyonlarda görev alabilecek insanlar çoğunlukta. Lazlar da yoğunlukla yaşıyor. Bu nedenle silah zaten bu bölgenin kültürünün bir parçası. İstanbul ile Ankara arasındaki konumu da önemli.” Cinayetler döneminde bölgenin önemli bir bölümünü içine alan Bolu Emniyet Müdürlüğü'nde ise yıllarca tanıdık bir isim görev yaptı: Uğur Gür. 12 Mayıs 1977 katliamında, alanda bulunan ve olayların başlamasında sorumluluğu bulunduğu iddia edilen polis şefi. Hatta kalabalığın üzerine ateş açılan Sular İdaresi üzerindeki polis olarak basına yansdı. Kanlı olayların yaşandığı 1970'li yılların tamamında İstanbul'da görev yapan Gür, cinayetlerin başlamasından önce 1992'de Bolu Emniyet Müdürü oldu. Tam 12 yıl Bolu'da görev yaptı.¹⁵⁸

PKK Terör Örgütü'nün Güneydoğu Anadolu Bölgesinde artan terör faaliyetleri üzerine, 1983'te kurulmuş bulunan Jandarma İstihbarat Grup Komutanlığı bölgede aktif hale getirildi. Cem Ersever'in hazırladığı raporlar doğrultusunda bu komutanlık yeniden yapılandırıldı. 1987'de Jandarma İstihbarat Grup Başkanlığı'nın adı Jandarma İstihbarat Terörle Mücadele olarak değiştirildi. Böylece varlığı yıllarca tartışılacak JİTEM kurulmuş oldu. 1996 yılında patlayan Susurluk skandalının ardından dönemin Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'ın hazırladığı meşhur Susurluk Raporu'nun devlet sırrı olduğu gerekçesiyle sansürlenmiş bölümlerinde JİTEM'in kuruluş hazırlıklarının Hulusi Sayın'ın Jandarma Genel Komutanlığı Kurmay Başkanlığı yaptığı dönemde tamamlandığı bilgisi yer aldı (Kutlu Savaş, Susurluk Raporu, s.79). JİTEM kurulmuştu ama hiçbir yasal dayanağı yoktu. Tamamen illegal bir yapıydı.

JİTEM oluşturulurken Özel Harp Dairesi'nin yapısı örnek alınmıştı. JİTEM'in kurulmasıyla birlikte Güneydoğu'da faali meşgul cinayetler başladı. İnsanlar evlerinden, işyerlerinden götürülüp ya da yolda çevrilip gözaltına alındı. Kaçırılanların bazıları birkaç gün sonra ya bir köprü altında, ya da bir yol kenarında ölü olarak bulundu. Büyük çoğunluğun cesetleri bile bulunamadı. Bu cinayetlerin arkasında hep aynı örgüt vardı: JİTEM. Eylemleri nedeniyle JİTEM, en çok terörle mücadeleye zarar verdi. Hatta sekteye uğrattı. Bugün artık kabul edilen bir gerçek var: JİTEM'in terörün bitirilmesi noktasında hiçbir faydasının olmadığı, aksine büyük zararlara sebebiyet verdiği gerçeği. JİTEM'in bölge halkına verdiği zarar ortada. En büyük zararlardan birisini ise Türk Silahlı Kuvvetlerine verdi. Çünkü kurucu unsurlarının subaylar olması nedeniyle bölge halkı, bu yapıyı orduyla bir tuttu. Bu da dağda terörle mücadele eden subayların bile zan altında kalmasına neden oldu. En önemlisi ise JİTEM, bölge halkının devlete güveninin sarsılmasına yol açtı. JİTEM'in eylemlerine baktığımız zaman PKK ile Kürt halkını bir tutma politikası net bir şekilde görülüyor. Bu JİTEM liderlerinin gazete arşivlerine düşen sözleriyle kendini gösteriyor. Ama JİTEM liderlerinin aksine terörün şiddetle bitmeyeceği noktasında ısrar eden, bu noktada yapılacak en büyük hatanın da yöre halkı ile PKK'ya aynı gözle bakılması olacağını vurgulayan güvenlik görevlileri de var: Korgeneral İsmail Selen, Emniyet Müdürü Gaffar Okkan gibi... Ama ne yazık ki bu isimler de suikastlara kurban gitti.

¹⁵⁸ Ecevit Kılıç (2010); s. 297, 299, 300.

Asayiş Kolordu Komutanlığı'nın ilk komutanı aynı zamanda JİTEM'in de kurucusu Korgeneral Hulusi Sayın, emekli olduktan iki yıl sonra 30 Ocak 1991'de bir suikast sonucu öldürüldü. Hulusi Sayın suikastını Dev-Sol üstlendi. Sayın'ın öldürülmesi, görünürde Dev-Sol tarafından, işlenecek seri general cinayetlerinin ilkiydi. Emekli Tümgeneral Memduh Ünlütürk 7 Nisan 1991, Tuğgeneral Temel Cingöz 23 Mayıs 1991, emekli Korgeneral İsmail Selen 24 Mayıs 1991, emekli Orgeneral Adnan Ersöz 13 Ekim 1991, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yapmış olan Emekli Oramiral Kemal Kayacan 29 Temmuz 1992'de uğradıkları suikastlar sonucunda hayatlarını kaybettiler. Peki, cinayetlerin arkasındaki güç kimdi? Tümgeneral Memduh Ünlütürk'ün kontrgerilla hakkında sahip olduğu sırlara Orgeneral Adnan Ersöz de sahipti. Hem ordu içinde önemli bir istihbaratçıydı hem de MİT Müsteşarlığı yapmıştı. Oramiral Kemal Kayacan ise NATO konsepti çerçevesinde kurulan Özel Harp Dairesi'ni çok iyi biliyordu. Özel harp Dairesi hakkında bildiklerini yazmaya karar vermişti. İşte Kayacan da o günlerde öldürüldü. Asayiş Kolordu Komutanlığı'nı Hulusi Sayın'dan devralan İsmail Selen de JİTEM 'i yönetti. Ama pasifize ederek. Bu nedenle JİTEM'ci subayların hedefindeydi. Bir de terörle mücadele yönetimini eleştirince görevinden alınmıştı. Zaten öldürülmesi görevden alınmasından kısa bir süre sonra oldu.¹⁵⁹

İşadamı Özdemir Sabancı'ya düzenlenen suikast, derin devletin gözünü kararttığı karanlık olaylardan sadece bir tanesidir.¹⁶⁰ Bu suikastın stratejik amacı ile ilgili olarak 2005 yılında Mahir Kaynak'ın analizi: “Bütün para sahiplerine, ‘Kürt sorununa karışmayın. Sizi 27. Katta bile buluruz.’ mesajı verildi.”¹⁶¹ Bu sözlerin ciddiyeti ve doğruluğu 2 Eylül 2008 tarihinde basına da yansıyan bir videoda daha iyi anlaşıldı. Karagümrük çetesi lideri Nuri Ergin ve kardeşlerinin 2000 yılında Uşak Cezaevinde çıkardıkları isyan sırasında, Nuri Ergin Özdemir Sabancı suikastının faili Mustafa Duyar'ı öldürme emrini kendisine Tuğgeneral Veli Küçük'ün verdiğini söylemiştir. Görüntülerde Nuri Ergin:

‘Bu devlet bana Mustafa Duyar'ı öldürttü, ben öldürdüm. Şimdi canlı söylüyorum.’ Kardeşi Vedat Ergin de; ‘Veli abiyi ara, Veli Küçük'ü ara. Bizi sor! Başka bir şey söyleyiyorum. Allah'a emanet olun!’

demişlerdir. Suikastın arkasında derin devletin olduğu, DHKP-C'yi taşeron olarak kullandığı şüphesi ağırlık kazandı. Peki, ama Sakıp Sabancı'yı derin devletle karış karşıya getiren şey neydi? Onu kimler, neden hedef almış olabirdi? Gazeteci Ersin Kalkan:

Çünkü sermaye sınıfı kontrolden çıkmaya başlamıştı o dönemde. Kürtler ve Türklerin arasında süren bu anlamsız savaşı çözmek için bir demokratikleşme paketi hazırlamışlardı. TUSİAD, Prof. Doğu Ergil'in başkanlığında bir heyete demokratikleşme paketi hazırlatmıştı. TUSİAD'ın yönetiminde o dönemde Sabancı ailesi vardı. Demokratikleşme paketi olmayacak şeyler söylüyordu. Asker vesayetine doğrudan değinmese bile, demokratikleşme sürecinin doğrudan meclisin iradesiyle ve meclis dışı güçlerin tasfiyesiyle mümkün olabileceğini ve onların kontrol edilmesiyse mümkün olabileceğini söyleyen, bugün aslında “açılım” adı verilen pakete de öncülük eden bir metindi.

¹⁵⁹ Ecevit Kılıç; **Jitem Türkiye'nin Faili Meçhul Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 97-106.

¹⁶⁰ *Özdemir Sabancı*, 9 Ocak 1996'da DHKP/C militanları Fehriye Erdal, İsmail Akkol ve Mustafa Duyar tarafından İstanbul Levent'teki Sabancı Merkezi'nde uğradığı silahlı saldırı Toyotasa Genel Müdürü Haluk Görgün ve Sekreter Nilgün Hasefe'yle birlikte yaşamını yitirdi. Sabancı Center binasında çalışan ve diğer iki katilin binaya girmesini sağlayan Fehriye Erdal, 3 Kasım 1996'da meydana gelen Susurluk Kazasında ölen polis müdürü Hüseyin Kocadağ'ın tavassutuyla işe alınmıştı.

¹⁶¹ Ömer Lütfi Mete ve Mahir Kaynak (2005); s. 165.

Sakıp Sabancı, bir yıl önce İstanbul Sanayi Odası'ndan bir heyetle birlikte Diyarbakır'ı ziyaret etmişti. Bu geziden sonra “Doğu Anadolu Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Politikaları Raporu”nu hazırladı. Kitap olarak da yayımlanan bu rapor, bölgede yatırımların teşvik edilmesi ve artırılması için bir sistem geliştirmeyi öneriyordu. Ancak, sorunun sadece fabrika kurmakla çözülemeyeceği görüşündeydi. “İspanya ve İngiltere’de de bu tür olaylar oldu, onları inceleyelim” diyordu. Bu sözler o günlerde birçok kesimde tepki uyandırmıştı. Hatta MHP lideri Alparslan Türkeş, Sabancı’ya “Sakıp Ağa, çizmeden yukarı çıkıyorsun. Politikayı oyuncak mı zannediyorsun!” bile demişti. Suikastla birlikte Sabancı ailesi sessizliğe gömülürken, Mustafa Duyar cezaevine girdi. “Bildığım her şeyi açıklamaya hazırım” dediği günlerde, Can Dündar kendisiyle röportaj yapmak istedi. Adalet Bakanının izin verdiği röportajı, dönemin Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun engelledi. Çok geçmedi, Duyar’ın kaldığı Afyon Cezaevi’ne “Karagümrük Çetesini” üyeleri nakledildi. Çete üyeleri, Duyar’ın kaldığı hücrede, başına üç kurşun sıkarak öldürdü, tarih 15 Şubat 1999’du. Mustafa Duyar artık bildiklerini asla açıklayamayacaktı.¹⁶²

Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanı (1997) Bülent Orakoğlu’nun bir tespitini burada hatırlatmakta yarar var: “11 yıl istihbarat ve terör şube müdürlüğü, 9 yıl da el emniyet müdürlüğü görevinde bulundum, edindiğim tecrübelerden Hizbullah, PKK ve Dev-Sol’un sanki bir yerlerden yönetildiğini gördüm.”¹⁶³

Eski Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, JİTEM isminde bir teşkilat görmediğini söyler:

Devlette çok uzun süre hizmet yaptım, “JİTEM” diye bir teşkilat görmedim. Diyarbakır’da kolordu komutanlığı yaptım. Yasal zemine oturmuş “JİTEM” diye bir teşkilat yok.¹⁶⁴ Ama ben mesela biliyorum. Bir tarihte Genelkurmay İkinci Başkanı iken bir bankanın yöneticilerinden biri beni ziyaret etti. Nezaket ziyareti yani iş ziyareti değil. 2 kişi gelmiş bankasına “Biz JİTEM elemanıyız. Şunu yapacaksınız, bunu yapmayacaksınız.” falan filan gibi birtakım şeyler söylemiş. Dedim ki: “Yahu, sen onları oyalayıp polise haber veremedin mi?” Ver polise haber. Gelmiş bana söylüyor. “Bana söylemenin ne faydası var, polise haber vereceksin.” Zaten sonra yok olmuşlar. Yani böyle kendilerine isim takan, karanlık işlere bulaşmış insanlar Türkiye’de olabilir. Ama buna “JİTEM” diye bir isim takmak da bence uygun değil.¹⁶⁵

İsmail Beşikçi, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’deki askeri darbelerin önemli nedenlerinden birinin Kürt sorunu ve Kürt milliyetçiliğindeki gelişmeler olduğunu ifade ediyor. Bunun dile getirilmemesi Kürtleri, Kürt sorununu, özellikle Kürtlerin bilincine çarptırmamak endişesiydi. Bu konuda bir bilincin gelişmesi, Kürt sorununun, Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine hizmet ederdi. Bu bakımdan askeri darbelerin nedenleri sayılırken, Kürtlere, Kürt sorununa ima bile yapılmamasına özen gösterilirdi. Ama darbelerin önemli bir nedeni Kürt

¹⁶² Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız; **Son Darbe: 28 Şubat**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 132-133.

¹⁶³ *Hizbullah, PKK ve Dev-Sol bir yerlerden yönetiliyor*. Zaman Gazetesi, 24 Mayıs 2012. (Erişim: 6 Eylül 2012) http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberNo=1292577&title=bulent-orakoglu-hizbullah-pkk-ve-devsol-bir-yerlerden-yonetiliyor&haberSayfa=1

¹⁶⁴ Jandarma Asayiş Komutanı Korgeneral Hikmet Köksal imzalı ve 22 Şubat 1990 tarihli Jandarma Binbaşı Ahmet Cem Ersever’e verilen takdir belgesinde: “... SİLOPİ JİTEM-2 Tim Komutanı” tabiri geçmektedir. (Ecevit Kılıç 2011; s. 76) Yine “Jitem’i Ben Kurdum” diyen emekli Albay Arif Doğan, aynı isimli kitabında “Olay Değerlendirme Raporu” örneği sunmuş ve raporun altında ilgili Jandarma Üsteğmen’in adı soyadı ile “JİTEM-2 İstih. Sb.” unvanı yer almıştır. (Arif Doğan 2011; s. 208)

¹⁶⁵ **Yaşar Büyükanıt**, Türk Silahlı Kuvvetleri 25. Genelkurmay Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, İstanbul Dolmabahçe Sarayı, 8 Kasım 2012, s. 9.

sorunuydu. Kürt sorununu geriletmek, toplumun gündeminden düşürmek önemli bir nedendi.¹⁶⁶

JİTEM, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hukuk devletinin askıya alınmasını, yasadışılığı, teröre karşı terörü ifade ederken; bu oluşumun başka bir versiyonu 3 Kasım 1996’da Susurluk skandalıyla gün yüzüne çıktı. Görevleri terörle mücadele etmek olanların, ülkeyi yönetmek adına yola çıkanların, kamu görevlilerinin, uyuşturucu tacirleriyle girdiği sıkı işbirliğinin, karanlık işlerin, kanunsuzluğun, haraçların, fidyelerin, faili meçhullerin, derin devletin fotoğrafıydı. O fotoğrafta; mafya liderleri, PKK itiraflıları, özel harekâtçı polisler, emniyet güçleri, siyasiler, istihbarat elemanları, işadamları, askerler, silah kaçakçıları yerlerini aldılar. Kısa zamanda anlaşıldı ki Susurluk aslında yıllardır alttan alta süregelen düzenin adıydı. Sürekli Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi Üyesi Ufuk Uras, Susurluk’ta kapanmayan defterin Türkiye’ye maliyetini en iyi anlatanlardan:

Susurluk olayı gerçekleşikten hemen bir gün sonra Türkiye genelinde süpürge eylemleri başlattık. Çeteleri süpürelim, yurttaşlar siyasetin bir parçası olsun diye. Fakat hatırlarsınız o dönem Mehmet Açar’ın ‘Bir tuğlayı çekersem yıkılır bu duvar’ veciz ifadesi vardı. Ya da ‘Ne yaptysam MGK’nın bilgisi dâhilinde yaptım’ diye. Bu işler genelde birisine fatura ediliyor, doğrudan bir sistem sorgulanması gelmiyor. O defter kapanmadığı için bu gün hâlâ hikâye devam ediyor.¹⁶⁷

Özel Harp Dairesi’nin kuruluşunun üzerinden tam 60 yıl geçti. Bu süre içinde değişen tek şey adı oldu. En önemli ve en tehlikeli gerçek de 1970’li yılları kana bulayan sivil unsurların hala faaliyette olması. Uğur Mumcu’nun öldürülmesi¹⁶⁸ Özel Harp Dairesi için yeni bir dönem oldu. Özellikle sivil unsurlar yeniden yapılandırıldı ve bu yapılanma hâlihazırda devam etmektedir.¹⁶⁹

1996 yılında Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı, öncesinde de Valilik ve Emniyet Genel Müdürlüğü yapmış olan Mehmet Açar¹⁷⁰, kalmış olduğu Aydın Yenipazar Cezaevinde, komisyonumuz tarafından ziyaret edilmiştir. “Türkiye’de derin devlet/kontrgerilla var mı? sorusuna verdiği yanıt:

¹⁶⁶ İsmail Beşikçi; **27 Mayıs ve Kürtler**, Resmî Tarih Tartışmaları - 9, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010, s. 159.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız; **Son Darbe: 28 Şubat**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 168, 171, 174, 175.

¹⁶⁸ 24 Ocak 1993 günü Uğur Mumcu’ya yapılan suikasttan iki gün sonra ilginç açıklamalardan birini Refah Partisi Genel Başkanı *Necmettin Erbakan* yaptı. Erbakan; “Mumcu cinayetinde şüpheler, böyle profesyonel bir olay dolayısıyla Kontrgerillanın üzerinde toplanmaktadır. Hükümet, Gladio ve Özel Harp Dairesi’nin faaliyetlerini yasaklasın.” diyordu. Can Dündar ve Celal Kazdağlı (1997); s. 119.

¹⁶⁹ Ecevit Kılıç (2011); s. 300, 301.

¹⁷⁰ *Mehmet Açar*, “Susurluk Davası” kapsamında Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemle ilgili “cürüm işlemek için silahlı teşekkül oluşturduğu” iddiasıyla yargılandı ve 5 yıl hapse mahkûm edildi. İddianameye giren suçlamalardan ikisi şöyle: *Kayıp silahlar*: Emniyet’e 1994’ten itibaren silah ve malzeme hibe eden İsrail silah şirketi Hospro’dan milyonlarca dolarlık silah ve malzeme satın alındı. Bu silah ve malzemenin kaydı tutulmadı, bir bölümü kayboldu. Hibe silahlardan birisi Susurluk’taki kazada bulundu. *Çatl’ya pasaport*: Yaşar Öz’ün evinde kendisi ve MİT’çi Tanık Ümit adına düzenlenmiş yeşil pasaport bulundu. Açar’ın “pasaportlar Öz’e yurtdışı istihbarat ve devlet sırn niteliğindeki görevler nedeniyle verilmiştir” talimatı doğrultusunda Öz, serbest kaldı. Açar’ın Çatl’ya da yeşil pasaport düzenlediği ortaya çıktı. (<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1085049&CategoryID=77> *Açar’a 2 yıl cezaevi yolu açıldı*, Radikal Gazetesi, 16 Nisan 2012, Erişim: 16 Kasım 2012)

Türkiye’de kontrgerilla olsa hiçbir zaman yaygın terör örgütleri olamazdı, keşke olsaydı. Bu kadar yaygın terör örgütleri olamazdı yani mümkün değildi. Çoktan önlerlerdi o işi.¹⁷¹

9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “*Kontrgerilla diye bir şey yoktur.*” diyor ve ekliyor: “Yok olduğu hâlde var idiyse, onlar ortaya çıkarsa ‘yok’ diyen adamlar sorumludur.”:

Kontrgerilla konusu çok tartışıldı Türkiye’de. 70’li yılları hatırlıyorum, rahmetli Ecevit, biz hükümetken çıkar çıkar “kontrgerilla” derdi, ben de hükümete güvenlik mensuplarını çağırırdım, yani Emniyet Genel Müdürünü, MİT Müsteşarını, Genelkurmay Başkanını teker teker çağırırdım. “Muhalefet ‘kontrgerilla’ diyor, bu nedir kardeşim?”, “Yok efendim böyle bir şey.” Şimdi, devletin yüksek memurları “Yok efendim böyle bir şey.” diyorsa ya yok hakikaten ya yalan söylüyor. Benim bunu ayırt etme imkânım yok ki ama ne oldu sonradan? Sonradan 78’de Sayın Ecevit, rahmetli, bizim elimizden hükümeti aldı milletvekillerinin bir kısmını aktarmak suretiyle, Güneş Motel hadisesi, hükümeti aldı. Hükümetin üçüncü günü ben kendisine bir mektup yazdım “Hadi bakalım, bu kontrgerillayı bul çünkü dört sene her gün omzumdaydın ‘kontrgerilla’ diye, ben de bulamadım kimseyi, hadi sen bul kontrgerillayı kardeşim.”

Bir süre sonra, rahmetli Hasan Işık geldi, Savunma Bakanıydı, Hasan Işık dürüst bir adamdı, bizim büyükelçiliğimizi falan yaptı, çok dürüst bir adamdı. O dedi ki: “Bu işi karıştırmayın, yok böyle bir şey.”, “Hasan sen temin ediyor musun bunu?”, “Evet.” Siyaseten “yok” diyorsanız yok kardeşim. Ondan sonra, ben, kendi başıma Cumhurbaşkanı olarak veya Başbakan olarak ne kontrgerilla kampı arayabilirdim ne şunu yapabiliyordum ne bunu yapabiliyordum. Bana derlerdi ki: “Kardeşim, biz sana söyledik ya işte yok yani bunlar.” Yok olduğu hâlde var idiyse, onlar ortaya çıkarsa “yok” diyen adamlar sorumludur. Ben size bir şey söyleyeyim: Bizim idaremizde, benim başında bulunduğum idarede Cumhurbaşkanlığı veya Başbakanlık veya herhangi bir şey, umumi müdürlük, devletin her kademesinde buldum, meşruiyete dayanmayan hiçbir şey yoktur, her şey meşru ve meşru kökenden yetki almayan hiçbir hareket de yoktur.¹⁷²

“Kontrgerilla yoktur” sözünün bizzat kendisinin, kontrgerillanın psikolojik harp sloganı olduğu ve kontrgerillanın bugünkü rejimin çelik çekirdeği olduğu yönündeki düşünceler de anti tez olarak orta yerde durmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu bu iklimde, bilerek ya da bilmeyerek sivillerin payının olduğu muhakkaktır. Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, Susurluk’un baş sanıkları hakkında 1996’da:

Bu millet uğruna, ülke uğruna, devlet uğruna kurşun atan da yiye de her zaman bizim için saygıyla anılır. Onlar şerefli dirler...

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in, devletin başı sıfatıyla 2000 yılında:

Devlet, halin icabına göre hareket eder. Yani, her zaman rutini takip etmek mecburiyetinde değildir. Devletin yüksek menfaatleri icap ettirdiği zaman devlet rutinin dışına çıkabilir.

¹⁷¹ Mehmet Açar, Eski Adalet ve İçişleri Bakanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, Aydın Yenipazar Cezaevi, 10 Kasım 2012, s. 57.

¹⁷² Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 7 Haziran 2012, Ankara Güniz Sokak, s. 22.

şeklinde yaptığı hukuksuzluğu çağrıştıracak açıklamalarının olumsuz etkileri olmuştur. Yine Kutlu Savaş'ın hazırladığı Susurluk Raporu'nda, devletin “itlaf” (*öldürme, yok etme*) yetkisinden bahsedilmiştir. Bu raporun özü şuydu: Devletin itlaf yetkisi vardır, ancak devlet bu itlaf yetkisini olur olmadık insanlara devretmiştir, yanlış insanlar için kullanılmıştır, denetlenememiştir, mafya işin içine girmiştir.¹⁷³ Bu karmaşık mesajlar ve yüzünden Susurluk'un derinliğine inilememiş bu da daha sonra devlet içindeki çete tipi örgütlenmelerin ipuçlarının elde edilmesine ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Türkiye'de bir gerginlik ve kutuplaşma iklimi oluşturan ve tetikleyen yapılar var. Bu gayri kanuni çetelerin sayısının 50'den aşağı olmadığı tahmin edilmektedir. Böyle bir yapılanma ortaya net izlerini koymuşken İtalya'nın 'Gladio Operasyonu' ile deşifre edilen illegal ağları gibi Türkiye de bu illegal iç buhran gönüllülerini tabandan *zırme* tespit etmeli ve tasfiye etmelidir. Bu noktada sorumluluk; siyasi iktidar, ana muhalefet, TBMM'de grubu bulunan siyasi partiler, Genelkurmay Başkanlığı ve sivil toplum kuruluşlarının omzundadır. Yoksa kendini ve milleti yiyen bu kurt, ülkeyi ateşe verecektir.¹⁷⁴ Temiz toplumun aydınlığına giden yolu, geçmişte karanlıkta kalmış dosyaların aydınlanmasından geçmektedir.¹⁷⁵ Devlet hukukla yaşadığına göre, devleti hukuk dışına çıkartan her düşünce ve eylem devlete zarar verir. Çete usul ve mantığı ile devlet yönetilirse eşkiyadan da hükümdar olur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti gibi, yeryüzünün en köklü devlet birikimine sahip bir toplumun içinde yaşadığı bir devlette, “vatan elden gidiyor” diye ayağa kalkmanın, tarihte benzeri görünen “şeriat isteriz” ayaklanmalarından bir farkı yoktur. “Derin devlet”, devletin ve vatanın iflah olmaz düşmanıdır. Devlet silahlı değil, silahın üzerinde bile egemen olan hukukla yaşar. Devleti hukuk korur ve güçlendirir.¹⁷⁶

¹⁷³ **Gülây Gökçürk**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 15 Ekim 2012, s. 30.

¹⁷⁴ Gültekin Avcı (2008); s. 213.

¹⁷⁵ Can Dündar ve Celal Kazdağı (1997); s. 149.

¹⁷⁶ Mümtaz'er Türköne (2005); s. 102.

6. Askerin Eğitimi

Eğitimin genel kabul gören iki tanımı: İnsan davranışlarında bilgi, beceri, anlayış, ilgi, tavır, karakter gibi önemli sayılan kişilik nitelikleri yönünden belli değişimler sağlamak amacıyla yürütülen düzenli bir etkileşimdir. Kişinin davranışlarında, kendi yaşantısı yoluyla istenilen yönde ve bir dereceye kadar kalıcı değişimler meydana getirme sürecidir.

Askerin eğitim sorununu ele almadan önce, Türk eğitim sisteminin durumuna bakmakta yarar vardır:

Türk eğitim sistemi son derece katıdır, aydınlanmacı ve eleştirel özelliklerden bütünüyle yoksundur. Eşitliğe aykırı ilkelere dayanan hiyerarşik ve elitist bir sistemdir. Ama dahası da var. Üniversitelerde dahi akademik özgürlüğe hiçbir şekilde yer vermediği için, liberal anlamda özgürlüğe bile tahammülsüz bir sistem söz konusudur. Türk millî eğitim sistemi, bu açıdan, Mori Arinori'nin kurduğu milliyetçi Japon eğitim sisteminin bile gerisine düşmektedir. Anımsanacağı gibi, Mori Arinori'nin oluşturduğu eğitim sistemi aynı derecede eşitliğe aykırı ve hiyerarşik bir yapıda olduğu halde, üniversitelerin düşünce özgürlüğü ile aydınlanma değerlerinin serpilip geliştiği merkezler olmasını öngörmekteydi. Türk millî eğitim ideolojisi, evrensellik ve enternasyonalizme karşı güvensizliği ve önyargıları pekiştirme eğilimi taşımaktadır. Siyasal ve ideolojik öğretilmeye yönelik olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için, eğitim sistemini, insanlığın köklü felsefelerine, uluslararası kültüre, evrenselliğe, dünya halklarının ortak mirasına açmak gerektiği öne sürülebilir. Türkiye'deki eğitim sisteminin bir felsefe değişikliğine ihtiyacı vardır. Her alanda özgürlüğü ve eşitliği esas almayan düzenlemeler toplumsal çıkmazları daha da derinleştirmektedir.¹⁷⁷

Fransa hem ilk ulus devlet, hem de ordu-milletti. 19. yüzyılın başından itibaren Fransa'yı örnek alan Avrupa'da paralı askerlik üzerine kurulu imparatorluk orduları, yerlerini zorunlu askerlik görevine dayalı millî vatandaş ordularına bırakmaya başladılar. Bu ordular uluslaşmanın hem sonucu hem de aracı oldular. Sosyolog Eugen Weber'in deyişiyle, Fransa'da köylülerin "Fransız"a dönüşmeleri sürecinde askerlik ve eğitimin rolü büyüktü. Her iki pratikte de 18. yüzyıldan itibaren önce Avrupa'da daha sonra (veya eşzamanlı olarak) başka coğrafyalarda özel alanlarından sıyrılıp belirli sınıfların tekelinden çıkarak, herkesi kapsayan (en azından niyet bazında) ve hatta "zorunlu" bir nitelik kazandı. Yeni bir "disiplin" anlayışının geliştirilip uygulandığı bu iki kurum aracılığıyla, aynı üniformayı giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen itaatkâr ve üretken bedenler, milliyetçi ve sadık vatandaşlar yaratmak hedeflendi. Bu anlamda vatandaş orduları, yalnızca ulus devletin vatandaş yaratma projesinin önemli bir ayağı olmakla kalmayıp, diğer önemli bir ayak olan eğitimin de şekillenmesine katkıda bulundular. "Ordu-millet" kavramı ilk olarak İngiltere'de yayımlanan (yazarı belirsiz) *The French Considered as a Military Nation Since The Commencement of Their Revolution* (Londra, Egerton, 1803) kitabında yer alır. Bu kitap, Fransa'nın tüm vatandaşlarını askere dönüştürerek askeri alanda çok önemli ve tehlikeli bir yeniliğe imza attığını anlatıyor ve Büyük Britanya'nın bu tehdit karşısında yapması gerekenleri sıralıyor.¹⁷⁸

¹⁷⁷ İsmail Kaplan; **Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 165-166, 172, 393-397.

¹⁷⁸ Ayşe Gül Altınay; **Eğitimin Militarizasyonu**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 180,181.

TSK kendisini Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve onu önceleyen ilkelerin gerçek koruyucusu olarak görmektedir. Sıkı bir eleme sürecinden sonra askeri okullara giren genç öğrenciler, ilk günlerinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devletini ‘koruma ve kollama’nın aslı görevleri olduğu düşüncesiyle yoğruldukları gibi; bütün meslek hayatları boyunca bu doğrultuda düşünmeye ve davranmaya teşvik edilirler. Bu misyonun temel objeleri, diğer bir deyişle korunması gereken değerler silsilesinin başında gelenler; devlet otoritesi, ülkenin bütünlüğü ve laiklik ilkesidir. Laiklik ilkesinin bu değerler manzumesi içinde yer bulabilmesinden de anlaşılacağı gibi, TSK kendisini sadece dış güvenlikten sorumlu görmekle yetinmemekte, ayrıca Cumhuriyetçi Batılılaşma/çağdaşlaşma misyonunun da esas sahibi/taşıyıcısı olarak algılamaktadır.

Orduların demokratik rejimle birlikte yaşamayı öğrenmeleri kolay olmamıştır, olmamaktadır. Hiyerarşinin, disiplinin kayıtsız şartsız itaatın vurgulandığı bir örgüt kültüründe yetişen insanlar için, demokratik rejimin düzensiz, karar alma mekanizmaları çok yavaş işleyen, demagojiye izin veren bir rejim olarak algılanması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten da askerlerin anlayışında sivil siyasetçi imajı, kişisel menfaatler için ilke ve kural tanımayan, demagojiye başvurmaktan çekinmeyen, iyi niyetinden ve bilgisinden şüphe edilecek kişi profiline çok yakındır. Böyle olunca da, meşru kanallardan iktidara gelmiş olan sivillere itaat etme, onların denetimine açık olma fikrinin kabul edilmesi kolay olmamaktadır. Ayrıca, temel fonksiyonu güvenlik sağlamak olan bir yapılanmada ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin abartılı bir biçimde algılanması söz konusudur. Bu da demokratik rejimin gerektirdiği özgürlüklerin aşırı bulunmasına yol açan bir etkidir. 27 Mayıs’ın etkili isimlerinden Orhan Erkanlı’nın¹⁷⁹ konuyla ilgili görüşleri anlamlıdır:

Türk subayının yetişme tarzı diğer ordulara hiç benzemez. Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi, profesyonel meslektir. Bizde ise, bir mesleğin çok üstünde millî bir vazifedir. Devlet muhafızlığıdır. Bütün okullarda bu telkinlerle yetişen subaylar, rütbeleri yükseldikçe, yetki ve imkânları arttıkça aynı fikirleri kendi muhitlerine de yayarlar ve böylece okulda başlayan, Cumhuriyeti korumak ve kollamak görevine bağlılık bütün ordu hayatları boyunca onlar için değişmez bir inanç haline gelir. Şartlar gerektirdiği zaman bu vazifeyi yapmak için ya kendileri harekete geçerler veya verilen müdahale emirlerini normal bir vazife yapmanın rahatlığı içinde yerine getirirler.

Harbiye Marşı’nın sözleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir: “Kanla irfanla kurduk biz bu cumhuriyeti, cehennemler kudursa ölmez nigâhbanıyız (bekçisiyiz).”¹⁸⁰

Modernizm, tarihsel dönemlerde olduğu gibi, belirli bir eğitimden geçmiş olanlara diğerlerinden farklı oldukları bilincini enjekte eder. Böylece bunların içinden çıktıkları sınıfa yabancılaşmaları sağlanır. Farklı oldukları bilinci taşıyan bu insanlarda, ‘Eğer farklı isem diğer insanlardan farklı yaşamaya, ayrıcalıklı olmaya ve otorite kullanmaya da hakkım vardır.’ bilinci yerleştirilir.¹⁸¹

Askeri öğrenciler, diğer öğrencilere göre çok farklı bir eğitimden geçmektedirler. Onlara Atatürk’ün çocukları oldukları ve kötülüklerle dolu dünyada çıkarını düşünmeyen bir kadro oldukları defalarca söylenmektedir. İnsanlığın ve bireyin değerlerinden çok, devlet ve ulus değerlerini öğrenmektedirler. En başarılıları, derin bir görev duygusuyla, sadece askeri

¹⁷⁹ Kurmay binbaşı rütbesiyle fiilen darbeye katıldı ve 38 kişilik Millî Birlik Komitesinde yer aldı.

¹⁸⁰ Tanel Demirel (2009); s. 349, 360.

¹⁸¹ Fikret Başkaya (1999); s. 92.

yönden değil, siyasi ve manevi yönden de Türkiye'nin kaderinin kendilerine bağlı olduğu inancıyla mezun olmaktadır. Askeri okullarda, dünyayı tehlikelerle dolu gösteren stratejik doktrin öğretilmektedir. Her yerde tehdit vardır. Yabancı güçler, Türkiye'yi yıkmak, bölmek ve zayıflatmak için hiç durmadan komplolar kurmaktadır. Atatürk düşmanı olan kötü Türkler de bu komplolara katılmaktadırlar. Bu kadar ciddi sorunlarla karşı karşıya olan ulusu savunmak için, ordunun elinde çok sayıda tank, helikopter ve top olması yeterli değildir. Nankör bir iş olsa da, toplumu düzenlemek, ulusu felakete götürmek isteyen tehlikeli fikirleri ve bireyleri bastırmak görevlerini de üstlenmelidir. Günler yıllar boyunca bu mesajla doldurulan öğrenciler, kişi hakları ve sivil gücün üstünlüğü gibi insancıl değerlerden çok, “devlet” ve “görev” gibi soyut idealleri benimsemiş subaylar haline gelmektedirler. Onların Türkiye'si, birçok sivilin gördüğü yaşam dolu, kendine güvenli ve hırslı Türkiye değildir. Düşmanlarla çevrili ve kolayca yönlendirilebilen saf insanların oluşturduğu bir halk görmektedirler.

Bir ülkenin acil toplumsal ve siyasi sorunları olsa da askeri sorunları yoksa, barış içinde ve güvenli ise, ordu o kadar da öncelik taşımaz. Bazı Türkler, sahip oldukları üstünlüğü korumak isteyen generallerin tehditleri abarttığını, hatta olmayan tehditleri varmış gibi gösterdiğini düşünmektedir. Bunu söylemek haksızlık olur. Generaller, büyük kurumsal güçlerini korumayı doğal olarak istemektedir. Ancak korkularında, artık zamanın gerçeklerine uymayan bir stratejik doktrine göre eğitildikleri ve yaşadıkları uzun yılların büyük etkisi vardır.¹⁸²

Harbiye'nin öğretim yılının açılış töreninde, zamanın Genelkurmay Başkanı “*Biz, sizi burada devlet adamı olarak yetiştiriyoruz.*” dedi. Harbiye bir meslek okuludur. Tıbbiye ve Mülkiye gibi bir meslek okuludur. “Devlet adamı” denilen şey mektepten yetişmez. Nasıl oluyor da, siz orada doğru dürüst bir profesyonel asker, bir savunma elemanı yetiştireceğinize kendinize böyle bir rol biçiyorsunuz? İşte bu sınırı aşmaktır. O öğrenciler öyle koşullanıyor. Askerlerin askerlik yapması gerekir; siyaseti ve rejimi tartışmak değil. O zihniyette yetişmiş olan bir generalin de kendisine “*Sen devlet memurusun.*” dendiği zaman, memuriyeti küçültücü bir ifade olarak görmesi de sistemin içinde var olan eğitimin bir sapmasıdır. Bu aynı zamanda meslek eğitiminden bir sapmadır. Zaten en büyük sorun da askerliğin bir ideolojik meslek grubu haline gelmesidir ve toplumu militarize eden bir ideolojiye dönüşmesidir. Askerlerin merkezinde olduğu bir siyasal sistemin varlığını ve sürdürmesini içeren bir ideolojidir bu. Askerlerin merkezinde olduğu bir sistemin sürmesi demek, onun otoriter, hiyerarşik ve devletin toplum üzerindeki tahakkümünü içeriyor olması demektir zaten.¹⁸³

Darbeler sonrasında demokrasiye geçişte iyi bir uygulama örneği olarak kabul edilen İspanya: Öyle bir ülkeydi ki, son 200 yıllık tarihinde 150 civarında darbeye, darbe girişimine ve askeri komplolara sahne olmuştu. Üstelik Franco faşizmi kırk yıl boyunca iktidarda kalabilmişti. Sivil demokrasi karşısında İspanyol ordusu sanki siyasal bir özerkliğe sahipti. Franco diktatörlüğü döneminin 1975'te kapanıp demokrasiye geçişinden sonra 1982'de yapılan yasal değişiklikle belirsizlik giderildi; ordunun siyasal özerkliği ortadan kaldırıldı. Bütün ders kitapları ve tarih kitapları İspanya iç savaşında Franco'nun Cumhuriyetçi güçlere karşı kazandığı zafere göre yazılmıştı. Demokrasiye geçişle birlikte okullardaki ders kitapları bütünüyle değiştirildi. Askeri akademilerde okutulan ders kitapları gecikmeli de olsa tümüyle değiştirildi.¹⁸⁴

¹⁸² Stephen Kinzer (2002); s. 215, 216, 222.

¹⁸³ Doğu Ergil, Siyaset Bilimci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 22.

¹⁸⁴ Hasan Cemal (2010); s. 72, 73.

Eski Genelkurmay Başkanı emekli Orgeneral Hilmi Özkök; askerlerin eğitimi meselesi, demokratikleşme ve askerlik mesleğinin ne olduğu ile ilgili komisyonumuza şunları ifade etmiştir:

“Darbeler sağlıksız bir demokrasinin semptomudur. İspanya eski Millî Savunma Bakanı Narcis Serra isimli birisi vardır. Bu 1980’li yıllarda İspanya’da özellikle demokratikleşme -Franco’dan sonra- ve ordunun demokratik nizam içerisindeki özgün yerinin alması konularında çalışmış, daha sonra çeşitli ülkelerde akademisyen olarak danışmanlık yapmış, üniversitelerde ders vermiş, gerçekten bu konularda çok değerli bir siyasetçidir. Serra diyor ki: “Darbeler sağlıksız bir demokrasinin semptomudur. Semptomla uğraşmak meseleyi çözmez, hastalıkla da uğraşmak lazım.” Tabii hastalıkla uğraşmak 1950’den beri yani çok partili demokrasiye geçtiğimizden beri çeşitli merhalelerle, çeşitli şekilde ele alınmıştır ve bu gayretler sürmektedir. Tabii onu sizler benden çok daha iyi bilirsiniz -genel demokratikleşme- ama bunun içerisinde ordunun yeri konusunda işte bugün ben de sizlere yardımcı olmaya çalışacağım.

Thomas Bruno diyor ki: “Yeni ya da eski tüm demokrasilerde sivil-asker ilişkileri meselesi temelde aynıdır.” Yani bu bize şunu gösteriyor: Bu mesele sadece Türkiye’ye özgü bir mesele değildir. Askerliğin temel özellikleri: Askerlik en eski mesleklerden birisidir -iki meslek daha vardır bunun yanında- bu nedenle gelenekleri çok kuvvetlidir. Bunu insanların güvenlik içgüdüsü yaratmıştır. Yani doğaya baktığımız zaman her yerde güvenlik vardır. Öyle şeyler var, böyle ağacın üstüne çıkar bir tanesi nöbetçidir bakar çünkü içgüdüsel olarak insan hayatını veya bir hayvan hayatını idame ettirmek ister ve bunun için de evvela güvenlik şarttır, arkasından üreme. Bu iki duygu insanların bütün davranışlarını çok yakından etkileyen duygulardır.

Askerliğin özü, mensuplarını başkaları için ölmeye veya öldürmeye götürmektedir. Askerlik yemininde bunu üstelik seve seve yapmamız bize öğretilmektedir ve canımızı; vatanımızı, ulusumuz, ulusumuz, anayasal düzenimiz için seve seve vereceğimizi yeminle askerliğe başlarken içimize çakarız. Ölümü göze almak da, öldürmek de çok acı vericidir. İkinci Dünya Harbi’nde Alman askerlerinin çoğunun hedeflere değil, hedeflerin sağına soluna ateş ettiklerini tespit etmişler yani bir sürü mermi atılıyor fakat zayıfatı karşı tarafın beklediği kadar değil ve bunu öncelikle, psikologlar bunu tamamen insan öldürmemek içgüdüsüyle, kendi öleceğini de bildiği hâlde -kendisi öldürmezse, kendisini öldürecekler- hedefe ateş etmediğini görüyorlar ve psikolojik olarak bir uzun eğitim ve tedavi döneminden sonra ancak bunun üstesinden gelebiliyorlar. Bu zor işi insanlara veya askerlere yaptırabilmek için askerler kayıtsız şartsız itaate alıştırmışlardır. Süslü üniformalar giydirilmişlerdir, mutluluk hormonu sağlasın diye savaşa ritmik, uygun adımla götürülmüşlerdir. Bunların hepsinin anlamı bu zor görevi askerlere yaptırabilmektedir ve onlara gene bu ölümü göze almaları ve öldürebilmeleri için çok güçlü bir vatan ve ulus sevgisi -bunu bütün ordular için söylüyorum- aşılamıştır. Millî menfaatlerinin önemi öğretilmiştir. Düşünün Amerika her iki dünya harbinde binlerce askerle geldi Avrupa’da öldü. Lüksemburg’dan Belçika’ya girerken büyük bir mezarlık vardır, binlerce Amerikan askeri haçlarla temsil edilmiştir, orada yatmaktadırlar. Neden ölmüşlerdir? Vatandaşları, milletleri için değil, Amerika’nın menfaatleri için ölmüşlerdir çünkü Avrupa demek Amerikan ekonomisi için sürdürülebilirlik demek, bütün menfaatleri oraya bağlı ve şimdi de -bakın- bunları çok gözlemliyoruz, bütün ülkeler artık sınırlarında değil, sınırlarının ötesinde millî menfaatlerine doğan tehditleri yavaş yavaş orada gidermeye, böyle kanlı canlı eski Prusya muharebeleri gibi harp yapmamaya çalışıyorlar ve hepsi de ordularını küçülttüler daha ziyade politik ve ekonomik gücü tatbik ederek istediklerini karşı tarafa kabul ettiriyorlar.

Mamafih askerliğin bu temel özellikleri artık değişiyor -bunu da endişe etmeyin diye söylüyorum- askerlerin yerini ölüm makineleri alıyor, orta vadede harp eden iki ülkenin belki de askerleri birbirini görmeyeceklerdir. Şimdi görüyorsunuz Amerika’da konsolun başından Afganistan’da basıyor yani artık bundan sonraki savaşlar robotlar savaşı olacak. Belki de o zaman insanları ölüme götürmenin yöntemleri bu söylediğim çok dışında olacak ama bunlar tabii bizim gibi orta üstü ülkeler için -teknoloji yönünden kastediyorum, silah teknolojisi yönünden- biraz zaman alacaktır.

Öğretmekle tabii etkileyebilirsin insanları ama en doğru şey örnek olmaktır. Ben çocuklarımdan öyle biliyorum. Eşimle kararlaştırdık, biz doğru davranırsak onlar bizim gibi olurlar. Söylüyorsunuz, buradan girer, buradan çıkar. Bunun da çok hikâyesi vardır ama iyi örnek olmak, bu da bir yöntemdir. Öğretimle tabii bunu desteklemeli ama insanların entelektüel seviyesi... Artık gençlerde ben bunu görüyorum. Gençler, inanın, bizden çok daha demokratik düşünüyorlar bizim jenerasyona nazaran. Biz çünkü biraz daha eski günleri, soğuk savaşı falan yaşadığımız için öyleyiz yani şey böyle.

Siyasete ve siyasetçiye güvensizlik hissederse halk ordudan bir şeyler beklemeye başlıyor. Bu büyük bir sorumluluk yükü oluşturuyor ordu üzerinde yani halkın böyle bir beklenti içerisinde olduğunu sezinlemek çok büyük bir yük bindiriyor askerlerin omzuna ve her şeye karışmaya başlıyor bu etkinin atında. Demokratikleşme geliştikçe müdahale ihtimalleri, askerî müdahale ihtimalleri azalacaktır çünkü hastalık ortadan kalkarsa semptomlar da ortadan kalkacak. Dolayısıyla güçlü, kuvvetli, halka dayanan temsili bir demokrasinin varlığı bu konuda çok büyük önem taşımaktadır. Tabii darbeleri, muhtıraları ve olumsuz girişimleri incelerken demokrasiyi sorunlu hâle getiren unsurlar da araştırılmalı ve yapılacaklar saptanmalıdır.¹⁸⁵

Gazeteci Rıdvan Akar, TSK’nın eğitim modeli ile ilgili olarak: “Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki eğitim modeli sorgulanmalıdır. Kendisini devletin biricik kollayıcısı ve sahibi gören, sivil ve yurttaş ve siyasetçiyi de aslında devletin onlara karşı da gerektiğinde korunması gerektiğini düşünen bir eğitim modeli içerisinde yetiştirilen askerlerin, işte 1946’dan 60’a, 1956’dan 80’e kadar uzanan o darbecilik duygu ve düşünceleri ve saikiyle Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde kalmamaları gerektiğini, onlarda da ordunun gerçekten millet için var olduğunun, güçlü ordu değil güçlü milletin olması gerektiğinin altının çizilmesi gerektiğini düşünüyorum.”¹⁸⁶

Demokrasinin üzerindeki gölge olarak tasavvur edilen ordu inisiyatiflerinin menşesinde özellikle subay olacak askeri okul talebelerinin yetiştirildikleri psikolojik ortam ve kendilerine ülke bürokrasisinde biçtikleri rol fevkalade önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz, askeri okullarda yapılan eğitim ve öğretimin demokratik siyasetin unsurlarıyla uyuşabilecek bir zihniyeti taşıması sadece Türkiye’de değil, dünyanın hiçbir yerinde mümkün değildir. Ama maalesef, Türkiye’de mesele bunun da ötesinde bir vahamet arz etmektedir. Çünkü Türk Silahlı Kuvvetlerinin subay adaylarına verdiği eğitim teknik olmaktan ziyade ideolojiktir. Türk subayı aldığı eğitimin bir neticesi olarak, kendisini, mesela mühendis gibi, polis gibi bir kamu hizmetini yerine getiren teknik bir eleman olarak değil; tam aksine rejimin bekçisi olarak görüyor ve bundan dolayı da imtiyazlı sanıyor.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Hilmi Özkök, Türk Silahlı Kuvvetleri 24. Genelkurmay Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, Ankara, 4 Ekim 2012, s. 1-3, 19.

¹⁸⁶ Rıdvan Akar, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 17.

¹⁸⁷ Gültekin Avcı (2008); s. 169.

7. Yargı Birliği ve Askeri Yargı

Demokratik bir sistemde askeri güç sivil otoriteye bağlı olup onun emrindedir. Türkiye’de anayasal süreç içerisinde askeri güç ilk olarak 1961 müdahalesinden sonra yapılan anayasa ile sisteme ağırlığını koymaya başlamıştır. 1971 ve 1980 askeri müdahalelerinden sonra da anayasal planda etkinliğini giderek arttırarak kendisine ait yargı alanını gerek ceza hukuku gerekse idare hukuku alanında genişletmiş, yürütme erkini Bakanlar Kurulu’ndan daha etkin bir şekilde kullanarak siyasi temsilcileri etkisiz bırakmış, dolayısıyla siyaset alanını da alabildiğine daraltmıştır.¹⁸⁸

Çift Başlı Yargı

1961 Anayasası’nın 141. maddesi ile Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerde verilen kararların temyiz incelemesini yapan bir yüksek mahkeme olarak düzenlenmiştir. Böylece ceza yargılaması alanında Yargıtay’ın yanına bir Askeri Yargıtay konularak yargılama birliği ilkesine aykırı, çift başlı bir ceza yargılaması yaratılmıştır.

20.9.1971 tarihli ve 1488 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle, sivilin askeri mahkemelerde yargılanacakları alan daha da genişletilmiştir. Bu değişiklikle askeri mahkemeler artık sivil kişileri sadece özel kanunda belirtilen askeri suçlardan dolayı değil, ayrıca kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçları nedeniyle de yargılar hale gelmişlerdir. Yine 353 sayılı yasanın 12. maddesine göre asker ve sivil kişiler müştereken bir suç işlerse bu işlenen suç askeri bir suç ise her iki sanık da askeri mahkemede yargılanacaktır. Bunun en somut örneği Sarmusak – Orakoğlu davası olmuştur.¹⁸⁹ Asker kişi olan Sarmusak’a yüklenen suç Türk Ceza Yasası’nın 54. maddesiyle askeri suç ile hiç ilgisi olmadığı halde askeri suç haline getirildiğinden Sarmusak askeri mahkemede yargılanmıştır. Oysa Sarmusak’ın da asker kişi olmasına rağmen işlediği savlanan suç askeri bir suç olmadığından doğal yargıcı önünde yargılanması gerektirdi. Orakoğlu ise sivil bir kişi olmasına rağmen asker kişi olan Sarmusak ile müştereken bir suç işlediği savlandığından ve yüklenen suç yapay bir şekilde askeri suç kapsamı içine sokulmuş bulunduğu askeri mahkemede yargılanmıştır. Bu durum doğal yargı ilkesine tamamen aykırıdır.

Yine 1971 değişikliğiyle ilk kez idari yargı alanında önemli bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeyle artık askeri güç kendisine idare hukuku alanında yeni bir yargı yeri yaratmaktadır. 1961 Anayasası’nın Danıştay’ı düzenleyen 140. maddesine 20.9.1971 tarih ve

¹⁸⁸ Ümit Kardeş, **Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 295-298.

¹⁸⁹ *Kıstebek Danası*: 1997 yılında Emniyet İstihbarat Dairesi bazı önemli belgelere ulaştı. Belgelere göre Orgeneral Çevik Bir’in emriyle, Batı Çalışma Grubu (BÇG) adında bir birim oluşturulmuştu. 16 Nisan 1997 tarihli olan ve bütün askeri birimlere gönderilen *ilk* belgede, laiklik aleyhtarı faaliyetlerin arttığı vurgulanarak camilerin gözetim altına alınması emrediliyordu. Plana göre görevli askeri personel camilere gidecek ve laiklik karşıtı fil ve sözleri ivedilikle garnizon komutanlıklarına bildirecekti. Çevik Bir imzasını taşıyan ve bütün askeri birimlere gönderilen 29 Nisan 1997 tarihli *ikinci* belgede her ildeki öğrenci yurtları, özel okullar, dernekler, vakıflar, Kur’an kursları, imam hatip okulları ve bu kurumlara giden gelenlerin sayısının ve kimliklerinin tespit edilmesi isteniyordu. *Üçüncü* belge ise birimin bilgi ihtiyaçlarının karşılanması hakkında idi. Emniyet İstihbarat Dairesi, askeri darbe hazırlığı olarak algıladığı belgelerle ilgili bir rapor hazırlayıp dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener, Başbakan Necmettin Erbakan ile Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller’e ilettiler. Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demireli’ni BÇG belgelerinden haberdar etti.

1488 sayılı yasa ile bir fıkra eklenmiş ve asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Danıştay'dan alınarak yeni oluşturulan Askeri Yüksek İdari Mahkemesine verilmiştir. Askeri güç kendisine ceza yargılamasının yanında örneği bulunmayan bir Askeri Danıştay da yaratmıştır. Böylece idari yargıda gevşemeyle birlikte çift başlılık yaratılmıştır. Bu yüksek mahkeme hukuki bir mantığa ve ilkeye dayanmamaktadır. Her bakanlık kendi personeli için, kendi gölgesi altında yüksek mahkeme isteyebilir. Bu mantıktan hareket edilirse 800 bin personeli olan Millî Eğitim Bakanlığı'nın idari işlem ve eylemlerine ilişkin davaların Eğitim Yüksek İdare Mahkemesi'nde İçişleri Bakanlığı'nın idari işlem ve eylemlerine ilişkin davaların da İç Güvenlik Yüksek İdare Mahkemesinde görülmesi gerekir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, görev alanı daha da genişletilmiş haliyle 1982 Anayasasının 157. maddesinde yerini almıştır. Bu düzenleme ile artık AYİM askeri olmayan makamlarla tesis edilmiş olsa bile asker kişileri ilgilendiren idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece bir yüksek mahkeme durumuna getirilmiştir. Hatta askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda ilgilinin asker kişi olma şartı aranmayacaktır. Böylece sivil kişiler de askerlik yükümlülükleri ile ilgili davalarını AYİM'de açacaklardır. Bu mahkemenin askeri yargıç üyeleri dışındaki subay üyeleri Genelkurmay Başkanlığınca her boş yer için gösterilecek üç aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilmektedir. 1961 Anayasası ile başlayan süreç 1982 Anayasasında askeri gücün ceza ve idari yargısı ile (bir kısım suçları ve uyuşmazlıkları nedeniyle sivilleri de kapsayacak şekilde) kendisine ait, geniş ve etkili olduğu bir yargı alanı yaratması sonucuna ulaşmıştır.¹⁹⁰

Yargının Tarafsızlığı, Bağımsızlığı ve Ordu

Anayasa yargısında asker etkisini inceleyen Hikmet Özdemir, 1962-1986 arasında Anayasa Mahkemesinin silahlı kuvvetler, askeri kurum ve kişiler ile savunma ve askeri yargı konularında 47 karar verdiğini tespit etmiştir. Varlık sebebi anayasada yazılı temel hak ve özgürlükleri korumak ve TBMM tarafından çıkarılan yasaların, başvuru üzerine anayasaya uygun olup olmadığını denetlemek olan Anayasa Mahkemesinin, dört kararını ele alan Özdemir; Türkiye'nin en yüksek mahkemesinin, verdiği kararlarıyla kendisine hayat veren orduya duyduğu şükran ve gönül borcunu ödediği ve verdiği kararlarda “askeri etkinin” ölçüsünün fazla kaçırıldığı sonucuna varmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin açtığı davada, 1930 tarih ve 1632 sayılı Askeri Ceza Yasasındaki bazı maddelerin kimi hükümlerinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 7, 14, 30, 138. maddelerine ve ‘hukuk devleti’ ilkelerine aykırı olduğu ileri sürülerek iptalleri istenilmiştir.

1930'ların suç ve ceza sistemi ile 1961 Anayasasında kişinin temel hak ve hürriyetlerini ‘ileri’ bir şekilde düzenleyen anlayışın bağdaştırılması herhalde mümkün değildir. Bu durumun farkında olan Cumhuriyet Halk Partisi TBMM Grubunu, 14 Şubat 1963 günlü birleşiminde oybirliği ile Anayasaya aykırı yasalar için iptal davası açma kararı almaya zorlayan gelişme anlamlıdır. Ülkenin en büyük partisinin parlamento grupları toplanarak, Askeri Ceza Yasasında anayasa açısından ‘geri’ buldukları hükümlerin ayıklanması için girişimde bulunma kararı alma gereğini duyuyorlarsa, Anayasa Mahkemesinin de en azından böyle bir eğilim başladı diye sevinmesi beklenebilir. Beklenenin aksine yüksek mahkeme, ötekilere göre çok uzun (40 sayfa) kararında askeri disiplin ile ilgili 1930'lardaki düzenlemenin, 1961 Anayasasında temel hakların korunmasına yönelik hükümlere nasıl uygun düştüğünü kanıtlama çabasına girecektir: “Askerlik hizmetinde disiplinin ölüm-kalım derecesindeki

¹⁹⁰ Ümit Kardaş (2009); s. 298-300

önemine ve disiplini koruyabilmek için askerliğe özgü cezaların ve cezalandırma yollarının gerektiğine” inanan Anayasa Mahkemesi, Türk hukukunda askeri yönetim dönemlerinde başvurulan ‘çifte standart’ uygulamalarında öncülük yapar duruma düşmüştür. Daha kötüsü, yüksek mahkemenin askerlik görevinin önemini vurgulamak isterken kullandığı cümlelerdedir. On beş seçkin hukuk adamı şunları söylemektedir:

Askerlik, şerefli bir görevdir. Bu şerefın korunması kaygısı en ağır müeyyideleri (cezaları) dâhil haklı kılar. Askerlik şerefine leke sürenlerin, yerine göre hapis, ağır hapis, hatta idam cezasıyla cezalandırılmaları yeterli değildir. Böylelerinin bir daha geri alınmaksızın asker topluluğunun dışına atılmaları, askerlikle olan ve askerlik hizmetinden doğan bütün ilişkilerinin kesilmesi ve bu ilişkileri hatırlatacak bütün izlerin silinmesi; kısacası, hiç askerlik hizmetine girmemişler gibi bir duruma getirilmeleri gerekir.

Bir ülkenin Anayasa Mahkemesi, insanların: “Yerine göre hapis, ağır hapis, hatta idam cezasıyla cezalandırılmaları yeterli değildir” diye gerekçeli kararlar yazabiliyorsa, o ülkede hukuk diye başka bir şey yaşanıyor demektir.¹⁹¹

Anayasada gösterilmediği halde Anayasa Mahkemesi tarafından uygunluk denetimi sırasında yapılan: “Türk Silahlı Kuvvetleri Türk Yurdunu, bağımsızlığını ve Cumhuriyeti korumakla yükümlü silahlı Devlet kuvvetidir.” veya “yurdumuzu, bağımsızlığımızı ve Cumhuriyeti dış ve iç düşmanlara karşı korumak ve kollamak görev ve sorumluluğunu yüklenmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri (...)” türünden tanımların anlamı ne olabilir? Yüksek mahkeme üyeleri de bilmektedirler ki, TC Anayasası millî güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından (1961’de ‘savaşa hazırlanmasından’ denilmekte idi) Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Bakanlar Kurulunu sorumlu tutmuştur. Anayasa koyucu isteseydi söz konusu tanımlarda geçen silahlı kuvvetlerin ‘koruma ve kollama’ görevini belirtebilirdi. Özellikle böyle bir yola gidilmediği gibi 1961 ve 1982 Anayasalarında Bakanlar Kurulunun sorumluluğu hiçbir tereddüde yer bırakmayacak biçimde düzenlenmiştir. Yüksek Mahkemenin bu tutumunu açıklamak için iki yol vardır: Ya gerçekten silahlı kuvvetleri tanımlamak gerekmede veya silahlı kuvvetler deyince cumhuriyetin (rejimin) gözetimi aklı geldiğinden böyle bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Ne yazık ki her iki halde de Yüksek Mahkemenin tuttuğu yol yanlış ve demokratik rejim açısından sakıncalıdır. Silahlı Kuvvetleri tanımlayacak öge yalnızca ‘koruma ve kollama’ mıdır? İkincisi, Anayasada yasama ve yürütme ile yargı güçleri açıkça düzenlenmesine rağmen neden başka kurumlar değil de Silahlı Kuvvetler öne çıkarılmaktadır.

1963 yılında Adalet Partisi TBMM Grubu tarafından 1949 tarih ve 5398 sayılı, Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Yasanın Anayasadaki hükümlere aykırı olduğu iddiasıyla açılan davada: Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında değil bağımlık ilişkisini, “idari bir bağlantı kurulmasını” bile Anayasaya uygun bulmayan Anayasa Mahkemesinin:

Anayasanın 110’uncu maddesinin Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması hususunu kesin olarak önlemiş olduğunu kabul etmekte zorunluluk bulunmaktadır. Esasen bu dava dolayısıyla mahkememizce halli lazım gelen mesele de Genelkurmay Başkanlığının hangi Bakanlığa bağlanabileceğinin tayini olmayıp onu, Millî Savunma Bakanlığına bağlayan söz konusu kanun hükmünün Anayasaya uygun olup olmadığının tayininden ibaret bulunmaktadır.

¹⁹¹ Hikmet Özdemir (1993); s. 304, 314, 315.

görüşünden hareket ile 1949'daki düzenlemede Millî Savunma Bakanlığına verilen görev ve yetkilerin iptali talebini yerinde bulması şaşırtıcı olmamıştır. Anayasa Mahkemesi, sivil otoritenin üstünlüğü ilkesini savunmak bir yana, Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığının 1970 tarihli ve 1325 sayılı Yasanın 6. maddesi ile düzenlenen 'işbirliği' çerçevesinde, her iki makamın görev ve yetkileri icabı, öteki makamlar ve kurumlar ile kuvvet komutanlıklarıyla yaptıkları yazışmalardan karşılıklı olarak birbirlerine bilgi vermeleri hükmünü bile Anayasaya aykırı bulmuştur. Anayasa Mahkemesi, Türk hukuk sistemindeki yerleşmiş hükümlerin açıkça ihlal edildiği bir olayda, askeri kaygıları hukukun önüne alma ve silahlı kuvvetleri korumacı çizgisini sürdürmeyi tercih etmiştir.

1982 Anayasasının 119 ve 120. maddelerinde, doğal afet ve ağır ekonomik bunalım veya şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle ilan olunacağı hükmüne bağlanan olağanüstü hal, toplumun günlük yaşamında esaslı değişiklikler getirmektedir. Bunlardan biri, 1985 tarih ve 3175 sayılı Köy Kanununun 74. maddesine İki Fıkra Eklenmesine Dair Yasanın 1. maddesidir.¹⁹²

Yasa koyucu, köyde veya çevrede meydana gelecek olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtiler karşısında 'Geçici Köy Korucusu' adı altında yeni ve özel bir kolluk kuvveti oluşturmuştur. Bu durum 1985 yılında Halkçı Parti tarafından Anayasaya aykırı bulunarak iptal davasına konul edildiğinde Yüksek Mahkemenin,

Mahalli idarelerin en küçük birimini oluşturan köylerde asayiş ve düzeni korumak Devlete olduğu kadar köy tüzel kişiliğini temsil eden muhtara ve onun emrindeki köy korucularına ait bir görevdir.

şeklinde bir yorum yapması, köy korucuları sisteminin uygulandığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki "köy korucuları ile 442 sayılı Köy Yasasında sözü edilen köylerde asayiş ve düzeni sağlamakla görevli muhtar ve bekiçi" arasındaki farkı anlamadığının göstergesidir. Belki sadece bu nedenle Anayasa Mahkemesi, Olağanüstü Hal ilan edilen illerde hükümetin, eline silah verdiği eğitimsiz köy erkeklerini eş ve çocukları ile birlikte ölüme gönderişine ortaktır. Bu insanlar köy korucusu olduklarında ayrılmaya yanaşmayan silahlı grupların; bu işi kabul etmeyince de güvenlik kuvvetlerinin karşısında hesap vermek durumunda kalmaktadırlar. Anayasa Mahkemesinin önüne gelen davalara birey veya topluluklar açısından değil, devlet ve özellikle ne olduğu ve ne yana çekileceği belli olmayan "kamu yararı" gibi soyut kavramlarla bakması, kimi zaman yurttaşların canı pahasına uygulanan yasaları devlet ve toplum yaşamında tutabilmektedir.

Belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus; Türkiye'de askeri darbelerin geleneksel ürünü olarak ortaya çıkan 1961 ve 1982 Anayasalarından askeri yönetim uygulamaları ile ilgili olarak karar alanlar, tasarrufla bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağı hükmüne bağlandığı için Anayasa Mahkemesine bir iş düşmemektedir.¹⁹³

Askerlerin 27 Mayıs 1960 müdahalesini eleştirmeyi Millî Güvenlik açısından sakıncalı bularak yasaklayan 38 sayılı Yasaya aykırı davranışlarının bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis ile cezalandırılmalarını hükmüne bağlayan yasa koyucunun (parlamento çoğunluğu), bu şekilde bir uygulama ile darbe sonuçlarının tartışılmasını önlemek istediği açıktır. Anayasa

¹⁹² Hikmet Özdemir (1993); s. 316, 317, 318, 322, 323, 328.

¹⁹³ Askeri yönetim dönemindeki uygulamalardan dolayı cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağı hakkında: 1961 Anayasası, geçici 4.md. ve 1982 Anayasası, Geçici 15. Md.

Mahkemesinin de böyle bir yasağı yerinde bulması, darbe sonuçlarını koruma isteği dışında bir anlam taşımamaktadır. Anayasa Mahkemesine kendisine hayat veren 27 Mayısçı subaylara duyduğu şükranı ve gönül borcunu ödeme fırsatı yaratan bu kapsamdaki üç davada da ret kararı verilmiştir. İlginç bir nokta ise, her üç dosyanın da 20/21 Mayıs 1963'teki askeri ayaklanmadan kısa bir süre önce ve aynı gün (8 Nisan 1963) karara bağlanmasıdır.

Anayasa Mahkemesinin tutum ve davranışları üzerinde öteki ülkelerde de tartışma yapılmaktadır. Siyasi sistem içindeki yeri yasama ve yürütme ile ilişkilerinin sistemin işleyişi açısından rolü hakkında birbirleri ile çelişkili görüşler öne sürülmektedir. Prof. Mümtaz Soysal'ın anlatımıyla:

Anayasa Mahkemesinin tutumu toplumdaki sosyal güçler dengesi üzerinde etki gösterir ama mahkemenin içtihatları da aynı sosyal güçlerin gelişmesinden kopuk olarak meydana çıkmaz mutlaka onların etkisi altında kalır.

Anayasa Mahkemesi kararlarında çeşitli güçlerin etkisi bu anlamda kaçınılmaz olmaktadır. Bununla birlikte askeri etkide ölçünün biraz fazla kaçırıldığı da kabul edilmelidir. Bu durumda hemen bir soru akla gelebilir: Anayasa Mahkemesi kararlarında görülen askeri etkide askerlerin payı nedir? Herhalde bu pay, askerlerin rejim üzerindeki etkilerinden daha az değildir.¹⁹⁴

Özdemir'in bulgularını, bir dönem Anayasa Mahkemesinde raportörlük de yapan Osman Can teyit etmektedir: “Bugün cari olan siyasal, sosyal ve yargısal hayatımıza ilişkin temel doğruların yüzde 80'den fazlası darbe zihniyetinin ürünüdür: Anayasa Mahkemesi bu güne kadar demokrasiyi güçlendirecek hiçbir şey yapmamıştır, temel hak ve özgürlükleri değer olarak görenek koruyucu hiçbir şeye imza atmamıştır.”¹⁹⁵

Askeri yargılama hukuk devletinin gerçekleşmesine engel oluşturmaktadır. Çünkü askeri yargıçlar bağımsız ve güvenceli değil. Çünkü askeri yargıçlar subay üniforması ve dolayısı ile hiyerarşik bir yapılanma içinde görev yapıyorlar. Askeri hâkimler biri mesleki, diğeri kıta amirlerinden aldıkları subay sicili olmak üzere iki tür sicil almaktadırlar. Bu sicillerin ortalamasına göre askeri hâkimler terfi etmektedirler. Bu, askeri hâkimlerin idarenin bir noktada emrinde olduğunun da göstergesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin benimsediği objektif ölçüte göre, Türkiye'de askeri yargı komutan etkisine maruz olduğundan, bağımsız ve yansız değildir. Türkiye bu ve benzeri kararlardan dolayı 1999'da Devlet Güvenlik Mahkemelerinden askeri üyelerin çıkarılmasını kabul etmiştir.¹⁹⁶ Askeri hâkimlerin atanmalarında bağlı buldukları kuvvet komutanları yetkilidir. Denetlemelerini Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı teftiş kurulu yapmakta, Millî Savunma Bakanı kendilerine disiplin cezası verebilmektedir. Üstelik askeri mahkemelerde komutan tarafından görevlendirilen bir muharip sınıf subayı yargıçlık yetkisi kullanmaktadır. Hiçbir demokratik ve hukuki çerçeveye sığmayan bu mahkemelerin olağan dönemlerde dahi bazı suçları nedeniyle sivilleri yargıladığını düşünün. Türkiye'de televizyon programcısı iki sivil, halkı askerlikten soğutmak suçundan askeri mahkemede yargılandı. Anglosakson hukuk sistemine bağlı ülkelerde (İngiltere, Amerika, Kanada) askeri yargılamanın siviller üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. Kaldı ki, salt sivillerin mi bağımsız ve güvenceli yargıçlar önünde yargılanma hakkı vardır? Subay, astsubay gibi doğal yargıçlarından bir süre için ayrılmış bulunan askerlerin de bu hakları anayasal planda yurttaş olmaları sıfatıyla vardır. İşte

¹⁹⁴ Hikmet Özdemir (1993); s. 329, 330, 334, 340.

¹⁹⁵ Muhsin Öztürk (2012); s. 55.

¹⁹⁶ Gültekin Avcı (2008); s. 100.

demokratikleşmenin ve hukuk devleti olmanın ipuçları burada yatmaktadır. Çoğulcu demokratik sistemle yönetilen ülkelerden Almanya, İsveç, Danimarka ve Norveç'te barışta; Avusturya'da ise savaşta dahi askeri mahkemeler bulunmamaktadır. Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre ve İspanya'da askeri mahkemelerin kuruluşuna sivil yargıçlar katılarak sivilleştirme yolu açılmıştır. Hatta Cezayir, Fas, Tunus gibi Afrika ülkelerinde dahi askeri mahkemelerin kuruluşunda sivil yargıçlar görev almaktadır. Ayrıca Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, Kanada, Rusya, Cezayir ve Tunus'ta Askeri Yargıtay yoktur.

O halde Silahlı Kuvvetlerin, iç disiplin açısından Almanya'da olduğu gibi disiplin yargılamasına sahip kılınması yeterli olup, askeri mahkemelerin kaldırılarak gerekiyor ise adliye içerisinde uzmanlık mahkemesi olarak; “Askeri” değil “asker” mahkemesi olarak düzenlenmesi (iş mahkemesi, basın mahkemesi, çocuk mahkemesi gibi) ve bu mahkemede görülecek davaların temyiz incelemesi görevinin de Yargıtay'ın ceza dairelerinden birine verilmesi, yargılanacak sivil ve asker kişiler bakımından güvence sağlayacaktır.

Tarihsel süreç içinde asker-sivil ilişkileri bir dansa dönüşmüştür. Bugün her konuda yaşanan ve demokratik sistemin önünü tıkayan ilişkiler zincirinin Osmanlı İmparatorluğundan miras alındığı bir gerçektir. Sorunları çözemeyen yöneticilerin asker üzerinden siyaset yapma çabaları, askeri siyasetin içine çekme ve hatta iktidarı askerle paylaşarak sorumluluktan kaçma gayretleri sivil kadroların ve dolayısıyla gerçek bir demokrasiye ulaşmanın çıkmazı durumuna gelmiştir. Öte yandan askerin, sivil kadroların yetersizliğini ve başarısızlığını kullanarak ve bazen de başarılı olmalarının önünü tıkayarak ya da demokratik süreç içinde bunalımların aşılabileceği noktalarda yapılan müdahalelerle bu süreci geciktirerek siyaset yapmak ve ülke yönetme hevesi de bu çıkmazı derinleştiren diğer bir boyut olmuştur. Orduların görevi yurt savunması ve buna bağlı olarak askeri hizmetleri, aksamadan ve düzenli yürütmeleridir. Bunu sağlayacak ise hazır olma ve itaat ilkeleri, yani sonuç olarak askeri disiplindir. İşte askeri ceza hukuku ve onu uygulayan askeri yargının varlık nedeni de ordu disiplindir. Bu ölçüt çerçevesinde asker kişilerin söz konusu ilkelere aykırı eylemlerinin askeri mahkemelerde veya disiplin mahkemelerinde görülmesini anlamak olanaklıdır. Ancak asker kişileri bu suçların dışındaki suçlar bakımından askeri yargılamaya bağlı kılmak doğru değildir. Hele sivil kişilerin askeri yargılanmaya bağlı kılınmaları askeri yargılamasının varoluşu nedeniyle açıklanmayacağı gibi doğal yargıç ilkesiyle de bağdaşmamaktadır. Askeri suçlar sırf askeri suçlara indirgenerek tanımlanmalıdır. Diğer bir deyişle askeri suçlar salt askerler tarafından işlenebilen ve doğrudan doğruya askeri disiplini bozan askeri yarar ve gerekleri ihlal eden eylemleri düzenlemelidir. Bu suçlar askeri mahkemelerin görev alanlarının belirlenmesinde ana ölçüt olmalıdır. Yine Anayasanın 37. maddesindeki “kanunen tabi olduğu mahkemeden başka” ibaresi “doğal yargıçından başka” olarak değiştirilerek doğal yargıç ilkesi anayasada ve net bir şekilde yer almalıdır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Ümit Kardaş (2009); s. 303, 306, 308-310.

8. Ekonomi ve Darbeler

Türkiye’de yaşanan bütün darbeler aslında ekonomiyle önemli ölçüde iç içe süreçlerdir. Örneğin, 1954’ten itibaren Demokrat Partinin iktisadi olarak kriz yaşamaya başladığı, bu krizin 1956’da ithalatın sıkıştığı, 1958’de devalüasyon ve istikrar politikasının uygulanmasına yol açan bir süreçle devam ettiği dönem, ilk cuntaların kurulduğu döneme denk gelmektedir. Demokrat Parti, özellikle dış politikada ve ekonomik krizi çözmeye yönündeki arayışlarını çeşitlendirme yönünde adımlar atmaya başladığında da darbe süreciyle karşı karşıya kalmıştır. 12 Mart’a giden süreçte de, istikrar politikaları çerçevesinde Türk lirasının dolar karşısında değer kaybetmesi ve ekonomik kriz sonucunda halkın iki biçimde askeri müdahale sürecine hazırlanması amaçlanmıştır: Birincisi, “yönetenler bizi istediğimiz gibi yönetemiyorlar” ikincisi de “biz bu hayat pahalılığından ve ekonomik krizden de yorulduk” algılarını toplumda oluşturmak biçiminde. Bununla, toplumun, “bu sorunların çözümünü acaba hangi balaskâr sağlayacaktır” arayışına sokulması ve böylece, psikolojik olarak hazırlanması hedeflenmiştir. Keza 12 Eylül’e baktığınızda da 24 Ocak istikrar tedbirlerinin alınmasından itibaren -ki çok önemli bir kırılmadır, tıpkı 71’de olduğu gibi serbest piyasa ekonomisinin Türkiye’de uygulanması yönünde atılmış son derece önemli bir adımdır- dönemin DPT Müsteşarı Turgut Özal 3 kere askerlere giderek 24 Ocak istikrar tedbirlerini onlara izah etme ihtiyacı duymuştur. Bunlar henüz 12 Eylül askeri rejimi gerçekleşmeden yaşanmıştır; orada Kaya Erdem diyor ki: “Biz, özellikle DİSK’in gerçekleştirdiği ve yaklaşık 100-110 bin işçiyi kapsayan, mesela, karşı hak grevleri sırasında bunları anlattığımızda, dönemin kuvvet komutanlarından biri, ‘O zaman bu iktisadi tedbirleri uygulamanın imkânı yok, işçileri bir şekilde bu sürecin dışında bırakmak gerekir.’ açıklamasını yapıyor.”

Sayın Evren de o dönemde eğer, 12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak¹⁹⁸ istikrar tedbirlerinin bu ülkede uygulanamayacağı yönünde bir beyanatta bulunmuştur. Benzer bir beyanat Memduh Tağmaç tarafından 12 Mart döneminde halkın sosyal uyanışıyla iktisadi gelişmenin geride kalması arasındaki benzetmesidir. Dolayısıyla, 28 Şubat sürecinin alametifarikalardan biri, 1994 iktisadi krizinin yarattığı ortam ve bu ortamları 2001 krizine kadar giden süreç içerisinde Türkiye’deki sermaye birikiminin çeşitli çevreler tarafından bir şekilde ele geçirilmeye çalışılması ya da bu çevrelerin bundan büyük bir pay kapma yarışına girmiş olmalarıdır.

Özellikle 1993-2001 sonu aralığını dikkate alacak olursak, o dönemde özellikle 2001 krizinde hangi bankaların o döviz krizinden büyük paralar kazanmış olduğu sorusu, bugün hâlâ tam olarak yanıtlanamamış bir sorudur. Oysa kamuoyunun çok merak ettiği bir sorudur aynı zamanda. Çünkü aşağı yukarı 200-250 milyar dolar civarında bir parayı halk ödemek zorunda kalmıştır. 94 krizinde de yaklaşık 800 bin kişinin işsiz kaldığı, sübvansiyonların ortadan kaldırıldığı, döviz krizi nedeniyle iflasların yaşandığı bu dönemin sonunda insanlar “Ben artık

¹⁹⁸ Kenan Evren anılarında: “12 Eylül olmasaydı 24 Ocak kararları fiyasko ile bitirdi. 24 Ocak kararlarına bağlı tedbirler ancak böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde meyvesini verdi.” demiştir. Ayrıca, Korkut Boratav: 24 Ocak Kararları’nın uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla pazarladığı, iç ve dış karşı piyasa serbestliği ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi yönleri de vardır. Programın bu boyutu zaman içinde daha da ön plana çıkmaktadır. Bir diğeri Demirel Hükümeti bu programı, Özal’ın ve sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yani sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirebilmenin araçlarından yoksundur. İşte 12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldıracaktır. Korkut Boratav (2003); s. 148.

böyle yaşamak istemiyorum.” duygusuna fena hâlde sahiptiler. İşte o sahip olma duygusudur ki bir darbenin meşruiyetini de sağlayabilirdi.¹⁹⁹

Bir ülkede demokratik işlevlerin geçerliliğini yitirdiği darbe süreçleri siyasi sonuçları yanında ekonomik sonuçları bakımından da önemli tahribatlar meydana getirmektedir. Toplumsal reflekslerin tam olarak gelişmediği Türkiye gibi ülkelerde kamu kaynakları rasyonaliteden uzaklaşarak darbeyi destekleyen çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda kullanılmaktadır. Aynı zamanda kendileri gibi düşünmeyen diğer grupların ekonomik aktiviteleri de çeşitli yöntemler kullanılarak engellenmektedir. Bunun yanında kurumların işleyişinde piyasa kurallarının dışına çıkılması, işletmelerin muadil ekonomilere göre küçük, yoğunlaşmanın az, risk yönetimi kültürünün tam olarak yerleşmediği yapıya bürünmelerine neden olabilmektedir.

Böylesi bir durumda ulusal ekonominin uluslararası platformda rekabetçi kimliğe kavuşması mümkün olmadığı gibi dışarıdan gelecek şoklara karşı kırılganlık katsayısı da artış göstermektedir. Öte yandan küreselleşme sürecine bağlı olarak ülkelerin birbirlerine karşı bağımlılıklarının giderek arttığı içinde bulunduğumuz dönemde uluslararası sermaye akımlarının bir ülkede makro ekonomik performans üzerindeki etkinliği daha da belirginleşmektedir. Sermaye yetersizliğinin bulunduğu Türkiye gibi ülkelerde demokrasinin kesintiye uğradığı darbe dönemlerinde uluslararası sermayenin ülkeye girişleri de önemli oranda düşmektedir. Demokratik işleyişe dışarıdan yapılan her türlü müdahale ulusal ve uluslararası bağlamda iktisadi faaliyetlerin ülke lehine gelişmesine engel olmakta ve bedeli ağır tahribatlar meydana getirmektedir. Bu bakımdan siyasi ve ekonomik yapının doğal dinamiklere bağlı olarak değişimine mani olan dış müdahaleleri ortadan kaldıracak toplumsal refleksin oluşturulmasına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bunun yanında demokrasiye müdahaleyi engelleyecek yasal düzenlemelerin de hayata geçirilmesi, önümüzdeki süreçte kaynakların daha etkin kullanıldığı rekabetçi üretim yapan ekonomik yapının oluşumuna önemli düzeyde katkı sağlayacaktır.

Demokratik usullerin geçerli olduğu ekonomilerde şeffaf kuralların bulunması bir taraftan belirsizliği azaltırken, diğer taraftan yöneticilerin kaynakları gayri meşru araçları kullanarak bir başkasına devretmelerini ve politik aşırılığa gitmelerini engellemektedir. Demokrasi politik gücün barışçı ve öngörülebilir biçimde transferini ifade ederken, otokrasilerde politik güç şiddetle ve intizamsız biçimde transferlere konu olmaktadır. Bu türden yönetimlerde kamu harcamalarına ilişkin büyüklükler siyasal karar alma sürecinde baskı ve çıkar gruplarının rant kollama faaliyetleri yoluyla aktif görevler aldığı ve kamu harcamaları kompozisyonunu büyüme ve kalkınmanın finansmanı yerine hiç de rasyonel olmayan kişisel ya da grupsal çıkarlar doğrultusunda belirlenmektedir.

Nitekim Türkiye’de bunun en son örneği 28 Şubat sürecinde yaşanmıştır.

1997 yılından itibaren kamu harcamalarının kullanımında ekonomik kriterlerin göz ardı edilmesi yanında harcamaların finansmanında da ekonomik rasyonaliteden uzaklaşılmasının meydana getirdiği sorunlar borçlanmayı besleyen ve daha maliyetli konuma getiren sebeplere dönüşmüştür. Bu dönemde kamu ve bankalar asli görevlerinden uzaklaşmışlardır. Popülist politikaların finansmanı amacıyla kamu bankalarının kullanılması bu bankaların görev zararları yazmalarına neden olmuştur. 2001 krizi sonrasında finansal sistemin güçlendirilmesi sürecinde kamu bankalarının görev zararlarının ülkeye maliyeti *21,9 milyar ABD doları*

¹⁹⁹ **Rıdvan Akar**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 14, 15, 23.

seviyesindedir. Öte yandan yüzde 100 mevduat garantisi altında özel sektör bankalarının zayıf denetim altında toplamış oldukları fonları geri dönüşü olmayan ekonomik birimlere transfer etmeleri, öz kaynakları yetersiz ve küçük ölçekli özel bankaların risklere karşı kırılganlığını artırmıştır. Nihayetinde bankacılık görevini yerine getiremeyecek hale gelen şirketlerin yönetimlerine TMSF tarafından el konulmuştur. TMSF'nin yönetimlerini devraldığı 25 banka için *31,4 milyar ABD dolarlık* kaynak ihtiyacı doğmuştur. Sonuç olarak bu süreçte, özel sektör ve kamu sermayeli bankaların yeniden yapılandırılmasının ülkeye maliyetinin *53,3 milyar ABD doları* olduğunu ifade edebiliriz.

Türkiye'de yüksek kamu borçlanma gereğine bağlı olarak artan faiz oranları bir taraftan özel sektör yatırımlarını dolayısıyla da büyüme sürecini olumsuz etkilerken, diğer taraftan da bankacılık kesiminin asli görevinden uzaklaşmasına ve daha çok Hazine'nin fon ihtiyacına cevap verecek yapıya bürünmelerine neden olmuştur. 28 Şubat süreci sonrasında şoklara karşı kırılganlıkların daha da yükselmesiyle 1999 ve 2001 yıllarındaki ekonomik küçülmelerin yatırımlara olumsuz yansımaları *47 milyar ABD doları* civarındadır. Devlet iç borçlanma senetlerinin bankaların toplam aktiflerindeki payı 1990 yılında %10 iken, bu oran 1999'da %23 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kamu kesiminin faiz harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranının değişmediğini kabul ettiğimizde 1997-2007 periyodunda yaklaşık *119 milyar ABD doları* fazladan faiz giderlerine harcama yapıldığı görülmektedir.

Bunun yanında ilgili dönemde hükümetlerin yapısal sorunlara kayıtsız kalması ve popülist harcamalarını finanse etmek için yüksek faiz oranlarını teşvik etmeleri kısa vadeli sermaye akımlarını teşvik etmiş ve kur-faiz arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur. Böylesi durumlarda ekonomi kısa vadeli sermaye akımlarına karşı bağımlılık katsayısı yükselmekte ve meydana gelen cari açığın sürdürülemez boyuta ulaştığının hissedilmesinin akabinde sermaye çıkışlarının yaşanması, iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemekte ve büyüme performansını istikrarsız kılmaktadır. Bu bağlamda 1999 yılında meydana gelen ani sermaye çıkışlarının ardından ekonomide %6,1 oranında, 2001 yılındaki sermaye çıkışları sonrasında ise gelir seviyesinde %9,5 oranında daralma söz konusu olmuştur. İki dönemdeki sermaye çıkışları sonrasında gayri safi milli hasıla düzeyinde toplamda *75 milyar ABD Doları* azalış meydana gelmiştir.

Fiyat istikrarının olmadığı, piyasada güven unsurunun eksik bulunduğu ve karlılık oranlarının tahmin edilemediği ekonomilerde doğrudan yabancı sermaye girişleri beklentilerin altında kalmaktadır. Küresel bazda sermaye girişlerine yönelik genel eğilimlerin yoğunlaştığı 1994-2001 yılları arasında Türkiye'ye yönelik doğrudan sermaye yatırımları beklentilerin altında kalmıştır. Meksika ve Brezilya örneklerinde 1995-2000 periyodu için doğrudan yabancı sermaye girişlerinin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı Brezilya'da %3 ve Meksika'da %3,2 düzeyinde iken ilgili yıllarda Türkiye için bu oran %0,4 seviyesindedir. Milli gelirin %2 seviyesinde sermaye girişlerinin olacağını varsaydığımız takdirde *16,5 milyar ABD Doları* daha fazla net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin olacağını söyleyebiliriz.

2001 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz sonrasında uygulamaya konulan ekonomik program ve 2002 Kasım ayında yapılan genel seçim sonrasında şekillenen tek partili hükümet yapısı ile birlikte makro ekonomik istikrarın sağlanması yönünde alınan önlemler ekonomide istikrarsızlıkların azalmasını sağlamış, bankacılık sektöründe 2003 yılında yaşanan İmar Bankası olayı dışında her hangi bir olumsuzluk görülmemiştir.

Ekonominin krizlere maruz kalması, mafyatik örgütlerin toplumun hücrelerine kadar nüfuz edip finansal sistemin işleyişine ve adalet sistemine bile müdahale edecek cesaret gösterisine kalkışması, bankaların peş peşe batması darbe süreçlerinde yaşanan deformasyonun ve

çürümenin vahim sonuçları arasında yer aldığını söyleyen eski TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) Başkanı Ahmet Ertürk, komisyonumuza şu açıklamalarda bulunmuştur:

Ekonomik manipülasyonlar, darbe korkusunu oluşturmak ve darbeyi insanların zihninde meşrulaştırmak için yapıldı. Darbeci güçler, demokrasi düşmanı unsurlar zaman içinde model ve strateji değişikliğine gittiler ve bizzat doğrudan darbe yapmak yerine darbe korkusu yaratma yoluna gittiler. Bu yeni model, birilerinin “postmodern darbe” diye adlandırdığı bu yeni strateji darbeciler için daha kolay ama toplum için sonuçları daha ağır ve daha tahrip edici bir modeldir. Darbeciler için kolaydı çünkü darbe yaparken aslında darbe yapmamış görünüyordular. Toplum için daha zahmetli ve vahim idi çünkü darbe korkusu yaratma süreci toplumun en kritik kesimlerini zihinsel olarak darbe destekçisi bir psikolojiye soktu. Toplumun, ekonominin, sosyolojinin ve toplum psikolojisinin bütün dinamiklerini deforme etti. Korkuyu besleyen bir ortam oluşturmak için toplumda ağır ajitasyonlar ve manipülasyonlara başvuruldu. Suikastlar dâhil, ekonomik manipülasyonlar dâhil darbe korkusunu oluşturmak ve sonuçta modern veya postmodern -her neyse- meydana gelen darbeyi insanların zihninde meşrulaştırmak için böyle bir dezenformasyon ve manipülasyon süreci yaşandı. Bu, medyanın, bazı sivil toplum kuruluşlarının, meslek örgütlerinin, üniversitelerinin, yargının 28 Şubat sürecinde oynadıkları rol, bu vahim sonuçların ibret verici, acı örnekleri arasında hatırlanmaktadır. Ekonominin krizlere teşne hâle gelmesi, mafyatik örgütlerin toplumun hücrelerine kadar nüfuz edip finansal sistemin işleyişine ve adalet sistemine bile müdahale edecek cesaret gösterisine kalkışması, bankaların peş peşe batması bu deformasyonun ve çürümenin vahim sonuçları arasındadır. Onun içindir ki birilerinin “Ben, darbeyi önledim aslında.” demesinin hiçbir kıymeti yoktur. Bu tavır ve söylem, aslında o darbe sürecinin bizatihi bir parçasıdır. Yani, bu rol aslında o senaryoda zaten yazılmıştır, bu yazılan rolü oynamıştır birileri. Darbe korkusu yaratmak ile aslında darbe yapmış gibi aynı sonuçları alıyorsunuz ve almışsınız.

28 Şubat ayı zamanda bir finansal mühendislik projesidir. 28 Şubat bir toplumsal ve siyasal mühendislik projesiydi. Bununla birlikte, aynı anda, buna paralel olarak bir finansal mühendislik projesi de o zaman, o dönemde hayata geçirildi. Bu iki proje arasındaki bağlantı neydi? Aynı güçler tarafından mı eş zamanlı olarak bu iki proje oluşturulup dizayn edilip hayata geçirilmişti, yoksa başka bir şey miydi? Ben şahsi fikrimi arz etmek isterim: Burada, aslında bu projenin siyasi ve toplumsal ayağını dizayn edenlerin mantığı şuydu: Banknot matbaasını basarsın, parayı sürersin piyasaya, memleketin ihtiyacı hallolmuş olur. Böyle bir mantık, böyle bir ekonomi felsefesine sahip bir proje mimarının bu kadar ince işi dizayn edebildiğine ben inanmıyorum. O hâlde şöyle bir durum vardı: Eş zamanlı, iki proje iki farklı güç tarafından ama birbirlerinden destek alarak, birbirlerine gülücükler atarak hayata geçirildi. Bu, ikinci finansal mühendislik projesi bankaların batmasına sebep olan bu proje, aslında öbür projenin yarattığı kaotik ortamda yüksek kâr, hak etmedikleri kazançlar, adaletsiz kârlar peşinde koşan, kötü niyetli müteşebbisler tarafından hayata geçirildi. Siyasette hak etmediği mevkileri silah zoruyla veya silah korkusuyla elde etmeye çalışan güçler ekonomide de hak etmediği kazançları manipülasyonlarla, çeşitli gayrimişru yollarla elde etmeye teşvik etmiştir. Bu iki güç, bu iki paralel haksızlık ve adaletsizlik birbirini destekleyerek, birbirini besleyerek ekonomiyi çöküşe sürüklemiştir. Bunlar -şöyle bir izlenim kamuoyunda var- bankaların bir kısmında sizin de bildiğiniz gibi asker kökenli kişiler yönetim kurulu üyelikleri²⁰⁰ yaptılar.

²⁰⁰ Komisyonumuzca Fon'a devredilen bankalar ve kamu bankalarında üst düzey yöneticilik yapmış olan asker kökenli kişilerin görev dönemlerine, sorumluluk alanlarına ve varsa haklarında yapılmış suç duyurularına ve akbetlerine ilişkin ilgili kurum ve bankalardan bilgi talep edilmiş olup, söz konusu bankalarda görev yapmış olan asker kökenli personel ve görev dönemlerine ilişkin bilgiler ise şu şekildedir: (Emekli Orgeneral) Hüsnü ÇELENKLER (Halkbank Danışma Kurulu Üyesi) (1990-1991); (Emekli Orgeneral) A. Doğan BAYAZIT (Kentbank) (1996-1999); (Emekli Oramiral) Ö. Feyzi AYSUN

Şu anda tam sayı olarak veremeyeceğim ama sayısını vermenin de çok önemli olduğundan düşünmüyorum ama en azından beş altı tane bankada emekli askerler yönetim kurulu üyesi olarak görev almışlardır. Şimdi, burada şu soru sorulabilir: Şimdi, emekli askerlerin ya da emekli güvenlik mensuplarının o bankaya ne gibi katkıları olabilir? Bunların bankanın finansal işleyişine bir katkılarının olmayacağı açıktır. O hâlde neye katkıları olmuştur? O banka sahipleri bu kişilerden ne beklemişlerdir ki bunları yönetim kurulu üyesi yapmışlardır? Burada benim açıkلامam şu: Bu eski emekli askerler o bankalardan yararlanmak için oraya gitmediler, o banka sahipleri hak etmedikleri kazançları, çözmek istedikleri işleri elde etmek, çözebilmek için o günün güçlü gördükleri kişilerinden yararlanma yolunu seçtiler. Aslında, sonra, muhtemelen bu emekli generallerin büyük kısmı, belki de hepsi çok pişmanlık duydu ve çok acı çekti çünkü bunlar aleyhine hukuk davaları açıldı. Bir kısmı aleyhine ceza davaları açıldı ve bunların sonuçta aldığı, yönetim kurulu ücretleriydi. Yani orada bu banka sahiplerinin profilini aklımıza getirirsek bunların önemli bir bölümü bazı iyi niyetli olan, o günün kaotik, kötü ekonomik şartlarından dolayı zor duruma düşmüş olan banka sahiplerini hariç tutarsak, bir bölümü kötü niyetle bu sektöre girmiştir.

Batık bankaların paraları nereye gitti? 25 tane banka o dönemde battı, bunların yirmi tanesi denetim ve yönetimi fona devredilerek, geri kalan beşi tamamen doğrudan tasfiyeye sokularak ve iflas yoluyla tasfiye edilerek. Ayrıca batan yirmi beş bankanın on tanesi aynı zamanda medya sahibi olan bankalardır. Yani on tanesinin ya televizyonu, gazetesi veya ikisi birden olan bankalardır. Bazı paralar nereye gitti? Bunun açıklaması finansal mantık içinde mümkün olmadı ve bunun izini sürmek de o kadar kolay değil, para uçucu. Bugünün şartları içinde bir bilgisayar tuşuna bastığımız zaman, o paranın dünyanın neresine gittiğini artık izleyemez hâle gelebilirsiniz çünkü dünyada maalesef bu tür paralara sığınmak için yaratılmış mekânlara da var. Oralara gittiği zaman bu paranın akıbetini süremiyorsunuz. Dolayısıyla, açıklanamayan, bankaların kaynaklarının gittiği yerlerden bir kısmı bilinmiyor, belli değil.

Şimdi, şunları bilebiliyoruz: Bankaların zararlarının önemli bir bölümü, o banka sahiplerinin kendilerine aktardığı kaynaklardır, doğrudan veya dolaylı olarak. Kendi şirketlerine kredi açmış, sonra o krediler geri ödenmemiştir. Kendi şirketlerine iştirak edilmiş, yani şirketin hisselerini banka satın almış, o şirketler sonra sıfırlanmış, o paralar gitmiş. Dolaylı yollardan akrabalarına, eşine, dostuna, tanıdıklarına krediler aktarmış, o paralar batmış. Bunlar klasik, bildiğimiz “back to back” krediler yoluyla yani iki batık bankacının birbirlerine kredi vermişler, o ona kredi vermiş, o ona vermiş. Bir de “fiduciary” dediğimiz bir işlem var. Türkiye’deki bir banka yurtdışındaki bir bankaya para gönderiyor, orada bir hesap açıyor, o hesabı teminat olarak göstererek yurtdışındaki banka bu kişiye kredi açıyor, bir de böyle bir yolla... Yani bu yolları tespit edebiliyoruz, bu yollarla ne kadarlık paranın kaybolduğunu tespit edebiliyoruz ama buna rağmen, izah edilemeyen zararlar var, bunların akıbeti nedir? Bunları bilemiyoruz. Dolayısıyla, bu iki süreç arasında finansal, parasal bir ilişki olmuş olabilir ama bunu çok somut rakamlarla tespit etmek maalesef mümkün değil ve bu süreç, bu

(Bayındırbank) (1991-1993); (Emekli Orgeneral) Sabri YİRMİBEŞOĞLU (Bayındırbank) (1996); (Emekli Koramiral) Çetin ERSARİ (İnterbank) (1996-1999); (Emekli Orgeneral) Teoman KOMAN (İnterbank) (1997-1999); (Emekli Koramiral) Işık BİREN (Egebank) (1989-1991); (Emekli Oramiral) H. Vural BAYAZIT (Etibank) (1999-2000); (Emekli Orgeneral) M. Muhittin FİSUNOĞLU (Sümerbank) (1998-1999); (Emekli Oramiral) Zahit ATAKAN (İmpexbank) (1989-1991); (Emekli Koramiral) Ekmel TOTRAKAN (Etibank) (1997-Özelleştirme öncesi); (Emekli Korgeneral) Alaettin GÜVEN (Etibank) (1998-Özelleştirme öncesi); G. Aydın AKSAN (Etibank) (1994). BDDK ve TMSF tarafından gönderilen cevabi yazılarda bu kişilerden H. Vural BAYAZIT ve Muhittin FİSUNOĞLU hakkında BDDK tarafından, Teoman KOMAN ve Çetin ERSARİ hakkında ise Hazine Müsteşarlığı tarafından görev yaptıkları dönemlere ilişkin suç duyurularının tespit edildiği belirtilmiştir. (23. Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu döneminde emekli paşaların bu tür görevlerde bulunmaları yasaklanmıştır.)

ekonomik ve politik sürecin en büyük hasarlarından biri bütün bunlar olup bitirken yani ekonomi çöküşe doğru giderken, siyasi sistem işlemez hâle gelmişken bunlara “Dur” diyecek bir akıl ve sağduyuyu da yok etmişti o dönem.

Batık bankalardan TMSF eliyle 20 milyar dolar civarında bir tahsilât yapıldı ve bu tahsilatın önemli bir bölümü daha sonra yapılan hukuksal düzenlemelerle, güçlendirilen yaptırımlar sayesinde alınmış oldu. Yoksa aslında bu paranın belki dörtte biri bile eski sistemle ve eski mantaliteyle dörtte bir bile alınması mucize olurdu.²⁰¹

Yabancı sermayenin bir ülkede yatırım yapması için siyasi, ekonomik istikrar ve kârlılık oranları önemli faktörler arasında bulunmaktadır. Bu anlamda sık sık darbelerin yapıldığı, konuşulduğu ya da tehlikesinin bulunduğu ekonomilerde yabancı sermaye girişleri sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bunun yanında fiyat istikrarının olmadığı, piyasada güven unsurunun eksik bulunduğu ve kârlılık oranlarının tahmin edilemediği ekonomilerde doğrudan yabancı sermaye girişleri beklentilerin altında kalmaktadır. Küresel bazda sermaye girişlerine yönelik genel eğilimlerin yoğunlaştığı 1994-2001 yılları arasında Türkiye’ye yönelik doğrudan sermaye yatırımları beklentilerin altında kalmıştır. Meksika ve Brezilya örneklerinde 1995-2000 periyodu için doğrudan yabancı sermaye girişlerinin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı Brezilya’da yüzde 3 ve Meksika’da yüzde 3,2 düzeyinde iken ilgili yıllarda Türkiye için bu oran yüzde 0,4 seviyesindedir. Milli gelirin yüzde 2 seviyesinde sermaye girişlerinin olacağını varsaydığımız takdirde *16,5 milyar ABD doları* daha fazla net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin olacağını söyleyebiliriz. Türkiye’de bir taraftan yatırım ve üretimde bulunması için yurt dışından yabancı sermayenin gelmesini istenirken, diğer taraftan da kendi bünyesinde bulunan yerli sermayenin bir kısmına yeşil sermaye adı verilerek, sahiplerinin yatırımlarını engelleme veya ürettikleri malların bazı kurumlarda satışına izin verilmeme gibi bir uygulama 28 Şubat darbesi sonrasında yaşanmıştır.

Darbelerin bir iç denge ve iç dinamikler sorunu olarak görülmemesi gerektiğini, Türkiye’nin dünyadaki ekonomik değişimlerden doğrudan etkilenen bir ülke olduğunu söyleyen İstanbul Üniversitesi İktisat Politikaları Ana Bilim Dalı Profesörü Mehmet Altan komisyonumuza yaptığı açıklamada:

Türkiye’nin darbeleri hep dünyayı iyi okuyamamaktan kaynaklanmıştır ve Türkiye’de darbeler aslında içeriden kaynaklanan unsurlar değildir. Türkiye bir NATO ülkesidir ve siyaseti dünyayı algılayamadığı vakit, dünyadaki gelişmeleri okuyamadığı vakit uluslararası sistem, işin çok çıkmaza girdiği noktalarda askeriyeyi kullanmıştır. Yani siyasetin okuyamama bazen de 80’de olduğu gibi okumasına rağmen alamayacağı, alamadığı kararlara karşı dünya sisteminin reaksiyonu olarak gelmiştir ve dünya sistemini okuyamayan girişimlerde Talat Aydemir, Balyoz gibi hikâyeler de akamete uğramıştır. Uluslararası sistemin bir şekilde emir-komuta zinciri dışındaki darbeler kişisel macera olarak kalmıştır ve hepsi bir şekilde akamete uğramıştır. Yani aynı siyaset gibi askeriyeye de bunu iyi okuyamadığı vakit, yeryüzünü iyi değerlendiremediği vakit, kendi başına kalkıştığı vakit iyi okuyamamasının cezasını iktidara gelerek değil işte, başına belalar gelerek öder. Onun için bu dış politikadaki esas, dünyayla irtibatların ahenksizleştiği noktadan darbelere bakmak gerek hep biz bunu iç nedenlere bağlarız. Aslında, iç nedenler hiç önemli değildir yani o Türkiye’de her seferinde bu darbeler iş

²⁰¹ Ahmet Ertürk, eski TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 16 Ekim 2012, s. 69, 77-81, 84, 86.

dünyayla anlaşmazlıktan, dış politikadaki kaymalardan şekillenmiştir. Ve Amerika'nın izni olmadan Türkiye'de darbe olmaz.

Türkiye cumhuriyet tarihi Osmanlı'yı da içine alarak baktığınızda tasarruf oranı çok düşük bir ülkedir. Yani zenginleşme refleksi gelişmemiş bir ülkedir, kendi ihtiyacı olan kalkınmayı hiçbir zaman kendi kaynaklarıyla sağlayamaz. Onun için hep dış tasarruflara ihtiyaç duyar, dış tasarruflara ihtiyaç duyduğu vakit dünya sisteminin gelişmesi, değişmesi, dönüşmesini iyi okumak lazımdır. Okuyamadığın vakit dış tasarruf gelmez, içeride kriz başlar, kriz başladığı vakit dış politikada bu söylediğim yapı 28 Şubatta biraz daha farklılaşmıştır çünkü ikili bir dünya sistemi olduğunda, Sovyetler'in var olduğunda, Batı'yla başı derde girdiği vakit Sovyetler'den kaynak bulmaya gitmiştir. Yani 60 darbesine ve Hükümet üyelerinin başbakanın asılmasının gerekçelerine bakarsan ihanettir o, NATO'ya ihanettir aslında, ondan başı belaya girmiştir. İçeride o kaynak gelmeyince Sovyetler'den kaynak almaya kalkışmıştır ve dış politikasını değiştirmek, en azından esnetmek istemiştir ve ceza olarak geri dönmüştür. 28 Şubatta da Müslüman dünya zorlamasıyla sistemin sınırlarının dışına girmiştir yani o bir postmodern darbe olması Amerikalıların askerleri kullanmadan yani fiili darbe için kullanmadan ama mevcudu da Batı sisteminin dışına doğru fazla taşmasını engelleyecek bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Yani bunun ekonomik olarak tasarruf yetersizliğini giderecek bir dış dünyayla ahenk bozulur. O, dış politikaya yansır, sonra krize dönüşür ve darbeye sonuçlanan bir şeyi vardır. Bunların temelinde tabii, Türkiye'nin kendisinin istediği kaynakları bulamaması, o kaynakları bulabilecek bir dünya okuması yapamaması.

Yeryüzündeki iktisat politikasını anlamak. 60'taki nispi, ordu eliyle gelen özgürleşmenin temelinde ithal ikamesi vardır. Yani bir büyüme modeli, montaj sanayinin, dışardaki sanayinin ki bu, dayanıklı tüketim mallarıdır ve onu Türkiye'de herkesin alabileceği bir alım gücünü yükseltmek ve dolayısıyla daha toplu sözleşme, grev, aynı zamanda işçilerin alım gücünün yükselmesi. Bu, uluslararası sermayenin gelişmesini sağlayacak bir montaj sanayinin gelişmesiyle bağlantılı bir iktisat politikasını bize enjekte etmiştir. Ama onu da bizim sermayemiz kendi aklıyla ve talebiyle oluşturamadığı için o ithal ikamesinin ikinci aşamasına biz geçemedik. Ama daha sonra, yeryüzündeki yapı değişmeye yani sanayi döneminden sanayi sonrası döneme geçmeye başladığı sırada Türkiye bunu okuyamadı ve 71 muhtırasıyla 80 arasında hiçbir fark yoktur. 24 Ocak kararları siyasetin alabileceği bir karar değildi çünkü bütün alım gücünü sıfırlıyordu ve böyle bir baskıyı ancak darbeye sağlayabilirdi Türkiye. Amerika Birleşik Devletleri bugün dünyanın siyasi, ekonomik yapısı içinde en güçlü devlet ama Amerika Birleşik Devletlerinden de daha güçlü olan bir güç var. O, zamanın ruhu, tarihin temposudur, teknolojik değişimdir. Türkiye'nin iç tartışmaları, bunun sosudur, biberidir, tuzudur ama esas belirleyici unsur uluslararası sistemdir. Sistem seni geliştirmeye çalışıyor ki işte iPhone 5 satılır. Türkiye'de hane başına düşen gelir, aylık gelir, 683 lira bugün. 683 lira geliri olan bir hane iPhone 5 alamaz, onun için buranın demokratikleşmesi, gelişmesi, dönüşmesi lazım. Belki bugünkü siyasi kadroların anlamadığı bu, demokratikleşmeden gelişemez, ekonomik olarak kalkınamaz.

Banka soygunları. Son Bankalar Birliğinin açıkladığı bir rakama göre, bankalardaki toplam mevduatın yüzde 46'sı, yani Türkiye'de ne kadar banka varsa, bu bankalardaki paraların aşağı yukarı yarısına yakını, 49 bin kişiye ait. Yani, askerî dönemlerdeki soygun dışında da, "Egemenlik milletin de paralar kimin?" yani o çarpıklık temelde hiçbir zaman değişmez. 28 Şubattaki soygunda banka sahipleri bankaları çaldılar yani adam halkın verdiği mevduatı cebine koydu, gitti. Laiklik, bilmem gericilik kavgası derken esas bankaları alıp

götürdüler ve bu paraların 50-60 milyar doların götürülmesinde siyasetçinin ortaklığı vardır, aynı zamanda bürokratin ortaklığı vardır, paşaların, ordunun üst kademelerinin vardır, iş adamlarının. Bunları söylüyorum ama burada sistem değişmiyor yani eğer bu darbeler, bu Araştırma Komisyonu, Sovyetik modeller görüntüden ibaret değilse ki inşallah değildir, o zaman bu sistemi, rejim, Parlatonun demokrasiden yana mevcut rejim muhalifi olması lazım. Resmî olarak statükonun her unsuru o 60 milyardan yararlanmıştır. 60 milyarı geri alamadık biz, uçtu, gitti yani onların hepsi halkın parasıydı. Burası aslında bir Prusya tipi bir ordudur. Prusya tipi ordu, askerlerin “Biz milletin parçasıyız.” demeleriyle çok kısaca anlatılabilen bir yapıdır. Hâlbuki gelişmiş demokratik ülkelerde ordu, milletin parçası değildir, devletin hizmet üreten, güvenlik üreten bir birimdir; sorgulanır, şu olur, bu olur. Ama Türkiye’de sistemi ve rejimi demokratikleştirmek yerine sosyal sınıfların gelişmemesi, emek ve sermayenin olmaması, tasarruf oranlarının düşüklüğü, sanayi devrimini yapamaması başka bir yapılanma çikarmıştır.²⁰²

1960 darbesinin ardından sermayenin iki yönlü olarak, militaristleştiği söylenebilir. İlk olarak, bizzat sermaye kesiminin ordunun politikalarını onaylayıcı ve ordu ile yakın ilişkiler geliştiren bir yaklaşımı olmuştur. Bu bağlamda Sakıp Sabancı anılarında babasının sürekli bir şekilde askerlerle irtibat halinde olduğunu ve Sabancı şirketlerinde emekli askerlerin yönetici olarak sorumluluk üstlenmelerine özen gösterildiğini dile getirmiştir. Ordunun 1960 öncesi işadamlığı karşıtı tutumu, bu tarihten itibaren değişmiş ve karşılığında iş dünyası seçkinleri de bir ortaklık ya da boyun eğme duygusuyla, orduya hem insan gücü hem de maddi kaynaklar sunmayı akıllıca bir yönelim olarak görmeye başlamışlardır. Zaten siyasal nitelikli bir özerkliğin ve müdahale yetkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan OYAK, orduyu kapitalist sisteme ihtiyacı olan ve bu nedenle siyasal sisteme müdahale etmekten kaçınan bir yapıya dönüştürmüştür.²⁰³

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden kısa bir süre sonra, günün askeri-sivil hükümetince önerilen sui generis bir yasa maddesi Kurucu Meclis tarafından çıkarılan bir “özel Kanun” ile OYAK adı altında bir oluşum meydana getirerek, hızla onandı.²⁰⁴ Bu Yasanın “amaç” maddesi (Türk Silahlı Kuvvetleri üyeleri için yardımlaşma hizmetlerinin sağlanması), oluşumun asıl etkinlik alanını olduğundan eksik gösteriyordu; son maddenin ayrıntılı listesi, büyük bir ticari işletmenin silahlı kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirileceği gerçeğinden azını anlatmıyordu. Çoktan siyasetçi olmuş at sırtındaki memur; tüccar, sanayici, sermayedar ve gelir sahibi olacaktı. Öyle de oldu ve bunu başarılı bir şekilde yaptı. 1961’den 1970’e OYAK’ın net değeri şaşılacak bir biçimde yüzde 2.400 oranında arttı.²⁰⁵

Ordu açısından bakıldığında temel güdünün, askerinin geçmiş yıllarda oldukça kötüleşmiş olan maddi koşullarını iyileştirme ve kendilerini o koşullara düşüren sivil iktidarlar karşısında iktisadi özerkliklerini garantileme olduğu söylenebilir. 205 sayılı Yasa Teklifi ile Güvenlik ve İktisat Komisyonu Raporları’nda OYAK’ın kuruluş gerekçesi:

²⁰² Mehmet Altan, İstanbul Üniversitesi İktisat Politikaları Ana Bilim Dalı Profesörü, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 2 Ekim 2012, s. 12-15, 19, 21.

²⁰³ Ali Balcı (2011); s. 65, 66.

²⁰⁴ 205 sayılı Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu (1961, 1 Mart). *T.C. Resmî Gazete* 10702.

²⁰⁵ Taha Parla; **Türkiye’de Merkantilist Militarizm 1960-1998**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 201, 202.

Filhakika, uzun hizmet yılları sonunda TC Emekli Sandığı'ndan alınan maaş ve ikramiye ile ancak mütevazı geçim şartları sağlanmakta, küçük bir ev sahibi olmak hususunda müşküllerle karşılaşmaktadır... İktisadi hayatın gün geçtikçe inkişaf ettiği memleketimizde ordu mensupları herhangi bir sebep tahtında vazifeden ayrıldıkları takdirde, bugünkü mevzuat muvacehesinde kendilerine sağlanan yardımlarla kendi içtimai seviyelerine uygun bir hayat seviyesi temin edememektedirler... Ordu mensuplarının kendi içlerinde ve kendi mali imkânlarıyla bir dayanışma suretiyle istikbal endişesinden kurtularak maddi ve manevi huzura kavuşmalarını temin maksadıyla Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu Tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır.

OYAK ile askeri personelin üst orta sınıflara denk refah düzeyinde bir yaşam sürebilmesini sağlamak hedeflenmektedir.²⁰⁶

Kurumun özel hukuka mı kamu hukukuna mı tabi olduğuna ilişkin Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin aralarındaki uyuşmazlığın görüldüğü 1978 tarihli Uyuşmazlık Mahkemesi, OYAK'ı bir kamu tüzel kişiliği olarak tanımlamış ve ancak üçüncü kişilerle olan ilişkilerinde özel hukuka tabi tutulabileceğine karar vermiştir. Kazanç merkezli faaliyetlerinde kendisine daha geniş bir alan açmasını sağlamak amacıyla kurum 1. madde ile özel hukuk hükümlerine bağlanmış ve buna karşılık 2001 yılına kadar hiçbir kurumun denetimine açık olmamıştır. OYAK böylelikle hukuksal düzlemde de piyasadaki diğer rakiplerinden daha ayrıcalıklı bir konuma kavuşturulmuştur. Bu durum ordunun siyasî ve ekonomik sınıf karşısındaki ayrıcalıklı konumu ile birlikte düşünüldüğünde kurumun mutlak bir güçle piyasaya dâhil olduğu söylenebilir. Bu mutlak gücün sonuçları hemen hissedildi. Kurumun net varlığı yaşanan bütün ekonomik krizlere rağmen 1960-1980 arası dönemde sürekli bir artış trendinde seyretti ve el attığı bütün girişimlerde başarılı oldu. 1971 ve 1980 askeri darbelerinin hemen ardından kurumun gelirlerinin ilk olarak 1973 ve 1974'te daha sonra 1981 ve 1982'de olmak üzere ikişer kat artması ise kurumun nasıl geliştiği noktasında hayli dikkat çekicidir. 1990'a gelindiğinde Türkiye'nin en büyük holdingi olan kurum, 1996'da dördüncü, 2000'de yine üçüncü sırada yer almıştır. Bu hızlı gelişim sayesinde kurum kısa sürede Türkiye'nin pazar ekonomisini yönlendirebilecek kadar güçlü bir kuruluş halini aldı ve ülkenin sanayileşmesinin ve ekonomik gelişiminin doğal müttefiki oldu. Sonuç olarak OYAK'ın böylesine güçlü bir şekilde piyasaya dâhil olması kaçınılmaz bir şekilde "sermayecilerin militaristleşmesi" denen sürece katkıda bulundu.²⁰⁷ OYAK çeşitli yasal ayrıcalıklara sahiptir ve bunlar arasında en önemlisi vergi muafiyetleri olup OYAK'a bağlı iştiyaklar normal bir şekilde vergi ödemesine rağmen, OYAK'ın kendisi vergi muafiyetleriyle diğer holdinglere göre bir ayrıcalık taşıyor.²⁰⁸ OYAK şunlardan muaftır: Kurumlar vergisi, diğer her türlü gelir vergisi, katılım ücreti ve düzenli aidat alan tüm kuruluşların ödediği özel gelir vergisi, bütün satış ve tüketim vergileri, tüm yasal işlemlerden alınan damga vergisi.

Dahası, OYAK'ın serveti, kazancı ve tahsil olunacak hesapları, tıpkı hükümetlerinki gibi üçüncü şahıslara karşı rüçhan hakkına sahiptir. OYAK'ın mal varlığına zarar veren her şahıs ya da kuruluş devlet malına zarar vermiş gibi işlem görür. Bunlara rağmen Özel Yasa, OYAK'ın Özel Ticaret Yasası'na bağlı yasal bir oluşum olduğunu söyler. Bu çelişkiler tablosunu tanımlamak için, yasanın OYAK'ı Savunma Bakanlığı'na bağlı, mali ve idari anlamda özerk, özel bir anonim şirket olarak tanımladığını ayrıca belirtmemiz gerekir. Askeri seçkinler ve iş dünyasının seçkinleri arasında kusursuz bir görüş birliğinin varlığı, Türk

²⁰⁶ İsmet Akça; **Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri**, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 232, 233, 238.

²⁰⁷ Ali Balcı (2011); s. 67, 68, 69.

²⁰⁸ İsmet Akça (2009); s. 249.

sanayisi ve ticaretinin “imparator”u Vehbi Koç'un ve Türk özel bankacılığının baronu Kazım Taşkent'in, ilk yönetim kurulunda yerlerini almış olmalarıyla ve ayrıca ilk önemli OYAK girişimlerinde -Koç, OYAK Goodyear'da; Taşkent, OYAK Renault'da- birer kurucu hissedar olmalarıyla kanıtlanmıştır.²⁰⁹

Türkiye'de ordunun savunma sanayinde girişimci olarak yer almaya başlaması, 1970'lerin ikinci yarısında kuvvetlere (Kara, Deniz ve Hava) bağlı vakıfların kurulmasıyla başlamış olmakla beraber, bünyesinde yerli ve yabancı sermaye ortaklıkları olan 15 şirketi barındıran büyük bir holding yapısına kavuşması, çok kısa bir yasa olan 3388 sayılı yasa²¹⁰ ile tüm vakıfları bünyesinde birleştiren “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı”nın kurulmasının ardından gerçekleşmiştir. Vakıfların birleşmesi ile beraber TSKGV'ye şu şirketler o dönemdeki hisse oranlarıyla geçmiştir: ● ASELSAN yüzde 83,16; ● TUSAŞ yüzde 45; ● TAI yüzde 1,9 (yüzde 49 hissesi Tusaş'ındır, diğer ortak yüzde 42 ile Lockheed²¹¹ Martin Turkey ve yüzde 7 ile General Electric International'dır.) ● HAVELSAN yüzde 98,7 ● TEI yüzde 3,02; ● ASPİLSAN yüzde 95,1; ● İŞBİR Elektrik yüzde 90,47; ● ROKETSAN yüzde 15; ● MERCEDES-BENZ TÜRK yüzde 5; ● DİTAŞ yüzde 20; ● NETAŞ yüzde 5 vb.²¹² Medeni Kanuna bağlı bu yeni kurum şunlardan muafır: Kurumlar Vergisi (kendi ekonomik girişimlerinin dışında), bağışlar ve aldığı yardımlarla ilgili veraset ve intikal vergisi, tüm resmi işlemlerden alınan damga vergisi.

OYAK ve TSKGV, bir başlarına, hesaba katılması gereken birer ekonomik güç haline geldiler. İki bir arada düşünüldüğünde ekonomide daha da güçlü bir birlik oluşturuyorlar. Daha şimdiden 55 ortak girişimde yatırımları bulunuyor (sırasıyla 25 ve 30), yaklaşık 40.000 insanın işvereni durumundalar (OYAK daha 1990'da 23.000, TSKGV ise 1998'de 10.000). Ama bütün bu ekonomik göstergelerden daha önemlisi, OYAK ve TSKGV, Türkiye ekonomisinin yapısını ve doğasını değiştirmiş bulunuyor. Önce OYAK'la birlikte pazara askeri sermayenin girişi, sonra, TSKGV ile birlikte ekonomide, savunma ve savaş sanayinin gelişimiyle ekonominin militaristleştirilmesi. Belki daha da önemlisi, bu olgu, özel sektörle kamu sektörü ve ekonomiyle siyaset arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdı ve ayrıca yansız bir bürokrasinin tüm kalıntılarını tehlikeye attı; ordu sermayesi ve yerli-yabancı özel sermayenin organik birlikteliğini yarattı.

TSK'nın OYAK aracılığıyla kapitalist ilişkiler ve çıkarlar geliştirmesi, 'siyasal' nitelikli bir özerkliğin ve müdahale potansiyelinin nedeni değil sonucudur. Kurum ve diğer toplumsal aktörler arası ilişkiler üzerinden bakıldığında, siyasal özerkliği sınırlayıcı etki çok daha

²⁰⁹ Taha Parla (2009); s. 205, 211.

²¹⁰ 3388 sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu (1987, 25 Haziran). *T.C. Resmi Gazete* 19498.

²¹¹ *Lockheed Martin*: Lockheed Corporation ve Martin Marietta iştiraki olarak kurulmuş çok ulusal, ileri teknoloji ve havacılık şirkettir. Dünya çapında 56 ülkede faaliyet göstermektedir. İki ortaktan bir olan *Lockheed*, rüşvet skandalları ile hatırlanmaktadır. 1976 Şubat'ında Lockheed Aircraft Corporation'ın Japonya, Hollanda, Almanya, İtalya, Fransa ve Türkiye'de rüşvet dağıttığı ortaya çıktı. Türkiye, 1974–1975 yılları arasında Lockheed firmasından çok sayıda savaş uçağı satın almıştı. Lockheed skandalı, Japonya'da başbakanı hapse düşürdü. Hollanda'da kraliçenin tahtını sarstı. Türkiye'de TBMM ve Genelkurmay Başkanlığı, iddiaları araştırmak için birer komisyon kurmak zorunda kaldı. *Türkiye dışındaki* ülkelerde yürütülen soruşturmalar sonucunda yolsuzluk skandalına bulaşanlar yarglandı, ağır cezalara çarptırıldı.

Mehmet Altan, komisyonumuza darbe ekonomisini anlattığı konuşmasının bir bölümünde: “Lockheed askerî uçak alımındaki rüşvet, burada ben yanılmıyorsam, hafızam beni yanıltmıyorsa (501) numaralı Meclis Komisyon Raporu'dur. Bu soygunları sorarken bir tane, en güzel örneklerinden biridir. Orada da muazzam, adam “Rüşveti ben verdim.” dedi, duymanın her tarafında çıktı, Türkiye'de çıkmadı, aynı 28 Şubat ve yani o soygun sistemi bir, uluslararası iktisat politikasının değişimiyle meşru ülke içi paylaşım değişik ve o sırada darbeyi yapanların peynir fareliği vardır, onlar işte parasını, pulunu, bilmem nesini arttırır.” demiştir. (Mehmet Altan, TBMM Darbe ve Muhüruları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 2 Ekim 2012, s. 14)

²¹² İsmet Akça (2009); s. 257-2598.

barizdir. Her ne kadar tek tek OYAK mensupları steril bir orta sınıf yaşamına çekilerek toplumsal ve siyasal yaşamdan belli oranda soyutlansalar da bir (bütün) kurum olarak ordu, OYAK ve TSKGV'nin faaliyetleri sonucunda sermaye birikim sürecinin ve sınıflar arası ve sınıf içi güç ilişkilerinin daha çok içine çekilmekte ve özellikle orta vadeli yeniden yapılanma sürecinin de doğrudan bir tarafı olarak yer almaktadır. Özellikle sınıf içi ilişkiler açısından bakıldığında büyük sermaye kesimi ile aynı organik çıkarları paylaşan ordu, büyük sermaye ve küçük ve orta boy işletmeler arasındaki çelişkilerden azade olamayacaktır. Anadolu'daki esnafa, küçük ve orta boy sanayi işletmelerine kepenk kapattıran krizleri, büyük sermaye kesimleri gibi askeri sermaye de kapitalist sermaye birikiminin çalışma sistematığı uyarınca bir fırsat olarak algılayacaktır. Ya da örneğin Anadolu menşeli İslamcı sermayenin 1990'lar boyunca gelişmesi, Türkiye büyük sermayesinin yaşam alanlarına el uzatması ve dünya ile alternatif bir bütünleşme modelinin taşıyıcısı olması, TÜSİAD gibi yapılarda örgütlenen büyük sermaye için olduğu kadar aynı organik çıkarlara sahip askeri sermaye açısından da bir tehdit olgusudur. Ancak bu tehdit salt ideolojik-kültürel bir algılamanın ötesinde bir olgudur, tıpkı İslamcı sermayenin askeri sermayenin hâkim olduğu savunma sanayisine gireceğini beyan etmesinin orduda yarattığı tedirginlik gibi.²¹³

OYAK, kamu çalışanları arasında eşitsizlik yaratan bir kurumdur. TBMM Dilekçe Komisyonuna Şubat 2012'de bilgi veren Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) Genel Müdürü Coşkun Ulusoy; 2010 yılı itibarıyla OYAK'a 30 yıl aıdat ödeyen bir subaya 260 bin lira, 30 yıl aıdat ödeyen astsubaya 205 bin lira, 45 yıl aıdat ödeyen bir orgenerale emekli olurken 600 bin lira emekli ikramiyesi ödendiğini ifade etmiştir.²¹⁴ Sivil bürokraside durum farklıdır ve hemen hemen aynı hizmet süresiyle emekli olan bir büyükelçinin emekli ikramiyesi ise yalnızca 75 bin liradır. Hakim, savcı, vali, kaymakam ve benzer statülerdeki kamu görevlilerinin ikramiyeleri büyükelçinin üstünde değildir. Dışişleri, Maliye, Millî Eğitim gibi kamu kurumlarında çalışanların, aynı şartlarda fabrikaları, holdingleri neden olmasın?

²¹³ İsmet Akça (2009); s. 263, 265.

²¹⁴ *Ulusoy: Orgeneral emekli olurken 642 bin lira alıyor*, 3 Şubat 2012, (<http://t24.com.tr/haber/ulusoy-orgeneral-emekli-olurken-642-bin-lira-aliyor/195615> Erişim: 20 Eylül 2012)

9. Askeri İşlerin Denetimi

İkinci Dünya savaşı başlangıcına kadar Türkiye’de genel bütçe harcamaları içinde savunmanın yeri yüzde 30 - 35 arasındadır. 1929 Dünya Krizinin etkisiyle askeri harcamalarda 1937’e kadar mutlak değer olarak bir düşme görülmekteyse de, bu yıldan, 1944’e savaşın bitimine kadar sürekli artış olmuştur. İkinci Dünya Savaşı boyunca toplam bütçe harcamasının yaklaşık yüzde 60 – 65’i askeri amaçlar için kullanılmıştır.

1961 Anayasasında parlamentonun mali denetimini düzenleyen 127. maddesinin ilk şeklinde; Sayıştay’ın genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını parlamento adına denetlemek ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlevini yapmakla görevli olduğu şeklinde getirilen düzenlemede istisnalara yer verilmemiştir. 12 Mart 1971 Müdahalesinden sonra gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile:

Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, Millî Savunma Hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

denilerek gizlilik kıstası getirilmiş ve bu düzenleme 1982 Anayasasında da benimsenmiştir. ‘Gizlilik’ konusunun askeri harcamalar üzerinde bir örtü şeklinde anlaşıldığı bu eğilim, bir yanda anayasadaki parlamento adına Sayıştay’a mali denetim yetkisi veren düzenlemenin özüne aykırı olurken; öte yanda askeri harcamaların parlamento denetiminden kaçınılmasına yol açmaktadır. Askeri harcamaların her kuruluşun hesabını soran ve günlerce bu konularda tartışmalı oturumlara sahne olan Meşrutiyet Meclisi Mebusan’ı ile Millî Mücadele Meclisinin sahip olduğu yetkiler açısından düşünüldüğünde, Cumhuriyet dönemi meclislerine ait mali denetim yetkisine getirilen kısıtlamalar soru işareti taşır.²¹⁵

1924 Anayasası döneminde gelenek olmuştur: Atatürk ve İnönü Cumhurbaşkanı iken, her yıl parlamento açılışında konuşmalarında orduya usulen değinilirdi. Çok şeye ayrıntılı olarak yer verildiği halde sıra bu kuruma gelince:

Ordumuzu en yeni vasıtalarla mütemadiyen teçhiz etmeye çalışıyoruz. Yüksek kıymetini arttırmaya verdiğimiz ehemmiyet ise daha ziyadedir.

Ordunun çalışmalarından ve bütün milletin vatan müdafaası için sevecek ve isteyerek çalışma şevkinden memnuniyet belirtilirdi. Yalnızca Celal Bayar (1957 yılı dışında, o yılki açış konuşması çok kısadır) hemen her yıl öbür sorunlar gibi rejimin ordu politikasını çizmiş, yapılan çalışmalar ve tasarlanan işler hakkında meclise bilgi vermiştir. 1960 darbesinden beri tek parti dönemindeki eğilime dönüldüğü gözlenmektedir. Orduyu konuşmayan bu eğilimin en çarpıcı örneği Başbakan İsmet İnönü’nün 27 Kasım 1961 günün parlamentoda okuduğu 1. Koalisyon Hükümeti programında ifadesini bulur:

Millî Savunmanın karakteri itibarıyla teferruatını arz etmeme imkân yoktur. Ordumuz, varlığımızın başlıca teminatı olarak milletçe aziz bildiğimiz bir

²¹⁵ Hikmet Özdemir (1993); s. 245, 249.

müessesedir. Bu büyük millî müessesenin her bakımdan vazifesini ifa edecek kudrette olmasını hükümet daima göz önünde bulunduracaktır.

İstisnalar dışında parlamentolar orduyu konuşmaktan hep kaçınmış, hatta bütçe görüşmeleri sırasında siyasi parti sözcülerinin takındıkları tutum “*orduya selam, oldubitti vesselam*” tekerlemesiyle anlatılır olmuştur. Oysa Meşrutiyet Türkiye’sinde ve 1920 Ankara Meclisi’nde askeriye ile ilgili konular, harcamalar günlerce hatta haftalarca tartışılır, gerektiğinde hükümetten hesap sorulurdu. Kimsese ve en başta Türk Silahlı Kuvvetleri’ne yararı olmayan bugünkü eğilim Türk Parlamentoculuğunun önemli bir zaafıdır. Yetkilerine sahip çıkamayan, onları kullanamayan parlamentonun askeri darbelerle kapatılmasına sivillerin karşı duramayışlarındaki bir neden de bu zaaftır. Ordu dâhil hiçbir kurum tabu olmamalıdır.²¹⁶

Parti-devlet sisteminin yürürlükte olduğu totaliter rejimlerde, silahlı kuvvetler siyasal güç tekeli elinden tutan konuma tabidirler. Bu rejimlerde ordunun idari özerkliği zayıftır. Siyasi komiserler ordu için faaliyet gösterirler. Totaliter gücün kaçınılmaz olarak ana destek gücü olmak durumunda olan silahlı kuvvetler, aynı zamanda bu rejimlerde iktidar için en güçlü potansiyel tehlikedir. Totaliter rejimlerde, siyasal güçle silahlı kuvvetler arasında hem bir tamamlayıcılık ilişkisi hem de karşılıklı şüpheye dayalı bir yapısal gerginlik yaşanır. Bu gerginliğin tür ve yoğunluğuna göre, totaliter rejimlerde ordu, kaynak tahsisi ve kullanımı konusunda, diğer kurumlara nazaran ayrıcalık elde edebilir. Ama bu ayrıcalık, son tahlilde, totaliter yapının merkez güçleriyle yapılması gereken pazarlık sürecini ortadan kaldırmaz. Buna karşılık, totaliter rejimlerde ordu siyasal ve toplumsal olarak dilsizdir. SSCB veya Nazi Almanya’sında ordunun konumu bu açılarından benzerdir. Demokratik rejimlerde de ordular, siyasal ve toplumsal olarak dilsizdirler. Bu dilsizlik karşılığında silahlı kuvvetlerinin harcamalarının belirlenmesi konusunda sivil siyasal güçler görece bir özerkliği çoğu yerde kabul ederler.

ABD’de askeri harcamalar parlamentoda didik didik edilip, incelenirken, Fransa’da bu konu Meclis komisyonlarında daha global bir değerlendirmeye yetinilerek geçilir. Ama askerlik hizmetinin tanımı, süresi gibi konularda silahlı kuvvetler temsilcileri teknik bilgi veren uzman konumundadırlar. Aynı şey, silahlanma stratejileri ve genel dış güvenlik stratejisinin tespiti konusunda da geçerlidir. Türkiye’de ordunun konumu, demokratik ve totaliter rejim örneklerindeki konuma uymuyor. Kısa süreler için birkaç kez yaşanmış olmasına rağmen, söz konusu olan askeri diktatörlük de değil. Bu nedenle siyaset literatüründe, Türkiye’deki rejimin karma yapısını *pretoryen cumhuriyet*²¹⁷ olarak tanımlamak mümkündür. TSK’nın kurum olarak elinde tuttuğu özerk ve üstün konum, pretoryen cumhuriyet yapısının ayrıcağı özellikleri içinde en önemlisidir. Bu yapıda güç ve ondan türeyen ayrıcalık ve üstünlük hakları (bunlar kısmen yasal kısmen fiili haklardır ve hepsi toplumsal bir zimni kabule dayanırlar), şahsi değil zümreseldir. Pretoryen cumhuriyetin merkez zümresi konumunda olan TSK, rejimin pretoryen özelliklerinin giderek ağır bastığı 12 Eylül sonrasında günümüze kadar, giderek daha fazla kendi içine kapalı ve kendi kendine üreten bir toplumsal zümre, bir tür sosyal sınıf

²¹⁶ Hikmet Özdemir (1993); s. 14, 15.

²¹⁷ *Pretoryen tabiri*, Antik Roma’da konsüllerin etrafında oluşan koruma birlikleridir. Pretuar alan, komutan çadırının etrafındaki alana işaret eder ve o alana girmek yasaktır. Roma’da önemli ilkelere bir tanesi senatonun alanına kimsenin girememesiydi. Bir müddet sonra bu pretuar güçlere, hassa birlikleri oldukları için senatonun kutsal alanına girme izni verildi. Milattan sonra 2. yy’dan sonra pretuar güçler, güçlü birlikler haline geldiler. Böylelikle pretoryen güçler imparatoru deviren yerine, imparator seçen dolayısıyla kendileri için çalışan bir zümre haline geldiler. Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra bu güçler likide edildi, ama tabir kaldı. 19.yy’da Marks, Napolyon’un darbesinden sonra seçime gelmemiş, kendini imparatorluk fikrinin sahibi olarak gören bir kesim için bu tabiri kullanmıştır. Pretoryen güç, seçilerek gelmeyen, kendini iktidarı doğal sahibi olarak gören, bunu darbeyle, entrikalarla sürdürmeye kararlı olan bir çevreyi belirtmek için kullanıldı. Modern siyaset biliminde ise, pretoryen devlet kavramı Latin Amerika’da üst üste askeri ve sivil darbeleri yapanları belirtmek için kullanılmıştır. (Ahmet İnsel, Yeni Asya Gazetesi, 25.06.2007, Erişim: 20 Eylül 2012, <http://www.yeniasya.com.tr/2007/06/25/roportaj/default.htm>)

özellikleri sergilemektedir. Ama bunu yaparken, sadece “kendisi için sınıf” olma özelliği değil, bir yönetici sınıf görünümü sunmaktadır. TSK mensupları, kendi profesyonel alanları dışındaki sorunların da ilgisi ve çözümlerinin sorumlusu olarak kendilerini görmekte ve bunu ifade etmektedirler.

Bugün sivil siyasal güçlerin TSK tasarrufları konusunda suskun kaldıkları konular, sadece siyasetle ilgili olanlar değildir. Askeri harcamaların boyut ve içeriği hakkında da, özellikle bu konularda ordu hiyerarşisi, sivil siyasi otoriteyi sadece formel bir bilgilendirme ötesinde işe buluşturmamaya itina eder. Görünüşte harcamalar Millî Savunma Bakanlığı'nın denetimindedir. Ama bütçe görüşmelerinde, millî savunma komisyonun görüşmeleri gizli celsede yapılır. Çok uzun bir zamandan beri, bütçe kanunun eklerinde yer alan, kamu kuruluşlarının kadroları, TSK personel hariç tutularak yayımlanır. Komisyona gizli oturuma verilen bu bilginin, toplumun ilgili kesimlerinin doğrudan ve açık biçimde kullanamayacağı bir bilgi olarak kalmasına özen gösterilir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, askerî harcamalar içinde personel harcamalarının artışında ücret artışlarıyla istihdam artışı arasındaki farkı incelemek mümkün olmaz. Ama bu bilgiler, NATO kaynaklarına aktarıldığı için, uluslararası veri tabanlarından temin edilebilmektedir. Her yıl Londra'da yayımlanan Military Balance dergisinden, sadece kendi ordunuzu değil, bütün dünya ordularını ve silah ve cephane konusundaki değişimleri izlemek mümkün. Bu “çok gizli bilgi” denilen şeylerin çoğu Soğuk Savaş dönemine özgü yalanlar ve bu yalanlar üzerine kurulmuş örgütlenmelerden oluşuyor.²¹⁸ Askerî sır olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan bu bilginin, gizli kalmasına yol açan esas neden simgesel güç kullanımıyla ilgilidir. Gizli olmasının operasyonel bir nedeni olmamasına rağmen, TSK'yı ilgilendiren bu tür bilgilerin simgesel olarak gizli, yani dokunulmaz kalması önemlidir. Askerî strateji açısından gizli kalmasının günümüzde hiçbir yararı olmayan bilgilerin gizlenmesi, Türkiye'de ordunun dokunulmazlık alanını simgelemek açısından anlamlıdır.²¹⁹

Türkiye'de devlet sırrı, batılı muadillerinin aksine, tam olarak millî güvenlik devleti anlayışı üzerine oturan ve kapalı tutulması gerekenlerin adıdır. Bir ülkede millî güvenlik denilen kavram eğer militarist bir biçimde belirleniyorsa, herkesin bilmesi gereken kavramlar millî güvenlik eksenini içerisinde devlet sırrına dönüştürülür. Bu, devletin sözde millî güvenlik anlayışı içerisinde atacağı bütün hukuk dışı adımları meşrulaştırmaya ve onları çözümsüz bırakmaya yarayan bir araç olarak çalışır. Devlet sırrı; derin devlet, Özel Harp Dairesi, kontrgerilla gibi korkunun, ölümün, suikastların kol gezdiği çevrelerde dolaşır. Bu sırlar; Hrant Dink, Doğan Öz, Abdi İpekçi ve Uğur Mumcu gibi siyasi cinayetlerin meşrulaşmasına ve siyasi cinayetler üzerine Türkiye'nin daima bir OHAL düzeni içinde tutulmasına yarayan bir araç oldu. Modern devlette, devlet sırrı denilen olguya parlamento ya da parlamentonun denetiminde olan bir komisyon karar verir. Türkiye'ye bakıldığında, devlet sırrına kimin karar vereceğine ilişkin herhangi bir yasa yoktur ortada, devlet sırrı kavramının *asker sırrı* kavramıyla özdeşleştiği görülür. Bu açıdan bakıldığı zaman devlet sırrı kavramı aslında askerin, neyin sır olması gerektiğini söylediği şeyin adıdır. Dolayısıyla burada asker ile devletin eşit olduğu gibi bir sonuç ile karşılaşılır. Devlet sırrı kavramı üzerinden Türk siyasal yapısının DNA'sı çok rahat bir şekilde okunabilir, orada devletin aslında “ordu” olduğu görülür. Vurgulanması gereken diğer bir husus da devlet sırrının esasında ne olması gerektiği herhangi bir yasal mevzuatta yoksa bu durumda devlet sırrı aslında yoktur da denilebilir.²²⁰ Türk Ceza Kanunu'nda ve hatta Anayasa'da (26. madde) geçen “devlet sırrı”, Türkiye'de insanların cezalandırılmasına sebep olan, ancak özel olarak tanımlanmayan bir kavram. Bu

²¹⁸ Mümtaz'er Türköne (2010); s. 49.

²¹⁹ Ahmet İnsel (2009); s. 44-48.

²²⁰ Osman Can (2010); s. 176, 177.

kapsamda değerlendirilen belgelerin; ne şekilde belirleneceği, korunacağı, açıklanacağı ve bu hususlara ilişkin yükümlülüklerin neler olduğu belirsizdir.

Ulusal güvenlik kavramının verdiği olağanüstü durum değerlendirmesi üzerine inşa edilmiş pretoryen cumhuriyetin merkez zümresi olan bir siyasi parti görünümü de sunabilen TSK, aynı zamanda kendisi için var olan bir zümre halinde günümüzde yapılanmıştır. Bu pretoryen zümre, otoriter özellikleri ağır basan cumhuriyet rejiminin nihai dayanağı işlevini görmekte ve bu rejim tarzının toplumsal tahayyülde hâkim konumda yer almaya devam etmesini sağlamaktadır. Otoriter rejimden demokratik cumhuriyete geçişin olmazsa olmaz koşullarından birisi, üstün ve ayrıcalıklı zümre konumunu ve bundan türeyen hikmetinden sual edilmez tasarruflarda bulunmak hakkının sivil siyasi güçlerce sorgulanır olmasıdır.

Sadece askeri zümrenin siyasi alandaki hâkim konumunun değişmesi değil, askeri harcamaların toplumsal kaynak tahsisi öncelikleri içinde serbest bir değerlendirilmeye tabi tutularak tespit edilmesi pratiğinin yerleşmesi de bu geçişin gerekli adımlarından biridir. Bunların gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce, demokratik sivil güçlerin kendilerinde bu hak ve yetkiyi görmeleri gerekir. Bu ise, askeri vesayet rejiminin taşıyıcısı olduğu otoriter reflekslerden sivil siyasi güçlerin arınmış olmalarını öngörür. Ne var ki, Türkiye’de muhafazakârlık kadar yaygın biçimde paylaşılan siyasi değer, otoriterliktir. Bu nedenle pretoryen cumhuriyet güçlerinin hâkim konumlarının geri çekilmesi, kendisi için var olan üstün ve ayrıcalıklı bir zümre olarak zümre konumlarını yeniden üretmelerine son verilmesi konusunda yegâne engel TSK değil, kendinde bu hak ve yetkiyi görmeyen, “ordulaşmış millet” ideolojisi içinde toplumsal bilinçleri şekillenmiş egemen siyasi ve toplumsal tasavvurdur.²²¹

Türk Silahlı Kuvvetleri 24. Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Komisyonumuza askerin denetimi hususunda şu açıklamalarda bulunmuştur:

Denetim konusunda yol alınmıştır. Sayıştay bazı yerleri biliyorsunuz denetliyor. Gayet tabii ki denetlemeli ama tabii bir de zaruretlere var. Yani gizli olan şeyi denetlemede sıkıntı olabilir mi, olamaz mı? Bence artık o da değişiyor, olabilir çünkü Bulgar geliyor tak, tak kapıyı çalıyor Edirne’de, “Ben orduevinde kalacağım, yarın birliğinizi bir denetleyeceğim.” diyor. Ondan sonra, ertesi gün sabahleyin biniyorsunuz arabaya “Beni falanca zırlı tuğaya götürün, tankları sayacağım.” diyor, götürüyorsunuz veya sizin uçacağınızı alıyor, başka bir ülke kir alıyor, gidiyor başka bir ülkenin üzerinde uçuyor veya Ukrayna’nın uçağı geliyor Türkiye’de Açık Semalar Anlaşması, Konvansiyonel Silahlar Anlaşması; bütün bu anlaşmalara imza koymuş bir Türkiye. O bakımdan, artık belki gizli şey olmaz yani Silahlı Kuvvetler de hiçbir zaman “Hayır.” demiyor ama yeter ki bizim saygınlığımıza şey gelecek yani öyle sanki suçüstü... Öyle empoze ediliyor. Dolayısıyla, demokratikleşmede adımları atmak, zamanlamak ve bir zaman-olay çizelgesi yapmak çok önemli; İspanya böyle yapmış. Hangi tarihlerde ne yapılacak? Bu iş böyle kısa bir şeyle olmuyor. Tam entegrasyon, demokratikleşmeyi bir bütün olarak alıyorum. Onun için bunun böyle adım adım, sindire sindire ve akılcıca hâl tarzları araştırarak, bularak yapılmasında fayda var.²²²

²²¹ Ahmet İnsel (2009); s. 56-57.

²²² Hilmi Özkök, Türk Silahlı Kuvvetleri 24. Genelkurmay Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, Ankara, 4 Ekim 2012, s. 18.

Türkiye; *askeri*²²³ giderler için gayri safi yurt içi hâsılasının yüzde 2,4'ünü harcamakta ve 155 ülke içerisinde 15. sırada yer almaktadır. Aynı listede yer alan Fransa, gayri safi yurt içi hâsılasının yüzde 2,3'ünü, Almanya yüzde 1,3'ünü, Brezilya yüzde 1,5'ini, İtalya yüzde 1,6'sını askere harcamaktadır.

Denetlen(e)meyen ordu sorununu Sedat Laçiner açık yüreklilikle anlatır:

27 Mayıs'tan bu yana terör başta olmak üzere ulusal güvenlik konuları fiili olarak, hatta bazı hallerde yasal olarak sivil siyasetin yetkisinin dışına itilmiştir. 27 Mayısçılar bankacılıktan eğitime, sağlıktan dış politikaya kadar neredeyse tüm konulara müdahale ettiler. Ama asıl ilgilendikleri alan Ordu'nun yapılanması ve devlet sistemi içinde dokunulmaz hale getirilmesi oldu. Ordu mensuplarının maaşlarına okkâlî zamlar ve onları Hükümetlere mahkûm etmeyecek OYAK tarzı mali düzenlemeler yaptılar. Zaten Menderes ve iki bakanının idam edilmiş bedenlerini gördükten sonra askerlere meydan okuyabilecek kadar 'babayiğit sivil siyasetçi' bulmak da artık zordu. Siyasetçiler darbeyi unutacak gibi olduklarında önce söz ile söz ile uslanmayı ise kötek ile yola getirdiler. 1960'lar ve 1970'ler boyunca meydana gelen pek çok terör olayı ve karışıklığın içinde karanlık devlet memurlarının olması herhalde tesadüf değildir. 1970'li yıllarda tanınmış bir sağcı ile tanınmış bir solcuyu öldüren silahın aynı olması da tek bir merkezin olayları nasıl da orkestra ettiğini açık bir şekilde gösteriyor olmalıdır. Hükümeti baştan ayağı değiştiren 1971 Muhtırası'nı (veya darbesi) 12 Eylül Darbesi izlemiştir. 28 Şubat Postmodern Darbesi ile birlikte askerin siyaset üzerindeki kesin belirleyiciliği sürmüştür. Darbelerin arasında muhtıralar, muhtıraların arasında ise gizli kapılar ardında 'ikna çalışmaları' sivilleri iyiden iyiye sindirmiştir. Böylece siviller esas görev alanlarının barajlar, otobanlar ve duble yollar yapmak, maaşları ödemek, kredi bulmak vb. olduğuna, güvenlik konularının ise ancak askerlerce ele alınabileceğine kanaat etmişlerdir. Türkiye'nin başbakan olma rekortmeni Süleyman Demirel'e neden terörü önleyemediği sorulduğunda verdiği yanıt aslında gerçek tabloyu özetlemektedir: 'Asker polis ne istemiş de vermemişim.' Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere sivil yönetimler güvenlik konusundaki görevlerini askerin (ve polisin) isteklerini temin etmek olarak tanımlamışlardır. Özal gibi terör politikalarını sorgulamaya kalkanlara ise araçlar gerekli uyarılarda bulunmuş, daha da olmadı bildik yöntemler devreye girmiştir. Her kapalı yapıda olduğu gibi toplumun gözetimi altına girmeyen, denetlenmeyen, eleştirilmeyen ve hesap vermeyen terörle mücadele yapısında da ciddi çürümeler yaşanmaktadır: Türkiye yaklaşık yarım asırdır halının altına süpürdüğü gerçeklerle yüz yüze gelmektedir. Tıpkı sivil kurumları gibi, hatta belki de onlardan çok daha fazla askeri kurumlarının da ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğunu toplum daha yeni yeni keşfediyor. Çetelerden sonra, askeri kurumlardaki iç rekabet, çürüme, yolsuzluklar, ihmaller ve karanlık noktalarla yüzleşmeye hazır olmak zorundayız.

Laçiner, düşüncelerinin devamında TSK'nın başına gelenleri şu şekilde açıklar; eleştirilmeyen, denetlenmeyen ve yanlışları konusunda uyarılmayan her kurum içten içe çürür, çürümeye ek olarak yabancı unsurların bünyesine sızmasına ve yerleşmesine uygun yapılar haline gelir:

Hükümetler güvenliğin diğer alanlarıyla birlikte terörle mücadelede de şoför koltuğuna oturamamış, tüm sevk ve idare Ordu'nun eline geçmiştir. Oysa ordular doğaları gereği tüm dünyada terörle mücadelenin lideri olamazlar. Hatta gelişmiş ülkelerde sadece sivil kolluk güçlerine istisnai katkı sağlayan yapılar olabilirler. Fakat Türkiye'de Ordu terörle mücadelenin hem beyni, hem de uygulayıcısı

²²³ *List of Countries by Military Expenditures*, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), (http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_military_expenditures Erişim: 5 Kasım 2012).

olmuştur. Buna karşın tüm politikaları eleştiriden ve denetimden uzak tutulmuştur. Meclis Ordu'yu veya eylemlerini eleştirememiş, hükümetler buna cesaret edemezken, medya da Ordu ile ilişkilerini koruyabilmek için başını her zaman başka yönlere çevirmiştir. Oysa eleştirilmeyen, denetlenmeyen ve yanlışları konusunda uyarılmayan her kurum içten içe çürür. Çürümeye ek olarak yabancı unsurların bünyesine sızmasına ve yerleşmesine uygun yapılar haline gelirler. Bu tür kurumlarda çürük elmalar ve dış düşmanlar ile içeriden işbirlikleri artar. Çeteleşme de çürümenin ardından gelen bir hastalıktır. En kötüsü ise eleştirilmeyen, uyarılmayan ve hesap vermeyen kurumlar en temel yeteneklerini de kaybetmeye başlarlar. Önce körelme başlar, ardından pek çok yetenek kaybolur. İşte TSK'nın başına gelen de budur. Meclis tarafından sözde denetlenen, hükümetlerin asla karşısına almak istemediği, Sayıştay'ın siyasi iradenin cesareti kadar ve askerinin lütfettiği kadar kışlaya girebildiği bir ortamda terörle mücadelenin asıl liderlik koltukları adeta boş kalmıştır. Meclis terörle mücadelenin fikri ve ahlaki liderliğine bir türlü geçemezken, hükümetler de terörle mücadeleyi sevk ve idare etmeyi asker ve polislerin her istediğini yapmak sanmıştır. Böylece hataların hata olduğu bile görülebilmiş, hatalar yeni hataları getirmiş, mevcut yanlışlar kronikleşirken sorunlar içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Buna rağmen yine de hatalar görülebilmiş, ya da hatalar yasalar, anayasa, diğer devletler, iç ve dış hainler gibi söylemler ile perdelenmeye çalışılmıştır. Hataların üzerine gitmek yerine yasalar daha da sertleştirilmiş, güvenlik güçlerinin bütçeleri ve yetkileri daha da artırılmış ve böylece mevcut çarplıklar perdelenmiştir. Ordu içindeki iletişim mekanizmasını dahi anlayabilmiş değiliz. Sistemin çok hantal olduğunu, terörist saldırılar karşısında yavaş kaldığını, iletişim ve istihbarat problemleri yaşadığını anlıyoruz. Fakat karşımızda bu eleştirilere önem veren bir yapı da görülüyor. Bunun yerine eleştirenleri hain ilan eden bir alınganlık var. Çünkü güvenlik güçleri bugüne kadar böyle eleştirilere alışılmamışlar.²²⁴

²²⁴ Sedat Laçiner, **Şeffaf ve hesap veren bir ordu ihtiyacı**, Radikal Gazetesi, 17 Ekim 2008. (Erişim: 13 Haziran 2012) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=903799&CategoryID=99>

10. Ulusal İstihbarat ve Darbeler

MİT kısa adıyla Millî İstihbarat Teşkilatı'nın bir yasaya kavuşması eski değildir. Türkiye Cumhuriyeti istihbarat örgütü ile ilgili ilk yasa 1965'de çıkarılmıştır. Oysa örgütün geçmişi 1920'lere uzanmaktadır. Kurtuluş savaşında farklı merkezlerden ve bir kısmı da kendiliğinden yönetilen istihbarat grupları tasfiye edilerek TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın ve yakın arkadaşlarının denetiminde faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. Türk istihbarat mevzuatı açısından ilk hukuki girişim, istihbarat hizmetinin sürekliliğini sağlamak için, 1926'da Atatürk'ün emri ile görev, yetki ve ödeneği Başvekâlet tarafından takdir edilecek şekilde, fakat özel bir yasaya dayanmadan *Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti*'nin oluşturulmasıdır. Bu örgütün eski alfabedeki kısa adı olan MAH yeni alfabede de kaldığından, Türk istihbarat örgütü 1965'te yasası çıkana kadar bu adla adlandırılmıştır.

1963'te istihbarat örgütü ile ilgili bir tasarı koalisyon hükümetince Millet Meclisine sunulmuştur. Gerekçenin aktarılan kısımlarında dikkati çeken iki nokta vardır. Birincisi, kurulacak istihbarat örgütünün Millî Güvenlik Kurulunun bir organı şeklinde düşünülmüş olması ki, böyle bir ihtiyaç Millî Güvenlik Kurulunun görevleri açısından bakılırsa kaçınılmazdı; ikincisi, o zamana kadar istihbarat faaliyetinde bulunan örgütlerin MAH'ın beynini ve iskeletini oluşturmasıdır. Tasarı ile yapılmak istenilenin MAH'ın tüm sorunlarıyla birlikte Türk hukuk sistemine dahil edilmesi anlamına geldiğini söylemek gerekmektedir. Böyle bir tutum, 1960'lardaki adıyla Millî İstihbarat Teşkilatını kuranların ilk yanışını oluşturmuştur. MAH'ın hastalıkları nereden geliyordu? Veya MAH hangi geleneğin temsilcisi idi? Burada MAH'ın üç esaslı miras devraldığını belirtmekte yarar var:

- İkinci Abdülhamid'in jurnalcılığa dayalı hafiyecilik (gizli polis) politikası,
- 1908'den sonraki İttihat ve Terakki terörü,
- Millî Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinde işgalcilere karşı bütün sınıflar ve tabakalarda gelişen mücadele bilinci.

1922 sonbaharı sonrası dönem özetlenecek olursa; MAH, sözü edilen üç miras üzerine, tek parti rejimi istihbarat örgütü olarak faaliyet göstermiştir. Bir diğer anlatımla MAH, partinin istihbarat örgütü konumundadır. Bu ise örgütün, parti üst yönetimi emrinde olmasıdır. Valilerin aynı anda tek partinin il başkanlığı görevini üstlendikleri 1930'lu yıllarda MAH'ın parti muhaliflerini (ki burada parti muhalifleri sözünden 'rejim düşmanı' ve 'vatan haini' anlamı çıkartmak gerekir) fişlemek işinde kullanılmasından doğal ne olabilirdi? Tek parti rejimlerinde istihbarat örgütü, partinin yeraltındaki vurucu gücüdür.²²⁵

MİT'te Daire Başkanlığı da yapan Mahir Kaynak:

Bizim istihbaratımızı hiç tutmuyorum. Şu ana kadar hangi yabancı operasyonu ortaya çıkardı? Hiçbirini. Bir sürü oyun oynandı, hiçbirisi engellenmedi. Bizim istihbaratçılar gidiyor orada, şu adam solcu, şu adam sağcı, şu adam dinci. Bu, Türkiye'nin büyük bir zayıflığıdır. Türkiye'nin dört düşmanı vardır: Solcu, dinci, komünist, faşist. Bunlar düşmandır, öyleyse bunları ararlar.²²⁶

²²⁵ Hikmet Özdemir (1993); s. 179, 181, 182, 183, 184.

²²⁶ Mahir Kaynak, İktisat Profesörü, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 14 Ekim 2012, s. 16.

1950'lerde Türk istihbaratçılığı açısından gözlemlenebilen en önemli gelişme MAH'ın CIA ile ilişkilerinin dostluk ötesi platforma taşınmasıdır. Bu ilişkinin dayatmasıyla ki MAH, adeta CIA'nın yerel birimi gibi çalışmak, iç politika istihbaratına ağırlık vermek durumunda kalmıştır. CIA ile girilen böyle bir ilişkinin Türk istihbarat birimlerine bazı bakımlardan olumlu katkıları da olmamıştır denilemez; CIA'dan sağlanan mali fonlar, ABD'de eğitim imkânları, istihbarat teknolojisindeki ilerlemenin hissedilmesi... Fakat bunların ne pahasına olduğunu da düşünmek gerekir. Bu nedenle uzun yıllar tek parti rejiminin istihbarat örgütü olarak iç politika alanında faaliyet gösteren MAH'ın sırtındaki CIA bağlantısı ile 1963'te, hukuki bir düzenleme sonucu kurulacak MİT'e dönüştürme kararını, çok partili sistem açısından yapılan ciddi bir yanlış şeklinde değerlendirmek doğru ve yerinde bir tespit olmaktadır.

1983 tarihli ve 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Yasası'na göre yasa koyucu MİT'e, yürütme görevinde bulunan Bakanlar Kurulu dışında ayrı bir organ konumunda bulunan Millî Güvenlik Kurulunun bilgi toplama merkezi görevi vermektedir. Daha ilginç, MİT'in isteklerini karşılamak durumunda olduğu kişilerin sıralanmasıdır. MİT'in görevlerini düzenleyen 4. Maddenin (a) ve (b) bentlerinde iki kez sayılan bu kişiler; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ve ilgili Bakanlıklar olarak belirlenmiştir. Buradan yola çıkarak, Türkiye'de Millî Güvenlik Protokolü'nün aşağıdaki şekilde olduğunu iddia etmek mümkündür:

- Cumhurbaşkanı,
- Başbakan,
- Genelkurmay Başkanı,
- Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri,
- Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı.

Millî Güvenlik Kurulunun siyasi sistem içindeki konumu, bileşimi, görev ve yetkileri ile birlikte düşünüldüğünde, bir istihbarat örgütü olarak Millî İstihbarat Teşkilatının yasasından kaynaklanan, Türkiye'ye özgü bir olgu gündeme gelmektedir. 28 Haziran 1983 gün ve KKTĐ 18/101-1528/05467 sayılı, Başbakan Bülent Ulusu imzası ile Danışma Meclisi Başkanlığına gönderilen, Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Yasa Tasarısının Gerekçesinde söz konusu olgu veya başka bir anlatımla Türk istihbaratçılık tarihinin bir paradoksu şöyle itiraf edilmektedir.

Millî istihbarat Teşkilatı, emsali birçok yabancı devletler gizli servislerinden farklı olarak iki ana görevi birden deruhte etmiş (üstlenmiş) bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iç istihbarat (güvenlik istihbaratı) diğeri de yabancı devletler istihbaratıdır (stratejik istihbarat). (*Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. Cilt 22, 1983, 585 senke sayılı belge*)

MİT'in siyasi sistem açısından yarattığı bunalımların bir nedeni iç ve dış istihbarat görevini birlikte yapmasıdır. 1965'teki tasarı Cumhuriyet Senatosunda görüşülürken Haydar Tunçkanat bu olguyu eleştirerek şunları söylemiştir:

Cumhuriyet rejimi yeni kurulduğu zaman düşmanları çok olduğundan İçişleri Bakanlığının aslı vazifelerinden olan rejimin güvenliği görevi istihbarata ilaveten Millî Emniyet Başkanlığına da verilmiş bulunmaktadır. Fakat aradan geçen uzun zaman içerisinde jandarma ve polis teşkilatımız genişlemiş ve kuvvetlenmiştir. Rejim oturmuştur. Şayet bu rejimin ve Anayasa düzeninin güvenliği İçişleri Bakanlığının yüz bine yaklaşan polis ve jandarma kuvvetleri, yüzlerce milyonluk bütçeleri ile yapamayacaklarsa, 3-5 milyonluk bütçesi ve beş-altı yüz personeli ile

hem istihbarat, istihbarata karşı koyma ve hem de rejimin güvenliğinin temini görevini Millî Emniyet Teşkilatının nasıl başarabildiğinin sırrını bilmek elbette faydalı olacaktır.

Başlangıçta rejimin güvenliği görevini üzerine alan bu teşkilat, zamanla benzeri teşkilatlar gibi değişen şartlar karşısında genişleyip inkişaf edeceği (gelişeceği) yerde rejimin güvenliği konusuna daha fazla önem vererek teşkilatın büyük kısmını yurt içine yaymış ve iktidarın güvenliği bir reis veya başkanın emri altında ordu ve emniyet kadrolarında ödünç alınan personelle kendisine verilen gizli tahsisatla ayakta zor kalabilmiş ve dışta teşkilatlanma ise aşgari ölçüde tutulmuştur. (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Birleşim 86, 1965, s.29*).

MİT Müsteşarlığı gibi, uygulamada ülke genelinde siyaseti gözetleyen bir gizli örgütün başı olan generalin Genelkurmay Başkanlığı ile ilişkisi ordunun kendi hiyerarşisi açısından düzenlenmiştir. Genelkurmay Başkanlığında olduğu gibi yasa koyucu MİT Müsteşarını da Başbakana karşı ‘sorumlu’ tutmaktadır, ‘bağlı’ değil. Acaba MİT Müsteşarı kime veya kimlere bağlıdır? Bu sorunun yanıtını Müsteşarın göreve atanma sürecini inceledikten sonra vermek doğru olacaktır.

- 1965/644 Sayılı yasa: MİT Müsteşarı, Millî Güvenlik Kurulunda görüşüldükten sonra Başbakanın inhası ve Cumhurbaşkanının onaması ile atanır; Müsteşarlığa bir askeri şahıs atıldığı takdirde, bu şahıs görev süresince Silahlı Kuvvetler makamları tarafından bir denetim ve teftiş tabi tutulamaz. (Md.12).
- 1983/2937 Sayılı yasa: Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı, Millî Güvenlik Kurulunda görüşüldükten sonra Başbakanın inhası ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanır (Md. 13).

Buna göre, MİT Müsteşarının kim olacağına karar veren makam Millî Güvenlik Kurulu olmaktadır. Başbakan inha yetkisini ancak “Millî Güvenlik Kurulunda görüşüldükten sonra” kullanabilmektedir. MİT Müsteşarı için inha yetkisini kullanırken Başbakana kısıtlama getirilmesi, bu makamdaki kişiye güvenilmediğini değil, Millî Güvenlik Kuruluna daha çok güvenildiğini gösterir. Başbakan bu modelde kendisi katılmamış bile olsa, Millî Güvenlik Kurulu kararını (veya görüşünü) uygulayan bir ‘yüksek memur’ durumuna düşürülmektedir.²²⁷

MİT’in başına kimin geçeceğine karar verenler, doğal olarak ulusal istihbaratın da efendisi olmaktadırlar. 12 Mart’a giden yolda, 32. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Başbakanı Süleyman Demirel MİT konusunda sitemkârdır:

İstihbarat Teşkilatı aslında büyük meselelerde Hükümet’e en son olacak işi söyleyememiştir. Mesela Angola’daki iki kabile birbiriyle çarpışmış, şu kadar Zululu, bu kadar da Mululu ölmüş. Onu size her gün sabah verir. Ama Ankara’da sizin altınızı oymuşlar onu vermez.

11 Mart 1971 gece yarısı darbe yapılacağını dört general dışında iki kişi daha biliyordu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve MİT Müsteşarı Fuat Doğu. Sunay’ı köşke Demirel çıkarmıştı ama o, ne olursa olsun eski bir askerdi. MİT Müsteşarı Fuat Doğu’ya gelince, o da bir asker olsa da, yasal olarak Başbakan’a bağlı bir kurumun başındaydı ve derhal durumu Demirel’e bildirse belki de ülkenin kaderini değiştirecekti.²²⁸

²²⁷ Hikmet Özdemir (1993); s. 187, 191, 192, 199, 200.

²²⁸ Mehmet Ali Birand ve diğerleri (2008); s. 213, 246.

Millî Güvenlik Kuruluna bağlı bir istihbarat merkezi olarak düşünülen MİT'e yasa ile verilen 'rapor hazırlama' görevi ile parlamenter demokratik sistemin özüne aykırı hükümler taşıyabilmektedir. Her ne kadar rapor sunulacak 'Devlet Organları' arasında Başbakanlık da var denilebilirse de, hükümet tasarımsını hazırlayanların, Millî Güvenlik kurulu belirtirken Başbakanlığı neden ayrıca belirtmediklerini sormak, onlara haksızlık etmek anlamına gelmez. Başbakanlık ile MİT ilişkisinde sorun kaynağı şuradan geliyor: Başbakan, MİT müsteşarlığı gerçekten kendisine bağlı ise, MİT'çe hazırlanan bir raporu yürütmenin başı ve aynı zamanda Millî Güvenlik Kuruluna başkanlık yapan Cumhurbaşkanı'na neden kendi eliyle sunmasın? Aynı biçimde, Millî Güvenlik Kurulunun öteki üyelerine Genelkurmay başkanı, Kuvvet komutanları ve ilgili bakanlara neden vermesin? Yasa koyucu Başbakanın atlanarak, üst makama ve altındaki makamlara (isim belirterek) MİT raporlarının aracısız iletilmesini hükme bağlamaktadır. MİT üzerine yapılacak değerlendirmede yalnızca yasadan hareket etmek, bu kurum ile ilgili hukuki tabloyu verecektir. Türkiye gibi bir ülkede MİT'in faaliyetleri hakkında söylenebilecek çok şey bulunmaktadır. Gerçekçi bir değerlendirme bu örgütün faaliyetleri incelendikten sonra yapılabilir. Madalyonunu görünen yüzünde (kimi çevreler kabul etmek istemeseler de) zor ve baskıya dayalı bir sorgu yöntemi ile işkence ve bazen ölüme giden uygulamaların olduğu bilinmektedir.²²⁹

1996'da yaşanan Susurluk skandalında, devletin içine kapanmasının, ser verip sır vermemesinin birinci dereceden sorumlusu Millî İstihbarat Teşkilatı'dır. 48, 53 ve 55. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Başbakanı Mesut Yılmaz;

Ben (Refahiyol'dan sonra) hükümetin başına geldikten sonra bu konuda yeni bir araştırma başlattım. Başbakanlık Teftiş Kurulu'ndan bu konuda neler yapılabileceğine ilişkin bir rapor istedim. Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş bizzat kendisi bu çalışmayı yürüttü. Bir gün bana MİT'ten gerekli bilgileri alamadığını ifade etti. Kendisiyle beraber MİT'e gittik. MİT Müsteşarı Sönmez Köksal'la bir toplantı yaptık. Orada gayet iyi hatırlıyorum, MİT müsteşarı, bu olayın çok fazla üstüne gitmenin doğru olmadığını bize ifade etti.²³⁰

Başbakan'ın kendisine bağlı bir memur olan MİT Müsteşarı'nın telkinine bağlı kalması; millet iradesini temsil edenlerin Susurluk Skandalı gibi karanlık odaklara uzanan bir olayı çözmek konusundaki isteksizliğinin delili niteliğindedir.

Türkiye'nin tek bir ulusal istihbarat örgütü vardır o da MİT'tir. Kaos ve istikrarsızlaştırma operasyonlarının maşası olan çeteleri deşifre etmek, gerçek yüzlerini millete göstermek Millî İstihbarat Teşkilatı'nın temel görevleri arasındadır. "Millî" bir istihbarat biriminin asli vazifesi, karanlıkları aydınlığa çıkarmak ve ülke insanının huzur ve güven içinde yaşamasına katkıda bulunmaktır. MİT, Türkiye'nin dış istihbaratının yanında iç istihbaratından da sorumludur, bu sorumluluğun bir gereği olarak MİT'in aydınlatmak zorunda olduğu belli başlı olaylar şunlardır:

6-7 Eylül 1955 Olayları; 27 Kasım 1970 Kültür Sarayı yangını; 5 Mart 1972 Marmara Yolcu Gemisi yangını; 28 Haziran 1972 Eminönü Araba Vapuru'nun batırılması; 1 Mayıs 1977 Taksim Katliamı; 17 Nisan 1978 Hamit Fendoğlu suikastı; 19-26 Aralık 1978 Maraş Katliamı; Mayıs - Temmuz 1980 Çorum Olayları; 18 Haziran 1988 Turgut Özal'a suikast girişimi; 31 Ocak 1990 Muammer Aksoy suikastı; 7 Mart 1990 Çetin Emeç suikastı; 4 Eylül 1990 Turan

²²⁹ Hikmet Özdemir (1993); s. 209

²³⁰ Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız; **Son Darbe: 28 Şubat**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 175.

Dursun suikastı; 6 Ekim 1990 Bahriye Üçok suikastı; 30 Ocak 1991 Emekli Korgeneral Hulusi Sayın suikastı; 23 Mayıs 1991 Adana Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Temel Cingöz suikastı; 7 Temmuz 1991 HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın suikastı; 29 Temmuz 1992 Emekli Oramiral Kemal Kayacan suikastı; 20 Eylül 1992 Musa Anter suikastı; 24 Ocak 1993 Uğur Mumcu suikastı; 17 Şubat 1993 Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in şüpheli ölümü; 4 Eylül 1993 DEP milletvekili Mehmet Sincar suikastı; 22 Ekim 1993 Tuğgeneral Bahtiyar Aydın suikastı; 2 Temmuz 1993 Sivas Madımak Olayı; 4 Kasım 1993 Emekli Binbaşı Ahmet Cem Ersever suikastı; 3 Şubat 1994 Tunceli Jandarma Alay Komutanı Kazım Çillioğlu cinayeti; 1994 Bolu Düzce Sapanca üçgeninde işlenen Kürt işadamları suikastları; 12 Mart 1995 Gazi Mahallesi Olayları; 12 Ağustos 1995 Mardin Jandarma Alay Komutanı Rıdvan Özden suikastı; 9 Ocak 1996 Özdemir Sabancı suikastı; 24 Ekim 1999 Ahmet Taner Kışlalı suikastı; 18 Aralık 2002 Necip Hablemitoğlu suikastı; 19 Ocak 2007 Hrant Dink suikastı; 18 Nisan 2007 Zirve Yayınevi Katliamı.

Türkiye'de "*istihbarat birimi*" enflasyonu vardır. Bu istihbarat dağınıklığının, şişkinliğinin ve görev örtüşmelerinin temel sebebi, yasal bir boşluk veya yasal yetersizlikler değildir; tek cümleyle 'silahlı kuvvetlerin fiili durumdan kendisine vazife çıkarmasıdır.' Batı Çalışma Grubu ve EMASYA örneklerinde; Jandarma'ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını fişleme yetkisi, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nda ve diğer kanunlarda verilmemişken, Jandarma Genel Komutanlığı bu alanda istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur.

1985 yılında 'Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'na 7. madde eklendi:

Polis devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Anayasa düzenine ve genel güvenliğine dair önleyici ve koruyucu tedbirleri almak, emniyet ve asayiş sağlamak üzere, *ülke seviyesinde istihbarat faaliyetlerinde bulunur, bu amaçla bilgi toplar, değerlendirir, yetkili mercilere veya kullanma alanına ulaştırır.* Devletin diğer istihbarat kuruluşlarıyla işbirliği yapar.

Uzun süre Jandarma İstihbarat Teşkilatının (JİTEM) varlığının inkâr edilmesinin altında yatan sebep; prensip olarak jandarmanın istihbarat üretme yetkisinin olmayışı ve bu yetkinin belirtilen kanun maddesiyle ülke içinde Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanlığı'na verilmiş olmasıdır. 1985 yılında yapılan değişikliğin anlamı şuydu: "Sivil iktidarların darbelerden hiç haberi olmuyordu, ama artık olacak." Nitekim 28 Şubat sürecinde Batı Çalışma Grubu denilen mekanizmanın faaliyetleri polisin topladığı istihbaratla ortaya çıkmıştı. Jandarma, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 25. maddesine dayanarak, polisin bulunmadığı bölgelerde istihbarat toplama hakkına sahip olduğunu ileri sürüyor. Bu maddede: "Polis teşkilatı bulunmayan yerlerde il, ilçe ve bucak jandarma komutanları ile jandarma karakol komutanları bu kanunda yazılı vazifeleri yapar ve yetkileri kullanırlar." denilmektedir. Hâlbuki Jandarma Genel Komutanlığı unsurları kendi sorumluluk sahasında olmak kaydıyla ancak ve ancak, suçlu önleme amaçlı teknik istihbarat ve teknik takip yapabilir. Peki, kanundaki açık maddeye rağmen jandarma bunu nasıl yapabiliyor? Askerin Türkiye'de oluşturduğu fiili durum ve nüfuzundan yararlanarak komutanlarının emriyle yapabiliyor.²³¹ Genelde askeri istihbaratın özelde Jandarma'nın yaptığı bu istihbarat faaliyetleri; yetki ve görev tecavüzü niteliğindedir ve açıkça kanun dışıdır ve suçtur. Jandarma'nın tüm ülke genelinde yaptığı fişlemeler gibi, 9 Kasım 2005'te Şemdinli'de

²³¹ Gültekin Avcı; Karanlık İlişkiler Susurluk Şemdinli ve Danıştay Olaylarının Şifresi, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 201-203.

yaşanan olayda²³² da iki Jandarma Astsubayının, polis sorumluluk bölgesinde, habersiz ve izinsiz olarak yaptıkları eylem bu kapsamdadır.

Türkiye’deki askeri otoritenin devlet içindeki özerk alanının zemini iki katmanlıdır. İlki yasalara katmanlıdır. Sivilleşme süreci bu birinci katmanı bir ölçüde kırmıştır. İkincisi, özellikle 28 Şubat döneminde tahkim edilmiş olan yönetmelik ve protokoller katmanlıdır. Sivilleşme süreci bu ikinci kademeye hemen hiç ulaşmamıştır. Denebilir ki bugün askeri vesayet rejiminin değişmeyen unsurlarının en önemlileri, millî güvenlik düzenine 28 Şubat’ta dâhil olan girdilerdir. 28 Şubat’ın bu açıdan kalıcı etkisi 2000’li yıllarda fark edilmiştir. Bu etkinin, daha doğrusu devletin iç işleyişinin, mülki, istihbari ve asayiş alanının görece askerleştirilmesinin kökeninde EMASYA²³³ protokolü yatar. Bu protokole göre, illerdeki askeri otorite, valilerden izin almadan da (daha sonra bilgi vermek ve izin prosedürünü yerine getirmek koşuluyla) acil durumlarda asayiş olaylarına müdahale edebilmektedir. Bu çerçevede her ilde askeri garnizonda düzenli faaliyet gösterecek, yani kurumlaşacak bir güvenlik birimi kurulmuştur. Bu birim askeri ve sivil istihbarat ve operasyon planlamasının, tehdit ve tehlike değerlendirmelerinin merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Şu açıktır: Her ilde askeri bir birim içinde oluşturulan “Asayiş Güvenlik Merkezleri” sivil emniyeti ve mülki amiri istihbarat, değerlendirme ve planlama açısından askere bağımlı kılınmıştır. Tüm toplumsal ve istihbari bilgiler askerin elinde birikmekte, fişleme²³⁴ doğal bir işlem haline gelmektedir. MİT, emniyet istihbaratı açısından bir anlamda iller düzeyinde bu askeri birimlerin bağımlı değişkeni haline gelmiştir. Bu durum yaygın, tehlikeli ve “sıradan” bir askerleşme sürecine işaret etmektedir. En önemli noktalardan birisi Türk Silahlı Kuvvetleri’nin iç güvenlik doktrinini bu protokole göre yapılandırmış olmasıdır. Tedbir alma gerekçesiyle askeri merkezli fişleme, istihbarat ve operasyonlar böyle yaygınlaşmıştır.²³⁵ 28 Şubat sürecinin ardından yaklaşık 6 milyon kişinin fişlenmesine neden olan bu protokol 2010 yılında kaldırılmıştır.²³⁶ Eski Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu’na göre de, EMASYA faaliyetleri kapsamında komutanlıklar, Türkiye’de 11 milyon insanı fişlemiştir. Bu fişler de halen Millî İstihbarat Teşkilatı’nda tutulmaktadır.²³⁷

²³² Jandarma Astsubay Ali Kaya için, “*Tanırım, iyi çocuktum*” diyen dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı halen emekli Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, konuyla ilgili olarak komisyonuma şunları ifade etmiştir: “97 baharında Kuzey Irak’a operasyon yaptık. 2 tane yardımcım vardı. 1 tane Türk Silahlı Kuvvetlerinden tümgeneral, 1 tane de peşmergelerden yardımcım vardı, “peşmerge komutanı” diyorlardı onlar. Onlarla konuşmam lazım. Ali Kaya çok iyi Kürtçe konuşurdu, Jandarmada görevli. Yanıma verdiler ki tercümanlık yapısın diye. Oradan tanyorum yani iki üç ay Kuzey Irak’ta bana tercümanlık yaptı. “Ben onu tanırım, şöyle çocuktur.” dedikten sonra o cümlemin devamı o: “*Bir kusuru varsa cezasını çeker.*” Maalesef bizim insanımız böyle. Hani “Abdestsiz namaz kılmak günahtr.” dersiniz abdestsizi atarsanız “Namaz kılmak günahtr.” olur. Ona benziyor. Yani o cümlemin ikinci paragrafını bazısı yazdı, bazısı hiç yazmadı.” (Yaşar Büyükanıt, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, İstanbul Dolmabahçe Sarayı, 8 Kasım 2012, s. 12, 13)

²³³ EMASYA Protokolü (Emniyet, Asayiş, Yardımlaşma): İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu “11/d maddesi” gereğince alınması gereken müşterek tedbirlerle ilişkin 7 Temmuz 1997’de imzalanan protokoldür. Dönemin İçişleri Bakanı ise Murat Başesgioğlu’dur.

²³⁴ Yaşayan boyutlarıyla 28 Şubat (2): EMASYA üç ‘şey’ ifade etmiştir: (1) Asayiş alanının askerleştirilmesi ve bu çerçevede tüm illerde ön tedbir adı altında toplumun tasnif edilmesi ve fişlemeler yapılması, (2) Gerekliğinde siyasete ve kamusal alana tümüyle koyacak darbe planlarının EMASYA planlarına enjekte edilmesi, (3) Askere toplumsal olaylara doğrudan el koyma, kendi başına hareket etme imkânının verilmesi. Askeri yapının iç güvenlik alanına sürekli ve denetleyici bir biçimde yerleşmesi olarak tek cümleyle tanımlanabilecek ‘EMASYA düzeni’ faaliyetlerini bundan iki yıl öncesine, 2010 yılına kadar, protokol ilga edilene kadar sürdürmüştü. Sorular şudur: *Bu 10 yılın bilançosu nedir ve topluma dair fişler nerededir?* (Ali Bayramoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AliBayramoglu/yasayan-boyutlarıyla-28-subat-2/34429> Erişim: 16 Ekim 2012).

²³⁵ Ali Bayramoğlu; 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 91, 92.

²³⁶ Mehmet Baransu; Karargâh, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 485.

²³⁷ Bülent Orakoğlu, Eski Emniyet İstihbarat Daire Başkanı, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 16 Ekim 2012, s. 108.

İç güvenlik istihbaratı, bu konuda rüşünü sahip olduğu teknoloji ve çalışmalarıyla ispatlamış olan Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanlığına bırakılmalıdır. Bu saha esasen bir suç istihbaratı mahiyetini taşımaktadır. MİT, ana istihbarat servisi olarak hassaten dış istihbarata yönelmelidir. ABD modeli CIA-FBI ayrımına gidilmeli. FBI (Federal Bureau of Investigation- Federal soruşturma bürosu) iç güvenlik istihbaratı yapmakta olup aynı zamanda adli polis olarak görev yapmakta ve ABD Federal Savcılarını'na fevkalade yardımcı bir istihbarat birimi durumundadır. MİT, kanuna göre dört makama bilgi vermekle görevlidir. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve MGK Genel Sekreterliği. Bu dörtlünden *Genelkurmay Başkanı* ve *MGK Genel Sekreterliği* çıkarılmalı, ulusal istihbaratın öncelikle sivil otorite elinde toplanması temin edilmelidir. Diğer ikisine istihbarat akışı gerektiğinde bu iki sivil otorite tarafından sağlanmalıdır. Çünkü Genelkurmay istihbarat Başkanlığı (J2) ve Kuvvet Komutanlıkları istihbarat Başkanlıkları geniş bir yelpaze olarak zaten Genelkurmay Başkanının nüfuz ve kontrolü altında olup, bu birimlerin faaliyetinden hiçbir sivil otorite ve mercü haberdar değildir. Askeri istihbarat yelpazesinin hiçbir sivil makam ve kişiye bağlılığı, kontrolü, denetimi, bilgi verme mükellefiyeti söz konusu olmadığından (Cumhurbaşkanına bile), demokratik hukuk devleti mekanizmaları dikkate alındığında ülkemiz açısından paranormal bir konumda olduğu bir vakadır. Bu cihetle askeri istihbarat birimlerinin üst seviyede Millî Savunma Bakanına ve dolaylı olarak Başbakanlığa bağlılığının temin edilmesi kaçınılmaz bir mecburiyettir. İstihbarat, bilhassa günümüzde entelektüel ve stratejik vizyon gerektiriyor, bu itibarla MİT askeri kadrolardan arındırılmalı ve sivil hüviyetine kavuşturulmalıdır.²³⁸

Sivil siyasi otorite, teşkil ettiği tamamen kendine bağlı sivil bir istihbarat servisi kanalıyla orduyu izletmeli ve ordu içindeki antidemokratik filizlenmeleri derhal durdurmalı ve böylelerini ve bunlara ön ayak olanları ordudan derhal kovmalıdır. Türkiye 21. asırda gerçekten demokrasi oyununu kuralına göre oynamak istiyorsa, demokrasi istiyorsa, bunun asker ile değil siviller ile gerçekleşeceği idrakinde olmalıdır. Evet, yıllar boyu ulusal güvenliğe tehdit olarak Komünizm, Kürtçülük, Türkçülük İrtica görülmüş ve istihbarat servislerimiz de bu tehditlere göre konumlandırılmıştır. Dikkat edilirse bu tehditler arasında bir tek dış tehdit vardı o da Sovyet Rusya'nın çökmesiyle bitti. Artık maalesef hiçbir dış odaklanma ve hedef kalmamış ve tamamen içe dönük bir güvenlik kaygısıyla KGB sendromlu paranoya toplumuna dönülmüş durumda. Zaten dış istihbarat odaklarının istediği de buydu ve başardılar. Vakit kaybedilmemeli ve kendi toplumunu takip eden bir 'büyük birader' devleti anlayışı terk edilerek, devletlerarası denge ve stratejik menfaatlere dayalı operasyonları mercek altına alan bir istihbarat odaklanmasına gidilmelidir.²³⁹

²³⁸ Gültekin Avcı (2008); s. 232.

²³⁹ Gültekin Avcı; *Genelkurmay Cumhuriyeti, Ordunun Devleti mi Devletin Ordusu mu?* Metropolis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 186, 230.

11. Medya, Aydınlar, Sivil Toplum ve Darbeler

Tanel Demirel'e göre, askerler meşruiyet arayışını darbe kadar önemsiyor: “Türkiye’de askerler siyasete her müdahalelerinde farklı toplumsal kesimleri birbirine karşı kullanabiliyorlar. Darbelere destek devşirirken karşısına aldıkları bir kesime karşı ötekilerin desteğini şu ya da bu şekilde alıyorlar.”²⁴⁰ Devlet geleneğinin de etkisiyle anayasaya uygunluk ve hukukilik endişesi o kadar ileri gitmiştir ki; Türk darbecilerinin darbelerden sonra yardımı ilk çağırdukları meslek grubu üniversitelerin hukuk ve siyasal bilimler alanındaki öğretim üyeleridir. Her askeri müdahaleden sonra üniversitenin sözlü ve yazılı olarak darbenin meşruiyetine dair “fetva” vermesi alışkanlık haline gelmiştir. Türkiye’de asker, fiili iktidarı ele aldığı anda kendisine akıl vermek isteyen çok sayıda okur-yazarı daima hazır bulmaktadır.²⁴¹

Cemil Meriç aydının vasıflarını şöyle sayar: “Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönülüyle hisseden kişi. Aydını yapan; uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan birecessüs.”²⁴²

Darbe dönemlerinde akademisyenlerin çoğunluğu, askerın politik ve sivil alana müdahil olmasını yadırgamamış bilakis onaylayan bir söylem geliştirmişlerdir. Örneğin, Enver Ziya Karal gibi önemli kimi aydınlar ile Hüseyin Nail Kubalı ve Sıddık Sami Onar gibi hukukçular bir taraftan darbeyi onaylarken, diğer taraftan bunların bir kısmı askeri rejimin yasa yapma sürecine dâhil olarak militarist rejimin organik aydınlarına dönüşmüşlerdir. Darbenin olduğu gün İstanbul Üniversitesi’nden yeni anayasayı hazırlamak amacıyla Ankara’ya getirilen beş hukuk profesörü 28 Mayıs’ta yayımladıkları bildiri ile Demokrat Parti’nin anayasaya aykırı olarak kurduğu Tahkikat Komisyonları nedeniyle meşruluğunu kaybettiğini ve bu nedenle askeri müdahalenin haklı olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bu isimlerin hazırladığı ve 14 Haziran’da yürürlüğe giren “1 Sayılı Yasa”, darbenin kanunla orduya verilen: “Cumhuriyeti kollamak ve korumak vazifesi” temelinde yapıldığını belirtmiştir. Böylelikle hocalar ordunun ihtilal eylemini “anayasal, hukuksal ve bilimsel bir kılıf” saktukları gibi daha sonraki darbeler için de yasal bir gerekçe icat etmiş oldular.²⁴³

27 Mayıs’ta aydınların izledikleri tutumların bir benzerine, 1971 Muhtırası sonrasında da rastlanır. Bu dönemler, Demokrasi kavramı üzerinde henüz bir konsensüsün sağlanamadığı, demokrasinin herkese aynı şeyi ifade etmediği dönemlerdir. Parlamento dışı muhalefet hareketi öne geçerken bazı radikal sol gruplarda silahlı propaganda ve darbeci oluşumlar içinde çalışma tercih edilir bir yöntem olmuştur. Çok partili hayatı küçümseyen, Batı demokrasisini “cici demokrasi”, “Filipin demokrasisi” ifadeleriyle küçümseyen ve temelde tek partili otoriter rejim özlemi içerisinde olan darbeci devrimcilerin muhtırayı selamlamalarını ortaya koyan pek çok veri bulunmaktadır. Muhtıranın ertesi günü Cumhuriyet Gazetesinin “Devrimci ordunun sesi” manşeti ile çıkması, solcu olarak bilinen köşe yazarların destek yazılarını kaleme almaları, devrimci kuruluşların destek mesajları

²⁴⁰ Muhsin Öztürk (2012); s. 109.

²⁴¹ Hikmet Özdemir (1993); s. 47.

²⁴² Cemil Meriç; **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54.

²⁴³ Ali Balcı (2011); s. 55.

yayınlanmaları bunun somut göstergeleriydi.²⁴⁴ Darbeci devrimciliğin savunucusu Devrim dergisi büyük bir mutlulukla “Ordu Antikemalist Gidiş Artık Dur Dedi” manşetiyle çıkmıştı.²⁴⁵ O dönemin etkili dergilerinden Devrim’in²⁴⁶ Yazı İşleri Müdürü Hasan Cemal, o yıllardaki eğilimi şu cümlelerle özetlemektedir: “Gençler dâhil büyük çoğunluğumuz, çok partili rejimi küçümser, Batı Demokrasisi deyince tüylerimiz diken diken olurdu. Biz gerçek demokrasiden, proletarya diktasını, ‘Üçüncü Dünya’ ülkelerinin tek partili otoriter rejimlerini, Sovyetlerdeki, Çin’deki ya da Küba’daki diktatörlükleri anlardık.”²⁴⁷

Demokratiklikten darbeciliğe yönelişi siyasi sefalet olarak nitelendiren Babür Pınar: “Halkın desteğini arkasına alamayan burjuva sol partilerin, burjuva sağ partilerin hükümet olmaları durumunda; ordunun sopolasının gölgesi altında ‘özgürlük’ ve ‘demokrasi’ havarisi kesilmeleri, kafalarının arkasında yer alan ‘devletin sahibi biziz’ yargısının dışı vurumudur ve bu bayların orduyu halkın ordusu gibi gösterme çabaları büyük bir aldatmacanın parçasıdır.”²⁴⁸

Hasan Bülent Kahraman, farklı bir bakış açısıyla Türkiye’de ordu ile aydınlar arasında bir mücadele olduğunu ifade eder:

Ben Türkiye’deki modernleşmenin Osmanlı’dan beri tarihsel blok (ordu, aydınlar ve bürokrasi) ile yapıldığını; fakat bu bloğun zaman zaman kendi iç iktidar mücadelesinin siyaseti belirlediğini düşünüyordum. 1920-30’larda bu hareket bir bütün. 1950’de çevre, tarihsel bloğu yeniyor. 1960’ta ‘tarihsel blok’ bir bütün olarak iktidarı darbe ile çevreden geri alıyor. Ama 1961’den itibaren tarihsel blok kendi içinde çatlamaya başlıyor. Aydınlarla ordu arasında mücadele var. Doğan Avcıoğlu gibi bazı aydınlar ordusuz olmuyor diyor, bazı aydınlar da kendilerini o dönemdeki Marksist rüzgârlara kapılarak ordu tarafından dışlanıyor. Ve 12 Mart aşında Demirel’e ve çevre’ye karşı bir muhtıra değil, ordunun belli bir kanadının diğer kanadına verdiği bir muhtıradır. 1980’de ordu, aydınları bu defa tamamen oyun dışına atmak için darbe yapıyor.²⁴⁹

Jakobenler, Fransa devrimini ‘korumak’ için sertlik yanlısı olan, ‘devrim elden gidiyor’ diyerek kan dökmekten çekinmeyen taraftarlara verilen ad. Bazı aydınlara göre jakobenlik,

²⁴⁴ 12 Mart 1971 Muhtırasına destek mesajları yayınlayan devrimci kuruluşlar arasında: Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Birliği, Harita ve Kadastro Mühendisler Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası gibi örgütler bulunmaktaydı. Davut Dursun (2003); s. 65.

²⁴⁵ Doğan Avcıoğlu “Teşhis ve Tedavi” başlıklı yazısında şunları dile getirmiştir: “Cici demokrasinin artık sonu geldi. Fakat can çekilmesi hayli zaman alabilir. Parlamento ve hükümet, yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyu da yitirmiş ve Anayasa’nın öngördüğü reformları gerçekleştirilememiştir. Türkiye’imiz cici demokrasi uğruna 25 yıl israf etti, yeter artık.” Doğan Avcıoğlu, “Teşhis ve Tedavi”, *Devrim*, sayı: 73, 17 Mart 1971. Davut Dursun (2003); s. 66.

²⁴⁶ Doğan Avcıoğlu ve Millî Demokratik Devrim: Avcıoğlu 1961’de Mümtaz Soysal ile birlikte kurduğu, yayını 1967’ye değin sürdürdüğü Yön dergisiyle 1960 sonrası siyasal düşünce ortamında etkin bir rol oynadı. Yön dergisinde yayımlanan yazılarında bir tür “Kemalist sosyalizm” anlayışını savundu. Avcıoğlu, 1968-1969 yıllarında ise CHP Yüksek Danışma Kurulu üyeliği yaptı. 12 Mart 1971 Muhtırası’na kadar çıkardığı haftalık Devrim Dergisinde yayımlanan yazılarında “devrim”in Kemalist aydınların yol göstericiliğinde ve Kemalist “genç subay”ların öncülüğünde geniş bir cephe tarafından Millî Demokratik Devrim olarak gerçekleştirilebileceğini öne sürdü. Türkiye’de Orduyu tahrik ederek sol-sosyalist, bir çeşit Baasçı yönetim kurdurmak için ciddi faaliyetler vardı. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra, 9 Mart 1971 darbe teşebbüsünde “orduyu başkaldırmaya teşvik” iddiasıyla Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu ile birlikte yargılanan ve beraat eden Avcıoğlu 1973’te siyasal yaşamdan çekildi.

²⁴⁷ Davut Dursun; **12 Mart Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50, 65.

²⁴⁸ Babür Pınar; **27 Mayıs Darbesinin Sınıfsal Analizi**, Resmî Tarih Tartışmaları - 9, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010, s. 122.

²⁴⁹ Muhsin Öztürk (2012); s. 74.

çok saygıdeğer ve soylu bir hareket ve tepeden inme hareketlerin tümüne jakoben demek de yanlış. Fransız devrimiyle beraber ‘çatışma’ kültürü üzerinden siyasetin yürütüldüğü Fransa, 2. Dünya savaşı sonrası totaliter, pozitivist, kurgulayıcı rasyonalist yapıdan sınırlarak ‘demokratikleşti.’ Yani Fransa, katı ve sert modernleşmesini değiştirip, post-modernizm ve benzeri adlar verdikleri yeni siyaset felsefesi ile Anglo-Sakson ekole oldukça yakınlaşıyor.

Demokrat olduğunu iddia eden bazı aydınların aslında jakoben olduğunu söyleyen Niyazi Öktem:

Sol düşünceye yandaş olanların büyük bir kısmı 12 Mart döneminde çok büyük sıkıntı çekmişlerdi. O dönemin felsefesi suydı; hiçbir demokrasi kendisini reddetmeyi hedefleyen siyasi düşüncelere yer vermez. Bunu özellikle Komünizmle Mücadele Dernekleri kullanıyorlardı. O dönemin solcuları bundan da çok rahatsız oluyorlardı. 90’lardan sonra iş tam tersine döndü. Şimdi o solcular düşünce özgürlüğü hoş ama demokrasiyi tehdit eden düşüncelere hayat hakkı tanınmasını diyorlar. İşte “militan demokrasi” dedikleri şey. Hâlbuki kendileri bu sıkıntıyı çekti. Çünkü o dönemde sosyal demokratlar solun her fraksiyonuyla aynı kefeye konuyordu, dolayısıyla sosyal demokratlar çok sıkıntı çektiler. Şimdi de Fethullah Gülen’le Hizbullah aynı kefeye konuyor. Yanlış. Rousseau’dan John Locke’a geçelim derken sistem değişikliği öneriyorum. Ama benim daha ziyade ağırlıklı olarak üzerinde durmak istediğim nokta şu; gelin biraz bunun üst yapısını oluşturalım, görün artık Anglo-Sakson sisteminin özgürlükçülüğünü, demokrasisini, dayanmış olduğu siyaset felsefesini.

Aydınlanmanın dünyaya armağan ettiği iki ekol var; birincisi Rousseau’nun öncülüğünü yaptığı ve Fransa’yla özdeşleştirilen Fransa ekolü, ikincisi John Locke’un fikir babalığını yaptığı ve İngiltere ile birlikte anılan bugün Amerika’yla özdeşleşen Anglo-Sakson ekol. Birincisi sosyalist, diğeri ise liberal karakterli. Birincisinin devletçi, toplumcu özelliği var; “Halka rağmen halkçılık” lafı bu ekol için söylenmiş. Ahmet Arslan’ın deyimiyse “Rousseau’nun temsil ettiğine aslında totaliter demokrasi geleneği, ya da demokratik totalitarizm; Locke’un temsil ettiğine liberal demokrasi, demek de mümkün.” Birincisinde birey olarak insanın yaşamı toplumun genel iradesinin ne dediğine ve devletin nasıl uygun gördüğüne bağlı iken ikincisinin de birey sistemin merkezinde yer alıyor. Locke’a göre, devletin korumakla sorumlu olduğu bireyin mutlak ve temel bazı hakları var; din ve vicdan hürriyeti, ifade hürriyeti ve mülkiyet hakları gibi. Bu ekolde, Niyazi Öktem’in ifadesiyle birey sadece cezalandırma hakkını devlete devreder. Ahmet Arslan da benzer bir şeyi söylüyor: “Locke’a göre devlet ancak doğuştan itibaren geçerli devredilemez temel haklarını korumak görevini üstlenir”. Bu aynı zamanda devlete biçilen rolü gösteriyor; devlet yargılama, dış ve iç güvenlik işlevleri yüklenmekle yetinmelidir. Toplumsal hayat bireyin, sivil toplulukların belirleyeceği bir alandır.²⁵⁰

Cumhuriyetin çok dar, jakoben, fanatik ve Türk toplumunun temel ihtiyaçlarına uymayan bir çağdaşlaşma anlayışı var. Mesela, 17 Kasım 1924’te Kâzım Karabekir’in kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Bu parti programında kendisinin liberal olduğunu yazıyor, ademimerkeziyet fikrine, demokrasi fikrine bağlı olduğunu ilan ediyor. Bunu, Atatürk Nutuk’ta “En hain dimağların kurduğu irtica partisi.” olarak niteler. İsmet Paşa 1946’da demokrasiye geçmeye karar verdiğinde demokrasiye geçişin sıkıntılarını yaşıyor. Çünkü İsmet Paşa’da, etrafında ve Türkiye’nin entelektüellerinde, bu 1925’le 1946 arasındaki ideolojik eğitimin meydana getirdiği bir şartlanma var; “*Halk gerici, halkı serbest bırakırsak irtica gelir.*” diye. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun 1949 yılında yazdığı, 1950 yılında yayımlanan

²⁵⁰ Muhsin Öztürk (2012); s. 85, 87, 94, 95.

“Panorama” isimli bir romanı vardır. Romanda; Türkiye seçimlere gider, seçimleri mürteciler kazanır, ikinci 31 Mart yaşanır ve mürteciler ilericilerin evlerini basarak onları kıştır kıştır keserler. 1949’da yazılan bir romanda, demokrasiden nasıl korkuluyor, nasıl bir fikir yerleştirilmiş, nasıl bir şartlanma yapılmış görülebiliyor. İsmet Paşa sonradan 1948’lerde, Faik Ahmet Barutçu’ya diyor ki: “Terakkîperver Fırkayı kapatmakla çok büyük hata yaptık.” Mesela, Yakup Kadri Karaosmanoğlu -rahmetli, edebiyatımızın en büyük, en saygın isimlerinden biridir- yaşıyor olsaydı hiç kimseden emir almadan 28 Şubat’ta herhâlde alkış tutardı. O da “*Trtıcıya Karşı Topyekûm Savaş*” diye nutuk atabilirdi. Türkiye’de böyle çarpık bir çağdaşlık anlayışıyla, başka türlü bir çağdaşlaşma olamayacağı şartlanmasıyla yetişmiş geniş bir okuryazar kesimi, geniş bir burjuvazi kesimi var.²⁵¹

Ülkenin okumuş, kültürlü, münevver insanları 1960’lı yılların en etkili iletişim gücü olan yazılı basın aracılığıyla, fikirlerini halkla paylaşmaktaydılar. 27 Mayıs darbesinin ardından, toplum üzerinde etkili yazılar kaleme alan bazı aydınların gazetelere yansıyan fikirleri: Ulus Gazetesinde yazan Bülent Ecevit yazısına “Karanlık günlerin sona erdi! Günaydın Türk Milleti!” girişi ile başlıyor:

Çetin bir medeniyet sınavını, bir hürriyet, haysiyet ve insanlık sınavını, sen yalnız Türk tarihine değil, insanlık tarihine de şeref sayfaları katacak bir başarı ile geçirdin... Dün Türkiye’de büyük bir inkılâp gerçekleşti, kökleşti Bu inkılâp vatandaş şuurunda boy verdi, gençlik kanı ile sulandı, ordu eli ile pekişti... Türk milleti dün ordusu ile övünmekte ne kadar haklı olduğunu bir kere daha gördü... Türkiye halkı, dün sabah uyanıldığında güneşin ışığıyla beraber hürriyetin aydınlığına da kavuştu. Bu aydınlığı ona, Türk Ordusu, bir büyük müjde olarak, gecenin karanlığında sesiz sedasız hazırlayıp hak ettiği bir armağan olarak, gün ışığıyla beraber sundu. Sağ olasin Türk Ordusu! Günaydın Türk Milleti! **(Günaydın Türk Milleti! Bülent Ecevit, Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1960)**

Ulus Gazetesinin bir diğer yazarı Doğan Avcıoğlu ise, 1 Haziran tarihli yazısında elitist bir görüş ileri sürer: DP’yi okuma yazma bilmeyen birinin oyu ile profesörün oyunu bir tutmakla eleştirir ve seçkinlerini ülke yönetimine getirmeyen iktidarların başarı şansının olmadığını vurgular:

Sabık iktidara hâkim olan bir kanaat vardı: Demokrasi baş rejimdir. Bir profesörün reyile okuma yazma bilmeyen bir vatandaşın reyî müsavidir. Bu inanışın tabii neticesi, sayıya ehemmiyet verilmesi, bir memleketin özünü teşkil eden aydınların en seçkinlerine, yani susmayan üniversite hoca ve talebelerine, genç subaylara, mücadeleci yazarlara, hülâsa Atatürk’ün inkılâplarının bekçiliğini yapmakla vazifelendirdiği aydın gençliğe dudak bükülmesi oldu. Sayı kalitenin yerini aldı... Bilhassa Türkiye gibi henüz iktisadi gelişme safhasında bulunan, halli zarurî muazzam iktisadi ve sosyal meseleler karşısındaki bir memlekette, cemiyetin en dinamik elamanları, iktidarın şevkle hizmetinde olmadıkça, onu desteklemedikçe, iktisadi ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek imkânsızdır. (Doğan Avcıoğlu, Ulus Gazetesi, 1 Haziran 1960).

Sonrasında ise, demokrasinin baş rejim olduğu yönündeki yaklaşımları doğru bulduğunu ancak, demokrasinin; “en seçkinlerin iktidara geçmesine imkân verdiği ve iktidar, ordudaki, üniversitedeki, basındaki, vs. en dinamik elamanlar tarafından desteklendiği takdirde, Türkiye gibi az gelişmiş bir memlekette payidar olabileceğini” öne sürer.

²⁵¹ **Taha Akyol**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 16.

Akşam'da yazan Aziz Nesin ise aynı gün 28 Mayıs 1960 “Az gittik Uz Gittik” isimli köşesinde 28 Mayıs'ı kutsayan yazısına “Sağ ol generalim, sağ ol albayım, yarbayım, binbaşım, yüzbaşım!” sağ olun yiğit komutanlarım! Var olsun Türk Ordusu!” girişiyle başlıyor:

Kara günlerin acısıyla ezgisiyle değil; halkımızın, aydınlarımızın bu son yiğitçe davranışı karşısında, sevinç gözyaşları dökerek yazıyorum... Atatürk'ün en kutsal varlığımız Cumhuriyeti emanet ettiği ama kendini bilmezlerin çoluk çocuk diye küçümsedikleri genç üniversitelim! Temiz anında taçlanan boncuk boncuk terler, akıttığın mübarek kan boşa gitmedi. O kandan, o terden, yiğit Türk Ordusu, Türk ulusuna pırl pırl hürriyet armağan etti. Kara cübbeli diye aşağılanan, saygıdeğer hocalarım, yurdumuzun çile çekmiş aydınları, bilginleri, sayın profesörlerim! En kara günlerde alınlarnızda parlayan ışıklar, tükettiğimiz soluk boşa gitmedi. O ışıklardan, o dertlerden, yiğit Türk Ordusu, Türk Ulusuna, işte bu nurlu günü yaratı. **(Sağ ol generalim, sağ ol albayım, yarbayım, binbaşım, yüzbaşım! Sağ olun yiğit komutanlarım! Aziz Nesin, Akşam Gazetesi, 28 Mayıs 1960).**²⁵²

Akşam Gazetesinin bir başka köşe yazarı olan Vecihi Ünal, 10 Haziran'daki makalesinde günümüzde de kullanılan bir ifadeyi başlık olarak kullanıyor. Ayaklar baş olursa:

Geçmişten ders almayan ve insanları mideden ibret birer yaratık sanan gözü dönmüş diktatörlerin kara zincirine, 27 Mayıs sabahı, gün ağarmadan yenileri katıldı. Basın umumi efkârı hazırlayarak görevini yaptı. Aydın gençlik, Atatürk'ün kendilerine emanet ettiği Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak için can verdi ve ordu, milletin kurtarıcı meleşti olduğunu ispat etti. **(Ayaklar Baş Olursa, Vecihi Ünal, Akşam Gazetesi, 10 Haziran 1960).**

Cumhuriyet Gazetesinin başyazarı Nadir Nadi 28 Mayıs'taki köşesinde, vatandaşı ordunun arkasında kenetlenmeye çağırır:

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu şartlar altında devlet idaresine el koyarak patlamasına ramak kalan kardeş kavgasını önlemeyi bilmişlerdir. Yaşadığımız günlerin ciddiyetini ve her birimize düşen vatandaş borcunu unutmayalım. Bu borç azımsanmayacak kadar ağırdır. Her şeyden önce, sevgili vatanımızı huzura kavuşturmak uğruna olağanüstü sorumluluk yüklenen kahraman ordumuza güvenelim. Milletimizin göz bebeği, kahraman ordumuzun yaptığı ilk hamlenin vatandaş kanı dökülmeksizin başarılmaması, bize iyi yarınlar müjdeleyen bir talih eseridir. Yaşasın Türk Milleti! Yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu! (Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1960).

Yaşar Kemal de darbenin yarattığı coşkudan payını almıştır. 11 Haziran'da yayınlanan yazısına “Zulüm” başlığını atar ve okurlarını, sonraki günler için yüreklendirir:

Bizim milletimiz güçlü millet, yapıcı millet. Her hareketinde bunu gördük. Temel devrimlere yönelirsek, aydın olarak asker olarak onun istekleriyle birlikte olursak, çok az, ama çok az bir zamanda ileri bir millet olmamak için hiçbir sebep yoktur. Bunu böylece bilip şimdiden kolları sıvmalıyız. **(Zulüm, Yaşar Kemal, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1960).**

Cumhuriyet'in bir diğer yazarı Hamdi Varoğlu ise, “Kadife eldivenli Orduya” başlığını attığı 4 Haziran tarihli yazısında keskin cümleler kurar. Yazar, kan ve intikam peşindedir:

²⁵² Renan Acar; **Basın ve 27 Mayıs Darbesi**, Resmi Tarih Tartışmaları - 9, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010, s. 207, 208, 211.

Hürriyet müjdesini, senin kahraman bir subayından aldığım ilk gece gözümün önünden gitmiyor şanlı ordu! Demir elindeki kadife eldiveni artık çıkar. Çalınan haklar geri alınırken senin demir eline çok muhtacız. Çalınanları, çiğnenenleri, ezilenleri, yok edilenleri kurtaran elin nasıl bükülmez bir el olduğunu, bu memleket de bütün dünya da görsün! (**Kadife eldivenli Orduya**, Hamdi Varoğlu, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Haziran 1960).²⁵³

Milliyet Gazetesi'nde Çetin Altan, darbe öncesi ve sonrasında çok heyecanlıdır. 27 Mayıs'ta "Taş" isimli köşesinde "Büyük Gün" başlığını kullanır:

Bütün Türk vatanperverleri bu muazzam ve şanlı günün sevinci ve heyecanı içindedirler. Çürümüş, süflü politika ve tertiplerinin şahsi ihtiraslarla Türkiye'yi en tehlikeli badirelere, kardeş kavgalarına sürüklemek üzere olduğu bir sırada, Türk Silahlı Kuvvetlerinin medeni bir şekilde devlet idaresine el koymaları ve memleketi karanlık bir akubetten kurtarmaları, tarihimizin büyüklüğüne yakışan mutlu bir hareket olarak, Milletimize hür ve insan Hakları'na uygun yeni ufuklar açmaktadır... Hakiki hürriyetin saati çalmıştır. Atatürk'ün İnkılaplarına bağlı olarak demokratik bir memlekette Türklüğün şerefine yakışan bir nizamın temelleri atılmaktadır. Yaşasın Türk Milleti, Yaşasın Türk Ordusu. (**Büyük Gün**, Çetin Altan, Milliyet Gazetesi, 27 Mayıs 1960).

Abdi İpekçi 30 Mayıs'ta kaleme aldığı yazısında askerinin işbaşı yapmasını nasıl bir umutla beklediklerini anlatmaya çalışır:

Size iki hafta evvel yazdığımız mektup şu satırlarla bitiyordu: '...Daha anlatmak istediğimiz çok şey var. Onlardan da bahsedeceğimiz gün inşallah çok yakında gelecektir.' Bu cümlelerin ifadesi o günkü rejimde çıkan bir gazete için çok tehlikeli bulunmuş ve kelimelerde değişiklik yapılmıştı. Ama mana aynıydı ve arif olan anlıyordu. Bugün gelecekti, yakınlaşmıştı. Biliyorduk ve inanıyorduk. Bu bir ay yıllardır artan baskının patlama kıvamına geldiği günlerdi. Ve nihayet bu bir ayın sona erdiği gecenin sabahı, beklediğimiz ve inandığımız rüya gibi güzel günün geldiğini gördük, yaşadık. Matbaada herkes kucaklaşmaya başladı... Ve biraz sonra gelen askerî bir kamyon diğer meslektaşlarımızla birlikte bizi ordu evine götürecekti, orada Türk Ordusu'nun en şanlı, en büyük, en medeni, en cesur, en insani başarısını resmen duyacaktık. (Abdi İpekçi, Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1960).

Bir gece yarısı ifade vermek üzere Örfi İdare Kumandanlığı'na götürüldüklerinde bazı subayların kendilerini kucaklayıp bağrılarına bastıklarını ve "On beş gün daha dişinizi sıkın" dediklerini de hatırlatan İpekçi, bu subayların aynı cümleleri gazetenin kapatıldığı gün de tekrarladığını belirtir ve yazısını şu cümle ile bitirir:

Sabrettik, şimdi sevinçten ağlıyoruz.

1960 darbesinin üzerinden geçen 52 yıla rağmen Türkiye'deki gazetelerin yayın politikalarının hemen hemen hiç değişmeden bugün de devam ettiğini belirtmek gerekir. O günlerde merkez bir çizgide yayın yapan Hürriyet, Ulus, Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman vb. gazetelerin günümüzde de yayın hayatlarına bu profillerini sayfa formatlarını bile bozmadan sürdürüyor olmaları oldukça ilginç. Atılan manşetler: yandaş basına el altından servis edilen bilgi ve belgeler; düzmece ve sansasyonel haberler, yalanlar, söylentiler ve hakaretler; köşe yazarlarının kalıplaşmış yorumları; ön ve arka sayfa mizanpajları vb. günümüzde de neredeyse tamamen aynı. 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesiyle birlikte var olan farklılıklar, doğal olarak

²⁵³ Renan Acar (2010); s. 212, 219, 221.

tamamen ortadan kalkıyor. Bütün gazeteler tek bir ağızdan 38 kişilik Millî Birlik Komitesine, Komitenin lideri Cemal Gürsel'e övgüler ve devrilen hükümet üyelerine lanetler yağdırıyorlar. Kendi deyimleriyle 'devrim ve hürriyet şehitleri' anıtı için kampanya ile yardım toplanmasına cenazelerinin Anıtkabir'in bahçesine defnedilmesine ve sonraki haftalarda ise zor durumdaki darbe hükümeti adına vatandaşın elindeki para ve ziynet eşyasının 'hürriyet için feda olsun' temasıyla toplanıp maliye için önemli bir kaynak oluşturulmasına önayak oluyorlar.²⁵⁴

Türkiye'de darbeler karşısında basın, gerçekten, en önemli sorumlular arasında yer almaktadır. Özellikle kendi meşrebine göre misyon gazeteciliği yapan gazeteleri blok olarak kenarda bırakırsak, çeşitli gazetecilerin de vicdani duruşlarına göre değişen bir çeşitlilik arz etmekle beraber özellikle *merkez* medya farklı darbe dönemlerinde genellikle darbecileri destekleyen ve sonrasında da bu darbecilerden beslenen bir tutum ve davranış içerisinde girmiştir. Bir darbe süreci sadece darbenin sorumlularıyla kısıtlanmaması gereken bir olay olarak değerlendirilmelidir. Darbe, sadece darbeciler tarafından gerçekleştirilen bir iş değildir, darbe, önce kendi ideolojik aygıtlarını oluşturur. Bu aygıtlar içerisinde, akademik camia ve basın gibi birtakım organlar darbenin hazırlık süreçlerinde halkın bu duyguya alıştırılması açısından son derece tarihi bir işleve sahiptirler.²⁵⁵

27 Mayıs'ın hemen ardından gazetelerde yer alan bazı manşet ve haberler: "Parayla tutulmuş adamlara dağıtılmak üzere 7 bin silah ve asker elbisesi ele geçti" (Ulus Gazetesi - 30 Mayıs 1960); "Öldürülen öğrencilerin mezarları tespit ediliyor" (Cumhuriyet Gazetesi - 29 Mayıs 1960); "İktidar, İnönü'yü sınır dışı etmeye hazırlanıyordu" (Yeni Sabah Gazetesi - 30 Mayıs 1960); "Buzhane ve çukurlarda cesetler bulundu" (Cumhuriyet Gazetesi - 2 Haziran 1960); "İstanbul'da 9 ceset bulundu" (Ulus Gazetesi - 11 Haziran 1960); "DP düşmeseydi dün geniş bir katliama girişecekti" (Dünya Gazetesi - 31 Mayıs 1960); "Harbiyeliler bir meydana toplanacak, makineli tüfek ve bombalarla imha edilecekti" (Vatan Gazetesi - 9 Haziran 1960); "Katliam planı! DP'nin 40 milyon lira sarfıyla üniversiteyi ve Harbiye'yi imha için teşkilat kurduğu anlaşıldı" (Dünya Gazetesi - 31 Mayıs 1960).

Milliyet gazetesine göre darbe, bir ihtilal değil inkılâptır, devrimdir. 4 Haziran 1960'ta yayınlanan başyazı, "Bu bir ihtilal değildir" başlığı altında bu konuyu işlemektedir. Yazıya göre 27 Mayıs "Dünya tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği, eşi görülmemiş bir inkılâp"tır, yabancı basın da bu hareketi "zarif ihtilal", "centülmenler ihtilâli" gibi özenle seçilmiş kelimelerle tanımlamaktadır. 27 Mayıs'ı diğer ihtilâllerden ayıran en büyük özellik bunun "meşru" olmasıdır:

Ordunun iktidarı devralması keyfi ve mesnetsiz bir kararın neticesinde olmamıştır. Hareket Anayasa'nın ihlaline ve kanunsuz davranışlara karşıdır. Mesnedini İç Hizmet Kanununun 34. maddesinden almaktadır. Bahis konusu madde Türk Ordusu'nu Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Anayasa'sını müdafaa ile görevlendirmektedir. Her ihtilâlin yarattığı kahraman vardır: Nasır, Kasım, Castro gibi... 27 Mayıs harekâtı ise tek bir şahsın hazırladığı ve gerçekleştirdiği bir iş değildir. Anonimdir. Ordumuzun en alt kademelerinden en yüksek rütbelerine kadar "isimsiz kahraman" subayların gerçekleştirdiği bir başarıdır. Kahraman yaratmamaya, isimler etrafında reklam yapmamaya bilhassa dikkat edilmiştir. O kadar ki, harekâtın genelkurmayı olan Millî Birlik Komitesi'nin üyeleri açıklanmamış, gizlenmiştir. Orgeneral Gürsel bir ihtilal kahramanı olmak iddiasında değildir. O sadece hareketin nihai gayesine erişmesini sağlayacak bir

²⁵⁴ Renan Acar (2010); s. 201, 202, 204.

²⁵⁵ **Rıdvan Akar**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 8 Ekim 2012, s. 15.

lider, bir vatanseverdir. (**Bu Bir İhtilal Değildir**, Milliyet Gazetesi, 4 Haziran 1960).

Başyazıya göre darbecilerde iktidar hırsı da yoktur. “27 Mayıs inkılâbını gerçekleştiren kuvvet, memleketi kardeş kavgasına sürükleyen parti kavgasında şu veya bu tarifi ilzam etmemiştir. Etmeyeceğini de kesin olarak bildirmiştir. Huzuru kuracak sonra iktidara gelecek partinin tayin işini milletin reyine bırakacaktır. İşte 27 Mayıs inkılâbı bu vasıfları dolayısıyla herhangi bir ihtilal değildir ve tarihe müstesna bir hadise olarak geçecektir.”²⁵⁶

Ulus Gazetesi'nin ne kadar kıskırtıcı olduğunu, çizgisini ancak tahrik edici ve yalan haberlerle koruyabildiğini göstermek için darbeyi izleyen günlerde kullandığı iki manşeti, bir bir vermek gerekir: 30 Mayıs nüshası, “Sabık iktidarın yanında Kalan Tertibi” başlığı ile başlıyor ve altında “İstanbul'da parayla tutulmuş adamlara dağıtılmış 7.000 silah ve asker elbisesi ele geçti. Depolar bulundu. Tahrip teşkilatı yakalandı... Memleketimiz ve halkımız büyük tehlike atlattı. Bu silahlarla yüzlerce kişi tevkif ve yok edilecekti... Sahte askerler tarafından yapılacak bu tedhiş hareketi de ordumuza yüklenerek halkla kahraman ordumuz arasındaki sevgi bağlarının kopartılmasına çalışılacaktır” ifadelerine yer veriyordu. 9 Haziran'da ise ön sayfada sekiz sütuna “sabık iktidarın Harp Okulu öğrencileri için tasarladığı suikast tasarısı dün açıklandı” manşeti atılıyor ve haberin spotunda; “Gürsel'in subaylarla yaptığı konuşma: Harp Okulu makineli ve bombayla imha edilecekti. Açıklanan plana göre öğrenciler yürüyüşe çıkarılıp yolda kurşunlanacak veya öğrencilere izin verildikten sonra evlerinden teker teker alınarak imha edilecekti.” yazıyordu. Neden üretildiği kolayca anlaşılabilen bu düzmece haberler, Yassıada duruşmalarında geçerli birer delil olarak kabul edilecektir.

Haftalık siyasi dergi Kim, diğer birçok gazete ve dergi gibi muhalif yayınları nedeniyle kapatılmış ve darbe sonrasındaki ilk baskısını 30 Mayıs 1960 tarihinde yapabildiği. Kapağında Cemal Gürsel'in resmini kullanan dergi, manşet olarak da “Milletçe Özlenen İnkılâp”ı tercih ediyor. Derginin başyazarı Ali İhsan Göğüş ise aynı gün, “Okuyuculara Mektup” başlıklı yazısına; “Şanlı Türk Ordusu mazisine yaraşır bir vakar ve asalet içerisinde kansız bir iktidar değişikliği yaptı” girişi ile başlıyor ve orduya yönelik abartılı bir övgü ile devam ediyor:

Sayın devlet ve hükümet başkanı, Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in radyo ile yaptığı ilk konuşmasında ve sonraki beyanlarında belirttiği gibi kardeşi kardeşe kırdırmak isteyen muhteris ve gözü dönmüş politikacılarla doğru yolu anlatmak bir türlü kabul olmamış, sarf edilen gayretler hep neticesiz kalmıştır. Ordu son dakikalarda duruma müdahale etmekle bir felaketi önlemiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri çilelerle, ıstıraplarla uyanan bir gecenin sabahında bütün vatani ve milleti huzura, ferahlığa, saadet ümitlerine hazırlamış, her şey birkaç saatin içinde değişmiştir. Beklenen, dualarla tekrar edilen, özlenen emeller tahakkuk etmiştir. Ordu, millet sulh içinde yeni bir zafer daha sağlamış, Türklüğün gururunu yükseltmiştir. (Ali İhsan Göğüş, Kim Dergisi, 30 Mayıs 1960).

Başyazara göre Türkiye tam bir batılı devlettir; zulme mukavemet hakkını bu derece efendice, medeni dünya ölçüsünde emsalsiz bir şekilde kullanmıştır. “Dünya siyasi tarihinde, şimdiye kadar hiçbir ordu, demokrasi namına duyduğu endişelerle, böylesine mükemmel bir teşebbüsü gerçekleştirmiş değildir.” Göğüş, makalesinin sonunda, 27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi gerektiği fikrini de ortaya atıyor. “Millet, ordusu ile iftihar ediyor ve onun hazırladığı hürriyet ve emniyet havası içinde istikbale daha emin adımlarla ilerleyeceğine iman ediyordu. 27 Mayıs bunun için milli bayramdır.” Kim Dergisi'nde ise şair Behçet Kemal Çağlar, 28

²⁵⁶ Renan Acar (2010); s. 223-225.

Nisan’da Beyazıt’ta ölen Turan Emeksiz için 23 Mayıs’ta kaleme aldığı, ancak dergi kapatıldığı için zamanında basılamayan bir şiirde, “Namık Gedik²⁵⁷ didik didik olasin, her parçanı bir çalıda bulasin, çakılasin bir kazığın üstüne, korkuluktan beter hödük olasin, ... Bir tek umut sende kaldı amanın, Türk Ordusu, Türk Ordusu yetiş gel.” şeklinde dizelere yer veriyordu.

İmtiyaz sahipliği ve başyazarlığını İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker’in yaptığı haftalık Akis Dergisi, darbeyi 29 Mayıs’ta basılan sayısı ile karşılıyor. Üzerine boydan boya çarpı çekilmiş bir Adnan Menderes resmi, altında ise “Adnan Menderes Sabık Başbakan.” Dergi, “kendi aramızda” başlıklı sunuş yazısında, okurlarıyla yeniden kucaklaşmanın sevincini ve kapatılma gerekçelerini sıralamaya çalışıyor. Dergi, 29 Mayıs sayısında, tutuklanan DP ileri gelenlerinin acz çelindenki, uykulu, sakalı veya iç çamaşırılı vb. resimlerini ve güya Çankaya köşkünde ve DP’li vekillerin köşkerlerinde yapıldığı iddia edilen bazı özel partilerle ilgili dedikoduları basarak rakiplerine fark atma peşindedir. Hangi kaynaktan servis edildiği kolaylıkla kestirilebilecek bu haber ve söylentiler için belden aşağı ifadesi bile terbiyeli kalır. Bir sonraki 5 Haziran sayısında ise darbeden bu yana gelişen olaylar “Yurtta Olup Bitenler” başlığı altında değerlendiriliyor. Yine aynı kaynaktan servis edilen ‘bilgiler’ ele alınıyor. Tabii, abartının dozu da darbe öncesine göre oldukça artmıştır. Bunlar arasında, o sıralar ordunun bile elinde olmayan en modern silahlarla donatılmış yedi tabur büyüklüğünde hazır bir kıta olduğu; bu kıtanın DP’nin bir emrine baktığı ve görevinin merkez garnizonundaki normal askeri birlikleri bertaraf etmek olduğu; harp okulu öğrencilerini İzmir civarındaki kamplara götürecektrenin bombalanarak havaya uçurulacağı; kıta görevi için tayini çıkan teğmenlerin kurşuna dizileceği; üniversite profesörlerinin yok edileceği ve Tarım Bakanlığı binasının bodrum katının, silah deposu olarak kullanıldığı iddiaları da var.²⁵⁸

Akis, aynı sayıda, İnönü’nün darbedeki rolünü belirsizleştirmek amacıyla verdiği bir demecini yayınlar. Başlık “İsmet İnönü’nün 27 Mayıs’taki Rolü”dür. Makalenin isimsiz yazarı, darbe olacağını ‘büyük bir önsezi’ ile önceden tahmin eden İnönü’nün “Hiç kimseyi inandıramıyorum. Ama temin ederim ki harekettten zerrece haberdar değildim” dediğini aktarır. Paşa röportajında şöyle devam etmiştir.

Ben onlara bu milletin baskı rejimine tahammül etmeyeceğini, çıkar yol bırakılmadığına göre ihtilâlî meşru hale getirildiğini söyledim. Şimdi, böyle söylemiş bulunduğum için hadiselerden haberdar olduğumu sanıyorlar. Hâlbuki bunlar milletin iyi tanıyan bir insanın teşhislerinden başka şey değildir. Onlara Türk milletini hiç tanımadıklarını da defalarca hatırlatmıştım. Tanımamakta ısrar ettiler ve başlarına bu geldi.

Renan Acar, 27 Mayıs darbesinde basının oynadığı role dair şu sonuçlara ulaşır:

- *Mükemmel eşgüdüm tesadüf olamaz:* 50 yıl önce günümüz teknolojisinin çok azına sahip olan bir basında, 27 Mayıs darbesinin hazırlanışı ve sunuşundaki bu uyum ve mükemmel eşgüdüm tesadüf olamaz.
- *Encümen-i Danış:* Darbe kararı, Mayıs ayı sonunda kendiliğinden gelişen bir sosyal tepki sonrasında değil, çok daha önceden verilmiştir. Faal ve emekli generallerin görüşmelerinde, üniversite profesörlerinin bildirimlerinde, İnönü’nün de katıldığı Encümen-i Danış toplantısında vb. gidişatı önleminin tek çıkar yolunun darbe olduğu çözümüne varılmış ve bu karar basına empoze edilmiştir.

²⁵⁷ Namık Gedik; 1954-1960 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı.

²⁵⁸ Renan Acar (2010); s. 226-231.

- *Yaygın bir kitlesel destekten bahsedilemez:* 27 Mayıs öncesinde oluşturulan karmaşa ve sonrasında yaratılan coşku genellikle gazetelerin ilk sayfalarında kalmakta, sokağa aynen yansımamaktadır. Basının iddiasının aksine, darbenin yaygın bir kitlesel destekle yapıldığı da doğru değildir. 27 Mayıs sürecinde gelişen olaylar ve gösteriler esas olarak İstanbul, Ankara ve İzmir illeriyle ve öğrenci kitlesiyile sınırlıdır. Darbe sonrasında da bu üç il dışındaki bölgelerde, bırakın yöre halkını, darbeyi gerçekleştiren birliklerin bile, bu askeri harekâtın neden yapıldığına dair net bir bilgileri yoktur.
- *Babüli'nin işbirlikçilikte yaptığı bir devrim:* 27 Mayıs'ın bir devrim olduğuna yaygın olarak inanılır; birilerinin devrildiği gerçekten doğrudur. Yine de bu bir inkılâp değil darbedir. Ama devrim yakıştırmasında ısrar edilecekse de bu olsa olsa Babüli'nin işbirlikçilikte yaptığı bir devrim olabilir.
- *Bu masalın yazarı da, kahramanı da, okuru da kusurludur:* Darbe sürecinde basının kulağına fısıldadığı bir hikâye vardır. Bu öyküde 27 Mayıs öncesinde, kötü adam lanetlenmekte ve hep “Olur mu böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu?” konusu işlenmektedir. Askeri harekât sırasında öykünün kahramanı olan iyi adam, kötü adamı yenerek ülkesini ve halkını kurtarmaktadır. Çok değil, (Adnan Menderes ve arkadaşlarının darağacına gönderileceğinin kesinleştiği) darbeden hemen sonraki birkaç ay içinde ise, pişmanlık hâkimdir ve tuhaf bir şekilde tema da değişmiştir. Artık kahramandan pek söz edilemez. “Olur mu böyle olur mu? Kardeş kardeşi asar mı?” konusu işlenmeye başlar. Bizi toplum olarak uzunca bir süre uyutmayı başarmış olan bu masalın yazarı da, kahramanı da, okuru da kusurludur.²⁵⁹

Yazılı basın ve aydınların ön planda yer aldığı ve 27 Mayıs'tan yeterli dersi çıkaramamış olmanın tekrarı niteliğindeki film, bir kez daha 12 Mart 1971 Muhtırası'nda çekilmiştir. Radikal sol çevreler açıkça ordu merkezli bir darbe beklentisi içerisinde olduklarından ilk günlerde muhtırayı büyük bir memnuniyetle karşılamış ve desteklerini dile getirmişlerdir. Sol aydınlar, 12 Mart Muhtırası da tıpkı 1960'da olduğu gibi sağ iktidara karşı bir darbe olarak görmüş ve alkışlamışlardır. 1971 Muhtırası radyoda okununca sol hareketlerin çoğu, birbirini kutlayıp orduya önerilecek reform programları hazırlamaya girişmişlerdi; ama kısa bir zaman içinde bunun böyle olmadığı ortaya çıktığında “müthiş bir yanılgı” yaşanmış ve darbenin devrimci subaylar tarafından değil komutanlar tarafından gerçekleştirildiğinin farkına varılmıştır. Sol radikalizmin güçlü kalemleri olan Çetin Altan, İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, İlhami Sosyal gibi isimlerin 12 Mart Muhtırası sonrasında kaleme aldıkları yazılarda açık bir memnuniyet ve darbeye destek verdikleri gözlenmektedir. Mesela Devrim dergisinin Muhtıradan hemen sonra yayınlanan sayısında Uğur Mumcu “Erkekseniz Karşı Çıkn” başlıklı yazısında şunları yazmıştır:²⁶⁰

Bugüne kadar cici demokrasinin kara sevdalıları ne savunmuşlarsa, bugünden sonra da aynı ilkeleri savunsunlar. Desinler ki, biz silahların gölgesinde yaşayamayız. Desinler ki tepeden inme devrimcilere karşıyız. Erkeklerse ordunun bildirisine karşı çıksınlar Evet, Halk Partililerin, Adalet Partililerin, Güven Partililerin, Demokratik Partililerin, hepsinin bir daha geri dönmek üzere Türk siyaset hayatından atılmalarını istiyoruz. Atatürkçü meclis, bugünkü partilerin bulunmadığı Meclistir. Açıkça söylüyoruz: Ordu'yu böyle bir bildiri yayınlamaya zorlayan siyasal koşulları, bugünkü siyasal partiler yaratmışlardır. Bu düzenin

²⁵⁹ Renan Acar (2010); s. 233.

²⁶⁰ Davut Dursun, 2003; s. 64, 65, 67.

sorumluları mutlaka yargılanmalıdır. (**Erkekseniz Karşı çıkın**, Uğur Mumcu, Devrim Dergisi, 17 Mart 1971).

İlhan Selçuk da 13 Mart günü Akşam'da yayımlanan yazısında siyasilere açıkça eğleniyor ve Muhıtra'dan duyduğu mutluluğu dile getiriyordu:

Ey sandıktan çıkanlar, nasılsınız, eyi misiniz? Eysisiniz, eyi... Nasrettin hoca'nın kar helvasına benzer cici demokrasi mucidi İsmet Paşa'ya da sormak lazım: Nasılsınız? Ey misiniz? Eysisiniz, eyi... Ya Türkiye'ye her yıl yeni bir Türkiye katma peşindeki Süleyman Bey, sen nasılsın? Eyi misin? Eysin, eyi... Başbuğ Türkeş, senden ne haber? Komando kursların ne alemde? Necmettin Molla, şehadet parmağın havada mı gene? Şerbetçi profesör, bakalım şimdi hangi nabızlara şerbet vereceksin? Ordu bildirisi, hiçbirinizin bir ötekinden daha becerikli olduğunu söylemiyor. 'Parlamento ve Hükümet' diyor. Bu sınıflandırmanın içinde tümünüz varsınız. (**Nasılsınız, Eyi misiniz?** İlhan Selçuk, Akşam Gazetesi, 13 Mart 1971).

Solun güçlü kalemi Çetin Altan da Muhıtradan memnuniyet duymuş ve desteğini esirgememiştir. Altan muhıtranın hemen arkasından kaleme aldığı "Ve Şahmerdan Güm Diye İndi Sonunda" başlıklı yazısında mevcut siyasetçilere en ağır şekilde saldırarak adeta onlara karşı yapılan her şeyin normal olduğu intibasını vermeye çalışmıştır:

İnsanı insan yapan erdemlikler vardır; haysiyet, vakar tutarlılık, dürüstlük, seviye, mantık ve kültür, beyin ve yürek sahibi olmak gibi... Bir âdemoğlundan bunların tümünü birden çıkarınız, geriye bizdeki politikacı tipi kalır... Haysiyetsiz, mantıksız, kültürü az, kafasız ve yüreksiz bir rastlanmadık cehennem zebanisidir bizdeki politikacı tipi. (**Ve Şahmerdan Güm Diye İndi Sonunda**, Çetin Altan, Akşam Gazetesi, 14 Mart 1971).

Basın dünyasında 12 Mart Muhıtrasına açıkça karşı koyan ve ağır eleştiriler yönelten tek kişi Bedii Faik olmuştur. Solda ve sağda hemen herkes Muhıtraya destek yazıları kaleme alıp çeşitli örgütler yayınladıkları bildirilerle gelişmeyi onaylarken Bedii Faik, bunun kabul edilemez olduğunu, 27 Mayıs tecrübesini yaşamış bir ülkede buna destek verilemeyeceğini, asla makul ve kabul edilebilir bir gerekçesinin olmadığını yazmıştır. Bedii Faik Dünya Gazetesindeki köşesinde 12 Mart Muhıtrası aleyhinde çeşitli yazılar yazmış ve bundan dolayı da başına bazı sıkıntılar gelmiştir. Sadi Koçaş'ın şu değerlendirmesi o günlerdeki durumu özetlemektedir:

Yalnız Dünya'da Bedii Faik muhıtraya karşı çıkmıştı. Hatta karşı çıkmakla da kalmamış, yayım ateşine geçmişti. Bunun dışında yalnız muhıtradan memnun olanlar değil, muhıtradan nefret ettiği muhakkak olan, düşürülen iktidarın en güçlü kalemleri bile 'Kahraman Orduya' övgü düzmekle birbirleri ile yarış ediyorlardı. Ve bu hal her gün biraz daha dozunu attırarak devam etti.²⁶¹

12 Mart müdahalesi ile ordu bir kez daha sistemi kendi istediği gibi düzenleyerek ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal geleceğini yönlendirme ve dar kalıba sokma yöntemini hayata geçirmiştir. Ama bu ara dönemde demokratik kurumlar üzerinde kurulan baskı ve yönlendirmelerle takip edilen politikaların, yetmişli yıllarda toplumun yüz yüze bırakıldığı terör, anarşi, derin sosyo-ekonomik ve siyasal krizlerin temel sebeplerini oluşturduğu kabul edilse bile kimse bunun hesabını sormayı düşünmemiştir.²⁶²

²⁶¹ Davut Dursun (2003); s. 68, 71, 72.

²⁶² Davut Dursun (2003); s. 86.

12 Eylül'de medya tekrar darbe sınavına girmiştir. Türkiye'nin önde gelen gazetelerinin 13 Eylül 1980 manşetleri şöyledir: *Hürriyet*: “Atatürk yolunda devam.” *Tercüman*: “Yeni anayasa hazırlanacak Ordu mecbur kaldı.” *Milliyet*: “Yeni yönetime herkes yardımcı olsun.” *Cumhuriyet*: “Ana hedef Atatürkcülük.” Bu manşetlere ve basınım tüm şirin görünme gayretlerine rağmen darbenin basına maliyeti ağır olmuştur: 400 gazeteci için toplam 4000 yıl hapis cezası istendi; gazetecilere 3.315 yıl 6 ay hapis cezası verildi; gazetecilerden istenen toplam tazminat miktarı 12.848.000.000 Liraydı; 31 gazeteci cezaevine girdi; 300 gazeteci saldırıya uğradı; 3 gazeteci silahla öldürüldü; gazeteler 300 gün yayın yapamadı; 13 büyük gazete için 303 dava açıldı; 39 ton gazete ve dergi imha edildi. En önemlisi de apolitik bir basın oluşturmak için getirilen yasaklar ve sınırlamalar gazetelerin içeriğini boşalttı, yayın anlayışına magazin gazeteciliği hâkim oldu.

Gazeteci Oral Çalışlar, özelde 12 Eylül, genelde tüm darbelere dair medyayı değerlendirir:

12 Eylülde medyanın oynadığı rol utanç vericidir. Darbe destekçisi, darbe şakşakçısı yani hiç tartışılacak bir şey yok burada, zaten öyle yapmayanların gazetecilik yapma şansı kalmamıştı o zaman. Yaşanmış tecrübelerle, biraz itiraz edenlerin hemen hapse atıldığı ve gazetesinin kapatıldığını biliyoruz. Medya, maalesef her dönemde böyledir. Türkiye'nin sivilleşmesi konusunda veya Türkiye'de darbelerin desteklenmesi ve kamuoyunun zehirlenmesi konusunda esas itibarıyla çok olumsuz bir rol oynadı. Tabii ki istisnalar var, tabii ki düzgün davranan ve davranmaya çalışan insanlar vardı, onların hepsini bir kefeye koymak istemiyorum ama “Genel bir değerlendirme yap.” dersiniz, yüzde 90, yüzde 80 itibarıyla Türk medyasının bu tür sınavlardaki durumu kötüdür, çok kötüdür.²⁶³

28 Şubat 1997 MGK toplantısı ile özdeşleşen 28 Şubat sürecinde: “Olmayan bir savaş ve düşman medya ile ilan edilebilir. Çünkü medya, insanları her şeye inandırabilir.” sözünün hayata geçirildiğine ve basınım bu çerçevede kullanıldığına tanık olundu. Normal demokrasilerde, yasama - yürütme ve yargıdan sonra 4. kuvvet olarak kabul edilen ve toplumsal bir denetim aracı işlevi gören medya, Türkiye pratiğinde kendini sık sık 1. kuvvet konumunda görüyor ve buna göre tavır alıyor. Birinci kuvvet anlayışı, medyayı sürekli hataya zorluyor. Kendini bütün kurumların üstünde gören yöneticiler - yazarlar, hatta muhabirler, ellerindeki gücü toplum yararına değil, kendi çıkarları için kullanabiliyor. Peki, sonuçta ne oluyor? Siyaseti kendi anlayışına göre dizayn etmek, başbakanları ve hükümetleri belirlemek, devlet ihalelerinde söz sahibi olmak, seçimlerde vatandaşları yönlendirmek, toplum mühendisliğine soyunmak, yalan haber yapmak, hatta yalan haberi rutinleştirmek, beğenmediği kişi ve kurumlar hakkında haksız ve karalayıcı sıfatlar kullanmak, insanların şeref ve haysiyetlerini rencide edici yayınlar yapmak gibi konu başlıkları; Türkiye'deki ‘merkez medya’ anlayışının yerleşik konu başlıkları haline geliyor.

28 Şubat günlerinde basın-asker ilişkileri, 27 Mayıs çizgisine geri dönmüş, 12 Eylül ve 12 Mart sanki hiç yaşanmamıştır. Gazete manşetlerinden bazı örnekler: Bu defa işi Silahsız kuvvetler halletsin (*Hürriyet* - 20 Aralık 1996); Ordu Rahatsız (*Sabah* - 13 Aralık 1996); Gerekirse Silah Bile Kullanırız (*Hürriyet* - 12 Haziran 1997); Erbakan Pes Etmiyor (*Radikal* - 3 Mart 1997); Tayyip'e Şok Ceza Muhtar Bile Olamaz (*Hürriyet* - 22 Nisan 1998); Refah'a üç uyarı (*Sabah* - 1 Şubat 1997); Tanklar Sincan'da (*Sabah* - 5 Şubat 1997); Muhtıra Gibi Tavsiye (*Cumhuriyet* - 1 Mart 1997); İşte Fadime'nin Suçladığı Adam (*Sabah* - 5 Ocak 1997); Karadayı'dan Humeyni Dersi (*Sabah* - 1 Eylül 1996); Ordudan Ambargo (*Milliyet* - 6 Haziran 1997); Askerden RP'ye Şok Suçlamalar (*Hürriyet* - 11 Haziran 1996); Şeyhler Ordusu Kuruldu

²⁶³ Oral Çalışlar, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 6 Kasım 2012, s. 9.

(*Cumhuriyet* - 11 Haziran 1996); Ya Uy Ya Çekil (*Hürriyet* - 4 Mart 1997); Refah Bunalımı (*Milliyet* - 1 Mart 1997).

Türkiye’de son yıllarda medya patronlarının iş adamı olması, gazetecilikten gelmemesi, medya bağımsızlığı ile de çok ilişkilendirildi. ‘Basın sermayesi ne kadar güçlü olursa, iktidarlara karşı da o kadar bağımsız olur’ tezi işlendi. Ancak yaşanan gelişmeler bu tezleri desteklemiyor. Can Dündar’ın tespit ettiği gibi, Türkiye gibi ekonomideki ağırlığın hala devlette ve dolayısıyla da hükümetlerde olduğu ülkelerde, iş hayatında etkin olmak medyaya bağımsızlık getirmediği gibi tam tersi onu hükümetlerin güdümüne sokuyor. Akçalı işlerde hükümetlerle medya sürekli karşı karşıya geliyor. Medya eleştirmeni Ragıp Duran, sorunu Türkiye’deki medya mülkiyetiyle ilişkilendirenlerden:

Bir yandan gazetecilik, bir yandan inşaat, arazi, petrol işi yaparsınız burada gazeteciliğiniz sorgulanır. “Siz hangi maksatla gazetecilik yapıyorsunuz?” sorusu gündeme gelir. Kamuoyu bilgilensin diye mi, yoksa diğer faaliyetlerinizde birtakım kolaylıklar sağlansın veya yaptığınız usulsüzlükler gizlensin diye mi gazetecilik yapıyorsunuz? Bu soruların sorulması kaçınılmaz olur.²⁶⁴

Aynı konuyu, “Devlet üzerinden zenginleşen medya” başlığıyla ele alan Mehmet Altan:

Gazetecilik yapmak yerine ‘devlet üzerinden zenginleşme’ bugün medyaya olan güveni sıfırladı. Ergün Babahan’ın da vurguladığı gibi, siyasi iktidar üzerinde gücünü kullanarak zenginleşme peşinde koşan medya patronu, iş takipçisi konumundaki gazete yöneticisi, ticari kaygı ve kişisel öfke ile yapılan ‘holding medyacılığı’, asıl işlevi sadece ve sadece habercilik olan gazeteciliği neredeyse tamamen öldürdü. Medyanın zenginleşmesine olanak sağlayarak kendi çürümüşlüğüünü gözlerden saklamaya uğraşan Ankara ve rant dağıtım işinin taşeronluğunu üstlenmiş olan halktan kopuk siyaset kurumu, bu zihniyetin enkazı altında debeleniyor şimdi. Medya, Türkiye’deki sistemin ‘kilit taşıdır.’ O kilit açılmadan, Türkiye düzelenmez. Çünkü ülke kendini her gün çarpık bir ayndan izlemeye mecbur kalır, yalanların, çarpıtmaların arkasına gizlenen gerçeği göremez. (**Holding Medyası**, Mehmet Altan, Sabah Gazetesi, 21 Ekim 2002)

Hürriyet’in patronu Erol Simavi ise Turgut Özal ile giriştiği kavgayla hatırlanan eski bir basın patronu. Onun Başbakan Özal ile giriştiği kavganın en çarpıcı ve hatırdaki kalan bölümü, 19 Nisan 1988’de Başbakan Özal’a yazdığı açık mektuptur. Bu mektubun son satırlarında:

Evet, Sayın Başbakanım... Gelelim netice-i kelama: Montesquieu, “Kuvvetler Ayrılığı” sistemini getirirken üçlü bir düzen düşünmüştü: Yasama, Yürütme, Yargı... Zati devletiniz bu ilkeyi tekliye düşürdünüz: Şimdi varsa da, yoksa da “Özal”... Anayasayı bile, ama bir kez, ama on kez ihlal etmekte beis görmeyen siz değil misiniz? Bilirsiniz... Devlet organları arasında yer almasa da, azıcık fantezi, aslında bir gerçeğin ifadesi olarak “Basın”ı da “kuvvetler” arasına katarlar. Ona da bir numara yakıştırırlar: “Dördüncü Kuvvet”. Ben de şimdi, sizin ilhamınızla, yeni bir “Kuvvetler Ayrılığı” ilkesi getiriyorum. Demokrasiye ve demokratik düzenin kutsallığına olan sarsılmaz inancımın da ışığında, benim kuvvetler ayrılığı kitabım, Türkiye’de, birinci kuvvet faslına bilir misiniz ne yazar? Basın... Ya ikinci? Buyurun, kalemimi zatâliniz teslim alın... Aklınızdan ve gönlünüzden ne geçiyorsa, varın oracığa onu yazın. Saygılarımla. Erol Simavi.

²⁶⁴ Zafer Özcan; **Arz ederim 28 Şubat 1997 / 12 Eylül 2010 Basın Sendromu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15, 55, 56.

Üstüne vazife olmayan işlerle iştiğal eden medya kervanına 28 Şubat sürecinde devlet kurumu olan TRT de katıldı. 12 Eylül 1996 tarihli, Ertürk Yöndem klasiği *Perde Arkası...* TRT-1 ve TRT Int’de yayımlanan programda, mevcut ortam 12 Eylül öncesine benzetilerek Konya mitingi ve İran görüntülerine yer verildi. Yöndem’in sözleri şunlar oldu:

Bu gün aradan tam 16 yıl geçti. En acısı şu ki, bugün yine 12 Eylül 1980 öncesi kara günlere dönmek üzereyiz. Acı ve gözyaşı devam ediyor, katliamlar, ölümler devam ediyor. Ülkemiz parçalanma tehlikesini hala tam anlamıyla atlamış değil. Dün olduğu gibi bugün de silahlı kuvvetlerimiz ülkemizde 12 Eylül 1980 ortamını istemiyor. Ancak, ülkemizin birlik ve beraberliği, demokrasi, Atatürk ilke ve inkılâpları, vatan toprakları tehlikeye girdiği an yasanın verdiği yetkiyi kullanmak zorundadır. (Perde Arkası TRT, Ertürk Yöndem, 12 Eylül 1996).

Programın MGK kaynaklı olduğu ileri sürüldü. Yöndem bu iddiaya genelde itiraz etmedi. “Bizden kritik dönemlerde MGK ya da Genelkurmay’ın hassasiyet gösterdiği konularda bazı program istekleri olmuştur.”²⁶⁵

Milliyet’in başyazarı Güneri Cıvaçoğlu ‘Anayasa mı dediniz?’ başlığını uygun gördüğü yazısında RP’nin zamanında hizaya getirilmemesini eleştiriyor.

Tarihi MGK toplantısının, komutanlar arasındaki değerlendirmesi şöyle: “Kurbağayı içinde soğuk su olan tencereye atarsınız... Az sonra başına geleceklerden habersiz, yüzmeyi sürdürür. Tencerenin altındaki ateşi yakarsınız... Suyun yavaş yavaş kaynadığını fark etmez. Çünkü yükselen ısıya alışır. Su iyice kaynadığında, artık çok geçtir. Reflekslerini yitirmiştir. Oysa kurbağayı, doğrudan kaynar suya atsaydınız... Derhal tencereden dışarı fırlardı. RP, laisizm dışı uygulamaları, kurbağanın içinde bulunduğu suyun yavaş yavaş ısıtılması gibi bir taktikle toplumsal yaşama ve devlet hayatına sokuyordu. Su kaynadığında artık çok geç olacaktı. Toplum alışacaktı. Refleksler körelmiş olacaktı.” Bu sözler, laisizm adına tepki koyan sivil kesimin silahsız güçlerinin ve silahlı kuvvetlerin aymazlığa düşmediğinin simgesel anlatımıdır. Ve başka sürpriz görüntüye işaret edeyim. Galiba... Asıl, son MGK toplantısında, sıcak suya kurbağa atıldı. Birilerinin hayli haşlandığını söyleyebilirim. Tekke mensuplarına, tekkelerin kapatılması açıklamasına imza koydurttuk az şey mi? (**Haşlama**, Güneri Cıvaçoğlu, Milliyet Gazetesi, 2 Mart 1997)

Hürriyet yazarı Fatih Altaylı ise kendine özgü üslubu ile MGK’yı ne kadar demokratik bulduğunu ifade ediyor ve ‘artık muhbir vatandaşım’ vurgusunda bulunuyordu:

Artık muhbir vatandaşım. Kendime yeni bir iş buldum, Bundan böyle artık böyle kılık kıyafet kanununa aykırı olarak dolaşanları, sarıklıları, kolundan tuttuğum gibi karakola götüreceğim. Evlerini polise göstereceğim. Otomobilde görürsem plakalarını alıp bildireceğim. Yapılan işlemi savcılığa kadar takip edeceğim. Yok yok, savcılıkta da takip edeceğim. (Hürriyet Gazetesi, 3 Mart 1997).

Mehmet Ali Birand Sabah’taki köşesinde, “Aslında, hepimizin ‘ince ayara’ ihtiyacı var” diyerek müdahaleye antidemokratik denemeyeceğini savunuyordu.

Olanlar oldu... Siyasilerimiz yine boşluk yarattılar ve normal koşullarda Meclis’te görülmesi gereken bir hesap, MGK’da görüldü. Asker, siyasi yaşamımızda balans ayarını veya ince ayarı tamamladı. Kendi düşen ağlamaz. Bundan böyle kimsenin şikâyete hakkı yok. Askerin bu tutumunun demokrasi ile bağdaşmadığını da

²⁶⁵ Zafer Özcan (2010); s. 22, 23, 61, 63, 64.

söylemeyin... Oktay Ekşi'nin dün yazdığı gibi, "Eğer siz beceremezseniz, yerinize başkaları yaparız..." Türkiye için artık yepyeni bir dönem başlıyor. Yeni bir demokrasi tarifi, yeni bir hükümet ediş şekli, yeni bir dengeler dönemi... Buna "Türk usulü demokrasi" demek gerekir. Durumu gerçekçi şekilde değerlendirirsek belki bu yeni dönemi uzatabiliriz. Yok, 12 Eylül öncesindeki gibi "mektup bana değil, karşımdakine yollandı" kargaşasına düşülürse, bu iş kısa sürede karakolda biter... Şimdi bir hesap yapma dönemi başlıyor... İşin gerçeğine bakacak olursak, hepimizin bir ince ayara ihtiyacımız var... **(Aslında hepimizin "ince ayara" ihtiyacı var, Mehmet Ali Birand, Sabah Gazetesi, 3 Mart 1997)**

Sabah yazarı Necati Doğru ise 'Hasan Ali Yücel anlatıyordu' başlıklı yazısında bir askeri müdahaleye karşı iktidar ortaklarını uyarmakla kalmıyor, açıkça MGK kararları uygulanmadığı takdirde Başbakan Erbakan ile Başbakan Yardımcısı Çiller'in götürülüp hapsedileceğini ifade ediyordu:

Anayasa ayrıca MGK'nın son aldığı ve henüz halka açıklanmayan 20 kararın uygulanıp uygulanmadığını da denetleme yetkisini Orgeneral İlhan Kılıç'a vermiş. Dolayısıyla Erbakan ve Çiller, MGK'nın kararlarına ivedilikle uymak zorundalar. Uymazlarsa... Uydurulurlar... Ordu kışlasından çıkar... Erbakan ile Çiller'i... Anayasa suçu işlemiş ilan eder... Götürür bir yerlere hapseder. **(Hasan Ali Yücel anlatıyordu, Necati Doğru, Sabah Gazetesi, 6 Mart 1997)²⁶⁶**

Gazeteci Şamil Tayyar, Star Gazetesindeki köşesinde, Sincan'da tankların yürütülmesi meselesini anlatırken, Hürriyet muhabirinin olayı görüntüleyememesi üzerine tankların çekim için tekrar Sincan caddelerinden geçirildiğini yazdı. Bu ayrıntı bile 28 Şubat sürecinde medyanın oynadığı rolü anlatmaya yetiyor. 4 Şubat 1997'de gerçekleşen tankların yürütmesi hadisesi ile ilgili ayrıntıyı Şamil Tayyar şöyle anlatıyor:

Sincan'da tankların yürütüleceği bilgisi, belli bir merkezden bazı gazetelere önceden haber verildi. Bunlardan biri Sabah, diğeri Hürriyet'tir. Birçok gazetenin muhabiri gece yorgun düşüp Ankara'ya dönerken sadece Sabah muhabirleri Cemal Doğan ile Kamil Elibol Sincan'da kaldı. Ve sabahleyin Sincan'da dolaşan tankları ayrılan kadar görüntüledi. Bu arada ilginç bir gelişme yaşandı. Tank görüntülerinin Sabah tarafından çekildiği duyulunca, başta Hürriyet olmak üzere çok sayıda gazete o fotoğrafların peşine düştü. Ama Sabah, fotoğrafları vermedi. Bunun üzerine bazı gazetelerin üst düzey yöneticileri, Genelkurmay'ı arayarak tankların Sincan'da ikinci kez yürütülmesini sağladılar. Aynı gün saat 16.00 sularında tanklar ikinci kez Sincan sokaklarında tur attılar. Böylece, tank yanında geride kalan medyamız muradına erdi. Fakat buna en çok bozulan ilk fotoğrafları çeken Cemal Doğan'dı. Tanklar ikinci kez yürütülürken bir komutana yanaşıp sordu: 'Komutanım ne oldu?' Komutan: 'Tankları bakıma götürüyoruz.' Cemal yeniden devreye girdi: 'O zaman niye ters istikamete gidiyorsunuz?' Komutanın şu sözü tarihe geçecek nitelikteydi: 'Ne sorup duruyorsun? Sizin büyük başlanınız aramız. Döndük geldik.' **(Sincan'da tankların yürütüldüğü o sabah, Şamil Tayyar, Star Gazetesi, 11 Ocak 2008).**

Türk Silahlı Kuvvetlerine olan güveni sarsan en ciddi olay: Andıç. 25 Nisan 1998'e Hürriyet ve Sabah, bir süre önce Suriye'de yakalanıp Türkiye'ye getirilen PKK'nın 'iki numaralı adamı' Şemdin Sakık'ın askeri istihbaratta verdiği ifadesini o gün manşetten yayımladı. Gazetelerin bu yalan vakayı haberleştirmesinden saatler önce, 24 Nisan 1998 akşamı 'araştırmacı gazeteci' Uğur Dündar'ın başında bulunduğu Kanal D Ana Haber'de; Şemdin Sakık'ın, PKK ve irtica ile ilgili itiraflarının ardından aynen şu ifadelerle yer verildi; "Türkiye'de bazı gazetecilerin

²⁶⁶ Zafer Özcan (2010); s. 37-40.

örgütten para alarak terör örgütü PKK lehine haber yaptıkları iddia ediliyor. PKK'dan menfaat temin ederek terör örgütü lehine haber yapanların sunlar olduğu öğrenildi: Mehmet Ali Birand, Çengiz Çandar, Yalçın Küçük ve Mahir Kaynak.” Konuyla ilgili olarak Hürriyet gazetesinde, başyazar Oktay Ekşi, ifadelerin bu bölümlerine dikkat çekerek, bu gazetecilerin açıklanmasını istedi. ‘Alçakları tanıyalım’ başlıklı yazıda Ekşi şöyle diyordu:²⁶⁷

PKK'nın sırrı kalmadı. Çünkü Şemdin Sakık isimli şeririn verdiği ifadelerden, PKK ile kimlerin bağlantılı olduğunu, gizlice ne gibi destekler verdiklerini Türk kamuoyu henüz bilmiyor olsa da devlet biliyor. Bu bilgilerin “Şemdin Sakık hakkında yapılan soruşturmanın selameti açısından bir süre daha gizli kalması” mümkündür. Ama konu yargıya intikal ettiği andan itibaren Türk kamuoyu bu bilgilerin tamamını öğrenme hakkına sahiptir. Gerçekten bilmeliyiz: Vatansızlıkta kendileriyle yarışlamayan pek fiyakalı zenginlerimizle allame geçinen gazeteci ve yazarlarımızdan hangileri aslında PKK'ya uşaklık yapıyorlarmış. Keza dürüst gazeteci veya sorumlu aydın havalarında, bizleri arkadan hangi alçaklar hançerliyormuş, bilmeye mecburuz. Kimi alçaklığını saklamak için hukuku kullandı. Kimi insan hakları, kimi demokrasi dedi. Şimdi hepsi geride kaldı. Sıra kulaklarından tutup adaletle gönderilmelerine veya kamuoyuna teşhir edilmelerine geldi. Onu bekliyoruz. (Alçakları tanıyalım, Oktay Ekşi, Hürriyet Gazetesi, 25 Nisan 1998)

Oktay Ekşi, öğrenmek istediği bilgiye çabuk kavuştu, çünkü bir gün sonraki manşetlerde Sakık'a atfen daha ilginç ve bir o kadar da çarpıcı ayrıntılar vardı. Hürriyet'in manşeti, ‘İfadesindeki İsimler’ başlığını taşıyordu. “Sakık'tan Şok İddialar” (26 Nisan 1998) başlığını atan Sabah ise kendi yazarları Mehmet Ali Birand ve Cengiz Çandar'ın ismini de birinci sayfadan, ‘PKK yandaşı’ sıfatıyla okurlarına duyurmakta beis görmemişti.

28 Şubat sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesi, yalan suçlamalarla süslenen bir komploya imza atmıştı. Genelkurmay, iki kelimelik açıklamayla ‘andıç’ın doğruluğunu kabul etti. Ancak ne mağdur bıraktığı kişilerden özür diledi, ne de iç tahkikat açıp sorumluları cezalandırdı. Görmezden gelmeyi tercih etti. Gazeteci Ersin Kalkan:

138 sayfalık bir ifade metni sunuldu gazetecilere. Daha doğrusu servis edildi... Sadece bir kişinin söylediği, tabii önemli bir isimdi o, bir kişinin söylediği metin üzerinde Türkiye'nin dört bir tarafında büyük bir dalga yaratıldı. Çok planlı, çok iyi hesap edilmiş bir şey olduğu anlaşılıyordu. Gazeteciyeniz bunu anlıyorsunuz. Sonra bir kaynaktan, mahkemeye yakın bir kaynaktan “Sadece şeyi öğrenmek istiyorum, sorgu metni kaç sayfadır?” dedim. “105 sayfa” diye cevap geldi. Geriye kalan her şey eklenmiş.

Ertuğrul Özkök (*Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni*), o gün bizi resmen kullandılar diyerek nedamet getirdiği yazısında:

28 Şubat'ta benim en pişman olduğum ve en kendi kendime ayıpladığım şey andıç'tır. Askerlerle zaten andıç olayından sonra bütün psikolojik ilişkilerim kesildi. Zaten yoktu ilişkim de, psikolojik ilişkilerim. Ben Türk ordusuna gözümün bebeği gibi baktım hep. Hâlâ da içimdeki duygu odur vatandaş olarak ama Türk ordusunun subay eğitimi, şu bu konularla ilgili, o zihniyetiyle ilgili kafamdaki şeylerin hepsi yıkıldı. O günden sonra yıkıldı. Çünkü resmen kullandılar bizi orada. Yani bizi kullandılar ve biz de kendimizi kullandırtmayabildik o durumda.²⁶⁸

²⁶⁷ Zafer Özcan (2010); 28, 70, 71.

²⁶⁸ Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız (2012); s. 272.

Olayın failleriyle ilgili ilk itiraflar 28 Şubat döneminde Sabah Gazetesi köşe yazarı ve yayın koordinatörü olarak da görev yapan Can Ataklı'dan geldi. Ataklı, Öküz dergisine verdiği röportajda, 28 Şubat sürecinde Sabah'ın ve diğer büyük gazetelerin verdiği 'haberlerin yüzde 90'ının yalan' olduğunu söylüyordu. Şemdin Sakık'la ilgili itiraflarla ilgili ilginç bir bilgi veriyordu Ataklı: "Dönemin çok güçlü bir Generali, bu haberlerin konulmaması durumunda gazeteyi batırma tehdidinde de bulunmuştu." Bu röportajdan sonra Zaman Gazetesi de Ataklı'yla bir söyleşi yapmış. Ataklı orada da benzer şeyler söylemişti:

Türk basını 28 Şubat sürecinde kötü bir sınav verdi. 28 Şubat süreci içerisinde özellikle büyük gazete ve televizyonların yaptığı haberlerin yüzde 90'ı (doksan) yalandır. Biz yazdık, biz okuduk... Ben bunu her yerde söyledim. Gene de söylüyorum. O dönemde öyleydi ya!.. Otur, bu olaya böyle bakalım, deyin yazıyorduk. Yaz işte!.. Gayet netti. 28 Şubat'la birlikte bir düşman ilan edildi ve bu düşman gelecek, başımıza oturacak... mış! endişesi içerisinde bir savunma mekanizması çalıştı. Bu savunma mekanizmasının çalışmasıyla birlikte zemberek de koptu. **(Haberlerin yüzde 90'ı yalandı, Can Ataklı, Zaman Gazetesi, 22 Aralık 1999).**

Ataklı'nın şok sözleri Şemdin Sakık'ın düzmece itirafları kadar basında prim yapmadı ve olay birkaç gazetede yer alabildi. İşte bu süreç, basının ilk Andıç macerası olarak kayıtlara geçti. Kapatılan Nokta Dergisi Genel Yayın Yönetmeni olarak benzer bir süreci yaşayan Gazeteci Alper Görmüş'e göre bu olayla Türkiye'de ilk kez ordunun, 'sadece sivillere has' kirden pastan arındığı bilinci sarsıldı, askerlerin de kumpas yapabileceği görülmüş oldu.

Taha Akyol, 28 Şubat'ta asker ve medya ilişkileri bağlamında Türkiye'nin sosyolojisini, komisyonumuza şu örnek diyalogla anlatmıştır:

28 Şubatın böyle çok hayhaylı olduğu günlerde Çevik Bir Milliyet gazetesini ziyarete geldi. "Arkadaşlar, ben Türkiye'nin nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu size anlatmak istiyorum." dedi. Bütün Milliyet yazarları var, ben de varım. Umur Talu Çevik Bir'i protesto etmek için katılmadı. Çevik Bir, sözüne şöyle başladı: "Arkadaşlar, tehlikenin farkında değilsiniz, Türkiye yeşilleniyor." Yeşilleniyor dediği Greenpeace değil yani şeriat geliyor anlamında ve işi yine kızlara getirdi. Konuşması tipik bir fanatik cumhuriyetçi konuşmasıydı. Ben kendisine dedim ki: "Sayın Bir, siz Milliyete geldiniz, misafirimizsiniz, çok teşekkür ederiz, sizinle sohbet etmekten de memnun olurum. Biz kapiya şöyle bir yazı yazsaydık nasıl karşılırdınız? Üniformayla bu sivil müesseseye girilemez." Birdenbire irkildi böyle. "Yahu bu ne demek, bu üniforma yasak mı yani?" dedi. Ben dedim ki: "Çevik Bey, bakın nasıl tepki gösteriyorsunuz? 18 yaşındaki kızlara siz bunu yapıyorsunuz." İşte, türban ilericilik midir, gericilik midir tartışması buradan çıktı ve ben kendisine türbanın bir modernleşme simgesi olduğunu, bilimsel kaynakları göstererek anlattım ve mesela dedim ki: İzmir'de altı ay önce toplanan 1. Sosyoloji Kongresinde başı açık, modern, cumhuriyet kadınlarından sosyologların bulunduğu tebliğ var. Onlar diyorlar ki türban geleneksel kadının modern hayata, modern eğitime katılmasını sağlayan bir modernleşme aracıdır, bir modernleşme simgesidir. Bana inanmayabilirsiniz, ben sizi eleştiriyorum. Ya hiç olmazsa sosyologları dinleyin, onlardan mütalaa alın." Kabul etmedi tabii.²⁶⁹

Görüşmenin devamında Taha Akyol, Çevik Bir'e sorar: 'Niye Türk toplumunun geleneklerine bu kadar karşı çıkıyorsunuz? Bunun için Türkiye'de çok değerli sosyologlar var.

²⁶⁹ Taha Akyol, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 4 Ekim 2012, s. 23.

Niye onlara danışmıyorsunuz? Çevik Bir de “eğer sosyologlara²⁷⁰ danışsak bu konudaki kararlılığımız dağılır” diyor.²⁷¹

Asker - medya münasebetleri konusunda kayıtlara geçen bir diğer olay da Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Erol Özkasnak ve Kurmay Kıdemli Yüzbaşı M. İhsan Tavazar imzalı “Basınla Temas” başlıklı belgedir (8 Haziran 1998 tarihli ve 3050-296.98/İCRA.SB). 28 Şubat sürecinde yararlanılan gazetecilere teşekkür mektubu gönderilmesi talimatının verildiği “Hizmete Özel” bir yazıdır. Bu iki sayfalık belgede tam 40 gazetecinin ismi yer alıyor ve “Söz konusu basın mensuplarına, bu çalışmalarında gösterdikleri işbirliğinden ve vermiş oldukları hizmetlerden dolayı takdir ve teşekkürlerimi bildiren mektuplar yazılacaktır” deniliyor.²⁷² TSK, lâik merkez medya ile o güne kadar görülmemiş bir ilişki oluşturdu. Yazılı ve görsel basını “beslemeye” başladı. Özel turlar, brifingler ve kulaklara fısıldanan bilgilerle manşetleri ve televizyon haberlerini açıkça kontrolüne aldı. O günün resmini Ali Bayramoğlu (*Yeni Yüzyıl Gazetesi*) şöyle çizmektedir:

Gazetelerin yaptığı birinci iş: Toplumu şekillendirmek, toplumu yönlendirmek. İkinci yaptığı iş de şudur: Silahlı Kuvvetler’in silahlı olmak. Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat müdahalesini silahla yapmadı, ama basınla yaptı. Basını silah gücünde kullandılar. Gerek fişlemelerle, gerek andıçlarla, gerek nokta atışlarında basın; doğrudan doğruya kullandıkları, doğrudan doğruya hem ahlaki yaptırım, hem siyasi yaptırım, hem hukuki yaptırım açısından devrede tuttıkları bir yapı oldu. Dolayısıyla 28 Şubat’a baktığımızda hakikaten basının kara sayfasını, utanç sayfasını görürüm ben. Eğer basın bu tavrı almasaydı, bunu yapabilir miydi, başka bir tartışma konusu ama basın bu tavrı almasaydı zannediyorum bu kadar fütursuzca, bu kadar rahat bir şekilde bazı sorunlar yaşanmazdı.

Fikret Bilâ (Milliyet Gazetesi Ankara Temsilcisi) başarısızlığın faturasını, o günlerde medya etiğini çiğneyen basına değil siyaset kurumuna çıkarır:

Siyaset kurumunun kendi işlevini yerine getirememiş olmasından kaynaklanan mahcubiyetle, sorumluluk medyaya yöneltiliyor. Aslında siyaset kurumu askerine karşısına çıkmamıştır. 28 Şubat’ta onun karşısında dik bir duruş sergileyememiştir... Medyanın fonksiyonu olmuş mudur, olmuştur, ama medyanın fonksiyonu birinci derece bir fonksiyon değildir. Mesela şu soruya cevap vermeleri gerekir; Erbakan tankın üstüne çıktı da biz yazmadık mı? Böyle bir şey olmadı. Siyaset kurumu kendi gücüyle uyumlu bir tepki vermedi ki, Erbakan MGK’dan, “Ben bunları imzalamıyorum” diyerek rest çekip çıkmadı ki. Niye o zaman suçlu medyaya yönlendiriyorlar?

Güneri Cıvaoğlu Kanal D Haberde, “Günün Yorumu”nda o akşam şöyle diyordu:

Genelkurmay’da bugün tarihi bir brifing verildi. Durum gerçekten vahimdir. Silahlı Kuvvetler’in artık iyi bildiğimiz ve yaklaşık onar yıllık aralıklarla karşılaştığımız iç hizmet yasası bağlamında laik cumhuriyeti korumak ve kollamak üzere durumdan vazife çıkarmak söylemi anlamlı bir mesajdır. Keşke

²⁷⁰ *Dinin toplumsal kültürün önemli bir ögesi olduğu gerçeğini kaynamaktan aciz olanların*, bir dizi ‘aşırıktan’ ve ‘saçmalıkta’ yakayı kurtarması mümkün değildir, diyor Fikret Başkaya; Türkiye’de ‘devlet aydınları’ ve memur bilinci taşıyan ‘bilim cemaati’nin din ve dinin işleviyle ilgili yeterli bilgi birikiminden yoksun oldukları için, dini ‘kolaylıkla vazgeçilebilir’ bir şey sayarak yanıldıklarını; bugün toplumun yaşamakta olduğu gerilimin, dine yaklaşımdaki yanlışlar ve o yanlışlar üzerinde yükselen ‘sakat politika ve uygulamaların’ bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Fikret Başkaya (1999); s. 14.

²⁷¹ Zafer Özcan (2010); s. 71-75.

²⁷² *Kullanılan gazeteciler onlar mı?* Zaman Gazetesi, 2 Mart 2010, (Erişim: 21 Haziran 2012 http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=957123&title=doviz-gune-nasil-basladi)

demokrasinin tatile çıkmasına çanak tutanlar ve de onların çanak yalayıcıları, bu pisliğin üzerinde uçsan sinekler yaklaşan fırtınayı sezebilirdiler... Türkiye Refahiyol adlı bu bilfi yorganı artık sırtında taşıyamaz. Erbakan'ı uzaklaştırıp Çiller'i başbakan yaparak tersyüz edilse de bu yorgan bitlerinden anmaz.

Fatih Altaylı (Sabah Gazetesi):

Bütün mesele siz de gayet iyi biliyorsunuz MGK kararlarının imzalanıp imzalanmaması... Şimdi imzalayacaksınız, tamam diyeceksiniz, hükümette kalmak uğruna her türlü adımı atacaksınız ve buna rağmen kalamadıktan sonra da "Biz mağduruz" diyeceksiniz. Ben inanmıyorum böyle bir mağduriyet yaklaşımına... Asker peki yani kafana şaplak vurur, şaplak da değil el şöyle kalktığı zaman "Al abi, başbakanlık" diyenlerin hiç mi suçu yok? O zaman niye giriyorsunuz siyasetin içerisine, niye Türkiye'yi yönetmeye soyunuyorsunuz?²⁷³

2006'daki Danıştay saldırısı medya için tekrar bir turnusol kâğıdı vazifesi görmüştür. 17 Mayıs 2006'da Danıştay 2. Dairesine silahlı saldırıda bulunan Avukat Alparslan Aslan, Daire üyesi Mustafa Yücel Özbilgin'i öldürdü. Aralarında Daire Başkanı Mustafa Birden'in de bulunduğu dört üyeyi ise yaraladı. Daha sonra kaçmaya çalışan saldırgan polislin zamanında müdahalesi ile yakalandı. Yakın tarihin en provokatif olayına, daha duyur duyulmaz hükmünü veren medya, saldırının gerekçesinin, bu dairenin aldığı türban kararı olduğunu ilan etmekte gecikmedi. Daha hiçbir resmi açıklama bile yapılmadan bazı televizyonlar alt yazılarla olayı, "Danıştay'a türban saldırısı" diye vermekte sakınca görmedi. Bu gibi olayların en duyarlı gazetesi olma özelliğine sahip Milliyet'in ertesi gün attığı, "Laikliğe kurşun" başlığı, gazete koleksiyonlarında olduğu kadar, o güne ait internet gazetesinde hâlâ duruyor. Danıştay saldırısının en ilginç en anlamlı manşeti Milliyet'e ait; ancak en çarpıcı köşe yazısı Ertuğrul Özkök'ün. 18 Mayıs tarihli Hürriyet Gazetesinin manşeti "kaşıya kaşıya" şeklindeydi. Özkök'ün aynı gün kaleme aldığı yazı, ön sayfada "Rejimin 11 Eylül'ü", iç sayfada ise "Cumhuriyet'in 11 Eylül'ü" başlığını taşıyordu. Yazıda:

Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin "11 Eylül"üdür. Rejimin temel direklerinden biri olan yargı tam kalbinden vurulmuştur. Bu hepimize karşı yapılmış bir saldırdır. Bu ülkede din üzerinden siyaset yapmak çok, ama çok tehlikelidir. (...) İster dini amaçla yapılsın ister başka emellere hizmet etsin, sonunda bu bahaneyi üreten tek etken, dinin siyaset alanına sokulmasıdır. (**Cumhuriyet'in 11 Eylül'ü**, Ertuğrul Özkök, Hürriyet Gazetesi, 18 Mayıs 2006)

Bu yazıdan yaklaşık iki ay sonra, 14 Temmuz 2006 tarihli köşesinde, bazı gerçekler ortaya çıkmasına rağmen, Özkök ısrarlıdır: "Ben ilk günden beri hep aynı şeyi yazdım. Arkasında kim olursa olsun, bu, hepimize yönelik bir girişimdir. Hedefi rejimdir. İşte o nedenle bu saldırıyı sembolik olarak 'Türkiye'nin 11 Eylül'ü' olarak niteledim. Hâlâ aynı şeyi düşünüyorum."

Milliyet'in yazarı Can Dündar, "İran'da mı eğitildi?" başlıklı yazısında öylesine cümleler kaleme aldı ki, olayı Vakit'in kapatılmasından, türbanlı kızların isyanına ve topyekûn dinci basın sorumluluğuna kadar taşımakta hiç sakınca görmedi:

Danıştay Başkanı'nın uyan konuşmasından sonra "Bunları hep dinliyoruz" diye dudak büken ve "Hedef gösteriliyoruz" kaygılarına zerrece aldırış etmeyen Başbakan, sorumluların en başındadır. Danıştay'ı hedef seçen hükümet ve dinci basın da öyle... O yüzden şimdi "Gerekçesi ne olursa olsun..."la başlayan ve

²⁷³ Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız (2012); s. 183, 222, 223, 232, 249.

“gerekçe”yi aklayan lanetleme mesajları “tımsah gözyaşları”nı andırıyor. Erdoğan’ın “Danıştay Başkanı’nın kaygılarını dikkate almamakla hata ettik” demesini, hâkimleri hedef gösteren Vakıf’ın kapatılmasını, hakları için kan dökülen türbanlı kızların “Biz böyle insanlık dışı bir hesaplaşmada yokuz. Saldırını lanetliyoruz” diye yollara dökülmesini beklemek hayalperestlik olur. (İran’da mı eğitildi? Can Dündar, Milliyet Gazetesi, 18 Mayıs 2006)²⁷⁴

Darbelerden önce ve sonra müdahaleyi meşrulaştırmak için psikolojik harekâtlar yapıldı. Bu bazen gelmekte olan tehlikeye dikkat çeken propaganda, bazen de filen ülke güvenliğinin sağlanamadığı zehabını yaygınlaştıracak kanlı olaylar şeklinde oldu. Her yönüyle kirli bir bilgi savaşı var. İnternet siteleri kuruldu, stratejik düşünce kuruluşları adı altında uzmanlarla desteklendi, jandarma istihbarat finansörlüğünde hükümet aleyhine kitaplar yazıldı, kara propaganda ve itibarsızlaştırma faaliyetleri rutine dönüştü. Gazete patronları, genel yayın yönetmenleri, etkili köşe yazarları ve Ankara temsilcilerine doğrudan ya da toplu bilgilendirmeler yapıldı. Müdahale süreçlerinde ise ricalar emre dönüştü. Bir emirle ‘Bu defa silahsız kuvvetler halletsin’ (1996) manşeti atılabilir. Eğer gazeteci tamamen işin içindeyse bu başlık ‘Genç subaylar tedirgin’ (2003) şeklinde oldu.²⁷⁵

Turgut Özal ile başlayan, girişimciliği teşvik etme ve ekonomiyi dışa açma politikaları 1990’lı yıllardan itibaren geleneksel ‘merkez’in dışında yani, ‘devlet’ten nispeten bağımsız oluşan ve adına kısaca ‘Anadolu Sermayesi’ dediğimiz yeni bir iktisadi gücün ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. ‘İslamcı Siyasetin’ o dönemde yükselişe geçmesi de bir yanıyla bu ekonomik dinamikle bağlantılıdır. Ne var ki, bu yükseliş geleneksel kayırmacı ekonomik sistem içinde devletle işbirliği halinde palazlanmış olan yerleşik ve daha ‘büyük sermaye’yi ciddi olarak kaygılandırmıştır. Bu çevreler Refah Partisi iktidarının kendileri aleyhine olarak bu ‘kenar’ gücünü destekleyeceğinden endişe ediyorlardı. Nitekim RP’nin büyük ortağı olduğu hükümetin ekonomi alanında izlediği kimi politikalarından ‘büyük sermaye’nin rahatsızlık duyduğunu ve bunu kontrol ettiği merkez medya aracılığıyla dışa vurduğunu kolayca hatırlayabiliyoruz. Büyük ölçüde bu nedenle, devlet eliyle dağıtılan ranttan kendisinin artık yararlandırılmayacağı, dolayısıyla geleneksel avantajlı pozisyonu ve ‘seçkin’ sınıfsal statüsünü kaybedeceği endişesine kapılan ‘büyük sermaye’, RP-DYP koalisyonuna sert bir muhalefet yürütmeye başladı. Bu statünün bir yanı da, bu kesimin ‘çağdaş’ hayat tarzı idi. Bu muhalefet zamanla merkez medya eliyle silahlı kuvvetleri hükümete karşı kıskırtma şeklini aldı.²⁷⁶

Gülây Gökçürk, her darbenin ardında çökmüş bir demokrasi, yerlerde sürünen bir hukuk, onurunu yitirmiş bir meclis bıraktığını, 28 Şubat sürecinde basın çok kötü bir sınav verdiğini, bütünüyle çok büyük ve ağır bir yenilgiye uğradığını ifade eder:

28 Şubat sürecinde ve ben şuna inanıyorum ki: Eğer basın dik durabilseydi, basında 15-20 tane istifa etmeyi göze alabilen genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü olabilseydi, bütün o kendilerine talimatla gelen manşetleri atmayı reddeden ve bunu kamuoyuna açıklayan, bunu kamuoyuna açıklama cesareti gösteren çok değil 10-15 tane üst düzey yönetici olabilseydi 28 Şubat böyle derinleşmezdi, 28 Şubat çok daha erken tasını tarağını toplayıp gitmek zorunda kalırdı. Sadece basın değil, entelektüel sınıfımız da bütünüyle sınıfta kaldı, aydınlarımız da sınıfta kaldı. Bunun birinci, belki en önemli sebeplerinden bir tanesi: Zaten hamurlarında bir darbecilik geleneğinin olmasının yani hamurlarında bir jakobenliğin olmasının, siyasi ve ideolojik çizgi olarak alttan

²⁷⁴ Zafer Özcan (2010); s. 122-125.

²⁷⁵ Muhsin Öztürk (2012); s. 109.

²⁷⁶ Mustafa Erdoğan (2012); s. 32, 33.

yukarı gelen halk hareketlerinin, alttan yukarı gelen Demokrat Parti hareketinden tutun da daha sonra Refah hareketi ve daha sonra Ak Parti hareketine hep gerici, çağ dışı ve Türkiye için tehlikeli bulmalarının bir rolü var ama aynı zamanda akıntıya karşı yüzme geleneği de yok yani bir entelektüelin en temel vasıflarından biri, azınlıkta kaldığı zaman akıntıya karşı durmayı bilebilmektir. Türkiye'nin entelektüellerinin çok büyük oranda çoğunluğa uyma, rüzgâr nereden esiyorsa o tarafa yelken açma geleneği olması, akıntıya karşı durma geleneklerinin olmaması da bir başka zaafı ve sonuçta ortaya çıkan tablo, evet, bütün basın çok büyük bir çoğunluğuyla, tıpkı 27 Mayıs'ta olduğu gibi demokrasinin çanına ot tıkmamasına yardım etti, gönüllü yazıldı ve yaratıcı bir biçimde haberler üretti, kendisine verilen talimatlarla da yetinmeyip onun da ötesine geçip aslında hem halkına ihanet etti hem de mesleğine ihanet etti.²⁷⁷

Hasan Cemal, darbeler karşısında, basın özgürlüğünün ve demokrasinin bayrağını sallamayan gazetecilere ve toplumun diğer kesimlerine hitapla:

Asker karşısında sürekli boyun eğen bu Şark kurnazlığı, bu uysallık da Türkiye'nin 'sivil sorunu'dur. Bu 'Sivil Sorunu'nun bir boyutunda hiç kuşkusuz özellikle yargıdan başlayarak, üniversite, iş dünyası ve tabii medyadan çok önemli parçalar vardır. Bu durum, demokrasi kültüründen bu nasipsizlik hali, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanında Türkiye'nin Avrupa'dan, örneğin bir Yunanistan'dan, bir İspanya'dan geri kalmasını kolaylaştırmıştır. Bu ülkede, yalnız siyasetçilerin darbeler meydan okumaları değil, hukukun üstünlüğünü gerçekten benimsemiş yargının da, bir Yunanistan örneğinde olduğu gibi, darbe yapmış ya da darbeye kalkışmış askerleri yakasından tutup adaletin karşısına çıkarması, hapse atması gerekirdi. Bu ülkede, akademik özgürlüğü gerçekten benimsemiş bir üniversitenin askeri darbe ve yönetimlere çanak tutmak ve destek vermek yerine, 'Ne duruyorsunuz, elinizi çabuk tutun!' demek yerine, üniversiteleri 'asker partisi'nin akademik uzantısı yapmaya kalkışmak yerine, kışla düzenleri karşısında demokrasiyi sonuna kadar savunması gerekirdi.

Bu ülkede, ekonomik büyümeyle kalkınma yolunun barış, demokrasi ve istikrardan geçtiğini gerçekten benimsemiş bir iş dünyasının, Kürt meselesi gibi, PKK ve şiddet gibi, Kıbrıs gibi sorunlar çözümsüz kaldığı sürece Türkiye'de ekonomik gelişmenin kilitleneceğini bilen bir iş dünyasının, askerin politikayla ilişkisinin Avrupa'daki kadar sınırlanmasına çok daha büyük katkılar yapması gerekirdi. Bu ülkede, kendi varlık nedeni olan basın özgürlüğünü gerçekten benimsemiş bir medyanın, generallerin sesine kulak vermek ve askeri müdahalelerin gönüllü gönülsüz destekçiliğini yapmak yerine demokrasi ve basın özgürlüğü bayrağını darbecilere karşı sallaması gerekirdi. Bugüne kadar bunlara çok az tanık oldu Türkiye. Türk basınının duayenlerinden, 1960'lar ve 1970'lerde Hürriyet ve Günaydın gazetelerini yönetmiş olan Necati Zincirkıran, "Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu" adını taşıyan anılarında, 1960'ların başındaki 22 Şubat darbe girişimi ile ilgili olarak şunları yazar: "22 Şubatçılar arasında üniversitelerden sivil akıl hocaları vardı. Ünlü profesörler, bilim adamlarımız, ünlü gazetecilerimiz cuntaya destek veriyorlar, onlara yol gösteriyorlardı. Çünkü Türkiye'yi birlikte kurtaracaklardı! Dünya gazetesi sahiplerinden Fatih Rıfkı Atay, bir yazısında, 'Albay Talat Aydemir'in gözlerinde Mustafa Kemal'in pırıltılarını gördüm" diyebiliyordu."²⁷⁸

²⁷⁷ **Gülây Göktürk**, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 15 Ekim 2012, s. 31, 32.

²⁷⁸ Hasan Cemal (2010); s. 28, 29.

1986 yılında, medyanın apolitikleşme ve magazinleşmeye kaymasıyla oluşan sorunları ve ilkesiz yayıncılık anlayışını gidermek, basın alanında *meslek ilkeleri* teşkil ederek bir özdenetim kuruluşu oluşturmak gayesiyle kurulan Basın Konseyi'ne 1988'den 2011 yılına kadar başkanlık yapmış olan Oktay Ekşi, basının darbeler karşısındaki tutumuyla ilgili olarak komisyonumuza şunları ifade etmiştir:

Darbeler konusunda basın iyi imtihan vermedi. Bu yeni bir şey de değil, sevgili basının tarihi boyunca değişmemiş bir gerçektir bu. O nedenle bugün bir darbe olacak olsa Türk basınının dünkünden farklı bir tavır olacağını düşünmüyorum, Türk basınının değil adliyesinin, üniversitesinin, sokaktaki adamın, tüccarının, siyasetçisinin bir başka farkı var mı ki Türk basınından, öyle olmasın da böyle olsun diye ayrı bir tavır bekliyoruz. Onun için hamurun yarısını kesip öbür yarısını görmeden hüküm vermeye kalkmamız doğru olmaz. İçinde çalıştığım, kırk dört senemi verdim Hürriyet gazetesi. Hürriyet gazetesinin 26 Mayıs gecesi basılan gazetesi 27 Mayıs sabahı çıkan gazeteden farklıdır, niye? Çünkü 26 Mayıs gecesi merhum Adnan Menderes'in Eskişehir'de yaptığı konuşmanın ve o tarihteki dâhiliye vekili Namık Gedik'in sözlerini büyüten ve onu ön plana alan gazetedir, fakat gece yarısı üç buçukta filan darbe meselesi ortaya çıkınca bütün o sayılar yakılmış veya tahrip edilmiştir, ertesi gün okuyucunun önüne “Silahlı Kuvvetler idareye el koydu” diyen müjdeli bir başlık atılmıştır. Bu, sadece Hürriyet gazetesi için böyle değil.²⁷⁹

Medyanın ve medya elitlerinin 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan'da yaşadıkları ve yaşattıkları sendromu, “Kendi kurduğumuz sistemi paylaşmak istemedik, tasfiye oluyoruz!” diyen Mehmet Ali Birand özetlemektedir:

Bizim kuşak için devlet dâima öncelikliydi. Devleti de asker temsil ederdi. Siyasetçi üçkağıtçı, yalancı; asker namuslu, her şeyini vatana harcayan kahramandı. Üstelik Atamız laik-demokratik Cumhuriyeti koruyup kollama görevini ona bırakmıştı. Askerin politikacıyı denetleme hakkı vardı. İşler bozulduğunda da asker müdahale edebilirdi. Hatta tereddütlü bir davranışla karşılaştığımızda ‘komutan neredesiniz, devlet elden gidiyor...’ diye yazdık... Genlerimize, belki de farkına varmadan darbecilik işlendi... Üniformaların pırlıtsını yarı hayranlık, yarı korkuyla izlerdik. Bütün darbeleri anlayışla karşıladık. Yardımcı olduk... Genel algı, sanki darbeler askerın kendi keyfiyle veya Washington'dan aldığı işaretlere göre gerçekleşiyordu. Hayır, işler o kadar basit değil. Askeri darbeye iten, zorlayan dâima laik kesim olmuştur... Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, iki geleneksel düşman olan dindarlar ve Kürtlere karşı sürekli aynı sert yaklaşımı gösterdik. Kendi sistemimizin mühendisliğini yaptık. Bu sistemi oluştururken de, bu ülkenin sadece bize ait olmadığını, dindar kesim ve Kürtlerle paylaşmamız gerektiğini hiçbir zaman kabullenmedik. Düşünmedik dahi... Düşünenlerimizi de hapisanelere yolladık. Ne Cumhuriyet'in siyasi sistemini, ne de lâik kesimin egemen olduğu ekonomik pastayı paylaştık. Böyle bir baskı altında kaldıkça, bu iki düşman da radikalleşti. Başka bir cephe oluşturduklar ve siyasi-ekonomik pastayı paylaşmak ister oldular. İşte o zaman da, hemen askere başvurduk. Demokrasi adına, darbelerle ince ayar yaptırдық. Bir gün, Türkiye'nin ve dünyanın değişebileceğini ve sürekli köşeye sıkıştırdığımız bu insanların güçleneceklerini ve bizleri azınlıkta bırakabileceklerini düşünemedik. Bugünlere gelmemizin başlıca nedeni, şimdiye kadar hazırladığımız anayasaları hep, tek taraflı düşünmemiz ve kendimize göre ayarlamamızdır.

²⁷⁹ Oktay Ekşi, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 30 Ekim 2012, s. 28, 29.

Uluslararası literatürde sivil toplum kuruluşları olarak isimlendirilen Türkiye’deki meslek örgütleri, darbe zamanlarında hükümetlerin düşmesi için ortak veya bağımsız deklarasyonlar yayımlarlar [28 Şubat için “beşli çete”: TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TİSK (Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu), DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu)]. Ağırlıklı olarak işçi temsilcisi olan bu siviller bunu yaparken işverenler ne yapıyor? TUSİAD üyesi İshak Alaton’un anlatımıyla: “İş dünyası askere selam çakıyor.”²⁸⁰

Sendikaların darbe karşısında aldıkları tutum incelendiğinde: 1960 darbesi döneminde, sendikacılar da iktidarın tercihlerine rıza göstermiş, onunla çalışmak yerine ona boyun eğip iktidarın yanında olmanın avantajını kullanmak istemişlerdir. Sendikal hareketteki hâkim eğilim her zaman yüzünü üyelerine değil devlete ve onu yöneten kadrolara döndürmüştür. Ve bu sayede iktidarını koruyabileceğini düşünmüştür. Bu bağlamda sendikacılar, darbeleri de “büyük coşku ve heyecanla” karşılamışlardır. 1960 darbesini “Doğan inkılâp güneşi” olarak selamlayan Türk-İş, 1971 darbesini ise “Türk Silahlı Kuvvetlerinin duruma, ortada hiçbir sebep yokken müdahale ettiğini söylemek mümkün değildir... Türk Silahlı Kuvvetlerinin sesiz kalmasını beklemek O’nun var oluş nedenini temel felsefesini inkâr etmesini istemek demektir.” sözleriyle meşrulaştırmaya çalışır. DİSK ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında yer almaktan “kıvanç” duyduğunu ilan eden bildiriyle selamlar darbeyi.

12 Eylül 1980’de ise DİSK açıklama yapma şansı bulamadan kapatılır. Ancak Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizciler: “Milletin bağrından çıkan ordunun tam bir bütünlük içerisinde milletimize huzur veren davranışını” desteklediğini ve yanında yer aldığını ilan eder. Sonrasında toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu yaptığı açıklamayla: “12 Eylül’den sonra yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Millî Güvenlik Konseyine yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik sayacağını” belirtir ve darbeciler tarafından kurulan hükümette Genel Sekreterini, Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görevlendirir.²⁸¹

Buradan hareketle sendikacıların bu tavrına karşı işçilerin tutum alışlarına bakacak olursak, işçilerin gecikmeli de olsa darbe mağduru siyasi partileri desteklediğini görürüz. 1960 Darbesinin DP’ye karşı yapıldığını hatırlarsak; onun devamı olan Adalet Partisi (AP) 1961 yılında yapılan seçimlerde yüzde 34,78, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yüzde 13,95 ve Yeni Türkiye Partisi yüzde 13,72 oy almışlardır. Üç partinin oyu *yüzde 62,45*’tir. Seçmen tüm sessizliğinin ardından Yassıada’ya ve İmralı’ya tepkisini oylarıyla göstermişti. Süngüyle gidenler sandıkla geri dönüyordu.²⁸² Bir sonraki genel seçim olan 1965 Seçimleri’nde ise Adalet Partisi *yüzde 52.87* oranında rekor oy almıştır. 1971 yılında yapılan darbenin sola karşı yapıldığını hatırlarsak, 1973 yılında yapılan seçimlerde CHP’nin yüzde 33,29, 1977 yılında ise *yüzde 41.39* oranında oy almış olması dikkate değerdir. Darbeciler, süngüyle iktidara gelmişlerdi; ama onun üzerine oturma imkânsız olduğunu sandıktan çıkan sonuçlardan anlamışlardı. İşçiler, sınıfsal bir tavırdan çok ezilen kesimlerin bir parçası olarak, mağdurun yanında yer almışlardır.

1980 yılında yapılan darbenin eskinin bütün siyasi unsurlarını silmeyi hedefleyen tavrını düşündüğümüzde, 1983 seçimlerinde ANAP *yüzde 45.14*, Halkçı Parti *yüzde 30.46* oranında

²⁸⁰ Muhsin Öztürk (2012); s. 107, 108, 110, 118, 119.

²⁸¹ Haydar Çetinbaş; **27 Mayıs: İşçiler ve Sendika(cı)lar**, Resmî Tarih Tartışmaları - 9, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010, s. 155, 156.

²⁸² Mehmet Ali Birand ve diğerleri; **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 20.

oy almışken, darbelerin açıkça desteklediği MDP yüzde 23.27 oranında oy alabilmiştir. Siyasi yasakların kalktığı görece rahatlatma döneminin olduğu 1991 seçimlerine baktığımızda ise AP'nin devamı olan DYP, CHP'nin devamı olan SHP ve CHP'nin eski genel başkanının partisi olan DSP'nin aldığı toplam oylar yüzde 59'lar civarındadır. Bu bütün tutum alışlar yakın dönemde yaşanan adına “örtülü darbe” ya da “postmodern darbe” de denilen 28 Şubat'ta da benzer biçimde olmuştur. Dönemin Türk-İş ve DİSK Genel Başkanları açıkça darbenin yanında yer almışlar, hatta darbenin bir parçası olmuşlardır. Darbenin mağduru Refah Partisi çizgisindeki partiler olmuş, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 yılında yapılan seçimlerde, yüzde 34.28 oy almış ve tek başına iktidar olmuştur (2007 genel seçimlerinde *yüzde 46.58* ve 2011 seçimlerinde *yüzde 49,8* oy oranıyla). Sonuç olarak darbeler ve darbecilere karşı işçilerin ve sendikacıların yaklaşımları birbirinden farklı olmuştur. Sendikacılar darbe yapanların yanında yer alıp onlara destek olurken, işçiler daha çok darbeyle sorunu olan partilere yönelmiş, en azından darbelere açıkça destek vermemişlerdir.²⁸³

Tam demokrasiye sahip olamayan bir devlet sisteminin kusursuz işleyen bir sivil toplum yapısına sahip olması da beklenemez. Bu anlamda, “Türkiye'nin kayıp halkası sivil toplumdur” önermesi yanlış değildir. Sivil toplumun gelişemeyişinin tarihi, sosyal ve kültürel gerekçelerinden çok önce peşinen ifade edilmesi gereken somut bir sebebi vardır. Ekonominin yüzde 70'e yakın bölümünün devlete ait olduğu bir ülkede sivil toplumdan ancak düşünce alanının bir nesnesi olarak söz edilebilir. Devlet iktidarının siyasetçi ve bürokrat tarafından suistimal edilmesini önleyecek tek güç sivil toplumdur. Sivil toplumun denetlemediği ve hizaya çekmediği devlet iktidarı rasyonellikten uzaklaşır ve sonunda yozlaşır.²⁸⁴ Darbeler karşısında kendilerinden beklenen sivililliği gösteremeyen işçi ve işveren örgütlerinin statüleri ve fonksiyonları yenilenmeye, elden geçirilmeye muhtaçtır. Bu kuruluşlar özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir yapıya sahip değillerdir. Otoriteriyen ve korporatist bir durum arz eden mevcut yapıları vasıtasıyla devlet, sivil görünümlü olan ama aslında sivil olmayan bu kuruluşlar yoluyla sivil toplum alanına müdahil olmakta ve buraları kontrol altında tutmaktadır.

²⁸³ Haydar Çetinbaş (2010); s. 157.

²⁸⁴ Mümtaz'er Türköne (2005); **Türkiye'nin Kayıp Halkası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, s. 74, 75, 79.

Sonuç ve Öneriler

Demokrasilerde esas olan *millî iradenin* dokunulmazlığıdır. Türkiye’de her on yılda bir gerçekleştirilen darbeler, ‘millî iradeyi’ yok ederek, demokrasinin kesintiye uğramasına yol açmış; Türkiye’nin kanun devletinden hukuk devletine dönüşmesine engel olmuştur. Milletın temsil hakkını tehlikeye düşürecek her müdahale demokrasi, hukuk ve insan hakları ile evrensel değerleri çiğnemek manasına gelir. Millet iradesinin sürekliliğinin sağlanması ve aksamaya uğratılmaması, temsili demokrasinin temelidir. Bu yüzden demokrasi, her koşulda korunması gereken ve kültür benliğimize nakşedilmesi gereken bir değerdir.

Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan bu yana atanmışlar ile seçilmişler arasında var olan ve zaman zaman gün yüzüne çıkan çekişmenin adı: *Devlet - hükümet* kamplaşmasıdır. Bunun arka planında, Türkiye’de kendisini devletin gerçek sahibi olarak gören bazı bürokratların, toplumun içinden çıkan seçilmişlere yönelik derin güvensizlikleri yatmaktadır. Bu hastalıklı düşünceye göre, Türkiye’de seçilmişler, bir başka deyişle siyasilere, nihai tahlilde “kendi menfaatlerini millî menfaatlerin üzerinde gören, güvenilirmez kişilerden oluşmaktadır.” Bu nedenle siyasilerin, devlet tarafından her zaman ve her şart altında gözetlenmesi zaruridir. Bu anlayış, 1982 Anayasası’nda vücut bulan kuşkucu, kendisinden başka kimseye güvenmeyen aynı zamanda statükocu bürokratik vesayetın de temel dayanağıdır.

Türkiye’de meydana gelen darbeler görünürde bazen sağa, bazen sola, kimi zaman hem sola hem sağa bazen de dindarlara karşı yapılmıştır. Darbeler gerekçelendirilirken bu tür ideolojik argümanlar kullanılmış olmakla ve değişik dönemlerdeki askeri müdahalelerde, bazı kesimler diğerlerinden daha fazla diyet ödemekle birlikte aslında fatura tüm toplum tarafından ödenmiştir. Dünya ve Türkiye örneklerinin öğrettiği; darbelerin tüm halka karşı yapılmış olduğu, darbe süreçlerinin hak ve hukuk kavramlarının askıya alındığı talihsiz dönemler olduğudur. Toplumun tüm kesimleri ve bunların siyasi temsilcilerinin her çeşit darbe, muhtıra ve demokrasiye müdahale süreçlerine karşı ortak tepki göstermesini sağlayacak, demokratik bilinç düzeyini yükseltecek bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır. Hiçbir kesim diğerinin acılarına kayıtsız kalmamalıdır. Yalnızca mağdur olunduktan sonra evrensel haklar hatırlanmamalıdır. Herkesin asgari bir ilkel duruş göstermesi ve empati kurması insanlığın ve vicdanın bir gereğidir.

Askeri müdahaleler Türkiye’nin yakın tarihinin karanlıkta kalmış dönemleridir. Sözde millet ve milletın huzuru bahanesiyle yapılanlar; yüz binlerce insanın sorgusuz sualsiz cezaevlerine ve kışlalara kapatıldığı, işkencelerin yapıldığı, geleceklerin çalındığı, idamların yaşandığı karanlık dönemler olarak anılacaktır. Darbeler; sözde toplumsal huzuru tesis etmeye gelenlerin Edirne’den Ardahan’a tüm ülkeyi açık hava hapishanesine dönüştürdüğü, konuşmanın yasak olduğu, kitlelerin dilsizleştirildiği, susturulduğu, hatta kitapların suç sayıldığı, yakıldığı, korku imparatorluğunun inşaa zamanlarıdır.

“Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan” komisyonumuz mecliste grubu bulanan tüm partilerin ortak girişimi ve uzlaşması ile teşekkül etmiş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Cumhuriyet tarihinde bir ilki başaran Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu adımla ülkedeki demokrasinin ve toplumsal barışın tesisinde önemli bir kazanım sağlamıştır. Bu Komisyonun varlığı aynı zamanda, siyasi kültürün demokratik olgunluğunun da tescili niteliğindedir. Türkiye bugün, dünle mukayese edilmeyecek bir noktadadır. Bundan sonrası demokrasi kültürünün, çoğulculuğun, hoşgörünün ve farklılıklara saygının yaygınlaştırılması ve silahlı bürokrasi ile işbirliği içine giren sivillerin bu tepeden inmece anlayıştan bir sonuç alamayacaklarına inandırılmasıdır, ikna edilmesidir. Dünün darbe işbirlikçilerinin ve heveslilerinin, tümünün olmasa da, nedamet ifade edici açıklamaları Türkiye’nin yarınları için umut ışığıdır.

Komisyonumuz üç alt komisyon halinde çalışmalarını yürütmüş ve sonlandırmıştır. Bunlar;

- 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası Alt Komisyonu,
- 12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu,
- 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi ve 27 Nisan 2007 E-Bildirisi Alt Komisyonu.

Alt komisyonların ulaştığı sonuçlar ile milletvekillerinin görüşlerine bağlı olarak geliştirilen öneriler:

- 1. Sivil Anayasa.** Mevcut anayasa ile birlikte temel yasaların büyük çoğunluğu darbelerden miras kalmıştır. 12 Eylül rejiminin dolayısıyla militarist söylemin temel özelliklerini içinde barındıran anayasalar döneminin sona erdirilmesine ve milletin temsilcilerince hazırlanacak bir anayasaya her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır. Halkı bir yığın düzeyine indiren hâlihazırdaki anayasayla çoğulcu demokratik bir sistem ve iç barış kurulamaz. Temel insan haklarının güvence altına alındığı; hükümetin yönetilenlerin rızasına dayandığı; çoğunluğun yönetiminde, lakin azınlık haklarının garanti altına alındığı; özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitliğin, bağımsız ve tarafsız mahkemelerin var olduğu; hükümetin anayasa ile sınırlandırıldığı; toplumsal, ekonomik ve siyasal çoğulculuğun, hoşgörü, işbirliği ve uzlaşma değerlerinin benimsendiği; tam demokrasi, çoğulculuk ve özgürlüğün esas alındığı bir kavrayışla halkın gerçek temsilcilerince, halkın önünde ve yüksek sesle tartışılmış yepyeni bir anayasa yapılmalıdır.
- 2. Gerçekleri Araştırma Komisyonu.** Komisyonumuzun ele almış olduğu konunun derinliği ve kapsamının genişliği sebebiyle detaylı araştırma fırsatı ve imkânı bulunamayan hususların olduğu ortaya çıkmıştır. Bu itibarla yasal düzenlemeler yapılmak suretiyle, *Gerçekleri Araştırma Komisyonu* kurulmalıdır. Bahse konu Komisyonun Genel Kurul’un takdir edeceği süreyle çalışması ve daha geniş yetkilerle donatılmasını teminen, devlet sırrı, ticarî sır ve bankacılık sırrı niteliğindeki bilgilere erişme imkânını verecek hukuki düzenlemeler yapılmalıdır. Bunlara paralel olarak TBMM İç Tüzüğünde de gerekli değişikliklerin yapılması sağlanmalıdır.

- *Darbe mağdurları:* Temel insan haklarının askıya alındığı darbe, muhtıra ve post modern darbe dönemlerinde mağdur olan, işkenceye uğrayan, hüküm giyen vatandaşların ve kamu görevlilerinin, durumlarının incelenmesi, gerektiğinde yargılamanın yenilenmesi, haklarının iadesi, ayrıca işkence, insan hakkı ihlalleri yapan ve insanlığa karşı suç işleyen kamu görevlilerinin araştırılması ve bunların kamuoyuna ifşa edilmeleri için;
- *Siyasi cinayetler:* Tüm darbe dönemlerine uzanan süreçlerde yoğunlaşan ve büyük çoğunluğunun faili ya da azmettiricisi bulunamayan siyasi cinayetler ile toplumda infial yaratan ve özellikle Sivas Olayları, Başbağlar ve Yavi Katliamları ile benzeri olayları araştırmak üzere;
- *1 Mayıs 1977, Maraş, Çorum, Malatya ve Sivas katliamları:* 12 Eylül darbesine giden yolda ülkeyi darbe ortamına hazır hale getirmek için tertiplenen olaylar ile 1990'lı yıllarda Kürt meselesini derinleştiren olaylar da dâhil, tüm cinayetlerin arka planında yer alan karanlık odakların ortaya çıkarılması maksadıyla;
- *Kamuoyunda hukuk dışı faaliyetler içinde bulduklarına dair çok güçlü iddialar bulunan ve Özel Harp Dairesi, "Gladio", "Kontngerilla", "JİTEM" adıyla bilinen oluşumlar:* Kuruluşunda Seferberlik Tetkik Kurulu, sonra Özel Harp Dairesi ve ardından Özel Kuvvetler Komutanlığı ismini alan, doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlı birim hakkında iddia edilen hukuk dışı faaliyetlerin incelenmesi ve buraya ait olduğu iddia edilen kozmik oda/odaların ve buradaki belgelerin araştırılması hususunda;

ayrı ayrı araştırma komisyonları kurulması Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne önerilmiştir.

3. **Devlet ve darbe mağdurları:** Darbe süreçlerini yaşamış ve demokrasilerini sağlamlaştırarak normalleşmelerini tamamlamış ülkelerdeki hukuki düzenlemeleri dikkate alarak, tüm askeri darbelerin ve muhtıraların, hukuku ve demokrasiyi ağır şekilde ihlal eden fiiller olduğunu ilan edecek, darbelerin asli faillerini kınayacak ve tüm mağdurlardan özür dilemeye olanak tanıyacak bir hukuksal çerçeve oluşturulmalıdır.
4. **Millî Güvenlik Kurulu:** Askeri vesayeti kurumsallaştıran tüm mekanizmalar sivilleştirilmeli, hesap verebilen ve denetlenebilen bir yapı inşa edilmelidir. Militarist dili, devlet söyleminin ve aygıtlarının merkezine taşıyarak kendine "hükümetler ve siyaset üstü" rol biçen Millî Güvenlik Kurulunun normal bir demokraside yeri yoktur. Millî Güvenlik Kurulu uygulamalarının Türkiye'ye maliyeti; demokratik işleyişi engelleyerek siyasi, sosyal, ekonomik nitelikteki ulusal sorunların çözümünü güçleştirmiş olmasıdır. Siyasetin askeri vesayetten kurtarılması ve ülkenin her sorununun millî güvenlik kriterleri doğrultusunda tartışılmasının önüne geçilebilmesi için, Millî Güvenlik Kurulu Avrupa Birliği normlarında, sivil yapının kontrolünde ve tavsiye organı şeklinde yapılandırılmalıdır.

- 5. Genelkurmay Başkanlığının hukuksal statüsü:** Anayasada, “Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.” şeklindeki hükümde yer alan “sorumluluğun” mahiyeti ve sınırları net bir şekilde belirlenmemiştir. Hâlâ Genelkurmay Başkanı’nın sorumluluk sınırları ve yaptırımları ile kuvvet komutanlarının Millî Savunma Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı’na karşı görev ve sorumluluklarını belirleyen bir düzenleme yoktur. Bu itibarla, Genelkurmay Başkanlığının özerk, hesap vermeyen, her şeyin ve herkesin üstündeki statüsü artık son bulmalı, devlet teşkilatındaki konumu çağdaş demokratik ülke örneklerine uygun hale getirilmeli ve Genel Kurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığına bağlanmalıdır. Ya da Başbakanlığa olan bağlılığının idari ve hukuki yönden açıklığa kavuşturularak bu yönde yasal düzenleme yapılmalıdır.
- 6. İç güvenlik, asayiş ve ordu:** Orduyu bir zabıta kuvveti olarak görmekten artık vazgeçilmelidir. Terörle mücadelenin yanında, kolluk kuvveti olarak görev yapan jandarma teşkilatının mevcut durumu, demokratik devletlerde olması gereken kriterlere uymamaktadır. AB ülkelerinde Jandarma, sadece Fransa ve İtalya’da vardır, ancak bunlar da Türkiye’nin Jandarma teşkilatı gibi değil tamamen sivil bir birim gibi İçişleri Bakanlığına bağlıdır. Jandarma teşkilatının, iç güvenlik ve adli mekanizmadaki görevi sonlandırılmalıdır. Jandarma teşkilatı, sivil bir yapılanmaya dönüştürülmeli ve demokratik teamüllere uygun şekilde denetlenmesine olanak tanıyacak bir hukuksal çerçeveye kavuşturulmalıdır.
- 7. Ordunun demokratik denetimi:** Orduya yönelik denetim işlevi pratikte tam olarak yerine getirilememekte, bu noktada ikincil mevzuatın kanuna uygun olarak ve kanunda verilmiş yetkileri kısıtlamayacak şekilde hazırlanması ve uygulanması gerekmektedir. Bu alanda mevzuattan kaynaklanan tek istisna olan Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) ve şirketleri yasal düzenlemeyle Sayıştay veya doğrudan TBMM denetimine açılmalıdır.
- 8. Askeri yargı:** Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin benimsediği objektif ölçüte göre, Türkiye’de askeri yargı, askeri hiyerarşinin belirleyiciliği veri alındığında etki altında bir görünüm arz etmektedir. Silahlı Kuvvetlerin, iç disiplin açısından Almanya örneğindeki gibi disiplin yargılamasına sahip kılınması yeterlidir. Askeri mahkemelerin kaldırılıp adliye içerisinde uzmanlık mahkemeleri olarak yapılandırılması; “Askeri” mahkeme değil “asker” mahkemesi oluşturulması, bu mahkemede görülecek davaların temyiz incelemesi görevinin de Yargıtay’ın ceza dairelerinden birine verilmesi, yargılanacak sivil ve asker kişiler bakımından güvence sağlayacaktır. Bu itibarla, Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kapatılmalı, yüksek yargı temyiz yeri, Yargıtay ve Danıştay’dan ibaret olmalıdır.
- 9. Fişlemeler:** Her türlü fişleme, hukuka aykırı dinleme, takip ve kayıt faaliyetlerine son verilmeli ve mevcut bütün fişleme kayıtları imha edilmelidir. Kendi vatandaşını iç tehdit ve iç düşman olarak görmek, demokratik toplum anlayışına ve insan haklarına aykırıdır. Batı Çalışma

Grubu ve EMASYA örneklerinde yaşananların aksine, orduya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını fişleme yetkisi verilmemiştir. Genelde askeri istihbaratın özelde Jandarma'nın yaptığı bu tür istihbarat faaliyetleri; yetki ve görev tecavüzü niteliğindedir ve açıkça kanun dışıdır. Jandarma Genel Komutanlığı kendi sorumluluk sahasında olmak kaydıyla ancak ve ancak, suçu önleme amaçlı teknik istihbarat ve teknik takip yapabilir. Askerin Türkiye'de oluşturduğu fiili durum ve nüfuz, kanunlardaki açık hükümlere rağmen jandarma ve diğer askeri istihbarat birimlerinin fişleme yapabilmelerine imkân vermiştir. Bu fiili duruma göz yumulmamalıdır.

- 10. Profesyonel ordu:** Türkiye'de ordu profesyonelleştirilmeli; bu yönde ordunun harekât kabiliyetini artıracak bir düzenlemeye gidilerek, nicelikten ziyade niteliği öne çıkaracak bir askeri yapılanma egemen kılınmalıdır.
- 11. Avrupa Birliği ve demokratik reformlar:** Türkiye'de askeri müdahaleler kısa sürede sona ermiş ve demokrasiye geçilmiş gibi görünse de darbe dönemlerinde tüm devlet, baştan aşağı yeniden dizayn edilmiştir. Darbelerin kendisine zemin bulmasının gerçek sebebi demokrasinin zayıf olmasıdır. Güçlü bir demokrasi, muasır medeniyete ulaşmış ülkelerde uygulanan evrensel demokratik hukuk normlarının, insan hak ve hürriyetlerinin benimsenmesiyle mümkündür. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği aday ülkesi olan Türkiye'nin, ilgili ve gerekli reformları hayata geçirme kararlılığı devam ettirilmelidir.
- 12. Sıkıyönetim ve olağanüstü hâl:** Sıkıyönetim ve olağanüstü hâl durumlarının sınırları, nedenleri, uygulanma biçimi açık ve net olarak belirlenmelidir. Mevcut Anayasa'da sıkıyönetimi gerektiren durumlar olarak düzenlenmiş hâllerde uygulanacak yönetim modeli, komutanlık şeklinde değil, sivil yönetim olarak düzenlenmelidir. İlgili kanun maddelerinde yer alan hükümler demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne uygun tarzda düzenlenmelidir.
- 13. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK):** Darbe dönemi sonrası kurulmuş olan ve kamu çalışanları arasında eşitsizlik yaratan OYAK, sahip olduğu çok sayıda imtiyazla bugünlere gelmiştir. Bu kurumun haksız rekabet oluşturan tüm ayrıcalıkları ve tüm vergi muafiyetleri kaldırılmalıdır. Türk Ticaret Kanunu hükümlerine uygun hale getirilerek, orduyla ve devletle olan hukuki bağları, imtiyazlarıyla birlikte kesilmelidir.
- 14. Devlet sırrı ve ticari sır:** TBMM İçtüzüğü ile araştırma komisyonu çalışmalarının kapsamı dışında tutulan “devlet sırrı” ile “ticari sır” kavramlarının hukuksal düzeyde tanımlanarak muğlaklığın giderilmesi sağlanmalı; bu çerçevede parlamentonun denetim olanaklarını güçlendirecek düzenlemeler geliştirilmelidir.
- 15. Siyasi partiler ve demokrasi:** Demokrasinin olmazsa olmazı siyasi partilerdir. Siyasi partilerin ve siyasetin kurumsal kimliklerinin güçlendirilmesi için bunların önündeki hukuki engellerin kaldırılmasıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmalı, bu maksatla darbe dönemlerinden kalma Siyasi

Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve Yüksek Seçim Kurulu Kanunu gibi mevzuat yeniden ele alınmalı ve demokratikleştirilmelidir.

- 16. Sivil toplum:** Tam demokrasiye sahip olamayan bir devlet sisteminin, kusursuz işleyen bir sivil toplum yapısına sahip olması beklenemez. Bazı sivil toplum örgütleri darbe dönemlerinde sivil siyaset yerine darbe ve darbecilerin yanında yer almışlardır. Olağanüstü dönemlerde vesayetçi oluşumlar, bu kuruluşlar yoluyla sivil toplum alanına müdahil olmakta ve buraları kontrol altında tutmaktadır. Bu kuruluşları özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir yapıya kavuşturacak şekilde yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- 17. Darbe mevzuatı:** Darbelere dayanak olarak gösterilen TSK İç Hizmet Kanununun 35'inci maddesi ve benzeri tüm yasal düzenlemeler ile darbe dönemlerinde çıkarılan bütün mevzuatın gözden geçirilmesi ve bu mevzuatta yer alan vesayetçi düzenlemelerin tespit edilip ayıklanması için bir araştırma komisyonu kurulmalıdır.
- 18. Malvarlıklarına el konulan STK'lar:** Darbe dönemlerinde malvarlıklarına el konulan ve/veya kamulaştırılan dernek, vakıf, sendika ve özel kişilerin malvarlıklarının iade edilmesi hususunda yapılabilecekler araştırılarak bu konuda gerekli adımlar atılmalıdır.
- 19. Toplumsal hafıza:** Tüm darbelerin-muhtıraların sorumlularının ve darbelere teşebbüs edenlerin; kamu kurumları, sokak, cadde, stat, park ve spor salonları gibi kamu alanlarına verilmiş isimleri derhal kaldırılmalıdır.
- 20. Demokratik eğitim:** Askeri ve diğer tüm eğitim kurumlarının müfredatı, eğitim bilimciler tarafından incelenmeli, günümüzün koşulları ve demokratik normlara uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. 12 Eylül'ün bir kurumu olarak teşekkül eden YÖK, demokratik normlara uygun şekilde yapılandırılmalıdır.

27 MAYIS 1960 DARBESİ

27 Mayıs ve Kavram Kargaşası

27 Mayıs'ı tanımlamak için kullanılan kavramlar aynı zamanda mahiyete de işaret etmektedir. 27 Mayıs'ın aktörlerinin ve bu harekete olumsuz gözle bakmayanların hemen hemen hepsinin kullandığı kavramlar çoğunlukla “devrim”, “ihtilal”, “inkılâp”, bunlara nazaran daha az kullanılan kavram da “müdahale”dir. Darbe istisna olarak yine de ihtilal manasında kullanılmaktadır. Ancak 27 Mayıs'a taraftar olmakla birlikte Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) icraatlarına duydukları tepki sebebiyle “darbe” kavramına olumsuz bir anlam yüklediği de görülmektedir. Mesela Prof. Reşat Kaynar'ın üniversitede tasfiye kararı sebebiyle yayınladığı kitabının adı “Üniversiteye Darbe”dir.

27 Mayıs'ın mağdurlarının ve bu harekete olumlu yaklaşmayanların kullandığı kavramlar ise başta “darbe” olmak üzere “fili durum”, “hükümet darbesi” gibi kavramlardır.

Uğur Mumcu'ya göre “27 Mayıs da yine bir İttihatçılık ruhuyla yapılmıştır ve yine aynı siyasal çizgidedir”.²⁸⁵ Darbe aktörleri ve destekçileri esas itibarıyla “ihtilal”, “inkılap”, “devrim” ve “müdahale” kavramlarını tercih etmektedirler. Bilhassa Komisyonunun dinlediği MBK üyeleri “darbe” kavramına itiraz etmiş, gerçekleştirdikleri hareketin “darbe” olarak tanımlanmasına itirazda bulunarak “ihtilal”, “devrim” ya da “müdahale” kavramlarının kullanılmasını tercih ve hatta tavsiye etmişlerdir.

MBK üyesi Sami Küçük: “27 Mayıs bir askeri müdahaledir. Sonradan getirdiği anayasa ilkeleriyle, bir darbeden çıkmış, bir ihtilal hüviyetine bürünmüştür” diyerek darbe ve ihtilal arasında bir ayrım yapmaya çalışmaktadır.²⁸⁶ Mümtaz Soysal “Bürokrasinin temsil ettiği Kemalist yaklaşımı ikinci plana atmak isteyen bir iktidar karşısında, memur, öğrenci ve asker bütünlüşmesi 27 Mayıs'a bir bürokratik hareket niteliğini veriyor” diyerek darbenin “bürokratik” yönüne dikkat çekmektedir.²⁸⁷ 27 Mayıs'ın aktörlerinden ve 14'ler olarak tasfiye edilen MBK üyelerinden Orhan Erkanlı, “27 Mayıs yalnız DP iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil, Türk Silahlı Kuvvetlerini politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneğini yaratan bir olay olarak da incelenmelidir” demektedir.²⁸⁸

²⁸⁵ Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s.230.

²⁸⁶ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.193.

²⁸⁷ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.278. Mümtaz Soysal, 1950 seçimlerinin kendilerine “bir çeşit Kemalist bürokrasiye karşı bir hareket olarak gözük”tüğünü söyleyerek “dilin eski dile dönüştürülmesi, ya da ezanın Arapça okunması bir çeşit irticanın belirmesi gibi şeyler oldu” diye ilave eder. Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.272–273.

²⁸⁸ Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s.3.

Numan Esin “devrim” kavramını tercih etmiştir:

Biz kendimizi darbeci olarak değil, 27 Mayıs devrimcisi olarak görüyoruz. Biz halktan kopuk, halka karşı bir hareket içinde asla bulunmadık. Biz, demokrat insanlardık. 27 Mayıs devrimcilerinin büyük çoğunluğu, belki hepsi demokrat insanlardır. Demokrasi özlemini öne koymuşlardır... Biz, halkla bütünleşmeye halkı ikna ederek, ihtilal meclisinin dinamizmi içerisinde bir devrim yaratmaya çalışmışızdır... İhtilal deyin şuna. Darbe lafını sevmiyorum. Ya Millî Birlik hareketi diyeceksiniz, ya 27 Mayıs ihtilali.²⁸⁹

Komisyonun bilgisine başvurduğu isimlerden Talat Turhan görüşme esnasında:

Ben zaten “darbe” demiyorum, “devrim” diyorum çünkü etimolojik olarak baktığımız vakit, devrimin tanımı “ani bir değişim” demektir. O ani değişim oldu çünkü bir parlamentoyu olduğu gibi kaldıran bir hareket, devrimdir. Artı, yüzde 62 kamuoyu desteğiyle bir Anayasa çıktı, 61 Anayasası. Ki o zamanki anayasa profesörlerinin kitaplarını okursak, hatta dünyadaki bütün kitapları okumuşsak, hatta bu konuda çok yetkin bir kitap var, Christian Rumpf’un Almanca bir doktora tezi var. Orada Türkiye’de gelmiş geçmiş, hatta dünyada gelmiş geçmiş en iyi anayasa olarak 61 Anayasası gösterilir.

Şeklinde görüş beyan etmiştir.²⁹⁰

MBK üyelerinden Suphi Gürsoytrak’a göre 27 Mayıs bir halk hareketidir.²⁹¹ MBK üyelerinden Haydar Tunçkanat 27 Mayıs’ın sebep ve mahiyeti hakkında izahta bulunurken ihtilal kavramını kullanmaktadır. “27 Mayıs İhtilali, diktaya ve keyfi idareye karşı insan haklarına dayalı, Batı anlamında demokratik, laik bir hukuk devletini bütün müesseseleriyle kurmak için yapılmıştır.”²⁹²

Komisyonun dinlediği isimlerden biri olan MBK üyesi Mustafa Kaplan ise Komisyonun “darbe” tabirini kullanarak sorduğu bir soruya “Şimdi Sayın Vekilim, vallahi ben darbeyi bilmiyorum. Benim bildiğim darbe, sanatkârların tahtayı şey yapan, bir vurguyla çalışamazsa ona gelip keserle iki, üç tane güçlü vurmada bulunması bir darbedir ama...” diye cevap vermiştir. İhtilal nedir, sorusuna verdiği cevap ise “müdahale” şeklinde olmuştur.²⁹³

27 Mayıs ile ilgili en ilginç kavramı kullanan ise MBK üyesi Kamil Karavelioğlu’dur. Yazdığı hatıratının başlığını “Bir Devrim İki Darbe” olarak takdir eden Karavelioğlu 27 Mayıs için “devrim” ve “ihtilal” kavramları yanında “karşı darbe” tabirini de kullanmaktadır: “Ashında 27 Mayıs ihtilali var olan rejime bir darbe değıldir ki; ortadan kaldırılan ve parti rejimine dönüşen bir devleti yeniden ihya etmek amacındadır. Özeti: Darbe değil; karşı darbedir. 27 Mayıs günlerinde devletten ne kalmıştı?... DP’li liderlerin saltanatına son verilmiştir. ‘Siz isterseniz saltanatı bile ihya edebilirsiniz’ zihniyetinin uygulamasına son verilmiştir.”²⁹⁴

²⁸⁹ Numan Esin’in 26 Haziran 2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı**

²⁹⁰ Talat Turhan’ın 26 Haziran 2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı**

²⁹¹ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.118; Suphi Gürsoytrak, “27 Mayıs Bir Halk Hareketidir”, **Tarih ve Toplum**, sayı:125.

²⁹² Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi** (Diktadan Demokrasiye), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996, s.461.

²⁹³ Mustafa Kaplan’ın 26 Haziran 2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı**.

²⁹⁴ Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe** (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül), İstanbul: Güner Yayınları, 2007, s.171.

Yassıada Adalet Divanı tarafından idama mahkûm edilen ancak cezası MBK tarafından ömür boyu hapse tahvil edilen Cumhurbaşkanı Celal Bayar 27 Mayıs'ı “fiili bir durum” olarak tanımlamaktadır.²⁹⁵ Buna rağmen DP'liler de zaman zaman ihtilal tabirini kullanmaktadırlar. Ancak onlar ihtilali ya “haksız bir ihtilal” ya da “askeri darbe” anlamında kullanmaktadırlar. Yassıada'da mahkûm olan DP'lilerden Halil İmre haksızlık vurgusuna işaret etmektedir:

Halksız demokrasiler gibi Halksız ihtilaller de vardır. Ankara ve İstanbul'da, birkaç taburda hazırlanan ihtilal ile halk kitlelerinin hiçbir alakası yoktur. Bu alakasızlık, ihtilalcilerin de başlıca korkusu olmuştur. Bu yüzden her tarafta ordu birlik ve mensupları idareye el koyma, halkı susturma, gerekirse ve gerekenleri kamplara alma emri verilmiştir... Ve halkımız, istiklal savaşından beri, silahın, ancak düşmana çevrileceğini dedelerinden, babalarından öğrenmişlerdi. 700 milyona mal olsa bile 7000 subay, çocukluklarından beri hazırlanıp yetiştirildikleri mesleklerinden, bu halksız kalışın korkusu ile uzaklaştırılmışlardı. Ve halk, ancak, silahlar susup, silahlıların, bir kısmının ödülünü alıp, bir kısmının, yaptıkları işin, sona ermiş bir askeri görev anlayışıyla kışlarına dönüp döndürüldükten sonra siyasi parti kadrolarında olan biteni düşünmeye başlamışlardır.²⁹⁶

Yassıada'da mahkûm olan mülkiye hocası mebus Prof. Dr. Rıfki Salim Burçak bu durumu net olarak ifade etmektedir:

Biz 27 Mayıs için bazen hükümet darbesi, bazı kere de ihtilâl terimini kullandık. İhtilâl, genel olarak, halk tarafından gerçekleştirilen bir hareketi ifade ediyor. Oysaki 27 Mayıs gerek hazırlanışı ve gerekse uygulanışı bakımından tam anlamı ile bir askeri darbe niteliğindedir. Böyle olmakla birlikte, yurdumuzda da, yabancı kaynaklarda da her iki isim birden kullanılmış, Türk fikir ve politika hayatında daha çok ihtilâl terimi üzerinde durulmuştur. Fakat 27 Mayıs'a ister ihtilâl, isterse hükümet darbesi deneilsin, önemli olan bu değildir. Önemli olan, 27 Mayıs'ın Türk milletinin tasvibine mazhar olup olmadığı keyfietidir. Nitekim, darbeyi yapanlar da böyle düşünmüş olacaktı ki, giriştikleri hareketin halkımızın arzu ve eğilimi doğrultusunda yapılmış olduğu fikrini toplumumuzda yaygın bir hale getirmek istemiş ve ihtilâlî Türk milletinin benimsemiş olduğu yolundaki görüşü kabul ettirebilmek için yoğun bir çaba harcamışlardır.²⁹⁷

“İhtilal” ve “devrim” kavramlarının kullanıldığı yerlerde 27 Mayıs aynı zamanda meşru bir hareket olarak kabul ve takdim edilmekte, hareketin salt bir askeri darbe ya da müdahale olmadığı vurgulanmaya çalışılmaktadır. Suphi Gürsoytrak: “27 Mayıs'ta o gün eğer Türk ordusu duruma hâkim olmasaydı, Romanya'da gördüğümüz gibi halk ayaklanmak üzereydi. Aslında 27 Mayıs karşıtlarının bütün iddialarına rağmen tipik bir halk hareketidir. Gençlik başı çekiyordu. Gençliğin öncülüğünü yaptığı, haksızlığa tahammül edemeyen Türk halkının, işçisinin, köylüsünün, aydınlarının verdiği bir savaşın sonucu oluşan bir eylemdir. Ordu buna son safhada katıldı” demektedir.²⁹⁸

Uğur Mumcu'ya göre “27 Mayısın arkasında bir halk hareketi vardır. Halk hareketi de gençlik eliyle sokağa yansımıştır”²⁹⁹. 27 Mayıs öncesi DP'ye muhalif gazetecilerden Hilmi

²⁹⁵ Celâl Bayar, (Anlatan), **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986, s. 13.

²⁹⁶ Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap** (Çocukluğum, Yoluma Çıkan Politika, 27 Mayıs 1960–27 Kasım 1964), Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1976, s.286–287.

²⁹⁷ Rıfki Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara: Çam Matbaası, 1976, s.9.

²⁹⁸ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.118; Suphi Gürsoytrak, “27 Mayıs Bir Halk Hareketidir”, **Tarih ve Toplum**, sayı:125.

²⁹⁹ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.230.

Yavuz ise 27 Mayıs'ın niçin ihtilal olamayacağını “gençlik hareketi”dir vurgusuyla şu şekilde ifade etmektedir:

Ne olursa olsun 27 Mayıs... bir halk ayaklanması değildir. Bu ihtilal değildir. Bir ‘coup d’eta’dır, kudetadır (darbe). Yalnız görüyoruz ki, bazı kudetalar ne olursa olsun çoğu kez değilse bile, zaman zaman arkalarında halk yığınlarının desteğini de bulmuştur. 27 Mayıs için böyle bir şey söylenebilir mi? O konuda da çok fazla bir şey söylemek istemiyorum. Çünkü çok emin değilim. 27 Mayıs sabahı yaşanan bir şenlikti. İnsanlar sokaklara bir karnaval coşkusuyla çıkmışlardır. Ama bu, o insanların 54-60 arasında, Menderes yönetimine itirazı olan, Menderes yönetimini onaylamayan ve bu yönetimin radikal bir şekilde değişmesini isteyen insanlar olduğu anlamına gelmez. Bizde genellikle böyle bir takım determinist bağlantılar kurulmuştur. ‘Halk sokaklara döküldü. Öyleyse ihtilali, 27 Mayısı destekliyorlardı’. Bence böyle determinist neden- sonuç ilişkileri kurulamaz. Çünkü kitle psikolojisi var. Dolayısıyla 27 Mayıs’tan önceki Türkiye’ye, halk çoğunluğu düzleminde değil de daha sınırlı bir muhalefet olayı içeriğinden bakmak daha doğru olur.³⁰⁰

27 Mayıs'ın ne olduğu, ne olmadığı hususunda “Beyaz İhtilal”dir, “bir Kabakçı, bir Patrona isyanı değildir” diyen Dündar Seyhan ise ilginç bir yaklaşım sergilemektedir. Bu hareket fikir getiren, Atatürk’ü diriltiren, ihtilal vasfını biraz da hareket ertesi gelişmelerle açığa çıkaran bir konumdadır:

27 Mayıs’ta koskoca bir vatan yerinden oynadı. Atatürk, Anıt-Kabirden kalkarak bütün haşmetiyle yeniden Türk milletinin başına dikiliyor... 1960 da Atatürk... Türk milleti, tarihinin hiçbir devrinde bu derece büyük bir ilahi lûtfâ erişemedi. Evet, 27 Mayıs ihtilali, Atatürk’ün 22 yıl sonra dirilerek Türkiye’nin kaderini ele alıyordu.³⁰¹

Başbakan Adnan Menderes de 27 Mayıs öncesi başta İsmet İnönü, muhaliflerden tarafından da kullanılan “ihtilal” kavramını tercih edenlerdendir. Ancak Menderes, ihtilali, salt iktidara karşı girişilen bir hareket olarak görmemektedir. Hükümete yönelik “halk desteği” ve ihtilale direniş de ihtilalidir:

İhtilal yalnız iktidara karşı yapılan bir hareket değildir. İhtilal kanunları çiğneyenlere, milletin haklarına taarruz ve tecavüz edenlere karşı milletin bir kıyamı demektir. Bugün milletin haklarına tecavüz edenler, milletin iradesini yok etmek isteyenler, iktidarda olanlar değil, aksine olarak bugün kendilerinin millet haklarının koruyucusu olduklarını sahte bir eda ile ilan ederek, millet iradesini yok etmeye kıyam etmiş olanlardır. Binaenaleyh, ihtilal onların hakkı değil, milletin ana haklarını çiğnemek isteyenlere, onlara karşı milletçe durmak, bir milletin en tabii hakkı sayılmak icap eder. İhtilalin ne demek olduğunu bu sözde ihtilalciler elbette anlamakta gecikmeyeceklerdir.³⁰²

Ancak Menderes’in anladığı anlamda bir ihtilal vuku bulmamış, darbeye/ihtilale karşı direniş şeklinde bir ihtilale tesadüf edilmemiştir.

³⁰⁰ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.325. Hilmi Yavuz, 27 Mayıs için “halk hareketi olduğunu kesinlikle söyleyemem. Ama bunun bir gençlik hareketi olduğu rahatlıkla söylenebilir” demektedir. Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.330.

³⁰¹ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s.78–80.

³⁰² 27.5.1960 tarihli Havadis gazetesinden aktaran: Hasan Halis Sungur, **Anayasayı İhlal Suçları**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961, s.167.

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye ve Demokrasiye Geçiş Süreci

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye Panoraması ve DP'nin Kuruluş Süreci

II. Dünya Savaşı sona ermek üzereyken Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimi kendini yepyeni bir takım sorunlarla karşı karşıya bulmuştur. Bunlar bir bakıma, 1923'ten beri uygulanmakta olan siyasal modelin tıkanma noktasına geldiğini göstermektedir. Halkı daha fazla siyasetin dışında tutmak, rejimi işlemez hale sokabilirdi. Başta İsmet İnönü olmak üzere, devrin ileri gelenlerinin bunu idrak etmiş oldukları tahmin edilebilir. Üstelik II. Dünya Savaşı sonunda faşist totaliteriyenizmin yıkılmasıyla birlikte bütün dünyada “demokrasi rüzgarları” esmeye başlamış; hatta savaş sonu konjonktürü içinde Batı dünyasına yanaşmak zorunda kalan Türk politikasına bu yönde dış baskılar yoğunlaşmıştır. Özellikle II. Dünya savaşı sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle batıya yönelmesini zaruri kılışı, batının öncelikli Amerika'nın demokrasi'yi Türkiye'nin batıdaki manevi itibarı için şart koşması, ülkede oluşan toplumsal, siyasi, ekonomik hoşnutsuzluk genel sebepler tek parti rejiminin temellerini sarsmıştır. Savaş sonrası dönemde dünyanın geleceğinin belirleneceği 1945 San Francisco Konferansında Türk delegesi, Reuters ajansı muhabirine “... Harpten sonra Türkiye'de her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini” söylemiştir.³⁰³

Türkiye'nin 1945'lerdeki iktisadi durumunun parlak olmayışı, yöneticileri -başta ABD olmak üzere- Batılı demokrasilerin anlayışına muhtaç hale getirmiştir. Buna bir de kuzey komşumuz Sovyetler Birliği'nin Boğazların statüsünde söz hakkı ve Türkiye'nin doğusundan toprak talebinde bulunması da eklenirse, ülkenin genel manzarası tamamlanmış olur.³⁰⁴

Böyle bir uluslararası ortam içinde özellikle “hür dünya” ülkelerinden anlayış bekleyen Türkiye'nin önce kendi “evinin içini” düzeltmeye başlaması, bu doğrultuda bazı adımlar atması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu adımlardan biri de çok partili hayata geçiş süreci olacaktır.³⁰⁵

Türkiye 1923–1945 döneminde genel TCF ve SCF denemeleri hariç CHP iktidarında tek partili bir sistemle yönetilmiştir. Siyasi sistemde değişiklik yapılması yönündeki ilk önemli işaret, dönemin Milli Şef'i, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den gelmiştir. Almanya'nın teslim olmasından çok kısa bir süre sonra, 19 Mayıs 1945'te yaptığı ünlü konuşmada, İnönü, savaş

³⁰³ **Aydın Tarihi**, Mayıs 1945, s.633.

³⁰⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 472-473.

³⁰⁵ Mustafa Erdoğan, **Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs**, Liberal Toplum Liberal Siyaset, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1992, s. 253.

bittiğine göre artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini bildirmişti.³⁰⁶ İkinci önemli adım, 17 Haziran 1945'te altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde, iktidardaki tek parti olan CHP'nin aday göstermemesi olmuştur. Resmi aday yokluğu, bu ara seçimlerin demokratik çekişme içinde geçmesine yol açmıştır. Bundan sonra, liberalleşme adımları büyük bir hızla birbirini izlemeye başlamıştır.³⁰⁷

Bu arada Temmuz ayında yeni bir parti kurmak için işadamı Nuri Demirağ 18 Temmuz 1945'de valiliğe başvuruda bulunmuştur. Ancak tüm ilgilerin CHP içindeki muhalefete yöneldiği bu dönemde kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) hem iktidar hem de basın tarafından ilgisizlikle karşılanmıştır. Nitekim MKP 27 Ekim'de resmen kurulduğu halde İnönü 1 Kasım'daki Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında bu partiyi adeta yok sayarak partiden ihraç edilen muhaliflere seslenmiştir.

...Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Tek dereceli olmasını istediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar ayrı bir parti kurulabilip kurulamayacağını... bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile ağıktan karşı durum almaları, siyasi hayatımızın geleceği için yapıcı bir tutumdur.³⁰⁸

Nitekim Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi³⁰⁹ Türk siyasi hayatında fazla tutunamayarak kapanmıştır.

Bu dönemde İsmet İnönü'nün istediği ayarda kurulacak muhalefet partisi Demokrat Parti (DP) olacaktır. DP kurulmadan daha birkaç ay öncesine dek, dört kurucu Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP üyesi idiler. Bayar'ın yeni partinin yakında kurulacağını açıklayan demeci Tan Matbaası olayının hemen öncesinde basında yer almış ve burada Bayar “Kemalizm'den başka herhangi bir ideoloji ile alakam yoktur”³¹⁰ diyerek aşırı akımlardan uzak duracağını belirtmiştir. Soğuk Savaş ortamının oluşmaya başladığı 1945 sonlarında, CHP iktidarının Sovyet yanlısı sol muhalefetle ilişkisi olan bir muhalefet partisine izin vermeyeceğinin bilinciyle hareket eden Bayar'ın belirtilen yasaklara uymak koşuluyla (irtica ve komünizm) iktidardan şekli olmayan bir güvence aldığı söylenebilir. Bayar'ın açıklaması üzerine CHP yanlısı gazeteciler yorumlarında CHP kökenli olan kadroların kuracağı yeni partiden duydukları memnuniyeti dile getirirken, bazıları da ne tür bir muhalefet partisinin öngörüldüğünü açıkça ifade etmişlerdir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın deyişiyle DP bir “kontrol partisi” olacaktır. Yalçın, “Bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe bulunamazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içindeki bazı zatların ayrılarak esas programda müttehit kalmakla beraber bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını

³⁰⁶ Cumhuriyet, 20.5.1945, s.1.

³⁰⁷ Cem Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvın Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 112

³⁰⁸ Nihal Kara İncioğlu, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Der Yayınları, t.y., s. 270.

³⁰⁹ MKP çok partili siyasi hayata geçiş döneminde merkezi İstanbul’da olmak üzere Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kuruldu. Parti başkanı Nuri Demirağ idi. Tüzüğü muhafazakâr bir nitelik taşıyan MKP, 1946’dan itibaren katıldığı seçimlerde hiç başarı sağlayamadı, kurucularından Demirağ da 1954 seçimlerinde DP listesinden bağımsız olarak parlamentoya girebildi. Demirağ’ın ölümünden sonra, genel kurul toplantısını yapmamış olması sebebiyle parti 22 .5. 1958 tarihinde münfesi hale geldi. Bkz. Fatma Kılınçoğlu, , “Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ”, **Gaziantep Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep, 2003.

³¹⁰ Cumhuriyet, 1.12.1945, s.1.

söylemiştik” diyerek bunu açıkça beyan etmiştir.³¹¹

19 Mayıs 1945’te Cumhurbaşkanı İnönü’nün bayram mesajında, sistemin demokratikleştirilmek istendiğine ilişkin dolaylı bir ifadesi göze çarpmaktadır. İnönü bunu: “İleri bir insan cemiyeti olmanın maddi şartlarını hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar çabuk tamamlamak için durmadan hamleler yapmak zorundayız. Cumhuriyetle kurulan halk idaresi her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerle lüzum gösteren darlıklar kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir” şeklinde ifade etmiştir.³¹²

Bu açıklamayı CHP milletvekili Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in imzalarıyla yayınlanan 7 Haziran tarihli “Dörtlü Takrir”i izlemiştir. Takrirden halkın, Anayasa’nın sağladığı demokratik hak ve özgürlükleri kullanmasının önündeki engellerin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu takrir sonucu doğacak tepki imzacıların beklediği seviyeyi aşmıştır. “Bunlar düzenleme istemiyor, parti kurmak istiyorlar” denilmiştir. İnönü, “Bunu partide yapmayın, karşımıza geçin, teşkilatınızı kurun ve ayrı parti olarak mücadeleye girin” deyince gelişmeler hem hızlanmış hem de yönü belli olmuştur. 12 Haziran’da CHP Grubu önergeyi gizli oturumda görüşmüş ve imza sahiplerinin oyu dışında çoğunlukla reddetmiştir.

Dörtlü takrir belgesinin özeti şöyledir:

Kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti’nin ve CHP’nin en temel ilkesi olan demokrasi prensiplerine inanmış Türk milletinin ancak bu prensiplerin uygulanmasıyla refah ve saadete ulaşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memleket ve özellikle partimiz mensupları arasında büyük çoğunluk oluşturdukları şüphesizdir. Bu kanaatle milletçe arzulanan bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeye borç bildik.

Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’yla dünyanın belki de en demokratik anayasasını meydana getirmiş, gerek ferdi hürriyetleri gerekse milletin denetim hakkını en geniş şekilde sağlama imkanını vermiştir. Burada izahına lüzum görmediğimiz Serbest Fırka tecrübesinin uyandırdığı tepkilerden dolayı siyasi hürriyetlerin kısıtlanmasına rağmen Cumhuriyet idaresinin demokratik gelişme yolunda ilerleme kararından geri döndüğü herhalde söylenemez. Keza II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan askeri tehdit bir kere daha siyasi hürriyetlerin kısıtlanmasına yol açmış, dolayısıyla anayasanın demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştır. Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının zafer kazandığı, devletlerin demokratik hürriyetlere uymasının güvence altına alınmak üzere olduğu şu günlerde, cumhurbaşkanından en küçük ferdine kadar bütün milletin demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez. Asırlardır bağımsız yaşayan halkımızın siyasi hürriyetleri bilinçli kullanacak seviyede olduğu inkar edilemez. Gerek iç gerekse dış şartlar anayasamıza hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle ortaya çıkarmak zamanının geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an önce gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle özetliyoruz:

³¹¹ İncioğlu, a.g.e., s.270.

³¹² Cumhuriyet, 20.5.1945, s.1.

1- Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve dayanağı olan meclis denetiminin, anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da uygun olarak yerine getirilebilmesini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

2-Bütün yurttaşlarımızın siyasi hak ve hürriyetlerini ilk anayasamızın imkan verdiği genişlikte kullanmasının imkanı sağlanmalıdır.

3-Bütün parti çalışmaları bu esaslara uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. Takririmizin Büyük Millet Meclisi'nde parti grubunun açık oturumunda müzakeresini rica ederiz.³¹³

CHP takirde dile getirilen demokrasi talebine karşı çıkmamış, imza sahiplerinin isteklerini kanun değişikliği teklifi hazırlayarak getirebileceklerini, parti tüzüğüyle ilgili talepleri karara bağlama mercii'nin kurultay olduğunu, dolayısıyla konunun grupta görüşülmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir.

DP, takrir sahiplerince 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. DP'nin kuruluşu CHP yanlısı basın organlarında sevinçle karşılanmış ve istenilen tipte bir parti kurulmuş olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. New York Times gazetesi yeni partinin "*Majestelerinin sadık muhalefet*" gibi düşünüldüğünü ileri sürmüştür. Bu durum DP'nin "muvazaa partisi" olacağı iddialarına yol açmış ve DP içindeki muhalefet, ilerleyen dönemde partinin kurucularını bu yönde suçlamıştır.³¹⁴

DP'nin kuruluşunda rol oynayan Bayar ve Menderes gibi iki önemli isim ile kadrolar aslında CHP'de milletvekili statüsünde olan kişilerdir. Özellikle Bayar, gerek İttihat-Terakki döneminde ve gerekse milli mücadele döneminde etkin faaliyetlerde bulunmuş ve hatta milli mücadelenin bazı bölgelerinde göstermiş olduğu faaliyetler ile yeni kurulacak olan Türk Devleti'nin temel yapı taşlarından biri olarak roller üstlenmiştir. Atatürk döneminde ise savunduğu liberal politikalar ile İsmet İnönü'nün devletçi modeline karşı Atatürk tarafından tercih edilen bir isim olmuş ve İş Bankası'nın kuruluşunda aktif olmuş ve hatta 1927 tarihinden itibaren başbakanlık koltuğunda iktidar kadrolarını idare etmiştir.³¹⁵

Adnan Menderes'in politik hayatı ise 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlamıştır. Bu partinin kapatılmasından sonra ise Menderes, Atatürk ile yaptığı -5 dakika olarak planlanan ama yaklaşık 4 saat süren- bir görüşmenin neticesinde 1931 yılında CHP Aydın milletvekili olarak meclise girmiş ve siyasi faaliyetlerine bu partinin çatısı altında devam etmiştir.³¹⁶

Bu iki önemli isimle birlikte diğer arkadaşlarının Halk Partisi ile olan ilişkilerinin gerginleşme süreçleri, 1945 yılı içerisinde meclise sevk edilen ve toprak reformu amacını taşıyan "*Köylüyü Topraklandırma Kanunu Tasarısı*" ile başlamıştır. İktidar bu kanun tasarısını meclisten geçirecek büyük toprak sahiplerinin ellerindeki topraklardan bir kısmını alıp bunları ihtiyacı olan kimselere vermek istemiştir. Kendisi de büyük toprak sahibi olan Menderes ise bu kanun tasarısına karşılık yaptığı sert çıkışlar ile parti içerisinde sivrilmeye başlayınca artık dönüşü

³¹³ Ayrıca tam metin için bkz. Mete Tunçay, "Dörtlü Takrir'in Tam Metni" **Tarih ve Toplum Dergisi**, No. 54, 1985, s. 15–18. Avni Özgürel, "Hâlâ Güncel Bir Manifesto", **Radikal**, 8.5.2005.

³¹⁴ İncioğlu, **a.g.e.**, 271.

³¹⁵ Ayşe Trak, *Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923–1939)*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s. 1085–1089.

³¹⁶ Şükrü Apuhan, **Öteki Menderes**, İstanbul, Timaş Yayınevi, 1997, s. 87–89

olmayan bir sonun da başlangıcına gelinmiştir.³¹⁷

Türkiye çok partili hayata geçiş sürecine girerken dış politikada Türkiye'yi ilgilendiren çok önemli bir konu yaşanmıştır. Gelişme Truman Doktrini'nin yayınlanmasıdır. Truman doktrini bu yıllarda adını aldığı Amerika Birleşik Devletleri başkanının bir politikası olarak ortaya çıkmış; demokrasi ve hürriyeti korumak amacıyla ABD'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapacağı yardımları kapsamaktaydı. İkinci Dünya savaşı yıllarından sonra değişen dünya dengeleri içerisinde başlayan Batı ile yakınlaşma çabaları içinde ABD'nin büyük önemi vardır. Truman doktrini ve ABD yardımları; batıdaki "Türkiye'de demokrasi var mı?" tartışmaları Türkiye iç politikasını etkilemekteydi. Nitekim İnönü Associated Press muhabirine verdiği demeçte Amerikan yardımının demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasi için Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini belirtmişti. Truman ise "Türkiye'nin bağımsız olarak bekasının ehemmiyeti büyüktür" şeklinde açıklama yapmıştır.³¹⁸

Çok Partili Demokrasiye Geçiş Sürecinde Truman Doktrini ve Marshall Planı

Truman doktrini, 12 Mart 1947'de Amerika Birleşik Devletleri başkanı Truman tarafından Amerika Birleşik Devletleri kongresinde açıklanmıştır. Senato'dan 23'e karşı 67 oyla geçen karar,³¹⁹ 9 Mayıs 1947'de temsilciler meclisinden geçmiştir. Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C.Wilson imzalarıyla da 12 Temmuz 1947'de uygulamaya konulmuştur.³²⁰

Truman Doktrini; hem güvenliğini sağlamak, hem Batıya bağlanmak, hem de ekonomik ve askerî yardım almak isteyen Türk hükümetinin bu tartışmalardan etkilenerek çok partili rejime geçişini hızlandırmıştır.

Türkiye'ye Amerikan yardımı, Truman Doktrini dolayısıyla sağlanan 100 milyon Dolarlık askerî yardımla başlamıştır. Truman Doktrini esas olarak askerî niteliktedir. Doktrin ekonomik yönü ise, Türkiye'nin o sırada Batı Avrupa'da kurulmuş ve kurulmakta bulunan diğer ekonomik örgütler çerçevesi içine alınmasıdır. Bunlar içinde en önemlisi Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesindeki Marshall Planıdır (Avrupa'yı Kalkındırma Projesi)³²¹.

Bu Örgüt, 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanan 16 devletin katılımıyla yapılan konferansta oluşturulmuştur. Bu konferansa Doğu Bloğu-Sovyetlerde davet edilmiş fakat bu kabul edilmemiştir. Marshall Planı'nın amacı ekonomik işbirliğine giderek Batı Avrupa'yı sağlıklı bir yapıya kavuşturmaktır. Böylece dört yılı kapsayan (1947–1951) Avrupa Kalkınma Projesi yani Marshall yardımı başlamış oluyordu. Bu planın doğrudan sonucu şu olur: İki blok kesinleşir ve komünist dünya ile Batıyı birbirinden ayıran uçurum derinleşir. Böylece

³¹⁷Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986, s. 108–125.

³¹⁸Ulus, 13.3.1947.

³¹⁹Cumhuriyet, 23.5.1947.

³²⁰Cumhuriyet, 13.7.1947.

³²¹Haluk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968) II", **AÜSBF Dergisi**, C:XXVII, No:1, 1972, s.20. 24.

bloklardan birinin alacağı kararı diğerleri mutlaka yanıtlaması gereken bir saldırı olarak görecektir ve zıtlıklar aratarak kuşuklar derinleşecektir.³²²

1948-1952 yılları arasında alınan bu ekonomik yardımın da Türkiye açısından önemli sonuçları oldu. Türkiye'ye gönderilen 394 Amerikalı uzmanın görüşleri çerçevesinde yardımların %60'ı tarım alanında kullanıldı. Böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden oldu. Diğer yandan, tarım aletlerinin de yurtdışından alınması nedeniyle, bakım-onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Bu durumda, uzun vadede yardımla gelen miktarın büyük bölümü dolaylı olarak ABD'ye geri döndü. ABD, yardımların karayollarının gelişmesi için de kullanılmasını istiyordu. Böylece karayolu yapımı, demiryolu yapımına tercih edildi. Karayolu ulaşımının düzelmesiyle Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüslerin sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı arttı. Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde aldığı ekonomik yardımın miktarı da tartışma konusu oldu. Türkiye'nin aldığı yardım, tüm Marshall yardımlarının yalnızca binde 36'sını oluşturdu.³²³

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan sürecin, Türkiye'deki sosyal yaşama da büyük etkileri oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk kamuoyundaki imajı güçlendi. Amerikan mallarını kullanmak bir prestij haline geldi. Amerikan çizgi romanlarının gelmesiyle çocuklar Amerikan kahramanlarını benimsediler. Bu süreçte, Türk kamuoyunda Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı büyük bir ilgi ve hayranlık yaşandı. Tüm bunlarla birlikte, Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sürecinde Amerika'dan aldığı destekle Sovyet taleplerini geri çevirebildi. Bu süreç, bir dönem için Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin güvenliğini sağladı. Yapılan askeri yardım, büyük oranda Amerika için eski sayılabilecek malzeme ve silahtan oluşsa da, o dönem için Türk Ordusu'nun modernizasyonunu sağladı. Ayrıca Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir hamle yaparak tarım üretiminin artmasına önemli katkı sağladı. Sonuç olarak, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan süreç, Türkiye'nin iç ve dış dengelerinde çok büyük değişimlere neden olurken, Soğuk Savaş yıllarında yaşayacağı yaklaşık 50 yıllık dönemin de yönünü belirledi.³²⁴

1946 Seçimleri ve DP'nin Muhalefet Süreci

İdeolojik olarak CHP'den farklı olmayan DP, daha az merkezîyetçi ve daha az bürokratik bir devlet öngörmüştür. Yine de bu model, İnönü'nün hesaplarına tümüyle uygun bir gelişim de göstermemiştir. Gerçi model, tüm solu ve meşru olmayan sağı oyun dışında tutmada, kendisinden bekleneni vermiştir. Ancak, muhalefetin beklenenden çok daha hızlı gelişmesi, yönetimin birçok umudunu da yıkmıştır. DP kurulur kurulmaz, basın, iş çevrelerinin, aydınların ve geniş halk kitlelerinin desteğini hızla kazanarak, tüm yurttan yayılmıştır.

Bu gelişimi yavaşlatmak için, CHP iki tür önleme başvurmuştur. Birinci türün amacı, halkın teveccühünü kazanıp DP'ye kaymayı durdurmaktır. Örneğin, Haziran 1946'da tek dereceli seçim usulü kabul edilmiş³²⁵, yine Haziran'da basın yasasının hükümete gazete kapatma

³²² Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜSBF Yayınları, 1979, Ankara, s.55.

³²³ Oran, a.g.e., s. 542.

³²⁴ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Planı" *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12 Sayı 21, Haziran 2009, s.377-397

³²⁵ *Cumhuriyet*, 31.5.1946.

yetkisi veren hükmü kaldırılmış, üniversiteye özerklik tanınmıştır.³²⁶ İkinci tür önlemin amacı ise muhalefetin güçlenmesini engellemektir. Bu tür önlemler içinde en göze batanı, 1947’de yapılması gereken genel seçimlerin aniden bir yıl öncesine alınması, böylece, henüz altı aylık geçmişi olan muhalefetin doğru dürüst örgütlenmesine fırsat bırakılmamasıdır. Bununla birlikte 21 Temmuz 1946 genel seçimleri, tam bir baskı içinde geçmiştir.

Seçimlerden önce 6 Haziran 1946’da hükümetin hazırladığı yeni bir seçim kanunu yayınlanmıştır. Artık seçimler tek dereceli ama yine çoğunluk esasına göre yapılacaktır. Türk siyasal yaşamında 1876 yılından beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi terk edilmiştir. Basit çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi 1960’a kadar siyasal bunalımın kaynaklarından biri olacaktır. DP erken seçim için tam hazırlıklı değildir. Kurulalı henüz 6 ay olmuştur. Kısa bir tereddütten sonra seçime girmeye karar verilmiş ve yoğun bir seçim kampanyası başlatılmıştır. Demokratların yaptığı mitinglere büyük kalabalıklar katılmaya başlamıştır. Bu durum, DP’ye yönelik baskıyı da beraberinde getirmiştir. Bazı DP’li yöneticiler yaralanmıştır. Ama en vahimi Adnan Menderes’in kâhyasının öldürülmesi olayıdır.³²⁷

1946 yılındaki ilk çok partili seçimlerde ilk kez bir siyasal rekabet yaşanmıştır. Seçimler büyük bir heyecan içinde yapılmıştır. DP 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş, bunun da ancak 62’si seçilebilmiştir. Ancak daha oy verme sırasında itirazlar başlamıştır. DP’nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği konu, seçim yasasının antidemokratik hükümleridir. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırmıştır. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara’da büyük mitingler yapılmıştır. Seçim sonuçlarına itiraz edilmişse de bir sonuç çıkmamıştır. Gerçekten de Türkiye’nin birçok yerinde seçime hile karışmış ve usulsüzlükler yapılmıştır. Bu süreçte yapıldığı iddia edilen usulsüzlükler nedeniyle 1946 seçimleri “hileli seçimler” olarak anılacaktır. DP, seçim ve yargı güvencesinin sağlanmadığını, hükümet ile memurların tarafsız kalmadığını ve seçimlerin CHP’nin baskı ve müdahalesi altında geçtiğini ısrarla vurgulamıştır. CHP ise DP’yi halkı ayaklanmaya kışkırtmakla suçlamıştır. Sonbaharda yapılan il genel meclisi üyelik seçimi de benzer bir hava da geçmiş, gerilim tırmanmıştır. Türkiye alışık olmadığı muhalefetle tanışmış, parlamentoda sert tartışmalar yapılmıştır.

Çok partili siyasal yaşam üzerinden henüz bir yıl geçmiş olmasına rağmen Hürriyet Misakı ile başlayıp 12 Temmuz Beyannameşi ile sona eren ilk ciddi siyasal kriz patlak vermiştir. CHP hükümeti, bu kriz sonrasında DP’yi gayri meşru ilan etme noktasına kadar gelmiştir.³²⁸

İşte bu aşamada DP’nin takındığı tutum, Türkiye’de, sınırlı da olsa çok partili demokrasinin yerleşmesi bakımından, son derece önemli olmuştur. DP, meşruiyet sınırlarının dışına çıkmamaya özen göstermekle birlikte, bu sınırlar içinde olabilecek en cesur muhalefeti kararlılıkla sürdürmüştür. DP’nin baskıya karşı en etkili aracı, on binlerce insanın toplandığı büyük meydan gösterileri olmuştur. Türk siyasal yaşamında bunun ne denli büyük bir yenilik olduğu açıktır.³²⁹

DP’nin demokrasi mücadelesi, ilk önemli sonucunu 10–11 Mayıs 1946’da vermiştir: CHP’nin Olağanüstü Kurultayında parti tüzüğünde yer alan “Milli Şef” ifadesi kaldırılmış ve “Değişmez Başkan” yerine “Genel Başkan”ın seçimle gelmesi esası kabul edilmiştir. Mücadelenin ikinci önemli sonucu, 5 Haziran’da tek dereceli seçim kanununun kabul

³²⁶ *Cumhuriyet*, 13.6.1946.

³²⁷ *Cumhuriyet*, 19.7.1946.

³²⁸ Alkan, *a.g.e.*, s. 53–54.

³²⁹ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 116.

edilmesidir. Ertesi yıl Recep Peker’in 1 Nisan’da İstiklal Mahkemeleri’nin henüz kaldırılmamış olduğunu hatırlatan tehdidi bir yana bırakılırsa,³³⁰ demokratik gelişme açısından daha ümit vericidir. DP’nin (7–11 Ocak 1947 tarihinde yapılan) Büyük Kongresinde Hürriyet Misakı karar altına alınmıştır. Buna göre, demokratikleşmenin tam ve gerçek anlamda sağlanabilmesi için:

- a) Antidemokratik kanunların kaldırılması,
- b) Seçimlerin yargı denetimi altında yapılması,
- c) Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması gerekmektedir.³³¹

Bu karar 7 ay sonra kısmen etkisini göstererek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz 1947’de, “*12 Temmuz Beyannamesi*” olarak anılan bir bildiri yayınlamak zorunda kalmıştır.³³² İnönü yayınladığı bildiri ile tarafları sükunete davet etmiş, çatışmayı uzlaşmaya, kavgayı barışa çevirmiştir. Seçimle oluşan parlamentodaki muhalefet partisi olan DP’nin meşru olduğunu ısrarla belirtmiştir. Çok partili demokrasinin yürüyeceğini vurgulaması ise Türkiye’yi rahatlatmıştır. Böylece çok partili siyasal yaşama geçişte son derece önemli bir rol oynayan İsmet İnönü, ilk krizin de atlatılmasını sağlamıştır.

CHP 1950’ye kadar geçen dönem içinde ılımlı politikalar takip etmeye çalışmıştır. Bürokratların tarafsızlaştırılması, gizli oy açık sayım gibi demokratikleşmeler sağlanmıştır. Recep Peker yönetimindeki uzlaşmaz, katı, merkezizetçi hükümetin yerine Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay gibi ılımlılardan kurulu hükümetler getirilmiştir.

Sonuç olarak 1945-50 arası dönemde siyasi aktörlerin bilinçaltına yerleşen “biz” ve “öteki” kavramları daha da belirginleşmiştir. Çok partili bir sistemin işleyebilmesi için gerekli olan kurumsal düzenlemelerin yapılmamış olması, 1950’de iktidarın el değiştirmesinin nedenlerinden birisi olmuştur. Ayrıca 1950 sonrası iktidar-muhalefet arası ilişkilerin işleyişinde ortaya çıkan sorunlara bu beş yıllık dönemde yaşanan olumsuzluklar da etki etmiştir.

³³⁰ *Cumhuriyet*, 2.4.1947.

³³¹ *Vatan*, 12.1.1947.

³³² *Cumhuriyet*, 13.7.1947.

2. Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları

1950 Seçimleri ve DP'nin İktidara Gelişi

Seçim Öncesinde Basının Tutumu

Bu dönemde son derece kısıtlı bir basın hürriyeti söz konusudur. Özellikle 1925 sonrasında *Takrir-i Sükân Kanunu*yla,³³³ rejim otoriter bir karakter kazanmış, neyin yazılıp neyin yazılamayacağı noktasında *Matbuat Umum Müdürlüğü*nden yapılan telkinler katı yaptırımlara bağlanmıştı.³³⁴ 1930'un sonlarında girişilen çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması, yeni kurulan parti etrafında yayın yapan gazetelerin de basın camiasından çekilmesine neden olmuş ve rejim yeniden tek partili otoriter idarenin altında tek sesli karakterine dönmüştür.³³⁵

Türkiye Atatürk'ün vefatının hemen ardından kendini birdenbire yeni bir dünya savaşının eşliğinde bulmuştur. Bir yıl sonra sıcak çatışmaya dönüşen milletlerarası ihtilaf, tam altı sene boyunca harbe girip girmeme noktasındaki tereddütlü bekleyişin de etkisiyle çok partili rejime geçişi, ancak harbin demokratik (*SSCB* hariç) cephe tarafından kazanılması neticesinde dış dinamiklerin dayattığı bir sürpriz olarak mümkün kılmuştur.³³⁶

Basının, Dörtlü Takrir nedeniyle Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü isimlerini sütunlarına yerleştirip bu kişilerden sempatiyle bahsetmesi DP-Basın ilişkisinin başlangıcı sayılabilir.³³⁷ Kamuoyunda sol çevreler olarak bilinen pek çok ismin bu evrede *DP* ile olan samimi yakınlığının, bir müddet sonra *CHP*liler tarafından *DP*'nin komünizmle işbirliği içinde olduğuna yönelik suçlamalar yapmalarına neden olduğu düşünüldüğünde, ellili yıllarda, rollerin nasıl değişmiş olduğu açıkça görülebilir.³³⁸ Zaten ellili yıllarda basının büyük bir kısmı da *DP*'nin, 1946–1950 arasındaki vaatlerini yerine getirmedeği suçlamalarıyla muhalefete geçtiklerini ifade edeceklerdir.

³³³ Bu sürecin, basın açısından tam anlamıyla trajedi olduğu görülüyor. İlk kapatılan gazete ve dergiler, *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklâl*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* ve *Sebilürreşat*'dı. Şeyh Said İsyanını dolaylı olarak kıskırttıkları gerekçesiyle tutuklanan bazı gazeteciler ise şunlardı: Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdulkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon). Bkz. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, ss.142–143.

³³⁴ Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1989, s.273 vd.

³³⁵ Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.142 vd.

³³⁶ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.54 vd.

³³⁷ Takririn tam metni için bkz. Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, ss.189–192.

³³⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996, s.154 vd.

27 Mayıs'a giden süreci iyi anlamak için demokrasi tarihinin miladı sayılan 14 Mayıs 1950 seçim sürecini iyi analiz etmek gerekmektedir. O dönemin basını incelendiğinde göze çarpan ilk şey gazetelerin tarafsız bir tutum izlemediğidir. İncelenen gazeteler açısından bakıldığında, her gazetenin kendisine yakın hissettiği ya da zaten o partinin yayın organı olduğu için doğal taraftar olduğu göze batan bir gerçektir. Bu yüzden kendine taraftar gazeteler bulmak ya da kurmak partiler için önemli bir seçim malzemesi olacaktır.

DP'nin belki de en büyük seçim aracı basın olmuştur. Kuruluşundan itibaren hakkında her gün olumlu yazılar, makaleler yayınlayan gazeteler, halkın DP'ye yönelmesinde önemli bir etki göstermişlerdir. Özellikle Ahmet Emin Yalman'ın başyazarlığını yaptığı Vatan Gazetesinde, DP'yi tanıtmak ve halka benimsetmek adına ümit verici başmakaleler yazılmış ve halka güven aşılanmıştır. Parti kurulduğunda parti programını birçok yönden tahlil eden Yalman, objektif olmaya çalışsa da DP'nin yanında olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra partinin kurulduğu günlerde Celal Bayar'ın torunlarıyla çekilmiş bir resmini kullanan Vatan Gazetesi, Celal Bayar'ın siyasetçi yönüyle birlikte aile yapısının da kuvvetli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bir başka yöntem ise Celal Bayar'ın Atatürk'le çekilmiş resimlerini koymak ve Atatürk'le anılarını yayınlamaktır. Vatan ve Yeni Asır gazetelerinin sıklıkla izlediği bu yöntemler, her ne kadar o günlerde kullanılan bir propaganda şekli olarak görülme de, halk üzerinde olumlu etkiler meydana getirmiştir. Vatan'ın yanında Tasvir de DP tarafında olmuştur.³³⁹

Dönemin gazeteleri incelendiğinde hemen her gün DP ile ilgili bir yazı veya bir haber bulmak mümkündür. DP'liler buna ayrı bir önem vermişler, başta Celal Bayar olmak üzere bütün kurucular çeşitli sebeplerden dolayı demeç verip, bu demeçlerin gazetelerin birinci sayfasından gösterilmesi için çalışmışlardır. DP gelişimini sağlamak için basının desteğine ihtiyaç duymuş ve bunun öneminin farkına varmıştır. O dönem içinde en etkili reklam, basındır. Gazete, hemen her eve girmese de halk ile siyasi partilerin iletişim aracı haline gelmiştir. 1950 Seçimleri'nden önce Türkiye'de yeni bir gelişme daha yaşanmıştır. 16 Şubat 1950 itibarıyla seçim konuşmaları ilk kez radyoda yayınlanmıştır. Yapılan düzenleme ile radyolarda yapılacak propaganda süresi belirlenmiş, konuşmalar seçimlerden 10 gün önce başlamış 3 gün kala ise son bulmuştur. Partilerin konuşma zamanı ve sırası için kura çekilmiştir.

CHP'nin seçim çalışmaları döneminde en önemli propaganda aracı, aynı zamanda partinin sesi olan Ulus gazetesi olmuştur. Ulus gazetesi bir yandan partinin faaliyetlerini takip edip halka aktarıken; bir yandan da muhalefeti eleştiren yayınlar yapmıştır. Özellikle DP'lilerin iddia edilen açıklamalarına yönelik haberler yaparak, CHP'ye teveccühün artırılmasına çalışmıştır. Mesela 14 Şubat 1950'de yayınladığı bir haberi şu şekildedir:

Seçimde hile yapan DP'li tutuldu. Edremit'in Camcı Köyünde yapılan muhtar seçimine DP'liler hile karıştırmış, İsmail Çelik adında bir demokrat, sandığa fazla rey atarken suçüstü yakalanmıştır. Bu müessif hadiseyi müteakip köy halkından bazıları DP'den istifa ederek CHP'ye yazılmışlardır. Bu vatandaşlar Demokratların yarattığı baskı altında ve hileli bir şekilde cereyan eden bu seçimin iptal edilerek yeniden seçim yapılması hususunda...

DP'nin yeni bir taktiği: Propagandacıları dükkân dükkân, ev ev dolaşarak şekerin vesikaya bineceğini söylüyorlarmış...³⁴⁰

³³⁹ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi,1973, s.172.

³⁴⁰ **Ulus**, 14.2.1950.

Ulus gazetesi yukarıdaki örneklerde olduğu gibi CHP'yi desteklemeyi teşvik edeni, muhalefeti ise yeren haberlerle gündem oluşturmaya çalışmıştır. Aynı zamanda CHP'nin ocakları, toplantıları, kongreleri adım adım takip edilmiş, CHP'nin saflarına geçenler manşetten duyurulmuştur.

1950 Seçimleri için propagandalar, Mayıs ayından itibaren başlamıştır.³⁴¹ Daha köyler elektrik enerjisiyle tanışmamışken köylüler, siyasi söylemin değişmesinde önemli bir payı olan transistorlu radyoyla tanışmışlardır. Radyo sayesinde politikacılar okuma yazma bilmeyen seçmenlerine doğrudan doğruya ulaşabilmiş, bu seçmenler de seçim sürecine etkin biçimde katılmışlardır. Bu dönemde Türkiye'de radyo sayısında büyük bir artış olmuştur. Dönemin gazeteleri yarım boy Amerikan radyolarının reklamları ile dolarken, Türk halkı yavaş yavaş siyasi hayata, dinleyici olarak da olsa, adım atmaya başlamıştır.

Basının partilere yönelik yürüttükleri propaganda çalışmaları, seçim öncesinde parti listelerine yansımıştır. CHP listesinde de, DP listesinde de bazı gazete sahipleri, başyazarlar ve yazarlar yerlerini almışlardır. CHP'de yer alanların sayısı daha fazladır. Örneğin, Ulus Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus'un eski başyazarı Falih Rıfkı Atay, Son Telgraf'ın sahibi ve başyazarı Etem İzzet Benice, Vakıf'ın sahiplerinden Hakkı Tarık Us aynı zamanda milletvekilidiler. Bu kişiler yeniden aday gösterilmişlerdir. Bu kişilere Cumhuriyet Gazetesi'nin yöneticisi Cevat Fehmi Başkut ile yazar Burhan Felek de eklenmiştir. Ayrıca karikatür dergisi Akbaba'nın iki "sahibi ve başyazarı" da bir önceki dönemdeki gibi, CHP listesinde yer almıştır: Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç. Onlara, sağlığıyla tanınmış olmakla birlikte, son sıralarda Ulus yazarları arasına giren Peyami Safa da yeni bir CHP'li olarak katılmıştır.

DP'de ise Tasvir başyazarı Cihat Baban ile Son Posta sahibi Selim Rağıp Emeç ve -bağımsız olarak- Cumhuriyet Gazetesi sahibi Nadir Nadi vardır. Çünkü DP bu seçimde de bazı adayların yanına parantez içinde bağımsız sıfatı eklemiştir. Bunun anlamı şudur: DP onları, partiye katılmamış olmalarına rağmen memleketi hizmet etme yeteneklerini göz önünde tutarak listesine almıştır. Onlarda bunu kabul ederek DP'yi onurlandırmışlardır. Bunlar arasında CHP'den son anda ayrılan Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Sinan Tekelioğlu da vardır. Ancak birisi daha vardır ki o da CHP tarafından tarafsızlığına güvenilerek Seçim Kanununu hazırlayan komisyonun başına getirilmiş olan Yargıtay Başkanı Halil Özyürük'tür.

Seçim Öncesinde Ülkedeki Siyasi Durum

1950 seçimlerinden önce, DP programının 20. maddesine göre yılda iki kez yapılan istişare toplantısı, 7-9 Ocak tarihleri arasında Ankara'da 153 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. İstişare sonucunda yayınlanan tebliğde DP, iktidarı seçim sistemi konusunda uyarılmış (o zaman seçim kanunu kesinleşmemiştir) ve bu durumun düzenlenmemesi halinde seçimlere girmeyebileceklerini açıklamışlardır:

Umumi seçimlere doğru gittiğimiz şu sırada iktidarın haksız ve yersiz bir tecavüz ve tehdit politikası tatbikine kalkışmasını memleket hesabına çok zararlı gördüğünü açıklamak zorundadır. Seçimlerde böyle bir tehdit veya baskı havası içinde gitmeyi kendi hesabına muvaffakiyetli netice verecek bir usul zanneden iktidarın şimdiden bilmesi ve düşünmesi icap eder ki DP memleket hesabına çok ağır ve felaketsiz neticeler yaratabilecek böyle bir vaziyette vatanın selameti namına

³⁴¹ Cumhuriyet, 1.5.1950.

umumi seçimlere girmemek kararını vermek zorunda kalabilir. Yahut kötü ve hileli bir seçim neticesinde teşekkül edecek meclise iştirakten istinkâfi (çekince) tek memleket menfaatine daha uygun bulabilir. İşte iktidar mevkiinde bulunanların bütün bu ihtimalleri şimdiden göz önünde bulundurmaları ve dar düşüncelere küçük hesaplara kapılarak memleketi fena akıbetlere götürececek bir hareket hattı takibinden ihtiraz etmeleri lazımdır kanaatindeyiz.³⁴²

DP bu söylemiyle bir anlamda Milli Teminat Andı'nı tekrarlamıştır. Bu tebliğe cevap Nihat Erim'den gelmiştir: "Milletin temsil vazifesinden, şu parti kaçarsa onun yerini başka bir parti elbette alacaktır".³⁴³ CHP ile DP arasındaki bu karşılıklı sözlü atışmalar seçimlere kadar devam edecektir. Ulus Gazetesi ise bu tebliğin partiyi bölünme aşamasına getirdiğini, seçime girilmemesi halinde bazı DP'lilerin partiden ayrılacağını yazmıştır.³⁴⁴

Seçim Kanunu henüz Meclisten çıkmadan ve henüz seçim tarihi belirlenmeden, Ocak ayı sonunda önce DP³⁴⁵, iki gün sonra da CHP seçim kampanyalarına başlamışlardır. Başbakan ise, seçimlerde huzur ve sükûneti bozacak, ülkenin asayişini tehlikeye düşürecek hiçbir harekete izin vermeyeceğini, bunu bir vatan borcu olarak gördüğünü söylemiştir. Her iki parti de seçim kampanyasına, çok önem verdikleri Ege Bölgesinden başlamışlardır.³⁴⁶ Nadir Nadi, konuyla ilgili "Başlarken" başlıklı makalesinde, önce, Bayar'ın ve CHP Başkanvekili Hilmi Uran'ın aynı trenle İzmir'e gittikleri bilgisini vermiş, bu durumu, "*Seçim kampanyasına oldukça demokratik ve Avrurpai bir hava içinde giriyoruz*" sözleriyle yorumlamıştır. Nadi, aynı makalenin sonunda, CHP'nin dört yıldır oy kaygısıyla devletçilik ve lâiklik ilkelerini iyice zedelediğini, softalara tavizler verdiğini ve ekonomik politikalarda bocaladığını belirterek, bu durumun seçimlerde bir zaaf olarak görüleceğini yazmıştır.³⁴⁷

24 Nisan'da CHP seçim beyanamesini ilan etmiş, Nadir Nadi beyannameyi, içeriğinde "Geçen dört yıl içinde Halk Partisi hükümeti tarafından yurttan müspet olarak neler başarıldığına dair hiçbir bilgiye rastlayamadığı" gerekçesiyle eleştirmiştir. Nadi makalesinin sonunda, beyannameye sürekli olarak gelecekle ilgili vaatlerde bulunulmasından da yakınmıştır.³⁴⁸ CHP seçim bildirgesini yayınladığı 24 Nisan günü milletvekili adaylarını da ilan etmiş, bu listede mevcut milletvekillerinden 169'una yer verilmemiştir. 26 Nisan'da ise DP, listelerini kamuoyuna açıklamıştır. Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cevat Fehmi Başkut ve köşe yazarı Burhan Felek CHP'den aday olurken, Ömer Rıza Doğrul ve Nadir Nadi DP listelerinden aday gösterilmişlerdir.³⁴⁹

1950 seçimlerinde CHP'nin en önemli çalışmalarından birisi de CHP danışma büroları idi. Halkın sorunlarını dinleyecek olan bürolardan yedisi İstanbul'da açılmıştır. Bu bürolara müracaat edenlere sorunların çözümü için yol gösterilecek, kanuni ve idari bilgi verilecektir. Öte yandan CHP Genel Merkezinden yayınlanan bir genelgede parti ile yakın ilgilerini devam ettiren üyelerin tespit edilmesi ve partiye yeni üye kaydedilmesi için faaliyete geçilmesi istenmiştir.

³⁴² Cumhuriyet, 13.1.1950; Vatan, 14.1.1950.

³⁴³ Cumhuriyet, 16.1.1950.

³⁴⁴ Ulus, 19.1.1950.

³⁴⁵ Cumhuriyet, 28.1.1950

³⁴⁶ Cumhuriyet, 30.1.1950; Ulus, 25.3.1950.

³⁴⁷ Cumhuriyet, 29.5.1950.

³⁴⁸ Cumhuriyet, 25.5.1950.

³⁴⁹ Cumhuriyet, 27.5.1950.

Seçim çalışmaları boyunca CHP'nin işlediği konuların başında dış politika gelmiştir. Başta İnönü olmak üzere CHP tarafından dış politika hususunda, vatanın büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu, iktidarın bu konuda zamanında tedbir aldığı ve izlenen yolun bütün siyasi çevrelerin takdirini kazandığı, önümüzdeki senelerde de dış emniyet meselesinin başlıca kaygı olacağı, dış politikada gösterilen başarılı icraatların bundan sonra da ehil ellerle (yani CHP) devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁵⁰ İnönü seçim nutuklarında muhalefet partilerinin bünyesinde barındırdığını iddia ettiği şiddet politikalarını eleştirmiştir. İnönü'ye göre muhalefet partilerinin şiddet politikaları yıkıcı neticelere sebep olmaktadır. Ayrıca seçim konuşmalarında üzerinde durulan önemli konulardan biri de anayasa değişikliği fikridir. İnönü demeçlerinde ülkede demokratik şartları geliştirecek şekilde anayasanın değiştirileceğine söz vermiştir. Bu fikir CHP'de ilk kez CHP Meclis Grubu Başkanvekili Hüseyin Cahit Yalçın tarafından dile getirilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın makalesi "Anayasa Meselesi" başlığı ile Ulus gazetesinde 20 Aralık 1948'de yayınlanmıştır. İnönü'nün anayasa değişikliği ile ilgili diğer bir yaklaşımı ise "altı okun" anayasadan çıkartılması ile alakalıdır. İnönü, Kırıkkale konuşmasında ise "altı temel ilkenin vatandaşa beğendirilmesini CHP kendisi yapacaktır" demiştir.³⁵¹ Bu düşünce CHP'nin seçim beyannamesinde de yer almıştır.

Seçim çalışmaları esnasında CHP'nin işlediği diğer bir önemli konu ise demokrasi meselesidir. Buna göre "ülkeye demokrasi getiren ve geliştiren CHP'dir. Bundan sonrada demokrasi için CHP şarttır. Demokratik hayata geçmede karar sahibi olan, iç ve dış politikada üstün başarı gösteren İnönü'nün etrafında birleşmek hem rejim hem de gelecek için tarihi bir görevdir. Yoksa memleketin geleceği rastgele insanlardan birine nasıl teslim edilebilir."³⁵²

CHP'liler meydan ve salonlarda bu konular üzerinde dururken muhalefetin şiddet politikalarından da sık sık şikayet etmişlerdir. CHP'lilere göre muhalefet, iktidarın hoşgörüsüne ve iyi ilişkiler verdiği öneme rağmen vatandaşı birbirine düşürücü "husumet antları" ilan etmektedir.³⁵³ Böylece 27 Mayıs'ın en büyük argümanlarından birisi olan "bölücülük" imajı, DP'liler daha iktidara gelmeden kendilerine ilıştırılmeye çalışılmıştır.

CHP'lilerden sadece İnönü yurt gezilerine ve toplantılarına gitmemiştir. CHP'li bakanlar, milletvekilleri ve milletvekili adayları birçok yerde halkın ayağına kadar gitmiş, mitinglerle, toplantılarla ve radyo konuşmaları ile halktan oy istemişlerdir. Çünkü, bu ülkede tarihi bir genel seçim olacaktır. Başta Başbakan Şemsettin Günaltay olmak üzere, Tarım Bakanı Cavit Oral, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim gibi birçok CHP ileri geleni yurt gezileri, toplantıları, radyo konuşmaları ile yoğun seçim çalışmaları içerisinde olmuşlardır.

Mitinglerde ve toplantılarda CHP'nin ileri gelenleri tarafından muhalefetin ayrımlaştırıcı tarzı eleştirilmiş, CHP'nin ise ne kadar hoşgörülü olduğu, aşağıda Ulus gazetesinde yayınlanan haberlerde de görüleceği üzere, vurgulanmıştır:

CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran: "Bu memlekette ve bu rejimde bütün istekler hatta bütün ihtiraslar millet iradesini ifade eden kanunlar çerçevesi içinde yürürler ve onun dışına

³⁵⁰ **Ulus**, 28.3.1950.

³⁵¹ **Ulus**, 26.3.1950.

³⁵² **Ulus**, 11.5.1950.

³⁵³ **Ulus**, 7.5.1950.

çıkınca ya susarlar yahut susturulurlar”, “Ne iğfal ne tahrik ne tehdit bizim bugünde dünde iltifat etmediğimiz ve devamızın samimi inancı içinde iltifat etmeye de asla lüzum hissetmediğimiz vasıtalarıdır.”

Kemal Satır (Ulaştırma Bakanı): “İnsafsız bir muhalefetin terbiye hudutlarını aşan iftira ve istinatlarına aynı şekilde cevap vermemeyi bir memleket vazifesi sayıyoruz. Biz memlekette huzur ve sükûnu temine ve vatandaşlar arasında karşılıklı sevgi hislerinin artmasına çalışıyoruz...”

Şevket Adalan (Bayındırlık Bakanı): “Huzur ve sükûn bozan her fikir milletçe geri çevrilmektedir.” Cemil Sait Barlas (Devlet Bakanı): “Bizim kan dökme ile elde ettiğimiz inkılapları tehlikeye düşürecek propagandalar yaptılar. Askerlik kalkacak dediler, eski harfler dönecek dediler. Muhalefetin şuurlu insanlarından 1950 seçimlerinde bu yola gitmeyecekleri hususunda şimdiden ahdu peyman etmelerini beklemekteyim...”

Ülkenin ilk kez yaşadığı böylesi hareketli bir seçim döneminde artık halkı etkilemek, yönlendirmek çok önemlidir. Bunun o dönem için en etkili yöntemlerinden biri de gazetelerdir. Partilerin gazetelerle sağladığı bu gücü yönlendiren ve makaleleriyle halkı etkileyen önemli yazarlar, CHP’nin vazgeçilmezleri olmuştur. Bunlara örnek olarak Ulus gazetesinde başyazar olan Hüseyin Cahit Yalçın ve Peyami Safa gibi yazarlar gösterilebilir. Peyami Safa bir makalesinde muhalefeti şöyle eleştirmektedir:

Milli husumet andının kardeş kavgası çıkarmak için değil rey hırsızlığına mani olmak için hazırlandığını iddia ediyorlar. Türkiye’de hiçbir namuslu emniyet ve adalet mercü yokmuş gibi bunlar kendi başlarına bir sandık polisi ve adliyesi mi kuracaklar?...

8 Mayıs 1950’de ise “Niçin mi Halk Partisi?” isimli makalesinde Peyami Safa, halkın neden CHP’ne oy vermesi gerektiğini değerlendirmiştir:

Çünkü: CHP iktidarının yıkılmasını bütün muhalif partilerimizden daha fazla isteyen kapıdaki düşman, gözünü anahtar deliğine uydurmuş aramızdaki çekişmeyi seyrediyor ve 14 Mayıs günü sandıklarımızdan çıkacağını umduğu yıkılış müjdesini bekliyor. Onu sevindirmemek lazım. Yarın bugünkünden fazla muhtaç olacağımız milli birliği ve yoğunluğu temelinden sarsacak bir değişiklikten sakınmamız lazım. Üçüncü bir dünya harbinin mümkün olduğu ve barışın muhakkak olmadığı bu karanlık ve sallantılı günlerde hiçbir iktidar stajı ve denemesi olmayan toy partilerce devlet binasını bir prova salonu gibi teslim etmemek lazım...³⁵⁴

Sonuç olarak CHP’nin seçim çalışmaları 1946’dakine göre daha etkindi. CHP, geçmiş kampanyalara oranla daha olumlu bir hava sergilemiştir. Diğer muhalif partiler gibi, vatandaşlarla birebir yakınlaşmaya çalışılmış, bütün kadrosuyla halkın ayağına gitmiştir. CHP seçimler için parti geleneğinden tavizler vermiştir. İlköğretime din derslerinin konulması, İmam Hatip kurslarının açılması ve türbelerin yeniden ziyarete açılması gibi düzenlemelere gitmesi akıllarda soru işareti bırakmıştır. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’e bu gidişatı soran Nadir Nadi şu cevabı almıştır: “Şimdi seçim kampanyasına girmek üzereyiz. Bu sırada devrim ilkelerini ele almak seçim taktiği bakımından doğru olmaz. Atatürk’ün kurduğu CHP elbette yürekte devrimlere bağlıdır. Bir kere şu seçimleri kazanalım, o zaman bütün gücümüzle

³⁵⁴ Ulus, 8.5.1950.

büyük esere sarılacağız. Vatandaşın bizi desteklediği anlaşıldıktan sonra devrimleri daha büyük bir güvenle koruyacağımıza inanmaz mısınız”.³⁵⁵

Toprak Reformu da bu arada kabul edilmiştir. Ancak reformun en temel noktaları metinden çıkarılmıştır. Bu yasa, özellikle seçim zamanında köylerde nüfuzlu olan toprak sahiplerine, CHP'nin tanıdığı bir ayrıcalık olarak nitelendirilmiştir.

CHP'nin seçim çalışmaları boyunca öne sürdüğü çeşitli propaganda araçları şunlar olmuştur: “Cumhuriyeti biz kurduk, ülkeyi düşmanlardan biz kurtardık. Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmayın. DP, ülkeyi birbirine düşürmeye çalışıyor, hizipleşme yaratıyor. Köyler zenginleştirilecektir. Deneme zamanında değiliz”. Tüm bu söylemlerle ülkede mitingler düzenlemiş, halkın sevgisini tekrar kazanmaya çalışmıştır.

9 Mayıs 1950’de DP seçim beyannamesini açıklarken, 10 Mayıs’ta İnönü İstanbul’da Taksim Meydanında son konuşmasını yapmıştır. Celal Bayar ise Güneydoğu Anadolu’da bulunmuştur.

Yeni Seçim Kanunu bütün ülkede hiç kimsenin şikayetine yer vermeyecek şekilde uygulanmıştır. Celal Bayar’ın İzmir’e geleceği haberi tüm İzmir’de heyecanla karşılanmıştır. Bursa’dan İzmir’e geçen Bayar, yol boyunca DP’li halkın ilgisiyle karşılaşmış bazı yerlerde küçük konuşmalar yapmıştır. 10 Mayıs sabahı birçok İzmirli Celal Bayar’ın konuşma yapacağı Cumhuriyet Meydanı’na toplanmaya başlamıştır. Yeni Asır’ın bir muhabirinin görüşüne göre, kalabalık, İnönü’nün topladığı kalabalığın üç katıdır.³⁵⁶

Bayar, Cumhuriyet Meydanı’nı dolduran kalabalığa karşı uzun bir konuşma yapmış ve CHP’lilerin kendilerini sürekli olarak huzur bozmakla itham etmelerine değinmiştir:

Biz her zaman olduğu gibi milletimizin asil ruhuna ve memlekette yalnız huzur ve sükûnun selâmet temin edeceği kanaatinde bulunduğuna inanmaktayız. Biz memleketimizi her şeyden fazla sevdiğimiz için memlekette istikran, sükûn ve huzuru bizzat müdafaa etmek azmindeyiz. Ama haksızlık edenlere karşı "haksızsınız" demegi de vicdan borcu, mukaddes vazife bileceğiz. ...Hâkimiyet ve millî irade ebedî olacaktır. Çünkü Türk milletinin saadetini başlı başına temin eden bir kaziyedir. Yaşasın Türk milleti.³⁵⁷

DP seçim propagandası boyunca CHP’ye yüklenmiştir. Ancak gizliden gizliye de Parti ile bürokrasiyi ayırarak bürokrasiye daha az baskı uygulamaya başlamıştır. Çünkü kendisine cephe almış bir bürokrasinin, seçim sonuçlarını olumsuz etki etmesinden endişe etmiştir. Bununla birlikte bürokrasinin, DP’nin iktidara gelmesi durumunda, Partinin programı üzerinde bir fren oluşturacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bürokrasi kazanılmalıdır. Bu nedenle ‘devr-i sabık yaratmayacağız’ sözü bürokrasi açısından önemlidir. CHP’nin geçmişle ilgili yaptıkları hatalar bürokrasiden sorulmayacaktır. Demokratlar seçim beyannamesinde, bir iktidar değişikliği halinde ülkede maddi ve ruhi hiçbir sarsıntıya meydan vermeyeceklerini açıklamışlardır: “Hiçbir vatandaş, hiçbir sınıf veya zümre iktidar değişmesinden zerre kadar yıkıntıya maruz kalmayacak aksine olarak, memleket, millet iradesine ve fikirlere dayanan bir iradenin nimetlerinden faydalanmaya başlayacaklardır”³⁵⁸. Bu hem bürokratlar için hem de halk için bir güvencedir.

³⁵⁵ Nadi, Nadir, **Perde Aralığından**, 3. Baskı, İstanbul Çağdaş Yayınları, 1979, s. 357.

³⁵⁶ **Yeni Asır**, 10.5.1950.

³⁵⁷ **Zafer**, 10.5.1950.

³⁵⁸ **Cumhuriyet**, 9 .5. 1950.

Bu iki partinin yanında seçimlere katılan Millet Partisi (MP), kurulduğu günden itibaren hem CHP'ye, hem de ayrıldığı DP'ye ağır eleştirilerde bulunmuştur. CHP'nin din ve laiklik anlayışına karşı çıkan parti DP'yi muvazaalı parti olmakla suçlayıp gerçek muhalefeti kendisinin yaptığını ileri sürmüştür. MP 1949'da meclisteki Müstakil Demokrat Grubu ile Öz Demokratlar Partisi'nin katılımıyla güçlense de pek fazla etkinlik oluşturamamıştır. Parti'nin en büyük kozu Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Ancak Çakmak, seçimlerden önce vefat etmiştir. Yerine eşi İstanbul'dan aday olarak gösterilse de seçilememiştir. Millet Partisi'nin propagandasında genel olarak Milli Şep'e yönelttikleri eleştiriler ağırlık kazanmıştır. Partinin programında demokratik bir yönetim kurulması, Altı Ok'un Anayasa'dan çıkarılması, kişi özgürlüklerinin genişletilmesi, genel bir kalkınma programının hazırlanması ve liberal bir iktisat politikası izlenmesi gibi düşünceler ve görüşler yer almıştır. Bunların yanı sıra parti, cumhurbaşkanının tek dönem için seçilmesi ve çift meclis sistemine geçilmesini de savunmuştur.³⁵⁹

Nihayet propaganda süresi bitmiş, 14 Mayıs 1950'de artık söz seçmene geçmiştir.

14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal

1950 seçimleri öncesinde, 16 Şubat 1950'de Şemsettin Günaltay hükümeti, muhalefetteki DP'nin de eleştirilerini dikkate alarak demokratik bir seçim yasası hazırlamıştır. Bu yasaya göre seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy, açık tasnif esasına göre yapılacaktır. Seçimlerde propaganda serbest bırakılmış ve yargı güvencesi getirilmiştir. Artık bütün gözler seçim gününe çevrilmiştir. Mayıs başında partiler radyoda propaganda konuşmalarına başlamışlardır. DP, bu seçimde hala belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş kullanmıştır. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok yankı uyandırmıştır. Afişte bir "el" resmedilmiş ve şu yazı yer almıştır: "Yeter Söz Millet'in!" Bu afiş, DP'nin seçimi kazanmasına önemli bir katkı yapmıştır.³⁶⁰

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere yedi parti katılmıştır: CHP bütün illerde, DP Hakkâri hariç bütün illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul'da seçimlere girmiştir.³⁶¹

14 Mayıs 1950'deki seçimlerde DP 408, CHP 69 sandalye kazanmıştır. Bağımsız milletvekillerinin sayısı ise 9'dur. *Beyaz İhtilal* ya da afişli seçim: "Yeter Söz Millet'in!" kelimeleriyle de özetlenebilecek bir durum arz eden 1950 seçimleri, Türk demokrasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de ilk iktidar değişikliği son derece barışçıl bir ortamda seçimle gerçekleşmiş ve çok partili siyasal hayat yeni bir boyut kazanmıştır. Meclis 22 Mayıs'ta toplanmıştır. Meclis Başkanlığına Refik Koraltan, Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçilmiştir.³⁶² Hükümet, Adnan Menderes'in Başbakanlığında kurulmuştur. Türkiye yeni bir iktidarla tanışmış ve CHP bu tarihten sonra tek başına iktidar olma gücünü kaybetmiştir.

³⁵⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Mithat, Atabay, **Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948-27 Ocak 1954)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

³⁶⁰ Alkan, a.g.m., s.54.

³⁶¹ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti Kongreleri**, Ankara, Emek Matbaası, 1997, s. 79.

³⁶² **Cumhuriyet**, 23.5.1950.

Seçimleri kaybeden CHP, bu dönemde “iktidarı gasp etmiş” olarak gördüğü DP’ye karşı adeta bir devlet partisi olarak muhalefet yürütmüştür. Denilebilir ki, 1950’li yıllar CHP’nin çoğulcu ve rekabetçi bir sistem içinde işlev gören ve toplumu temsil etme kaygısında olan bir parti olmak ile devlet partisi olmak arasında bocaladığı bir dönemdir. Buna karşılık seçimle iktidara gelen DP ise asker ve sivil bürokrasiyle özdeşleşmiş olan CHP karşısında başlangıçtan itibaren kendisini tehdit altında hissetmiş ve muhalefete karşı bir baskı politikası izlemiştir. Bunu yapabilmesi için gerekli mekanizmalar da vardır. Çünkü iktidarı kaybetmeyeceği varsayımıyla hareket eden CHP, geçiş döneminde muhalefetin yaşaması için yeterli yasal güvenceyi sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirmemiştir. Devlet partisi geleneğiyle halk adına konuşan muhalefet partisi karşısında, 1950 öncesinde daha liberal ve çoğulcu bir söyleme sahip olan DP liderleri, 1950 yılı ortalarında -millî irade- kavramına dayanarak azınlık haklarını göz ardı eden bir tutum sergilemiştir. Seçimi kazanan mutlak çoğunluğun halk sayıldığı, buna karşılık kaybeden azınlığın ise hiç sayıldığı bu anlayış muhalefeti ortadan kaldırmaya kadar gidebilmiştir.³⁶³

14 Mayıs 1950 öncesinde seçilmişliğin sadece kâğıt üzerinde olduğu bir sistemden sandığın yegâne belirleyici olduğu aşamaya geçiş, nüfusunun dörtte üçü hâlâ tarımla meşgul olan kitlelere büyük bir güç vermiştir. DP de bunun bilincinde olarak ekonomi politikalarında bu kesimi kollayıcı değer aktarımlarını gerçekleştirmiştir. Toplumsal maddî birikimden pay alan kesimlerin içinde başat mevkie bulunan bürokrasi aleyhine uygulanmaya başlanan bu siyaset, henüz seçimlerin üzerinden üç ay geçmişken, CHP’nin ağır eleştirisine neden olduğu gözlenmiştir. DP döneminde yapılan büyük yatırımlara karşı takımlan aşayağlayıcı tutum, zaman içinde adeta söz konusu tutumu takımlanları yalanladıkça gerilim de artmıştır.³⁶⁴

Ülkenin kalkınmasıyla finans sorununun birbiriyle ayrılmaz birliktelik içinde olduğu düşünüldüğünde, bu hızlı kalkınmanın bir zaman sonra fire vermeye başlayacağını tahmin etmek zor değildi. Tarımda verimin artmasıyla birlikte ihracata konu olan mal miktarının, dolayısıyla gelirin artışı, en çok tarım sektöründeki hane halklarını müreffeh kılarken; enflasyonun yükselerek parayı değersizleştirmesinin gadrine ise ücretli kesim uğramıştır.³⁶⁵ Sorunun maddî boyutu bu yöndeyken bir de manevî yönü bahis konusu olmaya başlamıştır. Bir dönem modern Türkiye’nin vitrini olarak ülkedeki yabancılara teşhir edilen genç cumhuriyetin başkentinde, Ulus Meydanında, günün belirli saatlerinde gezip dolaşmaları zabıta gücüyle önlenen köylüler, DP döneminde artık muteber vatandaş muamelesi görmeye başlamıştır. Üstelik cumhuriyetin kuruluş felsefesinin en simgesel yönlerinden biri olan ezan, yeniden aslı gibi okunmaya başlamıştır.³⁶⁶

Seçim Sonuçlarının Türkiye’de ve Dünyada Yansımaları

Gazeteler seçim sonuçlarını günün şartlarına göre vermişlerdir. Mesela seçim sonuçlarının netleşmeye başladığı gün olan 15 Mayıs sabahı Ulus gazetesi, CHP taraftarı okurları gerçeğe alıştırmaya çabası içinde olmuştur. Ulus’un başlığı şöyledir: “Seçimler bütün yurttaki sükunetle

³⁶³ İncioğlu, a.g.e., s. 274.

³⁶⁴ Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti** (Alparslan Türkeş’in Anıları Ve 27 Mayıs 1960), İstanbul: Demokrat Parti Yayınları, 1994, s.42 vd.

³⁶⁵ Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım C-1**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999, s.16 vd.

³⁶⁶ TCK 526 maddedeki Türkçeden başka dile ezan okumanın cezaı yaptırma bağlanmasına ilişkin kanunun değiştirilmesi sonucunu yaratan 16 Haziran 1950 gün ve 5665 sayılı kanunla, ezanın Arapça okunmasına başlanmıştır. Bkz. İftar Tarhanlı, **Müslüman Toplum, “Lâik” Devlet** (Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı), İstanbul: AFA Yayınları, 1993, s.26. Basın, gelişmeyi ‘mühim bir davanın halli’ olarak veriyordu. “DP mühim bir davayı halletti: Ezan Arapça okunacak. Kanun Bugün Meclise veriliyor”, **Vakit**, 14 Haziran 1950.

sona erdi. Bazı illerde iştirak nispeti çok yüksek oldu. Kati neticelerin bugün alınması muhtemel.”³⁶⁷

DP'nin yayın organı *Zafer*, teknik zorluklar yüzünden erken basıldığı için ihtiyatlı bir manşet atmıştır. Sonucu kendi adına uygun olarak “*Zafer*” diye nitelemiş: “*DP Zafer Yolunda*”³⁶⁸

16 Mayıs sabahı ise iki gazetenin de tavrı kesinleşmiştir. *Zafer*, “*Zafer*” kelimesini kullanırken *Ulus*, partisinin yenilgisini itiraf etmiştir: “Milletimizin verdiği karar Pazar gün ki seçimde tecelli etti. CHP meclis içinde ve dışında tam bir muhalefet ve tenkit partisi olarak vazifesine devam edecektir.”³⁶⁹

Ahmet Emin Yalman, *Vatan* gazetesindeki “İsmet İnönü'ye tebrik mektubu” başlıklı yazısında, İnönü'den övgü ile söz etmiştir:

Sizin bu milli zaferin amilleri arasında yüksek bir mevkiiniz vardır. Bu sayededir ki; on iki seneden beri işgal ettiğiniz Cumhurbaşkanlığı mevkiinden ayrılırken küçülmeyeceksiniz, milletin nazarında yeni bir mertebeye yükseleceksiniz. Siyasi hayatınız bu memleket için kapanmamıştır. En tatlı, heyecanlı, en hayırlı ve verimli devriniz, bu saniyede muhalefet lideri sıfatıyla başlıyor.³⁷⁰

Bu seçimler Tank Zafer Tunaya'nın yorumu ile “...sakin ve vakur bir İnkılap mahiyetini taşımaktadır.”³⁷¹ Milletvekili olduktan sonra hapisten çıkan *Zafer* başyazarı Mümtaz Faik Fenik ise; “Vazife büyük ve çetindir” başlıklı 17 Mayıs 1950 tarihli yazısında; “Bu eşsiz mücadelenin, kansız ve şuurlu bir ihtilal” olduğunu belirtmiştir.³⁷² *Kudret* Gazetesi'nden Nurettin Ardıçoğlu da “Halk Partisi nasıl muhalefet yapabilir?” başlıklı yazısında:

“Yeni mecliste muhalefet, hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından zayıf kalmıştır. Halk bütün gücü ile CHP tahakkümü ve diktatörlüğünü yıkmaya koşarken, bu arada ölçü kaybolmuş ve karşımıza adeta tek bir partiden ibaret bir meclis çıkmıştır.”³⁷³ diyerek yine tek partili bir meclisin ortaya çıkaracağı sorunlara işaret etmek istemiştir.

Mümtaz Faik Fenik 23 Mayıs 1950 tarihli *Zafer* gazetesinde “İnönü'den Bayar'a” başlıklı yazısında İnönü'den övgüyle söz etmiştir: “Tarih elbette ki, Sayın İnönü'nün bu memlekete yaptığı büyük hizmetleri unutmayacak Lozan'ın banisi değerli asker ve devlet adamını takdirle yad edecektir.”³⁷⁴

Seçimleri kaybeden Necmettin Sadak ise Akşam'daki “*Eski işime başlarken*” başlıklı yazısında şöyle demiştir:

Hükümette bulunan bakanlardan hiçbiri seçimde kazanamadı. Bilmiyorum, böyle bir hadise herhangî bir memlekette bir partinin başına gelmiş midir? Bu halin

³⁶⁷ *Ulus*, 15 .5. 1950.

³⁶⁸ *Zafer*, 15.5.1950.

³⁶⁹ *Ulus*, 16 .5. 1950; *Zafer*, 16 .5. 1950.

³⁷⁰ *Vatan*, 16.5.1950.

³⁷¹ *Vatan*, 26.5.1950.

³⁷² *Zafer*, 17.5.1950.

³⁷³ *Kudret*, 20.5.1950.

³⁷⁴ *Zafer*, 23.5.1950.

Türkiye'de de bir daha görüleceğini sanmıyorum. Çünkü bu seçimler bir sel, bir yabancı gazetenin yazdığı gibi bir heyelan gibi geldi. Millet iradesinin açıkça beliren çokluğu, CHP Partisini iktidardan bir hezimet halinde devirmeyi tek hedef edinmişti.

Sadak bu yazısında DP'nin başa gelmesini olumlu karşılamış, yepyeni bir hükümeti Türk demokrasisi için eşsiz bir olay olarak ifade etmiştir.³⁷⁵

Başbakan Şemsettin Günaltay, seçimin arifesinde Vatan'a verdiği mülakatta şu sözleri söylemiştir:

Seçimin dürüst bir surette cereyan edeceği hakkında millete karşı verdiğimiz sözün tutulacağını ve seçim imtihanını insanlık huzurunda mükemmel bir surette geçirmemiz için ne yapmak mümkünse yapılacağını hadiseler ispat edecekler. Millete güven verecek istikrarlı ve modern bir iradenin nesillerden beri bir türlü temeli atılmamasından dolayı milletimiz çok felaket görmüştür. Mazinin acı tecrübelerinden ders alarak, bu noksanı ortadan kaldırmak ve parti menfaatlerinden çok evvel memleketi düşünmek zorundayız. Hadiselerin iyi niyetimi ispat edeceğini bildiğim cihetle benim için önemli olan nokta, elli yıl sonra bu devrin tarihini yazacak bir tarihçinin "Türkiye'de hakiki demokrasi idaresinin temel tutması ve vatandaşların ruhuna huzur ve emniyet gelmesi için feragatle çalışmış adamlardan biridir" hükmünü vermesidir³⁷⁶

Hüseyin Cahit Yalçın seçim sonuçları ile ilgili olarak "*İsmet İnönü'nün Zaferi*" başlıklı yazısında DP'nin iktidarı kazandığını, seçimlere iştirak nispetinin her türlü tahmin ve beklentinin üstünde olduğunu, bunun Türk Milletinin mukadderatını kendi eline almak azmini ispat ettiğini, DP'nin iktidara güç bir zamanda geldiğini, bu güçlüğün de dış politikanın zorluğundan kaynaklandığını yazmakta, iç politikada gelebilecek sarsıntının bir buhran şeklini almadan, normal bir tarzda cereyan edeceğini ümit ettiklerini ve irticayla mücadele konusunda Halk Partisi'nin daima DP yanında yer alacağını belirtmiştir. Yalçın yazısına şu şekilde devam etmiştir:

Seçimlerin gösterdiği umumi manzarayı bir tablo halinde temaşa ederken bundan çıkan manayı düşünürken bu sahnenin üzerinde İsmet İnönü'nün muhterem simasının ebediyet nurlarından vücuda gelmiş bir hale içinde yükseldiğini görüyoruz. Şu dakikada şahidi olduğumuz büyük İnkılâp O'nun eseridir. Atatürk demokrasi inkılabının temelini attı, heykelini İnönü yükseltti. İsmet İnönü o heykele can verdi.³⁷⁷

17 Mayıs 1950 Vatan Gazetesinde Nihat Erim "*Seçimin Neticesi ve Otuz beşler*" adlı makalede: "Millete faydalı olmak için çalışmaktan geri kalmayacağız. Tek Partili rejimin inkılapları yapmış partisinin kendi eliyle iktidarı devredecek şartları yarattığı artık tarihi bir hakikattir. Millet iradesinin bu şekilde tecelli etmesi karşısında CHP mensubu olarak saygı duymaktayım. Bugün dünya tarihinde bu şekilde bir iktidar devrine başka misal gösterilemez. Halk Partisinin meydana getirdiği seçim kanunu çok güzel işlemiştir..." demiştir.³⁷⁸

³⁷⁵ Akşam, 22.5.1950.

³⁷⁶ Vatan, 16.5.1950.

³⁷⁷ Ulus, 17.5.1950.

³⁷⁸ Vatan, 16.5.1950.

BBC Ankara muhabiri 1950 seçimlerini “DP'nin kat'i bir zaferi” şeklindeki yorumunda bu seçimlerin Halk Partisi için önemli bir sürpriz olduğunu söylemiştir. “Doğu Avrupa'daki memleketler tek parti sistemine dönerken ve demokratik hayatı kaybederken Türkiye Batı dünyasındaki yerini tayin etmektedir” sözleri ile Türkiye'nin 1950 seçimleri ile Batı demokrasisinde kendine yakışır bir statü elde ettiği belirtilmiştir.³⁷⁹

Zafer gazetesi 17 ve 18 Mayıs'ta dünya basınından verdiği örneklerle DP'nin seçim zaferinin yankılarını okuyucularıyla paylaşmıştır. Buna göre Amerikan gazeteleri Türkiye'nin Orta Doğu'da önemli bir rol oynayabileceğini ve yeni iktidarın özel sektör ve yabancı sermayeye karşı daha olumlu bir tavır alacağı konuları üzerinde de durmuşlardır. Amerikan gazetelerinden New York Times, “*Türkiye demokrasiye oy verdi*” başlıklı yazıda şunları aktarmıştır:

Türk seçimlerinin hayret verici neticesinden yalnız Türkler değil, garp demokrasileri de hakkıyla gurur duysalar yeridir. Bir zamanlar Avrupa'nın hasta adamı adıyla anılan bu eski memleket, şimdi bizim inandığımız ve özlediğimiz cihana yeni bir kura efradı gibi katılmış bulunmaktadır.

New York Herald Tribune de “Türkiye bir istihale geçiyor” başlıklı yorumda; “Türkiye bir Cumhurbaşkanlığı diktatöryasından şimdi demokrasiye doğru planlı nizamlı ve emsalsiz süratle bir istihale geçirmektedir” denilmiştir. Yine kan dökülmeden gerçekleşen 1950 seçim ihtilalinin başarıcısı Halk Partisi ve İnönü'nün kendilerinin değiştirdiği seçim kanununa kurban gittiği bunun da kaderin bir oyunu olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁰

Seçim Sonrası Dönemde Ordu ve Darbe Söylentileri

Türk siyasi tarihinde yeni bir dönem açan 1950 seçimleriyle birlikte darbe söylentileri de Ankara kulislerinde konuşulmaya başlanmıştır. 1950 seçimlerine müdahale edilmesi endişesinin asılsız olduğu söylenemez. Seçimlerden birkaç ay önce Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe, Nihat Erim aracılığıyla İnönü'ye çok partili siyasete geçişten duyduğu endişeyi iletmiştir. İnönü de liberalleşmenin önemini anlatmak ve ordunun siyasetin dışında kalması gerektiğini vurgulamak için Ankara'dan İstanbul'a giderek³⁸¹ Tınaztepe ve diğer generallerle görüşmüştür. 9 Haziran 1950 tarihli Hürriyet gazetesindeki bir haberde komutanların 14 Mayıs akşamı Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir emri olup olmadığını sordukları iddia edilmiştir. Seçimlerden hemen sonra dört üst rütbeli komutan İnönü'ye gelerek sonuçların iptali için darbe yapmayı önermiş, İnönü ise öneriyi reddetmiştir.³⁸² Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman'ın DP liderlerine ordunun seçim sonuçlarına saygılı olacağını söylemesi ortamı rahatlatmıştır. Hale'e göre, seçimlere müdahale edilmemesinin sebebi “kısmen ordunun tarafsızlığa tam sadakatinden çok, Menderes yanlıları ve karşıtları olarak bölünmüş olması”dır.³⁸³

Bu olay, ordudaki CHP ve DP yanlısı hizipler arasında bir hesaplaşmadan ibarettir. DP'li eski Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'na göre ordu içinde alt rütbedeki subayların bir kısmı

³⁷⁹ **Vatan**, 16.5.1950.

³⁸⁰ **Zafer**, 17-18.5.1950.

³⁸¹ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s. 251.

³⁸² Neziroğlu, a.g.m., s. 1238; William Hale, “**Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s. 88.

³⁸³ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s. 88.

Demokrat Parti iktidarından, ordunun yalnız savaş zamanlarında değil, sulh zamanlarında da memleket idaresinde imtiyazlı bir yeri olmasını istemektedir. Yüksek rütbeli subaylar ise ordunun o güne kadar kabul edilmiş imtiyazlı mevkiine dokunulmaması gerektiği düşüncesindedirler. Çünkü, subayların devlet teşkilatında memur sayılmayacağını kabul etmektedirler.³⁸⁴

5 Haziran 1950’de bir albay, Başbakan Adnan Menderes’e 8–9 Haziran gecesi yeni hükümete karşı bir darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştur. İhbar öncesinde Ankara-Erzurum arasında kurye görevi yapan bir grup askeri uçağın şehir ve köylerden geçerken halka İnönü etrafında mutlak surette toparlanılması gerektiği çağrısı yapan beyannameler atması³⁸⁵ DP iktidarını tedirgin etmiştir. Menderes de Bayar’la görüşmesinin ardından 6 Haziran’da ordunun üst kademesinde Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman, Genelkurmay İkinci Başkanı, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları ile ordu komutanlarını içeren geniş çaplı bir operasyon yapmıştır. Darbe söylentileri sonucunda kuvvet komutanlarıyla birlikte 15 general ve 150 albay emekliye ayrılmıştır.³⁸⁶ Operasyonun ardından Menderes’in orduya hakim olduğu söylenebilir.

1952 yılında Seyfi Kurtbek’in Milli Savunma Bakanı olmasından sonra ivme kazanan ordu içindeki reformlar, eski ve otoriter generallerin etkisizleştirilmesini hedeflemiştir. 1953’te üst düzey gelenekçi generallerin tasfiyesi, DP içinde Seyfi Kurtbek’e yönelik komploların da başlangıcını oluşturmuştur. Seyfi Kurtbek’in, Enver Paşa’nın 1914’te yaptığı gibi, orduyu temizleyip ardından da Savunma Bakanlığını bütün iktidarı ele geçirmenin atlama tahtası olarak kullanacağı söylentileri çıkarılmıştır.³⁸⁷ Önceleri gelenekçi ve İnönü’ye sadık generalleri tasfiyesi nedeniyle destek alan Kurtbek’in bu söylentiler sonrasında istifaya zorlanması, reform programını da kesintiye uğratmıştır. Bu gelişmeden sonra DP’nin iktidar olmasını, CHP’ye ve onun kurumlarına karşı sevinçle karşılayan genç subaylar kuşağı, DP’nin devrim niteliği taşıyan kararlara imza atmasını beklemişlerdir. Ancak DP’nin süreç içerisinde gelenekçi tarzın devamından yana tutum sergilediğini düşünmeye başlamışlardır. Nitekim Kurtbek’in istifası genç subayların 1950 öncesi DP’ye bakışını bir anda tersine çevirmiştir.³⁸⁸ 1954 seçimlerinden sonra Menderes’in, halen İnönü’nün etkisinde olduğundan kuşkulandığı ordu ve mensuplarına sırtını iyice döndüğünü görmek mümkündür. Özellikle “*Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım*” dediğine dair söylentiler ordu içinde dalgalanmalara yol açarak subayların kızgınlığını arttırmıştır.³⁸⁹ Bu olay bundan sonra kurulacak cuntaların da habercisi olmuştur.

1950-1954 Döneminde DP Hükümeti

İç Siyasi Durum

Füilen 22 Mayıs 1950’de iktidarı devralan DP’ye karşı CHP’nin alacağı tavır hiç de öyle bekle ve gör tarzında gelişmemiştir. CHP’liler, başta liderleri olmak üzere, DP’nin halkı aldatarak

³⁸⁴ Samet Ağaoğlu, **DP Doğuş ve Yükseliş Sebepleri/ Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 217-218.

³⁸⁵ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 66.

³⁸⁶ **Milliyet**, 7.6.1950. Gürman 27 Mayıs’tan sonra Kurucu Meclis Devlet Başkanı Temsilciligi (6 Ocak 1961 - 15 Ekim 1961) yapmıştır.

³⁸⁷ Hale, a.g.e.,s.93

³⁸⁸ Ahmad, a.g.e., s. 134.

³⁸⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 7.

iktidar olduğunu; gerçekleştirilmesi imkânsız vaatlerle kandırma siyaseti izlediklerini tekrarlayıp durmuşlardır. Yıkıcı muhalefetin en bariz örneklerinin sergilenmeye başlanacağına bu şekilde gösterilmesi karşısında DP'nin tavrı da aynı sertlikte olmuştur.

DP seçimi kazandıktan sonra halkı yücelten ve ona gerçek değerini atfetmeyi vadeden bir retoriği getirmiştir. Parti liderleri konuşmalarında ve beyanlarında sürekli olarak halk üzerine vurgu yapmışlardır. Örneğin Menderes bir röportajında, Kemalist elite karşı yapılan reformların gerçek muhafızının Türk milleti olduğunu ilan etmiştir.³⁹⁰ Sık sık halkın aslında muhalefetin öngördüğü gibi cahil ve gerici olmadığını ifade etmiştir. Ancak DP popülizmini bu şekilde sadece halkın yüceltilmesi olarak yorumlayıp geçmek böyle bir söylemin siyasal açılımlarını göz ardı etmek olur. Nitekim DP'nin anti-elitist vurgusu siyasal elit karşısındaki her kesimin bir bütün olarak algılanmasıyla paralel bir gelişme göstermiş ve sonunda Parti tüm milleti temsil eder bir hal almıştır. Öyle ki Parti'nin önde gelenlerinden İhsan Yurdoğlu bir konuşmasında “*Bütün milleti etrafına toplayan DP'nin davası bir parti davası değil; bütün Türk milletinin müşterek hüriyet ve kurtuluş davasıdır*” demektedir. Bu bağlamda DP milli iradeyi temsil ettiğini iddia etmiş ve bu kavram partinin izlediği politikaları meşru bir zemine oturtması için sürekli başvurduğu bir savunma mekanizması haline gelmiştir.³⁹¹

Mustafa Erdoğan'a göre DP ile başlayan süreç, bürokrasiden demokrasiye, başka bir deyişle “memurların iktidarı”ndan “halkın iktidarı”na geçiş olarak da tanımlanabilir. 14 Mayıs, bürokratik iktidarın sonu olmuş ama Türkiye’de hala bürokratik tutuculuğun etkisi tam olarak kırılmamıştır. Bürokratik iktidarın “transandantal” (müteal, aşkın) devletinin yerini “enstrümental” (araçsal) devlet almaya başlamış, böylece “kutsal” (kendi kendinin amacı olan) devlet kavramı etrafında örülmüş bulunan bürokratik ideoloji zayıflamaya başlamıştır. Bu ise devlet ağırlıklı bir yönetim modelinden toplum ağırlıklı bir siyasete geçiş demektir. Başka bir ifadeyle, DP ile birlikte toplum ağırlıklı siyasal sistem, soyut “devlet” aleyhine genişlemeye başlamış ve böylece vesayetçi demokrasi anlayışı temelsiz hale gelmiştir. Türk demokrasisinin bir noktada doğum tarihi olan 14 Mayıs 1950’den itibaren siyasetin sosyolojik tabanı değişmeye başlarken, değişimin bazı kültürel uzantıları da ortaya çıkmıştır. Böylece, Osmanlı döneminden beri “seçkin” kültürü olarak halka yabancılaşmış olan “merkez”in değerler kadrosu ile “çevre”nin kültürü birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın Türk siyasal kültürünün iki yönlü olarak demokratikleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. İlk olarak, siyasal kadroların geleneksel seçkin kültürü halkın değerlerinden etkilenmeye başlaması suretiyle bir bakıma halkla bütünleşmenin yolu açılmış, bu ise siyasal kültürümüzdeki devlet merkezliliğinin yerini sivil toplum-merkezliliğine bırakma eğilimini ortaya çıkarmıştır. İkinci yön, halk arasında vatandaşlık ve demokrasi bilincinin gelişmesinde kendini göstermektedir. Siyasete katılmanın kendisi açısından oldukça “fonksiyonel” olduğunu ve bu katılmada kendi değer ve beklentilerinin, kendi dilinin etkili olduğunu gören halk, sisteme yabancılaşmadan kurtulmaya başlamıştır. Bu suretle oluşan yakınlaşma duygusu ve siyasal sistemi benimseme tutumu halkın geleneksel baskıcı devlet kavrayışını terk etme eğiliminin de başlangıcı olmuştur. Bu değişimin özünde saklı temel anlamı popüler kültürün demokratikleşmesi olarak adlandırılabilir.³⁹²

Bu çerçevede DP'nin ilk yıllarında yaptığı en önemli icraatların başında Türkçe okunan ezanın tekrar Arapça okunmasına dair kanunun Meclis’e sunulup kabul edilmesi olmuştur.

³⁹⁰ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s. 351

³⁹¹ Fulya Özkan, “1950’lerin Popülizm Açısından Bir İncelemesi”, *Journal of Historical Studies*, No.2, İstanbul, 2004, s. 32.

³⁹² Erdoğan, a.g.e., s.58.

Gazetecilerin bu konu hakkında sorduğu sorular üzerine Başbakan Menderes’in gazetelerde yayınlanan açıklaması şu şekildedir:

Her taassup, cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatın iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk birtakım hazırlayıcı ön inkılaplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmek lüzumunu hissetti. Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretten neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir, diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye’sine zemin hazırlamıştır. Ezanın Türkçe okunmasına mukabil camii içinde bütün ibadet ve dualarının din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arz ettiğim gibi, geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır.³⁹³

DP iktidarının ilk bir kaç yılında hava şartlarının uygun olmasıyla hasadın bollaşması, ekonominin iyileşmesi DP için nüfusun büyük bir kısmının yaşadığı kırsal kesimin oylarını garantilemiştir. CHP’nin DP’ye yönelik klasik irtica söylemlerine karşı (o yıllarda Ticanilerin Atatürk heykel ve büstlerine yönelik saldırıları vardı) 25 Temmuz 1951’de Atatürk’ü Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Dini istismar ediyor gerekçesiyle 8 Temmuz 1953’te Millet Partisi kapatılmıştır.³⁹⁴

1953’te çıkarılan 6195 Sayılı Kanun’la CHP’nin tek partili yıllarda devşirdiğini iddia ettiği malları haksız iktisap şeklinde niteleyerek hazineye aktarılmasını sağlamıştır.³⁹⁵ CHP’nin bu kanun karşısında muhalefeti daha da sertleşmiştir ve 1954 seçimleri öncesinde yapılan bu düzenlemeyle DP’nin siyasi arenada rakipsiz kalmaya yöneldiği; bunun da açıkça diktaya gitme niyetinin göstergesi olduğu dillendirilir olmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte Halkevleri kapatılmış ve Köy Enstitüleri Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştür. 1954 genel seçimlerinin arifesine gelindiğinde, ülkenin genel görünümü şöyle özetlenebilir: Türkiye Batı’nın en sadık dostlarından biridir; dışta ve içte azgın bir komünizm düşmanlığı egemendir. Halk, henüz enflasyon ve yokluğa dönüşmemiş olan iktisadi liberalizmin sağladığı genel ekonomik canlanmadan ve bürokrasinin gücünün kırılması olmasından hoşnuttur. DP içinde Menderes’in kişisel yönetimi giderek yoğunlaşmıştır.³⁹⁶

Ticanilerin Atatürk Heykellerine Yönelik Saldırıları

DP iktidarının ilk günlerinde, iç siyasette bir tarikatın ismi öne çıkmaktadır: Ticaniler. Söz konusu tarikat mensupları Atatürk heykelleri üzerine yoğunlaştırdıkları saldırılarıyla gündeme gelmişlerdir.³⁹⁷ DP iktidarında adını Atatürk büstlerine yapılan saldırılarla duyuran Ticanilerin lideri Kemal Pilavoğlu’nun 1950 seçimlerinde CHP Ankara milletvekili adayı olduğu bilinmektedir.³⁹⁸

³⁹³ *Cumhuriyet*, 16.6.1950.

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 8.7.1953, s.1.

³⁹⁵ Turan Güneş, “CHP’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında 6595 Sayılı Kanunu İptal Eden Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine”, *AÜSBF Dergisi*, Yıl 1963 Cilt 18 Sayı 3, 345–361.

³⁹⁶ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 124.

³⁹⁷ “Ticani meczuplarına karşı geç kalmış ilk tedbirler. Menfur Ankara taarruzundan sonra tarikatın şeyhi Pilavoğlu ile 10 müridi tevkif edildiler”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1951. “Ankara’da bir Atatürk büstü daha kırıldı”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1951.

³⁹⁸ Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951* (Cüneyt Arcayürek Açılıyor–1), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.216.

Ticani eylemlerinde, tek partili idarenin sona ermesi karşısında coşkuya kapılan bir grubun böylesi aşırı bir refleks göstermesinin birkaç sebebi olabilir. Bunlardan ilki, tek partili yıllar boyunca uygulanan militan laikliğin yarattığı tepkinin fevri bir ifadesi şeklinde açıklanabilir. İkincisi, milli şef döneminde Atatürk yerine İnönü'nün ön plana alınmasıyla açıklanabilir. Nitekim, bu kesimlerin, rejime yönelik tepkilerinde, İnönü'den ziyade Atatürk'ü daha kolay bir hedef olarak görmeleri manidardır. Özellikle 1938–1946 arasında Atatürk'ün isminin ve hatırasının unutturulması yönündeki kimi faaliyetler karşısında, bu kesimlerin Atatürk'e yönelik olarak yapılacak saldırılarda hoş görüleceklerini düşünmeleri için gayet olumlu bir ortam mevcuttur.

Son olarak adı geçen Tarikat liderinin, dönemin CHP'siyle olan güçlü irtibatı; henüz eski tek parti yönetiminin bendesi olmaktan kurtulamamış kimi derin yapılanmaların, böyle bir tertip tasarımlarına da neden olmuş olabilir. Muhalefet dönemindeyken komünizmden irticaya kadar birçok unsurla irtibatlı olduğu ithamıyla yaftalanan DP'nin iktidara gelişi sonrasında, adeta “biz dememiş miydik?” intibai da bu şekilde ortaya konulmak istenmiş olabilir.

Bu eylemlerin neticesi hukukî bir düzenleme olmuştur. Atatürk'ü Koruma Kanunu, CHP'lilerin nispi muhalefetine rağmen kabul edilmiştir.

Kore Savaşı

DP Hükümeti 25 Temmuz 1950 günü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin talebi üzerine 4509 kişilik Türk Savaş Birliği'nin Kore'ye gönderilmesine karar vermiştir.³⁹⁹ Kore Savaşı'na katılma kararı, Türkiye'nin DP ile yeni bir dış politika belirlediğinin bir göstergesidir. İnönü, gazetecilere verdiği demeçte: “Karar, TBMM'den geçirilmemiş ve memleketi savaşa götürecektir böyle önemli bir konuda muhalefet partisiyle fikir teatisinde bulunulmamıştır” diyerek DP'nin kararını eleştirmiştir.⁴⁰⁰

Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur “Bugün Birleşik Amerika Kore'de savaşa atılmışsa bunu orada pek büyük Amerikan ideali olduğu için mi, Birleşmiş Milletler ülküsünü kurtarmak için mi yapmıştır” sözleriyle Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkmıştır. Yeni Sabah ve Ulus gibi gazeteler de “ihtiyatsızca” alınan bu kararı eleştiri bombardımanına tutmuşlardır. Öte yandan CHP'nin Kore Kararı'na ilişkin tavrı net değildir. Böyle bir konuda niçin kendisine danışılmadığını sormuş, ama kararı onaylayıp onaylamadığını açıklamamıştır. Kore Kararı TBMM tatilde iken alınmış olduğu için kararın TBMM'de onaylanması Kasım ayında gerçekleşebilmiştir.

Bu, aslında Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta Batı Bloğu tarafında yer aldığını göstermek için yaptığı bir siyasi manevradır. Bunun neticesinde, Türkiye 1952'de NATO'ya tam üye olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl NATO'nun isteği üzerine komünizme karşı gayri nizami harp yapacak Seferberlik Tetkik Kurulu, daha sonraki adıyla Özel Harp Dairesi kurulmuştur.⁴⁰¹

Halkevleri ve Köy Enstitülerinin Kapatılması

³⁹⁹ Cumhuriyet, 25.7.1950, s.1.

⁴⁰⁰ Cumhuriyet, 29.7.1950, s.1.

⁴⁰¹ Cumhuriyet, 19.2.1952, s.1.

Halkevleri 1931 yılında CHP tarafından kurulmuştur. 1931 kongresinde CHP tüzüğüne “Halkevleri” hakkında bir madde eklenmiştir. Uzun incelemelerden sonra Halkevleri için etraflı bir yönetmelik hazırlanmıştır. Buna göre Halkevleri, halkla sıcak iletişim kuracak, halk değerlerinden de kaynaklanacak kültür merkezleri diye düşünülmüştür. Her yurttaşın ilgi alanına göre katılımını sağlamak başlıca hedeflerdendir. Halkevleri özel statüde kuruluşlar oldukları halde, kamu hizmeti görecekler ve devletin bazı hizmetlerine yardımcı olacaktır. Halkevleri bu programla, 19 Şubat 1932’de açıldı. İlk defa on dört il merkezinde; ikinci aşamada Haziran 1932’de yirmi il merkezinde birden faaliyete geçmiştir. 1933 yılında, çeşitli il ve ilçelerde yirmi bir Halkevi daha açmıştır. 1938’de sayıları 209’u bulmuştur. 1951’de ise Türkiye’de 404 Halkevi bulunmaktadır. Halkevleri Cumhuriyet tarihinde iz bırakan etkin bir kurum olmuştur. Tek parti rejiminin doğal sonucu CHP’ne bağlı kuruluşlardır. Çok partili hayata geçilince, siyasal sorun olmuştur. Gerçi, CHP yönetimi Halkevleri’nin çok partili rejim gereği parti ile bağlantısının kesilmesini düşünmüş ve bu doğrultuda karar almıştır. Ancak bu düşünce uygulamaya geçirilememiştir.⁴⁰²

Halkevleri, çok partili yaşama geçilmesinden itibaren tartışma konusu olmuştur. DP’ye göre Halkevleri, halkı ve gençliği CHP ideolojisi doğrultusunda eğitmek amacıyla kurulmuştur. Yönetimleri tamamıyla CHP’nin merkez ve yerel örgütleri tarafından üstlenilmiştir. Gereksinimleri ise Parti tarafından ve genel bütçeden karşılanmaktadır. Bu durum karşısında DP Milletvekillerinden bir grup, Halkevlerinin yeni bir tüzüğe bağlanması için kanun teklifi verdiler.⁴⁰³ Daha sonra Halkevlerine yapılan yardım tutarı, Maliye Bakanlığınca incelenmeye başlanmıştır.⁴⁰⁴ CHP’nin Halkevleri yoluyla tasarrufuna geçirdiği malların hazineye geri verilmesine dair kanunun görüşmeleri esnasında, CHP’liler, CHP’nin mallarıyla ilgili görüşlerini belirttikten sonra salonu terk etmişlerdir. Kanun teklifi, DP’lilerin oylarıyla kabul edildi ve iki gün sonra Halkevleri kapatılmıştır.⁴⁰⁵

Köy Enstitüleri ise, hemen II. Dünya Savaşı’nın başlarında 17 Nisan 1940 günü resmen on dört yerde birden kurulmuştur. Temel amacı kırsal kesimde sıkıntılı olan eğitim ihtiyacının görülmesi olarak belirlenmiştir. Köy Enstitülerinde öğrenim, ilkokuldan sonra beş yıl olarak programlanmıştır. 1947 yılına kadar, her öğrenim yılında yarı yarıya dengelenen kültür ve teknik-tarım derslerinin ağırlıkları o yıl değiştirilmiştir. Yeni program, kuramsal genel kültür derslerini arttırmıştır. Bu değişiklik, başından beri Köy Enstitülerine karşı çıkan çevrelerin savaş sonrasında etkinliklerinin artması karşısında, savunma için bir şeyler yapma gayretinin işaretidir.⁴⁰⁶ Köy Enstitülerinde CHP’li Millî Eğitim Bakanı, Reşat Şemsettin Sırer döneminde ilk darbe vurularak, orijinal yapısı ve amacından sapıtılmaya çalışılmıştır. Kırsal kesimden alınan köylü çocuklarının üretici ve yaratıcı bir eğitim sürecinden sonra, yine o kesime gönderilerek önderlik etmesini ve aynı zamanda da Türk Devriminin ideolojisini, dolayısıyla CHP’yi dinç tutması öngörülen bu kurumlar, feodal çevrelerde büyük bir rahatsızlığın oluşmasına yol açmış ve Sırer döneminde orijinal yapı ve amaçlarında sınırlamaya gidilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰² Murat Katoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat, Sina Akşın (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980**, C-4. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.451.

⁴⁰³ Cumhuriyet, 15.6.1950.

⁴⁰⁴ Cumhuriyet, 1.9.1950.

⁴⁰⁵ Milliyet, 7-9.8.1951.

⁴⁰⁶ Katoğlu,a.g.m., s.407.

⁴⁰⁷ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara, 1992, Hacettepe Üniv. Doktora Tezi, s. 861-62.

Köy Enstitüleri, demokratik çok partili hayata geçildikten sonra, siyasal gündemin ve yaklaşımların bir unsuru olmuştur. İlerleyen yıllarda Enstitü çıkışlılar, tutucu siyasal iktidarlarca genellikle hor görülmüşlerdir. Eğitim dünyasında ve aydın kesimlerde bir “Enstitülü” ayrımı yaşanmıştır. Merkezci siyasal yaklaşımların yanı sıra bazı sol anlayışlar da enstitüleri eleştirmiş, uygulamanın ve ürünle-rinin sol düşünceyle bağdaşmazlığını vurgulamışlardır. Bu düşüncenin özünü “kırsal kesim insanını, kırsal kesimde yaşamaya mahkûm etmek” biçiminde formüle edilmiştir.⁴⁰⁸

DP iktidara geldikten sonra, bu eğitim kurumları, komünizm propagandası yapıldığı gerekçesiyle, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin çabaları ile 1954 yılında çıkarılan 6234 sayılı yasayla Köy Enstitüleri ile öğretmen okulları birleştirilmiş ve Enstitüler sıradan öğretmen okulları haline getirilmişlerdir.⁴⁰⁹

1954 Seçimleri ve Sonrası Dönem

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP 503, CHP sadece 31 sandalye kazanmıştır. DP ekonomideki gelişme sayesinde seçimlerde de başarı göstermiş ve seçimin galibi olmuştur. Seçim sistemi sayesinde %57'ye yakın oy almış ama milletvekilliklerinin %93'ünü kazanmıştır. CHP ise oyların %35'ini almış ama milletvekilliğinin ancak %6'sına sahip olabilmıştır. Köylü Partisi 5, bağımsızlar ise 10 milletvekili kazanmıştır. Parlamento aritmetiği, DP'ye geniş bir hareket alanı sağlamıştır. DP, meclis çoğunluğu ile ulusal iradeyi özdeşleştirmiştir.

1954 seçimleri CHP açısından yeni bir umut olarak görünmüştür. Fakat seçim sonuçları 1950 seçimleriyle kıyaslandığında iktidarın gücünü perçinlediği; muhalefetin ise erimeye başladığını gösterir nitelikte olunca, CHP için derin bir hayal kırıklığının yaşandığını söylemek mümkündür. 1954 seçim sonuçları CHP içinde partinin son iktidar yılında başvekili olan Şemsettin Günaltay tarafından, kısa süreli de olsa bir lider tartışmasının yapılmasına neden olmuştur. Günaltay, başında İnönü'nün bulunduğu bir CHP'nin asla iktidar olamayacağını beyan eden cümleler sarf etmiştir.⁴¹⁰

Menderes'in 1954 seçimlerinde oyunu arttırıp iktidarda kalması, 1950'den beri devlet kurumları açısından duyduğu kuşku-ları bir kenara atmasına neden olmuştur. DP üst yönetiminin 1950'de büyük bir başarı kazanmalarına rağmen bürokrasiye olan güvensizlikleri belirgindi. İsmet Paşa'ya sadakatinden kuşku-landıkları orduya karşı bir tedirginlikleri vardı. Karizmatik bir görüntüsü olmamasına rağmen İnönü, Atatürk'ün sadık silah arkadaşı ve ülkenin en kıdemli devlet adamı olarak saygı görmekteydi. DP'liler “Paşa Faktörü” dedikleri şeyle, yani ordunun ve bürokrasinin önderlik ettiği “zinde kuvvetleri” temsil eden İnönü ile, kendilerini karşı karşıya bulmuşlardı.⁴¹¹

1954 yılında ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Elverişli hava koşulları bitmiş, tarımsal üretim gerilemiştir. Kore Savaşı bitmiş, dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermiştir. DP, seçim havasına girerek iktisadi kuralları bir kenara itmek durumunda kalmıştır. Daha az büyüme ve daha az harcama yapmayı tercih etmemiştir. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

⁴⁰⁸ Katoğlu, a.g.m., s.408.

⁴⁰⁹ Cumhuriyet, 28.1.1954.

⁴¹⁰ Toker, **DP Yokuş Aşağı** (Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973), ss.42–45.

⁴¹¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 34.

devreye sokulmuştur. Buğday yüksek fiyatla alınmış, ama kentliye de ucuz ekmek yedirilmiştir. Aradaki fark TMO'nun zararı olarak görünmüştür. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olmuş ve döviz darboğazı gündeme gelmiştir. Dış kredi arayışı başlamıştır. Hükümetin başvurusu üzerine Ankara'ya ilk kez IMF heyeti gelmiştir. IMF klasik reçetesini önermiştir: “Harcamaları kısın, KİT ürünlerine zam yapın ve dış ödemeler dengesini için yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirin.” Hükümet seçime giderken “kemer sıkılmak” niyetinde değildir. Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirmiştir. Siyasal ve toplumsal muhalefet güçlenmiştir. Bu nedenle ekonomik önlemler ertelenmiş, seçim tarihi ise bir yıl erkene yani 1957'ye alınmıştır.

1954–1957 yılları bir anlamda DP'nin gösterdiği performansın geniş kitleler nezdinde sorgulanır olduğu bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Bürokrasinin asker ve sivil kanadının var olan geleneksel muhalefetine, iktisadi darboğazın olumsuz etkileriyle bunalan kitlelerin hoşnutsuzluğu da eklenince zaten parti içi hizipleşmelerin neredeyse zirve yaptığı DP, bölünme sürecine girmiş, bu süreç Hürriyet Partisi'nin kurulmasıyla somutlaşmıştır.⁴¹²

6-7 Eylül Olayları

6–7 Eylül Olayları olarak anılan süreç, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yanındaki Türk konsolosluğunun bahçesine atılan iki bombadan birinin patladığı, evin ve konsolosluk binasının camlarının kırıldığı haberi ile başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, üç büyük kentte halkın sokağa dökülmesi ile başlamıştır. 6–7 Eylül olayların bu şekilde hızlı ve yıkıcı gelişmesinde Selanik'te Atatürk'ün evinin Rumlar tarafından bombalandığı haberinin öğle ajansına saat 13:00'te ulaşıp İstanbul Ekspres gazetesinin ikinci baskısını yaparak iki saat içerisinde İstanbul'da 1300 adet civarında satılması etkili olmuştur.⁴¹³

Bomba haberi üzerine “Kıbrıs Türktür Derneği” ve üniversite öğrencileri tarafından bir nümayiş düzenlenmiş ve gruplar halinde Taksim'e doğru yürüyüş başlamıştır. Taksim alanında saat 19.00'dan itibaren başlayan gösterilere katılanların sayısı gittikçe artmış, büyük bir galeyana kapılan halk; başta Beyoğlu olmak üzere, azınlıkların, çoğunlukta yaşadıkları semtlerde yangınlar çıkaracak, mağazaların vitrinlerini kırarak kiliselere ve mezarlıklara saldırlarda bulunacaklardır. Olaylar kısa bir süre sonra, adeta bir yağmaya dönüşecektir.⁴¹⁴

DP iktidarı olayların ağır bir komünist tertip ve tahribat olduğunu beyan ederek şöyle bir tebliğ sunmuştur:

“Kıbrıs meselesi etrafında cereyan eden hadiseler dolayısıyla aylardan beri umumi efkârda hâsıl olan şiddetli heyezana inzimamen Selanik'te aziz Atatürk'ün evine ve konsolosluğumuza karşı tertiplenen suikast; kısmen maksatlı ve hainane kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş hareketlerine sebep olmuş ve bu hal bilhassa İstanbul'da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir. Bu esnada büyük ekseriyeti Rum vatandaşlarımıza ait olmak üzere dükkân ve mağazalara girilmek suretiyle büyük tahribat yapılmış olduğunu en derin teessür ve teessülerimizle ifade etmek isteriz. Denilebilir ki dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla ağır bir komünist tertip ve tahrikler ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır. Bu şuarsuz

⁴¹² Konu hakkında yapılmış yüksek lisans tezi için bkz. Sibel Demirci, **Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

⁴¹³ **İstanbul Ekspres**, 6.7.1955, s. 1 (2. baskı)

⁴¹⁴ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s.33.

ve memleketin yüksek menfaatlerine kastedici hareket, bir kısım milli serveti yok etmekle beraber, bütün hakları Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun teminatı altında bulunan Türk Vatandaşlarından bir kısmını da tafelsi ağır zararlarla uğratmış ve büyük bir felaket halini almış bulunuyor. Bu vatandaşlarımızın maruz kaldıkları zararları süratle telafî ve tazmin hiç şüphesiz yok ki, devletlik vasfının icaplarından ve bu icap yerine getirilecektir. Bu hadiselerin şiddete ihlal ettiği amme huzur ve asayişini yeniden ve derhal tesis için bütün gerekli tedbirler alınmış ve alınacaktır. Hadiselerin cereyanı sırasında en acil bir tedbir olmak üzere İstanbul ve İzmir’de fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ve fakat, hükümet kuvvetlerinin vaziyete hakim olmaları üzerine kaldırılmıştır. Maksatlı ve şursuz tahriklerin de büyük tesiri bulunan bu çok acıklı hadisenin doğrudan doğruya alet ve failleriyle bunu tertip ve tahrik edenler mutlaka ve süratle cezalandırılacaktır. Şimdiye kadar birçok tahrikçiler yakalanmış ve bunlar hakkında kanuni takibata başlanmıştır. Şuur ve idrak sahibi memleketin yüksek menfaatlerine hürmetle bağlı bütün vatandaşlarımızın hükümet icraatına yardımcı olmaları bugün en mühim vatan vazifesidir.”⁴¹⁵

10 Eylül 1955 tarihinde TBMM Yüksek Reisliğine verilen dilekçe çerçevesinde başlayan görüşmelere muhalefet partisi adına CHP Malatya milletvekili İsmet İnönü şunları söyleyerek başlamıştır:

...6-7 Eylül hadiselerinde kayıplarımız, asıl manevi cihetten pek ağırdır. Vatandaşın el sürülmez hakları kanun himayesi, hukuk devleti gibi mefhumlar da ağır sarsıntılar geçirdi. Bu hareketler, vatani cehennem kılan, Türk milletini medeniyet ailesinde leklemek isteyen teşebbüslerdir. Her manasıyla milli bir felakete uğradık. Tecavüzleri büyük, alıcenap, masum milletimiz bir baştan öbür başa ret ve tel’in eder. Tecavüzlere TBMM asla müsamaha etmeyecektir... Hadiselerin her tarafı karanlıktır. Bu kadar tertipli ve teçhizatlı bir tecavüz ne vakitten beri, nasıl hazırlanmıştır? 6 Eylül saat, öğleden sonra, 5-6’dan itibaren vahim tabiatta başlayan tecavüzler serbestçe nasıl geliyor? Nihayet askeri kuvvetler, sivil idarenin talebiyle derhal yardıma gelebilirlerdi... Hadise yerleri de büyük askeri merkezlerdir. Hep bildiğimiz hicap ve elem verici tereddüt mevzularını tekrarlamayacağım. Hadiselerin hazırlanışı ilerleyiş seyrinin mutlaka meydana çıkmasını isteriz. Tecavüzlerin karakteri de tetkik edilmeye değerdir...⁴¹⁶

Konuşmadan anlaşılacağı üzere bu olayın karanlık odaklar tarafından tertip edildiği İnönü tarafından dillendirilmiştir. DP’nin İstanbul milletvekili Aleksandros Hacopulos ise olaylarla ilgili şunları söylemiştir:

...Bu hadiselerin vukuu anından itibaren pek muhterem Hükümet Reisimiz Adnan Menderes ve kıymetli vekillerimizin sarf etmiş oldukları ve sarf etmekte devam ettikleri muazzam gayret ve gösterdikleri hakiki ve kardeşane alakadan dolayı kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Ellerinden geldiğini yapacaklarına da eminim. Dinin Hristiyan olması hasebiyle değil, bir Türk Vatandaşı ve bu milletin mümessili olarak medeniyetimize ve tarihimize vurulmuş olan bu darbe beni son derece üzmüştür, üzmemesine de imkan yoktur... Rum vatandaşlarımızın maddi zararlardan ziyade memleketimizin düşer olduğu manevi zarardan dolayı daha ziyade müteessir olduklarını burada kati olarak ifade etmek isterim. Asil Türk milleti bu hareketleri cezasız bırakmayacaktır. Türk milletinin alınna ve tarihine kara leke sürmek isteyenlerin bu alçakça hareketlerinin tekerrürüne meydan verilmeyeceği aşikârdır. Bunlar medeni ve hür milletler camiası içindeki şeref ve haysiyet ve itibarımızı rencide etmek istemişlerdir. Bütün medeni dünyanın

⁴¹⁵ Akşam, 7.7.1955, s.1

⁴¹⁶ TBMMZC, C:8, İ:1, 10.7.1955, s.668-669.

gözleri bize çevrilmiştir. Bunun maddi ve manevi zararlarını kısmen dahi olsun muhakkak ki telafi edeceğiz. Hepinizden bunu beklerim.⁴¹⁷

Başbakan Adnan Menderes ise olayların arkasında farklı odakların olabileceğinden bahsetmiştir:

Talebe Cemiyetleri, Kıbrıs Cemiyeti, daha başka ve bu kabil teşekküller gibi, mevcut kanunlarımızın himayesi altında kurulmuş olan Cemiyetler, bir takım muzır eşhasın, muzır faaliyetlerin meşrutiyet kisvesini ve siperini teşkil etmiş oldular. Hadise nasıl başladı? Hadise bir gençlik, bir talebe grubunun harekete geçmesiyle başladı. Bu bir anda İstanbul'un her tarafında hazırlanmış olan ruhların ve insanların birden harekete geçmesiyle bütün İstanbul'u sarmış oldu. Şimdi bunun teferruatına ve bir takım sebeplerine girmek sizin şu kadarını söylemek lazımdır. Polis, emniyet memuru, emniyet amiri hiç vazife görmedi bu üç bin kişiyi birkaç saat içinde karakollara hapsedenler kimlerdir? Emniyet Teşkilatının 1000–1500 kişilik kadrosu, hadisenin cereyanı esnasında üç bin kişilik bir suçlu grubunu tevkif etmiş bulunuyordu. Bununla emniyet teşkilatının tam kudretiyle vazife görmüş olduğunu söylemek istiyorum. Asla, Mesuller vardır ama hadise de tarif ve tasvir edildiği gibi de değildir... Hadiseler başladığında tamamiyle nezih bir talebe ve gençlik topluluğu şeklinde cereyan etti. Haberimiz yok mu idi? Vardı. Neden önlemediniz, diyeceksiniz, önlemek için کافی kuvvetlerimiz mevcuttu. Fakat hadise bir anda öylesine imbisat etti ve yaratılmış olan psikoz o derece müessir bir şekilde bütün zabıta kuvvetlerini ilk anda hareketsiz bıraktı ki, milletçe milli bir felakete maruz kaldığını, hakikaten baskına uğranıldığını kabul etmek lazımdır...⁴¹⁸

İstanbul'da meydana gelen olaylar, parti içi muhalefeti harekete geçirmiştir. Ancak parti disiplini ve başbakanın siyasal ağırlığı sonucunda gelen ihraç ve istifalar, DP'nin aynı doğrultuda siyasetini sürdürmesine engel olamamıştır. Olaylardan bir ay sonra, DP IV. Büyük Kongre hazırlıklarının yoğunlaştığı günlerde, DP'li 11 milletvekili "ispat hakkı"⁴¹⁹ konusunu gündeme getirmişlerdir. Basına "ispat hakkı" tanınmasını, böylelikle yayın organlarının kolayca sansür edilmesinin önüne geçilmesini isteyen milletvekilleri bazı önemli isimleri de yanlarına çekerek genişlemişlerdir. Ancak DP, bu milletvekillerinin bir kısmını ihraç etmiş, kalanlar da DP'den istifa etmiştir. Ayrılan milletvekilleri 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır.⁴²⁰

6–7 Eylül olaylarında ortaya çıkan aşırı milliyetçi grupların yanı sıra komünist oluşumların varlığı, hatta olayların komünistlerle ilintili hale getirilmeye çalışılması Türkiye'nin yakın tarihinde ortaya çıkacak sağ–sol, milliyetçi, İslamcı kavgasının da aslında bir yönüyle alt yapısını hazırlamıştır.

Bu olay Yassıda duruşmalarında da gündeme gelmiştir. Yüksek Soruşturma Kurulu sanık olarak; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay (İstanbul Valisi), Alaaddin Eriş (İstanbul Emniyet Müdürü), Kemal Hadımlı (İzmir

⁴¹⁷ TBMMZC, C:8, İ:1, 10.7.1955, s.675-678.

⁴¹⁸ TBMMZC, C:8, İ:1, 10.7.1955, s.689-690

⁴¹⁹ Aslında ispat hakkı meselesinin mazisi Öner-Yücel davasıyla birlikte oluşmuş bir Yargıtay içtihadına dayanmaktadır. Dönemin DP İl Başkanı Kenan Öner'in, bakanlıkta komünistleri koruyup kolladığı iddiasıyla Hasan Ali Yücel'i suçlaması ve Yücel tarafından dava edilmesi ertesinde Öner, iddialarını ispatlayabileceğini belirterek kendisine bu imkân verilmesini talep etmiş ancak yargılanan bir bakan olması nedeniyle kendisine bu olanağın verilmemesinin Yargıtay tarafından karara bağlanmasıyla ispat imkânı ortadan kaldırılmıştır. Görüldüğü gibi ispat imkânının ortadan kaldırıldığı dönem de DP dönemi değildir. Ancak ispat hakkını savunan milletvekilleri DP'nin yasal bir düzenleme yapmasını istemektedirler.

⁴²⁰ Cumhuriyet, 21.12.1955, s.1.

Valisi), Mehmet Ali Balın (Selanik Başkonsolosu), Mehmet Tekinalp (Selanik Başkonsolos Muavini), Hasan Uçar (Selanik Konsolosluğu Kavası) ve bomba attığı iddia edilen Oktay Engin'i (öğrenci) yargılamıştır.⁴²¹ Bunlardan Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu 6'şar yıl, Kemal Hadımlı ise 4,5 yıl hapis cezasına çarptırılmış diğer sanıklar beraat etmiştir.

Burada değinilmesi gereken nokta şudur: Yunan tezine göre, bombayı diplomatik çanta içinde Türkiye'den getiren kişi Selanik Başkonsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tekinalp'tir. Bombayı evin bahçesine atan kişi de Türk Başkonsolosluğunda kavas olarak çalışan Hasan Uçar'dır. Onun azmettirdiği kişi ise Selanik Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi ve aynı zamanda Milli İstihbarat Teşkilatının bir elemanı olduğu iddia edilen Oktay Engin'dir. Yunan mahkemesi olaydan sonra Hasan Uçar ve Oktay Engin'i tutuklamıştır.⁴²² Oktay Engin'e üç yıl altı ay, Hasan Uçar'a ise iki yıl hapis cezası verilmiştir. Dokuz ay Selanik cezaevindeki hücrede yatan Oktay Engin, tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edildikten sonra kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır.⁴²³ Engin, İstanbul'da hukuk eğitimine kaldığı yerden devam etmiş sonra kaymakam olmuştur. Çankaya ve Marmaris'te de bir yıl kaymakamlık yaptıktan sonra Kastamonu'nun bir ilçesine atanmış, aynı yıl Emniyet Genel Müdürü Hayrettin Nakipoğlu'nun (Nakipoğlu 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı dönemde Beyoğlu Kaymakamıdır) isteği ile Emniyet'e geçmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi İşler Şube Müdürü olmuştur. Oktay Engin bir röportajında bu durumu ve hızla yükselişini şöyle açıklamıştır:

O zamanki sisteme göre Siyasi Şube Müdürlüğü benim için 15, 20 senelik bir terfiydi. Beşinci sınıf kaymakamım. Beni davet ettikleri kadro öyle. Böylece Emniyetçi oldum. 1967'den 71'e kadar dört sene Siyasi İşler Şube Müdürlüğü yaptım. 1971'de Güvenlik Dairesi Başkanı oldum. Yedi buçuk sene Güvenlik Dairesi Başkanlığı yaptım. Ondan sonra da siyasi işlerden sorumlu genel müdür yardımcısı oldum. 1980'e kadar. Ondan sonra kenara çekildim. Nihayet 1991'de bir kararname ile Nevşehir'e vali oldum.⁴²⁴

Sonuç olarak DP'yi içte ve dışta zor duruma düşüren 6-7 Eylül Olayları hala açıklanmaya muhtaç bölümleriyle yakın dönem siyasi tarihin karanlık noktalarından birisini teşkil etmektedir.

Kıbrıs Meselesi, Türk Mukavemet Teşkilatı ve Fatin Rüştü Zorlu

Bugün hemen hemen herkes Yassıada Adalet Divanı tarafından idama mahkûm edilen ve asılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs'taki Türk varlığını garantiye alan devlet adamı olduğunu kabul etmektedir. Zorlu'nun bu yönü darbe esnasında da bilinmektedir. Londra ve Zürih Anlaşmaları ile Türkiye'nin garantör devlet olması, Kıbrıs'taki Türklerin varlığının garantiye alınması, bilahare bu uluslararası anlaşmalara istinaden Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması DP İktidarı döneminde ve Zorlu'nun çabaları sayesinde gerçekleşmiştir.

Yassıada Adalet Divanı, kısa adıyla KİP olarak bilinen Kıbrıs'ın İstirdadı (Geri Alınması) Projesi'nin mimarı olan Zorlu'yu idama mahkûm etmiş, MBK de bu idam kararını tasdik etmiştir.

⁴²¹

⁴²² Milliyet, 6.1.1961, s.1.

⁴²³ Milliyet, 24.9.1956, s.1.

⁴²⁴Faruk Mercan'ın Oktay Engin Röportajı, "Bombacı da, MİT elemanı da değildim", <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-10392-34-bombaci-da-mit-eleman-i-da-degildim.html>, Erişim Tarihi, 30.10.2012.

1955'te Yunanistan, Kıbrıs'ta ENOSİS adı verilen ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören EOKA örgütünü kurdurmuş, bu örgüt 1957'ye doğrudan İngiliz Yönetimi'ne ve bilhassa Türk varlığına karşı şiddet eylemlerine başlamıştır. 1 Nisan 1955'te sabotaj şeklinde başlayan gerilla faaliyeti kısa sürede bireysel ve toplu suikastlara dönüşmüş, sadece polis ve asker değil, sivil vatandaşlar da saldırıya uğramaya başlamıştır.⁴²⁵ Yunanistan'ın Kıbrıs'a gizlice silah ve mühimmat sokması, EOKA örgütünün başlattığı ve birçok Türk'ün hayatına mal olan bu saldırılara karşı koymak için Türk Hükümetinin başvurduğu ama Türk Diplomasi kitaplarında Fatin Rüştü Zorlu adı anılarak pek yazılmayan, anlatılmayan çare Türk Mukavemet Teşkilatı'ydı (TMT). Bu saldırılara cevap vermek üzere benzer bir teşkilatın varlığını zaruri gören Türk Hükümeti ve Zorlu, bunun mümkün olup olamayacağını anlamak için meseleyi önce Genelkurmay Başkanlığı'na iletmış ve konuyla ilgili olarak Genelkurmay 2. Başkanı Org. Salih Coşkun'la kapsamlı bir görüşme yapmıştır.

Konuyla ilgili hatıratını yayınlayan İsmail Tansu'ya göre Orgeneral Salih Coşkun 1958'in Ocak ayında Seferberlik Tetkik Kurulu Başkanı Daniş Karabelen Paşa'yı çağırarak "Hükümetten bir soru yöneltildi; Kıbrıs'ta EOKA' ya karşı silahlı bir örgüt kurabilir miyiz diyorlar. Dairenizin fonksiyonu malum, ancak ben, sizinle görüşmeden cevaplamak istemedim. Siz de yarına kadar dairenizde konuyu gözden geçirin, ne yapabileceğinizi bana bildirin ..." demiştir.⁴²⁶

Daniş Paşa, Kore'de birlikte bulunduğu Binbaşı İsmail Tansu'yla yaptığı görüşme neticesinde bir direniş örgütü kurabileceklerine kanaat getirdiklerinden göreve hazır olduklarını 2. Başkan Orgeneral Salih Coşkun vasıtasıyla Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya bildirmişlerdir. Kısa bir süre sonra gerekli hazırlıklar yapılmış ve Tansu da, Daniş Karabelen Paşa'nın emriyle Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kuruluş projesini hazırlamıştır. Bu projenin adı KİP'tir. Proje, birkaç ay sonra Genelkurmay İkinci Başkanı Cevdet Sunay'a sunulmuştur.

1958 Nisanı'na gelindiğinde Başbakan Adnan Menderes'in isteği doğrultusunda örgüt kurulmuştur. Emekliliği gelen Daniş Karabelen Paşa da sivil olarak TMT örgütünü yönetmek için başa geçmiştir. Kıbrıs'ta örgütlenmek için Türkiye'den gidecek subayların görevleri maskelenmiş, bütün bakanlıklar her türlü kolaylığı sağlamıştır. Ancak işin mimarı, en büyük destekçisi Zorlu'dur. Tansu'nun Zorlu ile ilgili ifadelerinde: "Fatin Rüştü Zorlu bu işin başı idi. Çünkü örgüt fikri onundu ve Menderes'ten izni o almıştı. Bütün sorunlar onun aracılığı ile çözülecekti. Kendi bakanlığında bize yardımcı olacakların adlarını vermişti. Gerekteğinde, öteki bakanlarla yapılacak görüşmelerimizde bizzat kendisi aracılık edecekti...Zorlu, 27 Mayıs 1960'da Yassıada'ya gönderilinceye kadar, ne zaman kendisi ile görüşmek istesek derhal bizi kabul etmiş, ilgi ile karşılamaş, verdiğimiz haberlerden sevinmiş, takdir ve teşvik edici sözlerle teşekkür etmiştir. Bu arada 'hiçbir şeyden çekinmeyin, arkanızda ben varım' demek suretiyle de bize kuvvet vermiştir. İsteklerimizin yerine getirilmesinde derhal harekete geçmiş, vaatlerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır".⁴²⁷ demiştir.

Yapılan bir görüşmede de Zorlu şunları söylemiştir: "Arkanızda, yani perde arkasında devlet var, hükümet var, silahlı kuvvetlerimiz var ve şahsen ben varım. Görev için gerekli her isteğiniz kesinlikle yerine getirilecektir. Kapım size her zaman açıktır. Özel kalem müdürüme emir vereceğim. Karşılaşacağınız her zorluktan beni haberdar ediniz. Sizden ricam kısa

⁴²⁵ Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878–1960)** Cilt:2, s.103–104.

⁴²⁶ İsmail Tansu, **Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu**, Ankara: Minpa Matbaacılık, 2002, s.28.

⁴²⁷ Tansu, **a.g.e.**, s.40.

zamanda teşkilatın kurulması ve mümkün olduğu kadar çok sayıda silah ve cephane gönderilmesidir. Para ihtiyacınız Bakanlığımca karşılanacaktır. Diğer her türlü destek ilgililerce yapılacaktır. İşlerinizin takipçisi olacağım. Hepinize teşekkür ediyor ve başarılar diliyorum”.⁴²⁸

Ancak 27 Mayıs olduğunda işler sarpa sarmıştır. Çünkü Kıbrıs'ta zamanı gelince Mücahitlere dağıtılmak üzere Silahlı Kuvvetler envanterlerinden çeşitli şekillerde kaydı düşülerek bazı depolara kaldırılan silah ve mühimmatlar darbe ertesinde gazetelerin manşetlerinde yer almıştır. O dönemde akıllara durgunluk veren gençlerin silahlarla öldürüldüğü, kıyma makinelerinden geçirildiği, asfaltlara gömüldüğü haberleriyle bu depolar ve depolarda bulunan silahlar arasında bağlantı da kurulmuş, Diktacı olarak adlandırılan DP ve Menderes'in "özel ordu" kurduğu bile iddia edilmiştir. Genelkurmay İkinci Başkanı Cevdet Sunay ise anlaşıldığı kadarıyla gerekli ve yeterli bir girişimde ve bilgilendirmede bulunmamıştır. Tansu'nun bu konuyla ilgili ifadeleri de şöyledir: “çürüğe çıkarıldığına dair Milli Savunma Bakanı'nın onayını taşıyan belgelerle askeri depolardan aldığımız ve Kıbrıs'a gönderilinceye kadar gizli yerlerde depoladığımız silah ve mühimmat 27 Mayıs 1960 ihtilali öncesinin propagandasına malzeme teşkil etmişti. O sırada bazı muhalefet mensupları, bu dedikoduları ele alarak, “Adnan Menderes'in taraftarlarını silahlandırmakta olduğu” iddialarını ileri sürmüşlerdi. Bu olay gerçek faaliyetimizi gizli tutabilmiş olduğumuzu göstermekte ise de, bu gizli kalmışlığın esrarengiz bir şekil alarak, ihtilalcilerin haksız propagandasına fırsat vermesi bakımından güzücü olmuştur.”⁴²⁹ Adnan Menderes ve Fatih Rüşü Zorlu, yargılandıkları esnada bile bu gizliliğe riayet etmişlerdir.

TMT'nin darbeciler nazarındaki algısından rahatsız olan Tansu, tanıştığı ve aslen Kıbrıslı olan Alpaslan Türkeş'ten randevu almış ve durumu izah etmiştir. Tansu, Türkeş'in örgüt ile kanaatini ve onunla vaki görüşmesini şu şekilde nakletmektedir: “Türkeş bu anlattıklarım üzerine, şaşkınlığını gizleyememiş “Şimdi her şey anlaşılıyor” diyerek memnurluğunu belirtmişti. Ardından da anlattıklarımın uygulanan Türkeş, sıcak bir yaklaşımla teşekkür ederek bizi kutlamış ve şunları söylemişti. “Sağ ol, bizi zamanında uyardın ve bir skandalı önledin. Merak etmeyin rahat olun, çalışmalarınıza eskiden olduğu gibi devam edin.”⁴³⁰ Ancak gelişen olaylar tam aksi istikamette cereyan etmiş, hem Daniş Karabalen, hem de TMT'nin Kıbrıs Başkanı Yarbay Rıza Vuruşkan dâhil birçok subay görevinden alınmıştır.

Kıbrıs bağlamında TMT-Zorlu ilişkisi Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Alpaslan Türkeş tarafından bilinmektedir. 27 Mayıs darbesinin ertesinde basında sıkça yer alan yolsuzluk iddiasının da gerçek olmadığı, şişirilmiş olduğu da anlaşılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Zorlu, sadece darbenin ilk günleri değil Yassıada'da da fiili saldırılara maruz kalmıştır.

MBK üyelerinden Numan Esin, Zorlu'nun idamını yolsuzluk iddialarına bağlamaktadır: “Nitekim Fatih Rüşü Zorlu'nun da hiçbir şeyi kötüye kullanmadığı daha sonra ortaya çıktı. Adam asıldıysa, politikasının doğruluğundan ve yanlışlığından değil, bundan asılmıştır. Hasan Polatkan da benim kanaatimce, paraya hükmeden Maliye bakanı olduğu için, suistimalde beraber görülerek, aynı acı sona mahkûm olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dergilerinde, gazetelerinde yazılıp çizilmiş, sonuçta belki de devlet malını yedikleri kanaati yaygınlaştığı için asılmışlardır”.⁴³¹

⁴²⁸ Tansu, a.g.e., s.47.

⁴²⁹ Tansu, a.g.e., s.82.

⁴³⁰ Tansu, a.g.e., s.232–233.

⁴³¹ Esin, *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, s.159.

1957 Seçimleri ve Sonrası Dönem

1957 seçimlerinde DP'nin oyları öncekilere göre azalmış, ancak seçim sistemi sayesinde 419 sandalye kazanmıştır. CHP 173, CMP 4 ve HP ise 4 milletvekili çıkarmıştır. Meclise 2 de bağımsız milletvekili girmiştir. CHP %41 oranında oy alırken milletvekilliği oranı %29 da kalmıştır. DP ise %47 oranında oy almasına rağmen milletvekilliğinin %70'ine sahip olmuştur. CHP birçok yerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla sonuçlara itiraz etmiştir.⁴³²

HP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oya bakıldığında pek varlık gösteremediği vakiyken; yaptığı tahribatın asıl etkisi: seçmenin DP karşısında kurulacak cephenin merkezi olarak CHP'yi gördüğünü ortaya koymuş olmasıdır. Nitekim 1957 seçimlerinin ortaya koyduğu tablo DP için tehlike çanlarının çalmasıyken muhalefet açısından durum, umut vericidir.⁴³³

CHP, DP'ye karşı muhalefette yalnız kalmış bir parti değildir. Karizmatik kişiliğinin önemli bir parçasını oluşturan güçlü hatipliğiyle Osman Bölükbaşı ve partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi; Tahsin Demiray'ın Türkiye Köylü Partisi; ispat hakkı tartışmaları içinde DP'den koparak kurulmuş olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun HP'si de partileşmiş muhalefetin diğer unsurlarıdır. Buna rağmen 1950–1960 arası dönemin asıl mücadelesi DP ve CHP arasında geçmiştir. Diğer partiler, CHP'nin kaybettiği iktidara biran evvel yeniden kavuşmak amacıyla yıkıcı muhalefet yapan muhteris bir parti olmadığını; ancak rahatsızlığın hemen her kesimden geldiğini ispatlar konularıyla önem taşımaktadırlar. CMP siyaset bilimcilerinin tabiriyle bir kişi partisi⁴³⁴ mevkiindeydi ve yurt genelinde tabanı olmaktan çok liderinin memleketi olan Kırşehir'de bloklanmış bir oy potansiyeline sahipti. HP ise adeta bir liderler topluluğudur. Ekrem Hayri Üstündağ, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Raif Aybar, Turan Güneş, Fethi Çelikbaş, Ekrem Alican, Aydın Yalçın gibi isimlerden oluşan parti, İnönü ve Menderes gibi geniş kitleleri peşinden sürükleyecek yapıda kurulmamıştır.

Sonuç olarak, Celal Bayar'a göre 27 Mayıs ile partiler arasındaki mesafeye konu olabilecek belli başlı iki parti vardır: DP ve CHP. CHP'nin 27 Mayıs öncesinde basını, üniversiteyi, yargıyı, ordunun bir kesimini ve gençliği bir hedef etrafında topladığı; DP'yi diktaya giden tutum ve uygulamalarıyla sonraki yıllarda zinde güçler olarak adlandırılan bu kesimlere jurnalleyerek askeri bir darbeyi tahrik ve teşvik ettiği söylenir olmuştur.⁴³⁵

1957 sonrasında, bir sonraki seçime kadar olacak iktidar yürüyüşünün rotası tespit edilirken tek hedefli fakat farklı kollardan muhalefet edileceğinin emareleri görülmeye başlanmıştır. Ana Muhalefet lideri nezdinde seçim sonrasındaki her gün bir sonraki seçim yarın yapılacağına yoğun bir propaganda faaliyetlerine konu edilmelidir. Basının bilinen kalemleri yurt gezilerine çıkarak iktidarı topa tutarak, İnönü'yü İstiklal Savaşının muzaffer kumandanı olarak selamlamış; propaganda gezileri manşetlere militarist ögeler içeren tarzda

⁴³² Eroğul, “Çok Partili...”, s.125.

⁴³³ Sarol, 30 Ekim'de seçimin, resmi sonuçlarının açıklanmasından sonra şu yorumu yapıyordu: “Gerçekten çoğunluk sistemi hâkim olmasaydı muhalefetin aldığı oylar karşısında, belki de Demokrat Parti iktidarı kaybedecekti.” Bkz. Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes-II**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, s.784. Cüneyt Arcaayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal 1955–1960** (Cüneyt Arcaayürek Açıklıyor-3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s.257 vd.

⁴³⁴ İter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: Der Yayınları, 1996, s.120.

⁴³⁵ Celâl Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s.68 vd.

taşınmıştır. Trakya Çıkarması, Ege Taarruzu gibi isimler verilen geziler, iktidar partisini tahrik edecek hareketler eşliğinde yürütülmüştür.⁴³⁶

CHP, DP'ye bilenirken, ekonominin durumu pek de iç açıcı değildir. 1950 yılından sonra birden girilen enflasyonist yatırımların ve altın karşılığı kağıt para sisteminden uzaklaşarak, karşılığında altın stoku bulunmayan dinamik kağıt para sistemi uygulamasının doğurduğu fiyat yükselmeleri, devalüasyon operasyonuna zemin hazırlamıştır. Sabit ve dar gelirli vatandaşın geçim sıkıntısı, her geçen gün artmıştır. Özellikle, Türk parasının dış piyasalardaki değerinin sürekli olarak düşmesi, ülke ekonomisinin itibarını sarsmıştır. Bütün bunların yanında, 1958 yılı devalüasyonu, ödemeler bilançosundaki bazı önemli boşlukları kapatmış, fakat beklenen ekonomik dengeyi sağlayamamıştır. Seçimlerin ardından 4 Ağustos 1958 tarihinde “İktisadi İstikrar Tedbirleri” adı altında yapılan bu devalüasyonda, Türk Lirası %220 değer kaybederek; bir dolar, 900 kuruş yani 9 TL olmuştur. Devlet harcamaları kısılmış, KİT ürünlerine zam yapılmıştır.⁴³⁷ Ekonomik ve siyasal bunalım gittikçe derinleşmiştir. İlk askeri darbeye giden yolun siyasal taşları da döşenmeye başlamıştır. “Tahkikat Komisyonu” ise sonun başlangıcı olmuştur.⁴³⁸

Türkiye’de Gizli Askeri-Darbeci Komitelerin Kurulması

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren ordu içinde birtakım farklı gruplaşmalar olduğu görülmüş, 1954’den sonra darbe amaçlı teşekküllere başlanmıştır. Kurulan gizli örgütlerin miladı konusunda bir netlik yoktur. 27 Mayıs 1960 Darbesini yapan askerlerin anıları incelendiğinde üç ana örgütün varlığı göze çarpar. Bunlardan birincisi 1954 yılı sonbaharında, bir pazar gecesi Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu’nda Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay’ın kurdukları örgüttür. Seyhan “... bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur. Neden seninle ben, bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz”⁴³⁹ sözleri sonrasında yaptıkları yemini başlangıç noktası olarak kabul etmiştir. Ardından sırasıyla Yüzbaşı Süreyya Yüksel, Yüzbaşı Turan Okan ve Yüzbaşı Nejat Kumaşoğlu teşkilata katılmıştır. Beş kişilik örgütün Süreyya Yüksel’in Fenerbahçe’deki evinde yapılan toplantısında Seyhan, genel sekreterliğe seçilmiştir. Seyhan, bir komite de Kara Harp Akademisi’nde okurken sınıfın en kıdemlisi, o zamanki rütbesiyle Binbaşı Faruk Güventürk’le birlikte kurmuştur. Seyhan eski komitesinin yemin metnini yeniden hazırlıyormuş gibi el yazısı ile tekrar yazmıştır. Güventürk’le birlikte teşkilatın ana esaslarını belirlemişlerdir. Ardından Orhan Kabibay’ın bu yeni komiteye katılmasını sağlamıştır. Kabibay, yeniden komiteye giriyormuşçasına yemin etti. Üç kişilik bu komitenin başkanı Güventürk, genel sekreteri de Seyhan’dır. Bir başka gizli örgüt Ankara’da Talat Aydemir tarafından kurulmuştur. İstanbul’da örgütlenmenin ciddi boyutlara geldiği anlarda Ankara’da da DP iktidarına karşı cunta hareketlerinin kurulması ve DP iktidarına son verilmesi için örgütlenme modelleri tartışılmaktadır. Bunlardan biri de Ankara’da görevli olan Talat Aydemir ve ekibidir. Çevresinde bulunan yeni nesil subaylarla yaptığı tartışmalar sonucunda, 1956 yılında fikir birliğine ulaştığı arkadaşları Sezai Okan ve Osman Köksal ile birlikte ordu içinde yapılacak çalışmalarını genişletmenin yollarını aramıştır. 1956 yılının ekiminde buradaki ortamın ve subayların bürünmüş oldukları karamsarlıktan bahsederek, fikri yakınlık kurmakta zorlandığından yakınır.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Erer, **On Yılın Mücadelesi**, ss.360–365.

⁴³⁷ Çelebi, **a.g.e.**, s. 60.

⁴³⁸ Mehmet Ö.Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş Dergisi**, 1998, s. 55.

⁴³⁹ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası,1966, s. 44, İrfan Neziroğlu, “Çok Partili Türk Siyasal Hayatında Askeri Müdahaleler”,**Yeni Türkiye Dergisi**, No. 23–24, İstanbul, 1998, s. 1240;

⁴⁴⁰ Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, İstanbul, May yayınları,1968, s. 27.

Ankara’da oluşan bir diğer ekip ise Sadi Koçaş ve Kenan Esengil’in oluşturduğu ekipti. Bu ekipte yer alan Sadi Koçaş’ı 27 Mayıs öncesi ve sonrasında kilit noktalarda görmek mümkün olacaktır. 1957 yılında İstanbul’a gelen Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu ile çalışmalarını hızlandıran Aydemir ekibi kısa sürede Seyhan grubu ile bağlantı kurup ekiplerini birleştirme kararı almıştır. Birleşme 1957 yazında Üsküdar’da tarihi birleşmelere uygun bir evde, Jön Türk Devrimi’nin 1909’da ki kurtarıcısı Mahmut Şevket Paşa’nın bir zamanlar işgal etmiş olduğu evde törenle kutlanmıştır.⁴⁴¹ Talat Aydemir, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay katılmış ve silah üzerine yemin etmişlerdir.⁴⁴² Yeni başkan Talat Aydemir toplantıya Osman Köksal ve Alparslan Türkeş’in vekâletini ararak gelmiştir. Kendisi başkan, genel sekreter ise Ahmet Yıldız olmuştur.⁴⁴³

Gizli örgütün yapılandırılması, genişlemesi, üye sistemi, örgütlenme modeli gibi konularda anlaşma sağlanmakla birlikte temel konuda farklı düşüncelerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle Talat Aydemir ve Dündar Seyhan gibi radikaller hemen bir devrimden, daha ihtiyatlı komplocular ise darbeyi son çare olarak görmekten ve ilk adım olarak ordu içinde reformları öne çıkarma üzerine yoğunlaşmaktan yanadırlar. Bu saflaşma Dündar Seyhan’ın kendi grubu içinde yaptığı konuşmada net biçimde ortaya çıkmaktadır. Seyhan:

“Ordu da ıslahat yapacağız diyoruz. Bunun için çalışıyoruz, hazırlanıyoruz. Ama dava ordudaki ıslahatla halledilemez. Memleketi ıslah etmek, kurtarmak lazım. Politikacıların tutumu ortada. Onların bir şey yapacağı yok. Bu bakımdan yakında hükümeti bertaraf etmemiz bahis konusu olabilir. Hazırlıklarımızı bir ihtilale göre geliştirmeliyiz. Bunun için gerekirse kan dökmekten çekinmemeliyiz. Kan dökülecekse dökülür, başka çare yoksa hem de çok dökülür...” derken ilk defa ihtilal kelimesini telaffuz etmiştir.⁴⁴⁴

Örgütün toplantılar sonucu ortaya koyduğu stratejiye de değinmek gerekmektedir. Stratejik noktaları sıralanırsa:

- a) Komitenin genişletilmesi. Komiteye alınacakların güven telkin edip etmediklerine dikkat etmek.
- b) Komiteye ordudan albay rütbesinden fazla bir rütbeye sahip hiç kimse alınmayacak. (Bu madde ile 1959 yılına kadar örgüte general dahil edilmemiştir. Albay ve altı rütbede ki yoğunlaşmalar daha sonra emir komuta zincirinde sorunlar doğuracaktır)
- c) Komiteye dahil edileceklerde aranılan vasıfların belirlenmesi.
- d) Ordu içinde kilit noktaların tespit edilmesi.
- e) Komitenin genel prensiplerinin belirlenmesi.
- f) Ordunun kalkınması için gerekli olan konuların tespitinin yapılması ve etüt edilmesi
- g) Komite içinde yardımlaşma ve haberleşme usullerinin belirlenmesi.
- h) İhanette bulunanların infaz edilmesi.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s. 96.

⁴⁴² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşkun, **İhtilalin İcyüzü**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1962, s. 44.

⁴⁴³ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s. 168.

⁴⁴⁴ İpekçi, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁴⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s. 35.

Komitenin ana hatları ile yukarıdaki maddeleri temel alması artık ordu içinde genişlemenin izlerini verirken, geçmişte var olan ve kendiliğinden gelişen muhalif izlerin örgütlenmeye başladığı görülmektedir. Cunta eğilimlerine giren ekip gelecekteki darbenin tohumlarını atarken stratejiyi de belirlemiştir. Esas olanın ordu da reform değil, iktidarı ele alabilecek bir darbe girişimi olduğu artık netleşmiştir.

Aydemir'in anılarından Muzaffer Özdağ'ın da ilk komiteyi sahiplendiği anlaşılmaktadır. Aydemir komiteyi 1956 yılında kurduklarını söyleyince Özdağ gülerken biz daha önce (1952) kurduk demiştir. Yüzbaşı rütbesindeki Özdağ, o tarihte Harp Okulunda öğrenci idi. “Kanlarını akıtarak bir mendil üzerine Türkiye haritası yapmışlar ve 1960’da MBK üyesi olarak Meclis’te ettikleri yeminin aynısını tekrarlamışlardı.”⁴⁴⁶

Bu örgütlerin amaçları başlangıçta “orduyu ıslah etmekti.”⁴⁴⁷ Ancak gizli örgütlenmelerle birlikte darbeden sonra ne yapılacağı konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Yıldız bu konuda bir görev bölümü yaptıklarını yazmıştır. Yıldız’a göre o dönemde görüştikleri “seçkin insanlar” kendilerine iyi bir anayasa ile seçim yasaının hazırlanıp yürürlüğe konmasının sorunların çözümü için yeterli olacağını söylemiştir.⁴⁴⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere ordudaki örgütlenmelerin her ne kadar seçimlerin dürüst yapılmasını sağlamak gibi meşru bir amaç için başladığı iddia edilse de daha sonra iktidara yönelik hazırlıklar ihmal edilmemiştir.

Dokuz Subay Olayı

Seçimlerden sonra kurulan Beşinci Menderes hükümeti, 1950–1960 Döneminin son hükümeti olmuştur. Bu hükümet göreve gelir gelmez yaşanan “Dokuz Subay Olayı” 1958 Türkiye’sinin önemli gündem maddelerinden bir olmuştur.

Bu olayın gelişimi şu şekilde anlatılabilir. Yukarıda bahsi geçen komiteler yoğun bir örgütlenme içindeyken kendilerine baş olabilecek kişilere ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede temasa geçilenlerden birisi de Millî Savunma Bakanı Şemi Ergin’dir. Yaveri olan Birleşik Komite üyesi Adnan Çelikoğlu vasıtasıyla temasa geçen Faruk Güventürk, Şemi Ergin’e darbenin lideri olmasını teklif etmesine rağmen Şemi Ergin “Ben bir basit avukatım, bir ihtilale liderlik edecek adam değilim, böyle bir şeyle uğraşamam” yanıtı vermiştir.⁴⁴⁹ Millî Savunma Bakanı’nın kendine bağlı bir subayın teklifini soğukkanlılıkla dinlemesi ve herhangi bir işlemden bulunmaması Türkiye’de sivil otoritenin yapısı konusunda ciddi ipuçları ve soru işaretini de beraberinde getirmektedir. Millî Savunma Bakanı’nın harekete geçiremediği mekanizmayı hemen bir gün sonra komiteye girmeye çalışan Binbaşı Samet Kuşçu’nun ihbarı ile Menderes harekete geçmiştir. Samet Kuşçu’nun adını verdiği isimlerin kendisini öldürebileceklerini zannetmesi, yaptığı ihbarın güvenilirliğini azaltmıştır ama yine de soruşturma başlatılmıştır. Haklarında soruşturma açılan subaylar şunlardır: Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Kazım Özfirat ve Binbaşı Ahmet Dalkılıç. Albay İlhami Barut’un başını çektiği bu grup Harp Akademisi grubundan ayrı bağımsız bir komitedir ve Samet Kuşçu ile tesadüfen ilişkiye geçmişlerdir. Binbaşı Asım Ural, Albay Naci Aşkın, Binbaşı Ata Tan ve Yüzbaşı Hasan Sabuncu ekibi ise Güventürk’e bağlı hücrelerinden biridir. Dokuzuncu kişi ise olaylardan habersiz olan emekli Albay Cemal Yıldırım’dır. Cumhurbaşkanı Bayar bu olay hakkında geniş bir soruşturma yapıp başka örgütlenmelere meydan vermeyecek şekilde her

⁴⁴⁶ Öymen, a.g.e., s. 209.

⁴⁴⁷ Erkanlı, a.g.e., s.9-10.

⁴⁴⁸ Sadık Gökse, **Darbeler Demirkıratlar ve 27 Mayıs**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1999, s.30

⁴⁴⁹ İpekçi, a.g.e., s.65

ne varsa açığa çıkartılmasını isteyerek, olaya adeta hükümetten daha fazla önem vermiştir. Ordu üst yönetimi bu dönemde sessiz kalmış, Şemi Ergin istifa etmek zorunda bırakılmış ve yerine Ethem Menderes atanmıştır. Soruşturmalar sürerken bakanlığa gönderilen bir ihbar mektubu ile Birleşik Komite üyesi Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı ve Rıza Akaydın'da tutuklanmış, daha sonra serbest bırakılmışlardır.⁴⁵⁰ Askeri mahkemede ordu içinde gizli bir darbe hazırlamak suçlamasıyla yargılanan dokuz subay altı ay sonra beraat etmişlerdir. İhbarda bulunan Samet Kuşçu ise orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapis cezasına mahkûm olmuştur.

Dokuz Subay Olayı'nın orduya yansması oldukça ilginçtir. Gizli örgütlenmeler bu olaydan güçlenerek çıkmışlardır. Harp Akademisi'nde kurulan Birleşik Komite ise faaliyetlerini 1959 yılına kadar asgari düzeye indirmiş ve Güventürk'ün deşifre olması nedeniyle kendi içinde yapamadığı tasfiyeyi hükümete yaptırmıştır. Çünkü Güventürk aşırı davranışları ile komitenin emniyetini tehlikeye atmıştır.⁴⁵¹

Sadi Kocaş grubu ise Dokuz Subay Olayı'ndan en az etkilenen gruptu. Kocaş'a göre ordu müdahalesinin resmi lideri gibi davranmaya razı olacak en azından bir tane üst rütbeli general bulmak zorunludur. Bu bir bakıma ordu içindeki hiyerarşiyi de darbe yönünde aktif hale getirebilecektir. Dolayısıyla ilk önce Üçüncü Ordu Komutanı Necati Tacan ile irtibata geçmiştir. Fakat Tacan'ın 1958 yazında kalp krizi geçirmesi nedeniyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanan Orgeneral Cemal Gürsel'e yaklaşmaya karar vermiştir.⁴⁵²

Dokuz Subay Olayı sonrasında faaliyetlerini durdurma kararı alan Birleşik Komite 1959 yılında Kocaş grubu ile irtibata geçerek daha geniş bir yapılanmanın yanında fiilen daha geniş bir alanı kontrol etme şansını da yakalamıştır. Osman Köksal ve Sadi Kocaş'ın birlikteliği ile gerçekleşen bu ittifak, ana komitenin çatısını çizerek hücre tipi örgütlenmeyi temel almıştır. Komite içinde "Faik Bey" parolası ile anılan Cemal Gürsel ise fiilen olmasa bile komitenin resmi lideri olmuştur. Cemal Gürsel'in:

"Eğer müdahaleye mecbur kalırsak kesinlikle kan dökmemeliyiz. Askeri diktatoryada ben yokum. Sandalyeler bize tatlı gelmemeli, ihtilali yapar yapmaz profesörlere yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlatıp en geç üç ay içinde seçime gitmeliyiz." diye özetlediği darbe stratejisi darbeden sonra kabuk değiştirecektir. Osman Köksal'ın Cumhurbaşkanlık Muhafız Alayı'na atanması ve Suphi Karaman'ın da Personel Atama Dairesi'nin başına gelmesi ile darbeci subayların atamalarının kritik birliklerle, İstanbul ve Ankara'da ki birliklere yapılması eşzamanlı olmuştur. 1959 yılının sonuna doğru komitenin önemli isimlerinden Sadi Koçaş Londra, Dünder Seyhan ise Washington Ateşemiliterliği görevine atanmıştır. Böylece Türkiye'de ihtilalci sıfatıyla anılan üç önemli isim 27 Mayıs yaklaşırken Türkiye'den uzakta kalmışlardır. Aydemir Kore'den, Koçaş Londra'dan, Seyhan ise Washington'dan gelişmeleri takip etmek zorunda kalmıştır. Osman Köksal'ın Muhafız Alay Komutanlığı'na geçmesi ve Koçaş'ın da Londra'ya atanması ile birlikte Komite'de toplantılarda başkanlık yapma işi en kıdemli olmak sıfatıyla Albay Alparslan Türkeş'e kalmıştır.⁴⁵³

Komite'de tartışmaları artık darbenin yapılıp yapılmayacağı üzerine değil, darbe sonrası üzerine yapılmıştır. Ortaya üç fikir çıkmıştır:

⁴⁵⁰ Akyaz, a.g.e., s.101.

⁴⁵¹ Akyaz, a.g.e., s.102

⁴⁵² Hale, a.g.e., s.98

⁴⁵³ İpekçi, a.g.e., s.128

- a) Askeri idare kurmak
- b) İktidarı CHP'ye devretmek
- c) Geçici bir meclis kurup idareyi yeni seçimler yapılınca kadar bu meclise bırakmak.

İkinci şık baştan elenmiştir. Türkes askerî idare ile Türkiye'nin bir müddet idare edilmesini isterken Vehbi ERSÜ ise üçüncü şıkkın savunucusu olmuştur. Daha sonra komiteye katılan Sami Küçük ise Türkes'in doğrudan doğruya askerî diktatörlük istediğini savunarak böyle bir teşebbüsün içinde bulunamayacağını belirtmiştir.

Darbeye Zemin Hazırlayan Olaylar

DP'nin halk katmanlarını politikaya sokması, CHP'nin malvarlığının kaynağını araştırmak için Tahkikat Komisyonu kurması ordu içinde de rahatsızlıklara yol açmıştır. DP giderek kendini daha güvensiz hissetmiş, gititkçe de muhalefet üzerindeki baskılarını artırmıştır.

Ayrıca 1950'lerin ortasında başlayan ekonomik yavaşlama, durgunluk ve giderek ortaya çıkan kriz belirtileri, DP iktidarını sarsmaya başlamıştır. Özellikle kentlerin sabit gelirli çalışanları için enflasyon ciddi bir sorun oluşturmuştur. Gerçek ücretlerin düşmesiyle işçi, memur, subay, üniversite öğretim üyesi gibi sabit gelirli meslek grupları bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir. Sanayiciler de tarıma çok fazla kaynak aktarıldığını ileri sürmüş, plansız ve programsız ekonomiden şikâyet etmişlerdir. Örnek olarak İstanbul'da 333 temel maddenin fiyatı 1955'de 174,6 lira iken 1956'da 228,7 lira olmuştur.⁴⁵⁴

DP'nin uyguladığı ekonomik politikanın ücretli kesime yönelik kötü etkileri bürokratik direnci arttırmıştır. Yargı bürokrasisinin etkinliğini kırma yönünde aldığı emekliye sevk yetkisi, bakanlık emrine alma uygulamaları aradaki köprülerin iyiden iyiye atılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Hele askerlerin yaşadıkları mesleki sorunların yanı sıra geçim sıkıntısı içten içe kaynayan bürokratik muhalefeti açık bir işyana sürüklemiştir.⁴⁵⁵

1960 yılına girerken toplumsal gerginlik belirgin olarak dışa vurulmaya başlamıştır. Adana'da meydana gelen CHP ve DP üyelerinin kavgasında 10 kişinin yaralanması, 1959 sonlarında Uşak'ta İnönü'nün başına taş atılarak yaralanmasıyla başlayan sürecin yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Gazetecilerin seri halde hapsedilmesi hızlanmıştır. Ahmet Emin Yalman gibi Menderes'in yıllarca yanında yer alıp danışmanlığını yapan bir gazeteci dahi tutuklanmıştır. Üniversitelerde öğrencilerin iktidara karşı başlattıkları eylemlere, iktidarın tepkisi çok sert olmuştur. Şubat ayında İnönü'nün Konya mitinginde olaylar çıkmış ve arbede sırasında çok sayıda kişi yaralanmıştır. Kayseri'de yaşanan DP-CHP çatışmasının nedenlerini yerinde görmek isteyen İnönü Kayseri'ye sokulmamış bu nedenle Kayseri'de sıkıyönetim ilan edilerek engellenmeye çalışılmıştır. Tüm çabalara rağmen İnönü Kayseri'ye girmiştir. Önünü kesen birlik komutanları İnönü'nün Kayseri'ye girebilmesi için izin verdikten sonra istifa ederlerken aslında DP iktidarının orduya yönelik güvensizliklerini de ispatlamışlardır. Menderes yönetimi İnönü'nün Kayseri'ye girmesinden Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i sorumlu tutarak emekliliğine altı ay kala izinli olarak Gürsel'i İzmir'e göndermiştir. Tüm bunların yaşandığı sırada İnönü Meclis'te ünlü sözlerini söylemiştir. “Şartlar mecbur ettiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır.” 27 Nisan'da ki öğrenci gösterileri ve polislin öğrencilerin

⁴⁵⁴ Cumhuriyet, 2.5. 1956, s. 1.

⁴⁵⁵ Orduda Osmanlı ordusundan gelen bir düşük maaş sıkıntısı hâkimdir. Nitekim dönemin atmosferini iyi okuyarlardan biri olan Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Adnan Menderes'i bu nedenle uyarmak zorunda kalmış, Abdülhamit'in düşük subay maaşları yüzünden devrildiğini hatırlatmıştır, bkz. Öztuna ve Gökdemir, **Türkiye'de Askerî Müdahaleler**, s.29.

üzerine şiddetle gitmesi sonucunda İnönü Meclis'te DP iktidarını uyarayan son noktayı koymuştur: “Böyle giderse sizi ben bile kurtaramam.”

Mazıcı'ya göre 27 Mayıs'a giden yolu DP'nin ordu dahil diğer kurumlarla ilişkisine bağlamak tek başına yetersiz, bir bakıma yanlış. Çünkü bu dönemde antidemokratik tavır, DP dışındaki sivil kurum kuruluşlarda da görülmektedir. Tek parti döneminin iktidar-ordu ilişkilerini gerginleştiren nedenlerden biri, 27 yıl iktidarda kalan CHP'nin muhalefet partisi olmaya alışmamasıdır. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri yeterince profesyonelleşmemiştir, basın dördüncü erk olmanın bilincinde değildir, üniversiteler siyasallaşmıştır.⁴⁵⁶

Zile Olayları

18 Ekim 1958 tarihli gazetelerin çoğunda 17 Ekim'de Zile'ye gelen İsmet İnönü'yü karşılayanlara,⁴⁵⁷ 27.6.1956 tarih ve 6761 No'lu Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle müdahalede bulunduğu, cop ve gaz bombası kullanıldığı, havaya ateş edildiği, İnönü ve bazı milletvekillerinin itfaiyenin hortumla sıkıldığı sularla ıslandığı, kendilerine saldırıldığı yazılıdır. Ancak yazılan haberlerin tamamen yalan olduğu, bir gazeteci hariç Zile'ye kimsenin gitmediği, o gazetecinin düzmece haberinin de herkes tarafından kullanıldığı, Yerdeş'in hatıratında şöyle anlatılmaktadır:

Tokat'tan vakitlice çıkılacak, Zile'ye gidilecek ve akşam da yine dönülecekti. İtibarlı ağabeyimiz dedi ki: -Siz oturun oturduğunuz yerde, ben takip eder, gelir yazar ve sizlere veririm... Bir o gidip geldi Zile'ye. Daktilosunun taktığı sayfaların arasına kopya kâğıtlarını yerleştirip, galiba iki A4'ü dolduracak tepitleri önümüze koyarak, buyurun, geçin gazetelerinize demişti... Eh, vasıta yok veya son derece kısıtlı, bir de aklı eren ve kendini o şekilde inandırmış kıdemli ve üstelik en önde bir meslektaşımız, sizler zahmet buyurmayın, ben dönünce yazarım dediyse, ne vardı ki bunda... Ne mi vardı ki onda... Çok şey olduğunu sonradan duyup anladık... Gazetelerimize geçtiğimiz haberlerde Tokat ahalisinin tamamının bizlerden duyup önceden öğrendikleri Zile'de neler olmamıştı, neler. Paşanın üstüne arazözlerle sular mı sıkılmamıştı, arabaların lastikleri mi kesilmemişti, kafa ve gözler mi yarılmamıştı... Zile için kendisine güvenip bel bağladığımız yakın çevre gazeteci ağabeyimiz kolumuzu kanadımızı kırmıştı. Sonradan öğrendiğimize göre öyle hortum-mortum da pek kesilmemişti. Demokrat Parti'yi böylesine karalayıp gözden düşürmek, yazık günah ve ayıp değil miydi? Etraf böyle diyordu. Yani İsmet Paşa, pek paşa paşa da gidip gelmemişti Zile'ye ama, elimize tutuşturulan çoğaltılmış sözde haber neyin nesiydi...⁴⁵⁸

Afyon'un Emirdağ ve Hatay'ın Kırkhan İlçelerinde Yeşil Bayrak Açıldığı İddiası:

19 Ekim 1958'te Adnan Menderes'in Afyon/Emirdağ'ı ziyareti esnasında Nurcular tarafından yeşil bayrak açıldığı iddiası yazılmış, bu haber de gündemi meşgul etmiştir. Güngör Yerdeş bu haberlerle ilgili de şunları yazmaktadır:

“İçimizden yine bir ağabeyimiz ‘Ben hepinizin adına takip eder, sizlere de yazarım’ deyince sanki dünyalar genç meslektaşların oldu. Ankara-Afyon arasını bir toz yumağı halinde tamamlayan gazetecileri, tali köy ve kasaba yollarında kim bilir neler bekliyordu!

⁴⁵⁶ Nurşen Mazıcı, “Türkiye’de Ordu ve Siyaset.”, s. 51.

⁴⁵⁷ Bu olay aynı zamanda Yassıada’da Anayasayı ihlal suçu kapsamında yargılama unsurlarından birini oluşturmuştur.

⁴⁵⁸ Yerdeş, **Başkentte Önemli Olaylar ve Yazamadıklarım**, s.38–40.

Cumhuriyet'in kıdemli Ankara muhabirinin bu teklifi hepimizi memnun ve mes'ut kılmişti... Evet, Emirdağ ve diğer yerlerdeki karşılmalarda neler olmuştu... Neler mi olmuştu? Kıdemli ağabeyimize göre neler olmamıştı ki... Laik bir memleketin gazetecilerine başbakanın tekbirli, teşpikli, Araçça yazılı bayraklar açılarak, develer, mandalar kurban edilip sureler okunarak karşılama yapıldığını söylerseniz, üstelik o gazeteciler muhalefetin borazancılığını da yapıyorlarsa, o habere dört elle nasıl sarılmazlar... Bu kitap yazdırılmayanlarla, tahrif edilmişleri bir araya toplayacağını daha başından vaat etti. Cumhuriyet muhabiri ağabeyimizin elindeki çoğaltılmışları âdeta kapıştık ve sırası gelen geçti İstanbul'a... Ankara dönüşü masamda bir not buldum. Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün beni aramıştı ve hemen makamına gelmemi istiyordu... Beni makama aldıklarında rahmetli Kemal Aygün'ün arkası dönüktü. 'Gel Güngör evladım, otur şöyle' dedi... Heyecan ve korkudan titrediğimi itiraf edeyim... 'Ne imiş bu yeşil bayraklar, nerede kimler tekbir getirmiş?' diye pek sakin, pek babacan bir şekilde sordu... Ben susmaya devam ettim, o hep konuştu:-Böyle bir şeyin katresi olmamıştır. Biliyorum, sizler Afyon'da kaldınız, sizin adınıza malûm arkadaşınız takip etti ve hepinizi kandırıp maalesef âlet etti... Senden bundan sonraki hadiseler için bir isteğim var. Görmediğine, duymadığına inanma... Özeti böyle idi rahmetli Kemal Aygün'ün sözlerinin. Sonra zile basıp ne içmek istediğimi sordu, teşekkür ettim, peki dedi ve sözlerimi lütfen unutma tembihleriyle elimi sıkarak beni yolladı... İlk intibam şuydu: Kurtulmuştum... Ben sanıyordum ki bağırıp çağırarak, atın şunu içeriye diye polisleri odasına dolduracak filan... Hep kandırılacak mıydık? Bu soruyu şimdi bile soruyorum. İyi niyet ve güven hissi, insanları bundan sonra da sıkıntıya sokacak mıydı?⁴⁵⁹

Kırkhan'da böyle bir olay olmadığı da İlhami Soysal tarafından ifade edilmiştir: "Bir Güneydoğu seyahati oldu Menderes'le. Ben de o zaman çok belirgin muhalif gazeteciyim. Öyle bir kombinezon kurulmuştu ki, o geziye katılacak gazeteciler içinde Demokrat Parti iktidarının bütün yağcıları vardı... Bir de bizim gibi Milliyet, Akis, Kim, Vatan, Akşam gazetelerinin gazetecileri var, biz de muhalefetleriyiz seyahatin. Bu seyahatte Kırkhan civarında bir yerde yeşil bayrak açıldı diye bir hikâye çıktı. Daha önce de Afyon'un bir kazasında da yeşil bayrak çekmişlerdi camiye, yani irtica alarmı. Ben Kırkhan'da Menderes'in yeşil bayraklarla karşılandığını görmedim, çünkü biraz daha geride kalmışım. Gazeteci arkadaşlarımızdan genç birisi "Ben yeşil bayrak gördüm" dedi. Akşam kendi aramızda konuşuyoruz, haber olarak gazetelerimize yazdıracağız. Ben dedim ki "Dikkat edin, duygusal hareket etmeyin, başımıza iş çıkartırsınız sonra, Menderes'le aramız bozulur, seyahatte kök söktürür". Buna rağmen bu haber yazıldı. Ben vermedim böyle bir haberi, görmedim çünkü. Ertesi sabah Menderes uyandığında ateş püskürüyor etrafındakilere. Ben çok uzak mesafelerde takip ediyorum Menderes'i. En yağcıların dışında pek kimse yanıma yanaşmıyor. Ateş püskürüyor, çıktı bir konuşma yaptı, basına verdi veriştirdi ve biz takip edenlere, isimlerimiz vermese bile ne alçaklığımızı, ne ikiyezlülüğümüzü, ne yalancılığımızı, ne Halk Partisinin uşakları olduğumuzu bıraktı. Halkı galeyana getirecek şekilde konuşmasını yaptı ve "yeşil bayrak yoktu" diye de iddia etti. Olmayabilir de, ben de emin değilim".⁴⁶⁰

27 Mayıs darbesine doğru DP Hükümetinin ve Menderes'in hataları birçok kez tekrarlanmasına rağmen İnönü'nün muhalefet anlayışı basın tarafından eleştiri konusu yapılmamıştır. Basın, DP iktidarına yönelik, tutuklamalara karşı CHP'yi destekçisi olarak görmektedir. DP iktidarına karşı yaptığı yayından dolayı cezaevine giren ve İnönü'nün kendisini ziyaret ettiği gazetecilerden Cüneyt Arcayürek yıllar sonra şunları yazmıştır: "Evet, Menderes, rejimi çığırından çıkaran çeşitli yöntemler uygulamıştı. Ama Menderes'in bu çığırnlıklarına karşı, genelde İsmet Paşa muhalefetinin de kışkırtıcı bir rolü zaman zaman

⁴⁵⁹ Yerdeş, **Başkentte Önemli Olaylar ve Yazamadıklarım**, s. 52–54.

⁴⁶⁰ Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, s.264–265.

üstlendiği de gerçektir. Muhalefetin içinde -küçük de olsa- görev yapmış olanlar, biz, çalgınlıklara karşı kıskırtmaların da tezgâhlandığını görmüştük”⁴⁶¹.

Özellikle Tahkikat Komisyonu aşamasında gazetecilerin karşılaştığı muamele darbe ertesini yazılan haber ve yorumlara da sirayet etmiştir. Görüldüğü kadarıyla sadece darbe ertesi değil, darbenin yapıldığı günlerde de basının hemen hemen tamamı DP muhalifi bir tavır içindedir. Komisyonun bilgisine müracaat ettiği Bedii Faik Akın ve Kurtul Altuğ’un yaptığı açıklamalar çok nettir:

BEDİİ FAİK AKIN - Şimdi, efendim, önce bir şeyi belirtmek istiyorum: 27 Mayıs’ta başlamıştır iş bildiğiniz gibi ama öyle bir hava estiriliyor ki, sanki 27 Mayıs üç beş tane subayın oturdukları yerde şu seçilmişleri bir devirelim diye karar vermişler ve birdenbire devirmişler havası yayılmak isteniyor çok, öyle bir şey yok. Bir defa o günkü havayı bilmekte fayda vardır. Şimdi, bakınız, siz bir Komisyonunuz, Millet Meclisi Komisyonunuz. Demokrat Partinin kurduğu bir tahkikat komisyonu var, o da Millet Meclisi Komisyonuydu. Siz bütün bu havanın içerisinde büyük nezakete, bana hatta siz diyorsunuz, ben o komisyona da gittim, o komisyon da beni çağırdı, o komisyon beni nasıl götürdü biliyor musunuz? Matbaamı mühürlediler, arkadaşlarımı dışarı attılar, sokakta bir kamyonetin üzerinde ben maaş verdim zorunda kaldım çünkü aybaşıydı ve beni tevkif edip Ankara’ya götürdüler ve eski Meclis binasının bir yerine koydular, ondan sonra boyuna ifademi aldılar. Siz de komisyonunuz, onlar da komisyon. Birdenbire bazı yazılar okuyorum. Efendim, Millet Meclisi Komisyonu kurulmuş da, bu komisyona niye isyan edilmişmiş... Sizin Komisyonunuz gibi komisyon olursa kimse isyan etmez ama insanları toparlayıp da, böyle... Bunu şunun için anlatıyorum: İyi bilmek lazım o devri, o devri iyi yaşamak lazım. Genç insanlarsınız, o devri yaşamaya imkân yoktu, ancak okuduklarımızla iktifa etmek mecburiyetindeyiz veya size anlatılanlarla iktifa etmek mecburiyetindeyiz. Lütfedin, size anlatılanların –benimki de dâhil- ne kadar samimi ne kadarı gayrisamimi ne kadarı uydurma bunları iyi ayıklayın, lütfen... Çünkü çok yalan söylenmektedir, eskiden çok söylendi, hâlâ da yalan söylenmektedir.

BEDİİ FAİK AKIN – Benim söylemek istediğim şudur: Evvela sizlere teşekkür ederim. Çünkü, ben üç defa tahkikat komisyonlarının karşısına çıktım, o büyük tahkikat komisyonuna bir hafta çıktım, ilk defa güler yüzle ayrılıyorum. Ankara’daki tahkikat komisyonuna, onu da hiç saklamadan söyleyeyim size, gittiğim zaman aynı sualleri o kadar fazla soruyorlardı ki, bu bir soru taktığı herhâlde, insanı bunaltıyordu, isyan hâline getiriyordu. Karşılarında bir oda vardı, odada arkalıksız bir iskemle vardı “Git orada istirahat et.” diyorlardı, ben orada oturuyordum. En sonunda artık yere oturmaya başlamıştım, çünkü arkamı dayamak istiyordum. Bu bir haftalık işkenceyi –ben işkence sayıyorum- bu sorgu işkencesini atlatırken bir akşamüzeri ezan sesi duydum Beyefendi, uzaktan, derinden bir ezan sesi duydum. Hiç saklamıyorum “Allah’ım, asıldıklarını göster bana.” dedim, o hâle geldim, hiç saklamıyorum. O kadar canıma tak etmiştir. Asılmalarını istedim manasında söylemiyorum ama o hâle geliyor ki insan, bunu insan haletiruhiyesini size göstermek için söylüyorum. İnsan ölümlerini hiçbir zaman tırnağının ucuna dahi değdirecek şekilde benimsememiştir. Ben ne hâle girmişim Beyefendi? Ben sonra bunu nasıl yaptım, bunu nasıl söyledim diye şey yaptım. Rahmetli annem sağ idi, çok mütedeyyin bir insandı, Allah rahmet eylesin. Anneme kavuştuğum zaman dedim ki “Böyle böyle yaptım anneciğim.” “Zıyan yok, infial ile söylenen şeyleri Allah hesabına katmaz.” dedi. Böylelikle beni teselli etti. Yani o hâle gelebiliyorsunuz. Bunu, inanınız, hep tüylerim ürpererek hatırlanm. Yani insanı... Şunun için söylüyorum: Bir tahkikat komisyonunuz, bir darbeleri inceleme komisyonunuz, meseleleri ele alırken lütfen, bir yaşlı

⁴⁶¹ Cüneyt Arayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal (1955–1960)**, Ankara: 1984, s.241.

ağabey deyin, adam deyin, ne diyorsanız benim için söyleyin, bir yaşlı insan olarak size söyleyeceğim şey, o günü yaşamaya çalışarak mutlaka çözün işleri, çözmeye çalışın, o günü anlamaya çalışarak yapın. Bugünden bilemezsiniz. Bugün siz, bakın, bana evvela Ankara'dan çok nazik bir zat telefon etti, hanginizsiniz bilmiyorum. Böyle böyle... Ben icabet edemeyeceğimi, İstanbul'a bağlı kalmak zorunda hastam olduğunu, yaşımı vesairesiyle... Ne dedi biliyor musunuz Beyefendi? “O zaman biz İstanbul'da sizi dinleyelim.” dedi.

BAŞKAN – Benden bahsediyor arkadaşlar.

BEDİİ FAİK AKIN – “Peki” dedim. Siz miydiniz, teşekkür ederim, çok teşekkür ederim. Sonra İstanbul'da, gene telefonda bir ses bana “Salı günü şu olacak, bu olacak...” Ben “On birde gelebilirim.” dedim vesaire, geldim. Sizden ikramlar gördüm, güler yüzler gördüm. Bilir misiniz ki... Çok kolay yazıyorlar şimdi “Efendim, Parlamentodaki bir tahkikat komisyonu... Bahane edilerek ihtilal yapılır mı?” Siz böyle düşünebilirsiniz, çünkü siz tahkikat komisyonunuz ama siz insansınız. Ben öyle bir tahkikat komisyonundan geliyorum ki sizinle mukayese edemem ben onu. Onu anlamamız lazım, onları görmeniz lazım.⁴⁶²

Kurtul Altuğ ile Komisyon toplantısında yapılan görüşme kaydı da şöyledir:

BAŞKAN - Şöyle açalım mı biraz? Akis dergisinin yazılarını sizden önce dinlediğimiz Millî Birlik Komitesi üyelerinden bir tanesi de söyledi. Akis dergisinin yayınlanmasını beklerdik. Akis dergisi, askerlerin duygularına, hislerine tercüman olurdu. Kısmen darbenin gerekçelerinin altyapısını hazırlayan, gerekli imiş gibi bir imaj oluşmuştu.

KURTUL ALTUĞ - Şimdi, orada imajı size anlatayım mı? O imaj neden oluştu? Askerlerle o zaman şeyin hiçbir alakası yok. Ben hapse girdiğim zaman benim ağabeyim, zaman zaman İsmet Paşa'ya giderdi, İsmet Paşa'nın zaman zaman yanında Ecevit olurdu veya Orhan Birgit olurdu. Orhan Birgit'i de dinleyecekseniz, o da anlatır bunları size. İsmet Paşa'ya “555 K” olayı cereyan ettiği zaman yani 5 Mayıs...

AHMET TOPTAŞ (Afyonkarahisar) – 5'inci ayın 5'inci günü saat 5'te Kızılay'da...

KURTUL ALTUĞ – Tartakladılar Adnan Bey'i. Adnan Bey zorlukla, -bu kitapta var, Bir Numaralı Tanık'tı tavsiye ederim- Emin Karataş'ın bir volkswagen arabası vardı, ona zor attı kendisini. Hatta şunu söyledi: “Ne yapmak istiyorsunuz, beni öldürmek mi istiyorsunuz? Öldürün o zaman.” Şimdi, bütün bunlar olurken... ÖZCAN YENİÇERİ (Ankara) - Siz orada mıydınız efendim?

KURTUL ALTUĞ - Hayır ben hapisteydim. Ben onları tabii sonradan öğreniyorum. Ben o zaman cezaevindeydim, Tahkikat Komisyonu tarafından tevkif edilmişim. Tabii, konudan konuya girdiğimiz için pey şey yapamıyorum, insanımız bozuluyor. Şimdi, isterseniz, evvela Tahkikat Komisyonunu anlatayım size. Neden Türkiye girdi 1 Mayıs'a? Asıl oraya gelmek istiyorum. Bu Tahkikat Komisyonu demin isimlerini zikrettiğim 2 kişi tarafından verildi ve o komisyon hemen Meclise getirdi, Mecliste geçerken İsmet Paşa kürsüye çıktı ve bir konuşma yaptı, “Tarihin önünde konuşuyorum. Yanlış yapıyorsunuz. Bu kanun yargıya müdahale anlamına gelir. Eğer bunu yaparsanız çok kötü sonuçları olur.” deyince, önde oturan aşırı partililer “Paşa, Paşa, Battal Gazî'ne ihtilal mi yapacaksınız?” aynen laflar bunlar. İsmet Paşa onun üzerine şu tarihî sözleri söyledi, dedi ki: “Biz ihtilal yapmayız. Biz ihtilalin ne olduğunu biliriz çünkü içinden geldik. İhtilal iyi bir şey değildir. Ben size demokrasi adına bunları söylüyorum. Eğer siz bunları yapmaya devam ederseniz, o zaman ben dahi sizi kurtaramam.” Bunu söyledikten sonra Türkiye'de çok şey değişti. Şimdi, bunu, isterseniz, askerlerin bir mesaj aldıklarını zannedebilirsiniz. Nitekim şimdi,

⁴⁶² Bedii Faik Akın'la 13 Haziran 2012'de Yapılan Görüşme Tutanağı,

milletvekili olan Nur Serter'in babası Emin Aytekin bana geldiğinde “Sen niye yoksun?” bunu söyledi. “Yahu, İsmet Paşa'yla irtibatınız oldu mu?” Gazeteci olarak, benim işim bu. “Katiyen. Aslında arkadaşlarımızın düşündükleri onu alıp oraya oturtmak ama yapmaz.” dedi. Aradan zaman geçti, İsmet Paşa'ya gittiler, onu biliyorum, ben hapisten çıkmıştım o zaman, ihtilal olmuştu. Kimi “ihtilal” diyor, kimi “devrim” diyor, kimi “darbe” diyor. Aslında bunun bir askerî hareket olduğunu ve genç subay hareketi olduğunu kabul ediyorum. Çünkü kimseye haber vermeden yapılan bir hareket. O zaman Genelkurmay Millî Savunma Bakanlığına bağlıydı. Kara Kuvvetleri Komutanı mesela, Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanını atlıyor doğrudan Ethem Menderes'e mektup yazıyor. O mektup da var o şeyin içerisinde. O mektupta birtakım şartlar ileri sürüyor ve Cumhurbaşkanının istifasını, işte Hükûmetin istifasını, şunun olmasını, bunun olmasını falan anlatıyor. Tabii bu mektup bizde yayınlanmadı, nerede yayınlandı? Kim'de yayınlandı. Benden sonra zannediyorum Orhan Birgit gelecek. Ona sorarsanız bunu, o size teferruatıyla anlatır. Başarılı bir gazetecidir. Tabii biz orada atlamışız. Ama bu hareketi bizim durdurmamıza yahut tekrar imkân vermiyor çünkü zaten kurulmuş olan Tahkikat Komisyonu o gün, 28 Nisan günü, hiç unutmuyorum aradılar. Ama sizden arayan arkadaşlar gayet nazik, kibar ve bir soruşturmayı yürütmek üzere aradıklarını belirttiler ve gelip gelemeyeceğimi sordular. Ben de onlara mazeretim olduğunu, ama eğer İstanbul'da buluşmak mümkün olursa, herhâlde oraya gelirim dedim. Böyle oldu. Şimdi, onlar, telefon eden komisyonun en önemli adamlarından biri, Kemal Özer. Şimdi nere milletvekili olduğunu hatırlamıyorum. Kemal Biber ortalarda, o Çorum Milletvekilidir ama. O telefon etti, dedi ki: “Sizi buraya istiyoruz.” dedi. “Nereye efendim?” dedim. O zaman da Örsan Ögmen var rahmetli, hepsi var. Bu tarzda şakalaşyoruz, yahu, seni de çağıracağız Tahkikat Komisyonuna, beni de çağıracağız. Ben şaka yapıyor zannettim birisi. Yani hep birbirimize şaka yapıyoruz, her gün telefon ediyoruz birbirimize haydi Tahkikat Komisyonuna diye. Meğerse iş ciddiymiş, dedi ki: “Ne biçim konuşuyorsunuz Beyefendi? Ben Tahkikat Komisyonunun üyesiyim. Benim sizi alıp götürmeye bile hakkım var.” “O zaman polis gönderin, alın yahut yazılı bir şey gönderin.” D6edim. Sizin yazınız burada, gayet kibarca yazılmış, insanın gelesini getirten, yani mutlaka buraya bu davete icabet edip bildiklerini söylemesini gerektiren bir yazı. Şimdi, böyle bir yazıyı değil, hakaretimiz yani küçük gören, gazeteciyi rezil edici, rezil etmeye kararlı birisi. Kalktık, gittik biz. Hiç unutmuyorum yanımda Yusuf Ziya Ademhan var. O da sonra bir garip cinayetle, ormanlarda kayboldu, öldü gitti. O da çok acı çekmiştir. Akis'e girenler hep üçer ay, beşer ay yatar yatar çıkarlardı. Ben kalktım gittim Tahkikat Komisyonuna. 5 kişilik bir Tahkikat Komisyonu. Bir tanesi il başkanı Cemal Yıldırım'ı sorguya çekiyor, bir tanesi beni sorguya çekiyor. Sayın Başkanın sorduğu soruya yanıt anlamında söylüyorum. Biz bunlardan hiç haberdar değiliz olup bitenlerden. Yalnız bizim İstanbul temsilcimiz. . .

KURTUL ALTUĞ - Cemal Yıldırım il başkanı, emekli albay kendisi. Kendisi 9 subay olayının içerisinde gelme. Hepiniz biliyorsunuz 9 subay olaylarında o. O da korkunç bir hatadır. Subaylarımız da beraat ettiler, mahkeme kararıyla...ama orada gördüğüm manzara, bizim ikimizin sadece cipe bindirilirken tanışmış olması. İkimiz de birbirimizi tanımıyoruz. O bana “Sen misin o yahu, Kurtul Altuğ?”, ben de ona “Sen misin Albay Kocabay?” diyoruz. O kadar birbirimizden habersiniz ama, Egemen Bostancı bir yazı kaleme almış, diyor ki: “Halk Partisi il başkanlığı...” Basına sansür konmuş, sıkıyönetim ilan edilmiş 28 Nisan sonunda. Şimdi, böyle bir şey olunca biz telaşa düştük. Birbirimizin kulağına fısıldayarak bir gazete çıkardık. Yani konuşuyorlar, sokakta 5 kişiden fazla insan yürütmüyorlar. Bu şartlar altında ne yapalım? Bu işi nasıl yapacağız? Başka çare kalmadı, bunu yaptık. Bunu da Egemen Bostancı yazmış, bize göndermiş... Biz buna bu görevi vermişiz. O zaman Kore'de bir ihtilal oluyor. Syngman Rhee devriliyor. Syngman Rhee devrildiği zaman Akis bunu birinci haber yapmış. Tahkikat Komisyonunda en çok sorulan soru bu oldu. Şimdi Akis'in yazılarının

hepsini ben yazmıyorum. Ben Akis'in yöneticisiyim, genel yayın yönetmeniyim. Orada bir yayın kurulu var. Bir tane siyasi adam yok. Doğan Avcıoğlu bile yok. Şimdi, bunun üzerine, bana şeyin başkanlığını, tıpkı sizin oturduğunuz gibi bir yerde, Nusret Kirişçiöğlü yapıyor komisyonu, Kemal Özçoban var orada, ondan sonra, Osman Kavuncu var. Öbür büyük komisyonda, aslında, 11 kişilik komisyon bayağı büyüktü. O komisyona, aynı gün, 28 Nisan günü, olağanüstü yetkilerle bir yasa çıkarttıkları günde sorguya çekiliyoruz. O olağanüstü yetki, işte, Türkiye Büyük Millet Meclisinde kuvvetler ayrılığı prensibini ortadan kaldırıyor ve sorgu yargıcı görevini bir komisyona veriyor. Yani düşünün ki sizin komisyona yarın sorgu yargıcı görevi verilecek, ben de burada size geleceğim, kemali ciddiyetle meselelerimi anlatacağım, siz de beni buradan doğru hapishaneye göndereceksiniz, böyle bir yetki. Bu, işte, bardağı taşırın damla olmuştur bence. İşte ondan sonra Türkiye'de herkesin bir beklentisi başladı. Bizi tevkif ettiler, götürdüler. Ne sıkıntılarla, 15 kişilik heyetin önüne çıkardılar bizi. 15 kişilik heyette... Bu Nusret Kirişçiöğlü da benim Zonguldak'tan tanıdığım, çok sevdiğim bir ağabeyim. Kendisiyle Meclise gideriz. Meclise de sokmuyorlar ama ben alt taraflarda falan çağırıttırıyorum Nusret ağabeyi. Nusret ağabey geliyor, benimle konuşuyor. Bir gün böyle toplantı hâlindeyiz, bana dedi ki: "Yahu, siz niye muhalefet yapıyorsunuz? İşte, millet iradesidir." "Millet iradesi ama kardeşim senin millet tarafından seçildikten sonra bütün Türkiye'nin milletvekilisin." dedim. "Hayır, böyle bir şey yok." dedi. "Ben Adnan Bey'in milletvekiliyim, Adnan Bey beni seçti, ben ona bakarım." "Olmaz, böyle olursa olmaz. Anayasa böyle diyor. Anayasa'ya aykırı olur." falan dedik. İşte bütün bunlar üst üste geldi, geldi, geldi, bir sabah biz hapishanede uyandığımızda ihtilal oldu. Ama hapishaneye daha evvelden böyle bir haber geldi. Nasıl geldi bilmiyorum, kim getirdi bilmiyorum ama hapishanenin içerisinde "Yarın darbe olacak, ihtilal olacak." lafları dolaşmaya başlamıştı. Biz de merakla bekliyoruz. 27 Mayıs sabahı saat üçte, hatta beşte. Biz o zaman revirde yatıyoruz, hastalık dolayısıyla revire gitmişiz. Hatta İsmet Paşa benim hapishanede kalmamam için hastaneye rica etmiş, hastalığı olabilir, onu hastaneye nakil edin, çocuk eziyet görmesin diye. Ben "Hayır." Yirmi üç-yirmi dört yaşında adamım, ne olacak bana o yaşta. Bu yaşta olsa, tehlikeli. Onu deyince revire geçtim. Revirde yatıyoruz. Ne olmuş? "İhtilal olmuş." Biz zannettik ki hemen bizi alıp götürecekler. Hayır, bir şey olmadı. Bir subay geldi, içeri girdi. Albay, giyindi, tıraş oldu, çıktı dışarıya, avluya. Subay buna bir selam verdi, bir de tabanca çıkardı elinden, uzattı yani bunlar ihtilalin koreograf hâlleri, size anlattığım, renk olsun diye. Tabancayı uzattı, dedi ki: "Buyurun komutanım, size lazım olur." O da dedi ki: "Çek onu, benim artık silahla ilgim yok." Bu kadar. O Cemal Yıldırım sonra senatör oldu. Ondan sonra dışarıdan yazdıklarını öğreniyoruz. Hapishaneden ayrılış şeyine şöyle bir not düşmüş: "Adnan Menderes'in gayrimişru Tahkikat Komisyonu tarafları tevkif edildi ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kurtarıldım." Şimdi, bu suçta, suç değil Cemal Yıldırım'a. Çünkü adam duygularını söylemiş. Bizi bir gün sonra çıkardılar. Burada da şunu ifade etmek istiyorum: Bazı askerler siyasetten daha hukuka bağlı oluyorlar. Şimdi, bizi, bir hukuki statü içerisinde içeri aldıkları için, içeri koydukları için, yine, onun bir hukuki statüye bağlanmasını istiyorlar ve bir gün geciktiriyorlar. Zannediyorum 1 veya 2 sayılı Kanun, bizim dışarıya tahliye edilmemize dair bir af kanunudur. Şimdi, ben bunu gördüğüm andan itibaren, açıkçası şunu söyleyeyim: Askerlere sempati duydum. Şimdi, bunu herkes duyar. Sizi hapse atmış bir iktidar var, oradan sizi kurtaran bir asker var. Şimdi, "asker-millet el ele" şeyi buradan çıkmıştır, bugün de devam ediyor.⁴⁶³

Ancak bilhassa Bedüi Faik'in 27 Mayıs öncesi yazılarının bir kısmı eleştiri sınırlarında olmadığı gibi, bu yazılar darbe sonrası dönemde hakarete aşırı gidenlerin de başında

⁴⁶³ Kurtul Altuğ ile 11 Ekim 2012'de Yapılan Görüşme Tutanağı.

gelmektedir. Komisyonun kendisine Bayar ve Menderes’i köpekten daha aşağı gösterdiği yazısını sormuş, Akın bu soruyla ilgisiz aşağıdaki cevabı vermiştir:

“CENGİZ YAVİLİOĞLU (Erzurum) – Yani, yargılamadan önceki bu soruşturma dosyaları. Bir de yine 15 Haziran 60 tarihli gazetenizin nüshasında “Protesto” diye bir makaleniz var, herhâlde köşe yazınız bu sizin. Orada “İstanbul Üniversitesi gençlerinin hazırladıkları bir pankartta Bayar ve Menderes’in köpeğe benzetildiklerini gördük. İnsanlara daima sadakatle hizmet eden hemcinslerimiz adına bir hakaret kabul ettiğimiz bu benzetmeyi protesto eder, duyurulmasını isteriz. Cümle köpekler yerine kıtımır.” -aynen naklediyorum- şeklinde bir şeyiniz var. Şöyle de bir durumla karşı karşıyayız, şunu da herhâlde söylüyorsunuz siz: Gazetecilerin ve gazete sahiplerinin yalnızca gazetecilikle ilgilenmesi gerektiğine dair de bir herhâlde kanaatiniz var.

BEDİİ FAİK AKIN – Tabii, hâlâ öyle.

CENGİZ YAVİLİOĞLU (Erzurum) – Bunu hangi tecrübelerinize dayanarak... Yani bu şekilde içine girmiş bir gazeteci ama aynı zamanda da bütün bunlardan sonra da böyle bir tecrübe sonucu var.

BEDİİ FAİK AKIN – Şimdi, bakın, bu gazetecilik başlı başına bir iştir ve ne kadar müstakil olursa, ne kadar tek başına olursa o kadar tesirli olabilir. Eğer gazeteciliğe başka şeyleri de ekler de giderseniz bu gazeteciliği yapamaz olursunuz. Binaenaleyh gazete sahibinin sadece gazeteci olmasını ben evleviyetle isterim ve onun savunurum. Şimdi, bugün tutarsız bir alay gazete var. Daha bir şey söyleyeyim size: Türkiye 24 milyon nüfuslu iken ne gazete tirajı varsa, 75 milyon nüfuslu Türkiye’de de o gazete tirajı var. Öyle bir hadise dünya gazeteciliğinde görülmemiş değildir. Bunda computer’lerin, twitter’lerin şunların bunların payı vardır, o payı kabul ediyorum. Ama bütün dünyada da var onlar, yalnız bize ait değil ki. Bütün dünyada da gazetelerin rakipleri var, televizyonlar vesaireler, orada niye olmuyor da bizde oluyor? Çünkü inandırıcılığını kaybetmiştir Beyefendi. İnandırıcılığını gazetenin kaybetmesini ben gazetenin sahibine atfetmeyeceğim de kime atfedeceğim? Onun tutumuyla olur o iş”.⁴⁶⁴

Kars ve Ardahan’ın Ruslara Satıldığı İddiası

Darbe esnasında zayıf bir retorik olarak sahiplenilen Kars ve Ardahan’ın DP’lilerce Ruslara satıldığı iddiası Komisyon tarafından Celal Bayar’ın kızı eski milletvekili Nilüfer Gürsoy ve torunu akademisyen Prof.Dr. Emine Gürsoy Naskali’ye sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

O soru mahkemede, Yassıada’da soruldu. Başhâkim büyükbabama tevcihen veya mahkeme salonunda Kars, Ardahan’ın satılması meselesi gündeme geldi. Büyükbabam da orada -İstanbul-Ankara davasında olması lazım, neşroldu o dava da- ‘Böyle bir soruyu nasıl bana tevcih edebilirsiniz?’ diyor. Millî Mücadele’nin içinde bulunmuş bir kimse olarak böyle bir sorunun büyükbabama tevcih edilmiş olması, böyle bir suçla itham edilmiş olması....

Komisyonumuzun bu sorunun bilinçli olarak sorulup sorulmadığı hususunda tevcih ettiği suale de şu şekilde cevap vermiştir: “Tabii, daha önceden, daha farklı iddialarda olduğu üzere, mesela kıyma makineleri meselesi, herkesin çok iyi bildiği veya büyükbabamın Harp Okulunu imha edeceği meselesi. Bütün bunlar bilinçli olarak maddi yönüyle, vatana bağlılığı yönüyle”.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Bedii Faik’in 26 Haziran 2012 Tarihli Görüşme Tutanağı.

⁴⁶⁵ Nilüfer Gürsoy-Emine Gürsoy Naskali’nin 11Ekim 2012 Tarihli Görüşme Tutanağı

Kars ve Ardahan'ın Ruslara satıldığı iddiası Demokrat Partililerin Yassıada'ya götürülmeleri esnasında gördükleri fena muamelelerin de sebepleri arasında zikredilmektedir. Tahkikat Komisyonu üyelerinden Mehmet Önder'in hatıratında yer alan anekdot şöyledir:

En feci, esasen kalp hastası olan rahmetli Lütfü Kırdar'ın karşılaştığı muamele oldu. Uçağın kapısına gelince, neşesinden kabına sığamayan Hava Subayımız, adını, soyadını, hangi vekil olduğunu yüksek sesle haber verdi ve hemen arkasından, babası yerindeki yaşlı, muhterem insanın belinin ortasına, utanmadan, sıkılmadan, Allah'tan da korkmadan sert bir tekme indirdi. Onu merdivenlerden aşağıya adeta boşluğa yuvarladı... Aşağıdaki azgın topluluğun: -Döne döne başın döndü namussuz. Moskova'ya niçin gittin, Kars ve Ardahan'ı satmak için mi?... Mukavelesini imzalamak için mi? Sesler geliyordu...⁴⁶⁶

Mehmet Önder'in hatıratına göre Demokrat Partililer Yassıada'da tutuklu buldukları esnada da MBK üyeleri tarafından da bu kabil ithamlara maruz kalmışlardır.

Rıfki Salim Burçak'ın hatıratında Demokrat Parti'nin Kars ve Ardahan'ı Ruslara sattığı iddiasının darbenin hemen akabinde DP'lilerin henüz Harbiye'de tutuldukları bir esnada radyodan da duyurulduğu bilgisi yer almaktadır.

Oysa Başbakan Adnan Menderes ile birlikte İngiltere'de bulunan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye vekâlet eden Ethem Menderes Bakanlar Kurulu toplantısında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Faik Hozar'ın göndermiş olduğu 31.5.1953 tarihli ve 68 numaralı şifreli teli okumuştur. Buna göre Rusya 7 Haziran 1945 günü istediği Kars ve Ardahan ile Boğazlardaki üs talebinden vazgeçtiğini ifade etmiş; böylece de iki komşunun ilişkilerini yıllar boyu gergin tutan bir unsuru kaldırdığı anlaşılmıştır.⁴⁶⁷

Uşak ve Kayseri Olayları

DP'nin yıkılışına giden yol, 29 Nisan 1959'da, 48 milletvekili, partililer ve gazetecilerden oluşan büyük bir kalabalığın başında, kendi deyimleriyle "Büyük Taarruz"u başlatan İsmet İnönü tarafından açılmıştır. CHP gezisinin ilk durağı Uşak'tır. Olaylar burada başlamıştır. Burada hükümet tarafından organize edildiği sanılan bir grup göstericiden on altı yaşındaki birinin attığı taş İnönü'nün kafasına isabet ederek yaralamıştır.⁴⁶⁸ İktidar ve muhalefet yandaşları birbirlerine girmişlerdir. Sonraki duraklarda da olaylar hep birbirini izlemiştir. İnönü Ankara'ya dönünce, yine olaylar çıkmıştır, 11 Mayıs 1959 günü, Mecliste CHP'lilerle DP'liler birbirlerine girmişler, karşılıklı küfürleşmeler ve yumruklaşmalar içinde camlar kırılmış, yaralananlar olmuştur.⁴⁶⁹

Bu durum CHP tarafından devamlı gündemde tutuldu ve bu yüzden ülke çapında ortam gerginleşmiştir. Bu hadise askerler arasında da İnönü'ye duydukları saygıdan dolayı huzursuzluğa neden olmuştur. Daha sonra İnönü İzmir'e oradan da İstanbul'a gitmiş orada havaalanından şehre gelirken arabası bir grubun saldırısına uğramıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki muhalefetin etkisini kırmaya yönelik teşebbüsler etkili olamamış, aksine CHP'nin trendini yükseltmiştir. Son olarak Kayseri'de Yeşilhisar yakınlarında İnönü ve taraftarları için

⁴⁶⁶ Mehmet Önder, *Yassıada'da Millî İrade Nasıl Mahkûm Edildi*, İstanbul: Dem Yayınları, 1990, s.73.

⁴⁶⁷ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları* (1950–1960), Ankara: Nuru Matbaacılık, 1998, s. 170–172.

⁴⁶⁸ *Milliyet*, 30.4.1960.

⁴⁶⁹ *Milliyet*, 12.5.1960.

verilen emre askerler itaat etmemişlerdir. Bu durum da göstermiştir ki, DP ordudan destek alamamış, aksine CHP asker yakınlaşması artmıştır.⁴⁷⁰

Büyük Taarruzu başlatan İnönü'ye Uşak'ta taş atıldığı ve başının hafifçe kanadığı olay DP'nin tahammülsüzlüğünün ve diktacı rejim arzusunun bir delili olarak lanse edilmiştir. Bu olayda DP ve DP'lilerin de kabahatinin bulunduğu aşikâr olmakla birlikte olayın içyüzünün anlatılardan farklı olduğu da yenilerde yazılmıştır. Güngör Yerdeş, bu olayın İnönü'yle beraber gezide bulunan bir gazetecinin eliyle DP'lilere 'n...' işareti çektikten sonra vuku bulduğunu yazmıştır:

“Tren yavaş yavaş hızlanıyor. Paşanın bulunduğu koridordayız. Pencereilerin camını indirip âdeta üst üste yığılmış şekilde perondaki Demokrat Partilileri seyrediyoruz. İkimizden biri sağını solunu dirsekleyip bir pencereyi aniden kaplıyor ve sol elinin avcunu açıp uzatarak, sağ elinin başparmağını işaret parmağı ile yüzük parmağının arasından geçirip tokmak şeklinde uzattığı sağ bileğini o sol avcunun içine yerleştirip sıkarak seyretmekte olan Demokratlara ‘Naaa!’ diye bağırıp başlıyor sallamaya... Aman yarabbi, ne için bu çılgınlık... Bu işareti, terk etmekte olduğumuz perondaki Demokratlara yapıyor. CHP'liler ise, uzaklaşan treni alkışlayarak Paşalarına bağlılıklarını göstermekte. Ama bizim arkadaşımızın maksadı ne? Bizimki ne için yapıyor bunu? Ve işte bundan sonra başlıyor taşlama... Gelelim bizim çılgın meslektaşımıza... Hayatı komplolar üzerine kurulmuştur desem yalan olmayacak. Aldırmıyormuş gibi görünüp, inceden inceye araştırıp provokasyonunu öyle hazırlayan bir hadise yaratıcısı... Paşayı uğurlamaya gelen CHP'liler bizim meslektaşı trene bindirmeden önce âdeta öpücük yağmuruna tutmuşlardı. Sırtını sıvazlayıp kucaklayarak âdeta teşekkür ediyorlardı. DP'liler de o sırada sadece homurdanıyorlardı diyebilirim”.⁴⁷¹

Komisyon Güngör Yerdeş'in hatıratını yazmasından sonra vefat etmesi sebebiyle kendisinin bilgisine başvuramamıştır. Ancak Uşak Olayları esnasında Kim Dergisi adına geziyi takip eden ve taş atıldığında İsmet İnönü'nün yanında bulunan Orhan Bırgıt'e bu husus sorulmuş, kendisi şu cevabı vermiştir:

BAŞKAN - Rahmetli İnönü'nün Uşak gezisinde -bir gazetecinin- istasyondaki Demokrat Partililere eliyle bir işaret yaptığı, olayların da bu hareket neticesinde alevlendiği, başladığı ve İnönü'nün başına atılan bir taşla yaralandığı söylenir. Bu haberi yapan gazeteciyi biliyor musunuz?

CUMHURİYET Halk Partisi Genel Başkanını uğurlamaya gelmemişlerdir herhâlde yani hoş-âmedî yapar gibi “Hayırlı yolculuklar.” demeye gelmemişler. Onlar oraya gelmişler, o Uşak Polis Müdürü de onlarla beraber İsmet Paşa'ya taş atıldı, taşlardan bir tanesi Paşa'nın başına isabet etti, bir tanesi de yanındaydı...

BAŞKAN – “Bahsedilen o hareketi yapan gazeteciyi biliyor musunuz?” diyorum.
ORHAN BİRGİT – Öyle bir hareket yapıldığını bilmiyorum. Savunma babında konuşmuş şeyler olabilir.

BAŞKAN - Yani o esnada orada bulunan gazeteciden birisinin anısında yazıyor, o gazeteciyi de gerekirse verebiliriz.

ORHAN BİRGİT – Bilmiyorum ben kimse.

BAŞKAN - Güngör Yerdeş.

ORHAN BİRGİT – Evet, Güngör Yerdeş...

BAŞKAN - Okuduğum gibi yazdı Güngör Yerdeş.

⁴⁷⁰ William Hale, Turkish Politics and Military, Routledge, London 1994, s. 106.

⁴⁷¹ Güngör Yerdeş, **Başkentte Önemli Olaylar ve Yazamadıklarım**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2006, s.24–27.

ORHAN BİRGİT – Yok, hayır yani Hamdi Avcıoğlu vardı, ben vardım; ikimizin de başı yarıldı o tarihte.⁴⁷²

28–29 Nisan Olayları ve Üniversitelerin Tutumu

İstanbul Üniversitesi olaylarında rektörün izni olmaksızın yapılan polis müdahalesi esnasında rektörün tartaklandığı iddiaları, kimi öğretim üyeleriyle polisler arasındaki arbeye, 27 Mayıs sabahı neredeyse üniversitenin intikamcı bir tutumla hadiseye yaklaşmasına neden olmuştur. Darbenin hemen ardından, bir daha asla diktacı bir yönetimin iktidara gelmesine, laiklikten ödün verilmesine mani olacak anayasanın yapılması için davet edilen öğretim üyelerinin işe önce hukuki manada yapılanın adı bir hükümet darbesi sayılmayacağını içeren görüşle başlamaları, DP iktidarına karşı duyulan husumet hiyerarşisinde ilk sırada olduklarını göstermektedir.⁴⁷³ Önde gelen darbecilerin yapılacak tutuklamaların dar bir kitleyi kapsamaması gerektiği yönündeki eylem planına karşı dile getirdikleri itiraz da bunu kanıtlar niteliktedir.⁴⁷⁴

28–29 Nisan 1960 tarihli İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki gösteriler her ne kadar darbe öncesinde bir anlamda bardağı taşıran son damlalar olmuşsa da; iktidar-üniversite ilişkisinin yönü ve seyrinin hiç de iç açıcı olmadığını gösteren önemli bir hadise vardır. Bu da dönemin Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, 1956–1957 öğretim yılında fakültenin açılış töreninde iktidar aleyhinde yaptığı bir konuşma nedeniyle bakanlık emrine alınmasıdır. Feyzioğlu bu konuşmasında, üniversitenin asli vazifesinin hürriyet ortamı içinde hakikati arama, edinme ve açıklama olduğunu belirterek aksi takdirde nabza göre şerbet veren bir kurum olup çıkacağını belirtmiştir. Konuşmanın basına aksetmesinin ardından bakanlık emrine alınan Feyzioğlu, üniversiteden istifa etmiş ve CHP saflarında siyasi mücadeleye başlamıştır.⁴⁷⁵

DP ile yıldızı bir türlü barışmayan üniversitenin, muhalefete geçmesinin gerekçelerinden en önemlisi 1933 Üniversite Reformudur.⁴⁷⁶ Reform ile birlikte inkılâba hizmetle vazifeli üniversitenin, yüklendiği mesuliyetle birlikte kazandığı önem 1950'den itibaren gitgide azalmıştır. DP'nin kendisine dayanak olarak seçtiği kesimleri tatmin noktasında daha bir istekli olması, nasıl bürokrasi ve ordunun geleneksel hâkimiyetini zedelediye, üniversite de bu yeni politikadan incinmiştir. Bayar'ın izahıyla: “ananevi iktidar ortakları olan ilmiye, kalemiye ve seyfiye arasındaki ittifaka reaya lehine” müdahil olan DP, bunun bedelini 27 Mayıs darbesiyle devrilerek ödemiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Orhan Birgi'tle 11 Ekim 2012 Tarihli Görüşme Tutanağı.

⁴⁷³ Görüşün tam metni için bkz. “Anayasa Komisyonunun Raporu”, **Ak Devrim**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1960, ss.64–66.

⁴⁷⁴ Profesörler, masumiyet karinesini tersine çevirerek, yapılan tahliyelerin yersiz ve yanlış olduğunu belirtiyorlardı. Devrilen hükümet mensuplarının hepsinde suç karinesi mevcuttu ve buna binaen: “Aksi ispat edilene kadar hepsi suçludurlar” demektedirler. İpeki ve Coşar, **İhtilalin İyizi**, s.276. Nitekim tahliye edilenler yeniden toplandı.

⁴⁷⁵ Gürcaan Bozkır, “Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1996–1997 Cilt 2, Sayı:6–7, s.208. Feyzioğlu, siyasete girmeden önce kısa süreli bir tereddüt yaşadı. Acaba CHP'den mi, yoksa Hürriyet Partisi'nden mi siyasete girmeliydi? Yalçın Küçük'ün aktardığına göre bu hususta iki seçkin öğrencisinin görüşünü merak etmişti: Tamer Timur ve Yalçın Küçük. Küçük'ün naklettiğine göre Timur, HP'yi tavsiye ederken, kendisi CHP'yi önermiştir. Feyzioğlu sonunda CHP'yi tercih etmiştir, bkz. Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler-5** (1830–1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988, s.737.

⁴⁷⁶ Nurşen Mazıcı, “Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu”, **Birikim**, Sayı:76, Ağustos 1995, ss.56–70.

⁴⁷⁷ Celal Bayar (Anlatan), **Bir Darbenin Anatomisi** (27 Mayıs İhtilali), Yazan İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1991, ss.12–13.

Üniversite kürsülerinden iktidarın icraatını eleştiren öğretim üyelerinin bu tavrına karşı iktidarın tutumu da bir o kadar sert olmuştur. Bakanlık emrine alınan yanı sıra, emekliye sevk etme, hakkında soruşturma açma gibi tedbirler üniversiteyle iktidar arasındaki köprülerin adeta atılması sonucunu yaratmıştır.⁴⁷⁸ Özellikle ülkenin iki büyük üniversitesinde başlayan gösterilere hamilik yapan öğretim üyelerinin darbenin hemen ertesinde, devrik hükümet mensuplarına, darbeyi bizzat gerçekleştirenlerden daha sert tutum almalarına neden olmuştur.⁴⁷⁹

Toplumun en dinamik kesimi ile en güçlü kesimini karşısına alan iktidarın simgesel olarak bitişi 5 Mayıs'ta Kızılay'da Menderes'in darp edilmesidir. Fakat yaklaşan darbenin başlangıcının en keskin işareti Kara Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşüdür. Bu yürüyüş harp okulu öğrencisi yürüyüşünden çıkıp subay yürüyüşü halini almıştır.⁴⁸⁰

Orgeneral Cemal Gürsel'in İzmir'e gitmesi ile bu süreçte darbe planlayan komitenin geçici bir lider bulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Adaylardan ilki İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek'tir. Özdilek Menderes iktidarına karşıydı fakat yapılan teklifi reddetti. Bunun üzerine ikinci aday Cemal Madanoğlu'na teklif götürülerek general açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Cemal Madanoğlu başta “Ben bu işe gelmem arkadaşlar, benden büyük rütbe lazım” diyerek tereddüdünü belirtse de daha sonra komiteye girmeye razı olmuştur.⁴⁸¹ Artık komite ve darbeciler generalsiz değillerdir. Darbecilerin general rütbesine sahip kişilerle irtibatın olması ve generalsiz yapamayacaklarını bilmeleri komitenin eksikliğinden değil, hiyerarşiye olan bağlılıkları ve ordudaki hiyerarşiyi karşılığın almak istememeleri önemli etkidir.

Darbeye adım adım yaklaşırken ihbarların yoğunlaşmış ve darbe beklentisi artmıştır. Menderes ve kabine bunlardan etkilenmiş olacak ki o ana kadar pek dikkate almadıkları ordu mensuplarının ekonomik durumlarını iyileştirme kararı almışlardır. Maaş artırılması dahi ordu mensupları tarafından rüşvet olarak algılanmıştır. Subayların ağzından aynı cümle dökülmüştür: “Bizi para ile satın alacaklarını sanıyorlar”.⁴⁸²

Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un hükümete ordudan bir hareketin gelmeyeceği konusunda güvence vermesine rağmen Harp Okulu yürüyüşü hemen herkeste ordunun iktidarı ele almasının artık gün meselesi olduğu, Harbiye'nin boşuna yürümeyeceği inancını doğurmuştur. Hatta Samet Ağaoğlu gibi bazı DP'liler Menderes'i müdahale konusunda açıkça uyarılmışlardır. Fakat Ağaoğlu'nun uyarılarına rağmen Menderes, Kara Harp Okulu öğrencilerinin tahrik edildiğini, Harp Okulu Komutanı General Sıtkı Ulay'ın kendisine teminat verdiğini söylemiştir. Hatta o kadar ki Mükerrerem Sarol, Harp Okulu'nun hükümete karşı hazırlık içinde olduğunu söyleyince buna çok sınırlanmış Başbakan, Okul Komutanı Sıtkı Ulay için “Yalnız okul komutanı değil, hayatımı korumak üzere bir çeşit fedai olarak düşünülmüş ve o mevkiye getirilmiştir” demiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957–1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s.139.

⁴⁷⁹ Ümit Özdağ, **27 Mayıs İhtilali** (Menderes Döneminde Ordu–Siyaset İlişkileri), İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s.237.

⁷² Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 125.

⁴⁸¹ İpekçi, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁸² İpekçi, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁸³ Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Remzi Yayınevi, s. 166.

Menderes ve DP'liler, generallerin kendilerine verdikleri teminatı dikkate almış, ordu içindeki çekirdek hücrelerin zamanı gelince bu kadar büyüyeceğini hesaplamamışlardır. Alttan gelen baskı ile yukarıda yer alan üst rütbeli subayların dahi yüksek bir debi ile akan darbe kararlılığına kendilerini kaptırmaları siyasiler tarafından kolay kolay algılanmamış, son noktaya giderken eski tutumlarda değişikliğe gitmekte gecikmiştir.

Tahkikat Komisyonunun Kuruluşu ve İlk Tepkiler

İnönü'nün büyük bir enerjyle yurt sathında yürüttüğü muhalefet, her iki parti taraftarlarını zaman zaman karşı karşıya getirmektedir.⁴⁸⁴ İki partinin de önde gelenleri birbirleri aleyhine sert demeçler verirken,⁴⁸⁵ tavanda başlayan bu söz düellosu, tabanda da yankısını bulmaya başlamıştır.⁴⁸⁶ DP'nin tüm bu gelişmeler karşısında aldığı askeri ve polisiye önlemler yetersiz kalmaya başlayınca, köklü bir tedbir alınması yönünde meclisin devreye sokulması kararlaştırılmıştır. 1924 Anayasasının ruhundan mülhem Tahkikat Komisyonu'nun⁴⁸⁷ faaliyete başlaması, muhalefetin sert karşılık vermesine neden olmuştur.⁴⁸⁸

Tahkikat Komisyonu üyelerinin hepsinin DP'li olması, geniş sayılabilecek yetkilerle mücehhez kılınması karşısında CHP'nin tepkisi sert olmuştur. İnönü, bir mercün hem davacı, hem yargıç, hem de tatbikatçı olamayacağını, memleketin tek partili devreyi çoktan geride bıraktığını, sert sözlerle ifade etmiştir.

27 Nisan 1960'ta mecliste tartışılan önerinin DP'lilerin oylarıyla kabul edilmesi karşısında İnönü, meclis kürsüsünden şu cümleleri sarf etmiştir: "...Bu baskı rejimine, bu tedbirlere teşebbüs eden baskı tertipçileri zannediyorlar ki Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir... Artık sizi ben bile kurtaramam".⁴⁸⁹ Bu sözlerin ardından İnönü'ye tam 12 celse meclis çalışmalarına katılmaktan men cezası gelmiştir. Salahiyet Kanunu, komisyonun kurulması kadar tepki çekmiştir. Tahkikat Komisyonunun çalışmaları geniş yetkilerle sürdü ve hazırlanan raporun okunmasına fırsat bulunmadan 27 Mayıs darbesi yapıldı. Raporu kaleme alan Nusret Kirişçiöglü, CHP'nin ihtilal yapılmak üzere ne gibi faaliyetler içinde olduğunu gösterir ses bantlarının da elde edildiğini ancak tüm ısrarlara rağmen Yassıada'da raporun okunmasını müsaade edilmediğini belirtmektedir.⁴⁹⁰

Tahkikat Komisyonu kurulması ve Salahiyet Kanunu'nun çıkarılmasının 1924 Anayasasına aykırı olduğu anayasanın iç mantığına göre iddia edilemez gibi görünmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki 1926'da İstiklal Mahkemelerinin işleyişi ve üyelerinin milletvekili oluşu bir anayasa meselesi yapılmamıştı. 1960 Nisan ayındaki gelişmelerin de anayasaya aykırılık çerçevesinde değerlendirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. DP'nin açmazı şuradadır: CHP'nin, sonu darbeye bitecek bir hazırlığın içine girdiğini, adli soruşturmanın da bu

⁴⁸⁴ "İnönü'nün Uşak'ı ziyareti hadiseli oldu", **Akşam**, 1 Mayıs 1959. Oysa İnönü, Afyon'a geldiğinde hiçbir olay olmamıştı.

⁴⁸⁵ "Günaltay: 'Demokrat Parti artık ruhsuz bir partidir' dedi", **Akşam**, 3 Ağustos 1959.

⁴⁸⁶ "DP ile CHP Gençleri Düelloya Başladı", **Akşam**, 24 Mart 1960.

⁴⁸⁷ "Siyasi faaliyetler durduruldu. Dün kurulan 15 kişilik DP Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti", **Akşam**, 19 Nisan 1960.

⁴⁸⁸ "Siyasi faaliyetler durduruldu. Dün kurulan 15 kişilik DP Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti", **Akşam**, 19 Nisan 1960.

⁴⁸⁹ Yılmaz Öztuna/Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, s.55.

⁴⁹⁰ Raporun tam metni için bkz. Nusret Kirişçiöglü, **12 Mart, İnönü&Ecevit ve Tahkikat Encümeni Raporum**, İstanbul: Baha Matbaası, 1973.

hazırlığı tam olarak ortaya çıkaramayacağını düşünmektedir. Ancak komisyonun kuruluş yapısı Meclis Araştırma Komisyonu değil de DP Araştırma Komisyonu gibi olmuştur. Buna rağmen anayasanın iç mantığı ve nedir sayıdaki uygulaması dikkate alındığında bu sonucun anayasayı ihlal değil de maslahata aykırılık olduğu söylenebilecektir. Çünkü anayasanın meclise tanıdığı hak, muhalefet partisini de araştırmayı kapsamaktadır. Bu bağlamda Yassıada Adalet Divanı'nda anayasayı ihlal suçu kapsamında yapılan yargılama aslında maslahata uymama ve demokratik davranmama suçu idi. Fakat kanunlarda da böyle bir suç bulunmamaktaydı.

1950-1960 Arası Dönemde DP-Basın İlişkisi

1950–1954 yılları arasındaki iktidar-basın ilişkilerinin niteliği, kesin gerginlik aşamasına dönüşme evresi olarak nitelendirilebilir. Uzun yıllar gazeteci-milletvekili kimliğiyle siyasi sahnede rol oynamış olan birçok ismin eski iktidar partisile olan ilişkilerini, milletvekili kimlikleri sona ermesine rağmen bağımsız ve tarafsız gazeteci kimliğine dönüştürmemiş olmaları, basın-iktidar ilişkilerinin bozulma sebeplerinden sadece biriymiş gibi gözükmektedir.⁴⁹¹ Basın camiasının geniş bir kesiminin eski iktidar partisile olan bağı, CHP'nin muhalefete geçmesiyle birlikte ona bağlı basının da kendiliğinden muhalefete geçmesini gerektirmiş gibi bir tutum takınılmasına sebep olmuştur.⁴⁹² Henüz üç ayını bile doldurmamış bir iktidara karşı hücumla geçen ana muhalefet partisiliderinin çizgisini takip etme kararlılığı, DP'nin basına tıpkı bir muhalefet partisiyimış gibi tavır almasının da nedenleri arasındadır. Eski iktidar partisinin seçim sonuçlarının aleyhine sonuçlanmasını DP'lilerin halkı aldatmış olmalarına bağlayarak bunu hemen her mahfilde tekrarlaması ve bu beyanların basında sıkça dillendirilmesi⁴⁹³ DP'nin, sonraları CHP'liler tarafından “besleme basın” olarak adlandırılan, kendi ekseninde bir basın grubunu kurmaya itmiştir.⁴⁹⁴ Sektörde ayakta kalmanın tirajdan çok kamu ilanlarını ücreti karşılığı yayınlamaya bağlı olduğu bir ortamda, DP'nin bu ilanları kendisine muhalif duran basına vermemiş olması bu yönüyle anlaşılabilir gibi durmaktadır.⁴⁹⁵ Özellikle 1953'de CHP'nin “Haksız İktisaplarının Hazineye Devri”ni sağlayan Kanun,⁴⁹⁶ partinin yayın organı mevkiindeki Ulus gazetesinin de önce kapanıp, sonra Yeni Ulus ismiyle yeniden faal hale gelmesi, diğer basın nezdinde de açık bir saldırı olarak nitelenmiş ve DP ile aralarında olan mesafenin açılmasına neden olmuştur.⁴⁹⁷

1954–1957 yılları DP'nin ikinci iktidar dönemidir ve bu dönemde artık iktidar-basın ilişkileri, hükümeti bunaltan bir evreden basını bunaltan bir evreye doğru gelişmiştir. İlan kozunu

⁴⁹¹ O yıllarda Nihat Erim'in yönettiği Ulus gazetesinin tutumu için bkz. Metin Tokar, **DP'nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.116 vd.

⁴⁹² Aslında bir anlayışın kavgasını veren kimi yazarların münakaşası Türk Basınında sıkça gündeme gelmiştir. Bu tip atışmaların hikâyesi için bkz. Tekin Erer, **Basında Kavgalar**, İstanbul: Rek–Tur Kitap Servisi, 1965.

⁴⁹³ Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, ty. s.52.

⁴⁹⁴ Dr. Mükerrerem Sarol'un Türk Sesi isimli bir gazete çıkarıp tahsisler ve resmi ilanlarla beslenmesi; üstelik resmi kurumlar, hatta ilkokulların bile bu gazeteye abone yapılması hususu için bkz. Metin Tokar, **DP Yokuş Aşağı** (Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.106.

⁴⁹⁵ Erer, aslında ilk etapta muhalefete taviz politikası güden Menderes'in, muhalefet ettikçe kazandıklarını gören basını sürekli beslediğini yazıyor. Bkz. Erer, **On Yılın Mücadelesi**, s.135.

⁴⁹⁶ Esat Arsebük, “CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanuna Dair”, **AÜHF Dergisi**, Yıl 1953 Cilt 10 Sayı 1–4, 426–432.

⁴⁹⁷ Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.109 vd.

başarıyla uygulayan iktidar kimi muhalif çizgideki gazete patronları arasında bazılarını kendi yanına doğru çekmeyi başarmıştır.⁴⁹⁸

İlan kozunun yanı sıra kağıt tahsisleri noktasındaki sıkıştırma, basında baş gösteren direnci kırma yönünde, önemli bir hamledir. Yine de basının en etkin gazete ve dergileri hâlâ ana muhalefet partisi çizgisindedirler.⁴⁹⁹ Kamuoyu nezdinde kendisine karşı yapılan muhalefetin yazılı basında bulduğu yankıyı dengelemeye çalışan iktidar partisi, bu kez radyoyu muhalefetin istifadesinden arındırma politikasına yönelmeye başlamıştır.⁵⁰⁰ İktidar partisi içindeki ilk bölünme de yine bu tarihler arasındaki bir hadise neticesinde ortaya çıkmıştır.

Kıbrıs meselesinin hararetle bir biçimde dış politikanın gündemine oturduğu bir esnada meydana gelen 6–7 Eylül Hadiseleri dönemin basınında açık bir hükümet tertibi olarak ele alınmış; nitekim Yasıada duruşmalarında bu iddiayı Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanı Altay Ömer Egesel de basın kaynak göstererek bolca işlemiştir.⁵⁰¹ Basında kimi bakanlar hakkında dile getirilen yolsuzluk ve nüfuz suiüstimali iddialarının yargıya taşınması, bir tartışmayı da gündeme getirmiştir. “İspat Hakkı” olarak adlandırılan bu tartışmalar, herhangi bir bakan hakkında bu tip suçlamaları kaleme alan gazeteciye, yaptığı bir iftira değil gerçek olduğu yönünde mahkemeye kanıt getirme hakkını tanımayan bir uygulamanın haksızlık olduğu kanaatine katılan on dokuz DP’li milletvekilinin partiden koparak Hürriyet Partisi’ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır.⁵⁰² Gazetecilerin basın kanununa getirilen kimi hükümler uyarınca tutuklanmaları da yine bu tarihlerdedir. Yazılan ve çizilenlerin önemli bir kısmı makul eleştiri sınırlarını aşan hakaretler içeren tarzda kaleme alınmıştır.⁵⁰³

1957–1960, basın artık iyiden iyiye iktidar partisiyle köprüleri attığı dönemdir. Özellikle son seçimlerde usulsüzlükler yapıldığı; kimi il, ilçe ve nahiyelerin sırf muhalefet partilerini destekledikleri gerekçesiyle daha küçük idari birimlere dönüştürüldüğü şeklindeki yazılar sütunlarda bolca gözükmemektedir. Öğrenci hareketlerinin başladığı 1960 yılının ilk yarısında, basında bu kez, kolluk güçleri tarafından inanılmaz yöntemlerin uygulandığı dile getirilmiştir.⁵⁰⁴ Özellikle Kim ve Akis dergilerinde, muhalefetin iktidar aleyhinde ortaya attığı iddialar katı gerçekler olarak takdim edilmiş; ikincisinin sahibinin Ana Muhalefet Partisi liderinin damadı oluşu, bu dergiyi neredeyse partinin yazı resmi yayın organı haline dönüştürmüştür.⁵⁰⁵ Eleştiri sınırlarının ötesinde yapılan hakaretleri içeren kimi yazıların sahibi ve yayımlandığı dergi ya da gazetenin sorumlu yazı işleri müdürlerinin birer ikişer gözaltına alındıkları, tutuklandıkları veya mahkûm oldukları bu dönem, gerçekten de artık bir şeylerin olabileceğine delalet edecek manzarayı gözler önüne sermektedir.⁵⁰⁶ O dönemde basın kanununa muhalefetten hürriyeti sınırlananların gönderildiği cezaevinin adı Ankara Hilton’a çıkarılmıştır.⁵⁰⁷

⁴⁹⁸ Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009, s.457 vd.

⁴⁹⁹ Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s.299.

⁵⁰⁰ Ayrıntılar için bkz. Muammer Aksoy, **Partizan Radyo ve D.P.**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960.

⁵⁰¹ Aynı Egesel’in, 1954’te DP’den milletvekili seçilebilmek için çalmadığı kapının kalmadığı yönündeki Celal Yardımcı’nın iddialarını aktaran Ağaoglu’nun şu eserine bkz. Samet Ağaoglu, **Marmara’da Bir Ada**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.190. Ayrıca bkz. M. Hulusi Dosdoğru, **6/7 Eylül Olayları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.

⁵⁰² Toker, **DP Yokuş Aşağı** (Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973), s.154 vd.

⁵⁰³ Bunlara bir örnek olması açısından Ratip Tahir Burak’ın EK– 1’deki karikatürlerine bkz.

⁵⁰⁴ **Tercüman**, 31 Mayıs 1960.

⁵⁰⁵ Erkanlı’dan yazan; Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, c.1, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s.13.

⁵⁰⁶ 27 Mayıs’ta basın tavrını örneklerle analiz eden şu çalışma çok önemlidir: İsmail Küçükkuş, “27 Mayıs ve Basın”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 101, BAHAR, 2010, 23–41.

⁵⁰⁷ Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilâl 1955–1960** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s.89 vd.

27 Mayıs Sürecine Girilirken Dış İlişkiler

27 Mayıs'a giden süreçte Türkiye'nin dış ilişkilerde iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki Sovyet Rusya ile yakınlaşma girişimleri, ikincisi ise Avrupa Ekonomik Teşkilatı'na katılım için son dönemece girilmesidir.

Önce SSCB ile ilişkilere değinmek gerekir. 1959'a gelindiğinde Türkiye'deki idarecilerden SSCB ile olan ilişkilerle ilgili olumlu düşünceler dillendirilmeye başlanmıştır. 8 Şubat tarihli Dışişleri Bakanı Zorlu'nun demeci⁵⁰⁸ ve 1 Kasım tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında Bayar'ın “Son bir sene içinde sulh ve istikrarın gerçekleşmesi bakımından beslenen ümitleri kırıcı birtakım hâdiselerin zuhur ettiğini görmüş bulunuyoruz. Umumiyetle milletlerarası komünizmin çeşitli bölgelerde ihdas ettiği bu hâdiseler yanında, Sovyet Rusya'nın takip etmeye başladığı, şahsi temaslar temini suretiyle ferahlık yaratma siyaseti de gittikçe daha geniş bir şekilde gelişmekte ve bu hareketler, emniyetsizlikten mustarip ve hakiki sulha hasret çeken demokrasilerde, az da olsa, iyimserlik ümitleri doğurmaktadır... Türkiye'nin, emniyet içinde sulhun teessüsünü arzu eden memleketlerden biri olarak, Batı ile Doğu arasındaki münasebetlerin düzelmesi gayesine yöneltilen bütün teşebbüsleri tasvip ve takdirle karşıladığını bir kere daha belirtmek isterim...” şeklindeki demeci ilişkilerde yumuşamaya ivme kazandırmıştır.⁵⁰⁹

Basında ise ilişkilerin iyileşmesi gerektiği üzerine yazılmış olan yazılar yer bulmaya başlamıştır. Bu süreç yaklaşık bir yıl boyunca sürmüştür. İki ülke arasındaki ilişkiler uzun yıllar sonucunda en alt düzeyde kalmış iken 11 Nisan 1960 günü Ankara'da ve Moskova'da yapılan bir açıklama diplomatik çevrelerde büyük bir etki göstermiştir. Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı resmen ziyaret edeceği, buna ileride Nikita Kruşçev tarafından iade-i ziyaretle karşılık verileceği kamuoyuna duyurulmuştur. Ayrıca haberde Menderes'in Moskova ziyareti için önceden haber verildiği bilgisi geçilmiştir.⁵¹⁰

Nitekim 9 Nisan 1960'ta iki ülke başkentinde aynı anda yapılan ortak açıklamada; iki ülke arasındaki ilişkilerin restorasyonu amacıyla yapılacak karşılıklı ziyaretler kamuoyuna duyurulmuştur. SSCB vekilleri Heyet Başkanı'nın özel daveti üzerine, Başbakan Menderes'in bu ziyareti gerçekleştireceği vurgulanmıştır. Cumhuriyet gazetesi bir gün sonra manşetten: “Türk-Sovyet müşterek tebliği bütün Dünya'da geniş ilgi uyandırdı” şeklinde haber yapmıştır. Ayrıca haberin devamında Moskova ve Washington'un tavrını; Moskova “Yapılacak ziyaretler, dünya barışı için önemli bir adım teşkil edecekler” derken Washington'un bu ziyaretler ile ilgili tavrı ise “ABD bu ziyaretlerin Ortadoğu'daki havayı yatıştıracağını ummaktadır” şeklinde verilmiştir. Yine aynı gazetenin yazarlarından M. Piri, Dış politika köşesinde: “Türkiye'nin, Rusya'da karşılıklı emniyete dayanan bir dostluk havasına girmesi, Ortadoğu'daki huzursuzlukları büyük çapta azaltacağı için “Sulha büyük mikyasta yardımı olacaktır” şeklinde yorumlamıştır.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Cumhuriyet, 1.3.1959.

⁵⁰⁹ TBMMTD, C.10, B.3, 1.11.1959, s.10.

⁵¹⁰ Hürriyet, 12.5.1960.

⁵¹¹ Cumhuriyet, 13.5.1960.

Oral Sander Menderes'in gezisini ekonomik zorluklara bağlamaktadır: “Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni havası içinde ve ekonomik zorlukların etkisiyle, Türkiye Başbakanı özellikle yardım için Moskova'ya gitmeyi planlamıştır.” Feroz Ahmad da Menderes'in ziyaretini ekonomik beklentilere bağlamakla birlikte bunun tehlikeli şantaj yanına dikkat çekmektedir: “Eisenhower (yönetimi) (Menderes'e Ekim 1959'da) para vermeyi reddetti. Bu noktada, o zamana kadar kararlı bir soğuk savaşçı olan Menderes, gelecek temmuzda Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar verdi. Bu karar oldukça dikkat çekiciydi; çünkü Menderes ABD'de bulunduğu sırada kendisini dinleyen Amerikalıları, Sovyetlerin detant girişimlerine aldırılmaları, böyle bir düşmana güvenilmeyeceği konusunda sürekli uyarılmışlardı”. Mete Tunçay ise özetle, bu gezinin Amerika tarafından hoş karşılanmadığını ifade ettikten sonra, bu gezinin ekonomik gerekçelerden kaynaklandığını ve ihtiyaç olunan parayı bulmak amacıyla yapıldığını bildirmektedir. Ayrıca bu gezinin sonrasında ABD'nin 27 Mayıs darbesine göz yumarak bir anlamda karşılık verdiğini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda tarihçi Mete Tunçay Menderes'in Moskova'ya gidişini ekonomik nedenlere bağlamakla beraber bunu ABD'nin 27 Mayıs Hareketine karşı takındığı tavır ile ilişkilendirme yoluna gitmektedir: “Yeterince vurgulanmayan bir nokta, Menderes'in ekonomik sıkıntılara çare aramak için son zamanlarda Sovyetler ile ilişki kurmaya çalışmış olmasıdır. ABD'nin 27 Mayıs Müdahalesine ses çıkartmayışının nedeni, büyük olasılıkla bununla ilgilidir.”⁵¹²

Milliyet'te Nur Batur'un yayınladığı; “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-ABD kavgası ve 27 Mayıs'a doğru” yazı dizisinde bahsetmiş olduğu gizli rapor bu noktada önemlidir. Zira İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarının İngiltere'ye verdiği gizli raporda özetle ABD'nin Menderes ve Zorlu'dan yatırımları durduracak kararlar almaları, sanayileşmeden vazgeçmeleri, ABD'nin Menderes ve Zorlu'nun tutumlarından hoşnut olmadıkları belirtilmektedir.⁵¹³

Yine aynı yazı dizisinde Zorlu döneminde Dışişleri'nde Ticaret İşleri Genel Müdürü olan Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık'ın; “Menderes ve Fatin Beyi deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı” demesi önemlidir. Anlaşılan oder ki; ABD özerk ve başına buyruk bir Türkiye arzulamamaktaydı. Onlar çevreleme siyasetine tam teslimiyet beklemiştir. Yine DP İktidarı döneminde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri İktisadi İşler Yardımcısı, Melih Esenbel'de özetle “ABD'nin yıllık büyüme hızının %8-9'dan %4'ler seviyesine indirilmesini ve devalüasyon yapmasını istediğini ve Menderes'in de buna direnerek devalüasyon yapmayarak inşaatına başlanmış olan yatırımların bitirilmesini sağladığından” bahsetmiştir.⁵¹⁴

ABD'nin, DP iktidarının dizginlenmesi için 1954'ten 1958'e kadar döviz ve yardım musluğunu kapaması DP iktidarının da zor günler geçirmesine neden olmuştur. Tüm bu yaklaşımlar ve amaçlananlar DP yönetimi tarafından bilinmektedir. Belki de Türkiye'nin yapmayı planladığı bu yeni açılım DP Hükümetinin yönetimden darbeyle uzaklaştırılmasına olan olaylardan birisidir.

Darbe ile Menderes iktidarının sona erdirilip, 5 yıl süre ile Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin tamamen soğumaya terk edilmesi ve darbenin hemen ardından iktidara el koyan askeri idarenin ilk iş olarak NATO ve CENTO'ya olan bağlılıklarını beyan etmeleri dikkate değerdir.

⁵¹² Cüneyt Akalın, **Askerler ve Dış Güçler**, İstanbul, Cumhuriyet Kitap, 2000, s.111-112

⁵¹³ Milliyet, 13.2.1989.

⁵¹⁴ Milliyet, 14.2.1989.

Yine 27 Mayıs'ın hemen öncesinde AET ile ilgili çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. 31 Temmuz 1959 günü Türkiye, AET'ye katılmak için başvuruda bulunmuştur.⁵¹⁵ 27 Eylül 1959'da Türkiye ile AET arasında ortaklık müzakereleri başlamıştır.⁵¹⁶ 10 Mayıs 1960 günü, "Türkiye'ye yapılacak öneriler"e ilişkin olarak AET komisyonunun hazırladığı iki seçenekli formül ele alınmıştır. Yunanistan ile Türkiye'ye aynı anlaşma modelinin uygulanamayacağı netlik kazanmamış, politik nedenlerle de kesin bir karara varılamamıştır. Üstelik bu farklılığın Türkiye'ye ne şekilde anlatılabileceği, Türk tepkisini hafifletebilecek nasıl bir formül oluşturulacağı da bilinmemiştir. Ankara bir an önce "ön hazırlık görüşmelerinin" bitirilip, resmî anlaşma müzakerelerine geçilmesine öncelik vermektedir. Bu nedenle, bakanlar kendi pozisyonlarını kesinleştirmek için süre kazanmak amacıyla, Türkiye'yi tatmin etmeyi yeğlemekten yana tavır sergilemişlerdir. Resmî müzakerelerin başlatılması, AET'nin Türk halkına verdiği önemi de gösterecektir. Toplantı açıldığı zaman, konseyin dönem başkanı, bakanlar arasındaki temel sorunla ilgili görüş ayrılığına kısaca değinmiştir.⁵¹⁷

Konseyin iki karardan birini alması gerekmektedir.

- 1- Yunanistan'a uygulanan formülle müzakereleri resmen başlatıp, Atina'ya önerildiği gibi 12 yılda Gümrük Birliği'ne gidecek bir model.
- 2- Türkiye'nin de istediği gibi 22-24 yıllık model. Alınacak kararın politik önemi büyüktür.

Türklerin, Yunanistan'la paralellik ve dengenin kaybedilmemesi konusundaki hassasiyetini unutmamak gerekmektedir. Alman Devlet Bakanı Van Scherpenberg de politik karar noktasına dikkati çekmiş, ancak modeller arasında büyük farklılık olmamasını istemiştir: "Almanya, Yunanistan'a oranla Türkiye'nin zorluklarının ve özelliklerinin farkındadır. Ekonomik ve ticarî alanlarda farklılıklar da ortada. Türkiye, Yunanistan'a oranla daha az gerçekçi bir yatırım politikası içinde görünüyor. Ancak bu farklılıklar, özellikle hukukî, malî ve ekonomik açıdan tamamen ayrı bir anlaşmayı gerektirecek kadar değil. Komisyon, Yunanistan'a önerilen modelin Türkiye'nin koşullarına ne derece uydurulabileceğini bir defa incelesen ve iki anlaşmayı olanaklar içinde birbirine yaklaştırmaya çalışalım."

Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns da tüm gerçeklere rağmen, politik sakıncaları nedeniyle, Türkiye'ye, Yunanistan'dan çok farklı bir model önerilmesine karşı çıkıp, "Ben de politik ve psikolojik açıdan, Türklerle müzakerelere Yunan modelinden çok farklı bir şemayla başlamasında sakınca görürüm" demiştir.

İtalyan Russo, politik öneme rağmen, ortadaki gerçeklerin gözden kaçırıldığına dikkati çekerek, "Türkiye'nin koşullarına daha çok uyacağı için, uzun süreli bir modelle masaya oturulması" üzerinde durmuştur. Fransa da İtalya'yı desteklerken, Avrupa Komisyonu adına toplantıya katılan Jean Rey, behren görüş birliğini toparlamıştır:

Herkesin, Türkiye'yle görüşmelerin başlatılmasını istediği anlaşılıyor. Ancak, henüz hangi tip (12 yılda mı, yoksa 22 yılda mı Gümrük Birliği'ne gidilsin) modelin önerileceği konusunda görüş birliği yok. Komisyon, Türklerle 7 Haziran'da görüştüktan sonra size bilgi verir ve o zaman kesin karar alırsınız.

⁵¹⁵ Milliyet, 1.8.1959.

⁵¹⁶ Milliyet, 28.9.1959.

⁵¹⁷ Esra Çayhan, Nursin Ateşoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye**, İstanbul, Afa Yay.-Tüses Vakfı, 1996, s.96.

Böylece, daha yüzlerce soru işareti bulunmasına rağmen, politik sakıncaları dikkate alan AET, "Türkiye ile araştırma görüşmelerinin tamamlandığını ve resmî müzakerelere geçilmesini" kararlaştırmıştır. Buna göre Türkiye'yle de Yunanistan gibi Gümrük Birliği yapılacak; ancak süresi ve ortaklığın biçimi, Yunanistan'ın tam aksine ilerde saptanacaktır. Bu kararın üzerinden iki hafta geçmeden, Türkiye'de 27 Mayıs günü darbe olmuş ve her şey durdurulmuştur. Bundan sonra hem AET'de hem de Türkiye'de çok şeyler değişecektir. Değişmeyen tek nokta, toplulukla yapılacak anlaşmanın yine "Batı'yla bağ kurma" şeklinde ve politik açıdan değerlendirilip, ekonomik koşullara önem verilmemesi olacaktır.⁵¹⁸

Daha sonra koalisyon hükümetleri döneminde devam eden görüşmeler sırasında Topluluk tarafından önerilen tercihli ticaret anlaşması seçeneğini ise Türkiye reddetmiştir. Yapılan bu ticaret anlaşması önerisinin ardında ekonomik nedenler kadar Topluluğun askeri müdahale sonrasında Türkiye'deki siyasal gelişmelerden duyduğu endişeler nedeniyle ilişkileri sıkılaştırmaktan kaçınma isteği de yatmaktadır. İşte bu yüzden Türk tarafınca kabul edilmeyen ticaret anlaşmasının yerini, yapılan toplam 10 müzakere sonunda 25 Haziran 1963'te Komisyon'un ve Türk hükümetinin temsilcileri tarafından Brüksel'de parafe edilen Ortaklık Anlaşması almıştır. Anlaşma 12 Eylül 1963'te İnönü Hükümeti ve Topluluk yetkilileri arasında Ankara'da imzalanıp 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.⁵¹⁹

1950-1960 Arası Dönemde İktisadi Durum

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir takım iç ve dış gelişmelerin etkisiyle yeni ekonomi politikası arayışları gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan 1947 Kalkınma Planında ulaşım ve enerji altyapıları, tarımın ve dolayısıyla kırsal kesimin geliştirilmesi hususlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Yeni dönemde İngiltere'nin yerini ABD'nin alması ve SSCB ile ilişkilerin giderek bozulması, ülkeyi ABD'ne daha çok yakınlaştırmış, bunun sonucunda Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşumunda ABD belirleyici rol oynamaya başlamıştır.

Seçmenin serbest iradesinin ve tercihinin sandığa yansıdığı ilk seçim olan 14 Mayıs 1950 seçimi sonucunda Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiş ve ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten sonra 1960 yılına kadar kurulan beş Demokrat Parti hükümeti döneminde de "özel sektör öncülüğünde iktisadi kalkınma" modeli uygulanacağı deklare edilmiş ve iktidarının ilk yıllarında DP bu konuda önemli adımlar atmıştır. Örneğin, ithalat Eylül 1950'de %60-65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Banka kredi faizleri düşürülerek, özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına imkân sağlanmak istenmiştir. Demokrat Partinin iktisat politikasında aşağıda belirtilen iki hedefin öne çıktığı görülmektedir:

- Altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi
- Satın alma gücünü tabana yayan bir gelir politikası.

Ekonomik gelişmelerin ve uygulanan politikaların genel nitelikleri itibarıyla dönem; "1950-53 dönemi" ve "1954-1960 dönemi" şeklinde iki alt döneme ayrılabilir.

Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, ilk dönem ekonomik göstergelerin oldukça parlak olduğu bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu dönemde GSMH sabit fiyatlarla yılda

⁵¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, 3. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.

⁵¹⁹ Ayşe Ceyhan, **Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Afa Yayınları, 1991, s. 23.

ortalama %11,3 oranında büyümüş⁵²⁰; kişi başına gelir %8-8,5 oranında yükselmiş, dört yıl içinde ihracat %48,8 oranında artış göstermiştir. Bu olumlu gelişmelerin en önemli nedenleri arasında, para arzının ve kredilerin artırılması, üstü üste dört yıl devam eden oldukça iyi iklim koşulları, tarımda destekleyici fiyat politikaları, Kore Savaşı'nın dünya piyasalarında tarımsal ürünlerin fiyatlarını yükseltmesi ve dış yardımlar gösterilebilir.

Tablo 1950-60 Dönemine Ait Bazı Makroekonomik Göstergeler

Yıllar	GSMH %	TEFE	TEFE%	Dış Tic. Deng. (Milyon \$)	D.Tic. Açığı % değişme	Cari Denge (Milyon \$)	Cari Açık % Değişme
1950	9.4	34	-	-23	-	-50	-
1951	12.8	36	5,9	-88	282.6	-94	88
1952	11.9	36	0	-193	119.3	-198	110.6
1953	11.3	37	2,8	-137	-29	-164	-17.2
1954	-3.0	41	10,8	-143	4.4	-177	7.9
1955	7.9	44	7,3	-185	29.4	-177	0
1956	3.2	51	15,9	-102	-44.9	-75	-57.6
1957	7.8	61	19,6	-52	-49	-64	-14.7
1958	4.5	70	14,8	-68	30.8	-64	0
1959	4.1	84	20	-116	70.6	-145	126.6
1960	3.4	88	4,8	-147	26.7	-139	-4.1

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010

Dönemin dikkat çeken bir başka özelliği, hükümetin KİT'ler konusundaki tavrıdır. Bu kuruluşların özel sektöre devredileceği (özelleştirme) vaadinde bulunan Hükümet, bu sözüne yerine getirememiştir. Ancak bu dönemde yeni KİT kurulmamış, var olanların sermayeleri artırılmamıştır.

1954 sonrası dönemde bir taraftan makroekonomik göstergelerde önemli bozulmalar ortaya çıkarken, diğer taraftan KİT'ler yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde liberal politikaların terk edildiği ve devletin ekonomik hayata yoğun müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. Kamu kesiminin sanayide üretilen katma değerdeki payı %59,1 e çıkmıştır. Bu dönemde sanayideki gelişme tarım sektöründeki büyümeyi aşmıştır. DP üretim artışı sağlamak için yatırımlara önem ve öncelik vermiş, ancak toplam yatırımların milli gelir içindeki payı 1954 sonrasında düşmeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni dış ticaret açığındaki yükselme ve yatırım mali ithalinin zorlaşmasıdır. Bu süreçte ülke adım adım ekonomik bunalıma sürüklenmiştir. 1956-1958 döneminde ağırlaşan bunalım 1960'lı yıllarda planlamaya geçişin sosyal ve psikolojik ortamını hazırlamıştır. Liberasyonu takiben dış ticaret açıkları genişlemiştir. Beklenildiği kadar yabancı kaynak girişi olmayınca, sınırlı altın ve döviz rezervleri kısa sürede tükenmiştir. Hem tüketim mallarında darlık başladığı, hem de hammadde tedarikinde sorunlar yaşandığı için sanayi üretimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunun üzerine 1956'da Milli Korunma kanunu yeniden yürürlüğe konulmuş, fiyat kontrolleri yaygınlaştırılmıştır.

1950-60 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, öngörülenin aksine devletin ekonomideki payının azalmayıp, arttığı ancak, özel sektörün ilk defa bu dönemde gelişmeye başladığı görülecektir. DP programlarında kamu yatırımlarının özel yatırımlara rakip değil, tamamlayıcı olması ilkesi benimsenmiştir. Özel sektör kamunun yanında ekonomide ağırlığı olan ve desteklenen bir kesim olmuştur. Özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek hızla genişlemiş, bir süre sonra ekonomik ve toplumsal gelişmeyi belirlemeye başlamıştır. Kamu kesimi yatırımları ulaştırma ve haberleşme alt yapısına, tarıma, sanayide ara ve yatırım

⁵²⁰ Dönemin tamamında ulusal gelir sabit fiyatlarla yılda %5-6 dolayında bir artış göstermiştir. Ulusal gelir içinde tarım kesiminin görece payı azalmış, buna karşılık sanayi ve özellikle de hizmetlerin payı önemli oranda artmıştır.

malları sanayi alt dallarına yönelmiştir. Buna karşılık, özel kesim tüketim malları sanayiine, (özellikle dayanıklı tüketim malları) girmiştir. Özel kesim ihtiyacı olan yerli ara ve yatırım mallarını kamu kesiminden çoğu zaman maliyet fiyatının altında satın almıştır. Böylece devlet özel kesime kaynak transfer etmiştir. Özel kesim sanayileşmede öncü bir rol oynamak yerine faaliyetlerini bilinen sanayi dallarında ve zaman zaman kapasite fazlası oluşturacak şekilde yoğunlaştırmıştır. Sanayileşme sürecinin ileri aşamalarını temsil eden ara ve yatırım mallarını üretecek projeleri oluşturmada ve tesisleri kurmada kamu kesimi öncü rol oynamıştır. Diğer taraftan, Savaşı izleyen yıllarda özel girişimin öncülüğünde hızlı bir banka kurma çabası söz konusu olmuştur. Ziraat Bankası ve İş Bankası dışında kalan dört büyük banka bu dönemde kurulmuştur.

Özel sektöre devredilmesi planlanan KİT'lerin iktisadi kalkınma sürecinde öne çıkmaları, dönemin ilginç bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Genişleyen iç talebi karşılayacak özel sektör yatırımlarının yetersizliği, hükümeti KİT'ler aracılığıyla iktisadi kalkınmayı sağlama yoluna itmiştir. Diğer taraftan, özellikle o yıllarda özel girişimciler devlet desteğinden ve kamu imkânlarından yararlanmayı, KİT'lerin yerini almaya tercih etmişlerdir. Ancak KİT'lerin yönetiminde ve KİT ürünlerinin fiyatlandırılmasında politik ve keyfi yaklaşımlar devam etmiştir. Bütçeden ve TCMB kaynaklarından karşılanan KİT'lerin işletme zararları ekonomide enflasyonist baskı unsuru olmaya başlamıştır.

Dönemin öne çıkan özelliklerinden bir diğeri, tarımın pazara açılması ve köyden kente göç olayının yaygınlaşmasıdır. 1948 yılında Marshall Yardımı Planı'nın uygulanmaya başlamasıyla birlikte, tarım sektöründe son derece hızlı bir makineleşme sürecine girilmiştir. Başta makineleşme olmak üzere çağdaş girdi kullanımının artması, işlenen alanların genişlemesi ve verim artışı tarımsal üretimin büyümesine imkân vermiş, tarım daha fazla pazara açılmıştır. Bu da köylünün refah seviyesinde iyileşme ile birlikte köyden kente göçe neden olmuştur. Kentlerde nüfusun çoğalması, başta açık işsizlik olmak üzere bir dizi sosyal problemlerin su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Tarımın pazara açılması ve tarımsal hammadde işleyen sanayilerin gelişmesiyle tarımsal üretimin kompozisyonunda bir takım değişiklikler olmuştur. Tarımın tümüyle vergi dışı tutulması, kredi imkânları ve destekleme fiyatlarıyla tarımda sermaye birikimi süreci hız kazanmıştır. Aynı gelişmeler, pazara açılma ya da iç pazarın genişlemesi yoluyla diğer kesimlerdeki gelişmeleri etkilemiş ve uyarmıştır. Buna karşılık tarımsal işletme biçimi önemli ölçüde değişmemiş, küce ve küçük işletmelerin oranı yüksek düzeyini korumuştur. Kırsal kesimin çözülmesi ve buna bağlı olarak oluşan gecekondu olgusu sonucu işçi sayısı hızla artış göstermiştir. Bu dönemde ilk kez kentlerde açık işsizlik ortaya çıkmıştır. Ayrıca işgücündeki sayısal genişleme niteliksel bir dönüşümü beraberinde getirmemiştir.

1950'den sonra ABD'nin desteğiyle, ulaştırma politikasında temel bir değişiklik yapılarak, tarımsal üretimde uzmanlaşma ve tüketim mallarına dayalı sanayileşmeye ve karayollarına dayalı bir ulaşım sistemine ağırlık verilmiştir. Sonuçta ABD'nin mali desteği ve politika önerileriyle birlikte ulaştırma alt sistemleri içerisinde karayolları egemen bir konuma gelmiştir.

Sanayi sektörünün gelişimi açısından dönemin öne çıkan özellikleri şu şekildedir: Bu dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile tüketim mallarının yurtiçinde üretilmesi aşaması önemli ölçüde tamamlanmıştır. Hızlı kalkınmanın sağlanabilmesi için yatırım harcamalarına ağırlık verilmiş ve yatırımların GSMH içerisindeki payı %10'dan %15'e yükselmiştir. Kamunun üretim teknolojisindeki üstünlüğü ve etkinliği nedeniyle sınıai gelişmede kamu kesimi öncü rolü üstlenmiştir. Sanayi sektörü yılda ortalama %8,3 büyümüştür. İmalat sanayinde ihracat yerine, ithal ikameci sanayi kollarına ağırlık verilmiştir.

Bu dönemde bir taraftan ileri teknoloji gerektirmeyen sektörler gelişmiş, diğer taraftan yabancı sermaye girişi ve teknoloji transferi ile birlikte yüksek teknoloji üretim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Genellikle montaj sanayi özelliği gösteren sektörün gelişme hızı, dönemin ikinci yarısında hammadde ve aramalı ithalatının yavaşlamasına paralel olarak yavaşlamıştır.

1950'li yıllarda iktisadi faaliyetlerde ve uygulanan iktisat politikalarında en dikkat çekici gelişmeler dış ticaret ve yabancı sermaye alanlarında ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası'na üyeliğiyle birlikte dış ekonomik ilişkilerde canlanma oluşmuştur. Bu dönemde Türkiye Marshall Planı kapsamına alınmış, 1948 İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye yoluyla döviz sıkıntısının giderilmesi önerilmiş ve sonuçta yabancı sermayenin teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Üretimin ithal girdilere aşırı bağımlılığı, bugün olduğu gibi o dönemde de, önemli bir problem alanıydı. Dönemin başlarında uygulanan liberal dış ticaret politikaları sonucu dış ticaret açıklarının sürdürülemez düzeylere gelmesiyle birlikte, 1954'den itibaren korumacı politikalara geri dönülmüştür. Dış ticaret hacminin GSMH'ya oranının ortalama %10 civarında olduğu dikkate alındığında, ekonominin dışa açık bir görünüm sergilemediği kolaylıkla anlaşılabilir. Dönemin tamamında dış ticaretin özellikleri; kronik açık, hava şartlarına bağlı ihracat hacmi ve dış yardım ve kredi imkanları ile sınırlanan ithalat hacmi şeklinde özetlenebilir.

İhracat artışıyla karşılanamayan döviz ihtiyacı dış borçlarda artışa yol açmış, borçlanmada başlıca kaynak ABD olmuştur. Dışarıdan temin edilen kaynakların çok önemli bir bölümünü resmi krediler ve askeri amaçlı bağışlar oluşturmuştur. Yabancı kaynak girişiyle birlikte ekonomiye dışarıdan müdahaleler de artmıştır. Dış borcun alternatifi olarak yabancı özel sermayenin (doğrudan yabancı yatırımlar) ülkeye çekilmesi açısından önemli adımlar atılmış, o dönemin koşullarında oldukça liberal sayılabilecek bir mevzuat oluşturulmuştur. Ancak yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde başarılı olunamamıştır. Yabancı özel sermayenin üretime yönelen payı oldukça yetersiz düzeylerde kalmış, sanayi üretimine yönelen yabancı sermaye ise, ilkel teknoloji ve düşük ölçekte üretimde bulunmuş, yoğun ithal girdi kullanmıştır. Bu durum uzun dönemde yerli sınıai üretimin gelişmesinde olumsuzluklara sebebiyet vermiştir

Hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşme uğruna körüklenen iç talep, iç tasarrufların ve dış kaynakların yetersizliği, düzensiz, koordinasyonsuz yatırımlar ve kaynak israfı ekonomide kamu açıklarına, parasal genişlemeye, enflasyona ve büyüyen dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Sorunların giderilmesi için alınan tedbirlerle ekonominin içinde bulunduğu bunalım aşılamayınca hükümet uluslararası finans kuruluşlarından yardım istemek zorunda kalmıştır. IMF'nin güdümünde ve OECD ile yürütülen görüşmeler sonucu Türkiye'nin ticari borçları konsolide edilerek takside bağlanmış, vadesi gelen borç taksitleri ertelenmiş ve yeni krediler açılmıştır. Bu dış desteği arkasına alan Türkiye 4 Ağustos 1958'de istikrar tedbirleri adıyla anılan kararları yürürlüğe koymuştur. İstikrar tedbirleri çerçevesinde;

TL %68,9 oranında devalüe edilmiş, ithalata yeniden serbesti getirilmiş (ithalat üçer aylık dilimlere bağlanmış, ara ve yatırım malları ithalatına öncelik verilmiştir), para arzı ve bütçe harcamaları kısıtlanmış, KİT üretim ve hizmetlerinin fiyatları yükseltilmiştir.

İstikrar tedbirlerinin uygulanmasıyla dış ekonomik ilişkilerdeki tikanıklık giderilmiştir. Dış kredilerin açılması ve ithalatın artması sonucu ekonomi yeniden canlanmıştır. 1959'dan itibaren ihracat artmaya başlamış ve dış ticaret hacmi yeniden genişlemiştir. Aynı yıl Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) başvurmuş, bu başvurunun kabulü üzerine 27 Eylül 1959'da Toplulukla görüşmeler başlamıştır. Bu olumlu gelişmelere rağmen, dış ödeme

güçlükleri ve işsizlikle beliren ekonomik bunalım dönem sonunda ciddi bir siyasal bunalıma dönüşmüştür.

Özetle, bu dönemde benimsenen ithal ikameci sanayileşme modeli ve özel sektörün tek başına ekonomik kalkınmayı sürükleyecek kapasiteye ulaşmamış olması kamunun iç ve dış kaynakları dengesiz bir şekilde kalkınma çabasına yönlendirmesine yol açmıştır. Benimsenen ithal ikameci politikalar ile ülkenin ciddi anlamda döviz tasarrufu yapması beklenirken, artan dış kaynak kullanımı ve dış kaynaklar ile finanse edilen etkin olmayan projelerin kendi masrafını karşılayamayacak duruma gelmesi ülkenin ekonomik anlamda dış bağımlılığını artırmıştır. Devletin dış kaynakların yanı sıra, kıt olan iç kaynakları da kullanma çabası ülke ekonomisi üzerindeki baskıyı arttırarak, kamu harcamalarının önemli bir kısmının TCMB kaynakları ile finanse edilmesine yol açmıştır. 1950-1960 dönemi özellikle kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması söylemlerinin ön plana çıktığı bir dönem olsa da, bu söylem özel sektörün yetersizliği nedeniyle gerçekleşmemiştir.

3. 27 Mayıs Darbesi ve Türk Siyasi Hayatında Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

27 Mayıs Darbesi

Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a orduyu elinde tuttuğunu söylediği sıralarda Birleşik Komite 23 Mayıs'ta bir toplantı yaparak 25-26 Mayıs gecesi müdahalenin yapılmasını kararlaştırmıştır. Toplantıda Cemal Madanoğlu müdahalenin hiyerarşik düzen içinde yapılmasını teklif etmiş fakat kabul görmemiştir.⁵²¹ Toplantıda 1. ve 2. Ordu'dan müdahaleye itiraz gelmeyeceği fakat Ragıp Gümüşpala'nın komutasındaki 3.Ordu'dan itiraz geleceği tahmini üstünde durulmuş, ancak Cemal Madanoğlu'nun Ragıp Gümüşpala'yı müdahale sonrasında kendi taraflarına çekeceği düşünülerek İstanbul ve Ankara içinde birlik tasnifine geçilmiştir.⁵²²

Menderes, ihtilal söylentileri karşısında kendi konumunu güçlendirmek için halka dönmüş, güçlü olduğu Ege Bölgesi'nde mitingler düzenlemiştir. Hükümet İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Menderes, Ankara'ya döndüğünde Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi hükümetin itibarına ağır darbe vermiştir. Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi üzerine hükümetin bir soruşturma başlatarak darbe planlarını ortaya çıkartacağından korkan cunta erken davranarak 27 Mayıs 1960'da darbeyi yapmıştır.

Ankara içindeki bazı birlik komutanlarının harekete geçmek için bir generalin emrini talep etmeleri ve Menderes'in Eskişehir'e gitmesi nedeniyle müdahale 27 Mayıs'a ertelenmiştir. Fakat Eskişehir'de komite ile bağlantısı olan herhangi bir kişinin olmaması nedeniyle Menderes'in ele geçirilme planı sorun olmuştur. Havacılar arasına sızmakta zorlanan komite, son noktanın konulacağı Eskişehir'e İstanbul'dan Agasi Şen'i yollama kararı almıştır. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 3:00'te İstanbul'da başlayan darbe, bir saat içinde önemli ve kilit mevkilerin ele geçirilmesi ile tamamlanmış ve Ankara'dan gelecek olan radyo yayınına odaklanmıştır. Fakat İstanbul ve Ankara ekipleri arasındaki saat anlaşmazlığı nedeniyle İstanbul ekibi operasyonu Ankara'dan iki buçuk saat önce tamamlamıştır. Ankara'da yapılmayan radyo yayını nedeniyle Orhan Erkanlı'nın darbeyi İstanbul'dan duyurma önerisi makul bulunmuş ve saat 4:36'da Binbaşı Kenan Ersoy'un sesinden darbe duyurulmuştur. ⁵²³Sabah saat 7:50'de, Menderes Kütahya'da Silahlı Kuvvetler tarafından tutuklanmış, hareketin sembolik lideri Cemal Gürsel ise İzmir'den kalkan bir uçakla Ankara'ya uçmuştur.

İktidarı ele geçiren subayların 27 Mayıs günü radyo konuşması, eylem amaçlarını vurgulamaları açısından dikkate değerdir. Partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurmak, serbest seçimleri yapmak ve siyasi iktidarı tekrar kazanan partiye

⁵²¹ Akyaz, a.g.e., s. 129.

⁵²² İpekçi, a.g.e., s. 179.

⁵²³ İpekçi, a.g.e., s. 215.

devretmek, darbecilerin amaçlarını oluşturmuştur. Çünkü siyasi partiler siyasi bir çıkmazda tuzağa düşmüştür ve bu müdahale kurtuluş sağlar gibi görünmüştür. DP'liler İnönü yanlısı bir darbeden korkmuştur fakat ilk bildiriye okuyan Alparslan Türkeş'in sesini taniyanlar, İnönü yanlısı olmayacağını bilmektedirler. Zaman müdahalenin niteliğini gösterecektir.⁵²⁴

Albay Alparslan Türkeş 27 Mayıs 1960 günü saat 15.00'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan basın toplantısında darbenin gerekçesini açıklamıştır. Bir gazetecinin “Bu sabahki harekâtı nasıl tavsif edebilirsiniz? Bir darbe-i hükümet mi olmuştur, yoksa Anayasa'ya dönüş mü bahis konusudur?” sorusu üzerine, Alparslan Türkeş:

Yürürlükteki Anayasa idare tarafından çiğnenirse o idarenin meşruiyeti şüpheye düşer. Onun için biz birkaç seneden beri memlekette Anayasa'nın ihlal edildiğine şahit olduk. Fakat sabırla bekledik ve içten temenni ettik ki bu yol parlamenter nizam içinde mecliste halledilsin. Son bir aylık hadiseler memlekette büyük üzüntüye sebep oldu ve demokrasi hayatımız bir çıkmaza girdi. Fakat bütün ümit ve beklememize rağmen parlamentoda bunun düzelmesine gidilmedi. Diktatörlüğe gidileceğinden bütün memleket endişeye düştü ve bu hal ayrı partilere mensup vatandaşların münasebetlerini de güç hale soktu. Bu durum karşısında memleketin ve milletin iç ve dış tehlikelerden korunması sorumluluğunu üzerinde taşıyan Türk Silahlı Kuvvetleri, kötü şekilde yürütülen bu iç mücadelenin memleketin dış emniyetini de tehlikeye soktuğunu gördü. Bunun hem Ortadoğu bölgesinde sulh ve sükunu temin, hem de Anayasa'nın her türlü tesirinde azade bir hale getirilmesi maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sorumluluğu dahilinde düzeltmeye karar verdi.

diyerek cevap vermiştir.⁵²⁵

Darbeden bir gün sonra düzenlediği bir basın toplantısında Cemal Gürsel, “idareye el koymanın amacı, Türkiye'de demokrasinin tekrar ortaya çıkarılmasıdır” demiştir. Yeni seçim kanununun hazırlanmasından sonra yönetim, halkın serbest seçimine bırakılacaktır. Gürsel, DP de dahil olmak üzere, bütün partilerin genel seçimlere katılmaları için izin verileceğine söz vermiştir.⁵²⁶

Celal Bayar'ın “Bence, 27 Mayıs, bir fiili durumdur. Bence, askeri ihtilali Osmanlı'dan kalma geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese işbirliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir” tespiti ile MBK'den Orhan Erkanlı'nın 27 Mayıs'ın gerekçesi olarak I. Dünya Savaşı'ndan beri TSK'nın savaşa girmemesi sonucu, yapacak işlerinin olmadığını ve sıklıklarını belirtmesi, Türk ordusunun profesyonelleşme düzeyi hakkında derin kaygılar uyandırmıştır. Cumhuriyet, Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin “Kahraman Türk Ordusu idareyi ele aldı”, “Büyük Türk Ordusuna ithaf desteğimiz”, “...doğruya özelemlerimizi fiili halde gerçekleştirme şerefi kendine düşen ordu...”, “Türk Ordusu vazife başında” haberleriyle 27 Mayıs'ı kucaklamaları, Abdi İpekçi, Çetin Altan, Refi Cevat Ulunay'ın sevinçten ağlayarak darbeyi öven yazıları, 27 Mayıs'la birlikte Türk toplumunda belirli kesimlerin ilk tepkileri olarak göze çarpmaktadır.⁵²⁷

⁵²⁴ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s. 194.

⁵²⁵ Cumhuriyet, 28 .5. 1960, s.1.

⁵²⁶ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 216.

⁵²⁷ Mazıcı, “Türkiye'de Askeri Darbeler ...”, s. 13.

27 Mayıs darbesinin hemen ardından yapılan ilk icraatlardan biri 28 Mayıs 1960 günü saat 3:00'ten itibaren, MBK'nin 22 Numaralı Tebliğiyle basın suçlarından dolayı gözaltında, tutuklu veya mahkûm olan herkesin tahliyesi olmuştur.⁵²⁸ Devr-i Sabık yaratmayacağını vaat ederek iktidara gelen DP'nin akıbeti, adeta bir devr-i sabık konumundadır. Gözaltılar esnasında DP'lilerin başlarına getirilenler hakkında doğru dürüst bir habere rastlanmamaktadır. Hiçbir kaçma teşebbüsü olmamasına rağmen kimi DP'lilerin hudut boylarında; kimilerinin ise yükte hafif pahada ağır neleri varsa toplayarak, temin ettikleri bir vasıtayla kaçarlarken yakalandıkları haberleri verilmiştir.⁵²⁹ Henüz Yüksek Soruşturma Kurulu tahkikatı devam etmekteyken basında, yolsuzluklar ve suiistimaller iddia boyutundan arındırılarak unsurları tamamlanmış birer suç hüviyetine çabucak büründürülmüştür. Bu doğrultuda, gazete manşetlerine çekilen şu haberlerin hatırlatılması gerekmektedir:

Şehitleri tespit için komisyon kuruldu. Üniversiteleri öldürdükten sonra meçhul yerlere gömen polisler sorguya çekiliyor. Dikilecek abidenin istismar edilmemesi istendi.⁵³⁰

Partizan valiler birer birer tevkif ediliyor. Ethem Yetkiner'in bankada 1 buçuk milyon lirası olduğu tespit edildi; Sarol otomobil kaçakçılığı ile meşgulmüş.⁵³¹

K. Aygün, belediye tahvillerini kırdırıp kendi hesabına toplamış. Bekçi aيداتlarının da yenildiği anlaşılıyor.⁵³²

Menderes 10 yılda 480 bin lira maaş ve tazminat almış. Sabık Başbakanın 1954 ve 1957 seçimlerinde yaptığı propaganda gezileri için de yolluk aldığı tespit edildi.⁵³³

Bayar kahve ithali işinde de ortakmış.⁵³⁴

Sabık Cumhurbaşkanı 1500 Harbiyelinin imhasında hiç mahzur olmadığını söylemiş.⁵³⁵

Bunlarla birlikte gazeteler Menderes dönemini diktatörlük ve zorbalık olarak tanımlamış ve sonradan doğrulanamayan birçok iddiayı haber yapmış, köşe yazılarında da bu haberler kullanılmıştır. Bu haberler doğru olmadığı gibi, haberlerde çoğu zaman insaf sınırları zorlanmıştır.

27 Mayıs olmasaydı Hükümetin ordu mensupları, aydınlar ve üniversite gençliğine karşı silah kullanacağı, depolarda çok sayıda silah bulunduğu, Harp Okulunun imha edileceği, Ardahan'ın Ruslara teklif edildiği gibi haberler yayınlanmıştır.

⁵²⁸ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991, s.39.

⁵²⁹ Mithat Perin, **Yassıada Faciası** Cilt 1 (27 Mayıs Darbesinden İdamlara Kadar İşkence Altında Ezilenlerin Dramı), İstanbul: Dem Yayınları, 1990, s.37.

⁵³⁰ **Tercüman**, 31 Mayıs 1960.

⁵³¹ **Tercüman**, 2 Haziran 1960.

⁵³² **Akşam**, 12 Temmuz 1960.

⁵³³ **Milliyet**, 13 Temmuz 1960.

⁵³⁴ **Akşam**, 27 Eylül 1960.

⁵³⁵ **Milliyet**, 9 Haziran 1960.

Ayrıca yüzlerce öğrencinin öldürüldüğü, cesetlerin ortadan kaybedildiği, bir kısmının Et ve Balık Kurumunun makinelerinde öğütülerek hayvan yemine dönüştürüldüğü, bir kısmının ise bilinmeyen yerlere gömüldüğü şeklinde haberler verilmiştir.⁵³⁶

Örneğin buzhane ve çukurlarda bulunan cesetler 30 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Ankara’da dolaşan şayialar” a atfen haber yapılmıştır. Bazen de aynı haber iki farklı gazetede iki değişik kaynağa atfen verilmiştir. Gazeteler kamuoyunu bilgilendirmekten çok, çoğu zaman yanlış bilgi bombardımanı ile yönlendirme gayreti içerisinde olmuştur. İpekçi ve Coşar’a göre MBK ve Bakanlar Kurulu ihbarlar konusunda gafil avlanmış ve büyük bir çoğunluğu hiçbir müspet delile dayanmayan ihbarlar gerçek kabul edilip derhal kamuoyuna duyurulmasında fayda görülmüştür.⁵³⁷

Darbe sonrası haberlerdeki en ilginç noktalardan biri de Menderes ve dönemini kötülemek için zaman zaman dini içerikli haberler yapılmış olmasıdır. Örneğin Menderes’in otel dairesindeki aramada ayakkabıları altında bir Kuran-ı Kerim bulunduğu gündeme getirilmiştir. Benzer şekilde Mısır’da yayınlanan bir gazetenin darbenin ardından Menderes hükümetinin dini kullanıp iktidara geldiği ancak sonradan dini unuttuğu şeklindeki yorumlarına yer verilmiştir. *Hürriyet* gazetesinde 30 Mayıs tarihinde Asım Can imzasıyla çıkan ve İstanbul’daki gösteriler sırasında ölen Turan Emeksiz’in cenazesini yıkayan hocanın “mukaddes bir varlığa” dokunduğu şeklindeki ifadeleri ayrı bir uç örnek oluşturmıştır.

İlginç bir şekilde dış basında çıkan haberlerin tamamını 27 Mayıs darbesine destek veren haberler oluşturmuştur. Ancak çoğu defa referanslar konusunda gerekli hassasiyet gösterilmemiştir. Örneğin 29 Mayıs tarihli *Tercüman* gazetesinde Los Angeles’taki bir gazetenin muhabiri olduğu iddia edilen Waldo Drake’e atfen Amerika ve Avrupa’da Türkiye’den dünyanın en medeni ülkesi diye bahsedildiği şeklindeki haberde Drake’in hangi gazetenin muhabiri olduğu, görüşlerinin hangi tarihte ve hangi gazetede çıktığına dair bir bilgi yer almamıştır. O dönemde yabancı basında ya darbeyi eleştiren hiçbir haber ve yorum çıkmamış, ya da bunlar gazeteler tarafından sansür edilmiştir.

Haberler gibi köşe yazılarında da 27 Mayıs 1960 darbesi açıkça desteklenmiştir. Bu bağlamda *Tercüman* gazetesinde ilginç bir gelişme olmuş ve daha önce genelde Pazar günleri ikinci sayfada çeşitli konularda yazıları çıkan Haldun Taner, darbenin ardından gazetenin başyazarlarını yazmaya başlamıştır. Yazılarında Menderes hükümetini “hürriyet düşmanları” olarak tanımlayıp kıyasıya eleştiren Taner’e göre darbeden çıkartmamız gereken asıl ders kurtuluşun partilerde değil, partiler dışındaki milli kuvvetlerde olduğudur. Taner demokrasinin koruyucusu olarak tanımladığı bu manevi kuvvetlerin politikacıları kapsamadığını, gençlik, üniversite ve ordudan oluştuğunu belirtmiştir. Aynı gazeteden Kadircan Kafalı da 27 Mayıs’ı kalemlerle başlayıp kılıçla sonuçlanan bir hürriyet savaşı olarak tanımlamıştır. Köşe yazarları darbecilere akıl vermeyi ihmal etmemiş, özellikle DP’li politikacılara yumuşak davranılmaması konusunda onları uyarmıştır.⁵³⁸ Darbenin ardından gazetelerde 27 Mayıs’a muhalif hiçbir haber veya yorum yapılmamıştır. Darbenin basın üzerindeki etkisi sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Böyle bir ortamda yapılan 27 Mayıs 1960 hareketi ordunun bir darbesinden çok, DP iktidarının siyasi darbesine karşı yapılmış bir “karşı-darbe” niteliğindedir. Türkiye’de sosyo-

⁵³⁶ Henüz yargılamalar başlamadan, MBK İrtibat Bürosu tarafından hazırlanmış açık bir ithamname niteliğindeki şu broşüre bkz. **Yassıada Broşürü: Ekim – 1960**, İstanbul: T. C. Millî Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, 1960.

⁵³⁷ İpekçi ve Coşar, s.312.

⁵³⁸ İrfan Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Ve Basın 1950-1980*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2003.

ekonomik koşulların bir ara düzeldiği bir dönemden sonra, bir takım siyasi gerilimler yaşanmış ve nihayetinde Türkiye’de yaklaşık her on senede bir yapılacak darbeler dönemi başlamıştır. Bu şekilde Cumhuriyetin başından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi korunmaya çalışılan sivil yönetim kuralı, çok ağır bir yara almıştır. O günden sonra Türkiye’de askeri yönetim, daima akılda tutulması gereken bir olasılık olarak ortaya çıkmış, ülke yönetiminde derin bir bunalım belirlediği her sefer, artık gözlerin orduya çevrilmesi bir alışkanlık haline gelmiştir. Gerçi, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetimini sürekli olarak üstlenme eğilimlerini kendi içinde bastırmayı başarmıştır ama bu tutum, ancak olağan dönemlerle sınırlı kalmıştır. Olağanüstü dönemlerde ise, kendini artık açıkça rejimin bekçisi sayan ordu, gerekli gördüğü her vesilede sivil yönetime karışmaktan geri kalmamıştır. 27 Mayıs 1960’tan sonra, bu müdahalelerin en önemlileri, 12 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980’de gerçekleşmiştir. Bunların dışında, sonuca ulaşmayan birtakım askeri girişimler de olmuştur. Ayrıca olağan dönemlerde bile “ordu etkeni”, siyasal yaşamın değişmez verisi haline gelmiştir.⁵³⁹

Milli Birlik Komitesi Dönemi

Milli Birlik Komitesi’nin Yapısal Analizi

Merkezi Ankara’da olan hareketin fiili lideri Cemal Madanoğlu’nun çağrısı üzerine başkentte toplanan bilim adamları, müdahaleyi başarıyla sonuçlandırmış olan ordu mensuplarına iki tavsiyede bulunmuşlardır. İlk gün muhafaza edilmek üzere cumhurbaşkanı, TBMM başkanı, başbakan, bakanlar, milletvekilleri v.s. derhal tutuklanmalı ve gerekli anayasa düzeni kuruluncaya kadar ülke yönetimine Silahlı Kuvvetler adına bir heyetçe el konulmalıdır. Liderliği kabul edeceğini cunta mensuplarından birine (Sadi Koçaş) daha önce bildirmiş olan Orgeneral Cemal Gürsel de bu arada İzmir’den gelerek, hareketin başına geçmiştir.

Gürsel’in başkanlığında ilk toplantısını yapan yeni hükümet şu kararları almıştır:

- 1) Maddi durumu normale çevirmek için kararlar alınması,
- 2) Parti ayrımı gözetmeksizin herkese adaletle davranılması,
- 3) Bütün parti faaliyetlerini yasaklayarak, çekişme ve tartışmalardan kaçınılması,
- 4) Hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması,
- 5) Mali ve ekonomik durumun düzeltilmesi için kararlar alınması,
- 6) DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan bütün kararların yürürlükte tutulması,
- 7) Dış siyasette, barışın temel ilke olarak kabul edilmesi.⁵⁴⁰

Gürsel’in teklifiyle komitede, kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine de önem verildi: Gürsel hariç 37 üyeden meydana gelen heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı kanunla birlikte ilan edildi.

	27 Mayıs’taki Rütbesi / Adı ve Soyadı	27 Mayıs Esnasındaki Durumu	15 Ekim 1961 Seçimleri Sonrasındaki Konumu
1	Orgeneral Cemal Gürsel	KKK iken emekliliğini beklemek üzere İzmir’de mecburi izinli	26 Ekim 1961’de Cumhurbaşkanı

⁵³⁹ Eroğul, a.y.

⁵⁴⁰ Cumhuriyet, 31.05.1960. s. 1.

2	Orgeneral Fahri Özdilek	1.Ordu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
3	Tümgeneral Cemal Madanoğlu	KKK Lojistik Başkanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyelikliğini reddetmiş, 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır.
4	Tuğgeneral Sıtkı Ulay	Kara Harp Okulu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi sonradan müstafi
5	Tuğgeneral İrfan Baştuğ	KKK Personel Başkanlığı Birinci Muavini.	12 Eylül 1960'da trafik kazasında öldü
6	Kurmay Albay Ekrem Acuner	KKK Harekât Başkanlığı Kurslar Şubesi Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
7	Kurmay Albay Osman Köksal	Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi sonradan müstafi
8	Kurmay Albay Fikret Kuytak	Genelkurmay Başkanlığı Harekât Dairesi Harekât Şube Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi, 8 Ağustos 1962'de vefat etmiştir.
9	Kurmay Albay Sami Küçük	Genelkurmay Başkanlığı Plan ve Harekât Dairesi 5. Şubede.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
10	Kurmay Albay Mehmet Özgüneş	61. Piyade Tümeni Topçu Komutanlığı 242. Sahra Topçu Taburu S.3 aynı zamanda İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Harekât Başkan Yrd.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
11	Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler	Genelkurmay Başkanlığı Plan ve Harekât Dairesi CENTO Şubesi Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
12	Kurmay Albay Alparslan Türkeş	Milli Savunma Bakanlığı NATO Koordinasyon Şubesi Müdürü	13 Kasım 1960'ta Yeni Delhi hükümet müşaviri
13	Hava Kurmay Albay Mucip Ataklı	Hava Harp Akademisi Hava Tabiye ve Strateji Ders Grubu ve Planlama Grubu Başkanı.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
14	Hava Kurmay Albay Haydar Tunçkanat	Hava Harp Akademisi Hava Harp Silah Vastaları öğretmeni	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
15	Kurmay Yarbay Kadri Kaplan	Milli Savunma Bakanlığı Genel Sekreterliği Harekât Subayı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
16	Kurmay Yarbay Suphi Karaman	KKK Personel Başkanlığı Erkan Şubesi Müdürü	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
17	Kurmay Yarbay Sezai O'kan	Genelkurmay Başkanlığı Harekât Dairesi Plan ve Prensipler Şubesi.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
18	Kurmay Yarbay Ahmet Yıldız	4.Tümen 13.Topçu Taburu Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
19	Kurmay Yarbay Refet Aksoyoğlu	KKK Harekât Başkanlığı, Harekât ve Planlama Dairesi Harekât Şubesinde görevliydi.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
20	Kurmay Yarbay Orhan Kabibay	Genelkurmay Harekât Başkanlığı Plan ve Harekât Dairesi CENTO Şubesinde görevli	13 Kasım 1960'ta Brüksel hükümet müşaviri
21	Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan	28. Tümen 229. Piyade Alayı 1. Tabur Kumandan Muavini ve 28. Tümen Harekât Şubesi Müdür Vekili.	13 Kasım 1960'ta Lizbon hükümet müşaviri
22	Kurmay Binbaşı Vehbi Ersü	43.Süvari Alayı II. Grup Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
23	Kurmay Binbaşı Suphi Gürsoytrak	Kara Harp Akademisinde öğretmen.	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
24	Kurmay Binbaşı Şükran Özkaya	3. Zırhlı Tuğay Piyade Tabur Komutanı	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
25	Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı	Davutpaşa 3. Zırhlı Tuğay 3. Tank Taburu Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Mexico City hükümet müşaviri
26	Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce	61. Piyade Tümen Harekât ve eğitim Şubesi Müdürü ve İstanbul 1. Asayiş Bölgesi Kurmay Başkanı	13 Kasım 1960'ta Kopenhag hükümet müşaviri
27	Hava Kurmay Binbaşı Emanullah Çelebi	Hava Harp Akademisi 2. sınıf öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
28	Deniz Kurmay Binbaşı Selahattin Özgür	Deniz Harp Akademisi 2. sınıf öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
29	Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu	Deniz Harp Akademisi öğrencisi	13 Kasım 1960'ta Stokholm hükümet müşaviri
30	Tank Binbaşı Muzaffer Karan	Zırhlı Birlikler Okulu Tank Taburu Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Oslo hükümet müşaviri
31	Piyade Binbaşı Fazıl Akkoynulu	Genelkurmay Başkanlığı Kışla Kumandanlığı Harekât Eğitim Subayı	13 Kasım 1960'ta Kâbil hükümet müşaviri
32	Tank Binbaşı Dündar Taşer	5. Zırhlı Tuğay 1. Tank Taburu İkinci Bölük Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Rabat hükümet müşaviri

33	Kurmay Yüzbaşı Numan Esin	86. Piyade Alayı Birinci Bölük Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Madrid hükümet müşaviri
34	Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ	Kara Harp Akademisi 2. Sınıf öğrencisi	13 Kasım 1960'ta Tokyo hükümet müşaviri
35	Kurmay Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu	Kara Harp Akademisi 2. sınıf öğrencisi	Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi
36	Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er	Zeytinburnu Kaza Jandarma Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Trablusgarp hükümet müşaviri
37	Kıdemli Yüzbaşı Rifat Baykal	Ankara Personel Okulu Karargâh Birliği Kumandanı	13 Kasım 1960'ta Tel-Aviv hükümet müşaviri
38	Personel Yüzbaşı İrfan Solmaz	Harp Okulu değil, Muamele Memuru Okulu mezunudur.	13 Kasım 1960'ta Lahey hükümet müşaviri

Komite üyelerinin açığa çıkması diğer asker kişilerden farklılaştırılması için “yeşil yakalı beyaz ceketler” giymeleri önerilmiş, ancak bu öneri kabul edilmemiştir.⁵⁴¹ 27 Mayıs darbesinin hiyerarşi dışı gerçekleşen bir müdahale olduğu biliniyor; darbenin hemen sonrasında açıklanan MBK üyelerinin rütbeleri yüzbaşı ile orgeneral arasında olup; general sayısının sadece beş olduğu, bunlardan birinin ise darbenin üzerinden henüz dört ay bile geçmeden vefatıyla bu sayının dörde indiği görülmektedir.⁵⁴² 38 üyeli ilk komitede; iki orgeneral, bir tümgeneral, iki de tuğgeneralin yer aldığı anlaşılıyor. Geriye kalan 33 üyenin rütbeleri ise şöyle: 9 albay; 7 yarbay; 11 binbaşı; 6 da yüzbaşı. 33 üyenin 27'sinin kurmay olduğu 6'sının ise kurmay olmadığı görülmektedir.

MBK'nin kuruluşu esnasında olanlar, darbenin içinde bizzat bulunanlar tarafından hatıralarda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bir kere genel olarak hareketin hazırlık safhasında yoğun olarak bulunmayan kimi üyelerin MBK kurulur kurulmaz komitenin içinde yer alırken, özellikle ellili yılların ikinci yarısından itibaren hızlanan örgütlenme safhasında bizzat kurucu olarak bulunan kimi isimlerin komiteye dâhil edilmemeleri büyük düş kırıklıklarına neden olmuştur.⁵⁴³

Bunların belli başlıları şu isimlerdir: Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Sadi Koçaş, Adnan Çelikoğlu, Emin Aytekin, Selçuk Atakan, Necati Ünsalan, Ferruh Güven. Komiteye dâhil edilen generaller ise sırf ordu tabanında hâkim olan, başta, bir general görme hissiyatını tatmin vazifesini görmektedirler.⁵⁴⁴

Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel, orduda babacanlığıyla çok sevilen Cemal Ağa lakabıyla tanınan bir şahsiyettir. Şöhretini sonradan içeriği değiştirilen, dönemin Millî Müdafaa Vekili Ethem Menderes'e yazdığı 3 Mayıs 1960 tarihli mektup ve ardından Kara Kuvvetleri personeline hitaben kaleme aldığı veda mesajında kullandığı cümlelere borçludur.⁵⁴⁵ Komiteden 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilen 14 üye haricindeki diğerler üyelerin, adını sityaışle andıkları Cemal Gürsel'in, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun'un görev süresinin uzatılarak aslanlı kapağa giden yoluna taş konması nedeniyle

⁵⁴¹ İpekçi, a.g.e. , s. 290.

⁵⁴² Öldüğü tarihteki rütbesiyle Tümğ. İrfan Baştuğ.

⁵⁴³ Erkanlı, 27 Mayıs sonrası kurulan Millî Birlik Komitesine üye olacaklarını düşünen, ancak başından beri çalışmalarına rağmen o dönem yurtdışında bulunan Dündar Seyhan, Talat Aydemir ve Sadi Koçaş'ın Komiteye alınmamış olmaları dolayısıyla kendilerini sonuna kadar affetmediklerini belirtiyor. Bkz. Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, s.23. Bu hatıratın kritik edildiği bir çalışma için bkz. Cengiz Sunay, “Orhan Erkanlı'nın Anıları Ekseninde 27 Mayıs ve Sonrası”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 93, BAHAR 2008, 84–96.

⁵⁴⁴ Bunlardan biri olan Org. Fahri Özdilek'in yaşadığı tereddüt için bkz. Mehmet Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul: İleri Yayınları, 2005, s.192.

⁵⁴⁵ Mektubun aslı Türkes'tedir. Bkz. Hulusi, Turgut, **Türkes'in Anıları** (Şahinlerin Dansı), İstanbul: ABC Basın Ajansı Yayınları, 1995, numaralandırılmamış son üç sayfaya bkz.

iktidara çok kızgın olduğu söylenir.⁵⁴⁶ Gürsel, omzunda taşıdığı dört yıldıza rağmen komitede etken değil edilgen bir konumdadır. Öyle ki, son derece riskli bir iş başaran subayların, hareketin başına sırf rütbesinden dolayı getirdikleri bu ismin, toplanan bu subay kitlesine hitaben sarf ettiği ilk cümle manidardır.⁵⁴⁷

Komitenin iki numaralı orgenerali ise Fahri Özdilek'tir. Özdilek, dönemin 1. Ordu Kumandanıdır; özellikle 28 Nisan 1960'taki İstanbul Üniversitesi olayları esnasında sorumluluk sahibidir. Hükümet yanlısı bir kumandan olmasa da darbe karşıtı biri olduğu söylenemez; yani iki tarafa karşı da nötrdür. Emrindekilerin, üniversite öğrencilerinin nümayişleri karşısında takındıkları hoşgörülü tavır sayesinde, Ankara'daki mevkidaşı gibi kendisine sert tutum takılmamış olması talihi olmuştur.⁵⁴⁸ Komisyonun dinlediği Şefik Soyuyüce, Özdilek'in darbeden haberdar olduğunu ve bu sebeple MBK'ye alındığını iddia etmiştir:

Mesela, 27 Mayıs aslında generallerin haberi olan bir harekettir, Ordu Kumandanının haberi vardır, Örfü İdare Birlikleri Kumandanı Ali Keskiner'in haberi vardır, Fahri Özdilek Ordu Kumandanı, şimdi bunların haberi var, emir-kumanda işinde, bunlara “Buyurun, gelin.” dediği zaman... Ordu Kumandanı Fahri Özdilek'in Millî Birlik Komitesi üyesi yapılması, haberi olduğu içindir; Ali Keskiner'in 2'nci Ordu Kumandanı yapılması tümgeneral rütbesiyle, beraberliğın bir sonucudur.⁵⁴⁹

Oysa bu soruya olumsuz cevap veren Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tekin Arıburun enterne edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun ile Ankara Örfü İdare Kumandanı Korg. Namık Argüç'ün akıbeti ise hazindir. Fahri Özdilek'in uzun bir siyasi geçmişi vardır; 19 yıl tabii senatör, 12 Eylül darbesinden sonra Danışma Meclisi Üyesi, 1983 seçimleriyle de Halkçı Parti Konya milletvekilidir.

İsmi 12 Mart döneminde de gündemde olan Tümğ. Cemal Madanoğlu diğerlerinin aksine Cumhuriyet Senatosunda MBK üyelerinin atandığı tabii senatörlüğü reddetmiştir. 1966'da dönemin Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjandan senatör yapılmıştır.

Tuğğ. Sıtkı Ulay ise hakkında DP'lilerin en fazla ihanete uğradıklarını ifade ettikleri isimlerden biridir. Ulay'ın MBK'nin havacı üyelerinden Haydar Tunçkanat'la birlikte 1961 seçimleri sonrasında cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'i, adaylığını geri çekmeye zorlayanlardan biri olduğu iddia edilmektedir.⁵⁵⁰ Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliğinden sonradan istifa etmiştir.

Tuğğ. İrfan Baştuğ ise darbe esnasında KKK Personel Başkanlığı Birinci Muavini olarak vazifelidir ve hiçbir hatıratla 27 Mayıs'ın ne hazırlık, ne de icra safhasında ismi geçmez. 12

⁵⁴⁶ Füzuran Tekil, **Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel**, İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978, s.126.

⁵⁴⁷ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.211.

⁵⁴⁸ Ankara Örfü İdare Kumandanı Korg. Namık Argüç'ün darbeciler nezdindeki mevkiini göstermesi bakımından şu satırlara dikkat: “Fahri Özdilek hepimizin içini ferahlatmıştı, amma Argüç çok, hem de pek çok bulandırmıştı. Onda kafatası vardı, beyin yoktu; şeref yoktu, fakat büyük bir işkembe vardı. Bunda bütün ordu müttefiki...”, Avni Erevli, **Hürriyet İçin** (27 Mayıs 1960 Devrimi), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1960, s.96.

⁵⁴⁹ Şefik Soyuyüce'nin 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 15.30–18.24].

⁵⁵⁰ Öyemen, **Bir İhtilâl Daha Var 1908–1980**, s.342; Sıtkı Ulay, **Giderayak**, İstanbul: Ad Yayınları A.Ş. 1996. Sıtkı Ulay, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay'ın Anıları), İstanbul: Ar Matbaası, 1968, s.231.

Eylül 1960'ta başka bir komite üyesi olan Şükran Özkaya'yla birlikte geçirdikleri trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. MBK üyeliği dışında Ankara Valiliği ile de vazifelidir.⁵⁵¹

Komitenin kurulmuş iktidar yetkilerine sahip olması, egemenlik yetkisini mutlaka millet adına kullanacağı anlamına mı geleceği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemenlik yetkisinin millet adına kullanılacağı varsayımı, “milletin temsili” ile mümkündür. Milletın temsil etmenin hukuki sonucu ise tasarrufların herkese uygulanabilir nitelikte, genel ve objektif olmasıdır. Öte yandan, “kurucu iktidarın kuruluş usulünü düzenleme” yetkisini kendine tanıyan komite bu yetkisini “demokrasi” ile kayıtlamıştır. Kurucu iktidarın kurulmasında demokrasi sorunu, bütün siyasal güçlere kurucu iktidara katılma imkanı verilip verilmediği ile çözülebilir. Komitenin kurucu iktidarı bazı siyasal güçlere karşı kapaması, kurucu iktidarı düzenlemede egemenlik hakkını millet adına kullanmayacağını gösterecektir. Komitenin bu yetkilerini nasıl kullandığı sorusuna, Kurucu Meclisi düzenlemede, özellikle Temsilciler Meclisi'ni kurmada getirdiği kayıtlar ile hak ve özgürlüklere ilişkin işlemleri incelenirken cevap verilebilir. Komitenin çalışma usulü ve kullanacağı yetkilerin niteliği konularındaki çözümlerinin gösterdiği, Komitenin hakimiyet hakkını millet adına kullanmayabileceğidir. Bir başka deyişle komitenin hakimiyet hakkının millet adına kullanacağını gösteren hiçbir hukuki güvence yoktur.⁵⁵²

Orgeneral Cemal Gürsel kendisinin MBK'nın başkanlığına, hükümetin başbakanı olmasına, vekâleten Millî Savunma Bakanlığı'na ve Başkomutanlığa getirilmesine, MBK tarafından karar verildiğini ilân etmiştir. Daha sonra aynı gün Gürsel kabineyi kurmuş olduğunu bildirmiştir. İlk atanan kabine üyeleri, görevleri, daha sonraki dönemlerde bunların yerlerine atanmalar ile bunların atanma tarihleri şöyledir:

Devlet Başkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı: Org. Cemal Gürsel,
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Fahri Özdilek, (22. 10. 1960),
Devlet Bakanı: Âmil Artus,
Devlet Bakanı: Şefik İnan, Hayri Mumcuoğlu (06.09.1960),
Devlet Bakanı: Nasır Zeytinioğlu (06.09.1960),
Adalet Bakanı: Abdullah Pulat Gözübüyük, Amil Artus (Devlet Bak.)(27. 08.1960),
İçişleri Bakanı: Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu,
Dışişleri Bakanı: Selim Sarper,
Maliye Bakanı: Ekrem Alican, Kemal Kurdaş (26.12.1960) ,
Millî Eğitim Bakanı: Prof. Fehmi Yavuz, Prof. Bedrettin Tuncel (10.09. 1960) ,
Millî Savunma Bakanı: Fahri Özdilek (Birinci Ordu Komutanı ve İstanbul MBK Başkanı) (09.06.1960), Hüseyin Ataman (22. 10. 1960),
Bayındırlık Bakanı: Daniş Koper, Prof. M. Çokdoğan (12.09. 1960),
Ticaret Bakanı: Cihat İren, Mehmet Baydur (06. 09. 1960),
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Prof. Nusret Karasu, Prof. Dr. Ragıp Öner, (06. 9. 1960),
Gümrük ve Tekel Bakanı: Fethi Aşkın,
Tarım Bakanı: Feridun Üstün, Prof. Osman Tosun (29.08.1960) ,
Ulaştırma Bakanı: Tuğgeneral Sıtkı Ulay,
Çalışma Bakanı: Prof. Cahit Talas, Raşit Beşerler (06. 09. 1960) ,
Sanayi Bakanı: Muhtar Uluer, Şahap Kocatopçu (06.09. 1960) ,
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı: Zühtü Tarhan,
İmar ve İskân Bakanı: Orhan Kubat, Prof. Fehmi Yavuz (27.08.1960).⁵⁵³

⁵⁵¹ Bkz. Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1950–1960)”, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980**, C–4. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.231.

⁵⁵² Doğru, **a.g.e.**, s. 59–60.

⁵⁵³ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyet Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınevi, 1968, s. 456–457.

Kabinede 4 subay, 3 hukukçu, 3 profesör, 6 idareci ve 3 teknisyen yer almıştır. İsimlere bakıldığında partiler üstü olan bu kabinenin askerlerle aydınlar arasında bağlantı kurduğu görülür.⁵⁵⁴

Darbenin icra heyeti olan MBK 28 Mayıs 1960 tarihinde kurulan yeni hükümet ve MBK arasındaki münasebetlerin hukuki yönden düzenlenmesi için, “Geçici Anayasa” hazırlamak üzere, üniversiteden Hüseyin Naili Kübalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, MBK’den Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Devlet Bakanı Amil Artus’tan oluşan bir komisyon kurmuştur. Kubalı’nın başkanlığında çalışmalara başlanmıştır⁵⁵⁵ ve Geçici Anayasa “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” adıyla, 12 Haziran 1960 tarihli 1 numaralı kanun olarak yayınlanmıştır.⁵⁵⁶

Millî Birlik Komitesi ve Ordudaki Çatışmalar, Temizlik Harekâtı ve 14’ler Olayı

Darbeyi yapanların yer aldığı MBK’nin kurulmasıyla birlikte üyelerin çoğunun askerlik görevlerinden ayrılması ile MBK ve rütbe olarak kendilerinden aşağı subaylardan oluşan bir rejime karşı kendilerini sorumlu durumda bulan muvazzaf komutanlar arasında bazı ciddi gerilimlere neden olmuştur.⁵⁵⁷ Tartışmalar bu minvalde devam ederken ordu içinde eksiltmeye gitme zorunluluğu hususunda öteden beridir düşünülen tedbir uygulamaya konulmuştur. Türk ordusunun rütbe silsilesinin tepesi üstüne duran bir piramide benzediği; bunun bir hal çaresinin olduğu fakat eğer tüm muhtemel tepkileri göğüsleyecek böylesi güçlü bir idare varken bu harekete girilmediği takdirde bir daha bu yapının düzeltilemeyeceği fikri hemen herkeste hâkimdir.⁵⁵⁸ Nihayet hazırlanan bir listeyle mesele çözüme kavuşturulmuştur. 235 general/amiral ile 5000 civarında subay emekliye sevk edilmiştir. Gerekenin üst rütbelerdeki şişkinlik olduğu şeklinde açıklanmasına rağmen, emekliye sevk işlemlerinin düşük rütbeli subayları da geniş oranda kapsaması, beklenen tepkinin doğmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ordudan zorunlu emekliye sevk edilen bu grup örgütlenerek, kısa adı EMİNSU olan Emekli İnkılâp Subayları Derneğini kurmuştur.⁵⁵⁹ Bir diğer operasyon da üniversitelerde yapılmış, 147 öğretim elemanının işine son verilmiştir.⁵⁶⁰ Her iki cenahta da büyük tepki yaratan bu düzenlemeler MBK’nin gücünden çok şey götürmüştür. Özellikle 147’ler meselesinde fevri davrandıklarını itiraf eden Orhan Erkanlı, bu hususta şunları söylemektedir:

Her türlü kanaate, inanışa taarruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı Kürtçü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı, çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgileneni ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, Kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı, vs. gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içerde kalıyorlardı.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁵⁵ İpekçi, a.g.e., s.292.

⁵⁵⁶ Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Numara: 10625.

⁵⁵⁷ Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s.110.

⁵⁵⁸ Alparslan Türkeş, **27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul: Hamle Basın Yayın, 1996, s.48.

⁵⁵⁹ Basına olayın akdediş biçimi için bkz. “235 General dün emekliye ayrıldı”, **Akşam**, 4 Ağustos 1960. Bunu, 25 hizmet yılını dolduran 885 astsubayın emekliye sevkini izledi, bkz. **Milliyet**, 23 Eylül 1960.

⁵⁶⁰ Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilâli**, çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1967, s.74 vd.

⁵⁶¹ Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** s.47.

27 Mayıs'ta kendilerine MBK üyesi adını veren bir grup genç subayın, ordu adına ülke yönetimine el koyarak gerçekleştirdikleri ortak girişime rağmen aralarında bir görüş birliği bulunmamaktadır. MBK'nin üyeleri arasında, kısa süre sonra, iktidarda kalış süresi, seçim tarihi, reformlar v.b. konularda anlaşmazlıklar çıkmıştır.

“27 Mayıs'ta ihtilali yaptık ama 28 Mayıs'ta ne yapacağımızı bilmiyorduk” diyen Orhan Erkanlı aslında MBK içinde ve orduda var olan farklılaşmayı da yansıtmıştır. “İhtilali yapalım arkası gelir, kervan yolda düzeler” mantığı üzerinden yapılan ihtilal gerçekleşince bölünmelerin baş göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Gürsel gibi üst rütbeli komutanlar için esas amaç iktidarı olabildiğince çabuk seçilmiş hükümete devretmektir. Alt rütbeli subayların çoğu ise daha radikal toplumsal, ekonomik ve siyasal reformları yapmak için iktidarın uzun bir süre ellerinde kalması taraftarıdır. Dolayısıyla amaçlar ve yöntemler konusunda bir çatışma rejimin içinde başından itibaren vardır. MBK'yi karmakarışık bir hizipler koalisyonu olarak tanımlayan Feroz Ahmad, Komite'nin bu kadar büyük ve hantal olmasını da temsil edilmek isteyen ve hiçbirini diğeriyle uzlaştırmamayan pek çok gizli grubun var olmasına bağlamıştır.⁵⁶²

MBK üyeleri rütbe farkı gözetilmeksizin eşit statüde oldukları; devlet protokolünde ise en üstte oldukları kabul edilmiştir. Hatıratlarda komite üyelerinin daha komite kurulurken aralarında aşgari bir fikir birliğinin olmadığı; özellikle iki komite üyesi olan Alparslan Türkeş ile Sami Küçük etrafında toplanan iki farklı gruplaşmanın mevcut olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁶³ Türkeş ve etrafındakiler tarafından, meselenin DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla bitmediği; uzun bir geçiş devresinde yapılacak reformlardan sonra seçimlere gidilmesi gerektiği; hatta bu devrenin sonunda komitenin partileşerek siyasi hayata müdahil olması lüzumu savunulmaktadır. Küçük ve çevresi ise biran evvel kurucu meclisin teşkilıyla anayasa çalışmalarının başlatılması ve verilen söze sadık kalınarak iktidarın sivilere devri taraftardır. Her iki görüşün de ordu içinde tabanı ve taraftarları vardır. Bu süreçte uzlaşmanın vaki olmaması halinde baş gösterecek bölünmenin, komiteyle sınırlı kalmayacağını gelişen olaylar ispatlamıştır.⁵⁶⁴

Nitekim bölünmenin ilk emareleri, Türkeş ve ekibinin *Ülke ve Kültür Birliği* isimdeki projelerinin yarattığı tepkiyle görülmeye başlamıştır. 1944 tutuklamalarında yargılanan Türkeş'in üzerine atılı faşizm suçlamalarının da etkisiyle bu projenin gördüğü tepki büyük olmuştur. Türkeş bu projeden sadece vazgeçirilmekle kalmamış; fiilen başbakanlık yetkilerini kullandığı Başbakanlık Müsteşarlığından da ayrılmak zorunda bırakılmış ve yerine CHP eğilimli Hilmi İncesulu atanmıştır.⁵⁶⁵ Sivil kanattaki mücadelenin iki yönünde de bir başka münakaşa, Ord. Prof. Dr. Sıdık Sami Onar ile Doç. Dr. Muammer Aksoy arasında yürütülmüştür. Onar, korporatist bir meclisten yanayken Aksoy partilerin temsili esasına dayanan bir meclisi savunmaktadır.⁵⁶⁶ Bu ikili arasındaki mücadelenin açık bir kavgaya dönüşmesi, komiteye de sirayet etmiş; kurucu meclisin teşkili için gereken anayasa değişikliği, geçici anayasaya göre MBK üyelerinin beşte dördünün olurlarına bağlı bulunduğu ve uzun bir geçiş devresini öngören üyelerin bu oranın sağlanmasının önünde engel olduğundan mesele çıkmaza girmiştir.

⁵⁶² Ahmad, “Modern Türkiye...”, s. 153.

⁵⁶³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s.435 vd.

⁵⁶⁴ Er, *Hatıralarım ve Hayatım* (27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye), s.113.

⁵⁶⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım* (27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye), ss. 113–114. Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, İstanbul: Hamle Yayıncılık, 1994, s.127 vd.

⁵⁶⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s.442 vd.

Birinci eğilimde olanlar (aşırımlar), yıllardır darbe hazırlığı içinde olmuşlar, güçleri sınırlı olduğundan diğer gruplarla işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Bu 21 subaydan 14'ü, ılımlılar tarafından 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilerek yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir.⁵⁶⁷ İlimliler ise hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilmesini ve meclise, iktidarın teslimini düşünmektedirler.⁵⁶⁸

13 Kasım 1960'ta sabaha karşı belirlenen 14 kişilik listede adı bulunanların evlerine tebligatın yapılması ile tasfiye hareketi başlamıştır. 14'ler dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan büyükelçiliklere müşavir olarak atanmışlardır. Talat Aydemir'in yazdığı gibi "13 Kasım devrimcilerin kendi çocuklarını yediği sessiz bir devrimdi. Bizler de kullanılmıştık."⁵⁶⁹

14 kişilik liste oluşturulurken aslında listenin içinde yer alması düşünülüp sonradan vazgeçilen en az üç üye daha vardır. Bunların Ahmet Yıldız, Suphi Karaman ve Mehmet Özgüneş olduğu iddia edilmektedir.⁵⁷⁰ Bilindiği gibi 38 kişi olarak kurulan komite ilk dört ayında bir üyesini fire vererek 37'ye düşmüştür. MBK'nin üye sayısı, tasfiye edilen 14 üyeye bu kez 23 kişiye düşmüştür. Listeye yukarıdaki üç isim de eklenseydi yeni MBK bu defa 20 üyeye düşecek; böylece komitenin bir azınlık tarafından istismar edildiği tezi güçlenecekti. Bu nedenle, diğer unsurlar bir tarafa, listenin tespitinde bu düşüncenin ana amil olduğu söylenebilir. Yeni komitenin kurucu meclisin teşkiline imkân verecek beşte dörtlük olurla anayasa değişikliğini yapacak kıvama geldiği artık söylenebilmektedir. Nitekim yeni komite tasfiyeden sonra bu değişikliği yaparak Kurucu Meclisin kurulmasına dair kanunu çıkarmıştır.⁵⁷¹

Aşağıdaki tablo incelendiğinde ilk MBK'de kurmay olmayan bütün subayların 14'lere dâhil edildikleri gözlenmektedir. Tasfiye edilen subaylar içindeki hiçbirini komşu bir devlete gönderilmedikleri gibi; Brüksel'e gönderilen Kabibay dışındaki hiçbirinin önemli dış merkezlerde görevlendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Aralarındaki irtibatı yüz yüze yapmaları imkânını olabildiğince kısıtlamak amacıyla olsa gerek, sekizi Avrupa'ya üçü Doğu ve Güneydoğu Asya'ya; biri Ortadoğu'ya; ikisi de Kuzey Afrika'ya gönderilmişlerdir. Atina, Sofya, Bükreş, Belgrad, Tiran, Viyana, Budapeşte, Bonn, Londra, Paris, Roma, gibi Avrupa; Şam, Bağdat, Tahran, Beyrut, Kahire gibi Ortadoğu başkentlerinin hiç düşünülmemesi manidardır. 14'lerin buna rağmen Brüksel'de toplanma imkânı buldukları; Türkçe ve Kabibay arasındaki liderlik mücadelesi sebebiyle anlaşamayarak dağıldıkları bilinmektedir.⁵⁷² 14'lerin varlığı, yurttan kalan farklı cuntalaşmalar açısından, tabanlarını kendi yanlarına çekebilmek açısından önemlidir. Hemen her nüve 14'lerle olan irtibatını gerekçe göstererek genişlemek, güçlenmek kararındadır.⁵⁷³ 14'lerin yaş ortalaması 37; diğerlerinin yaş ortalaması ise 43'tür. Buna göre komitenin genç üyelerinin en az bir seçim dönemi yönetimde kalma yanlısı;

⁵⁶⁷ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih, 1960–1980", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 193-194.

⁵⁶⁸ Alparslan Türkçeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1977, s. 42–45.

⁵⁶⁹ Seyhan, **a.g.e.**, s. 119.

⁵⁷⁰ İpekçi ve Coşar, **İhtilalin İyüzü**, s.476 vd.

⁵⁷¹ "MBK'nin 14 üyesi affedildi, ikinci MBK kuruldu. Gürsel tasfiye sebebini açıkladı. Devlet Başkanı, komitedeki fikir ayrılıklarının millette endişe ve itimatlılık yarattığını söyledi. Kurucu Meclis yakın zamanda çalışmaya başlayacak. Bundan sonra hiçbir müessesede tasfiye olmayacak" son cümle ne kadar anlamlı değil mi? **Milliyet**, 14 Kasım 1960.

⁵⁷² Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık Aş, 2005, s.219 vd.

⁵⁷³ Aydemir'in hatıratında geniş tafsilat var. Bkz. Talat, Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966.

diğerlerinin ise biran evvel seçimlerin yapılarak iktidarı sivillere devretme yanlısı olmalarının bununla bir ilgisi olup olmadığı sorgulanmalıdır.

14'ler konusunda son olarak söylenmesi gereken nokta ise önce davranabilselerdi diğerlerini tasfiye edebilecekleridir. Tasfiye iktidar mücadelesinde erken davranan grubun karşı tarafı tasfiyesidir ve darbe şartlarında hukuki durumun değil, gücün belirlediği fiili durumun genel belirleyiciliğine uygundur. Bu haliyle 13 Kasım operasyonu darbe içinde yeni bir darbedir.⁵⁷⁴

Kasım'daki Rütbeleri, MBK'ndeki Vazifeleri ve Tasfiye Sonrasındaki Yeni Görev Yerlerinin Ankara'ya Mesafesi Açısından 14'ler:

	13 Kasım 1960'daki Rütbesi Adı ve Soyadı	Tasfiye Esnasındaki Durumu	Hükümet Müşaviri Olarak Atandığı Merkez ve Ankara'ya Mesafesi
1	Kurmay Albay Alparslan Türkeş	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Yeni Delhi (Hindistan) [5432 km.]
2	Kurmay Albay Orhan Kabıbay	MBK Güvenlik Komisyonu Üyesi	Brüksel (Belçika) [3100 km.]
3	Kurmay Albay Mustafa Kaplan	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Lizbon (Portekiz) [4594 km]
4	Kurmay Yarbay Orhan Erkanlı	MBK Sekreteri	Mexico City (Meksika) [11755 km]
5	Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce	MBK İktisat Komisyonu Üyesi	Kopenhag (Danimarka) [3088 km]
6	Deniz Kur. Binbaşı Münir Köseoğlu	MBK Güvenlik Komisyonu Üyesi	Stockholm (İsveç) [3736 km]
7	Tank Binbaşı Muzaffer Karan	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Oslo (Norveç) [3761 km]
8	Piyade Yarbay Fazıl Akkoyunlu	MBK Güvenlik Komisyonu Üyesi	Kâbil (Afganistan) [4132 km]
9	Tank Binbaşı Dündar Taşer	MBK İktisat Komisyonu Üyesi	Rabat (Fas) [4917 km]
10	Kurmay Yüzbaşı Numan Esin	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Madrid (İspanya) [4043 km]
11	Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Tokyo (Japonya) [8765 km]
12	Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er	MBK Güvenlik Komisyonu Üyesi	Trablusgarp (Libya) [3441 km]
13	Kıdemli Yüzbaşı Rifat Baykal	MBK İktisat Komisyonu Üyesi	Tel-Aviv (İsrail) [890 km]
14	Personel Yüzbaşı İrfan Solmaz	MBK Sosyal İşler Komisyonu Üyesi	Lahey (Hollanda) [3161 km]

Yapılan temizlik MBK içinde bir zayıflamanın işaretidir. Kurucu Meclis'in kurulmasından sonra geçerliliğini yavaş yavaş yitirmekte ve üyeleri sivil yönetime geçiş sürecinde geleceklelerini güvenceye alabilecekleri siyasi oluşumlara göz kırpmaktadır. İktidara bir an evvel sahip olma fikri CHP'yi yeni MBK'ye yaklaştırmış, 147'lere ve EMİNSU Olayı'nın suçu da gidenlere yüklediği için bu yaklaşma daha ileri bir noktaya ulaşmıştır.⁵⁷⁵

14'lerden başka, benzer görüşlere sahip subay grupları da vardır. Bunlar iktidarın sivillere devrine karşı çıkmaktadırlar. MBK'ni iktidardan vazgeçmeye zorlayan en önemli neden ekonomik ve siyasi programa sahip olmayışıdır. Böyle bir ortamda yeni bir anayasa hazırlayarak seçimlere gidilmesi için aldıkları Kurucu Meclis kararını yaşama geçiliyorlardı. Böylece Kurucu Meclis kararını hazırlayan komisyon, yasayı kısa zamanda tamamlayıp 21 Kasım 1960 tarihinde Cemal Gürsel'e sunmuş, Bakanlar Kurulu tasarımı ele almıştır. Tasarı, Kurucu Meclis egemenliğini CHP'ye vermektedir. Bu duruma itiraz edilerek ve bu tasarıya paralel, başka bir tasarı hazırlanması uygun bulunmuştur.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ Akyaz, a.g.e., s. 146.

⁵⁷⁵ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 78.

⁵⁷⁶ Melek Çolak, "27 Mayıs Sonrası Türkiye'de Partileşme", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 85.

MBK'nin görevi, 1961 Anayasasının geçici 5. maddesi uyarınca TBMM'nin toplandığı 25 Ekim 1961 günü sona ermiştir. Bu süre zarfında komitenin kuruluşunda ve yetkilerinde bazı değişiklikler olmuş: Kurucu meclis toplanıncaya kadar (6 Ocak 1961), yasama ve yürütme yetkileri komitede kalmıştır. MBK, yasama yetkisini kendi, yürütme yetkisini de kurduğu Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanmıştır.

Millî Birlik Komitesi'nden Tabii Senatörlüğe Uzanan Süreç

1961 Anayasası'na göre 157 Sayılı Yasa'nın altında adları bulunan MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesidirler. Tabii üyeler, Cumhuriyet Senatosunun diğer üyelerinin tabii oldukları hükümlere bağlıdır. Tabii üye olarak Cumhuriyet Senatosuna katıldıktan sonra bir siyasi partiye girenlerin tabii üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer.⁵⁷⁷

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde tabii üyelerden MBK'ya mensup olanlar için tartışmalar yaşanmıştır. 13 Kasım 1960'da MBK içindeki bölünmeden sonra II. MBK üyeleri arasında konularının ne olacağı ve bunu sağlayacak çözümün nasıl yaşama geçirileceği sorunu çok yönlü olarak tartışılmıştır. MBK üyesi Tabii Senatör Ahmet Yıldız, bu dönemde MBK için dört ayrı seçeneğin tartışma konusu olduğunu belirtir. Bunlar; Prof. Tahsin Bekir Balta'nın MBK üyelerinin partilere dağılmasına ilişkin teklifi, Anayasa Komisyonunun MBK üyelerinin iki ya da daha uzun dönem parlamentonun doğal üyeleri olmalarına ilişkin teklifi, CHP'nin MBK üyelerinin kurulacak olan Cumhuriyet Meclisinin ilk döneminde doğal üye olarak yer almalarına ilişkin teklifidir. Bu üç teklif komite dışından gelmiştir. MBK üyesi Ahmet Yıldız dördüncü öneri olarak ise komite içinden gelen teklifleri sıralamıştır. Bunlar: emekli olma, orduya geri dönme, parti kurarak siyaset yapma ve kurulacak olan yeni parlamentonun üst katında senatör olarak görev yapmadır.

Ahmet Yıldız, II. MBK üyelerinin geleceğinin ne olacağı konusunda Anayasa Komisyonunda, CHP'de ve hükümet çevrelerinde görüşmelerin sürdüğünü eklemiştir. 6 Ocak 1961'de açılan Kurucu Meclis'te; İtalya'da anayasayı yapan Kurucu Meclis'in seçimsiz bir biçimde Senato'yu oluşturması, Fransa'da bir süre var olan benzer bir tabii senatörlük kurumu ve Kanada Parlamentosu'nda seçilenlerin üyeliklerinin ömür boyu sürmekte olması gibi örneklerden de esinlenerek “tabii senatörlük” kurumunun oluşturulması uygun bulunmuştur.⁵⁷⁸

Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun ilk teklifinde, Anayasa Mahkemesine en az yedi yıl başkanlık yapmış olanların, MBK'daki ilk görüşmede ise, en az üç yıl Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalmış olanların ve Anayasa Mahkemesi Başkanlarının Cumhuriyet Senatosuna tabii üye olarak girmeleri benimsenmiştir.⁵⁷⁹ Ancak Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu, devletin yüksek hizmetlerinde görev yapmış kimselerin Cumhurbaşkanı kontenjanından, partilerin kadroları dışından Senato'ya girebilmelerinin öngörülmesinden dolayı, Anayasa Mahkemesi Başkanları ve Genelkurmay Başkanı'nın Senatonun tabii üyesi olmalarıyla ilgili hükmü metinden çıkarmıştır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmî Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

⁵⁷⁸ Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden Anılar-Değerlendirmeler**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001, s.204-205.

⁵⁷⁹ **Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları Dergisi (MBKGKTD)**, C:6, B:83, 11.5.1961, s.10-12.

⁵⁸⁰ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KMTD)**, C:2, B: 14, 26.5.1961, s.3.

Senatoda 26 tabii üye görev yapmıştır. 1961 Anayasası'nın kabulüyle 23 MBK üyesinden 21'i (İrfan Baştuğ ölmüş, Cemal Madanoğlu istifa etmiştir) “tabii senatör” adıyla Cumhuriyet Senatosuna girmiştir. Bu arada Sıtkı Ulay ve Osman Köksal istifa ettiğinden, Fikret Kuytak ise öldüğünden 1971'de bu sıfatla Senatoda kalanların sayısı 18'dir.

Tabii senatörlerden Kara Harp Okulundan 20, Deniz Harp Okulundan 1, Hava Harp Okulundan 3 mezun vardır. Rütbeleri ise 3 orgeneral, 1 korgeneral, 1 tümgeneral, 1 tuğgeneral 13 albay, 4 yarbay, 1 binbaşdır.⁵⁸¹

Tabii senatörler, Cumhuriyet Senatosuna girdikleri tarihten itibaren büyük çoğunlukla ortak hareket eden, rejimin devamı ve sağlığı için söylemler üreten bir grup niteliğinde olsalar da, parlamentonun ilk üç yılında bir grup kurma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Her ne kadar Senatoda genel görüşmeler yapılırken kürsüye grup adına çıksalar dahi ilk dönemde bu grubun bir adı yoktur. 2 Şubat 1964 tarihinde tabii senatörler “Milli Birlik Grubu”nu (MBG) kurduklarını açıklamışlardır.⁵⁸²

MBG, Kontenjan Senatörleri Grubu gibi parlamentoda faaliyet gösteren siyasi parti üyelerinin katılımına kapalıdır. Tabii senatörlerin bu grubu kurmasındaki nedenler; Senato içerisindeki faaliyetlerini belirli bir sisteme oturtma, seslerini daha iyi duyurma ve daha sağlam bir organizasyona sahip olma olarak sıralanabilir. MBG'nin ilk ve tek başkanı MBK Hükümetlerinde de başbakanlık görevini üstlenmiş olan Fahrettin Özdilek'tir. Senato içerisinde ilmlilği ve yumuşak üslubuyla tanınan Özdilek'in bu göreve gelmesinde yaşının ve dolayısıyla deneyiminin etkisi büyüktür. Özdilek, 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştiren MBK'nin Cemal Gürsel'den sonra en yaşlı üyesidir. Gürsel'in Çankaya'ya çıkmasından sonra Cumhuriyet Senatosu içerisinde en yaşlı tabii senatör olarak görevine devam etmiştir.⁵⁸³

Tabii üyelik kurumu çoğu kez eleştirilerin odağında olmuştur. Zamanın parti liderleri Cumhurbaşkanınca atanan üyelere ziyade, MBG'nin bir parti doğrultusunda hareket etmesinin, milli egemenlikle bağdaşmadığını ileri sürerek tabii üyeliğin kaldırılmasını şiddetle savunmuşlar ve bu görüşlerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Tabii senatörlerin bir açıdan Senato içindeki meşruluğunu sağlayacak önemli bir adımı 27 Mayıs'ın bir bayram olarak tüm ülkede kutlanması sağlamıştır. 4 Nisan 1963'te tasarı Mecliste görüşülmüştür. 147 AP'li vekilden sadece 30'u görüşmelere katılmış ve 28 oy AP'lilerden olmak üzere 294 oyla 27 Mayıs'ın bayram olarak kabul edilmesi Meclisten geçmiştir.⁵⁸⁴

Bu sırada Senatör Hıfzı Oğuz Bekata Mecliste AP'lilerin 27 Mayıs ve ordu aleyhine yaptığını iddia ettiği sözleri ile ilgili birtakım belgeleri açıkladığı esnada büyük bir kavga çıkmıştır. Tabii Senatör Mücip Ataklı'nın Gökhan Evliyaoglu'nu Meclis koridorunda tartaklaması sonucu alevlenen ve elli kişinin karıştığı kavga güçlkle bastırılmıştır.⁵⁸⁵ 9 Nisan 1963'te Senatoya bu tasarı gelmiştir. Tasarı Senatoya gelmeden önce AP grubunda ciddi tartışmalar yaşanmış ve 20'ye karşı 30 oyla 27 Mayıs'ın bayram olarak kutlanması kabul edilmiştir. Ancak bu kabul AP'de yeni istifaların da gelmesine neden olacaktır. Milletvekilleri Reşat Özarda, Sezai

⁵⁸¹ Çoker, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.694.

⁵⁸² Cumhuriyet, 3.2.1964, s.1.

⁵⁸³Barış Kenaroglu, Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.73-74.

⁵⁸⁴ Milliyet, 4.4.1963, s.1.

⁵⁸⁵ Milliyet, 6.4.1963, s.1.

Sarpaşar partilerinden istifa etmiştir. Sakarya Senatörü Kazım Yurdakul da Rağıp Gümüşpala'ya bir telgraf çekerek istifasını istemiştir.⁵⁸⁶

9 Nisan'daki Senato oturumunda AP adına söz alan İhsan Sabri Çağlayangil ve YTP adına söz alan Turhan Kapanlı tasarıya kabul oyu vereceklerini bildirmiştir. Tabii üyeler adına konuşan Mehmet Özgüneş 27 Mayıs Bayramı'na takılan Hürriyet ve Anayasa Bayramı adının yanına bir de “Milli Birlik” kelimesinin eklenmesini önermiştir ki bu kelime MBK'ye bir atf olarak algılanabilir. Bu önergeye, CHP de dahil olmak üzere bütün partiler karşı çıkmıştır. AP'de başlayan çatlak bu görüşmede de devam etmiş, en sert tepki AP'li Özel Şahingiray'dan gelmiştir. Şahingiray;

Türk inkılap hareketlerinin Atatürk devrinde tamamlanmış olduğunu bizzat Atatürk'ün ağzından dinlemiş ve nutuklarından okumuş ve buna inanmış bir insan olarak, 23 Nisan 1920 tarihini Hakimiyet Bayramı ile 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet Bayramı'ndan başka hürriyet bayramı tanımıyorum. Türkiye'de Atatürk ile inkılaplar devri bitmiştir.⁵⁸⁷

diyerek tasarıya karşı çıkmıştır.

Sonuçta öneriyi 117 senatörden 110'u kabul etmiştir. Bu şekilde 27 Mayıs'la birlikte tabii senatörlerin de meşruyeti bir kez daha vurgulanmıştır. Öneriyi kabul etmeyenler arasında tabii senatörler Muzaffer Yurdakuler ve Mehmet Özgüneş vardır. Gerekçe olarak da bayramın isminin “Milli Birlik ve Hürriyet” olmadığı için kabul etmediklerini bildirmişlerdir.⁵⁸⁸

Ancak seçimle gelmeyen Cumhuriyet Senatosu üyeliklerine AP'nin tepkisi giderek artmıştır. AP, 1964 yılında bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

... Bizim meclisimizde bir de “seçimsiz gelen senatörler” grubu vardır. Bu, Anayasamızın uygun gördüğü bir şeydir. Bunların yekunu 35'tir. Ekseriyet sisteminin bizim bünyemiz için varid bulunmayan nazari mahzurları, birçok içtimai sınıflar ve binaenaleyh doktrin partileri bulunan memleketler için bahis konusu olabilecek boşlukları, Cumhuriyet Senatosu için % 20'ye yaklaşan böyle bir kontrpua yani denkleştirme ağırlığını gidermeye yaramış olmalıdır. Eğer bir millet, herhangi bir partiyi bu seçim dışı üyeler rağımına Cumhuriyet Senatosunda salt çoğunluğu tutacak bir rağıbetle seçecek ise, bunu baltalamaya değil, bir vaka olarak değerlendirmeye çalışmalıyız... Seçimsiz gelen Senatörler, çoğunluk sisteminin mahzurlarını bertaraf etmek için Anayasa vazı tarafından kabul edilmiştir. Cumhuriyet Senatosunda nispi seçim usulünü kabul ettiğimiz takdirde demokratik rejimin Cumhuriyet Senatosunda tamamen ve hakkıyla işlemesine, gensoru müessesesinin kabul edilmemesi suretiyle, mani olan seçimsiz gelen Senatörlerin de sebebi vücudu kalmaz. Nitekim Anayasa rağımına Cumhuriyet Senatosunda seçim sistemini değiştirmek isteyenlerin gayesi de ancak seçimsiz gelen Senatörlerin sebebi vücudlarını bu suretle bertaraf ettikten sonra, onları kaldırmaya matuf olmalıdır...⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Milliyet, 2.4.1963, s.1.

⁵⁸⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), C:10, B:56, 9.4.1963, s.552.

⁵⁸⁸ Milliyet, 10.4.1963, s.7.

⁵⁸⁹ AP, Davamız, Ankara, AP Genel Merkezi Neşriyatı 1964, s.13 - 14.

14'lerden Orhan Erkanlı anılarında tabii senatörlerin AP'nin bu tutumundan olumsuz etkilendiğini anlatır:

...Memlekete geldikten sonra (1 Mart 1964) gördüğüm manzara ilk kararımın değişmesine sebep olacak mahiyettedir. Bilhassa 27 Mayıs'ı herkes istediği gibi yorumluyor, istismar ediyor veya taarruz ve iftiralara hedefi haline getiriyorlardı. 27 Mayıs'ı savunan kimse kalmamıştı ortalıkta... Bizler yaptığımızdan utanan, pişman olan kişiler haline gelmiştik. Tabii senatör sıfatıyla ve 27 Mayısçı oldukları için parlamentoya yerleşen arkadaşlarımızı, maruz kaldıkları hücumlardan ve AP'nin sık sık tekrarladığı "tabii senatörlüğü kaldırmak" arzusundan ürkmüş ve pasif hale gelmişlerdi.⁵⁹⁰

Bu noktada değinilmesi gereken husus bazı tabii senatörlerin pozisyonlarından duydukları rahatsızlıktır. Mesela Sıtkı Ulay tabii senatörlükten normal senatörlüğe geçmek istemiştir Bazı gazeteler kendileri için "müebbet üye", "temelli üye" gibi alay edici ifadeler kullandıkları gibi, bir takım çevrelerde eski MBK üyelerinin hayatları boyunca senatör olmalarının dedikodu konusu edildiği bilinmektedir.⁵⁹¹ Bu davranışın, 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin kendilerini bir boşlukta gördüğüne işaret olabilir. Ancak ilerleyen dönemde tabii senatörlerin konumlarından pek de rahatsız olmadıkları Senato çalışmaları çerçevesinde görülmektedir.

MBK üyelerinin dışında cumhurbaşkanları, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyelerindedir. Anayasa Komisyonunun gerekçesinde, eski cumhurbaşkanlarının Cumhuriyet Senatosunda yer alması üç nedene dayanmaktadır: Birincisi, uzun yıllar devletin başında bulunmuş kimsenin bilgi ve deneyiminden yararlanmak ve böylece Senatodan beklenen yararları çoğaltmaktır. İkincisi, cumhurbaşkanının her türlü siyasal düşünceden uzak kalmasını ve görevini bağımsız olarak yerine getirmesini sağlamaktır. Üçüncü neden ise, cumhurbaşkanına ölüncüye dek bir onur yeri sağlanmak istenmesidir.⁵⁹² Cumhuriyet Senatosuna eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk tabii üye olarak katılmışlardır. Celal Bayar ise katılmayı kabul etmemiştir.⁵⁹³

Yassıada Yargılamaları

Bu sırada kamuoyunu ilgilendiren en önemli konulardan biri de darbeden sonra tümü tutuklanan eski DP liderlerinin kaderi konusudur. Ayrıca milletvekilleri, DP'ye yakınlığı ile tanınan yüksek rütbeli askerler ve adları çeşitli yolsuzluklara karışmış bazı siviller tutuklanmış; bunlar Yassıada'da toplanan ve Yüksek Adalet Divanı adı verilen özel mahkemede yargılanmışlardır. Adli, askerî ve idarî kesimdeki yargıçlardan hükümetin önerisi üzerine askerî komite tarafından görevlendirilen 1 başkan (Salim Başol), 8 asil (Selman Yörük, Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfı Göksu, Ali Doğan Toran) ve 6 yedek üye ile 1 başsavcı (Ömer Altay Egesel) ve 5 yardımcısından oluşan Özel mahkeme kurulmuştur.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s.231.

⁵⁹¹ **Milliyet**, 27.1.1962, s.5.

⁵⁹² Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.33.

⁵⁹³ Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.118-119.

⁵⁹⁴ Özdemir, **a.g.m.**, s.198.

Tutuklamaların yapıldığı tarihte yürürlükte bulunan 1924 Anayasasının 37. Maddesi gereği milletvekillerinin mutlak dokunulmazlıkları bulunmaktaydı. Dokunulmazlıklar yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı olarak iki alt başlık altında değerlendirilmektedir. Yasama sorumsuzluğu; Yasama meclisleri üyelerine yasama görevlerini, gereği gibi yerine getirmeyi sağlamak amacıyla tanınan dokunulmazlıktır. Yasama sorumsuzluğunun amacı vekillerin meclisteki söz hürriyetini korumaktır. Sorumsuzluğun söz konusu olabilmesi için söz konusu eylemin meclis çalışmaları sırasında işlenmiş olması ve oy, söz veya düşünce açıklaması yoluyla işlenmiş olması gerekir. Meclis çalışmaları deyimi sadece meclisin genel kurul toplantıları değil komisyon toplantılarını ve siyasi partilerin grup toplantılarını da kapsar. Suç teşkil eden eylemin sorumsuzluk kapsamına girebilmesi için gerekli ikinci şart bu eylemin oy, söz veya düşünce açıklaması yoluyla işlenmiş olmasıdır. Bu sınırlar içinde sorumsuzluk yasama meclisi üyeleri için tam bir koruma sağlar. Nitekim sorumsuzluğa mutlak muaflik da denmektedir. Meclis çalışmaları sırasında işlenen eylem, oy, söz veya düşünce açıklamaları ile ilgili meclis üyelerine karşı cezai takibatın hiçbir zaman yani milletvekilliğinin sona ermesinden sonra da yapılamayacağı gibi, sorumsuzluk Meclis tarafından kaldırılamayacaktır.

Yasama dokunulmazlığı ise milletvekilini keyfi veya asılsız ceza kovuşturmalarından ve tutuklamalardan korur. Diğer bir deyimle yasama dokunulmazlığının amacı milletvekillerinin yürütme organınca tahrik edilebilecek keyfi ceza kovuşturmalarıyla geçici bir süre için dahi olsa görevlerinden uzaklaştırılmalarını önlemektir. Yasama sorumsuzluğundan farklı olarak dokunulmazlık nispi ve geçici nitelikte bir ayrıcalıktır. Nispidir çünkü Meclis tarafından kaldırılabilir. Dokunulmazlığı kaldırılan bir üye tekrar seçilmiş ise dokunulmazlığı da geri gelir. Bu durumda ilgili üye hakkında soruşturma ve kovuşturma yapılabilmesi Meclisin dokunulmazlığını tekrar kaldırmasına bağlıdır.

Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlıklarına rağmen DP iktidarı mensuplarını soruşturma ve yargılama işlemlerini gerçekleştirmek için, Geçici Anayasa'nın 6. maddesi ile, Yüksek Soruşturma Kurulu (YSK) ve Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulmuştur. İlgili madde şöyledir:

Madde 6: “Sakit Reiscicumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulur... Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak yüksek adalet divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir “Yüksek Soruşturma Kurulu” teşkil olunur...” Aynı maddede, YAD ve YSK'nin nasıl teşekkül ettirileceği de düzenlenmiş düzenleme ile ilgili hükümlerde Ağustos-Eylül 1960 tarihlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.⁵⁹⁵

16 Haziran tarihli ve 3 No'lu Geçici Kanun ile YAD ve YSK'nin nasıl işleyecekleri, MBK'nin 16 sayılı kararı ile de divan üyeleri tespit edilmiştir. Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol YAD başkanlığına, YSK üyesi Ömer Altay Egesel de başsavcılığa getirilmişlerdir. Bu yargı organları, bir ihtilal komitesi ve onun “ihtilalci kanunu” ile ortaya çıkmıştır, ölüm cezalarının tasdik ve infaz yetkisinin ihtilâl komitesinde olması ise, bu organların bir “ihtilal mahkemesi” olduklarını ortaya koymuştur. YAD'ın teşekkül şeklinin İnsan Hakları Beyannamesi ve Anayasa'nın öngördüğü “tabii hakim” ilkesine uymadığı ise bir gerçektir. Çünkü YSK üyeleri seçimle değil, tayin ile belirlenmişlerdir. Kurul üyelerinin tespitinde hakim veya savcı olmaları şartı aranmamıştır. Kurul başkanı da MBK tarafından tespit

⁵⁹⁵ Suna Kili, Cevdet Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, s. 138.

edilmiştir. Divan başsavcısı ile yardımcıları YSK üyeleri arasından, YAD başkanı da yine MBK tarafından tayin edilmişlerdir.⁵⁹⁶

Kurulan mahkemenin tarafsız ve bağımsız olmadığı, darbeyi yapanların etkisinde kaldığı, yargılamanın 11.05.1961 tarihli celsesinde Mahkeme Başkanı Salim Başol'un, savunma yapan Milletvekili Samet Ağaoglu'na hitaben “Niçin, sizi alıp Yassıadaya tıkan kudret böyle istemiş, onu biz bilemeyiz.” şeklindeki sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bağımsızlık, kimseden emir almamak; tarafsızlık ise, iddia ve savunma makamları bakımından objektif davranmak, birini veya diğerini kayırmamak demektir. Hâkimin bağımsız ve tarafsız olmasının insan hakları bakımından büyük öneminin bulunduğu, hâkimleri bağımsız ve tarafsız olmayan, belli kimselerin talepleri doğrultusunda karar veren bir devlete hukuk devleti denemez. Bu ilke Anayasada ve kanunlarda düzenlenmiştir.

Fakat MBK'ye göre eski iktidar mensuplarını yargılama kararının alınmasında özellikle siyasi bir gereklilik vardır. Yargılama ile iktidarın suçlu olduğuna karar verilirken müdahalenin meşruiyeti tescil ettirilmiş olacaktır. İhtilalin toplum nazarında kabul görmesi için, iktidar mensuplarının itibarının düşürülmesi gerekmektedir. Bunun en uygun aracı da yargılama sürecidir; yargılama, darbenin siyasi propaganda aracıdır.⁵⁹⁷

Yine MBK'ye göre yargılamanın hukuki bir gerekliliği de vardır. Çünkü yasama dokunulmazlıkları ortadan kalkan iktidar mensupları için daha önce isnat edilen suçların karara bağlanması, suçun şahsileştirilmesi gerekmektedir.

Yassıada mahkemelerinde en uzun süren dava *Anayasa'yı ihlal* davasıdır. Demokrat Partili Milletvekilleri; Anayasayı ihlâl davasında, (Seçim Kanununu değiştirmek, Tahkikat Komisyonu kurulması, parti meclisi görüşmeleri vs) meclis genel kurul ve komisyon çalışmaları sırasındaki oy, söz veya düşünce açıklamaları nedeniyle yargılanmaları yasama sorumsuzluğuna, diğer davalarda ise meclis tarafından dokunulmazlıkları kaldırılmadığı hâlde yasama dokunulmazlığına aykırı olarak yargılanmış ve cezalandırılmışlardır.

1924 Anayasasının 41. maddesine göre Cumhurbaşkanı vatana ihanet suçlaması dışında başka bir eylemden dolayı yargılanamayacağı ve Türk Ceza Kanununun 56. maddesinde “Altmış beş yaşını geçmiş olanların idam edilemeyeceği” hükmü bulunmasına rağmen, Milli Birlik Komitesi 12.06.1960 tarihli Geçici Anayasa ile 1924 Anayasasının 41. maddesinin de içinde olduğu 53 maddeyi ve Türk Ceza Kanununun 56. maddesini kaldırarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yargılanmasını ve hakkında idam cezası verilmesi imkanını sağlayarak kanunların geriye yürümezliğine dair genel hukuk kuralının da ihlâl edilmesine sebebiyet vermiştir.

Ceza kanunlarının geçmişe yürürlü olmamasından amaç; işlendiği zaman kanuna göre suç teşkil etmeyen bir eylemin sonraki kanunla geçmişe yürürlü biçimde suç sayılmaması ve suçun cezasının da yine sonradan çıkarılan bir kanunla geçmişe yürürlü olarak ağırlaştırılmamasıdır. Başka bir deyişle, ceza hukukundaki kanunilik ilkesi, yalnız suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan yasa hükümlerinin uygulanmasını gerektirir.

⁵⁹⁶ Mustafa Arıkan, “27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 74–75.

⁵⁹⁷ Osman Doğru, “27 Mayıs Rejimi, De Facto Rejimin Hukukiliği” **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Tezi**, İstanbul, 1992, s. 56.

Demokrat Partili Milletvekilleri ve Cumhurbaşkanının yargıldığı Anayasayı ihlâl davası, ceza yargılamasını ilgilendirmedeği hâlde Türk Ceza Kanununun 146. maddesine aykırılıktan 348 sanığın cezalandırılmalarına karar verilmiştir. Anayasayı ihlâl davasındaki CHP'nin mallarına el konulması, Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, hâkim teminatı ve mahkeme bağımsızlığının ihlâli Seçim Kanununda yapılan değişiklikler, Meclis İçtüzüğünde yapılan değişiklikler, Tahkikat Komisyonu kurulması hukukun temel ilkelerine aykırı olarak ceza yargılamasının konusu yapılmıştır. Yargılama konusu olan Anayasaya aykırı kanun çıkarmak Anayasayı ilga etmeyeceği gibi değiştirme olarak ta kabul edilemez. Anayasaya aykırı kanun çıkarmak dünyanın hiçbir anayasa ve hukuk sisteminde suç diye düşünilemeyeceği gibi, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen mahkemeler ceza mahkemesi değildir.

Ceza Hukukunda suç olarak kabul edilen davranış modelleri (tipleri) ceza normu içeren kanunlarda tek tek tanımlanmıştır. Eğer bir fiil kanunda yazılı bu modellerden (tiplerden) hiçbirisine uymuyorsa suç olarak kabul edilemez ve cezalandırılmaz. Bu nedenle suç tanımlarında bulunması gereken açıklık /belirlilik özelliği kıyas yasağını da zorunlu olarak içerir. Kıyas yasağının gereği olarak ceza kanunundaki suç tiplerinden hiçbirisine uymayan bir fiil başka bir suç tipine benzetilerek cezalandırılmaz. Anayasayı ihlâl davasında Anayasayı değiştirme amacıyla hareket edildiğini kabul etmek mümkün değildir.

Ceza ve ceza muhakemesi hukukunda herkesin ancak kendi fiilinden sorumlu olduğu kabul edilir. “Ceza sorumluluğu şahsidir. Kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz ilkesi gereğince suçların ve cezaların şahsiliği ilkesi herkesin kendi fiilinden sorumlu olması, cezanın yalnız suç işleyenlerle iştirak edenlere verilmesi, suça katkısı olmayanlara ceza sorumluluğu yöneltilmemesidir. Bir diğer ifade ile cezanın ve suçun şahsileştirilmesini ve hangi fiilin kim tarafından işlendiğinin bilinmesi ve sorumluluğun belirginleşmesini zorunlu kılmaktadır. Aksine bir durum savunma hakkını kısıtlayacağı gibi sağlıklı yargılama yapılmasına da engel olacaktır. Dolayısıyla ceza ve ceza muhakemesi hukukunun asli ilkelerinden olan “ceza sorumluluğunun şahsiliği” ilkesine aykırı davranılmıştır.

Ancak Yassıda yargılamalarında Türk Ceza Kanununun 146. maddesine 3. fıkra eklenerek mevcut suça “Fer'an İştirak” fiili eklenmiş; toptan sorumluluk ilkesi kabul edilip bütün milletvekilleri hakkında davalar açılmış ve cezalandırılmaları cihetine gidilmiştir.

Bahse konu yargılamalar sırasında adil yargılanma hakkı göz ardı edilmiş, sanıkların üçten fazla müdafii ile savunma yapmaları engellenerek savunma hakkı kısıtlanmış, iddia makamının sanıkları ve avukatlarını aşağılayan tavırları ile silahların eşitliği anlamındaki genel hukuk ilkesi çiğnenmiştir. Adil yargılama ilkesinden maksat, ceza muhakemesi işlemlerinin kandırma, yanıltma veya zorlama gibi irade serbestisini engelleyen veya savunmayı kısıtlayan yollara sapılmaksızın, hukuk devleti ilkesine uygun olarak, önceden kanunla öngörülmüş bulunan esaslar çerçevesinde yapılmasıdır.

Yukarıda belirtilen hukukun evrensel ilkelerine rağmen darbe mağdurları 1924 Anayasasının 83. maddesinde belirtilen “Hiç kimse, kanunun kendisini sevk ettiği mahkemelerden başka bir mahkemede yargılanamaz” hükmüne ve yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlıklarına aykırı olarak Yüksek Adalet Divanında yargılanmışlardır. Yine milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı, Yargıtay, Danıştay Başkan ve üyelerinden gizli oyla seçilmiş 21 üyeden oluşan Yüce Divan'da yargılanacakları yerde, sadece sivil, idari ve askerî mahkemelerden Millî Birlik Komitesince derlenip atanan 9 asıl 6 yedek üyeden oluşan Yassıda özel mahkemesinde bir suçun ancak işlendiği zaman mevcut olan mahkemeler tarafından yargılanma ilkesi olan “tabii hâkim ilkesine” aykırı olarak yargılanmışlardır. Bunlar ve yukarıda belirtilen diğer gerekçelerden dolayı suçun niteliğine göre ve suçun işlendiği iddia

edilen tarihten sonra kurulan Yassıada Mahkemesi ile kararları temelden sakat olduğu için yok hükmünde kabul edilmelidir.

Bunun yanı sıra günümüze kadar çok eleştirilen ve mahkemeye gölge düşüren Bayar'ın yargıldığı “Köpek Davası”, Menderes'in yargıldığı “Bebek Davası” açılan ilk davalar olmuştur. 6-7 Eylül olayları davası, Vinileks Şirketi Davası, Dolandırıcılık Davası, Değirmen Davası, Ali İpar Davası, Örtülü Ödenek Davası, Radyo Davası, Arsa Davası, Topkapı Olayları Davası, Çanakkale Olayı Davası, Kayseri Olayı Davası, Demokrat İzmir Davası, İstimlak Davası, Üniversite Olayları Davası, Vatan Cephesi Davası gibi davalar birbirini izlemiştir.

Sanıklar aleyhine üç ceza, dokuz yolsuzluk ve yedi anayasayı ihlal davası açılmıştır. Ağır ceza ve yolsuzluk davalarının -ki bunların bazıları, Menderes'in gayri meşru çocuğunu öldürmesi, ya da Bayar'ın bir hayvanat bahçesini kendisine armağan edilmiş bir köpeği satın almaya zorlaması gibi ilginç dava ve suçlamalardır. Anayasa davaları, Anayasayı zorla değiştirme ya da Millet Meclisi'ni zorla feshetme teşebbüsü ile ilgili TCK'nın 146. maddesine dayandırılmıştı. Demokratlar 1960'ta CHP'nin faaliyetleri ve basın için Tahkikat Komisyonu kurmakla bu suçu işlemiş kabul edilmişlerdir. Ancak eski anayasanın 17. maddesi, milletvekillerinin oylarından dolayı sorumlu tutulamayacaklarını yazmaktadır. Üstelik Anayasada, meclisin üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebileceği hükmü de vardır (ki bu çoğunluğa sahiptir).

Davalar sonunda 123 kişi beraat etmiş, 31 kişi ömür boyu hapse, 8 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bunlardan 11'i çoğunluk oyuyla ölüme mahkûm olmuştur ve cezaları MBK tarafından hafifletilmiştir. Öteki dört kişinin, yani Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın ölüm kararları ise oybirliğiyle verilmiştir.⁵⁹⁸

Yüksek Adalet Divanının tarafından yapılan ve hukukun tüm ilkelerinin çiğnendiği 14 Ekim 1960 tarihinde başlayıp 15 Eylül 1961 tarihinde sona eren 11 ay 1 gün süren yargılamalar sonunda verilen kararlar ile ilgili temyiz hakkı verilmeyerek idam kararları dışındaki cezalar hemen kesinleşmiş, idam kararlarından üç tanesi Millî Birlik Komitesi tarafından onaylanmış, alâle acele infaz işlemleri yerine getirilmiştir. Hukukun genel ilkelerine aykırı olarak temyiz hakkının verilmemiş olması da ayrı bir garabettir.

Mahkemenin kararını öğrenir öğrenmez Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız ve Pakistan hükümetleri, Gürsel'e infazların ertelenmesi çağrısında bulunmuşlardır. Başka çok sayıda MBK'ye ulaşan cezanın hafifletilmesi istekleri İnönü, Türkeş, Başkan Kennedy, Kraliçe Elizabeth, De Gaulle ve Eyüb Han'dan gelmiştir. Eyüb Han, sürgüne gönderilmeleri durumunda Menderes ve Bayar'a sığınma teklif etmiştir. Bunların tamamı MBK tarafından göz ardı edilmiştir. İngiliz hükümeti ve diğerlerinin mesajları MBK üzerinde etki doğuramayacak kadar geç bir zamanda ulaşmıştır. Mesajların dikkate alınmamasının birkaç nedeni vardır. İlk önce, Ankara'daki diplomatik temsilciler mesajlarını doğrudan Gürsel'e ulaştırmak yerine Selim Sarper'e vermişlerdir. İkincisi, Gürsel MBK üzerindeki otoritesini zaten yitirmiştir. Üçüncüsü Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ölüm cezalarının onaylanmaması durumunda bunun orduda hoşnutsuzluğa yol açacağını belirtmiştir. Türkiye'nin içinden ve yurt dışından gelen mesajları MBK üyeleri okumamışlardır. Bundan da öte, Hale'e göre ordudaki radikal ve aşırı gruplar MBK üyeleri üzerinde idamların yerine getirilmesi doğrultusunda baskı yapabilecek güçte idiler. MBK'nin general üyeleri infazlara

⁵⁹⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 16. bs, 2003, s. 360.

karşı olmasına rağmen, alt rütbe sahibi üyeler infaz taraftarıydı ve generaller bunu kabullenmek zorunda kalmışlardır.⁵⁹⁹

Bayar'ın ölüm cezası, ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu nedeniyle hafifletilmiş, fakat Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de ve Menderes ertesi gün idam edilmişlerdir.

Genel olarak Türk kamuoyu o tarihten beri, ne kendilerinden önceki ve ne de sonraki siyasetçilerden daha az meşruiyet içinde davranmayan ya da iktidarlarını onlardan daha fazla kötüye kullanmayan bu siyasetçilerin öldürülmüş olmasından üzüntü duymuştur. Sonunda Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın cenazeleri Eylül 1990'da İstanbul'da bir devlet töreniyle yeniden toprağa verilmiştir.⁶⁰⁰

1961 Anayasasının Hazırlanışı ve Kurucu Meclisin Teşekkülü

27 Mayıs 1960'da askerın yönetime el koymasıyla DP iktidarı sonlanmıştır. DP Hükümeti'nin devrilmesinden sonra belli bir dönem MBK idaresinde yönetilen ülke yavaş yavaş asker etkinliğinin azaldığı bir sürece girmiştir. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birisi Kurucu Meclisin oluşturulmasıdır. Darbe sonrasında kurulan bu Meclis, Türk demokrasisi için bir nevi çift meclisli bir sistem deneyimi sayılabilir. Nitekim 13 Aralık 1960'ta kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasası'nı değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclisin tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis, yeni anayasa ve seçim yasasını en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ile yürütme organını denetleme yetkisini bu yasadaki esaslara göre kullanır. Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Yasa'nın 1. maddesinde, Kurucu Meclisin Türk Milleti'nin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 darbesiyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Millî Birlik Komitesi ile demokratik hukuk devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden oluştuğu belirtilmiştir.⁶⁰¹

Bu Meclisi oluşturmak amacıyla, Yassıada duruşmalarının sürdüğü bir ortamda genel seçimlere gidilemeyeceği için dolaylı ve çok dereceli bir seçim yöntemi öngörülmüştür. Buna göre Kurucu Meclise gidecek temsilci sayıları şu şekildedir: Devlet Başkanı 10, MBK 18, Bakanlar Kurulu üyeleri, il temsilcileri 75; siyasi partiler temsilcileri: CHP 49, CKMP 25; diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri: baro temsilcileri 6, basın temsilcileri 12, Eski Muharipler Birliği temsilcileri 2, esnaf teşekkülleri temsilcileri 6, gençlik temsilcisi 1, işçi sendikaları temsilcileri 6, odalar temsilcileri 10, öğretmen teşekkülleri temsilcileri 6, tarım teşekkülleri temsilcileri 6, üniversite temsilcileri 12, yargı organları temsilcileri 12 olmak üzere toplamda 256 kişidir.⁶⁰² Böylece DP dışında kalan sivil kamuoyunu geniş ölçüde temsil eden

⁵⁹⁹ Cihat Göktepe, “İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi” **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 62.

⁶⁰⁰ Zürcher, “Modernleşen Türkiye'nin...”, s. 361–362.

⁶⁰¹ 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek “Kurucu Meclis Teşkili” Hakkında Kanun, **Resmî Gazete**, 16.12.1960, No:10682.

⁶⁰² Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, **Resmî Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

korporatif nitelikte bir meclis oluşturulmak istenmiştir. Yeni anayasayı ve yeni seçim yasasını hazırlama görevi bu meclise verilmiştir.⁶⁰³

CHP'den Temsilciler Meclisine katılan 49 üyeden 29'u eski CHP milletvekilidir. Geriye kalan 20 üyeden 15'i 1961 genel seçimlerinde aday olmuşlardır. Böylece 49 üyeden 44'ünün partisi ile parlamento düzeyinde ilişkisi olmuştur. CHP kontenjanından Temsilciler Meclisine üye olarak girdiği halde parlamento üyeliği düzeyinde ilişkisi olmayan 5 üye Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Atif Ödül, Mümtaz Soysal ve Cafer Tüzel'dir.⁶⁰⁴

Devlet Başkanı ve MBK tarafından atanan temsilcilerin, bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimseler arasından seçilme zorunluluğu vardır (m.3). İllerin temsilci adedi ise nüfuslarına göre belirlenmektedir. Buna göre nüfusu 750 bine kadar olan iller 1; 750 bin 1 milyon 250 bin arası iller 2; 1 milyon 250 bin'den 1 milyon 750 bin arası iller 3; 1 milyon 750 binden fazla nüfusu olan iller ise 4 üyeyle temsil edileceklerdir (m.5).

Kanunun ayrıntılarında, Temsilciler Meclisine üye verecek teşekküllerin bu üyeleri nasıl seçecekleri detaylandırılmış; sadece bir kişi ismi zikredilerek gençlik temsilcisi olarak belirlenmiştir. Bu isim İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi talebelerinden olup, 28 Nisan Öğrenci olaylarının önde gelenlerinden biri olan Hüseyin Onur'dur (m. 11).⁶⁰⁵ Seçilme yeterliliğine ilişkin olarak 25 yaş; tanım, işçi ve esnaf kurullarınca seçilenler hariç en az lise ve dengi okul mezunu olmak; 27 Mayıs Devrimine kadar geçen süre içinde anayasaya ve insan haklarına aykırı ticaret ve siyasete bulaşmamak koşulları getirilmiştir (m.18). Seçimler yapıp Temsilciler Meclisi nihayet 6 Ocak 1961'de açılmıştır. Açılış esnasında Temsilciler Meclisine eski bir gelenekle en yaşlı üye Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlık etmiştir. Kâtipliklere ise Şevki Aysan ile yine öğrenci hareketleri esnasında liderliğiyle sivrilen Alev Coşkun memur edilmişler; alfabetik sıraya göre üyeler ant içmişler.⁶⁰⁶

Öngörülen usule göre Temsilciler Meclisinin kabul ettiği metinler MBK'ya sunulur. Kurucu Meclisin iki dalı arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde iki Meclisten eşit sayıda üyenin katılacağı bir Karma Komisyon oluşturulur. Karma Komisyonun hazırlayacağı uzlaşma metni, Kurucu Meclisin birleşik toplantısında üçte iki çoğunlukla karara bağlanır.⁶⁰⁷

Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de, Cemal Gürsel'in mesajıyla darbeden 225 gün sonra, Gürsel adına MBK'den emekli Orgeneral Fahri Özdilek tarafından açılmış, Meclis Başkanlığına emekli General Kazım Orbay seçilmiştir. Orbay seçimi kazanması üzerine, bunun Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenin devamı olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Eroğul, “Çok Partili...”, s.137.

⁶⁰⁴ *Milliyet*, 29.12.1960, s.5.

⁶⁰⁵ Temsilciler Meclisinin 6 Ocak 1961'deki and içme merasiminde bulunamayan Onur, o esnada Londra'da tedavidedir. Sol bacağı kesilmiştir. Bkz. Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, s. 284. Yeminini 22 Şubat 1961 tarihli birleşimde yapabilmiştir. Bkz. “BAŞKAN — Muhterem arkadaşlar İstanbul'daki Hürriyet Mücadelesi esnasında bir uzvunu kaybetmiş olan Hüseyin Onur arkadaşımız gelmiştir. Müsaade ederseniz 'evvelâ kendilerine yemin ettirelim ve bunu takiben Emniyet Umum Müdürlüğü bütçesinin bölümlerine geçelim. (Hüseyin Onur alkışlar arasında kürsüye geldi, yemin etti, alkışlar arasında kürsüden indi.)” *TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, Dördüncü Birleşim (22.2.1961 Çarşamba), s.187.

⁶⁰⁶ *TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, Birinci Birleşim (6.1.1961 Cuma), ss.2–5.

⁶⁰⁷ Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, *Resmî Gazete*, 16.12.1960, No: 10682.

⁶⁰⁸ Feroz Ahmad ve Bedîa T.Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.s.228.

İki meclisin olduğu bu sistemde yine MBK'nin çalışmaları gizli kalmıştır. Demokrasiye yeniden geçiş sürecinde MBK'nin yetkileri de azaltılmıştır. Ancak MBK partilere dayanmayan milli bir organ niteliğini daima korumak istemiyle “meclisteki çalışmaları ve kullanacakları oylar bakımından hiçbir yerden direktif almazlar ve yalnız yeminlerine, vicdanlarına bağlıdırlar”⁶⁰⁹ şeklinde bir maddeyle kendi uygulamalarını güvence altına almışlardır.

1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşan anayasa tartışmaları, Kurucu Meclis sürecinde göz önünde bulundurulacak esaslar daha da belirginleştirilerek ayrı bir boyuta taşınmıştır. Buna göre yeni anayasa, bir çoğunluk baskısını, daha kuruluşunda önleyecektir. Bunun için nispi temsil sistemi ile siyasal iktidarın herhangi bir yol ile bir kişide toplaması önleneyecektir. Bu uygulamanın sürekli olarak anayasa alanı içine olması için de çift meclis, Anayasa Mahkemesi ve parlamento içi denetleme araçları daha iyi işler halde tutulacaktır.⁶¹⁰

1961 Anayasası hazırlanırken iki tasarıdan yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi “İstanbul Öntasarısı”, ikincisi ise “Ankara Öntasarısı” olarak anılır. İstanbul Öntasarısı, İstanbul Hukuk Fakültesi'nden Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli'den oluşan bir gruba hazırlanmıştır. Bu komisyona daha sonra Ankara Üniversitesi'nden de üç öğretim üyesi (İlhan Arsel, Bahri Savcı ve Muammer Aksoy) katılmışlardır.

İstanbul Komisyonu ilk iş olarak Haziran 1960'da 31 soruluk bir anket hazırlayarak, anketi sayıları 2000'i bulan kişi, kurum ve kuruluşla göndermiştir.⁶¹¹

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde İstanbul Komisyonunun hazırladığı Öntasarı 18 Ekim 1960'da MBK Başkanlığına sunulmuştur. Bu tasarı, 191 maddeden oluşan çok ayrıntılı bir anayasa taslağıdır. Tasarıda devlet iktidarı çeşitli organlar arasında bölünmüş, birçok özerk kurul ve kurumlar oluşturulmuştur. (Devlet Şurası, Milli Savunma Şurası, Milli İktisat Şurası, Türkiye Milli Bankası, üniversiteler, TRT, müzeler, milli kütüphane, devlet konservatuvarı, opera ve tiyatrolar vb).⁶¹²

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplanmış ve hızlı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Meclis, 9 Ocak 1960'ta Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir “Anayasa Komisyonu” seçmiştir. Anayasa Komisyonu, anayasa tasarisını hazırlamada, “etüt metni” olarak İstanbul Bilim Komisyonunun Öntasarısı'nı, “yardımcı metin” olarak da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Öntasarısı'nı esas almıştır. Komisyon; yabancı anayasalar olarak ise Fransız, İtalyan ve Federal Alman anayasalarından yararlanmıştır. Komisyon sonunda bir tasarı hazırlamış ve tasarıyı 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sunmuştur. Bu tasarı, İstanbul Öntasarısı'ndan çok, Ankara Öntasarısı'na yakındır.⁶¹³

Kurucu Meclis yasada öngörülen süre içinde yeni anayasa ve seçim yasalarını tamamlamıştır. 27 Mayıs 1961'de kabul edilen yeni anayasa tasarisı, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve % 61,5 evet oyu olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli Ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek “Kurucu Meclis Teşkilî” Hakkında Kanun, **Resmî Gazete**, 16.12.1960, No:10682.

⁶¹⁰ Bahri Savcı, “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVI, No:1, 1961, s.81.

⁶¹¹ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C:I, İstanbul, 1966, s.172.

⁶¹² Tanör, “Osmanlı-Türk...”, s.371.

⁶¹³ İsmet Giritli, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 1991, s.80.

⁶¹⁴ **Cumhuriyet**, 10.7.1961, s.1.

1961 Anayasası, birey hak ve hürriyetleri ile ilgili olarak sosyal ve iktisadi haklar dışında, 1924 Anayasası'nın ana hatlarını almasına karşılık, devletin temel organlarının kuruluşuna tamamen yenilik getirmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin statüsünü değiştirmiş, yine statüsünü büyük ölçüde değiştirerek bağımsızlığını sağlamaya çalıştığı yargı kuvvetine “kazai murakabe” yolu ile her ikisini denetleme yetkisini tanımıştır. Denilebilir ki; yeni sistemin başarıya ulaşması, yargı kuvvetinin fonksiyonunu gerçekleştirmesine doğrudan bağlı olmaktadır.⁶¹⁵

Yeni Siyasi Partilerin Kurulması

27 Mayıs 1960'ta parti faaliyetlerine konulan yasak 13 Ocak 1961'de kısmen kaldırılmıştır. Sivilleşmeye doğru hızlı bir adım atıldığı düşüncesi artarken bu sivilleşmenin CHP eksenli bir sivilleşme olduğu görüntüsü dikkat çekicidir. Toplumda CHP'ye geri dönüş düşüncesi uyandıran görüntüler, Cemal Gürsel'in eski DP'lileri de bir partide toplamayı düşündüğü Ekrem Alican'a (Maliye Eski Bakanı) Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurma izni vermesine yol açmıştır. YTP'nin yanı sıra eski Genelkurmay Başkanı ve 3.Ordu Komutanı Rağıp Gümüşpala tarafından yine aynı kesime seslenen Adalet Partisi (AP) kurulmuştur. Partinin istediği adalet esas olarak eski DP liderleri için adaletti, bu nedenle 27 Mayıs darbesine ciddi bir meydan okumayı temsil etmiştir.⁶¹⁶

Türkiye'de AP adını taşıyan bir örgütün siyasal sahneye çıkması, 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetime el koyması ve on yıldır iktidarda olan DP'nin sahneden zorunlu olarak çekilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. 27 Mayıs döneminin sonunda bir yandan siyasal rejimin yasal çerçevesi anayasa ve yeni seçim sistemi ile çizilirken, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasal partiler anayasal güvenceye kavuşmuş ve nisbi temsil sistemi getirilmiş, öte yandan da yeni partiler siyasal yaşama girmeye başlamışlardır.⁶¹⁷

Bu partilerden Türkiye İşçi Partisi (TİP) sol görüşlü, AP, CKMP ve YTP ise sağ görüşlü partiler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu partiler ülkenin tarihsel koşullarının ve siyasal sistemin işleyişinde bir önceki dönemde yaşanan sorunlardan kaynaklanan kilitlenmeye yapılan askeri müdahalenin ürünü olarak doğmuşlardır.

Böylece 1960 öncesinden var olan iki siyasal parti, CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile birlikte siyasal partiler yelpazesinde yer alan ve yeni rejim içinde yaşayacak olan beş partiden üçü (AP, YTP ve CKMP) kapatılmış olan DP'nin oy tabanını hedefleyerek siyasal faaliyete girişmişlerdir. DP'ye karşıtlık, seçkincilik, devletçilik ve laiklikle tanımlanan CHP; bir kitle partisi girişimi olan TİP ve DP'nin mirası için yarışan üç partidir.

1960 sonrasında kurulan üç yeni partiden birisi, TİP, sol çizgide yer almıştır. Hem sol hem sağ için öncekine nazaran daha geniş bir siyasal faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından, yeni anayasa eskisinden çok daha fazla liberaldir. Eski Kemalist kalıbın açıkça dışında kalarak ortaya çıkan ilk parti, TİP'dir. Parti Şubat 1961'de bazı sendikacılar tarafından kurulmuştu ama partinin hemen tüm yaşamı boyunca etkin ve sürükleyici kişisi, yazar, hukukçu ve eski öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar olacaktır.

⁶¹⁵Aldıkaçtı, “Anayasa Hukukumuzdaki...”, s.166.

⁶¹⁶ Hale, “Türkiye'de Ordu...”, s. 124.

⁶¹⁷ Filiz Demirci Güler, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay: Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2003, s. 30–31.

YTP ise 11 Şubat 1961’de Ekrem Alican (Genel Başkan), Prof. Cahit Talas, Prof. Aydın Yalçın, Hikmet Belbez, İrfan Aksu, Raif Aybar, Hasan Kangal, Sırrı Öktem, Dr. Esat Eğilmez, Yüksel Menderes, Dr. Yusuf Azizoglu, Ali İhsan Çelikkın, Emil Galip Sandalcı, İhsan Hamit Tigrel, Rıfat Özten, Cemal Tarlan, Recai İskenderoglu, Fahreddin Kerim Gökay, Sadık Perinçek, Hayri Mumcuoglu tarafından kurulmuştur. DP’nin 1950–1955 döneminde ispat hakkı savaşımı veren ve Hürriyet Partisi’ni kuran liberal kanadının mirasçısı olarak görülmüş ve bu kanadın DP örgütünde gerçek bir ağırlığı yoktur.⁶¹⁸ YTP, ekonomik gelişme için özel teşebbüsü ve hızlı sanayileşmeyi öngörmüş, bu hedefe varmak için hükümetin liderliğini savunmuş, ancak milletin mali kapasitesiyle üretim verimliliği arasında eskiden olduğundan daha çok denge istemiştir. Din eğitimiyle Türk gençliğine geçmiş konusunda bir fikir verecektir, ancak temel ilke olarak laiklik benimsemiş ve tüm dinlere özgürlük tanımıştır. Yabancı sermayenin, hükümet denetimi altında olmak üzere, getirilmesi öngörülmüştür. Toprak köylü arasında dağıtılacak, ancak küçük işletmelerin çokluğunun üretime zarar vermemesi sağlanacaktır. Devlet planlaması ekonominin tümünü denetim altında bulundurmuyacak, ancak çeşitli unsurlarını koordine ederek uyum sağlayacaktır.⁶¹⁹

Bu partilerden Türkiye’nin gelecek 20 yılına damgasını vuracak AP’nin kurulmasına yönelik girişimler Emekli Genelkurmay Başkanı Rağıp Gümüşpala’nın öncülüğünde başlamıştır. İlk AP Başkanı, 27 Mayıs’tan sonra Genelkurmay Başkanı olan, 2 Ağustos 1960’taki büyük tasfiye ile emekliye sevk edilen Orgeneral Rağıp Gümüşpala olmuştur. Nasıl DP kurulurken başında Celal Bayar’ın bulunması İnönü için zorunlu bir güvence sayılmışsa, AP kurulurken de başında Gümüşpala’nın bulunması, Devlet Başkanı Cemal Gürsel için önemli bir güvence oluşturmuştur.⁶²⁰

Darbe sonrası siyasi yapılanmada bir general olarak siyasi parti liderliğine soyunmuş olan bu ilginç isim Gürsel ile konuşmadan faaliyete geçmeyi düşünmediğinden 1 Şubat 1961 tarihinde Ankara’ya yaptığı bir ziyaret sırasında cumhurbaşkanı ile kısa süreli bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme sırasında İzmir’de Türkiye Adalet Partisi adı altında bir partinin kurulduğunu ve kendisine başkanlık teklifi yapıldığını Gürsel’e bildirmiştir. Gürsel’in konuya olumlu yaklaştığı izlenimini aldıktan sonra parti genel başkanı olarak göreve başlamıştır.(11 Şubat 1961)⁶²¹

27 Mayıs’tan duyulan mağduriyet hissi ve bu harekete karşı olanları bir araya getirme isteği AP’nin harcında yer alan en kuvvetli unsurlardandır. Kurucular her şeyden önce DP’nin tabanına seslenmeyi amaç edinmiş bir parti kurma arzusu içindedirler. Partinin ismi DP’lilere layık görülen muameleden duyulan hoşnutsuzluğu ifade etmiş, partinin adaleti aradığını belirtmiştir. AP belki kurucularını da şaşkırtan bir biçimde hızla büyümüştür. Kurucular kapatılan DP örgütlerini yeniden harekete geçirerek böyle bir ivmeyi yakalayabilmişlerdir. Mehmet Turgut’a göre, başlangıç aşamasında kendilerinin yaptığı, “*memleketin her tarafında nüvelenen teşkilat*” birleştirmek ve organize etmekten ibarettir. Örgütlenme aşamasında önemli roller oynayan Sadettin Bilgiç, kendilerine başvuran “mahalli liderlerden” söz ederken aynı olguyu ifade etmektedir. DP’lilere reva görülen muameleden duyulan rahatsızlık yerel liderleri bilenmiş bir biçimde yeniden harekete geçiren bir tazyik ortaya çıkarmıştır.

Tam da bu noktada, AP’nin sıkıntıları başlamıştır. Parti DP tabanına, partinin devamı olduğu savını iletmeye gayret ederken, böyle bir duruma izin vermeyeceklerini her fırsatta dile

⁶¹⁸ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 137.

⁶¹⁹ Güler, a.g.e., s. 31.

⁶²⁰ Eroğul, “Çok Partili...”, s. 138.

⁶²¹ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975, s. 71.

getiren MBK ve ordu içindeki irili ufaklı örgütlenmelerin tepkisinden de korunmaya çalışmıştır. CHP sempatisini bürokrasi ve güvenlik güçleri çeşitli engellemelerle Parti'nin güçlenmesini önleme gayreti içindedirler. Öte yandan AP, askeri rejim tarafından desteklenen ve DP tabanına oynayan YTP'nin rekabetini de hissetmiştir. Kısaca 1965'e kadar AP'nin temel kaygısı meşruiyetini 27 Mayısçı cepheye kabul ettirebilmek olmuştur.⁶²²

Parti idari mekanizmasının kompozisyonu da oldukça farklı güçlerin birleşmesiyle oluşmuştur. Kuruluş esnasında parti üyeliği için sağlanan kolaylıklar çeşitli görüşlerin bir araya gelmesine ve hiziplerin rahatça oluşabilmesine imkan sağlamıştır.⁶²³

AP'nin kurucular listesinde ismi görünenler Ragıp Gümüşpala (Emekli Orgeneral), Tahsin Demiray (yayımcı), Şinasi Osma (Emekli Kurmay Albay), İhsan Önal (tıp doktoru), Ethem Menemencioğlu (Prof. Dr.), Mehmet Yorgancıoğlu (tüccar), Muhtar Yazır (iktisatçı), Necmi Ökten (Emekli General), Cevdet Perin (Doç. Dr.- yazar), Emin Acar (avukat), Kamuran Evliyaoğlu'dur (gazeteci). Görüldüğü gibi kurucular arasında Gümüşpala dışında kamuoyunda tanınan, siyasette tecrübeli isimler yer almamıştır.

Kuruluş aşamasında sürükleyici bir ismi öne çıkarmak da doğru olmaz. Beklenebileceği gibi anılarını yazmış olanlar (örneğin Mehmet Yorgancıoğlu ve Sadettin Bilgiç) kendi rollerini öne çıkarma temayülündedirler. Ali Fuat Başgil ise Tahsin Demiray ve Muhtar Yazır gruplarının katkısını vurgulamaktadır. AP'nin kuruluş ve gelişme sürecinde bir kişinin değil de kolektif liderliğin öne çıktığını söylemek herhalde yanlış olmasa gerektir. AP bir *“kurucular veya sunucular partisi”* olmamıştır.⁶²⁴

Tahmin edilebilir sebeplerle kurucuların önemli bir kesiminin DP'nin üst kadrosu ile ilişki içinde olmayanlardan seçildiği görülmektedir. Ancak yine de geçmişte DP'de aktif görevler almış olanlar ile bu insanların çok yakınında bulunmuş olanlar da vardı. Mesela Mehmet Yorgancıoğlu, Yassıada'da hapsedilmiş bulunan bir DP milletvekili iken, Cevdet Perin ve Kamuran Evliyaoğlu DP yerel teşkilatlarında görev almış kişilerdir. Kamuran Evliyaoğlu, DP Gençlik Kolları başkanlığı ve milletvekilliği de yapmıştır. Tahsin Demiray ve Ethem Menemencioğlu, 1952'de kurulup, 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile birleşen Türkiye Köylü Partisi kökenlidirler.

Nihayet, DP ile bağlantıları olmadığı halde, siyasi bağlılıkların henüz kristalleşemediği geçiş ortamında yeni kurulan siyasi düzende yer almak isteyenlerle, MBK idaresinin kendilerini emekli etmelerine tepki gösteren subaylar da partide yer almışlardır. Mesela kuruculardan Ragıp Gümüşpala'dan başka, Şinasi Osma ve Necmi Ökten, 27 Mayıs sonrasında emekliye sevk edilen askerler arasındadırlar. 27 Mayıs darbesi ve MBK'ya karşı duyulan tepki ortak paydası dışında, AP'nin kurucu kadrosu ve üst kademesinin esaslı bir uyuma sahip bir ekip olmadığı açıktır.⁶²⁵

Görüldüğü üzere AP teşkilatı, farklı politik geçmişe sahip üyelere oluşmuştur. Birinci grup, özellikle politikaya yeni girenlerdendir. 1960'tan sonra emekli olan ordu mensupları ve üst düzey eski bürokratlar bu grubun içindedirler.

⁶²² Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 28–29.

⁶²³ Bektaş, a.g.e., s. 150.

⁶²⁴ Bozdağ, a.g.e., s. 72-73.

⁶²⁵ Demirel, a.g.e., s. 29.

Parti İdare Kurullarının kompozisyonunda görülen ikinci grup ise kapatılan DP'nin eski milletvekillerinden oluşmuştur. Eski DP'lilerin parti politikasına etkileri oldukça önemlidir. Özellikle çok kısa bir süre içinde AP'nin örgütlenebilmesinde büyük yararları olmuştur. AP, DP'nin kırsal kesimdeki örgüt merkezlerini reformize ederek yeniden oluşturması sonucu istemeden de olsa “miras partisi” konumuna girmiştir.

Sadettin Bilgiç ile birlikte Gökhan Evliyaoğlu, Osman Turan, Cahit Okurer, Mehmet Turgut, Fethi Tevetoğlu, Faruk Sükan ve Cevat Önder AP içinde aktif olmuş kişilerdir. Diğer taraftan, bu kişiler zaten 1960'ların başında çeşitli muhafazakâr ve milliyetçi organizasyonlarda aktif roller almışlardır. Parti içinde de bu yaklaşımlarını devam ettirmişlerdir.

Özetle, DP'liler AP içinde Demokrat Parti ruhunu yaşatmak ve DP politikasını yeniden hayata geçirmek isterken, muhafazakâr-milliyetçi kanat mensupları ise muhafazakâr ve milliyetçi eğilimlerini parti içinde kabul ettirme mücadelesine başlamışlardır. Bu arada, politikaya yeni girenler ise farklı siyasi fıkirlere sahip olmalarından dolayı henüz bir birlik oluşturamamışlardır.

Yuvarlak Masa Toplantıları ve Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961)

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan Anayasa oylaması sonucunda Evet oylarının % 61.7 çıkmasına karşılık % 38.3 Hayır oyu çıkması MBK ve SKB üyeleri tarafından memnuniyetle karşılanmadığı gibi yapılacak seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında da endişeye sevk etmiştir. Bu tarihten sonra siyasi partilerin faaliyetleri daha bir sıkı denetim altına alınmış ve siyasi parti liderleri çeşitli defalar Devlet Başkanı Org. Gürsel başkanlığında toplantıya çağırılmıştır.

17 Ağustos tarihinde yapılan görüşme sonucunda MBK üyeleri ile parti liderleri şu konularda anlaşmaya varmıştır:

1. Seçimlerde dini propaganda yapılmaması
2. Yassıada kararlarının tartışma konusu yapılmaması
3. İhtilal hükümeti tarafından alınmış olan karar ve çıkarılmış kanunların seçimlerde partiler arası hücumlara konu olmaması
4. Atatürk devrimlerinin tartışma konusu yapılmaması.⁶²⁶

Bu toplantılar Devlet Başkanı Org. Gürsel başkanlığında yapılacak toplantıya hazırlık mahiyetinde düzenlenmiştir. MBK'nin çağrısı üzerine CKMP dışındaki siyasi parti liderleri Eylül ayı başında tekrar bir araya gelmiş ve 5 Eylül 1961'de siyasi tarihimize Milli Deklarasyon olarak geçen açıklamayı yapmışlardır. Siyasi parti liderlerinin imzalarıyla yayınlanan deklarasyonda siyasiler DP zihniyetini diriltmeme, bir bütün olarak Atatürk devrimlerini koruma ve Yassıada mahkemelerinin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmama hususlarında taahhütte bulunmuş ve bu konuda bir belge imzalamışlardır.⁶²⁷

⁶²⁶ Milliyet, 18.8.1961.

⁶²⁷ İmzalanan Gizli Protokol veya Milli Beyanname'nin tam metni şöyledir:

“Eşit şartlar altında dürüst bir seçimle iş başına geldikten sonra, siyasi rakiplerini bertaraf etme ve iktidarlarını her ne pahasına olursa olsun devam ettirme gayretlerine kapılan liderlerin elinde Muhalefet yıllarında millete vaadettiği hürriyet anlayışından ve demokratik nizamdan zamanla adım adım uzaklaşmış, demokratik nizamın teminatını sağlayan basın, üniversite, adalet cihazı ve amme müesseselerine ağır baskılara girişmiş, din duygularını siyasi maksatlarla istismar etmiş, medeni varlığımızın temeli olan devrimlerin red ve inkarına yol açmış partizan tutumu ve nifak yaratan bölücü ve ayrıcı sözde cephe kurmaktan çekinmemiş, bilhassa 1955'ten sonra plansız, israfçı, enflasyoncu tutumu ve çeşitli

14 Temmuz 1961 tarihli Milliyet gazetesinin manşetten verdiği habere göre “M.B.K. Parti Liderleri İle Toplantı Yapacak.” Habere göre 13 Temmuz 1961 günü Org. Gürsel başkanlığında toplanan MBK üyeleri yuvarlak masa, anayasa oylaması ve seçim konularını görüşmüştür. Toplantıda MBK üyelerinin Gürsel başkanlığında siyasi parti liderleri ile bir yuvarlak masa toplantısı yapmalarına ve bu toplantıda seçimlerde izlenecek yok, devrimlerin ve dini inançların politikaya alet edilmemesi, “Yassıada duruşmalarının gizli-açık söz konusu olmaması” gibi konular gündeme gelecektir.⁶²⁸

16 Temmuz 1961 tarihli gazetelerin gündeminde Yassıada yargılamaları ve Anayasa oylamasının sonuçları hakkında açıkta tartışma yapılmasının askeri hükümet tarafından yasaklanması yer almıştır. Her dört gazetede de Hükümetin yayınladığı 9 maddelik metni okuyucularına yorumuz olarak duyurmuştur.⁶²⁹ 17 Temmuz 1961 günü Org. Gürsel’in Anayasanın kabulü dolayısıyla yaptığı konuşmayı manşetlerine taşıyan gazetelerden sadece *Milliyet* olayı “Gürsel, partilere ihtarda bulundu” şeklinde vermiştir. Diğer gazeteler bu uyarıya haberin içeriğinde yer vermiş ve Gürsel’in mesajını partilerin daha yapıcı olması ve yıkıcı faaliyetlerde uzak durması şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki konu da gazetelerin köşe yazılarında gündeme gelmemiştir.⁶³⁰

Nadir Nadi 30 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki “Devrim Bir Şaka Değildir” başlıklı başyazısında bir devrimin kendi eliyle yitdiği bir politika ve yönetim anlayışının yeninden derlenip toplanıp iktidara geçmek üzere teşkilatlanmasına izin vermeyeceğini, aksi takdirde bunun “düşüncesiz ve prensipsiz bir devrim” olacağını yazmıştır. Nadi “kuyruklar” diye tabir ettiği kişileri üstü kapalı olarak tehdit etmiştir.⁶³¹

30 Ağustos 1961 tarihli *Tercüman* gazetesinin başyazı köşesinde “Yuvarlak Masa Toplantıları Münasebetiyle Sayın Cemal Gürsel’e Açık Mektup” yayınlanmıştır. Yazıda “inkılap liderlerinin” Halk Partisine hususi bir sempati duymadıklarının bir kere daha ilan edilmesi istenmiştir. Yazıda “seçimleri Halk Partisi dışında herhangi bir teşekkülün kazanması halinde inkılabın tehlikeye düşeceği hususundaki gülünç” telkinlere de dikkat çekilmiştir.⁶³²

18 Ağustos 1961 tarihinden itibaren bütün gazetelerin gündeminde MBK üyeleri ile siyasi parti liderleri arasında seçimlere hazırlık olarak yapılan yuvarlak masa toplantıları yer almıştır. Ancak ne haber içeriklerinde, ne de yorumlarda siyasi partilere doğrudan veya dolaylı

suüstüleriyle memleketin iktisadi ve içtimai düzeninin bozulmasına, yurt dışında iktisadi ve millî itibarımızın sarsılmasına sebep olmuş; millî varlığımızın timsali şereflî ordumuzu, siyasi emel ve maksatlara vasıta etmeye çalışmış; gerek mevzuat ve gerekse tatbikat olarak umumi ve mahallî seçimlerde millî iradenin eşitlik, serbestlik ve emniyet içinde belirmesine gittikçe artan bir şiddetle engel olmuş; devlet radyosunu ve devlet mallarını parti hizmetinde kullanma yolunu tutmuş, sonunda Meclis murakabesini dahi işlemez hale getirmiş ve nihayet demokratik rejimin vazgeçilmez unsurunu teşkil eden muhalefeti açıkça inkara giden ve demokratik nizamın başlıca vasıtası olan serbest seçim ümidinin tamamen kaybına kadar varan hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla gayri meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı Türk milletinin vicdanından yükselen emre uyarak milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs ihtilalinin siyasi maksatlarla her ne suretle olursa olsun istismarna müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilalin yitki ve millî vicdanın mahkum ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz.” (Örtülü, s.165-166).

⁶²⁸ Milliyet, 14.7.1961.

⁶²⁹ Milliyet, 16.7.1961.

⁶³⁰ Milliyet, 17.7.1961.

⁶³¹ Cumhuriyet, 30.7.1961.

⁶³² Tercüman, 30.8.1961.

yollardan baskı yapmayı amaçlayan bu toplantıların meşruluğu sorgulanmamış, aksine çoğu defa doğru bulunup desteklenmiştir.⁶³³

24 Ağustos 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinin başyazısında MBK üyelerinin yuvarlak masa toplantıları yapması malum konulardaki görüşlerin öğrenilmesi bakımından “samimi bir davranış” olarak tanımlanmıştır. Yazara göre “2 Eylül’de Yuvarlak Masaya oturacak Parti temsilcileri, sorumluluklarını idrak eder, iyi niyetle ve samimiyetle davranıp alınması gereken tedbirleri bizzat kendileri benimserler ve bunları uygularlarsa matlup hâsıl olur. Aksi halde demokrasiye giden son treni kaçırmamız muhtemeldir” Yazar bir sonraki günkü başyazıda da “bugün durum berrak ve gelecek de aydınlık olmadığına göre şüphesiz birtakım tedbirlerin alınması düşünülebilir” demiştir.⁶³⁴

Yuvarlak masa toplantıları ile ilgili haberler kısa bir aradan sonra 1 Eylül’de yeniden başlamıştır. Aynı günkü gazetelerde toplantıda siyasi parti temsilcilerinin gündem hakkındaki tekliflerinin de görüşüldüğü belirtilirken MBK İrtibat Bürosu’nun yaptığı açıklamada toplantı sonunda Milli Birlik Komitesince teklif edilen çalışma programı ve gündem üzerinde mutabakata varıldığı belirtilmiştir. Gazeteler yuvarlak masa toplantıları sonrasında 5 Eylül 1961 günü yayınlanan deklarasyonu yorumsuz olarak vermiştir.⁶³⁵

Darbe sonrasında demokrasiye geçiş çabalarının askerler tarafından kontrol altında tutulmasına basın yaklaşımıyla ilgili son olarak Nadir Nadi’nin bir başyazısı dikkat çekicidir. Nadi 24 Ağustos 1961 tarihli başyazısında 27 Mayıs darbesine desteğini yineledikten sonra sözü partilere getirerek “gönül isterdi ki bütün siyasal partilerimiz gerçek yardımcıları olarak devrim yönetiminin yanbaşında yer alsınlar ve hiçbir art düşünceye kapılmayarak canla başla rejimi normalleştirme çalışmalarına katılsınlar. Bu hususta özellikle yeni kurulan partilerin iyi bir yol tuttıkları söylenemez. Tersine devrim yönetiminin temiz niyetlerine çelme takmak isteyen en karanlık gayretlere daha ziyade bu partilerin saflarında rastlanmaktadır.” Yazının devamında yeni liderlerin iyi niyetli olduğu vurgulandıktan sonra asıl endişenin “partilere sızan düşük kuyruklar” olduğu belirtilmiştir.⁶³⁶

Basın Anlaşması

Siyasi parti söylemleri arasında belli konularda uyumu amaçlayan toplantılar sırasında Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek basın için de yuvarlak masa toplantısı yapılacağını açıklamıştır. Bu bağlamda Yuvarlak Masa toplantılarının sona ermesi ve ortak deklarasyonun yayınlanmasının hemen ardından MBK üyeleri ile bir araya gelen İstanbul, Ankara, İzmir ve Anadolu gazeteleri ortak bir anlaşma imzaladılar. Buna göre partilerin yuvarlak masada vardıkları anlaşmayı destekleyecek olan basın, milli menfaatlere aykırı yayın yapmamayı da taahhüt etmiştir. Andlaşma basının 27 Mayıs’a sahip çıkması için bir uyarı olması niteliğinin yanı sıra siyasi partilerin yuvarlak masa toplantılarında verdikleri sözleri tutmamlarına karşı bir tedbir olarak da düşünülmüştür. Çünkü “Türk Basın Andlaşması” diye takdim edilen anlaşmaya göre basın mensupları, partilerin ortak deklarasyonda millet önünde verdikleri sözü tutmaması halinde onları yapıcı tenkit yoluyla uarmaya ve böylece verdikleri sözlerine bağlı kalmalarını sağlamaya çalışacaklarını kabul etmişlerdir.

⁶³³ Milliyet, Cumhuriyet, 14.7.1961.

⁶³⁴ Milliyet, 24.8.1961.

⁶³⁵ Cumhuriyet, 5.9.1961.

⁶³⁶ Cumhuriyet, 24.8.1961.

Basın antlaşmasının ardından Devlet Başkanı Org. Gürsel basını şu ifadeleriyle övmüştür: “Basınımız taahhütsüz olarak da vazifesini yapmakta idi. Hatta bizim basın inkılaptan beri taahhüde girmiş gibi dikkatli, hassas, memleket menfaatlerini titizlikle düşünür ve onu korur şekilde kalemini kullanmıştır.” Gürsel, açıklamasında ara sıra çıkan çatlak sesler sebebiyle tüm basını suçlamanın doğru olmayacağını da belirtmiştir.⁶³⁷

1961 Anayasasıyla Birlikte Türk Siyasi Hayatına Katılan Kurumlar

27 Mayıs’a giden süreçte bürokrasinin, siyasetin merkezinden giderek uzaklaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Seçilmişlikle atanmışlık arasındaki çatışma, atanmışlar arasında yer alan bürokrasinin, bir şekilde geleneksel nüfuzunu koruma gayretleri içine girmesi de bir o kadar anlaşılabilir. 1924 Anayasasının meclis egemenliğine dayalı ruhu, uygulamada birçok mahzurlar eşliğinde yürümüş olsa da çok partili hayata geçişle birlikte bürokratik baskıyı kırmaya el verir niteliktedir.⁶³⁸ Tek partili yıllarda egemen olan meclis, tabanın temsiline asla cevaz vermemiş; milletvekilleri bizzat tek ve ikinci adam tarafından belirlenen adaylar olarak, yer aldıkları listelerin ikinci seçmenlere onaylatılmalarıyla meclisteki sandalyelerine oturmuşlardır.⁶³⁹

Türkiye’de 1950 tarihine kadar, demokratik meşruiyete sahip olmadığı halde ülkenin kaderine hakim olan bürokratik ve elitist siyasal hareket, totaliter sistemlerin çökmesinden sonra, sınırlı da olsa demokratik bazı kanalların açılmasına izin verdiler. 1946 itibarıyla, anayasal düzende ve onun ideolojik tercihlerinde herhangi bir değişikliğe gitmeksizin, bu anayasal düzenin çerçevesi içinde kalmak koşuluyla birden fazla siyasi partinin kurulmasına izin verdiler. Sistemi kontrol edebileceklerine yönelik bir inanç içinde demokratik seçimlerin yapılmasını engellemediler.

1950’den sonra Türkiye hem NATO’nun, hem de Avrupa Konseyi’nin bir üyesi olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle birlikte bir gerçek ortaya çıktı. Eski siyasal elitlerin demokratik seçimler yoluyla parlamentoda ortaya çıkan yasadışı iradesini kontrol edebilme imkanına sahip değildiler. Başta sahip oldukları özgüven 1950 seçimleriyle sarsıldı, 1954 seçimleriyle de tümüyle yıkıldı. Bu süreçte 1924 Anayasasının öngördüğü meclis hükümeti sistemi de, parlamentonun tüm erkleri kontrol etmesine imkan tanıdığından, siyasal elitlerin kısa sürede “karşı devrim” olarak nitelendirilen toplumsal muhalefet karşısında yok olmaları söz konusu olabildi.

1950’de iktidarı kaybetmiş bürokratik siyasal seçkinler 1960 darbesine kadar geçen sürede pek çok tecrübe edindiği açıktır. Bunların başında demokratik yöntemlerle devletin kontrolünü ele geçiremeyecekleri gerçeği gelmektedir. Bu yüzden öncelikle mevcut sistemin darbe yoluyla değiştirilmesi gerekmektedir.

Ancak edinilen ikinci tecrübe, yapılacak olan darbenin hem iç, hem de dış meşruiyetinin üretilmesini zorunlu kılmaktaydı. Zira 10 yıllık demokratik seçimlerden sonra yeniden tek parti diktatörlüğüne dönüş içte mümkün değildi. Öte yandan Avrupa Konseyi’nin bir üyesi

⁶³⁷ Neziroğlu, a.g.e., s.81.

⁶³⁸ Celâl Bayar, (Anlatan), **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986, s.16 vd.

⁶³⁹ 1 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yer alan şu haber bir fikir verebilir gibi gözüküyor: “Kaç mebus alınacak? Hakiki vaziyeti kimse tahmin edemez. Katı vaziyet Gazi hazretleri umumi listeyi ilân edince anlaşılacak” Fikret Başkaya, **Paradigmanı İflâsı** (Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş), İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s.113.

ve aynı zamanda NATO içinde yer alan bir ülkenin yeniden 1945 öncesi totaliter rejimlere benzer bir sisteme dönüş yapması mümkün değildi.

Bu yüzden hem darbenin yapılış aşamasında, hem de sistemin tanzimi sırasında gerek Türkiye, gerekse Avrupa kamuoyunun tepkisini absorbe edecek tedbirler alındı. Batı'nın İslam ve Doğu'ya ilişkin olumsuz algısının bunu kolaylaştırdığını da not etmek gerekir.

En önemli tecrübe ise, yeni bir sistemin yaratılması ve 1950'ye kadar ülkenin kaderine hakim bürokratik siyasal seçkinlerin, hakimiyetini “demokratik hukuk devleti” örtüsü altında yeniden tesis edilmesi gereğini anlatıyordu.

Bütün bir anayasal düzen bu ihtiyaçlara göre tanzim edildi. Anayasa'nın başlangıç kısmı bütünüyle “meşruiyet” kaygısını örtme çabasıyla yazıldı. Cumhuriyet'in “demokratik, laik sosyal hukuk” devleti olduğu ifade edildi. Anayasa'ya, *temel haklara* ilişkin 63 madde yerleştirildi.

Ancak buna mukabil, yaratılan sistemde, parlamento yasama fonksiyonu itibariyle egemen olmaktan çıkarıldı. Bunun nedeni açıktı. Batı'da kötülüğün kaynağı kimin elinde olduğuna bakmaksızın kontrolsüz güç iken, Türkiye'de anayasal düzenin sahibi bürokratik siyasal elitler bakımından kötülüğün kaynağı elbette ki “meclis” olacaktı.

Bu yüzden Meclis'in Devlet aygıtını bir bütün olarak denetim imkânı ortadan kaldırdı. Anayasal düzen hakkında karar verme yetkisi ile temel siyasal kararları alma yetkisi kaldırıldı. Ekonomi, sosyal, kültürel, eğitimsel ve bilimsel politikaları belirleme imkânları ortadan kaldırıldı. Çok daha trajik olanı ise, anayasal kurum haline getirilen MGK ve önemli bir kısmı demokratik seçimlerle belirlenmeyen Cumhuriyet Senatosu nedeniyle yasama yetkisi dahi neredeyse yok edildi. Bunun için meclis dışındaki tüm devlet kurumlar meclise karşı özerkleştirildi. Adeta devlet, parlamenter denetim ve etkileşim alanının dışına çıkarıldı.

Bu bakımdan 1961 Anayasası bir anlamda bürokrasinin rövanşıdır denilebilir. Meclis en yüce karar mercü olmaktan çıkarılmıştır. Millet'in egemenliğini, yetkili organlar eliyle kullanacağı düsturu çerçevesinde, Anayasa Mahkemesi kanalıyla yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi sağlanmış; Danıştay'ın idari yargı mercü olarak yetkileri artırılmıştır. Radyo ve üniversite özerk hale getirilmiş; askeri bürokrasinin sistem içindeki etkinliği Milli Güvenlik Kurulu ile anayasal bir kaide haline getirilmiştir. Yasama ve yargı hem görev, hem de yetki olarak kabul edilirken; yürütme sadece görev olarak tanımlanmıştır.⁶⁴⁰ Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'nda yapılan yargılamalar sonucu oluşturulan yeni yapıyla bürokrasinin yargı kanadındaki tepkinin izlerini takip etmek mümkündür. İstanbul Barosu bile hiçbir üyesinin sanıkların müdafiliğini yapmaması yönünde temenni mahiyetinde de olsa bir karar çıkartmıştır.⁶⁴¹ Sonuç olarak bürokrasi, 27 Mayıs'la birlikte eski konumunu yeniden kazanmıştır denilebilir.

Anayasa Mahkemesi

⁶⁴⁰ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s.356. Ayrıntılar için bkz. Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: İÜ Yayınlarından No: 1850, Hukuk Fakültesi No: 413, Yenilik Matbaası, 1973.

⁶⁴¹ İstanbul Barosu Başkanlığının 02.07.2012 tarih ve 37770 Gündem sayılı yazısı ekinde bulunan, Baro Yönetim Kurulu'nun 31.05.1960 tarih ve 21 Gündem Sıra, 3 Sıra, 1124 Dosya Numaralı Kararı.

1961 Anayasası'nın Senato ile birlikte getirdiği en önemli kurumlardan biri Anayasa Mahkemesidir. Çok partili hayata geçiş süreciyle başlayan ve sürekli olarak kurulması yönünde açıklamalar yapılan bu kurum ancak 1961 Anayasasıyla Türk yargısındaki yerini almıştır. 1961 Anayasası'nın 148. maddesine göre; Anayasa Mahkemesinin kuruluş ve yargılama usullerinin yasa ile düzenlenmesi; Geçici 7. maddesine göre ise, 1961 Anayasası ile kabul edilmiş olan yeni organ kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişlerine ilişkin yasaların TBMM'nin ilk toplantı tarihinden itibaren en geç altı ay içerisinde yani en geç 25 Nisan 1962'ye kadar çıkarılması gerekmiştir.⁶⁴²

Meclis'in açılmasından yaklaşık 2,5 ay sonra Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan “Anayasa Mahkemesi Yasası Tasarısı” 12 Nisan'da Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiş; 25 Nisan tarihine kadar yasalaştırılabilmesi amacıyla Karma Komisyonunda birlikte incelenmiştir. Bu görüşmelerde CHP adına konuşan Muammer Obuz tarafından dile getirilen önemli bir nokta, bu kadar önemli bir düzenlemenin niye yasal sürenin sonuna kadar yapılmayarak son günlere sıkıştırıldığı konusu olmuştur.⁶⁴³ AP grubu adına konuşan Ferit Alpiskender ise yasanın yazılışında, ele alınışında Anayasa'nın çok açık maddeleri olmasına rağmen bazı maddelerde yapılan değişiklik ve ilavelerin, Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmiştir. İkinci olarak Mahkemeye üye seçilirken daha çok kariyerli ve deneyimli elemanların seçilmesi konusunda duyarlılık gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca içtihat kararları aleyhine açılacak davalar için bütün yolların kapalı olmasını da bir eksiklik olarak dile getirmiştir. Bunun için İngiltere'deki “*Hakkaniyet Mahkemesi*” ismi verilen haksızlığa uğrayanın hakkını aradığı bir temyiz mahkemesi kurulması gerektiğini de vurgulamıştır.⁶⁴⁴

Tasarının öz Türkçe terimler bakımından Anayasa ile aykırılığı, Anayasa hükümlerinin yasa tasarısı içerisine aynen alınmış bulunması, seçilecek adayların takip altında bulunmaması, devlet çıkarlarıyla ilgili konularda açıklamalar hakkında eksiklikler olması, iade-i muhakeme kurumunun olmaması, eksiklikleri bulunduğu senatörlerin ortak düşüncesidir.⁶⁴⁵

Yasa metni Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca onaylanmış, CHP-AP koalisyonun af tartışmaları eşliğinde yıkılma tehlikesi geçirdiği o günlerde tasarı Meclisten sessiz sedasız geçmiş ve 22.4.1962 tarih ve 44 Sayılı “Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasa” 25.4.1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Buna göre, Anayasa Mahkemesine aşağıdaki yetkileri verilmiştir:

- 1- Yasaların, yasama meclisleri iç tüzüklerinin ve bu meclislerce verilen ve yasa kıymetini haiz olan kararların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemek;
- 2- Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanı, Bakanlar, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelerini görevle ilgili suçlardan dolayı yargılamak;
- 3- Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki bütün davalara bakmak, bu partilerin gelir ve giderlerini denetlemek.

Yasayla Anayasa Mahkemesine başvurabilmek hakkı, siyasi parti gruplarına, Senato, Meclis Gruplarının altıda birini teşkil eden üyelere, Hâkimler Yüksek Kurulu üyeleri, Sayıştay, üniversiteler ve Radyo İdaresine verilmiştir. Mahkemeye bireysel başvuru vatandaşın kendisi ile ilgili bir davada uygulanması söz konusu olan yasanın Anayasa'ya aykırılığını iddia etmesi

⁶⁴² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

⁶⁴³ **CSTD**, C:3, B:52, 18.4.1962, s.358.

⁶⁴⁴ **CSTD**, C:3, B:52, 18.4.1962, s.361-362.

⁶⁴⁵ **CSTD**, C:3, B:52, 18.4.1962, s.363-382.

gerekmektedir. Aynı iddiayı davaya bakan hâkim de ileri sürebilir. Bu takdirde dava Anayasa Mahkemesinin konu hakkında vereceği karara kadar ertelenecektir. Böylelikle Anayasa Mahkemesinden önce var olan Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulunun görevleri sona ermiştir. On beş asıl ve beş yedek üyeden oluşan bu yüksek özel mahkemenin üyeleri değişik organlarca seçilir: Yargıtay (4), Danıştay (3), Sayıştay (1), Millet Meclisi (3) Cumhuriyet Senatosu (2), Cumhurbaşkanı (2).⁶⁴⁶

Anayasa Mahkemesinin yapısı düzenlenirken Alman Anayasa Mahkemesi örnek alındığı söylene de, gerçekte bu iddia ciddiye alınabilir değildir. Zira Alman Anayasa Mahkemesi parlamenter iradeyi demokrasiyi tehdit edebilecek bürokrasi mekanizmalarına karşı korumak için üretilmiş ve bunun için bireysel başvuru mekanizmasıyla donatılmış iken, 1961 Anayasasının öngördüğü sistem sadece parlamento, her koldan denetleme ve çalışamaz hale getirmeye odaklanmıştı. Darbeyi yapan bürokratik mekanizmalar elbette bir yargı kurumu tarafından denetlenmek istemeyeceklerdi. Öte yandan Alman Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamı parlamento tarafından seçilirken, 1961 Anayasasında bu oran yalnızca 1/3'e tekabül ediyordu. Söz konusu 5 kişinin 2'sinin Cumhuriyet Senatosu tarafından seçileceğini de dikkate aldığımızda, bu seçimin demokratik kaygılara dayanmadığı anlaşılır. Ayrıca parlamentoda bir milletvekiliyle dahi olsa temsil edilen tüm partilere sınırsız; parlamenter etki alanı dışına çıkarılmış tüm vesayet organlarına da görevleriyle ilgili alanlarda Anayasa Mahkemesinde dava açma hakkı tanınmıştı.

Dikkat çekici diğer bir nokta ise, *Yassıada Cinayetinde* dahil olan sekiz kişinin kuruluşundan itibaren 1980'e kadar Anayasa Mahkemesine üye olarak atanmış olmasıdır.⁶⁴⁷

Anayasanın darbe ürünü olduğu, yasaların büyük bir kısmının darbe ve tek parti diktatörlüğü tarafından çıkarıldığı, üye profiline ortak paydasının demokrasi karşıtlığı olduğu bir mahkemeye yapılacak “iptal” müracaatlarının demokrasiyi koruma amaçlı olduğu iddiası ciddiye alınabilir bir iddia olamaz.

Anayasa Mahkemesinin kurulma gerekçesini, Anayasa Mahkemesinin uygulamalarından da okumak mümkündür. Bu çerçevede, Mahkemenin kuruluş gerekçesinin, 27 Mayıs darbesinin öngördüğü ideolojik ve sistem tercihinin korunması olduğu açıkça görülmektedir.

1963'ten itibaren verdiği kararlar ile birlikte, 27 Mayıs'ın dokunulmaz olduğunu, bunu eleştirmenin düşünce özgürlüğü kapsamına girmeyeceğine karar vermiştir. Bu konuda 1961 Anayasası'nı yapanlardan biri olan Muammer Aksoy'un “Olur mu beyefendi? Öyle şey olamaz, düşünce özgürlüğü tabii ki, bu anayasanın felsefesinin ve ruhunun düşüncelerini garanti etmek için uygulanmıştır”⁶⁴⁸ ifadesiyle sağlanan paralellik dikkat çekicidir.

Mahkeme daha sonraki kararlarında anayasanın ideolojik tercihleriyle uyuşmayan dernek ve partilere izin verilemeyeceğini, hatta bu yaklaşımlara karşı anayasanın dahi dokunulmaz olduğunu beyan etmiştir.

⁶⁴⁶Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 25.04.1962, No: 11091.

⁶⁴⁷Sıralamak gerekirse, Salim Başol, Mahmut Celalettin Kuralmen, İbrahim Hilmi Senil, Necdet Darcıoğlu, Abdullah Üner, Hasan Gürsel, Nihat Saçlıoğlu ve Recai Seçkin çeşitli dönemlerde Anayasa Mahkemesi üyesi oldular. Bu sayıya Darbe Anayasasının hazırlanmasında aktif rol üstlenen Ömer Lütfi Akadlı, Ahmet Akar, Mustafa Ekrem Tüzemen ve Muhiittin Gürün'ü de eklemek mümkündür.

⁶⁴⁸1961 Anayasasının 20. Maddesine ilişkin temsilciler meclisi tutanakları ve Anayasa Mahkemesinin 8.4.1963 tarihli iki kararındaki alıntılar. Bkz. E. 1963/16, K. 1963/83, AYMKD 1, 194 vd.; aynı içerikteki ikinci karar için bkz. E. 1963/17, K. 1963/84, AYMKD 1, 210 vd.

Mahkeme dokunulmazlığın kaldırılması konusunda yalnızca darbecilerle işbirliği içinde olan Cumhuriyet Senatosu “tabii senatörleri” koruyucu rol üstlenebilmiştir.

Demokrat Partilere getirilen siyasal yasağın kaldırılmasına imkân veren Anayasa değişikliğini (Geçici 11. madde), Anayasayı ihlal ederek incelemiş, ardından iptal etmiştir. Bu değişiklik yapılırken, 1969 sonunda ordunun darbe ile Parlamento’yu tehdit ettiğini, parlamento’nun dik durması karşısında, ordunun Anayasa Mahkemesinden beklediği 27 Mayıs’ı koruma refleksi, Mahkemenin bu kararıyla göstermiş olduğu da dikkati çekmektedir.

O döneme ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin siyasal eğilimleriyle ilgili çalışmalara bakıldığında (Ünsal Artun, “Anayasa Mahkemesi ve Siyaset”) Mahkemenin yaklaşımı genelde siyasiydir. Karşı devrimi engellemektedir. “Gerici-Sağ” hareketlere dur demektedir.

2010 yılına kadar Mahkemenin 50 yıllık geçmişinde, özgürlükleri “kendinden değer” olarak görüp koruduğuna yönelik örnek bulmak çok güçtür. Hatta bu süreçte, Parlamento’nun temel hak sınırlamalarının neredeyse tamamına vize vermiştir. Ancak Parlamento’nun devletin derin mekânlarının organize ettiği karşılıkları gidermek için arzuladığı temel hak sınırlamalarının tamamını ise iptal edebilmiştir. Öte yandan mahkeme devletin idari ve siyasi teşkilatlanmasında değişiklik yapabilecek neredeyse hiç bir kanuna geçit vermemiştir.⁶⁴⁹

Temel haklar yalnızca parlamentoyu kontrol etme, ona vesayet etme amacına hizmet ettiği ölçüde Anayasa Mahkemesi kararlarında yer bulabilmiştir. Bu yönüyle nasyonal sosyalizme doğru ülkeyi sürükleyen Alman Yüksek Yargısı’nın temel hakları araçsallaştırma işlevine paralellik, göze çarpmaktadır.

Burada tarihsel bir alıntı yapmakta yarar vardır. 1945’ten önce de aynı siyasal elit, parlamento üstünde bir mekanizmanın kurulması gerekliliğini tartışmıştır. Ama bu gereklilik temel hakların korunmasıyla ilgili değildir. Böyle olsaydı 1920’de Kelsen’in kuruluşuna öncülük ettiği Avusturya Anayasa Mahkemesi örneği alınır. Oysa tam tersine, Faşizm örnek alınmıştır. Nitekim 1935’te Recep Peker ve İsmet İnönü’nün Yüksek Faşist Konseyi örnek olarak kurmak istediği, Anayasa Mahkemesi benzeri Yüksek Cumhuriyet Konseyi önerisi Atatürk’ün itirazıyla hayata geçirilememiştir. Bu itirazın temelinde demokrasiye yönelik bir inançtan çok, meclisin zaten bürokratik siyasal elitin bir icra organı olduğu, yani demokratik bir iradenin yaratacağı tehlikelerden uzak olduğu bilgisiydi.

Anayasa Mahkemesinin yasaları çok basit içtüzük ihlalleri nedeniyle de iptal etmesini de dikkate alırsak, 1961 Anayasasının geçerli olduğu 19 yıllık dönemde çıkarılan yasaların, günümüz Türkiye’sinde 1-2 yıllık kısa sürelerde çıkarıldığı görülür. Bunda Anayasa Mahkemesinin katkısı yüksektir.

Anayasa Mahkemesi Anayasa değişikliklerini iptal etme şeklindeki hukuk dışı geleneğini bu dönemde başlatmıştır. Buradaki hukuk dışılığa eski Yassıada Mahkemesi Başkanı ve Anayasa Mahkemesi üyesi Salim Başol dahi isyan edecek düzeye gelmiştir.⁶⁵⁰

50 yıllık içtihadı içinde demokrasiyi temel esasları itibarıyla tanımladığı ve demokrasinin temel ilkelerinin güçlendirildiği bir kararına rastlamak mümkün olmamıştır.

⁶⁴⁹ Bu saptamaların çoğu dipnotlu olarak çeşitli makalelerde yer almıştır. Aynı yöndeki saptamalar için 2007 sonlarında Romanya’da bir Anayasa Mahkemesi üyesinin yaptığı konuşmaya da bakılabilir.

⁶⁵⁰ Bkz. 1970/1, K. 1970/31, Kt. 16.06.1970, AYMKD 8, 313, Muhalefet Şerhi.

Bu müktesebat ile birlikte değerlendirildiğinde Anayasa Mahkemesinin kuruluş gerekçesinin, 27 Mayıs Darbesi aktörlerinin Türkiye için öngördükleri ve bugüne kadar da devam edegelen bir sistemin korunmasında aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği

Askerin ekonomik ve siyasi rollerini sistemde sürdürebilmesi için gerekli olan kurumlar da 1960 sonrasında ürünleri olarak göze çarpmaktadır. Özellikle siyasi vesayetini korumak için Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK), ekonomik gücünü ve statüsünü korumak içinse OYAK'ın önemli iki kurum olduğunu söylenebilir.

1961 Anayasası, askeri yüksek komuta kademesine, sivil yönetimden ayrı fakat ayrı olduğu kadar da onu yakından izleyebilecek ve yönlendirebilecek bir rol vermiştir.

Milli güvenlik öyle geniş ve her şeyi kapsayan bir kavramdır ki, paşaların kabinenin önüne getirilen hemen her konuda söyleyecek bir şeyleri vardır. Orhan Erkanlı milli güvenlik konusunda “Bu ülkede pirinç fiyatlarından karayollarına ve turistik yörelere kadar milli güvenlikle ilgili olmayan tek bir sorun yoktur” derken aslında bilinçaltında yatan iktidar mücadelesinin her sahaya nüfuz ettiğini ima etmiştir.⁶⁵¹

Bu nedenle 1961 ve 1982 Anayasalarının ilgili hükümleri uyarınca, “anayasal bir kurum” statüsünü haiz MGK'nın kurumsal tarihinin ve mevzuatının bilinmesi şarttır. MGK Genel Sekreterliğinin internet sayfasına bakıldığında⁶⁵², MGK'nın tarihi geçmişinin, 24 Nisan 1933 tarihine kadar dayandırıldığı görülmektedir. Sitede, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından imzalanmış olan, Yüksek Müdafaa Meclisi ve Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Katıplığı'nın kurulmasına ilişkin 14443 numaralı Talimatname, MGK Genel Sekreterliğinin kuruluş belgesi olarak takdim edilmektedir.⁶⁵³ “Gizli” gizlilik dereceli bu Talimatname, Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır.

Siteye göre, bugünkü MGK ve MGK Genel Sekreterliği; 1933-1949 yılları arasındaki söz konusu Yüksek Müdafaa Meclisi ve Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Kâtiplığı döneminden sonra⁶⁵⁴, 1949-1962 yılları arasında Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği dönemini yaşamış⁶⁵⁵, ardından 1961 Anayasasıyla beraber, 1962-1983 yılları arasındaki dönemde Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği adını alarak, 1982 Anayasasıyla bugünkü şeklini almıştır.

⁶⁵¹ Mazıcı, “Türkiye’de Askeri...”, s. 287.

⁶⁵² www.mgk.gov.tr

⁶⁵³ Bu yaklaşımda, MGK ve MGK Genel Sekreterliğine “Atatürk tarafından kurulan bir kurum” kimliği kazandırılması gayretinin yattığı söylenebilir.

⁶⁵⁴ “Yüksek Müdafaa Meclisi”nin görevi; “milli seferberlik bakımından vekilliklere verilecek vazifeleri tesbit etmek ve gerekli esasları hazırlamak” olarak tayin edilmiştir. Başbakanın veya dilediği takdirde Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerinin katılımıyla teşkil edilen Meclis'in “senenin muayyen zamanında” toplanması ve sekretaryasının Umumi Katıplık tarafından yürütülmesi öngörülmüştür

⁶⁵⁵ 30 Mayıs 1949 tarihli ve 5399 sayılı “Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu” ile “Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği” kurulmuştur. Kanuna göre, ihdas edilen Kurulun; yine Başbakanın başkanlığında, Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek Bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanından oluşması ve “en az ayda bir defa toplanması” öngörülmüştür. Söz konusu Kurulun görevi; “Hükümetçe takip edilecek Milli Savunma Politikasının esaslarını hazırlamak, bütün devlet teşkilatında her türlü özel müessese ve teşekküller ile vatandaşlara düşecek Milli Savunma ödev ve görevlerini tespit ederek, gereken kanuni ve idari tedbirleri yetkili makamlara sunmak, başta Topyekün Milli Seferberlik Planını hazırlamak ve gereğinde tam olarak uygulanmasını sağlamak, yurt savunmasıyla ilgili işlerden Başbakanın lüzum gösterdiklerini inceleyerek mütalaasını bildirmek” olarak belirlenmiştir. Söz konusu Kanun metninde “milli güvenlik” kavramının henüz yer almadığı dikkat çekmektedir.

MGK'nın öncülleri/selefleri olarak takdim edilen “Milli Müdafaa Meclisi” ve “Milli Savunma Yüksek Kurulu”; esasen, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının, “milli müdafaa/savunma” anlayışı temelinde, topyekûn savaşa hazırlık amacıyla, seferberlik hizmetlerini koordine etmek üzere, Başbakan, Bakanlar ve Genelkurmay Başkanlarının bir araya geleceği yasal bir platform olarak öngörülmüştür. Bu itibarla, sözkonusu Meclis ve Kurul'un, olağanüstü dönemlerde faaliyet gösterecek, birer “Savaş Kabinesi” olarak öngörüldüğü söylenebilir.

Nitekim, Atatürk tarafından temelleri atılan Yüksek Milli Müdafaa Meclisi'nin, “senenin muayyen zamanlarında”, bir başka deyişle, ihtiyaç halinde toplantıya çağırılması bu bakış açısının bir sonucudur. Kurumsal bir teşkilatı bile olmayan bu Meclis'in yerine, 1949 yılında kurulan Milli Savunma Yüksek Kurulu ise yasasına göre ayda bir defa toplanması öngörülen, Milli Müdafaa Meclisi'ne benzeyen bir üst kurul olarak gözükmektedir. Bazı uzmanlar, bu yeni Kurul'un teşkilinde, 2'nci Dünya Savaşı esnasında ABD Başkanı'na yardımcı olmak üzere kurulan asker ve sivil danışmanlardan müteşekkil Milli Güvenlik Konseyi (National Security Council, “NSC”)’nin örnek alındığını öne sürmektedir. Gerçekten de, Milli Savunma Yüksek Kurulu'na, yasayla, “Topyekûn Milli Seferberlik Planını hazırlama ve uygulama”nın yanı sıra, “Hükümetçe takip edilecek Milli Savunma Politikasının esaslarını hazırlamak” görevinin de verilmesi, bu algıyı desteklemektedir. Bu nedenledir ki, bu husus nedeniyle, bazı uzmanlar, Milli Müdafaa Meclisi ve Milli Savunma Yüksek Kurulu'nu MGK'nın öncülleri olarak görme eğilimindedirler.

Ancak, bahse konu değerlendirmelere rağmen, adı geçen Yüksek Kurul'un da görev alanı itibarıyla ABD'deki NSC ile herhangi bir benzerliği bulunmamaktadır. Zira, 1949-1962 yılları arasında teşkil edilen, bu Kurul'un görev alanı hala seferberlik ve sivil savunma gibi savaşa hazırlık amaçlı “askeri konular” ile sınırlı kalmıştır. Nitekim, MGK sitesinde de belirtildiği üzere, Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun sekreteryâ hizmetlerini görmek üzere oluşturulan Genel Sekreterliğin bünyesinde de, seferberlik ve sivil savunma konularında faaliyet göstermek üzere çeşitli Bürolar ihdas edilmiştir.⁶⁵⁶ Ancak, bu bürolarda sabit bir personel kadrosunun/uzman personelin bulunmamış olması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.⁶⁵⁷ ABD'deki NSC ise “milli güvenlik” gibi, milli savunma kavramının çok ötesinde hususları ihtiva eden geniş anlamlı bir kavramdır.

Öte yandan, adı geçen Kurul'un, teşkilat yasasındaki açık hükme rağmen, aylık toplantılarının yapılmaması, keza Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Kurul toplantılarına iştirak etmemiş olması, 1950-1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti hükümetinin ve Kurul Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı'nın bu Kurul'a yeterince önem vermediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁵⁸ Bu durum, 1952-1960 yıllarında faaliyet gösteren adı geçen Kurul'un, yürütme erki içindeki rolünün öngörülenden çok daha düşük bir profile kaldığını göstermektedir. Nitekim, 1961 Anayasasıyla teşkil edilen Temsilciler Meclisinin tutanaklarında, bazı üyelerin, Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun yeterince çalıştırılmaması olmasından dolayı şikayetçi oldukları görülmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ MGK Genel Sekreterliği sitesine göre, Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği bünyesinde Sivil Savunma, Harp Ekonomisi, Harp Ulaştırma ile İnsan ve Sağlık Seferberliği Bürolarının mevcut olduğu ifade edilmektedir.

⁶⁵⁷ Şaban İBA, Milli Güvenlik Devleti, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.178.

⁶⁵⁸ Milli Savunma Yüksek Kurulu toplantılarına, Cumhurbaşkanının sadece bir kez başkanlık ettiği, Başbakanın da genellikle Kurula katılmayıp, bu görevi Milli Savunma Bakanına bıraktığı görülmüştür. Şaban İBA, Milli Güvenlik Devleti, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.178-179.

⁶⁵⁹ Şaban İBA, Milli Güvenlik Devleti, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.178-179.

Bu sebeptendir ki, 1960 askeri darbesini gerçekleştiren güçler tarafından hazırlanan 1961 Anayasa'sının MGK'nın görevlerini düzenleyen 111. Maddesiyle, “Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir”⁶⁶⁰ hükmü konularak, Milli Savunma Yüksek Kurulu'ndan tamamen farklı olarak, içinde Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyesi Bakanlara karşılık, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının yer alacağı, “Milli Güvenlik Kurulu” adıyla yeni ve güçlü bir üst yapı teşkil edilmiştir. Böylece, Türkiye, ilk kez ABD'de 1940'lı yıllarda yasalara girmeye başlayan “milli güvenlik” kavramıyla, ilk kez 1961 Anayasasına giren MGK ile tanışmış olmuştur. Böylece, MGK, “anayasal kurum” haline getirilmiştir.

Söz konusu Anayasa maddesine istinaden, 5 Nisan 1962 tarihinde TBMM'ye sunulan Milli Güvenlik Kurulu Kanun Tasarısı gerekçesinde MGK'nın görevi; “*devletin maddi ve manevi bütün varlıklarının her türlü tecavüzlere karşı korunması ve yüceltilmesi amacıyla takip edilecek politika, prensip ve planların tespiti işleri ile bu konudaki hazırlık ve çalışmaların tanzim edilmesi*” biçiminde belirlenmiştir.⁶⁶¹

11 Aralık 1962 tarihli 129 sayılı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve MGK Genel Sekreterliği Kanununa göre, MGK'nın; “Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkanının hazır bulunmadığı zaman, Başbakanın başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları ile Kuvvet Komutanlarından teşekkül etmesi” ve “ayda bir defa toplanması” öngörülmüştür.

Söz konusu Kanuna göre, MGK ve MGK Genel Sekreterliği; “Milli Güvenlik Politikasının esaslarının hazırlanması ve bu politikanın tadil ve tahsis ile bu esasların uygulanmasıyla ilgili olarak Milli Güvenlik konularının her biri için milli plan ve programların hazırlanması, bunların tahakkuku için nihai ve ara hedeflerin tespiti ve bu konudaki faaliyetlerin ahenkleştirilmesi, bütün devlet teşkilatına her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek topyekün savunma ve milli seferberlik hizmetlerinin ve sorumluluklarının tespiti ve bu konuda lazım gelen kanuni ve idari tedbirlerin alınması ve Bakanlıklar tarafından hazırlanacak Milli Seferberlik Planlarına (Sivil Olağanüstü Hal Planlarına) temel olacak esasların tespiti, bu planların ahenkleştirilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelerin sonucunu yasal ve idari her türlü tedbirin alınması için Bakanlar Kuruluna bildirilmesi” ile görevlendirilmiştir. Özetle, Kanun'da Milli Güvenlik Politikasının tesbiti, Topyekün Savunma ve Milli Seferberlik planlarının hazırlanması ve uygulanması MGK'nın başlıca görevleri olarak belirlenmiştir. Böylece, Türkiye'de, askerler, başlangıçta seferberlik, daha sonra ise “milli savunma” kavramı çerçevesinde ele aldıkları görev alanını, “milli güvenlik” kavramı altında genişletme imkanına sahip olmuşlardır.

Kanun'a göre, MGK'da, yedi sivil (Başbakan hariç yedi bakan) üyeye mukabil, dört asker (Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanları) üyenin yer alması

⁶⁶⁰ 1961 Anayasa'sının MGK'nın görevlerini düzenleyen 111. Maddesi şu şekilde formüle edilmiştir:

“Madde 111.- Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanını başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.”

⁶⁶¹ Tasarının görüşülmesi sırasında Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu tarafından milli güvenlik kavramının muhtevasına ilişkin yapılan şu açıklama MGK'nın görev alanının ülkenin tüm sorunlarıyla ilgili meseleler olduğu göze çarpmaktadır: “Bugün milli güvenlik politikası dendiği zaman, yalnız bizde değil, bütün memleketlerde, askeri politikadan, dış politikadan ibaret meseleler gelmeyecek; sağlık, ticaret politikası ile ilgili meseleler, sanayi, ziraat, ulaştırma, bayındırlık politikası ile ilgili meseleler bu kurulda görüşülecektir.”

öngörülmüştür. Böylece, geçmişteki Milli Savunma Yüksek Kurulu tecrübesinden çıkarılan dersle, MGK’da asker üye sayısı dörde çıkarılarak, milli güvenlik alanındaki karar alma süreçlerinde, askeri kanadın ağırlığı güçlendirilmek istenmiştir.

Kanun’a göre, Kurul kararlarının, yapılacak oylama neticesinde çoğunlukla alınması ve eşitlik durumunda başkanın oyunun bulunduğu tarafın üstün kabul edilmesi ilkesi, bugün de devam eden bir husus olarak altı çizilmelidir. Kurul kararlarının alınmasındaki söz konusu “eşit oy” ilkesi, Kuvvet Komutanı sıfatını taşıyan Orgenerallerin, yürütmeyi temsil eden “seçilmişler” ile eşit düzeyde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, her ne kadar danışma (istişari) bir organ olarak gözüke de, Kurul vasıtasıyla, o tarihteki, Türk Silahlı Kuvvetlerinin komuta kademesinin, ülkenin geleceğinde, en az siyasetler kadar söz sahibi olma isteğinde olduklarını ortaya koymaktadır. Öte yandan, MGK Kanunu’nda, Çalışma Bakanının da Kurul’a üye olarak dâhil edilmesinin, 1960’lı yıllarda darbelerden muhtemel işçi eylemlerine duyarlı olduklarını göstermektedir.

1963 yılında çıkarılan MGK Genel Sekreterliği Yönetmeliğinde;⁶⁶² idari açıdan, doğrudan Başbakan’a bağlı olacak Genel Sekreterin, “milli güvenlik” alanında, bakanlıklar üzerinde söz sahibi olması, MGK tarafından Bakanlar Kuruluna sevk edilen MGK kararlarının uygulama durumunu takip etmesi öngörülmüş; keza, Genel Sekreterlik bünyesinde inceleme ve araştırma çalışmaları yapmak üzere sivil ve asker uzman personel tahsis edilmiştir.

Kurulun sekreteryaya hizmetlerini görecektir MGK Genel Sekreteri’nin fiilen üst düzey bir asker yapılmasıyla, Genel Sekreterlik tarafından yürütülen Kurul gündeminin belirlenmesi, Kurul gündemine girebilecek konularda Bakanlıklarda yürütülecek çalışmalara müşahit olarak katılmak, Kurula çalışma ve önerileri sunmak, Kurul kararlarını takip etmek vb. görevlerinin de fiilen Genelkurmay’ın gözetimi altına girmesine yol açmıştır. Zira atama usulü olarak Başbakan ve Cumhurbaşkanı onayı alındıktan sonra Genel Sekreterliğe atanan askerler, TSK Personel Kanunu gereğince, bir askere, bir sivilin sicil veremeyeceği yolundaki hüküm nedeniyle, sicil yönünden Başbakan yerine Genelkurmay Başkanlığına bağlı olması sonucunu doğurmuştur.

1961 Anayasasıyla, daha önceki Anayasada ve yasalarda yer alan “milli savunma” kavramı ile yetinilmeyerek, içeriden ve/veya dışarıdan devlete yönelik her türlü tehdide karşı devletin

⁶⁶² 7 Haziran 1963 tarih ve 11422 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Yönetmeliğin beşinci maddesinde Genel Sekreterin yetkileri şu şekilde belirlenmiştir: “a) Milli güvenlik hizmet ve çalışmalarına ait olup, Milli Güvenlik Kurulu’na sunulacak teklifleri bakanlıklar hazırlar. Bu hususta, genel sekreter; Bakanlıklardaki çalışmalara müşahitlik olarak katılabilir. Gelen teklifleri inceler. Tekliflerde sekreterlik görüşüne ummayan hususları hazırlayan makamlar nezdinde gidermeye çalışır. Teklifleri en son şekliyle Milli Güvenlik Kurulu’na sunar. Bu teklifler hakkında Milli Güvenlik Kurulu’na görüşünü söyler. b) Genel Sekreterlik olarak Milli Güvenlik Kurulu’na yapılabilecek teklifler şunlardır: 1) Hiçbir Bakanlığa mal edilmeyip doğrudan doğruya Genel Sekreterliğe hazırlanmış olan teklifler. 2) Milli Güvenlikle ilgili durumun devamı olarak incelenmesi sonucunda alınması gerekli görülen tedbirlere ilişkin teklifler. c) Genel Sekreterlik, Milli Güvenlik konularında, istihbarat ve bilgi elde etmek üzere, şu makamlarla yakın işbirliği yapar: 1) Devlet Planlama Teşkilatı, 2) Milli İstihbarat Teşkilatı, 3) Atlantik Antlaşması Merkez Kurulu. Yönetmeliğin altıncı maddesine göre, genel sekreterin kişisel yetkileri şunlardır:

Sekreterlikte bütün personelin amiridir. Sekreterlik ilerinin yürütülmesinden sorumludur. Bu işleri kendisine karşı sorumlu bulunan sekreterlik personeli vasıtasıyla yürütür. Milli Güvenlik Kurulu toplantılarına katılır, burada gerekli izahatı verir veya Kurul’a çağrılanlara vazife verir. Milli güvenlikle ilgili NATO, CENTO gibi teşkilat toplantılarına katılır veya temsilci gönderir. Milli güvenlikle ilgili faaliyetleri (Silahlı Kuvvetler hariç) kontrol ve takip eder, bu maksatla; Sorumlu organlardan raporlar ister. Bu organlarla şahsen veya sekreterlik vasıtasıyla temas eder. Milli güvenlikle ilgili çalışmaların devamını temin ve bu konuda bakanlar kurulunca kabul edilen hususların uygulanmasını takip için, genel sekreter (karara ilişkin olmayan hususlarda) imzaya yetkilidir. Yönetmeliğe göre, Genel Sekreterlik, Milli Güvenlik Politika ve Planlama Dairesi, Sivil Olağanüstü Hal Planlama Dairesi, Araştırma, İnceleme ve Danışma Dairesi adı altındaki üç daire ile Personel ve İdari İşler Şubesinden müteşekkildir. Ayrıca geçici olarak İhtisas Komiteleri ve Komisyonlar kurulması imkanı sağlamıştır. Genel Sekreterlik personelinin bir kısmının sivil, diğer bir kısmının ise 926 sayılı TSK Personel Kanunu hükümlerine göre askerlerden oluşması öngörülmüştür.

korunması anlamına gelebilecek “milli güvenlik” kavramı iç hukukumuzda dâhil edilmiştir. Darbecilerin, MGK’nın yasal dayanağını doğrudan Anayasa’ya dayandırmak suretiyle, Kurulun hukuki varlığının, siyasi gücünün ve Kurulda alınacak kararların hükümetler üzerindeki bağlayıcılığını artırmayı murat ettikleri değerlendirilmektedir.

Ancak, ne yeni Anayasa’da, ne de MGK teşkilat yasasında “milli güvenlik” kavramının tanımlanmaması, buna bağlı olarak oluşturulan bu yeni Kurul’un görev alanı ve yetkilerinin “bilinçli olarak” netleştirilmemesi dikkat çekici görülmektedir.

Öte yandan, MGK’nın “anayasal bir kurum” haline dönüştürülmesinin ve her ay MGK toplantısı yapılmasının “anayasal bir zorunluluk haline getirilmesi” ile Kurul’un toplantıya çağırılmasında Cumhurbaşkanı/Başbakanı bırakılan inisiyatif yetkisi geri alınmış; böylece 1963 yılı öncesindeki, belli aralıklarla toplanan Kurul yapısı terk edilerek, yerine iç ve dış güvenlikle ilgili gelişmeleri düzenli olarak takip etmek üzere her ay toplantılar gerçekleştiren; icraya yönelik kararlarını MGK Genel Sekreteri eliyle yürüten ve sivil siyasete doğrudan müdahil olabilen yeni bir MGK modeli oluşturulmuştur. Böylece, MGK ve MGK Genel Sekreterliğinin devlet hiyerarşisi içinde kurumsallaşma süreci başlatılmıştır.

1960 askeri darbesinden sonra Anayasa ve kanunlara ilk kez “milli güvenlik” kavramı girmiştir. Bu itibarla, Türkiye’nin milli savunma kavramı yerine, milli güvenlik kavramıyla tanış(tırıl)masının 1960 askeri darbesiyle gerçekleştirilmiş olması not edilmelidir. Dış tehditlerin yanı sıra, iç tehditlerin de Kurulun görev alanına dahil edildiği görülmüştür. Bu maksatla; 1961 Anayasasında söz konusu tehdit algılamalarını saptamakla yetkili Milli Güvenlik Kurulu tarafından, MGK Genel Sekreterliği tarafından Bakanlıklarla koordineli olarak hazırlanacak “Kırmızı Kitap” olarak bilinen ve hükümetler üstünde bağlayıcı olduğu öne sürülen “Milli Güvenlik Politikası Esasları” belgeleri ile iç ve dış politikanın belirlenmesinde söz sahibi olmuştur.

İç ve dış güvenlik konularında hükümetlere danışmanlık yapmak üzere geniş bir alanda yetkili kılınan MGK’nın kurulduğu 1963 yılından 1983 yılına kadar geçen süreçte, genel olarak, teşkilat yasasında çizilen çerçeve içinde kaldığı söylenebilir. Buna mukabil, MGK’nın sekreteryasını yürütmek üzere ayrı bir kanunla teşkil edilen MGK Genel Sekreterliğinin, daha o tarihte birtakım idari ve siyasi görev ve yetkilerle teçhiz edildiği görülmektedir.

Bu sebeplerledir ki, bugünkü Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ile temelleri Atatürk tarafından 1933 yılında atılan, Milli Müdafaa Meclisi ve onun halefi Milli Savunma Yüksek Kurulu arasında, isim benzerliği dışında, herhangi bir illiyet bağı bulunmamaktadır.⁶⁶³ Buna mukabil, bugünkü MGK ve MGK Genel Sekreterliği ile 1961 darbesinden sonra kurulan MGK ve MGK Genel Sekreterliği arasında büyük benzerlikler söz konusudur.

Diğer yandan, 1961 Anayasasından sonra Genelkurmay Başkanının, öncesinde Milli Savunma Bakanına bağlı olan konumunun değiştirilerek, bunun yerine, doğrudan Başbakanı bağlı kılınmasıyla askeri hiyerarşinin sivillerce denetimi noktasında önemli bir boşluk doğmuştur. Keza, Yüksek Askeri Şura’nın 15 asker üyeden oluşan yapısı ve oylama usulü itibarıyla da Başbakanın Silahlı Kuvvetler içindeki terfi silsilesini belirleme yetkisi asgariye indirilmek istenmiştir.

⁶⁶³ Bu yaklaşımda, MGK ve MGK Genel Sekreterliğine Atatürk tarafından kurulmuş olan bir kurum kimliği kazandırılması gayretinin yattığı söylenebilir.

Bu durum neticesinde, MGK yapısı içinde Genelkurmay Başkanı, hemen yanındaki Kuvvet Komutanlarıyla beraber, adeta sivillerin (Başbakanın ve onun Bakanlarının) muadilleriymiş/karşıtlarıymış gibi, çağdaş bir hukuk devletinde rastlanamayacak farklı bir görüntü ortaya çıkmıştır. Bu yeni Kurul'da, Genelkurmay Başkanının yanı sıra Kuvvet Komutanlarının da söz sahibi olmasıyla, sadece görüntü olarak değil, işlevsel açıdan da, adeta askeri ve sivil kanattan oluşan Bakanlar Kurulu'na alternatif bir “Gölge Hükümet” kurulmuştur. Keza, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmış asker kişilerin, seçilmiş Başbakan ve Bakanlarla eşit oy hakkı elde etmeleri söz konusu “Gölge Hükümet” algısını pekiştirmiştir.

Darbecilerin, Anayasada tanımına yer vermedikleri “milli güvenlik” kavramına dayalı olarak kurdukları bu MGK'yu, anayasal bir Kurul haline getirmek suretiyle, görünürde yürütme organına “danışmanlık” yapacak, ancak fiiliyatta askerin, sivil hükümetler üzerinde etkili olması noktasında işe yarayacak, yasal bir mekanizma teşkil edilmiştir. Zira, “milli güvenlik” tanımının kesin hatlarla çizilmemesi nedeniyle, MGK'da gündeme gelen tüm sorun alanlarında görüş ve önerilerini açıklama ve bunları hükümete empoze etme imkanı sağlanmıştır. Böylece, askerlerin, askeri alan dışında kalan siyasi konularda görüş açıklamalarına ve faaliyette bulunmalarına meşruiyet kazandırılmıştır.

Neticede, söz konusu Anayasal çerçeve, Türkiye'de, siyasetçilerin “siyasi alanı”nı daraltırken, askerlerin “askeri alanı”nın genişlemesine yol açmış; bu durum, demokratik tartışma kültürünün gelişmesine engel olmuş; demokrasilerin olmazsa olmaz unsurları kabul edilen basın-yayın kuruluşlarının, üniversitelerin, düşünce kuruluşlarının ve nihayetinde siyasi partilerin gelişmesine ve kurumsallaşmalarına da engel olmuştur.

Ayrıca, 1961 Anayasasının 11. Maddesinde, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet sebeplerinin yanı sıra “milli güvenlik” gerekçesiyle de temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılabilmesine imkan sağlanmıştır. Keza, Anayasasının 15, 16, 18 ve 22. maddelerinde de özel hayatın korunması, seyahat ve yerleşme, basın, basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma, dernek kurma ve sendika kurma gibi hak ve hürriyetlerin de “milli güvenlik” gerekçesiyle kısıtlanabileceği öngörülmüştür.

Ancak, ne Anayasada, ne de MGK Kanununda “milli güvenlik” kavramının tanımına yer verilmemesi dikkat çekicidir. Ne var ki 129 sayılı Kanuna dayalı olarak çıkarılan 17 Nisan 1963 tarihli ve 6/1645 sayılı *Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliğinin* 3(a) maddesinde, “milli güvenlik” tanımına ilk kez yer verilmiştir. Buna göre Yönetmeliğin 3. maddesinde “milli güvenlik” şu şekilde tanımlanmıştır:

Dışarıdan ve içerden yapılacak her çeşit taarruzlara, bozguncu teşebbüslere, tabii afetler ve büyük yangınlara azimle karşı koyabilmek; Devlet otoritesini muhafaza ve devam ettirmek ve bir savaştan galip çıkabilmek için, bütün milli kudret, gayret ve faaliyetlerin tam olarak kullanılmasıdır.

1961 Anayasasına istinaden kurulan MGK mevzuatı çerçevesinde çıkarılan MGK Genel Sekreterliği Yönetmeliği ile geçmişteki Milli Müdafaa Meclisi ve Milli Savunma Yüksek Kurulu'ndan farklı olarak, Kurulun sekreteryaya hizmetlerini görecek Genel Sekreterliğe “icrai görevler” verilmesi önem arz etmektedir.

OYAK

27 Mayıs 1960 sonrasında Kurucu Meclis tarafından çıkarılan bir özel kanun ile Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) adı altında bir kurum kurulmuştur. Yasanın amacı, TSK üyeleri için yardımlaşma hizmetlerinin sağlanmasıdır. Ticari işletmenin silahlı kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirilmesi OYAK'ı kısa sürede Türkiye'nin en önemli holdinglerinden biri yapmıştır. Yasa, Silahlı Kuvvetlerdeki subayların maaşlarından daha sonra geri ödemek üzere yüzde 10 oranında fona katkıda bulunmasını öngörüyordu. Kurumun amacı kendi üyelerinin refahını arttırmaktır. İngiliz NAAF ve Amerikan PX gibi silahlı kuvvetler mensuplarına ucuz fiyatlardan mal satan Ordu Pazarları kurulmuştur.⁶⁶⁴ Daha sonra emlak, otel, sinema, sigorta, çimento, lastik sanayi, otomotiv, petrol ürünlerine dayalı sektörlerle kadar uzanan bir portföye sahip olunmuştur.⁶⁶⁵

OYAK kendi özel yasasına tabii olmakla beraber hem özel hukukun hem de kamu hukukunun alanına girmektedir. OYAK yasaya göre MSB'ye bağlı ve özel hukuk hükümlerine tabii olup, mali ve idari bakımdan özerk bir tüzel kişiliktir. Aynı yasanın başka bir maddesinde ise kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin devlet mallarına karşı suç işleyenler gibi muameleye tabii tutulacakları belirtilmektedir. Diğer bir deyişle OYAK her iki hukuk alanında nimetlerinden faydalanacak bir hukuki statüye sahip gözükmektedir.⁶⁶⁶

OYAK'ın kurulmasının sosyo-ekonomik analizi de yapılmalıdır. DP'nin politikasından memnun olmayan kent merkezli asker-sivil bürokrasi ile sanayi burjuvazisinin koalisyonun eski tarım merkezli kırsal kökenli geleneksel ekonominin karşısında OYAK ile büyük sermayeli sanayi dönüşümünü gerçekleştirmişlerdir. OYAK'ın ilk genel kurulunda dönemin büyük sermayesini temsil eden Vehbi Koç ve Kazım Taşkent'in isimlerine rastlanması, bu koalisyona ilişkin ipucu vermektedir.⁶⁶⁷

Ordu açısından bakıldığında temel güdünün, askerlerin geçmiş yıllarda oldukça kötüleşmiş olan maddi koşullarını iyileştirme ve kendilerini o koşullara düşüren sivil iktidarlar karşısında iktisadi özerkliklerini garantilemek olduğu söylenebilir. Kentli sanayi burjuvazisi açısından ise siyasal alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dâhilinde kendi egemenlik alanlarının yani ekonominin içine dâhil ederek uzun vadeli bir kutsal ittifak olduğu düşünülebilir.⁶⁶⁸

OYAK'ın yapısı ve işleyişi ile ilgili genel eleştiriler:

- Kendi özel yasası olmasına rağmen bazı durumlarda hem özel hukuka hem de kamu hukukuna tabi olmasının kurumun alacakları ve işleyişi bakımından, özel ve kamu kesimine karşı korunarak özel bir muameleye tabi tutulması,
- Vergi mevzuatı açısından ayrıcalık tanınarak mali istisnalar ve muafiyetlerden yararlandırılması,
- Bankacılık ve diğer sektörlerdeki yapısı ve işleyişi,

⁶⁶⁴ Ahmad, Modern Türkiye, s.157.

⁶⁶⁵ Taha Parla, Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1968, Birikim Dergisi, Cilt.160,s.68

⁶⁶⁶ İsmet Akça, Kolektif Bir Sermayedar Olarak TSK, Birikim Dergisi, Cilt.160-161, s.80.

⁶⁶⁷ Akça, a.g.m.,s.83.

⁶⁶⁸ Akça, a.g.m.,s.84.

- Üyelik ve aidat kesintilerinde düzenlemeler ana başlıklarında olup bu konular 28 Şubat Alt Komisyonu tarafından incelenerek değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet Senatosu

27 Mayıs sonrası dönemde kurulan önemli kurumlardan birisi de Cumhuriyet Senatosu'dur. Senato Meclisin ikinci kanadı olarak düşünülmüştür. Bu dönemde Cumhuriyet Senatosunun nasıl bir kurum olacağı konusunda önemli görüşler dile getirilmiştir. Bunda hazırlanacak yeni anayasa etrafında süren tartışmaların önemli katkısı olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşan anayasa tartışmaları, Kurucu Meclis sürecinde göz önünde bulundurulacak esaslar daha da belirginleştirilerek ayrı bir boyuta taşınmıştır. Buna göre yeni anayasa, bir çoğunluk baskısını, daha kuruluşunda önleyecektir. Bunun için nispi temsil sistemi ile siyasal iktidarın herhangi bir yol ile bir kişide toplaması önlenecektir. Bu uygulamanın sürekli olarak anayasa alanı içinde olması için de çift meclis, Anayasa Mahkemesi ve parlamento içi denetleme araçları daha iyi işler halde tutulacaktır.⁶⁶⁹

1960 öncesi dönemde çift meclisli parlamentonun erdemine inananlar genellikle, ikinci meclis sayesinde yasama ve denetim çalışmalarının kalitesinin yükseleceği görüşünde olmuştur. Bir başka deyişle, oluşturulacak ikinci meclisle, birinci meclisin aşırılıklarının frenlenmesi, orada kabul edilen bir yasanın, gerek yerindelik gerek anayasaya uygunluk açısından ikinci meclis tarafından gözden geçirilmesi ve varsa gerekli düzeltmelerin yapılması amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet Senatosunun kuruluşunun temel gerekçesi, daha çok yasamanın etkili ve verimli işleyeceği düşüncesine dayandırılmıştır. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde demokratik bir rejimde ikinci meclise düşen görevlerin başında, parti politikalarının kamuoyunun bazı kesimlerinin düşüncelerini göz ardı etmesinin giderilmesi ve "Millet Meclisinden farklı bir seçim sistemi ile seçilen ve kamuoyunun istikametlerini daha nüanse hale getiren Cumhuriyet Meclisinin" bu yararlı sağlayacağı gösterilmiştir. Bu şekilde genel seçimlerle Mecliste tecelli eden küresel siyasî tercih ve istikametleri temelinden değiştirmeden, gereken ince ayrımların dikkate alınması veya bunlara dikkatin çekilmesi ikinci meclisin görevlerinden sayılmıştır. İkinci olarak modern demokrasilerde siyasî tercihlerin ve kararların oluşumunun, geniş ve kamuoyuna açık tartışmalarla yapılmasının iktidarların sorumluluklarından olduğu, hükümet çalışmalarının bir başka organ önünde de tartışılmasının yararlı olacağı savunulmuştur. Son olarak yapılacak tartışmaların yasalara ve hükümet çalışmalarına teknik mükemmeliyet getirebileceği de öngörülmüştür.⁶⁷⁰

1961 Anayasasının 72. maddesine göre kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmiştir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin 1/3'ü her 2 yılda bir yenilenmesi öngörülmüştür. Bu grup 150 kişiden oluşmuştur. Bundan başka 1961 Anayasası'na göre MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olmuşlardır. Bu durum anti-demokratiktir ve Senatoda çokça eleştirilecektir. Ayrıca cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosuna çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve 40 yaşını bitirmiş Türkler arasından 15 üye seçmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı ortaya çıkmıştır.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ Bahri Savcı, "Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I", **AÜSBF Dergisi**, C:XVI, No:1, 1961, s.81.

⁶⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı Ve Anayasa Komisyonu Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.32.

⁶⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

Senatörler hemen her dönemde hükümetler içinde etkin rol oynamışlardır. Özellikle Senatodan bakan seçiminde Senatoya biçilmiş en önemli rol olan “denge”yi sağlaması ve “yasamayı frenlemesi” unsuru göz önünde tutulmuştur. 20 Kasım 1961 tarihinden 12 Eylül 1980’e kadar kurulan hükümetlerdeki 497 bakanlık görevinin 100’ü, 65 Cumhuriyet Senatosu üyesi tarafından yürütülmüştür. Bu sayı, Bakanlar Kurulunda görev almış tüm üyelerin % 20’sini, yaklaşık olarak beşte birini oluşturmaktadır.

Cumhuriyet Senatosunda AP, CHP, MGB ve kontenjan senatörlerinin ağırlığı olmuştur. Genelde AP ve CHP ekseninde Senato şekillenmiştir. 19 yıllık dönemde genel oyla gelen 412 senatörden 77’si, 114 kez parti değiştirmiştir. Bu toplam üye sayısının %19’una denk gelmektedir ki parti mensuplarından her 5’inden biri yer değiştirmiştir. Buna göre en fazla tercih edilen parti AP olmuştur. Parti değiştirmelerdeki en büyük etkenlerin başında bu dönemde yaşanan parti içi bölünmeler sonunda blok olarak yeni kurulan partiye geçişlerin yaşanması gelmektedir. Bu da yine bir istikrar unsuru olarak düşünülen senatörlerin istikrarsızlığa yol açmasına neden olmuştur.⁶⁷²

Senato içindeki en büyük sıkıntılardan birisi yukarıda değinildiği üzere darbecilerin ömür boyu senatörlüklerini ilan ederek Senato’ya girmeleri olmuştur. Bu durum demokratik hayata geçişin en büyük sıkıntılarının biri olmuştur. Senatörler daha sonra Milli Birlik Grubuna isimleri dönüşecek bu grubun baskılarını hep hissetmişlerdir. Mesela Tabii Senatör Mucip Ataklı’dan 1963’te ilginç bir öneri gelmiştir. 28 Nisan Olayları’nı anmak için toplanan gruba konuşan Ataklı, Kemalist düşünceler dışındaki düşünceleri tasfiye etmek için parlamentonun ve siyasi partilerin faaliyetlerine son vermek gerektiğine dair ifadeler kullanmıştır. İnönü’ye Fransız De Gaulle gibi olağanüstü yetkiler verilmesini teklif etmiştir.⁶⁷³ Bu konuşmayı kendisi de bir meclis üyesi olan bir kişinin yapması düşündürücüdür. Bu konuşma çeşitli kesimlerden büyük tepki toplamıştır. Daha sonra Senato gündeminde konuşulan bu olayla ilgili Ataklı, partiler demokrasiyi dejenere eder ve kamuoyunda şüpheler oluşturursa, demokrasiyi kurtarmak için parlamentonun dış baskılara maruz kalmadan, birlikte siyasi partilere bir düzen vermeye ve partilerinin iç bünyelerini demokratik düzenin icaplarına uydurmaya çalışmasının hem hukukî hem de zarurî olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁴

Senatörlerden Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Mucip Ataklı, Osman Köksal gibilerinin isimleri sürekli darbe teşebbüsleriyle birlikte anılmıştır. 12 Mart’a giden süreçte çıkardığı “Devrim” gazetesi ve “Türkiye’nin Düzeni” kitaplarıyla sol harekete damgasını vuran Doğan Avcıoğlu, başta tabii senatör olma hakkına kavuşmuş olmasına rağmen bu hakkı kullanmayarak Senatoya girmeyen ancak 1966 yılında kontenjan senatörü olarak Senato sıralarında yerini alan Cemal Madanoğlu olmak üzere Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Vehbi Ersü, Sami Küçük, Ekrem Acuner ile ilişkiye geçmiştir. Bu isimler Avcıoğlu’nun çıkardığı Devrim gazetesinde 1969-1971 yıllarında yazılar yayınlamışlardır. Bu ilişkinin temelinde, Avcıoğlu’nun başını çektiği kadronun asker sınıfının desteğini kazanmak için; asker kökenli olan, üstelik 27 Mayıs’ta DP iktidarına son verecek kadar devrimci ruha sahip olan tabii senatörleri aracı olarak kullanmak istemesinin yattığı söylenebilir.⁶⁷⁵

⁶⁷² Tunca Özgeşi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, Ankara, TBMM yayınları, 2012, s.62.

⁶⁷³ **Milliyet**, 29.4.1963, s.7.

⁶⁷⁴ **CSTD**, C:11, B: 62, 30.4.1963, s.135.

⁶⁷⁵ Kenaroglu, **a.g.e.**, s.117.

Milli Demokratik Devrim grubunun desteklediği ve üniversitelerde örgütlenen Fikir Kulüpleri Federasyonu'na (FKF) katılan gençlik örgütlerinden biri de Tabii Senatör Kadri Kaplan'ın Genel Başkanı olduğu “27 Mayıs Milli Devrim Derneği”dir. Katılımdan sonra FKF'nin Genel Sekreterliği görevini üstlenen Kadri Kaplan, oluşumun kuruluş amacını: “Din sömürücüleriyle savaş, emperyalizmin her çeşit baskısı ile savaş, Kemalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının yarattığı her çeşit sömürüyle savaş, keyfi idareyle savaş, cehaletle ve mevcut eğitim düzeniyle savaş...” olarak açıklamıştır.⁶⁷⁶

Önemle üzerinde durulması gereken nokta MBG'ye dâhil olmasa da tabii senatör olarak parlamentoda yer alan Kadri Kaplan'ın bu oluşumun ikinci adamı olarak görev almasıdır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1965'ten sonra bazı grupların darbe planladıkları yönünde haberler çıkmıştır. Bunlardan birisi 1967 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in basına yaptığı açıklamada, Mucip Ataklı'nın 27 Mayıs Milli Devrim Derneği bünyesinde olduğu savunulan Milli Devrim Ordusu'nun (MDO) başkanı olduğunu iddia etmiştir.⁶⁷⁷ Bu ifadelerle birlikte soruşturma açılmıştır. Haklarında “cuntacılık” iddiasında bulunulan senatörlerin başlıcaları Mucip Ataklı, Ekrem Acuner ve Cemal Madanoğlu'dur. Çeşitli soruşturmalar sırasında Sezai Okan, Şükran Özkaya ve Suphi Karaman'ın adları da MDO'ya üye oldukları gerekçesiyle iddianamelerde yer almıştır.⁶⁷⁸ Sonuç olarak MDO'yla ilişkileri olduğu gerekçesiyle Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sezai Okan ve Mehmet Şükran Özkaya'nın 12 Aralık 1968'te yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.⁶⁷⁹ Bu senatörler kararın Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğunu öne sürerek iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi kararı senatörlere yöneltilen isnadın ciddi olmadığına karar vermiş, dokunulmazlıkların kaldırılmasının Anayasa'nın 79. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 2 Ocak 1969'da oy birliğiyle iptal etmiştir.⁶⁸⁰

Senato 1980'e kadar ülkenin önünü tıkayan bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Yasaların yapılmasını geciktirmiştir. 1961-1980 arası dönemde yasama faaliyetinin ağırlıklı olarak Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiği de görülmektedir. Senato ve Millet Meclisinin yasa teklifleri sayısı (614), Bakanlar Kurulunun sunduğu tasarı sayısının (1956) yaklaşık 1/4'ü kadardır. Bununla birlikte 614 yasa teklifinin de 151'i Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından verilmiştir. Geri kalan 463'ü, milletvekilleri tarafından önerilmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosu üyelerinin Meclis'e sunduğu yasa teklifleri çerçevesinde katıldıkları yasama faaliyetinin sadece %6 sınırlarında kaldığı görülmektedir.⁶⁸¹

Senato sorunların çözümünde kendisinden bekleneni verememiş, hatta bunun sonucunda Senatoya vatandaş ilk başta “Okumuşlar Meclisi” derken sonlara doğru “Oturmuşlar Meclisi” demeye başlamıştır. Senato içinden bu duruma gelen eleştirilerden de bu anlaşılabilir. Örneğin, 1979 Kayseri olayları nedeniyle artan anarşinin bir saat süre ile görüşülmesi ve ardından gelen *at yarışlarının oynanmasını düzenleyen yasadaki değişiklik yapılması* ile ilgili görüşmelerin iki buçuk saat sürmesi durumunu; Türk siyasetini yakından bilen Kontenjan Senatörü Metin Tokar, “*Senatonun sebeb-i hikmetini gösteren tipik bir tasarı*” olarak

⁶⁷⁶ Gevgilili, a.g.e., s.378-379

⁶⁷⁷ Milliyet, 23.2.1967, s.1.

⁶⁷⁸ Milliyet, 7.11.1967, s.1.

⁶⁷⁹ CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.421.

⁶⁸⁰ Anayasa Mahkemesi Kararları, Resmi Gazete, 10.6.1969, No:13219.

⁶⁸¹ Özgişi, a.g.e., s.104.

değerlendirmektedir. Bu değerlendirme, Senato'nun boş ve gereksiz işlerle boşuna zaman harcadığının bir ifadesidir.⁶⁸²

1982 Anayasası'nın yapımı sırasında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Önerisi'nde de çift meclis sistemi terk edilmiş ve tek meclisli bir yasama organı öngörülmüştür. Bu önerinin gerekçesinde:

"1961 Anayasası'nda TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasası'nı yapanların beklediği görevleri yapamamıştır. Çift meclis, kuramsal bakımdan parlamenter sistemin 'olmazsa olmaz' niteliğinde bir unsur değildir. Parlamenter sistemler çift meclisli olabileceği gibi tek meclisli de olabilir. Daha çok federal devlet yapısına sahip ülkelerde karşılaşılan çift meclis sistemi kaldırılarak, 1921 ve 1924 Anayasaları'nın geleneğine dönülmektedir. Yapılan bu değişiklikle yasama süreci basitleşecek ve daha hızlı bir yasama işlevi sağlanmış olacaktır. Yine, bu değişiklik yasaların biçim yönünden iptal edilme olasılığını da azaltacaktır. Zaten anayasa yargısının kurulduğu bir sistemde, ikinci meclisten beklenen denetimin pek pratik bir yararı da yoktur" denilmiştir.⁶⁸³ 1982 Anayasası hazırlık sürecinde Sayıştay da bir rapor hazırlayarak Senatonun kaldırılmasını istemiştir.⁶⁸⁴ Yine Anayasa Mahkemesi de görüş bildirerek Senatonun kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁵

Yüksek Hâkimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu

27 Mayıs öncesi DP ile Yargı arasındaki çatışma basın ve üniversite düzeyinde değildir. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'nun 39. maddesiyle Yüksek yargı mensuplarının da 25 yılını doldurmuş olmaları kaydıyla resen emekliye sevkini hüküm altına düzenleme Yassıda'da Anayasayı ihlal suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Hükümet teklifi olarak meclise sunulan tasarıda yine 27 Mayıs darbesi esnasında CHP milletvekili sıfatını taşıyan Fethi Çelikbaş'ın imzası vardır.

DP Hükümetinin bu kanuna istinaden re'sen emekliye sevk ettiği hâkim sayısı çok fazla olmadığı gibi 27 Mayıs darbesinden sonra Adalet Bakanlığı'na getirilen Amil Artus da bu hâkimlerin göreve iadesinin doğru olmayacağını söylemiştir. Amil Artus MBK Genel Kurulu'nda DP iktidarı döneminde baskıyla görevinden ayrılan yargıçların göreve dönebileceklerini ifade etmiş; bu arada MBK üyesi Dünder Taşer'in Emekli Sandığı Kanunu'nun Değişik 39/B hükmü gereğince 1956 yılında re'sen emekliye sevk edilen yargıçların "asıl hisma uğrayanlar" olduğunu ve asıl bunların görevlerine dönmesi gerektiğini belirtmiştir. Amil Artus da buna karşı çıkarak o dönem emekliye sevk edilen 16 yargıçtan bir iki tanesi hariç hepsinin haklı olarak emekliye sevk edildiklerini ve mesleğe alınmalarını sonuna kadar savunacağını söylemiştir.⁶⁸⁶ Komisyon Adalet Bakanlığı'ndan 27 Mayıs ertesi re'sen emekliye sevk edilen yargıçların listesini istemiş, Bakanlığın daha önce 27 Mayıs'ın hukukî rejimi ile ilgili bilgi, tespit ve yorumları içeren "27 Mayıs Rejimi" isimli tezi hazırlayan akademisyen Osman Doğru'ya gönderdiği bilgileri, Doğru'nun dilekçeleriyle birlikte Komisyona göndermiştir. Buna göre 27 Mayıs öncesi 16 yargıca karşılık, 27 Mayıs ertesinde

⁶⁸² Milliyet, 22.12.1979.

⁶⁸³ Ankara Üniversitesi, **Gerekçeli Anayasa Önerisi**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1982, s.83-84.

⁶⁸⁴ **Milliyet**, 11.3.1982, s.1.

⁶⁸⁵ **Cumhuriyet**, 2.4.1982, s.1.

⁶⁸⁶ MBK Genel Kurul Toplantı Tutanaqları, B.29, O.1., 27.10.1960,s.2 vd; aktaran: Osman Doğru, 27 Mayıs Rejimi, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 108.

241 üyeli Yargıtay'dan 66, Teşkilattan 520, 54 üyeli Danıştay'dan ise 28 yargıç re'sen emekliye sevk edilmiştir. Bu durumda DP'liler söz konusu kanunda yaptıkları değişiklik sebebiyle de Anayasayı ihlal suçundan idamla yargılanıp idama mahkûm olurlarken, 27 Mayıs darbesi ertesi aynı kanun darbeciler tarafından kullanılmıştır.

1961 Anayasasının yargı alanında getirdiği önemli bir yenilik de hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurduğu Yüksek Hakimler Kuruludur. Yüksek Hâkimler Kurulu, 143. maddenin ilk şekline göre, on sekiz asıl ve beş yedek üyeden oluşmaktadır. Bu üyelere altısı Yargıtay Genel Kurulunca, altısı birinci sınıfa ayrılmış hâkimlerce ve kendi aralarından gizli oyla seçilmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu da, yüksek mahkemelerde hâkimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kişiler arasından gizli oyla ve üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile üçer üye seçmiştir. Bunun yanında savcılar Adalet Bakanına bağlanmış ve Yüksek Savcılar Kurulu adıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu kurul savcılarının özlük işleri hakkında yetkili kılınmıştır.⁶⁸⁷

1961 Anayasası'nın ilk şeklinde Yüksek Hâkimler Kurulunun üyelerinin üçte birinin milletvekilleri ve senatörler tarafından seçilecektir. 1961 Anayasası'nın bu hükmü, 22 Eylül 1971 Tarih Ve 1488 Sayılı Anayasa değişikliği Yasası'yla değiştirilmiştir. Yüksek Hâkimler Kurulunun üyelerinin sadece Yargıtay Genel Kurulu tarafından seçilmesi öngörülmüştür.⁶⁸⁸

Bu kurulun kurulmasıyla birlikte hukuk düzeninde önemli bir adım atılmıştır. Yüksek Hâkimler Kurulu 1971'e kadar çokça tartışılan bir kurum değildir. Ancak 1971 Muhturası'yla birlikte kurulun yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1971'de yapılan Anayasa değişikliğiyle, Yüksek Hâkimler Kuruluna yasama meclislerinden ve birinci sınıfa ayrılmış hâkimler arasından üye seçilmesi usulünden, uygulamada görülen aksamalar ve sakıncalar sebebiyle vazgeçilmiştir. Yüksek Hâkimler Kurulu üyelerinin kendi üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca seçilmeleri ve süresi dolanların yeniden seçilebilmeleri esası kabul edilmiştir. Buna göre ilgili madde “Yüksek Hâkimler Kurulu, on bir asıl ve üç yedek üyeden kuruludur. Üyeler, Yargıtay Genel Kurulunca, kendi üyeleri arasından ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile gizli oyla seçilir.” şeklinde değiştirilmiş, Adalet Komisyonunda aynen kabul edilmiştir.⁶⁸⁹

Cumhuriyet savcıları, idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdır. Cumhuriyet savcılarının Yargıtay üyeliğine seçilmeleri dışında kalan bütün özlük işleri ve disiplin cezaları ile meslekten çıkarılmaları hak-kında karar verme yetkisi Yüksek Savcılar Kurulundadır. Bu kurulun kararları kesin olup, bunlar aleyhine başka bir mercie başvurulamaz. Ancak disiplin ve meslekten çıkarma cezaları ile ilgili kararların bir defa daha incelenmesini Adalet Bakanı ve hakkında karar verilen Cumhuriyet savcısı isteyebilir. Yüksek Savcılar Kurulu, Adalet Bakanının başkanlığında Cumhuriyet Başsavcısı, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulunca seçilen üç asıl ve iki yedek üye ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı ve Özlük İşleri Genel Müdüründen kuruludur. Adalet Bakanı bulunmadığı zaman Kurula Cumhuriyet Başsavcısı Başkanlık eder. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Adalet Bakanlığı Cumhuriyet savcılarını geçici yetkiyle görevlendirerek bu kararı ilk toplantısında Kurulun onamasına sunar. Bakanlık Merkez kuruluşunda geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak Cumhuriyet savcılarını, muvaffakatlarını alarak atama yetkisi Adalet Bakanına aittir. Cumhuriyet savcılarının denetimi ve haklarındaki soruşturma Adalet Bakanlığı müfettişleri veya üst

⁶⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

⁶⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği, **Resmi Gazete**, 22.9.1971 No: 13964.

⁶⁸⁹ **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.40.

dereceli Cumhuriyet savcılar eliyle yapılır. Yüksek Savcılar Kurulunun kuruluşu, çalışma usulleri, toplantı ve karar yeter sayısı, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulunca seçilecek nasıl ve yedek üyelerin seçim usulleri ve görev süreleri kanunla düzenlenir. Cumhuriyet Başsavcısı, yüksek mahkemeler hâkimleri hakkındaki hükümlere tâbidir.⁶⁹⁰

1961-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi

1961 Seçimleri ve CHP-AP Koalisyon Hükümetinin Kurulması

27 Mayıs sonrası yapılan ilk seçim olan 1961 genel seçimlerinde CHP oyların % 36,7'sini, AP % 34,7'sini almıştır. YTP % 13,9; CKMP ise % 13,4 oy almıştır. Demokratların varisleri olarak kabul edilen AP ve YTP bir bütün olarak düşünüldüğünde, oyların % 50,6'sını alarak ülkedeki en büyük siyasi hareketi görünümünü kazanmışlardır.⁶⁹¹

Bu dönemde genel seçimle birlikte Senato seçimleri de yapılmıştır. Kurucu Meclis tarafından kabul edilen 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Yasası ile 306 sayılı Milletvekili Seçimi Yasası, iki Meclis için ayrı seçim sistemleri öngörmüştür. O günlerde egemen olan görüşlere göre kendisine tartışmasız bir üstünlük tanınan “nispi temsil usulü” birinci meclis için kabul edilmiş, ikinci meclisin genel oydan gelen üyeleri için ise “çoğunluk usulü” korunmuştur.⁶⁹²

Meclis çoğunluğunun baskısına karşı kurtarıcı bir kurum gözüyle bakılan Cumhuriyet Senatosunun kuruluş biçimiyle seçim usulü, 27 Mayıs 1960'tan sonra uzun boylu tartışma konusu olmuştur. Kurucu Meclisin Seçim Komisyonu, Senato üyelikleri için kullanılacak seçim çevrelerinden 24'ünün birer, 25'inin ise ikişer üye çıkarabileceğini hesaba katarak bu seçimlerin çoğunluk usulüyle yapılmasını yararlı görmüştür.⁶⁹³ Çoğunluk sisteminin uygulandığı ilk Senato seçiminde karma liste olanağı vardır. Seçmen dilediği adayları yazarak oy pusulası doldurmakta serbest olduğu gibi, basılı oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini söylemiş ve yerlerine başka adayların isimlerini yazabilmiştir.⁶⁹⁴

Seçimlerden önce nasıl bir sonuç çıkacağı pek kestirilememiştir. MBK üyesi-Tabii Senatör Osman Köksal Meclisin bir odasında İsmet İnönü'ye seçimlerin sonuçlarını nasıl tahmin ettiğini, seçimlerden sonra rejimi nasıl yerleştireceklerini sormuş, İnönü kısaca şu cevabı vermiştir:

Dürtüst bir seçim olacağına inanıyoruz. Esasen seçimler üzerinde münakaşa olursa rejimi yerleştirmekte çok güçlük çekeriz. Seçimlerin neticelerine gelince; üç şekilde seçimler tecelli edebilir. Birinci şekil: CHP iktidara gelebilir. Çalışır rejimi yerleştiririz. İkinci şekil: Başka bir parti iktidara gelebilir; CHP muhalefette kalır, yumuşak muhalefet yaparız; rejimi yine yerleştiririz. Üçüncü şekil: Hiçbir parti iktidara gelecek çoğunluğu sağlayamaz. Bu zaman da ortak hükümetler kurarız;

⁶⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

⁶⁹¹ **Cumhuriyet**, 16.9.1961, s.1.

⁶⁹² Eroğul, “**Türk Anayasa Düzeninde...**”, s.17.

⁶⁹³ Abadan, “**Anayasa Hukuku...**”, s.86.

⁶⁹⁴ Hikmet Sami Türk, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **AÜHF Dergisi**, C:XXVI, No: 3-4, 1969, s.79-114

çetin ve zor bir şekildir. Fakat bütün gayret ve enerjimizi rejimin yerleştirilmesine sarf eder ve rejimi yine yerleştiririz.⁶⁹⁵

Seçim öncesinde İnönü Taksim’de büyük bir miting yapmış, seçim kampanyası boyunca çok saldırıya uğradıklarını ama yılmadıklarını belirtmiştir. Bir İngiliz gazeteciye verdiği demeçte de seçimden galip çıkacaklarından ümitli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁶ AP cephesi ise seçim kampanyası süresince İsmet İnönü’yü eleştirmiş ve bazı gazeteleri komünistlikle suçlamıştır. Bu arada sürekli olarak gazetelerde AP’lilerin tutuklandığı yolundaki haberler de AP’lileri sıkıntıya sokmuştur.⁶⁹⁷ Yapılan Cumhuriyet Senatosu seçiminden 150 üyenin dağılımı şu şekilde olmuştur: AP’nin 71, YTP’nin 27 Senatörlüğüne karşı, DP’ye karşı eski muhalefeti temsil eden CHP 30 ve CKMP 16 senatörlük almıştır.⁶⁹⁸ Seçim sonuçları beklendiği gibi olmuştur. Siyasi partiler hiçbir partinin tek başına iktidarı elde edememesi üzerine daha çok yeni kurulacak hükümet ve koalisyon arayışlarıyla meşgul olmuşlardır. Partiler arası yapılan görüşmeler sonucunda Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP Hükümeti kurulmuştur.⁶⁹⁹

15 Ekim’de yapılan seçimlerin ardından 25 Ekim 1961’de Meclis ve Senato açılmıştır. Bu kritik 10 günde Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adındaki ordu içinde organize bir grup sivil yönetime geçişi engellemek istemişlerdir. Sonunda partiler, MBK Başkanı Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanlığına seçmeyi, Ağustos 1960’taki büyük tasfiye ile ordudan uzaklaştırılan subayları görevlerine iade etmemeyi, eski DP’liler için hemen bir af çıkarmamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca İsmet İnönü’nün ilk sivil başbakan olmasını da kabul etmişlerdir. Bunun sayesinde darbe tehlikesi atlatılabilmiş ve demokrasiye yabancı birtakım koşullar çerçevesinde de olsa, sivil yönetim kurulmaya başlanabilmiştir.⁷⁰⁰

Meclisin açılması biraz gergin olmuştur. Meclisin açılış gününe damgasını vuran manzara, halkoyu ile seçilen üyelerden oluşan TBMM’nin çevresinin ve Genel Kurul salonundaki dinleyici localarının askerler tarafından doldurulmuş olmasıdır. Bu şartlar altında açılan Meclis, Gürsel içeri girdiğinde ayağa kalkmış, ancak ayağa kalkmayan bir parlamentere, açılış gününün manzarasını daha da ilginç kılmıştır. Milletvekili Emekli Tuğgeneral Yusuf Demirdağ ayağa kalkmamış, en ön sıralardan salondakilerin hareketlerini kontrol eden tabii senatörlerden Sıtkı Ulay, Demirdağ’ın ayağa kalkmadığını görmüştür. Ulay’ın Demirdağ’a ayağa kalkması için hakaret ederek bağırması ve seslenişin yakışıksız ifadeleri içermesi nedeniyle Meclisin açılış günü manzarasını tamamlayan unsur olmuştur.⁷⁰¹

AP’li Senatör Prof. Celal Ertuğ⁷⁰² anılarında Senatoya ilk gelişini anılarında şu şekilde anlatır:

Cumhuriyet Senatosuna geliyoruz, göreve başlamamız, heyecanlı serüvenlerle renklenmişti. Senatoda Milli Birlikçilerle aynı sıraları paylaşıyorduk. Ancak tabii senatör payesiyle meclislere prensler gibi yukarıdan bakan ihtilalcilerle uyum içinde olmamız çok zaman alacaktı. Onlar bizi aşağılamaktan, hakarete varan

⁶⁹⁵ CSTD, C:25, B:49, 3.3.1965, s.381.

⁶⁹⁶ Akşam, 13.9.1961, s.1.

⁶⁹⁷ Milliyet, 14.9.1961, s.1.

⁶⁹⁸ Cumhuriyet, 16.9.1961, s.1.

⁶⁹⁹ Cumhuriyet 17-21.1961, s.1.

⁷⁰⁰ Ahmad, a.g.e., s.225.

⁷⁰¹ Sinan Onuş, Parola: İnkılap, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s.269.

⁷⁰² Ertuğ 1961-77 Arası dönemde AP Senatörü, 1977-80 döneminde CHP Milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olmuştur..

tavrırlarla küçümsemekten geri kalmıyorlardı. Hele ilk günlerde Senato giriş-çıkışlarında küfürler homurdanıldığı oluyordu. Parlatentonun koridorlarında, lobilerde yabancılar gibi dolayıyor, birbirimizi eski aşinalıklar dışında pek tanımiyorduk.⁷⁰³

YTP'li Senatör Cemal Tarlan aynı süreçte MBK üyelerinin kendilerini resmen tehdit ettiklerini ve "bu sefer Yasıada'yu da görmeden gidersiniz" dediklerini dile getirmişti.⁷⁰⁴ Bütün bu olanlar rejimin normal haline dönmesinin biraz zaman alacağıının bir göstergesidir.

Yeni iki kademeli Meclis böyle bir ortamda ilk toplantısını yapmıştır. Ana sorun cumhurbaşkanını seçmek ve bir hükümet kurmaktır. AP içindeki aşırılar, cumhurbaşkanlığı adayı olarak Senatör Ali Fuat Başgılı göstermek istemişler ve CHP ile yapılacak her türlü koalisyona karşı çıkmışlardır. Rağıp Gümüşpala'nın grubu Gürsel'i desteklemiş ve koalisyona gitmeye sıcak bakmışlardır. Bunların sonucu olarak Başgılı senatörlükten istifa etmiştir. Cemal Gürsel 607 oyun 434'ünü kazanarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁰⁵ Gürsel'e oy verilmesi için Meclise yoğun baskı yapılmıştır. Başka seçenek de görünmemektedir. AP'li Senatörlere göre Gürsel'in seçilme biçimi ve koşullar, çok rahatsız edicidir ve TBMM vesayet altına girmiştir.⁷⁰⁶

Bu ortamda hükümet kurma çalışmaları devam ederken, çeşitli görüşler ve alternatifler ortaya atılmıştır; ama asıl amaç İsmet Paşa başkanlığında CHP-AP koalisyonunu kurmak olmuştur. Tabii senatörlerin istekleri de bu doğrultudadır. Nihat Erim; Sami Küçük, Suphi Karaman ve Suphi Gürsoytrak'la Akşam gazetesi yazarı Müşerref Hekimoğlu'nun evinde yaptıkları toplantıda ordudaki cuntayı tasfiye için İsmet İnönü'nün Başbakan ve Senatör Kazım Orbay'ın ise Milli Savunma Bakanı olmasını istediklerini söyler:

"İnönü, üç-beş ay kalır, memlekete son hizmeti bu olur. Sonra çekilsin, Senato üyesi olarak ömrünü tamamlasın!" ifadeleriyle de bunun bir memleket meselesi olduğunu ifade etiklerini aktarmıştır.⁷⁰⁷

Bu temaslar sürerken, gazetelerde bazı haberler çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Meclis ve Senato Başkanlarıyla yaptığı danışma toplantılarında; AP, CHP ve YTP'nin katılacağı bir hükümet ve rotasyon usulüyle yürütülecek başbakanlık fikrini savunmuştur. AP Merkez İdare Kurulundan 17 Kasım 1961 günü basına gönderilen bildiride, milletin eğilimlerine uygun olarak AP, -Rağıp Gümüşpala'nın isteksizliğine rağmen- YTP'yi ve CKMP'yi kendisiyle koalisyon kurmaya davet etmiştir. AP'nin bu davetine YTP ve CKMP gerekli ilgiyi göstermedikleri için, hükümetin İsmet İnönü'nün başkanlığında AP ile CHP arasında kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁰⁸ MBK üyesi Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu anılarında bu durumu şöyle anlatır:

Biz, Milli Birlik Komitesi üyeleri yeni hükümetin kurulması, özellikle hangi partilere dayanacağı ve Başbakanın kim olacağı konularında büyük çaba sarf etmekteyiz. Ashında görevini yüz akı ile tamamlamış; ihtilalle rejime el koyduğu halde, ülkeyi sivil yönetime geçiren ve tüzel kişilik olarak geride hiçbir kötü iz

⁷⁰³ Celal Ertuğ, **Çözumsuz Demokrasi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s.53.

⁷⁰⁴ Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.741.

⁷⁰⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s.227.

⁷⁰⁶ Ertuğ, **a.g.e.**, s.54.

⁷⁰⁷ Erim, **a.g.e.**, s.741.

⁷⁰⁸ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998, s.85.

birakmayan insanlar olarak gönül huzuru ile Cumhuriyet Senatosunda yeni bir görev sahibiyiz. Fakat günün koşullarında; iki büyük partiye dayanan bir hükümetin kurulması, başbakanın da tarihi kahraman İsmet İnönü'nün olması gerektiğini savunuyor ve bu önerimizi de her yetkiliye kabul ettiriyor, öyle olmasını da sağlıyoruz. Böylece yeni bir yapı ve yeni bir yönetimle Millî Birlik dönemi sona eriyor ve ülkemiz çok umut vaat eden sivil yönetime kavuşuyor ve tabii sonradan olacaklar o gün için kimsenin aklından geçmiyor...⁷⁰⁹

Sonunda CHP ile AP arasında mutabakat sağlanmıştır. 2 Aralık 1961 tarihinde yapılan güven oylamasına 450 üye katılmış, 351 oy kullanılmıştı. 269 kabul, 4 ret (YTP'liler tarafından verildi), 78 çekimser (çoğu AP'li) ve 1 katılmayanla birlikte hükümet güvenoyu almıştır.⁷¹⁰ Bu oylamada CHP ve AP'nin toplam milletvekili sayısının 330 olmasına rağmen, güvenoyunda 269 kabul oyunun çıkması, AP'nin hükümetin kurulma aşamalarında başından beri sıkıntıları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu sıkıntılar ise; AP'nin DP çizgisindeki siyasetini inkâr anlamına gelecek -koalisyon protokolündeki affa karşı çıkmamak, Yassıada Mahkemesi kararlarını eleştirmemek gibi- birtakım konulardan dolayı ortaya çıkmıştır.⁷¹¹

Bu hükümet dönemindeki en önemli olaylar 22 Şubat'ta Talat Aydemir ve arkadaşlarının darbe girişimi ve DP'lilerin affı konuları olmuştur. DP'lilerin affı ile ilgili çıkan tartışmalar sonucunda hükümet faaliyetleri 30 Mayıs 1962'de sona ermiştir. Bu hükümet, Türk siyasetinin en karmaşık dönemlerinden birisinde kurulduğundan yaklaşık 7 ay görev başında kalabilmiştir. Bu ise 1961-1965 dönemine yayılacak hükümet krizlerinin temelinde siyasi istikrarsızlığın olduğunu göstergesidir.

27 Mayıs Sonrası Dönemde Gizli Yapılanmalar ve Darbe Girişimleri

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması

14'lerin yurtdışına gönderilmesi ve ardından büyük bir tasfiye girişimiyle 260 generalden 235'i ve 5000 kadar albay ve binbaşı zorla emekli eden 3 Ağustos kararları,⁷¹² Türk ordusunun yapısını bir hayli değiştirmiştir. Bu ise ordu bünyesinde memnuniyetsizliklere neden olmuş ve kökleri 50'li yıllara dayanan orduiçi bir takım yapılanmalar, demokratik bir ortamın sağlanması ve askeri yönetimin sivil yönetime devredilip sıkıyönetimin kaldırılmasıyla tekrar gün yüzüne çıkmışlardır. Bunlardan en önemlisi Silahlı Kuvvetler Birliği'dir (SKB).

14'lerin uzaklaştırılması ve yeni anayasanın şekillenmesi ile birlikte sivil yönetime geçişin hızlı bir ivme kazandığı izlenimi aslında pek doğru değildir. Bu dönemde Silahlı Kuvvetler'de sürece dair ciddi rahatsızlıklar ortaya çıkmıştır. Zaten darbenin başından beri MBK'ye karşı oluşan bir antipati söz konusudur. İktidarın MBK uhdesinde olması, Silahlı Kuvvetler'de kendilerinin iktidar çemberinin dışına atıldığı izlenimini ortaya çıkarmıştır. Muvazzaf subayların çoğuna göre, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları MBK'nin doğal üyeleri olmalıdır.⁷¹³ Var olan bu memnuniyetsizlik İstanbul ve Ankara'da ayrı ayrı yapılan oluşumuna yol açtı. Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB); İstanbul'da Refik Tulga ve Faruk

⁷⁰⁹ Karavelioğlu, a.g.e., s.168.

⁷¹⁰ Cumhuriyet, 03.12.1961, s.1.

⁷¹¹ Bilgiç, a.g.e., s.86.

⁷¹² Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin...", s. 354.

⁷¹³ Akyaz, a.g.e., s. 149.

Gürler'in kurduğu yapı ile Ankara'da Talat Aydemir ve Dündar Seyhan'ın alt rütbeli 70 subay ile kurdukları "Mürted" grubunun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Ordu içindeki parçalanmaya meydan vermemek ve orduyu MBK üyelerinin elinden kurtarabilmek için SKB'yi kurduklarını söyleyen Aydemir, SKB'nin amaçlarını şöyle sıralamıştır:

- a) TSK sebep ve saiki ne olursa olsun siyasete karışmıştır. Halen orduda bulunan SKB mensupları derhal siyasetle ilgilerini kesmelidir.
- b) Her kumandan ve subay astlarını kendine, kendini de bir derece üst kumandanına bağlamalıdır.
- c) Her kumandan ve subay yalnız kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı hiçbir siyasi tesir altında kalmamalıdır.⁷¹⁴

14'lerin tasfiyesiyle MBK içinde bulunan havacıların, sıranın kendilerine geleceğinden korkmaları ve ittifak arayışı içine girmeleri sonucunda, SKB'yi keşfetmeleri uzun sürmemiştir. Generaller ile Osman Köksal ve Sezai Okan, Cemal Madanoğlu tarafında yer alırken, diğer üyeler SKB'yi desteklemeye başlamışlardır.⁷¹⁵

SKB, kurulduktan sonra yukarı doğru genişlemiş, yüksek komuta kademelerinde bulunan komutanların katılımıyla şekli olarak hiyerarşik sisteme uygun hale gelmiştir. Komutanlardan Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Donanma Komutanı Necdet Uran, Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay 1961 ortalarında SKB'ye katılmış durumdadırlar. Grup 25 Ağustos 1961 günü Jandarma Okulu Şeref Salonunda Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk Paşa başkanlığında yeniden yemin etmişlerdir:

Türk Milletinin bekasını 27 Mayıs inkılap ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile MBK'nın müsbet icraatını destekleyeceğimi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi Türk milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine and içerim.⁷¹⁶

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, SKB teşkilatının yemin metnini 28 Haziran 1961'de tüm silahlı kuvvetlere açık tamim olarak göndermiştir. Sunay, metinde geçen TSK'nin siyasetten uzak kalması hususuna ağırlık vermiştir.⁷¹⁷

Üst rütbeli komutanların SKB'ye katılmaları aslında bir tepkinin ürünüdür. Generaller MBK üyelerinin silahlı kuvvetlere müdahale etmesini önlemek istemişlerdir. Diğer bir nedende alttan gelişen cunta hareketinin 27 Mayıs gibi bir harekete yönelmesi durumunda olayların dışında kalmak istememeleri ve bu yapılanmayı tepeden kontrol etme istekleridir.

İrfan Tansel Olayı

14'lerin tasfiyesinin zayıflatığı MBK ile SKB arasındaki güç gösterisinin ilk aşaması, SKB'nin en önemli hamisi İrfan Tansel'in tasfiyesi girişimiyle birlikte yaşanmıştır. Hava Kuvvetlerinin ordudaki kaynaşmadaki liderliği ve kontrol edilemezliği karşısında, kuvvet komutanını

⁷¹⁴ Aydemir, "Talat Aydemir'in Hatıraları...", s. 90

⁷¹⁵ Seyhan, a.g.e., s. 134.

⁷¹⁶ Öymen, a.g.e., s. 310.

⁷¹⁷ Neziroğlu, a.g.e., s. 1242.

değiştirme gibi bir tedbir düşünen Gürsel ve Sunay'ın, İrfan Tansel'i Washington'a görevli olarak göndererek, yerine Korg. Süleyman Tulgan'ı atamak istemeleri büyük bir infial yaratmıştır. Tulgan'ın atanma biçimine ve ismine karşı çıkan ve henüz Tuğg. rütbesini taşıyan Muhsin Batur yeni komutanı Eskişehir'e davet ederek kendisini komutanları olarak tanımayacaklarını açıklamıştır. Tulgan'a karşı Hava Kuvvetlerinin gösterdiği direnç karşısında Gürsel ve Sunay geri adım atarak İrfan Tansel'i tekrar kuvvet komutanlığına atarken bu kez Tulgan, emekliye sevk edilmiştir.⁷¹⁸ Tabii ki bu hadiseler birdenbire olmamıştır.

Korg. İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığından alınıp, Washington'a bir dış görevle yollanması girişimi karşısında Hava Kuvvetlerinde küçük çaplı bir ayaklanma çıkmıştır. Cemal Gürsel'in emirleri dinlenmez olmuştur. 1 Haziran 1961'de Genelkurmay Başkanı Sunay ile Cemal Gürsel, Hava Kuvvetlerinin alçaktan uçan jetlerinin ses hızını aşan tehdidi gölgesinde durum muhakemesi yapmak üzere bir araya gelmişlerdir.⁷¹⁹

Bundan sonrası tam anlamıyla bir devletin yönetiminin kimlere ne şekilde geçebildiğini göstermesi bakımından önemlidir. 7 Haziran 1961'de Devlet Başkanına isteklerin bildirildiği emir gibi 6 maddelik bir ultimatoma gönderilir. Bildirinin hazırlayıcısı Talat Aydemir'dir. Bildiri tam anlamıyla tehdit doludur.

- 1-Korgeneral İrfan Tansel, eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecektir.
- 2-Millî Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, K.K.K. Celâl Alkoç, II. Ordu K. Şefik İltar, Deniz K.K. Zeki Özak emekliye sevk edileceklerdir.
- 3-Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hv. K.K.'nın (İrfan Tansel'in) tanzim edecekleri listeye göre emekliye sevk edileceklerdir.
- 4-Korg. Cemal Madanoğlu Örfî İdare Kumandanlığından, Muhafız Alay Kumandanı Osman Köksal, Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak, MBK'deki vazifelerine döneceklerdir.
- 5-Orduda yapılacak tayin, terfi, tasfiyelere MBK karışmayacaktır.
- 6-MBK üyelerinden hiçbirini bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır.⁷²⁰

Süresi 24 saat olan kesin uyarı “aksi takdirde...” diye sona ermektedir. Ancak bütün isteklerin kabul edildiğine dair cevap daha 11'nci saatte gelmiştir. SKB, mücadeleyi kazanmış; İrfan Tansel görevine iade edilmiş; isimleri belirtilenler emekliye sevk edilmiş; Madanoğlu ve Köksal'ın ise MBK dışındaki vazifelerinden çekilmeleri sağlanmıştır.

21 Ekim Protokolünün İmza Altına Alınması

1961 Anayasasının kabulünden sonra, yapılan seçim kanunuyla birlikte 15 Ekim 1961'de seçimler yapılmış beklenenin aksine CHP birinci parti olmasına rağmen tek başına iktidar olamamıştır. CHP dışındaki diğer partiler AP, YTP ve CKMP ise, DP eğilimli seçmeni temsil ettikleri hususundaki güçlü kanaatin eşliğinde, toplam geçerli oyların yaklaşık % 62'sini almışlardır. SKB Cuntası artık buna tahammül edememiş; nitekim 21 Ekim 1961 günü Yıldız'daki Harp Akademisi binasında toplanan 10 general ve 28 Albay tarafından imzalanan 21 Ekim Protokolü diye adlandırılan metin, kayıt altına alınmıştır. Protokolün tam metni şöyledir:

⁷¹⁸ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. ss.94–96.

⁷¹⁹ Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975, s.173.

⁷²⁰ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, s.141.

Zabıt Varakası

1) Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları - aşağıda açık imzası bulunanlar - 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır.

a) Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, duruma fiilen müdahale edecektir.

b) İktidarı, Millet'in hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c) Bütün siyasi partiler faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2) İşbu Zabıt Varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir. 21 Ekim 1961 saat: 18.00⁷²¹

İmza sahipleri: Korg. Refik Tulga, Tümğ.Fikret Esen, Tümğ. Rafet Ülgenalp, Tüma. Bahattin Özülker, Tuğğ. Faruk Gürler, Tuğğ. Yusuf Alp mansü, Tuğğ. Faruk Güventürk, Tuğa.Celal Eyiceoğlu, Tuğa. Kemal Kayacan, Tuğa. İsmail Sankey, Kur. Alb. Behçet Özdemir, Kur. Alb. Doğan Özgöçmen, Kur. Alb. Suat Aktulga, Kur. Alb. Kur. Alb. Namık Kemal Ersun, Kur. Alb. Burhan Hunoğlu, Kur. Alb. Halim Kural, Kur. Alb. Recai Baturalp, Kur. Alb. Mehmet Bora, Kur. Alb. Vecihi Akın, Kur. Alb. Emin Aytekin, Kur. Alb. Ferit Erdoğan, Kur. Alb. Necati İşcan, Kur. Alb. Cemal Öcal, Kur. Alb. Bedrettin Demirel, Kur. Alb. Celal Ugan, Kur. Alb. Vahit Gürkan, Kur. Alb. Şerafettin Olcay, Kur. Alb. Necati Ogan, Kur. Alb. Sadettin Çankır, Kur. Alb. Nihat Aslantürk, Kur. Alb. Fikret Gökner, Hv. Kur. Alb. Rifat Erenulu, Hv. Kur. Alb. Emin Alpkaya, Hv. Kur. Alb. Turan Çağlar, Top. Alb. Celal Baykam, Dnz. Kur. Alb. Bülent Tarkan, Dnz. Kur. Alb. Zarf Çetindağ, Kur. Yb. Ahmet Gergeç.⁷²²

Çankaya Protokolü

Protokolün yankısı, özellikle siyasiler arasında sert karşılık gördü. Ancak iki taraf için de orta bir yol bulunması kararlaştırılmıştır. 23 Ekim 1961 günü Çankaya'da toplanan siyasi partilerin temsilcileri. 25 Ekim'i son müdahale günü olarak kabul eden 21 Ekim Protokolünü işlevsiz kılmak üzere bazı garantiler vermek mecburiyetinde kalmışlardır. 27 Mayıs'ın ilkeleri etrafında varılacak bir mutabakatla, ancak o zaman parlamento açık tutulacaktır. Bu çerçevede Çankaya Protokolü olarak adlandırılan metin hazırlanmıştır; söz konusu metin 4 maddeden oluşmaktadır:

- 1-Gürsel'in cumhurbaşkanlığı garanti edilecek.
- 2-Eminsular tekrar orduya dönmeyecekler.
- 3.147'ler üniversiteye alınmayacaklar.
- 4.Yassıada'da mahkûm edilenler affedilmeyecekler.

Çankaya Protokolünde kabul edilen bu hususların ilki, Başgil'in adaylığının bertarafı ile gerçekleştirilmiştir. Eminular da bir daha orduya dönmemişlerdir. Aslında, Silahlı Kuvvetlerden emekli edilmek suretiyle çıkarılan general ve subayların, ordudaki kadro şişkinliği gerekçesiyle emekli edildikleri, hiçbir zaman inandırıcı bulunmamıştır. EMİNSU çatısı altında toplanan bu subaylar, kendilerine İttihatçılar tarafından alaylı zabıtana

⁷²¹ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991, ss.191–193.

⁷²² İmzacılar için bkz. Öztuna/Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, s.146.

yapılanların aynısının yapıldığını iddia ederken, özellikle “3 Ağustos tarihinin, İttihatçıların tard ve tenzil-i rütbe” ettikleri günün yıldönümü olan tarihe rastlamasının tesadüf olmadığını ifade etmektedirler. EMİNSU'nun rütbeleri, tıpkı o dönemdeki Tasfiye-i Rütbe Kanunu uyanınca indirilen ve ordu içinde kalanların örgütü olması durumunda etkisinin ne seviyede olabileceği herhalde tahmin edilebilir.⁷²³ 147'ler ise ilerleyen süreçte tekrar üniversitelere dönebilmişlerdir. Yassıada'da mahkûm edilenler ise idam cezaları infaz edilenler müstesna, mahkûmiyetleri 1966'ya kadar sürmüş; siyasi haklarının iadesi ise ancak 1974 yılında sağlanabilmiştir.

22 Şubat Darbe Girişimi ve Sonuçlar

Darbe sonrası dönemde kurulan ilk hükümet olan CHP-AP Koalisyonu'nun ilk ciddi sınavı 22 Şubat 1962 günü gerçekleştirilmesi planlanan darbe girişimidir. Bu girişim sadece koalisyon için değil Meclis ve Senatonun varlığı ve devamı içinde önemli bir yere sahiptir.

SKB ve özellikle de Talat Aydemir, yönetime doğrudan el koyma dışında hiçbir müdahaleden tatmin olmamıştır.⁷²⁴ Talat Aydemir, 27 Mayıs darbesi öncesindeki gizli cuntalaşmaların merkezinde olan isimlerden biridir. Fakat 27 Mayıs esnasında Kore'dedir ve komiteye de alınmamıştır. Darbeden sonra yurda döndüğünde, geçmişteki katkılarının karşılığı olarak kadrosu Tümgeneral olan Kara Harp Okulu Kumandanlığına atanarak bir parça gönlünün alınmasının hedeflendiği söylenmektedir. Aydemir'i isyana sevk eden temel gelişmenin bir kez daha gerekleri yerine getirilmeyen müdahale kararının iptali olduğu söylenebilir. 9 Şubat 1962'de Balmumcu Çiftliğindeki Jandarma Tuğayında, İstanbul Valisi Korg. Refik Tulga'nın başkanlığı altında yapılan bir toplantı neticesinde imza altına alınan 9 Şubat Protokolü'ne rağmen, bir türlü müdahalenin gerçekleşmemesi, Aydemir'i kendi başına isyana sevk etmiştir. Aydemir, Havacıların muhalefetine rağmen başarılı bir darbe yapamayacağını öngörememiş; başarılı olduğu takdirde mütereddit duran önemli birliklerin kendisine katılacağını zannetmiştir. Silahlı Kuvvetlerin iki unsuru olan Havacılar ve karacılar arasındaki ihtilâf neredeyse bu kuvvetleri birbirleriyle savaşma noktasına getirmiştir. Teşebbüs öncesinde sağlanmaya çalışılan uzlaşma görüşmeleri esnasında Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Muhittin Önür gibi bir kuvvet komutanının hava kuvvetlerinden bir Tuğgeneral olan Hüsnü Özkan'dan ağza alınamayacak derecede galiz küfürleri hem de Genelkurmay Karargâhında yiyebildiği anlatılmaktadır.

Özguna ve Gökdemir, süreci şu şekilde anlatmışlardır:

Sonunda 'bir avuç Hava Kuvvetleri, iki avuç Kara Kuvvetleri' diye sözümler ona saygınlık yarısına girmiş, birbirlerine karşı alarına geçmiş; gıyapta vicahta, askerlik terbiyesinin de dışında, astlı üstlü birbirlerine söver, birbirlerini tehdit eder hale gelmişlerdir. 'İcap ederse çarpışınız!' diyor, babayığit! 'Efendi, kimin kuvvetini kime karşı kullanıp da, çarpışacaksınız? Babalarınızın çetelerini mi çarpıştıyorsunuz?' demek geliyor akla...⁷²⁵

Aydemir ateşli bir ihtilâlcidir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a bile kafa tutan bir haleti ruhiyeye sahiptir. Görüşmelerinden birinde silâhını masanın üzerine koyup, “*ya beni şimdi*

⁷²³ Bkz. Galip Vardar (Anlatan), *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003, s.122. Bkz. “235 General dün emekliye ayrıldı”, *Akşam*, 4 Ağustos 1960. Bunu, 25 hizmet yılını dolduran 885 astsubayın emekliye sevk izledi, bkz. *Milliyet*, 23 Eylül 1960.

⁷²⁴ Seyhan, a.g.e., s.175.

⁷²⁵ *Özguna/Gökdemir, Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, s.158.

vurun, ya da divanı harbe verin” diyebilecek kadar her şeyi açık seçik ortaya koyabilecek bir karakteri vardır.⁷²⁶

17 Şubat’ta çeşitli ordu birliklerinden gelen bazı temsilci kurmay subaylar Genelkurmay Başkanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı ve tabii senatörlerle görüşmüşler, büyük davaların ve çözümlerinin beklendiği TBMM’deki kısır çekişmelerin, küçük hesaplı didişmelerin ve Silahlı Kuvvetlere karşı girişilen tecavüzlerin, ordu bünyesinde yaralar açtığını ileri sürmüşlerdir.⁷²⁷

22 Şubat 1962 akşamı Aydemir Harp Okulu öğrencilerini yanına alacağı inancıyla harekete geçmiştir. Bir grup asker Muhafız Alayı Süvari Grubu Binbaşısı Fethi Gürcan emrinde harekete geçerek yeni atanmış olan Cihat Alpan’ı⁷²⁸ gözaltına almıştır. Fethi Gürcan güvendiği birlik ve subaylarla; o sırada içeride toplantı halinde olan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve birkaç bakanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK üyeleri olan Kuvvet Komutanları’nı gözaltına almıştır.⁷²⁹

Talat Aydemir, Millet Meclisi ve Senatonun derhal kapatılmasını ve atamaların durdurulmasını, gözaltına alınanların bırakılmasını ve Hava Kuvvetlerindeki cuntanın da cezalandırılmasını istemiştir. Genelkurmay’da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında yapılan; Başbakan, parti genel başkanları ve kuvvet komutanlarının katıldıkları toplantıda Aydemir’in istediklerinin kabul edilmemesine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Başbakan İsmet İnönü’nün radyoda yatıştırıcı konuşmalar yapmasını karar verilmiştir. YTP Genel Başkanı ve Talat Aydemir’in akrabası Ekrem Alican’ın Harp Okulu Komutanı ile yaptığı arabuluculuk görüşmesinde de bir sonuca varılmamıştır.⁷³⁰

Aydemir’e Genelkurmay tarafından gönderilen bir kurul, kan dökülmeden harekâtı durdurursa kimseye ceza verilmeyeceğini bildirmiş ve bu konuda İnönü’nün güvence veren mektubu kendisine iletmıştır.⁷³¹ Bunun ardından Aydemir, İnönü’nün teklifini kabul ederek teslim olmuştur. Meclis, İnönü’yü ertesi gün ayakta alkışlayarak karşılamıştır.⁷³²

İsen, hatıralarında darbe girişiminden sonraki gün Meclisin havasını şöyle ifade etmektedir:

23 Şubat sabahı Meclis yine bütçe müzakerelerine devam etmekteydi. Milletvekilleri sabah erkenden meclise gelmişlerdi. Koridorlarda birbirini kucaklayanlar, tebrik edenler, geceyi nerede geçirdiğini soranlar görülüyordu. Mecliste bir bayram havası esmekte, bu arada şakadan geri kalmayan bazı milletvekilleri, arkadaşlarına “gece yarısı elinde bavulla nereye gidiyordun” demekte idiler. Hemen hemen hepsi uykusuz bir gece geçirmişlerdi. Koridorlarda bakanların etrafında gruplar görülmekte, milletvekilleri gecenin tafsilatını en yakından yaşayanların ağzlarından duymak istemektedirler.⁷³³

Meclis müzakereleri sırasında verilen bir önerge kabul edilerek meclisin orduya şükran ve takdir duyguları iletilmişti. Oturuma bir ara başbakan da katılmıştı. Esasen o sabah oturum

⁷²⁶ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.156–157.

⁷²⁷ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.187-189; İsen, **a.g.e.**, s.37-38.

⁷²⁸ Cihat Alpan Cumhurbaşkanı’nca Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiştir. (1972-1978).

⁷²⁹ Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964, s.45-47,

⁷³⁰ Akyaz, **a.g.e.**, 202-205.

⁷³¹ Mektubun orijinali için bkz. Ömer Gürcan, **Fethi Gürcan’ın Harbiyelileri**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s.22.

⁷³² Gevgilili, **a.g.e.**, s.245.

⁷³³ İsen, **a.g.e.**, s. 65-66.

açılır açılmaz Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, geceki olaylar hakkında hükümet adına meclise bilgi vererek demişti ki:

Bütün yurt sahında Silahlı Kuvvetlerimiz vatan sevgisi ve meşru nizamı bağlilık yönünden parlak bir imtihan geçirmişler ve milletimizin en derin şükranına bir defa daha hak kazanmışlardır. Şunu da belirtmeyi borç sayıyoruz: Dün bütün partilerimizin mesul idarelileri hükümetle yan yana vazife başında bulunmuşlardır. Büyük meclise arz etmek isteriz ki, milletten ve anayasadan kuvvet alan hükümetimiz, bu milletin ayrılmaz parçası ve anayasanın yılmaz koruyucusu Türk Ordusu ile el ele her zamankinden daha kuvvetli olarak vazife başındadır.⁷³⁴

İnönü'nün darbe girişiminden sonra yaptığı açıklama oldukça serttir:

Anlaşıyor ki 27 Mayıs askeri ihtilalinin kolaylıkla muvaffak olması, cürete teşvik edici bir misal olmuştur. Düşünememişlerdir ki 27 Mayıs ihtilali bütün milletin vicdanında kemale gelmiş bir kurtuluş arzusunun neticesi olduğu için hemen halk tarafından benimsenmiştir. 22 Şubat'ta teşebbüs edilen hareket ise uğradığı tecavüzlere karşı ordudaki infiale ümit besleyen, kumanda ettiği kıtaları aldatan, ordunun başındaki büyük kumandanları kendileriyle beraber göstererek mektep talebelerini kandıran ve bir ihtilal hükümetinin başına geçmek isteyenlerin hareketi olmuştur.⁷³⁵

Talat Aydemir ise anılarında İnönü'nün bu konuşmasını nefretle karşıladıklarını belirterek; bu konuşma sonucunda Başbakan'ı alkışlayanları, 22 Şubat gecesi yaptıkları kirli işlerden dolayı korku içinde Ankara'yı terk eden milletvekilleri olarak tanımlar.⁷³⁶

İnönü, bu sert çıkışa rağmen darbe girişiminde bulunanların yargılanmayacağı sözünü vererek kan dökülmemesini amaçlamış ve mahkeme oturumlarının geniş ve tehlikeli bir dallanıp budaklanmaya yol açabileceğini düşünmüştür.⁷³⁷

Olayın iç basındaki akisleri “milletçe büyük bir badirenin atlatıldığı, demokratik rejimin kurtulduğu” şeklinde idi. Bütün gazeteler, olayın aşamalarını yazıyor, Başbakan İnönü'nün 23 Şubat sabahı Hava Kuvvetleri Komutanlığından ayrılırken söylediği şu sözleri yayınlıyorlardı: “Bugün dünyaya karşı; milletle, ordusu ile dev kuvvetinde bir Türkiye vardır.”⁷³⁸

Aynı gün yayımlanan Bakanlar Kurulu tebliğinde, hükümetin ordu ile el ele vazife başında bulunduğu belirtiliyor ve Türk Ordusunun parlak bir imtihan daha geçirdiği kaydediliyordu. Milli Savunma Bakanlığı tebliğinde de “*Hükümete karşı bir hareket*” yapıldığı resmen açıklanarak bu harekete katılan birlikler sayılıyordu.⁷³⁹

Akis Dergisi'nin bu olayları takiben yayınladığı yazının bir bölümü de manidardır. Dergi, 22 Şubat gecesi hükümete karşı girişilen kısmi başkaldırmayı, bir darbe planı içerisinde yapılan bir hareket olarak gösteriyordu. Bununla ilgili olarak teşebbüse geçenlerin darbe planlarını da çizmişti:

⁷³⁴ Cumhuriyet, 23.1.1962, s.1.

⁷³⁵ Tercüman, 27.2.1962, s. 1.

⁷³⁶ Aydemir, “Talat Aydemir'in Hatıraları...”, s. 174.

⁷³⁷ Hale, “Türkiye'de Ordu...”, s.142.

⁷³⁸ Milliyet, 24.1.1962, s.1.

⁷³⁹ Cumhuriyet, 24.2.1961, s.1.

İhtilal planının esasını hükümet darbesi teşkil etmektedir. Hazırlıklara göre Büyük Meclis işgal olunup feshedilecek ve -kritik personel- diye adlandırılan, bir takım kimseler nezaret altına alınacaktı. Bunlar devletin, hükümetin, partilerin mesul büyükleri ve parlamentonun bazı üyeleridir. Ancak tevkifler yapılmayacak, hiç kimse muhakeme olunmayacaktı. Derhal askeri bir idare kurulacak ve Başkomutan yetkisini haiz bir albay devlet başkanı, bir albay da hükümet başkanı olarak işi ele alacaklardı. Bunlar bir hükümet ile biri yüksek, diğeri adi iki meclis kuracaklardı.⁷⁴⁰

Bu olay Cumhuriyet Senatosu gündemine 27 Şubat 1962 tarihinde gelmiştir. Partileri temsilen Hıfzı Oğuz Bekata, Osman Saim Sarıoğullu, Cemal Tarlan, Niyazi Ağırnaslı, tabii üyeler Mucip Ataklı ve Kazım Orbay TSK'ya iletilmek üzere şu mesajın verilmesi teklifini Senatoya sunmuştur:

Büyük Türk Milletinin ayrılmaz bir parçası olan ve yeminine daima sadık kalan Kahraman Ordumuz; temeline şerefini koyduğu Cumhuriyet Anayasası'nı, demokratik nizamı, vatan ve millet bütünlüğünü her zaman, her yerde ve her şeye rağmen koruyacağını 22 Şubat 1962 Olayları'yla bir daha ispat etmiştir. Bu suretle aziz milletimizin büyük bir badireden kurtarılması karşısında, bu hareketi şükranla layık bulan Cumhuriyet Senatosu, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne olan millet ölçüsündeki takdir ve güvenini teyit ve tekrar etmekle bahtiyardır.⁷⁴¹

Bu mesaj Senatoda alkışlarla karşılanmıştır. Bunun ötesinde Senatoda bu olayın gelişimi ile ilgili konuşma yapılmamış, yalnız bu mesajla yetinilmiştir. Asıl tartışmalar “Tedbirler Yasası Tasarısı” görüşmelerinde yaşanacaktır.

22 Şubat Olayı, 27 Mayıs ve Anayasa'ya karşı düzenlenmiş bir karşı hareket olarak tanımlanmıştır. İnönü başkanlığında toplanan Meclis Komisyonu acil önlemlerin alınması için çalışmalarına başlamıştır. Bununla birlikte olaya karışan 20 subay emekliliğe ayrılmak zorunda bırakılmıştır.

22 Şubat harekâtının başarısız olmasının temel nedenleri saptamak zor değildir. Üst rütbeli komutanlar ikinci bir darbe fikrine karşı çıktı ve ordunun büyük bir kısmı komutanlarına sadık kalmışlardır. Eski bir asker olan İnönü'nün hükümetin başında olması olgusu, subay çoğunluğunun sadakatini sağlamada oldukça faydalıdır. Aydemir'in bir iç savaş başlatabileceği anlar olmuş, fakat sonunda kendisine yenilmiştir.⁷⁴²

İhtilalin önemli isimlerinden Orhan Erkanlı, 22 Şubat olayına farklı bir bakış açısıyla bakmıştır. Ona göre 22 Şubat'ın hakiki lideri Talat Aydemir değil, Dündar Seyhan'dır. Fakat Aydemir, Harp Okulu talebeleri tarafından çok sevildiği için önde tutulmuş ve gösterilmiştir. Dündar Seyhan ise, bu hareketi daha doğrusu muhtemel bir hareketi 14'ler adına hazırlamış, örgütü güçlendirmiş ve kendine göre uygun bulunduğu tarihte yanlışlıkla düğmeye basmıştır. Bu konu hakkında şunları söyler:

Bir senelik gayretler sonunda orduda bize bağlı olan subaylara, ihtilali devam ettirmek isteyenlere, çeşitli vasıtalarda Albay Dündar Seyhan'ın bizim temsilcimiz olduğunu, kendisinin vereceği talimat dahilinde hareket edilmesi gerektiğini duyurmuş, 14'lere taraftar olanları Albay Seyhan vasıtasıyla Albaylar Cuntası'na

⁷⁴⁰ Akis, 04.03.1962.

⁷⁴¹ CSTD, C: 3, B: 40, 27.2.1962, s.64.

⁷⁴² Hale, “Türkiye’de Ordu...”, s. 141.

bağlamıştık. 22 Şubat ayaklanmasını yapanlar; zırhlı birlikler ve Harp Okulu idi. Harp Okulu’nu Aydemir sürüklemiş, zırhlı birlikler de bizim için, bizim temsil ettiğimiz devrimci fikirler, ihtilalci metotlar için harekate katılmışlardır. Bunun dışında 22 Şubat öncesindeki cuntalar devrinde, ordu içinde bu işlere girmeyen subay kalmamıştı.⁷⁴³

Hükümet, İnönü’nün Talat Aydemir’e verdiği yargılanmama sözünü temel alan hukuki düzenlemeyi gerçekleştirmek için bir tasarı hazırlayarak Meclis’e göndermiştir. Herhangi bir cezai tahkikata uğramayacakları öngörülerek emekliye sevk edilen Talat Aydemir ve arkadaşları gazetelerde verdikleri demeçlerde yargılanmanın kendileri açısından bir şeref meselesi haline geldiğini belirtiyor, çıkan kanunun kendilerinden çok ordudaki üst düzey komutanları korumaya yönelik olduğunu altını çiziyorlardı.

Sivil otorite ve hiyerarşi, cunta karşısında yaptıkları ittifak ile iktidarlarını korurken, gelecekte gerçekleşebilecek hiyerarşi dışı müdahaleye zemin hazırlayacak ve cunta eğilimlerini arttıracak olan yargılanmama sözüyle de kendi ipini çekme riskini de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle eleştirilen İnönü, 21 Mayıs’taki darbe girişiminde Aydemir için en ufak bir taviz vermeyecektir.

27 Mayıs’ı takip eden bu darbe teşebbüsünün ayrıntılarından çıkarılacak genel sonuçların en önemlisi, subay kademesindeki ordu mensuplarının vahim derecede politize oldukları ve özellikle 1963 tasfiyesine kadar geçen üç yıllık dönemde hayret uyandıracak şekilde küçük gruplaşmalara bölünerek mesleki disiplinden uzaklaşmalarıdır. 27 Mayıs ve ertesindeki dönemin, Türk tarihinin genel seyri içinde ancak olmaması gereken vahim bir parantez, en hafif tabiriyle bir dizi talihsizlikler silsilesi olarak kabullenilmesi gerekmektedir. 27 Mayıs’ın en büyük fenalığı, sanılan aksine DP iktidarına değil, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne dokunmuştur. O devirle ilgili hatıra kitaplarında subayların birbirine silah çekmesi veya birbirlerinin aleyhinde bulunması, “vaka-i adiyе” sayılacak derece sıradan ve sık karşılaşılan olaylardandır. Türk ordusu 27 Mayıs’ta büyük bir travma geçirmiş ve darbenin menfi tesirlerinden uzun süre kurtulamamıştır. O derece ki, 12 Eylül 1980 darbesinin mimarları, işte bu yüzden daha sonraları 27 Mayıs’ta düşülen hataları tekrarlamadıkları için kendileriyle gurur duyabilmişlerdir.⁷⁴⁴

Orhan Erkanlı’ya göre 22 Şubat’ın başarısızlık sebebi Talat Aydemir’in hataları ve yetersizliğidir: “Şartlar müsait olmadığından başarılı olamadı” hükmü yanlıştır. “Türkiye’de her zaman ihtilal şartları vardır, kısa zamanda oluşturulabilir. Önemli olan ilk vuruşu hedefe ulaştırmak, yani mevcut olan iktidarı yıkmaktır. Türkiye’de bir radyo mesajıyla meşru hükümetler iş başından atılabilmektedir.”

22 Şubat olaylarının başarıyla bastırılması CHP-AP hükümetini bir süre için daha görev başında tutmuştur. Ancak olayların faillerinin yargılanması ve affedilmesi tartışmaları hükümeti olumsuz yönde etkiledi. Zaten tutuklu DP’lilerin affı konusu gündemdeki tazeliğini koruyordu ve CHP-AP arasındaki en büyük münakaşa sebeplerinden birisidir. Üzerine 22 Şubatçıların affı da eklenince, koalisyon hükümetinin çözülme süreci başlamıştır.

⁷⁴³ Erkanlı, a.g.e., s. 189.

⁷⁴⁴ Ahmet Turan Alkan, “27 Mayıs’ın İhtilalinin Zedelediği Kurumlar” **Aksiyon Dergisi**, No. 589, İstanbul, 2006, s. 15–16.

Tedbirler Kanunu

22 Şubat olaylarının ardından Ankara’da yaşanan panik havası yerini bir daha bu olayların yaşanmaması için alınacak tedbirler hakkındaki görüşmelere bırakmıştır. Bunun için 27 Şubat’ta toplanan Meclis’te bu konu görüşülmüştür. Toplantıdan bir ara çıkan Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu ve Basın-Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoglu Meclis Basın Bürosu’na gelerek basın mensuplarıyla görüşmüşlerdir. Bu arada Adalet Bakanı Kurutluoğlu şunları söylemiştir:

27 Mayıs ihtilalinin meşruiyetine karşı girişilen açık ve kapalı her türlü tahrik ve tecavüzleri ve Anayasa nizamını bertaraf etmeye matuf hareket ve davranışları kesin olarak önlemek kararı ve başbakanın daveti ile toplanan hükümet ve dört parti temsilcileri gerekli esasları tespit etmek üzere vazifelendirmiş olduğu komisyonun ön hazırlıklarını gözden geçirmek için toplanmıştır. Alınması düşünülen tedbirler arasında konuşulması gereken mevzular henüz kesin ve nihai şeklini almamıştır. Çalışmalara devam edilmektedir. Alınması düşünülen kanuni tedbirler tamamen anayasa çerçevesi içinde olacaktır. Bunun hilafına olan şayialara itibar edilmemesi lazımdır.⁷⁴⁵

22 Şubat Olayları’nın ardından Tedbirler Yasası Tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı Anayasa Komisyonunda görüşülürken hukukçulardan da görüş istenmiş, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Faruk Erem bu tasarının Anayasa’ya aykırı olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Komisyona iletilen tasarının en önemli gerekçesi olarak 27 Mayıs 1960 Devrimi’nin yersiz, haksız veya gayrimeşru olduğu yolundaki tahriklerin; demokratik düzenin, insanların temel hak ve hürriyetlerinin zamanla yok olmasıyla sonuçlanacak bir mahiyet taşıdığı vurgulanmıştır. Demokratik düzenin Türkiye’de yürütülemeyeceği ve yerine totaliter bir rejim getirmek gerektiği kanaatini yaymak isteyen hareketlerin de hangi sebeplerle dayanırsa dayansın, Anayasal düzeni bozabileceği belirtilmiştir.⁷⁴⁶

Bu şekilde başlayan yasa görüşmeleri 3 Mart 1962’de sonuçlanmıştır. 5 Mart’ta Senato’da da bu konuyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. AP’li Senatör Hasan Kangal, senatörlerin Millet Meclisi’nden geçen yasaların süzgeci olduğunu belirterek, Yasanın aceleyle Senato’dan geçmesi önerine karşı çıktığını ifade etmiş ancak bu kabul görmemiştir.⁷⁴⁷

CHP’li Muhittin Kılıç ise Yasanın Tahkikat Komisyonuna benzerliklerine temas ederek özellikle basına verilecek cezaların ağır olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁸ Tabii Senatör Amil Artus da 27 Mayıs’ı zedelemeye yönelik birtakım zararlı gayretler olduğunu belirterek bu tahriklerin, milletin bir kısmını diğer kısmına düşman ettiğini, milleti ikiye böldüğünü ve 27 Mayıs’ı yapanlara ve onu destekleyenlere karşı kin ve düşmanlık hisleri oluşturduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs’ı yapanların ve destekleyenlerin de karşı tarafta bir hoşnutsuzluk ve hatta düşmanlık hissi doğurduğunu vurgulayan Artus, bu tahriklere son verilmesi için dört parti liderinin bir araya gelerek oluşturdukları Tasarayı desteklemeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Cumhuriyet, 28.02.1962, s. 3.

⁷⁴⁶ Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:3 B:43, 5.3.1962, s.2.

⁷⁴⁷ **CSTD**, C:3, B:43, 5.3.1962, s.130.

⁷⁴⁸ **CSTD**, C:3, B:43, 5.3.1962, s.131-134.

⁷⁴⁹ **CSTD**, C:3, B:43, 5.3.1962, s.135-136.

CHP'li Turgut Göle de CHP'nin genel görüşünün aksine yasanın Anayasa'ya uygun olmadığını belirtmiştir. Bu yasayla hür basının sesini kısma mecbur olmasını, vatan ve rejimin çıkarları için zararlı gördüğünü, demokratik rejimin her şeyden önce basın özgürlüğüyle belli olduğunu ve bu şekilde yaşadığını vurgulamıştır. Demokrasi mücadelesinde siyaset adamlarından çok fazla çile çekmiş, hapis hane köşelerinde yıllarını geçirmiş cefakâr basın mensuplarını bu ağır kayıtlarla sınırlandırılmayı doğru bulmadığı vurgulayarak tasarıya karşı çıkmıştır.⁷⁵⁰

Genel olarak tasarı aleyhinde AP Senatörleri söz alarak konuşmuşlardır. Altı saat süren görüşmelerden sonra yapılan oylama sonucunda tasarı 21'e karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Bu yasa Senato'nun karşılaştığı ciddi bir sınıvıdır. 12 YTP, 7 AP, 1'er CKMP ve CHP Senatörü ret oyu vermiştir. Çekimsizlerin çoğu da YTP'li senatörlerden oluşmuştur.⁷⁵¹

Tedbirler Yasası dört partinin ittifakıyla Meclis gündemine getirilmiştir. Bu yasanın çıkması için elinden geleni yapan parti liderleri aleyhte oy kullananların partilerinden ihraç edileceklerini açıklamışlardır.⁷⁵² Hatta bunu yerine getiremeyen YTP Genel Başkanı Ekrem Alican görevinden istifa etmiştir.⁷⁵³

Toker o günü anlarında şu şekilde anlatır:

Meclisin 3 Mart'ta yaptığı toplantı da unutulmaz bir oturum oldu. Gün cumartesiydi. Buna rağmen, yaklaşan ramazan bayramından önce yasanın çıkarılması zorunluydu. Yasanın hazırlayıcıları Meclis kürsüsüne teker teker gelip ihtiyacı anlattılar. Beş hazırlayıcı Başbakan İnönü, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, AP Genel Başkanı Rağıp Gümüşpala, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı idi. Bundan dolayıdır ki İsmet Paşa o gün yaptığı konuşmada kapalı bir rejime geçildiği yolundaki eleştiriyi “Bir mecliste temsil edilen bütün partilerin müşterek getirdiği bir kanunla kapalı rejim kurulur mu?” diye yanıtlayabildi. Anayasaya aykırılık iddialarına karşı da Anayasa Mahkemesi'nin bir aya kadar kurulacağını, eğer yasayı anayasaya aykırı bulursa iptal edeceğini söyledi. Evet, siyasi partiler üzerlerine bomba düşmüş gibi bir durumdaydılar ve Tedbirler Kanunu'yla liderler o sahaya bir çekidüzen verme imkanı kazanmışlardı. Ama üzerine bomba düşmüş gibi bir kurum daha vardı: Ordu... Üstelik o sahaya düzen verme görevinde İsmet Paşa, partiler konusunda bulunduğu anlayışlı yardımlardan, desteklerden de yoksundu ve Cumhurbaşkanı ile çevresi “Sunay'ı illa emekli et” diye diretiyorlardı.⁷⁵⁴

Parti liderlerinin hepsi tedbirleri desteklemiştir. Partileri içinde bunun gerekliliğinin savunuculuğunu yapmışlardır. Getirilen tedbirler özgürlükleri kısıtlamış, düşüncelerini söylemek bazı konularda imkânsızlaştırmış, bazı yayınlar durdurulmuştur. Çıkarılan yasa temel olarak iki hedefe karşı saldırıyı şiddetle yasaklamaktır: 27 Mayıs'a rejimine ve orduya karşı.⁷⁵⁵ Meclislerden geçerek kabul edilen Yasa, şu temel hükümleri içermiştir:

A) Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruiyetini kaybettiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile de tespit edilen Demokrat Parti iktidarına karşı

⁷⁵⁰ CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.140.

⁷⁵¹ CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.181-182.

⁷⁵² Cumhuriyet, 02.03.1962, s.1.

⁷⁵³ Cumhuriyet, 07.03.1962, s.1.

⁷⁵⁴ Toket, “Demokrasimizin... (1961–1965) ...”, s. 88–89.

⁷⁵⁵ Toket, “Demokrasimizin... (1961–1965) ...”, s.88–89.

direnme hakkını kullanarak, normal demokratik rejimi bütün teminatıyla kurmak amacıyla Türk Milleti'nin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni söz, yazı, haber, havadis; resim, karikatür vesair vasıta ve suretlerle yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde göstermeye çalışanlar;

B) 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni zedeleyecek şekilde, bu devrimin neticesi olarak Yüksek Adalet Divanınca veya sair kaza mercilerine verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretle kötülenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde kötülemeye çalışanlar veya neticelenmiş hazırlık, ilk ve son tahkikat ve infaz safhalarıyla ilgili resim, hatırat, röportaj yayanlar veya beyanat verenler;

C) Mahkumiyetlerinin infazı süresince (B) bendinde sözü geçen mahkumlara atfen siyasi veya 27 Mayıs Devrimi'ni zedeleyici mahiyette uydurma beyanını basına verenler veya basın yolu ile yayanlar veya alenen nakledenler;

D) 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterecek surette, feshedilmiş Demokrat Parti'nin iktidarını övenler veya müdafaa edenler;

E) Mensup oldukları partinin feshedilmiş Demokrat Parti'nin devamı olduğunu ileri sürenler veya herhangi bir parti lehine bu tarzda faaliyet gösterenler veya propaganda yapanlar; bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.⁷⁵⁶

Celal Bayar anılarında bu Yasanın çıkması hakkında şunları söylemiştir:

“Tedbirler Yasası, Meclisten çıktı. Malum bu kanun, basını -evvelkisine nazaran- daha fazla kayıt altına almakta, Demokrat Parti'yi, lider ve ileri gelenlerini övmekten, iktidarımızın vücuda getirdiği eserleri bahis konusu etmekten, Yassıada mahkemeleri kararlarını tahlilden, ve mahkemenin cereyan şekliinden ve hakimleri tenkitten men etmektedir. Azami üç kişinin yanında bu yolda konuşulduğu takdirde senelerce hapis cezası vardır. Buna mukabil aleyhimizde bulunanlar için kapıyı ardına kadar açık tutmaktadır...⁷⁵⁷

Bu görüş aynı zamanda af bekleyen siyasi mahkumların AP'ye yapacakları baskının gerekçesini oluşturmuştur. Zaten bu baskı, kurulan Koalisyon Hükümeti'nin sonunu hazırlamıştır. 22 Şubat Olayı'nın bastırılmasının ardından, bir yandan 22 Şubatçıların mevcut siyasi kadro ile demokrasi kurulamayacağı açıklamaları; bir yandan da AP Grubu'nun siyasi af konusunda aldığı kararı açık bulmayan İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962'de istifa etmiştir. Koalisyonun bitiş sebebi olarak AP'yi işaret etmiştir. İnönü:

CHP ile AP arasında Hükümette anlaşma olmasına karşılık Meclis içinde ve partilerin kendi içinde anlaşma olmamıştır. Esasen buhran da bu yüzden çıkmıştır. Bunun başlıca sebebi evvelce de söylediğim gibi -bir koalisyon kurulduğu zaman merkez idarecilerini ve genel başkanlarını hükümete sokmak lazımdır diye vasiyet edeceğim demiştim-. Bunu bir tarihi hatıra olarak anlatmamın sebebi ilerisi için istifadeyi sağlamaktır.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:3, s.B:43, 5.3.1962, s.2.

⁷⁵⁷ Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.24.

⁷⁵⁸ CHP, **1962'de CHP'nin Görüşü**, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1962.

diyerek, Rağıp Gümüşpala'nın Hükümet'te üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediğini öne sürmüştür.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı ve 1964'te Kontenjan Senatörü olan Nadir Nadi, demokratik gereklerin bir türlü yerine getirilemediğinden hükümetin istifası etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir:

İsmet İnönü'nün karma hükümet başkanlığından çekilmesi ile patlak veren buhran, aslında tek başına bir hükümet buhranı değil, fakat yedi aydır sürüp giden müzmin bir rejim buhranının sadece bir safhası, belki de önemsiz bir safhasıdır... Bizim buhranın nedeni şu ya da bu politika kombinezonu ile değil, doğrudan doğruya rejimle, rejimin bünyesi ile ilgilidir. Soyut demokrasi sevdasından vazgeçip de Atatürk ilkeleri ışığında Türk demokrasisinin gerekli kıldığı şartları yeniden yaratmadıkça hiçbir zaman buhrandan kurtulamayacağımıza artık inanmalıyız...⁷⁵⁹

21 Mayıs Darbe Girişimi ve Sonuçları

İnönü'nün kurduğu II. Koalisyon döneminin en önemli olayı Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimidir. İsmet Paşa, Talat Aydemir'in böyle bir girişimde bulunacağını bilmektedir ve buna göre önlemlerini almıştır.⁷⁶⁰ Aydemir ise İstanbul'dan kısmi destek görünürken, Ankara'da güvendiği Binbaşısı Fethi Gürcan'la Harp Okulu'nun komutasını yeniden alarak darbe girişiminde bulunmuştur. Radyoevini ele geçirmeleri ve TBMM'yi feshettiklerin açıklamaları arka arkaya gelmiştir. Fakat radyoevini ellerinde tutamayan Aydemir ekibi, beklenen desteklerin gelmemesi ile birlikte yenilgiyi yavaş yavaş kabul etmeye başlamıştır. Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetlerin hala hükümetin emrinde olduğunu açıklaması ile birlikte Eskişehir'den kalkan uçakların Harp Okulu üstünde alçak uçuş yapmaları Aydemir'in tüm ümitlerini yok etmiştir. Ankara'da Aydemir ve Fethi Gürcan, İstanbul'da Osman Deniz başta olmak üzere tüm Harp Okulu öğrencileri cezalandırılmış ve girişim başarısız olmuştur.⁷⁶¹

Olay üzerine Senato'da konuşan İnönü: “Olayların memleket açısından ne derece elem verici olduğunu belirtmeye lüzum yoktur. Vazife şehitleri vermiş olmamız teessürümüzü derinleştirmektedir. Tek tesellimiz, demokratik rejimin ve Anayasa hakimiyetinin bu imtihandan da başarı ile çıkmış olmasıdır. Dün gece de söylediğim gibi, Türkiye'de demokratik rejim ebediyete kadar şerefle yaşayacaktır”⁷⁶² diyerek demokrasinin atlattığı bu ağır badireden duyduğu mutluluğu beyan etmiş ve Senato'dan büyük alkış almıştır. Ancak Senato'nun 21 Mayıs 1963 tarihli oturumunda İnönü'nün demeci, hükümetin tebrik edilmesi ve girişimi bastırmak için ölenlerin şehit muamelesi görmesi yönündeki teklif haricinde başka bir konuşma olmamıştır.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Nadir Nadi, “Başlayan Değil, Süren Buhran”, **Cumhuriyet**, 1.6.1962, s.1.

⁷⁶⁰ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, 2. Bs, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991,s.240.

⁷⁶¹ **Cumhuriyet**, 22-23.4.1963.

⁷⁶² **CSTD**, C:11, B:65, 21.5.1963, s.249.

⁷⁶³ **CSTD**, C:11, B:65, 21.5.1963, s.250.

Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu anılarında İsmet İnönü’yü bu konu hakkında defalarca uyardıklarını, ancak İnönü’nün Genelkurmay’dan emin tavrı ile birlikte konunun üzerinde fazla durmadığını bu nedenle MBG olarak İnönü’ye sitem ettiklerini yazmıştır.⁷⁶⁴

Senato’da bu olay üzerine yaşanan sessizlik, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Karargâhı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından Talat Aydemir ile Fethi Gürcan’ın ölüm cezasının yerine getirilmesine; Erol Dinçer, Osman Deniz hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesine dair Millet Meclisinden gelen Anayasa Komisyon Raporu görüşmelerinde bozulmuştur. TBMM, idamlar hakkındaki son kararı 28 Ocak 1964 tarihli Senato ile yapılan ortak oturumda vermiştir. Aynı gün Meclis’te büyük bir kavga da yaşanmıştır. AP Milletvekili Sait Yücesoy darbenin başarılı olması halinde yine birtakım adaletsiz uygulamalar olacağı yönündeki sözleri Meclisi karıştırmış, Yücesoy konuşmasına:

“Bugüne kadar neden bir komünistin burnu kanamadı. İhtilalleri yapanlar ne Türk ordusu ne de şerefli subaylardır. İhtilali yapanlar maskelenmiş komünistlerdir” diye devam edince ortam iyice karışmış ve oturuma kısa bir ara verilmiştir. Verilen arada kulise çıkan tabii senatörler kendilerine komünist dediği için Sait Yücesoy’a saldırıda bulunmuşlar, araya AP’liler girince Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler AP’lilerin hepsini itham eden sözler söylemiş, bu sefer de tabii senatörler saldırıya maruz kalmışlardır.⁷⁶⁵ Bu tatsız olaylar Senato’nun ilk açılışından itibaren süregelen gerginliklerin yansımasıdır.

Yapılan görüşmelerde söz alan CHP İzmir Senatörü Enis Kansu idaman hiçbir şekilde terbiye edici bir mahiyeti olmadığını ve bu kararın infazının Harp Akademisi mensupları ile bir kısmı subaylar için bir daha silinemeyecek ve kabulü hiçbir zaman mümkün olmayacak duruma sokacağını dile getirip idamların yerine getirilmemesini teklif etmiştir.⁷⁶⁶

Emekli bir asker olan, AP Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ da tıpkı Enis Kansu gibi memleketin birlik ve beraberliğe en çok muhtaç olduğu bir zamanda Yüksek Senatonun büyük şefkat ve merhamet hislerini kullanarak idama mahkûm edilen Talat Aydemir, Fethi Gürcan’ın cezalannın da diğerleri gibi müebbet hapse çevrilmesini talep etmiştir. Tabii Senatör Kadri Kaplan ise idam istenen şahısların nihayetinde Atatürkçü bir zihniyetten geldiklerine inanmak istediğini ve bu doğrultuda hatalarının affedilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir. YTP Bolu Senatörü Sırrı Uzunhasanoğlu sert bir konuşma yaparak, bu suçu babası işlese ipini kendi elleriyle çekeceğini beyan etmiştir.⁷⁶⁷

Anayasa Komisyon Raporu’nda Mucip Ataklı ve Kadri Kaplan, idamlar konusunda muhalif kalmışlar ve bunu muhalefet şerhinde beyan etmişlerdir. 10-11 Mart 1964 tarihinde yapılan uzun görüşmeler sonucunda Talat Aydemir için 82 kabul, 26 ret, 9 çekimser ve 8 boş oyla, Fethi Gürcan için 63 kabul, 35 ret, 13 çekimser oyla idam edilmeleri yönünde karar çıkmıştır.⁷⁶⁸

Bu oylamada tabii senatörlerden Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Kadri Kaplan ve Muzaffer Yurdakuler ret oyu vermiş; Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Osman Köksal, Sami Küçük, Mehmet Özgüneş, Mehmet Şükran Özkay, Haydar Tunçkanat

⁷⁶⁴ Karavelioğlu, a.g.e., s.186.

⁷⁶⁵ Milliyet, 29.01.1964, s.7.

⁷⁶⁶ CSTD, C:19, B: 49, 10.3.1964, s.193.

⁷⁶⁷ CSTD, C:19, B: 49, 10.3.1964, s.193-195.

⁷⁶⁸ CSTD, C:19, B: 50, 11.3.1964, s.235-250.

ise idamı kabul etmişlerdir.⁷⁶⁹ Yapılan oylamada Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın farklı renklerde oy kullanmaları ilginçtir. Çünkü bu iki senatörün tabii senatörlerin havacı kanadını oluşturmuştur. Ataklı ve Tunçkanat, eski üniformalarını giyerek gittikleri Hava Kuvvetleri Karargâhında, Aydemir'in 03:00 sularında harekete geçeceğini bildirmişlerdir. Bununla beraber Tunçkanat, Meclis Muhafız Alayı'nı da alarma geçirmiş, böylece iki Senatör Aydemir'in ilk girişiminin başarısız olmasında önemli paya sahip olmuşlardır.⁷⁷⁰

Ataklı ve Tunçkanat'ın bu girişimleri karşısında Talat Aydemir, anılarında tabii senatörlerden ve Refet Aksoyoğlu'nun da bir darbenin hazırlığında olduğunu Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Haydar Tunçkanat, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner ileri sürmüş ve Hava Kuvvetlerini alarma geçiren Tabii Senatörleri “CHP'ye hizmet eden senatörler” olarak adlandırmıştır.⁷⁷¹

Ayrıca yine Aydemir anılarında 21 Mayıs için düzenli koordinasyon toplantıları yapıldığını anlatır. İlk koordinasyon toplantılarına katılanlar bir bakıma darbenin kadrosunu oluşturmuştur. Bunların arasında Bedii Faik, Celal Sungur, Prof. Cihat Abaoğlu, zamanın Tıp Fakültesi Dekanı Halit Ziya Konuralp, Hukuk Fakültesi Dekanı Naci Şensoy, Prof. Lütfi Duran, Cemal Yıldırım gibi isimler vardır. Tabii bu koordinasyon toplantılarına, zaman zaman 14'lerden Orhan Erkanlı, Fazıl Akkoyunlu, Tabii Senatörler Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Sezai Okan da katılmışlardır.⁷⁷² Kontenjan Senatörü Burhanettin Uluç Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel ve Kara Kuvvetleri Komutanı Nazmi Karakoç'tan yeni müdahale için destek girişimlerinde bulunmuştur.

Ancak bu kişiler kendisini yarı yolda bırakmışlardır. Tabii Senatör Mucip Ataklı Aydemir'in son işbirliği çağrısı için gönderdiği kişiye “Talat, artık hiçbir kuvvete sahip değildir, tamamıyla zayıfladığını hissettiği için bizim kuvvetimize sığınmak istiyor. Kendisi ile iş birliği yapamayız” diyerek göndermiştir.⁷⁷³

TBMM'nin kabul ettiği 480 Sayılı Yasa ile haklarında ölüm kararı onaylanan Süvari Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964 günü ve Kurmay Albay Talat Aydemir 5 Temmuz 1964 günü idam edilmişlerdir.⁷⁷⁴ Diğer tutukluların cezaları 1966'da çıkarılan Af Yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır. Bununla birlikte müdahale girişimleri sürecinde Aydemir'e destek çıkan bir kısım tabii senatörlerin ise hiçbir adli soruşturmaya tabii tutulmaması da değinilmesi gereken bir noktadır. Anılardan anlaşılabilir; bu kişiler darbe girişimine önce destek vermişler daha sonra da darbenin zor olacağı düşüncesine kapılıp bundan vazgeçmişlerdir. Darbe sürecinden sonra da hiçbir şekilde makamları ve konumları sarsılmadan siyasete devam etmeyi sürdürmüşlerdir.

Demokrat Partililerin Af Sorunu

1961-1971 döneminin en önemli gelişmelerinden biri de af sorunudur. Bu dönem, AP için mağduriyetin en fazla hissedildiği bir dönem olduğu için Mecliste ve Senatoda partinin temel

⁷⁶⁹ CSTD, C:19, B: 53, 17.3.1964, s.526.

⁷⁷⁰ Cumhuriyet, 22-23.5.1963, s.1-3.

⁷⁷¹ Aydemir, a.g.e., s.113-133.

⁷⁷² Altuğ, “27 Mayıs'tan 12 Mart'a...”, s.255.

⁷⁷³ Aydemir, a.g.e., s.201-203.

⁷⁷⁴ Cumhuriyet, 27.6.1964, s.1.

hak ve hürriyetler vurgusu öne çıkarılmıştır. Bu devrede AP gerek Mecliste gerek Senatoda, gücünü hissettiren 27 Mayıs cephesi ittifakına karşı, sürekli milletin gasp edildiğini savunduğu haklarından, şikayet hakkından, adil yargılamadan, hukuk devletinden söz etmiştir.⁷⁷⁵

AP Genel Başkanı Rağıp Gümüşpala Akşehir'deki bir konuşmasında: “Af muhakkak çıkacaktır. Sabırlı olun ve bilhassa partinize güvenin. Koalisyonda birinci şart olarak af vardır. Tahammüllerin de bir derecesi olduğu muhakkak. Belimizde yumurta küfesi yoktur. Kimseye de perçin olmadık. Koalisyon memleketin ıstırabını gidermek için yapılmıştır. Gidermezse koalisyon tehlikeye düşer” diyerek affın koalisyonun yürütmesinde etkisine vurgu yapmıştır.⁷⁷⁶ AP'nin her af isteğinin sonrasında, Genel Başkan Gümüşpala, Cumhurbaşkanlığına çağrılarak uyarılmış, Gümüşpala da her Çankaya'dan ayrılışında yaptığı açıklamalarda 27 Mayıs'a partisinin ve kendisinin bağlılığını belirtme gereği duymuştur. Yine bir af isteği üzerine Gürsel ve Fahri Özdilek ile görüşen Gümüşpala;“AP listelerinden kimleri istemiyor ve beğenmiyorsanız alın, çıkarın; siz bana emir verin ben onları atayım. Ben çıkarıp atamıyorum. Ben DP'li değilim, siz istediniz ben de partiyi kurdum”⁷⁷⁷ diyerek 27 Mayısçılara olan doğal bağlılığını dile getirmiştir. AP'nin 1965 seçimlerine değin bu genel af konusu dışında hemen hemen hiç bir eylem ve isteği olmamış, yalnızca cumhurbaşkanlığı adaylığına sivil bir kişi olan Ali Fuat Başgil'i önermiş o da seçilememiştir.⁷⁷⁸

Genel af sorununun bu şekilde sürekli gündeme gelmesi ordu içindeki müdahale yanlısı radikallerce bir kışkırtma olarak yorumlanmıştır. Örneğin Tabii Senatör Mucip Ataklı bir genel affın ikinci bir askeri müdahaleye neden olabileceğine şu sözlerle dikkat çekmiştir:

İhtilale sebep olanlar mazlum, ihtilali yapanlar zalim ilan edilmeye çalışılıyor. Geçmiş zulüm ve soygun idaresinin hasreti içinde kıvrananlar, şunu bilsinler ki ihtilali yapan kuvvetler aynı akıbeti ve hatta daha korkuncunu kendileri için hazırlamaktan bir an dahi tereddüt etmezler.⁷⁷⁹

Senato'da da af konusuyla ilgili yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle 22 Şubat girişimi çerçevesinde affedilen cuntacılar, AP'lileri daha da kışkırtmış ve af konusu kamuoyunu sürekli meşgul etmiştir. 10 Mayıs 1962'deki görüşmelerde bu üst düzeye çıkmıştır. 22 Şubatçılara af getirecek yasa görüşmeleri çok sert geçmiştir. AP'li Senatör Yusuf Demirağ; “Bu tasarı ile İnönü, Hükümet ve diğer mesuller, şahsi endişe ve sorumluluklarını örtmeye çalışmaktadırlar. Fakat unutulmamalıdır ki milletin sağduyusu hakiki suçluyu vicdanında mâhkum etmiş ve tarih hükmünü vermiştir. Durum böyle olduğuna göre Meclis ve Senato'nun bu hususta çalıştırılması sadece bir formalitenin tekemmülü mahiyetindedir” sözleriyle tasarıyı ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁷⁸⁰

Bunun üzerine CHP Hakkari Senatörü Adil Türkoğlu, milletin yüksek çıkarların için Af Yasasının çıkmasını istediğini belirtmiştir.⁷⁸¹ Emekli General Cahit Tokgöz ise 22 Şubat Olayları'yla ilgili yasa tasarısını kendisini silah çekerek tehdit eden oğlunun büyük hatasını aile şerefi ile ilgilileyerek hoş gören bir babanın üzüntülere karşın şefkat hislerine

⁷⁷⁵Demirel, “Adalet Partisi...”, s.240-241.

⁷⁷⁶ *Cumhuriyet*, 19.01.1961, s.1.

⁷⁷⁷ Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960, Harbiye Silah Başına**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1968, s.193.

⁷⁷⁸ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.143.

⁷⁷⁹ *Cumhuriyet*, 21.12.1961, s.1.

⁷⁸⁰ *CSTD*, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.140.

⁷⁸¹ *CSTD*, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.142.

benzetebileceğini belirterek, olaya karışanların affedilmesi için senatörlere çağrıda bulunmuştur.⁷⁸² CHP’li Mehmet Hazer ise af sorununun amacının belli olduğunu, bu sorunu belli kişilerin ve grupların kendi siyasi maksatlarına, siyasi istikballerine dayanak yapmak istediklerini belirterek, Kayseri’de yatan DP’lilere af isteyen AP’lilere göndermede bulunmuştur.⁷⁸³

Kıscacı görüşmeler Kayseri’de tutuklu bulunan DP’liler ile TSK mensuplarının 27 Mayıs rejimiyle kazandıkları konumları arasında sürdürülmüştür. Sonunda bu teklif kabul edilmiştir. Ancak bu şekilde ikinci bir darbe girişiminin de önü açılmış olacaktır.

Bundan sonra askeri af meselesi kapanmış, siyasi af meselesi alevlenmiştir. AP görüşünü ortaya koyarak “*Toptan ve kademesiz bir af*” istediğini açıklamıştır. Başbakan İnönü, 6 Mayıs 1962’de evine gelen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’la 45 dakika görüşmüş, ordunun siyasi af meselesindeki görüşünü, bu toplantıda ele almıştır.⁷⁸⁴ Bu toplantılar sürerken gazetelerde her gün koalisyonun bitmek üzere olduğuna dair haberler çıkmış ve sonunda İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962’de istifa etmiştir.

CHP-AP Hükümeti’nde çözüme kavuşturulamayan af sorununun ikinci perdesi Ekim 1962’de CHP-CKMP-YTP Hükümeti döneminde açılmıştır. Demokratların hapis cezalarının azaltılmasını öngören tasarı 12 Ekim’de Meclisten geçtikten sonra 16 Ekim 1962’de Senatonun gündemine gelmiştir. Ama tartışmalar birkaç gün öncesinden başlamıştır. Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler:

İkinci Cumhuriyet Parlamentosu’nun açıldığı günden beri, 27 Mayıs öncesi rejiminin felaketine sebep olan ve temelinde antidemokratik zihniyet yatan bir grup insan, arzularını Parlamento’ya ve hükümete kabul ettirmek için, her türlü yola tevessül etmiştir... Bunlar, bu memlekette huzurun tek şartının, af olduğunu, vatan sathında, her türlü ahlak, fazilet ve hukuk ölçülerinin dışında, cemiyet nizamını parça parça edecek, rahneler açan bir taşkınlıkla, yürüterek ve hükümeti işlemez hale getirmek ve hatta felce uğratmak suretiyle, bu arzularını kabul ettirmişlerdir.⁷⁸⁵

diyerek Af Yasası’nı gündeme getirenlerin hükümetleri zor durumda bıraktığına vurgu yapmıştır. Cemal Tarlan (YTP) bu görüş karşısında:“Yüce Cumhuriyet Senatosu şüphe yok ki bugün mühim toplantılardan birini yapmaktadır. Bugüne kadar ki tutumundan cesaret alarak, değerli senator arkadaşlarımız, her türlü hislerden arı olarak, bu af tasarısı hakkında da, gelecek nesillere ışık tutacak ve örnek teşkil edecek bir olgunlukla ve bilhassa dışarıda bu işi bir intikam ve istismar vasıtası yapmak ve göstermek isteyenlerin kasıtlı tutumlarına fırsat vermeyecek bir anlayışla en mükemmel kararlarından birini daha vermiş olacaktır”⁷⁸⁶ şeklindeki beyanıyla aslında bu sorunun çözümüyle birlikte istikrarın da geleceğini ifade etmiştir.

⁷⁸² CSTD, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.144.

⁷⁸³ CSTD, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.148.

⁷⁸⁴ Milliyet, 7.5.1962, s.1.

⁷⁸⁵ CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962, s.462.

⁷⁸⁶ CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962 s.465.

AP grubu adına söz alan Cavit Okyayüz ise AP olarak hedeflerini gerçekleştirdiklerini ifade ederek, tasarının Millet Meclisinden geçmesinden kaynaklanan memnuniyetlerini dile getirmiştir.⁷⁸⁷ Tasarıya en sert tepki Tabii Senatör Mucip Ataklı'dan gelmiştir. Ataklı:

“Bugün Anayasayı taşıyır, tadil ve ihlal ederek ve çeşitli adı suçları müştereken işleyerek ve işletenle iktidarı 2000 yılına kadar bırakmayacaklarını alenen ilan eden ve 27 Mayıs 1960 tarihinde devrilen ve Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkum edilen, diktaya gidişin mümessillerinin affı için sevk edilen kanun tasarısının müzakeresine başlamış bulunuyoruz... Siyasi yatırımı uğrunda, her türlü tezyir, yalan ve iftirayı mubah görerek, ‘tabii senatörlerden bir grubun siyasi affı benimsediklerini ve kendilerinin getirmelerinin uygun olacağı teklifine katıldıklarını’ Parlamento kürsüsünden ifade edebilecek kadar politik ahlak yoksunu kimseler aramızda buldukça af huzur getirmez... Netice olarak bu Af yasası tasarısı Anayasa'nın ve 27 Mayıs'ın ruhuna da aykırıdır. Ben ve benim gibi düşünenlerin bu kanun tasarısına kırmızı oy vermeleri gerektiğini samimi kanaatlerimin bir gereği sayarım.”⁷⁸⁸

ifadeleriyle 27 Mayısçıların olaya bakışını özetlemektedir. 27 Mayıs öncesi DP'nin en büyük muhaliflerinden CKMP'yi temsilen kürsüye gele Niyazi Ağırnaslı da af meselesinin vicdani bir mesele olduğunu belirterek ve demokrasi için bunun gerekli olduğuna değinerek, grubunun affa evet diyeceğini belirtmiştir.⁷⁸⁹

Görüşmeler sonucunda yapılan oylamada 126 kabul, 23 ret oyu çıkmış ve Af Yasası kabul edilmiştir. Ret oyu verenlerin hepsinin Tabii senatör olması da 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin siyasi tavırlarını açıkça göstermektedir. Affa uğrayanlar, geçmiş devrin birinci derecede sorumluluğunu taşımayan, aralarında nefretle anılmış kimseler bulunmayan, Anayasa'yı ihlal dışında herhangi bir yolsuzlukları tespit edilemeyen ve cezalarının önemli bir kısmını çekmiş olan suçlulardır. TBMM de hükümetin hazırladığı Af Yasası tasarısını 12 Ekim 1962 tarihinde 5 muhalife karşı büyük çoğunlukla kabul etmiştir.⁷⁹⁰

Bu şekilde, Yüksek Adalet Divanı tarafından haklarında hüküm verilen 347 mâhkumdan 258'i Af Yasası'ndan faydalanmıştır. Bunların dışında 6 mahkum ölmüş, 18 mahkum da hastalıkları nedeniyle tahliye edilmiştir. Kısmi Af Yasası'nın 18 Ekim 1962 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanması üzerine 35 cezaevinde bulunan siyasi mahkumlar tahliye edilmişlerdir.⁷⁹¹

1964'te ise hastalıkları dolayısıyla cezaevinde kalmaları mahzurlu görülen bazı hükümlü DP'liler, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından affedilerek cezaevinden çıkmışlardır. Affedilmesini istemeyen Celal Bayar ise, 6 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevi'nde bir kalp krizi geçirmiştir. Bunun üzerine sağlık durumu bir sağlık kurulunun onayıyla 7 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevi'nden tahliye edilmiştir.⁷⁹²

⁷⁸⁷ CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962, s.467.

⁷⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961, No: 10816.

⁷⁸⁹ CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962,s.482-483.

⁷⁹⁰ **Cumhuriyet**, 13.10.1962, s.1.

⁷⁹¹ **Cumhuriyet**, 19.10.1962, s.1.

⁷⁹² F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965, s.117-121

1965 seçimlerinden sonra AP bu dönemdeki hükümet programında bir yasanın çıkarılacağını parti programına koymuştur.⁷⁹³ Ancak bu süreç pek kolay olmamıştır. Öncelikle 16 Ocak 1966'da aralarında eski Demokratların da olduğu yirmi bin kişinin affı ile ilgili bir öneriyi Meclise getirmek istemiştir. Ancak Senatoda MBG bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu beyan ederek, hükümet Anayasa'ya aykırı tutum sergilerse meşruiyetini kaybedeceği uyarısında bulunmuştur.⁷⁹⁴

Ancak AP, Temmuz 1966'nın sonuna doğru Af Tasarısını gündemine almıştır. Ne var ki Af Yasası Tasarısı, muhalefetin oturumu boykot etmesi ve bir grup AP'li senatörün Rusya gezisinde olması nedeniyle Senato'da görüşülememiştir. AP çareyi Rusya'daki senatörleri çağırarak bulmuştur.⁷⁹⁵ Nihayet tasarı 92 oyu 89'unun kabul oyu olmasıyla Senatodan geçmiştir.⁷⁹⁶ Senatonun 21 Mayıs'ın müebbet hapis cezalarını 15 yıla çevrilmesi isteği Meclis tarafından da kabul edilmiş ve bu şekliyle Af Yasası kabul görmüştür.⁷⁹⁷ Bu af kapsamında 87 milletvekili ve 25 senatör işledikleri iddia edilen çeşitli suçlardan ve dosyalardan kurtulmuşlardır.⁷⁹⁸

Yine I. Demirel Hükümeti döneminde 26 Aralık 1967 tarihinde olmak üzere üçüncü kez af yasa çıkarılmıştır. Ne var ki bu yasaların hepsi, genel af yasalarıdır. Bu yasalarla affedilmiş olmak, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesine yetmemiştir. Eski DP'lilerin siyasal haklarına kavuşabilmeleri bir Anayasa değişikliğini gerektirmektedir. 1965 yılında işbaşına gelen AP iktidarı Mecliste güçlü bir temsil olanağını elde etmesine karşın, "*günün koşulları*" gerekçesiyle, 1961 Anayasası'ndaki milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgili maddeyi değiştirerek DP'lilerin siyasal haklarını verme yoluna girmemiştir. AP bu adımı, ancak 1969 seçimi öncesinde, yani hakları iade edilse bile, eski DP'lilerin yaklaşan seçime girmeleri olanağı fiilen ortadan kaldıktan sonra Mayıs 1969'da atmıştır.⁷⁹⁹

1969 seçimleri öncesinde kamuoyundan gelen talepleri göz önünde bulundurarak AP; CHP ve İnönü'nün desteklediği affın gerçekleştirilmesini sağlayacak Anayasa değişikliği teklifini Meclis Başkanlığına vererek Genel Kurula inmesini sağlamıştır.⁸⁰⁰ Seçim yaklaştıkça partiler hazırlıklarını hızlandırmıştır. Eski DP'lilere medeni haklarının geri verilmesi, hala heyecan uyandıran ve birçok seçmenin partileri desteklemesini sağlayacak kadar değerli olan bir konudur. Seçime girecek partiler bu sorundan yararlanmaya mahkum hissetmektedirler. CHP'nin de desteğiyle tasarı 15 Mayıs 1969'ta Meclisten geçmiştir. Ne var ki, komutanlar hakların iadesine karşı çıkmış ve bunu partilere açıklamıştır. Fakat tasarıdan Demirel'i sorumlu tutacakları yerde, Meclisten geçmesine yardım ettiği için İnönü'yü suçlamışlardır. Fakat her şey bitmemiştir çünkü tasarının hala Senatodan geçmesi gerekmektedir.⁸⁰¹

Af konusuna CHP destek verirken TİP karşı çıkmış; İstanbul ve Ankara Üniversitesi öğretim üyesi 44 akademisyen ve tabii senatörler, Af Tasarısı Meclise geldikten sonra, durumu talihsizlik olarak ifade eden bildirimleri ardı ardına yayınlamışlardır. AP'nin ise ordu

⁷⁹³ CSTD, C: 31, B:3, 3.11.1965, s.21.

⁷⁹⁴ Cumhuriyet, 17.1.1966, s.1.

⁷⁹⁵ Cumhuriyet, 31.7.1966, s.1.

⁷⁹⁶ CSTD, C: 36, B:97, 1.8.1966, s.587.

⁷⁹⁷ Cumhuriyet, 2.8.1966, s.1.

⁷⁹⁸ Milliyet, 21.7.1966, s.1.

⁷⁹⁹ Yurdakul Fincancıoğlu, **Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, Bükre Yayınları, 2000, s.43.

⁸⁰⁰ Cumhuriyet, 8.5.1969, s.1.

⁸⁰¹ Ahmad, "**Demokrasi Sürecinde...**", s.255.

korkusuyla, Senato’da çoğunluğu sağlayamayacağı söylentileri yayılmıştır. Gazetelerde 17 AP’li senatörün oylamaya katılmayacağı yönünde haberler yer almıştır.⁸⁰² AP’nin önünde açık iki kapı vardır; ya yasayı Senatodan geçirip kesinleştirmek ya da ertelemek.

Senato’da ne tutum takılacağı, yasayı durdurma girişiminin ne biçimde oluşacağı üzerinde henüz karar aşamasına gelinmediği bir sırada, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’tan Demirel’e bir de yazı gelmiştir. Ordunun, yasa kesinleştiği zaman takılacağı tutuma değinilen yazıda, “alt düzeydeki sıkıntılardan” söz edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ise son bir girişimde daha bulunmuştur. İsmet İnönü’ye, Senatoda CHP oylarını özgür bırakmasını söylemiştir. İnönü, bu çözüme “evet” dememiştir. Sunay, benzeri öneriyi Demirel’e de yapmıştır. Bunun üzerine Senato görüşmeleri bir gün ertelenmiştir.⁸⁰³

CHP Grubu adına demeç veren Hıfzı Oğuz Bekata, CHP’li Senatörlerin milli çıkarları gözeterek ve her şeyin üstünde milli huzuru düşünerek karar vereceklerini belirtirken gazetelerde ise CHP’nin afa ısrarlı olduğu yönünde haberler çıkmıştır. MBG ise bu durumu 19 Mayıs’ta Anayasa’ya karşı girişilen bir suikast tertibi olarak görmüştür.⁸⁰⁴

20 Mayıs 1969 günü Senatonun dinleyici sıraları toplantıdan çok önce dolmuştur. Başbakan Demirel erken saatte Senato’ya gelmiştir. AP’de yasanın önlenmesi için bir formül aranmaktadır. Başbakan Demirel Anayasa değişikliğinin geçmemesi için Senatörlerine kesin talimat vermiştir. CHP ise, Senatörlerini oyda serbest bırakmıştır. Ancak İnönü bir konuşma yapmış ve şöyle demiştir:

Vicdanınızın kararını verin, seçimlerde bütün bunları istismar edeceklerdir. Bu istismarı düşünerek ona göre oy kullanın, ben af konusunda söz verdim. Oyunuzu kullanırken bütün hususları göz önünde bulundurun.⁸⁰⁵

Oturum saat 15:00’te açılmıştır. Başkanlık kürsüsünde AP’li Lütfi Tokoğlu bulunmaktadır. İnönü de iki arkadaşıyla gelerek arka sıralardan birine oturmuştur. Turhan Feyzioğlu ve tüm bakanlar da oturuma katılmıştır. Önce AP’li Senatör Rifat Öztürkçine o maddenin gündemden çıkarılmasını istemiştir. CHP’li Sırrı Atalay itiraz etmiş ve tartışmalar yaşanmıştır.⁸⁰⁶ Birinci maddede Anayasa Mahkemesine yedek üye seçimi vardır. Tasarı gündeme gelmeyince, Senato salonu bir anda boşalmış ve oturum bu şekilde kapanmıştır.⁸⁰⁷

Demirel AP Senato Grubu’nu ertesi sabah toplayarak bir öneri sunmuş ve özellikle orduyu rencide etmemenin de AP’nin görevlerinden olduğu vurgusunu da yapmıştır:

Sayın Cumhurbaşkanımızın ortaya koymuş olduğu yeni faktör ve diğer değiştirme tekliflerini tetkik etmek üzere kanun teklifini komisyona havale edelim. Seçimlere gidelim. Vatandaşa hadiseyi bütün açıklığıyla anlatalım. Yeni gelecek Meclis meseleyi ele almak imkanını bulur. Bu suretle hem Millet Meclisinin vermiş olduğu oylar boşa gitmez hem Senatamız zedelenmez hem de seçimlerde vatandaşlarımızın hakemliğiyle ortaya çıkan duruma göre mesele bir neticeye

⁸⁰² **Milliyet**, 16-19.5.1969, s.1.

⁸⁰³ Arcayürek, **a.g.e.**, s.310.

⁸⁰⁴ **Milliyet**, 20.5.1969, s.1.

⁸⁰⁵ **Milliyet**, 21.5.1969, s.11.

⁸⁰⁶ **CSTD**, C:53, B:64, 20.5.1969, s.513.

⁸⁰⁷ **CSTD**, C:53, B:64, 20.5.1969, s.515.

ulaşır... Siyasal hakların iadesi vazifemiz de orduyu rencide etmemek vazifemiz değil mi? ⁸⁰⁸

Bu konuşma üzerine AP Senato Grubu, Demirel'in önerisini 4'e karşı 82 oyla kabul etmiştir. Aynı gün Celal Bayar ile arkadaşlarına siyasal haklarının geri verilmesi önerisi Senato Genel Kurulunda 63'e karşı 83 oyla komisyona havale edilmiştir. Bu, siyasal hakların 1969 seçimleri sonrasında kalması anlamına gelmektedir. ⁸⁰⁹ Bunun üzerine Demirel ve AP'li Senatörler rahat nefes almışlardır. Askeri müdahaleden korkan ve hiçbir şekilde askeri hakimiyete meydan okuyacak durumda olmayan partiler, liderlerinin tavsiyesi üzerine tasarıyı geri çekmiştir. Ordunun kurmay heyetinin affa karşı olduğu açıkça ortaya çıktığında af imkansız hale gelmiştir. Teklifin geri çekilmesi Silahlı Kuvvetlerin hassasiyetini yatıştırmıştır.

1969 Seçimleri'nden hemen sonra II. Demirel Hükümeti döneminde bu sorun tekrar gündeme gelmiştir. Af tartışmalarında MBG aleyhteki tutumunu sürdürmüştür. MBK Grubu, kendilerini ilgilendirecek bir Anayasa değişikliği önerisine karşı çıkacağı hususunda İsmet İnönü'den güvence istemiştir. CHP Genel Başkanı, kendisini ziyarete gelen MBK üyelerine bu güvenceyi vermiştir. Bunlar yaşanırken CHP saflarında da çözülme göze çarpmıştır. Seçimden önce bazı CHP senatörleri kendi aralarında toplanarak öneriyi olumlu oy vermeyeceklerini ilan etmişlerdir. Siyasal af komisyonunda, Meclisten gelen şekliyle aynen kabul edilmiştir. Senato Genel Kurulunda da kabul edileceği anlaşılmıştır. CHP Genel Başkanı'nın Celal Bayar'a söz verdiği haberlerini İnönü yalanlamıştır:

Bu vesileyle kamuoyuna bildirmek isterim ki, İnönü Celal Bayar'a söz vermiştir veya Celal Bayar'dan bazı sözler almıştır gibi haberlerin de, imaların da aslı yoktur. Bayar ile aramızdaki münasebet kamuoyu önünde cereyan etmiştir. Aralarında kamuoyunun bilmediği tek taraflı veya karşılıklı söz verme ve alma bulunmamaktadır. ⁸¹⁰

Oylama öncesi Senato Grubunda konuşan Demirel ise “Hava açıktır, eski hava değildir. Bunu seçimlere medyunuz” diyerek yaklaşık 6 ay önce Türkiye'nin geçtiği keskin dönemece atıfta bulunmuştur. ⁸¹¹

Siyasal affı öngören Anayasa değişikliği önerisi 4 Kasım 1969 tarihinde Senato Genel Kurulunda görüşülmüş ve 150 kişinin katıldığı oylamada 126 oyla kabul edilmiştir. Fakat bir ikinci oylamanın daha yapılması lazımdır. O da, 5 Kasım Perşembe 1969 olmuştur. Bu kez çıkan olumlu oyların sayısı 127 olmuştur. Bu şekilde 27 Mayıs sonrası dönemin en tartışmalı konularından olan ve Senatoda sürekli olarak tartışmalara neden olan af sorunu, Celal Bayar ve eski DP'li arkadaşlarının siyasal haklarına hukuken kavuşmalarıyla önemli bir aşama kaydetmiştir. ⁸¹²

İki oylama arasında konuşmayı reddetmiş bulunan Celal Bayar sonuç kesinleştikten sonra şöyle demiştir: "Bütün haklarımızı alamadık. Vatandaşlık haklarının sadece % 85'ini alabildik. Geri kalanını da almayı ümit ediyoruz." Siyasal haklarına kavuştuğu için Bayar'ın eski

⁸⁰⁸ Milliyet, 22.5.1969, s.11.

⁸⁰⁹ Milliyet, 22.5.1969, s.1.

⁸¹⁰ Toker, “İsmet Paşa'nın Son Yılları...” s.168.

⁸¹¹ Milliyet, 5.11.1969, s.1.

⁸¹² Milliyet, 6.11.1969, s.1.

Cumhurbaşkanı sıfatıyla, tabii senatör olarak Senatoya girme hakkı doğmuştur. Celal Bayar, tabii senatör olarak Senatoya girmeyeceğini açıklamıştır.⁸¹³

Bu af sorununun iki önemli sonucu daha olmuştur. Birincisi, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin, resmen ifade edilmeyen nedenlerinden biri bu af konusu olacaktır. İkincisi, Celal Bayar'ın da desteğiyle AP bölünecek, Demirel bütçesine kırmızı oy veren 41 milletvekilinden 26'sı partiden ihraç edilecek ve bazı senatörlerle birlikte Demokratik Parti'yi (DP) kuracaktır.⁸¹⁴

147'likler Olayı

27 Mayıs 1960 darbesinin en önemli destek kaynaklarından birisi üniversite olmuştur. Dönemin darbecilerine danışmanlık yapmakta olan İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, askerlerin bir an evvel seçime gitme isteğine karşı çıkmış, askeri yönetimin uzamasından yana tavır koymuştur. Darbecilerden General Cemal Madanoğlu, anayasa yapmak için çağrılan akademisyenlere “Meclisi feshetmemeyi, kapısında durup, CHP'lilerle, masum DP'lileri almayı” önerdiğinde, akademisyenlerden, “Olur mu Paşam, meclisi kapatmazsanız, siz meşrulaşamazsınız” şeklinde cevap almıştır.⁸¹⁵ 1960'daki 147 öğretim üyesinin tasfiyesinde, tasfiye edilenler içinde Yavuz Abadan gibi 27 Mayısçıların düşüncelerine yakın, CHP sempatanları bile vardı. Tasfiye listesi dokuz “akademisyen” tarafından hazırlanmıştı. Tıp fakültelerinde “önlere açılmayan bir kısım doçentler yükselmelerini sağlama almak için askerlerle işbirliğine imişlerdir.”⁸¹⁶

27 Mayıs sonrası dönemde üniversitelerle ilgili en önemli gelişmelerin başında yine üniversitelerle ilgili “147'likler Olayı” gelmektedir. 28 Ekim 1960 tarihinde MBK'nın aldığı 114 Sayılı Yasa'yla 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör, doçent ve asistanlardan oluşan bir grup üniversiteden tasfiye edildi. Tasfiye edilenler arasında Tarık Zafer Tunaya, Yavuz Abadan, İsmet Giritli gibi 1961 Anayasası hazırlık sürecine katkı sağlamış bilim adamları da bulunmaktadır.⁸¹⁷ Kamil Karavelioğlu anılarında:

Sami Küçük ben ve Suphi Gürsoytrak şaşkınlık içindeyiz. Karşı çıkıyoruz... İki gün tartışma devam ediyor, ikna edemiyoruz. Bir kısım sağduyusuna güvendiğimiz arkadaş da ağırlıklarını koymuyorlar, hatta raportöre sahip çıkıyorlar. İrfan Solmaz kabına sığamayan bir arkadaş; itirazlara kızıyor, olmuyor... Hatamızı anlıyoruz, ama iş işten geçiyor. Solmaz hazırladığı metne dokundurmak istemiyor, üstelik bir kısım arkadaş da İrfan'ı kırmamak havasında, laf anlatamıyoruz. Bir başka hata da listede o gün fiilen bakanlığımızı yapan üniversiteden gelme profesör bakanlar da listeye alınmış. Biz bakan yapmışız fakat yasa ile üniversiteden kovuyoruz. Olacak şey mi? Neyse iki gün sonra ancak onları listeden çıkartabiliyoruz. Teklif yasalıyor, bu müzakerelere hiçbir paşa katılmıyor...⁸¹⁸

⁸¹³ Toker, “İsmet Paşa'nın Son Yılları...” s.170-171.

⁸¹⁴ Fincancıoğlu, a.g.e., s.46.

⁸¹⁵ Nurşen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s. 200.

⁸¹⁶ Nermin Abadan-Unat, *Kum Saatini İzlerken*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 190.

⁸¹⁷ Gevgilili, a.g.e., s.169

⁸¹⁸ Karavelioğlu, a.g.e., s.75.

Diyerek aslında olayın birkaç kişinin hatası sonucunda olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Ancak Nisan 1962'deki üniversite üyelerine haklarının iadesi hakkında yapılan oylamada Karavelioğlu ve Gürsoytrak ret oyu vermişlerdir.

Olay üzerine 1961 Anayasası'nı hazırlayan, komisyonun başkanlığını yapmış İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar:“147 arkadaşından ayrıldıktan sonra artık bu koltukta oturamam, onların imatları onların oyları ile bu göreve getirildim ve onlarla beraber mücadele ettim. Onlar ayrıldıktan sonra benim ödevimin manası kalmadı.” diyerek görevinden istifa etmiştir.⁸¹⁹

Olay üzerine bir açıklama yapan Ankara Üniversitesi Senatosu da üniversitelerde bir tasfiyenin gerekliliği olduğunu ancak bunun yönteminin belli olması ve görevine son verilecekler hakkında kriterlerin olması gerektiğini bu nedenle yapılan tasfiyelerde oluşan hataların giderilmesi gerektiğini ifade eden bir açıklamada bulunmuşlardır.⁸²⁰

114 Sayılı Yasa'yla çelişen 115 Sayılı Yasa'yla üniversitelere özerklik verilmiş olmasına karşın, 114 Sayılı Yasa gerek üniversite, gerek basın, gerek kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, yasanın yürürlüğe girmesinin hemen ardından birkaç aylık sürede, yasa'yı eleştiren 154 tane köşe yazısı çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Yasa taslağını hazırlayan MBK üyesi İrfan Solmazer askerlik anılarından esinlenerek olay hakkında şöyle bir beyanatta bulunmuştur:

Biz askeriz ne yaptığımızı biliriz... Biz milleti idare etmesini biliriz, okuldayken bize strateji diye bir ders okuttular. Belki de bu 147'lerde bazı isabetsizlikler olmuştur ama askerlikte esas on mermide dokuzunu isabet ettirmektir.⁸²¹

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Nadir Nadi, bu soruna köşesinde değinerek, yapılan hatanın düzeltileceği yönündeki tahminde bulunmuştur:

147'ler meselesi ise bugüne değin izahsız kalmıştır. Bu öğretim üyelerini yerlerinden, yurtlarından olmaya zorlayan nedenler hala kalın bir sis perdesi altında saklıdır. Sis bulunan yerde rahatsız edici birtakım dedikoduların eksik olmayacağını hep biliriz. Nitekim bu dedikodular aylardan beri ortalıkta doluşmakta ve yurttaşları üzmektedir. Bu meselenin hep böyle çözümsüz duracağını sanmak yanlıştır. Bir gün elbette ortalık aydınlanacak, hata mutlaka düzeltilecek ve haksızlığa uğrayanlar manen olsun tatmin edileceklerdir. 27 Mayıs hareketinin özdenliğine yürekten inanan bizler, istiyoruz ki bu hatayı düzeltme işi gelecek seçimlerden sonraya bırakılmasın, şimdi yapılsın. MBK'nın iyi niyetlerinden kimse şüphelenmediği için de ortada tereddüde yer olmadığını söylüyoruz.⁸²²

Bu sorun öğretim üyelerinin görevlerine yeniden döneceklerini bunun için komisyon kurulduğunu içeren haberlerle, MBK üyelerinin birbirlerinin aksine verdikleri demeçlerle sürüp gitmiş, bir noktada Yassıada davalarının gölgesinde kalarak belli bir dönem unutulmuştur. Nitekim sivil irade tekrar yönetime geçtiğinde konu görüşülmek üzere önce Meclis sonra Senato gündemine taşınmıştır. Konu Senato gündemine ilk olarak 1962 bütçe görüşmelerinde gelmiştir. 1962 İstanbul Üniversitesi 1962 yılı Bütçe Karma Komisyonu

⁸¹⁹ *Milliyet*, 29.10.1960, s.1.

⁸²⁰ *Milliyet*, 29.10.1960, s.1.

⁸²¹ Mazıcı, *a.g.e.*, s.202.

⁸²² Nadir Nadi, “Bugünün İşi Yanna Kalmasın!”, *Cumhuriyet*, 4.3.1961, s.1.

Raporu'nda: “114 Sayılı Yasa ile üniversite camiasından uzaklaştırılan 147 üye ile üniversitelerin fakültelerinde bu arada İstanbul Üniversitesinde telafisi güç olan bir hayli sarsıntı tevhit etmiştir” şeklinde yer alan görüş, 147 öğretim üyesinin görevden alınmasının ortaya çıkardığı sıkıntıları göstermek için yeterlidir.⁸²³

CHP-AP Hükümeti döneminde 114 Sayılı Yasa değişikliğini öngören teklif Senato gündemine gelmiştir. Yapılan görüşmelerde YTP adına konuşan Sabahattin Orhon, Senato Grubu olarak 147'lerin üniversiteye yeniden dönmelerini sağlayacak yasanın uygulanmasının hak, adalet ve aklın zaferiyle sonuçlanacağını belirtmiştir. Orhon ayrıca üniversite özerkliğinin anlam ve amacına en küçük bir leke sürdürmemek titizliği içinde, Üniversite Yasası'nın çerçevesinde adilane kararların Senato tarafından alınacağını ve Parti Grubu olarak buna destek vereceklerini ifade etmiştir.⁸²⁴

Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise:

İhtilalden sonra ve tasarruftan aylarca evvel üniversitelerce böyle bir tasarrufa girişilmesi gerektiği hakkındaki telkinlerimize, hep tasvipkar ve ümit verici cevaplar aldığımız halde devam eden temaslarmızda, öğretim yılı başlangıcı yaklaşmaya kadar, hiçbir sonuç alamadım. Gerekli olduğuna inanılmasına rağmen, mevcut yetkili organlar eliyle, bir türlü yapılması mümkün olmayan bu işi artık kendimiz yapmak zorunda kaldık. Bu yasanın hazırlanmasında bizlere hakim olan espri, içlerindeki bazı öğretim üyeleri yüzünden üniversitelerimize yöneltilen hücum ve yıkıcı tenkitlerden bu en yüksek bilim kurumlarımızı koruyabilmek ve onların verimini yükseltmektir.

diyerek kendilerine yöneltilen eleştirilerin haksız olduğunu belirtmiştir.⁸²⁵

CKMP Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı ise geçmişteki birtakım olumsuzlukların MBK'ya yüklenmesinin hata olduğunu, 147'lerin içinde insan yetiştirmeksizin kendi bulunduğu kürsüyü korumak gayretinde olan ve bununla birlikte de eser yazmayan, kitap çıkarmayan, yeni dünya bilim hareketlerini izlemeyen kimseler bulunduğunu, aslında bu uygulamanın doğru olduğunu ancak uygulanış şeklinin yanlış olduğunu ifade ederek Ahmet Yıldız'a destek vermiştir.⁸²⁶

AP grubu adına konuşan Ferit Alpiskender ise çıkarılan 114 Sayılı Yasa'da kötü niyetli bir partizanlık kokusu görmediklerini ancak bir hata varsa bunun bir hukuk hatası olduğunu ve “Büyük İhtilal”i başaranların büyük işler arasında böyle bir hukuk hatasına düşmüş olmalarının doğal olduğunu dile getirmiştir.⁸²⁷

Bu görüşmelerde 147 akademisyenin görevden alınmasına en sert tepki YTP'li Senatör Mehmet Ali Demir'den gelmiştir. Demir, 114 Sayılı Yasa'yı üniversitelere ve bütün milli eğitim mensuplarına indirilen en büyük darbe olarak nitelemiş ve bu yasa çıkaranların çıkarıcı ve bir o kadar da egoist olan birkaç kişinin tahriklerine kapıldıklarını ifade etmiştir. Bu konuşma özellikle MBK üyesi tabii senatörlerin tepkileri sert olmuştur.⁸²⁸

⁸²³ CSTD, C:2, B:32, 6.2.1962, s.10.

⁸²⁴ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.300.

⁸²⁵ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.303

⁸²⁶ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.304.

⁸²⁷ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.306.

⁸²⁸ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.308-309.

CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata da bu yasa tasarısıyla artık 147'lerin, 18 ay gibi bir zamandan beri hasretini çektikleri bilim ocaklarına tekrar döneceklerini ve bu suretle toplum hayatını meşgul eden bir sorunun daha halledilmiş olacağını dile getiren kısa bir konuşma yapmıştır.⁸²⁹

Bu görüşmelerden sonra üniversite öğretim üyelerinden bazılarının görevlerine dönmelerine, bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 114 Sayılı Yasa'nın bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkındaki yasa tasarısı için 115 oy kullanılmıştır. 96 kabul, 17 ret, 2 çekimsiz oyla kabul edilmiştir. Oylamada Sıtkı Ulay haricinde 16 MBK üyesi ret oyu kullanmıştır.⁸³⁰

24 Nisan 1962'de İstanbul Üniversitesinden Zeki Zeren, Cevdet Perin, Abdulhak Kemal Yörük milletvekili olduklarından yasanın dışında tutulmuş ve 89 öğretim görevlisi için davetiye hazırlanmıştır. Yine İTÜ ve Ankara Üniversitesi Senatolarının aldığı kararlarla, öğretim üyeleri tekrar üniversitelere dönme olanağı bulmuşlardır. Bu şekilde gündemi uzun süre meşgul eden bu sorun kapanmıştır.⁸³¹ Ancak üniversitenin özerkliği konusunda tartışmalar uzun süre kamuoyu gündemini meşgul etmiştir.

56 Ağa Olayı

Cumhuriyetin kurulmasından sonra ülke gündeminde yer alan önemli konulardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşanan birtakım sorunlar olmuştur. Öncelikle 27 Mayıs döneminde Doğu Anadolu'da yaşayan vatandaşları etkileyen olayların başında 105 Sayılı Yasa ile 56 ağanın sürgüne gönderilmesi gelmektedir. Mecliste bu kişilerin tekrar yurtlarına dönmeleri için bir önerge sunulmuş ve bu önerge, kabul edildikten sonra Senato gündemine gelmiştir. Senatörler, yerleşik ağalık, şeyhlik gibi kurumları da eleştirerek Doğu Bölgesi'nin sorunlarını değerlendirmişlerdir.

MBK üyesi Tabii Senatör Sami Küçük:

Doğu Anadolu halkının, malına, canına ve bir kelime ile her şeyine sahip olan ağanın, adeta bir esiri gibi yaşayan bölgenin bazı talihsiz insanları, devlet gücü ile ağaların sürülerek zaman zaman rahat nefes aldıkları olmuştur. Bu rahat nefes almanın ne paha biçilmez bir değer taşıdığını 1960 Eylül ayında Doğu Anadolu'ya yaptığımız bir gezide müşahede etmiştik. Ağaların ve şeyhlerin dönmemesini isteyen halkın haykırışları dalga dalga semaları kaplıyor ve dağlarda akisler yapıyordu...⁸³²

diyerek çıkarttıkları yasayı savunmuştur. Senatodaki genel hava bu yasanın iptal edilerek ağaların yeniden bölgelerine dönmesi yönünde olmuştur. MP adına konuşan Neşet Çetintaş, 105 Sayılı Yasa'nın yürürlükten kaldırılmasına, dünya ihtilal tarihinde rastlanmayacak derecede ılımlı birtakım uygulamaları olan 27 Mayısı manen zedeleyecek bir nitelik taşımamakta olduğundan ve 1961 Anayasası'nın özgürlükçü havasına uygun olmaması nedeniyle destek vereceklerini dile getirmiştir. Konuşmasına 27 Mayıs'ı övücü sözlerle devam eden Çetintaş: “Eğer biz Doğu'yu hiç kimseden ve idareden şikayetçi olmayan mesut bir

⁸²⁹ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.311-312.

⁸³⁰ CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.322.

⁸³¹ Milliyet, 25.4.1962, s.1.

⁸³² CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.498.

kütle haline getirmek istiyorsak asık suratlı, dipçikli idare yerine; müşfik, güler yüzlü ehil idareyi oralara götürmeliyiz. Zengin 5–10 kişinin üzerinde değil; o mıntıkanın iktisadi, sınaî, kültürel ve sosyal gerçeklerin üzerine ciddiyetle eğilmeliyiz” diyerek konuyu bağlamıştır.⁸³³

AP grubu adına konuşan Fikret Turhangil, toplum içinden ayrılıp koparılan 56 vatandaşın yerlerine, doğup büyüdüleri vatan topraklarından bir parçasına kavuşmalarının önüne geçmenin veya buna karşı koymanın düşünülemeyeceğini ifade ederek bu yasa teklifini kabul etmek gerektiğini vurgulamıştır. Turhangil’e göre acil ve hemen yapılması lazım işlerin başında Doğu illerinde görev yapan idare amiri ve memurların seçiminde çok titiz hareket edilmesi, yasaların bütün vatandaşlara eşit olarak uygulanması, şahsi veya mahalli de olsa suiistimallerin kesinlikle önüne geçilmesi gerekmektedir. Verdiği Hakkari örneği ilginçtir:

Bugün 5 ilçesi olan Hakkari ilimizde validen başka idare amiri yoktur. Bunlara nasıl çare bulunur, devlet hizmeti halkın ayağına nasıl götürülür?⁸³⁴

Mehmet Hazer (CHP) ise 105 Sayılı Yasa’nın kaldırılmasını, yeni alınacak önlemlerle hükümetin Doğu’daki vatandaşların hak ve huzurunu sağlamasını beklediklerini ve düzenlemenin 27 Mayıs ruhuna ve maksadına aykırı olmadığını ifade ederek parti olarak buna destek çıkacaklarını belirtmiştir.⁸³⁵

Bu konuşmaların hepsinde dikkate değer nokta 27 Mayıs döneminde yapılan bu düzenlemenin aslında haklı gerekçelerinin olduğu ancak Meclisin Senatoya sunduğu önerenin “27 Mayıs’ın özgürlükçe ruhuna” aykırı olmadığı yönündeki açıklamalardır. Sonunda bu yasa tabii senatörlerin itirazlarına rağmen kabul edilmiştir. Yeni yasaya göre 56 kişi yerlerine geri dönecektir ancak toprakları 5000 dönümü geçenler, fazla topraklarını dağıtacaklardır.⁸³⁶

Güneydoğu Anadolu ve Kürt Meselesi

27 Mayıs’ın aktörlerinden ve Komisyonun dinlediği isimlerden biri olan Numan Esin’in hatıratında yazdığı satırlar, etkisi bugünlerde de hissedilen derin bir yaranın başlangıç noktasına işaret eder gibidir. Hatıratında MBK üyelerinin Yassıada’da Menderes ile yaptıkları “sohbet”e dairdir:

“Şunu sordum: ‘Kürt sorunu, Türkiye’nin önemli bir sorunudur. Siz hükümet olarak ne yapmayı düşünüyordunuz?’ Şöyle ilginç bir yanıt verdi: ‘Bizim çözümümüz demokrasiydi. Halka vereceğimiz serbestlikle bu işe bir çözüm geleceği kanaatindeydik. O yönde hareket ettik. Böylece, halkı yönetime ve ülkeye bağlama yolunu seçtik’. ‘Başka tedbir düşünülmedi mi?’ dedim. ‘Devlet elinden geldiği kadar, bazı imkânlarla eğitim meselesini çözmeye çalışmıştır’ şeklinde genel bir cevap verdi. O tarihte Celal Bayar’ın Güneydoğu Anadolu’yu gözden çıkardığına dair söylentiler vardı. Güneydoğu’ya yatırım yapılması konuşulurken Bayar güya diyormuş ki, ‘Oraya yatırım yapmayın. Nasıl olsa elden çıkacak’. Bunu Menderes’in ne düşündüğünü öğrenmek için sordum. Dedi ki: ‘Ülkemizdir, toprağımızdır, halkımızdır. Elbette koruyacağız. Ama yapılabilecek şey de, bu işe zaman içerisinde demokrasi yoluyla bir çözüm bulmaktır’. ‘Devlet yatırımları niye gitmemiştir? Niçin

⁸³³ CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.501.

⁸³⁴ CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.503.

⁸³⁵ CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.506-507.

⁸³⁶ 19 Ekim 1960 Tarihli ve 105 Sayılı Yasanın Kaldırılması Hakkında Kanun, CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962.

sanayileşme olmamıştır? Niçin toprak reformu yapılmamıştır?. Bizim o bölgeyle ilgili daha radikal görüşlerimiz vardı. ‘Yapılabildiği kadarıyla yetindik’ anlamında bir cevap vermişti’.⁸³⁷

Numan Esin, o dönem için Kürt meselesiyle ilgili radikal düşünceleri olduğunu söylemektedir. Esin’in bu görüşmede ifade ettiği “radikal görüşler” aynı ay içinde tatbik mevkiine konmuştur. Bu da 27 Mayıs darbesinin akabinde Sivas Toplama Kampı’na getirilen çoğu Kürt kökenli önde gelen isimlerle ilgili Kanundur. 7 maddeli 2510 Sayılı İskân Kanuna Ek Kanun⁸³⁸ ile Sivas Kampı’ndakiler değişik vilayetlere iskân edilmiştir. Bu Kamp için, Hüsamettin Cindoruk, “Aynlıkçı Kürt ideolojisinin sebebidir” demektedir; ayrıca Hüsamettin Cindoruk’un aktarımına göre Celal Bayar da “Siyasal Kürtçülük Hareketi” demektedir.⁸³⁹ 1938-1960 arası özellikle de 1950-1960 arası sağlanan sükûn 27 Mayıs ile bozulmuştur. Birçok isim Kürt kökenli olduğunu, Kürt olduğunu, Kürtçeyi bu kampla öğrenmiştir.⁸⁴⁰ Öncü Gazetesi’nin haberine göre Sivas Kampı’nda tutuklu olanlardan 189 kişi 21 Kasım 1960 tarihinde tahliye edilmiştir.⁸⁴¹

Komisyondun bilgisine başvurduğu Prof. Dr. Mete Tunçay konuyla ilgili şunları ifade etmiştir: “Muzaffer Özdağ’ın bir sözünü daha sonra da hep hatırladım. Özdağ dedi ki: ‘Başka hiçbir sebep olmasa, sırf Demokrat Partinin Kürt meselesinde takip ettiği politika nedeniyle böyle bir müdahaleyi biz yapmalıydık.’, hâlbuki hiç kamuoyunda böyle bir şey yoktu. Sonradan gerçekten 27 Mayısçılar birtakım Kürt aşiret reislerini bir yerlere sürgün ettiler.”⁸⁴²

27 Mayıs Darbesi Sonrasında İktisadi Durum

1960’lı yıllar askeri darbe ve sonrasındaki planlı dönem ile ön plana çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonucu hükümet değişikliği ile başlayan siyasi ve ekonomik değişim sürecini anlayabilmek için 1950-1960 dönemi arasında yaşanan gelişmeleri göz ardı etmemek gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1954’ten sonra başlayan ekonomik problemlerin temelinde çeşitli teşviklerle desteklenen özel sektörün yetersizliği nedeniyle kamunun ekonomideki ağırlığının azalmak yerine artmaya başlaması, kamu finansmanında iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle dış kaynaklara başvurulması ve neticede genişletici politikalar ile kamu maliyesinin ve fiyatlar genel seviyesinin bozulması yatmaktadır. Ülke bir yandan ara ve yatırım mallarında dışa bağımlı olması nedeniyle döviz darboğazına sürüklenirken, bir yandan da ülke içi kaynakların etkin kullanılmaması sonucu dışa bağımlı hale gelmeye başlamıştır. İç tasarruf yetersizliğinin neden olduğu karşılıksız para basımı sonucu enflasyon oranı yüksek düzeylere ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonrası 1958 yılında ülke ekonomik anlamada ciddi bir darboğaza girmiş ve Türk Lirası’nın devalüe edilmesi sonucu ücretli çalışanların geliri iyice düşmüştür.

27 Mayıs darbesinin ardından Türkiye’de ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda önemli kırılmalar ortaya çıkmıştır. Döneme ekonomik anlamda planlama olgusu, siyasi anlamda ise istikrarsızlık damgasını vurmuştur. 1960-71 arasında ülkede 9 hükümet değişikliği

⁸³⁷ Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitap, 2005, s.158–159.

⁸³⁸ 105 Sayılı ve 19.10.1960 Tarihli İskân Kanununa Ek Kanun. Resmi Gazete 25.10. 1960 Sayı: 10638.

⁸³⁹ Nevzat Çiçek, **Sivas Kampı**, İstanbul: Lağın Yayınları, 2010, s.21, 219–225.

⁸⁴⁰ Çiçek, **Sivas Kampı**, s.21.

⁸⁴¹ Öncü Gazetesi, 22 Kasım 1960; Çiçek, **Sivas Kampı**, s.265’teki manşet. Sivas Kampı’ndan sonra sürgüne gönderilen isimlerin listesi için bkz. Çiçek, **Sivas Kampı**, s.233–234.

⁸⁴² Mete Tunçay, 10–236 (27 Mayıs) Tarih:11.10.2010, s.2.

yaşanmıştır. Gürsel, İnönü, Ürgüplü ve Demirel Hükümetleri dönemlerinde genel olarak siyasal ve toplumsal sorunlar ekonominin önüne geçmiştir. Siyasi ortamın etkisiyle dönemin başında genel bir durgunluk ortaya çıkmış, GSMH'da 1961 yılında ciddi bir gerileme olmuştur. Hükümetin askeri yapısı ve kısa görev süresi de bu olumsuzlukta etkili olmuştur. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1960-70 aralığında ekonomi politikalarının, önceki dönemde olduğu gibi, ithal ikameci sanayileşme stratejisi üzerine oturtulduğu görülmektedir.

Bu strateji iç talebin yurtiçi üretimle sağlanması ve ihracatın artırılması çerçevesinde biçimlenmekle birlikte, esas olarak iç talebe dayalı bir içeriğe sahipti ve ihracat konusunda iyimser beklentiler söz konusu değildi. Esasında bu strateji Cumhuriyetin kuruluşundan beri ekonomi politikalarına yön vermiştir. Bu dönemin önceki dönemlerden farkı, söz konusu stratejinin kalkınma planları doğrultusunda yürütülmesidir. Bu konuda 1930'lu yıllarda başarılı olmuş kısa süreli bir deneyimin olması da süreci etkilemiştir. 1962'den sonra uygulamaya konan Beş Yıllık Kalkınma Planları 1930'lu yılların aksine kısmi değil makro niteliktedirler. Planlar kamu ve özel sektör için aynı derecede etkili değildirler. Kamu kesimi için doğrudan, özel kesim için dolaylı bir planlama söz konusudur. Daha net bir ifadeyle, planlama kamu kesimi için zorlayıcı, özel kesim için yönlendirici niteliktedir. Kamunun, yasalarca belirlenen çerçeve içerisinde hareket alanı kısıtlı tutulurken, özel sektörün özendirme, destekleme, uygun kredi sağlama vb. yollarla yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Yani, hazırlanan planlar çerçevesinde bir taraftan özel sektörün gelişmesine yönelik teşvikler artırılırken, diğer taraftan devletin ekonomideki yeri ve piyasaya müdahalesi artmıştır.

Bu dönemde planlamayı savunan kesimlerin başında sivil ve asker bürokratlar gelmektedir. 1950-60 döneminde bürokratların idaredeki etkinlikleri azalmıştı. Organize güçler olan asker ve sivil bürokrasi DP iktidarı döneminde ekonomik güç ve toplumsal prestij kaybına uğramıştı. Bürokratlar ekonominin kalkınma planlarına bağlanmasıyla devlette kaybettikleri güçlerini ve itibarlarını yeniden kazanacaklarına inanıyorlardı. Öte yandan Türkiye'de halk arasında, özellikle bürokratlar arasında her sorunun yasal düzenlemelerle çözümleneceği kanaati yaygındı. Türkiye'ye dış borç sağlayan çevreler de planlama sürecine destek veriyorlardı. Bu çerçevede planlama olgusu yeni anayasada yer almış, devlete iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla sağlamak için kalkınma planları hazırlama görevi verilmiştir. Anayasada ayrıca karma ekonomik sistem ilkelerinin benimsendiği ve kamu ve özel kesimin birbirlerini tamamlayacak şekilde yan yana yer alacakları hükme bağlanmıştır.

Kalkınma planlarının 5'er yıllık dönemleri içermesi ve yıllık programlara göre uygulanması esas alınmıştır. Süreç 1962'de başlamış, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1962'de yetişmediğinden bu yıl için yıllık program hazırlanmış, ilk plan 1963'den itibaren yürürlüğe konulmuştur. Kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilen devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını 1963'ten itibaren yürürlüğe koymuştur.

Askeri darbe öncesi oluşan kamuoyu çerçevesinde planlı ekonomi yönündeki beklentiler, ekonomik ve toplumsal yapının belirli bir sürede değişimini içeriyordu. Kalkınma Planları gerek teknik ve metodolojik, gerekse genel anlamda gelişme anlayışları ile benzer özellikler taşıyorlar da, döneminin özelliklerini ve hazırlayan siyasi kadronun eğilimlerini de yansıtmaktadırlar. Uygulanan kalkınma planlarının ortak özellikleri ve temel amaçlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Tüm kalkınma planlarının birinci amacı, milli gelirin yüksek ve istikrarlı bir hızda büyümesidir. Bu hedefe ulaşmada ortaya çıkan en büyük engel iç tasarruf yetersizliğidir. Ayrıca ara ve yatırım malı ihtiyacının büyük ölçüde ithalatla karşılanıyor olması da önemli bir sorundur.

Kalkınma planlarının diğer öncelikli bir hedefi sanayileşmedir. Sanayileşme toplumun yaşama düzeyini yükseltecek ekonomik gelişmenin temel şartı olarak görülmüştür. Sanayileşme amacı sadece sınai hasılanın artırılmasını değil, aynı zamanda sanayide yapısal değişimi yani teknolojik evrimi de içermektedir.

Kalkınma planlarının temel amaçlarından birisi de ödemeler bilançosu sorununun çözümlenmesi ve dış kaynaklara ihtiyacın zaman içinde hem mutlak, hem de nispi olarak azaltılmasıdır. Ancak bu hedefin uzun vadede ülkenin dış yardıma muhtaç olmayacak bir düzeye ulaşmasına bağlı olduğu ilgili planlarda belirtilmiştir.

İstihdam imkânlarının artırılması ve işsizlik sorununun çözüme kavuşturulması da planlarının öncelikli fakat uzun vadeli hedeflerinden birisi olarak görülmektedir. Bu sorunun uzun vadede iktisadi gelişmenin sağlanması ile çözüleceği yönünde beklenti hâkimdir. Dolayısıyla tutarlı bir politika izlendiğini söylemek güçtür.

Kalkınma planlarının bir diğer ortak noktası toplumda sosyal adaletin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımı eşitsizliğinin uygulanacak mali ve sosyal politikalarla azaltılmasının sağlanmasıdır.

Darbe sonrası dönemi ekonomik veriler, 27 Mayıs'ın ülke ekonomisine açtığı yaraların sarılmaya başlandığını gösterir. Ama hızla artan fiyatlar ve parasal gelirin fazla olmaması vatandaşın Tablo 1'de görüldüğü gibi 1960–1963 döneminde büyüme oranı dalgalı bir seyir izlemiş, en düşük büyüme oranı ihtilalden hemen sonra 1961'de (%2), en yüksek büyüme oranı ise 1963'te (%9,7) gerçekleşmiştir.

Bazı temel ekonomik göstergeler⁸⁴³ (%)

YILLAR	Büyüme Oranı	Enflasyon oranı	İşsizlik Oranı	Kişi başına GSMH (Cari Üretici Fi, \$)
1960	3,4	5,3	9,6	358
1961	2	2,9	10,1	194
1962	6,2	5,6	10,7	220
1963	9,7	4,3	9,8	249

İhtilal öncesi büyük ölçüde Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ürünlerine yapılan zamlardan, parasal genişlemeden ve dış ticaretteki tıkanmadan (Tablo 4) kaynaklanan yüksek enflasyon (1959'da %19,5'e kadar çıkmıştır) ihtilal sonrası hızla azalarak 1960'da %5,3'e ve 1961'de %2,9'a düşmüştür. İşsizlik oranı, ihtilal öncesi girdiği artma eğilimini 1962'ye kadar sürdürmüş ve bundan sonra azalmaya başlamıştır. İhtilal öncesi dolar bazında sürekli artan kişi başına Gayri Safı Milli Hasıla (GSMH) 1960 ve 1961 yıllarında hızla azalmış ve sonraki yıllarda yavaş yavaş artmıştır. Örneğin, 1959'da 583 \$'a çıkan kişi başına GSMH, 1960'da 358 \$'a ve 1961'de 194 \$'a düşmüştür. Bu düşüşün en önemli sebebi, 1959'da 2,80 TL olan dolar kurunun 1960'da 4,74 TL'ye ve 1961'de de 9 TL'ye yükseltilmiş olmasıdır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1960–1963 döneminde Konsolide Bütçe Geliri/GSMH ve Konsolide Bütçe Gideri/GSMH oranları genellikle birbirlerine yakın seyretmişlerdir. Bu iki göstergenin ihtilal sonrası değerleri ihtilal öncesine oranla biraz artmış ve her iki gösterge en

⁸⁴³ Osman Demir, Adem Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi", **Bursa, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi Yayınları**, C. XIX, 2001, s. 1–2.

Veriler Hakkında detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990.htm, DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Ankara, 1994.

düşük değerine 1957’de, en yüksek değerine ise 1961’de ulaşmıştır. Dönem boyunca, Konsolide Bütçe Açığı/GSMH oranı hiçbir yıl -%1 bile olmamış, hatta 1962 ve 1963 yıllarında bütçe fazla vermiştir. Buna göre, bu dönemde denk bütçe politikası izlenmeye çalışılmıştır.

Kamu kesimi dengesi ve sabit sermaye yatırımları⁸⁴⁴ (%)

Yıllar	Konsolide Bütçe Geliri/GSMH	Konsolide Bütçe Gideri/GSMH	Konsolide Bütçe Açığı/GSMH	Kamu SSY/GSMH*	Özel SSY/GSMH*
1960	16,6	16,7	-0,1	6,7	6,7
1961	23,5	24	-0,5	6,6	7
1962	17,1	16,9	0,2	6,2	7,5
1963	18,9	18,6	0,3	4,9	11,3

Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (SSY)/GSMH ve Özel SSY/GSMH oranları ihtilal öncesi dalgalı bir şekilde azalmıştır. Kamu SSY/GSMH oranı dönem en yüksek değerine ihtilal yılında ulaşmış ve sonraki yıllarda azalmaya devam etmiştir. Özel SSY/GSMH oranı ihtilal sonrası dalgalı bir şekilde artmıştır. Özel SSY/GSMH oranı dönem boyunca Kamu SSY/GSMH oranından büyük olmuştur. Dönemin en düşük Kamu SSY/GSMH oranı ve en yüksek Özel SSY/GSMH oranı BBYKP’nın (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) uygulanmaya konduğu ve planlı dönemin başlangıcı olan 1963’te gerçekleşmiştir. Bu durum, BBYKP’nın özel kesim eliyle kalkınmayı öngördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde kamu harcamalarının konsolide bütçe içindeki payları dalgalı bir seyir izlemiştir. İhtilal yılında en çok cari harcamaların payı azalmış ve en çok yatırım harcamalarının payı artmıştır. 1961’de dönemin en yüksek düzeyine ulaşan Personel Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı bundan sonra azalırken Transfer Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı artmıştır.

Kamu harcamalarının konsolide bütçe içindeki payları⁸⁴⁵ (%)

Yıllar	Personel/K. Bütçe	Diğer Cari/K. Bütçe	Toplam Cari/K. Bütçe	Yatırım/K. Bütçe	Transfer/K. Bütçe	Güvenlik[1]/K. Bütçe
1960	36	12,4	48,4	33,7	17,9	26,2
1961	40,6	14,1	54,7	28,4	16,9	21,4
1962	38,7	13	51,7	29,1	19,2	28
1963	36,7	12,9	49,6	27,6	22,7	24,8

İhtilal sonrası azalma eğilimi gösteren güvenlik harcamalarının payı dönem boyunca yatırım harcamaları ile neredeyse başa baş gitmiştir. Toplam carinin yaklaşık 1/4’ünü oluşturan diğer cari harcamaların, ihtilal öncesinde yaklaşık 1/3’ü, ihtilal sonrasında ise yaklaşık 1/2’si Milli Savunma Bakanlığı’nın (MSB) diğer cari harcamalarından oluşmuştur. Örneğin, 1960’da %4.4 olan MSB Diğer Cari/Konsolide Bütçe oranı 1962’de %6.0’a, çıkmıştır. Dönem başında Güvenlik Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı Yatırım Harcamaları/Konsolide Bütçe oranından daha büyük olmasına karşın, dönem sonuna doğru bunun tersi olmuştur.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, ihtilal öncesinde İhracat/İthalat oranı yüksek olmasına karşın, İhracat/GSMH, İthalat/GSMH ve İhracat+İthalat/GSMH oranları hem çok

⁸⁴⁴ Maliye Bakanlığı, **Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri, 1924-1995**, 2.b., Ankara, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) Yayınları, 1995.

⁸⁴⁵ Demir ve Üzümcü, **a.g.e.**, s. 3.

düşüktür, hem de gittikçe azalmıştır. İhtilal sonrasında ise bunun tam tersi olmuştur. Ancak, bu üç göstergenin artmasında daha önce 2,80 TL olan dolar kurunun 1960’da 4,74 TL’ye, 1961’de 9,00 TL’ye çıkması etkili olmuştur. Çünkü kur artışları ihracatı artırmanın yanında GSMH’nin dolar değerini azaltarak ihracat, ithalat ve ihracat+ithalatın GSMH’ye oranlarının artmasına sebep olmuştur.

Örneğin, 1960’da 321 milyon dolar olan ihracat 1961’de 347 milyon dolara ve ithalat 468 milyon dolardan 507 milyon dolara çıkabilmişken, aynı yıllarda oranlar daha hızlı artmış, İhracat/GSMH oranı %3,7’den %6,3’e, İthalat/GSMH oranı %4,7’den %9,3 ve İhracat+İthalat/GSMH oranı ise %8,4’den %15,6’ya çıkmıştır.

İthalat, İhracat Oranları, Dış Borç Stoku

Yıl	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH	İhr.+İth./GSMH	İhracat/İthalat	Dış Borç Stoku/GSMH	Dolar Kuru(1 \$ = TL)
1960	3,7	4,7	8,4	68,6	10,8	4,74
1961	6,3	9,3	15,6	68,4	9	9
1962	6	9,7	15,7	61,5	11,4	9
1963	5	9,3	14,3	53,5	8,8	9

Dış Borç Stoku/GSMH oranı da dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Dönemin en kötü dış ticaret göstergeleri 1958’de yaşanmıştır: İhracat/GSMH oranı %2,0, İthalat/GSMH oranı %2,5 ve İhracat+İthalat/GSMH oranı %4,5’e düşmüştür. Bunun üzerine hükümet 4 Ağustos 1958 Kararlarını almak zorunda kalmıştır. Bu kararlar çerçevesinde mevcut dış borçlar ertelenmiş, uluslararası ek kredi sağlanmış, 1958 ve 1959’da konsolide bütçe fazla vermiş ve KİT ürünlerine zam yapılmıştır.⁸⁴⁶

Türkiye 1960 yılından sonra da dışarıdan kredi almaya devam etmiştir. Bundan önceki devrede devletin dışardan borç almasını zaruri kılan sebepler 1960’tan sonra da devam etmiştir. Muayyen hızda bir yatırım politikasını devam ettirebilmek için lüzumlu dış finansman, sağlama zirai rekolteadaki eksikliği telafi maksadıyla Amerikan zirai mahsul fazlalarından ithalde bulunma, bütçe açıklarını kapama gibi zaruretler, 1960 yılını takip eden devrede ortadan kalkmamıştır. Ayrıca, dış borç almaya sebebiyet veren faktörlere 1960 yılından itibaren bir yenisi eklenmiştir. Bu da 1960 yılına kadar birikmiş olan dış borçların, normal döviz kaynaklarımıza göre çok ağır olan yıllık taksitlerini, kalkınma hızını azaltmadan daha doğrusu kalkınma planının öngördüğü yatırım seviyesini düşürmeden ödeme mecburiyetidir. Kalkınma planının bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla 1960 Eylülünde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve kurum 48 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık kalkınma planlarını hazırlamakla görevlendirilmiştir. DPT tarafından yürütülen çalışmalarda üçte birinden fazlasının borç ödemeleri için ayrıldığı çeşitli kaynaklardan elde edilen yaklaşık 6,8 milyon dolarlık bir dış kaynak geliri bulunmuştur. Buna rağmen devamlı ve uzun vadeli bir sermaye akımı olmaksızın hem dış borçları ödeyebilmek hem de planlı dönemde %7’lik bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için;

- İthal ikamesinin gerçekleştirilmesi,
- İhracatın artırılması ve kapsamının genişletilmesi,
- Görünmeyen kalemler gelirlerinin artırılmasının, zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca, herhangi bir ek ödeme yükümlülüğü olmaksızın yılda ortalama 360 milyon dolar olmak üzere Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (BBYKP) 1,8 milyar dolarlık bir kaynak açığı hesaplanmıştır. İlk yıllarda kaynak açığının kapatılmasının hiçbir ülke tarafından

⁸⁴⁶ Demir ve Üzümcü, a.g.e., s. 4-5.

üstlenilmemesine rağmen, ABD'nin ve Alman'yanın artan yardımları geçici de olsa ekonomiyi rahatlatmıştır. Geçici tedbirlerle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceğinin bilindiği üzere, Marshall Planı ve onun yerine geçen programlar gereğince yapılan yardımın, 1957 yılından itibaren tamamının hibe şeklinde olması kabul edildiği için, sözü geçen kaynaktan bu tarihten sonra yardıma rastlanmamıştır. Mamafih, 1962 yılından itibaren yardımın bir kısmının yine borç sayılması prensibine dönmüştür. Nitekim 1963 yılında yapılan 93,9 milyon dolarlık yardımın 35 milyon dolarının kredi olması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca, zirai mahsul fazlası, ithali sureti ile borçlanma kesintisiz devam etmiş, 1961 yılında 26, 1962 yılında o zamana kadar görülmuş en büyük yıllık değer olmak üzere 126.9, 1963 yılında ise 48 milyon dolarlık ithalatta bulunulmuştur. Daha önce belirtildiği üzere, hem bu tür borçların ödenmesi Türk Lirası ile olmakta hem de büyük kısmı sonradan hibe haline gelmektedir.

Gözden geçirmekte olduğumuz bu devrede alınan Amerikan kredisinin en önemlisi, şüphesiz, Kalkınma İstikraz Fon'undan (DLF) Ereğli Demir Çelik Fabrikaları için 1961 yılında alınan 129.6 milyon dolarlık kredidir. Sonradan Milletlerarası Kalkınma Ajansı, (AID) adını alan bu kuruluştan kamu ve özel sektöre yeni krediler alınmıştır.

Milletlerarası kuruluşlardan alınan krediler arasında en önemlisi, Avrupa Para Anlaşmasından (EMA) sağlanan ve tamamı 1961 yılında kullanılan 50 milyon dolarlık kredidir.

Bu dönemde başlangıçta ABD tarafından yürütülen dış kredi ve yardımlar, savaş sonrası sorunları çözülemeye batılı gelişmiş ülkeleri de almış ve konsorsiyum dönemi başlamıştır. İlk konsorsiyumlar 1961 yılında Hindistan ve Pakistan'ın 5 yıllık kalkınma planlarının dış finansmanını sağlamak üzere kurulmuştur. Bunlar, 1962 yılında Türkiye ve Yunanistan için kurulan konsorsiyumlar izlemiştir.⁸⁴⁷

Dönemin Hürriyet Gazetesi'nde dış borçlar ile ilgili belki de günümüzü ilgilendirecek bilgiler verilmiştir. “Bütçe tasarısına ait gerekçede açıklandığına göre, 1960 yılı sonunda dış borçlarımızın tutarı, bir milyar 291 milyon dolardır. 1961 yılı içinde de dışarıya 116.5 milyon dolar borçlanılmış, bu suretle borç seviyesi, bir milyar 408 milyona dolara çıkmıştır. Bu borcun 169 milyon doları 1961 yılı içinde ödenmiştir. Alacaklı devlet ve müesseselerle varılmış olan anlaşmalara göre, borcun itfası, 2008 senesine kadar devam edecektir. Yeniden borç alınmadığı takdirde 2008 yılında Türkiye'nin dış borçlanı sınıra düşecektir. Ancak, borçlanmanın devamı muhakkak sayıldığına, esasen dış borcu olmayan pek az devlet mevcut olduğuna göre, ekonomimizden dış memleketlere borç mukabili olarak kıymet transferi, ondan sonra da devam edecektir.

Mevcut dış borcumuzun tam olarak ödenmesinin 2008 yılına kadar uzatılmış olması, yıllık yükün çok düşük olduğu intihamı verebilir. Hakikat maalesef öyle değildir. İtfâ zamanının uzunluğu esas itibarıyla tediye kolaycı oluşturmakla beraber, faiz tutarını arttırdığı için borç yekûnunu da fazlasıyla ağırlaştırmaktadır. Fakat daha önemlisi, itfa planında ilk yılların taksitleri bir hayli yüksek tutulmuştur. 1966 yılına kadar Türkiye'nin borç mukabili dışarıya yapmak mecburiyetinde olduğu yıllık ödemeler, daima 100 milyon doların üstünde olacaktır, özellikle 1963 yılı, 174 milyon doları bulan yıllık taksitiyle hakikaten çok ağır bir külfet

⁸⁴⁷ Tülay Evgin, “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız” **Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi**, Ankara, 2000, s. 38–39.

yüklemektedir. Yıllık taksitler ancak 1966'dan sonra 100 milyon doların altına düşmekte, ondan sonra da hayli hafiflemektedir.

Türkiye'nin ekonomik kalkınması, birçok faktörler yanında, dış ödeme gücü ile de sınırlı bulunmaktadır. Kalkınmanın zaruri şartı olan yatırım, dış memleketlerden çeşitli mallar ithalini zaruri kılmaktadır. Öte taraftan, fert başına hakiki gelir miktarının artması da ithal malları istihkakını kamçulamaktadır. Başka bir ifade ile bir taraftan yatırımların gerçekleştirilmesi, diğer taraftan gerçekleşen yatırımların doğurduğu munzam gelir, ithalatı zaruri olarak yükseltmektedir. Hâlbuki dış ödeme kaynaklarımız, yani yıllık döviz gelirimiz, normal ithalatımızı dahi karşılamayacak bir seviyededir. Buna dış borçların da ödenmesi eklenince, kalkınma gayemizin gerçekleştirilmesiyle dış ödeme imkanlarımız arasındaki ahensizlik büsbütün belirli bir hale gelmektedir.

Bu çıkmazdan kurtulmanın bir arada gerçekleşmesi zaruri olan birçok şartları arasında, mevcut dış borçlarımızın, bir taraftan faiz nispetlerini düşürerek, diğer taraftan ödeme müddetlerini uzatarak, yıllık yükünü hafifletmek, önemli yer tutar. Hepsisi de siyasi müttetik veya dostlarımız olan alacaklı devletlerin, bu maksatla yapılacak teşebbüsleri anlayışla karşılayacaklarını ummaktayız.”⁸⁴⁸

Bu yazıdan da görüleceği üzere Türkiye 1960'lardan sonra dış borç pençesine düşmüş ve günümüzde de en büyük ülke problemi olarak gündemin başında durmaktadır. Sonuç olarak, 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrası en belirgin iyileşme enflasyonda olmuştur. İhtilal öncesi %15–20 aralığında seyreden enflasyon, ihtilal sonrası %3-6 aralığına düşmüştür. Kamu SSY/GSMH oranı önce artıp sonra azalmışken, Özel SSY/GSMH oranı dalgalı bir artış göstermiştir. Yatırım Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı azalırken Transfer Harcamaları/Konsolide Bütçe oranı artmış, işsizlik ve İhracat/İthalat oranları kısmen kötüleşmiş, diğer değişkenler dalgalı seyrini sürdürmüştür. Enflasyon ve dış ticaretteki ihtilal öncesi meydana gelen kötüleşme ihtilal gerekçesi olacak boyutta değildir. Zaten, 27 Mayıs 1960 ihtilali ekonomik kaygılardan çok sosyo-politik kaygılarla yapılmıştır.

1962 bütçesi CHP ile AP arasında ciddi tartışmalara sebep olmuş ve hükümet CHP-AP hükümetinin Maliye Bakanı Şefik İnan 1962 mali yılı bütçesi hedefinin “istikrar içinde hızlı kalkınma” olduğunu açıklamıştır. Bütçenin yöneldiği hedefler ise Maliye Bakanı tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Memleketimizin bugün iktisadi sahada karşı karşıya bulunduğu meseleler piyasadaki durgunluğun ve tıkanıklığın giderilmesi ve sıhhatli bir gelişmenin sağlanması şeklinde özetlenebilir.

Yeni bütçemiz, artan devlet harcamaları ile bir müddetten beri her sınıf vatandaşın müşterek şikayet mevzuu haline gelmiş olan durgunluğu süratle giderecek ve iş-istihdam seviyesini yükseltecektir.”⁸⁴⁹

1962 bütçesinin belli başlı konu başlıkları şöyle sıralanabilir:

Hükümet İktisadi Devlet teşekküllerinin de katılımıyla 5 milyar liraya yakın yatırım yapacaktır. Gerçek yatırım rakamı 4.961.448.196 liradır. Maliye Bakanı, meclis konuşmasında yatırım gayretlerinin ön planda dikkate alındığını söylemiştir.

⁸⁴⁸ Hürriyet, 07.01.1961. s. 3.

⁸⁴⁹ Cumhuriyet, 17.12.1961, s. 3.

Milli Savunma'nın 1961 yılına nazaran fazla tahsisatı 443.622.443 liradır. Bu kadar fazla bir artış, diğer bir bakanlıkta yoktur. Sadece Maliye Bakanlığı tahsisatında 377.432.370 liralık büyük bir artış vardır. Bu da dış borçları ödeme fazlalığından ileri gelmektedir.

1961 yılında geliri 450 liraya kadar olan işçilerden tasarruf bonusu kesilmeyecektir. Bu karar hazineye 50 milyon liraya mal olmuştur. Böyle bir kararla tasarruf bonusu hasılatı beş yüz milyon liraya düşürülmüş olmaktadır.

1961 yılının giderleri 8.678.703.067 lira olarak hesaplanmıştır. 1962 yılı bütçesi ile arasındaki fark, 1.322.379.588 liradır. Bunun 808.769.557 lirası 1961 yılındaki cari masraflar, 513.609.588 lirası da 1962 yılı için daha fazla tahsis yapılmasından ileri gelmiştir.

Bakanlıklar arasında en yüksek tahsisatı alan bakanlık 1961 yılında olduğu gibi Milli Savunma Bakanlığı'dır. Bu Bakanlığa 2.557.546.094 lira ayrılmıştır. Tahsisatı en az olan bakanlık ise Çalışma Bakanlığı'dır. 8.118.657 liradan oluşan bir bütçesi vardır.

Devletin normal gelirleri 1961 yılında 8.314.133.632 liradan ibaret kalmıştır. Bu da vergi kaynaklarının kurutulurcasına istismarından ileri gelmektedir. İhtilal devrinin ekonomiyi getirdiği durgunluk, özellikle gelir vergisinin azalması şeklinde kendisini göstermiştir.

1962 yılında ilk defa olarak Başbakan ve bakanlar, biner lira makam ödeneği almayacaklardır. Yeni hükümetin, önce memurlara tatbik edilen “kemerleri sıkalım” parolasına böylece bakanlar da iştirak etmektedirler.

1950'den beri ilk kez, köylülere kredi verilmesi için hazine, Ziraat Bankası'na büyük bir yardım yapmaktadır. Geçen sene tohumluk kredisi için hazinenin yardımı 10 milyon lira iken, bu rakam 40 milyon liraya yükseltilmiş, ayrıca, çiftçiye zirai kredi verilmesi için 100 milyon lira tahsis edilmiştir.⁸⁵⁰

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ekonomik ve siyasal bunalım sonrasında hazırlanmıştır. Bu nedenle planda dengeli ve kararlı bir gelişme yaklaşımı benimsenmiştir. Planda toplumsal ve ekonomik gelişmenin on beş yıllık bir çerçevede düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemin temel ekonomik göstergeleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

BBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Tic. Açığı Milyon \$
1963	9,7	4,3	-319,5
1964	4,1	1,2	-126,5
1965	3,1	8,1	-108,2
1966	12	4,8	-227,8
1967	4,2	7,6	-162,3

Kaynak: DPT

Uzun dönemde ulaşılması istenen amaçlar doğrultusunda Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan her sahada uzman ve teknik personelin yetiştirilmesi, %7'lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam meselesinin çözülmesi, dış ödemeler dengesinin sağlanması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

⁸⁵⁰ Hürriyet, 06.11.1961, s. 1.

Plan, sektörel gelişme konusunda on beş yıllık hedef doğrultusunda tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişmeyi benimsese de, sanayiye açık bir şekilde öncelik vermektedir. Plan çerçevesinde ilk olarak nitelikli personel ihtiyacının ön plana çıkması ise dikkat çekicidir.

1967 yılında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) hazırlanırken hükümetin elini güçlendiren iki husus vardı. Birincisi yıldan yıla artan işçi dövizleri, ikincisi Sovyet Rusya'nın teknik ve mali yardımının devam etmesidir. 1968-1970 aralığını kapsayan bu dönemin temel ekonomik göstergeleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

İBYKP Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Tic. Açığı Milyon \$
1968	6,7	3,2	-267,2
1969	5,4	7,2	-264,4
1970	5,8	6,7	-359,1

Kaynak: DPT

İBYKP ekonomik sektörlerin önceliği ve kentleşme sorunlarına öncelik vermekle beraber özellikle tasarruf, dış ödeme güçlüğü ve bir kısım kurumsal sorunlara da yer vermektedir.

İki kalkınma planı uygulamasını kapsayan dönemde kamu kesimi öncülüğünde ithal ikamesi stratejisinin ara ve yatırım malları üretimini aşamasına geçilmesine çalışılmış; özel kesim ise daha karlı ve risksiz olan dayanıklı tüketim malları üretiminde kalmıştır.

Bu dönemde özellikle imalat sanayinde büyük kamu işletmelerinin varlığının belirginleştiği görülmektedir. Bu çerçevede tarım sektörünün GSYİH'ya katkısının azaldığı, sanayi ve hizmetler sektörlerinin katkılarının ise arttığı görülmektedir. İnönü Hükümetleri kalkınmada tarıma önem vermiştir. Tarım sektöründeki gelişmelerin hem diğer sektörlerle olumlu etkilerinin olacağı, hem de nüfusun büyük kısmının yaşam şartlarını yükselteceği Hükümet Programlarında ifade edilmiştir. Ancak dönemin tamamında tarımdaki büyüme hızının daha yavaş olması ve tarımın ekonomideki nispi ağırlığının azalmasına paralel olarak bu sektörde yaşayanlar görece fakirleşmişlerdir.

Kalkınma planları uygulanan strateji çerçevesinde döviz kazandırıcı faaliyetleri değil, döviz tasarruf sağlayacak faaliyetleri özendirerek şekilde hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bu çerçevede ihracatın tarımsal ürünlere ve hammaddelere bağımlı yapısında değişiklik olmamıştır. Diğer taraftan beklenildiğinin aksine, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı önemli ölçüde artış göstermiştir. İhracatın yapısında köklü bir değişme olmadığından geleneksel ihracat ürünlerinin ihracatını artırarak, ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak mümkün olmamıştır.

Bu dönemin öne çıkan bir diğer özelliği, AET ile olan ilişkilerdir. 1959'da yapılan başvuru çerçevesinde 1963 yılında taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanmış, 1970'de imzalanan Katma Protokol ile ilişkiler yeni ve daha ileri bir aşamaya geçmiştir. Bu sürecin Türkiye'deki ekonomik ve siyasi yaşama önemli yansımaları olmuştur.

Dönem bir önceki on yılda olduğu gibi yine ekonomik ve siyasi bunalımla sona ermiştir. Ekonomik anlamda dış ticaret açıklarının genişlemesi ve dış kaynak girişlerinin azalmasıyla birlikte döviz darboğazı ortaya çıkmıştır. Yine dış kredi çevrelerinin baskısıyla Ağustos 1970'de TL devalüe edilmiş ve bir istikrar paketi yürürlüğe konulmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de değişen siyasal ve toplumsal yapıya göre devletin rolü dönüşüm göstermiştir. Yeni toplumsal ve siyasal yapı, kendi kurumlarını ve politikalarını oluştururken, bu duruma uygun sınıfsal ilişkiler ve onun en önemli parçalarından biri olan yönetimde değişiklikler gündeme gelmeye başlamıştır. 1946 yılıyla birlikte Türkiye’de çok partili siyasete geçiş başlamış ve -kesintilerle birlikte- bugüne kadar devam etmiştir. CHP’den kopanlar tarafından kurulan Demokrat Parti hızlı bir teşkilatlanma içine girerken, tüm ülkeden destek görmeye başlamış ve CHP’nin başlıca rakibi olmuştur. 1946-1960 arası dönemde iki büyük parti CHP ve DP mücadele etmişlerdir. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde işi DP göğüslemiştir. Burada dikkate değer husus, bu iki parti arasındaki ideolojik ayrımın büyük olmamasıdır. Çünkü DP nihayetinde CHP menşeli bir parti konumundadır. Ayrım asıl hitap ettikleri kitleyle alakalıdır. Bir CHP karşıtları merkezi olan DP, daha ziyade taşraya hitap eden bir söylemle halkın karşısına çıkmış, bunun karşısında CHP ise Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren kendi kimliğini tesis etmiş bir bürokrat-şehirli zümreyle siyasal hamlelerini gerçekleştirme yönüne gitmiştir.

Bu dönemde uzun yıllar boyunca iktidar partisi olmaya alışmış olan CHP ilk defa muhalefette yer almıştır ve bu CHP’nin alışık olmadığı bir durumdur. Muhalefet daha yeni hükümetin icraatlarını beklemeden şiddetli bir eleştiriye başlamıştır; eleştiri konusu DP’nin özellikle rejime aykırı davranışlarda bulunduğu yönünde olmuştur.

İktidara geldiği ilk günden itibaren sürekli bir darbe söylentisi ile karşı karşıya kalan DP, CHP’nin basın, ordu ve üniversiteleri de arkasına alarak yaptığı tehditkar muhalefet karşısında hırçınlaşmıştır. 1950–1960 döneminde muhalefete ve siyasal haklara getirilen kısıtlamalar, 1953 yılından başlayarak sürekli artış göstermiştir. 1950 tarihli Basın Kanunu’nda yapılan değişikliklerle beraber basın özgürlüğünü kısıtlayıcı çabalar, 6–7 Eylül Olayları, CHP’nin mal varlığına el konması, Tahkikat Komisyonunun kurulması gibi olayların yanında; ekonominin kötüleşmesi, enflasyonun artması; DP’nin, kentli tabanının ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetmesinin nedenleri arasında sayılmıştır. Bu süreçte toplumsal patlamalar ve siyasi gerginlik ordu içindeki cuntaları harekete geçirmiş ve Cumhuriyet döneminde yönetimin ilk kez askeri bir zümrenin iradesine geçtiği 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmiştir. Geniş halk desteğini arkasına alan bir siyasi partinin darbe yoluyla iktidardan indirilmesi Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlatmıştır.

27 Mayıs darbesi, kardeş kavgasını önlemek ve DP diktatörlüğüne son vermek iddiasıyla ve tam bir tarafsızlık söylemiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak darbe ertesi yaşananlar, bu iddiayı zedelemiştir. Diğer siyasi partilerin de faaliyetleri durdurulmuş olmakla birlikte sadece Demokrat Parti, o güne kadar siyasi partiler için tatbik edilmeyen bir gerekçeyle, kongresini zamanında yapmadığı için mahkeme safahatında usulsüzlükler de yapılarak kapatılmıştır. Bunun ilk siyasi-hukukî pratik sonucu, Kurucu Meclis’in teşkilinde görülmüştür. MBK’nın düzenlemeleriyle hiçbir DP üyesinin Kurucu Meclis üyesi olmaması sağlanmış, Kurucu Meclis CHP ağırlıklı bir yapı olmuştur. Partilere tanınan kontenjan sınırlı olduğundan il ve meslek temsilcilerinin çoğunluğu da CHP’lilerden seçilmiştir. Bunların önemli bir kısmı da CHP milletvekilliği yapmış isimlerdir.

27 Mayıs darbesine doğru DP'nin seçmen desteğinde ciddi bir düşüş gözlemlenirse de bürokratik yapıyı ve aydın çevreleri karşısına aldığı, basınına tamamen muhalif bir çizgiye kaydığı söylenebilir. Basının bir kısmının DP'nin basın politikalarından dolayı muhalefete geçtiği görülmektedir.

27 Mayıs darbesi; millet çoğunluğuna dayanmanın, inanılmaz yatırımlar yapmanın, millete hizmet etmenin bir darbeyi engellemeyebileceğinin de somut bir örneği olmuştur. 27 Mayıs'ta millet çoğunluğu ve seçmen; irade beyanı ve tercih izharnın ötesinde siyasî gelişmelere müdahil olabilecek bir seviyeye ulaşamadığını göstermiştir. DP Hükümeti, Türk Milleti'nin geleneksel muhalefet ve destek algısını doğru okuyamamıştır. Başbakan Adnan Menderes'in ziyaret ettiği her vilayet, kendisini coşkuyla karşılamaktadır. Ancak sadece darbe ertesini değil, infazlar olduğunda da kayda değer bir tepkiye tesadüf edilmemektedir. Millet çoğunluğu, “eylemli” tepki ve destek düşüncesinden uzak görünmektedir. Ancak seçim şeklinde tecelli eden irade beyanıyla “eylemli” olarak gösteremediği tepkiye yakın bir tercihten de çekinmemektedir. Anayasa oylamasında anayasaya %40 civarında hayır oyu vermesi ve 1961 seçim sonuçları bu sosyal-psikolojik olgunun da göstergeleri olarak okunmalıdır.

27 Mayıs darbesine yaklaşan günlerde DP iktidarının yalnızlaştığı görülmektedir. Ancak daha da ilginç, DP'nin güçlü bir gençlik ve öğrenci tabanına sahip olmamasıdır. Bu durum DP'nin altyapı yatırımlarına, yol, fabrika, okul, baraj yapımına önem ve öncelik verirken insan faktörünü göz ardı ettiğini de göstermektedir. DP, üniversite gençliğinin tek-yönlü gelişimi ve bunun neticesinde de CHP'li kitlenin yoğunluğunu okuyamamış gibi görünmektedir. Gençlik heyecanının bu derece yoğunluğunun muhalefet içgüdüsüyle izah edilemeyeceği aşikârdır. Bu bir eğitim meselesi gibi görünmektedir.

27 Mayıs'a doğru darbe, emareleri itibariyle ihtimal dışı bir seçenek değildi. Veriler bir darbenin mutlak ve muhakkak olmasa bile güçlü bir ihtimal olduğunun anlaşılmasına yeterdi. Ancak gerekli tedbirler alınmamış, aslında alınsa da muhtemelen geç kalınmış gibiydi. Çünkü Millî Savunma Bakanlığı'nin en kilit noktaları darbeye niyetli subaylar tarafından ele geçirilmiş, tüm kritik noktalara bu hedef doğrultusunda atamalar gerçekleştirilmişti. Yine de istihbarat kanalları daha güçlü çalışsaydı, darbenin önü alınabilirdi gibi görünmektedir.

DP Hükümeti, demokrasinin seçimlerle tecelli edeceği, herkesin tecelli eden neticeye inanması gerektiği anlayışıyla hareket ettiği için de darbenin gerçekleşme vasatını tahlil edememiştir. Oysa ülkemizde güçlü bürokratik yapı, temellerini “tepeden inmecilik” diye tesmiye edilen bir anlayıştan almaktadır. Cumhuriyet'in ilk dönemi, tüm kurumsal yapının belli bir görüş doğrultusunda belirlendiği, çoğulculuğun eksen ve etken olmadığı bir dönüşümün de yaşandığı yıllardı. Böyle bir yapıdan çok partili, demokratik bir yaşama geçilmesi dönüşümün de aynı hızla gerçekleşeceği anlamına gelmemekteydi. 27 yıl boyunca tüm kurumlarıyla iktidarda kalmış bir yapının kazanımlarını kaybetmesi anlaşılabilir bir şey olarak hesaba katılmıyordu. Bu yapının 1950 ve 1954 seçimlerinde görece gerilemiş olması, sessiz kalması, yanılıyla tasfiye edildiği şeklinde anlaşılmalıdır. Oysa 1957 seçimlerinden sonra bu yapının tüm canlılığıyla ayakta durduğu az-çok görülmeye başlanmıştı. CHP'nin siyasî temsilciliğini yaptığı bu yapı, bütün unsurlarıyla belli dozajlarda muhalefete geçti. CHP'nin yıpratıcı muhalefeti ise, DP'nin kılcal damarlarına kadar etki edebilecek bir profesyonellikteydi. DP, bu noktada CHP muhalefetinin “sinir harbi” üzerine kurulu muhalefetine de okuyamamış, aynı sertlikle cevap vermişti. Oysa kurumsal yapı Ankara ve bürokrasi merkezlidir ve bu merkez, siyasî iktidardan çok CHP'ye yakındır. Bir müdahalede aktif ve belirleyici olan yapı bürokratik yapıdır; seçmen değil. DP, bu yapıyı dönüştüremediğinin farkına varamadığı gibi üstelik bir de bu yapının eline istemediği kadar

koz vermiştir. DP, bahanelerin çoğu zaman sebep telakki edilebileceği gerçeğini de dikkate almamıştır. DP'nin vekâlet emrine aldığı akademisyen ve re'sen emekliye sevk ettiği yargıç sayısı fazla değildir; ancak dönemin nezaketi bu kabil kararların sahip oldukları önemden ve taşındıkları ağırlıktan daha farklı bir şekilde anlaşılmasına ya da istismarına müsaitti.

Bürokratik yapının tahrikkar iktidar olma arzusuna verilen cevap aynı şekilde ve üslupta olunca kaybedenin DP iktidarı olması kaçınılmazdı. DP, 10 yıllık sürecin demokrasi kavramının ve anlayışının yerleştiği yanılışıyla, demokratik görünümlü demokrasi dışı propagandaya aynı şekilde demokrasi dışı usullerle cevap verdi. DP, tongaya düşmüş, çok iyi kamufla edilmiş demokrasi dışı muhalefete, yine aynı şekilde cevap verirken aynı başarıyı gösterememiştir. Tahkikat Encümeni kurulması, esasen 1924 Anayasası'na değil, maslahata ve mücadele tekniğine aykırıydı. CHP ve bürokratik yapının muhalefet ve propaganda da kadar yıkıcı davranırsa davransın demokrasi kavramına sığınma mazereti vardı; oysa DP, buna karşı kurumlarla cevap verdi. Aslında Tahkikat Komisyonu kurulması ve TBMM'nin tatile girmesi, tek siyasi-kurumsal yapı olan komisyonla iş gördürülmesi neticesini doğurduğu için olayların hızlanmasına da sebep olmuştur. Radyonun inandırıcılığı halk nezdinde bir mana ifade ediyordu; bürokratik yapının değil. Tahkikat Komisyonu'nun aldığı yayın yasağı darbe ertesini sosyal cinnet şeklinde tezahür edecek kıyma makineleri ve benzeri haberlerin de sebeplerinden biriydi. Hiç olmazsa darbe öncesi kıyma makineleri uydurmaları tedavülde değilse de İstanbul ve Ankara'da birçok üniversite öğrencisinin güvenlik güçleri tarafından öldürüldüğü iddiası yaygındı. Komisyonun İstanbul-Ankara Olayları için koyduğu yayın yasağı piyeyi deve, habbeyi kubbe yapmıştır. CHP milletvekilleri bile Meclis'te 30 kadar öğrencinin öldürüldüğünü söyleyebilmişlerdir. DP, yanlış bir taktikle hem Meclis'i tatile sokmuş hem de Komisyon kanalıyla basın yasağı getirmişti. Artık tüm kanallar kapalıydı ve muhalefet de bunu alabildiği kadar istismar etmişti.

DP'nin hataları düzeltilebilirdi ve zaten bunun belirtileri de görülmeye başlanmıştı. Örneğin çok tepki çeken Tahkikat Komisyonu'nun görevinin son bulduğu, bizzat Menderes tarafından ifade edilmişti. Ancak, öğrenci ölümlerinin abartıldığı, öğrencilerin hedef alınarak öldürülmedikleri de ispatlanabilirdi. Bunların yanında, darbe ihtimaline karşı alınması gereken tedbirlerin alınmamasının da izahı yoktur.

Türkiye'yi darbelere götüren ana araç toplumsal şiddet ve terörün sürekli artarak insanları ve siyasal iktidarı bezdirmesi ve bunu vazife bilen bazı odakların "Bu düzen böyle gitmez" diyerek bir "kurtarıcı" misyonuyla duruma müdahale etmesidir. Nitekim terör, uzun dönemde siyasal düzeni yıkmaya yönelik bir araç olduğuna göre, onun kısa dönem içinde bazı amaçlarının bulunması doğaldır, örneğin, Fransız sosyal psikologu Roger Mucchielli terörizmi daha çok düzene karşı olma boyutlarıyla ele almış ve onu "yıkıcılık" olarak tanımlamıştır. Mucchielli'ye göre, ilk aşamada, yıkıcılar özellikle kamuoyunu etkilemeyi amaçlamaktadırlar. Birbirleriyle sıkı sıkıya ilintili olan bu kısa dönem amaçlar, üç başlık altında toplanabilir: Hedef alınan ulusun moral gücünü yıkmak ve onu oluşturan grupları parçalamak; otoriteyi, onun koruyucularını, görevlilerini ve önemli kişilerini kamuoyunda küçültmek; halk içinde kurulu düzen yanlısı herhangi bir kendiliğinden girişimi önlemek için, yığınları etkisizleştirmek ve herkesi "kendi başının çaresine bakmayı" arar duruma düşürmek. Terör eylemlerinin bu aşamadaki temel amaçları halkın gözünde siyasal iktidarı yıpratmak ve giderek, devletin manevi otoritesinin zayıflamasını sağlamaktır. Öyle ki, bu "otorite bunalımı" bu kez de yöneticilerin yeteneksizliklerinin bir kanıtı olarak ileri sürülecek ve yığınlar mevcut iktidara karşı başkaldırıya itilecektir. Kısacası, siyasal terörün kısa dönemdeki birincil amacı, merkezi iktidarı istikrarsızlaştırmak ve kamuoyunu yıldırma'yı gerçekleştirmektir.

Darbeler, dış güvenlik ve ülke menfaatlerinin tehlikeye sokulduğu gayrimeşru hareketlerdir.

27 Mayıs darbesi ertesi günkü gazetelerin manşetini süsleyen *silah depolarının* bir kısmı aslında, Kıbrıs'a gizlice gönderilecek silahların saklandığı yerlerdir. Darbe esnasında birçok yetkili gözaltına alındığı için bu konuda doğru bilgiye ulaşmak ve gerekli tedbirleri almak kısa sürede mümkün olamamıştır. “Dikta”, “Gestapo”, “Menderes’in silahlı birlikleri” söylemlerinin Kıbrıs’a gönderilecek silahlarla ilişkili olması ilginçtir. 27 Mayıs örneğinde görüldüğü üzere darbeler, nefretin ve kinin boca edildiği hareketlerdir. Özellikle basın ve üniversitenin intikamı korkunç olmuştur; bu korkunçluk, sosyal psikolojinin “örnek dönem-olay” kabul edip inceleyeceği bir zenginliğe sahne olmuş, idam talebi ve ısrarı bir histeri halini almıştır. O dönem muhalif basın mensubu ve talebe olup da idamları ısrarla talep etmeyen kimse yok gibidir.

Darbeler tüm dengelerin altüst olmasına sebep olan hareketlerdir. Sadece yönetimde değil, sosyal hayatta da kargaşalar baş göstermekte, haklı haksız tasfiyeler, ihbar furyaları, kötü muamele millî bütünlüğe de zarar vermektedir.

Darbeler, toplum barışını da dinamitleme potansiyeline sahiptir. 27 Mayıs bu açıdan da ibretlidir. Acı olayların yaşandığı bölgelerde mukim Kürt kökenli ileri gelen vatandaşlarımız, sırf DP’li oldukları için toplama kamplarına alınmış, bilhare iskâna tabi tutulmuş, bu da bölgede telafisi zor hasarlara yol açmıştır. Oysa bölgede 1938’le son bulan olaylardan sonra belli bir sükûnet hâsıl olmuş, 1950-1960 arasında da devlete kırgınlıkları olan bazı Kürt kökenli vatandaşlarımız DP iktidarının özgürlükçü açılımıyla devlete olan küskünlüklerini unutmışlardır. DP iktidarıyla birlikte bir barış sağlanmıştır. 27 Mayıs darbesinden sonraki gözaltı ve iskânlar, siyasal Kürt hareketinin de sebeplerinden biri olarak zikredilmektedir.

Darbeler, sebep oldukları kirliliklerin uzun müddet temizlenemediği hareketlerdir. 10 yıl boyunca ülkeyi yönetmiş insanların yüzlerinin tükürük ve balgam içinde kalması, çocukları yaşındaki subayların sıra dayacağından geçirilmeleri, bir kısmının idam edilmesi, idam edildikleri için mirasçılarında, ailelerinden tahsilini havi makbuzların kapılarına yapıştırılması köklü bir devlet geçmişi ve idare geleneği olan bir ülkenin kaldırmakta zorlanacağı kirliliklerdendir.

27 Mayıs gecesi tüm Harbiye talebelerinin silahlanıp DP’li avına çıkmaları da askerî okulların eğitim-öğretim problemlerine işaret etmektedir.

Darbeler, bumerang etkisi yapan hareketlerdir. 27 Mayıs öncesi İsmet İnönü’ye zarar gelir endişesiyle İnönü’nün evinin civarında devriye gezen Fethi Gürcan, 27 Mayıs darbesinden sonra İnönü’yü de hedef alan bir darbe teşebbüsünün aktörü olmuş ve idam cezası CHP ağırlıklı bir oylamayla tasdik edilmiştir. Darbeler, zamanla destekçilerini ya da sempatanlarını bile hedef alabilmektedir.

Darbeler, halk iradesinin önündeki en büyük engeldir. Sırf 1961 Seçimleri’ni CHP kazanamadı diye yeni askerî hareketlilikler baş göstermiş, İnönü’nün Başbakan olmasıyla ortalık durulur gibi olmuştur. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan Ali Fuad Başgil ölüm tehdidiyle adaylıktan vazgeçirilmiş, Cemal Gürsel, Meclis’in silahla tehdit edilmesi neticesi Cumhurbaşkanı olmuştur.

Darbeler, getirdikleri yeni kurumlarla da millet iradesini dengelemek istemişler ancak ilginçtir, seçim söz konusu olduğu kurumlarda tam aksi neticelerle karşılaşmışlardır. Senato seçimlerinde çoğunluğu yine DP’nin devamı kabul edilen partiler almıştır. 27 Mayıs, bürokratik yapının taleplerinin seçimler yoluyla gerçekleşmeyeceği varsayımıyla birçok yeni kurum ihdas etmiş ve bunları meclis ve hükümet gibi yetkilendirmeye çalışmıştır. Meclisle elde edilemeyen sonuçların, bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Yargı,

kanayan yara haline getirilmiştir. Darbe sonrası dönemde MBK kurulmuş ve yeniden demokrasiye geçilinceye kadar askerlerin oluşturduğu bu komite yönetiminde kalmıştır. 18 aylık bir dönemden sonra yapılan seçimler sonucunda, en fazla oyu alan iki parti CHP ve DP'nin devamı niteliğindeki AP yeterli çoğunluğu sağlayamadıkları için mecburi bir koalisyon kurma yoluna gitmişlerdir. Bu ise tarihimizin ilk koalisyon hükümeti olmuştur. Bu ise özellikle 1971 sonrası istikrarsız koalisyonlar döneminin habercisi olmuştur. Ayrıca MBK'nın atadığı yargıçların yönettiği Yassıada Soruşturmaları ve DP yöneticilerinin trajik sonları ise Türk milletinin hafızasından hiç silinmemiş, idam edilen Adnan Menderes siyasi bir sembol haline gelmiştir. 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar geçen süreçte Yassıada mahkemelerinde 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. DP'nin ileri gelenlerinden 228 kişi hakkında ölüm cezası istenmiş ve nihayetinde yalnızca Adnan Menderes, Fatın Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkında verilen idam cezaları uygulanmıştır. Yassıada mahkemelerinde verilen bu kararlar kamuoyunda günümüze kadar sürecek tartışmaların da başlangıcı olmuştur. Parlamenter sisteme geçildikten sonra özellikle 1960-1970 yılları arasında bazı siyasi partilerle ordu arasındaki gerginliğin temel meselesini bu idamlar oluşturmuştur. Toplumun bir kesiminin bütün hoşnutsuzluklara rağmen halkoyu ile üç kez iktidara gelmiş bir siyasi partinin –veya demokratik yollarla iktidara gelmiş herhangi bir partinin– yöneticilerinin böyle trajik bir sonu hak etmediği-etmeyecekleri söylenebilir.

Anayasa yapma yetkisine sahip olan Kurucu Meclise DP yanlısı kişiler alınmamıştır. Aynı durum Temsilciler Meclisi için de söz konusudur. On yıl boyunca mecliste ağırlıklı bir oranda temsil edilmiş bir siyasi iradenin anayasa yapma sürecine katılmaması bu anayasanın kabullenilmesini oldukça zorlaştırmıştır. Bu nedenle Türkiye gündeminden anayasa tartışmaları hiç eksik olmamıştır.

Darbe sonrası döneme parti tabanlarındaki anlaşmazlıklar ve silah gölgesi altında yapılan siyaset damgasını vurmuştur. İki düşman kardeş CHP ve AP'nin birlikteliği henüz devam etmekte olan darbe havası tedirginliği ve ülkenin içinde bulunduğu zor durumla paralel bir seyir izlemiştir. Bu hassas dönemde Yassıada mahkumu DP'lilerin affı ana gündemi oluşturmuştur ve partiler arası çekişmeler bu temel üzerine şekillenmiştir. CHP ve AP arasında bir uyum beklentisi ise bu sebeple daima ikinci planda kalmıştır. 22 Şubat 1962 ve 22 Mayıs 1963'de Talat Aydemir tarafından teşebbüs edilen iki darbe girişimi ise hala siyasetin keskin bir dönemeçten geçtiğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Bütün bunlarla birlikte 1960'lı yılların başlamasıyla birlikte Türkiye bir sosyal dönüşümün eşğine gelmiştir. Köyden kente göçle birlikte sosyolojik yapıda bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu ise siyaseti yakından ilgilendirmiştir. Çünkü çevrenin merkeze kayması parti politikalarının tekrar gözden geçirilmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu değişimi en iyi şekilde tabana yayan ve vatandaşın nabzını en iyi tutan partiler, bundan sonraki dönemlerde iktidara geçeceklerdir. Darbe sorunların çözümünden ziyade artmasına sebep olmuştur. 27 Mayıs'ın belki de en önemli sonucu diğer darbelerin önünü açmasıdır. Nitekim bundan sonraki dönemde Türkiye 12 Mart'la yüzleşecektir.

12 Mart Yönetimi'nin amacı, 1960'ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmak olarak dillendirilse de bu konularda bir başarı sağlanamamıştır. Üç yıllık askeri-sivil rejim, bunların dışında başka eylemlerde de bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Anayasa değişiklikleridir. Bu değişikliklerle Anayasa'nın yaklaşık dörtte biri yenilenmiş ve 11 geçici hüküm getirilmiştir. Değişiklikler öncelikle 1961 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler düzenine yönelik olmuş ve devleti bireylere karşı koruma mantığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Haklar ve özgürlükler bakımından Anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmıştır. Ancak ne 1973'e kadar olan

devrede ne de 1973'ten sonra yaşanan tüm hükümet denemeleri (CHP-MSP koalisyonu, MC, CHP Hükümeti ve AP Azınlık Hükümeti) istikrarlı bir siyasal yönetim oluşturma konusunda başarılı olmuştur. Kronikleşen siyasal belirsizlik koşullarında aşırı sağ ve merkezdeki siyasal kadroların yenilenmesi ve geleneksel partilerin, egemenlerin temsil sorununa çözüm getirecek bir dönüşüm geçirmesi, Türkiye siyasetine "istikrar" kazandırmanın tek yolu olarak gözükmuştür. Bunun için yeni bir siyasal üst yapı gerekmiştir. Terör olaylarından bezmiş halk tarafından ordu bunu yapacak tek güç olarak görülmüştür. Bu da beraberinde 12 Eylül askeri müdahalesini getirmiştir. Bu dönemde yaşanan istikrarsızlığın ana nedeni olarak 1961 Anayasası görülmüştür.

Sağ oyların parçalandığı 1970'li yıllarda hiçbir parti, Millet Meclisinde mutlak çoğunluk sağlayamamıştır. Bu durumun yol açtığı istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemi, özellikle bu koalisyonlarda iki uç partinin (Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi) anahtar rolü oynayarak sayısal güçleriyle orantılı olmayan ödümler elde etmeleri, seçim sisteminin uygunluğu hakkında ciddi kuşuklar yaratmıştır. Bu kuşuklar, 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra, daha farklı bir seçim sistemi denemesine girişilmesinin fikri zeminini oluşturmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde 27 Mayıs'ın sonuçları, 12 Eylül'ün sebeplerine zemin hazırlamıştır. En önemli etken siyasi istikrarsızlıktır ki 1961-1980 arası dönemde 19 yılda 18 hükümet kurulması bunun en iyi kanıtıdır. Bunun yanında seçim sistemlerinin ve seçim sürelerinin sürekli değişmesi bir kargaşaya neden olmuştur ki, bu dönemde toplamda 14 seçim ve 1 referandum yapılmıştır. Partilerdeki bölünmeler ve ülkenin dört bir yanında görülen kısır siyasi çekişmeler, toplumsal yapıdaki değişiklikler ve artan gerginlikler, ekonomik sıkıntılar, dış politikadaki dalgalanmalar 1961-1980 dönemine damgasını vurmuştur. 19 yılda 3 askeri müdahale ve bilinen veya bilinmeyen birçok darbe girişimi olmuştur. 1961-1980 arası dönemde Bakanlar Kurulu 7 kez sıkıyönetim ilan etmiş, bunların 6'sı TBMM'ce onanmış, 1'i ise reddedilmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim uygulamaları 37 kez uzatılmıştır. Sıkıyönetim ilanı sonucunda bu 19 yılın yaklaşık 7.5 yıllı boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde sıkıyönetim uygulanmıştır. Bütün bunlardan en büyük zararı devletiyle, milletiyle Türkiye görmüştür.

Devlet-millet birlikteliğinin pekişmesi için olmazsa olmaz şartların başında demokrasi gelmektedir. Bunun içinde ülkenin tüm kurumlarıyla bir ahenk içinde çalışması zorunludur. Bu şekilde ülkemizde demokrasi kültürü gelişecektir. Hiçbir şahsın, kurumun, partinin, yabancı devletin menfaati, Türk milleti ve devletinin huzur ve refahından üstün değildir ve üstün tutulmamalıdır.

27 Mayıs Kronolojisi

1950

14 Mayıs 1950: Milletvekili seçimleri yapıldı. (DP: 396, CHP: 68, MP: 1, Bağımsız: 7)

20 Mayıs 1950: DP Meclis Grubu, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı adaylığına seçti.

22 Mayıs 1950: TBMM, 9. Dönem çalışmalarına başladı, Celal Bayar 387 oyla (İnönü, 66 oy aldı) Cumhurbaşkanlığına seçildi. Kabineyi kurmakla İstanbul Milletvekili Adnan Menderes görevlendirildi.

23 Mayıs 1950: Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İnönü'yü Çankaya'daki evinde ziyaret etti. CHP Başkanı İnönü bir açıklama yaptı:”... Vatanımızda birlik ve düzenliğin kurulması, bizim için parti mülahazalarının üstündedir.”

2 Haziran 1950: Adnan Menderes, kabinesini açıkladı. 295 Milletvekilinin katıldığı oylamada, 282 oyla güvenoyu aldı.

6 Haziran 1950: Org. Nuri Yamut, Genelkurmay Başkanlığına atandı.

14 Haziran 1950: DP Milletvekillerinden bir grup, Halkevlerinin yeni bir tüzüğe bağlanması için kanun teklifi verdiler.

16 Haziran1950: Türkçe okunan Ezanın tekrar Arapça okunmasına dair kanun kabul edildi.

25 Haziran1950: Sovyetler tarafından desteklenen Kuzey Kore orduları, sabahın erken saatlerinde Güney Kore'ye saldırdı.

28 Haziran 1950: CHP Kurultayı başladı. İsmet İnönü Başkan, Kasım Gülek Genel Sekreter seçildi.

14 Temmuz 1950: Genel Af kabul edildi.

25 Temmuz 1950: Cumhurbaşkanı Bayar'ın Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Kore Savaşı'na katılmak üzere 4509 kişilik bir Tugayın, Birleşmiş Milletler emrine verilmesini kararlaştırdı.

28 Temmuz 1950: İnönü, gazetecilere verdiği demeçte: “Karar, TBMM'den geçirilmemiş ve memleketi savaşa götürecektir böyle önemli bir konuda muhalefet partisiyle fikir teatisinde bulunulmamıştır.”

2 Ağustos 1950: Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) Türkiye'nin de katılması için çalışmalar yoğunlaştırıldı.

28 Ağustos 1950: Bir tarih yazarı, okul kitaplarından İnönü'nün adını çıkardı. Bu davranış çeşitli tepkilere neden oldu.

31 Ağustos 1950: Halkevlerine yapılan yardım tutarı, Maliye Bakanlığınca incelenmeye başlandı.

15 Eylül 1950: Sağlık Bakanı Prof. Dr. Nihat Reşat Belger istifa etti.

21 Eylül 1950: Türk Tugayı Kore'ye hareket etti.

17 Ekim 1950: Türk Tugayı Kore'ye ulaştı.

28 Ekim 1950: Bayındırlık Bakanı Gen. Fahri Belen, istifa etti.

4 Kasım 1950: Türkiye, 'İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma' Antlaşmasını Roma'da imzaladı.

27 Kasım 1950: Kore'de 'Kunuri Savaşı' diye adlandırılan, çok kanlı çarpışmalar başladı ve günlerce sürdü. Türk Tugayı, kendisinden sayıca üstün düşman kuvvetlerinin geceli gündüzlü üç günlük ağır taarruzuna rağmen, bulunduğu hattan çekilmedi ve Müttefik 8.ordusunun geri çekilebilmesini sağladı. Tugayımız, Kunuri Savaşında, 237 şehit, 387 yaralı ve 201 kayıp vermiştir.

12 Aralık 1950: CHP merkez binası, Hazine malı oldu.

1951

12 Ocak 1951: Kore'de yaralanan askerlerimiz, Tokyo'dan yurda hareket etti.

21 Ocak 1951: Ankara'ya, ilk Kore hasta ve yaralı kafilesi geldi.

5 Mart 1951: Atatürk heykeline yapılan saldırıyı kınamak için, Kırşehir'de büyük bir protesto mitingi düzenlendi.

8 Mart 1951: Başbakan Adnan Menderes istifa etti. Hükümeti kurmakla tekrar Menderes görevlendirildi.

9 Mart 1951: Menderes, 2. Kabinesini kurdu.

2 Nisan 1951: 2. Menderes Kabinesi, 50'ye karşı 345 oyla güvenoyu aldı.

1 Temmuz 1951: Atatürk'ün heykel ve büstlerine karşı yapılan saldırıları kınamak için, yurdun çeşitli yerlerinde protesto mitingleri yapıldı.

25 Temmuz 1951: Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun kabul edildi.

1 Ağustos 1951: Yabancı sermayeyi teşvik kanunu kabul edildi.

6 Ağustos 1951: CHP'nin Halkevleri yoluyla tasarrufuna geçirdiği malların hazineye geri verilmesine dair kanunun görüşmeleri esnasında, CHP'liler, CHP'nin mallarıyla ilgili görüşlerini belirttikten sonra salonu terk ettiler. Kanun teklifi, DP'lilerin oylarıyla kabul edildi.

8 Ağustos 1951: Halkevleri kapatıldı.

20 Eylül 1951: Türkiye, Kuzey Atlantik Paktı (NATO)'na kabul edildi.

17 Ekim 1951: Türkiye'nin, NATO'ya katılmasıyla ilgili protokol Londra'da imzalandı.

4 Kasım 1951: İlkokullarda din dersi, ders programına alındı.

26 Aralık 1951: İnönü, CHP Büyük Kurultayı'nda konuştu: "... Biz bir yıldan beri eşit olmayan vasıtalarla iktidarın karşısında varlık mücadelesi içindeyiz."

1952

18 Şubat 1952: Türkiye, NATO'ya resmen katıldı.

4 Mart 1952: Amerikan Genelkurmay Başkanı (daha sonra Başkan olacak olan) Eisenhower Ankara'ya geldi.

12 Nisan 1952: Türk Devrim Ocakları kuruldu.

16 Haziran 1952: Türkiye'ye girmeleri yasak olan Osmanlı Hanedanı üyelerinin, bazı şartlarla yurda girebilmelerine dair kanun kabul edildi.

27 Eylül 1952: İnönü, Bursa'da konuştu: "Müstakil mahkeme, müstakil yargıç mefhumu bugün vatanın en önde gelen konularından biridir."

11 Ekim 1952: CHP bir bildiri yayınladı: "... Muhalefet kanunlar içinde yapmaya hakkı olduğu görevini yerine getirmekten fiilen men edilmiştir."

22 Kasım 1952: Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a, Malatya'da suikast yapıldı. Yalman, yara almadan kurtuldu.

24 Aralık 1952: Öz Türkçe kelimelerle meydana getirilmiş olan 10 Ocak 1945 tarihli Anayasa, Prof. Fuat Köprülü ve 23 arkadaşının teklifi ile kaldırıldı ve 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa tekrar yürürlüğe girdi. CHP, aleyhte oy kullandı.

1953

21 Ocak 1953: Petrollerimizin işletilmesiyle ilgili olarak ilk anlaşma bir Amerikan şirketiyle yapıldı.

22 Ocak 1953: Türkiye Milliyetçiler Derneği kapatıldı.

28 Şubat 1953: Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında üçlü dostluk antlaşması Ankara'da imzalandı.

4 Nisan 1953: Dumlupınar Denizaltısı, NATO tatbikatından dönerken Çanakkale Boğazında Naboland adlı İsveç gemisiyle çarpışarak battı. Bütün çabalara rağmen geminin

battığı yerin derin ve akıntılı olmasından dolayı kurtarma çanı takılamadı ve **88** denizcimiz Şehit oldu.

6 Nisan 1953: Menderes, Kabinesi'nde bazı değişiklikler yaptı.

24 Nisan 1953: NATO Konseyi, Balkan Paktı'nı onayladı.

18 Mayıs 1953: TBMM, Balkan Paktı'nı oybirliği ile onayladı.

28 Mayıs 1953: Kore'de şiddetli çarpışmalar meydana geldi, Türk Tugayı 155 şehit verdi.

10 Haziran 1953: Sovyetler Birliği nota vererek, iki ülke ilişkilerindeki gerginliği hafifletmek teklifinde bulundu.

21 Temmuz 1953: Profesörlerin politika ile uğraşmalarını yasaklayan kanun kabul edildi.

1 Ağustos 1953: Sovyetler, Müttefik Ülke Filolarının İstanbul'a yaptıkları ziyaretlerden rahatsızlığını dile getirdiği bir nota verdi.

24 Ağustos 1953: Amerika Başkanı Eisenhower'ın beyanatu: "Kore'deki diğer Birleşmiş Milletler askerlerinin yanında Türk Tugayı'nın elde ettiği başarılar, Türkiye'nin fevkalade savaş kabiliyetini ve hür dünyanın yanında daima yer almak azminde olduğunu ispat etmiştir."

19 Ekim 1953: 167 komünistin yargılanmasına başlandı.

10 Kasım 1953: Atatürk'ün naaşı, 15. ölüm Yıldönümünde Etnografya Müzesi'ndeki kabrinden alınarak Anıtkabir'deki ebedi istirahatgahına defnedildi.

9 Aralık 1953: CHP'nin mallarının Hazine'ye devredilmesine dair kanun teklifi Meclis Genel Kurulu'na geldi.

10 Aralık 1953: CHP'nin bildirisi: "... CHP, kendisini bir mal ve mülk davası karşısında değil, bir rejim davası karşısında görmektedir. Maruz kaldığımız bu muameleyi seçim mücadelesinin meşru olmayan bir tertibi saydığımızı yüksek sesle bildiririz."

14 Aralık 1953: CHP'nin haksız iktisaplarının Hazine'ye devri hakkındaki tasarının görüşmeleri esnasında İnönü bir konuşma yaptı: "... Suçlular gibi telaşınız nedir? Işıktan mı korkuyorsunuz? Arkadaşlar, Türk geleneklerinde fikir sahibi bir kişi 400 kişiye karşı fikrini söyler. Türk adetinde 400 babayıt bir kişiye hücum etmez daha sonra CHP'liler Meclis salonunu terk ettiler. Tasarı 5'e karşı 341 oyla kanunlaştı.

19 Aralık 1953: CHP'nin yeni genel merkezi Ankara'da törenle açıldı.

1954

17 Ocak 1954: Cumhurbaşkanı Bayar, Amerika Başkanı Eisenhower'ın davetlisi olarak Amerika'ya gitti.

18 Ocak 1954: Yabancı Sermayeyi teşvik kanunu kabul edildi.

27 Ocak 1954: Köy Enstitüleri kaldırıldı. Millet Partisi kendini feshetti.

28 Ocak 1954: Bayar'ın ABD gezisi sırasında, Başkan Eisenhower'ın konuşması: "... Dünyanın en çetin müdafilerinden biri olan Türk Milletini selamlıyoruz... Türkiye'nin tek bir kuşakta meydana gelen gelişmesi, zamanımızın harikalarından biridir."

29 Ocak 1954: Bayar, Amerikan Kongresi'nde bir konuşma yaptı.

17 Şubat 1954: Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik kabul edildi.

12 Mart 1954: TBMM'de, seçimlerin yenilenmesi oybirliği ile kabul edildi.

13 Nisan 1954: İnönü, İstanbul'da konuştu: "... Çok iyi idare edilen bir emniyet içinde muhalefet görevimize devam ediyoruz. Bizi bir uğradığımız yere bir daha uğratmıyorlar."

15 Nisan 1954: Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Tito, Türkiye'ye geldi.

2 Mayıs 1954: Genel Seçimler yapıldı. DP: 404, CHP: 30, CMP: 5, Bağımsız: 7 Milletvekili kazandı. CHP'nin Hazine'ye devredilen eski binası 'Talebe Federasyonu'nun hizmetine verildi.

14 Mayıs 1954: TBMM toplandı, İstanbul Milletvekili Celal Bayar, 486 oyla yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi. Menderes, Kabineyi kurmakla görevlendirildi.

17 Mayıs 1954: Menderes, 3. Kabinesini açıkladı. Menderes Kabinesi, 27'ye karşı 491 oyla güvenoyu aldı.

23 Eylül 1954: Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, 26 ay hapse mahkum oldu.

3 Ekim 1954: Darende Hidroelektrik Santrali hizmete açıldı.

13 Kasım 1954: CHP, basın hürriyeti, hakim teminatı, muhtar seçimleri, hayat pahalılığı ve ekonomik zorluklarla ilgili bir bildiri yayınladı.

24 Kasım 1954: Kütahya Şeker Fabrikası hizmete açıldı.

3 Aralık 1954: İnönü, Hüseyin Cahit Yalçın'ı Üsküdar Cezaevi'nde ziyaret etti.

15 Aralık 1954: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kuruldu.

1955

24 Şubat 1955: Bağdat'ta Türkiye ile Irak arasında karşılıklı işbirliği antlaşması (CENTO) imzalandı. Pakt'a daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'da katıldı. ABD'de gözlemci gönderdi.

18 Mart 1955: Bayar, Hüseyin Cahit Yalçın'ın cezasını affetti.

30 Mart 1955: İngiltere, CENTO'ya katıldı.

1 Nisan 1955: Kıbrıs'ta EOKA terör örgütü faaliyetlerine başladı.

5 Mayıs 1955: Pakistan, CENTO'ya katılacağını ilan etti.

22 Mayıs 1955: TBMM'de, İnönü'nün "... Başbakanı durduracak hiçbir kuvvet kalmamıştır" demesi üzerine, Menderes ile İnönü arasında sert tartışmalar oldu.

11 Temmuz 1955: Yunanistan'a, son zamanlarda Kıbrıs'ta meydana gelen Türklere yönelik şiddet olayları nedeniyle ilk nota verildi.

18 Ağustos 1955: TBMM'nin manevi şahsiyetine hakaret iddiasıyla 1 yıl hapis cezasıyla 4 ay Bursa'da oturmaya mahkum edilen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek cezaevinden tahliye edildi.

23 Ağustos 1955: Kıbrıs'ta garantör ülke konumunda bulunan İngiltere'ye, meydana gelen olaylar üzerine ilk nota verildi.

29 Ağustos 1955: Kıbrıs Konferansı Londra'da toplandı.

4 Eylül 1955: Londra'da bulunan Türk vatandaşları, Kıbrıs için miting yaptılar.

6 Eylül 1955: '6/7 Eylül' olayları. 'Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberi' İstanbul, İzmir ve Ankara'da şiddetli protestolarla kınanmaya başlandı. Protesto gösterileri kısa zaman içinde, gayrimüslimlerin işyeri ve evlerine karşı tahrip ve yağmacılığa dönüştü. Olayların önünün alınamaması üzerine, bu üç şehirde de sıkıyönetim ilan edildi. Selanik'te böyle bir saldırının olmadığı açıklanmasına rağmen, yağmacıları durdurmak mümkün olmadı.

7 Eylül 1955: Gayrimüslimlere karşı başlayan tepkiler, diğer şehirlere de sıçradı, olaylar çok güç yatıştırılabildi. TBMM olağanüstü toplandı.

9 Eylül 1955: İstanbul'da üç, Ankara ve İzmir'de birer askeri mahkeme kuruldu.

10 Eylül 1955: İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etti.

12 Eylül 1955: TBMM sıkıyönetimi 6 ay uzattı.

12 Ekim 1955: Basına ispat hakkı verilmesini isteyen 19 Milletvekili, DP Yüksek Haysiyet Divanı'na verildi. 9 Milletvekili DP'den ihraç edildi, diğer 10 Milletvekili ise istifa etti.

24 Ekim 1955: Bayındırlık Bakanı Muammer Çavuşoğlu 6/7 Eylül olaylarında uğradıkları kayıplar dolayısıyla, İzmir'deki Yunan Konsolosluğu'na, resmi tarziye yerine geçmek üzere Hükümet adına Yunan Bayrağı çekti.

29 Kasım 1955: Menderes istifa etti. Bayar, Hükümeti kurmakla tekrar Menderes'i görevlendirdi.

8 Aralık 1955: 4.menderes Kabinesi kuruldu. 58'e karşı 398 oyla güvenoyu aldı.

17 Aralık 1955: 6/7 Eylül olaylarından sonra İstanbul, İzmir ve Ankara'da sürdürülen sıkıyönetim, Ankara ve İzmir'de kaldırıldı.

20 Aralık 1955: Hürriyet Partisi kuruldu.

1956

23 Şubat 1956: Meclis'te, Emin Kalafat'ın, İnönü'nün 6/7 Eylül olaylarından söz etmesinin vatanperverlikle bağdaşmadığını söylemesi üzerine olaylar çıktı. İnönü, "Geçen hafta sözümü geri almıştım, bu defa almayacağım dedi. CHP topluca salonu terk etti.

1 Mayıs 1956:6/7 Eylül olaylarında zarar görenlere tazminatları ödenmeye başlandı.

17 Haziran 1956: TBMM'nin manevi şahsiyetine hakaret iddiasıyla 1 yıl hapis cezasıyla 4 ay Bursa'da oturmaya mahkum edilen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, cezasını tamamlayarak Ankara'ya geldi.

27 Haziran 1956: Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu görüşmelerinde, İnönü: "Aramızdaki farkı bilelim. Biz mutlakiyetten bugüne geldik, siz bugünden mutlakiyete gidiyorsunuz." dedi. Muhalefet topluca salonu terk etti. Tasarı DP'lilerin oylarıyla yasalastı.

8 Temmuz 1956: Muhalefet Liderleri, İnönü, Karaosmanoğlu ve Bölükbaşı müşterek bir tebliğ yayınladı. - ABD Başkan Yardımcısı Nixon (daha sonra Başkan olacaktır), resmi ziyarette bulunmak üzere Türkiye'ye geldi.

13 Ağustos 1956: Bakanlar Kurulunca, ortaokullarda din dersi okutulmasına karar verildi.

1957

1 Temmuz 1957: 30 Haziran 1954 tarihinde ilçe yapılan Kırşehir yeniden il yapıldı.

2 Temmuz 1957: Osman Bölükbaşı tutuklandı.

7 Eylül 1957: DP kurucularından Prof. Fuat Köprülü partisinden istifa etti.

11 Eylül 1957: TBMM'de seçimlerin yenilenmesi kabul edildi.

27 Ekim 1957: Genel Seçimler yapıldı. DP: 419, CHP: 173, CMP: 4, HP: 2,Bağımsız: 2 Milletvekili kazandı.

1 Kasım 1957: TBMM, 11. Dönem çalışmalarına başladı. İstanbul Milletvekili Celal Bayar 413 oyla, 3. defa Cumhurbaşkanı seçildi. Kabineyi kurmakla Adnan Menderes görevlendirildi.

4 Aralık 1957: 5.Menderes Kabinesi 133'e karşı 403 oyla güvenoyu aldı.

28 Kasım 1957: Hürriyet Partisi fesih kararı aldı. CHP ile güç birliğine karar verildi.

1958

16 Ocak 1958: İstanbul'da 9 Subay tutuklandı. '9 Subay Olayı' olarak adlandırılır.

19 Ocak 1958: Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin istifa etti.

28 Ocak 1958: Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet olayları meydana geldi. İngiliz askeri Türklere karşı ilk defa silah kullandı.

31 Ocak 1958: TBMM, Kıbrıs'ta İngiliz askerlerinin Türklere karşı silah kullanması dolayısıyla İngiltere'yi kınadı.

9 Nisan 1958: CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi 1 ay süre ile kapatıldı.

26 Mayıs 1958: Tutuklu bulunan 9 Subayın mahkemesine başlandı.

28 Mayıs 1958: Basın suçlarının affi tasarısı, DP'lilerin oyu ile reddedildi.

7 Haziran 1958: İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda Büyük Kıbrıs mitingi yapıldı.

14 Haziran 1958: Türk Hükümeti, İngiltere'nin Kıbrıs planını kabul etmedi.

14 Temmuz 1958: Irak Kralı Faysal, Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Sait öldürüldü.

15 Temmuz 1958: ABD, Lübnan'a asker çıkardı.

17 Temmuz 1958: İngiltere, Ürdün'e asker çıkardı.

20 Temmuz 1958: Irak'taki olaylar dolayısıyla kısmi seferberlik hazırlıklarına başlandı.

9 Ağustos 1958: İngiliz Başbakanı McMillan gelişen son olaylar üzerine Türkiye'ye geldi.

1 Ekim 1958: İngiltere'nin hazırladığı ve Türkiye'nin kabul etmiş olduğu, yeni Kıbrıs planı uygulanmaya başlandı. Kıbrıs bunalımı, Türkiye ile Yunanistan arasında daha da yoğunlaşıyor.

3 Kasım 1958: CHP'nin yayın organı Ulus gazetesi 1 ay süre ile tekrar kapatıldı.

25 Kasım 1958: 9 subaydan (9 subay olayı) 8'i beraat etti.

1959

5 Şubat 1959: Türk-Yunan görüşmeleri Zürih'te başladı.

17 Şubat 1959: Başbakan Menderes'i Londra'ya götüren uçak, Gatwick Kasabası yakınlarında düştü. 14 kişinin öldüğü kazada Başbakan Adnan Menderes kurtuldu. Olayın Türkiye'de duyulması üzerine, bir süredir İktidar ile Muhalefet arasında süren gerginlik bir anda yerini ılımlı bir ortama bıraktı. Ancak bu bahar havası sürdürülemedi.

19 Şubat 1959: Kıbrıs konusunda Londra Antlaşması imzalandı. Türkiye, İngiltere, Yunanistan, Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri tarafından imza edildi.

4 Mart 1959: TBMM, Londra Antlaşması'nı, muhalefetin 135 red oyuna karşın 347 oy ile kabul etti.

24 Nisan 1959: İnönü'nün 28 Aralık 1958 tarihinde Ankara İl Kongresinde yaptığı konuşmadan dolayı dokunulmazlığının kaldırılması istenildi.

1 Mayıs 1959: Uşak'ta İsmet İnönü'nün başına taş atıldı. 12 kişi tutuklandı.

2 Mayıs 1959: İzmir'de bir süre önce meydana gelen protesto ve gösterilerin yayınlanması yasaklandı.

4 Mayıs 1959: İstanbul'da meydana gelen olayların yayınlanması yasaklandı. İnönü, İzmir'de basın toplantısı düzenledi: "... Seyahatimin nihayetini çok huzurlu idrak ettim. Basının memleket meselelerine gösterdiği çok feyizli ilginin minnettariyım."

7 Mayıs 1959: Yunanistan Başbakanı Karamanlis, resmi ziyarette bulunmak için Türkiye'ye geldi.

20 Temmuz 1959: TBMM'de sert tartışmalardan sonra ara seçimlerin ertelenmesi kabul edildi.

29 Temmuz 1959: İstanbul'da 3, Nazilli'de 1 gazeteci hapse mahkum edildi.

27 Eylül 1959: CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek istifa etti.

7 Kasım 1959: Milletvekili Osman Bölükbaşı 10 ay hapse mahkum oldu.

18 Kasım 1959: Yüksek İslam Enstitüsü, İstanbul'da geçici olarak İmam Hatip Okulu'nda öğretime başladı.

6 Aralık 1959: Amerika Başkanı Eisenhower resmi ziyarette bulunmak üzere Türkiye'ye geldi.

16 Aralık 1959: Vatan Gazetesi 1 ay süre ile kapatıldı.

1960

25 Şubat 1960: CHP'den Cemil Sait Barlas, 10 ay hapse mahkum oldu.

26 Şubat 1960: Hükümet, İnönü'nün diğer birkaç milletvekili ile birlikte dokunulmazlığının kaldırılmasını istedi.

7 Mart 1960: Gazeteci Ahmet Emin Yalman, 15 ay 16 günlük mahkumiyetini çekmek üzere cezaevine girdi.

2 Nisan 1960: İnönü'nün Kayseri gezisinde olaylar çıktı.

5 Nisan 1960: CHP Meclis Grubu, yayınladığı bildiriyle, son olaylar üzerinde durarak, yurdun selameti bakımından seçimlerin bir an önce yapılmasını istedi.

7 Nisan 1960: Başbakan Menderes Parti Grubunda konuştu: “Memleket bugün kabili idare olmaktan çıkmıştır. İşler çoktan laçka olmuştur. Adliye işlemez hale gelmiş, idare aciz düşmüştür...”

15 Nisan 1960: Gazeteci Ahmet Emin Yalman, sağlık durumundan ötürü tahliye edildi.

18 Nisan 1960: DP Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit’in, ‘CHP’nin yıkıcı, gayri meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetlerinin nelerden ibaret olduğunu tahrik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meseleleriyle adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılmasını isteyen önermeleri’ kabul edildi. Önergenin görüşülmesi esnasında Mecliste sert tartışmalar yaşandı. İnönü “Biz demokratik rejimi kurduk. Bu demokratik rejimi, istikametinden ayırıp baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam” dedi.

27 Nisan 1960: Tahkikat Encümeni Salahiyet Kanunu, uzun ve çetin tartışmalardan sonra kabul edildi. 12 CHP Milletvekili 3-6 celse çıkarma cezası aldı. CHP Lideri İnönü, 12 celse çıkarma cezasına çarptırıldı. Meclis görüşmelerinin yayınlanması yasaklandı.

28 Nisan 1960: İstanbul ve Ankara’da meydana gelen olaylar üzerine iki şehirde de sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul Üniversitesi’nde, DP aleyhinde gösteri yapıldı.

29 Nisan 1960: Ankara ve İstanbul Üniversiteleri bir ay süre ile kapatıldı.

1 Mayıs 1960: İstanbul’da bir günlük, gündüz sokağa çıkma yasağı kondu.

2 Mayıs 1960: NATO Bakanlar Konseyi, İstanbul’da toplandı. Protesto gösterileri yapıldı.

3 Mayıs 1960: Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, yazılı olarak hükümeti uyarmak istedi. (mektup darbeden sonra açıklanmıştır.)

5 Mayıs 1960: Ankara’da Kızılay’da, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakanında bulunduğu bir ortamda, gösteriler ve protestolar düzenlendi.

6 Mayıs 1960: Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel görevinden izinli olarak ayrıldı. Gürsel’in en küçük birliklere kadar ulaştırılan telsiz mesajı: “K K. Komutanlığından izinli olarak ayrılıyorum. Bütün arkadaşlarıma veda ederim. Sizlere son sözlerim şu olacaktır: Her şeye rağmen ordunun ve taşıdığınız üniformanın şerefini daima yüksek tutunuz. Bu sıralarda memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden kendinizi korumasını biliniz. Ne pahasına olursa olsun, politikadan katıyen uzak kalınız. Bu sözlerim, şerefli ordunun, kudreti ve memleketin kaderi için hayati ehemmiyete haizdir. Bütün gayretinizi memleket müdafaaı için lazım olan kudretinizi artırmağa ve onu en yüksek dereceye çıkarmağa hasrediniz. Sizlere inanıyor, son erden büyük kumandana kadar cümlelerinizi derin saygı ve sevgi hissi ile selamlıyorum.”

21 Mayıs 1960: Harp Okulu öğrencileri Ankara’da, iktidar partisi aleyhinde sessiz bir yürüyüş yaptılar.

25 Mayıs 1960: Meclis, 20 Haziran 1960 tarihine kadar tatil edildi. Bugünkü birleşimdeki konuşmaların yayınlanması yasaklandı.

27 Mayıs 1960: 27 MAYIS Darbesi. Türk Silahlı Kuvvetleri idareyi eline aldı. Meclis feshedildi. Yeni anayasa ve demokratik müesseselerin kurulması hazırlığına başlandı.

28 Mayıs 1960: Cumhurbaşkanı Celal Bayar istifa etti.1. Milli Birlik Komitesi Kabinesi açıklandı. Kabinede 3 asker ve 14 sivil yer aldı. Prof. Sıddık Sami Onar Başkanlığı'nda toplanan Profesörler Kurulu '27 Mayıs'ın meşru olduğu hakkında rapor verdi.

30 Mayıs 1960: DP İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik, tutuklu bulunduğu Harp Okulu'nda pencereden atlayarak intihar etti.

1 Haziran 1960: İnönü, Ankara'da yaptığı basın toplantısında, 'Ordunun hareketından haberdar olmadığını' belirtti.

12 Haziran 1960: İhtilali gerçekleştiren üst rütbeli subayların oluşturduğu 'Milli Birlik Komitesi'nin 1 sayılı kanunu ile Anayasa'nın bazı maddeleri kaldırdı ve bu suretle TBMM feshedildi. TBMM'nin bütün hak ve yetkileri, Geçici Anayasa gereğince Milli Birlik Komitesi'ne devredildi. Milli Birlik Komitesi üyelerinin adları açıklandı.

21 Haziran 1960: Milli Birlik Komitesi, TBMM binasında çalışmalarına başladı.

22 Haziran 1960: Emekli Oramiral Fahri Korutürk, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine atandı.

24 Haziran 1960: MBK üyeleri törenle yemin ettiler.

30 Haziran 1960: Geçici Anayasa'nın 6. Maddesine göre MBK tarafından seçilen 1 Başkan ve 30 üyeden meydana gelen 'Yüksek Soruşturma Kurulu' toplandı.

4 Temmuz 1960: Siyasi partilerin, taşra teşkilatları kapatıldı.

12 Temmuz 1960: Celal Bayar, vatana ihanet suçundan Yüce Divan'a sevk edildi.

24 Temmuz 1960: Basın Ahlak Yasası yürürlüğe girdi.

3 Ağustos 1960: 235 general ve amiral emekliye sevk edildi. Bu olay 'Eminsular' adıyla anılır.

12 Ağustos 1960: MBK'nin kabul ettiği kanunla, MBK'nin çıkardığı kanunların geçici olmadığı kabul edildi. Kanundan geçici kelimesi çıkartıldı.

15 Ağustos 1960: Zürih ve Londra Antlaşmaları'na dayanılarak Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacaktır.

16 Ağustos 1960: Antlaşmalar gereğince bir Türk Alayı büyük bir törenle Kıbrıs'a çıktı. 82 yıl sonra ilk defa Türk askeri Kıbrıs'a ayak basıyordu.

25 Ağustos 1960: MBK 10 Bakanı görevinden azletti. 2. MBK Hükümeti kuruldu.

11 Eylül 1960: MBK üyesi ve Ankara Valisi Gen. İrfan Baştuğ, İstanbul-Ankara yolunda trafik kazasında öldü.

26 Eylül 1960: Celal Bayar, tutuklu bulunduğu Yassıada'da, bel kemeriyle intihara teşebbüs etti.

29 Eylül 1960: Demokrat Parti, mahkeme kararıyla kapatıldı.

7 Ekim 1960: Yüksek Adalet Divanı üyeleri Ankara'dan ayrılarak Heybeliada'ya yerleştiler.

14 Ekim 1960: Yassıada duruşmaları başladı. 587 sanık ve 1063 tanık dinlendi. Divan kararlarına göre 15 kişi ölüm cezasına, 31 kişi müebbet hapis cezasına, 418 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı. 123 kişi beraat etti. MBK 15 ölüm cezasından 4'ünü onayladı. Bayar'ın cezası yaş haddinden dolayı müebbet hapse çevrildi. 3 ölüm cezası infaz edildi. Diğer 12 ölüm cezası ise müebbet hapse çevrildi.

27 Ekim 1960: Üniversite öğretim üyelerinin affına ve yer değiştirilmelerine dair kanun kabul edildi. Sonradan 147'ler olarak adlandırılacak olan 147 öğretim üyesi (profesör, doçent, asistan) görevlerinden uzaklaştırıldı.

9 Kasım 1960: Emekliye ayrılan subayların, istekleri halinde öğretmenliğe atanabilmelerine dair kanun kabul edildi.

14 Kasım 1960: 14 MBK üyesinin görevlerinden affına dair kanun kabul edildi.

15 Kasım 1960: MBK, 'Dışişleri Bakanlığı Kurulu' hakkındaki kanuna ek olarak kabul ettiği kanunla, Dışişleri dış teşkilatında 14 Müşavirlik kurdu ve Komitedeki görevlerinden alınan 14 üye, en az 2 yıl yurda dönmemek üzere bu Müşavirliklere atandı. Bu kişiler on dörtler olarak da adlandırılırlar.

4 Aralık 1960: Bir süredir hasta olan Başkan Gürsel'in rahatsızlığı arttı.

14 Aralık 1960: İstanbul Boğazı'nda Yugoslav ve Yunan bandıralı iki tanker çarpıştı. İstanbul, büyük bir tehlike atlattı.

19 Aralık 1960: İskenderun'da Atatürk Anıtı saldırıya uğradı.

30 Aralık 1960: CHP, aralarında İnönü'nünde olduğu 49 'Kurucu Meclis' üyesini seçti.

1961

3 Ocak 1961: Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kuruluş kanunu kabul edildi.

4 Ocak 1961: Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu kabul edildi. Yeni Kabinenin kurulabilmesi için bütün Bakanlar istifa etti.

5 Ocak 1961: Cemal Gürsel, 6 yeni Bakan alarak 3. Kabinesini kurdu.

6 Ocak 1961: Kurucu Meclis çalışmalarına başladı.

14 Ocak 1961: Memleketçi Cumhuriyet Partisi kuruldu.

11 Şubat 1961: Yeni partiler kuruldu. Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti, Türkiye İşçi Partisi.

13 Şubat 1961: Yeni Türkiye Partisi ve Düstur Partisi kuruldu.

6 Mart 1961: İngiltere Kraliçesi 2. Elizabeth, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.

1 Nisan 1961: Siyasi faaliyete izin verildi.

6 Nisan 1961: Temsilciler Meclisi'nde, subay ve astsubayların oy kullanmaları kabul edildi.

24 Mayıs 1961: Ankara ve İstanbul'da yürürlükte bulunan sıkıyönetim uzatıldı.

25 Mayıs 1961: Yeni seçim kanunu kabul edildi.

27 Mayıs 1961: Yeni Anayasa (1961 Anayasa'sı olarak adlandırılır), Kurucu Meclis'te 2 red oyuna karşılık 260 oyla kabul edildi.

10 Temmuz 1961: Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak 'Din İşleri Genel Müdürlüğü' kuruldu.

21 Temmuz 1961: Kurucu Meclis seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmasına karar verdi.

1 Ağustos 1961: Yassıada duruşmaları sona erdi.

24 Ağustos 1961: 15. CHP Kurultayı Ankara'da toplandı. İnönü: "... Sabah erken kalkan babayigitlerin Kurultayı basmalarını asla kabul etmiyorum." dedi.

3 Eylül 1961: Başkan Gürsel'in Başkanlığında toplanan parti başkanları, yapılacak Milletvekili seçimlerinde, 27 Mayıs'ı zedelememek, 'Eminsular' konusunu deşmemek, DP'yi methetmemek konusunda bir antlaşma imzaladılar.

15 Eylül 1961: Yassıada Yüksek Adalet Divanı kararları açıklandı. 15 Sanık ölüm cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Ölüm cezasına çarptırılanlar:

Celal Bayar
Adnan Menderes
Fatin Rüştü Zorlu
Hasan Polatkan
Refik Koraltan
Agah Erozan
İbrahim Kirazoğlu
Ahmet Hamdi Sancar
Nusret Kirişçiöğlü
Bahadır Dülger
Emin Kalafat
Baha Akşit
Osman Kıvrakoğlu

Zeki Erataman
Rüştü Erdelhun

-Yüksek Adalet Divanı'nca verilen ölüm cezalarından, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın ölüm cezaları MBK Tarafından onaylandı. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 65 yaşını bitirdiği için cezası müebbet hapse çevrildi, diğer ölüm cezaları ise Milli Birlik Komitesi tarafından müebbet hapse çevrildi.

16 Eylül 1961: Eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan hakkında verilen ölüm cezaları İmralı Adası'nda infaz edildi.

17 Eylül 1961: Eski Başbakan Adnan Menderes hakkında verilen ölüm cezası İmralı Adası'nda infaz edildi.

15 Ekim 1961: Genel seçimler yapıldı.

Adalet Partisi (AP)	: 158	Milletvekili	70	Senatör
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	: 173	"	36	"
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	: 65	"	28	"
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	: 54	"	16	"

25 Ekim 1961: Darbeden 17 ay sonra TBMM, Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel tarafından açıldı.

26 Ekim 1961 : Org. Cemal Gürsel, 607 oyun 434'ünü alarak Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. Suat Hayri Ürgüplü, Senato Başkanı, Fuat Sirmen TBMM Başkanı seçildiler.

10 Kasım 1961 : CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Hükümeti Kurmakla görevlendirildi. Cumhurbaşkanı Gürsel: "... İçinde bulunduğumuz güç şartları çözümlenecek birine görev verdim." dedi.

20 Kasım 1961 : İnönü, CHP-AP Koalisyon Hükümeti'ni kurdu.

2 Aralık 1961 : 8. İnönü Kabinesi, 4 red, 78 çekimser oya karşın 269 oyla güvenoyu aldı.

23 Aralık 1961 : Başbakan İnönü yaptığı konuşmasında: "... Af, Hükümet programına alınmıştır. Bardağı taşıracak bir damla daha koymayacağım. Bu durumda herkesin bana yardım etmesi lazımdır. Bardaklar doldurulmuştur. Taşırمام. Bir damla daha ilave edemem. Huzuru behemhal getireceğiz. Bütün sınıfların huzur içinde yaşaması lazımdır." dedi.

1962

1 Ocak 1962: DP döneminde Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları görevinde bulunan Tevfik İleri (Doğumu: 1911) öldü. Cenaze töreninde olaylar çıktı.

18 Ocak 1962: 147'lerin Üniversitelere dönmelerine izin verildi. Darbeden sonra Üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılmışlardı.

26 Ocak 1962: General Sıtkı Ulay, tabi senatörlükten çekildi.

1 Şubat 1962: Başbakan İnönü konuşma yaptı: "... Açık konuşacağım. Bir yandan yarın, bir ikinci ihtilalin olacağı rüzgarı, bir yandan 27 Mayıs'ın intikamı alınmaya çalışılıyor, havası estiriliyor. Herkes her sabah gazetesini açtığında yeni bir endişe ile karşılaşılıyor. Bu yüzden vatandaşın siniri bozuluyor... Hükümet yanınızdadır, Hükümet kuvvetlidir ve sağlamdır. Türkiye'de hiçbir maceraya yer yoktur ve olmayacaktır."

14 Şubat 1962: Celal Bayar, tedavi için Kayseri Cezaevi'nden Ankara'ya getirildi. 3 gün sonra tekrar Kayseri Cezaevi'ne gönderildi.

18 Şubat 1962: İnönü'nün radyoda Türk Milleti'ne mesajı: "... Türk Silahlı Kuvvetleri'ne tecavüz mahiyetini taşıyan her davranışın kesin bir azimle karşındayız... Hiç kimse, hızla gelişmeye muhtaç olan bir milletin kaderi ile oynamaya mezun değildir."

22 Şubat 1962: Ankara'da Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve arkadaşları, Hükümet darbesine teşebbüs ettiler. Olay hemen bastırıldı. Katılan subaylar emekliye sevk edildi.

23 Şubat 1962: İnönü: "... Milletçe büyük bir badire atlattık... Bugün dünyaya karşı milletle, ordusu ile dev kuvvetinde bir Türkiye vardır." dedi.

25 Mart 1962: EOKA'cılar Kıbrıs'ta iki camiye bomba attılar. Kıbrıs'ta, Türklere karşı şiddet olayları hızla tırmanıyor.

22 Nisan 1962: Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkındaki kanun kabul edildi.

10 Mayıs 1962: Asker kişiler tarafından 22-23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturması yapılmaması hakkındaki kanun kabul edildi. Bu kanunla Talat Aydemir ve arkadaşları affedildiler.

22 Mayıs 1962: CHP ile AP arasındaki 'Af' tartışması sertleşti. İnönü, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya, "... Hükümet tebliği muvafakatınız alınarak yayımlandı. Şimdi bundan haberiniz yokmuş gibi konuşuyorsunuz." dedi.

30 Mayıs 1962: İnönü, AP'nin af ile ilgili tutumu üzerine istifa etti. CHP-AP Koalisyonu çekildi.

2 Haziran 1962: İnönü, yeniden kabineyi kurmakla görevlendirildi. Çok çetin geçen görüşmelerden sonra CHP-YTP-CKMP Koalisyonu kuruldu.

15 Haziran 1962: CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı, Millet Partisi'ni kurdu. CKMP'den ayrılan 29 Milletvekili ve senatör'de MP'ye katıldı.

25 Haziran 1962: 9. İnönü Kabinesi (2. Koalisyon Hükümeti) 134 red, 4 çekimsiz oya karşın 259 oyla güvenoyu aldı.

24 Temmuz 1962: Türkiye, Müşterek Pazar'a ortak üye kabul edildi.

26 Ağustos 1962: ABD Başkan Yardımcısı Lindon B. Johnson (daha sonra Başkan seçildi) Türkiye'yi ziyaret etti.

3 Eylül 1962: 'Eminsular' Ankara'da miting yaptılar.

1 Ekim 1962: Müebbet hapis cezasına çarptırılan DP Eski Bolu Milletvekili Reşat Akşemsettinoglu, hapisten kaçarak Yunanistan'a sığındı.

2 Ekim 1962: Ankara'da nümayişler oldu. Başbakan İnönü meydana gelen olaylar üzerine yaptığı konuşmada: "... Esef verici hadiseler olmuştur. Bunların büyük sorumluluğu hükümete aittir... Fakat bunlar hükümetin icraatları değildir. Görevimizi ifa etmeye mecburuz. Emniyeti temin edeceğimize güveniyoruz. Vatandaşlara ilan ediyorum ki, bu türlü tecavüzlerin hiçbir faydası yoktur. Olaylara hakimim, hiçbir şey olmayacaktır." dedi.

11 Ekim 1962: TBMM'de müşterek beyanname yayınlandı: "... 27 Mayıs Milli bir devrimdir. Büyük Meclis'in mensupları bizler, bir bütün halinde bu meşru temele yönelecek her tecavüzü birlikte karşılamaya azimli ve kararlıyız."

16 Ekim 1962: İhtilal sonrasında, Anayasa'yı ihlal suçundan Yüksek Adalet Divanı'nca mahkum edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkındaki kanun kabul edildi. Kayseri Cezaevi'nde 57 Yassıada mahkumu kaldı.

23 Ekim 1962: ABD, SSCB'nin Küba'yı bir nükleer üs haline getirmesini engellemek için adayı abluka altına aldı. Türkiye'de ve çeşitli Devletler'de protesto gösterileri düzenlendi. Başbakan İnönü: "Buhranı Türkiye'ye sıçratmak için gayretler var..." dedi.

22 Kasım 1962: Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.

2 Aralık 1962: Adalet Partisi'nin 1. Büyük Kongresi yapıldı. Ragıp Gümüşpala yeniden Genel Başkanlığa seçildi.

3 Aralık 1962: Üst rütbeli 11 hava subayı görevinden alındı.

7 Aralık 1962: CHP'de huzursuzluk iyice su yüzüne çıktı. Kasım Gülek, Nihat Erim ve Avni Doğan partiden ihraç edildiler.

14 Aralık 1962: 16. CHP Kurultayı toplandı. İsmet İnönü yeniden Genel Başkan seçildi.

19 Aralık 1962: Milli Güvenlik Kurulu kurulmasına dair kanun kabul edildi.

1963

3 Ocak 1963: Kıbrıs'ta Türk Belediyelerinin lağvedilmeleri üzerine Hükümet, Cumhurbaşkanı Makarios'a sert bir nota verdi.

12 Mart 1963: Adalet Bakanlığı, Celal Bayar'ın sağlık durumu ili ilgili olarak bir bildiri yayınladı.

13 Mart 1963: İnönü: "... Bayar için, Hükümet olarak bir şey düşünmek, yetkimiz dışındadır. Mesele, sıhhi durumu, muayeneye arz edilmiş bir hükümlünün göreceği işlemdir."

19 Mart 1963: İnönü, yaptığı basın toplantısında, bir soru üzerine: "... Hükümet zemin müsait olduğunda siyasi bir af çıkarmakta kararlıdır." dedi.

22 Mart 1963: Celal Bayar, Kayseri Cezaevi'nden geçici olarak tahliye edildi.

24 Mart 1963: 27 Mayıs'a karşı yapılan protesto ve gösterileri protesto etmek için Ankara'da gösteriler düzenlendi.

25 Mart 1963: Ankara, İstanbul ve çeşitli şehirlerde gösteriler yapıldı. 27 Mayıs'a karşı tutum kınanıyor.

27 Mart 1963: Ankara'da Adalet Partisi Genel Merkezi tahrip edildi.

28 Mart 1963: Celal Bayar tekrar tutuklandı.

6 Nisan 1963: Başbakan İnönü konuştu: "... On beş günlük olayların siyasi hayatımıza ne dersler öğrettiğini gelecekte göreceğiz, partilerin derlenme, toplanmaktaki gayretlerinin ciddiyet derecesine bu devrede şahit olacağız."

11 Nisan 1963: 27 Mayıs günü kutlanmak üzere, 'Hürriyet ve Anayasa Bayramı' kabul edildi.

21 Nisan 1963: 'Genç Kemalistler Ordusu' adlı bir örgüte bağlı beş subay tutuklandı.

20 Mayıs 1963: Talat Aydemir, ikinci defa ihtilal teşebbüsünde bulundu. Talat Aydemir ile birlikte 103 kişi tutuklandı.

21 Mayıs 1963: Ankara, İzmir ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi. Başbakan İnönü Cumhuriyet Senatosu'nda 20 Mayıs gecesi olan olaylar hakkında açıklama yaptı: "... Türk Silahlı Kuvvetleri, Anayasa'yı Milletle beraber her türlü tecavüzden koruyacaktır." dedi.

3 Haziran 1963: Ankara'da 3 mahkeme kuruldu.

7 Haziran 1963: İhtilal sanıklarının, Ankara Mamak Askeri Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlandı.

11 Haziran 1963: Kabine'den CKMP'li üç Bakan çekildi.

13 Haziran 1963: 1459 Harp Okulu öğrencisinin duruşması Ankara'da başladı. (İhtilal teşebbüsü ile ilgili olarak)

28 Haziran 1963: Komünist oldukları gerekçesiyle 12 kişi tutuklandı.

15 Temmuz 1963: Grev ve Lokavt kanunu kabul edildi. Sendikalar kanunu kabul edildi.

17 Temmuz 1963: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) kuruldu.

5 Eylül 1963: 20 Mayıs ihtilal teşebbüsüne katılanlar için Mamak Askeri Mahkemesi kararını açıkladı. Talat Aydemir ile birlikte 7 kişi ölüm cezasına, 29 kişi ise müebbet hapse mahkum oldu.

11 Eylül 1963: 2 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Harp Okulu Öğrencilerinin yargılanması tamamlandı. 75 öğrenci çeşitli cezalara çarptırıldı, 1384 öğrenci beraat etti.

11 Ekim 1963: Anayasa Mahkemesi, DP İktidarı zamanında çıkartılan 'CHP'ye ait malların hazineye devrine' ait kanunu iptal etti.

17 Ekim 1963: Sıkıyönetim, Ankara ve İstanbul'da iki ay daha uzatıldı.

31 Ekim 1963: 2. Talat Aydemir darbe teşebbüsünden dolayı ölüm cezası alanlardan; Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer'in cezaları onaylandı.

17 Kasım 1963: Mahalli seçimler yapıldı. 42 İlde AP, 23 İlde CHP kazandı.

23 Kasım 1963: ABD Başkanı John F. Kennedy, bir suikast sonucu öldürüldü.

24 Kasım 1963: Başbakan İnönü, Kennedy'nin cenaze töreninde bulunmak için Amerika'ya gitti.

27 Kasım 1963: Başbakan İnönü'nün Amerika'da bulunduğu sırada Yeni Türkiye Partisi, Koalisyonundan çekilme kararı aldı.

30 Kasım 1963: Kıbrıs Anayasası'nda değişiklik yapılması için Cumhurbaşkanı Makarios Türk Hükümeti'ne muhtıra verdi.

2 Aralık 1963: Başbakan İnönü yurda döndü. İstifasını Cumhurbaşkanı'na sundu. "... Koalisyonun dağıldığı hakkındaki haberi, Amerika'da herkesle beraber duydum..."

14 Aralık 1963: İnönü Hükümeti kurmakla tekrar görevlendirildi.

21 Aralık 1963: Kıbrıs'ta Türklere yönelik sistemli saldırılar iyice arttı. Her Hükümet bunalımında saldırılar daha da yoğunlaşmaya başlıyor.

23 Aralık 1963: Kıbrıs'ta 3 Türk EOKA'cılar tarafından şehit edildi.

24 Aralık 1963: Türk Jetleri Kıbrıs üzerinde uçtular. Rumlara karşı ilk uyarı yapıldı. Başbakan İnönü, TBMM'de konuştu: "Bugün Türk uçakları Kıbrıs'taki mücadele meydanlarına gitmişler, görünmüşler ve ilk ihtarı yapmışlardır. Biz her meselede, iç hayatımızda olduğu gibi dış münasebetlerde de kanun nizamına bağlı olan bir devlet ve milletiz. Kanun nizamı haricinde bir muamele ve tecavüz yapmak isteyenlere karşı kuvvetlerimiz, irademiz sarsılmaz bir surette tesir gösterecektir."

24 Aralık 1963: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) kanunu kabul edildi.

25 Aralık 1963: İnönü, Bağımsızlar ile birlikte 10. Kabinesi'ni kurdu.

27 Aralık 1963: Yurdun çeşitli yerlerinde Kıbrıs için mitingler yapıldı.

29 Aralık 1963: İnönü, Kıbrıs'tan getirilen yaralıları hastanede ziyaret etti.

30 Aralık 1963: Kıbrıs buhranı bütün şiddetiyle sürüyor. Gazetecilerin İnönü'ye yönelttikleri; "Çizmenizi ne zaman giyeceksiniz?" sorusuna karşılık İnönü: " Çizmem yok, aklım var!.." dedi.

1964

4 Ocak 1964: İnönü'nün 10. ve son kabinesi 175'e karşı 225 oyla güvenoyu aldı. Kabinede 3 Bağımsız Milletvekili bulunuyordu. Ferit Melen, Maliye Bakanlığı; Bülent Ecevit ise Çalışma Bakanlığı görevlerine getirildi.

15 Ocak 1964: Kıbrıs Konferansı Londra'da başladı.

23 Ocak 1964: Kıbrıs'ta Bayraktar Camii tekrar bombalandı. EOKA saldırıları bütün hızıyla devam ediyor.

12 Şubat 1964: Kıbrıs'ta Türklere yönelik kanlı saldırılar oldu.

15 Şubat 1964: Kıbrıs Konferansı'nın başarısız olması üzerine, İngiltere, Birleşmiş Milletlere başvurdu.

21 Şubat 1964: Başbakan İsmet İnönü'ye, Mesut Suna adlı bir kişi tarafından suikast teşebbüsünde bulunuldu.

4 Mart 1964: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 'beşli planı' kabul etti. Kıbrıs'a üç ay için milletlerarası barış kuvveti gönderilmesine karar verildi.

12 Mart 1964: Kıbrıs'a müdahale için garantör devletlere 48 saat süre verdik. İnönü: "... Ültimatom verdim. Bir reaksiyon göstermezse çıkartma yapacağım... Sabrediyoruz."

16 Mart 1964: TBMM, Kıbrıs'a gerektiğinde müdahalede bulunmak için İnönü Hükümetine yetki verdi. Oylamaya katılan 495 üyeden, 4'ü çekimser, 6'sı red, 485'i olumlu oy kullandı.

7 Nisan 1964: Başbakan İnönü, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a mektup gönderdi. Türklere yönelik saldırılar devam ediyor.

5 Mayıs 1964: TBMM'de, Kıbrıs politikası üzerine yapılan genel görüşmede İnönü: "... Kıbrıs'taki Türkleri hür yaşatmak şeref görevimizdir... Aksi bir hal çaresine bizi razı etmeye kimsenin gücü yetmeyecektir." dedi.

7 Mayıs 1964: Türk Karasuları 6 deniz miline çıkartıldı.

5 Haziran 1964: Türk Hükümeti'nin Kıbrıs'a müdahale kararı üzerine ABD Başkanı Lindon B. Johnson'ın muhtemel Sovyet müdahalesine ve Amerikan yardımından alınan silahların kullanılmasının kabul edilemeyeceğine dair mektubu: (Bu mektup 13.01.1966 tarihli Senato kararıyla kamuoyuna açıklanmıştır.)

5 Haziran 1964: Adalet Partisi Genel Başkanı Rağıp Gümüşpala (Doğumu:1897) öldü.

7 Haziran 1964: Senato kısmi seçimleri yapıldı. AP:31, CHP:19, Bağımsızlar:1 senatörlük kazandılar.

9 Haziran 1964: Başbakan İnönü, Başkan Johnson'ın mektubunu cevaplandırdı. (Bu mektup, 13.01.1966 tarihli Senato kararıyla kamuoyuna açıklanmıştır.)

19 Haziran 1964: Başkan Johnson'ın davetiyle Amerika'ya hareket etmeden önce Hükümetin Kıbrıs politikası ile ilgili olarak güvenoyu isteyen İnönü, 194 aleyhte ve 2 çekimser oya karşın 200 lehte oy aldı. Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim 1 ay daha uzatıldı.

21 Haziran 1964: Başbakan İnönü, ABD Başkanı Johnson'ın özel uçağı ile Amerika'ya hareket etti.

23 Haziran 1964: Talat Aydemir ve Fethi Gürcan haklarındaki ölüm cezalarının yerine getirilmesine, Osman Deniz ve Erol Dinçer haklarındaki ölüm cezalarının ise yerine getirilmemesine dair kanun kabul edildi.

24 Haziran 1964: İnönü, Washington'dan ayrılırken açıklama yaptı: "Meselenin güçlüklerini saklamak istemiyoruz. Fakat Amerikalılar ile birlikte dün vardığımız netice, bu güçlüklerin hallini kolaylaştıracaktır.... Savaş tehlikesi devam ediyor!.. Enosisi kabul ederiz, şu şartla ki Ada'nın bir kısmı Türkiye'ye bir kısmı Yunanistan'a verilsin."

27 Haziran 1964: Fethi Gürcan idam edildi.

1 Temmuz 1964: İnönü, Amerika dönüşü Fransa'ya da uğrayarak General de Gaulle ile görüştü. Türkiye'nin Kıbrıs politikasını anlattı.

2 Temmuz 1964: İnönü yurda döndü. Basın mensuplarına: "İyi bir netice ile yurda geldim..." dedi.

5 Temmuz 1964: 22 Mayıs darbe girişiminin başı Albay Talat Aydemir idam edildi.

16 Temmuz 1964: Kıbrıs'ta Rumlar, Girne (St. Hilarion) Kalesini zorlamaya başladılar. Kıbrıs yeniden kana bulandı. Türklere yönelik şiddetli saldırılar yapılıyor.

7 Ağustos 1964: Türk Hava Kuvvetlerine bağlı jetler, Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşu yaptı.

8 Ağustos 1964: Kıbrıs'ta Rumlar saldırılarını ve katliamlarını arttırınca, jetlerimiz Kıbrıs üzerinde uçmaya ve askeri hedefleri bombalamaya başladı. Bir uçağımız düştü, pilot Yüzbaşı Cengiz Topel şehit oldu.

10 Ağustos 1964: Sovyetler Birliği Başkanı Nikita Kruşçef, Başbakan İnönü'ye mesaj göndererek itidal tavsiye etti.

27 Ağustos 1964: Amerika'nın Kıbrıs konusunda Türkiye'yi sürekli fedakarlığa zorlaması nedeniyle, Ankara'da ilk kez Amerika aleyhtarı gösteri yapıldı.

28 Ağustos 1964: Ankara'da Amerika aleyhtarı ikinci miting yapıldı.

29 Ağustos 1964: Ankara, İstanbul ve İzmir'de Kıbrıs için mitingler yapıldı.

30 Ağustos 1964: Hükümet, mitingler dolayısıyla İzmir Fuarını süresiz kapattı.

7 Eylül 1964: Kıbrıs Erenköy'e helikopter ile yiyecek gönderildi.

30 Eylül 1964: SSCB ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında askeri yardım antlaşması imzalandı.

5 Ekim 1964: Hükümet, Kıbrıs'ta Rumların yarattığı tehlikeli durum dolayısıyla Birleşmiş Milletler'e başvurdu.

30 Ekim 1964: Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Sovyetlerin gönderdiği uçakla Moskova'ya gitti.

8 Kasım 1964: Celal Bayar 6 ay süre ile serbest bırakıldı.

16 Kasım 1964: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, bazı politikacıların konuşmaları üzerine parti liderlerine ikaz mektubu göndererek;

1-Memleketin iki hasım kampa itilmek istenildiğini,
2-Orduyu, halkın karşısında gibi gösterilmeye çalışıldığını,
3-Komutan ve subayların bu durumdan hoşnutsuz bulduklarını, belirterek, bunların kesin olarak önlenmesini istedi.

22 Kasım 1964: Cumhurbaşkanı Gürsel başkanlığında toplanan liderler, rejimin korunması konusunda anlaştılar.

29 Kasım 1964: AP 2. Büyük Kongresinde Süleyman Demirel **1072** (Bilgiç: **552**, Arıburnu: **39**) oy alarak genel başkan seçildi.

3 Aralık 1964: Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın bazı basın sahipleri ve politikacıları suçlayan demeci 'Kim' dergisinde yayımlandı.

9 Aralık 1964: Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in, parti liderleriyle yaptığı toplantı ile ilgili bir bildiri yayımlandı: "... Tarihın hiç bir devrinde, hiç bir ülkede, siyasi partiler, kendilerine vücut veren anayasa rejiminin meşrutiyetinin istismar edilmesine müsaade etmedikleri gibi ve bundan daha vahim olarak, devletin beka ve güven müesseselerinin başında olan ordusuna dil uzatılmasını veya uzatılmış olduğu iddiasını müsamaha veya sükut ile karşılamamışlardır..."

1965

4 Ocak 1965: Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Heyeti Başkanı Podgorny başkanlığında bir heyet Türkiye'ye geldi.

10 Ocak 1965: 150 kişilik bir grup, İstanbul'da Türkiye İşçi Partisi (TİP) idarecilerinin toplantılarını bastı.

22 Ocak 1965: Birleşik oy pusulası ile ilgili seçim kanunu kabul edildi.

13 Şubat 1965: 1965 yılı bütçesi 197'ye karşı 225 oy ile reddedildi. İsmet İnönü istifa etti.

16 Şubat 1965: Kabinayı kurmakla Suat Hayri Ürgüplü görevlendirildi.

4 Mart 1965: Ürgüplü Kabinesi **200** red, **1** çekimser oya karşın **231** oy ile güvenoyu aldı. Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı olarak Kabineye girdi.

12 Mart 1965: Kozlu'da devam eden grevde, kanlı olaylar yaşandı.

19 Mart 1965: Merzifon'da 'Yeni Çeltek İşletmesi'nde meydana gelen grizu patlamasında **69** işçi öldü.

31 Mart 1965: BM tarafından Kıbrıs'a arabulucu olarak gönderilen Plaza, Türk görüşü ve antlaşmalar aleyhindeki raporunu açıkladı.

8 Nisan 1965: Anayasa'yı ihlal suçundan Yüksek Adalet Divanı'nca mahkum edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkındaki kanun kabul edildi. Bu kanunla Yassıada mahkumlarından bazıları affedildiler.

23 Nisan 1965: İngiltere Başbakanı MacMillan Türkiye'ye geldi.

17 Mayıs 1965: SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko Türkiye'ye geldi.

1 Haziran 1965: Atina'da Yunanistan ile ikili görüşmeler başladı.

6 Temmuz 1965: Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) kanunu kabul edildi.

13 Temmuz 1965: Siyasi Partiler kanunu kabul edildi.

14 Temmuz 1965: Türk Silahlı Kuvvetleri'nde piramidi korumak için, **40** general ve Amiral emekliye sevk edildi.

9 Ağustos 1965: Başbakan Ürgüplü Sovyetler Birliğine gitti.

17 Ağustos 1965: Ürgüplü, Sovyetler'den döndü. "Planımıza dahil olan bir çok tesislerimizi Rusya'dan sağlayacağız..." dedi.

10 Ekim 1965: Milletvekili seçimleri yapıldı.

23 Ekim 1965: Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel Kabineyi kurmakla görevlendirildi.

11 Kasım 1965: 1. Demirel Kabinesi, **172** red, **10** çekimser oya karşın **252** oyla güvenoyu aldı.

17 Aralık 1965: Birleşmiş Milletler Siyasi Komisyonu'nda, Makarios'un Kıbrıs hakkındaki tezi, **51** çekimser, **6** red oya karşın **47** lehte oy ile kabul edildi. Türkiye lehinde oy verenler: ABD, Arnavutluk, Pakistan, İran ve Libya. SSCB çekimser oy kullandı. BM'deki delegelerimiz aleyhimizdeki karar üzerine salonu terk ettiler.

Karar:

1-BM Teşkilatı'nın eşit haklara sahip üyesi sıfatıyla Kıbrıs Cumhuriyeti, BM Yasasına göre, hükümler ve bağımsız bir ülkedir ve bu ülkeye yabancı müdahalesi kabul edilemez.

2-Bütün devletler, BM Yasası ve özellikle bu yasanın 2. maddesinin 1. ve 4. paragraflarına uyarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hükümlerlik, birlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı

göstermeye ve bu ülkeye herhangi bir müdahalede bulunmaktan imtina göstermeye davet edilir.

3-Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihinde alınan karar gereğince bu ülkede arabuluculuk görevinin devam ettirilmesi tavsiye edilir.

18 Aralık 1965: Türkiye, BM'in Kıbrıs'a müdahalede bulunulmayacağına dair kararını kabul etmeyeceğini, Londra ve Zürih Antlaşmalarının uygulanacağını kesin olarak ilan etti.

19 Aralık 1965: Muhalefet Lideri İnönü, Kıbrıs hakkındaki BM kararını: "... Bu büyük bir siyasi basiretsizliktir..." diye niteledi.

20 Aralık 1965: BM'in Kıbrıs konusundaki kararı üzerine, yurdun çeşitli yerlerinde protesto gösterileri yapıldı. Vatandaşlar Ankara'da Genelkurmay'ın önünde; "Ordu Kıbrıs'a..." diye bağırды.

29 Aralık 1965: TBMM'de Kıbrıs hakkında açılan genel görüşme sona erdi. Nihat Erim: "Amerika, komünizmi önleyeceği zannıyla bu **15.000** Yunan askerinin Ada'ya gitmesine, NATO silahlarının girmesine göz yummuştur. Şubat, Mart ve Haziran 1964'de yapılan üç çıkarma teşebbüsü ciddi teşebbüslerdi ve üç teşebbüsünde karşısına Amerika bütün gücüyle çıkmıştır..." Alparslan Türkeş, eski ve yeni hükümetleri suçlayarak derhal Kıbrıs'a çıkarma yapılmasını istedi. İ. Sabri Çağlayangil: "Geçmiş unutmak ve muhasebeyi, davayı çözümledikten sonraya bırakmak gerekir."

30 Aralık 1965: Kıbrıs'taki BM arabulucusu görevinden istifa etti.

12 MART 1971 MUHTIRASI

Demokrasiye yönelik tehditlerin başında hiç kuşkusuz doğrudan veya dolaylı yollarla meşru otoriteyi etkisiz kılmayı veya ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe veya muhtıra teşebbüsleri yer alır. İnsan topluluklarının ve yönetimlerin cevap aradığı kadim sorulardan biri sivil-asker ilişkilerinin dengeli ve meşru otoriteye bağlı olarak nasıl kurulacağı ve uygulanacağıdır. Tarihin farklı dönemlerinde belli grup veya güçler yönetimleri ele geçirme ve kendi istedikleri biçimde o mekanizmayı ve süreci biçimlendirme arzusu taşımışlardır. Bu nedenledir ki, örneğin büyük düşünür Aristoteles, bir toplumda askerlerin sayı ve güç bakımından içinde yaşadığı halkla orantılı olması gerektiğini, ne ülke savunmasını zaafa uğratacak bir durumda ne de kendi toplumlarını baskı altına alacak bir büyüklük ve güçte olmamaları konusunda hatırlatmalarda bulunmuştur. Yönetimlerin güçlü olduğu dönemlerde kurumlar arası güç ve otorite ilişkilerinin de kamu yararını gözetecek biçimde kurulduğu, olağandışı koşullarda ise meşru otorite dışında aktörlerin güç devşirdikleri görülmüştür.

Her ne kadar farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda askeri darbeler, muhtıralar, anti demokratik yönetimler ve diktatörlükler görülmüş olsa da, bu tür patolojik durumların hangi şartlarda ortaya çıktığına ilişkin araştırmalar ve elde edilecek cevaplar tüm insanlık için olduğu kadar ülkemiz için de hayati bir önemi haizdir.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Türkiye’de darbelerin nedenlerini, süreçlerini, sonuçlarını araştırmak; darbelerin nasıl önlenebileceğine ilişkin incelemelerde bulunmak ve elde ettiği bilgi ve bulguları Meclis Genel Kurulu’nu ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla kurulmuştur. Komisyon bünyesinde 27 Mayıs 1960 darbesi ile 12 Mart 1971 muhtirasını araştırmak üzere kurulan alt komisyonumuz darbe girişimlerinin nedenlerini, aktörlerin kendilerini nasıl meşrulaştırdıklarını, hangi koşulların darbe ve muhtıralar için elverişli olduğu, darbe ve muhtıraları önleme konusunda ne tür yasal, toplumsal, eğitsel, sosyal, ekonomik tedbirler alınabileceği gibi hususlar üzerinde durmuştur.

Araştırma çerçevesinde, kapsamlı arşiv, belge ve literatür taramaları gerçekleştirilmiş, konu hakkında bilgi sahibi olan çok sayıda kişinin tanıklığına müracaat edilmiştir.

1. 12 Mart Muhtırası Öncesi Gelişmeler

12 Mart Öncesi Genel Durum

27 Mayıs sonrasındaki gelişmeler takip edildiğinde, ülkede, askerın kışlasından çıktıktan sonra, yeniden kışlasına dönmemesinin ne kadar zorlaştığı görülmektedir. Milli Birlik Komitesi içindeki bölünme ve sonucunda 14 MBK üyesinin ihracı; 21 Ekim Protokolü ve 1961 seçimlerinin iptali ile yeniden müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe teşebbüsleri, bu tespiti doğrulayan gelişmelerden bazılarıdır. Aydemir ilkinde affedilmiştir. İkincisinde ise TBMM'nin kabul ettiği 480 Sayılı Yasa ile haklarında ölüm kararı onaylanan Süvari Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964 günü ve Kurmay Albay Talat Aydemir 5 Temmuz 1964 günü idam edilmişlerdir.⁸⁵¹ Diğer tutukluların cezaları 1966'da çıkarılan Af Yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır. Bununla birlikte müdahale girişimleri sürecinde Aydemir'e destek çıkan bir kısım tabii senatörlerin (Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Sezai Okan) ise hiçbir adli soruşturmaya tabi tutulmamıştır. Anılardan anlaşılan; bu kişiler darbe girişimine önce destek vermişler daha sonra da darbenin zor olacağı düşüncesine kapılıp bundan vazgeçmişlerdir. Darbe sürecinden sonra da makamları ve konuları sarsılmadan siyasete devam etmeyi sürdürmüşlerdir.

Siyasi hayatın bu dönemde dalgalı bir seyir izlemesinin temelinde yatan neden istikrarsızlıktır.⁸⁵² İnönü'nün 13.12.1964'te Parti Meclisinde yaptığı konuşmada “Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik”⁸⁵³ sözleri dönemin siyasi havasını anlamak için manidardır.

1961–1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri döneminde gündeme getirilen ve 1966'da sağlanan, eski DP'lilerin affıyla tahliyelerinin, kısa bir müddet sonra bu kez siyasi haklarının da iadesi tartışmalarını yaratması, yeni müdahale gerekçelerinin üretilmesine zemin hazırlamıştır.⁸⁵⁴ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bu hususta şunları söylemektedir:

Siyasi haklar tartışması var, siyasi haklar 69'da iade edilecek ve Cumhurbaşkanı diyor ki “Sakın ola bunu şimdi yapma.” bana diyor. “Niye?” “Çok kötü haberler alıyorum, yapma şimdi bunu.” Ben kalkıp bir yere gidiveririm. Şimdi ben ne yapayım? Efeliği yapıp yapsam, bir şey olsa “Kardeşim biz seni idareci diye getirdik oraya. Üç gün sonra olsaydı, yani idare etseydin bunu, yani onu diyecek. Bir şey olmasa, yani yapmasam “Bak yapamadı, korktu.” filan. Efeliğe gelen bir iş

⁸⁵¹ *Cumhuriyet*, 27.6.1964, s.1.

⁸⁵² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2. Bs, 1992, s.36.

⁸⁵³ *Milliyet*, 14.12.1964, s.1.

⁸⁵⁴ *Bilgi*, Anayasanın 68'nci maddesinin ve değiştirilmesi ve geçici 11'nci maddenin yürürlükten kaldırılması hakkındaki değişikliğin, TIP tarafından esastan iptali için Anayasa Mahkemesine götürüldüğünü; mahkemenin ise usulden, söz konusu değişiklik ve ilgayı iptal ettiği bilgisini veriyor. Konu hakkında *Sadettin Bilgi*'in anlatımı için bkz. Sadettin Bilgi, *Hatıralar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002, ss.185–191.

değil bu. İhtilal şartlarından sonra bir ülkeyi yönetmek gayet zordur ve her istediğiniz olmuyor, bugüne şükretmek lazım. Gene bugüne şükretmek lazım.⁸⁵⁵

Demirel'in bu sözlerine karşı Hasan Celal Güzel'in cevabına da dikkat çekmek gerekmektedir:

Sayın Demirel, 1969'da Celal Bayar'ın, rahmetli Celal Bayar'ın siyasi affı için senatodan geçmiş kanun tasarısı çünkü Hükümet hazırlamış ve Meclise gelmiş, o sırada öğreniyor, kendi ifadesine göre, Amerikalılardan, şuradan buradan ki bunlar eğer bu kanun çıkarsa müdahale edecekler yani bir darbe ihtimali var. “Ben Türkiye'yi darbeden kurtardım.” diyor Sayın Demirel. Sayın Demirel şunu yapmış: Bunu, kanun tasarısını geri çekmiş. Darbeden böyle kurtarmış. Hani, meşhur çapkın kaptan hikâyesini bilirsiniz. Güzel kadın, açık deniz, birtakım ahlaksız tekliflerde bulunuyor. Birinci gün, ikinci gün... Kadın da yazıyormuş günlüğüne bunu. Günlüğün sonunda işte “Kaptan, açıkça eğer kabul etmezsen gemiyi batırırım.” dedi. Son sayfası şöyleymiş: “Gemiyi kurtardım.” Yani Sayın Demirel gemiyi kurtardığı zaman bile vermiş, kurtarmış hem de milletin iradesini satmış, kurtarmış. Böyle birisinden darbe konusunda kalkıp da şey almanız, affedersiniz, çok özür dilerim ama görüş almanız benim çok tuhafıma gitti. Hele 28 Şubatın faili, plancısı, destekçisi, koltuk değneği olan bir zatın bu şekilde kalkması, hem de hiç sıklımadan “Yarın sizi de sorgularlar.” diye size de tehditte bulunması gerçekten çok tuhaf olmuştur.⁸⁵⁶

1961 Anayasasıyla ülke, çeşitli siyasi akımların bir önceki döneme kıyasla kendilerini daha özgürce ifade edebilecekleri bir döneme girmiş bulunuyordu.⁸⁵⁷ Kuşkusuz bu durum, ülkenin demokrasi geleneğinin desteğinden mahrum bir şekilde yürümekteydi. Ülke, dış dinamiklerin belirleyiciliğinde⁸⁵⁸ çok partili siyasi hayata geçmiş ancak iktidar olan partinin bir askeri darbeyle yönetimden uzaklaştırılmasına mani olunamamıştı. 1950–1960 arasındaki DP'li yıllarda hâkim olan güçlü yürütme olgusuna verilmiş sert tepkinin eseri olarak yeni anayasada; yürütmenin yalnızca yasama organı tarafından kontrolünün kifayetsizliğine tedbir olmak üzere, kimi organlar anayasal kuruluşlar haline getirilmiş, bu organların yürütmenin elini zayıflatan yetkilerle teçhizi sağlanmıştır.⁸⁵⁹ Yürütmenin, yasama organındaki gücüne paralel olarak iktidar olmasına karşı Anayasa Mahkemesi kurulmuş, yasamanın ihdas edeceği anayasaya aykırılık arz edebilecek kanunlarının hem esasın, hem de usul açısından denetlenmesi yetkisi bu mahkemeye verilmiştir.⁸⁶⁰ Milli Güvenlik Kurulu ilk kez anayasal bir kuruluş olarak sistem içinde yerini almıştır.⁸⁶¹ Bu noktada şu tespitin haklılığını ortaya koymak gerekiyor: “Milli Güvenlik Kurulu (...) sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygıttır”.⁸⁶² Milli Güvenlik Kurulunun, askeri vesayetin kurumlaşmış ifadesi olduğundan bahisle, bu organın neden kaldırılmadığı konusunda Demirel, şunları söylemektedir:

⁸⁵⁵ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁸⁵⁶ Hasan Celal Güzel'in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

⁸⁵⁷ 1961 Anayasası ile 1982 Anayasasını bu bağlamda tartışan bir eser için bkz. Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986.

⁸⁵⁸ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.349 vd.

⁸⁵⁹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s.356.

⁸⁶⁰ Ali Ülkü Azrak, “*Türk Anayasa Mahkemesi*”, **İÜHFD**, Cilt 28, Sayı 3–4 (1962), 649–700.

⁸⁶¹ Muharem Balcı, **MGK ve Demokrasi** (Hukuk-Ordu-Siyaset), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

⁸⁶² Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.261.

Bizim siyasette uzun seneler geçen ömrümüzün bir kısmında biz sizin düşündüğünüz kadar güçlü değiliz çünkü biz 1971’de tek başına hükümeti bırakmışız, ondan sonraki dönem hep koalisyonlardır ve koalisyonlarda da biz zor dönemler yaşamışız. Devletin birinci meselesi, devleti ıslah etmek, düzeltmek değil, birinci meselesi anarşi olmuş, birinci meselesi terör olmuş, birinci meselesi güncel meseleler olmuş, bizatihi idarenin kendisi olmuş. Yani koalisyonlar gelmiş, koalisyonlar gitmiş hep bu olmuş. Üç-dört partiyi bir araya getirip koalisyon kurmuşuz, 70’li yıllar öyle. Burada o kadar devletin bünyesine tekabül edecek meseleleri ele almak, düzeltmek, halletmek falan imkânı olmamıştır. Biz ancak kırılanı, döküleni topladık. Sonra, 80’li yıllar, zaten 80’li yıllarda biz yokuz. 1980 darbesinin yaptığı en kötü şeylerden bir tanesi Türkiye’de siyasi partileri kapatmak ve siyasetçilere on sene yasak getirmektir. Bu, siyasetin damarını kurutmuştur. Yani 1983 seçimlerine ne Cumhuriyet Halk Partisi ne Adalet Partisi kendi isimleriyle girebilmiş değil, hatta onlara yakınlar varsa veto yemiş. Ondan sonraki zaman içerisinde toparlanma olabilmış, zaman almış. Yani siyasetin içine sürüklendiği kargaşadan keşmekeşten siyasi partiler kendilerini çıkarabilmek, kurtarabilmek, ayakta durabilmek, yürüyebilmek için bütün zamanlarını sarf etmişler. Onun için, sizin dediğiniz sualle biz meşgul olmadık. Yani Millî Güvenlik Kurulunu hiçbir zaman düşünmedik, yani bunu kaldıralım, yüceltelim, vesaire çünkü Millî Güvenlik Kurulu ihtilallere karşı alınmış bir tedbir olarak ortadaydı. Şöyle bir tedbirdi: Yani Türkiye’de birtakım işler cereyan ediyor, askerin üst kademesi bunu bilsin ve taşın altına elini soksun ve sivil idare bir şey yapmaya kalktığı zaman buna itiraz etmesin, onu sağlayan bir mekanizma olarak almışızdır Millî Güvenlik Kurulunu. Onu düzeltmeyi hiç düşünmedik.⁸⁶³

Yasama organının iki meclisli olması sağlanarak bir tür akil adamlar ya da güzîdeler meclisi olması hedeflenen Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur. Kırk yaşını bitiren ve yüksek tahsil yapanlardan oluşan bu meclisle, yasamanın millet meclisi boyutunun kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Cumhuriyet Senatosu, genel seçimle gelen 150, Cumhurbaşkanı’nın atadığı 15 ve tabii (eski DP’lilerce ölesiye) senatörlerden oluşuyordu.⁸⁶⁴ Eski Cumhurbaşkanı’na da tabii üyeler arasındaydı. Sadece Celâl Bayar bu haktan mahrum bırakılmıştı.⁸⁶⁵ İki yılda bir, üçte biri yenilene senatoda, Cumhurbaşkanı’nın atadığı senatörlerde, yüksek öğrenim yapma şartı aranmıyordu.⁸⁶⁶

Bunun yanı sıra DP iktidarı döneminde iktidarın borazanı olmakla suçlanan devlet radyosu⁸⁶⁷ ve üniversite özerk hale getirilmiştir. Netice itibarıyla, idarenin yasamadaki etkinliği karşısında, yasama yetkilerinin çift meclis, anayasa mahkemesi ve MGK tarafından sınırlandırılması hedeflenirken, yürütmenin her türlü eylem ve işlemleri yargı denetimine tabi tutuluyordu. DPT’nin kuruluşu ise devletçi sosyalizm denilebilecek üçüncü dünyacı bir akımın tesirinde kalan, ihtilale destek veren kimi aydınların etkisiyle gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁸ Hepsinden önemlisi ilerleyen yıllarda çokça şikâyet edilecek ekseriyeti esas alan seçim sistemi

⁸⁶³ 9’ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁸⁶⁴ Turhan Dilligil, (Sokaktaki Adam), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966, s.34.

⁸⁶⁵ Bayar, siyasi hakları iade edildikten sonra kendisine yapılan tabii senatörlük teklifine reddetmiş; gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: “*Tabii senatörlük ve benzeri sıfatların gerek demokrasi esasları ile telifini güç buluyorum. Bu konuda samimi olarak bağlı bulunduğum görüş, düşünce ve inanca sadık kalma kararındayım*”. **Milliyet**, 5 Temmuz 1974.

⁸⁶⁶ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası-II**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1966, ss.116–120.

⁸⁶⁷ Bkz. Muammer Aksoy, **Partizan Radyo ve DP**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960.

⁸⁶⁸ Cem Eroğul, **Anatüze Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993, s.217 vd.

değiştirilerek, yönetimde istikrardan çok temsilde adalet ilkesini gözeten bir seçim sistemi benimsenmiştir.⁸⁶⁹ Yeni seçim sistemi, temsilde adaleti azamî oranda sağlıyordu ancak siyaset arenasında, bölünmeyi de teşvik etmiştir. Yetmişli yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti gibi partiler bu sistemin kendilerine sağladığı az sandalyeyle çok tesir etme imkânını bulmuşlardır. Örneğin MHP, birinci Milliyetçi Cephe hükümetinde, 3 sandalyesine karşılık iki bakanlıkla temsil edilmiştir.⁸⁷⁰

Askeri darbelerin hepsinin bir kefeye konulamayacağını belirten Bedii Faik, 27 Mayıs başka, 12 Mart'ın başka, 12 Eylül'ün ise bambaşka müdahaleler olduğunu belirtmektedir. Bedii Faik'in sözleriyle:

27 Mayıs ne yapmıştır? Hükümeti feshetmiştir. Yalnız bir şey yapmıştır, partileri kapatmamıştır. Neden kapatmamıştır? Çünkü bir parti daha fazla dayanağını teşkil ediyordu, Cumhuriyet Halk Partisi. O daha fazla bir dayanaktı onun için, onu da kapatmamıştır. Hatta bir şey söyleyeyim mi: Demokrat Partiyi 27 Mayıs hareketi kapatmadı, Demokrat Partiyi sulh hukuk mahkemesi kapattı, vaktinde kongresini yapmadı diye, vaktinde parti görevlerini ifa etmediler diye mahkeme kapatmıştır... Birinci darbenin dersini 12 Mart almış gibidir, Meclisi kapatmamıştır, herhangi bir parti liderini içeri almamıştır. Reiscumhurun seçilmesi gibi bir problemi vardır, vesairedir, falandır, onların öyle büyük meselesi olmamıştır. Ama Mahir Çayan vesaire hareketleri olunca sertleşmek zorunda kalmışlardır ve ondan sonra mecbur olmuşlardır çünkü oraya bir defa girdiniz mi artık burnunuzu çıkaramazsınız. Bundan sonra gelen 12 Eylülün çok daha aşağıda olması lazım geliyor. Öne inmiştir. Yani 27 Mayıs şu seviyede, 12 Mart bu seviyededir artık, daha hafiftir o, parlamentoludur, vesairelidir, iyiye gidiyoruz sözde, birdenbire 12 Eylülde iş değişmiştir, 12 Eylül birdenbire ötekinin de tepesine çıkmıştır.⁸⁷¹

1965 Seçimleri ve Sonrası Başlıca Gelişmeler

1965'de Türkiye'de yeni bir döneme girilmiştir. 10 Ekim 1965 genel seçimleri, milli bakiye sistemine göre yapılmıştır. 1965 yılında yapılan genel seçimler öncesinde Siyasal Partiler Kanunu ve yeni Seçim Kanunu yasalaşarak Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine eklene "milli bakiye" sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür.⁸⁷²

27 Mayıs darbesinden sonra, 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinden sadece 1965 ve 1969 seçimlerinden tek başına iktidar olacak meclis aritmetiği çıkmıştır. Nitekim 1965 seçimleriyle 450 kişilik TBMM'de, aldığı % 52,87'lik oy oranıyla AP'nin, salt çoğunluk olan 226 rakamını ancak 14 sandalyeyle geçerek 240 milletvekilliği kazanabildiği düşünüldüğünde, seçim sonuçlarıyla, temsilde adaletin olabildiğince sağlanırken; yönetimde istikrarı sağlayacak güçlü hükümetlerin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 1965 seçimleri sonucu oluşan parlamento aritmetiği gösterilmektedir.

⁸⁶⁹ Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.374.

⁸⁷⁰ **Milliyet**, 1 Nisan 1975.

⁸⁷¹ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

⁸⁷² Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, Ankara, TESAV Vakfı, 2002, s.213-218.

1965 Yılı Genel Seçim Sonuçları

PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETVEKİLİ
AP	Süleyman Demirel	52,87	240
CHP	İsmet İnönü	28,75	134
MP	Osman Bölükbaşı	6,26	31
YTP	Ekrem Alican	3,72	19
TİP	Mehmet Ali Aybar	2,97	14
CKMP	Alparslan Türkeş	2,24	11
Bağımsız	Çetin Altan	3,18	1

Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=5 (Erişim: 03.10.2012)

Görüldüğü gibi, toplam geçerli oyların yarısından fazlasını alan bir partinin bile mecliste çok az farkla çoğunluğu ele geçirmesi, parti içi demokrasinin güçlenmesini sağlarken, parti disiplininin tesisini güçleştirmiştir.⁸⁷³

1965 seçimlerine giderken CHP siyasal yelpazedeki yerini "*Ortanın Solu*" olarak belirlemiştir. Bu nedenle CHP seçim öncesinde komünistlikle suçlanmış, "*Ortanın Solu Moskova'nın Yolu*" diye sloganlar yazılmıştır. CHP ise AP'yi gericiileri korumak ve dini siyasete alet etmekle suçlamıştır.⁸⁷⁴ CHP, Demirel'in mason olduğunu da işlemiştir. Bunun üzerine AP Genel Başkanı, locadan mason olmadığını gösteren bir belge almak durumunda kalmıştır.⁸⁷⁵

1965 seçimlerinin en önemli sonuçlarından ilki; DP'nin devamı olarak takdim edilen AP'nin tek başına iktidara gelmesidir. Dönemin AP lideri Demirel, zamanın ruhunu ve partisinin başarısını şu cümlelerle özetlemektedir:

Adalet Partisi Avrupa'nın en iyi teşkilatlanmış, en güçlü, halka en iyi kenetlenmiş partilerinden biriydi, Avrupa'nın, yalnız buranın değil. Yani tam bir kütle partisiydi, her çeşit insanın bulunduğu bir kütle partisiydi ve Türkiye'nin bütün her tarafını kucaklayan bir partiydi, bütün insanı kucaklayan bir partiydi. İçerisinde kimseyi incitecek bir şey yoktu; vatandaşlık kavramı çok iyi yerleşmiş, herkes birbirini kardeşi sayan bir şeyin içerisindeydi; doğulusu, batılısı, vesairesi hepsi bir ocağın içindeydiler ve 65 seçimlerinde yüzde 53 oy aldık. Türkiye'de Demokrat Partinin aldığı yüzde 56'dan sonra en büyük oydur, bu zamana kadar alınmadı henüz.⁸⁷⁶

Söz konusu seçimlerin en önemli ikinci sonucu ise: Türk solunun TBMM'de 14, Cumhuriyet Senatosunda ise 1 sandalye⁸⁷⁷ kazanarak ilk kez parlamentoya girmiş olmasıdır. Mecliste; Ali Karcı (Adana), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli),⁸⁷⁸ Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yahya Kanbolat (Hatay), Sadun Aren (İstanbul), Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Cemal Hakkı Selek (İzmir) Adil Kurtel (Kars), Yunus Koçak (Konya), Şaban Erik (Malatya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Behice Boran (Urfa), Yusuf Ziya Bahadınlı (Yozgat). Senatoda ise Fatma Hikmet İşmen (Kocaeli), Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoya soktuğu isimlerdir.

⁸⁷³ Parti disiplini konusundaki teorik yaklaşımıyla güncelliğini koruyan şu çalışmaya bkz. İlater Turan, "*Parti Disiplini*" [Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler], **İÜİFM**, Cilt 28, Sayı 1-4 (1968), 79-102.

⁸⁷⁴ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Bs, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s.322.

⁸⁷⁵ Celal Ertuğ, **Çözumsuz Demokrasi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s.107.

⁸⁷⁶ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45-18.55].

⁸⁷⁷ Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s.105.

⁸⁷⁸ 13 Kasım 1960'da tasfiye edilen 14'ler grubuna dahildir.

İlginçtir ki; TİP listesinden parlamentoya giren bu 15 isimden üçü sendikacı, on ikisi ise aydınlardan oluşuyordu. Tam anlamıyla işçi olup ta parlamentoya giren TİP’li yoktu. Bu durumun Genel Başkan Mehmet Ali Aybar tarafından dillendirilen “eli nasırlılar meclise” şiarıyla ne kadar örtüştüğü tartışmalıdır. TİP’in meclise girişi karşısında sol çevrelerde ve sağdaki tepkiler incelenmeye değer gözükmemektedir. Sağdaki bir kesime göre; aldığı oy ve kazandığı sandalye sayısı dikkate alındığında, Türk solunun gücü belli olmuştur ve hiçbir şekilde endişeye mahal yoktur. Lakin özellikle yetmişli yıllar boyunca parlamento dışı muhalefet olgusunun silahlı çatışmaya dönüştüğü esnadaki hasımlaşmada taraf olan radikal sağ cenah açısından durum, endişe edilecek boyuttadır. TİP, bu kesime göre ülkeyi kızıl bir ihtilale sürüklemekle vazifelidir.⁸⁷⁹

Soldaki tepkiler de iki ana eksen üzerinde cereyan ediyordu. Bir grup sol aydına göre sosyalistlerin parlamentoya girmesi son derece önemliydi. Bu yeni vaziyet, senelerdir *illegal* zeminde mücadele etmek zorunda bırakılan; bu nedenle dar kadrosu arasında bile parçalanmışlık içinde bulunan Türk soluna toparlanma imkânı verecek; geniş halk kitlelerine ulaşma olanağı çerçevesinde belki de ihtilalsiz, kavgasız bir sosyalizme geçiş imkânı bulunacaktır.

TİP’in meclise girmesiyle birlikte soldaki bölünmeler bambaşka bir mecraya doğru akmaya başlamıştır. Problemin kaynağında: TİP’in ülke sorunlarının çözümünde yegâne mercii olarak parlamentoyu görmesi yatıyordu. Parti tüzüğünde yer alan özellikle şu maddeler birçok sol çevre tarafından sosyalizm yönteminden sapma olarak görülmüyordu: “TİP’in amacı, anayasa ve kanunların tanıdığı hak ve hürriyetlere dayanarak, programında açıkladığı esasları gerçekleştirmektir (madde 2, fıkra 1). Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TİP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir (madde 3, son fıkra)”⁸⁸⁰.

1965–1969 yılları arasında TİP’in parlamentoda ortaya koyduğu muhalefet, gerçekten de etkindir. Ülkenin tabuları arasında yer alan birçok sorun (özellikle Kürt meselesi ve Amerikan üsleri gibi) meclis kürsüsünden dile getirildiği gibi,⁸⁸¹ parlamento dışında sergilenen mitingler, açık hava toplantıları, bir sonraki seçimler için umut aşılamaktadır.

Bu arada, seçimlerden 1 yıl sonra cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hastalığının ilerlemesi sonucu görevini yapamaz duruma gelmiş; kısa bir müddet sonra ise vefat etmiştir. Gürsel’in yerine kim gelecek? Sualinin cevabı iktidar partisindedir ve Demirel bu konu hakkındaki kararını nasıl verdiği şu şekilde aktarmaktadır:

Biz 69’u bulduk, 65’te tek başımıza iktidar olduk, 69’u bulduk, 70’i bulduk ve ismimizi koyduk ortaya, siyasi parti olarak söylüyorum. 60’a geldik, 60’ta böylece Gürsel Cumhurbaşkanı oldu. Ben sonra 65’te Başbakan oldum. Yalnız, ben 64’te Başbakan Yardımcısıyım, Meclise girmeden, parti başkanımı, Başbakan Yardımcısıyım. Sonra, 65’te seçim oldu, seçimi biz kazandık, ben Başbakan oldum. 66’da Gürsel öldü. Şimdi, Cumhurbaşkanı adayı arıyoruz. Cumhurbaşkanlığı hep oldum olası asker menşeli insanlarla gelmiş, Celal Bey dışında ve o zaman ne yapacağız biz? Biz, barış yapacağız. Barış yaparken o günkü asker nezdinde itibarlı olan kişi Sunay’dı. Ben üç-dört senelik tatbikatta da

⁸⁷⁹ İlhan Darendelioglu, **Türkiye’de Komünist Hareketler**, İstanbul: Toker Yayınları, 1979, s.499.

⁸⁸⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970, s.101.

⁸⁸¹ Genel Başkan Mehmet Ali Aybar’ın Meclisteki faaliyetleri ve TİP’in tek senatörü Fatma Hikmet İşmen’in Cumhuriyet Senatosundaki çalışmaları için bkz. Mehmet Ali Aybar, **12 Mart’tan Sonra** (meclis konuşmaları), İstanbul: Sinan Yayınları, 1973. Fatma Hikmet İşmen, **Parlamento’da 9 Yıl** (TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları), Ankara: Çark Matbaası, 1976.

mülayim bir duruşu vardı. Biz, Sunay'ı Cumhurbaşkanı seçme kararı verdik, İsmet Paşa'ya haber gönderdim “Buna razı olur mu?” dedim, “Olurum.” dedi. Onu Cumhurbaşkanı seçtik, yatıştı ortalık. Sunay zaten ordunun içerisinde, millî birlikçilerin dışında, başka bir grubun da başkanıydı.⁸⁸² O, onları durduruyordu, baba rolü oynuyordu, önemli rol oynamıştı. Ben, Sunay'la aşağı yukarı 1971'e kadar çalıştım. Sunay aslında şöyle: Yani ağırbaşlı, ona buna karışmayan, icrayı rahatsız etmeyen, düzgün bir insandı.⁸⁸³

2 Haziran 1968'de Senato yenileme seçimleri yapılmıştır.⁸⁸⁴ Bu seçimler diğer seçimlere göre çok gergin geçmiştir. Çıkan olaylarda 15 kişi ölmüş, 26'sı ağır 47 kişi de yaralanmıştır. Olaylar 20 ilde yaşanmıştır. Isparta Şarkikaraağaç'ta AP ve CHP'liler arasından meydan kavgası çıkmıştır. Bu kavgada 40 kişi yaralanmıştır. Yine Malatya, Tarsus, Mardin, Hakkari, Amasya, Konya, Afyon gibi illerinde ölümlü tartışmalar yaşanmıştır. Bu kavgaların çoğu AP'li ve CHP'li seçmenler tarafından çıkartılmıştır.⁸⁸⁵ Bu durum toplumsal gerginliğin boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

1969 Seçimleri

Katılım oranının % 64,35 olduğu barajsız d'Hondt sisteminin uygulandığı 1969 seçimlerinin Türk solu üzerinde yarattığı hayal kırıklığıyla birlikte TİP'e karşı soldan yöneltilen eleştiriler daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Mevcut başarısızlığın sebeplerini teşhis etme yönünde başlatılan tartışmaların başını Mîhri Belli ve grubu çekiyordu. Bu gruba göre parti, sosyalist düzenin tesisi yönündeki bilimsel yönetime ihanet etmekteydi. Bir kere parlamentarizm yolu benimsenemezdi; Türkiye işçi sınıfı hem sayı hem de bilinç olarak yeterli seviyede değildi. Yapılacak iş: İçinde millî burjuvazinin de bulunduğu geniş tabanlı bir antiemperyalist blok oluşturmaktan geçiyordu. Tarihi boyunca en ilerici ve örgütlü kurum olan ordu da bu bloğa dâhil edilmeliydi. Belli ve ekibinin isimlendirmesiyle çözüm: Millî Demokratik Devrim Tezinin⁸⁸⁶ hayata geçirilmesinde yatmaktaydı.

Ülkeyi 12 Mart dönemine götürecektir siyasi tabloyu ortaya koyan 1969 seçimlerinin arz ettiği manzara ise şöyleydi:

1969 Yılı Genel Seçim Sonuçları			
PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETVEKİLİ
AP	Süleyman Demirel	46,55	256
CHP	İsmet İnönü	27,37	143
GP	Turhan Feyzioğlu	6,58	15
YTP	Yusuf Azızoğlu	2,18	6
MP	Osman Bölükbaşı	3,22	6
MHP	Alparslan Türkeş	3,03	1
BP (Birlik Partisi)	Hüseyin Balan	2,80	8
TİP	Mehmet Ali Aybar	2,68	2
Bağımsızlar		5,62	13

Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=6 (Erişim: 07.10.2012)

⁸⁸² Silahlı Kuvvetler Birliği.

⁸⁸³ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁸⁸⁴ A grubu yenileme seçimleri Adıyaman, Aydın, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Edime, Gaziantep, İçel, İzmir, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Konya, Manisa, K. Maraş, Nevşehir, Ordu, Sinop, Sivas, Zonguldak. DİE, **Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları**, Ankara, 1969, s.20.

⁸⁸⁵ **Cumhuriyet**, 3.6.1968, s.1.

⁸⁸⁶ Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s.87.

Görüldüğü gibi bu seçimlerde tatbik edilen seçim sisteminin de etkisiyle AP, oyları azalmasına rağmen sandalye sayısını arttırıyordu.⁸⁸⁷ Demirel'in 1969 seçimleriyle ilgili yorumu ise şu şekildedir:

Sonra 69'da, 68'de öğrenci hareketleri başladı ve işçi hareketleri başladı. 68'de dünya karıştı. 68'de Berlin'de üniversitede okumak mümkün değildi, Fransa'da Sorbonne'da da okumak mümkün değildi. De Gaulle'ün nasıl düştüğünü hatırlıyorum. Bizim de burada sıkıntılarımız vardı. Onlardan bir zarar gördük. Sonra, iktidar olup da yıpranmamak çok nadir iştir. İktidarın en güçlü zamanı seçildiği gündür. Ondan sonra yıpranmıyorsanız, şansınıza güvenin yani. Bu kuraldır. Biz yüzde 6 kadar oy kaybettik, yüzde 46,5'a indik. Gene çok iyi bir oy ve seçim sistemini değiştirdik. Seçim sistemi, bakiye sistemiydi. Adam Kocaeli'nden milletvekili adayı oluyor, Mardin'den milletvekili çıkıyor. Biz ona “tünel” dedik, tünel sistemi. Değiştirdik onu, nispi sisteme geçtik, bugün kullanılan sistem odur, baraj kısmı hariç. Oyumuz azaldı ama milletvekili sayısı arttı, 239 milletvekilinden 259 milletvekiline çıktık, daha rahatladık, 226'yla mesafeyi aştık ve kabine değişikliği yaptık.⁸⁸⁸

1969 seçimlerinin bir diğer önemli özelliği de: Bağımsız 13 milletvekilinin meclise girmesiydi. Bunlardan biri de Türk siyasetinde uzun süre rol oynayacak Necmettin Erbakan'dı. Erbakan AP listesinden aday olmak istemiş, Demirel'in vetosuyla karşılaşınca Konya'dan bağımsız aday olmuş ve kazanmıştı.⁸⁸⁹ Bir süre önce olaylı bir biçimde Türkiye Odalar Birliği Başkanlığından uzaklaştırılan Erbakan'ın AP listesine alınmaması karşısındaki basın tavrı ise, aşırı sağın AP'ye musallat olmasına engel olunduğu şeklindedir.⁸⁹⁰ Meclise bu şekilde giren Erbakan, bir süre sonra 26 Ocak 1970'te, kendi partisini de kuruyordu: Milli Nizam Partisi (MNP).⁸⁹¹ Siyasete yepyeni bir üslup getiren Erbakan, partinin kapısının Siyonist ve masonlar dışında herkese açık olduğunu düzenlediği basın toplantısında açıklıyordu.⁸⁹² Partinin kuruluş hikâyesiyle, Erbakan'ın partinin başına getirilişi hakkında Süleyman Arif Emre'nin anlattıkları şunlardır:

Erbakan Hoca'yla karşılaştık, Turan Güngen... Onun bürosunda. Ben tabii, Hoca'yı inceliyorum, bizim aradığımız bütün vasıfları haiz. Ne yapalım da bu işi halledip, Hoca'yı devreye sokalım. Aradan birkaç ay geçti, ben direkt Hoca'nın yanına gittim, o zaman Odalar Birliği Genel Sekreteriydi Ankara'da. Direkt konuyu açtım, sonra dedi ki: “Beni fazla sıkıştırma, bu çok önemli bir şey. Uzun bir hazırlık yapmam, istişareler yapmam, netice almam gerekir. Eğer müspet netice alırsam, sizi arar buluruz.” Bu şekilde aradan birkaç ay geçtikten sonra Turan Güngen Bey'in yanında 7 kişi buluştuk, biri Hoca, birisi Hasan Aksay, birisi Arif Hikmet Güner, eski Rize Milletvekili, rahmetli oldu, ben, bir de Nevzat Yalçıntaş vardı. “Arif Bey'in böyle bir teklifi oldu, ben de çok uzun istişarelerden, araştırmalardan sonra...” O zaman da Demirel'le Erbakan'ın arası açılmıştı. Çünkü Erbakan diyordu ki: “Üç holdinge bütün illerden toplanan banka kredileri

⁸⁸⁷ “AP İktidarda”, **Milliyet**, 13 Ekim 1969.

⁸⁸⁸ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

⁸⁸⁹ “AP, Erbakan ve 13 adayı veto etti”, **Milliyet**, 19 Ağustos 1969.

⁸⁹⁰ Abdi İpekçi, “AP ve Aşırı Sağ”, **Milliyet**, 19 Ağustos 1969.

⁸⁹¹ Evcet Güresin, “Yeni Parti”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970. Doğan Duman, “İslama Gençliğin Serüveni”, **Birikim**, Sayı 95 Mart 1997, s.63.

⁸⁹² “Milli Nizam Partisi kuruldu”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

tahsis ediliyor. Hâlbuki Anadolu’da genç, yeni filizlenmiş müteşebbis, enerjik sanayiciler var yahut da ticari kabiliyeti olan insanlar var. Her ilin bankalara verdiği mevduatın evvela o ilde harcanması lazım, sonra artarsa başka taraflara transfer edilsin.” Önce Demirel bunu kabul ediyor, sonra “Hayır, öyle şey olmaz.” diyor. Sonra işte mahkemeleştiler. Demirel, Odalar Birliği Büyük Kongresinde Hoca’nın çekilmesini tekrar seçilmesini, Genel Başkanlığı ele geçirmesini önlemek için “Odalar Birliği kongresinin gündemindeki seçim maddesinin iptaline” diye bir Bakanlar Kurulu kararı aldı, hatırladığım kadarıyla. Ondan sonra, Hoca dedi ki: “Ne yapalım bu durum karşısında.” Avukat olarak hep beni çağırırdı, ben dedim ki: “Bu Anayasaya aykırı, böyle bir karar alınamaz. Sen seçimini yap, makamına otur, müdahale ederlerse Danıştay var, Yargıtay var.” O şekilde mücadeleler başladı ve bu mücadeleler, Demirel-Erbakan çekişmesi bütün memleketin kamuoyunu harekete geçirdi. Yani, millet bizim yapacağımız hareketi de, Erbakan’ı da daha yakından, net olarak tanımış oldu. Velhasılkelam, o hazırlıklarla işimiz geçti ama 69 seçimine kadar partiyi yetiştiremedik. Ondan sonra Milli Nizam kuruldu Hoca’nın başkanlığında.⁸⁹³

1969 seçimleri, sol açısından tam bir başarısızlık oldu. Aybar ve Boran ekibinin parlamenter yöntemlerle Türkiye’de sosyalizmin inşa edilebileceği yönündeki telkininin inandırıcılığını kaybetmesi, kısa yoldan iktidarın ele geçirilmesine yönelik yeni arayışları da beraberinde getirdi. Yüzyılların kemikleştirdiği toplumsal altyapı değişmediği takdirde seçimle iktidara gelmenin bir düş olduğu hususundaki karamsarlığı perçinleyen 1969 seçimleri, Türk solu açısından bir dönüm noktasıdır.⁸⁹⁴

Milletvekilliklerinin % 56.89’unu alan AP, seçimi kazanmış ancak oy oranı 1965 seçimlerindeki % 52.9’dan % 46.3’e düşmüştür.⁸⁹⁵ 1965 seçimleri öncesinde “Ortanın Solu” söylemini benimseyerek politik çizgisini değiştirmiş olan CHP, 1969 seçimlerinde de arzuladığı çıkışı elde edememiş ve 1950 seçimlerinden beri aldığı en az oy oranı olan % 27,36 ile 1965 seçimlerindeki % 28,7’lik oy oranının dahi % 1,34 aşağısına düşmüştür. 1969 seçimlerini AP’nin bir kez daha tek başına kazanmış olması parlamento dışı muhalefeti hızlandırmıştır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Öğrenci grupları arasında çekişmenin ortaya çıkışı gerek üniversite içinde gerekse dışında patlamaya hazır bir ortam oluşturmuştur.⁸⁹⁶ Parti içindeki bu hizipleşme eski DP’liler ve onların yakınlarının öncülüğünde “41”ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. “Demokratik Parti”nin (DP) kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır.⁸⁹⁷

13 Şubat 1970’te yapılan oylamada 41 milletvekili CHP ile birlikte hareket ederek olumsuz oy kullanmışlardır. Henüz 100 gününü yeni doldurmuş hükümeti istifaya mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 10 yıl sürecek bir tartışma da başlamış olacaktır.⁸⁹⁸ Bu durum Türk siyasal hayatında ilk defa görülen bir olaydır. Bir partiye dahil parlamenterlerin kendi

⁸⁹³ Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 12.00–?].

⁸⁹⁴ Attilâ İlhan, **Hangi Sol**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980, s.146.

⁸⁹⁵ **Milliyet**, 13.10.1969, s.1.

⁸⁹⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze**, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul. Hil Yayınları, 1994, s.156.

⁸⁹⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi, 3. Bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s.308, Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.161,

⁸⁹⁸ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2.Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.324.

partilerinin hazırladıkları bütçe programı taslağını reddetmeleri özünde parti disiplinine de aykırıdır.

Bu süreçte Demirel, en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden, III. Demirel Hükümeti kabinesini 6 Mart 1970'te ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.⁸⁹⁹ Tüm bu siyasi gerginliğin yanında üniversitelerde de şiddet eylemlerinde ciddi bir tırmanış yaşanmaktadır. Ülke genelinde süren boykotlar, yaşamını kaybeden öğrenciler ve tatil edilen üniversiteler eşliğinde III. Demirel Hükümeti kurulmuştur.

Bu dönemin en çok tartışılan konularının başında eski DP'lilere af çıkarılması meselesi vardır. 27 Mayıs sonrası dönemin en tartışmalı konularından olan ve TBMM'de sürekli olarak tartışmalara neden olan af sorunu, Celal Bayar ve eski DP'li arkadaşlarının siyasal haklarına hukuken kavuşmalarıyla önemli bir aşama kaydetmiştir.⁹⁰⁰ Bu af sorununun iki önemli sonucu daha olmuştur. Birincisi, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin, resmen ifade edilmeyen nedenlerinden biri bu af konusu olacaktır. İkincisi, Celal Bayar'ın da desteğiyle AP bölünecek, Demirel bütçesine kırmızı oy veren 41 milletvekilinden 26'sı partiden ihraç edilecek ve bazı senatörlerle birlikte Demokratik Parti'yi (DP) kuracaktır.⁹⁰¹

Farklı Aktör ve Kurumların 12 Mart Muhtırası Öncesi Sürece Yaklaşımları

CHP'nin Durumu

1960'lı yılların başında Türk siyasal yaşamında toplumsal ve ekonomik sorunların da giderek yaygınlık kazanması CHP'de yeni bir kimlik arayışına yol açmıştır. 1965 seçimleri öncesinde bizzat İnönü, devletçi bir parti olduğundan hareketle, CHP'nin siyasal yelpazedeki yerinin "Ortanın Solu" olduğunu ilan etmiştir.⁹⁰² 1965 seçimlerinden sonra yaşanan yenilgi sonucu CHP'de Ortanın Solu kavramı sorumlu tutulmuştur. CHP içinde Ortanın Solu'nda olanlar, olmayanlar ayrımı yaşamaya başlanılmıştır. Bu tartışmalar ve parti içi mücadele 18. Kurultay'a kadar devam etmiştir.⁹⁰³

Bu süreçte parti içinde Feyzioğlular ve Ecevitçiler şeklinde gruplaşma olmuştur. Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları, Senato ve Meclis gruplarının yönetimini ele geçirdikleri gibi Parti Meclisinde de sekiz kişilik bir çekirdek kurmuşlardır. CHP 18. Kurultayı artık iki tarafın açık savaştığı ama genel başkanın etkisiyle her iki tarafın parti içinde kaldığı bir kurultay olmuştur. 18 Ekim 1966'da Kurultay Başkanlık Divanına iki kişi aday gösterilmiştir. Ortanın Solu'nun adayı Muammer Aksoy, Kemal Satır cephesinin adayı Senatör Sırrı Atalay'dır. Çekişmeli divan seçimini Ortanın Solu kazanmış, Muammer Aksoy Kurultay Başkanı seçilmişti. Yine çetin mücadelelerden sonra Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliğine gelmiştir. Karşı cephe bu yenilgiyi hoşgörü ile karşılayamamış, partide kopma eğilimleri baş göstermiştir.⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ *Milliyet*, 7.3.1970, s.1.

⁹⁰⁰ *Milliyet*, 6.11.1969, s.1.

⁹⁰¹ Yurdakul Fıncancıoğlu, *Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları*, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s.46.

⁹⁰² Ayşe Güneş Ayata, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", *AÜSBF Dergisi*, C.I., No: 1-3, 1995, s.82.

⁹⁰³ Metin Tokar, *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s.82-85

⁹⁰⁴ Ertuğ, *a.g.e.*, s.140.

CHP içindeki bu iki keskin grup 26 Aralık 1966 tarihinde yapılan Parti Meclisi toplantısında iyice ayrılmıştır. CHP Parti Meclisi; toplantı sonucunda bütün itirazlara rağmen partinin “Ortanın Solu” düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır. Bildirinin bu şekilde yayınlanmasına karşı, Parti Meclisi içinde Ortanın Solu düşüncesine karşı olan 8 Parti Meclisi üyesi bildiriye karşı olduklarını açıklamışlardır. Bildiriye karşı olan Parti Meclisi üyeleri Kayseri Milletvekili ve Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu, Ankara Milletvekili Emin Paksüt, İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, Tekirdağ Milletvekili Orhan Öztrak, Muğla Milletvekili Turan Şahin, Van Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Ferit Melen, Ağrı Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Fehmi Alpaslan, Balıkesir Milletvekili Süreyya Koç'tur. Bundan böyle 8'ler diye nitelendirilecek olan muhalifler derhal sert bir bildiri ile Parti Meclisi bildirgesini yanıtlamışlardır.⁹⁰⁵ Parti Meclisindeki 8'ler ve parlamentodaki 63'ler, sonunda, 28 Nisan 1967'de toplantıya çağrılan, 4. CHP Olağanüstü Kurultayı'nda son ve açık hesaplaşmaya girişmişlerdir.⁹⁰⁶ Kurultay sonunda yapılan tüzük değişikliğiyle Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarının CHP'den ihraç edilmeleri yolu açılmıştır.⁹⁰⁷

Bunun üzerine Feyzioğlu ve 48 kişiden oluşan ekibi “ölçsüz sola kayış istifa için yeterlidir” diyerek CHP'den istifa etmişlerdir. Partiden kopanların kuracakları parti için düşündükleri çizgi merkezdir. Kurulacak parti milliyetçi ve laik bir çizgide olacak, buna karşın faşizme ve komünizme karşı olacaktır. Yeni partinin kuruluş çalışmaları içinde partinin ismi konusu değişik arayışları gündeme getirmiştir.⁹⁰⁸ Görüşmeler sonrası yapılan oylama sonucunda partinin adının “Güven” olması kabul edilmiştir. 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi (GP) resmi olarak kurulmuştur. GP'ye, CHP'den istifa etmiş 52 senatör ve milletvekilinden 45'i kurucu üye olarak katılmıştır.

Ortanın Solu ile CHP, “Halk Partisi” sıfatını tam anlamıyla kullanmak istemiştir. Bununla CHP sadece ideolojik yapısını değiştirmenin yanında, yeni bir kadro ile yeni bir örgüt anlayışı getirmiştir. Bu örgüt anlayışının altında siyasi sürecin her noktasına mümkün olduğu kadar çok katılım sağlama, yani daha ileri bir demokrasi anlayışına varma çabası vardır. 1970'lerde de CHP, yükselen eğilim, akım ve sosyal kesim yakalamıştır. Ancak bunun yanında CHP'nin geçirdiği bu değişim AP'liler tarafından artan şiddet ve gerilimin nedenlerinden biri olarak görülecektir. Bu açıdan CHP'nin geçirdiği bu değişim AP'liler tarafından eleştirilecektir.

Tip, Sol Basın ve Diğer Gruplar

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Marksist çevrelerdeki en büyük tartışma, Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğudur. Mehmet Ali Aybar ve TİP'in ana grubu, Türkiye'nin demokratik yollarla gerçekleşecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu savunmuşlardır. Zaferin; TİP üyelerinin önderliğindeki yeni bir sendika konfederasyonu içerisinde hayli başarıyla örgütlemeye çalıştıkları Türk işçilerinin artan sınıf bilincinden ve siyasal uyanıştan geleceğini ummuşlardır. Mihri Belli önderliğindeki bir diğer etkin grup ise, Türkiye'nin feodal özelliklere sahip bir Asyalı toplum olduğunu, proletaryanın hayli zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonu ile gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür.

⁹⁰⁵ Toker, “İsmet Paşa'nın Son Yılları...”, s.96-104.

⁹⁰⁶ Gevgilili, a.g.e., s.356.

⁹⁰⁷ Bektaş, a.g.e., s.130.

⁹⁰⁸ **Cumhuriyet**, 3.5.1967, s.1.

Milli Demokratik Devrim (MDD) denilen bu akım bazı senatörler tarafından da benimsenmiştir.⁹⁰⁹

Başta Yön, daha sonra ise Devrim dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü olarak görmüş ve siyasette aktif rol oynamasını desteklemiştir. Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak “zinde güçler” ve “ara tabakalar” tezini savunan Yöncüler, hayatta sonucu tayin edici unsurlara ara tabakalar adını vermişlerdir. Onlara göre Türkiye’nin en önemli üç sorunu bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi idi. Uluslararası ittifaklara karşı çıkılırken özellikle Batı ittifakı eleştirilmektedir. Türkiye’yi sömürülen, ilkel bir toplum olarak niteleyen Yöncüler ağalığa karşı çıkmışlar, devletçilik ve kooperatifçiliği de savunmuşlardır. Batı ile aradaki mesafenin ancak hızlı kalkınma ile kapatılabileceğini söyleyen Yöncüler temelde çok partili rejime karşı olmamakla birlikte 1946’da çok partili hayata geçilmiş olmasını erken bulmaktadırlar. Demokrat Parti iktidarı döneminde muhafazakârların işbaşına gelmesinin özgür düşüncenin susturulmasına yol açtığını öne süren Yöncü’ler genel olarak bu döneme karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmişlerdir. 27 Mayıs hareketini ise büyük bir hamle olarak değerlendiren bu aydınlar bu durumu gerçek düşünce özgürlüğüne kavuşulmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.⁹¹⁰

Bu dönemde çıkardığı “*Devrim*” gazetesi ve “*Türkiye’nin Düzeni*” kitaplarıyla sol harekete damgasını vuran Doğan Avcıoğlu, başta tabii senatör olma hakkına kavuşmuş olmasına rağmen bu hakkı kullanmayarak Senatoya girmeyen ancak 1966 yılında kontenjan senatörü olarak Senato sıralarında yerini alan başta Cemal Madanoğlu olmak üzere Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Vehbi Ersü, Sami Küçük, Ekrem Acuner ile ilişkiye geçmiştir. Bu isimler Avcıoğlu’nun çıkardığı Devrim gazetesinde 1969-1971 yıllarında yazılar yayınlamışlardır. Bu ilişkinin temelinde, Avcıoğlu’nun başını çektiği kadronun asker sınıfının desteğini kazanmak için; asker kökenli olan, üstelik 27 Mayıs’ta DP iktidarına son verecek kadar devrimci ruha sahip olan tabii senatörleri aracı olarak kullanmak istemesinin yattığı söylenebilir.⁹¹¹

Devrim dergisinin yazı işleri müdürlerinden Hasan Cemal, bu hareketin o dönemdeki görüşlerini “Biz radikaller; Devrim dergisi çerçevesinde toplanan sol Kemalistler ya da asker-sivil aydın zümre, bir sabah vakti darbe ile çok partili sisteme son verip parlamentonun kapısına kilidi vurunca, sıra sosyalist devrime gelebilecekti. Önce demokratik devrim, sonra sosyalist devrim yani proletarya diktatörlüğü.” sözleri ile ifade etmektedir. Cemal’e göre asker-sivil-aydın zümre ittifakıyla darbeden devrime uzanan bir süreç işlemeye başlayacaktır.⁹¹²

MDD’nin desteklediği ve üniversitelerde örgütlenen Fikir Kulüpleri Federasyonu’na (FKF) katılan gençlik örgütlerinden biri de Tabii Senatör Kadri Kaplan’ın Genel Başkanı olduğu “27 Mayıs Milli Devrim Derneği”dir. Katılımdan sonra FKF’nin Genel Sekreterliği görevini üstlenen Kadri Kaplan, oluşumun kuruluş amacını: “Din sömürücüleriyle savaş, emperyalizmin her çeşit baskısı ile savaş, Kemalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının

⁹⁰⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 16.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.372.

⁹¹⁰ Davut Dursun, *12 Mart Darbesi*, İstanbul, Şehir Yayınları 2003, s. 32-33.

⁹¹¹ Barış Kenaroglu, *Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.s.117.

⁹¹² Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.111.

yarattığı her çeşit sömürüyle savaş, keyfi idareyle savaş, cehaletle ve mevcut eğitim düzeniyle savaş...” olarak açıklamıştır.⁹¹³

Önemle üzerinde durulması gereken nokta MBG'ye dahil olmasa da tabii senatör olarak parlamentoda yer alan Kadri Kaplan'ın bu oluşumun ikinci adamı olarak görev almasıdır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1965'ten sonra bazı grupların darbe planladıkları yönünde haberler çıkmıştır. Bunlardan birisi, 1967 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in, “Mucip Ataklı'nın 27 Mayıs Millî Devrim Derneği bünyesinde olduğu savunulan Millî Devrim Ordusu'nun (MDO) başkanı olduğu” yönünde basına yansıyan açıklamalarıdır.⁹¹⁴ Bu ifadelerle birlikte soruşturma açılmıştır. Haklarında “cuntacılık” iddiasında bulunulan senatörlerin başlıcaları Mucip Ataklı, Ekrem Acuner ve Cemal Madanoğlu'dur. Çeşitli soruşturmalar sırasında Sezai Okan, Şükran Özkaya ve Suphi Karaman'ın adları da MDO'ya üye oldukları gerekçesiyle iddianamelerde yer almıştır.⁹¹⁵

Konu bu isimlerin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına kadar gelişmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair görüşmede Tabii Senatör Ekrem Acuner, dokunulmazlıkların kaldırılmasını isteyenlerin 27 Mayıs'a karşı iyi duygular beslemeyen ve sınırlı seçmen kitlelerine kendilerini beğendirerek de seçilme şanslarını arttırmak isteyen kimseler olduklarını savunmuştur.⁹¹⁶ Mucip Ataklı ise General İrfan Tansel'in iddialarının kişisel, hissî ve ruhî nedenlere dayandığını, gerçekte ilgisinin olmadığını; kendilerinin Tansel'in ordudaki ihtilalci grupların liderliği hevesini, hayalindeki yüksek makamlara ulaşma imkanını engelledikleri için kendilerine iftira attığını iddia etmiştir.⁹¹⁷

Sonuç olarak MDO'yla ilişkileri olduğu gerekçesiyle Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sezai Okan ve Mehmet Şükran Özkaya'nın 12 Aralık 1968'te yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.⁹¹⁸ Bu senatörler kararın Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğunu öne sürerek iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi kararı senatörlere yöneltilen isnadın ciddi olmadığına karar vermiş, dokunulmazlıkların kaldırılmasının Anayasa'nın 79. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 2 Ocak 1969'da oy birliğiyle iptal etmiştir.⁹¹⁹

AP'nin Durumu

1969 seçimlerine parti içindeki çatışmalar ve çalkantularla giren AP teşkilatında eski DP'lilere siyasi hakların verilmesi konusu çok tartışılmıştır. 1970'lerin başına doğru parti içi muhalefetin güç kazanmış ve Demirel-Bilgiç çekişmesi ciddi bir hizipleşmeye doğru gitmiştir. Bazı AP'li üyelerin Haysiyet Divanına sevk edilmeleri üzerine aralarında Senatör Talat Asal'ın da bulunduğu 72 milletvekili Demirel'e bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada partinin şahıs ve zümre egemenliğine girme tehdidi içinde olduğu iddia edilmiş; AP'nin bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi özelliklerinden giderek uzaklaştığı ileri sürülmüştür.⁹²⁰

⁹¹³ Gevgilili, a.g.e, s.378-379

⁹¹⁴ *Milliyet*, 23.2.1967, s.1.

⁹¹⁵ *Milliyet*, 7.11.1967, s.1.

⁹¹⁶ CSTD (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi), C:49, B:13, 12.12.1968, s.404-405.

⁹¹⁷ CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.405-410.

⁹¹⁸ CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.421.

⁹¹⁹ Anayasa Mahkemesi Kararları, *Resmî Gazete*, 10.6.1969, No:13219.

⁹²⁰ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.58.

AP Başkanlık Divanı, 72'lerin muhtırasını gayri resmi olarak görüştüğten sonra cevap vermeyi kararlaştırmış, Demirel ise “biz muhtıra ile iş görmeyiz” diyerek tavrını net olarak ortaya koymuştur. Muhtıranın Demirel tarafından dikkate alınmaması partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve AP'nin önde gelen isimlerinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Ali Naili Erdem'in istifasına yol açmıştır. İstifa dilekçelerinde “partinin çeşitli kademelerinde yapılan tasfiyeler” neden olarak gösterilmiştir.⁹²¹

Bununla birlikte 5 Şubat 1970'de aralarında Bingöl Senatörü Ahmet Hikmet Yurtsever'in de olduğu 3 milletvekili ve 1 senatör parti disiplinini bozduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.⁹²² Parti içindeki bu hizipleşme eski DP'liler ve onların yakınlarının öncülüğünde “41”ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. “Demokratik Parti”nin (DP) kuruluşuna yol açacak bu bunalmı 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır.⁹²³

13 Şubat 1970'te yapılan oylamada 41 milletvekili CHP ile birlikte hareket ederek olumsuz oy kullanmışlardır. Henüz 100 gününü yeni doldurmuş hükümeti istifaya mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 10 yıl sürecek bir tartışma da başlamış olacaktır.⁹²⁴

Bu durum Türk siyasal hayatında ilk defa görülen bir olaydır. Bir partiye dahil parlamenterlerin kendi partilerinin hazırladıkları bütçe programı taslağını reddetmeleri özünde parti disiplinine de aykırıdır. Diğer taraftan parti liderinin parti içindeki egemenliğinin ve partiyi kontrolünün azaldığına veya zayıfladığına işaret eder. AP içinde görülen bu durum Demirel'i oldukça zor durumda bırakmıştır.⁹²⁵ Süleyman Demirel bütçeye kırmızı oy veren milletvekilleri hakkındaki hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmiştir:

Hükümetin kurulmasından sonra hükümete giremeyen bir kısım milletvekilleri 100 gün sonra bütçeye kırmızı oy verdiler. Oysa bütçe birlikte hazırladığımız bir programa, seçim bildirisine dayalı idi. Neden kırmızı oy verdiklerini de açıklamadılar.⁹²⁶

41'lerin beklenen bildirgesinde Demirel'in parti içinde tek adam hakimiyeti kurduğu ileri sürülmüştür. Partiyi ikbal ve çıkar kapısı haline getirdiği iddia edilmiştir. Deklarasyona göre AP, bünyesinden liderler çıkaracak ve kabineler kuracak güce sahiptir. Mücadele, bu güce inanan ve inançsızlığı sebebiyle parti üzerinde şahıs diktası tesis etme gayretine düşen Demirel'e karşıdır.⁹²⁷

Ortaya çıkan hükümet krizinden sonra Sunay tarafından hükümeti kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiştir.⁹²⁸ Bu süreçte 1970 bütçe tasansına ret oyu veren milletvekilleri, yapmış

⁹²¹ Bektaş, a.g.e., s.160.

⁹²² *Milliyet*, 5.2.1970, s.1.

⁹²³ Bilgiç, a.g.e., 224-227, Ahmad, a.g.e., s.308.

⁹²⁴ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.324.

⁹²⁵ Bektaş, a.g.e., s.162.

⁹²⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 329.

⁹²⁷ *Milliyet*, 14.2.1970, s.1.

⁹²⁸ *Milliyet*, 14-15.2.1970, s.1.

oldukları açıklamalarla tamamen Demirel'in şahsını hedef almışlardır. Demirel, kardeşlerinin kendi nüfuzunu kullanarak çeşitli bankalardan 26 milyon liralık kredi aldıklarına dair muhalefetçe yöneltilen suçlamaları reddetmiş ve “kardeşlerinin 26 milyon değil sadece 19 milyon liralık kredi aldıklarını” söylemiş ve bu savunma basında yer almıştır.⁹²⁹

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, 27 Şubat 1970'de CHP Nevşehir Milletvekili Selahattin Hakkı Esatoğlu ve CHP Çorum Milletvekili Cahit Angın Başbakan Süleyman Demirel hakkında TBMM'ye bir soruşturma önergesi vermişlerdir. Önergede “Başbakanın makam ve memuriyet mevkii ile ilgili işlemlerde, memuriyet mevkii ve nüfuzunu suiistimal ettiği” iddia edilmiştir.⁹³⁰

Bu süreçte Demirel, en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden, III. Demirel Hükümeti kabinesini 6 Mart 1970'te ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.⁹³¹ Tüm bu siyasi gerginliğin yanında üniversitelerde de şiddet eylemlerinde ciddi bir turmanış yaşanmaktadır. Ülke genelinde süren boykotlar, yaşamını kaybeden öğrenciler ve tatil edilen üniversiteler eşliğinde III. Demirel Hükümeti kurulmuştur.

Ancak ülke içi karışıklıklar nedeniyle bir yıl sonra muhtırayla bitecek bir dönem ülkeyi beklemektedir. Bir koalisyon hükümeti kurmak ya da seçimlerin yenilenmesini isteme gibi çözümleri bir yana bırakan Demirel, parlamentodaki küçük partilerden yaptığı milletvekili transferleri ile zayıf bir çoğunluğa da dayansa da, kendi başkanlığında yeni bir AP Hükümeti kurmayı başaramamıştır. Ancak, gerek bu hükümetin kuruluş biçimi, gerek parlamento dışında gelişen radikal işçi ve gençlik hareketleri, gerekse de ordu içindeki müdahaleci eğilimler, özellikle Senatodaki muhalefet tarafından yeni hükümetin olayların peşinden sürüklenen güçsüz ve prestijsiz bir hükümet olarak algılanmasına yol açmıştır.

Ülkedeki anarşi ortamının yarattığı gerginlik parti içi tartışmalara da yansımış ve TBMM'nin 24 Haziran'daki toplantısında AP'li Milletvekili Sabri Keskin'in AP içerisindeki muhalifleri kastederek “...41'ler denilen hainlerin muhalefetle yaptığı işbirliği...” cümlesi AP sıralarını karıştırmıştır.⁹³²

Mecliste, AP milletvekilleriyle 41'lerin bir bölümü yumruk yumruğa birbirlerine girmiştir. Bir iktidar partisinin, kendi bütçesine kırmızı oy veren milletvekillerinden sonra, başka partiler önünde birbirleriyle yumruk yumruğa gelen üyelere sahip olması, eşine ender rastlanan bir olaydır. AP Genel İdare Kurulunun bu gelişmelere tepkisi ise 26 milletvekili ve senatörün, partiden ihraç edilmesi ve 15'ine de geçici cezalarla cezalandırılması kararını almak olmuştur.⁹³³

Başbakan Demirel hakkında Nisan 1970'te verilen önergenin bir benzeri 2 eski AP'li, Trabzon bağımsız Senatörü Ömer Lütfü Hocoğlu ve Konya Bağımsız Milletvekili Özer Ölçmen tarafından yeniden Meclise sunulmuştur. Önergede, Başbakan'ın kardeşleriyle birlikte haksız menfaat sağladığı iddia edilmiş ve hakkında soruşturma açılması istenmiştir.⁹³⁴ 16 Aralık 1970'te, Başbakan hakkındaki iddiaların soruşturulması konusunda verilen önerge

⁹²⁹ *Milliyet*, 16.2.1970, s.1.

⁹³⁰ *Milliyet*, 28.2.1970, s.11.

⁹³¹ *Milliyet*, 7.3.1970, s.1.

⁹³² *Cumhuriyet*, 25.6.1970, s.1.

⁹³³ Turgay ve Ahmad, *a.g.e.*, s.391.

⁹³⁴ *Cumhuriyet*, 4.8.1970, s.1.

276'ya karşı 309 oyla reddedilmiştir. Önerge hakkında Mecliste yapılan görüşmeler esnasında, Soruşturma Hazırlık Komisyonu Başkanı Naci Çerezci'nin aleyhindeki açıklamalardan rahatsız olan Başbakan, Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, soruşturma açılması yönünde talepte bulunmuştur.⁹³⁵

AP içerisindeki muhalif harekete yakın olan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyley, AP'nin 5. Büyük Kongresi'nden çıkacak sonucu beklemeden, “Siyasi görüşlerini her kademedede serbestçe söyleyebilmek maksadıyla” istifa etmiştir.

12 Mart arefesinde Senatoda AP grubundan bazı senatörler de hükümete tepkilerini göstermişlerdir. Mesela AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ (kendisi daha sonra CHP saflarına katılıp, bakanlık yapacaktır), yaptığı gündem dışı konuşmasında dışarıda meydana gelen şiddet olaylarından daha vahim olanın parlamentonun zaafa uğraması olduğunu, siyasi hayatta vaktinde verilen isabetli çekilme kararlarının insanları ve siyasi oluşumları güçlendirdiğini söylemiştir. Ertuğ, Demirel'in unutulamaz bir başbakan olarak kalmak ve rejimin kaderiyle oynamamak istiyorsa istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹³⁶

Bu beklenmedik çıkışa Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil cevap vermiştir. Çağlayangil siyasi iktidarların geleceğinin seçimlerde belirlendiğini, hükümetlerin kaderlerinin de ancak meclislerde belli olacağını, bunun dışında temenni ile mantık ile muhakeme ile iktidara dışarıdan ecel belirlemenin mümkün olmadığını belirterek, Ertuğ'un bu konuşmalarıyla yetkisini aştığını ifade etmiştir.⁹³⁷

Artan şiddet olayları, ekonomik ve sosyal huzursuzlukların askerî müdahalenin âdeta bütün koşullarını hazırladığı 1970 sonbaharında “Ne olacak bu ülkenin hali” sorusu gündemi fazlasıyla meşgul etmiştir. Bir yandan kışlarda subaylar toplantılar yaparken bir yandan da ordu bazı kesimler tarafından göreve davet edilmiştir. Başbakan Demirel ise bu beklentilere tepkisini şu sözleriyle ortaya koymuştur: “Türk Silahlı Kuvvetleri'ni idareyi devralmaya davet edenlere şunu sorarız: o zaman yurt savunmasını kim yapacaktır? Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyetin ve rejimin beççiliği ve yurdun iç ve dış tehlikelere karşı savunulması görevlerini bırakıp memleket idaresini ele alması halinde, bizatihi korumakla yükümlü oldukları rejim, Cumhuriyet ne hale gelir? Kim bu oyuna gelecek?”⁹³⁸ Aynı günlerde Washington Post gazetesi ise “Ordu huzursuz. Demirel'in günleri sayılı”⁹³⁹ şeklindeki yazısıyla gelişmeleri yorumluyor adeta olacakları önceden haber vermiştir.

25 Şubat 1971'de Senatoda yine Demirel'e istifa çağrısı yapılmıştır. Bu kez CHP'li Lütfi Bilgen son dönemde meydana gelen karışıklıktan Demirel'i sorumlu tutarak Başbakan'ın istifasını istemiştir. Bilgen'in bu önersine Devlet Bakanı Senatör Turhan Bilgin, AP'nin kendi içinde yaşadığı bunalımın sadece partiyi ilgilendirdiğini, hükümetin çekilmesi isteklerinin hiçbir dayanağı olmadığını belirterek, önemli olanın muhalefetin değil halkın hükümete itimadını olduğunu vurgulamıştır.⁹⁴⁰

⁹³⁵ Cumhuriyet, 17.12.1970, s.1.

⁹³⁶ CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.550-553.

⁹³⁷ CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.554-555.

⁹³⁸ M. Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.190-191.

⁹³⁹ Hale, a.g.e., s.161.

⁹⁴⁰ CSTD, C:64, B:45, 25.2.1971, s.78-82.

Bu konuşmalardan anlaşılacağı üzere 12 Mart öncesi AP Hükümeti'ne yoğun bir şekilde istifa baskısı yapılmıştır. Toplumsal bunalımdan AP sorumlu tutulmuş, AP'den kopuşlar da bu kaniyi kuvvetlendirmiştir. Bu görüşmelerden birkaç hafta sonra 12 Mart Muhtırasıyla AP Hükümeti mecburen iktidarı bırakmıştır.

MHP ve MNP'nin Tutumu

Osman Bölükbaşı'nın 13 Haziran 1962'de 29 milletvekiliyle birlikte Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden (CKMP) ayrılarak yeniden Millet Partisi'ni (MP) kurmasından sonra Ahmet Oğuz, CKMP Genel Başkanlığına seçilmiştir. CKMP'nin 22–23 Şubat 1964 tarihinde yapılan kongresinde Alparslan Türkeş'e yakınlığıyla bilinen altmıştan fazla politikacı partiye girmiş ve parti içinde Türkeş'in etkinliği artmaya başlamıştır. 27 Mayıs ekibi içinde yer alan Türkeş, daha sonra Milli Birlik Komitesiyle anlaşmazlığa düşüp yurt dışına çıkmak zorunda kalınca parti kurma veya bir partiyi ele geçirme fikrini ciddi biçimde düşünmeye başlamış ve kendisine hedef olarak CKMP'yi seçmiştir. CKMP içinde hızla güçlenen Türkeş ekibi, kısa bir müddet sonra partiyi olağanüstü kongreye zorlamış ve 1 Ağustos 1965 tarihinde yapılan olağanüstü kongre, Alparslan Türkeş'i genel başkanlığa getirmiştir. CKMP, 8–9 Şubat 1969 tarihinde Adana'da yapılan kongrede Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alırken, parti amblemi de kırmızı zemin üzerine üç hilal olarak değiştirilmiştir. İslam'ın sembolü olan hilal, “üç hilal” olarak Osmanlı medeniyetini ve tarihini temsil ediyordu. Bununla birlikte, aynı kongrede Türkçülüğün sembolü olan bozkurt da ihmal edilmemiş ve parti gençlik kolları için hilalin kucakladığı bozkurt amblemi benimsenmiştir.⁹⁴¹

1965'ten sonra Alparslan Türkeş'in genel başkan olmasıyla partinin genç kadrosu, parti gençlik kollarının yanı sıra, parti dışında Ülkü Ocakları Dernekleri (ÜOD) adı altındaki yan örgütlerde yetiştirilmeye başlanmıştır. İktidar okullardan geçen görüşünü benimseyen MHP, bir yanda ÜOD'yi üniversitelerde, Genç Ülkücüler Teşkilatı'nı liselerde faaliyete geçirirken, öte yanda 1968'de komando kampları diye bilinen yanı askeri nitelikli eğitim kampları kurmuştur.⁹⁴² CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 1968'de yaptığı açıklamada özetle şunları söylemiştir:

Gençlik Kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada, kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler, memleketi sahipsiz sanıp da sokak hâkimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi, mücadeleci olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz, memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır.⁹⁴³

Türkeş'in milliyetçi kanadı topladığı partinin yanında, muhafazakâr kesimin bir bölümünü içinde barındıracak diğer parti Milli Nizam Partisi (MNP) ise yine 12 Mart öncesinde kurulmuştur. 1960'lar sonunda Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlıklar yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük iş çevrelerine karşı Anadolu'nun küçük ve orta büyüklükteki işyeri sahiplerini temsil eden kesimler ayrı bir siyasi parti çatısı altında toplanma gereği duymuşlardır. 26 Ocak 1970'te MNP bu gelişmenin sonucu olarak kurulmuştur. Liderliğini, Odalar Birliği eski Genel Sekreteri ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Necmettin Erbakan'ın yaptığı bu grup, Anadolu'da çok kısa sürede ve yaygın şekilde

⁹⁴¹ Mustafa Çalık, **MHP Hareketi (1965–1980)**, Ankara, Cedit Yayıncılık, 1995, s. 93.

⁹⁴² Mehmet Ali Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak) 2. Bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.224.

⁹⁴³ Turhan Feyzioğlu, **Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005, s.49.

örgütlenebilmiştir. MNP, AP hükümetlerinin şehirlerde büyük sanayi ve ticaret, kırlarda tarım burjuvasını destekleyen siyasal tercihlerine bir tepki hareketi olarak belirmektedir. Partinin Mason-Komünist ve Siyonistler dışında herkese açık olduğunu vurgulayan Erbakan MNP'nin milliyetçi ve mukaddesatçı Türkiye yaratma amacıyla olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁴ MNP'nin kuruluşu ile Türkiye'de dini muhalefet ilk defa kendi başına ortaya çıkmaktadır. DP ve AP'den farklı olarak MNP, dini muhalefeti kendi sosyo-ekonomik tabanına dayandırarak örgütlemeyi başarmıştır.⁹⁴⁵

Siyasi Partilerin Muhtıra Öncesi Yaşanan Süreçlere İlişkin Talep ve Şikâyetleri

12 Mart öncesinde çeşitli kesimler tarafından özellikle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay nezdinde girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Genellikle mevcut iktidarın, ülkede baş gösteren muhtelif yıkıcı ve kıskırtıcı faaliyetler karşısındaki ataleti şikâyet edilmekte; bunun yanı sıra iki radikal anlayışa karşı ivedilikle tedbirler alınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bunlar: Türkiye İşçi Partisi ile etrafındaki aşırı sol gruplar ve ülkenin laik rejimine karşı duran aşırı sağ akımlar olarak gösterilmektedir. Üstelik iletilen bu yöndeki talepler sadece seçilmişlerden gelmemektedir; atanmışlardan ve bazı sendika başkanlarında da cumhurbaşkanına iletilen kimi görüşlerin bulunduğu şahit olunmaktadır.⁹⁴⁶

12 Mart Muhtırası öncesinde, siyasi partilerin tavır ve tutumlarını sergilemesi bakımından Cumhurbaşkanlığına gönderilen kimi yazıların dikkate alınması gerekiyor. Muhtıranın hemen ertesinde özellikle iki partinin kapatıldığı düşünüldüğünde, şikâyetlerin bölücü ve irticai faaliyetler üzerinde yoğunlaştırıldığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderilen Turhan Feyzioğlu imzalı yazıda da bu iki husus öne çıkarılmaktadır. Üstelik sınıf kavgası tahrikçiliği, ırk ayrılığı esasına dayanan bölücü ve yıkıcı faaliyetlerle özdeşleştirilen TİP, sadece kurumsal kimliği çerçevesinde suçlanmamakta; ayrıca partiyle hemhal oldukları iddiasıyla kimi kesimlerin resmi dairelerin çatısı altında, üniversite kürsülerinde, dergilerde ve bildirilerde millet bütünlüğünü parçalayıcı kıskırtmalar yaptıkları iddia edilmektedir. Türk milleti yerine, Türkiye halkları tabirinin arkasındaki maksadın açık bir bölücülük faaliyeti olduğu öne sürülmekte; TİP'in bu faaliyetlerinin arkasında olduğu ve milletlerarası komünizmin yurtdışındaki merkezlerinin de bulunduğu hususunun altı çizilmektedir.⁹⁴⁷

Marksist-Leninist kıskırtıcıların emellerini gerçekleştirme yönünde engel olarak gördükleri Türk Silahlı Kuvvetlerini yıpratmak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetlerine de giriştikleri belirtilen yazıda; Milli Nizam Partisi'ne de gönderme yapılmaktadır. Bu parti tarafından laik devlet ilkesinin hiçe sayıldığı; ülkeyi geri götürmeye veya Basra körfezindeki petrol şeyhliklerinin durumuna sürüklemeye çalışan bir kesimin de varlığının yarattığı tehlikeden söz edilmektedir.⁹⁴⁸ Tüm bu faaliyetler icra edilirken dikkati çeken hususun

⁹⁴⁴ Ali Yaşar Sanbay, **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s.98-99.

⁹⁴⁵ Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.251.

⁹⁴⁶ Ödemiş Kaymakamı Yusuf Doğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/24]. Tekstil İşçileri Sendikası Genel Başkan Vekili Sabri Tıgıl tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 01.01.1971 tarihli telgraf [**Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı** No: 3/18].

⁹⁴⁷ Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913], s.1.

⁹⁴⁸ Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/5-27; Fihrist No: 6913], s.2.

özellikle üniversiteler üzerinde tam anlamıyla bir azınlığın hâkimiyet tesis ettiği; haysiyet sahibi, milliyetçi, Atatürkçü öğretim üyeleri ve masum gençlerin korkunç maddi ve manevi baskılarla sindirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü Cevdet Sunay'a önemli vazifeler düştüğü belirtilerek acil bir toplantı yapılması önerilmektedir. Söz konusu toplantının Millî Güvenlik Kurulu üyeleri, ilgili devlet görevlileri, siyasi parti temsilcileri, üniversite rektör ve dekanlarıyla; başlıca yayın organlarının sahip ve sorumlularının katılımıyla sağlanması istenmektedir.⁹⁴⁹

Belgeler incelendiğinde Turhan Feyzioğlu imzalı bir yazıya daha tesadüf edilmektedir. Feyzioğlu'nun Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not başlığını taşıyan 21 Ocak 1971 tarihli yazısında; Bunalıma konu olan meselelere dair Sunay'ın duyduğu endişelere Güven Partisinin de katıldığı belirtilmektedir. Ülkede çıkarılmak istenen sınıf kavgası tahrikçiliği ve irticai faaliyetlerin mevcut ceza kanunları uyarınca yasak olduğu; bu yasağı getiren TCK 141 ve 142'nci maddelerin Anayasaya uygunluğunun yüksek mahkeme tarafından tescil edildiği; buna rağmen bu tip fiillerin pervasızca yürütüldüğünden şikâyet edilmektedir. Anayasanın 3'ncü maddesinde belirtilen vatanın ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesi hilafına yürütülen fıkri ve fiili eylemlerden söz edilmektedir. Bu faaliyetleri yürütenlerin sadece sokakta olmadığı belirtilen yazıda, bu şahısların resmi binaların çatısı altında, üniversite kürsülerinde ve TİP kastedilerek, parlamentoda da buldukları ifade edilmektedir.

Azınlık olmalarına rağmen örgütlü bulunmaları nedeniyle etkin olan bu kesimlerin zoruyla gençlik kesimindeki büyük bir kitlenin zorbalıkla, silah tehdidiyle okullarına sokulmadıklarının altı çizilmektedir. Üstelik bu zorbalanın, Türk birliğini temsil eden mazi kahramanlar hakkında sitayişkâr cümleler içeren resmi panolara tehdit dolu mesajlar bırakabildikleri; kır ve şehir gerillası birlikleri kurdukları; alenen üniversite bahçesi içinde silahlı eğitim yapıp; resmi yurt binalarında barınabildiklerinden bahsedilmektedir. Yazıda, Demirel de, olaylar karşısında vurdumduymaz bir tavır takınmakla suçlanmaktadır. Sol muhalefet de yıkıcı faaliyetleri zamanında teşhis edemeyerek bilakis teşvik etmekle itham edilmektedir. Hükümetin, işler bu raddeye geldikten sonra, bunun altından kalkacak, otoriteyi yeniden tesis edebilecek kudrette olmadığı belirtilmektedir. Feyzioğlu, yazısının bir yerinde mevcut iktidar partisinin içişlerine de karşına ihtiyacı duyarak önce AP'nin tüm bunlara sebep olan genel başkanını değiştirmesi gerektiğinden bahisle, yıpranmamış yeni bir genel başkan ihtiyacından söz etmektedir.

Gayr-ı milli olarak nitelendirdiği yabancı ideolojilerin tesirinin yarattığı yıkıcı ve bölücü faaliyetlere ilişkin olarak suçlanan kurumlar arasında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) da sayılmaktadır. Olaylara dâhil olan kitlenin sayıca azlığının, tehlikeyi küçültmediğinden söz eden Feyzioğlu, bizzat komünist liderlerden birine referans vererek üç bin kişilik bir çelik çekirdek kadronun Türkiye'de gerçekleştirilecek kızıl ihtilal için yeterli olduğu görüşüne yer vermektedir. Demirel, yıpranmış bir hükümetin başkanı olarak takdim edilerek, içinde onun da bulunduğu hiçbir oluşumun mevcut krizi aşma yönünde müessir olamayacağını altını bir kez daha çizmektedir. Feyzioğlu, yazısı ekinde, Siyasi Partiler Kanunu, Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ve Cemiyetler Kanununda yer alan kimi hükümleri çıkararak, sorunun yasal boşluktan doğmadığını; açık olan hükümlerin uygulanmamasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.⁹⁵⁰

⁹⁴⁹ Güven Partisi TBMM Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–27; Fihrist No: 6913], ss.3–4.

⁹⁵⁰ Turhan Feyzioğlu tarafından Sayın Cumhurbaşkanına 7 Ocak 1971 Günü Şifahen Arzedilmiş Olan Hususlarla İlgili Not Başlığını taşıyan 21.01.1971 tarihli yazı ve ekleri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–55].

Mevcut huzursuzluğun kaynağında iktidarda bulunan Adalet Partisi ve genel başkan Demirel'in aczi ve basiretsizliğinin olduğu, dönemin siyaset arenasında, ismi ve cismi çok da etkin olmayan Büyük Anadolu Partisi tarafından da iddia edilmektedir.⁹⁵¹ İşin ilginç tarafı BAP'nin Genel Başkanlığı vazifesini ifa etmekte olan Ahmet Mithat Aslan hakkında, Cumhurbaşkanlığına verilen bir istihbarat raporunda: Adı geçenin Baasçı eğilimler içinde olan bir İslam sosyalisti olduğu iddiasının yer almasıdır. Tekin bir şahıs olmadığı iddia edilen Aslan'ın, İsviçre'deki tahsil hayatından bugüne kadar yurtdışındaki kimi İslam ülkeleri yönetimleriyle dirsek teması içinde bulunduğu iddia edilmektedir. Adı geçenin, Nasyonal sosyalist fikirleri benimseyen İzmir Selçuk Kartalı Derneği ile de temas kurduğu ve bu doğrultuda dernek üyelerini Filistin Gerilla Teşkilatında eğitim görmeye üzere yurtdışına çıkarma teşebbüsleri içinde olduğundan da söz edilmektedir. Baas modelini uygulamak üzere ihtilal yapmak fikrinde olan Aslan'ın bu amaçla ordunun alt kademelerine de sızma planları yaptığından bahsedilmektedir.⁹⁵² Bahsi geçen parti de Cumhurbaşkanına, mevcut bunalımdan çıkış çarelerini içeren bir yazıyla müracaat etmiştir. Söz konusu yazıda: Hükümet suçlanmakta; milli bir koalisyon hükümetinin nezareti altında derhal seçime gidilmesi istenmekte; toprak reformu, kredi müesseselerinin ıslahı, varlıklı kesime vergi, fakir halka vergi muafiyeti getirilmesi istenmektedir. Partinin en önemli görüşü: din eğitimi ve kültürünün öğretilmesinin müfredata konulup, yoğun bir şekilde okutulması şeklindedir.⁹⁵³

Cumhurbaşkanına hitaben kaleme alınmış yazılardan biri de, Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi imzasını taşıyor. Timisi, memlekette süregelen hadiselerin bir dökümünü yapmakla işe başlamaktadır. Gericiliğin büyük yükseliş kaydettiği; Atatürk devrimlerine karşı alenen gösteriler yapıldığı; Atatürkçü gençlik karşısına milliyetçi süsü verilmiş besleme bir gençlik kesiminin çıkarıldığı suçlaması, sokaktaki durum olarak resmedilmektedir. İktidar partisinin mevkiini kaybetmemek için milletvekili pazarlıkları içine girdiği; 1961 Anayasasının öngördüğü köklü toplumsal ve iktisadi reformların 10 yıllık bir gecikmişliğe mahkûm edildiği; biçimsel demokrasinin icabı olarak, halkın gerçek temsilcilerinin meclislere girememesi ise kurumlardaki vaziyet olarak dile getirilmektedir. Tüm bu mahsurların giderilmesinin yegâne çaresi olarak: Her türlü şaibeden uzak, itimada şayan, güvenilir bir hükümetin teşkili gösterilmektedir.⁹⁵⁴

12 Mart öncesinde meydana gelen hadiselerde devleti temelinden yıkarak, komünist bir idare kurmaya yönelik sol gruplar kadar, sağcı tedhişçilerin de rolü olduğu yönünde, İsmet İnönü tarafından yapılan açıklama karşısında MHP'nin yayınladığı bildiri de önem taşımaktadır. İnönü'nün çıkan olayların müsebbipleri arasında milliyetçi gençleri de göstererek üstelik bu gençleri komando yaftasıyla zikretmesi karşısında sert bir cevap veren Genel Başkan Alparslan Türkeş, üniversitelerde meydana gelen cinayetlerin iki taraflı bir çatışmanın ürünü olmadığını belirtmektedir. Komünistlerin hesaplı, metotlu ve ölçülü bir tarzda düzenledikleri tedhiş ve yıldırma tatbikatıyla, kendilerinden olmayan herkesi faşist olarak nitelendirerek; profesör dövmekte, öğrenci kurşunlamakta olduklarını ifade etmektedir. 27 Mayıs ve İnönü silüetinin yarattığı korkuyla iktidarın da tarafsız olmak namına milliyetçilere karşı zulüm ve baskı uyguladığı belirtilen bildiride: İnönü'nün bu kanaate, yalancı müşavirleri yüzünden

⁹⁵¹ Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanı Ahmet Mithat Aslan tarafından Cumhurbaşkanlığına Cevdet Sunay'a çekilen 04.01.1971 tarihli telgraf [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–72].

⁹⁵² Cumhurbaşkanlığı Makamına sunulan Büyük Anadolu Partisi konulu 22.01.1971 tarihli bilgi notu [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–73].

⁹⁵³ Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 10.01.1971 tarih ve 59/1971 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–75].

⁹⁵⁴ Birlik Partisi Genel Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 07.01.1971 tarih ve 140 sayılı yazı ve eki [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–47].

vardığı; iktidarın da İnönü'ye yaranmak ve milliyetçileri himaye etmediğini ispatlamak istercesine milliyetçilere yapılan zulme alet olduğu iddia edilmektedir.

Bildiride ayrıca, solun sokakta yükselttiği şiddeti kimi zaman kendi içine kadar yaymaya meyyal olduğu Mustafa Kuseyri ve Hüseyin Aslantaş cinayetleri misal verilerek gösterilmeye çalışılmaktadır. Milliyetçi gençlere karşı İnönü tarafından sarf edildiği iddia edilen Enver Paşa sergüzeştçiliği dokundurması karşısında Türkeş, İnönü'nün Enver Paşa kumandası altında vazife görmüş bir kurmay olduğundan bahisle asıl Enver Paşa varisinin İnönü olduğunun altını çizmektedir. Son olarak, Türk milliyetçiliğini Hitler şovenizmiyle bir tutan İnönü, devlet adamlığı ciddiyetine davet edilmektedir.⁹⁵⁵

Milletvekilleri ve Senatörlerin Yaşanan Süreçlere İlişkin Talep ve Şikâyetleri

1961 Anayasası tarafından ihdas edilen Cumhuriyet Senatosunun Milli Birlik Grubu gibi seçimle gelmeyen lakin MBG aksine temelli seçilmiş olmayan üyelerinin oluşturduğu Kontenjan Grubu tarafından Cumhurbaşkanlığına gönderilen bir başka yazı da önemlidir. Grup adına Genel Sekreter Adil Ünlü tarafından gönderilen yazıyı önemli kılan taraf: Meselelerin çözümü noktasında yeni bir şey söylemekten ziyade, çözümün adresi olarak demokratik müesseselerin değil; Silahlı Kuvvetlerin gösterilmiş olmasıdır.⁹⁵⁶

Cumhurbaşkanı Sunay'a krize el atması yönünde yapılan telkinler sadece kimi siyasi partilerden gelmiyordu. Dönemin Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk tarafından gönderilen bir yazı ve ekleri incelendiğinde, özellikle, yine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel hakkında dile getirilen kimi iddiaların Feyzioglu ve partisinin aksine irticai faaliyetler yürütenlere iktidar partisi tarafından verilen destek, şikâyet edilmektedir. Atatürk devrimleri ve devrimci öğretmenlerin şeriatçı bir baskı ve tecavüzün tehdidi altında bulduklarını yazan Öztürk, Demirel ve yakınlarının kredi suüstimalleriyle gündemde olduklarını, iktidarda olmanın avantajını kullanan Demirel'in bu suüstimallerin soruşturulmasına mani olduğunu belirterek, bu ismin halen görevine devam ediyor olması hususunda Sunay'ın düşüncelerini öğrenmek isteği belirtilmektedir. Muhsin Batur tarafından cumhurbaşkanına tevdi edilen mektupta belirtilen konuların kamuoyunda büyük tasvip gördüğünün belirtildiği yazıda, Demirel'in görevden el çektilmesi gerektiği ima edilmektedir.⁹⁵⁷ Yazının eklerinde yer alan gazete başlıkları incelendiğinde, konunun basın tarafından küçümsenmeyecek seviyede önemsendiği görülmektedir.⁹⁵⁸

Öte yandan başka senatörler tarafından da rejimin olağan işleyişi dışına çıkılarak, hükümet atlanarak bizzat cumhurbaşkanından olaya müdahil olması yönünde talepler iletilmektedir.⁹⁵⁹

⁹⁵⁵ Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanlığı tarafından yayınlanan 18.12.1970 tarihli bildiri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–9].

⁹⁵⁶ Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grup Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine gönderilen 08.01.1971 tarih ve 56 sayılı yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–50].

⁹⁵⁷ Sivas Senatörü Hüseyin Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 18.12.1970 tarihli yazı ve ekleri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781].

⁹⁵⁸ “Sunay’dan ne gibi tedbir ve eylem düşündüğü soruldu”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1970. “SUNAY’IN AÇIKLAMA YAPMASI İSTENDİ”, *Son Havadis*, 22 Aralık 1970. “Şaibeli Demirel hakkında ne işlem yaptınız?”, *Adalet*, 22 Aralık 1970. “Sunay’a Demirel Hakkında ne düşündüğü soruldu”, *Yeni Gazete*, 22 Aralık 1970.

⁹⁵⁹ Zonguldak Senatörü Ahmet Demiryüce tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 23.12.1970 tarihli telgraf [Türkiye Cumhurbaşkanlığı Evrakı No: 3/15].

Kahramanmaraş bağımsız milletvekili İbrahim Öztürk de cumhurbaşkanına siyasetçileri şikâyet eden yazılardan birini kaleme alanlardan. Öztürk, toplum tabanına kadar sirayet etmeye meyyal hareketlerin temelinde, suçlanan 1961 Anayasasının olmadığını; sosyal ve ekonomik meselelerini çözmemiş bir ülkede bu tip reaksiyonların doğmasının tabii olduğunu belirtmektedir. Anayasanın emrettiği reformların 11 yıllık bir gecikmişliğe rağmen yapılmamasının, olayların ardındaki ana neden olduğu hususunun altını çizilmektedir. Siyasi partilerin bilinçsiz kitleleri, oy kaygısıyla bilinç götürmek yerine sömürmek üzere kullandıklarını belirten milletvekili tarafından, devrimlerden ve özellikle laiklik ilkesinden verilen tavizlerin belirleyici olduğunu iddia edilmektedir. Gençliğin düşman kamplara ayrılmasının vebalini de siyasi partilere yükleyen İbrahim Öztürk, bu konuda hükümetin başlıca kabahatli olduğunu vurgulamaktadır. Sendikal, eğitim ve gençlik teşkilatlanmalarındaki kutuplaşmanın böl ve vurdur politikasının icabı olarak kasıtlı yaratıldığı ifade edilmektedir. Türk toplumunun büyük bir kısmını oluşturan köylüler arasına da sokulmaya çalışılan nifaktan bahsedilmektedir. Siyasi partilerin hemen her fırsatta suçlandığı yazıda, özellikle laiklik vurgusu sıkça yapılmakta; toplumun bu vasatta olduğu müddetçe seçilenlerin değişmeyeceğinin altı çizilmektedir. Cumhurbaşkanının siyaset arenasında yerini almış olan böylesi bir partiler düzeninde yaptığı ve yapacağı istişarelerin hiçbir sonuç vermeyeceği yazının neticesi olarak ortaya konmaktadır.⁹⁶⁰

Düşüncelerini yazıyla değil de telgrafla Cumhurbaşkanına iletme lüzumu duyan senatörlere de rastlanmaktadır. Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe ve Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelioğlu da bunlardan yalnızca ikisidir. Cebe ve Cizrelioğlu, telgraflarında: Sunay'ın mevcut bunalımı, işbaşındaki hükümete dokunmadan çözmeye temayülü içinde bulunmasını tenkit ederek, bu eğilimin cumhurbaşkanının tarafsızlığıyla bağdaşmadığını belirtmektedirler. Senatörler, güçlü, güvenilir ve partilerüstü bir hükümet kurulmaksızın bunun mümkün olmadığı hususunun altını çizerek bu konudaki umutlarının sürdüğünü ifade etmektedirler.⁹⁶¹ Bu arada Sunay'a, bir işçiden gelen telgrafta da açık bir siteme şahit olunmaktadır. Hüsamettin Güven isimli işçi, partilerin katıldığı müzakerelere, egemen sınıfların temsilcisi olarak tesmiye ettiği partiler davet edilirken, TİP'in davet edilmemesini eleştirmektedir.⁹⁶²

Muhbata Sürecinde Anayasa Tartışmaları

Anayasa değişiklikleri konusu 1961-1980 arası dönemde gündemi sürekli meşgul eden konuların başında gelmektedir. Özellikle 1965 seçimlerine kadar 1961 Anayasası'nın “meşruluğu”, temel devlet felsefesi ve sosyal adalet anlayışı, ya da “Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği” gibi özellikleri zaman zaman açık ya da kapalı eleştirilere konu olmuştur. 1965 genel seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen AP, 1961 Anayasası'nın kurumlarını ve kurallarını elverişsiz bir kalıp olarak görmeye başlamıştır. 1969 genel seçimlerinin arkasından kamuoyundaki eleştirilerin artması, yetersiz bir eğitim sisteminin yer yer öğrenci tepkilerine yol açması, evrensel bir olay niteliğindeki gençlik hareketlerinin Türkiye'deki koşullar içinde daha yaygın ve sert biçimlere bürünmesi bütün bu gelişmeler karşısında yetersiz kalan iktidar sahiplerini, yavaş yavaş Anayasa'ya “kabahat yükleme” yoluna itmiştir. İleri sürülen ana görüş

⁹⁶⁰ Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 05.01.1971 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-31].

⁹⁶¹ Diyarbakır Bağımsız Senatörü Selahattin Cizrelioğlu ve Ankara Bağımsız Senatörü Turgut Cebe tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-52].

⁹⁶² İşçi Hüsamettin Güven tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına çekilen 09.01.1971 tarihli telgraf [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-54].

şudur: “Bu olup bitenler karşısında daha basiretli bir politika izlemek, gerektiğinde devlet otoritesini kullanarak sorunlara çözüm getirmek hükümetteki sorumluların da düşünmedikleri şeyler değildir ama 1961 Anayasası, yürütme organını, daha doğrusu Millet Meclisindeki çoğunluğu öyle etkisiz, öyle güçsüz duruma getirmişti ki, sorumluların eli kolu bağlanmıştı.” Kısacası, “Bu Anayasayla devlet yönetilmez” düşüncesi öne çıkarılmıştır.⁹⁶³

Başbakan Süleyman Demirel'e göre 1961 Anayasası icrayı güçsüz kıldığı gibi, "çoklu idare düzeni getirmiş" ve içerdiği hükümler yüzünden, "memleketi idare edenlerin sayısı çoğalmıştır."⁹⁶⁴ Çoklu idare sözü burada, 1961 Anayasası'nın 4. maddesinde de ifade edildiği gibi TBMM'nin en yetkili organ olmaktan çıkıp milletin egemenliğini onun vasıtasıyla kullandığı organlardan (sadece) birisi haline geldiğine dikkat çekmek için kullanılmıştır.

1961 Anayasası'nın 4. maddesi "Türk milleti egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır" hükmünü getirmiştir. Oysa 1924 Anayasası'nın 4. maddesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder" denmiştir. Demirel, yukarıdaki ifadeleriyle millî iradeye ortak olduğu varsayılan Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlara, TRT ve üniversiteler gibi Anayasa tarafından kendilerine özerklik verilmiş kuruluşların konumunu sorgulamaktadır.

1969 seçimlerine giderken AP bir "Anayasa Islahatı" programı hazırlamıştır. Burada önerilen değişikliklerin en önemli şunlardır: Yürütmenin güçlendirilmesi ve kanun hükmün kararname yetkisiyle donatılması, parlamentonun toplanabilme ve karar alabilmesinin kolaylaştırılması, halkoylaması usulünün benimsenmesi, özerk kuruluşların yeniden düzenlenmesi, akademik özgürlüklerin sınırlanması, TRT'nin daha iyi denetlenebilmesi, yargı ve yürütme ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve savcılarının hükümet tarafından atanması, "komünizm ve anayasa dışı cereyanlarla mücadele" için yeni "propaganda, telkin ve tahrik" yasakları getirilmesi, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi vb.⁹⁶⁵

Yürütme organına kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, parlamentonun daha hızlı çalışmasını sağlayacak çeşitli önlemler alınması, tabii senatörlük imkanının kaldırılması, referanduma olanak sağlanması, özerk kuruluşların imtiyazlarının sınırlandırılması, yargı yürütme ilişkilerinin yürütmeye ağırlık verecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımını cezalandıran çeşitli hükümlerin anayasaya koyulması gibi, hükümetlerin hareket alanını yasama, yargı ve özerk kuruluşlar aleyhine genişletecek düzenlemeler, AP'nin yapılmasını istediği Anayasa değişiklikleri arasında yer almıştır.⁹⁶⁶

Bu çerçevede 1961 Anayasası ilk kez, 6 Kasım 1969 tarihinde kesinleşen 1188 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir. 12 Kasım 1969 günü yürürlüğe giren bu yasa ile milletvekili seçilme yeterliğini düzenleyen Anayasa'nın 68. maddesi değiştirilmiştir.

12 Mart Muhtırası Sürecine İlişkin Sendikaların Tutumu

1961 Anayasası'nda sendika kurma ve grev hakkı güvenceye kavuşturulmuştur. 1963'te yeni bir Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile

⁹⁶³ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasamın Anlamı**, 5. Bs, İstanbul Gerçek Yayınevi,1979, s.76.

⁹⁶⁴ Süleyman Demirel, **12 Mart ve Sonrası**, 2.Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972, s.114.

⁹⁶⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 18. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.412.

⁹⁶⁶ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.270.

işçi sendikalarının bir siyasal baskı grubu olarak hareket etmelerine daha uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Yani yasa, sendikaların siyasal faaliyette bulunmalarını yasaklamamış ancak, siyasal partilerden yardım alınmasını, onlara yardımda bulunulmasını, sendikaların bir partinin örgütü içinde yer almasını ve bir siyasal partiyle aynı isimde meslek kuruluşları kurmasını yasaklamıştır.

Sendikalar Yasası'nın çıkmasıyla beraber, işçi eylemlerinde hem nicelik hem nitelik yönünden bir sıçramanın yaşandığı bir süreç başlamıştır. Kasım 1964'e kadar toplu pazarlık görüşmelerinde anlaşmazlığa düşülmesi nedeniyle 87 grev ve 1 lokavt yaşanmıştır.⁹⁶⁷

I. AP Hükümeti döneminde, 1966 yılına gelindiğinde işçi hareketi yeniden bir canlanma süreci içerisine girmiştir. Bu dönemde gerçekleşen 39 greve toplam 10401 işçi katılmıştır. Bu grevlerden en önemlisi, TÜRK-İŞ içerisindeki tartışmaları arttıran ve DİSK'in kurulmasına yol açan Paşabahçe, Şişe ve Cam Fabrikası grevidir.⁹⁶⁸

1967 yılında TÜRK-İŞ'in partilerüstü kalma kararı alması üzerine, bu Sendika'da yer alan pek çok sosyalist görüşlü sendika lideri, Maden-İş Sendikası lideri Kemal Türkler önderliğinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır.⁹⁶⁹ DİSK, 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik hak ve özgürlükler ile 1960'lardan itibaren yükselen toplumsal muhalefetin oluşturduğu ortam içerisinde örgütlenme ve güçlenme olanağını bulmuştur. DİSK özellikle özel sektörde örgütlenmiştir.

Sol kesimde yaşanan sendikal örgütlenme sağ kesimde de kendisini çeşitli sendika ve dernekler tarzında göstermiştir. Milliyetçi kesimin önde gelen partisi MHP, kitlesel bir örgütlenmeyi sağlayabilmek amacıyla çeşitli toplumsal kesimleri kapsayan bir dizi ülkücü kuruluş oluşturmuştur. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MSK), Ülkücü Polisler Birliği (POL-BİR), Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliği Derneği (ÜLKÜM-BİR), Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği (ÜLR-ÖĞRET), Ülkücü Esnaf ve Sanatkarlar Derneği (ÜLKÜ-ES), Ülkücü Köylüler Derneği (ÜLKÜ-KÖY), Ülkücü İşçiler Derneği (ÜİD), Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar Derneği (ÜMİD), Ülkücü Gazeteler Cemiyeti (ÜGC) bunlardan bazılarıdır. MHP ile bu dernekler arasında organik bir bütünlük vardır.⁹⁷⁰

1969 yılının başlarında Türkiye'de 755 işçi sendikası, 5 birlik, 17 federasyon, 3 konfederasyon bulunmaktadır. Bu sendikalar 958.488 erkek işçi ve 99.450 kadın işçiyi kapsamaktadır.⁹⁷¹

1970 yılına gelindiğinde olayların şiddet dozu artmış ve çatışmalar yüzünden üniversiteler neredeyse kilitlenme durumuna gelmiştir. Köylerde ise toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren eylemler yaygınlaşmıştır. Birçok il ve ilçede üretici mitingleri yapılmış ve bu mitingler gençler tarafından desteklenmiştir. Bütün bunların yanı sıra örgütlü işçilerdeki huzursuzluklar da kamu düzenini tehdit etmiştir.⁹⁷²

⁹⁶⁷ *Milliyet*, 1.11.1964, s.1.

⁹⁶⁸ Yüksel Akkaya, "1960 Sonrasında İşçi Hareketleri", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.105-106.

⁹⁶⁹ Gevgilili, *a.g.e.*, s.358.

⁹⁷⁰ Ağaogulları, *a.g.m.*, s.225.

⁹⁷¹ *CSTD*, C:51, B:32, 4.2.1969, s.545.

⁹⁷² Hale, *a.g.e.*, s.156.

TÜRK-İŞ'in partilerüstü kalma politikasına karşı beliren sendikal oluşumları engellemeye yönelik müdahalelerin birbiri ardından ortaya konulması çok gecikmemiştir. İlk önemli girişim, 1970 yılında Sendikalar Yasası'nda yapılması öngörülen değişiklikler olmuştur.⁹⁷³ II. AP Hükümeti döneminde yürürlükteki Sendikalar Yasası'nın değişmesi için girişimlere başlamıştır. Bu girişimleri ilk aşamada sadece AP değil CHP de istemiştir.

12 Mart'a giden süreçte Sendikalar Yasası'nın değiştirilmek istenmesi aynı zamanda bir kırılma noktası olmuştur. İstanbul'da çıkan 15-16 Haziran 1970 olayları sendikalara yönelik sert bir tutumun zirveye çıkmasına yol açmıştır. Bu olaylar bu değişikliğe karşı protesto niteliğinde patlak vermiştir. Bu yasaya en önemli muhalefet TİP'le CHP'den gelmiştir. Ancak ilk etapta CHP'de düzenlenen kongre çerçevesinde yapılan tartışmalar, CHP'nin ilgisini parti içi konulara yönlendirmesine neden olmuştur. DİSK'ten gelen tepkiler üzerine Bülent Ecevit, bir toplantıda: "Sayın DİSK'li arkadaşlar, duyarlılığımıza tepkilerinizi anlıyor ve bir ölçüde hak veriyorum. Senatoda görüşülürken tasarını en iyi şekilde eleştirmek için arkadaşlarımı uyaracağım. Sanırım arkadaşlarım da benim gibi, sizin gibi Anayasa'ya ve uluslararası sözleşmelere aykırı hükümlere gereken eleştirileri yapacaklardır"⁹⁷⁴ diyerek konunun Senato Grubunda dile getirileceğini belirtmiştir.

DİSK Cumhurbaşkanı'ndan yasaya karşı önlem almasını istemiştir. Ayrıca Senatodan ve MBG'den bu konuya müdahale etmeleri yönünde girişimler de yapılmıştır. DİSK başkanı Kemal Türkler, yanlarında oturdukları tabii senatörler Ahmet Yıldız, Sami Küçük, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak'a ayrı ayrı yönlendiren 274 Sayılı Sendikalar Yasası'ndaki aksaklıkları anlatmıştır. Senatörlerin hemen hepsi tasarını okumuş, not almışlardır. Tasarı Senatoya gelince eleştirici olarak grupları adına Vehbi Ersü'yü görevlendirdiklerini bildirmişler ve Ersü'nün DİSK'in eleştirileriyle daha da güçlü konuşma yapması için notlar verilmesini önermişlerdir.⁹⁷⁵

Ancak bunun pek yararı olmamıştır. Çünkü 15 Haziran 1970'te İstanbul'da 115 işyerinde 75000 işçinin yürüyüşü başlamıştır. İşçi ve polis çatışması sonucunda bir işçi, bir polis, bir esnaf ölmüş, 87 kişi yaralanmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve DİSK yöneticileri tutuklanmıştır. Ertesi gün Ankara'da 40-50 kişilik bir grup "kahrolsun komünistler" diye bağırarak DİSK ve Lastik İş Bürolarına saldırmışlardır.⁹⁷⁶

On binlerce DİSK'li işçinin başlattığı eylem 16 Haziran genel grevine yol açmıştır. Uzlaşmazlık Demirel Hükümeti'nin Meclise gönderdiği yeni sendikalar yasa tasarısına, çalışma komisyonunda yer alan TÜRK-İŞ üyesi CHP'li işçi milletvekillerinin isteğiyle katılan bir hükümden çıkmıştır. TÜRK-İŞ üyesi CHP'li işçi milletvekillerinin önerileri sonucu, yeni tasarıya bir sendikacının Türkiye çapında etkinlik gösterebilmesi için, o iş kolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi kuralı eklenmiş konfederasyonlar konusunda da önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Meclis bu tasarını onaylamıştır.⁹⁷⁷

Başbakan Demirel ve Hükümet İstanbul'daki olayları bir ayaklanma olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine 16 Haziran'da İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan edilmiştir. İşçilerin 15-16 Haziran eylemlerinin Anayasa'da öngörülen

⁹⁷³ Alpaslan Işıklı, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", *Geçiş Süresince Türkiye*, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.340.

⁹⁷⁴ Kemal Sülker, *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün*, İstanbul, Verso Yayıncılık, 1985, s.44-45.

⁹⁷⁵ Sülker, a.g.e., s.50.

⁹⁷⁶ *Milliyet*, 19.6.1970, s.11.

⁹⁷⁷ *Milliyet*, 13.6.1970, s.11.

sıkıyönetim ilan nedenlerinden birisi olan “ayaklanma” sayılıp sayılmayacağı sıkıyönetim ilanından sonra da çok tartışılmıştır. Konu ile ilgili bilim adamlarının birçoğu sıkıyönetimin Anayasa’ya aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Sıkıyönetim kararının iptali için Danıştayda ve Anayasa Mahkemesinde davalar açılmıştır.⁹⁷⁸

Sıkıyönetimi ilan eden hükümet, 17 Haziran 1970’de kararını Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun ortak oturumunda TBMM’nin bilgisine sunmuştur. Yaklaşık beş saat süren görüşmeler esnasında, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklamak üzere söz alan İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteshoğlu olayların çıkış nedenine bakıldığında gayrimeşru bir platformun içinde demokratik hukuk devletini yıkmak, milli birlik ve beraberliği bozmak, sınıflaşma şuurunu yaratarak vatani bölmek, ülkeyi parçalamak hedefinin görüleceğine değinerek hükümetin aldığı kararı savunmuştur.⁹⁷⁹

GP Meclis Grubu adına söz alan Turhan Feyzioğlu ise sıkıyönetim kararını destekleyen konuşmasında özellikle DİSK’i hedef almış ve DİSK’in Marksçı, Leninci, komünist bir örgüt olduğunu ve ülkeyi bu akımlara sürükleyen tehlikeli bir kurum olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁰

CHP Grubu adına konuşan İsmet İnönü, sıkıyönetim ilanına karşı çıkmamakla birlikte bir aylık sürenin uzun olduğunu ve işçilerin neden bu tarz olaylara giriştiğinin araştırılması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: “Bir nokta önemlidir. İşçiler aslında vatanseverdir. Bu adamların bu kadar çok toplanıp harekete geçirilmelerinde hiç haklı taraf yok mudur? Hiç haklı taraf yoktur gibi sabit bir fikir ve peşin hükümlerle adalet aranmaz ve bulunamaz.”⁹⁸¹

Hükümetin kararına karşıt bir görüş tabii senatörler adına söz alan Ahmet Yıldız’dan gelmiştir. Yıldız, hükümeti eleştiren ve kısmen DİSK’i savunan konuşmasında bu olaylardan İçişleri Bakanı Menteshoğlu’nu sorumlu tutarak şunları söylemiştir: “DİSK komünist imiş. Kim diyor bunu? İçişleri Bakanı diyor. Kimsin sen? Türkiye Cumhuriyeti’nin İçişleri Bakanı. Komünizm yasak, peki neden durdunuz şimdiye kadar? Nasıl devlettir bu?”⁹⁸²

Konuşmalar üzerine söz alan Başbakan Süleyman Demirel de İçişleri Bakanı Haldun Menteshoğlu gibi hükümetin sıkıyönetim kararı almasının haklı gerekçelere dayandığını olayın düpedüz bir ayaklanma olduğunu, devlet kuvvetlerine silah atıldığını, yurdun bu köşesini huzur ve sükuna kavuşturmada en son çarenin ve başvurabilecek en çabuk sonuç alınabilecek durumun sıkıyönetim olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸³

Sıkıyönetim görüşmeleri esnasında AP ve GP grubu karşıt görüşleri seslendirecek milletvekillerini mümkün olduğunca engellemeye çalışmışlar, verdikleri yeterlilik önermeleri ile grup sözcüleri dışında kişisel olarak söz almak isteyen milletvekillerine konuşma fırsatı tanımamışlardır. Sıkıyönetim kararına muhalif görüşleri olan TİP’li Mehmet Ali Aybar gibi milletvekilleri bu yüzden fikirlerini açıklama şansı bulamamışlardır.⁹⁸⁴

⁹⁷⁸ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, 2. Bs, İstanbul, İmge Yayınları, 1997, s.186-187.

⁹⁷⁹ **MMTD (Millet Meclisi Tutanak Dergisi)**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.208-212.

⁹⁸⁰ **MMTD**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.213-216.

⁹⁸¹ **MMTD**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.223-226.

⁹⁸² **MMTD**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.227-229.

⁹⁸³ **MMTD**, C:9, B:14, 17.6.1970, s.240-242.

⁹⁸⁴ Üskül, **a.g.e.**, s.121.

Yasa tasarısı TBMM’de görüşülürken üniversitelerin iş hukuku, sosyal güvenlik kürsüsü öğretim üyeleri ve çoğu bilim çevreleri ise yasanın ana çizgileri ile "anayasaya aykırı" olduğunu açıklayarak, bir an önce değiştirilmesini önermişlerdir.⁹⁸⁵ İsmail Cem’e göre bu değişimin gerçekleşmesi zor olacaktır. Cem bir yazısında: “İşçinin bir çeşit esir durumunda olduğu devir artık çoktan geçmiştir. İşçi haklarını bir adım geriye götürecek tasarılar bile büyük tepkilere yol açmaktadır. Türkiye’deki her kuruluşun (ve bazı sendikacıların) bundan böyle işçileri dikkatle değerlendirmesi, alacağı kararlarda işçilerdeki gelişmeyi göz önünde tutması gerekmektedir. Meselelerin gittikçe berraklık kazanarak ortaya çıktıkları şu günlerde, son işçi hareketinin olumlu bir tarafı da vardır: Kimin kimden yana olduğuna açıklık getirirken, yeni olayları yaratacak davranışlardan uzak durmayı da bazı çevrelere hatırlatmıştır. Çünkü ne işçi eski işçidir, ne de Türkiye eski Türkiye...”⁹⁸⁶ diyerek Türkiye’nin son on yılda geçirdiği değişime dikkat çekmiştir.

CHP ve TİP, Senatoda CHP senatörleri ile MBG sözcülerinin eleştirdikleri tasarı yasalasınca, yasanın iptali İçin Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, 1972’de 274 Sayılı Sendikalar Yasası’nda değişiklik yapan ve DİSK üyesi işçilerin tepki gösterdiği 1317 Sayılı Yasa’nın pek çok hükmünü iptal etmiştir.⁹⁸⁷ Böylece yasa değişikliğini protesto eden işçilerin ve tasarıya karşı çıkan DİSK yöneticilerinin dayandıkları kesin hükme bağlanmış olmuştur.⁹⁸⁸

Bu önemli olayla birlikte 1970 Temmuz’unda Kayseri’de TÖS kalabalık gruplarca basılmış, Ağustos’ta Türk Demir Döküm tesisleri işçilerce işgal edilmiş ve polisin işçilere müdahalesi sonucu ölenler olmuştur. Eylül’de Ereğli Demir Çelik işletmelerinde işçiler greve gitmiştir. Özetle bu dönemdeki sendikal gelişmeler, 1971 yılına kadar hızlı, canlı, yol ve zaman zaman doktrin arayarak, bölünerek, çok sayıda sendikaların yarattığı sorunları ve güçsüzlüğü sırtında taşıyarak, fakat sürekli olmuştur. 1965 seçimlerini AP’nin büyük bir çoğunlukla kazanması ve kimi sendika liderlerinin bu parti kadrosu içinde parlamentoya girebilmiş olmaları, harekete durgunluk vermiş ve sendikacılığın felsefesinde ve doğasında bir çelişki olan sağ kanadı güçlendirmişse de, bir bütün olarak gelişmede çok büyük aksamalar olmamıştır.⁹⁸⁹

İşçi kesimlerinin sürece ilişkin kanaatlerinden birini ortaya koyması bakımından, dönemin Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı (Türk-İş) Seyfi Demirsoy tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a verilen 04.01.1971 tarih ve 71/3 sayılı muhtıra önemlidir.⁹⁹⁰ Muhtırada, bunalım sürecine Cumhurbaşkanının müdahil olmasından duyulan memnuniyet belirtilerek; Türkiye işçi hareketinin sınıf çatışmasını körükleyen diğer işçi sendikalarının aksine milli bütünlüğü savunan Atatürkçü bir çizgide olduğu ifade edilmektedir. Atatürk düşmanlığının hem Marksist düzen kurmak isteyenlerce, hem de teokratik bir rejim peşinde olanların ortak paydası olduğunun altı çizilmektedir.

Süregelen öğrenci hareketlerine karşı Türk-İş Genel Başkanının görüşü: Bu tip hareketlerin öğrencilikle bağdaşmayacağı yönündedir. Lakin bu hareketlerin temelinde bazı masum isteklerin saptırılmasının yattığı ifade edilmekte; işsiz kalma tehlikesinin yanı sıra mevcut

⁹⁸⁵ *Milliyet*, 24.5.1970, s.1.

⁹⁸⁶ İsmail Cem, “Değişen Türkiye ve Değişen İşçi”, *Milliyet*, 19.7.1970, s.2.

⁹⁸⁷ Anayasa Mahkemesi Kararı, *Resmi Gazete*, 19.10.1972, No:14341.

⁹⁸⁸ Sülker, *a.g.e.*, s.134.

⁹⁸⁹ Cahit Talas, *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s.3.

⁹⁹⁰ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 08.01.1971 tarih ve 3/146 sayılı yazısı eki [*Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi* Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–32].

üniversiteye girişi sağlayan sınav sistemindeki aksaklık yüzünden okuduğu fakülte ile okumak istediği fakülte arasında tutarsızlıklar olan geniş kitlenin saldırganlaşmaya zorlandığı belirtilmektedir. Sosyal güvenlik müessesesinin birçok alanda kurulamamış olmaması da süregelen rahatsızlıkların sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan, sistemin zaafiyetinden faydalanan bir avuç asalak kesimin bu durumdan yararlanarak, inanılmaz boyutta sömürü faaliyeti içinde buldukları hususu işlenmektedir. Vergi politikasındaki haksızlıkların da önemine değinen Demirsoy, özellikle büyük toprak sahiplerinin kazançlarının vergi dışı bırakılmasının sınırlı kazançları vergilendirilen çalışanlar nezdinde tepkiyle karşılandığını vurgulamaktadır.

Parlamentonun çalışma düzeninin de bir diğer şikâyet konusu olduğu belirtilen yazıda, konfederasyonlarına karşı girişilen şiddet eylemleri karşısında soğukkanlılıklarını korumaya gayret edecekleri belirtilmektedir. Türk-İş'in, halkı parçalayacak girişimler karşısında yapılacak her hamlede Cumhurbaşkanının yanında olduğu vurgulanarak yazı nihayete erdirilmektedir.

Yine bir başka belgede Türk-İş'in partileşmeye meyyal tutumları içinde bulunduğu; bu eğilime direnenler olduğu kadar savunanların da bulunduğu ifade edilmektedir. Yol-İş, Ges-İş, Demiryolları İşçi Sendikası ve Şeker-İş sendikaları yöneticilerinin CHP'deki Kemal Satır grubuyla bu doğrultuda teşrik-i mesai içinde olduklarından söz edilmektedir. Bu tip bir parti kurulması durumunda CHP ve AP içinde bulunan Türk-İş kökenli milletvekili ve senatörlerin, bu yeni partiye iltihak edeceklerinin tahmin edildiği belirtilmektedir.⁹⁹¹

DİSK'in muhtıra sonrasındaki yaklaşımını göstermesi açısından, konfederasyonun Kocaeli Bölge Temsilcisi Hakkı Öztürk tarafından yayınlanan basın bülteni de önemlidir. Söz konusu bültende 12 Mart öncesinde Atatürk ilkelerine sahip çıkan, anayasanın uygulanmasını isteyen devrimcilere insanlık dışı her türlü baskı ve terörün uygulandığı; ülkenin beceriksiz idarenin elinde itibarını yitirdiği; işçi sınıfı ve emekçi halkın korkunç bir perişanlığa düştüğü belirtilmektedir. Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinin büyük bir ferahlık yarattığı, Silahlı kuvvetlerin, anayasanın kendisine tanıdığı hakkı kullanarak meşru bir şekildeki müdahalesini destekledikleri ifade edilmektedir.⁹⁹²

Cevdet Sunay'a gelen uyarı ve şikâyet içerikli yazılardan biri de, kendisini kanun çerçevesinde, fikir yoluyla. Atatürk devrimlerini muhafaza, müdafaa, yayma gayesiyle kurulmuş, irtica ve komünizm düşmanı milli bir teşekkül olarak tanımlayan, başkanlığını Fahri Belen; 2'nci Başkanlığını İsmet Giritli; sekreterliğini Muhittin Koran'ın yaptığı; üyeliklerinde ise Fuat Sargın, Faruk Güventürk, Mustafa Baydar, Nurettin Peker ve Nazan Baran'ın bulunduğu Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi'ndendir. Derneğin öncelikle şikâyet ettiği kesim: Dini siyasete alet ettiği, köylüyü ve halkı kandırarak teokratik bir devlet kurmaya çalışan MNP çevresidir. Aşırı solun, Türkiye halkları tabiriyle üstelik tam bağımsızlık şiarını çarpıtarak ülkeyi Sevr paçavrasının hudutlarına çekmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Bu tehlikeler karşısında cumhurbaşkanından yetkili ve görevli organları uyarması; elde edilmiş bu husustaki faaliyetleri belgeleyen, açıklanmasında milli bir sakınca bulunmayan bilgilerin kamuoyuna ilanı istenmektedir.⁹⁹³

⁹⁹¹ 11.01.1971 tarihli "*Türk-İş'in Parti Kurma Çalışmaları*", başlığını taşıyan belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-45].

⁹⁹² DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Kocaeli Bölge Temsilciliğinin 13.03.1971 tarihli basın bülteni [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-7].

⁹⁹³ Mustafa Kemal Derneği tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilen 27.12.1970 tarih ve özel sayılı yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-19; Fihrist No: 7781-5].

12 Mart Muhtırası Sürecinde Üniversiteler ve Öğrenci Olayları

1946'da üniversitelere sağlanan özerklik 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle kesintiye uğradıktan sonra, 1961 Anayasası ile ilk kez üniversiteler anayasal düzeyde düzenlenmiştir.⁹⁹⁴ Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik kazandırılmış, siyasi partilere üye olma yasağının üniversite üyelerine uygulanamayacağı belirtilmiş, üyelerin, serbestçe araştırma ve yayın yapabilecekleri ileri sürülmüştür.⁹⁹⁵

1960'ların başında Kıbrıs odaklı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kıbrıs sorunu Londra ve Zürih anlaşmalarıyla geçici bir çözüm yoluna sokulmuştur ancak 1963 yılı Aralık ayında meydana gelen olaylar tepkilerin yeniden artmasına neden olmuştur. CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti döneminde 27-28 Ağustos 1964'te Ankara ve İstanbul'da düzenlenen öğrenci protesto hareketleri halkın da katılımıyla büyük bir batı ve özellikle Amerika aleyhtarı gösteri halini almıştır. "Johnson sahte dost", "Bizi dolarlarınızla satın alamazsınız", "Amerikalı, memleketine dön!" gibi slogan ve dövizler Türk gençlerinin Amerika'nın Kıbrıs politikasına karşı takındıkları tavrı şiddetli şekilde açığa vurmuştur.⁹⁹⁶

Aynı yılda üniversite öğrencilerinin reform talepleri gündeme gelmiştir. Bunun için İstanbul Üniversitesi'nde eylemler yapılmıştır. Öğrenciler eğitim sistemini şikayet etmişler reform çıkmazsa eylemlerinin artacağı uyarısında bulunmuşlardır.⁹⁹⁷ Öğrenci örgütleri 12 maddelik ağır suçlamalarla dolu bildiri yayınlayarak, İstanbul Üniversitesini bir skandal ocağı halinde vasıflandırmıştır, öğretim üyelerini çeşitli açılardan ağır bir şekilde suçlamışlardır. Tıp Fakültesi öğrencileri yeni yönetmeliği protesto için dersleri boykot kararı almışlardır.⁹⁹⁸ 1964'te yaşanan bu olaylar üzerine AP'li Senatör Profesör Celal Ertuğ öğrenci örgütlerinin köklü bir reform talebi ile devlete, üniversiteye karşı sert bir direnme reaksiyonuna geçtiklerini, bütün bu kaynaşmalar, ağır ithamlar karşısında İstanbul Üniversitesi yetkililerinin sustuğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁹

1965 seçimleri öncesi TİP, sağ ideoloji savunucuları tarafından komünistlik ve dinsizlik suçlamalarına maruz kalmıştır. Aydınlar arasında oldukça rağbet gören solcu ideolojinin 1962 sonrasında yayılma göstermesi sağcı ideoloji savunucularını rahatsız etmiştir. 1962 yılında kurulan Sosyalist Kültür Derneği sosyalizmi yaymayı amaçlamıştır. Solcu ideoloji sahipleri, muhafazakârlara, mukaddesatçı-milliyetçilere, yabancı sermaye ile işbirliği yapanlara ve liberallere karşı cephe alıp anti-Amerikancı yaklaşımı savunmuştur.¹⁰⁰⁰

Solda bu gelişmeler yaşanırken sağcılar Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'ni kurarak solculuğu Moskova ve Lenin'e bağli komünizmi isteyen maskeli akım olarak nitelendirmiştir. 1960'ların sonlarından itibaren CKMP-MHP'nin gelişmesine damgasını vuran temel olgu, edindiği anti-komünist misyonudur. Daha 1960'ların ilk yarısında Türkiye'de anti-komünist söylem, "genel sağ" siyasetin asli unsurlarından biri haline gelmiştir. Solcu, hatta burjuva liberal gazetelere ve özellikle TİP'e yönelik baskınlarla, "komünizmi tel'in mitingleriyle"; anti-

⁹⁹⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.328.

⁹⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

⁹⁹⁶ Bülent Daver, "Türk Üniversite Öğrencileri Ve Siyaset", **AÜSBF Dergisi**, C:XIX, No.3, 1964, s.45.

⁹⁹⁷ **Milliyet**, 17.12.1964, s.1.

⁹⁹⁸ **Milliyet**, 11-21.12.1964, s.1.

⁹⁹⁹ **CSTD**, C:22, B:16, 15.12.1964, s.465-468.

¹⁰⁰⁰ Abadan, "**Anayasa Hukuku...**", s.111.

komünist sokak gücü geliştirilmeye başlanmıştır. "Milliyetçilik" adına meşrulaştırılan anti-komünizm, başlı başına bir siyasal kimlik ve meslek haline gelmiştir.¹⁰⁰¹

I. Demirel Hükümeti dönemi (1965-1969) toplumsal gerilimin yavaşça arttığı bir dönem olmuştur. Sağ kesim tarafından mitingler yapılmaya devam etmemiştir. Bu konuda Senatonun önde gelen isimlerinin başında AP Samsun Senatörü Fethi Tevetoğlu gelmektedir. 1966 yılında Beyazıt Meydanı'nda yapılan Komünizmi Telin ve Uyarma Gösterisi'nde konuşan Tevetoğlu, Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinin okunmamasını, bu gazetelere 25'er kuruş verilerek maddi güçlerinin arttırılmamasını söylemiştir.¹⁰⁰²

1966 yılında TMTF'nin Sakarya'da yaptığı Genel Kurulda olaylar çıkmış ve 18 kişi yaralanmıştır. Bu olay 27 Mayıs rejimine bir başkaldırı olarak görülmüştür. Bu arada MDD düşüncesini savunanlar 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) yönetimine hakim olmuştur. Fikir Kulüpleri bütün büyük üniversitelere yayılmıştır. 1960'ların ortalarında bu kulübün ve diğerlerinin yönetimine FKF adıyla ulusal bir ağ kuran TİP'in öğrenci eylemcileri hakim olmuştur ve bu federasyonu kısaltılmış adıyla Dev-Genç diye bilinen, "Devrimci Gençlik" örgütüne dönüştürmüştür.

Türkiye'deki gençlik hareketi 1968'lerden itibaren Almanya ve özellikle de Fransa'daki öğrenci hareketlerinin etkisi altına girmiştir. 1968 yazına girerken, Avrupa'dan gelen haberlerin de etkisiyle, gençlik eylemleri tırmanmaya başlamıştır. Öğrenciler ilk önce Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almış, birkaç gün içinde olaylar İstanbul'a da yayılmıştır. İstanbul'daki eylemler daha şiddetli olmuş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde işgale dönüşmüştür. Rektörlüğü ele geçiren öğrenciler bir işgal komitesi oluşturarak taleplerini İstanbul Valiliği'ne iletmışler ve istediklerini elde ettikten sonra işgale son vermişlerdir.¹⁰⁰³

Türk öğrenci hareketlerine yeni boyutlar kazandıran en önemli etken, Türk siyaset sahnesinin hızla kutuplaşması ve siyasal partilerin üniversite öğrencileri arasından kendi saflarına çekmek için giriştikleri sürekli çabalarıdır. Böylece öğrencilerin silahlı donatılması, silahlı öğrencilere verilen eğitim sadece üniversitelerde sık sık ölümlerle sonuçlanan tamer edilmez can kaybına yol açmakla kalmamış aynı zamanda anayasal, etkili şekilde işleyen bir parlamenter sisteme karşı güvenin yitirilmesine yol açmıştır. Gerek öğrencilerin, gerekse genç işçilerin 1968 sonrası yol boyunca gösterdikleri muhalefet tarzı ve ileri sürdükleri istekleri ile Türk kamuoyunu ilgilendiren belli başlı siyasal sorunlara damgalanını vurmuşlardır.¹⁰⁰⁴

Temmuz 1968'de Konya'da önemli olaylar yaşanmıştır. 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelen Amerikan 6. Filo'suna karşı protesto eylemleri düzenleyen İTÜ öğrencilerinin kaldığı İTÜ Talebe Yurdu, 17 Temmuz'da sabaha karşı polis tarafından basılmış, baskında birçok öğrenci yaralanırken pencereden atılan ve komaya giren Vedat Demircioğlu, 24 Temmuz'da yaşamını yitirmiştir. Vedat Demircioğlu'nun cenazesinin Konya'ya getirileceğinin belli olması üzerine Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile TMTF Emperyalizmi Kınama mitingi düzenlemek istemişler, buna karşı çıkan gruplarla girişilen çatışma sonucunda Konya'da önemli karışıklıklar çıkmış, birçok insan yaralanmış, birçok iş yeri tahrip edilmiştir.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰¹ Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.56.

¹⁰⁰² Feyzioğlu, a.e., s.528.

¹⁰⁰³ Birand vd., a.g.e., s.153-154.

¹⁰⁰⁴ Nermin Abadan, "Türkiye'de ...", s.68.

¹⁰⁰⁵ **Cumhuriyet**, 17-26.7.1968, s.1.

Olaylar üzerine CHP'nin yayınladığı bildiride İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın Konya'da olayların sorumlularıyla görüşmeler yaptığını, Sükan'ın seçim bölgesi olduğu için kimseyi küstürmek istemediği, hükümetin sola saldırmayı mazur gören açıklamalar yaparak olayları teşvik ettiği ve olaylara müdahalede gecikildiği gibi suçlamalar yer almaktadır.¹⁰⁰⁶

Başbakan Demirel ise, hürriyetin kötüye kullanıldığını iddia ederek, bir kısım hürriyetleri kontrol altına alacak tedbirlerin işleme konulmasının gerekli olduğunu vurgulamış, demokrasiyi sokağa boğdurtmayacağını, kanunsuzluğu günlük hadise haline getirmek isteyenlerin, kanunsuzluk yolu açılırsa en büyük zararı kendilerinin göreceğini söylemiştir.¹⁰⁰⁷

1961 Anayasası'nın öngördüğü üniversitelerle ilgili ayrıntılı düzenleme ve özerklik durumu uzun ömürlü olmamıştır. Ülke genelinde siyasi hareketliliğin doruğa çıkması ve üniversitelerin, özellikle 1968'den itibaren gençlik hareketlerinin en önemli merkezi haline gelmesi üzerine mevcut yapıda önemli değişikliklere ve düzenlemelere gidilmek istenmiştir. Bu tasarı üzerinde yapılan tartışmalar uzun bir süre sürmüştür ve yasa yürürlüğe girmeden 12 Mart Muhtırası yayınlanmıştır.¹⁰⁰⁸

1969 yılı, seçimlere hazırlanan Türkiye'de işçi ve öğrenci hareketlerinin doruğa çıkmasına sahne olmuştur. Ocak ayında ODTÜ'de ABD Büyükelçisi'nin arabası yakılmış¹⁰⁰⁹ ve Şubat'ta 6. Filo'nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁰¹⁰ Nisan'da ODTÜ, öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve Rektör Kemal Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs'ta Yargıtay Başkanı'nun cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Haziran'da İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmıştır.¹⁰¹¹

1970'ten itibaren, Milli Demokratik Devrim (MDD) çevresinden bazı köktencilikler, ajitasyonun yeterli olmadığı ve sadece "silahlı propaganda"nın (yani terörist saldırıların) ve silahlı gerilla mücadelesinin devrimi getirebileceği kararına varmıştır. Maoçu gruptan kopan Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist (TKP-ML) hizbi de, Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nu (TİKKO) oluşturmuştur. Deniz Gezmiş'in Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Mahir Çayan'ın THKP-C öncülüğündeki bu gruplar, ülkeyi istikrarsızlaştırmayı hedefleyen bir terör mücadelesini, kent gerilla savaşını başlatmışlardır.¹⁰¹²

1970 yılında üniversitelerde şiddet olaylarının artması ve ülke gündemini işgal etmesi sonucunda CGP'li Mehmet Hazer Senatoda bir araştırma komisyonu kurulmasına dair bir teklifi Senatoya taşımıştır. Hazer, önergesinde öğrenci ve öğretim üyelerince yürütülen ideolojik hareketlerin zararlarını açıklayarak, ülkede huzur ve asayiş sağlamak için Anayasa'yı suçlamanın faydası olmadığını belirtmiş ve anarşinin bitmesi için geniş bir koalisyonun kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde olayları bastıramayacaksa, hükümetin istifası gerektiğini savunmuştur.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁶ *Milliyet*, 30.7.1968, s.1.

¹⁰⁰⁷ *Milliyet*, 27.7.1968, s.1.

¹⁰⁰⁸ Akyüz, a.g.e., s.329

¹⁰⁰⁹ *Akşam*, 7.1.1969, s.1.

¹⁰¹⁰ *Akşam*, 17.2.1969, s.1.

¹⁰¹¹ Cüneyt Arcayürek, *12 Eylül'e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.228.

¹⁰¹² Zürcher, a.g.e., s 372.

¹⁰¹³ *CSTD*, C:62, B:13, 8.12.1970, s.184

İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteşeoğlu; Mehmet Hazer'in önergesine karşılık söz alarak; hükümetin her türlü anarşik hareketin karşısında bulunduğunu, üniversiteler özerk olduklarından olaylara ancak istekte bulunulduğunda müdahale edildiğini söylemiştir. Yükseköğretim öğrencilerinden yasadışı harekette bulunanların okuldan atıldıklarını ve suç işleyen öğrencilerin adalete teslim edildiklerini, gösteri yürüyüşlerinin izne bağlı olmadığını belirtmiştir. Menteşeoğlu ayrıca hükümetin Anayasa ve diğer yasaların hükümleri dışında hiçbir eylem içine girmeyeceğini, üniversitelerin kendi bünyelerinde düzeni sağlaması gerektiğini, başbakanın veya hükümetin çekilmesinin yollarının ise Anayasa'da belirtilmiş bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁴ Hazer'in araştırma komisyonu kurma önerisi Senato tarafından reddedilmiştir.

Seçim ayı olan Ekim'de de ODTÜ'de öğrenciler ile jandarma arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Başbakan Süleyman Demirel'e göre, bu olaylar masum istekleri aşmış, siyasal bir sonuç çıkarmaya yönelik hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan davranışlara dönüşmüştür ve nihayetinde istenilen de olmuştur.¹⁰¹⁵ Bu arada Doğan Avcıoğlu'nun çıkarmış olduğu Devrim gazetesi daha sonra "9 Martçılar" olarak adlandırılan grubun ideolojik bir organı haline gelmiş, bu gazete ordu içinde mevcut iktidara karşı gelişen hoşnutsuzluğu kendi etrafında toplayarak askeri müdahale yapılması gerekliliğini vurgulayan bir yayın organı olma görevini üstlenmiş ve toplumsal gerginliğin tırmandırılmasında etkin rol oynamıştır.

Muhtrâ sonrasında, en azından bir kısım öğretim üyesinin tutumunu yansıtmaya açısından, Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyetinin yayınladığı bildiri de önemlidir. Bildiride: "Millî kuruluşların ve millet hayatının felce uğradığı böyle bir durumda Türk Silahlı Kuvvetlerinin, anarşiyi önlemek, millî istikbal ve Türk demokrasisini kurtarmak ve korumak yolunda basiretle ortaya çıkmış olmasını, biz öğretim üyeleri şükranla karşılıyoruz" denilmektedir.¹⁰¹⁶

Muhtrâ Öncesinde Cumhurbaşkanlığı ve Ordunun Tutumu

Süre gelen bunalım karşısında, çeşitli kanallardan gelen talep ve şikâyetlere muhatap olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise yayınladığı yeni yıl söyleviyle hadiseler karşısındaki tavrını izah etmektedir. Sunay, tüm menfi gelişmeler karşısında ülkenin yegâne teminatı olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütün halinde hazır ve muktedir bir şekilde dimdik durduğunu ifade etmektedir. Sunay, sükûnetin sağlanmasında, hadiselerde bizzat rol oynayan militanların adalet huzuruna çıkarılmasının tek başına yeterli olmadığını belirtmekte; onları teşvik, tahrik eden ve destekleyen kişi ya da örgütlerin de adalete tesliminin lüzumundan söz etmektedir.

Diğer taraftan Sunay, hadiselerin merkezi olarak görülen üniversitelerdeki vatansever hoca ve öğrencileri de müesseselerinin şerefini cesaretle korumaya davet etmektedir. Sunay, söylevinin ilerleyen bölümlerinde, 27 Mayıs'tan bu yana yapılması beklenen reformlar üzerinde durarak bunların ivedileştirilmesi hususunun altını çizmektedir. Özellikle emekli inkılâp subaylarının mağduriyetine yaptığı vurgu önemlidir. 1970 yılının Ağustos ayında yapılan devalüasyonla (kur ayarlaması) ilgili olarak baş gösteren enflasyona mani olacak tedbirlerin bir an evvel alınması gerektiğini belirten Sunay, huzursuzlukların kaynağında:

¹⁰¹⁴ CSTD, C:62, B:19, 24.12.1970, s.372-377.

¹⁰¹⁵ Arcayürek, a.g.e., s.228.

¹⁰¹⁶ Ankara, Hacettepe, İstanbul, Atatürk ve Ege Üniversiteleri bir kısım öğretim üyeleri adına Temsil Heyeti tarafından, "Büyük Türk Milletine!" hitabıyla yayınlanan 15.03.1971 tarihli bildiri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-13; Fihrist No: 7709-11].

Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten bu yana vaat edilen reformların geciktirilmesinin bulunduğu teşhisini koymaktadır.¹⁰¹⁷

27 Mayıs Darbesi sonrası ordunun yapısında önemli değişikliklere gidilmiştir. Mesela darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeler, kendi arasında bölünmüş ve 14'ler olarak adlandırılan grup komiteden ayrılmak zorunda kalmıştır. 27 Mayıs'tan üç ay sonra ise 235 general “orduda gençleştirme” gerekçesiyle emekliye sevk edilmiş geriye 15 general kalmıştır.¹⁰¹⁸ Bununla birlikte “EMİNSULAR” olarak bilinen ve yaklaşık 7200 subayın ordudan ayrılmak durumunda kalması ise, ordunun tansiyonunu düşürmemiş tam tersine arttırmıştır. Bu çerçevede 27 Mayıs müdahalesiyle birlikte su yüzüne çıkan ordu içindeki “ılımlılar” ve “köktenciler” arasındaki mücadele sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki grup arasındaki çelişki, ordu içindeki birçok subayın 1960 müdahalesinin yapılmasına sebep olan şartların yeniden oluştuğu düşüncesinden hareketle gerçekleştirdikleri 1971 müdahalesi öncesinde tekrar su yüzüne çıkmıştır.¹⁰¹⁹ 1961-1971 arasındaki dönemde, özellikle 1967'den sonra bir askerî müdahale beklentisi güçlenmiştir.¹⁰²⁰

Takvimler artık 1970 yılının sonuna geldiğini gösterdiğinde, ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin olarak ileri sürülen düşüncelerin, devletin sorumlu mevkilerinde bulunanlar tarafından yayınlanan yeni yıl mesajlarında da yer aldığı görülmektedir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme aldığı yeni yıl mesajı da bu tür düşünceleri içermektedir. Mesajın bir yerinde bir kısım gafillerin Türk halklarından, bölücü örgütlerinden pervasızca söz edecek cesarete ulaştıklarının ibret ve nefretle izlendiğinden söz edilmektedir. Müsvedde metin olduğu anlaşılan yazıda geçen bölücü örgütler lafzının ilk kaleme alındığında Devrimci Kürt örgütleri olarak geçtiği, sonradan üstünün çizildiği anlaşılmaktadır. Mesajın, Tağmaç'ın diğer komutanların aksine hâlâ anaşinin sorumlu bütün anayasal organlar tarafından demokratik düzen içinde sona erdirileceği beklentisi içinde olduğunu gösteren sondan ikinci paragrafı önemlidir.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin, Başbakanlık, Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği ve Millet Meclisi Genel Sekreterliğine dağıtılmış, 05.01.1971 tarih, 4/5 ve 4/6 sayılı yazısı ekinde yer alan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 31.12.1970 tarihli Yeni Yıl Söylevi [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–22].

¹⁰¹⁸ **Milliyet**, 4.8.1960, s.1

¹⁰¹⁹ Semih Vaner, “Ordu”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.260.

¹⁰²⁰ Tefvîk Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 4.Bs., Ankara, İmge Yayıncılık, 2008, s. 203.

¹⁰²¹ Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerine hitaben kaleme alınan 31.12.1970 (?) tarihli yeni yıl mesajı [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–19; Fihrist No: 7781–16].

2. 12 Mart Muhtırası ve Sonrasında Yaşanan Başlıca Olaylar

Sadece askerlerin değil, aynı zamanda seçilmiş ve atanmış kimi sivillerin de mevcut demokratik ortamdan ümit kesmiş oldukları gözlenmektedir. Bu koşullar içinde, orduda geniş bir kaynama olduğu; kaynamanın daha ziyade alttan geldiği; özellikle bazı radikal sol gruplarla irtibata geçmiş olan subayların, hedefine ulaşamamış olduğuna inandıkları 27 Mayıs'ı tekemmül ettirmek amacıyla, sivil alanı tamamen ortadan kaldıracak yeni bir girişimi başlatacakları anlaşılmaktadır. Peki, ne oldu da müdahale şekli bilfiil ve doğrudan müdahaleden, muhtıra yoluyla dolaylı bir müdahaleye dönüştü?

Doğrudan Müdahalenin Dolaylı Müdahaleye Dönüşmesi ve 9 Martçıların Tasfiyesi

İdareyi bizzat ele alarak, tüm sivil siyaseti tasfiye etmeyi amaçlayan 9 Mart hareketinin sadece ordu içindeki bir kısım subayın teşebbüsü olmadığı iddia edilmektedir. Daha doğrusu: Hareketin asıl yönlendiriciliği noktasındaki teorik altyapı, bir grup sol Kemalist aydın tarafından hazırlanmıştır denilmektedir. Bu aydın grubu önce, ordu içinde etkili general ve subaylar ile irtibat kuracak; askerın zihnindeki Kemalist ideolojik şekillenmeye uygun bir yorum ile yoğun temaslar ve birliktelikler sağlanacaktı. Türk ordusunun tarihsel geleneğindeki müdahale temayülü bu şekilde yönlendirilerek devrimin vurucu gücü tedarik edilecekti.¹⁰²² Mete Tunçay, 9 Martçılarının başarılı olmaları durumunda olacakların, 12 Martçılarının yaptıklarından daha beter olacağını öngörmektedir:

Tabii, yaşarken yavaş yavaş öğrendik ki ordu içinde sosyalizmi getirmek isteyen bir grup varmış, onlar en üst kademelere kadar sızmışlar ve onlar bir darbe hazırlarken 12 Martçılar onları... O galiba daha önce planlanmış, 8 Mart mı ne çünkü tarihini... 9 Mart mı? Onu bertaraf edip bazı en yukarı komutanların saf değiştirmesi sonucunda bunlar gelmişler. Ötekinin olmadığına sonradan şükretmemiz gerektiğini düşündük çünkü eğer sosyalizmi kurma amacıyla darbe yapanlar olsaydı daha da beter şeyler yapabilirlerdi. Ama 12 Mart, işte, 27 Mayıs aydınlar ve ordunun arasında kurulan ittifakın ya da anlaşmanın çöküşü oldu geniş ölçüde. Bugün bile hâlâ 1961 Anayasası'nın bazı erdemlerine bakıp onu 27 Mayısın matlub hanesine yazmak isteyenler falan var, tabii bunun bir hakikat payı da var ama 27 Mayısla birlikte bir yol oldu...¹⁰²³

Şeklinde yorumda bulunan Tunçay, aslında amacın ne kadar iyi ve ulvi olursa olsun, kullanılan aracın da amacı geniş ölçüde belirlediğinin de altını çizmiş olmaktadır.

Rasim Cinisli, döneme ait anlatımlarında şu ifadeleri kullanmaktadır:

¹⁰²² Türk Ordusunun bu eğilimini en iyi inceleyen eserlerden birisi olması itibarıyla bkz. Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.

¹⁰²³ Prof. Dr. Mete Tunçay'ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

27 Mayıs'tan sonra ve 27 Mayıs sebebiyle Türkiye'nin yaşamış olduğu en büyük talihsizliklerden birisi 9 Mart, bilinmeyen 9 Mart teşebbüsüdür. 12 Mart muhtırası darbe içinde darbedir. 12 Mart muhtırası siyasete müdahaledir amma sebepleri farklıdır. 9 Mart olayını iyi bilmek lazımdır. Bunları benim söylememe lüzum yok. Hasan Cemal ve buna benzer arkadaşlar kitaplar hâlinde yazdılar nedenlerini, nasıl olduklarını. Olay şu. Ha, size bir başka şey daha takdim edeceğim. Onu zannediyorum ki önemli bulacaksınız: Faik Türün Paşanın el yazısıyla yazılmış kırk küsur sayfalık bir hatıratı vardır.¹⁰²⁴ 9 Mart olayını son derece açık, nasıl düzene konulduğunu açık açık ifade ediyor Faik Türün Paşa. Yani o kırk sayfalık yerde var mı yok mu onu bilmiyorum ama onların ne söylediklerini, komünizmle yönetilen bir devlet şeklinin gündemlerinde olduğunu, Türkiye'yi 17 Ekim darbesi gibi bir darbeye yönetmek istediklerini, bunun birkaç koldan yürüdüğünü, birinci kol, Cemal Madanoğlu 27 Mayısı yapanlardan bir grup. Daha sonra, acı olan ve benim için de son derece acı olan şey, ordu kademelerinin en üst kademesine çıkmış Faruk Gürler Paşa gibi, Muhsin Batur Paşa gibi ordumuzu yönetenlerin böyle bir fikre kapılmış olmaları ve devleti bir Marksist yönetime doğru götürmeye temayül etmeleri. Genelkurmayda Marksist anayasa yapılmıştır. Onun kaleminden öğreniyorum ben bunları, Türk Genelkurmayında.¹⁰²⁵

9 Mart Hareketinin Fikri Atyapısı ve Gerekeçleri

İddiaya göre: Altmışlarda çıkan son derece etkili bir dergi olan Yön'ün başındaki Doğan Avcioğlu, bu faaliyetlerin başında bulunuyordu. Yön'ün kapanmasının ardından Avcioğlu, yayınlamaya başladığı haftalık Devrim gazetesinin etrafında toplanan bir grupla, harp okullarından başlayarak kimi muvazzaf subaylarla bu doğrultuda ilişkiler kurmuştu. Ertuğrul Kürkçü, bu hususta şunları ifade etmektedir:

Bu radikallerin fikirlerini daha çok Devrim gazetesinden okuyabilirdiniz -Doğan Avcioğlu'nun başında olduğu- ve hakikaten bu gazeteye baktığımız zaman, bugünkü külliyati incelediğimiz zaman gerçek bir programa dayandıklarını, kendilerince Türkiye'yi değiştirmek için bugünkü darbecicilerden çok daha farklı olarak hani "Türkiye'nin istikbali" diye ciddi bir fikriyata sahip olduklarını ve bunun için azimle çalıştıklarını görebilirdiniz. Çok etkili oldular, bunu söyleyebilirim. Öğrenci hareketi içerisinde, bu akımla sosyalistler arasında bir dönem beraberlikten sonra çok ciddi bir rekabet de oldu. Bizim, DEV-GENÇ yönetiminde olduğumuz dönem bu rekabetin en dorukta olduğu dönemde ve biz bir askerî müdahale değil bir halk savaşı yolunun doğru olduğunu düşünerek bu akımla yollarımızı ayırdık ama Türkiye entelijansiyasının fikriyatının gelişmesinde bu akımın önemli bir rolü oldu. Bu rol belki bugünlere kadar da bir şekilde sürüp gelmiştir, onlar sonraki dönem tartışmaları içerisinde.¹⁰²⁶

Orduda bu doğrultuda yönlendirilecek küçük rütbeli subay gruplarının varlığı biliniyordu. Nitekim hareketle doğrudan doğruya ilişkileri bulunup bulunmadığı bilinmeyen bir grup subayın Devrimci Subaylar Bildirileriyle görüşlerini açıkladığı kamuoyunun bilgisi dışında değildir. Eski Ankara valisi ve belediye başkanı Enver Kuray'ın oğlu, Yassıada Mahkemesi Başsavcısı Altay Ömer Egesel'in yeğeni olan Sarp Kuray'ın belirttiğine göre bu bildirileri

¹⁰²⁴ Metin komisyonumuzun da bilgisi dahilindedir. Söz konusu metin kamuoyunun erişimine de açıktır. Bkz. <http://faikturun.wordpress.com/> (Erişim: 12.12.2012).

¹⁰²⁵ Rasim Cınıslı'nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

¹⁰²⁶ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

kaleme alan isim, şimdilerin önemli habercilerinden Teğmen Ali Kırca'dır.¹⁰²⁷ Kırca, bildirişi kendisinin kaleme aldığı teyit ederek bildirin mahiyetini şu cümlelerle aktarmaktadır ve de eklemektedir:

(Devrimci Subaylar Bildirgesinin 12 Mart'la) Hiçbir bağlantısı yoktur. Tam tersine, 12 Mart, bizden onun hesabını sordu. Başkaları olsa, onlar da soracaktı. Yani kastettiğiniz o 9 Martçılar da çünkü biz soldaydık. Yani başka bir yerdedik. Biz kimsenin sözüne falan dinlemeyecek, böyle başka bir yerde duruyorduk. Biz genç insanlardık. İşte en yüksek rütbelisi bendim, teğmen...¹⁰²⁸ Genel olarak bunu söyleyeyim. Darbeler açısından hayatımın hiçbir döneminde değişkenliğim olmadı. Hayatımın her alanında on bir yaşında çocuktan başlayarak altmış üç yaşındaki şu adama kadar darbelerle karşı oldum, darbenin dışında oldum. Yani o ortamda bulunmam için zaten hiçbir iklim de olmadı".¹⁰²⁹

Bu yıllarda, var olan bunalımdan çıkışı göstermek iddiasıyla kaleme alınmış bir eserin etkisi büyüktür: Doğan Avcıoğlu tarafından kaleme alınmış olan Türkiye'nin Düzeni isimli kitap. Kitap öylesine popüler olmuştu ki, üniversite ve harbiye öğrencilerinden, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'e kadar hemen herkesin başucu eseri haline gelmiştir. Avcıoğlu ve çevresinin, Türkiye üzerine etraflı analizler içeren, bu yapıtı, Türkiye'nin antiemperyalist bir kurtuluş savaşı vererek bağımsızlığını kazandığı; Kemalist devrimin zorunlu üst yapı reformlarıyla başlatılan bir hamle olduğu; ülkenin sınıfsal bileşiminden kaynaklanan güçlükler nedeniyle alt yapıya ilişkin reformların bir türlü yapılamadığı teşhisine dayanmaktaydı. Düzendeki bozukluk giderilmedikçe de reformların yapılması imkânsızdır.¹⁰³⁰ Kemalist devrimin bu yüzden işini yarım bırakmak zorunda kaldığını; bu yapı içinde zamanla palazlanan işbirlikçi burjuvazinin sınıfsal çıkarları uğruna ülkeyi emperyalizmin kucagina ittiği görüşü işlenmektedir.¹⁰³¹ Numan Esin'in Yön Hareketi ve Avcıoğlu ile olan irtibatı hakkında söyledikleri şunlardır:

O esnada, Türkiye'de milliyetçilik akımının yanı sıra sol düşünceler de zemin kazandı. TİP'in karşısında solun bir diğer kolu Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği, onun çıkardığı bir dergi vardı, Yön dergisi. Onlar bana yurt dışındayken de yolluyorlardı çalışmalarını filan. Hatta bir 27 Mayıs yıl dönümünde benim yolladığım makalemi onlar yayınladılar. Öyle bir aramızda sıcak ilişki doğdu. Türkiye'ye döndükten sonra da ben Yön'ü destekledim, açık yani. Ama şimdi Yön'ün... Zaten o yüzden de hapishanelere girdik ya aslında, biraz onların da sebebi var, yani onlar çıktılar biz girdik o dönemde. Neyse onların hesabının hepmini vermiş olduk da, ben işkencesine tabii uğramış bir insan olarak kendimi mazlum sayıyorum o olayların içerisinde.¹⁰³²

Yön çevresinin solda bile eleştiriye tabi tutulduğunu belirtmek gerekiyor. Attilâ İlhan, bu görüşün o zaman bile oldukça geri bir tespiti içerdiğini belirterek şunları yazıyor: "Toplumcuların 60 kuşağı, Türkiye'yi küçümsediler, olduğundan gerilerde sandılar, sağcı liberallerin kapitalist endüstri ülkeleri karşısında düştükleri aşağılık kompleksinin bir başka çeşidine, sosyalist endüstri ülkelerinin karşısında düşerek, ülkemizi ve halkımızı, hem bin

¹⁰²⁷ Sarp Kuray, **İsyan ve Tevekkül**, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008, s.36.

¹⁰²⁸ Ali Kırca'nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

¹⁰²⁹ Ali Kırca'nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

¹⁰³⁰ Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni** [Dün-Bugün-Yarın], Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

¹⁰³¹ Bu yapıtının etraflıca incelendiği şu çalışmaya bakılabilir: Hikmet Özdemir, "*Bir İle Yapıt: Türkiye'nin Düzeni*", **Yapıt**, Sayı 2, Cilt 47, Aralık-Ocak 1983–1984, s.101–107.

¹⁰³² Numan Esin'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

yıllık devlet geleneğinden uzakta, hem çatır çatır gelişen ve değişen büyüme olanaklarından soyutlayarak, değerlendirme hatasına düştüler”.¹⁰³³

Türk siyasi sistemi gibi sadece siyasi partiler kanalıyla siyasi sisteme nüfuz edebilmenin mümkün olduğu düzenlerde üstünlük kendiliğinden iktisadi nüfuz gücü yüksek kesimlerde olmaktadır. 12 Mart Muhtırasının ardında yatan nedenlerden birisi olan parlamento dışı muhalefet unsurlarının değişik toplum kesimlerinde ve bu arada orduda da önemli ölçüde taban bulmuş olması; beraberinde orduda emir-komuta zincirinin çözülmesini getirdiği söylenebilmektedir. 9 Mart'ta muhtemel olan darbenin önlenerek, 9 Martçıların tasfiye edilmesi, yeni gelişmelerin de olanaklı olabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede çok fazla dağılmış olan siyasi öncelik alanlarının daraltılıp sadece parlamentonun bu işle vazifeli olduğu havasının verilmesi, meclisin açık tutulması göz önüne alındığında, muhtıracılar açısından anlaşılabilir gözükmemektedir.¹⁰³⁴ Üstelik bazı subay ve askeri öğrencilerin de bu unsurlarla aralarında irtibat olduğunun tespit edilmesi, MİT dışında Genelkurmay'a bağlı olarak faaliyet gösterecek bir istihbarat servisinin kurulmasına da yol açmıştı. Ardı ardına yapılan her iki seçimden de AP'nin birinci parti çıkması, üstelik sağ oyların neredeyse toplam oyların % 70'ini bulması karşısında umutsuzluğa kapılan ihtilalciler, ya da karşı cenahın tarifıyla tepeden inmeciler, yoğun bir devrimci örgütlenme çabası içine girmişlerdir. Demirel, bu çabaların temelinde elit-halk çatışmasının yattığını ifadeyle, bir ikazda bulunmayı ihmal de etmeyerek şunları söylemektedir:

Muhtıranın başka destekçileri var: Muhtıraya bizim arkadaşlar katılmamışlardır, yani o 41'ler denen grup. Onlar daha sonra parti kurdular, bizim oyumuzu böldüler 73 seçimlerinde, bayağı böldüler, yüzde 10 böldüler ama muhtıra... Devrimci-Yol vesaire gibi filan birtakım cereyanlar var, o cereyanlar ordunun içerisine girmiş. Bakın, burada çok önemli bir olay var. Bizim demokrasimizde elit, halkı beğenmiyor. Elit, sistemi de beğenmiyor. Yani daha pratik çözümler arıyor, yeni metotlar arıyor, yeni şeyler arıyor ve onları sistemden önce koyuyor orta yere. Şöyle beğenmiyor: Yassıada'da hâkim birisine dedi ki “Otur, otur, cahil oy çoğunluğunun mümessili!” Halkı beğenmiyor adam. Elit, halkı beğenmiyor. Bizim demokrasimizdeki sıkıntı o. Halka kendisini kabul ettirinceye kadar “Bu halk güzel halktır, bunun bir sıkıntısı, bir şeyi yoktur, başka memleketlerin...” “Efendim, cahil halk.” Okumuşluk diyorsan, şimdi yüzde 95'e çıkardık okur seviyesini. Kaldı ki başka memleketlerde, demokrasinin olduğu, yapıldığı memleketlerde okumuşluk diye bir şey yoktu. Amerika Senatosu kurulduğu zaman senatörler okuma yazma bilmiyordu, parmak bastılar şeye. Bütün hikâye, bütün bu kargaşanın içerisinde elitin halkı kucaklaması. Halk da eliti beğenmiyor, halk da beğenmiyor. Yani böyle bir şeyin içerisinde. Bunlar zamanla aşılacak şeyler. Daha çok şehirleştikçe... Yüzde 80 köylü kalamayız. Daha çok şehirleştikçe ve daha çok okudukça, daha çok zenginleştikçe –çok önemli bir hadise- bunların hepsi kalkacak orta yerden ama ben size elli sene evvelini anlatıyorum. Bugün bunlar tümüyle gitmiş değil, sizin de karşınıza gelir bunlar.¹⁰³⁵

Rasim Cinişli, AP'den ayrılan grubu böyle bir harekete sevk etmede başlıca kusurun Demirel'e ait olduğunu belirtmektedir. Üstelik kendisine gelen istihbarata rağmen, hiçbir karşı hamlede bulunmadığı gibi, partisinden ayrılan grubu adeta buna teşvik etmiştir mealinde cümleler sarf etmektedir:

¹⁰³³ İlhan, **Hangi Sol**, s.142.

¹⁰³⁴ Çetin Altan, **Suçlanan Yazılar** (1960'dan Bu Yana Sahte Demokrasi Talanının Çarkları PDM, Marksist Açından Parlamentoda Ne Dedik?), İstanbul: Yaylacık Matbaası, ty s.160.

¹⁰³⁵ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

Süleyman Bey 9 Mart olayını bildiği hâlde, Başbakan, istihbarat avucuna kadar, önüne kadar geldiği hâlde ne Türein Paşayla ne o günkü istihbaratın başındaki Fuat Doğu'yla -bunlar vatanperver, memleketperver insanlar- bunlarla temas edip de 9 Martı gerçekleştirmek isteyen yıkıcı darbeyle mücadele edememiştir, sütre arkasına çekilmiştir, olayları seyretmiştir. Bu yetmiyormuş gibi kendi partisi içinde tasfiyeye gitmiştir, iktidar olmak istememiştir. Kendi partisinin içindeki arkadaşlarını, köşe taşlarını ihraç etmiştir ve gücü azalmıştır. O günün Reiscumhuru Sunay Paşa, Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'ya aynen şunu söylemiştir: “Bu işlerin kökünde Süleyman Bey'e ben çok söyledim. Partini bölme, partini zayıflatma, iktidarın bindiği dalını kesme.” Ama bu işlerin altında Süleyman Bey'in neme lazımcılığı yatar. Tabii, Sabit Osman Avcı'nın hatıratı, herkesin bildiği şey.¹⁰³⁶

9 Mart Hareketinin Önde Gelen Aktörleri

9 Mart hareketinin ilk teşvikçisinin 13 Kasım 1960'taki tasfiyeyle MBK'dan çıkarılarak sürgüne gönderilen Orhan Kabibay olduğu anlatılır. 14'lerden Orhan Erkanlı ve İrfan Solmaz'erle birlikte CHP'den milletvekili olan Kabibay, ara dönemde Erim-Koçuş ikilisini destekliyor; parti içindeki İnönü-Ecevit çekişmesinde İsmet Paşanın safında yer alıyordu. Ecevit'in genel başkanlığa seçilmesinden sonra ise Kemal Satır'la birlikte partiden koparak Cumhuriyetçi Partiyi kurmuştur.¹⁰³⁷ Kabibay, askeri kanattan o dönemde İzmit'te tümen kumandanlığı yapmakta olan Tümg. Celil Gürkan'la temas kurarken, sivil kanattan ilk temas kurduğu isimse Doğan Avcıoğlu'dur. Sonradan, Kabibay, Feyzioğlu'nun Güven Partisiyle birleştikten sonra ilk seçimde fiilen tasfiye olmuştur. Bu kesimin ortak kanaati: 27 Mayıs'a hazırlıksız girildiği bu yüzden devrimin amacından saptırılarak hedeflediği hamleleri yapmadığı yönündedir.¹⁰³⁸

Temel hedef: Ordu içindeki devrimci unsurların bir araya getirilmesiydi. Bu doğrultuda kontenjan senatörü ve yine eski MBK üyesi E. Korg. Cemal Madanoğlu'nun başında bulunduğu ve Madanoğlu Cuntası olarak isimlendirilen bir örgütlenme gerçekleştirildi. Haftalık bir gazete çıkarılarak, hareketin fikri cephesinin hazırlanması kararlaştırıldı. Gazete için sermayenin büyük bir kısmını Cemal Reşit Eyüboğlu koyacak, eski bir MBK üyesi ve 14'ler grubuna dâhil Numan Esin'le, küçük de olsa Coşkun Bölükbaşı isimli bir başka şahıs da hisse sahibi olacaktı. Gazetenin genel yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu, iki numaralı ismi ise bu tip hareketlerde sonraki yıllarda da adı sıkça telâffuz edilen İlhan Selçuk'tur.¹⁰³⁹ Hasan Cemal ve Uluç Gürkan ise gazetenin yazı işleri müdürleriydiler. Gazetenin ve ekibin üçüncü önemli ismi ise İlhami Soysal'dır. İddiaya göre Soysal, Tağmaç'ın selefi eski Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural'ın azmettiriciliğiyle öldürüsiye dövdürülen gazetecidir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁶ Rasim Cinsli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

¹⁰³⁷ Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.290.

¹⁰³⁸ Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer) [El Yazısı İtirafarla], Yayın Yeri, Yayınevi ve Yılı Bilinmiyor, s.24 vd.

¹⁰³⁹ Hasan Cemal'in daha sonra Cumhuriyet gazetesinde de birlikte olacağı İlhan Selçuk hakkındaki kanaatini aktarmanın tam yeridir: “*Cumhuriyet'in geleneksel çizgisinde, İlhan Selçuk'a göre, Batı demokrasisi yoktu, olamazdı. Zaten demokrasi söz etmeyen Atatürk'ün de böyle bir hedefi yoktu. O sadece çağdaş teygahlıktan söz etmişti, demokrasi yoktu Atatürk'ün lügatinde*”. Bkz. Hasan Cemal, **Cumhuriyeti Çok Sevmiştim** (Cumhuriyet Gazetesi'ndeki İç Savaş'ın Perde Arkası), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.226.

¹⁰⁴⁰ Dövülme olayının ayrıntıları için bkz. İlham Soysal, **Sıfıra Sıfır Elden Sıfır**, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969, s.254 vd.

Gizli faaliyetler, Madanoğlu'nun Devrim Genel Kurulu Başkanlığı ile Doğan Avcıoğlu'nun genel sekreterliğinde yürütülüyor; İlhan Selçuk İstanbul, İlhami Soysal ise Ankara sorumlusu olarak çalışıyorlardı. 27 Mayıs'ta olduğu gibi o dönemde de farklı örgütlerle irtibatı olan ancak Madanoğlu Cuntası'nın faaliyetlerine de katılan birçok isim varlığına şahit olunmaktadır. Sivil kanattan, Hıfız Kaçar ile Av. Fakihi Özfakihi bu isimlerden ikisidir. Emekli askerlerden ise o dönemde bu tip faaliyetlerde isimleri en fazla geçenler isimleri yukarıda daha önce zikredilmekle birlikte: Orhan Kabibay, Numan Esin,¹⁰⁴¹ İrfan Solmaz, Mucip Ataklı, Cemal Madanoğlu, Talat Turhan ve Rafet Kaplangı'dır. Numan Esin, 9 Martçılarla olan irtibatını, şu şekilde açıklamaktadır:

Şimdi, yani bu 73'teki hareket, o bir başkaldırma hareketiydi 9 Mart hareketi. O 9 Mart hareketinin içerisine giren genç subaylardan bir kısmı gelip bizden danışmışlardır, fikir alışverişi olmuştur aralarında. Mesela, daha sonra hukukçu olan bir arkadaşımız da var, o da kıymetli bir arkadaş. Yani, böyle 5-6 arkadaşımız var ki bunlar gelip danışıyorlar. Ben olayın içerisinde değilim, zaten bulaşmak da istemiyorum, iş hayatı da buna imkân vermiyor. Çünkü nakliyecilik yapıyoruz biz, bir arabayı yolluyoruz, elli tane araba çalıştırıyoruz, her gün bunlar -burada köprü möprü yok- bekliyor en aşağı yirmi dört saat feribottan geçmesi...¹⁰⁴²

Bu isimlerin ordu içine sirayet etme gayretlerini yürütürken aslında giriştikleri hareketin başında Gürler-Batur ve Kayacan'ın bulunduğu yönündeki iddialar mesnetsiz değildi. Hava Kuvvetlerinde Muhsin Batur'un bilgisi dâhilinde yapılacak, ihtilâl sonrası anayasası başta olmak üzere, hazırlıkların son hızla ilerlediği iddia edilmektedir. Batur'un tek tereddüdü, Faruk Gürler'in, başında bulunduğu Kara Kuvvetlerine hâkim olamamasıdır. Nazlı Ilıcak'la yaptığı bir mülakatta Batur, bu endişesini şu sözlerle belirtmektedir: “Kara Kuvvetlerinin tümüyle katılmadığı hareketin içine, bir Hava Kuvvetleri, bir Deniz Kuvvetleri Komutanı girer mi? Girerse mantık dâhilinde mi hareket etmiş olur? Ordu çarpışır”.¹⁰⁴³

Batur, ordunun ana motoru olan bu kuvvetin dışında olduğu bir ihtilâl girişiminin başarısından kuşkuludur. Bu nedenle alttaki kaynamayı kontrol altında tutarak olası emir-komuta zincirindeki bir kırılmanın önüne geçmeye çalışmaktadır. 9 Mart'ta Hava Kuvvetlerinde yapılan son toplantıda alınan erteleme kararı, ordu içindeki doğrudan müdahale yanlıları için tam anlamıyla düş kırıklığıydı. Gürler, toplantıdaki zevatı ikinci plana atarak 10 Mart'ta toplanacak Genişletilmiş Komuta KONSEYİ toplantısına kadar beklenmesi kanaatinde olduğunu açıklayarak konuyu kapatıyordu. Olayın köşesinde veya bucağında bulunmayan tek isim ise ne ilginçtir ki Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'tır. Tağmaç, toplantı sonrasında, bir anlamda gergin bekleyiş içinde bulunan tabana, hissiyatlarının aynı olduğu mesajını veren bir açıklamayla hitap ediyordu: “Maksat Ordunun Sabrını Taşımak”.¹⁰⁴⁴ Demirel ise 9 Mart hareketine dair şunları söylemektedir:

Şimdi, 9 Martta ne olmuş Türkiye'de? Biraz evvel arkadaşımız sordu. 9 Martta toplantı var ve benim haberim var bu toplantılar yapıyor. Ben, Cumhurbaşkanına gittim, dedim ki: “Birtakım kokular geliyor burnuma.”, “Sen merak etme, Memduh Paşa onun başında.” dedi, “Merak etmeyeyim de tedbir almamız lazım, tedbir alabilecek durumda da değiliz çünkü...” dedim. Bu konuşmalar tümünde oluyor, 28'inci Tümen ve büyük bir kütleye sirayet etmiş

¹⁰⁴¹ Numan Esin, 27 Mayıs'tan sonra Bayar'ın köyü Umurbey'e gittiğinde halka, “Sizler oğlu suç işlemiş bir baba durumundasınız” şeklinde hitap eden ihtilalcidir. Bkz. “Esin, Bayar'ın köyünde konuştu”, **Akşam**, 27 Eylül 1960.

¹⁰⁴² Numan Esin'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13]

¹⁰⁴³ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.145.

¹⁰⁴⁴ **Milliyet**, 11 Mart 1971.

konuşmalar. Hiçbir şeyi beğenmiyorlar, yani sistemi beğenmiyorlar, kalkınmayı beğenmiyorlar, devrim arıyorlar, devrim içinde devrim. Sonra, bu Faruk Paşa, Muhsin Paşa da bunların yanında görünüyor. Sonra, 9'u bu. 10'uncu gün sabahleyin Faruk Paşa ile Muhsin Paşa bunlardan koparılıyor kendi iç bünyelerinde. Oradaki hesap da Faruk Paşanın sonra Cumhurbaşkanı olma hesabıdır ve gene burada söylüyorum... Şöyle mutabık kalıyorlar ki: Hükümet gitsin, biz o zaman bundan vazgeçelim. Sunay'a geliyorlar, o da "Ne yapalım?" diyor ve bana Fuat Paşa'yı gönderiyor. Ben de Fuat Paşa'ya dedim ki: "Dün konuştuk Cumhurbaşkanıyla 'Sen hiç merak etme, ben onları takip ediyorum.' dedi. 'İstifa etsin.' Nasıl istifa edeyim? 'Hastayım, bir şeyler desin.'" demiş. Dedim ki: "Bakın, bu işler yarım yamalak lafı kaldırmaz, zor bu işler. Ben hasta falan değilim." Neyse ne. İş bittikten sonra ben arıyorum, çıkmıyor, çıkmıyor telefona. İş bittikten sonra bulabildim "Ne yapalım?" dedi. Sonra biz kendi yolumuza gittik, kavgamız neyse onu yapmaya devam ettik netice itibarıyla. O sol bir harekettir onu yazıyorlar, çiziyorlar zaten. Eğer, olabilseydi belki, günahını almayalım, öldüler gittiler de Batur ve Gürler'in çok büyük rolü vardı o işte.¹⁰⁴⁵

Doğrudan doğruya yönetimin ordunun eline alınması kararının ithamkâr bir muhtırayla geçiştirilmesi hikâyesi hakkında pek çok yoruma rastlanmaktadır. Bunlardan zikredilmeye değer ikisinden ilki şuydu: Bir kere aralarında tam anlamıyla ortak kanaatin olduğu bir yüksek komuta konseyi yoktu. Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler tereddüt içindeydi, altında çalışan Korg. Hayati Savaşçı ile Korg. Atif Erçikan gibi iki ismin bile, ona tam olarak tabi oldukları söylenemezdi. Batur'un yorumuna göre Gürler'in mütereddit olması bu açıdan gayet anlaşılabilir bir durumdu. Bu isimlerden Erçikan'ın ses kayıt cihazıyla toplantılara katıldığı, havanın ılık olmasına rağmen sanki bu cihazı gizlemek istercesine uzun ve kalın bir paltıyla konuşmalara iştiraki, istihbarat toplamak için içeriye sızan biri olduğu intubamı yaratmakta, hakkındaki iddialar bugüne kadar tartışılmaktadır.

İstanbul'da 1. Ordu Komutanlığında bulunan Org. Faik Türün faktörü de ihmal edilemezdi. İzmit üzerinden İstanbul ile koordinasyonu yürüten Tümğ. Celil Gürkan'ın Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Başkanlığına atanmasıyla birlikte yerine tayin edilen Tuğğ. Ömer Lütfi Erol'un, devrimden sonra Türün'ün yerine bu göreve getirileceği haberleri Türün'e kadar ulaşmaktadır. Bu tip atamalarla olası bir darbenin neticesinde ordu içi hiyerarşinin bozulacağı endişesi tüm üst komuta kademesini sarmaktadır. Hele Orgeneral olan Türün'ün yerine bir tuğgeneralin atanmasının tasarlanması sadece Türün'de değil ordunun tüm orgenerallerinde endişe yaratmaktadır.¹⁰⁴⁶

Alt kademelerde kurulan ilişkinin gitgide ordu komuta kademesinin üst noktalarındaki neye sirayeti söz konusu olmaya başlamıştır. Alttaki kaynamanın kısa bir müddet sonra gerekli liderliği başlarında göremedikleri takdirde hiyerarşiden bir kez daha çıkma temayülü içine girmesi tehlikesi, aslında müdahaleci komutanları endişelendiren başlıca mesleiydi. 27 Mayıs ve sonrasında meydana gelen hiyerarşiden sapma eğilimleri içinde pişmiş olan komutanlar durumun vahametini kavramışlardır. Ya bu kaynama karşısında sessiz durup inisiyatifleri dışında geliyecek bir darbenin dışında kalarak tasfiye edilecekler; ya da sürece müdahil olarak kendilerinin de rahatsız oldukları gidişat karşısında daha yumuşak bir geçiş dönemini tatbik edeceklerdi. Alttan gelen zayıfın de sebebi olarak ekonomi politik bir açıklama getiren Kürkcü, şunları söylemektedir:

¹⁰⁴⁵ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁰⁴⁶ Erol, bu planın kesinlikle yalan olduğunu, orduyu mahvedecek böylesi bir rütbe tecavüzü isnadının tamamen iftira olduğunu belirtiyor, bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.327 vd.

Ama bunun bir başka uzantısı da Silahlı Kuvvetler içerisinde, Silahlı Kuvvetlerin tabanında, hem genç subaylar arasında hem astsubaylar arasında bir sosyal uyanışın ortaya çıkmış olmasıydı. Türk Silahlı Kuvvetleri NATO'ya girdiği gündən beri, Amerikan harp doktrinlerine göre eğitilen, ona göre üst kademesi şekillenen ve sermaye ilişkileri Türkiye'de kök saldıkça, ordunun üst tabakasının bu sermaye ilişkilerine OYAK vasıtasıyla dâhil edildiği, memurların, yüksek bürokrasinin MEYAK vasıtasıyla dâhil edilmeye çalışıldığı bu yeni sosyal ilişkiler sürecinde ordunun altı, üstünden ayrı düşünmeye başladı. Şimdi, ben o nedenle bugün Türkiye'de çok konuşulan bu “Genç subaylar rahatsız değil.” tartışmalarının o günkü gerçekliğinin bugünkünden çok farklı olduğunu düşünüyorum. Çünkü o gün, evet, iktidarı ele geçirmek bakımından bir parlamentere yoldan söz etmeseler bile bir ekonomik program olarak, ordunun alt kademesinde yer alan genç subaylar, Amerika Birleşik Devletleri'nin tahakkümüne karşı, sermaye hâkimiyetine karşı, halk sınıflarının yoksulluğuna karşı bir itirazın askerce ordu içerisinde seslendirildiği bir itiraz dinamiğiydi. Bu bir yukarıdan aşağıya, Latin Amerika usulü bir saray darbesinin ima ettiğinden çok daha fazla bir halkçı retoriğin o zaman olduğunu görebiliriz. İkincisi, astsubaylar zümresi -ki ben onlara ordunun proletaryası derim- onlar da ilk kez Türkiye'de halk talepleriyle sokaklara çıktılar. Muhsin Batur'u avaz avaz bağırıttılar “Kanlarınızın arkasına saklanmayın.” diye. Oysa kanlarının arkasına saklanmıyorlardı, kanlarıyla beraber, çocuklarıyla beraber Ankara sokaklarında, sivil giyinmiş astsubaylar ücret, hak, eşitlik, ayrımcılıktan kurtulmak için mücadele ediyorlardı. Bunlar hiç alışlageldik tablolar değildi. Bir bütün olarak tabloya baktığımızda, hayatları ve özgürlükleri için hâkimiyet sahipleriyle eylemler olarak tartışan bir insanlar topluluğunun, Türkiye'nin kırlarını ve şehirlerini bir uçtan öbür uca kat ettiğini görebiliriz.¹⁰⁴⁷

Hadiseler esnasında isimleri en çok geçen üst düzey komutanlar ise şunlardır: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensip Daire Başkanı Tüm. Celil Gürkan, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Teknik Dairesinde görevli Tuğ. Vedii Bilget, Tuğ. Ömer Çokgör, Hv. Tuğ. Aydın Kırıçoğlu, Tüm. Şükrü Köseoğlu ve Tuğ. M. Ali Akar. Planlar programlar yapılmış, ihtilâlden sonra kurulacak hükümet ve devrim meclisinde kimler yer alacak, çalışmalar nasıl yapılacak, devrim konseyi nasıl işleyecek, hepsi planlanmıştır. Buna göre darbe sonrasında Cumhurbaşkanlığına Faruk Gürler, Başbakanlığa Muhsin Batur, Başbakan Yardımcılığına Celil Gürkan, Genelkurmay Başkanlığına ise Korg. Atif Erçikan getirilecekti. Gürler; Selim Bey, Batur; Yavuz Bey; Gürkan; Nuri Bey, Erçikan ise Erci Bey rumuzunu taşıyorlardı.¹⁰⁴⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi asıl kaynama genel olarak daha alt rütbeli ekipten geliyordu, bu da doğal olarak üst komuta kademesinde endişe yaratıyor; ihtilâl sonrası bertaraf edilecekleri korkusu hâkim olmaya başlıyordu. Bu nedenle emir-komuta zincirinin cari olduğu bir kurumda, mecburiyetten hâsıl olan bir takım fiili yapılanmalar ihdas edilir olmuştur. İçinde 12 Eylül darbesinin o zamanki rütbesi korgeneral olan liderinin de bulunduğu Genişletilmiş Komuta Konseyi ismiyle toplantılar tertip edilmeye başlanmıştı. Bu toplantıları tertip eden

¹⁰⁴⁷ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹⁰⁴⁸ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s.233. Bu eserin kritik edildiği bir çalışma için bkz. Cengiz Sunay, “*Muhsin Batur'un Anılarında 27 Mayıs, 12 Mart ve Sonrası*”, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 2009, Sayı: 25, 257–278.

isim dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'du. Toplantıya orgeneral-korgeneral rütbesini haiz komutanlar katılıyordu.¹⁰⁴⁹

Biraz önce temas edildiği gibi, sorun iki temel noktadan kaynaklanıyordu: Birincisi düzenin normal işleyişine karşı hiçbir müdahalede bulunulmazsa alttan gelecek tazyik karşısında tutunabilecekler miydiler? Diğeri, eğer bir müdahalede bulunulursa, tabanla daha çok iritibat halinde olan ve tutulan Celil Gürkan, Vedii Bilget gibi daha alt rütbeli generaller tarafından tasfiye edilebilirler miydi? Yine yukarıda değinildiği gibi, 27 Mayıs tecrübesinden geçen komutanların, o dönemdeki MBK toplantılarında, içeride bulunan üyeler arasında yüzbaşlar bile bulunurken, toplantının yapıldığı salonun kapısında elinde makineli tüfekle nöbet tutan albayların oluşu, hafızalarındaki tazeliğini korumaktaydı.¹⁰⁵⁰

Askeri Müdahalenin Yön Değiştirilmesi: 9 Mart'a Karşı 12 Mart

Komutanlar tarafından, hiyerarşi dışı bir darbenin önlenmesi için şöyle bir tedbir düşünüldü: Doğrudan müdahale yerine sert tonlu bir muhtıra verilecek; işbaşındaki hükümet istifaya zorlanacak; tarafsız biri başbakanlığa getirilecek ve özlenen reformlar peyderpey yapılacaktı. Böylece 9 Mart 1971 günü, idareyi doğrudan ele almayı hedefleyen genç ekip frenlenerek hem gidişat karşısında hiçbir şey yapılmadığı yönündeki rahatsızlık giderilirken; hem de rahatsızlıkların merkezi konumundaki hükümete işten el çektirilmiş olacaktır. 9 Mart hareketi hakkında Ertuğrul Kürkçü'nün şu yorumu önemlidir:

12 Mart Muhtırası, bu 1970 yazından 1971 baharına kadar geçen süre içerisinde olgunlaştı. Bir bütün olarak baktığımız zaman -hikâyeyi herkesin de bildiğini tahmin ediyorum- aslında 12 Mart Muhtırası demin sözünü ettiğim bu orta kademe generallerin 8 Mart'ı 9 Mart'a bağlayan gece yapmaya kalkıştıkları ama başaramadıkları darbenin Genelkurmay Başkanı tarafından yumuşatılarak düzenin içerisine entegre edilmesi hâlidir diye özetleyebilirim. Bu 8–9 Mart darbesine girişenler Türk Silahlı Kuvvetlerinin şöyle bir geleneği olduğunu göz önünde tutarak Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşisini yansıtan bir düzene darbelerini sokmazlarsa ordunun tümlüğünü sağlamayacakları endişesinden ya da bu gelenekten hareketle planlarını kuvvet komutanlarına taşıdılar, eldeki bilgilere göre böyle oldu. Memduh Tağmaç dışında özellikle Muhsin Batur ve Faruk Gürler -Deniz Kuvvetleri Komutanının adını bile hatırlamıyorum,¹⁰⁵¹ demek ki o zaman o kadar önemli değildi ve Jandarma Komutanı o zaman üst komutanlar arasında sayılmıyordu- bu iki komutan, bu darbe girişimini haber aldıkları an aslında kendilerini aşan, kendilerinin örgütlemeyeceği, kendilerinin planlarından çok daha radikal, -çünkü kendileri NATO'cudurlar- NATO'cu olmayan, NATO ilişkilerini sorgulamayı hedefleyen ve radikal bir millileştirme programına sahip olduklarını gördükleri bu hareketi bastırmak için Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'la anlaşma yoluna gittiler.¹⁰⁵²

Müdahalenin bu şekilde olmasının ekonomi politik sebepleri de bulunmaktadır. Muhtıranın dış boyutunun bu cephesiyle ilgili bir yoruma göre: “Gelişmekte olan ülkeleri borçlarını ödemeye zorladılar. Bunun için tek şart ‘çece dönük büyüme’ modelini bırakarak, dışa

¹⁰⁴⁹ Batur, Anılar ve Görüşler, s.277.

¹⁰⁵⁰ Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975. s.138.

¹⁰⁵¹ Celal Eyiçoğlu.

¹⁰⁵² Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

açılmaktı. Döviz kazanmaktı. Türkiye bu değişime direndiği ve ithal ikamesinde ısrar ettiği için 1971 darbesi oldu”¹⁰⁵³ denilmektedir.

1970 devalüasyonu ile iktisâdî sahada baş gösteren krizden çıkış yollarının arandığı, iç ve dış meselelerin gitgide daha çetrefil hale gelmeye başladığı bu evrede, parlamentonun kapısına kilit vurulmasının doğru olmayacağı, böylesi bir girişimin yeni hükümetin meşruiyetini zedeleyeceği telkinleriyle, doğrudan müdahale yerine dolaylı bir müdahaleyle yetinilmesi kararına varılmıştır. Söz konusu kur ayarlamasıyla ilgili Hasan Celal Güzel’in yorumu ise şöyledir:

Oradaki ilk devalüasyon meselesiydi. Rahmetli Turgut Bey Müsteşardı. O zaman 10 Ağustosta çok başarılı bir devalüasyon yapıldı. Neticede, bu devalüasyon neticesinde, 1971 Muhtırasına rağmen ilk sıralarda ve bir de birinci petrol krizine rağmen -1971- Türkiye’de belirli bir istikrar vardı ekonomide ve ekonomi dibe vurmadı bu defa. Sonradan, 12 Marttan sonra -çabuk seçim yapıldı biliyorsunuz, 73 seçimleri- bir nevi istikrar ve denge kuruldu. İşte CHP-MSP koalisyonu yapıldı. Ondan sonra da gene bildiğiniz gibi milliyetçi partiler topluluğu, MC koalisyonları yapıldı ve o sırada Sayın Ecevit’in siyasi başarısı da oldu ama buna rağmen iktidara gelemedi. Sonunda, 1978’de meşhur transferlerle hükümeti kurdu.¹⁰⁵⁴

Bu noktada 9 Mart olayı ile ilgili farklı görüşlere değinmek gerekir İddialara göre 11 subay 9-10 Mart gecesi ihtilal yapmayı planlamışlar ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları tarafından planlarını ertelemeye ikna edilmişlerdir.¹⁰⁵⁵ Batur 9 Mart’taki müdahale için “Müdahale zamanı gelmiştir. Hazırlanan plana göre Gürler devlet başkanı, ben de başbakan olacağım, en kıdemli komutan olarak kendisinin emrini bekliyoruz”¹⁰⁵⁶ demiştir. Hasan Cemal’e göre darbe muvaffak olsaydı Avcıoğlu Başbakan, Uğur Mumcu Gençlikten Sorumlu Bakan, Altan Öymen Basın-Yayıncıdan Sorumlu Bakan ve Hükümet Sözcüsü, Türkiye Öğretmenler Sendikası Başkanı Fakir Baykurt Millî Eğitim Bakanı, Mümtaz Soysal Dışişleri Bakanı ve İlhami Soysal da MİT Başkanı olacaktı.¹⁰⁵⁷

Başka bir yaklaşıma göre 1965’lerden başlayan ordu içi örgütlenme, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur’la Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler’e kadar uzanmış ve Batur’un Hava Kuvvetleri Komutanlığı binası genç subayların “devrim karargâhı” haline gelmişti. Bu gruptan radikal darbenin beyin takımı olarak tanımlanan Tümgeneral Celil Gürkan, Hava Tuğgeneral Aydın Kirişçiöğlü ve Tuğamiral Vedii Bilget Batur ve Gürler’i endişelendiriyordu. Bunun üzerine iki kuvvet komutanı durumu Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’a bildirmiş ve böylece 9 Mart tarihli darbe girişimi engellenmiştir.¹⁰⁵⁸

Bir başka iddiaya göre 9 Mart günü Org. Batur’un evinde yapılan toplantıda müdahale kararı alınmıştı. Bu toplantıya Cumhurbaşkanı Sunay katılırken Genelkurmay Başkanı Org. Tağmaç katılmamıştır. Ertesi gün Yüksek Askerî Şura Salonunda yapılan Genişletilmiş Komuta

¹⁰⁵³ Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001, s.106.

¹⁰⁵⁴ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00-14.08].

¹⁰⁵⁵ Hale, **a.g.e.**, s.162.

¹⁰⁵⁶ Orhan Erkanlı, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1982, s.184.

¹⁰⁵⁷ Cemal, **a.g.e.**, s. 251.

¹⁰⁵⁸ Nazım Alpman, “27 Yıl Sonra Aynı Tartışma” **Milliyet**, (12 Mart 1998).

Konseyi toplantısında müdahale ile muhtıra tartışılmış ve Org. Batur ile Org. Gürler arasında darbeden sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağı konusunda anlaşmazlık çıkması üzerine ittifak bozulmuştur. Bu iddiaya göre 12 Mart herhangi bir darbe olmaktan öte, 9 Mart cuntasına karşı girişilmiş bir operasyondur. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Batur'un son anda saf değiştirmesi üzerine, 9 Mart 1971'de yapılması planlanan "sol darbe" önlenmiş, ipler tamamen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın eline geçmiştir.¹⁰⁵⁹

Bu görüşlerden sonra olayın nasıl gerçekleştiğine bakmakta yarar vardır. 9 Martçılar tarafından hazırlanan darbe planına göre genç subaylar Tümgeneral Celil Gürkan'ın, Tuğgeneral Aydın Kirişcioğlu'nun ve Tuğamiral Vedii Bilget'in komutası altında harekete geçeceklerdir. Ordunun içindeki genç subaylar, özellikle Hava ve Deniz Kuvvetlerindeki devrimci subaylar, hiyerarşi içinde bir girişim yanlısı olmuşlardır. 9 Martçılar, böyle bir noktadan harekete girişmiştir. 9 Mart günü Hava Kuvvetlerinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda aktif bir girişimin stratejisi tayin edilmiştir. Toplantıya hiyerarşinin, genç subaylar tarafından kabul edilen ayakları katılmışlardır. Toplantıda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in¹⁰⁶⁰ emrindeki grup, darbe önerisini ortaya atmıştır. Ancak Faruk Gürler, bu öneriye karşı çekingen davranmıştır. Öneriyi ileri sürenler, komutanlar katında kızgınlığa neden olmuşlar ve birden hareketin yön değiştirmesine ve 12 Mart Muhtırası'nın verilmesine ortam hazırlamıştır.¹⁰⁶¹ Bu önemli toplantıyı 9 Mart tarihli toplantıda olanları Muhsin Batur¹⁰⁶² şöyle anlatmaktadır:

Mart'ın ilk haftası sonunda silahlı kuvvetlerde tansiyon gittikçe yükseliyordu. Ankara'ya Türkiye'nin çeşitli yörelerinde görev yapan kolordu ve ordu komutanları çağrı üzerine gelmeye başlamışlardı. Faruk paşa (Gürler) telefon ederek benim karargâhıma yanında bazı generallerle gelmek istediğini bildirdi. Toplantıdaki kara generalleri tarafından yapılan konuşmalardan anladığım kadarı ile belirli kişiler ve birlikler hazırlık durumuna geçmişlerdi, eylem için düğmeye basmak yeterliydi... Faruk Paşa oldukça sinirli ve heyecanlıydı, ama direktifini verdi, 'Hiçbir harekete tevessül edilmeyecek, varsa hazırlıklar durdurulacak, yarın genişletilmiş komuta konseyi toplanıyor, orada alınacak karar beklenmelidir.' dedi ve toplantı bitti... 9 Mart ne idi, ne değildi? Sonraları çok konuşuldu, çok yazıldı. 'Bir darbe girişimi toplantıydı.', 'Bir darbe girişiminin durdurulduğu toplantıydı.' denildi... 9 Mart'ın ne olduğunu kısaca özetlemek gerekirse; eğer alttan bir hareket komutanlara rağmen yapılmak istense idi, yapılırdı. Başarılı mı yoksa başarısız mı onu olaylar gösterirdi."¹⁰⁶³

Aynı günlerde komutanlar, özellikle Gürler; Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a durumu açmıştır. Faruk Gürler, Memduh Tağmaç ittifakının sonucu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay durumu kontrol altına almıştır.¹⁰⁶⁴ 9 Mart darbesi gerçekleştirilmemiştir ancak üç gün sonra emir komuta zinciri içerisinde 12 Mart muhtırası gerçekleşmiştir. Aralarında Muhsin Batur, Faruk Gürler'in de bulunduğu dört komutan 12 Mart Muhtırası'nın altına imzalarını atmışlardır.

¹⁰⁵⁹ Ahmet Kekeç, "Cunta Savaşları 2", **Yeni Şafak**, 13.3.2000.

¹⁰⁶⁰ Faruk Gürler, 1973-1974 tarihleri arasında Kontenjan Senatörlüğü yapmıştır.

¹⁰⁶¹ Altuğ, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a...", s.290-291.

¹⁰⁶²Muhsin Batur, 8 Haziran 1974'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı. Senatörken CHP'ye geçmiştir.

¹⁰⁶³ Batur, **a.g.e.**, s.278-279.

¹⁰⁶⁴ Altuğ, Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, 2. Bs, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991,s.291.

Muhtıra bizzat Batur tarafından kaleme alındı. Metin mevcut şikâyetleri sıralıyor, durumdan parlamento ve hükümetin suçlu bulunduğu belirtilerek anayasanın öngördüğü reformların yapılmayışi eleştiriliyordu. Üç maddelik muhtıranın son maddesinde ise, “Silâhlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır” şeklindeki İç Hizmet Kanunu referans verilerek idarenin doğrudan doğruya ele alınacağı belirtilmektedir. Basın, muhtırayı, son maddesini öne çıkararak manşetlerine taşıyordu: “Ordu Ültimatı Verdi: Hükümet Çekilsin, Milli Hükümet Kurulmazsa Ordu İdareye El Koyacak”.¹⁰⁶⁵

Muhtıranın tam metni şöyledi:

Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir.

Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almayı kararlaştırır. Bilgilerinize...

Muhtıraya Yönelik İlk Tepkiler

Muhtıradan, dönemin Başbakanı Demirel'in saat 13.00'daki radyo haberleri vasıtasıyla haberdar olduğu söylenmektedir. Resmî olarak muhtırayı tebellüğ edip ısrarla Cumhurbaşkanını Cevdet Sunay'la temasa geçmeye çalıştığı ancak Sunay'ın böyle bir görüşmeden kaçındığı anlatılmaktadır.¹⁰⁶⁶ Diğer bir görüşe göre ise; Sunay, başlangıçta dönemin MİT Müsteşarı Korg. Fuat Doğu aracılığıyla muhtıranın ilânından iki saat önce, Demirel'e sıhhi sebepler göstererek çekilmesini tavsiye etmiştir. Oysa Demirel, mecliste güvensizlik oyuyla düşürülerek giderse, demokratik rejim içinde çekilmiş olacağını, bunun da bir darbe ipoteğini ortadan kaldıracığını umuyordu.¹⁰⁶⁷ Lâkin Sunay, bunun mümkün olmadığını, şu ibret verici cümleyle özetliyordu: “Beni de devreden çıkardılar, Süleyman Bey”.¹⁰⁶⁸

Dönemin Başbakanı *Süleyman Demirel*, muhtıraya karşı neden direnmeyi denemediği şeklindeki komisyonumuzca sorulan bir soruya şu cevabı vermektedir:

¹⁰⁶⁵ **Hürriyet**, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskı).

¹⁰⁶⁶ Hulusi Turgut, **Demirel'in Dünyası** 1. Cilt (Bir Liderin Doğuşu 1924-1962; Bir Liderin Yükselişi 1962-1971), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992, s.461.

¹⁰⁶⁷ Turgut, **Demirel'in Dünyası** 1. Cilt (Bir Liderin Doğuşu 1924-1962; Bir Liderin Yükselişi 1962-1971), ss.461-462.

¹⁰⁶⁸ Arcaayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971** (Cüneyt Arcaayürek Açıklıyor-5), s.364.

Mesela 12 Mart muhtırasını getirdi, adam Mecliste okudu –kimseyi kötölemek için söyleyemiyorum- 1 kişi buna itiraz etti.¹⁰⁶⁹ Yani şimdi burada ve halkın temsilcileri ne ölçüde bu işin içerisinde mukavemet yapıyorlar veyahut da yapmıyorlar, âdeta bu işi teşvik mi ediyorlar, yoksa ses çıkarmamak suretiyle -onu başta söyledim- bu aşılın mı isteniyor?¹⁰⁷⁰

Muhtıra, hükümetin yanı sıra Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisine de tebliğ edilmeye çalışılmıştı. Lakin 27 Mayıs darbesi esnasında Hava Kuvvetleri Kumandanı olan ve darbeye bir kuvvet kumandanı olarak katılma teklifini geri çeviren ve bu nedenle bizzat Cemal Madanoğlu tarafından Harbiyelilere tevkiif ettirilen,¹⁰⁷¹ Senato Başkanı Tekin Arıburun’un cevabı yine sert olmuştur. Arıburun, aralarında, ismi kontrgerilla yapılmasıyla anılacak olan Memduh Ünlütürk’ün de bulunduğu TSK’nin üç kuvvetinin temsilcilerinden oluşan heyetin muhtıra tebliğini geri çevirdiği gibi gelenlere şu ikazda bulunuyordu: “27 Mayıs’ın sancısı hâlâ sürüyor. Böyle davranışlar Türk Silahlı Kuvvetlerine yaramaz”.¹⁰⁷² Muhtıra Senatoda okunduktan sonra Senato Başkanı Tekin Arıburun, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvetler Komutanlarının muhtıradaki ileri sürdükleri ithamlara Parlamentonun ve bilhassa Cumhuriyet Senatosunun muhatap olamayacağına dair bir görüş dile getirmiştir. Muhtıradaki “tutum, görüş ve icraatı ile Parlamentonun”, yani dolayısıyla Cumhuriyet Senatosunun da, “yurt içinde anarşiye ve kardeş kavgasına sebebiyet vermiş olduğu” ve “kamu ümidini yitirmiş olduğu” ithamı atfedildiğini, Cumhuriyet Senatosunun tutum ve icraatının Anayasa’ya uygun olarak devam ettirildiğini, Senatodun bu ithamlarla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁷³ Bu sunuş üzerine özellikle CHP sıralarından Arıburun’a şiddetli bir şekilde tepki gösterilmiş, söylenenlerin Başkan’ı bağladığı, bu görüşlerin Senatoyu bağlamadığı, Başkan’ın derhal istifa etmesi gerektiği dile getirilmiştir.¹⁰⁷⁴ MBG ise muhtıraya destek veren bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride: “Bütün uyarılara rağmen iktidarın rejimi bu noktaya getirmiş olmasından büyük üzüntü duymaktayız. Silahlı Kuvvetlerimizin bu devrimci isteklerini, Parlamentonun basiretle değerlendirecek gerçekleştireceğini umuyoruz” denilmiştir.¹⁰⁷⁵

Muhtıradan sonra bir önceki müdahalenin mimarlarından tabii senatörleri temsilen ilk açıklama Mucip Ataklı’dan gelmiştir. Ataklı, muhtırayı “hukuki ihtilal” olarak nitelemiş, “bunu 1963’ten beri söylüyoruz” diye eklemiştir. Ataklı’nın 1963 yılında ortaya attığı “hukuki ihtilal” tezinde; Kemalist düşünceler dışındaki zihniyetleri tasfiye ederek muhalefeti yasaklayan hukuki bir ihtilal teklifinde bulunmuştur: “Memleketin rejimine parlamentonun sahip çıkmasını, devrimcilğe sosyal ve ekonomik sorunlara eğilmesini bildirdik, bunlar yanlış yorumlandı. Bunları söyleyen bizler ve arkadaşlarımız hakkında türlü şeyler söylendi. Bugün bu duruma gelindi.”¹⁰⁷⁶

Sunay’la görüşme çabaları, uzun bir uğraştan sonra gerçekleşen ancak umduğu desteği bulamayan Demirel, hükümetin istifasını içeren mektubu Cumhurbaşkanlığı katına ulaştırırken, mevcut muhtırayı demokrasi anlayışıyla bağdaştıramadığı için istifa ettiğini

¹⁰⁶⁹ Hasan Korkmazcan.

¹⁰⁷⁰ 9’uncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁰⁷¹ Hekimoğlu, **27 Mayıs’ın Romani**, ss.153–154.

¹⁰⁷² Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Haçer), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001, s.140.

¹⁰⁷³ **CSTD**, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373.

¹⁰⁷⁴ **CSTD**, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373-375.

¹⁰⁷⁵ **Milliyet**, 14.4.1971, s.1.

¹⁰⁷⁶ **Akşam**, 13.3.1971, s.1.

belirtmekle yetiniyordu. Demirel'in 12 Mart Muhtırasına ilişkin olarak bugün yaptığı yorum ise şöyledir:

12 Mart diye bir olayın olmasına sebep yok ama oldu. İşte siyaset bu, siyasetin cilvesi. Altı sene hükümet olmuş, tek parti hükümeti, ülke şantiyeye dönmüş, bir taraftan İstanbul Köprüsü, bir taraftan Keban Barajı yapılır hâlde, bir taraftan Türkiye'nin her tarafında fabrikalar, tesisler yapılıyor, üniversiteler açılıyor, yüzde 7 kalkınma hızı, yüzde 5 enflasyon ve kimsenin şikâyeti yok. Zaten, bu elli senenin içerisinde aşağı yukarı en iyi dönem Demokrat Parti devridir, 6,5 gibi. Ondan sonra gelen devir de yüzde 6'yla o dönemdir. Şimdi, geliyor size kumanda heyeti muhtıra veriyor, diyor ki: "Parlamento ve hükümet süregelen tutum ve davranışlarıyla memleketi uçurumun kenarına getirdiler, Atatürk'ün istediği reformları yapmadılar, anayasanın istediği şeyleri yapmadılar. En kısa zamanda bu hükümetin gidip yerine güvenilir kişilerden kurulu bir hükümet gelmesi. Bu yapılmadığı takdirde İç Hizmet Talimatı'nın işleyeceği, tarafımızdan böyle bir hükümet kurulacağı..." diye. Peki, yani siz ne zamandan beri hükümet kuruyorsunuz ki? Bu siyasi rejim. Siyasi rejimin içerisinde teknişyen hükümeti yok. Oraya, hükümete gelen bakanı beğenmiyor. Ya, o bakan da bu ülkenin çocuğu. Okuma yazması yok, yani iyi okumuş değil. Pekâlâ, işte avukat, doktor memlekette bulunan insanlar bunlar. Bunun tahsili mahsili hepsi böyle. Şimdi, düşündük taşındık ki Cumhurbaşkanı dedi ki: "Beni aştılar." Nereye gideceğiz? Hükümet, gelin, kardeşim, bizim yapacağımız bir şey var: "Ey Genelkurmay Başkanı, gel, bizi al buradan." O zaten almayı kafaya koymuş. Biz dedik ki: "Ya, bu Parlamento'yu biz kapattırmayalım. Parlamento açık dursun, biz burada birtakım işleri gene yaparız." Benim yaptığım en önemli hadiselerden birisi o Parlamento'yu kurtarmaktır. "O şapka'yı aldı, gitti." diyor ya adam. Yani ben giderken telaşla şapka'yı bırakacak hâlim yoktu ki. Şapka benim öz şapkam yani. Kime bırakacağım yani? İşin şakası.¹⁰⁷⁷

Muhtıra sonrası yaşanacaklardan bihaber kimi sol çevrelerin ilk tepkisi olumludur. Sağ ise, seçimle geldiği iktidardan bir kez daha süngü zoruyla uzaklaştırılışının burukluğu içindedir. Muhtıraya karşı CHP'de ise güçlü bir muhalif ses yükselmektedir, CHP Genel Sekreterliği vazifesini yürüten Bülent Ecevit, görevinden istifa ederken aslında, muhtıranın kendisinin temsil ettiği ortanın solu hareketine karşı yapıldığı iddiasını dile getirmektedir.¹⁰⁷⁸ Ecevit bu tepkisini daha sonra açıklarken olaya doğru teşhis koyduğunu belirtiyor; 12 Mart sonrası sola karşı gösterilen sert tavrı beklediğini söylüyordu ancak muhtıranın hedefine ulaşamamasının sebebinin toplumun demokrasiyi artık özümsemiş olmasına bağlıyordu.¹⁰⁷⁹ Demirel ise darbecilere hesap sormak bir yana direnme azmini bile bulamadığı yönündeki eleştirileri bugün, şöyle cevaplamaktadır:

Şimdi "Darbecilerden niye hesap sormadınız?" diyorsunuz. Neyle soracaktım hesabı? Kiminle? Hangi Cumhurbaşkanıyla, hangi Parlamento'yla? Hangi mahkemeye, neyle soracaktım? Siyaset imkân sanatıdır, her şeyi yapamazsınız ama ben dayandım. Bakınız, ben darbecilere "Aferin" mi dedim? Ama ben yine geldim. Yani 71 muhtırasını yiyen benim ama 75'te ben yine hükümetim. Hem nasıl hükümetim? Zorlayarak değil, zorlanarak. 79'da ben yine hükümetim. Niye?

¹⁰⁷⁷ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁰⁷⁸ Ecevit'in bu karşı çıkışının samimi olmadığı, muhtıradan sonra kaleme aldığı ve 12 Mart'ı onaylar nitelikteki kimi yazılarından derlenen bir kitapta iddia edilmiştir. Bkz. Necip Mirkelamoğlu, **Ecevit Ecevit'i Anlatıyor**, İstanbul: Kervan Yayınları, ty, ss.235–240.

¹⁰⁷⁹ Bülent Ecevit, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, (İsmail Cem ile röportaj), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1975, s.20.

Zorlanarak hem. Peki, darbeciler... Nihayet darbeciler bizden kurtuldular, on sene yasak getirdiler. On senenin yedi senesini çektik. Yedi sene evimizde oturduk. Bu demokrasi denen şey kolay olmuyor yani. Gelene gidene nasihat ettik, dedik ki “Bakın, bazı yanlış işler olur, devlete küsmeyin, halkımıza küsmeyin, milletimize küsmeyin, ülkemize küsmeyin. Yanlış işler olur kardeşim.” Ben burada oturuyorum. Hem öyle bir yaşta oturuyorum ki çok hizmete müsait bir yaş, yani elli beş, elli altı yaşındayım, oturuyorum burada. Onun için, biraz sabırlı olun, sabırlı oldum.¹⁰⁸⁰

9 Martçuların Önde Gelenlerinin Tasfiye Edilmesi

Ordu içinde, hükümetin işbaşından uzaklaştırılmasının sevinci yaşanırken bu kez mücadele, içerideki radikallere karşı verilmeye başlanacaktır. 9 Mart darbesinin tehir edilmesinin müsebbipleri bu kez 9 Martçılara karşı harekete geçiyorlar ve başta Celil Gürkan olmak üzere hemen tamamını tasfiye ediyorlardı. Emekliye sevk edilen 5 generalin kumanda zincirine aykırı davranmaktan dolayı bu işleme tabi tutuldukları belirtilmiş, Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Tuğgeneral Mehmet Tuğcu'nun ise görev yeri Erzurum'a nakledildiği için kendisinin emekliliğini istediği açıklanmıştı. Emekli edilen generallerden Tümğ. Şükrü Köseoğlu, Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanlığı; Tümğ. Celil Gürkan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Program Koordinasyon Dairesi Başkanlığı; Tuğa. Vedii Bilget, Deniz Kuvvetleri Teknik Dairesi'nde, Tuğğ. Ömer Çokgör'ün ise Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanlığı vazifelerinde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸¹

15 Mart'ta zorunlu emekliye sevk edilen general ve subayların emeklilik kararnamesi, müstafi olmasına rağmen henüz yeni hükümet kurulamadığından göreve devam eden hükümetin başındaki Süleyman Demirel'e imzalatılıyordu. Geçmiş yıllardan bu yana ordudaki tayin ve terfilere müdahil olmuş olan Danıştay, bu kez emekliye sevk işlemlerinin iptaline ilişkin olarak, generallerin başvurusuna muhatap oluyordu. Danıştay'ın bu hususlardaki tutumunu bilen muhtıracılar, adli yargıdaki çift başlığa bu kez idari yargıyı da ekliyorlar; asker şahısların idari işlemlere karşı yargısal başvuru mercii olarak ihdas edilen Askeri Yüksek İdare Mahkemesini devreye sokuyorlardı. Söz konusu yeni mahkemenin kuruluşuyla birlikte elindeki başvurular konusunda görevsizliğine hükmeden Danıştay'ın dosyaları yeni mahkemeye intikal ettirmesi neticesinde, taleplerin reddi sağlanmış oluyordu. Ordu içindeki temizlik harekâtı bu şekilde tamamlanınca, 12 Mart'ı sevinçle karşılayan kimi çevreler şunun idrakine varırlar ki, yeni kurulacak askeri vesayet altındaki hükümet, hiç de bekledikleri tarzda çalışmayacaktır.

9 Mart olayı bazı Senato üyelerinin de bu işin içinde olması çerçevesinde önem kazanmış ve Cumhuriyet Senatosunda görüşülmüştür. Bu görüşme 3 Ağustos 1971 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını veya bir kısmını değiştirme, TBMM'nin görevini yapmasına zorla engellemeye girişme suçundan, Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklanmasına karar verilen 22 kişi içinde bulunan, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasının görüşüldüğü oturumda gerçekleştirilmiştir.

¹⁰⁸⁰ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁰⁸¹ “Ordudaki İşlemin Sebebi Belli Oldu”, **Hürriyet**, 18 Mart 1971.

Adalet Komisyonu üyeleri Mustafa Tıǧlı, Nuri Demirel, İbrahim Tevfik Kutlar, Zihni Betil ve Mucip Ataklı'dan¹⁰⁸² oluşan heyet Madanoğlu ve Köksal'ı dinlemiştir. Cemal Madanoğlu konuşmasında, iddiaları reddederek bunun bir tertip olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen, bu isnattan kurtulabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını kendisinin de istediğini ifade etmiştir. Osman Köksal konuşmasında, iddiaları ret ve bunun bir tertip olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸³

Cumhuriyet Senatosu tarafından hazırlanan raporda cunta oluşununun 1967'den beri MİT tarafından takip edildiği ve mahkeme tarafından gönderilen dosyada kuvvetli deliller olduğu ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta kendisi de bir Senato üyesi olan Madanoğlu'nun dosyada fotokopisi olan ve yazısının kendisine ait olduğunu beyan ettiği yazıda Cumhuriyet Senatosunun lağvedilmesi ile yerine Devrimci Genel Kurul (DGK) kurulmasını öngörmesidir.¹⁰⁸⁴ Bu durum da ayrıca belirtilerek Madanoğlu ve Köksal'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilmiştir.

Komisyonunda yapılan oylamada Cemal Madanoğlu hakkındaki karar on üç üyeden birinin muhalif, birinin çekimser oyuna karşılık on bir üyenin oyuyla Osman Köksal hakkındaki karar da sekiz üyenin oyu ile benimsenmiş, Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁸⁵

Ret oyu veren Tabii Senatör Mucip Ataklı gerekçesinde bütün iddiaların MİT elemanı Mahir Kaynak'ın teyp bantları ile tespit ettiği bilgilere ve verdiği raporlara dayandığını, teknik gelişmeler her türlü montajı mümkün kıldığından ve sadece teyp bantlarının delil sayılamayacağını belirtmiştir. 27 Mayıs ekibi içerisinde Atatürkçülük görüşü dışında ve kendi anayasalarının hudutlarını aşarak komünizme hizmet edecek bir ferdin bulunmasının mümkün olmadığını, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın Marksist bir zihniyete dayalı düzen değiştirme ithamının en büyük insafsızlık olacağını vurgulamıştır.¹⁰⁸⁶ Osman Köksal hakkında ret oyu verenlerin ortak görüşü hakkında daha fazla yazılı delilin olmaması yönündedir.¹⁰⁸⁷

En ilginç konuşma Ahmet Yıldız'dan gelmiştir. Yıldız biraz da Senatonun varlığı ve yetkileri noktasından yaşanan tartışmalara da atıfta bulunarak: “Sayın Madanoğlu ve Sayın Köksal'ın burada devrimciliğe yaraşan bir davranışla, elbette ki dokunulmazlığın kaldırılmasından yanayım. Bir kez daha “Türkiye Cumhuriyeti Senatosu ciddi işlerle uğraşmıyorsunuz” suçlaması ile mahkemeden kararın geri dönmemesini dilerim. Başvurup vurmayacaklarına ben karışmam. Ama eğer bir daha dönerse -iki defa oldu- ciddi işlerle uğraşın, der gibi bu yüce organın haysiyetini koruyanlar, onun kararlarının böyle bozulmamasını, ciddi kararlar vermesini de sağlamakla görevli olduğunu hatırlatmak ve bunun gereğini yapmak için ben dokunulmazlığın kaldırılmamasından yanayım”¹⁰⁸⁸ demiş ve tavrını ortaya koymuştur.

¹⁰⁸² CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.332.

¹⁰⁸³ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.333.

¹⁰⁸⁴ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

¹⁰⁸⁵ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

¹⁰⁸⁶ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.337.

¹⁰⁸⁷ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.338-339.

¹⁰⁸⁸ CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.382.

Tüm bu konuşmalar sonunda oylamaya geçilmiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Başbakan Nihat Erim'in imzasıyla Senato Anayasa ve Adalet Komisyonuna gelen tasarı ile Madanoğlu'nun dokunulmazlığı 26 hayır oyuyla karşılık, 98 evet oyu ile kaldırılmıştır.¹⁰⁸⁹ Madanoğlu Anayasa Mahkemesi'ne başvurmayı reddederek, tıpkı bazı tabii senatör arkadaşları gibi, “Anayasayı tağyir ve tebdil ederek, TBMM'yi görevden alkoymak için gizli bir ittifak kurmak” suçundan hakim karşısına çıkmıştır. Madanoğlu ile beraber; Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Altan Öymen gibi gazeteci yazarlar da yargılanmıştır.¹⁰⁹⁰ Madanoğlu 6 Eylül 1971'de tutuklanmış, açılan dava 2 Ekim 1974'te tüm sanıkların beraat etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁹¹

12 Mart Muhtırasının Verilmesinde İç Etkenlerin Rolü

Türk solu açısından: TİP'in, iktidar yürüyüşünde bekleneni verememesiyle artık ülkedeki rejimin adı: Filipin, cici ve sandıksal demokrasi olarak küçümseniyor; sosyalizme gidiş yönünde silahlı bir mücadeleden başka hiçbir çözümün geçerli olmadığı savunuluyordu.¹⁰⁹² Türk solunun önceki dönemlerin aksine gitgide taban bulmaya başlamasının tarihi, altmışlı yıllardır, denilebilir. Yirminci yüzyılın başında dar bir aydın hareketi olarak filizlenen Türkiye solu, Marksist klasikleri batı dillerinden okuyarak bilinçlenen kısıtlı sayıdaki entelektüelin müktesebatındaydı. Zaman içinde TCK 141-142'nci maddelerinin gölgesinde Haydar Rıfat tarafından neredeyse kuşa çevrilerek yapılan tercümelere rağmen az da olsa belli bir taban bulmuştu lakin özellikle altmışlı yıllarda, görece yetkin tercümelere özellikle yüksek öğrenim gençliğinin istifadesine sunulmuş; bir Marksist külliyyat da ortaya konulmuştu. Bu yaygın bolluğunun, üniversite öğrencileri arasında sol bilinçlenmeyi sağladığı söylenebilir.

Bu çerçevede başlayan sol siyasi örgütlenmeler, sayıca çok olmayan ancak etkinliği yüksek özellikler göstermeye başlıyordu. Üniversitelerde faaliyete geçen Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Devrimci Gençlik Federasyonu'na (Dev-Genç) dönüşüyor; kimi ulusal meseleler antiemperyalist bir ruhla işleniyor; (Petrol Kanunu, Amerikan üsleri gibi) özellikle üniversite yerleşkelerinde, fakülte binalarında yoğun bir propaganda furyası estirilirdi.¹⁰⁹³ Furyayı estirenlerin sadece öğrencilerden ibaret olmadığı, örneğin dönemin ODTÜ rektörü olan Prof. Dr. Erdal İnönü,¹⁰⁹⁴ Ankara Üniversitesi SBF Dekanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal¹⁰⁹⁵ gibi isimlerin aşırı solu koruyup kolladığı iddiaları daha 12 Mart öncesinde dillendirilir olmuştur.

Gerilimin tırmanmaya başlamasından sonra, sola karşı duyulan tedirginlik aynı tabanda farklı ideolojik saiklerle hareket eden başka kesimlerden de aksülameller gelmesine neden olmuştur. Yakın dönem Türkiye tarihine “Kanlı Pazar” olarak geçen 16 Şubat 1969 Olayı,

¹⁰⁸⁹ *Milliyet*, 3.7.1971, s.1.

¹⁰⁹⁰ *Milliyet*, 20.7.1971, s.9.

¹⁰⁹¹ *Milliyet*, 3.10.1974, s.7.

¹⁰⁹² Bu ifadelerle bir örnek olması açısından bkz. “Cici demokrasi için pazarlık”, *Devrim*, 23 Aralık 1969. aktaran: Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, ss. 192–193 arasındaki numaralandırılmamış sayfalar.

¹⁰⁹³ Petrol Kanunu uyarınca, yabancı petrol şirketlerinin, başka ülkelere sattıkları fiyatlardan % 35 daha pahalı petrolü Türkiye'ye sattıkları iddia edilmektedir. Bkz. Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s.66.

¹⁰⁹⁴ “Ülkü Ocakları, Erdal İnönü'nün banka soyanlarla görüşme yaptığını ileri sürdü”, *Tercüman*, 21 Ocak 1971.

¹⁰⁹⁵ Bkz. A. Baki Tuğ, *Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası* (12 Mart 1971), Bursa: Ak Ofset, 1995.

çatışma olgusunun kitlesel mahiyete dönüşmesinin ilk örneği olarak görülebilir.¹⁰⁹⁶ ABD 6. Filosunu protesto etmek isteyen bir gruba, başka bir grubun saldırmayla yaşanan olaylarda 2 kişi ölmüştür. Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıçtaki havasının nasıl aksi istikamete dönüştürdüğü noktasında, 16 Şubat 1969 tarihi, bir anlamda milat olarak kabul edilebilir.¹⁰⁹⁷

İşçi Hareketleri

Özellikle DP'li yıllardan itibaren ivme kazanan sanayileşme olgusu ve bunun paralelinde ortaya çıkan toplumsal hareketliliğin yarattığı kentsel doku değişikliğinin belirleyiciliği, siyasetin kutuplarını da değiştirmiş, yeni çatışma alanları ortaya çıkarmıştır. Toplumsal pastadan daha çok pay almak isteyen kesimlerin sendikal mücadele yoluyla politize olmalarının başlamasıyla birlikte, sosyalist kesimleri umutlandıran ilk kitlesel büyük gösteri 15–16 Haziran 1970 tarihinde meydana gelmiştir.¹⁰⁹⁸ Ertuğrul Kürkçü'nün bu husustaki yorumu şudur:

Aslında o günden bu güne işçi hareketinin sendikal yapısı pek değişmiş sayılmaz. Hepsini birden cılızlaşmış olmakla birlikte, kamu sektöründe daha çok TÜRK-İŞ, özel sektörde daha çok DİSK örgütlü idi ve DİSK'in mücadelesi işçileri, üretilen değerden kendilerine düşen payı almada çok daha güçlü bir biçimde savunduğu için¹⁰⁹⁹ dev adımlarla gelişince DİSK'i frenlemek için geliştirilen Yeni Sendikalar Yasası 15–16 Haziran 1970'teki büyük işçi protestosuna, büyük işçi ayaklanmasına yol açtı ve olağanüstü durumlarda güç sahiplerinin neye başvuracaklarına dair küçük bir temsil yarattı. Sıkıyönetim ilan edildi İstanbul'da ve hepimiz gördük ki bu mücadele böyle sürünce bütün Türkiye bir sıkıyönetim altında yaşayacaktır.¹¹⁰⁰

Yeni sendikalar yasa tasarısının onaylanmasıyla pasifize edilen DİSK'in yönettiği yürüyüş, İstanbul-Kocaeli bandında başlayarak çatışmaya dönüşmüştür. Üç işçi ve bir polisin öldüğü olaylar sonrasında, İstanbul ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edilmişti. Bu iki büyük sanayi kenti arasındaki güzergâhı takip eden işçiler, karşılarında set oluşturmaya çalışan asker ve emniyet güçlerine karşı direnişe geçmişler, sendikal haklarının kısıtlanması anlamına gelen Sendikalar Yasasındaki değişikliği protesto etmeye başlamışlardı. Türk-İş'i sendikal platformda tek konfederasyon haline getirmeye çalışan hükümet tasarısı aslında, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunun (DİSK) gücünü etkisiz kılmayı amaçlıyordu.¹¹⁰¹ 1948 tarihli Sendika Özgürlüğüne ve Sendika Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşmeyi benimseyen Türkiye'de, sendika seçme özgürlüğünü kısıtlayan böyle bir yasanın çıkarılması,

¹⁰⁹⁶ "Taksim'de 30 bin kişi dönüştü 2 ölü var", **Akşam**, 17 Şubat 1969. Ayrıca bkz. Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, s.162 vd.

¹⁰⁹⁷ O dönemin havasını yansıtan şu habere bkz. "Dost Amerikan filosu hararetle karşılandı. Amiral Biery'nin 'Son Posta'ya beyanatı: Samimi bir dostluğun nişanesi olarak sahillerinizi selamlarız", **Son Posta**, 3 Mayıs 1947.

¹⁰⁹⁸ Anıl Çeçen, **Türkiye'de Sendikacılık**, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973, ss.146–148.

¹⁰⁹⁹ DİSK'in yürüttüğü sendikal mücadele ile diğer sendikaların aynı işkollarındaki grevler sonrası elde edilen kazanımlar karşılaştırıldığında gerçekten de DİSK'in ne kadar etkin olduğu anlaşılmalıdır. Bkz. Ahmet Aker, **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, İstanbul: Sander Yayınları, 1972, ss.105-108.

¹¹⁰⁰ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹⁰¹ 15-16 Haziran olaylarının CHP'de bulunduğu yankı şu eserden takip edilebilir: **274, 275 Sayılı Yasa Değişiklikleri ve CHP**, Ankara: Ulusal Basımevi, 1970.

ilginçtir.¹¹⁰² Can kayıplarıyla neticelenen yürüyüş ile birlikte sıkıyönetim ilân edilmişti. Bu sıkıyönetim, yetmişli yıllarda sürecek uzun soluklu sıkıyönetimlerin başlangıcı olacaktır.¹¹⁰³

Türkiye'deki işçi kesiminin ülke sanayileştikçe gerek miktar, gerekse nitelik olarak sergilediği değişim, politize olmalarıyla birlikte, büyük bir kitlesel hareketliliğe yol açmıştır. Ertuğrul Kürkçü'nün bu husustaki açıklaması şöyledir:

Eğer sayılardan söz edecek olursak çok kısaca söylemek isterim. 1963'te 2 milyon 745 bin olan işçi sayısı, 1971'de, sadece 8 yıl içerisinde iki katından fazla arttı, 4 milyon 55 bin olmuştu. 1963'te 296 bin olan sendikalı işçi sayısı 1971'de 1 milyon 200 bin oldu, bugünkünden fazlaydı yani. Sendikalaşma oranı ise yüzde 10,8'den yüzde 29,6'ya yükseldi. Ve işçi hareketi, sendikalar ve işçi hareketine dayalı bir sosyal mücadele anlayışı Türkiye'de çok önemli bir uyanış sağladı. İşçi hareketi aynı zamanda öğrenci hareketine yol gösterdi, işçilerin sendikalaşmak için, sendikayı iş yerlerine sokmak için uyguladıkları mücadele yöntemleri öğrenciler için olduğu kadar topraksız köylüler için de esin kaynağı oldu. 1965–70 arasında Türkiye'nin özellikle Ege ve Çukurova kıralarında hazine arazilerine el koymuş olan toprak sahiplerine karşı köylüler çok önemli çıkışlar yaptılar. Toprak sahipliği üzerinde, topraklar üzerindeki hak sahipliği iddiasını sorguladılar ve devlet ağaların tarafında yer aldıkça köylüler için bu, devlet ile ilişkilerini yeniden gözden geçirecekleri bir dönem oldu. Hükümetin taban fiyatı siyasetleri ve Türk parasının özellikle 1969'da yüzde 30 devalüe edilmesi karşısında üretici köylüler çok büyük bir başkaldırıya giriştiler ve geleneksel köylü uysallığından Türkiye'de eser kalmadı. Ve tabii aydınlar bunlardan etkilendiler, yani Türkiye özetle çok büyük bir sosyal hareketlilik içerisine girdi. Memduh Tağmaç'ı böyle konuşturan buydu.¹¹⁰⁴

Öğrenci Hareketleri

Türkiye'de kanın ilk aktığı eylemlerin öğrenci hareketleri esnasında gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu yıllarda öğrenci liderliğinde bulunmuş olan Ertuğrul Kürkçü'nün anlatımının çok yararlı olacağı düşünülmektedir:

Öğrenci hareketi, esasen gücünü Türkiye'nin tarihinden alıyor. Ben 12 Mart, 12 Eylül, diğer tarihi olayları yorumlarken düşülen şu sığığın bize yol göstermeyeceğini düşünüyorum. İşte, öğrenciler, yabancı, bilinmeyen güçler, karanlık kuvvetler tarafından kışkırtılarak harekete geçtiler. Bu bence tamamen fasarya, hiçbir aslı faslı olmayan, benim pratimde hiçbir zaman tanık olmadığım, ya da buna yeltenenler olduysa da kolayca savuşturabildiğimiz bir meseledir. Genciz ama ahmak değildik hiçbirimiz. Neyin ne olduğuna dair bir fikrimiz vardı doğrusu.

Tarihe müracaatla şunu demek istiyorum: Türkiye'de bir talebeyi ulum geleneği, ta Osmanlı'nın orta çağından beri, yani 1400'ler 1500'lerden beri Türkiye'de hep var. Türkiye'de düzen bozulduğunda, yani Anadolu topraklarında ya da onun mirasçısı olduğu Türkiye Cumhuriyetinin, Osmanlı Devletinde nizam ne zaman bozulursa itiraz önce talebeden gelir, bu kaçınılmaz bir şey, çünkü ayrıcalıklı bir tabaka. İşte, ilmiye, seyfiye ya da kalemiye sınıfından biri için, birinden olmak için

¹¹⁰² Cahit Talas, **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s.130.

¹¹⁰³ Ergin Eroğlu, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Eriyor mu?**, İstanbul: Soyut Yayınları, 1974, 238.

¹¹⁰⁴ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30-12.06].

yetiştirilen, toplumun genelinden daha fazla bilgiyle doldurulan bu insanların olan bitene çok çabuk reaksiyon göstermeleri kaçınılmaz. Tarihe baktığımız zaman özellikle Mustafa Akdağ'ın tarih kitapları bu bakımdan çok esaslı bilgilerle doludur ve tabii biz bunları, başımıza geleni anlamak için geriye dönüp tarihe baktığımızda daha çok gördük. Bunlara bakarak kendimize yön çizmiş değildik ama tarih işte öyle seyrediyor zaten, aynı sebepler benzer sebepler, benzer sonuçlar yarattığı için sonuçta bir tarih bilgisi diye bir şey oluyor.

Dolayısıyla, bu öğrenci hareketinin evveli hep vardı, bizim evvelimiz 27 Mayıs. 27 Mayıs'ta öğrenciler ayaklandı, ordu vurdu hükümet düştü. Mekanizma böyle çalıştı ve bu öğrenci geleneği sonraki yıllara kendini aktardı.

Ben üniversiteye girdiğim zaman Türkiye'de öğrenci olmak kadar ayrıcalıklı ve keyif verici hiçbir şey yoktu. Öğrencisiniz, dokunulmazsınız herkes size ilişmeye korkar, sizden bir hikmet bekler ve bu çok şaşırtıcı bir ilişkidir. Daha dün lise öğrencisiydiniz bugün üniversiteye girdiniz ve birden bire statünüz değişti ve toplumdaki durumunuz, görünüşünüz, sizden beklenenler değişti. Bu, insanı istese de istemese de, onu kuşatan iklim içerisinde bir misyon duygusuyla besleyen, teşhiz eden ve “Şimdi Türkiye'nin geleceği için bana bir vazife düşüyor.” fikrini, aslında bu “Kantçılık” olduğunu, bunu bilmeden bir “Kantçı” yaklaşımla tarihe karşı bir işim, misyonum var duygusuyla bütün öğrenciler böyleydi. İşin aslını isterseniz o gün bizim çatıştığımız kesimler, işte Adalet Partisine gönül vermiş, MHP'ye gönül vermiş veya sosyal demokrasiye gönül vermiş gençlerde aslında böyle bir duyguyla hareket ediyor idiler. Dolayısıyla, öğrenci hareketi daha çok, öğrenciliğin, Türkiye'de üniversite öğrenciliğinin, yükseköğrenimin nispeten ayrıcalıklı ve tarihi olarak bir misyona sahip bir güç olarak kavranmış olmasıyla, bu ortak bilinçle ilgili.

İlk öğrenci, Taylan Özgür 1969'da kurşunlandı.¹¹⁰⁵ Taylan Özgür'ün kız kardeşi bugün hâlâ kardeşini öldüren kişinin bir Özel Harp görevlisi olduğunu söyler fakat bunu ispatlamak bugüne kadar mümkün olmadı ama tersi de ispatlanmadı ve böylelikle öğrenci hareketi sert bir şiddetle sınanmaya başladı.

Taylan Özgür'ün öldürülme hadisesine dair burada bir parantez açmak gerekmektedir. Silahlı olan Özgür'ün silahını kendisine vermesini isteyen bir polisten kaçarken vurulduğu bilgisi, tabii ki hadiseyi meşrulaştıramaz ancak yine de önemli bir ayrıntıdır. Kürkçü sözlerine devam etmektedir.¹¹⁰⁶

Gene de öğrenci hareketinin bugüne kıyasladığımızda -Türkiye ne kadar fırtınalı bir dönemden geçiyor hepiniz biliyorsunuz- ben üniversiteye girdiğimden 12 Mart 1971 Muhtırası verildiği güne kadar Türkiye'de sadece 5 öğrenci çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Şimdi, “sadece” demek tabii, insana utanç verici de geliyor, böyle bir kıyaslama sayılar üzerinden ama 5 öğrenci. Ondan sonra 12 Martla 12 Eylül arasında 5.000'den fazla insan hayatını kaybetti, 12 Eylülden bugüne kadar da 50 bine geldik. 5-5.000-50 bin. Bunlarla kıyasladığımız zaman aslında öğrenciler arasında sürüp giden çatışmalarda ortaya çıkan şiddet boyutunun bir askerî darbe girişimine anlam katacak derinlikte olmadığını görebiliriz. Bunun anlamı, aslında demin söylediğimiz -başladığımız yere dönersek- Memduh Tağmaç'ın işaret ettiği yerdedir. Çünkü bir kere işçi hareketi büyük bir sosyal güç hâlinde gelişmeye, dönüşmeye ve sermayenin kârlarını tehdit

¹¹⁰⁵ Hayatını kaybeden öğrenciler ve öldürüldükleri tarihler şöyledir: Vedat Demircioğlu, 28 Temmuz 1968; Atalay Savaş, 16 Şubat 1969; M. Turgut Aytac ve Duran Erdoğan; Mehmet Cantekin, 19 Eylül 1969; Taylan Özgür, 23 Eylül 1969.; Mehmet Büyük Sevinç, 9 Aralık 1969 ve Battal Mehetoğlu, 15 Aralık 1969. Bkz. Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, s.151.

¹¹⁰⁶ Mehmet Bican, **Devrim İçin Gençlik Hareketleri**, Ankara: Güvendi Matbaası, 1970, s.74.

etmeye başladığı andan itibaren bir olağanüstü rejim ihtiyacı çok açık kendini göstermiş idi. Süleyman Demirel buna yeni sendikalar yasasıyla cevap vermeye çalıştı. İşçileri sendikasılaştırmak, güçlü sendikaları özel sektörde fabrikalarından uzaklaştırmak...¹¹⁰⁷

Ben, doğrusu 71’de giriştiğimiz, rejime karşı bir halk savaşı ile rejimin halkın çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi teşebbüsü ile bu öğrenci hareketi içerisindeki silahlı çatışmanın aynı kategoriden olduğunu düşünmüyorum, bunların arasında böyle bir bağlantı ben kurmuyorum. Şüphesiz bu süreç içerisinde, yüzünü, bütün hayatını devrimcilığe adayacak şekilde devrime dönmüş olan pek çok insan çıktı ama bu çatışmalarda çok önemli rol oynamış olan İstanbul Üniversitesinin önde gelen kişileri bu hareketlere katılmadılar. Onlar için 12 Mart Muhtırası verildiği gün bu mesele son buldu. O nedenle, ben, “ikisi otomatik olarak aynıdır” görüşüne katılmam ama tabii ki bu çatışmalar Türkiye’nin bir olağanüstü rejime ihtiyacı olduğuna dair düşünceleri besledi, bunun da inkâr edilecek tarafı yok ama çatışmalar ya da kendilerine yapılan saldırıya karşı koyanlar bunun için çatışmıyorlardı. Somut bir şey, “öğrenci yurdunda kalırsın, kalmazsın”, “üniversiteye girersin, girmezsin”, “yolda yürürsün, yürümezsin”, “propaganda yaparsın, yapmazsın”, tartışmasının doğal bir uzantısı olarak insanlar bunu gördüler ve bir anda da olmadı. Ben, doğrusu bir üniversite öğrencisi olarak ilk kez bir tabancayı 1970 yılında gördüm, o güne kadar hiçbir ilişkim yoktu ama kendini savunma, öz savunma refleksi bir kere harekete geçince bu süreç bir anda ona uygun yeni insanlar yaratıyor ve onlarla birlikte hayat yeni bir şekil alıyor.

Bu öğrenci mücadelesinin silahlı bir yöne doğru sevk edilmesi bakımından ben, doğrudan doğruya diğer yan kuvvetler, kontrgerillanın tahrikiyle doğmuş olan yapıları suçlarını ama Adalet Partisi Hükümetini ve onun başkanı olan Süleyman Demirel’in Başbakanlığını en çok suçlarını. Süleyman Demirel tuhaf bir şiddet dengesi güttü. Aslında, polis gücüyle kontrol altına almak daha yüksek masraflı gözüktüğü için karşıt grupların silahlı gücü ile solcu öğrenci hareketini baskı altına almayı seçti. Bunu bu şekilde manipüle etti ve bunun sonuçları kendisini de yıktı, o bahsi diğer.¹¹⁰⁸

Adalet Partisindeki Bölünme

1970 senesi hem partiler arasında hem de partilerin kendi içindeki mücadelenin iyice kızıştığı bir yıldır. AP içinde başını, 1964’teki genel başkanlık yarışında Demirel’e karşı kaybeden Sadettin Bilgiç’in çektiği muhalifler, hükümet bütçesine ret oyu veriyor, temsilcisi oldukları orta Anadolu eklenli küçük sermaye gruplarının, büyük sermayeyi kayıran bir ekonomi politikası uygulandığı iddiasıyla başkaldırıyordu.¹¹⁰⁹ İsmail Cem’in cümleleriyle: “Sermaye içindeki bölünmenin siyasal düzeydeki yansımasıdır 41’ler olayı. Adalet Partisinin büyük bir milletvekili grubu, önce parti yönetimine başkaldırmış, sonra muhalefetinkine birleştiği oylarıyla 1970 yılı bütçesini Meclis’te reddetmiştir”. (...) “Demokratik Parti, sermaye içindeki egemenlik mücadelesinde ikinci plana atılmış sosyal güçlerin reaksiyoner siyasal kuruluşu niteliğini kısa sürede ortaya koymuştur. Büyük toprak sahiplerinin, emlak ve arsa gelirinin, rantın, ticaret çevrelerinin savunucusu ve sözcüsü olmuştur. Kime karşı? Bir yandan işçi

¹¹⁰⁷ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹⁰⁸ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹⁰⁹ Eroğlu, Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Eriyor mu?, s.210.

sınıfı ve Sol'a, öte yandan özel sanayi kesiminin büyüyen taleplerine, AP'ye, Demirel'e karşı".¹¹¹⁰ İddiaları öne sürülmektedir. Demirel ise bölünmenin ekonomi politik boyutunu değil; 1969 seçimleri sonrasında yeni kabinenin getirdiği memnuniyetsizliğin yarattığını ileri sürmektedir. Demirel'in bu husustaki yorumu şöyledir:

Şimdi kabine değişiklikleri zor iştir. Hele böyle, dört beş sene iktidar olmuş bir parti için kabine değişikliği... Siyasette kendinize çok yakın arkadaşlar, siyasette yakın ama öyle olması gerekir, partinin menfaati bakımından öyle olması gerekir. Çünkü uzun süre siyasette liderin yanında, tepenin yanında falan bulunan insanların en yakın arkadaşlarından bir kıskançlık görmemeleri mümkün değildir ve onların bir kısmını, yani bize çok yakın olan, siyaseten yakın olan, arkadaş olarak da yakın olan kişileri değiştirmek mecburiyetinde kaldık. Ben düşündüm, değiştireyim mi, değiştirmeyeyim mi? Değiştireyim bakanlıkları, senet çıkarmış değil ya kimse buraya ama Celal Bey'in bir sözü vardır "Bakanlık ağrıyan diş gibidir, söktüğünüz zaman yeri müddet ağrır." der. Bizim arkadaşlar başladılar şeye, karşı çıktılar. Ben de dedim ki "Kardeşim, partinin başı benim, başı bensem böyle yapacağız, partinin menfaatlerini burada görüyorum." "Öyle mi görüyorsun?" "Evet" Gittiler, bütçe oylanıyor, bütçe oylanırken kırmızı oy verdiler bütçeye. O bütçe ki üç ay evvel beraber meydanlarda savunduğumuz fikirlere, düşüncelere icraata göre yapılmış bir bütçe ama "Sen böyle mi yaptın?" "Evet" Yine siyasette bir olay daha vardır: Biraz, nasıl gelersen öyle gidersin. Biz, 1965 Şubatında merhum İnönü'yü bütçesini düşürerek, bütçesini reddederek düşürdük Mecliste. Ben dedim ki "Böyle geldik biz, böyle de gidiyoruz." Burada şey yok. Bizim içimizdeki patırtı tamamen hissi ve kişisel uyumsuzluklardan doğan bir şeydir. Sonradan o arkadaşların büyük bir kısmıyla yine bir araya geldik biz, hepsiyle bir araya geldik, üç dört sene geçti ama bize zarar verdi. Türkiye'deki rejime de zarar verdi, bize de zarar verdi.¹¹¹¹

Ferruh Bozbeyle ise, bölünmedeki rolünü başka bir biçimde açıklıyor:

1969'dan evvel Adalet Partisi içerisinde bir tesanüt birliği kuruldu. Bu tesanüt birliğinin adı "Yeminliler Grubu"ydü. Tutmuşlar bu yeminliler Meclis içindeki ve parti içindeki postları saymışlar, 119'u bulmuşlar. Yani, komisyon başkanlıkları, bilmem, divan kâtipleri, bilmem, başkanlık, bilmem, komisyonluk, hepsi... Genel idare kurulu üyeliği filan hepsini 119 bulmuşlar. Demek ki biz 119 kişi aramızda kenetlenir, iyi bir söz vererek bu postları bir gün başkasına kaptırmayız. Bunun da başı partinin başı. İttifakla ona da sadakat yemini... Adı da Yeminliler, yemin de etmişler aralarında.

Başlangıçta bu bir rivayet hâlinde dolaştı, yani yemin ettiklerini gören de var, görmeyen de var, bilmiyoruz. Ben görmedim, herkes söylüyor. Bu, onun dışında kalanlar tasfiye edilecek kaygısını yarattı. Nitekim 1969'da bizim İstanbul'da bizim il idare heyetini feshettüler durduk yerde. Konya'yı feshettiler, birçok yerleri feshettiler, başka idare heyetleri kurdular, geçici idare heyetleri kurdular. 69 seçimine de bir ay var, iki ay filan var. İşte, herkes "Bu insanlar tasfiye edilecek, öyleyse mukabele edelim, yani, biz de kendimizi koruyalım." dedi. O zaman ben Meclis Başkanıydım. Geldiler bana "Sen Meclis Başkanlığından istifa et, partinin başına geç. Biz parti kuracağız, onun başına geç." diye. Ben de "Hayır, ben böyle bir şeyi kabul etmiyorum." dedim. Fakat o ayrılanlardan 2 arkadaş, 2'si birden genel başkanlığa aday olmuşlar. Olunca bölünme temayülü başlamış orada. Onun

¹¹¹⁰ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s.364.

¹¹¹¹ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

için bana gelmişler. Yani, baştan bir ihtiyaç diye değil, yani, bölünmeyi ben önlere düşünceyle bana gelmişler. Ben bunu kabul etmedim fakat benimle de ilgilendirdiler şeyi. Yani, ben de onları tutmuş gibi göründüm. Öyle değildi ama öyle dediler. Bazı şeyleri şey edemiyorsunuz. Kabul etmek istemiyor. Öyle dediler ve ben Meclis Başkanlığından istifa ettim. Sayın Demirel'e de söyledim: Ben ayrılıyım, daha iyi geçineceğiniz başka birisi varsa onu seçersiniz. “E senin alternatifin yok.” dedi. Ama böyle yaptım, ben istifa ettim. İstifa edince onların işi daha bir kolaylaştı. Daha boşta kaldım, “İlla kabul et” diye ısrar ediyorlar. Benim kabul etmeyişimin sebebi şuydu: Parti başkanlığı yapamazdım ben. Yani, parti başkanlığı yapmak kolay bir iş değil. Evvela imkânları bol olacak parti başkanlığı yapanların. Yani, eli bol olacak, imkânları bol olacak, kolay harcayacak, kolay şey yapacak. Yani, bu bakımdan benim hiç imkânım müsait değil. İkincisi, böyle bir tecrübem de olmamış yani. Meclise girmişim, kâtip olmuşum, divan kâtibi olmuşum, Meclis Başkan Vekili olmuşum, Meclis Başkanı olmuşum, böyle bir şeyim de yok yani. Onun için ben istemiyordum böyle bir şeyi. Fakat babama varıncaya kadar etkilediler. Evin içinde tatsızlık başladı artık yani. Babam da, ikide bir rahmetli “Oğlum, halka karşı gelinmez, bu kadar insan...” Böyle zorlayıp duruyorlar yani ve bir yerde yanlış mı karar verdik, doğru mu karar verdik bilmiyorum, kabul ettik bu işi. Zaten kabul ettiğimiz günün ertesi günü ben de anladım ki bir şeye reaksiyon göstermek başka, reaksiyon gösterenlerin bir iş yapmak üzere ittifak kurmaları başka şey. Bunların hepsi reaksiyon gösteren insanlardı, hepsi. Nitekim reaksiyon hızları kesilince geri gittiler, hepsi geri gitti.¹¹¹²

Bütçeye verilen ret oyu, aslında muhalefetin parti içi boyutundan çıkarak ayrı bir partileşmeyi beraberinde getireceğini gösteriyordu. Nihayet muhalifler, partileşerek AP'den ayrıldılar. Yeni kurulan parti ismiyle 14 Mayıs ruhunun asıl varisi olduğunu deklare ediyordu: Demokratik Parti. Partinin genel başkanlığına Ferruh Bozbeyli getirilirken aslında partinin manevi lideri Celal Bayar'dır.¹¹¹³ Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükân ve Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, yeni partinin diğer önde gelen isimleriydi. AP içinden daha önce ayrılmış olan mukaddesatçı olarak isimlendirilen kesimin Milli Nizam Partisi de, Anadolu'daki küçük ve orta ölçekteki müteşebbislere dayanan bir parti olarak AP tabanından epey oy devşireceğe benziyordu.¹¹¹⁴ 12 Mart'a giden süreçte AP'de gerçekten zafiyet alametlerini gösteren bu gelişmelerin, muhtıracı komutanların işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Demirel de aynı kanıdadır: “Muhtırayı cesaretlendirmiştir. Eğer Meclis zaafa düşerse, Mecliste siyasi iktidar zaafa düşerse bu çeşit şeyler oluyor.”¹¹¹⁵ Rasim Cinisli ise Demirel'in ve çevresinin kendilerini adeta partiden kovduklarını iddia etmektedir:

Hayır, biz partimizden ayrılmadık ki bizi kovdular. Bizim partimizden ayrılmak gibi bir düşüncemiz... Ben, yirmi dokuz yaşında, otuz yaşında milletvekili seçilmişim. Erzurum Milletvekilidir, o günkü havayı bilir. O gün hiçbir şeye elimi sürmesem asgari iki dönem, üç dönem milletvekili seçilecek gücüm var ama Allah'tan korktuğumuz ideallerimiz, vicdanlarımız, düşüncelerimiz, memleket,

¹¹¹² Ferruh Bozbeyli'nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

¹¹¹³ Konu hakkında kaleme alınmış ilginç bir yazı için bkz. İsmail Küçükkılıç, “*Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Üç İspartalı*”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 2, Sayı: 20, Ağustos 2007, ss.45–50.

¹¹¹⁴ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası** (MSP Örnek Olayı), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, s.99.

¹¹¹⁵ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

millet için düşündüklerimiz var. Ben onu size anlatsam o zaman takdirinize sunmuş olurum.¹¹¹⁶

Ertuğrul Kürkçü'nün AP'deki bölünmeye, daha doğrusu Türk sağındaki bölünmeye ilişkin yorumu, yine daha çok ekonomi politik bir nitelik arz etmektedir. Kürkçü'nün cümleleriyle:

12 Mart'ı Memduh Tağmaç'ın özetlediği gibi özetlersek yalan olmaz, ancak hepsi bu kadar değil, aynı zamanda Memduh Tağmaç'ın anlatmadığı bir otorite bunalımından da söz etmemiz gerekir. Çünkü 1970 sonbaharına ve 1971 baharına yaklaşırken, Türkiye'de bugüne kadar yekpare bir iktidar sergileyen, hem aşağıdan halkın onayıyla hem de yukarıdan sermaye ve ordunun desteğiyle kendi iktidarını sürdürme gelen Süleyman Demirel'in Adalet Partisi Hükümeti kendi içinden iki parçaya ayrıldı 1969-70'te. Birincisi, toprak gelirlerinin, arazi gelirlerinin vergilendirilmesi yolundaki sermaye birikimi hamlesine Ferruh Bozbeyle önderliğindeki grup, bütçe görüşmelerinde onaylamayarak karşılık verdi ve Adalet Partisi Hükümetini düşürdü, Süleyman Demirel Hükümetini. Bu, o güne kadar tek parti etrafında çıkarlarını ifade eden sermaye grupları arasındaki ilk önemli yarılmayı, tabii, daha önce bir yarıma daha olmuştu. Necmettin Erbakan'ın Millî Nizam Partisi de, Anadolu sermayesinin tekeli sermaye çıkarlarıyla haddinden fazla bütünleşmiş olan Süleyman Demirel Hükümetlerine karşı itirazıyla, önce Odalar Birliğinde başlayan sonra Millî Nizam Partisi olarak süren geleneksel İslamcı öğretiyi bezenmiş bir başka muhalefet odağı yaratınca, Süleyman Demirel iktidarı hem kendi içinden parçalandı hem de sosyal gelişme de ortaya çıkan karşıtlıklarla başa çıkamaz hâle geldi. Bunun yanında işçi hareketi rol oynuyor, bunun altını çizmek isterim. Bugünle kıyasladığımız zaman işçi hareketinin 1970'lerde son derece belirleyici rol oynadığını görmemiz ve bütün Türkiye'nin sosyal topografyasını değiştirmekte olduğunu ve bu yeni toplumsal güç karşısında hem sermayenin hem devletin ne yapacağını bilmez bir hâle geldiğini söyleyebiliriz.¹¹¹⁷

CHP'deki Durum

12 Mart Muhtırası siyasi partilerde ve Cumhuriyet Senatosunda temsil edilen gruplarında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişim en çok CHP'de kendini belli etmiştir. CHP içindeki safları belirginleştirmiş, Ecevit'in istifasıyla birlikte bu parti içinde açık bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Partinin Genel Merkez yönetimine Ecevit yanlıları egemen olmaya devam ederken, partili milletvekili ve senatörlerin büyük çoğunluğu İnönü'nün yanında yer almıştır. İsmet İnönü, anılarında bu durumu “Büyük buhran günleri” olarak değerlendirmiştir.¹¹¹⁸

12 Mart arifesine yaklaşılırken siyasi arenanın diğer cenahında yürüyen CHP'de de tam anlamıyla işlerin iyi gittiği tabii ki söylenemezdi. 1965 ve 1969 seçimlerine ortanın solu şiarıyla giren CHP'deki bu yeni açılım ve her iki seçimde de umduğunu bulamama, parti içinden iki parti daha çıkacak seviyede bölünme yaratıyordu: Turhan Feyzioğlu'nun Millî Güven Partisi ile (MGP) Kemal Satır'ın Cumhuriyetçi Partisi (CP). İlk ayrılan Feyzioğlu oldu; Satır'ın ayrılışı ise Ecevit'in genel başkanlığa gelişinden sonradır. Özellikle siyasi mazisi, öğrencilerine yönelik olarak “Nabza göre şerbet vermeyin” öğüdünün ardından DP

¹¹¹⁶ Rasim Cinsli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

¹¹¹⁷ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹¹⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, (Yayına Hazırlayan, Ahmet Demirel), C:II, 3. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.1211.

hükümeti tarafından vekâlet emrine alınmasıyla birlikte başlayan Feyzioğlu, 1957 seçimlerinde CHP'den Kayseri milletvekili olarak mecliste yer almıştı.¹¹¹⁹ Kürkçü, solun cazibesinin gitgide arttığı bu dönemde, CHP'deki değişimin iki yönlü etkisinin olduğunu söylemektedir. Birincisi solun yükselişi karşısında CHP, etkilenen unsur olarak dönüşmüş; ikincisi CHP'deki bu dönüşüm gençliği sola doğru iyice çekmiştir. Şöyle demektedir Kürkçü:

Tabii şunu ekleyeceğiz, bütün bunlar demin tarif ettiğimiz sosyal ortam içerisinde gerçekleşince, bu gelenekselcilik çok kısa süre içerisinde kırılmalara uğradı. Bu modern sınıf mücadeleleri içerisinde öğrencilerin çoğunluğu kendilerini solda kurdular. Türkiye İşçi Partisinin mücadelesi ve muhalefeti Cumhuriyet Halk Partisini dönüştürdü. Cumhuriyet Halk Partisi eskisi gibi kalırsa, devletçi söylem içerisinde kalırsa yeni Türkiye'ye yön veremeyeceğini görünce kendisini ortanın solunda ilan etti. Demin söylediğimiz bütün denklem, bir sol programı, bir sol tercihi popüler kılmayı gerektiriyordu, Türkiye'yi yönetenler açısından da. O nedenle, bu, tabii, İsmet Paşa burada çok önemli bir faktör, çünkü İsmet Paşa Kurtuluş Savaşı'yla bugünü, o günü birbirine bağlayan bir halka olarak "Solcu olmak adam olmaktır." deyince, bunun kredisinin Türkiye'de ansızın yükselmesi kaçınılmaz. Genel Sekreterinin, işte, bir sosyal demokrasi hamlesiyle partiyi dönüştürmeye girişmesi, bizim devrimci hareketin ötesinde Türkiye'nin tamamına hitap eden bir odak oluşturdu ve bu Türkiye üniversitelerini sola doğru çekti. Şimdi, ben devletin bu sola yönelişi son derece gaddarca okuduğunu düşünüyorum. Bu, Talat Turhan'ın "X Örgütü" diye bir kitabı var. O, işte bu kontrgerilla işlerini burada anlatıyor. Şunu görüyoruz, çok enteresan...¹¹²⁰

O dönemin sembol isimlerinden biri olan Feyzioğlu, 27 Mayıs sonrası 147 öğretim elemanının üniversitelerle ilişkisinin kesilmesi sonucu ODTÜ rektörlüğünden istifa ederek MBK karşısına çıkma cesaretini bile gösterebilmiştir. Aynı Feyzioğlu henüz bu 147 öğretim elemanını işlerinden eden kâğıdın mürekkebi kurumadan kendisine teklif edilen Milli Eğitim Bakanlığı vazifesini de kabul edebilmiştir. Ortanın solu akımı karşısında CHP'den istifa ettiğini bildiren mektupta kullandığı ifadeler, CHP'nin Atatürk ilkelerinden uzaklaşarak tehlikeli bir sol maceranın vasıtası haline getirilmek istendiği gerekçesine dayanıyordu.¹¹²¹

Nitekim 12 Mart'a takaddüm eden günlerde Feyzioğlu'nun bizzat cumhurbaşkanlığına hitaben kaleme aldığı, ülkenin elim bir sona doğru gittiğine yönelik iddiaları içeren yazılarına şahit olunmaktadır. Memleket dâhilinde aşırı solun alan kazandığı, üstelik sol propagandanın Atatürk'ü istismar ettiğini içeren yazıda, bunun yanı sıra irticai faaliyetlerden de şikâyet edildiği görülmektedir. Parti, cumhurbaşkanından siyasette etkin tüm kesimlerin katılacağı bir toplantının tertip edilmesini de talep etmektedir.¹¹²²

Solda Fikir Ayrılıkları

İdeolojik kamplaşmanın boyutları gitgide büyüyordu. Genel olarak sağ kesimlerde ülkede gerçekleştirilen silahlı eylemler yoluyla komünist bir ihtilalin provasının yapıldığı tezi işlenirken; Marksist çevrelerde, ülkenin emperyalist bloğun ileri karakolu olma rolüne

¹¹¹⁹ Ayrıntılar için bkz. Gürcan Bozkr, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1996–1997 Cilt 2, Sayı:6–7

¹¹²⁰ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹²¹ Tahir Kutsi Makal, **Benim, Benim, O Benim** (Siyaset Sahnesinden Çehreler), İstanbul: İnanç Yayınları, 1987, s.83.

¹¹²² **Güven Partisi TBMM Grubu Başkanlığı** tarafından Cumhurbaşkanlığı Makamına gönderilen 25.11.1970 tarihli yazı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–11; Fihrist No: 6/24].

soyundurulduğunu, bir an evvel zinde güçlerin bir araya gelerek emperyalizme ve onun yerli işbirlikçilerine karşı iktidarın ele alınması gerektiği tezi işlenmektedir.

Milli Demokratik Devrim Tezini işleyen sol, açıkça asker-sivil aydın zümrenin elbirliğiyle bu amacı gerçekleştirme temayülüne girmektedir.¹¹²³ Türkiye'nin kendine özgü şartları dikkate alınmadan işçi sınıfının bilinç kazanmasını beklemenin yersiz olduğu; bunun yerine antiemperyalizm ortak paydasında hemen tüm kesimlerin bir araya gelmesi gerektiği tezi de işleniyordu. Sol, büyük bir fikir ayrılığı içindeydi. İşçi sınıfının tarihsel öncülüğünü inkâr etmekle sosyalist teorinin inkârını bir sayanlar ile milli demokratik devrim şiarını benimseyenler arasında sert tartışmalar yaşanıyordu. TİP'in kendini inkâr etmesi olarak yorumlanan, 141-142'nci maddelerden hüküm giymiş olanları bünyesine kabul etmemesi, teorik tartışmalardaki ayrılıkların perçinlenmesine; genelde birer dergi etrafında toplanan kömleleşmelerin oluşmasına neden olmuştu, bir dergi etrafında toplanarak diğer gruplardan kendini tecrit etme, zaten çok sınırlı olan sol tabanı, iyiden iyiye etkisiz kılmıştır.¹¹²⁴

Milli mücadelenin antiemperyalist boyutuna aşırı vurgu yaparak bir tür ideolojik aşınmaya uğramış olan bir başka grup ise tüm bu tartışmaların bir şekilde içinde olmakla beraber daha kestirme çözümler peşindeydi. Bu grup şu tezi ileri sürmektedir: Türk modernleşmesinin öncülüğünü ordu yapmıştır ve ordu, sahibi bulunduğu tarihsel gелеneğin içinde daima ilerici bir rol oynamıştır. İnsan kaynağı bakımından toplumun alt ve orta gelir gruplarından devşirilen bir kadroya dayanır; dolayısıyla ordu tarafından gerçekleştirilecek antiemperyalist bir girişimin başarı şansı çok yüksektir.¹¹²⁵ Bu görüşün tüm çevrelerce kabul gördüğü tabii ki söylenemezdi. Sözelimi Çetin Altan'a göre: “Askeri darbeleri sınıf niteliği olan halk ihtilalleriyle karıştırmak ve bu çeşit halk dışı hareketlerin de mutlaka sosyalizme yöneleceğini hayal etmek, sosyalizmi bir sorumluluk ve bir tarihsel borç olarak kabul etmiş kişilerin harcı değildir”.¹¹²⁶ Solun içindeki tartışmalar alevlendikçe, geri bırakılmış halk kitlelerinin, bozuk düzenin telkinleriyle, daha yıllarca sağ partilere meyledecekleri öngörüsünde bulunuluyor ve bir an önce iktidarın ele geçirileceği yeni stratejiler gündeme geliyordu. Ordu, bu stratejinin en güçlü aracı olarak görülmekteydi.

12 Mart Muhtırasının Verilmesinde Dış Etkenlerin Rolü

Mete Tunçay, elde kanıtlanmış bir örnek bulunmamasına rağmen, Türkiye gibi kritik bir coğrafyada olan bir ülkede, meydana gelen her askeri müdahalenin ardında, mutlaka bir dış tesir olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Bu askeri darbelerde dış müdahale destek şeyi... Tabii buna siyah beyaz bir cevap vermek mümkün değil ama Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öyle bağlar içine girdi ki gerek Amerika Birleşik Devletlerine karşı gerek NATO'ya karşı onlardan bir icazet almadan, yeşil ışık görmeden bu darbelerin hiçbirinin yapılabileceğini sanmıyorum, onların mutlaka haberi olmuştur. Daha doğrusu, bu darbeyi hazırlayanlar onlarla bir ilişki kurup niyetlerini belirtmişlerdir diye tahmin ediyorum ama bunun bir siyah beyaz şeyi yok. Fakat mümkün değil, NATO'ya bağlı bir ordunun NATO'ya falan haber vermeden, Amerikan Genelkurmayına

¹¹²³ Mahmut İhsan Özgen, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**, İstanbul: 14 Mayıs Yayınları, 1982, s.276.

¹¹²⁴ Bkz. Yetkin, , **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), s.214.

¹¹²⁵ Bu yorum temelde yanlış değildi. Askeri okullardaki öğrencilerin insan kaynağının niteliği için bkz. Güldemir, **Kanat Operasyonu**, s.43.

¹¹²⁶ Çetin Altan, “*Türk Sosyalizminde Yeni Devir*”, **Ant**, 3 Ocak 1967, sayı 1'den aktaran, Yetkin, , **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), ss.132–133.

haber vermeden böyle bir iş yapması. Ama “Amerika yaptırdı.” demek de fazla olur. Muhtemelen Amerikan uzmanları arasında Türkiye’de darbeyi teşvik etmek isteyen insanlar da vardır. Sonra bu yeteri kadar açık söylenebilecek bir şey değil.¹¹²⁷

Sönmez Targan’ın dış etken konusundaki yorumu ise şöyledir:

Şimdi, 12 Mart’a gelince: 12 Mart bir karşı devrimdir. Zaten 60’lı yıllardaki siyasal iktidarlar ve söylemlerin hepsinde 61 Anayasası’na çatarlardı, 27 Mayısın getirdiği hak ve özgürlükler için “İşte, bu elbise bize dar geliyor, bol geliyor” söylemlerini hatırlatmama bile gerek yok çünkü bir komedydi o, hiç kimse işin özüne inmiyordu, sadece genel çıkarıma bakıyor Türkiye’de sermaye sınıfı ama sermaye sınıfının da rahatsızlıkları vardı, 12 Mart’ta da var, 12 Eylül’de de var, yani tek başına gelmedi bunlar. 12 Mart bir karşı devrimdir, sadece bir askerî darbe değildir. Bunun arkasında Amerika ve NATO vardır.¹¹²⁸

12 Mart Muhtırasının verilmesinde dış etkenlerin birkaç boyutta tartışılması gerekmektedir. Bunlardan ilki: Türkiye’deki haşhaş ekimiyle, ülkesindeki uyuşturucu madde kullanımı arasında paralellik kuran ABD’nin tavrı karşısında sergilenen mukavemet; ikincisi: Arap-İsrail çatışması karşısında Türkiye’nin tutumu; üçüncüsü: U-2 casus uçaklarının uçuşunun yasaklanması olarak sıralanmalıdır. Parlamentoda en büyük parti olan AP’nin bu konularda ABD ile ters düşmesi karşısında bu ülkenin içeride çatışmayı körükleyici faaliyetler içinde bulunduğu; böylece, müdahale geleneği olan Türk ordusunun tahrik edilerek böylesi bir karışma içine sokulduğu iddia edilmektedir. Ara dönem hükümetleri döneminde bu hususlarda verilen tavizler ise, bu doğrultudaki teşhisin doğruluğunun ispatı olarak ileri sürülmektedir.

Şimdi, dolayısıyla, bu 12 Mart Muhtırası ve onunla birlikte ortaya çıkan süreci yorumlarken bence, işte “bir avuç maceraperest subayın memleketi bildikleri gibi yönetmek üzere kalkıştıkları bir tuhaf plan” değil hepsi birbirine eklenerek işleyen bir büyük sosyal, siyasal süreç ve bunun arkasındaki gelenekler toplamı ve tabii soğuk savaş ikliminde Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’yi NATO’nun güneydoğu kanadında bir istikrar merkezi hâline getirme çabasının olduğunu görebiliriz. Bu Amerikan talepleri, NATO talepleri aslında herhangi bir sivil hükümet tarafından karşılanamazdı, kaçınılmaz bir biçimde bir askerî müdahaleyi gerektirirdi. O nedenle, bu darbenin arkasında da Amerika Birleşik Devletleri’nin rol oynadığını ispatlayamasak da elimizde sağlam belgelerle, bütün işleyişten bu sonucu çıkartabiliriz.

Bana sorarsanız, en önemli kanıt o güne kadar Amerika Birleşik Devletleri’nin talep ettiği hâlde bir türlü hiçbir hükümete yaptırmadığı Türkiye’deki afyon, haşhaş ekiminin yasaklanması kararının bir ay sonra alınabilmesiydi. İkincisi, Süleyman Demirel hükümetleri Amerika Birleşik Devletleri’nin çizdiği sınırı bir miktar tartışmaya başlayıp, Türkiye’yi kendine doğru çağıran Orta Doğu güçleriyle bakışmaya, kendi bölgesinin dinamikleri içerisinde imkân aramaya girişince de çok sert bir eleştiriyi karşılaşmıştı. Süleyman Demirel hükümetleri döneminde Türkiye’de Sovyetler Birliği’nin iktisadi ve teknik yardımıyla pek çok büyük sanayi tesisi yapıldı: Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir’deki¹¹²⁹ alüminyum

¹¹²⁷ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

¹¹²⁸ Sönmez Targan’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 19.08–19.40].

¹¹²⁹ Tutanak metninde sehven, Eskişehir olarak geçmiş; biz düzelttik.

tesisleri, belki şimdi hemen hatırlamadığım -notlarını da almadım- başka tesisler Sovyet kredileriyle yapıldı. Bu soğuk savaşın orta yerinde hoş görülmeyen bir flört idi Amerika Birleşik Devletleri açısından. İkincisi, Filistin sorunda Türkiye genel olarak Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinden ayrı bir tutum benimsedi. Bütün bunlar, hepsi bir arada Süleyman Demirel Hükümetinin daha otoriter bir Amerikancı yönetimle ikamesi bakımından Amerikan çevrelerinde bir düşünce oluşturmuş idi. Büyük sermaye de işçi hareketinin bir anda durmasını istiyordu. Bakanız bütün darbelere, bunların hepsinden sonra, Türkiye'nin devlet eliyle palazlanmış büyük burjuva sınıfının bütün mümtaz üyelerinin derhâl esas duruşa geçtiğini göreceksiniz. 27 Mayıs'ta böyledir, 12 Mart'ta böyledir, 12 Eylül'de böyledir, 28 Şubat'ta böyledir.¹¹³⁰

Haşhaş Sorunu

ABD toplumunda yaygın olan uyuşturucu sorunu karşısında çaresiz kalan Nixon yönetimi, sorunun kaynağında Türkiye'yi görmektedir. Bu nedenle ABD yönetimi, yüzlerce ailenin geçim kaynağı olan Türkiye'deki haşhaş üretimine son verilmesi için yoğun baskılar uygulamaktadır. Hükümet, bu baskılar karşısında çözümün yasaklamak olmadığını altını çizerek, kontrollerin sıklaştırılmasından başka bir çarenin olmadığını belirterek, iç işlere müdahale niteliği taşıyan yasaklama zorlamasına karşı çıkmaktadır.¹¹³¹

Demirel, uygulanacak bir yasaklama kararının ABD gençliğini zehirleyen Türkiye'dir kanaatini perçinleyeceğinden bahisle, Türkiye'de yıllık 120 ton üretilen afyonun ABD gençliğine 1 hafta bile yetmeyeceğini ifade etmekteydi.¹¹³² Bir taraf yasaklayacakmış derken; diğer tarafın “asla!” şeklinde cevap vermesi, kimi nahoş olaylara da sebep oluyordu. ABD Büyükelçisinin diplomatik nezaket kurallarını hiçe sayarcasına Demirel'in huzurunda kullandığı üslup, kendisine bizzat Demirel tarafından kapının gösterilmesine bile yol açtığı anlatılmaktadır.¹¹³³

Kapı dışarı edilme hadisesinin hemen ertesinde Washington'a çağrılan ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Handley'in, bizzat başkan yardımcısından şu sözleri işittiği iddia edilmektedir: “Meseleyi ne kadar ciddi tuttuğumuzu göstermek için şunu belirtmek isterim. Eğer Türkiye haşhaş ekimini yasaklamazsa Altıncı Filo'nun derhâl İstanbul'u tahrif etmesini Başkana tavsiye edeceğiz”. Hatta Ecevit'in sonradan Ufuk Güldemir'e açıkladığına göre, Dışişleri Bakanı Kissinger'in bulunduğu bir toplantıda, başkan danışmanlarından biri tarafından “Gerekirse Mavi Cami'yi (Sultanahmet) başlarına yıkalım” sözleri sarf edilmişti. Tüm bu nakledilenler doğrusu; görünen oydu ki Başkan Nixon kendi kamuoyu nezdinde sağlayacağı saygınlığın, Ortadoğu'nun böylesine önemli bir ülkesine haddini bildirmekle elde edilebileceği beklentisi içine girmişti.¹¹³⁴ Demirel hükümeti ise bunu bir milli onur vesilesi yapmış ısrarlı baskılara karşı direnç göstermiştir.

¹¹³⁰ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹³¹ “Bilebildiğimiz kadanyla tarihin hiçbir döneminde, hiçbir dış güç, ister müttefik ister düşman olarak, Anadolu'daki devletlere haşhaş ekimini yasaklatabilmiş değildir. En az 4000 yıldır haşhaş ekimi yapılan Anadolu'ya bu yasak, bir dış gücün baskısıyla, ilk-ve dileğimiz odur ki, son olarak 12 Mart'ın namli Başbakanı Nihat Erim tarafından konmuştur”. Aytunç Altındal, **Haşhaş ve Emperyalizm**, İstanbul: Havass Yayınları, 1979, s.12.

¹¹³² Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.169.

¹¹³³ Hüseyin Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.56.

¹¹³⁴ Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ty s.51.

Arap-İsrail Çatışmasında Türkiye'nin Tavrı

Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini, söz konusu devlet ya da devletlerin İsrail'le olan ilişkisine endeksleyen ABD'nin, Türkiye'nin bu noktadaki konumundan pek hoşnut olmadığı gözlemlenebilmektedir. Arap-İsrail gerginliği karşısında Demirel hükümetinin takındığı tutum: Kalkınma ve müreffeh bir Türkiye yaratma yönünde, Türk çıkarlarının bölgedeki çatışmadan olabildiğince uzak, İsrail'e karşı mesafeli durmakla sağlanabileceği doğrultusundaki siyasete göre belirlenmişti. Nitekim Arap ülkelerinin bölgedeki bir diğer ülkeye karşı alacakları konum da ABD'ninkinden farklı değildi. İsrail'le geliştirilecek iyi ilişkiler, bu devletler nazarında Türkiye'yi itibarsızlaştıracak; verimli ekonomik ilişkilerin sona ermesine neden olabilecekti.

Bölgede ABD tarafından İsrail'e tutulan güvenlik şemsiyesi olmak gibi bir görüntünün Arap ülkeleriyle hâlihazırda yürütülen ve daha da geliştirilmeye meyyal, kârlı iktisadi imkânları zedeleyebileceği endişesi, Türkiye'yi ABD karşısında dik durmaya adeta mecbur kılmaktaydı. Öte yandan, dünya ekonomik sisteminde Türkiye'ye biçilen dengeli ve tarım ağırlıklı kalkınma modelinden sapma emareleri gösteren Demirel hükümetinin, daralan kredi kaynakları karşısında, Sovyet teknolojisi ve finansmanına istinat eden yatırım projelerine girmeye başlaması, ABD nezdinde endişe yaratan bir başka unsur olarak gözükmektedir.¹¹³⁵ Türk sanayicilerinin Ortadoğu pazarındaki yerlerini muhafaza etmek için kimi zaman değişik hamleler yapmaya eğilimli oldukları da görülmektedir. İş dünyasındaki rekabetin, bazen etnisite vurgusunun suiistimaliyle birlikte yürütüldüğünü ifade eden Bülend Ulusu'nun anlattığı bir olay, bu bakımdan düşündürücüdür:

Şimdi her gittiğim yerde de yani Bağdat'ta da, Tahran'da da ekonomik ilişkiler konusunda ilgilileri topluyorum hani ihracattı, ithalattı, bilmem neydi filan onları konuşuyorum. Tahran'da geldiler “Efendim böyle böyle buzdolabı ihalesi var burada, iki grup birbiriyle dalaşıyor.” Nedir onlar? Biri Koç Grubu, Jak Kamhi'nin grubu. Koç grubu dermiş ki: “Bu Yahudi'nin bunlar, bunları almayın, ötekini alın.” Müthiş sinirlendim bunu duyunca. Ankara'ya döndüm rahmetli Vehbi Koç, -tesadüf, ne çağırıldım ne ettim- beni ziyarete gelmek istedi, buyur dedim. Ama ertesi günü, tesadüf, geldi. Dedim ki: “Vehbi Bey, sen yapmazsın tabii bunu ama kraldan ziyade kral taraftarları vardır, haberin olsun yani bunu böyle böyle yapmışlar, çok üzüldüm bunda.” Yok, filan dedi ondan sonra şey etti, öyleydi. Biri sordu da hani büyük sermayeyle ilişkileriniz... Tabii bu konuda ihracatı artırmak için devamlı ne mümkünse yaptık yani.¹¹³⁶

Kıbrıs ve U-2 Casus Uçakları Meselesi

Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya başlamasının bir diğer yönü ise ABD'nin özellikle altmışlı yıllarda zirve yapan Kıbrıs meselesindeki tutumundan kaynaklanan politikasının, Türk tarafında yarattığı güvensizliktir. Demirel, İnönü'ye gönderilen ünlü Johnson mektubunun muhtevasını unutmamıştı.¹¹³⁷ Kıbrıs'a müdahale imkânlarını araştıran Türkiye'nin söz konusu mektupla, muhtemel bir harekât esnasında ABD tarafından verilen

¹¹³⁵ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri..yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), ss.265–292.

¹¹³⁶ Bülend Ulusu'nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

¹¹³⁷ Oysa Johnson Mektubu henüz ortada yokken yazılmış bir kitapta, Johnson'dan büyük bir övgüyle, *bir dünyanın lideri* olarak bahsedilmektedir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Başkan Lyndon B. Johnson ve ABD Cumhurbaşkanlığı**, Ankara: Dost Yayınları, 1964.

silahları kullanmaktan men edilmesi, gerçekten haysiyet kırıcıydı. Üstelik mektubun içeriğinde muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında NATO’daki yükümlülüklerden kaynaklanan ittifak taahhütlerinin yerine getirilemeyeceği noktasındaki lafız, artık Türkiye’yi kuzey komşusuyla iyi geçinmeye, ikili ilişkileri ittifak anlaşmaları dışında, bağımsız münasebetler geliştirerek iyi bir seviyeye getirmeye mecbur kılıyordu.

İlk tedbir: U-2 casus uçaklarının SSCB üzerinde yaptıkları uçuşların yasaklanması oldu. Bu çerçevede, “Black Bird” (Kara Kuş) ismini taşıyan bu uçakların Adana’dan havalanarak SSCB semalarına doğru uçmaları, ikili anlaşmaların¹¹³⁸ tanıdığı bir imkân olmakla birlikte, Demirel nazarında Türkiye’nin bağımsızlığını zedeleyici mahiyet taşıyordu. Demirel, söz konusu anlaşmalardaki bağımsızlığı zedeleyici hükümlerin ayıklanarak yeniden tanzimi noktasındaki kararlılığını izhar edince, ABD tarafından hükümetine karşı husumetin ilk sinyallerini almaya başladı.¹¹³⁹

Demirel ve Çağlayangil’in 12 Mart-ABD İlişkisine Dair Yorumları

ABD açısından düşünüldüğünde Demirel hükümetiyle iş yapmanın (!) artık imkânı kalmamıştır. Haşhaş ekimini durdurmayan, bölgede Arap yanlısı bir siyaset izlemeye devam eden, SSCB ile ilişkilerini geliştirmek, iyileştirmek için gayret sarf eden, U-2 uçaklarının uçuş izinlerini kaldıran bir hükümetle çalışılmazdı (!) Ufukta daha iyi çalışılabilecek alternatif bir sivil hükümette de gözükmüyordu. O dönemde sadece kalkınmakta olan memleketlerde değil, Avrupa’da bile imaj sorunu yaşayan ABD’nin, bir dediğini iki yapmayacak herhangi bir partinin seçim kazanma şansı da zaten çok zayıftı. ABD hakkında yapılan, iyi çalışma imkânı bulduktan sonra, çıkarları doğrultusunda seyreden herhangi bir ülkedeki yönetimin, tarzı ve biçiminin çok önemli olmadığı yönündeki Çağlayangil’in şu değerlendirmesi bir kez daha önemlidir. “Bakınız İsmail Cem Bey, Amerika, şuna aldırmaz: Bir memlekette demokratik idare olmuş, şoven idare olmuş, faşist idare olmuş, ona hiç bakmaz. Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satellite (uydu) haline gelebileceğine bakar”.¹¹⁴⁰ Oysa Demirel, bugün darbe ve muhtıralardaki Amerika’nın dahlinin olmadığını söylemektedir:

Amerikalılar meselesine gelince: Benim bildiğim kadıyla Amerikalılar bu işin hiçbir yerinde yoktur. Kim konuştuysa, kim gittiyse, başka mesele ama “karar” dediğiniz nesnenin içinde hiçbir Amerikalı yoktur, Amerika’nın düşüncesi de yoktur, fikri de yoktur. Her üçünde.¹¹⁴¹

Aynı şekilde, Güldemir tarafından bu bağlamda sorulan bir suale Demirel’in verdiği cevabı da nakletmek gerekiyor: “Türkiye’de demokrasi olup olmaması Amerika’nın umurunda bile değildir”.¹¹⁴² İşte tüm bu sebeplerden ötürü iddia edilmektedir ki: ABD, ülkeyi askeri vesayet altında yöneten uyumlu (!) bir hükümet arıyordu. Bu yüzden ortamın hazırlanması vazifesi biçilen mihraklar, harekete geçirildi. Bu eylemde CIA’nın etkin vazife gördüğü; bunu da Özel Harp Dairesi eliyle yürüttüğü öteden beri iddia edilir olmuştur. Oysa tıpkı MIT gibi CIA’nın

¹¹³⁸ Türkiye ile ABD arasında imza edilen bu tip anlaşmalar için bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara: Ekim Yayınevi, 1970.

¹¹³⁹ Cüneyt Arcaayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcaayürek Açıklıyor–5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.151.

¹¹⁴⁰ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), **C-2**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977, s.51.

¹¹⁴¹ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹¹⁴² Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.217.

da yasada sayılan görevlerinde hiçbir şekilde silâhli operasyon yapma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak CIA'nın Türkiye gibi çeşitli ülkelerde, iç istihbarat birimlerindeki muhtelif şahısları kimi zaman doğrudan, kimi zaman ise işe bizzat katılarak ülkelerin içişlerine müdahale ettiği görülüyor, iddiaları varittir.¹¹⁴³ 12 Mart'ta istifa ettirilen hükümetin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Politika Gazetesine, İsmail Cem aracılığıyla yaptığı değerlendirme bunun en yetkili ağızdan yapılan bir itirafı gibi gözüküyor. Çağlayangil: “12 Mart'ın arkasında CIA vardır, hem de büyük ölçüde vardır”¹¹⁴⁴ görüşündedir.

1969–1971 yılları arasında sokakta başlayan kaynamanın arkasındaki güçlerin kimler olduğu noktasında yapılan değerlendirmelerin ortak yargısı şuydu: Birileri hâdiselerin kanlı hale gelerek tırmanmasını, nihayetinde demokratik ortamın kesintiye uğramasını hedefliyordu. Bu noktada, söz konusu yıllarda cereyan eden çatışmanın taraflarından biri olarak sayılabilecek olan Doğu Perinçek'in şu tespitini zikretmek gerekiyor: “1977 ile 1980 arasında Abdi İpekçi, Karafakioğlu, Bedrettin Cömert gibi Türkiye'nin çok değerli aydınları katledildi. Kim katlettiyor? Bir CIA operasyonu bu. Neden? Türkiye'yi öyle bir noktaya getirecek ki, asker gelsin, bir otorite barış sağlasın. Bu terörü yaratmak için, operasyon başlıyor”.¹¹⁴⁵ Bülend Ulusu ise dış tesir konusunda, askerin hiçbir şekilde dışarıdan birilerinin yönlendirmesiyle müdahale etmediğini; dış tesirden belki şunun anlaşılabilceğini belirtmektedir:

Çomaklama falan değil bilakis dışın memleketin içini karıştırıp Türkiye'yi bölme, parçalama bakımından dış tesiri vardır. Yoksa darbe olsun marbe olsun filan değil. Mesela, bunlar memlekette günde 20 kişi ölürken hiçbir yerde dıştan bize bir şey gelmezdi. Ama vaktiyle bunlar durduktan sonra çeşitli şeyler geliyor.¹¹⁴⁶

¹¹⁴³ David Wise/Thomas Ross, **Görünmeyen Hükümet CIA** (Amerikan İstihbarat Teşkilâtı), Ankara: Sol Yayınları, 1966, ss.42–43.

¹¹⁴⁴ Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), C–2, aynı yer.

¹¹⁴⁵ Arslan Bulut, **Türkçü-Devrimci Diyalogu** (Doğu Perinçek ve Atilla İlhan'la Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.41.

¹¹⁴⁶ Bülend Ulusu'nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

3. 12 Mart Muhtırasına Yönelik Tutum ve Tepkiler

Muhtıra henüz verilmemişken, çeşitli kesimlerde hissedilen düş kırıklığının telafisi yönündeki önerilerin, sürece cumhurbaşkanının müdahalesi ve tarafsız, partiler üstü bir hükümetin kurulması ekseninde getirildiği görülmektedir. İlginç olan, mevcut duruma müdahale edilmesi yönünde taleplerle gelen kesimlerin, parlamentoda yer almayan küçük parti ya da kesimlerle, parlamentoda etkinlik gösteremeyecek kadar zayıf olan partiler ve bağımsız parlamenterlerden gelmiş olmasıdır. 12 Mart Muhtırası etrafında Silahlı Kuvvetlerin tutumu hakkında, yapılan değerlendirmelerde ise muhtıranın, anayasada yer alan emredici hükümleri hayata geçirme hamlesi olduğu,¹¹⁴⁷ Atatürk devrimleri aleyhindeki tutumların müsamaha ile karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir.¹¹⁴⁸ Devletin kuruluş felsefesinin ana unsurlarından biri olan laikliğe karşı gelişen hareketler;¹¹⁴⁹ anayasa ve onu uygulamakla görevli olanlar arasında inanç ayrılığının bulunmamasının gerekliliği;¹¹⁵⁰ sosyal devlet ilkesini niteleyen düzenlemelerin yapılmayışı¹¹⁵¹ arasında paralellikler kurulmaktadır.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Muhtıra Sonrasındaki Tutumu ve Faaliyetleri

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e, içinde bulunduğu çaresizliği beni de devreden çıkardılar sözleriyle anlatan, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, muhtıra ertesinde hükümetin istifası sonrasındaki tavrı: Muhtırayı onaylar mahiyettedir. Muhtıra, Sunay'a göre: Devletin derin ve sonu karanlık bir çıkmaza girmesini önleyen; tehlikeli bir dönemeci geride bırakan yeni bir devreyi açan hamledir. Silahlı Kuvvetlerin bu girişimi, anayasa ve 211 sayılı kanunla kendisine verilen görev ve yetkinin kullanılmasından başka bir şey değildir ve meşrudur. Bu evrede artık tüm vatandaşlar, sorumlu kuruluşlar arasında inanç, tutum, davranış ayrılığına bundan böyle müsamaha ve tahammül edilemeyecek bir sürece girilmiştir. Devletin, ülkesi ve milletle bölünmez bütünlüğüne, laik karakterine hanel getirici tüm faaliyetlere karşı önlemler içeren kanunların uygulanmayışı, son bulacaktır. Silahlı Kuvvetlerin son müdahalesinin amacı da budur.

Anayasanın öngördüğü reformların bir türlü tatbik edilmemesi, müdahalenin meşruiyetini belgelemektedir. Gençlik hareketlerinin ideolojik maksatlara hizmet etmesinin önüne geçilecektir. Tatbikata geçirilmesi ihmal edilen reformların partiler üstü bir anlayışla yapılacağı belirtiliyor; bu doğrultuda, yurttaşlardan, siyasi partilerden, parlamentodan,

¹¹⁴⁷ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-8].

¹¹⁴⁸ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-9].

¹¹⁴⁹ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-10].

¹¹⁵⁰ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-11].

¹¹⁵¹ 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7961-12].

anayasal kuruluşlardan, parlamento dışı muhalefetten, gençlikten, işçilerden bu meselelerin halli yolunda çalışacak olan yeni hükümete destek olmaları isteniyordu.¹¹⁵²

Sunay'ın bundan sonraki girişimleri: Çeşitli siyasi partilerden gelen muhtıralar ışığında kurulacak yeni hükümetin doğasına ilişkin esasları belirlemek olmuştur. Buna göre; yeni başbakan TBMM içinden ancak partisiz bir üye olacaktır; kabine, milli koalisyon tarzında teşkil edilecektir. Atanacak başbakan, milli koalisyonun teşkilinde, anayasanın 102'nci maddesine göre, hükümetin kurulmasında tamamen serbest bırakılacaktır. Kurulacak hükümet partilerüstü bir anlayışla karşılanmalı ve güvenoyu ile desteklenmelidir. Yeni hükümetin desteklenmesi, çeşitli kayıt ve şartlara bağlanmayacaktır.¹¹⁵³

Partiler Üstü Hükümetin Kuruluşu ve Tepkiler

Partiler üstü olması hedeflenen yeni hükümetin başına getirilecek şahsın kim olacağı noktasındaki tereddüdün uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye hitaben yazılan bir yazıyla, bu görevi Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'in uygun görüldüğü belirtilmekte; partiler üstü bir anlayışın tesisi yönünde adı geçenin CHP'den istifasının gerekli görüldüğü ifade edilmektedir. Bu konuda CHP'nin anlayışlı davranarak, sadece Erim'in istifasını hoş görmeye kalmayıp, hem yeni bakanlar kuruluna üye, hem de kayıtsız şartsız güvenoyu vermesi rica edilmektedir.¹¹⁵⁴ Aynı tarihte Erim'e yazılan bir yazıyla da başbakanlık teklifi adı geçene iletilmekte lakin bu teklif, Erim'in CHP'den istifa etmesi koşuluna bağlanmaktadır.¹¹⁵⁵ Erim'in başbakanlığa getirilmeyi kabul ettiği CHP Genel Başkanlığına¹¹⁵⁶ ve bizzat Genel Başkan İsmet İnönü'ye gönderdiği iki istifa dilekçesinden anlaşılmaktadır. İlginçtir ki Erim, istifa dilekçesinde: “Sayın Cumhurbaşkanının uzun çalışmaları sonunda beni bu göreve atamak isteşisini de bir zaruret saymanın yanlış olmayacağı düşüncesi ile ülkemize hükümet başkanı olarak hizmet etme çağrısını olumlu karşılamayı, parti mülahazalarının üstünde bir yurtseverlik borcu olarak görüyorum”¹¹⁵⁷ şeklinde hiç de mütevazı olmayan cümleler sarf etmektedir. Erim'in siyasi ve akademik özgeçmiş ise etkileyici gözükmektedir.¹¹⁵⁸

Cumhurbaşkanlığı arşivine intikal ettirilmiş, değişik kesimlerden gelen temenniler arasında, bir ismin gönderdiği mektup dikkat çekicidir. Eski bir Demokrat Partili olan ve partinin kapatılması için Ankara 4'ncü Asliye Hukuk Mahkemesine dava açan Avukat Cemal Özbey¹¹⁵⁹ bu kez Birlik Partisi kurucusu unvanıyla Cevdet Sunay'a başvuranlardan. Özbey,

¹¹⁵² Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetlerce Verilen 12 Mart 1971 Tarihli Muhtıra Hakkında Türk Milletine Mesajı (Ankara, 15 Mart 1971) [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961].

¹¹⁵³ Sayın Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisinde Grubu Olan Siyasi Partilerin Heyetleri ve Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu ve Kontenjan Grubu Başkanlarıyla Yapacağı İstişareler İçin 17.03.1971 Tarihli Muhtıra [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–4].

¹¹⁵⁴ Cumhurbaşkanlığı tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963].

¹¹⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'e gönderilen 19.01.1971 tarih ve bilâ sayılı yazı 14.03.1971 tarihli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–1].

¹¹⁵⁶ Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanlığına gönderilen 19.03.1971 tarihli dilekçe [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–2].

¹¹⁵⁷ Kocaeli Milletvekili Nihat Erim tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye gönderilen 19.03.1971 tarihli istifa mektubu [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–3].

¹¹⁵⁸ Prof. Dr. Nihat Erim'in kimliği [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7963–4].

¹¹⁵⁹ Bkz. Cemal Özbey, **Demokrat Partiyi Nasıl Kapatırdım**, Ankara: Emek Basım Yayımevi, 1961.

mektubunda: Derhal Yapılması Lazım Gelen Devrim ve Reformlar başlığı altında 30 teklif sunuyor. İlginç olan bu tekliflerden bazıları şunlar: “Atatürk, ebedi ve milli siyasi mürşit ilan edilmelidir; Bütün millet Türkçü, Atatürkçü, ilerici, devrimci, reformcu ve manayı da reddetmeyen toplumcu bir kitle haline getirilmelidir; İbadet dili ve ezan derhal Türkçe olmalıdır, İmam-Hatip okulları derhal kapatılmalı ve ortaokul öğretimi yapan okullar haline getirilmelidir. Özbey, tekliflerine devam ediyor: “Kuran kursları derhal kapatılmalı ve vatandaşlara okuma, yazma öğreten kurslar haline getirilmelidir; Yüksek İslam Enstitüleri derhal kapatılmalı, Köy Enstitülerine ve orta dereceli okullara öğretmen yetiştiren yüksek okullar haline getirilmelidir... Diyanet işleri Başkanlığı genel idarenden ayrılmalı, bir vakıf haline getirilmelidir... Kurulacak Atatürk Enstitüsü vasıtası ile Atatürk’ün bütün fikirleri, sözleri maddeleştirilerek her Türk vatandaşına intikal ettirilmelidir. Daha bunun gibi üst perdeden getirilen önerilerle devam eden mektup iki notla son bulmaktadır. Özbey, muhtıra sonrasında takip edilmesi lazım gelen zorunlu 3 hal tarzı hakkındaki hukuki ve siyasi görüşünü en kısa zamanda ilgili makamlara ve Türk kamuoyuna sunacağını belirtiyor.¹¹⁶⁰

Balıkesir milletvekili Mevlüt Yılmaz’ın Cevdet Sunay’a gönderdiği mektup da diğerlerinden farklı bir boyut taşıması açısından önemlidir. Yılmaz, 12 Mart öncesindeki gençlik eylemlerinin ana sebebinin dini eğitime yeterince önem verilmemesinden dolayı, gençliğin içine düştüğü manevi bunalımın doğal tezahürleri saymaktadır. Dinine ve milli-manevi değerlerinin idrakinde olan bir gencin devletine başkaldırmayacağına hükmeden Yılmaz, Batılı ülkelerdeki müfredattan örnekler vererek bu doğrultuda yapılması gereken Milli Eğitim reformuna taraftar görünüyor. Anayasa değişikliklerinin yapılırken, bu hususun da yeni Anayasaya eklenmesi gerektiğinden söz etmektedir.¹¹⁶¹

Kamuoyunun 12 Mart muhtırasına ilişkin olarak hissiyatını yansıtması açısından önemli olduğu düşünülen birçok mektup ve telgrafta da tesadüf edilmektedir. Bunların çok önemli bir çoğunluğu muhtırayı onaylamakta, *Erim*’in başbakanlığa getirilmesindeki isabetten dolayı *Sunay* kutlanmaktadır.¹¹⁶²

Kamuoyunda, Kontenjan Senatörü Nihat Erim’in eski bir CHP’li olmasından dolayı, kabinede CHP’li üyelerin çoğunlukta olacağı yönünde bir düşünce bulunmaktadır. Ancak, kurulan hükümetin üyelerinin büyük çoğunluğu parti dışı isimlerden seçilmiştir. Bundan dolayı, bu hükümete “Teknokratlar Hükümeti” adı verilmiştir. Muhtırada bahsedilen “partiler üstü” bu hükümetten ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi beklenmiştir.¹¹⁶³

Nihat Erim’in, hükümetin kurulması süreci esnasında, Cumhurbaşkanı ile ilişkilerinde her iki tarafca da güvenilen bir kişi olan eski senatörlerden Sadi Koççaş’ın önemli rolü olmuştur. Sadi Koççaş, bazı günler üç defa Cumhurbaşkanlığına giderek gelişmeleri Cumhurbaşkanı’na aktarmış, Cumhurbaşkanlığı’nın gelişmelere ilişkin görüşlerini de Nihat Erim’e iletmıştır.¹¹⁶⁴ Bu süreçte 12 Mart yönetiminin amacı, 1960’ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmak olmuştur. Fakat üç

¹¹⁶⁰ Av. Cemal Özbey tarafından Cumhurbaşkanlığı Yüksek Makamına hitaplı 18.03.1971 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–26].

¹¹⁶¹ Balıkesir Milletvekili Mevlüt Yılmaz tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 02.12.1972 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–26; Fihrist No: 7990].

¹¹⁶² Eski Çorum Milletvekili Nejet Yücer tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a gönderilen 20.03.1971 tarihli mektup [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–13; Fihrist No: 7709–37].

¹¹⁶³ Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara, 7 Gün Yayıncılık, 1973, s.8.

¹¹⁶⁴ Altuğ, a.c, s.25.

yıllık askeri-sivil rejim, bunların dışında başka eylemlerde de bulunmuştur. Bu dönemin en kayda değer eylemi, sol harekete uygulanmış olan geniş çaplı bastırma eylemidir. 11 ilde sıkıyönetim ilan edilerek, hemen arkasından gençlik gruplarının, profesyonel derneklerin ve sendikaların faaliyetleri yasaklanmıştır. Sol kanadı temsil eden gazeteler ve dergiler ya bir süre için yasaklanmış ya da tamamıyla kapatılmıştır. Sıkıyönetim bölgelerinde grev ve lokavtlar yasaklanmıştır. Böylece, ordu siyasal ve ekonomik sistemde reform yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini daha ziyade güvenlik sağlamada yoğunlaştırmıştır.¹¹⁶⁵

CHP'de ilk önemli kriz, Erim'in kuracağı hükümete katılıp katılmama konusunda çıkmıştır. Genel Sekreter Bülent Ecevit ve arkadaşları müdahaleye karşı açıkça tavır alarak partinin kurulacak hükümette yer almasını istemiştir. Buna karşılık Genel Başkan İsmet İnönü CHP'nin hükümete katılmasından yana olmuştur. Ecevit yanlılarının çoğunlukta olduğu CHP Merkez Yönetim Kurulu, CHP'nin hükümete üye vermesini kararlaştırmasına karşın, İnönü'nün denetimindeki CHP Meclis ve Senato Ortak Grubu partinin hükümete girmesini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine Ecevit 21 Mart 1971'de CHP Genel Sekreterliği'nden istifa etmiştir. Ecevit: "Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın Solu hareketinin ve benim, demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır. Hareket, hükümetten daha çok Ortanın Solu'na karşı..." sözüyle de görüş ayrılığını açıkça ifade etmiştir.¹¹⁶⁶

Erim Hükümeti için yapılan güven oylamasına ise CHP'nin Ecevit grubu katılmamış ve "varlıklarını yarı askeri idarenin devamında görenler, tehlike yaratabilir" diyen Ecevit'e İnönü: "Ecevitçilerin bu tavırlarına göz yummayacağım!" tepkisini göstermiştir.¹¹⁶⁷

İnönü'nün hem darbecilere zaman zaman sert tepkiler göstermesi, hem de kışlarına dönmeleri sürecini hızlandırmak için onların isteklerini onaylamasının yanı sıra CHP'nin içsel değişiklikleri, 12 Mart döneminde bu partinin, 27 Mayıs dönemine oranla etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Çünkü artık CHP, yalnızca İsmet Paşa ile özdeşleştirilmemektedir. Darbecilere sert bir karşı tavır alan Ecevitçiler grubu ortaya çıkmış, bunlara koşut olarak CHP merkezi çizgisinden "Ortanın Solu'na" kaymıştır.¹¹⁶⁸

Ecevit'in 12 Mart karşısındaki bu tavizsiz, sert ve kesin tavrı, dönem boyunca değişmemiştir. 12 Mart'ın Anayasa operasyonlarından kimine CHP olumlu oy verirken, Ecevit ve arkadaşları, partilerinden ayrı bir tavır izlemiştir. Ecevit, 12 Mart başbakanlarıyla da, 12 Mart'ın sahipleriyle de en sert polemiklere girmiştir. Bu dönemdeki kararlı tavrı, onun önce parti liderliğine sonra başbakanlığa ulaşmasında, halkın içinde "mert ve cesur" bir lider olarak kendini kabul ettirmesinde başlıca etken olmuştur.¹¹⁶⁹

Bu süreçte CHP bir kere daha bölünmüştür. CHP parti yönetimine Bülent Ecevit gelip hükümetten milletvekillerini çekme kararı alınca, İsmet İnönü partiden istifa etmiş onunla birlikte önemli sayıda senatör ve milletvekili de istifa etmiştir. Daha sonra Bülent Ecevit partide kalan muhalifleri temizlemek için disiplin kurullarıyla ilgili tüzük değişikliği yapınca

¹¹⁶⁵ Birsan Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s.162.

¹¹⁶⁶ **Milliyet**, 22.3.1971, s.11.

¹¹⁶⁷ Ergin Eroğlu, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu?**, İstanbul, Gürsoy Yayınları, 1974, s.22-28; Nürşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.140.

¹¹⁶⁸ Mazıcı, a.g.e., s.141.

¹¹⁶⁹ Cem, a.g.e., s.501.

partiden bir grup daha istifa etmiştir.¹¹⁷⁰ Kemal Satır öncülüğünde ayrılanlar 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurarken bir kısım milletvekili ve senatör bağımsız kalmıştır. Basın bu gruba “Bağımsız Halkçılar Grubu” adını vermiştir.¹¹⁷¹

Melen Hükümeti döneminde iki büyük partiden biri olan CHP'deki yönetim değişikliğiyle, daha ilk gününden 12 Mart'a karşı çıkmış bir ekip işbaşına gelmiştir. CHP'de yeni yönetimi oluşturanlar, Anayasa değişimlerinden idamlara, sıkıyönetimin uzatılması kararlarına kadar 12 Mart'ın çoğu uygulamasına karşı çıkmış kişilerdir. Nitekim CHP, önce Melen Hükümeti'nin sunduğu III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na Mecliste olumsuz oy kullanmış, daha sonra hükümetten çekilme kararı almıştır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Melen Hükümeti'ne en ağır eleştirileri yöneltilmiş, bir 12 Mart hükümetini, ilk kez CHP desteğinden tümüyle yoksun bırakmıştır.¹¹⁷²

CHP'den kopanlar arasında bunlar yaşanırken CHP'nin 1972 sonrası ideolojisi Ecevit başa geçtikten kısa bir süre sonra CHP ideolojisine ad olarak "Ortanın Solu" kavramının yerini "Demokratik Sol" almıştır. Fakat iki kavram da sosyal demokrat olarak tanımlanmaktadır. CHP Sosyalist Enternasyonal'e üye olmuştur. Parti ideolojisinde en göze çarpan sözcükler "halkçılık" ve "demokrasi"dir.

Süleyman Demirel ve AP bütün dönem süresince izleyecekleri bir politikayı ilk günlerden başlayarak oluşturmuşlardır. Bu süreçte 12 Martçılar ve 12 Mart hükümetleri sermayenin genel çıkarları doğrultusunda ne yapsa, desteklemişlerdir. Buna karşılık, 12 Mart'ın bürokratik özü ne zaman sınırı aşsa, 12 Mart ne zaman kalıcılık eğilimleri gösterse, Demirel ve partisi ellerinden geldiğince engel çıkarmış, hükümetlerle arasını açmış, bütün gücünü ortaya koymuştur.¹¹⁷³

Demirel, ilk hükümetin kurulduğu aynı günlerde parti teşkilatına da bir genelge yayınlayarak, 12 Mart Muhtırası'nı nasıl değerlendirdiğini, bu dönemde başlıca amacının ne olduğunu açıklamıştır. Buna göre 12 Mart tarihinde başlayan krizin millete ve demokrasiye mümkünse zararsız veya en az zararlı atlatılabilmesi için ve fedakârlık göstermekten kaçınılmaması gerektiği, partinin tutumunun bu ölçüler içinde değerlendirilmesini, hükümete verilen olumlu oyun demokrasinin maruz kaldığı zararın giderilmesini sağlamak için olduğunu teşkilat tarafından bilinmesi istenmiştir.¹¹⁷⁴

12 Mart rejimi Parlamentoyu dağıtacak ve yetkiyi doğrudan doğruya üstlenecek kadar ileri gitmemiştir. Onun yerine, 12 Mart rejimi, tecrübeli CHP'li siyasetçi Nihat Erim başkanlığında, partiler üstü ya da teknokrat bir hükümet kurulmasını teşvik etmiştir.¹¹⁷⁵ Ancak bunu hemen öncesinde muhtıranın verilmesinden sonra basında yer alan başbakan adayları arasında üç senatörün ismi geçmiştir. MBG Başkanı Fahri Özdilek, Mucip Ataklı ve Cemal Madanoğlu isimlerini Başbakan adayları olarak ortaya atan Akşam gazetesinin¹¹⁷⁶ bu iddiası gerçeklerden uzak görülmüştür. Muhtıranın sahibi olan TSK yönetim kademesinin 12 Mart öncesinde bazı tabii senatörlerin giriştikleri faaliyetlerine yönelik iddialardan sonra bu

¹¹⁷⁰ Gevgillili, a.g.e., s.574, Ahmad, a.g.e., s.392-395.

¹¹⁷¹ *Milliyet*, 27.11.1972, s.1.

¹¹⁷² Cem, a.g.e., s.459.

¹¹⁷³ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul, Cem Yayınları, 1993, s.499.

¹¹⁷⁴ *Milliyet*, 14.4.1971, s.1.

¹¹⁷⁵ Özbudun, “Çağdaş Türk...”, s.38.

¹¹⁷⁶ *Akşam*, 16-17.3.1971, s.1.

yola gitmesi beklenmesi güç görülmüştür. Dolayısıyla Başbakan olarak seçilecek isim muhtırada sözü edilen partiler üstü kavramına uygun olarak Nihat Erim olmuştur.

İlk 12 Mart Hükümeti kurulur kurulmaz, Demirel kesin tavrını almış ve öncelikle kurulacak hükümetin kendi felsefelerine uyması gerektiğini belirtmiştir:

Yeni hükümetin (I. Erim Hükümeti) programında bir defa ana teşhiste beraber olmadığımızı ifade ettik... Devleti ıslah ediyoruz, reforma tabi tutuyoruz diye kötürüm hale getirmemelisiniz. Vatandaşlara faydalı oluyoruz diye büyük vatandaş kitlelerine fayda sağlamaktan uzak, birtakım şekilcilik içine girmememiz lazımdır... Getireceklerdir meseleleri, göreceğiz. Bizim programımıza, felsefemize ters düşmüyorsa destekleriz. Programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz. Onun dışında kimse bizden bir şey isteyemez...¹¹⁷⁷

Muhtıraya ve Partiler üstü Hükümete Yönelik Sol Çevrelerin Tavrı

12 Mart'ın sol çevrelerde nasıl karşılandığına yönelik istihbarat faaliyetlerinin de bir taraftan yürütüldüğüne şahit olunmaktadır. Bu konu hakkındaki bir bilgi notunda: Türkiye Öğretmenler Sendikasının (TÖS) İzmir Şubesinde 15 Mart 1971 günü saat 19.30–22.00 saatleri arasında bir toplantı yapıldığı; toplantıda önemli kararlar alındığı bildirilmektedir. 22 maddeden ibaret olan bildirin 7. maddesinin sonradan değiştirildiği ifade edilmektedir. Buna göre; Yoksul Kürt köylüleri üzerindeki zorlu baskı kaldırılmalıdır ibaresi çıkarılmış ve bildirin altına Bütün Devrimci Kuruluşlar imzası atılmıştır. Demirel'in istifa etmek mecburiyetinde bırakılmasının ise Devrimci Güçlerin zaferi olarak takdim edildiği de bilgi notunda yer almaktadır. Söz konusu bilgi notunda 15–20 gün içerisinde yurdun çeşitli yerlerinde patlamalar gerçekleştirileceği; ABD Büyükelçisini kaçırılma planları yapıldığı; böylece ordunun müdahalesinin hiçbir şeyi değiştirmedeği mesajının verilmesinin hedeflendiği açıklanmaktadır.¹¹⁷⁸

Muhtıra ve sonrasında kurulan Erim Hükümetine karşı aşırı sol olarak nitelendirilen mihrakların da takip altında olduğunu belgeleyen bir vesikanın daha olduğuna tesadüf edilmiştir. Belgenin giriş kısmında, memleketteki ekonomik sorunların ve bu sorunlara çözüm getirmekteki gecikmenin de etkisiyle sol mihrakların kitleler üzerindeki etkisinin arttığı belirtilmektedir. Sol mihrakların, silahlı kuvvetlerin sol eğilimli bir kalkışmasına umutla baktıkları ifade edilmektedir. Sol gruplar arasında TİP, ANT ve Proleter Devrimci Aydınlar çevresi hariç muhtırayı destekledikleri ya da kabinenin tayinine kadar hareketsiz kaldıklarından söz edilmektedir.

Muhtıra sonrasında kurulacak parlamentonun işçi ve köylü temsilcilerinden oluşması; söz konusu müdahalenin radikal genç subayların üstlerine karşı gösterdikleri tazyikin neticesi olduğu fikrinin, maksatlı olarak işlendiği belirtilmektedir. Lakin muhtıra sonrasında silahlı kuvvetlerin gösterdiği demokratik teamüllere meyilli tavrın, bu çevrelerde hayal kırıklığı yarattığı; hiç de öyle beklendiği gibi radikal sol amaçlar içermediğinin bu çevrelerce de anlaşıldığının altı çizilmektedir. Bu düş kırıklığı neticesinde, radikal solun doğal olarak mevcut partiler üstü hükümeti yıpratma faaliyetleri içine gireceği öngörüsü yapılmaktadır.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁷ Milliyet, 11.4.1971, s.1.

¹¹⁷⁸ 17.03.1971 tarihli bilgi notu [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7961–6].

¹¹⁷⁹ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mihrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984].

TİP'in Muhtıraya Karşı Tutumu

Söz konusu vesikada öncelikle TİP'in muhtıra hakkındaki görüşü ele alınmaktadır. Buna göre TİP, yeni hükümetin icraatlarına yön veren felsefenin devrimciliğini inandırıcı bulmamaktadır. Yeni hükümet, yakında faşist tedbirler almaya zorlanacaktır; işçi sınıfının ekonomik ve siyasi mücadelesini geriletmek ve bastırmak amacıyla girişilecek bu hareketler karşısında savaşılacaktır. Türkiye'de herhangi bir hükümetin niteliğini belirleyecek temel ölçüt: İşçi ve emekçi kesimlerin iktisadi ve siyasi mücadelesi karşısında takınacağı tavidir. Partinin yayın organı olan EMEK dergisine referans veren belgede, yeni hükümetin burjuva diktatörlüğünün aracı olarak tanımlandığı bilgisi verilmektedir.¹¹⁸⁰

Ant Çevresinin Muhtıraya Karşı Tutumu

ANT çevresinin takındığı tavrın işlendiği bölümde ise: Biçimi ne olursa olsun, burjuva diktası altında, emekçi kitlelerden yana reformlar yapılamaz görüşü ıktibas edilmiştir. Ordunun, burjuva diktatörlüğünün bir baskı aracı olduğu; silahlı kuvvetler içinde bulunduğu varsayılan devrimci unsurlar da işçi-emekçi mücadelesi saflarına katılmaya davet edildiği görüşüne yer verilmiş. Devrimci işçi-köylü iktidarını kurmak amacıyla, şehirlerde ve kırlarda politik mücadelenin başlatılması gerektiği hususunun işlendiği iddia edilmiş. Doğan Özgüden'in sahibi olduğu ANT dergisinin, burjuva diktatörlüğüne karşı yapılacak mücadelede, silahlı savaşıma önem verdiği belirtilmiştir.¹¹⁸¹

Proleter Devrimci Aydınlık Çevresinin Muhtıraya Karşı Tutumu

Proleter Devrimci Aydınlık Çevresinin Görüşü bahsinde ise; bu grubun Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Amme Hukuku Kürsüsü asistanlarından Doğu Perinçek tarafından organize edildiği; Marksizm-Leninizm-Mao Zedong fikriyatından mülhem Kızıl Çin Komünist Partisi ekseninde faaliyet gösterdiği bilgisi verilmektedir. Bu grubun da silahlı mücadeleyi esas aldıkları belirtiliyor. Muhtıra sonrası gerçekleşen iktidar değişiminin pek bir önem taşımadığı fikrinin bu çevrede de yaygın olduğu belirtilen belgede, söz konusu değişimin: Bir gerici iktidarın gidişi, yerine yeni bir gerici iktidarın gelişi olarak yorumlandığı aktarılmaktadır. Uluslararası mali sermayenin iktidarı olarak nitelenen Erim kabinesi, üyeleri arasında yer alan Naci Ergin, Osman Olcay, Ferit Melen, Erol Yılmaz Akçal ve Özer Derbil isimleri öne çıkarılarak kötülenmektedir. Sonuç olarak bu kesimlerin hepsinde, muhtırayı veren ordu, burjuva devletinin müdafii olarak takdim edilerek, verilen muhtıra ve sonrasında kurulan hükümete, bu açıdan olumsuz baktıkları ifade ediliyor.¹¹⁸²

¹¹⁸⁰ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Türkiye İşçi Partisinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7984-5].

¹¹⁸¹ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, ANT Dergisinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7984-6].

¹¹⁸² 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Proleter Devrimci Aydınlık Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-24; Fihrist No: 7984-8].

Devrim Çevresinin Muhtıra Karşı Tutumu

Başında Doğan Avcioğlu'nun bulunduğu Devrim çevresinin görüşü ise şu şekilde özetleniyor: Bu grup, silahlı kuvvetlere, hedefe ulaşmada dayanılacak en önemli kurumlardan biri olarak bakmaktadır. Muhtıra sonrasında parlamentonun açık tutulması karşısında Avcioğlu'nun tavrı olumsuzdur. Avcioğlu, asıl amacı olan sosyalizmi Kemalizm maskesi altında gizleyen bir şahıs olarak takdim ediliyor. Kabinenin teknisyenler eliyle yapılacağını ilan ettiği reformların gerçekleştirilemeyeceği kanaatinde olan Avcioğlu'nun, memleketin makûs talihini ancak ve ancak egemen sınıflara karşı emekçi sınıfların gücünü seferber edebilen toplum savaşlarının değiştirebileceği görüşü aktarılıyor. Yeni hükümete biçilen vazifenin aslında, burjuvazinin arzu ve isteklerinin gerçekleştirilmesine yönelik reformlar yapmak olduğu hususundaki görüşü de dile getirilmektedir. Devrim gazetesinde yayınlanan, Uğur Mumcu'nun “Nihat Erim, Allah Kerim” başlıklı yazısına da gönderme yapılan belgede, Mumcu'nun “Partilere ve siyasetçilere inanmıyoruz. Açıkçası biz bu yönetime ‘güvenoyu’ vermiyoruz” sözleri aktarılmaktadır.¹¹⁸³

Aydınlık Sosyalist Çevresinin Muhtıra Karşı Tutumu

Aydınlık Sosyalist Çevresinin Görüşü başlığı altında yayınlanan kısımda ise; Mihri Belli liderliğindeki çevrenin de muhtıra sonrası hükümete karşı güvensizlik ihzar ettikleri belirtilmektedir. Bu grubun, düşürülen iktidara mensup kimi şahısları da içine alan bir hükümet oluşunun, reformist olamayacağını gösterdiği, kanaati aktarılmaktadır. Ordunun beklentileri karşılayacak bir çıkış yapamadığı; yine işin işçi ve köylü kitlesine düştüğü; bütün millî ve devrimci sınıf ve zümrelerin oluşturacağı devrimci cephe ve güç birliğinin hâlâ elzem olduğu hususunun işlendiği nakledilmektedir.¹¹⁸⁴

Sosyalist Gazetesi Çevresinin Muhtıra Karşı Tutumu

Hikmet Kıvılcımlı'nın yayınladığı Sosyalist gazetesinin ise muhtıra verildiği zaman, bu hareketin radikal subaylar tarafından yapıldığı zannıyla destekler tutum takındığı lakin bir müddet sonra kurulan Erim hükümeti karşısında düş kırıklığı yaşadığı belirtilmektedir. Bu çerçevede, mücadeleye kalındığı yerden devam edilmesi kararının alındığı; bu doğrultuda kesif bir çaba içerisine girileceğinin ilan edildiği bilgisi verilmektedir.¹¹⁸⁵

Belgedeki sonraki satırlar bazı yazarların muhtıra ve yeni hükümet konusundaki tutumlarına ayrılmış. Çetin Altan, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi yazarlar, Atatürk'ü kullanarak, sosyalist dünya görüşlerini perdeleyen birer aşırı sol isim olarak takdim edilmektedir.

Türkiye Komünist Partisi'nin Dış Bürosu Yayın Organı olarak nitelendirilen “Bizim Radyo” da mercek altına alınanlardan. Radyo, kabinede vazifelendirilen kimi isimlerin milletlerarası emperyalizmin uzantısı olan kurumlarda görev almaları noktasında eleştiriler yöneltmektedir. Ordu içindeki yurtseverlerden bahseden radyo, NATO'cu generallere ve Erim hükümetine karşı direnme haklarını kullanmaya davet edilmektedir.

¹¹⁸³ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Devrim Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–11].

¹¹⁸⁴ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, “Sosyalist” Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–13].

¹¹⁸⁵ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, “Sosyalist” Çevresinin Görüşü Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–15].

Aşırı Sol Örgütlerin Tutumu başlığını taşıyan kısımdaysa Dev-Genç, TÖS, DİSK, İPŞD (İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği), YİS (Yapı İşçileri Sendikası) ve İzmir Devrimci Kadınlar Derneği isimleri sayılmaktadır. Bu örgütlerin muhtıra ve sonrasında kurulan Erim hükümeti hakkındaki olumsuz kanaatlerinden söz edilmektedir. Solun genel kanısının 12 Mart Muhtırasıyla birlikte gelişen olaylarda hazırlıksız yakalandığı; bu nedenle hareketin yönünü değiştirme noktasında etkisiz ve pasif kaldığı bilgisi verilmektedir.

Genel olarak tüm sol grupların şu hususlarda hemfikir oldukları, yine belgede belirtilen iddialar arasındadır: Silahlı kuvvetler, burjuva düzeninin gücüdür ve parçalanmalıdır; mevcut demokratik ortam, işçi sınıfının bilinçlenmesine müsaade edebilecek kıvamda olduğu süreçte ondan yararlanılmalıdır. Silahlı kuvvetlerin vurucu gücü elde edilerek, devrim şartları yaratılmalıdır. Ordunun genç ve radikal subayları, gençlik kitlesiyle güç birliği hareketini gerçekleştirerek devrim şartlarını hazırlamalıdır.

Kürtçü, olarak nitelendirilen çevrelerde ise tam anlamıyla gergin bir bekleyişin vücut bulduğu; bu çevrelerde Kürtlere ve Kürt devrimcilere yönelik katliamlara girişileceği endişesinin hâkim olduğunun altı çizilmektedir. Türkiye’de değişik zamanlarda meydana gelmiş Kürt isyanları artık ideolojik bir boyut kazanmıştır. Kürkçü, o günlerde, solun Kürt meselesini gündeme taşımaya öncülük eden bu değişimi şu cümlelerle anlatmaktadır:

O zaman adı Kürt değildi, hiç kimse adını öyle söylemezdi. Bu sanki ezilenler ezenler arasında bir gizli sözleşme gibiydi, “Doğu” denirdi. Doğu mitingleri, Türkiye İşçi Partisinin önderliğinde hem büyük toprak ağalarına, hem kimliklerin bastırılmış olmasına, hem horlanmaya, hem geri bırakılmışlığa karşı büyük itirazların dillendirildiği yıllar oldu. Diyarbakır’da, Ağrı’da, Bingöl’de, Kars’ta çok büyük mitinglerdi. İnsanlar bu horlanmışlıklarını dile getirdiler. Daha sonra Türkiye İşçi Partisi içerisinde ya da başka forumlarda adlarını duyduğumuz Kürt siyasetçiler ilk kez bu zeminlerde ortaya çıktı. Mehdi Zana, Kemal Burkay, Tarık Ziya Ekinci gibi adları o günlerden biliyoruz.¹¹⁸⁶

Rum ve Ermeni azınlıklarda ise önlerini görememekten kaynaklanan ikircikli bir tutumdan bahseden bilgi notunda, özellikle servet sahibi Ermenilerin aşırı sol yükseliş karşısında göç etmeyi tercih ettikleri bunun miktarının ise son altı yedi yıl içinde 10 bini bulunduğu ifade edilmektedir. Muhtıra, Ermenilerdeki bu endişeleri bertaraf etmemekle birlikte genel olarak memnuniyetle karşılanmıştır şeklindeki ifadeler bilgi notunda kaleme dökülen diğer bir yorum olarak göze çarpmaktadır.

Bu noktada, bu hedeflere ulaşmaya azmeden aşırı sol karşısında hükümetin gerekli reformları yaparak, ortamı sol için elverişsiz kılmalı; özellikle sosyal demokrat çevrenin aşırı solla güç birliğine gitmesinin önüne geçilmesi tavsiye edilmektedir.¹¹⁸⁷

12 Mart Sonrası Dönemde İşçi Hareketleri

1960’tan itibaren Türk siyasal hayatını derinden etkileyen toplumsal hareketlilik, kentleşme ve sanayileşme sonucunda ilginç toplumsal ayrımlar, ilkel-geleneksel bağların ördüğü toplumun

¹¹⁸⁶ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹¹⁸⁷ 12 Mart Muhtırası ve Sayın Erim Kabinesine Karşı Aşırı Sol Mıhrakların Tutumu ve Muhtemel Gelişmeler Hakkında Çok Gizli İbareli Not Ekinde Yer Alan, Muhtemel Gelişmeler Bahsi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7984–21].

eski fay hatlarını, yeni sosyo-ekonomik ve ideolojik görüntüler içinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Solcu-sağcı, laik-İslamcı, Alevi-Şii-Sünni, Kürt şovenisti-Türk şovenisti gibi ayrımlar son derece farklı ve karmaşık bileşimler yaparak Türk siyasal sisteminin üzerinde oturduğu toplumsal ve kültürel ayrımları oluşturmaya başlamışlardır.¹¹⁸⁸ Türkiye’de öğrenci dernekleri, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve mühendis odaları gibi birçok sivil kuruluş, 1970’lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış ve bu süreç, ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece, bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri, devlet düzeyinde siyasal gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından tamamıyla yutulmuştur.

Bununla birlikte 1970’lerin sonunda ekonomide daralma yaşanırken, sendikalar bu evrede daha güçlenmişlerdir. 1970’de sendika sayısı 737’ken, 1978’de bu rakam 879’a çıkmıştır.¹¹⁸⁹ Bu rakamlar toplumdaki değişimin dinamizmini de ortaya koymaktadır. Sendikaların güçlenmeleri ve taleplerinde daha fazla siyasileşmeleri, sanayicilerin yüksek kâr olanaklarının engellenmesine yol açmıştır. 1970’lerin ikinci yarısında sanayide üretim düşerken, ücretlerin sanayi katma değer içindeki payı ya artmış ya da aynı kalmıştır.

12 Mart 1971 ara rejiminden sonra 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sendikacılık faaliyetleri, toplu görüşmeler ve grevler geniş ölçülerde kısıtlanmıştır. 12 Mart döneminde hükümetin 11 ilde sıkıyönetim ilan etmesi, Anayasa değişikliklerinin gündeme gelmesi ve ekonomik, sosyal hakların kısıtlanacağı yolundaki duyurular, işçileri ve sendikacıları kaygılandırmıştır. Bu dönemde TÜRK-İŞ’in genel olarak bütün önemli hak kısıtlamalarına yönelik, yazılı açıklama ve bildiri ağırlıklı tepkileri olmuştur. İlgili ve yetkili kişilerle görüşmeler, yönetim organlarının tepki toplantıları, hak kısıtlamalarının yasallaşmasını görüşmelerle engelleme çabaları zaman zaman kimi yumuşamalara yol açmışsa da ciddi, caydırıcı bir etki meydana getirmemiştir. TÜRK-İŞ’in bu türden çabaları arasında en önemlileri Anayasa değişikliklerine, grev ertelemelerine karşı çıkışları sayılabilir.¹¹⁹⁰

1970 sonrası döneminde işçiler de işverenler de daha iyi örgütlenmişlerdir. Daha bilinçli ve daha uzun bir geleceği düşünmüşlerdir. Fakat temas ve diyalog kurarak birbirlerini anlamaya çalışma yöntemini geniş ölçüde ihmal ettiklerinden, teknolojinin, sanayinin, ekonomik ve sosyal koşulların, bir bütün deyişle, Türk toplumunun değişen yapısını ilişkilerine ve örgütlerine yansıtmakta güçlük çekmiş ve olayların arkasında kalmışlardır. Sosyal barış bu durumdan zarar görmüştür.¹¹⁹¹

12 Mart rejiminin gerilemesi, işçi hareketine yeni bir dinamizm vermiştir. Bu dinamizm belki de en çok, DİSK’in hızlı bir büyüme süreci içine girmesinde kendisini hissettirecektir. Bu yılların sosyal hareket açısından ifade ettiği dinamizmin bir örneği de, 1972 yılında kurulan TÖB-DER adlı öğretmenler derneğinin kısa sürede yüz binden fazla öğretmeni bünyesine katacak olan hızlı gelişmesidir.¹¹⁹²

1975’te Irmak Hükümeti’nin Çalışma Bakanı Turhan Esener Senatodaki konuşmasında Türkiye’de işçi ve işveren ilişkilerinin iyi bir yolda gittiğini belirtmiştir. Esener bu görüşünü

¹¹⁸⁸ Ersin Kalaycıoğlu, “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar,” **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sanbay), İstanbul: Der Yayınları, 1990, s.483.

¹¹⁸⁹ Işıklı, **a.g.m.**, s.351.

¹¹⁹⁰ Şükran Soner, "12 Mart Döneminde İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.463.

¹¹⁹¹ Talas, “Bir Toplumsal...”, s.5.

¹¹⁹² Aydınoglu, **a.g.e.**, s.283.

1974 yılındaki verilere dayandırmıştır. 928 işyerinde alınan grev kararından sadece 138'i fiilen uygulanmıştır. Bunlardan bugüne kadar Bakanlığa gelen 94 işyerine ait bilgilere göre, bu grevlere katılan işçi sayısı 35.502 ve kaybolan işgücü sayısı ise yine 35.502'dir. Aynı dönemde, 177 işyerinde alınan lokavt kararından 17'si fiilen uygulanmıştır. Bu durum işçi ve işveren ilişkilerinde alınmış bulunan grev kararlarının çokluğuna rağmen, uygulama bakımından endişe verici bir noktada olmadığını göstermektedir.¹¹⁹³ Ancak sonraki yıllarda artan işçi eylemleriyle bu durum tersine dönecektir.

Muhtıraya ve Partiler üstü Hükümete Yönelik Sağ Çevrelerin Tavrı

12 Mart Muhtırasının sağ çevrelerdeki yankılarına ilişkin olarak da istihbarat toplandığına da tanık olunmaktadır. 21 Mart 1971 tarihli bir istihbarat raporunda; özellikle Son Havadis gazetesinden AP milletvekili Tekin Erer ile Dünya gazetesi sahiplerinden, gazetenin başyazarı Bedii Faik'in muhtıraya en fazla karşı çıkan iki isim oldukları hususunun altı çiziliyor. Son Havadis, Tercüman, Tasvir, Zafer ve Dünya gazeteleri AP iktidarının tam ve yarı resmi yayın organları olarak takdim edilmektedir.

Sağ Basında Muhtıranın Değerlendirilmesi

Bu gazeteler içinde yalnızca Tasvir'in lehte ya da aleyhte yayın yapmayarak nesnellliğini muhafaza ettiği bilgisi veriliyor. Aşırı sağcı olarak nitelenen Bugün ve Sabah gazetelerinin kullandıkları dil ise mutedil olarak tavsif ediliyor. Muhtırayı müteakip yazdıkları yazılara göre muhtıra karşısındaki konumları tasnife tabi tutulan epey yazarın listelendiği görülmektedir.

Buna göre muhtıranın çok aleyhinde, aleyhinde, tarafsız, lehinde, hiç değinmiyor şeklinde sınıflandırılan yazarlar şunlar: Tekin Erer ve Bedü Faik ilk grupta konumlandırılıyor. Orhan Seyfi Orhon, Abdullah Uraz, Adviye Fenik, Mehmet Muhsinoğlu, Ahmet Kabaklı, Can Pulak, Fürüzan Tekil, Ahmet Şevket Bohça, Ahmet Güner ve İsmail Oğuz ise ikinci gruba sokulanlardan. Ergun Göze, Sinan Omur, İlhan Ezik, Vecdi Bürün,¹¹⁹⁴ Günvar Otmanbölük, Münevver Ayaşlı, Fatın Fuat ise üçüncü grupta yani tarafsız olarak tesmiye ediliyor. Mehmet Şevket Eygi ise muhtıranın lehinde yazılar yazan tek isim olarak takdim ediliyor. Refik Özdek, A. Selami Tosçuoğlu ve Ali Genceli muhtıraya hiçbir şekilde değinmeyenlerden. Yukarıda da belirtildiği gibi Tasvir gazetesi, muhtıra hakkında hiçbir yorumun yapılmadığı gazete olarak belirtilmiştir.¹¹⁹⁵ Daha sonra yukarıda isimleri belirtilen yazarların kaleme aldıkları yazılardan alıntılar yapılarak bu kanaate nasıl ulaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹³ **CSTD**, C:20, B:32, 11.2.1975, s.233.

¹¹⁹⁴ Vecdi Bürün'ün 27 Mayıs sonrasında kaleme aldığı "*Kansız İhtilal*" isimli bir kitapla, devrik DP'ye ve mensuplarına inanılmaz hücumlarda bulunduğu biliniyor. Bu kez tarafsız bir tutum takındığı belirtilmektedir. Bürün'ün eserinin künyesi şöyledir: Vecdi Bürün, **Kansız İhtilal** (Türk Ordusunun Zaferi), İstanbul: Ekicigil Yayınevi, 1960. Aralarında bu eserin de incelendiği bir çalışma için bkz. Cengiz Sunay, "27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:101, BAHAR 2010, 42–68.

¹¹⁹⁵ 12 Mart Muhtırasının Sağ Basındaki Yankıları başlığını taşıyan 21.03.1971 tarihli Çok Gizli İbareli bilgi notu [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965].

¹¹⁹⁶ Ordu'nun Verdiği Muhtıra ile İlgili Muhtelif Sağ Basında Neşredilen Çok Gizli İbareli Makale, Fıkra ve Yorumlardan Önemli Özetler [**Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi** Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965–2].

Aynı bilgi notunun eklerinde yer alan bir başka belge de önemli. Erim hükümetinin kurulması sonrasındaki tepkileri yine örneklerle anlatan metinde yukarıda isimleri sıralanan yazarların kaleme aldıkları yazılardan iktibaslar yapılmak suretiyle sağ basının, Kürtçülerin ve azınlıkların nabızı tutulmaya çalışılıyor.¹¹⁹⁷ Sağ basında en fazla alaya alınan husus: Erim'in, kabinesi hakkında kullandığı beyin takımı lafzı ile kabinedeki tek kadın bakan olan Türkan Akyol. Beyin takımı içine dâhil edilen bakanların dışında kalan kabinenin diğer üyelerinin ne takımı olduklarının sorulduğu; cevaben “Ayak takımı mı?” sorusunun müstehzi bir edayla yazıldığı aktarılmaktadır.

Bu arada, irticai cephe olarak nitelendirilen kesimin gitgide cesaretlendiği lakin bu cesareti bulmalarına, özellikle ordu içinde yapılan aşırı sol eğilimli subayların tasfiyesi hareketinin neden olduğu ifade edilmektedir. Diyanet İşleri Teşkilatında görevli mürteci şahısların, bu teşkilattan sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'ten¹¹⁹⁸ de rahatsız oldukları ifade edilmektedir. Milliyetçi-Toplumcu çevrelerin ise genel olarak muhtıranın yanında olmakla birlikte, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Nihat Erim ismi üzerinde itirazlarının bulunduğundan söz edilmektedir.

Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiyanın Tutumu

Türk Aydınlar Ocağı Heyetinin 15 Temmuz 1971 Perşembe günü saat 17.00'da Sunay tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁹⁹ Heyette: Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli, Prof. Dr. Mustafa Köseoğlu, Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Prof. Dr. Selçuk Özçelik, Doç. Dr. Salih Tuğ, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Erol Güngör, Nihat Bozkurt ve Altan Deliorman'ın bulunduğu görülmektedir.

Milliyetçi muhafazakâr entelijansiyanın, 12 Mart karşısındaki tutumunu göstermesi açısından yararlı olacak vesikalardan biri de Türk Aydınlar Ocağı Genel Başkanı Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu imzasını taşımaktadır.¹²⁰⁰ Ocağın, toplanması planlanan bir eğitim şurası için kendi bünyesinden üyeler önerdiği, bu üyelerin ise şu isimlerden oluştuğu tespit edilmiştir: Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce. Prof. Dr. Lütfü Ülkümen, Prof. Dr. Şaban Karataş, Prof. Dr. Tarkan Somer, Prof. Dr. Beglan Toğrol, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Doç. Dr. Erol Güngör, Doç. Dr. Salih Tuğ, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Doç. Dr. Recep Doksat ve Doç. Dr. Oluş Arık.¹²⁰¹

Yine, kurulması planlanan Atatürk İlkelerini Belirleme Komisyonu için de, ocağın üye önerdiği, önerilen bu üyelerin ise şu isimlerden müteşkil olduğu görülmektedir: Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarç, Prof. Dr. Ercüment Kuran, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Orhan Tuna, Prof. Şevket Raşit Hatiboğlu, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Turhan

¹¹⁹⁷ Kumandanların Muhtırası ve Kurulan Hükümet Hakkında Sağ Basındaki Yankılar ve Sağ Cephenin, Kürtçülerin, Azınlıkların Görüş ve Düşünüşleri Hakkında Çok Gizli İbareli Not [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–24; Fihrist No: 7965–8].

¹¹⁹⁸ MBK içinde 14'lere en yakın, hatta adeta onlardan olan lakin tasfiye edilmeyen üyelerden.

¹¹⁹⁹ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–3]

¹²⁰⁰ Türk Aydınlar Ocağı tarafından Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay'a gönderilen 16.07.1971 tarihli yazı ve ekleri [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009]

¹²⁰¹ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–1]

Tufan Yüce, Doç. Dr. Nejat Göğünç, Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu ve Doç. Dr. Fikret Eren. Ayrıca komisyonun şimdiki durumunda üye olarak bulunan, fakat komisyonun varmak istediği hedef bakımından çalışmalarında fayda mülahaza edilmeyen beş isim bulunuyor. Bunlar: Prof. Suat Sinanoğlu, Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Şevket Aziz Kansu, Hikmet Dizdaroğlu ve Kadri Kaplan¹²⁰² olarak sıralanmaktadır.¹²⁰³

Türk Aydınlar Ocağı Tarafından Muhtıra Sonrası Yapılacaklara Dair Rapor

Söz konusu yazının iliştiğinde yer alan bir değerlendirme raporu daha da ilginçtir. Memleketin 12 Mart öncesinde ikinci bir Vietnam olmakla karşı karşıya kaldığı; bu vahim duruma milletin, siyasi ve sosyal kaderinin icabı olarak değil; tamamıyla zorla, ağır ihmal ve hatalarla getirildiği iddia edilmektedir. Cumhurbaşkanı ve kumandanların bu kötü gidişatı durdurma gayretine sistem ve mevzuatın mani olduğu belirtilmektedir. Bunalımın asıl sorumlusu olarak, değerlendirme raporunda, geriye kalan ne kadar sorumlu varsa, onlar gösterilmektedir. Çözümün bu doğrultuda sadece ordunun müdahalesi olduğu hususu bir kez daha belirtilen raporda; ordunun büyük Türk tarihinden gelen milli mirasın başlıca koruyucusu olduğunun altı çizilmektedir.

Ordunun, doğrudan yönetime el koymak yerine, sadece ağırlığını koymayı tercih etmesinin tamamen meşru olduğu hususunun gerekçeleri ise şöyle sıralanmaktadır: Kaynağını Atatürk'ten alan, ordunun politikadan ve sivil hayattan uzak durma çabası; demokratik parlamenter hayatta memleketin kat etmiş olduğu merhaleye kıyamamak; gerekli islahatı, bizzat işe muhalefeti de katarak yapmak. Diğer taraftan, dış dünyaya karşı memleketin demokratik idarede ısrar ettiğini göstermek ve muhtemel gelişmelere göre ordunun, koyduğu ağırlığın dozunu ayarlamak.¹²⁰⁴

Türk ordusunun müdahale tutkusu içinde asla bulunmadığı; bünyeyi sağlamlaştırdıktan sonra asli vazifesine dönmeyi hedeflediği; zorunlu geçiş devrinin sonunda, ordunun işinin başına dönmesinin şükranla karşılanması gerektiğinin belirtildiği raporda, bu sürecin uzamasının, orduyu da içine alan tehlikeler yaratacağı ifade edilmektedir. Buna mani olunması için işlerin süratle halli yoluna gidilmesi; işlerin aşırı hukuki görünme çıkmazına itilmemesi; mevcut olağanüstü durumu unutarak, rejimin normal işleyişi devam ediyormuş gibi fazla tartışmaya mahal vermeyip, fikir hürriyeti sloganının cazibesine kapılmamak gerektiği, ilginç bir biçimde savunulmaktadır.

Ayrıca ister siyasi parti, isterse çeşitli kurumlar olsun, harekâtın karşısında oldukları bilinen kesim, çevre ve şahısların direnmelerine imkân verilmemesi de savunulmaktadır. Bir taraftan askeri kanadın elini kolunu bağlayıp hareket alanını kısıtlarken, diğer taraftan sivil kanattan kaynaklanan başarısızlıkların askeri kanada mal edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Raporda enteresan bir öngörü de ileri sürülmekte; olası bir referandum da halkın, yapılan harekâtın arkasında olduğunun görüleceğinden söz edilmektedir.¹²⁰⁵

¹²⁰² MBK eski üyesi.

¹²⁰³ [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–2]

¹²⁰⁴ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], ss.1–4.

¹²⁰⁵ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], s.5.

Raporda, sivil kanadın değişik unsurlarının 12 Mart Muhtırasına yönelik tutumlarının değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Buna göre parlamento; asker kanada destek olmakta ve 12 Mart sonrası devreye iyi intibak etmektedir. Asker kanada verdiği destek memnuniyet verici; ülkenin çıkmazdan kurtarılmasına yardıma hazır bir görüntü sergilemektedir. Hükümetin Nihat Erim gibi vatanperver, bilgili, tecrübeli ve Atatürkçü bir başbakana kurdurulması isabetli bir tercih olarak görülmekte; ancak örtülü olarak Erim'in daha kuvvetli bir ekip kurması tavsiye edilmektedir.

Milletin böylesi bir devrede maneviyatının sağlam olması; adeta destanı bir havaya sokulması gerektiği belirtilmekte; böyle bir havanın yaratılmasına gayret edilmesi lüzumu varken, kimi bakanların kötümser bir tablo çizmelerinin engellenmesi istenmektedir. Genel olarak partilerin tutumu takdir edilmekteyse de; içlerinden bazılarının 12 Mart'ı eleştirmesi, düzenin sağlanması için yapılan gözaltı ve tutuklamalara karşı çıkarak, devletin istihbarat örgütünü itham etmeleri, harekâtın başarısını engelleyecek davranışlar olarak görülmektedir. Üniversite, basın, sendikalar ve TRT'ye sızmış olan yıkıcı unsurların sanki hiçbir şey olmamış gibi kaldıkları yerden devam ettikleri belirtilmektedir.¹²⁰⁶

Raporun sonraki bölümünde, Türkiye'de çarpışan fikirlerin bir özeti yapılmış. Türkçülük, Atatürk'le birlikte zafere ulaşan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini teşkil eden Türk milliyetçiliği olarak övülürken; kozmopolit-hümanist dünya görüşü: Emperyalist devletlerin diğer milletleri uyutmak için dayattığı bir görüş olarak takdim edilmektedir. Marksist dünya görüşü ise özellikle 1960'dan sonra yayılan ve 1968'de eyleme geçen, Rusya'nın memleket üzerindeki emellerini gerçekleştirilmesine vasıta kılınan bir görüş olarak tanımlanmaktadır. İslamcı dünya görüşünün Atatürk'ün milliyetçi anlayışına zaten ters ve kabul edilemez olduğu; Türk milliyetçiliği dışında diğer görüşlerin benimsenmesinin milletin ölümü demek olacağı iddia edilmektedir. Buna rağmen 12 Mart'ın sivil kanadı Türk milliyetçiliği anlayışına sahip olanlardan değil; kozmopolit-hümanist veya Marksist kadrolardan seçilmiştir, görüşünün işlendiği raporda, askeri kanadın bu aksaklığı düzeltmesi gerektiği belirtilmektedir.¹²⁰⁷

Türkiye'nin acil problemleri başlığı altında ise zararlı ve yıkıcı unsurların zararsız hale getirilmesi ve bir daha türemelerine imkân bırakılmaması sayılmaktadır. Zararlı unsurların sadece eli silahlı militanlar olmadığı; asıl meselenin bu unsurların yetiştiği kurumları temizlemekten geçtiği belirtilmektedir. Söz konusu temizliği yapmanın, bu unsurların pervasızca ortaya çıkmış olmalarından ötürü olanaklı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yapılacak temizliğin yöntemleri sıralanmaktadır ki, geniş ve aşırı hürriyet ortamını yarattığı belirtilen 1960 sonrasında çıkan basın ve yayın organlarında yapılacak bir taramanın çok faydalı olacağı ifade edilmektedir. Devletin istihbarat dosyalarının içeriği; adli tahkikatların verdiği ipuçları, sonuna kadar takip edilerek tasfiye işlemi tamamlanmalı; lakin normal bir devrenin şekilci hürriyet düzeni ve hukuk formalitesiyle ülkenin tedavi edilip sağlığına kavuşturulamayacağı gözden uzak tutulmamalıdır, denilmektedir.

Yapılması gerekenler bunlar olması gerekirken, var olan sızmaların Devlet Planlama Teşkilatı'ndan, Atom Araştırmaları Merkezine, istişare kurullarından, reform komisyonlarına kadar sürdüğünden şikâyet edilmektedir. Zararlı unsurların temizlenmesinin ardından, bir daha bu tip unsurların yetişmemesi için milli eğitim davasının dikkatle ele alınması gerektiği

¹²⁰⁶ "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme", [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-4], ss.5-7.

¹²⁰⁷ "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme", [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7-12; Fihrist No: 9009-4], ss.7-10.

belirtilmekte; bunun için bir eğitim reformunda söz edilmektedir. Eğitimin Atatürk dönemindeki gibi milli olması gerektiği; Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmaya başlanmış olan 1000 Temel Eser serisi gibi yayın hamlelerinin yeniden başlatılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. 12 Mart sonrasında kurulan eğitim komisyonunun tekrar Marksist eğilimli şahıslardan kurulduğu şikâyetinin belirtildiği raporda, bu komisyon tarafından hazırlanan başka bir rapora atfen, eski, yıkıcı faaliyetlere temel oluşturacak esaslar sıralanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığında kurulan Atatürk İlkeleri Komisyonu tarafından yerli yersiz, insan hakları vurgusunun yapılması karşısında; Türkiye’de bugün bir insan hakları meselesinin olmadığı, asıl tehlikenin: Türkiye’nin var olma veya yok olma meselesi olduğu belirtilmektedir.

Raporun en ilginç ve şaşırtıcı kısmı, tekliflerimiz başlığı altına verilmektedir. Kanunlardaki boşlukların, yapılacak değişikliklerle kapatılması; üniversite ve TRT’yle ilgili değişikliklerin bir an evvel gerçekleştirilmesi; anayasanın değiştirilme şekli imkânlarının milli ihtiyaca uygun hale getirilmesi; sivil kanat ve idare mekanizmasının milliyetçi kadrolarla doldurulması kısmen makul karşılanabilir tekliflerden sayılabilir.

Asıl dikkati çeken teklifler bunlardan sonra başlıyor. Üniversitelerde ve yüksek okullarda yeniden eski talim taburlarının kurulması; böylece öğrencilerin maddi ve manevi disipline sokuldukları gibi, savaşta hazırlama bilgileri edineceği gerekçesiyle ileri sürülüyor. Asker ve sivillerden oluşacak karma bir milli eğitim komisyonu oluşturulması ilginç önerilerden bir diğeri.¹²⁰⁸ Teklifler bahsinin son maddesinin, en dikkat çekici olmasından ötürü aynen aktarılması gerekmektedir. “Atatürk ve Mareşal Çakmak zamanında olduğu gibi, askeri okullara ancak Türk soyundan gelenlerin alınmasında sayılmayacak faydalar gördüğümüzü arz etmeliyiz. Herkesin askere alınması imkânının kalkacağı bir devreye girdiğimize göre, böyle bir tatbikatın hiçbir hukuki mahzuru olmayacaktır”¹²⁰⁹

Muhtıra Sürecinde Yaygınlaşan Şiddet Eylemleri

Türk siyasi hayatında, özellikle 1946–1972 yılları arasında Nihat Erim ismi, sıkça telaffuz edilenlerden biridir. DP’li yıllarda, bu partiye arasındaki mesafeyi kendince ayarlaması; partisi CHP’nin iktidar partisiyle olan münasebetlerinde yumuşama devresine girdiğinde sertleşen; sertleşmeye başladığında ise yumuşayan bir karakter olduğu anlatılır.¹²¹⁰ Muhtıracıların kendilerine bir başbakan ararken Nihat Erim ismi üzerinde uzlaşmaları manidardır. CHP içinde, İnönü’nün ömrüyle daimmiş gibi gözüken liderlik müessesesinin ele geçirilmezliği ortadayken, Erim’in veya başkasının düşlerini süsleyen başbakanlık ancak böylesine fevkalâde bir dönemde mümkün olabilirdi denilmektedir. Erim, gazeteciliğinin, siyasetçiliğinin yanı sıra devletler ve anayasa hukuku profesörüydü. Milletlerarası tanınmışlığının yanı sıra Fransız ve İngiliz dillerine de vakıftı. Belki de bu özelliklerinden ötürü partisinden istifa ettirilerek tarafsızlaştırıldı (!) ve Sunay tarafından hükümeti kurmakla vazifelendirildi.¹²¹¹ Kurtul Altuğ, Erim’in bu göreve atanmasının arkasında neyin yattığını, 12 Mart’tan üç yıl önce yaşadığı bir olay vesilesiyle aktarmaktadır.

¹²⁰⁸ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], ss.10–16.

¹²⁰⁹ “12 Mart Türkiye’yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme”, [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/7–12; Fihrist No: 9009–4], s.16.

¹²¹⁰ Metin Toker, **DP’nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.83 vd.

¹²¹¹ Abdi İpekçi, “Sunay’ın Formülü ve Partiler”, **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

Bir gün, 1968’de kapımı birisi vurdu, açtım Fethi Akkoç eski Bursa Milletvekili, o zaman benim muhabirim. Geldi içeri “Ağabey, hayırlı olsun.” dedi, sonra çıktı. Allah Allah niye hayırlı olsun? Hiçbir şey yok ortada. Sonra Nihat Bey’i yolcu etti, gitti geldi. Dedi ki: “Kimle oturuyordum biliyor musun? Başbakan.” “Nereden biliyorsun? Ne Başbakanı ya, nasıl olur bu adam Halk Partisinde değil mi? Halk Partisi iktidarda değil ki Başbakan olsun.” “Onu Başbakan olmaya Amerikalılar ikna ettiler.” “Nasıl olur ya?” dedim. Dedi ki: “Benim... Bir albay var, kendisi Amerika’da tanınır. Bana dedi ki: ‘Yakında bir darbe olacak ve Nihat Erim Başbakan olacak.’” “Hadi ya sen de!” dedim. Aynen böyle. Deli misin, nesin ne darbe ihtimali var, ne şu var ne bu. Hakikaten onun dediği süre içerisinde, iki üç sene içerisinde 1971 muhturası verildi ve hemen Nihat Bey, Başbakan oldu. Ben, Nihat Bey beni çağırıldığı zaman buna hâlâ ikna olmuş değildim ama ne zaman ki Paşa... Yasakladı ve kabinesi içerisinde problemler çıkmaya başladı ve 13 bakanın 2’si AP’li bakan istifa etti, ondan sonra vaziyeti fark ettiğinde iş işten geçmişti, biz de işsiz kalmıştık.¹²¹²

Erim’in ilk hükümetini kurma çabalarının arkasında, askerlerin desteği kimi zaman örtülü, kimi zaman açık bir tehdide dönüşerek sürdü. Muhturanın son maddesinin yönelttiği tehdit o kadar ürkütücüydü ki, Demirel, sağladığı desteği parlamentonun açık kalmasını sağlamak olarak açıklarken; İnönü ise “memleketi boşlukta bırakmağa niyetimiz yok” sözleriyle hükümete hem güvenoyu hem de bakan vermiştir.¹²¹³ Birinci Erim hükümetinin en belirgin özelliği: zoraki bir koalisyonu andırmakla beraber, muhturanın ruhuna uygun olarak partiler üstülük iddiasını taşımakta oluşuydu. Kabinede önemli sayıda parlamento dışından üye bulunuyordu. Beyin Takımı olarak¹²¹⁴ isimlendirilen kabinenin, bir an önce memleketin acil sorunlarına çözüm olacak icraatlara girişmesi bekleniyordu. Birinci Erim hükümetinin en önemli açmazı, daha kabine kurulurken ortaya çıktı. Dünya çapında şöhret yapmış Türk teknisyenleri birer ikişer ülkeye davet edilip bakan yapıldı ancak bunların yanı sıra Ferit Melen, Sait Naci Ergin gibi haklarında, reformlara engel olabilecekleri kaygısı olan şahıslar da vardı.¹²¹⁵ Demirel, ara dönem hükümetleri hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

Beyin kabinesi geldi. Beyin kabinesi aslında siyaseti ihtardır. Siyasetçi aslında... Siyaset teknik bir mesele değildir. Teknik meseleyle siyaset yapmaya kalkarsanız, hiçbir şey yapamazsınız. Siyaset ayrı bir meseledir. Teknik meselesi sadece siyasetin yardımcısıdır. Teknik meseleyi önde götüren, arkadan siyaseti getiren olmaz. Ben kendim teknisyenim ama ben orada siyaset yaparken mühendislik yapıyor değilim ki. Mühendislik formasyonunun faydası vardır gayet tabii.¹²¹⁶

Erim’in, muhafazakâr üyelerden teşekkül eden zamanın parlamentosu karşısında, bir anlamda eli kolu bağlıydı. 7 Nisan 1971’de meclisten güvenoyu alan Erim hükümeti programı okunurken bizzat Başbakan tarafından sarf edilen cümleler, reform bekleyenlerin umutlarını kırdığı söylenmektedir. Erim, meclisteki AP, dolayısıyla Demirel faktörünün ne kadar önemli olduğunu belirten bir konuşma yaptı. Programın tatbikinde aşılacak güçlükler karşısında Demirel’in bir kez kendisine gelmesi halinde, gerekirse kendisinin yirmi kez Demirel’in

¹²¹² Kurtul Altuğ’un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

¹²¹³ **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

¹²¹⁴ “Erim: Genç beyinlerle çalışacağız”, **Hürriyet**, 24 Mart 1971.

¹²¹⁵ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 1994, ss.338–339.

¹²¹⁶ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

ayağına gidebileceği şeklindeki cümleleri, partiler üstü olma iddiasındaki bir hükümetin kurulmadan yıkılmaya başladığının göstergesi olarak yorumlandı.¹²¹⁷

Şehir ve Kır Gerillası Unsurlarının Eylemleri

Hükümetin köklü reformlara girişeceği beklentisi, askeri zevatta hâkim olan düşünceye, özellikle 9 Mart'ta planlanan darbenin paramiliter unsurlarının içine düştükleri boşluk, fevri eylemlere girişmelerine neden olmuştur. Böylesine bir karmaşa içinde kendini bulan hükümet de orantısız ve ölçsüz bir şiddetle karşılık vermeye başlayınca güvenliği sağlama telaşı, köklü reformlar yapma iradesinin önüne geçmiştir. Şehir ve kır gerillası taktiklerini kullanan paramiliter unsurların en çok tepki çeken eylemleri muhtıra henüz verilmemişken 11 Ocak 1971'de gerçekleştirilen bir banka soygunu, 4 Mart 1971'de ise 4 Amerikalı askerin kaçınırlar alıkonulması oldu.¹²¹⁸ Kaçırılan askerlerin salıverilmeleri karşılığında 6 milyon lira fidye istenmiştir.¹²¹⁹ Eylemlerin liderliğini Türk solunun hâlâ sembol isimlerinden biri olan Deniz Gezmiş yürütüyor ve arananlar listesinde başı çekiyordu.¹²²⁰ 17 Mart'ta Sivas'ın Gemerek ilçesinde yakalanan Gezmiş, istediği takdirde yüzlerce kişiyi vurabileceğini ancak bunu yapmadığını söylüyordu. Ellerinde bulunan 4 Amerikalı rehineyi ise ailelerinin gazetede gördükleri resimleri sebebiyle duyulanarak bıraktıklarını ifade ediyordu. Yusuf Aslan ise yakalanmadıkları takdirde yurtdışına kaçacakları demecini veriyordu. Planlarını, Yusuf'un vurulması bozmuştu. Solun diğer liderlerinden Sinan Cemgil'in¹²²¹ ise Malatya'ya kaçtığı tespit ediliyordu.¹²²² Gezmiş'in arkadaşlarından Hüseyin İnan ise 23 Mart'ta yakalanmıştır.¹²²³ Adam kaçırma ve örgüte kaynak yaratma amaçlı soygunların devam etmesi üzerine 11 ilde bir aylık sıkıyönetim uygulamasına geçilmiştir.¹²²⁴

Efraim Elrom Olayı

Sosyalist devrimci gençlerin hayallerini süsleyen ihtilâli çabuklaştırma gayreti, İsrail Başkonsolos'u Efraim Elrom'un kaçırılmasıyla birlikte en sert tepkiyi gördü. Elrom'un hayatına karşılık cezaevlerinde yatan arkadaşlarının salıverilmesini içeren talepler, beklenildiği reddedildi. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi'nin (THKP-C)¹²²⁵ silahlı eylem kolu olan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından düzenlenen bu eylemin elebaşları, dönemin öğrenci gençliğinin popüler simaları olan: Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir'dir. Bu eyleme karşı, hükümetin tepkisi çok sert oldu. Erim'in, Balyoz gibi tepelerine ineceğiz cümlesi hareketin ve sonrasının nasıl bir biçimde bastırılacağı hususunda önemli bir ipucuydu. Lakin 23 Mayıs itibarıyla Elrom'un nerede olduğu hususunda henüz hiçbir haber

¹²¹⁷ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: Yedigün Yayınları, 1973, ss.37–38.

¹²¹⁸ **Hürriyet**, 5 Mart 1971.

¹²¹⁹ Aslında ilk adam kaçırma olayı; 15 Şubat 1971'de meydana geldi. Jimmy Ray Finley isimindeki siyahı bir Amerikalı çavuş kaçırılıp, yaklaşık 18 saat alıkonuldu. Bkz. "*Ve nihayet Adam da Kaçırıldı*", **Hürriyet**, 16 Şubat 1971.

¹²²⁰ **Milliyet**, 11 Mart 1971.

¹²²¹ Sinan Cemgil, ünlü yazar ve çevirmen Adnan Cemgil'in oğluydu, kısa bir kovalamacanın ardından, o da Nurhak Dağlarında çıkan çatışmada hayatını kaybediyordu.

¹²²² "Yakalandığı an oradaydık", **Hürriyet**, 18 Mart 1971.

¹²²³ **Hürriyet**, 24 Mart 1971.

¹²²⁴ "11 ilde sıkıyönetim ilân edildi", **Akşam**, 27 Nisan 1971.

¹²²⁵ Söz konusu örgüt hakkında kısa ancak birinci elden bilgi veren şu makale önemlidir: Ertuğrul Kürkçü, "*THKP-C*", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C-7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, ss.2198–2199.

de yoktur.¹²²⁶ Başkonsolosun eşinin eylemcilere yönelik sarf ettiği “onu bana bağışlayın” mesajına rağmen tüm yurtta ilân edilen sokağa çıkma yasağıyla birlikte Elrom’un sadece izine rastlandı¹²²⁷ ancak tedhişçiler erken soluklu bir takipten sonra, kurtulmak için girdikleri bir evde, Sibel Erkan isimli 14 yaşındaki kızını rehin alarak son pazarlık şanslarını da kullandılar, fakat çıkan çatışmada rehine kız sağ olarak kurtulurken, Mahir Çayan ise yaralı olarak ele geçirildi.¹²²⁸ Eylemin diğer zanlısı Hüseyin Cevahir ise hayatını kaybetti. Çayan, Başkonsolosu öldürenin, çatışmada hayatını kaybeden arkadaşı Hüseyin Cevahir olduğunu söyledi.¹²²⁹

Balyoz Harekâtını yürütenler, sol terör grupları üstüne yürürken sorunun kaynağında birkaç serüvencinin bulunmadığını, bu tip eylemleri azmettirenlerin kimi üniversite öğretim elemanları olduğu teşhisinde bulunuyorlar; bu doğrultuda ilk etapta yedi öğretim üyesi gözaltına alınıyordu.¹²³⁰ Önemli sayıdaki öğretim üyesi, yazar, gazeteci ve sendikacıya hapishane yolu gözükte. Tutuklama ve gözaltılar öylesine yoğunlaştı ki, bizzat Erim bile, tutuklamaların bazılarının gereksiz olduğunu açıklıyor ve valilere tebliğ edilen bir genelgeyle daha dikkatli davranmalarını istiyordu.¹²³¹ Birçok ünlü isim döneme ilişkin olarak başlarından geçen trajikomik olayları ilerleyen yıllarda kaleme aldılar.¹²³² Gözaltına alınıp, tutuklanarlardan biri olan Mete Tunçay, şunları söylemektedir:

Sadi Koçaş,¹²³³ asker kökenli bir üyesiydi. O “Balyoz harekâtı” diye bir şey başlattı ve birtakım liberal üniversite hocaları, aralarında Cahit Talas’ın, Bahri Savcı’nın, İstanbul’dan Tarık Zafer Tunaya’nın falan dâhil olduğu insanlar sanki Elrom’u kaçırarlarnın büyükeriymiş gibi bir çeşit rehin bandıyla tutuklandılar. Bu Elrom işi de gayet karanlık bir şekilde bitti, Elrom ölü bulundu biliyorsunuz ama sonradan anlaşıldı ki bu kaçırılan genç grubun başında bir gizli istihbarat görevlisi - bir yüzbaşı mı ne- genç bir çocuk var ve onu arkadaşları sonra infaz etmişler, öldürmüşler. Böyle karışık bir hikâye. Bu balyoz harekâtıyla, dediğim gibi, bir çeşit rehin almaya kalkıştı devletimiz. Ben o zaman daha genç bir doçenttim, o kadar önemli değildim rehin alınacak kadar fakat bana da bir kulp takıp bir çeviriden ötürü beni de tutukladılar.¹²³⁴

Baskın ve gözaltılar klasik hukukun emrettiği şekilde yapılmıyordu. Ülkede ilk kez işkence ve kötü muamele iddiaları, yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.¹²³⁵ Bedii Faik, bu eylemlerin, yönetimi sertleşmeye ittiği kanaatinde olduğunu belirtmektedir:

¹²²⁶ “Elrom’dan haber alınmadı”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1971.

¹²²⁷ “Erim: Haber aldık konsolos yaşıyor”, *Akşam*, 22 Mayıs 1971.

¹²²⁸ *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm* (Beyaz Kitap), Ankara: Başbakanlığın Emri ile Bakanlıklararası bir Kurul Tarafından Hazırlanmıştır, 1973, ss.71–72.

¹²²⁹ *THKP-C* (doğuşu ve ilk eylemleri), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987, ss.42–64.

¹²³⁰ “Dün de 4 Profesör, 3 Doçent olmak üzere 7 öğretim üyesi gözaltına alındı”, *Akşam*, 22 Mayıs 1971.

¹²³¹ “Erim: Gereksiz tutuklama yapıldı”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1971.

¹²³² Birer örnek olması açısından bkz. Uğur Mumcu, *Sakıncalı Piyade*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977; Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, ty. Baskın Oran, *Nerde O Eski Mapushaneler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

¹²³³ Tutanakta sehven Sadi Koçer olarak geçmiştir; biz düzelttik.

¹²³⁴ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı* [Saat: 11.42–13.00].

¹²³⁵ O dönemde gözaltına alınanların kendi anlatımlarıyla gördükleri işkenceler hakkında bkz. Güner Samlı, *İşkence* (Yaşar Kemal’in Önsözleriyle), İstanbul: Tan Yayınları, 1973.

12 Mart geldi, devam etti, biraz hafif devam etmiştir. Ama işte Kızıldere olayları falan olmasaydı, İsrail Başkonsolosu Elrom'un öldürülmesi falan olmasaydı daha da kansız olabilirdi, daha da hafif olabilirdi, daha parlamento vesaireli olabilirdi ama olmadı, bazı hadiselerden dolayı.¹²³⁶

Bu arada kabinede de huzursuzluk vardı; on bir bakanın istifa edeceği söylentisi yayılmaya başladı; söylenti kısa sürede gerçeğe dönüştü. Toplumun üstüne karabasan gibi çöken tedirginlikle birlikte kamuoyunun beklentilerini karşılamaktan aciz bir hükümet görüntüsü vermeye başlayan Birinci Erim hükümetinin ömrü tükenmeye başlıyordu.¹²³⁷ Hükümetin istifası üzerine¹²³⁸ muhtıranın doğrudan müdahaleye dönüşüp dönüşmeyeceği sorusu hemen herkesin aklına geliyor; Demirel'e yeniden başbakanlık verilip verilmeyeceği sorusuna muhatap olduğunda güldürmeyin beni şeklindeki cevabıyla ünlü olan İsmail Arar,¹²³⁹ bunun muhtıra sahiplerinin bileceği iş olduğunu belirtiyordu.

Kızıldere Olayı

Erim Hükümetinin ikincisi de beklentilere cevap vermekten uzaktı. Kabinede görev alan AP'li bakanların fazlalığı, Erim'in Demirel'e verdiği ödünlere rağmen karşılığında beklediği desteği bulamaması; CHP'lilerin bu hükümetle AP hükümeti arasında hiçbir fark göremediklerini ileri sürmeleriyle sonuçlandı. İkinci Erim hükümeti de böylece 17 Nisan 1972'de istifa etti.¹²⁴⁰ Şehir gerillası faaliyetleri de azalacağına artıyordu. Elrom cinayeti sanığı Mahir Çayan askeri cezaevinden, bir grup arkadaşıyla birlikte tünel kazarak kaçmayı başarmıştı.¹²⁴¹ Fıradaki Çayan bu kez, idam cezaları ile tecziye edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın salıverilmeleri için koz olarak kullanılmak üzere Ünye'deki NATO üssünde çalışan ikisi İngiliz, biri Kanadalı olmak üzere üç teknisyeni, arkadaşlarıyla birlikte kaçırmıştır.¹²⁴²

Şimdiki adı Ataköy olan Niksar'ın Kızıldere köyüne gelerek köy muhtarının evinde mevzilenen Çayan ve ekibi burada kuşatılıyor; 30 Mart 1972'de çıkan çatışma sonucunda Ertuğrul Kürkçü dışında, yukarıda isimleri sıralananlara ilaveten, gruba köyde dâhil olan: Sinan Kazım Özudoğru, Sabahattin Kurt, Ömer Ayna ve Saffet Alp de hayatlarını kaybediyorlardı.¹²⁴³ Olayda dahil bulunduğu gerekçesiyle ünlü aktör ve yönetmen Yılmaz Güney'in de nezaret alındığı basında yer alan haberlerden biri olarak göze çarpmaktadır.¹²⁴⁴

¹²³⁶ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

¹²³⁷ Sunay, hükümetin istifa etmesini gerektiren bir durum olmadığını belirttiği Erim'in istifasını kabul etmemiş; bunu da mevcut hükümete parlamentonun, TSK'nin ve kamuoyunun güvenine bağlamıştır. Erim, bu cevap karşısında istifasını geri alarak göreve devam kararı almıştır. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 27 Ekim 1971 tarihli bildirisini [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288–1]. Hemen ertesi gün ise Cumhurbaşkanlığından parti liderlerine birer davet gönderildiği anlaşılıyor. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin** 28 Ekim 1971 tarihli bildirisini [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/5–21; Fihrist No: 6288].

¹²³⁸ “Çankaya’da 3 saat 45 dakika süren toplantıdan sonra Erim hükümeti istifa etti”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1971.

¹²³⁹ Sırrı Yüksel Cebeci, “*Demirel ve polemik*”, **Tercüman**, 2 Şubat 2006.

¹²⁴⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, s.353

¹²⁴¹ “Mahir Çayan ve 4 arkadaşı askeri cezaevinde günlerce uğraşıp karyola demiri ile 15 metre tünel kazıp kaçtılar”. **Günaydın**, 1 Aralık 1971.

¹²⁴² Çayan’la birlikte bu eyleme girişenler şunlardı: Ertuğrul Kürkçü, Hüdaî Arıkan, Cihan Alptekin, Nihat Yılmaz, Ertan Sarıhan ve Ahmet Atasoy. Hayatlarını kaybeden bu 10 şahsın isimlerinin kamusal alanlara verilmesi gerektiği; bu isimlerin emperyalizmin güdümündeki Türkiye'nin bağımsızlığı için mücadele eden devrimciler oldukları savıyla meclise verilen bir teklif için bkz. **TBMM Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanlığının** 02.04.2012 tarih ve 303 sayılı yazısı.

¹²⁴³ “Üç masum İngiliz’i öldüren şakiler ölü ele geçtiler”, **Hürriyet**, 31 Mart 1972.

¹²⁴⁴ **Hürriyet**, 28 Mart 1972.

Rehinelerin ise sağ olarak kurtulmadıklarının belirtilmesi gerekiyor. Terör eylemlerine girişenler hakkında dönemin siyasi işlerden sorumlu Başbakan yardımcısı E. Kur. Alb. Sadi Koçaş tarafından sarf edilen “gerekirse makabline samil kanun çıkarılır” sözleri de büyük tepki uyandırmıştır. Koçaş’ın teröristlere gözdağı vermek için bu şekilde konuşmak zorunda kaldığı belirtilmektedir.¹²⁴⁵ Olaydan sağ olarak kurtulan tek isim olan Mersin milletvekili Ertuğrul Kürkçü, hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

Bizi Kızıldere’ye getiren sürecin başında biz Kızıldere’ye gideceğimizi bilmiyorduk. Biz Ankara’da güvenlik güçlerinin, diktatörlüğün takibinden kaçabilmek için bizim bulabildiğimiz son sığınaktı Karadeniz. Orada 1969-70’deki fındık üreticilerinin eylemlerinden beri gelen ilişkilerimiz vardı yerel devrimcilerle. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana’daki dayanaklarımız takip ve tevkifat yoluyla çöktürülünce geri kalanlar, biz irtibatlarımızı kopartıp Karadeniz’e geçerek kendimizi hem güvenliğe almak hem de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamdan kurtulmaları için bir hamle yapmadan bu idamları seyretmemek için orada, Ünye’de bulunduğunu bildiğimiz radar üssündeki -o zamanki adla adlandırmamızla- ajanları almak için gittik fakat olaylar bizim kabiliyetlerimizden daha hızlı gelişti, çok büyük bir hızla Deniz’lerin idamı Yargıtay’da onaylandı, Meclisin önüne geldi, Meclis onayladı ve biz orada tam olarak kendi yerimize yerleşememişken harekete geçmek zorunda kaldık 26 Mart günü çünkü 26 Mart akşamı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, infazlar için darağaçların kurulduğuna dair bir bildiri yayınladı. Bunun üzerine biz, 26 Mart gecesi Ünye’de NATO üssünde çalışanların kaldıkları bir apartmana girerek onları rehine almak üzere harekete geçtik fakat o akşam başarılı olmadık çünkü bizim aracımız yoktu, onlara ait olan bir araç ile gerçekleştirebilirdik eylemi ancak o araç da çok uzun süre görünmedi, tam biz harekete geçmeye çalıştığımız sıra teravih namazından insanlar çıkıyorlardı, o nedenle de akamete uğradı ve ertesi güne bıraktık. Ertesi gün yani bu 25–26 Mart herhâlde işte 25 Mart gecesi, 26 Martta ertesi gün. Biz orada iken haber aldık ki Ünye ve Fatsa’ya Ankara’dan komando birlikleri sevk edildi, bizim orada olduğumuza dair istihbarat alındı, Fatsa’daki arkadaşlarımız daha sonra “Terzi Fikri”¹²⁴⁶ olarak bilinen Fatsa Belediye Başkanı olan arkadaşımızın gözaltına alındığını öğrendik, avukatların gözaltına alındığını öğrendik ve şu ikileme karşı karşıya kaldık: Aslında, daha önceden Kızıldere’ye saklanmaları için gönderdiğimiz arkadaşlarımızın yanına Deniz’lerin kurtarılması için takas edilmek üzere rehine olarak gitmekten başka bir yol kalmadı. Bunu aramızda tartıştık. Uygun olduğunu düşünenler oldu, düşünmeyenler oldu.

Netice olarak buna karar verildi. Biz o akşam, işte, daha sonra çatışmada ölen Nihat Yılmaz arkadaşımız -aramızda tek şoförlük bilgisine sahip olan oydu- o gitti araç orada mı baktı, eğer oradaysa şapkasını çıkartarak evin önünden geçecekti, şapkasını çıkarttı, onun üzerine biz gittik eve, bir arkadaşımız subay kıyafeti giymişti Hüdayi Arkan.¹²⁴⁷ Ankara’dan makamlardan geldiğini kendi, önemli bir şey konuşacağımızı söyleyerek kapıyı açtırdık içeri girdik, herkesi teslim aldık, aralarından 3’ünü¹²⁴⁸ rehine olarak araca koyup Kızıldere köyüne gittik. O süre içerisinde, bizim bu faaliyetimizden, Kızıldere köyüne gittiğimizden kimsenin haberi yoktu, dolayısıyla burada bir hani ihbar o aşamada söz konusu

¹²⁴⁵ Altuğ, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, s.66 vd.

¹²⁴⁶ 12 Eylül öncesindeki Fatsa olayları esnasında da bu ilçenin belediye başkanı olan “Terzi Fikri lakaplı Fikri Sönmez’in belediye başkanlığında uygulanan mini bir Sovyet deneyimi olarak nitelendirilen yönetim biçimi karşısında devlet otoritesini temsil edenlerin duyduğu tedirginlik had safhadaydı. Fatsa, solun gözünde kurtarılmış bir bölgeydi”. Bkz. Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri** (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası), Ankara: Orion Kitabevi, 2010, s.238.

¹²⁴⁷ Karacı üstegmen üniforması, bkz. Uğur Mumcu, **Çıkılmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979, s.14.

¹²⁴⁸ Kaçırılan rehinelere milliyeti ve isimleri şunlardır: Kanadalı John Stuart Law; İngilizler Gordon Bonner ve Charles Lawrance Turner. Bkz. Mumcu, **Çıkılmaz Sokak**, s.54.

En son yani çatışmanın başlayacağı anda şöyle bir talep oldu, dediler ki: “İçinizden biri çıksın görüşmek istiyoruz.” Daha önce de bu İngilizleri görmek istemişlerdi, o zaman ben çıkartmıştım çatıya. Mahir “Bunlarla bir görüş, ne istiyorlar?” diye söyleyince ben de çıktım yukarı, çatıdan başımı çıkarttım, bir anda askerlerin makineli tüfek yuvalarına doğru girmeye başladıklarını, insan hareketlerinin yani insanların siperlere yatmaya başladıklarını görünce tedirgin oldum, geri çekildim. Ben tam geri çekilirken peş peşe herhâlde iki el silah sesi geldi.

Şimdi tahmin ediyorum ki -yani daha sonraki bilgilerimden de- bu bir keskin nişancı atışıydı yani onlar Mahir’in çıkacağını ve bizi başsız bırakacaklarını onu vurarak düşünmüş olmalı ki öyle ateş ettiler fakat o tutmadı ama hemen arkasından makineli tüfek ateşi başladı, biz kendimizi çatıya açılan delikten aşağıya attık, en son Mahir kalmıştı, onun kafasından vurulduğunu ben, aşağı düşünce anladım. Ondan sonra biz de işte dışarıya doğru ateş ettik fakat biz hedef göremiyoruz, zaten atış menzilinin dışında duruyorlar, bizim kimsese bir zarar vermemiz söz konusu olmadı, bütün çatışmadan 1 asker eli yaralanarak çıkmış, orada başka bir zayıt yoktu. İşte, bu makineli tüfek atışından sonra bir ateş kesildi. O arada İngilizler hayatlarını kaybettiler. İşte, 2 Kanadalı 1 İngiliz’di ya da tersiydi, şimdi çok iyi hatırlayamayacağım. Ondan sonra bize denildi ki “Ateşi kesin.” zaten ateş kesilmişti. Bir bekleme süreci başladı fakat biz anladık ki eve saldırı kaçınılmaz. İşte giriş kapısını çuvallarla tahkim ettik. Evin ateş geçirmeyen tek yeri ortadaki koridor çünkü kerpiç olduğu için duvarlar makineli tüfek ateşiyle delik deşik olmuş.

Arkadaşlar o kapının girişine oturdular, ben de eve girilmesi ihtimali olan bir başka geçiş var arkada samanlıktan, helâdan geçerek eve doğru gelen bir yol var orayı tahkim ettik çuvallarla, ben de orada bekliyorum işte ve şey başladı, işte bir Saffet bizim aramızda, o teğmen, hava kuvvetlerinden yani onun deneyimi var diye, dedik “Nedir bu?” dedi “Havan atıyorlar.” İşte bir patlama oluyor ondan sonra bir süre sonra evin yanında, önünde patlamalar oluyor, sonunda evi buldu yani hedefi buldular ve eve doğru atış gelince arkadaşlar da ellerindeki el bombalarının pimlerini çektiler, ben de ön tarafta siper aldım işte oradan artık bu bombalama kesilir, eve girerlerse karşılık verilecek fakat şey daha uzun sürdü yani tam olarak sayısını bilemiyorum, 10’a yakın bu roketatar ya da havan topuyla atış oldu. Arkadaşların bulunduğu bölüme sonuncusu geldi ve topluca bir infilak oldu, ben kendimi yere yapıştırdım. Hemen arkadaşların yanına koştum, bombalamalar devam ediyordu. Aralardan hiç kimsenin sesi... Yanıt alamadım çağrılarıma. Bunun üzerine ev çökecek diye yan tarafa geçtim, orada işte bir orta direği var saman deposunun, onun arkasına siper aldım ve bekliyorum fakat bir süre sonra içeriden silah sesleri kesilince ya da bir karşılık alamayınca bunun üzerine eve girmeye karar vermişler.

Tahmin ediyorum ki, daha sonra iddianameden gördüğüm, bir şekilde kendi olanaklarıyla evin içini de dinlediklerini anlıyoruz. Eve girmeye karar vermişler. Ben o samanların arasında büyük orta direğin gerisinde beklerken eve yakın olan geçişten içeri 2 kişi girdi ve işte birisi dedi ki: “Ya, samanların arasına girmiş olabilirler, çatıya çıkmış olabilirler.” Öteki de dedi ki: “Ya, yangın çıkar diye girmezler, sen yine de bir tara.” Taradı, benim dizlerimin altından geçti mermiler ve derhâl içeri girdiler. Birisi bağınıyordu işte “Var mı lan canı bağışlanacak?” diye fakat tabii ki bence -ben o bölümü görmüyorum artık- öyle bir yanıt yoktu fakat daha sonra ben yakalandıktan sonra beni yakalayan askerler dediler ki: “Saffet Alp sağdı yani yaşıyordu, konuşmak istiyordu ancak onu alından vurdular.” Bana böyle söylendi fakat o askerin adını hatırlamıyorum, o zaman bir görevli

astsubaydı. Saffet’in kardeşi Fikret Alp, yıllardır bu meselenin aydınlanmasını ister, bunun için çaba gösterir fakat bir sonuç bugüne kadar almadı.¹²⁵⁰

Şimdi, benim buradan hâlâ fark edilmemiş olmamın sebebini tabii ki daha sonra ben anladım. Ev sahibi evdekilerin sayısını 13 olarak bildiriyor. 10 tane bizden var, 3 tane de rehine var. Hâlbuki biz 11 kişiyiz. Onlar evde 10 ağır yaralı ya da ölü bulunca herkesi ele geçirdiklerini düşünüyorlar. Benim onlar arasında olmayabileceğimi düşünmedikleri için birini bana benzetmeye çalışıyorlar ve Nihat Yılmaz’ı bana benzetmişler. Nihat Yılmaz da o zaman arananlar listesinde yok. O, ne olduğu ve kim olduğu bilinen yani kayıtlara geçmiş bir arkadaşımız değil ve Nihat Yılmaz...

Şimdi, yani bana doğru hiç kimse yönelmediği için onu kullanmak zorunluluğu da doğmadı ve ben bekliyorum yani zaten gelecekler diye fakat bir türlü gelmiyorlar çünkü anlıyoruz ki onlar, orada beni ölü bulduklarını düşünüyorlar ve zaten o akşam ilan edilmiş bu. Babam işte bunu haber alınca yola çıkıyor yani oğlunun cenazesini almak için. Daha sonra hani, babamla konuştuğumda bana anlattığı: Nihat Yılmaz’ın cenazesini ona vermek için çok ısrar ediyorlar, o da diyor ki: “Hayır, bu benim oğlum değil.” “Ya nasıl değil senin?” Onlar bunun gerçek olabileceğine yani benim ölmemiş olabileceğime inanmıyorlar, babamın onları kandırmaya ya da bu ölümü kabul etmemeye çalıştığını düşünüyorlar. Babam direniyor, çok zorluyorlar, tehdit ediyorlar. Bunun üzerine eve “Bir kere daha eve bakın.” diye Nıksar Jandarma Komutanlığından bir müfreze yolluyorlar. Belki de benim bugün hayatta olmamın nedeni kontrgerillacıların değil de o sıradan jandarma müfrezesinin köye gelmiş olmasıdır çünkü onlar olmuş olsaydılar herhâlde diğer arkadaşlardan bana farklı davranmazlardı fakat ötekiler usulen bir arama yaptıklarını düşünüyorlardı hatta ben onlar gelince iyice gizlendim, komutanın sesini duyuyorum, diyor ki: “Karıştırın da aradığımız belli olsun.” yani sonradan “Aradınız mı, aramadınız mı?” derlerse hani bir şey olsun diye. Sonra da bir asker geldi, bir yabayı bana tam saphıyordu ki olduğum yere, ben doğruldum, o yabayı attı kaçtı. Çağırıldı, dışarıdan dediler. “Çık, teslim ol.” ben de bıraktım silahı, çıktım. Şimdi, benim yakalanmam böyle oldu.¹²⁵¹

Kürkçü ve grubunun, yabancı teknisyenleri kaçırma planı öncesinde daha ses getirici bir eyleme girişmeyi düşündükleri; bu sebeple, AP lideri Süleyman Demirel ismi üzerinde durduklarını; kendisiyle Niğde Kapalı Cezaevinde, merhum Uğur Mumcu’nun yaptığı bir mülakatta anlatmaktadır.¹²⁵² Bu hususun bir kez daha sorulması üzerine Kürkçü, şu cevabı vermektedir:

Evet, biz bunu düşündük fakat buna gücümüz ve imkânımız yetmedi. Hem iyi korunuyordu hem de biz onun için yeterince donanımlı değildik fakat tabii bununla ilgili bir tane anekdot daha önce de başka yerde anlatmıştım, ben sorgudayken o zaman, şimdi hayatta mı değil mi bilmem, MİT’çi İstanbul Bölge Başkanı Eyüp Özalkuş bana dedi ki: “Ya, madem Demirel’i kaçıracağınız -siz hiç siyasetten anlamıyorsunuz- bize bir haber uçursaydınız bir şekilde biz korumayı kaldırırdık.” Yani Demirel’den kurtulmak istediklerini ima ediyor fakat bunun ben tamamen bir şaka olmadığını ben de bir fantezi olmadığını... Böyle bir zihniyetin, böyle bir düşüncenin ortada olduğunu şuradan da tahmin ettim ki, mesela Gürler’in Cumhurbaşkanı seçilmesine Demirel itiraz ettiğinde Demirel’in

¹²⁵⁰ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹²⁵¹ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹²⁵² Mumcu, **Çıkılmaz Sokak**, s.54.

evinin etrafındaki korumalar kaldırılmıştı. Yani demek ki bir Demirel'in başına bir şey gelsin isteği onun rakipleri arasında vardı besbelli fakat biz onu başaramadık. Bizim de bunu yapmak istememizin sebebi Meclisteki oyların sahibi o olduğu için hani arkadaşlarımızın idamı için oy kullanmamaya arkadaşlarını teşvik edeceğini, bunun sağlamak için bir çare olduğunu düşündüğümüzden.¹²⁵³

Gezmiş, İnan ve Aslan'ın İdamı

THKO örgütü ile ilgili davaya 16 Temmuz 1971'de başlanmış, karar 9 Ekim 1971'de belli olmuştur. İdam kararları 10 Mart 1972'de TBMM'de 53 ret ve 6 çekimsere karşı 238 oyla onaylanmıştır.¹²⁵⁴ Meclisteki görüşmelerden sonra bu konu Senato gündemine gelmiştir. Senato Araştırma Komisyonu: "Deniz Gezmiş ile Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın; Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu yasa ile teşekkül etmiş olan TBMM'ni iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs etmek suçlarını işlemiş buldukları anlaşılmış olduğunu", bu nedenle idam cezasına çarptırılmaları gerektiği yönündeki raporunu Meclis'e sevk etmiş ve kabul edilmiştir.. 23 Mart 1972'de kararın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasının ardından CHP, Anayasa Mahkemesine başvurmuş, yasanın usulden bozulması talebinde bulunmuştur. 6 Nisan 1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarını öngören yasa CHP'nin itirazı kabul edilmiş, Anayasa Mahkemesi 3 idamla ilgili yasaı iptal etmiştir.¹²⁵⁵ Mahkemeye göre yasa Meclisten, Anayasa'nın 85. maddesine aykırı biçimde çıkarılmıştır. 24 Nisan 1972'de toplanan Meclis, 2 çekimsere, 48 ret oyuna karşı 273 oyla idamları "tekrar" kabul etmiştir.¹²⁵⁶

Senatonun da kararı onaylamasıyla 6 Mayıs 1972'de Gezmiş, İnan ve Aslan hakkında idam kararları Ankara Cebece Sivil Kapalı Cezaevi'nde yerine getirilmiştir.¹²⁵⁷

Kurtul Altuğ, idamlar ve Nihat Erim arasındaki ilişkiyi şu sözlerle aktarmaktadır:

Burada tarihî belgeler vardır ve bunların hepsi 12 Marttan itibaren yani 12 Mart Hükümetinin kuruluşundan itibaren, bizim ayrılışımıza kadar 11 değişik bakanın, yani 11 tanesi dışarıdan tayin edilmişti, reformcu bakan diye. O reformların hiçbirisinin nasıl yapılmadığını, neden yapılmadığını... Biz ayrılmak zorunda kaldık. Ondan sonrası bilemiyoruz. Tabii, bir sonra Ferit Melen gelmiştir. Ben Ferit Melen meselesini, Nihat Bey'e yakın dostum olduğu için, sorduğum zaman bana dedi ki: "Ben hayatımda, bir Anayasa hukuku profesörü olarak, insan asacak adam değilim. Onun için onlara bunu tavsiye ettim." "Kimi tavsiye ettiniz?" dedim. "Ferit Melen'i" dedi ve ondan sonra, hatırlayacaksınız, bugün çok tartışması yapılan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının asılması kararı Meclisten geçti ve o kararı uygulayan Başbakan da Sayın Ferit Melen'dir.¹²⁵⁸

İnfazların gerçekleştirildiği gün Jandarma Genel Komutanı Kemalettin Ekin'e bir suikast girişiminde bulunuldu. Eken ve yaverinin yaralı olarak kurtulduğu suikasta bir er hayatını

¹²⁵³ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹²⁵⁴ **Milliyet**, 11.3.1972, s.1.

¹²⁵⁵ Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 24.7.1972, No:14255.

¹²⁵⁶ **Milliyet**, 25.4.1971, s.1.

¹²⁵⁷ **Milliyet**, 7.5.1972, s.1.

¹²⁵⁸ Kurtul Altuğ'un 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.10–15.20].

kaybediyordu.¹²⁵⁹ İşin daha trajik tarafı: İdamların infaz edilmesi sonrasında tutulan zabıta, İnan ve Aslan'ın 25 dakika içinde öldükleri, Gezmiş'in ise 50 dakika boyunca ipte kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Gezmiş'in idamının sorunlu ve acılı olduğu iddialarına geçerlilik kazandırmaktadır.¹²⁶⁰ Türk solunun sembol isimleri haline gelen bu üç gencin idamı, bugün bile hâlâ arkasından ağıt yakılan bir hadisedir.¹²⁶¹ Demirel, idam kararları karşısındaki tavrının eleştirisine karşı şunları söylemektedir:

Bu 3 çocuğun asılması hikâyesi. Bu talihsiz bir olay. Yalnız, orta yerde mahkeme kararı var, orta yerde Meclis kararı var, orta yerde Türkiye Büyük Millet Meclisi, orta yerde Cumhurbaşkanının imzası var. Yani bütün hukuki lâzımlar var. Meclisteki durum da şudur: Evet, bir kısım kimseler rey vermiştir, bir kısım vermemiştir. 277 “evet”, kaynağına göre, 56 mı ne “hayır” 277 oy var. O günkü günleri düşünüyorum.¹²⁶² O günkü günler içerisinde banka soyuluyor, adam öldürülüyor, yol kesiliyor, çok tedirginlik var Türkiye’de. “Buna bir şey yapmıyorsunuz.” diye gelmiş, bizim hükümetimiz yok orta yerde, biz hükümet değiliz. Hükümet devam eden bir hükümet değil. Ben kimseye “Bunlar asılsın.” falan da demedim. Yalnız, benim kimseye karşı intikam duygum yoktur. Sonra, o çocukların asılmasıyla Adnan Bey’in, Fatin Bey’in veya Hasan Bey’in intikamı nasıl alınacak? Bir alakaları yok yani adamların, bir alaka yok yani. İki cephe olunmuş da bunların bir kolu düşman, bir kolu dost, böyle bir şey yok. O çocuklar Marksist, Leninist gruplara ait, bu taraf da ihtilalcilerin kadrine uğramış bir... Yani oradaki tartışmalar bence demagojidir ve yakışır yalandır netice itibarıyla. Ben de üzülüyorum ama o gün öyle olmuştur. O günün hesabını bugün yapamayız. O günkü şartları şu anda yaşamıyoruz, yaşamayız, inşallah yaşamayız o şartları.¹²⁶³

Demirel’e; Gezmiş, İnan ve Aslan’ın idam cezasıyla tecziyesine hükmeden mahkemenin başkanı Ali Elverdi ve savcısı A. Baki Tuğ’un liderliğini yaptığı AP ve Doğru Yol Partisi’nden milletvekili seçilmeleri hususunu izahı istendiğinde Demirel, şunları söylemiştir:

Şimdi, şöyle söyleyelim: Kamplaşmışsınız, yani bir tarafı Ali, bir tarafı Veli. Burada kimsenin kimseye merhameti yok yani kamplaşmışsınız. O, görevini nasıl anlıyorsa öyle yapıyor, bu da görevini nasıl anlıyorsa öyle yapıyor. Görevini anladığı gibi yaparken eğer kanunlara, nizamlara aykırı bir şey yapıyorsa ayrı mesele ama Ali Paşa öldü gitti, bir kahraman adamdı ve Talat’ın elinden Radyo Evini alan adamdır. Bir de meziyetlerini sayalım. Yani eğer Talat, Radyo Evini eline geçirebilseydi o 1962 ihtilalini başarmıştı. Bir askerlikte gayet yüksek sicilî olan bir adamdır.¹²⁶⁴ Ali Paşa, mahkeme başkanymış. Mahkeme başkanı olarak

¹²⁵⁹ “Üç kişinin idamı Ankara Merkez Cezaevinde aynı sehpa da ve birbirlerinin peşi sıra infaz edildi”, **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972. “Kalkın Ey Ehl-i Vatan”, **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972.

¹²⁶⁰ Ali Elverdi, **Bu Vatana Kastedenler** (Ali Elverdi Paşa Anlatıyor), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.84.

¹²⁶¹ Nihat Behram, **Darağacında Üç Fidan**, İstanbul Gendaş Yayınları, 1996.

¹²⁶² Deniz Gezmiş, Yusuf Asla ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısına Verilen Oyların Sonucu, Millet Meclisinde: Üye sayısı: 450; Oy verenler: 323; Kabul: 273; Red: 48; Çekimsiz: 2; Oylamaya katılmayanlar: 118; Boş üyelikler: 9. Deniz Gezmiş, Yusuf Asla ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısının Birinci Maddesine Verilen Oyların Sonucu, Cumhuriyet Senatosunda: Üye sayısı: 183; Oy verenler: 145; Kabul: 111, Red: 34; Çekimsiz: 0; Oylamaya katılmayan: 36; Boş üyelikler: 9’dur. Demirel de kabul oyu kullananlardandır. **TBMM Tutanakları** [Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan] **İdam Görüşmeleri-2**, BDS Yayınları, 1988, s.200, 201, 263.

¹²⁶³ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹²⁶⁴ Ali Elverdi’nin radyo evinde yaşananlar konusunda anlattıklarıyla; 21 Mayısçılardan anlattıkları birbirinden farklıdır. Aydemir, Elverdi’nin ayaklarına kapandığını iddia etmekteyken; bkz. Talat Aydemir. **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.358. Elverdi bunu inkâr etmektedir. Bkz. Emin Çölaşan, *“Ben Korkacak Adam mıyım?” İcratın İçinden*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, ss.296-309.

görevini yapmış. Yani o kararları mahkeme olarak vermişler. Mesele, Ali Paşa'dan ibaret değil ki. Sonra, o temyize gitmiş, temyizden Meclise gelmiş, Meclisten Cumhurbaşkanına gitmiş, gitmiş, gitmiş... “Millî irade” dediğiniz nedir? Millî irade meclistir. İşte millî iradeye uygun yapılmış. Yani ama ya olmasaydı? Keşke olmasaydı ama millî iradeye uygun yapılmış, burada bir cinayet işlemi yok orta yerde. Mahkemeye gitmiş. Mahkeme bu ülkenin mahkemesi değil mi? Hepsini inkâr ederek eğer dersiniz ki: “Bunların hepsi yanlış.” O zaman, bugün sizin yaptığınız işlere de “yanlış.” derler, dün benim yaptığım işlere de “yanlış” derler. O zaman, idareyi tutturamazsanız, idare tutmaz.¹²⁶⁵

Ertuğrul Kürkçü ise bu hadiseyi içine CHP'yi de katarak başka bir cepheden yorumlamaktadır:

Ben dönemin politik partilerinin bu darbe karşısında ya da kendilerine yönelmiş olan darbe karşısında son derece ilkesiz hareket ettiklerini düşünüyorum. Bakın 12 Mart Muhtırasının arkasındaki komutanların bir tanesi Cumhuriyet Halk Partisinin cumhurbaşkanı adayydı, Muhsin Batur ama İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Tütün de Adalet Partisinin milletvekili adayı idi. Hani Adalet Partisine karşı askeriye hareket etmişti. Oysa 12 Martın sorumluluğunda bu komutanların hepsi ortak ya da Ali Elverdi sıkıyönetim mahkemesi başkanı Adalet Partisi tarafından korundu, kollandı. Diyecğim, yani bu şey Silahlı Kuvvetlerin Türkiye de tanzim edici bir rol oynadığı düşüncesi siyasi partiler tarafından da kabul gören bir düşünce olduğu için insanlar faaliyetlerini kolayca icra edebildiler.¹²⁶⁶

“Marmara” Yolcu Gemisinin Yakılması Olayı

Olay 4–5 Mart 1972 gecesi, bakım için Haliç tersanesine alınan geminin içkiye düşkün nöbetçi kamarotunun 50 bin lira karşılığında elde edilmesiyle başlamıştır. İçkiye düşkün olduğu iddia edilen bu kamarot önce çok miktarda alkol ile sarhoş edilip sızdırılmıştır. Sızan kamarotu gemiye getiren eylemcilerin, tersane bekçisine, kamarotu gemiye bindirmeye geldiklerini söyleyerek gemiye girmeyi başarmaları; ardından temin ettikleri yağlı bez parçalarını tutuşturarak yanma hadisesinin gerçekleştirilmesini sağladıkları iddia edilmiştir.¹²⁶⁷

Sıkıyönetim Uygulamaları

12 Mart Muhtırası'nın önemli nedenlerinden biri olarak görülen kamu düzeninin bozulması olgusu, kamu güvenliğinin sağlanabilmesi yönünden sıkıyönetimin ilanını gerekli kılmıştır. Nitekim Erim Hükümeti'nin kurulmasının ardından 11 ilde (İstanbul, Kocaeli, Sakarya, İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır, Siirt) sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bir ay için ilan edilen sıkıyönetim, çıkan bazı olaylar ve yakalanan bazı silahlı kişiler nedeniyle iki ay daha uzatılmıştır.¹²⁶⁸ Sıkıyönetim daha sonra 11 ilde ikişer aylık sürelerle 26 Ocak 1973 tarihine kadar uzatılmıştır. 26 Ocak 1973'te Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim kaldırılırken, diğer illerde yine uzatılmıştır. 27 Mart 1973'te İzmir ve Eskişehir'de, 27 Mayıs

¹²⁶⁵ 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹²⁶⁶ Ertuğrul Kürkçü'nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

¹²⁶⁷ Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Beyaz Kitap), s.96.

¹²⁶⁸ **Cumhuriyet**, 26.5.1971, s.1.

1973'te Adana, Hatay ve Kocaeli'de, 27 Temmuz 1973'te Siirt'te, 27 Ağustos 1973'te Diyarbakır'da, 27 Eylül 1973'te de İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırılmıştı.¹²⁶⁹ Sıkıyönetimin gerekçesi “Ülkede uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyetini aldığı gösterir kesin belirtilerin ortaya çıkması” olarak açıklanmıştır. Sıkıyönetim kararı Mecliste ve Senatoda büyük bir çoğunlukla onaylanmıştır.¹²⁷⁰

¹²⁶⁹ Üskül, a.g.e., s.196.

¹²⁷⁰ *Milliyet*, 27.4.1971, s.1.

4. Ara Dönem Hükümetleri ve 1973 Seçimleri

1971’de yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasına özgürlükçü ruhunu veren birçok madde değiştirilmiştir.¹²⁷¹ Dönemin en belirgin özelliği, hemen hiçbir kesimi tatmin etmeyişi gibi gözükmektedir. İki kez hükümet kuran Erim’in istifasının ardından önce Ferit Melen hükümeti kuruluyor lakin bu hükümet en büyük darbeyi, CHP’nin kabinedeki bakanlarını çekmesiyle yiyordu.¹²⁷² Naim Talu hükümetinin ise bir seçim hükümetinden farkı yoktur. Her iki hükümet de herhangi bir hükümetin günlük rutin işleri yürütmek kabiline işlerinden başka bir şey yapamadılar. Bu arada, AP içindeki muhalifler bir taraftan, askerler diğer taraftan bastırıldıkları halde; takvimler 22 Ekim 1972’yi gösterirken Demirel bir kez daha AP Genel Başkanlığına seçilmiştir.¹²⁷³ Bu bölümde öncelikle 1961 Anayasasında yapılan değişiklikler esnasında, Başbakan Nihat Erim’in faaliyetleri ele alınacaktır.

Anayasa Değişikliği Tartışmaları

1960’lı yıllarda, siyasetin en etkin unsurunun, parlamento dışı muhalefet olduğu iddia edilmektedir. Parlamento dışı muhalefet unsurlarının gücünü, Anayasanın özgürlükçü ruhundan aldıkları; bu nedenle iktidarların temel şikâyetinin ise, Bu Anayasayla ülkenin yönetilemeyeceği doğrultusunda olduğu görülmektedir. Hürriyetlere verdiği geniş alanın, rejim ve devlet düşmanları tarafından suüstimal edilmesine çok müsait olduğu noktasında eleştirilen 1961 Anayasasının, özellikle yasama ve yürütmenin elini kolunu bağladığı şeklindeki eleştiri, ülkeyi sardığı iddia edilen komünizm tehlikesini de kapsamaktadır. Lâkin solda sayılamayacak birçok hukukçu tarafından bile bu eleştirilerin yersiz olduğu ileri sürülmektedir. Bu kesime göre anayasa, sanıldığı gibi aksine sosyalizme değil, demokratik sola açık bir anayasadır¹²⁷⁴

Anayasanın şikâyet edilen maddelerinin değiştirilmesi ise demokratik ortamda pek mümkün gözükmemektedir. Mevcut seçim sistemiyle parlamentoya üye sokan partiler içinde AP’nin bile 1965 seçimlerinde % 52 ile ancak 240; 1969 seçimleriyle de % 46’yla 256 sandalye kazandığı düşünüldüğünde, üçte iki reyyle geçmesi gereken anayasa değişikliği için sağlanacak uzlaşmanın imkânsızlığı ortadadır.¹²⁷⁵ Yalnız bu noktada bir çelişkinin olduğu gözlenmektedir. 12 Mart Muhtırası imzacıları, bir taraftan 1961 Anayasasına riayetsizliği bunalımın kaynağı olarak gösterirken diğer taraftan da mevcut anayasanın kimi hükümlerinin yeniden yazılması kanaatinde olduklarını da belirtmekten geri kalmışlardır. Nitekim yeni hükümeti kurmakla vazifelendirilen Nihat Erim de bunlardan biridir.

12 Mart 1971 Muhtırası’ndan sonra yine Anayasa değişiklikleri gündeme gelmiştir. Muhtıra sonrasında kurulan hükümetin başkanı Nihat Erim, bu temayı ısrarla işlemeye başlamış; 12

¹²⁷¹ **T.C. Gerekçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971. Ayrıca bkz. Kazım Öztürk (Hazırlayan), **Son Değişiklikleriyle Gerekçeli Anayasa** [Karşılaştırmalı Gerekçeler ve İlgili Mevzuat], Ankara: Bilgi Yayınevi, Ekim 1971.

¹²⁷² **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

¹²⁷³ **Milliyet**, 23 Ekim 1972.

¹²⁷⁴ İsmet Giritli, **Komünizm, Sosyalizm ve Anayasamız**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s.33.

¹²⁷⁵ Anayasadaki köklü değişikliklerin ara dönemde yapılabilmemesinin bunun göstergesidir. Yapılan değişikliklerin hangi maddelerde olduğu hususunda bkz. **T.C. Gerekçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971, s.5–64.

Mart'ın gerisindeki güçlerden gelen Anayasa değişikliği isteklerini ve o yöndeki belli belirsiz eğilimleri sözde bilimsel gözlemler ve çözümler olarak ileri sürmeyi, demokratik rejimin ayakta kalması için değişikliklerin kaçınılmazlığını savunmayı ve yürürlükteki Anayasa düzenini her şeyden sorumlu sayan görüşün savunuculuğunu yapmıştır.¹²⁷⁶

Anayasa değişikliğinin gündeme geldiği bir dönemde Başbakan Nihat Erim'in yabancı gazetecilerle 2 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşmada:“Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa’da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir”¹²⁷⁷ diyerek Anayasa’nın değişeceğinin işaretini vermiştir.

On yıllık uygulama dönemi boyunca 1961 Anayasası’na yöneltilen eleştirileri genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

- a) Anayasa’nın özgürlükler düzeni, ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek yaratılmıştır. Türk toplumu henüz o özgürlükleri “hazmedebilecek” düzeyde değildir.
- b) Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmasını için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde, 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir. Özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa’nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler.
- c) Yasaların yapılmasında benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir. Çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve daha etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gerekir.
- d) Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizması, iktidarları iş göremez duruma getirmiştir.
- e) Özerk kuruluşlar “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temeline dinamit koyacak” görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir.¹²⁷⁸

Erim, 27 Mayıs’ın 11’nci yıldönümü dolayısıyla Türkiye Radyoları ve Ankara Televizyonunda yaptığı bir konuşmada: Anayasayı öve öve bitiremiyor; 1961 Anayasasının İtalya, Almanya ve Fransa gibi batı demokrasilerinde mer’i olan anayasaların hiçbirinden geri olmadığını, bilakis onlardan daha ileri olduğunu söylemekte bir beis görmediğini ifade ediyordu. Özellikle kişi dokunulmazlığı, kişisel ve toplumsal özel hakların, siyasal hakların güvenceleri açısından son derece ileri olan anayasanın üstün bir titizlikle korunması gerektiğini ifade ediyor ve elbette korunacağı garantisini veriyordu.¹²⁷⁹

12 Mart döneminde Anayasa’da yapılan değişiklikler ilki 1971, ikincisi 1973 yılında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerle Anayasa’nın yaklaşık dörtte biri yenilenmiş ve 11 geçici hüküm getirilmiştir. Değişiklikler öncelikle 1961 Anayasası’nın haklar ve özgürlükler düzenine yönelik olmuş ve devleti bireylere karşı koruma mantığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Haklar ve özgürlükler bakımından Anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmıştır.

¹²⁷⁶ Soysal, a.g.e., s.68.

¹²⁷⁷ *Milliyet*, 2.5.1972, s.1.

¹²⁷⁸ Soysal, a.g.e., s.77.

¹²⁷⁹ “27 Mayıs’ın 11’nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim’in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.5.

Gerek değiştirilen madde sayısı, gerekse eklenen geçici maddeler bakımından 1971'deki Anayasa değişikliği kendinden öncekilerden ve sonrakilerden en geniş olanıdır. Bununla 35 madde değiştirilmiş; aynı zamanda dokuz geçici madde eklenmiştir. Bütün değişiklik ve eklenen geçici hükümler yayımlandıkları tarihte yani 22 Eylül 1971'de yürürlüğe girmiştir.¹²⁸⁰ AP ve DP'nin başından beri büyük oranda Anayasa değişikliği taraftarı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa CHP'nin de bu sürece katılmaya "ikna" edilmesi ile birlikte parlamentonun Anayasa değişikliklerine sahip çıktığını söylemek mümkündür. Önemli olan değişiklikleri yapmaya yetkili parlamentoda böyle düşünen ve davranan büyük bir çoğunluğun olmuş olmasıdır. Sıkıyönetim bir anlamda daha önce düşünülen ama gerçekleştirilmeye fırsat bulunamayan değişiklikleri kolaylaştırmıştır. Ayrıca 12 Mart müdahalesi, 1961 Anayasası muhaliflerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, Anayasa değişikliği programı çerçevesinde birleşmelerine de yol vermiştir.¹²⁸¹ Bu büyük değişikliğe karşı muhalefet, TÜRK-İŞ, TÖS, Mimarlar Odası gibi birkaç meslek örgütünün zayıf eleştirileriyle sınırlı kalmıştır. İnönü ve CHP ciddi bir muhalefet göstermemiştir. Ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş olduğundan öğrencilerin ve kapatılan TİP gibi muhalif kimliğiyle öne çıkan siyasi oluşumların protesto etmeleri de mümkün olmamıştır. Bu şekilde değişiklikler Meclisten 6 Eylül'de, Senatodan 20 Eylül 1971'de geçerek yasalaşmıştır.¹²⁸²

Mümtaz Soysal'a göre, 1971 ve 1973'te gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, ileriye dönük yorumlara açık bir anayasayla değil, kalıplaşmış ve durgunlaşmış kurullarla korumak amacını gütmüştür. Yürütmeyi güçlü duruma getirmenin gerisinde, asıl yapılmak istenen şey, Anayasa'daki özgürlükler düzeninin ve özerk kuruluşlar mekanizmasının yeni dengeler aramak için değil, yerleşik düzeni korumak için kullanılmasını sağlamaktır.¹²⁸³

Nihat Erim'in Anayasa Değişikliklerine İlişkin Gereçekleri

Nihat Erim'in 20 Temmuz 1971, saat 19.00'da TRT haber bülteninde ve 20.30'da Ankara Televizyonunda yayınlanan konuşmasında ise; anayasa değişikliklerinin gerekçelerine dair söyledikleri şunlardır: "anayasa değişiklikleri konusunda üç farklı eğilim vardır. İlki: Anayasada değişikliği gerekli görüp, ortaya konan değişiklikleri az bile bulanlar; ikincisi: Bazı noktalarda değişikliğin gerekli olduğunu lakin anayasadaki ana ilkelerin zedelenmemesi gerektiğini düşünenler; sonuncusu ise: Anayasanın olduğu gibi kalmasından yana olanlar." Erim, mevcut değişiklikleri önermesini vatanına, devletine ve milletine yaptığı önemli bir hizmet olduğu inancındadır. Anayasalar değişmez metinler değildir ve ihtiyaç hâsıl oldukça, tüm dünyada olduğu gibi Türk anayasasında da değişiklikler yapılabilir.¹²⁸⁴

Erim, konuşmasında bir kez daha 12 Mart öncesini resmediyor ve muhtıranın verilmesini haklılaştıracak gerekçeler sıralamaya devam ederek, sıkıyönetim ilanının, ülkeyi İspanya ve Endonezya'daki ortama sürüklemek isteyenlere mani olduğunu; Filistin Tedhişi Kamplarında 200 kişilik bir militan grubun eğitim gördüklerini ilave etmektedir. Ülkenin

¹²⁸⁰ Özkan Tikveş, "Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler Ve Ekler", *AÜHF Dergisi*, , C: XXXIV, No:1-4, 1977, s.26.

¹²⁸¹ Bülent Tanör, *İki Anayasa, 1961-1982*, 3. Bs, İstanbul, Beta Basım-yayın, 1994, s.53-54.

¹²⁸² Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s.364-365.

¹²⁸³ Soysal, *a.g.e.*, s.80-81.

¹²⁸⁴ TC Başbakanlık Basın Merkezi Bildirisi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6625], ss.1-2.

büyük bir tehlike karşısında olduğunu ve bunun da ancak sıkıyönetim tedbirleriyle bertaraf edilebileceğini sözlerine ekleyen Erim, Marksist-Leninist-Maocu ya da teokratik düzen özlemi duyanlarla mücadeleye devam edileceğini; bu çerçevede bu unsurların üniversitelerle, TRT'ye ve başka kurumlara sızmalarının önüne geçilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

12 Mart öncesinde özellikle üniversite kürsülerinden yıkıcı ve bölücü cümleler sarf edildiğini vurgulayan Erim, üniversite organlarına verilecek yaptırımlar uygulayabilme yetkisinin genişletilmesi gerektiğini belirtiyor. Üniversitelerin idari açıdan değil, bilimsel açıdan özerk kılınmasının gerekli olduğunu da ilave ettiği sözlerine, bir kez daha kanun hükmünde kararname çıkarılma yetkisinin yürütme organına verilmesi gerektiği görüşüyle son vermektedir.¹²⁸⁵

Temel Hak ve Özgürlüklerin Yeniden Düzenlenmesi

Erim, ana haklar ve hürriyetleri belirleyen maddelerde, bunları yok etmek isteyenlere karşı yeterince koruyucu hükümlerin bulunmadığı kanaatini belirtmektedir. Alman Anayasasının 18'nci maddesine atf yapan Erim, anayasanın getirdiği özgürlükler rejimini yıkmak isteyenlerin, anayasanın tanıdığı özgürlüklerden yararlanamayacağı ilkesini, yapılması düşünülen değişikliklerle ihdas edeceklerini söylemektedir. Bu noktada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 17'nci maddesi uyarınca hürriyetleri basamak yapıp, onları yıkmaya çalışmanın yasaklanması prensibinin, böylesi bir değişikliğe cevaz verdiğinin altını çizmektedir.¹²⁸⁶

Erim, bir başka mülakatında, yapılacak değişikliklerle kesinlikle hürriyetler alanının daraltılmış olmayacağını; asıl yapılmak istenenin mevcut hürriyetlerden, söz konusu hürriyetlerden yararlanarak totaliter düzen kurmaya çalışacaklara mani olunmak istendiğini belirtmektedir. 12 Mart öncesinin, müdahale edilmediği takdirde Türkiye'yi bir kargaşa ortamına sürükleyeceği tezini işleyen Erim, ordunun durup dururken müdahale etmediğini iddia etmektedir. Zaten, hükümetin kuruluşundan henüz üç ay bile geçmemişken yapılan hücumların iyi niyetle karşılanamayacağını, nitekim aşırı solun reform istemediğini ifade etmektedir.¹²⁸⁷

Diğer taraftan, ülkenin laik rejimini değiştirmek isteyenlerin de faal olduklarının altını çiziyor. Sıkıyönetim ilanının bir zorunluluk haline geldiğini ifade ediyor. Yapılacak değişikliklerin 1961 Anayasası için eksik bırakılan güvenceleri sağlayacağını belirten Erim, bu eksikliklerin söz konusu anayasanın 1950–1960 dönemine karşı geliştirilen tepkinin bir ürünü olduğunu; yürütmenin elinin zayıf bırakıldığı hususunu işlemektedir.¹²⁸⁸ Alman ve İtalyan Anayasalarından esinlenerek yapılan 1961 Anayasasının bir noktada, bu anayasalardaki

¹²⁸⁵ TC Başbakanlık Basın Merkezi Bildirisi [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6625], ss.2–9.

¹²⁸⁶ “27 Mayıs'ın 11'nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim'in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.6.

¹²⁸⁷ “Başbakan Nihat Erim'in, TRT Haber Merkezi'nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.10–11.

¹²⁸⁸ “Başbakan Nihat Erim'in, TRT Haber Merkezi'nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.11.

teminat ögesini almayarak eksik kaldığını belirten Erim, hürriyetlerden istifade ederek hürriyetleri yıkma müsaadesini önleyecek tedbirlerin 1961 Anayasasında bulunmayışından yakınmaktadır.¹²⁸⁹

Erim, değişikliklerin temel kıstasının hiçbir hak ve özgürlüğün, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesiyle çelişmeyeceği ekseninde olduğunu ifade etmektedir. Mevcut şiddet eylemlerini gerçekleştirenlerin 22-23 yaşındaki gençlerden ibaret olmadığını bunları şartlandıranların bulunduğunu iddia etmektedir. Basın hürriyetine sınır getirildiği iddiaları karşısındaki suale Erim'in verdiği cevap da düşündürücüdür. Dönemin başbakanı cevabında, yine ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğe hanel getirici yayınların ancak ve ancak ilgili otoritenin iznine bağlanmasının doğal olduğunu söylemektedir. Suç içeren yayınları sadece kaleme alanların cezalandırılmasının yetersiz olduğunu işaret eden Erim, bunları basanların da cezai takibata tabi tutulmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin de kurulabileceği yönünde cümleler sarf eden Erim, fevkalade dönemlerde bu tip mahkemelerin yine yargı teminatı eşliğinde ihdas edilebileceğini vurgulamaktadır.¹²⁹⁰

Sosyal ve İktisadi Haklar İle Ödevlerin Yeniden Düzenlenmesi

Erim, radyo ve televizyonda yayınlanan bir başka röportajında Anayasanın “Sosyal ve iktisadi haklar ile ödevler” bölümünde yapılacak değişikliklerin gerekçelerini de açıklamıştır. Kamulaştırmada esas alınacak istimlak bedelinin, söz konusu taşınmazın değerini takdir etmiş olan malik tarafından devlete ödenen vergi miktarıyla belirlenmesinin hakkaniyete en uygun yol olduğunu savunmaktadır.¹²⁹¹

Toprak reformunun mutlaka yapılacağını belirten Erim, topraksız köylüye dağıtılmak üzere kamulaştırılacak arazinin bedelinin en fazla 20 yıllık taksitlerle ödeneceğini vurgulamaktadır. Arazinin genişliği arttıkça vadenin de artacağını ifade eden Erim: Toprak reformu yapacağız diye kimsenin malını elinden yok pahasına almanın asla tasavvur edilmediğini söylemektedir.¹²⁹²

Toprak reformu 27 Mayıs'tan sonra Türk kamuoyunu ilgilendiren önemli sorunlardan birisi olmuştur. Konu ilk olarak 27 Mayıs'tan 2 ay kadar sonra Milli Birlik Hükümeti'nin ilk

¹²⁸⁹ “Başbakan Nihat Erim'in, TRT Haber Merkezi'nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.12.

¹²⁹⁰ “Başbakan Nihat Erim'in, TRT Haber Merkezi'nden Doğan Kasaroğlu ve Haluk Tuncalı ile Radyo-Televizyon Görüşmesinin, Genel Gerekçe ile (Temel Haklar ve Ödevler) Bölümünde Yapılacak Değişikliklere İlişkin İlk Kısım”, [8 Haziran 1971-Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.15-19.

¹²⁹¹ “Başbakan Nihat Erim, Anayasa'nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.21-22.

¹²⁹² “Başbakan Nihat Erim, Anayasa'nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarda 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.22.

icraatları arasında ele alınmış ve Tarım Bakanlığına reformun yapılması bir görev olarak verilmiştir. Kurucu Meclis ve koalisyon hükümetleri dönemlerinde reform çalışmaları ve tartışmaları aynı hızla sürdürülmüştür.¹²⁹³

12 Mart sonrası dönemde, Nihat Erim Hükümeti döneminde Meclis'te imzaya sunulmuş, Naim Talu Hükümeti döneminde de Reform Yasası Tasarısı Meclis gündemine gelmiştir. Mecliste kabul edilen Tasarı Senato'ya gönderilmiştir. Senato'da kurulan Komisyon, Tasarının, ülkede ekonomik amaç yönünden, toprağın verimli olarak işletilmesini, tarımsal bünyenin iyileştirilmesini, üretimin artırılmasını ve değerlendirilmesini onayladığını söylemiştir. Sosyal amaç yönünden toprak mülkiyet dağılımının, tasarruf şeklinin yeniden ve sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesinin, istihdam olanaklarının ortaya çıkmasını ve mülk güvenliğini sağlayacağı belirtilmiştir. Siyasal amaç yönünden 20. yüzyıl gereklerine uymayan çağdışı kalınlara son vererek, Anayasa'nın öngördüğü hakların özgürce kullanılmasını kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılmasını; böylece tarımla uğraşanlara insanlık haysiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin sağlanabilmesinin amaç olduğu ifade edilmiştir. Tasarıda ayrıca arazinin mülkiyet, kullanım ve yararlanma düzensizliklerinden doğan uyumsuzlukların giderilmesi gibi hukuki çözümlere ve daha ileri üretim tekniklerinin kullanılmasını sağlamak gibi teknik amaçlara da yer verilmiş ve tarımda reform yapılmasının, Toprak Reformu'ndan beklenen sonuçların elde edilemeyeceği gerçeği de esas alınmıştır.¹²⁹⁴

Yasa 18 Temmuz 1973 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Reform Yasası 17 bölüm ve 237 maddeden oluşmuştur. 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasasının belli başlı iki amacı, Yasada şu şekilde belirtilmiştir:

- a) Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlayarak tarımsal üretimi arttırmak, artan üretimin değerlendirilmesini sağlamak ve kalkınma için zorunlu olan sanayinin geliştirilmesine ortam sağlamak,
- b) Tarım kesiminde toprak ve gelir dağılımındaki dengesizliği giderek istihdam imkanı yaratmak ve mülk emniyetini sağlamak.¹²⁹⁵

Ekim 1973 seçimlerinden hemen sonra Urfa ili pilot bölge seçilerek yasanın uygulanmasına başlanmıştır. Bu uygulama 1976'ya kadar sürmüştür.¹²⁹⁶ Ancak reform, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. DP Millet Meclisi Grubu, açtığı iptal davasında reformun Türk toplumuna hiçbir ekonomik yarar getirmeyip aksine Türk ekonomisini ve tarımını mutlak surette bir çıkmazın içine ittiğini, güdümlü bir kooperatifçiliğin ve geniş çapta devletçiliğin nüvelerini getirmiş, temellerini atmış olduğunu gerekçe olarak sunmuştur. Yapılan müzakere sonucunda, tasarı üzerine görüşmelerde Meclis İçtüzüğü'nün ihlal edildiği öne sürülmüş ve tasarı iptal edilmiştir.¹²⁹⁷

Erim'in televizyon ve radyodan yayınlanan bir diğer konuşmasından askerlik vazifesinin başka bir kamu hizmetini ifa ederek yerine getirebilmesine yönelik düzenleme yapma hazırlığı içinde bulunduğu bilgisi edinilmektedir.¹²⁹⁸

¹²⁹³ Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **AÜSBF Dergisi**, C:XXVI, No: 3, 1971, s.43.

¹²⁹⁴ Toprak Ve Tarım Reformu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.2.

¹²⁹⁵ Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, **Resmi Gazete**, 19.7.1973, No:14599.

¹²⁹⁶ Sevgi Korkut, **Toprak Reformu ve Türkiye**, Ankara, TBMM Yayını, 1984, s.59

¹²⁹⁷ Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 10.5.1977, No:15933.

¹²⁹⁸ "Üniversite Özerkliği" [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-24; Fihrist No: 6624], s.30.

Yasama ve Yürütme İlişkilerine Dair Değişiklikler

Bir konuşmasında Erim, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin hükümete verilmesini öngören değişiklik üzerinde durarak konuyu açıyor. Bir hususu daha ilave ediyor: Son söz parlamentonun olacak ve çıkarılan kararname, Anayasa Mahkemesinin denetimine açık olacaktır.¹²⁹⁹ Erim’in, hükümetin, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisiyle teçhiz edilmeyişini bir eksiklik olarak gördüğü de anlaşılmaktadır. Önceden meclisten izin almak suretiyle, konusunu, kapsamını ve süresini belirterek, yine meclisten izin almak şartıyla, kanun kuvvetinde olacak bir kararname çıkarılmasına imkân verecek değişikliğin gündemde olduğu belirtmektedir.¹³⁰⁰

Gensoru müessesesiyle ilgili olarak yapılacak yeni düzenlemeyi de açıklayan Erim, bütçe görüşmelerinin Senato ve Meclisin birleşik oturumunda yapılarak oya sunulması imkânının da yeni değişiklikle sağlanacağı bilgisini vermektedir. İdarenin her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine tabi olduğu, ancak Danıştay’ın verdiği kararlarla kendisini idarenin yerine koymasına mani olacak düzenleme de Erim’in gündemindedir. Memurların sendika kurmalarının bu aşamada mümkün olmadığı görüşünü belirten Erim, sözlerine son vermektedir.¹³⁰¹

Üniversite Özerkliğine İlişkin Değişiklikler

Üniversiteye yönelik yeni yasal düzenlemelerin yapılma hazırlıklarından söz eden Erim, üniversite öğretim üye ve yardımcılarının siyasi partilerin genel merkezleri dışında idari görev alamayacaklarını; üniversitelerarası personel rotasyonu sisteminin getirileceğini; aynı üniversitede asistan, doçent ve profesör olmanın önüne geçilmesinin düşünüldüğü bilgisini vermektedir. Japonya örneğini vererek üniversitelerin kapalı kaldıkları sürede öğretim elemanlarının maaşlarının da bundan olumsuz etkilenmesi sonucu, şiddet eylemlerinde azalma olduğunu; bu sistemi uygulamayı düşündüklerini ifade eden Erim, aslında üniversitelerdeki şiddet eylemlerinde dahlî bulunan öğretim elemanları ve öğrencilerin, üniversitelerin çok küçük bir kısmını oluşturduklarını söylüyor. Üniversitelerde bilimsel manada var olması gereken kürsü dokunulmazlığının istismar edildiğinden bahseden Erim, buna engel olunacağından söz etmektedir.¹³⁰²

¹²⁹⁹ “Başbakan Nihat Erim, Anayasa’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarında 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.24.

¹³⁰⁰ “27 Mayıs’ın 11’nci Yıldönümü Dolayısıyla Başbakan Erim’in TRT Muhabiriyle Yaptığı Görüşme”, **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.7.

¹³⁰¹ “Başbakan Nihat Erim, Anayasa’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler Bölümü ile İdarenin Esasları Bölümünde Yapılacak Değişiklikleri Bir Radyo-Televizyon Görüşmesi ile Açıkladı”, [9 Haziran 1971 Radyolarında 10 Haziran 1971 Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.25–26.

¹³⁰² “Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarında ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim’in TRT’de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.30 vd.

TRT ve Yargı Organlarına İlişkin Düzenlemeler

TRT ve yargı organları hakkındaki konuşmasında ise Erim, yapılacak yayınlarda devletin yüksek çıkarlarının göz önünde tutulması; haberlerin doğruluğunun sağlanması ve resmi olan ya da olmayan tüm kurum ve kuruluşlara karşı tarafsızlığın korunmasını sağlayacak yeni bir düzenlemeden bahsetmektedir. TRT'nin başlıca vazifesini milletin bütünlüğünü sağlamak olarak tarif eden Erim, TRT'nin kimi rahatsız edici yayınlarından örnek veriyor.¹³⁰³ Silahlı Kuvvetlerin sarf ettiği paraların Sayıştay denetimi dışında tutulmasının gerekçelerini de açıklamaktadır.¹³⁰⁴

Askeri mahkemelerde hâkim sıfatını taşımayan muharip subayların vazife almasını, askeri sahada hizmet görmüş; tecrübe edinmiş olması nedeniyle yargılamanın sıhhatini güçlendirici bir etken olduğu düşüncesiyle savunan Erim, Askeri Yargıtay'daki hiyerarşiyi rütbeyi esas alan bir biçime sokacaklarını ifade etmektedir. Anayasa Mahkemesine başvuru yeterliliklerinin daraltulmasını da savunan Erim, böylece bu yolun suiistimalinin önüne geçildiğini ifade ediyor. Yeni düzenlemeyle, Anayasa Mahkemesinin bundan böyle gerekçesini yazmadan kararını da açıklayamayacağını belirtmektedir.¹³⁰⁵

“Yapılması gereken tüm anayasa değişikliklerini demokrasinin kendini savunma hakkı vardır; o savunma tedbirlerini almak lazım” sözleriyle savunan Erim'in, devlet olarak; hükümet olarak yapılması gereken ne varsa yapılacağı; ülkenin asla 12 Mart öncesine dönmesine müsaade edilmeyeceğini¹³⁰⁶ belirttiği mülakatı burada son bulmaktadır.

Muhtrra sonrası dönemde İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayınladığı bildiriye sıkıyönetim yönetimine karşı yapılacak eleştirileri, yayınları yasaklamıştır. Faik Türün, sıkıyönetimin ilanı gerekçesiyle ilgili olsun olmasın, gerekli gördüğü her türlü kararı alacağını böylece açıklamış, bu doğrultuda yapılacak eleştirileri de daha en baştan sıkıyönetim yasakları kapsamına almıştır. Bunun ilk uygulaması da, 28 Nisan 1971'den Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin 10'ar gün süreyle kapatılması ve bu gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ile Çetin Altan'ın gözaltına alınmalarıyla gerçekleşmiştir.¹³⁰⁷

12 Mart'la birlikte getirilen sıkıyönetim uygulaması, basını sürekli bir dolaylı sansür altında yaşatmıştır. Birçok gazeteci değişik nedenlerle gözaltına alınmıştır. Gazeteciler bir hafta ile sekiz ay arasında değişen sürelerle özgürlüklerinden yoksun bırakıldıktan sonra haklarındaki davaların düşmesi ya da gözaltı nedeninin kalkması nedeniyle serbest bırakılmışlardır. Gözaltına alınan gazeteci-yazarlar arasında Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel,

¹³⁰³ TRT, 12 Mart sonrasında da tartışmaların odak noktasında olan bir kurumdur. TRT hususunda birbirinden farklı görüşlerin savunulduğu şu iki kitap önemlidir. Bkz. İsmail Cem, **TRT'de 500 Gün**, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1976 ve Refik Özdek, **Hedef TRT**, Ankara: Ayıldız Matbaası, 1977.

¹³⁰⁴ “TRT ve Yargı Organları” [13 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.39 vd.

¹³⁰⁵ “Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.44 vd.

¹³⁰⁶ “Üniversite Özerkliği” [12 Haziran 1971 Radyolarda ve Televizyonda Yayınlanmıştır] **Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in TRT'de Yaptığı Anayasa Konuşmaları** (27 Mayıs, 8, 9 [10], 12, 13 Haziran ve 20 Temmuz 1971 [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5–24; Fihrist No: 6624], s.49.

¹³⁰⁷ Üskül, a.g.e., s.208-209.

Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Çetin Altan gibi isimler vardır.¹³⁰⁸

1961-1973 arası dönemde, 5680 Sayılı Basın Yasası aracılığıyla basın denetimi sağlanmış ve özellikle yurt dışından Türkiye'ye getirilen pek çok yayın hakkında yasaklama kararı alınmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile alınan bu yasaklamaların nedenleri dönemin hassasiyetlerine paralel bir seyir izlemiştir. İncelenen dönemin hassasiyetleri arasında komünist propagandadan 47, etnik temelli propagandalardan 33, Türklüğe hakaretten 10, misyonerlik ve dini propagandadan 8, müstehcenlikten 33 ve diğer konulardan 29 yayın Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.¹³⁰⁹

Muhtıradan sonra 30 Eylül 1971'de yapılan Anayasa değişikliğinde basınla ilgili Anayasa'nın 22. maddesi değiştirilmiştir. Yeni hükümler, basın hürriyetinin kötüye kullanılmış olduğu görüşünden hareket edilerek konulmuştur. Bu hükümlere göre, toplatma kararını yalnız hâkim değil, belirtilen durumlarda başka bir merci de alabilecektir. Ayrıca Sıkıyönetim Yasası'nda basın hürriyeti konusunda normal zamanlarda uygulanabilecek yukarıdaki sınırlamalardan farklı hükümler (basımevi kapatma yetkisi dahil) vardır. Anayasa Mahkemesi, sıkıyönetim sırasında uygulanan bu olağanüstü sınırlamaları (basımevi kapatma yetkisi dahil) Anayasa'ya aykırı bulmamıştır.¹³¹⁰

12 Mart 1971'de asker tarafından hükümete verilen muhtıradan sonra, hem Anayasa'da hem TRT Yasası'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1488 Sayılı Yasa ile radyo ve televizyon yayıncılığı alanında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu'nda bu değişikliklere gerekçe olarak: "Gelişen teknoloji, bütün dünyada radyo ve televizyonun, büyük kitleleri etkileyen ve kamuoyunun haber almasında ve oluşumunda en büyük rolü oynayan yayın organları haline gelmesini sağladığından, ülkenin genel şartlarının bu yayın organlarını daha da etkili kıldığı, devlet eliyle kurulan bu organların tam bir tarafsızlıkla, ancak Anayasa'nın temel ilkelerine uygun ve ilkeleri yayma, benimsetme ve güçlendirme istikametinde yayımlarla hizmetini yürütmesi gerektiği..."¹³¹¹ öne sürülmüştür.

Ayrıca Anayasa'nın radyo ve televizyon yayıncılığı konusunda doğrudan etkili olan 121. maddesindeki değişiklikler dikkat çekicidir. Buna göre;

Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde yasa ile düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Haber programlarının seçilmesinde, işleminde, sunulmasında, kültür ve eğitime yardımcı görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerinin doğruluğunun sağlanması ile organların

¹³⁰⁸Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990, s.204-207.

¹³⁰⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu 030.18.01. (1961-1973 arası dönem) Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, "1961-1973 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No: 37-38, 2006, s.247.

¹³¹⁰ Tikveş, **a.g.m.**, s.29.

¹³¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.13.

seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları yasa ile düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.¹³¹²

Bu şekilde 1961 Anayasası'nın 121. maddesinde "özerk" olan ve yayınlarını "tarafsız" bir şekilde gerçekleştiren TRT Kurumu, 1971 Anayasa değişikliği ile yalnızca "tarafsız" bir duruma getirilmiştir.¹³¹³ Yani, uzun yıllar tartışma konusu yapılan "özerklik", 1993 yılında mevcut Anayasa'da yapılan değişikliğe değin TRT'nin elinden alınmıştır. Böylece TRT'den yayınlarını yalnızca "tarafsızlık" ilkesine uygun olarak yerine getirilmesi beklenmiştir. Bu arada TRT'nin yayın alanındaki tekeli de devam etmiştir. Anayasa değişikliğinden sonra 359 Sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yasası'nın bir kısım hükümleri de 1568 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir.¹³¹⁴

Erim-Demirel Çatışması ve Birinci Erim Hükümetinin İstifası

Hükümetin gidişatını yansıtmaya açısından tarafların görüşlerinin takip edildiği, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde kayıtlı çok önemli belgelerden biri de 9 Ekim 1971 Cumartesi günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın çalışma odasında yapılan toplantının zaptıdır. AP'nin, kabinedeki bakanlarını geri çekme kararının konuşulduğu, "çok gizli" ibaresini taşıyan belgeye göre toplantıda hazır bulunan isimler şunlardır: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen, Cumhuriyet Senatosu AP Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna, Millet Meclisi AP Grup Başkan Vekili Orhan Dengiz ve Başyaver Kur. Alb. Hüseyin Topa.¹³¹⁵

Toplantıyı açış konuşmasını yapan Sunay'ın ardından söz alan Demirel: Çekilmeye mecbur bırakılmış bir hükümetin müstafı başbakanı olarak kimi rahatsızlıklarını dile getirerek, partiler üstü olma iddiasına rağmen, parlamentoya karşı sorumlu olan hükümetin, meclis kürsüsünden kendisine karşı dile getirilen her eleştiriyi orduya atfeder bir tutum içinde olduğunu belirtiyordu. Bunun da silahlı kuvvetlerin lüzumsuz bir yük altına girmesine neden olduğunu ifadeyle sözlerine başlamaktadır.¹³¹⁶

Demirel, mevcut hükümetin parlamentoya dayalı mı, değil mi? Sorusunu sorarak, eğer dayalıysa parlamentoya karşı saygılı olması gerektiğini ifade etmektedir. Tuna'nın uygun bir dille hükümetin icraatını eleştirdiğini; bu eleştirinin Silahlı Kuvvetlere yapıldığı iddia edilirse parlamentonun fonksiyonunun biteceği açıklaması önemlidir. Partisinin her türlü anarşi ve bölücülüğün karşısında olmasına rağmen her gün taşlandığı ve küfürlere hedef olduğunu; gücünü kaybetmiş bir AP'nin rejim aleyhtarlığının güçlenmesine sebep olacağını; bu nedenle AP'nin varlığının rejimin teminatı olduğunu altını çiziyordu. 12 Mart öncesi adedinin 300

¹³¹² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Ekleme Hakkında Anayasa değişikliği, **Resmi Gazete**, 22.09.1971, No:13964.

¹³¹³ Aysel Aziz, "Yeni TRT Yasası", **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No: 4, 1973, s.103.

¹³¹⁴ Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler İlavesi Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 8.3.1972, No: 14122.

¹³¹⁵ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-1], s.1.

¹³¹⁶ "9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı" başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-2], s.2.

olarak açıklandığı anarşistten, geçen 7 aya rağmen henüz 100'ünün yakalanmış olmasının, hükümete güven duyulmamasına neden olduğu kanaatini de eklemektedir.¹³¹⁷

Demirel, 7 aydır Cumhurbaşkanı'nın kendileriyle görüşmediğini; parlamentodaki en büyük partinin yapılacak reformlarla ilgili görüşünün, Sunay tarafından merak bile edilmediğinden şikâyet etmektedir.¹³¹⁸ Ayrıca, hükümet kurulurken tek bir AP'li bakanın Milli Güvenlik Kuruluna üye olacak bir bakanlığa getirilmeyişinin dikkat çekici olduğu hususunun altını çizmektedir.¹³¹⁹ Sunay ise bu durumun kasıtlı yapılmadığı; hatta Başbakan Erim ve kendisinin bundan üzüntü duyduklarını ifade etmekle yetinmektedir.

Hükümetin kimi icraatlarının çok zararlı noktalara geldiğini belirten Demirel, Sunay'ın misal göstermesini istemesi karşısında bundan kaçınmakta ve şikâyetlerine bir yenisini daha eklemektedir: “Hükümetin bir üyesi çıkıp 20 yıllık politikayı eleştiriyor ve bütün politikacıları çirkin adam ilan ediyor”.¹³²⁰ Rejimin yaşaması isteniyorsa, parlamentoya da saygı gösterilmesi gerektiğini; cici demokrasi diyeni yargımlarken hükümetin de aynı şeyi söylemesi halinde uyumun sağlanmasının mümkün olmadığını sözlerine ekliyordu. Bu ithamların yapıldıkları mekân olarak Sivas konuşmasını ve Genelkurmay brifingini gösteren Demirel, basına aksettirilen böyle bir konuşmaya şerefi olan her insanın cevap vereceğini; bunun da asla Silahlı Kuvvetlerin tenkit edildiği, anlamına çekilemeyeceğini söylemektedir. Sunay ise bu cümlelerin herkesi üzdüğünü, lakin üzerinde fazla durulmasının fayda getirmeyeceği sözleri üzerine Demirel bu kez bu haysiyet incitici sözlerin sahibinin başbakan yardımcısı olduğunu ifade etmektedir.¹³²¹

Toplantıda Demirel'in oldukça sinirli olduğu anlaşılmaktadır. Sunay tarafından sarf edilen hemen her cümleye itiraz etmektedir. Sunay'ın ağzından dökülen, hükümet anayasa değişikliklerini sağlamıştır; sözüne katılmadığını belirtmekte; Sunay'ın gönül alıcı, sizin yardımlarınız ile olmuştur cümlesine rağmen hükümete yönelik eleştirilerine devam etmeyi sürdürmektedir. Eleştiri oklarını Erim'e yönelten Demirel'in, Başbakan Erim'in tutarsız olduğunu ima eden cümleleri önemlidir. Erim hakkında Demirel: “Sayın Erim, ilk gün bu anayasa ile hükümeti idare mümkündür dedi. Bir süre sonra bu Anayasa bizim için lükstür dediler. Şahsı eleştirmiyorum. 1970'de Milliyet gazetesinde yazdığı makalede Anayasayı mükemmel olarak vasıflandırdı. Sonradan da bu Anayasa ile çalışma imkânsız dediler. Deniz Gezmiş'i vurursanız sizi katil ilan ederim diyenler bugün parlamentodadır. Hep birlikte bu acıları çektik, Anayasanın daha değişecek yerleri kalmıştır”¹³²² demektedir.

Sunay ise 12 Mart öncesindeki durumun vahametini göstermesi açısından bazı örnekler vererek 12 Mart Muhtırası'nın verilmesi hususunda, ordunun mecbur bırakıldığını

¹³¹⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-5], s.5.

¹³¹⁸ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-7], [Demirel'in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

¹³¹⁹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-8], [Demirel'in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

¹³²⁰ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-10], s.8.

¹³²¹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-11], s.9.

¹³²² “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-12], s.10.

söylemektedir.¹³²³ Bu sözler üzerine Demirel, 12 Mart'ın de facto (fiili) bir durum olduğunu ve icabına da uyulduğunu belirterek, Cumhuriyet Senatosu AP Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna tarafından TBMM Birleşik Oturumunda yapılan ve eleştiriyeye konu olan konuşmasının¹³²⁴ 12 Mart Muhtırasını ve dolayısıyla orduyu eleştiren bir içerik taşımadığını ifade etmektedir. Ayrıca : “Sıkıyönetim kanunu, Anayasa tadili ve diğerleri, bizim desteğimizle çıkarılmıştır. Biz memleket için hayırlı olan her şeye destek olduk”¹³²⁵ demektedir.

Demirel, kendilerinden gelen yapıcı eleştirilerin orduyu yıpratıcı eleştiriler olarak yansıtılmasına karşın, aynı şeyin CHP'liler tarafından yapıldığında hiçbir ses çıkmamasından yakınmaktadır. Siyasetin taşı bile yıpratıldığından söz eden Demirel, ordunun yıpranmasından endişeli olduklarını aktarıyor. Sırtını orduya dayamış bir hükümetin, asıl orduyu siyasetin içine itmiş olacağını savunmaktadır.¹³²⁶ Belgedeki konuşmalar takip edildiğinde, Demirel'in yapılacak ölçüsüz bir toprak reformundan endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Demirel: “Mülkiyet ve tapu hakkı delinmemelidir. Yoksa bu millet aç kalır” demektedir.¹³²⁷ Demirel, yapılmak istenenin sol ideolojilerin hedeflerinin tahakkuk ettirilmesi olduğunu; Sunay'a da bu doğrultuda telkinlerin yapılmış olduğunu söylemişse de ve Sunay ise, bu iddaiyi reddetmektedir.¹³²⁸

Demirel'in şikâyetleri bitecek gibi değildir. Merkez valilerinin teşkil ettiği direniş komitesi üyelerinin bugün kimi genel müdürlüklere ve valiliklere atandığını; anarşiyi yaratanlara prim verildiğini iddia etmektedir.¹³²⁹ Hükümetin sol ideolojik akılların tesiriyle, şuursuz bir devletleştirme planlamaları içinde olduğunu belirten Demirel, bu durumun memlekete gelmeye arzulu yabancı sermayeyi kaçırdığını belirterek, hükümetleri döneminde aktarılmaya başlamışa gelmiş birçok kredinin askıda kaldığını örnekler vererek anlatmaktadır. Demirel, konu hakkındaki nihai yargısını şu cümlelerle açıklıyor: “Yön dergisinin birinci sayısındaki politika bugünün ekonomik politikası olmuştur. Yazar Doğan Avcıoğlu hapiste, ekonomik felsefesi ise iktidardadır”.¹³³⁰

Demirel'in konuşmasında bahsi en fazla geçen bakanlık Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı gibi gözükmemektedir ve Demirel, bu bakanlıkta yapılan atamaları, sert bir şekilde eleştirmektedir. Ant dergisi ve Hikmet Kıvılcımlı çevresinin bu bakanlığı adeta ele geçirdiği suçlamasında bulunmaktadır.¹³³¹ Demirel, özellikle başbakan yardımcısından şikâyetçidir; bir

¹³²³ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-3], s.3.

¹³²⁴ Söz konusu konuşmanın tam metni için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 12'nci Birleşim, 23.09.1971 Perşembe, Cilt: 10, Toplantı: 10, ss.417-422.

¹³²⁵ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-4], s.4.

¹³²⁶ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-16], s.14.

¹³²⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-17], s.15.

¹³²⁸ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-18], s.16.

¹³²⁹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-21], s.18.

¹³³⁰ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-22], s.19.

¹³³¹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-23], [Demirel'in zapta geçmek üzere el yazısıyla yaptığı ilave].

tarafından yapılacak her işte AP'den destek isterken diğer taraftan hemen her fırsatta AP'yi suçlayan başbakanın partisine karşı sarf ettiği “Yaray kaçışmayın, kanarsa suçlu siz olursunuz. 12 Mart öncesinde olduğunuz gibi” sözlerinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir. Hükümetin partiler üstü olma iddiasıyla işe başlamasına rağmen; ordunun desteğinde görünüp bir partinin işlerini yürüttüğü iddiasında bulunmaktadır.¹³³² Başbakan Yardımcısı'nın ise “12 Mart AP'ye karşı yapılmıştır, hâlâ mı sesiniz çıkıyor” sözlerinden şikâyetçidir. Muhıranın 3'ncü maddesinin tehdidi altında bulunmaktan bıkmış bir parti olduklarını belirten Demirel, parlamentoyu tatil edip, ne yapalım diye sormak üzere millete gitme noktasında bulduklarını söylemektedir.¹³³³

Sunay'ın ise bu sözler karşısındaki cevabı, 12 Mart'ın sebepleri arasında, yapılan iki konuşmanın, Tuna ve Demirel'in AP Gençlik Kollarındaki konuşmalarının tahrik edici olduğu noktasındadır. Komutanların arasında hiçbir görüş ayrılığı olmamasına rağmen varmış gibi gösterildiğini ifade eden Sunay, reformların yapılacağı sırada AP gibi bir kitle partisinin hükümetin karşısına geçmesi olarak yorumlanabilecek olan kabinedeki bakanlarını geri çekme hamlesinin, her şeyi sil baştan konumuna getireceğini ifade ediyordu.¹³³⁴

Cevdet Sunay'ın AP liderinin sitem dolu ifadeleri karşısında kimi zaman hafifçe bir karşı çıkış yapma gayreti vaki olmuyor değildi lakin Demirel'in bunlara cevabı sertti. Sunay'ın “Benim zamanımda hürriyet vardı diye geçmişin methi iyi şeyler değildir” sözlerine karşı, bu sertliğin izlerini bulmanın mümkün olduğu şu ifadeye dikkat çekmek gerekmektedir: “Ben 6 yıl hükümet etmişimdir. Nerede ve nasıl konuşulacağını bilirim”.¹³³⁵ Demirel, memleket rejim düşmanlarının olduğunu; bu kesimlerin öyle toprak reformu yapılarak teskin edilemeyeceğini; buna inanmanın komünistleri tanımamak demek olduğunu ifade etmektedir. Sosyalist Kültür Derneği Tüzüğü'nün 2'nci maddesine bakılması gerektiğini; işin ilginç tarafının bu derneğin kurucusunun şuan hükümet üyesi olduğunu söylemektedir. Daha da ilginç bu derneğin 41 üyesinin bir kısmının hapiste; diğer bir kısmının ise kilit mevkilerde bulunmasının garip olduğunu belirtmektedir. Bu sözler karşısında Cevdet Sunay'ın cevabı ise şöyledir: “Yaşlanınca tebdil-i din etmişlerdir”.

Diğer taraftan Demirel, artık örneklerini bizzat isim belirterek vermeye başlıyor ve Prof. Muammer Aksoy'un sıkıyönetim tarafından ikide bir tutuklanıp salıverildiğini; bu zatın neredeyse Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müşaviri yapılacağını söylemektedir. Sunay ise farkına varılarak bu atamanın önlendiğini belirtmektedir.¹³³⁶

Sunay, Demirel'den dinlediklerine karşı, mutedil tutum takınmaya çalışıyor; kimi yerde *AP*'ye karşı sarf edilen sözlerden, kendisinin de üzüntü duyduğunu belirtmekle yetinirken; *Erim*'in önceleri methettiği anayasayı, icranın başına geçtikten sonra değiştirilmesi gerektiğini kabul etmesinin bir meziyet olarak telakki edilmesinin lüzumuna işaret ediyordu. *AP*'nin

¹³³² “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–24], s.20.

¹³³³ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–25], s.21.

¹³³⁴ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–6], s.6.

¹³³⁵ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–13], s.11.

¹³³⁶ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–20], s.17.

memleketin yüksek menfaatlerini her şeyin üzerinde sayarak, hükümetteki üyelerini geri çekmekten vazgeçmesini ümit ettiği de sözlerine ekliyordu.¹³³⁷

Demirel'in, istifa eden 3 bakanının istifalarının geri alınmasının mümkün olmadığını; diğerlerinin de partinin bu tavrı gereği çekileceklerini; aksi takdirde parti tüzüğüne göre ihraç edilecekleri şeklindeki sözlerine muhatap olan Sunay, kızgındır. Sunay: bu nasıl tüzük hükmüdür, eğer AP bakanlarını çekerse CHP'de de karışıklık çıkar, yeni bir hükümet kurulamaz yeni bir buhran doğar, Türkiye hükümeteşiz kalır, görüşüne rağmen Demirel, bütün bunlara kendilerinin sebep olmadığını belirtmektedir.¹³³⁸ Sunay'ın son hamlesi: Çekilenlerin yerine yenilerinin verilmesidir. Demirel, bunu da reddeder ve Sunay'ın, hükümetin çözülmesini mi istiyorsunuz sorusuna muhatap olur. Demirel'in cevabı hayır olur ve hükümetin kendilerinin dışında teşkil edilmesini önerir. Sunay ise mevcut durumda bunun mümkün olmadığını anlatır. Demirel, tüm bu anlatılanlar üzerine tekrar bu durumun kendileri tarafından yaratılmadığı belirtir.¹³³⁹

Konuşma ilerledikçe Demirel tekrar 7 aydan beri kendilerinin yok sayılarak cumhurbaşkanı tarafından daha önce çağrılmadıkları şikâyetine gelir. Sunay ise kendilerinden bir görüşme talebi almadığını, kendisinin ise yoğunluktan dolayı zaman bulamadığını belirterek, küsmüşsünüz der. Demirel'in cevabı ise siyasetçilerin küsmeye haklarının olmadığı yönündedir. Sürekli hükümet tarafından hakarete uğradıklarını bir kez daha vurgular ve bundan sonra yapılması gerekenin: En kısa zamanda parlamentoya dayalı, protokolü yazılı bir hükümetin kurulması ve seçim kanunu yapılarak seçime gidilmesidir. Bunun ilanının bile Türkiye'ye ferahlık getireceği görüşündedir.¹³⁴⁰

Sunay ile Demirel arasındaki konuşmaya Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç da dâhil olur ve şöyle konuşur: “Bu ortam içinde bir seçimi düşünmek asla mümkün değildir ve olamaz. Sorduğunuz gibi seçimin zamanını şu anda tahmin etmek mümkün bile değildir. Şimdiye kadar yapılan şey Anayasanın meclislerden çıkarılmış olmasıdır”. Tağmaç, ordu olarak sadece reformların yapılmasını istediklerini meclislere hiçbir telkinde bulunmadıklarını; başbakanı kabinesini kurmakta serbest bıraktıklarını, kendisinin sadece eski askerlerin kabineye alınmamasının daha uygun olacağı fikrinde olduğunu belirtmektedir.¹³⁴¹ Burada Tağmaç'ın, Demirel'in sürekli şikâyet ettiği Siyasi İşlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı E. Kur. Alb. Sadi Koçuş'u kastettiği zannedilmektedir.

Demirel'i kararından bir türlü vazgeçiremeyen Sunay'ın sinirlendiği gözlenmektedir. Tağmaç'ın ardından konuşan Sunay'ın: “12 Mart'tan bugüne gelinceye kadar hiçbir sürtüşme olmamıştır, bugünkü sürtüşmelerin oluşunun sebebi sizlerin konuşmalarınızdır” sözleri karşısında Demirel kararlı tutumunu sürdürür: “Benim felsefeme uygun değilse oy vermem.

¹³³⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-26], s.22.

¹³³⁸ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-27], s.23.

¹³³⁹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-28], s.24.

¹³⁴⁰ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-29], s.25.

¹³⁴¹ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7623-30], s.26.

Sürtüşmelerin bizim konuşmalarımızdan çıktığını kabul etmem” şeklinde cevap verir ve ekler: “Bir parlamento kendi Silahlı Kuvvetlerinin tehdidi altında kalmaz”.¹³⁴²

23 Eylül 1971’de meclisin birleşik oturumunda yaptığı konuşmasıyla tepki çeken Ahmet Nusret Tuna’nın sözleri de önemlidir. Tuna, AP’yi ordunun karşısına çıkarmaya çalışanlara karşı, neden kendileriyle daha önce temas kurulmadığını sormaktadır. Partilerine yapılan saldırılara karşı, cumhurbaşkanının ve ordunun, AP’nin 6 yıl bu ülkeyi idare ettiğini ve sonrada çekildiklerini; 12 Mart’tan sonra meclise getirilen her kanunu destekleyip, çıkarılmasına yardımcı olduklarını, neden söylemediklerini sormaktadır. Üstelik bunları yapmadıkları gibi AP’yi sürekli itham ettiklerini ifade ediyordu. Tuna, sözlerine devamlı, partilerinin felsefesine uymayan kanunlara baskı ile evet diyemeyeceklerini de belirtmektedir.¹³⁴³

Nihat Erim’in kurmuş olduğu Basın Müsteşarlığının objektif olmadığı iddiasında bulunan Tuna, bu kanaatini şöyle açıklamaktadır: Bir ekolün yani Akis Mecmuasının mensuplarıdır. Kurtul Altuğ adındaki zatın nasıl basın sohbet toplantısı yaptığı düşünölmeye değer. Bu zatın vesika toplama ve daha sonra bu görevden ayrılınca bir gazetede neşretmek üzere doküman hazırlığı içinde olması fotokopiler alması hali bir felaket olur”.¹³⁴⁴

Orhan Dengiz ise Nihat Erim’in partilerini mertliğe davet etmesini yadırgadığını; İhlalk olarak tanınan bir başbakandan bu sözü hiç beklemediklerini söylemektedir.¹³⁴⁵ Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı’nın dile getirdikleri ise Erim’in yaptığı sert konuşmanın ardından, tansiyonun yükselmesine mani olmak için, bu konuşmaya cevap vermek isteyen AP’lileri teskin ederek; konuşmalarına engel olduğu yönündedir.¹³⁴⁶ Avcı, konuşmasının bir yerinde, tarafların arasının fesatçı unsurlar ve basın tarafından açıldığı kanısında olduğunu söylemektedir. Buna bir örnek olması bakımından şu misali veriyordu: “Deniz Kuvvetlerinin kuruluş gecesinde, Kara Kuvvetleri Komutanı Sayın Orgeneral Faruk Gürler ile ayaküstü konuşuyorduk, yanımıza Müşerref Hekimoğlu adındaki kadın yazar geldi ve Sayın Gürler’e Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarımız birer beyanat patlattılar siz patlatmıyorsunuz diye tahrik ettiler. Sayın Gürler’de ben beyanat falan patlatmıyorum cevabını vermişti”.¹³⁴⁷

9 Ekim 1971 tarihli toplantıdan 4 gün sonra bu kez ikinci bir gizli toplantının yapıldığı anlaşılmaktadır. Cevdet Sunay’ın çalışma odasında yapılan toplantıya katılanlar isimler şunlardır: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, Millet Meclisi Başkanı Sabit Osman Avcı, Başbakan Nihat Erim, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Adalet Bakanı İsmail Arar, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen.

¹³⁴² “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–32], s.28.

¹³⁴³ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–34/35], ss.30–31.

¹³⁴⁴ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–39], s.35.

¹³⁴⁵ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–36], s.32.

¹³⁴⁶ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–37], s.33.

¹³⁴⁷ “9 Ekim 1971 Cumartesi Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odasında Yapılan Toplantı Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7623–38/39], ss.34–35.

Toplantıyı açış konuşmasını yapan Sunay, 12 Mart'tan bugüne geçen sürede meydana gelen gelişmeleri, hükümetin kuruluş aşamalarını kısaca özetlemektedir. Bu arada önemli bir cümle sarf ediyor: Erim'in her partinin meclisteki ağırlığına göre bakan seçtiğini; seçilen bu bakanların kimler olacağını tabiatıyla başbakanın tercih edeceğini; dolayısıyla seçilen bakanların kendi genel başkanlarına değil, başbakana karşı sorumlu olduklarını belirtiyor. Kurulan hükümetin, Demokratik Parti hariç olmak üzere diğer partilerden güvenoyu alarak görevine başladığını aktarmaktadır.¹³⁴⁸

Toplantıda ilk sözü alan Başbakan Nihat Erim, kabinedeki bakanlarını çekme kararı alan AP'nin yavaş seyreden bir taktikle, ülkeyi hükümet bühranına sokmak için, hükümeti zayıflatmak, başarılı ve güçlü hükümet görüntüsünü bozmak yolunu seçtiğini ifade etmektedir.¹³⁴⁹ Kendisinin bulunmadığı 9 Ekim tarihli toplantı zaptında Demirel tarafından gündeme getirilen Kıbrıs'taki gelişmeler karşısında asıl Demirel'in yaptığı kabul edilemez olduğunu belirten Erim, son derece sert bir yorumda bulunmaktadır. Erim: “AP, hükümetin kuvvetli ve içeride ve dışarıda itibarlı bir hükümet durumuna geldiğini görerek, bu imajı bozmak için, hükümetteki AP'li üyeleri çekme yoluna gitmiştir”, demektedir.¹³⁵⁰

İşbaşına geldikleri günden bugüne yapılanları anlatan Erim'in satır aralarında yaptığı dokundurmalar, gerçekten de serttir: “Herhalde reformlar konusunda 12 Mart Muhıtrasına muhatap olacak kadar umursamaz bir davranış içinde bulunmuş olanlarca” diye devam eden cümlede olduğu gibi. Kanun hükmünde kararnamele konusundaki eleştirilere de değinen Erim'e göre: “Sürekli karar almayı gerektiren bir devrede bu yetki kullandırılmıyacaksa, neden bu müessese anayasaya konulmuştur” demektedir.¹³⁵¹ Demirel'in, getirilen kanun tasarılarının en az 3 ay mecliste kalması gerektiği beyanı hakkında yaptığı değerlendirme ise: “12 Mart Muhıtrasında öngörülen ‘reformları en kısa zamanda gerçekleştirme’ ilkesine ters ve aykırıdır” şeklindedir.¹³⁵²

Demirel'in bir önceki toplantıda getirdiği eleştirileri cevaplamak amacıyla toplantıya oldukça hazırlıklı geldiği anlaşılan Erim, Demirel'in geçmiş dönem başarılarıyla övünmesine gerek bir durum görmediğini belirtiyor. Yapılan kur ayarlaması sonucunda enflasyonun körüklendiğini; devraldıkları döviz rezervini 423 milyon dolardan, 527 milyon dolara çıkardıklarını ifade ederek; 12 Mart sonrasının bir çöküş değil, yükseliş devri olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. AET politikasının mimarının AP değil, bu örgüte girme anlaşmasını 1963'te imzalayan İnönü hükümetinin olduğunu söylemektedir. Sosyalist Kültür Derneğine ilişkin olarak Demirel'den gelen iddialar karşısında da serttir Erim. Öncelikle bu derneğin 1961 Anayasası ve ona tabi mevzuata göre kurulduğunu; dernek tüzüğünün 2'nci maddesini okuyarak adeta ne var burada diyen Erim, üstelik Demirel'in iddia ettiği gibi hiçbir kurucu üyesi hakkında kanuni takibat bulunmadığını belirtmektedir. Dahası, söz konusu derneğin kurucu üyelerinden biri olan Adnan Başer Kafaoglu, bizzat Demirel'in özel müşavirliğini yapmış, arkasından da Gelirler Genel Müdürlüğü vazifesine getirilmiştir. Erim'e göre, aslında

¹³⁴⁸ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625], giriş.

¹³⁴⁹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–4], s.1.

¹³⁵⁰ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–5], s.2.

¹³⁵¹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–7], s.4.

¹³⁵² 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–8], s.5.

Demirel'in bizzat kendisi, Sosyalist Kültür Derneği üyeliğini, kilit noktalarda görev almak bakımından sakıncalı görmediğini göstermiştir.¹³⁵³

12 Mart'ın dış dünyada yarattığı kötü tesir yüzünden, Türkiye'nin Dünya Bankası'ndan alacağı 200 milyon dolarlık kredinin ancak 37 milyonunun alınabildiği ifadesinin de gerçekleri yansıtmadığını belirten Erim, hâlihazırda toplam 114 milyon dolarlık kredinin alındığını ifade etmektedir.¹³⁵⁴ Demirel'e karşı sert cevaplar vermeye devam eden, Erim, Demirel'in asıl amacının: Hükümetin yaptığı atamalara konu olan isimleri karalayarak, istediği anda hükümeti düşürebileceği şartları hazırlamaktır, demektir. Demirel'in bütün kaygısının: Kendi idaresi esnasında tayin edilen memurların yerlerinde kalmasını sağlayabilmek olduğunu iddia eden Erim, böylece hükümetin işlerini baltalayabilmek, gerekli bilgileri alabilmek; hükümeti devirinceye kadar, bu kadroyu koruyarak, seçim sırası da dâhil olmak üzere, yatırımları kendi isteklerine göre yöneltmeyi amaçlamaktadır, kanaatindedir. Erim: “Devlet memurlarına uçurulan haber ise, bu hükümeti bir iki ay içerisinde devireceğiz, ona göre durumunuzu ayarlayın mealindedir” demektir.¹³⁵⁵

AP'nin reformlara karşı olmadığı yönündeki açıklamalarının kesinlikle samimi olmadığını belirten Erim, biran evvel seçim istemenin de bir taktik olduğu görüşündedir. AP'nin, reformları budama projesini hayata geçirmek için seçim istediğini belirten Erim, amaçlananın, hem reformları, hem de 12 Mart muhtırasının hedeflerini aşamalı olarak gözden uzaklaştırmak olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁵⁶ Yarayı kaşıyıp kanatmamak, konusunda söylediklerini de açıklamaya çalışan Erim şunları söylemektedir: “AP Genel Başkanı son zamanlarda kayıtsız şartsız milli irade temasını işlemektedir. Elbette milli irade her şeyin temelidir. Ancak, bunu durup dururken ele almanın anlamı vardır. Bunun anlamı ‘ben milli irade ile iktidara gelmişim. Beni tehditle uzaklaştırdılar’. İşte ben de diyorum ki, bu davranış 12 Mart'ı şimdiden mahkûm etmektir, yarayı kaşımaktadır”¹³⁵⁷

12 Mart hükümetinin tayin siyaseti konusunda Demirel'in bütün iddialarına cevap veren Erim, AP zamanında, sadece 1970 senesinde 181 emniyet müdürünün tayin ya da nakil yoluyla görev yerlerinin belirlendiğini; oysa kendi zamanında sadece 122 nakil ve tayin yapıldığını ifade etmektedir.¹³⁵⁸ Erim'in son sözleri: AP'nin 12 Mart Muhtırasıyla zıtlaşma içinde olduğu; hükümetten üyelerini çekme kararının ardında bunun bulunduğu ancak bu kriz zamanında bunun çok yanlış olacağı; aksi takdirde memleketin yeniden 12 Mart öncesine döneceği şeklindedir. İcap ediyorsa, görevi hemen bırakabileceği; sırf cumhurbaşkanının emri nedeniyle görevde halen bulunduğu ve son olarak kendisini dış gereklilikler dolayısıyla görev yapan bir başbakan olarak gördüğü, doğrultusundadır.¹³⁵⁹

¹³⁵³ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–9/10], ss.6–7.

¹³⁵⁴ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–10], s.7.

¹³⁵⁵ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–12], s.9.

¹³⁵⁶ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–13], s.10.

¹³⁵⁷ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–13/14], s.10–11.

¹³⁵⁸ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–19], s.16.

¹³⁵⁹ 13 Ekim 1971 Çarşamba Günü Sayın Cumhurbaşkanımızın Çalışma Odalarında Yapılan Toplantının Zaptı” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7625–20], s.17.

Erim'in bu sözlerine cevaben Demirel'in neler söyleyeceği merak konusuysen, Demirel, uzun bir münakaşanın açılmasına taraftar olmadığından bahisle, Erim'le her hususu enine boyuna münakaşa edebileceğinden umduğum, demekte ve gerçekten de münakaşaya girmemektedir. Erim'in, Demirel'in tüm iddialarına yanıt verebildiğinin gözlemlendiği belgede, Demirel'in karşı cevabının en güçlü yönü: İktidara nasıl gelinip, nasıl gidileceğinin anayasa ve kanunlarla belli olduğu bir durumda, Erim hükümetinin hangi dayanakla hükümet edebildiği noktasındaki, meşruiyet yoksunluğunu ima etmesidir. Demirel'in asıl rahatsızlığının, iktidarı devrettikten sonra, partisinin hemen her zeminde sürekli kötülenmesi; yaptıkları her işin çirkin gösterilmeye çalışılması olduğu gözlenmektedir.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 28 Ekim 1971 Perşembe günü Millî Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile de gizil bir görüşme yaptığı anlaşılmaktadır. Görüşmede Sunay, 9 ve 13 Ekim 1971 tarihlerinde yapılan toplantılarla ilgili olarak Feyzioğlu'na bilgi vermekle işe başlıyor. AP'nin hükümetteki bakanlarını çekme kararından vazgeçmeyişi; mahkemelerin devam ettiği, idam kararlarının verildiği bir ortamda, üyelerini hükümetten çekmiş ama dışarıdan hükümeti destekleyeceğini söyleyen bir partinin iç ve dış kamuoyunda mevcut hükümetin inandırıcılığını zedeleyeceğini AP Genel Başkanına aktardığını belirtmektedir. Bu durum karşısında Başbakan Nihat Erim'in istifa etmeye kalktığını lakin kendisinin ricasıyla bundan vazgeçtiğini¹³⁶⁰ ancak İnönü'yle yaptığı görüşmede İsmet Paşa'nın, hükümetin devamı için AP'li üyelerin çekilmemesinin şart olduğunu belirttiğini aksi takdirde hükümetteki sadece iki CHP'liye rağmen, bunun istismar edilerek, hükümete CHP hükümeti denilebileceği bilgisini Feyzioğlu'na aktarmaktadır.¹³⁶¹

Feyzioğlu ise söze yine aşırı solun faaliyetleriyle başlıyor ve özellikle doğudaki yıkıcı ve bölücü faaliyetlerden bahsederek, bu hususta kapatılan TİP'i suçluyor. Demirel hükümetinin, işlerin bu seviyeye gelmesinde azimli ve kararlı davranmamasının etkili olduğunu belirtmektedir. 12 Mart'ın Atatürkçü ve milliyetçi bir hareket olduğunu ifade eden Feyzioğlu, aşırı solun, hareketi istismar etmek için hemen eyleme geçtiğini misaller vererek anlatıyor.¹³⁶² Erim hükümetinin kurulmasıyla başlayan yeni devrede verdiği destekleri anlatıyor. Aşırı solun sızma teşebbüslerini yine örneklerle anlatan Feyzioğlu, özellikle DPT'nin başına getirilmesi düşünülen iki ismin TİP'li olduğunu ve atamalarının son anda önlenebildiğini; aynı durumun Millî Eğitim Reformu için kurulan komisyonlarda da mevcut olduğunu belirtmektedir.¹³⁶³ Feyzioğlu'nun gündemindeki en ağırlıklı konu, aşırı sol olarak isimlendirdiği TİP ve DİSK'tir. TİP, Moskova'ya bağlı ve 100 bin üyeli, en tehlikeli sol yığınak olarak anlatılırken; DİSK ile birlikte doğu meselesini kurcalamakla suçlanmaktadır. Bu parti ve sendikaların orduya karşı büyük bir etnik grupla ya da dış destekle bir şeyler yapmayı düşündüklerini söyleyen Feyzioğlu'na göre tehlike hâlâ devam etmektedir.¹³⁶⁴

¹³⁶⁰ Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin 27.10.1971 tarihli yazısı [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/5-21; Fihrist No: 6288-1].

¹³⁶¹ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7629-1/2], ss.2-3.

¹³⁶² “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7629-4], s.5.

¹³⁶³ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7629-6], s.7.

¹³⁶⁴ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan Feyzioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6-9; Fihrist No: 7629-7], s.8.

FeYZioğlu: “Hükümet üyelerinin topyekûn konuşmalarında bir yolunu bulup parlamentodan kurtulmak, bu meclislerden hayır gelmez. Kapalı rejim gerekir gibi sözlerle parlamentoyu suçlamaları, CHP ve AP dâhil herkesi rahatsız ve huzursuz etmektedir” demektedir. FeYZioğlu’nun 12 Mart’ın saptırılmasından endişe duyduğu anlaşılmalıdır. Bu kaygısını şöyle ifade etmektedir: “Hükümeti destekliyoruz, fakat Meclisin çoğunluğu bunlardan, 12 Mart’ı yanlış tarafa çeken ve demokratik düzenin defterini dürelim diyenlerden şikâyetçidir. 8/9 Mart tarihinde Doğan Avcioğlu, İlhami Soysal ve Madanoğlu’nun içinde bulunduğu bir sol ihtilal tehlikesi geçirdik. Bunlara, aşırı sola, sağa, bölücülüğe karşıyız”.¹³⁶⁵

FeYZioğlu, hükümete dışarıdan fazla miktarda bakan devşirildiğini, parlamentodan temin edilecek çok dürüst, iyi ve çalışkan milletvekilleri bulunduğunu; bunlara görev verilebileceğini; teknisyenlerin ise Başbakanın etrafında toplanmış 20–30 müşavirli bir kurmay kadrosu olarak görevlendirilebileceği önerisiyle söz konusu konuşmasını tamamlamaktadır.¹³⁶⁶

Arşivde kayıtlı bazı metinlerde görölmektedir ki, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın, kimi görüşmeler öncesinde yapacağı temaslardan sonra kamuoyuna ileticeği muhtemel açıklamaların da ihtiyaten hazırlandığı anlaşılmalıdır. Bunlardan biri olan açıklama müsveddesinde: “Ülkemizin içinde bulunduğu güncel sorunların çözümünde birbirlerine yaklaşan duygu ve düşüncelerin, ayrılıklardan daha fazla olduğu izlenimini edindim” demektedir ki, henüz görüşme öncesinde hazırlanan metindeki bu cümle bir temenniden ibarettir.¹³⁶⁷

I. Erim Hükümeti döneminde bazı partilerin kapatılması gündeme gelmiş ve Anayasa Mahkemesi MNP ve TİP’in kapatılması kararına varmıştır.¹³⁶⁸ Üniversite ve Toprak Reformu konuları AP ve CHP arasında yeni bir çatışma konusu olmuş ve gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Terör olayları devam ederken Sıkıyönetim Mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştır.¹³⁶⁹ Ancak bu hükümetin kurulmasından sonra yedi ay geçtiği halde birçok kişiye göre bu hükümet ne partilerüstü idi ne de tarafsızdır.¹³⁷⁰ Nihat Erim’in 29 Eylül 1971’deki konuşmasında komutanların desteğini beklediği yönündeki açıklaması ve Demirel’e yüklenmesi hükümeti dağılmanın eşiğine getirmiştir.¹³⁷¹

5 Ekim 1971’de Başbakan Erim Cumhurbaşkanı’na AP’nin desteği olmadan hükümetin yürüyemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak istifa önerisi kabul görmemiştir.¹³⁷² Ne var ki, daha sonra Demirel, AP’li bakanları hükümetten çekerek şu açıklamayı yapmıştır: “Hükümetin çekilmesi için sebep yoktur, hükümete üye veren bir parti ortadan çekilmiştir, bu bir

¹³⁶⁵ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan FeYZioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–8/9], s.9–10.

¹³⁶⁶ “Sayın Cumhurbaşkanımızın 28 Ekim 1971 Perşembe Günü MGP Genel Başkanı Sayın Turhan FeYZioğlu ile Yaptığı Görüşmeye Ait Tutanak” başlığını taşıyan çok gizli ibareli belge [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 5/6–9; Fihrist No: 7629–9], s.10.

¹³⁶⁷ “Sayın Cumhurbaşkanımızın Sayın Demirel ve Ecevit ile görüşmesinden sonra, gerekirse kamuoyuna yapabilecekleri açıklama taslağı” [Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi Yer No: 6/1714; Fihrist No: 731].

¹³⁶⁸ *Milliyet*, 21.5.1971, s.1.

¹³⁶⁹ Kamal Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe*, İstanbul, Güreer Yayınları, 2007, s.235–237.

¹³⁷⁰ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.370.

¹³⁷¹ *Cumhuriyet*, 20.9.1971, s.1.

¹³⁷² Nihat Erim, *Günlükler 1925–1979*, C: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.980.

güvensizlik değil, sorumluluğa katılmamadır... O halde hükümet vardır”. Ama Erim, AP’li bakanların istifasını kabul etmemiştir.¹³⁷³

Cumhurbaşkanı, AP’nin çekilme kararını düzeltmesini isterken, savcılık, Erim’i eleştiren demecinden dolayı Demirel hakkında soruşturma açmış ve AP Genel Başkanı’nın dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine AP, hükümetten bakanlarını çekme kararını ertelemiş, bir süre sonra Atatürkçü çizgiden uzaklaştığı gerekçesiyle hükümetten 11 bakanın çekilmesi sonucu, Erim de istifa etmiştir.¹³⁷⁴ Erim’e göre istifa etmesindeki en önemli etkenlerin başında AP’li Mesut Erez’in kabineye alınmasının da payı vardır.¹³⁷⁵

Nihat Erim, 11’lerin istifasından sonra 11 Aralık 1971 günü ikinci hükümetini kurmuştur. Bu hükümet programında da dikkat çeken nokta önceki hükümet programında da olduğu gibi reformların yapılması ve toplumsal kaynaşmanın sona erdirilmesidir. Sermaye temsilcileri, II. Erim Hükümeti ve programını sevinçle karşılamışlardır. Odalar Birliği Başkanı Raif Önger, şöyle demiştir:

Bu hükümet bize güven verdi... Birinci Erim Hükümeti’yle diyalog maalesef kurulamamıştır. Bu yüzden dış ticaret işlemlerimizde birtakım aksamalar olmuştur. İkinci Erim Hükümeti’yle bu diyalogu kurmuş bulunuyoruz...¹³⁷⁶

II. Erim Hükümeti sermayeden aldığı desteğe, programında yer verdiği grevle, lokavt arasındaki çelişkileri gidermek vadine ve özel sektörü teşvik tedbiri önerilerine rağmen, ancak üç ay yirmi beş gün görevde kalabilmiştir. II. Erim kabinesinin başarısızlığındaki başlıca etkeni, “teknik bir arıza” olarak adlandırılmıştır. Hükümet, bir yandan CHP ile çatışmak durumuna düşmüştür. CHP’nin idam kararlarına karşı verdiği mücadele hükümete yansımıştır, Sıkıyönetim savcılarının iddianamelerinde CHP’yi suçlayıcı sözleri yüzünden o zamanki Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar’la İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklarda Nihat Erim arada kalarak İnönü’ünde kötü puanlar toplamıştır. Bu sürtüşmeler Erim’i yıpratırken; AP, Erim’in kişiliğine olan güvensizliğini sürdürmüş, her fırsattan yararlanarak belki hükümete değil ama Erim’e karşı çıkmıştır. Erim Meclisteki iki büyük partiyle sürtüşmelere girmiş, yorulmuş ve yıpranmıştır. Ayrıca Anayasa Reformları, Silahlı Kuvvetlerin talepleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması gibi gerçekleştirilmesi zor konular da hükümeti sarsmıştır.¹³⁷⁷

Bu dönemde Başbakan Erim, Ekim 1973’te yapılacak genel seçimlere kadar ülkeyi yasa hükmünde kararnamelerle yönetme yetkisinin kendisine verilmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı’na bu amaçla siyasi tartışmaların durdurulmasını ve kanun hükmünde kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisinin hükümete verilmesini isteyen bir mektup bile yazmıştır. Fakat Parlamentoda bulunan partilerin liderleri birkaç gün tartıştıktan sonra bu isteğe kesin olarak karşı çıkmışlardır. Parti liderleri, Anayasa’nın kanun hükmünde kararnamelerle ülke yönetimini yasakladığını öne sürerek denetim yetkisinden vazgeçmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Nihat Erim Başbakanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.¹³⁷⁸

¹³⁷³ Cumhuriyet, 9.10.1971, s.1.

¹³⁷⁴ Mazıcı, a.g.e., s.144.

¹³⁷⁵ Erim, a.g.e., s.985.

¹³⁷⁶ Milliyet, 7.1.1972, s.1.

¹³⁷⁷ Cem, a.g.e., s.456-457.

¹³⁷⁸ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.376.

Sonuç olarak ordudaki ve sokaktaki çalkantılar devam ederken; Nihat Erim tarafından peşe kurulan her iki hükümet de uzun ömürlü olamamış; reformların birbiri ardına yapılması gerektiği yönündeki irade bir türlü tecelli edememiştir. Reform isteyenlerin aslında yapmak istediklerinin, parlamento dışında mevzilenmiş muhalefeti ortadan kaldırmak olduğu iddia edilmektedir. Fransa’da başlayan öğrenci hareketlerinin fitilini tutuşturduğu gençlik eylemleri, o yıllar içindeki parlamento dışı muhalefet olgusunun en çarpıcı örneklerinden biriydi. 68 kuşağı olarak simgeleşen zamanın gençliğinin, sınıfsız toplum peşindeki, hedefleriyle uyuşmayan, toplumsal kökenleri hakkında Ateş’in yazdıkları çok anlamlıymış gibi duruyor: “Hareketin önder kadrosuna baktığımız zaman, genellikle toplumun üst ve orta sınıflarının, çok iyi eğitim görmüş nitelikli çocuklarını görüyoruz”.¹³⁷⁹ Diğer taraftan, akademisyen Mete Tunçay ise bu kuşağın halet-i ruhiyesini yansıtmaya açısından başında geçen bir olayı nakletmektedir. Tunçay, şunu anlatıyor:

Ben hatırlıyorum, bir ara işte benimle akran genç doçentler, kıdemli doktor asistanlar falan öğrenci birliğiyle konuşmak istedik 12 Eylül öncesi, dedik ki: “Ya, sizin arkadaşlarınız adam kaçınıyorlar, bir şeyler yapıyorlar. Bunlar Türkiye’de sosyalizmi yakınlaştıracak şeyler değil gibi geliyor bize. Biz de sizinle aynı amaçları paylaştığımızı düşünüyoruz ama bunlar olsa olsa bir askerî darbeyi davet eder.” Çocuklar şöyle birbirlerine baktılar, dediler ki: “İyi niyetinizi takdir ediyoruz. Aranızda küçük bir komisyon seçin, biz size direktif veririz.” Ve biz bunun üzerine oradan –affedersiniz- küfrederek ayrıldık. Biz onlara nezaketle anlaşalım, onları bir eleştirel şeye getirelim derken onlar bizi örgütlemeye kalktılar.¹³⁸⁰

Ferit Melen Hükümeti Dönemi

1972 yılı Mayıs ayında Türkiye’de önemli gelişmeler yaşanmıştır. CHP’de yapılan 21. Olağan Kurultay sonucunda Bülent Ecevit Genel Başkan seçilmiş ve bu durum karşısında İsmet İnönü istifa etmiştir. Aynı günlerde Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edilmiştir. Bu sırada yeni bir hükümet kurulması için girişimler başlamıştır. Hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplü’ye verilmiş ancak Cumhurbaşkanı Sunay yeni kurulan hükümete onay vermemiştir. Kulislerde buna gerekçe olarak Ürgüplü’nün listesinde sakıncalı isimlerin olması ve Sunay’ın uyarılarına rağmen bu isimlerin olduğu listenin köşke çıkarılması öne çıkarılmıştır. Ayrıca yeni kabinede yer alması öngörülen isimlerden 14’ü ilk kez bakanlık yapacak isimler olmuştur.¹³⁸¹

Bu gerçekleşmeyince Sunay hükümet kurma görevini Van Senatörü Ferit Melen’e vermiştir. Melen’e AP,CHP, MGP destek vereceklerini bildirmişler ve sonuçta 8 AP, 5 CHP, 1 MGP’li bakanın yer aldığı liste yeni hükümet olarak güvenoyu almıştır. Kabinenin tamamı eskiden bakanlık yapmış isimlerden oluşmuştur ve bu isimlerin altısı maliye kökenlidir. Bu durum ise bu hükümet döneminde ekonomiye önem verileceğinin göstergesidir.

Hükümet programında öncelik tanınan belirli konular şunlardır: Huzur ve asayiş, seçim, reformlar ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Hükümetin ana hedefinin milletin varlığını,

¹³⁷⁹ Toktamış Ateş, **68’li Olmak**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1992, s.14. 68 Hareketiyle ilgili olarak yapılmış en yeni eserlerden biri olması itibarıyla bkz. Tuncay Çelen/Ömer Gürcan, **68 Gençliği ve Katledilişi** (Hesaplaşma), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.

¹³⁸⁰ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

¹³⁸¹ **Milliyet**, 14.5.1972, s.1.

bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini yok etmek; insan haklarına dayalı Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkarak ülkeyi bir zulüm ve esaret düzenine sürüklemek isteyen her türlü yıkıcı faaliyete ve anarşik eylemlere karşı kararlı ve azimli bir mücadele yapmak olduğu belirtilmiştir.¹³⁸²

Bunun gibi siyasi durumlar sonucunda Melen Hükümeti de sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Çünkü sıkıyönetim sürmektedir. Kısmen değiştirilen Anayasa, diğer değişikliklerle ancak bir anlam ifade edecektir. Reformlardan söz edilmiş ama hiçbirinin yürürlüğe girmesi o an için mümkün görünmemiştir. İşçi sınıfı geçici bir sessizlik içinde olmuştur. Üniversiteler muhaliflerden arındırılmaya başlamıştır. Aydınların uygulamalara tepkisi büyük olmuştur. Bununla birlikte anarşik olaylar gözle görülür bir biçimde azalmış ama buna karşılık reform tasarılarından hiç biri kesin bir çözüme bağlanamamıştır.¹³⁸³

Bu Melen dönemi yaklaşık 11 ay sürmüştür. Döneme damgasını vuran üç gelişmeden bahsedilebilir. Bunlar: Eminönü Vapurunun batırılması şeklinde gelişen yeni bir terör olayı; Bomba Davası ve Ziverbey’deki Zihnipaşa Köşkündeki işkenceli sorgulamalar hadisesi ve Gürler’in cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk günleri olarak sıralanabilir. Bu seçimden sonra Melen Hükümeti istifa etmiştir.¹³⁸⁴

Eminönü Araba Vapurunun Batırılması Olayı

Haziran 1972’de bakım ve onarım görmek üzere Haliç Tersanesi’nde havuza alınan Eminönü araba vapurunun havuz kapağı saatli bir bomba ile yerinden sökülerek ani şekilde havuza su dolmaya başlamış ve vapur da böylece batmıştır. Vapurun batırılmasının faillerinin aynı zamanda Kültür Sarayının ve Marmara gemisinin yakılması olaylarına katılanlarla aynı kişiler oldukları iddia edilmiş,¹³⁸⁵ iddialara muhatap olanların hepsi Bomba Davasında yargılanmışlardır.

Ziverbey Köşkü Sorgulamaları ve Bomba Davası

1971–1973 yılları arasında kamuoyunda büyük bir ilgiyle takip edilen duruşmalar silsilesi cereyan etmiştir. Basında Bomba Davası olarak adlandırılan muhakemelerde, birçok ünlü sima TCK 146/1’de tanımlanan suçlamalarla ve idamla tecziye talebiyle yargılanmışlardır. Ziverbey Köşkü’ndeki sorgulamalar ve itiraflar üzerinde hâlâ tartışmalar devam etmektedir. Devletin resmi boyutunun dışında bir de bilinmeyen, gizli ve derin bir boyutu olduğu, bu olay ertesinde tartışılmaya başlanmıştır. Derin devlet kavramı ve Türkiye’deki derin devlet hakkında Demirel’in ilginç bir tezi vardır:

Şimdi, bu gladyodan bahsediliyor, derin devletten bahsediliyor, “Derin devlet var mı yok mu?” Derin devlet var. Derin devlet askeriye. Türkiye’de bir tane devlet var aslında. Bunun derini de, düzü de bir tane. Bu derin devletlerden bahsediyorsunuz, bahsediyorsunuz. Nerede bu mübarek ya? Yok, böyle bir şey. Yani “Birisini bunlara karışıyor, ediyor.” falan diyorsanız, eğer ikinci bir devlet arıyorsanız o, askeriye işte.¹³⁸⁶

¹³⁸² CSTD, C:4, B:62, 30.5.1972, s.550-563.

¹³⁸³ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.379-381.

¹³⁸⁴ Cumhuriyet, 8.4.1973, s.1.

¹³⁸⁵ Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Beyaz Kitap), s.97.

¹³⁸⁶ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı [Saat: 14.45–18.55].

Bülend Ulusu ise derin devlet konusunda, bunca yıllık askeri ve siyasi tecrübesine rağmen, ısrarla ayrıntılı bilgi vermekten kaçınmaktadır:

Derin devlet konusunda doğrusunu isterseniz ben herhangi bir bilgi sahibi olmadım. Yani bir teşkilat olsun da Türkiye’yi şöyle sıkıntılı duruma soksun, tahrik etsin vesaire. Benim şöyle hatırladığım: Kontrgerilla ismini halk verdi ona. Bir örgüt böyle silahlı kuvvetler içinde Amerikalıların şeyiyle NATO içinde böyle bir teşkilat yapıldı ama bu teşkilat bu kötü hareketler için değil, daha başka hareketler için yapıldı. Hatırmda kalan. O bakımdan derin devlet diye böyle bir şey ifade edemeyeceğim benim edindiğim intiba olarak.¹³⁸⁷

İtirafının işkence altında alındığı yönündeki maznunların iddiaları sürmektedir. Dışarıya yazdığı mektuplarda, akrostiş yöntemini kullanarak kendisine işkence altında ifade imzalatıldığını anlatan İlhan Selçuk da, tıpkı Talat Turhan’ın yorumladığı gibi bu hâdiselerin, ordu içinde oluşmuş, biri Sunay-Tağmaç-Türün, diğeri ise Gürler-Batur-Kayacan işbirliğine dayanan iki klik arasındaki mücadelenin ürünü olduğu görüşündedir.¹³⁸⁸ Demirel ise Ziverbey Köşkü sorgulamaları hakkında şunları söylemektedir:

Malum hikâyeler. Doğan Avcıoğlu’nun mecmuasından esinlenerek ordunun içerisinde, bilhassa Batur’un etrafındaki subayları da içine alan bir şey teşekkül etmiş. Onu Hasan Cemal çok güzel yazdı. Onlar o grup. Ziverbey hadisesi falan, onlar çok utanılacak şeyler. Ben yokum yalnız orada. Ben yokum. Ben Güniz Sokak’ta, yani burada oturuyorum. Nihat Bey Başbakanlık yapıyor. Ondan sonra, Nihat Bey’den sonra, Ferit Bey de yaptı ya bir müddet.¹³⁸⁹

Sanklar, daha sonraki yazı ve beyanlarında, sorgulamalarını yapanların birbirlerine rütbeleriyle hitap edenlerden oluştuğunu; kendilerine sıkça kontrgerillanın gizli karargâhında olduklarını, istedikleri doğrultuda ifade vermedikleri takdirde öldürüleceklerini hatırlattıklarını anlatmaktadırlar. Devletin elinin bile uzanamayacağı kadar güçlü bir teşkilat olduklarını belirten sorgucuların kontrgerilla örgütünün varlığını doğrulayacak ölçüde kendilerine güvenen bir pervasızlık içinde olduklarının da altını çizmektedirler.¹³⁹⁰ Kontrgerilla konusunda görüşü sorulan Demirel, böyle bir şeyin olmadığını ısrarla altını çizerek şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Şimdi, kontrgerillaya gelince: Kontrgerilla konusu çok tartışıldı Türkiye’de. 70’li yılları hatırlıyorum, rahmetli Ecevit, biz hükümetken çıkar çıkar “kontrgerilla” derdi, ben de hükümete güvenlik mensuplarını çağırırdım, yani Emniyet Genel Müdürünü, MİT Müsteşarını, Genelkurmay Başkanını teker teker çağırırdım. “Muhalefet ‘kontrgerilla’ diyor, bu nedir kardeşim?”, “Yok efendim böyle bir şey.” Şimdi, devletin yüksek memurları “Yok efendim böyle bir şey” diyorsa ya yok hakikaten ya yalan söylüyor. Benim bunu ayırt etme imkânım yok ki ama ne oldu sonradan? Sonradan 78’de Sayın Ecevit, rahmetli, bizim elimizden hükümeti aldı milletvekillerinin bir kısmını aktarmak suretiyle, Güneş Motel hadisesi,¹³⁹¹

¹³⁸⁷ Bülend Ulusu’nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

¹³⁸⁸ İlhan Selçuk, **Ziverbey Köşkü**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987, s.6.

¹³⁸⁹ 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹³⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. Talat Turhan, **Kontrgerilla Cumhuriyeti**, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 1994.

¹³⁹¹ *Güneş Motel Olayı* olarak Türk siyasi tarihine geçen hadise: Ecevit liderliğindeki CHP’nin hükümet kurma çalışmalarında, AP’den kopartılan 10 bağımsız milletvekili, CGP lideri Turhan Feyzioğlu ile Salih Yıldız ve DP’den Faruk Sükân’ın, kurulacak CHP hükümetine güvenoyu vermeleri karşılığında bakan yapılmalarının hikâyesidir. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977–1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.304.

hükümeti aldı. Hükümetin üçüncü günü ben kendisine bir mektup yazdım “Hadi bakalım, bu kontrgerillayı bul çünkü dört sene her gün omzumdaydın ‘kontrgerilla’ diye, ben de bulamadım kimseyi, hadi sen bul kontrgerillayı kardeşim.” Bir süre sonra, rahmetli Hasan Işık geldi, Savunma Bakanıydı, Hasan Işık dürüst bir adamdı, bizim büyükelçiliğimizi falan yaptı, çok dürüst bir adamdı. O dedi ki: “Bu işi karıştırmayın, yok böyle bir şey.”, “Hasan sen temin ediyormusun bunu?”, “Evet.” Siyaseten “yok” diyorsanız yok kardeşim. Ondan sonra, ben, kendi başıma Cumhurbaşkanı olarak veya Başbakan olarak ne kontrgerilla kampı arayabilirdim ne şunu yapabiliyordum ne bunu yapabiliyordum. Bana derlerdi ki: “Kardeşim, biz sana söyledik ya işte yok yani bunlar.” Yok, olduğu hâlde var idiye, onlar ortaya çıkarsa “yok” diyen adamlar sorumludur. Bunları yazdım ben, benim kâğıtlanımın içinde vardır. Ben size bir şey söyleyeyim: Bizim idaremizde, benim başında bulunduğum idarede Cumhurbaşkanı veya Başbakanlık veya herhangi bir şey, umumi müdürlük, devletin her kademesinde bulundum, meşruiyete dayanmayan hiçbir şey yoktur, her şey meşru ve meşru kökenden yetki almayan hiçbir hareket de yoktur. Her şey açık, herkesin önünde ve her şeyi açık, düzgün yaptık. Bütün bunlara rağmen, yanlış olan şeyler yok mudur? Vardır ama söylediğim gibi, gizlisi, saklısı hiç yoktur, hiçbir şeyin gizlisi saklısı yoktur. Kasıt olan bir şey de yoktur, ülke menfaatlerini haleldar edecek bir şey yoktur. Eğer ülke menfaatlerine dokunacak herhangi bir şey olmuşsa kazadır, tesadüfendir.¹³⁹²

Talat Turhan, Demirel gibi düşünüenlere karşı tepkilidir ve şu cümleleri sarf etmektedir:

Neyse, uzatmayalım, birincisi: Ayaklanmaları bastırma harekâtı. Orada Cumhurbaşkanıya bile görev veriliyor. 1986 yılında Nokta dergisine demeci verdim. “Yalan söylüyorsunuz, ‘Kontrgerilla yoktur.’ diyor herkes, siyasisi, askeri, paşası ‘Yoktur.’ diyor, ya var işte Amerikan talimnamesi.” Ama yöntem bu, teorik değil o, yöntem. Burada Cumhurbaşkanıya görev yüklüyor. Bunu da yazdım, yayımlandı, bugüne kadar hiç kimseden ses seda çıkmadı. Kaç Cumhurbaşkanı değişti o günden bu yana. Şu anda anayasa yapılıyor. Anayasa Komisyonu böyle bir talimnamenin Cumhurbaşkanıya görev verdiğinden haberdar, olmaz böyle bir şey. Biz yazıyoruz ki buradan faydalansınlar...

Şimdi, birinci kitap: ST 31-15. Amerika’dan aynen tercüme edilmiş. Bulduğum ikinci kitap: Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı. Genelkurmay tercüme etmiş, dağıtmış. Orada da bir sahtekârlık var, David Galula diyor ismine, hayır David Galula değil. Aşlını getirdim Amerika’dan, CIA denetiminde Harvard Üniversitesi basmış kitabı, başında Kissinger var. Bir darbenin manifestosu, “Darbeden evvel nasıl anarşi yapacaksınız? Darbeden sonra ne yapacaksınız? Kimi ne yapacaksınız? Kime ne yapacaksınız?” orada belli. Hatta öldürüleceklerin sırası da var.Şimdi, efendim, birinci kitap bu. İkinci kitap, Ayaklanma Bastırma Harekâtı...

Orada darbenin öncesinde, sonrasında ne yapılacak yazılı. Hatta “Adam öldürmeye başladığınız vakit polisten başlayın.” diyor. “Polisten başlayın.” diyor çünkü “Büyük adamı zaten halk sevmez.” diyor. Şimdi, mesela TİKKO, TİKKO’yla beraber içeride yattım.“Niye bekçiyi öldürüyorsunuz, garibanı?” diyorum, diyor ki: “Yahu, bu düzenden en az yararlanan bu, düzene en fazla çomar köpeklığı yapan bu. Bu ölecek ki iş olsun.” Bu da bir mantık tabii, felsefe. Ama işin arkasına bakarsanız, bir de azmettirme var. Yani şimdi, Özel Harp Dairesinin Başkanı Cihat Akçol diyor ki: “Sahte operasyon yapın, başkasına mal

¹³⁹² 9’ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

edin.” O zaman, yapılan eylemin hangisi sahte, hangisi doğru; nereden bileceğiz? Hangisini devlet yaptı, hangisini anarşist yaptı? Bilemeyiz. Dolayısıyla, bu ortamdan anımsak lazım. Şimdi... Üçüncü kitap: FM 31-16 Counter Guerilla Operation, şu, İngilizce. Şimdi, burada öyle bir örgütlenme içinde sanıyor ki bizde askerler var. Hayır, asker yok. Savcı da var, polis de var, hâkim de var, iş adamı da var, medya patronu da var, yani ne kadar katakulli varsa onların hepsi var.

Dolayısıyla, bunların hepsini komuta eden bir derin devlet var. İşte, bu masonik bir devlet.¹³⁹³

Kültür Sarayı'nın yakılması, Marmara yolcu gemisi ve Eminönü araba vapurlarının batırılması, inşa halindeki Boğaziçi Köprüsünün havaya uçurulması planı, çeşitli soygun eylemleriyle yasadışı gizli örgüte mali takviyenin hedeflendiğine ilişkin savcılık iddianamesiyle yargılananlar arasında, birçok önemli isim göze çarpmaktadır. Soyguncuların anayasal düzeni değiştirmek için örgütlenen ve eski darbecilerden destek alan bir eğilime sahip oldukları iddiaları, 12 Mart dönemi basınında sıkça görülüyordu. Bu ithamlara muhatap olanlardan biri de, eski MBK üyesi ve tabii senatör Mucip Ataklı'ydı.¹³⁹⁴ Cuntacılık yaparak anayasal rejimi tağyir ve tebdil etme teşebbüsüyle yargılanan önde gelen isimler şunlardı; Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Fakihi Özfakihi, Talat Turhan, Rafet Kaplangı, Hasan Yalçınkaya, Ersin Ertekin ve Cemal Madanoğlu.

Bilgisine başvuru olanlardan Talat Turhan'a 9 Mart ve 12 Mart'ın önde gelen isimleri hakkında görüşleri sorulmuş ve gayet açık cevaplar alınmıştır:

Faruk Güler'i hiç tanımadım, aynı örgüt üyesi olarak yargıldım. Muhsin Batur çok kıvrak hareket etti, ona da bir açık mektup yazdım, yirmi bir gün sonra kalp krizi geçirdi, kitaplarımda var. Celal Eyiceoğlu, altı tane kotrası olan bir mutlu amiraldi, öldü. Kitaplarımda yazıyorum, vaktiniz var mı? Celal Eyiceoğlu Tokyo'ya Büyükelçi gönderildi. Giderken talimatı Sabancı'dan aldı Atlı Köşk'ten. Aldığı komisyon karşılığında –bunları tabii ben söylüyorum ama... Sabancı Grubuyla Japon ilişkisi başladı. Gittikten üç ay sonra 300 bin Toyota lastiği girdi, sonra devam etti. Kemal Karacan, mert, dürüst bir adamdır, babayiğit bir adamdır ama babayiğitlik yetmiyor, emekli olduktan sonra bir evde, bir kokteylde kitaplarında Türkiye'nin tehlike alanı olarak yazıyorum Selahattin Beyazıt çünkü İngiliz ayağını temsil ediyor Bilderbergci ve 30'uncu derece mason, İskoç locasında kraliyet davetlisidir. O diyor ki: “Ya, Paşam emekli olduk bir arabamız bile yok.” Diyor ki: “Paşam ne demek?” Ertesi gün bir araba gidiyor. Yani insanları bir yerden yakalamak mümkün. Turgut Sunalp, açıkça demeçleri var, ben de kitaplarıma alıyorum. “Ben NATO subayım, 40 kişi gitti NATO kurulurken.” diyor. “Amerikalıları çok severim, içli dışlıymdır, onların içerisinde arkadaşlarım vardır.” diyor.

Dolayısıyla, o sistemin adamı, korundu Demokrat Parti döneminde. Neden korundu? Çünkü Mükerrer,¹³⁹⁵ galiba Sağlık Bakanının akrabasıydı, hismiydi, korundu, yurt dışında geçirdi hayatını. Celil Gürkan, benim tanıdığım en namuslu, şerefli adam, en dürüst adam. O kendi kuşağının yetenekli adamı; iki lisan bilir, kafası çok çalışır. O dönemde öne çıktı ve maalesef harcandı. Vedii Bilget de amiraldir, çok dürüsttür, hiç ödün vermemiştir, ödün vermeden ölmüş gitmiştir. Aydın Kirişoğlu, Hava Kuvvetlerinin beyniydi. O, 12 Martın sola

¹³⁹³ Talat Turhan'ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

¹³⁹⁴ “Senatör Mucip Ataklı banka soyguncularını saklamadığını açıkladı”, **Hürriyet**, 13 Şubat 1971.

¹³⁹⁵ Mükerrer Sarol.

evrilmesinde başat rol oynayacak kabiliyette bir adamdı, süratle gönderdiler. Galiba bir kansere yakalattırdılar, öldürdüler. Ömer Çokgör, o dönemde tuğgeneraldi Hava Kuvvetlerinde ve de Hava Kuvvetlerine sormadan 12 Mart gecesinde Hava Kuvvetlerine alarm veren kişidir ama emekli olduktan sonra bir hafta sonra Cevdet Sunay'ın karşısına çıkmış, tazallümi hâlde bulunmuştur eski tabirle. İşte ben şu kadar para alacağım da, karımın kuaför parası şu kadar da makyaj parası bu kadar da falan filan... İş istemiştir.

Memduh Ünlütürk, affedersiniz ben öyle tabir ediyorum birisinin kıçına yapışanların hemoroitidir, Faik Türün'ün. O sayede tümgeneral rütbesine kadar gelmiştir. Binlerce kişiye, on binlerce aydına, yurtsever gence işkence edilmesine fiilen nezaret etmiştir. İlyas Albayrak, Hava Kuvvetlerinde bir albay, işte orada o günün hevesatı içinde olayın içinde gözükmiştir ama işte bir içeri aldılar beş-altı gün, ondan sonra işi bitti. Ondan sonra Fakih Özfakih, 3 Mart günü evinde yapmış olduğu bir toplantıda bu işlerin tersine dönmesine katkı vermiştir. Numan Esin, genç bir 27 Mayısçı, daha sonra yurt dışına gitti, Madrid'e gitti galiba. Geldi, ticaret hayatına atıldı, bir ara MHP'de çalıştı. Ondan sonra bu 12 Mart'ta bizim grubun içinde gözüküdü. Ondan sonra da iş hayatına atıldı. Yani aynı örgütten yatıyoruz, o benim bir üst örgüt üyesi, benden bir sene sonra geldi, altı ay evvel çıktı. Doğan Avcıoğlu kendisini kanıtlamış, eserler bırakmış, eserleri yankı bırakmış bir yazardır ama o zamanki düzen onu tehlikeli gördüğü için içeri aldı, sorguladı ama Doğan Avcıoğlu'nun ihtirası da vardı iktidar için. O dönemde, yani “Orduda bir kıpırdama var, ben de fikir üreterek böyle bir paralellik içinde acaba orada bir şey olabilir miyim?” diye düşünmüş olabilir. İlhan Selçuk, o da eser bırakmış, kendini kanıtlamış, benim gibi her devirde içeri girmiş bir kişidir. İlhami Soysal, işte biraz evvel de söyledim “Cemal Tural¹³⁹⁶ aleyhinde yazı yazıyor.” diye dövüldü, içeriye atıldı ve her dönemde de içeri atılan bir kişidir. Şimdi, efendim, bir kere darbeyi ve kontrgerillayı bilebilmek için bu mekanizmayı bilmek lazım.¹³⁹⁷

Madanoğlu önderliğindeki cuntayı ihbar eden şahıs ise, dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanlarından Mahir Kaynak'tır. O günden bugüne ismi hep bir tereddütle anılan Mahir Kaynak'ın deşifre edilmesi, adı geçen şahsın hayatını karartmıştır. Kaynak, teşkilât tarafından açığa çıkarılmasından sonra sol çevrelerce kışkırtıcı ajanlığın simgesi haline getirilirken; sağda, isminden övgüyle söz ediliyordu. Mahir Kaynak, sol açısından kışkırtıcı ajanken, sağa göre millî ajandı¹³⁹⁸ Kaynak, cuntaya sızmayı başarmış en mahrem toplantılara alınacak kadar güven tesis etmiştir. Kaynak, toplantılara ilişkin konuşmaları banda almakta ve rapor halinde üstlerine sunmaktadır. Adı geçenlerin, üzerlerine atılı suçun unsurlarının tamamlanması namına Kaynak, delil niteliğindeki bu dokümanların geçerlilik kazanması için bizzat MİT tarafından deşifre edilip, mahkemede dinletildi. Kendi ajanını deşifre ederek son kozunu oynayan MİT'in bu hamlesi netice vermedi. Ses bantlarını delil kabul etmeyen mahkeme, sanıkları tahliye etmiştir.

Hasan Celal Güzel, darbelerle ilgili istihbaratın olmasının tek başına bir anlam ifade etmediğini iddia etmektedir:

Şimdi, bir defa, 12 Mart böyle. 12 Mart için içindeydi, MİT tamamen içindeydi, Mahir Hoca vardı, Doçenti o zaman, biliyorsunuz tam içlerine girmişti, günlük rapor veriyordu MİT'çiler. Ben sonradan, Gülhane'de son günlerinde konuştum, çok pırl pırl bir zekası var, doksan iki yaşında vefat etti rahmetli Fuat Doğu

¹³⁹⁶ Tutanak metninde Cemal Turan olarak geçiyor; biz düzelttik.

¹³⁹⁷ Talat Turhan'ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

¹³⁹⁸ Necdet Sevinç, **Yazarını Kurşunlatan Yazılar**, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1978, s.59.

Paşa. Fuat Doğu Paşa, 12 Eylülde Madrid Büyükelçiliğindeydi, bir ara alındı gene bu meselelerden dolayı, mevcut MİT teşkilatını da esas kuran kadrolaştırılan odur ve bana söylediği ben Madrid’den hususi Demirel’e 12 Eylülü haber vermek için geldim çünkü beni aradılar, Elçilikten arkadaşlarımı buldular “Bunlar gene çalışıyor dediler.” demiştir. Ama 12 Martın zaten Süleyman Bey’in söylediği gibi, itirazı hiç olamaz, belli bir şeydi, zaten verilmiştir. Demirel ne yapacak ki verse de yani?¹³⁹⁹

Ortamı gererek huzursuzluk çıkarma yönünde devletin istihbarat teşkilatının CIA ile işbirliği yaparak şiddeti sokağa taşıdığı iddiaları sürekli gündeme getirilir olmuştur. Bu doğrultuda çalışan bir CIA-MİT işbirliğinin bulunup bulunmadığı noktasında görüşü sorulan Demirel, şu cevabı vermektedir:

Şimdi, CIA ve MİT meselesi: Bu istihbarat teşekkülleri dünyanın her tarafında bunlar zor işlerdir istihbarat işi. Acaba MİT, CIA’den para almış mı? Başbakan olarak veya Cumhurbaşkanı olarak benim böyle bir şeyden haberim yoktur. Haberimiz olmayabilir mi? Olması lazım ama olmayabilir de çünkü yalnız, bizim devletin değil birçok devletlerin sırları altın saat gibi hiç arzasız işlediğini kim söylüyor? Bizim devletin de birçok arzuları var, söyledim. Daha iyi yönetim lazım Türkiye’ye diyorum ben. Bu siyasi kadrolar için demiyorum bunu. Siyasi kadroların meselesi başka ama idari kadrolara geldiğiniz yerde daha iyi yönetim lazım.¹⁴⁰⁰

1974 Affi çıktığında *Bomba davasından* yargılanan sanıkların muhakemeleri devam ediyordu. Sanıklar af kapsamına sokularak tahliye oldular. Bu gelişme karşısında affı kabul etmeyen Talat Turhan, yargılamanın beraat ya da mahkûmiyetle bitmesi talebinde bulunmuş; ancak isteği reddedilmiştir. Şunları anlatmaktadır Turhan: “Tutuklanmamın gerekçesi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Karacan Marksist, Leninist bir cunta kurmuşlar, ben de bu cuntanın üyesiyim. Mahkemenin sonucunda dedim ki: “Af kanunu çıkıyor, af kanununu kabul etmiyorum ve lehimde olan hiçbir hükmü de kabul etmiyorum.” Ona rağmen, “Affı kabul etmeye mecbursun.” dediler. 54 metre bir koğuş, ranzaları çıkın, 35 kişi kalıyor, masayı da çıkın; adam başı 1 metrekare düşmüyor ve yedi yüz gün ayağımız toprağa değmedi, güneş görmedik.”¹⁴⁰¹

Turhan, davayı incelediği çalışmasında, 146/1’den yargılanırken birdenbire 170/1, yani çete kurmakla ilgili maddeye dayandırılan iddianameyle, suçun tanımının değiştirilmesini, işin ucunun daha yüksek komuta kademesine sirayet etmesinin önlenmesi için yapıldığı iddiasındadır.¹⁴⁰² Aynı davada yargılanan Numan Esin ise, mahkemede, aleyhlerinde ileri sürülen iddiaları komik ve saçma bulmakta ve şu ifadeleri beyan etmektedir:

Bomba davasından yargıldım ben. Ne bomba davası biliyor musun? Boğaz Köprüsü’nü uçuracaktıydık biz. Boğaz Köprüsü’nü uçuracaktıydık... Ne kadar isabet... Ya Boğaz Köprüsü’nün bir an evvel açılmasını isteyen... Çünkü benim bir arabam iki defa sefer yapıyor, yedisinde dönüşünde iki gün kaybediyor, dört gün kaybediyor ayda...12 Mart oldu, 12 Mart’tan sonra bizi içeriye aldılar, ondan

¹³⁹⁹ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

¹⁴⁰⁰ 9’ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁴⁰¹ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

¹⁴⁰² Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma–2), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.381 vd.

sonra da “Gel bakalım Boğaz Köprüsü’nü uçuracakmışsın sen, bunlarla ilgili toplantı yapmışsın.” bilmem ne filan, çocuk çocukla... Yok, canım, öyle uydurma şey olur mu? “Boğaz Köprüsü’nü imha edecek...” Ben ondan sonra işkence gördüm on dört gün, çıktım, mahkemeye gittiğim gün ilk şeyimde çıkarverdim ayaklarımı “Gelin, burada işkencenin izlerini üzerinde görün mahkeme heyeti.” Şakası var mı bunun? Herif gelmiş bizi işkenceden geçirmiş. Biz kontrgerillayı kendi yaşamımızla öğrendik. Ben ondan sonra çıktım o cezaevinden on ay yattıktan sonra, doğru dürüst param yok, işim ortada kaldı ama her şeye rağmen tuttum Vatan gazetesini aldım 75’te, 76’da servise soktum ve darbelere karşı Vatan gazetesini çıkardım, darbelere karşı. Siz benim kitabımı okuduysanız, burada 92’de, 91’de vesaire filan Numan Esin her zaman Türkiye’de darbelerin karşısında yer almıştır. 91’den sonrakilere de atıfta bulundum. Burada kıyamet kadar not var.¹⁴⁰³

Kontrgerilla Örgütü Tartışmaları

Ertuğrul Kürkçü, devlet yönetiminde bulunmuş siyasilerin aksine, Türkiye’de faaliyet gösteren bir kontrgerilla yapılanmasının mevcut bulunduğunu; faaliyetlerini yetmişli yıllardan itibaren hızlandırmasına rağmen, kuruluş hikâyesinin 25 Mayıs 1964’te Türkçeye çevrilerle yayımlanan (Field Manuel) Sahra Talimatnamesiyle somutlaştığını iddia etmektedir. Kürkçü, şunları ifade etmektedir:

Daha ortada hiçbir şey yokken, 25 Mayıs 1964’te Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ali Keskiner’in imzasıyla kontrgerilla talimatnamesi yayımlanıyor, ST 31–15. Bu ST 31–15 çok enteresan, çünkü bu kendisini şöyle de ifade ediyor: Psikolojik hazırlık bölümünde, özel harp eğitiminin amacının, tek eri, kendi memleketinin vatandaşlarına karşı savaşmaya hazırlamak oldu. Şimdi, bu tabii, devletin, soğuk savaş iklimi içerisinde Türkiye’deki bütün sosyal muhalefet dinamiklerini, sınır komşusu olduğu ve ona karşı NATO’nun güneydoğu kanadını oluşturduğu Amerika Birleşik Devletleri merkezli dünya bloğunun içinden okudu ve her şeyi komünizmin bir parçası olarak gördü. Rejimin normal kabul ettiği dışında kalan her şey komünizmdi. Dolayısıyla, bir “ezme”, “daha doğmadan öldürme” siyaseti son derece sert bir biçimde uygulandı. Milliyetçi gençlik grupları bu bakımdan mobilize edildi, edilmeye çalışıldı.¹⁴⁰⁴

Hasan Celal Güzel ise kimi kirli işleri yapan kıskırtıcı ajanların korunup kollandıklarını, kendisinin görevde olduğu yıllarda önüne gelen kimi evrak üzerinde yaptığı incelemelerden öğrendiğini belirterek, bu hususta şunları söylemektedir:

Şimdi, orada, gerçekten benim de müşahadem odur ki, buna kaniyim ki bunun devlet tarafından düzenlenmesinden başka hiçbir ihtimali yoktur. Devlet kimdir? Derin devlet hikâyeleri anlatacak değilim, bol bol dinliyoruz, hepimizin de karnı tok. Ama açıkça söyleyeyim: Devletin emrindeki birtakım istihbarat birimleri ve güvenlikle ilgili birimler böyle bir provokasyona müsaittiler, çok kolaylıkla yapabilirlerdi. Zaten 27 Mayıs’tan itibaren Türkiye’de darbeler hep provakatif ortamlar oluşturularak yapılmıştır. Daha evvel kıyım makinelerinden tutunuz da, 27 Mayıs’ta gençlerin öldürülmesi hikâyesinden, ondan sonra 12 Eylül’e gelince işte bu mesele son derece enteresandır... Çünkü kendisine birtakım, o zaman darbe kalıntısı, 12 Eylül kalıntısı kişiler “Bu bir devlet meselesidir, bazı kişiler

¹⁴⁰³ Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

¹⁴⁰⁴ Ertuğrul Kürkçü’nün 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.30–12.06].

hukuka aykırı davranmışlar ama devlete hizmet etmişlerdir.” demişlerdi ve bu görüşlerine karşı çıktım Turgut Bey’in ve bunların bazı tayinleriyle ilgili kararnameyi Bakan olarak imzalamadım ve bana da kılıdı fakat sonunda ortaklık kurulduktan sonra, “İyi ki öyle yapmışız.” dedi. Yani birtakım kimseleri hem bu işlere kattılar hem de onları korumak için çeşitli devlet görevlerine tayin ettiler, kimini yurt dışına gönderdiler... Tabii, tabii, çatışmalarda rol oynayan, bu işleri yapan, mesela Necdet Üruğ Paşa bu işleri çok iyi biliyor. Necdet Üruğ Paşa Genelkurmay Başkanlığı da yapmıştı, daha evvel de bu konularda dahil olmuştu ve mesela, İstanbul Emniyetinin bu konudaki çalışmalarını Turgut Bey’e söylemiş, Turgut Bey de, o konuda sorumlu olan kimselere sahip çıkabilmek için belirli yerlere tayin edilmesini getirdi önüme. Ben de itiraz ettim “İsterseniz ben istifa edeyim.” dedim. Bunun üzerine, kaldı kararname, hâlâ devletin arşivlerinde, üzerine de yazmışımdır “Şundan dolayı imzalamıyorum.” diye.¹⁴⁰⁵

Mete Tunçay ise, o dönemde meydana gelen kimi cinayetlerin derin şüpheler uyandırdığını, hedef alınan isimlerin belirgin siyasi duruşlarıyla temayüz etmeyişlerini öne sürerek vurgulamaktadır. Tunçay:

Bu 12 Mart Muhtırasıyla yapılan iş ve o dönemde bu faili meçhuller başladı, birtakım insanların bilinmedik şekillerde öldürülmesi ve orada çok garip şeyler oluyordu. Mesela, ilk öldürülenlerden biri –inşallah tarihte yanlış yorumdur-Bedrettin Cömertti. Bedrettin Cömert bir sanat tarihçisi doçentiydi. Yani onun bir cinayete kurban gitmesi ve böyle kişisel falan değil, siyasi bir cinayete kurban gitmesi... “Ya, Bedrettin’i vururlarsa ona gelene kadar daha kimler öldürülebilir?” havasını veriyordu. Hani, “en aşırı” diye tanınan biri vurulsa kamuoyunda büyük bir rahatsızlık olmayacaktı ama böyle ılımlı sayılabilecek bir insanın bile öldürülmesi daha büyük bir korkutma duygusu yaratıyordu... Cavit Orhan Tütengil. Cavit Orhan Hoca’nın nesi vardı ki yani kimi... Ona gelene kadar hiç kimsenin hayatı güvende değil diye düşünülecekti... Tabii daha sonra düşünmeye başladık, “Acaba bunlar bir askerî müdahaleye zemin hazırlamak için yapılan şeyler mi?” Bu, hiçbir zaman tam ortaya çıkmadı, herhâlde çıkacağı da yok.¹⁴⁰⁶

Numan Esin de kontrgerillanın varlığına kanaat getirenlerden; kendi ifadeleriyle: “Onlar başlamıştır. İşte bazı subayları komanda kursundan falan geçirmek suretiyle. Bunların hepsini İtalya’da da yaptılar işte. Gladio diyorlar ya onlar. Ha onları bizde de yaptılar. Ben bunların gücünü 12 Martta bizzat yaşayarak öğrendim”¹⁴⁰⁷ demektedir.

Talat Turhan’ın açıklaması ise şöyledir:

Birincisi: ST 31–15 Gayrinizamî Kuvvetlere Karşı Harekât. Şimdi, o talimnameye baktığımız vakit, varsa o talimname hiçbir ülkede -bütün NATO ülkelerinde geçerli- ne demokrasi vardır ne demokratik hukuk devleti vardır ne insan haysiyet ve onuru vardır. Talimname bunu böyle yazıyor, Amerikan talimnamesi. Şu örgüt şeması, resmî talimname, resmî belge. Ne yaparmış bu? Adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hâlâ getirmek, adam kaçırma, misilleme, kundakçılık, sabotaj, propaganda, zorbalık, şantaj. Şimdi, devletin, 1965 yılında yürürlüğe konulmuş olan devletin resmî talimnamesinde “Bir örgüt bunları yapar.” diyor. Bu örgütün başkanlığını yapmış olan adam, Sabri

¹⁴⁰⁵ Hasan Celal Güzel’in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

¹⁴⁰⁶ Prof. Dr. Mete Tunçay’ın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.42–13.00].

¹⁴⁰⁷ Numan Esin’in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.07–16.13].

Yirmibeşoğlu, yazmış olduğu bir makalede “Bizim örgüt bunları yapar.” diyor. Kaldı ki biliyorsunuz, 6–7 Eylül olaylarında bu örgütün parmağı olduğu ortaya çıktı, hatta kendileri ifade ettiler.¹⁴⁰⁸

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kurulması

12 Mart sonrası en büyük değişikliklerden birisi Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulmasıdır. Anayasa 15 Mart 1973 tarihinde kesinleşen 1699 sayılı Yasa ile değiştirilmiş; yeniden geçici maddeler eklenmiştir. Buna göre Anayasanın 136. maddesi’ne ek olarak:

“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur... Devlet Güvenlik Mahkemesi başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hakimlerinin atanması Yüksek Hakimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askeri hakimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel yasaların da gösterdiği usule göre yapılır... Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercü Yargıtay’da yalnız bu mahkemelerin kararlarına bakmak üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur” fıkraları eklenmiştir.¹⁴⁰⁹

Yeni hükümlerle DGM’nin bağlı buldukları esaslar açıklanmıştır. Bu esaslara uygun olarak DGM’nin teşkilatı, işleyişi, görev ve yetkileri ile yargılama usullerinin düzenlenmesi yasaya bırakılmıştır.¹⁴¹⁰ 1973 yılında bir taraftan cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili tartışmalar sürerken, bir yandan 12 Mart sonrası devam eden Anayasa değişikliklerine bir yenisi daha eklenmiştir.

Meclis’te yapılan görüşmelerin sonrasında Haziran 1973’te DGM Yasası çıkarılmıştır. DGM ile ilgili olarak AP Başkanı Demirel: "Son yıllarda memleketimizde suç ve suçluluk kavramlarının ortaya çıktığını ve dolayısıyla suçların takip ve muhakemelerinde yeni usuller aranması ve bulunmasının zorunlu hale geldiğini işaret belirtip doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçların kovuşturma ve yargılanmasında gerek ceza müessiriyetini arttırmak için, süratli yargılamak için ve gerek hususiyet arz eden bu suçların ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için bu mahkemelerin gerekli bulunduğu açıktır" şeklinde açıklamada bulunarak devletin devamlılığı için bu mahkemelerin zorunlu olduğunu savunmuştur.¹⁴¹¹

Bu değişiklik, Kontenjan Senatörü Özer Derbil ve 32 senatör tarafından iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Gerekçe olarak Anayasa’ya aykırılık ve olağanüstü yetkilerle donatılacağı öngörülen DGM’nin başkan ve üyelerinin yürütme organı tarafından, yani devletin değişken olması gereken bir kuruluşu tarafından atanmasının, yürütme organının özellikle siyasi girişimleri atayacağı yargıçlarla önleyip, istediği kanala sokabilmesine olanak hazırlamak gibi bir tehlikeyi taşıması gösterilmektedir. 15 Nisan 1975’te Anayasa

¹⁴⁰⁸ Talat Türhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

¹⁴⁰⁹ **CSTD**, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.112.

¹⁴¹⁰ Tikveş, **a.g.m.**, s.53-54.

¹⁴¹¹ **Cumhuriyet**,27.9.1973, s.1

Mahkemesinde yapılan görüşmelerde Anayasa'ya aykırılık tespit edilememiş ve yasa iptal edilmemiştir.¹⁴¹²

Ancak daha sonra Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin açtığı dava üzerine DGM Yasası'nın 1. ve 6. maddeleri üzerinde Cumhuriyet Senatosu'nda görüşme açılmaksızın oylamaya gidilmesinin İktidara ve aynı zamanda Anayasa'ya aykırı olduğuna ve sözü geçen kuralın bu nedenle biçim yönünden iptaline, 6 Mayıs 1975'te Anayasa Mahkemesince karar verilmiş ve yeni bir yasa çıkarılması için Meclise bir yıllık süre tanınmıştır.¹⁴¹³ Bu süre içinde, CHP'nin engellemesiyle yeni yasa çıkarılmayınca, 10 Ekim 1976'da konu bir süreliğine kapanmıştır.¹⁴¹⁴

II. CHP Azınlık Hükümeti kurduğunda artan şiddet olayları sonucunda konu yeniden gündeme gelmiştir. Hükümet programına yöneltilen eleştirilerden biri de DGM'lerle ilgili olmuştur. AP'li Mustafa Deliveli hükümet programı görüşmelerinde DGM'yi Anayasal düzenin, Cumhuriyet'in, ülke ve millet bütünlüğünün korunmasında en önemli kurum olarak tanımlamış ve programda olmamasını eleştirmiştir.¹⁴¹⁵ Buna karşılık Bülent Ecevit, hükümet olarak gerçekçi önlemler üzerinde durduklarını, 1975'in sonlarına kadar Türkiye'de DGM'lerin çalıştığını ancak o dönemde Türkiye'de anarşinin, şiddet eylemlerinin, saldırıların en az son yıllardaki kadar kol gezdiğine değinmiş, Anayasa Mahkemesinin DGM Yasası'nı iptalinden sonra AP'nin elinde olanak varken DGM'leri açmayıp kendilerine yüklenmelerini anlamsız bulduğunu belirtmiştir.¹⁴¹⁶

Ecevit'in istifasıyla birlikte kurulan VI. Demirel Hükümeti programına DGM'lerin kurulması maddesi eklenmiştir. Demirel Senatoda hükümet programı görüşülürken DGM'lerin kurulmasının devletin “demokratik otoritesinin” sağlanması için bir zorunluluk olduğundan söz etmiştir:

DGM Anayasa'nın bir maddesinden geliyor, bu madde 136. maddedir. 136. maddede aynen şöyle der: 'Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlama bakmakla görevli DGM kurulur.' Türkiye'de bu çeşit suçlar mı yok? Bu çeşit suçlar yoksa neden şikâyet ediyoruz. Bu çeşit suçlar diz boyu. DGM'yi kurmadığınız takdirde, Sıkıyönetim Mahkemelerini kurmak mecburiyetinde kaldınız. DGM'nin aslında Danıştay'dan, Yargıtay'dan, hatta bu Meclislerden, Hükümetten hiç farkı yoktur. Niye? Anayasa demiş ki, Danıştay kurulur. Anayasa demiş ki, Hükümet kurulur. Anayasa demiş ki, Meclisler kurulur. Bunun şartı şurtu yok ve bu arzuya tabi değil ve bir kademe daha ileri gidiyorum ve diyorum ki, bu Anayasayı biz üstün yasa saymazsak Türkiye'nin içinden çıkmayız. Bana göre devlete demokratik otorite kazandırma bu Meclisten başlar.¹⁴¹⁷

En sonunda 15 Temmuz 1980'de MGK toplantısından DGM'lerin bir an önce kurulması kararı çıkmıştır.¹⁴¹⁸ Bu kararı izleyen bir haftalık süreçte Eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK

¹⁴¹²Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 26.2.1976, No:15511.

¹⁴¹³ Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 11.10.1975, No:15380.

¹⁴¹⁴ **Milliyet**, 11.10.1976.

¹⁴¹⁵ **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.647.

¹⁴¹⁶ **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.690.

¹⁴¹⁷ **CSTD**, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.198.

¹⁴¹⁸ **Cumhuriyet**, 16.7.1980, s.1.

başkanı Kemal Türker suikasta kurban gitmişlerdir. Bunun üzerine Başbakan Demirel parti liderlerine çağrıda bulunmuş ve özel gündemli bir toplantı yapılmıştır.¹⁴¹⁹ Daha sonra bir araya gelen Ecevit ile Demirel yine DGM konusunu konuşmuşlar ancak CHP'nin anayasada yargı organlarının dengesinin bozulacağı endişesi bu değişikliğin tıkanmasına yol açmıştır. CHP buna karşılık DGM ile ilgili Uzmanlık veya İhtisas Mahkemelerinin kurulması önerisini AP'ye sunmuştur. Ancak Demirel'in önce Anayasa değişikliğini istemesi bu öneriyi tıkamıştır.¹⁴²⁰ Bundan sonra gerçekleşecek 12 Eylül askeri müdahalesi ile bu süreç bitmiş, 9 Eylül 1982'de DGM'lerin yeniden kurulmasına karar verilmiştir.

Sonuç olarak TBMM'de DGM'lerin kurulmasına karşı CHP'nin sert bir muhalefet yürüttüğü görülmektedir. AP ise bu kurumun kurulması noktasında ısrarlı bir tutum sergilemiştir. MBG genel olarak CHP'nin yanında yer alsın da bu konuda AP'yi desteklemiştir. Bu asker kökenli bu grubun şiddetin önlenmesi için gerektiğinde sert önlemler alınmasını istediğinin bir göstergesidir.

Naim Talu Hükümeti Dönemi

7 Nisan 1973'te Ferit Melen hükümeti istifa ettiğinde, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, eski Merkez Bankası Başkanı, eski Maliye Bakanı ve büyük iş dünyasının temsilcisi olarak bilinen Naim Talu'yu hükümeti kurmak üzere görevlendirmiştir. Hükümeti kuran Talu'nun kurduğu kabineye bakıldığında, kabinenin 13 AP'li, 4 CHP'li ve 7 de partizir bakanlardan oluştuğu görülmektedir.¹⁴²¹ 1973 seçimlerine altı ay vardı lakin yeni hükümetin programında da reformların gerçekleştirileceği yazılıydı. Talu hükümetinin bir seçim hükümeti olduğu herkesin malumuydu. Talu hükümetinin kurulması öncesinde siyaset, bu kez yeni cumhurbaşkanının kim olacağı etrafında çalkalanıyordu.

Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı Adaylığı

1973 yılındaki siyasi gelişmeler, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin sona ermesi nedeniyle yeni cumhurbaşkanının kim olacağı sorusuna düğümleniyordu. Ordunun belli kesimlerinde hâkim olan düşünce, Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra Bayar'ın cumhurbaşkanlığını gören ülkenin, sivil bir cumhurbaşkanıyla yapamayacağı yönündeydi. Bayar gibi sivil kanattan gelen bir cumhurbaşkanından sonra bu makama kesinlikle asker bir şahsın gelmesi gerektiği düşüncesi aslında kerhen de olsa kimi sivil kesimlerde de mevcuttu. Sorun asker olup olmamasında değil, hangi askerin cumhurbaşkanı olması gerektiğinde çetrefilleşiyordu. Bir darbe lideri olarak bu makama gelen Cemal Gürsel'in, sıhhi problemlerine rağmen bu yüce makamdaki dengeleri gözetken yönetimi, halefi Cevdet Sunay'ın askeri ve sivil kesimler arasında imkânları elverdiği ölçüde oynamaya çalıştığı uzlaşmacı rol, ordu nazarında bu makama asker, tercihen emekli bir Genelkurmay Başkanı istemesinin gerekçelerini oluşturmaktadır. Sırasıyla Gürsel ve Sunay'ın bu makama gelmeleri neredeyse Genelkurmay Başkanlığının, cumhurbaşkanlığı öncesi son makam olduğunu gelenek haline getirecekti. İşte sivillerin önemli bir kesiminin tahammül edemedikleri de budur. Demirel, Gürler'in adaylık süreci hakkında şu yorumu yapmaktadır:

¹⁴¹⁹ Cumhuriyet, 22.7.1980, s.1.

¹⁴²⁰ Cumhuriyet, 26.7.1980, s.1.

¹⁴²¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (1945–1980), çev. Ahmet Fethi, s.359.

Şimdi, 1973'e geldik, 73'te Cumhurbaşkanı seçilecek, Sunay'ın dönemi doldu. Faruk Gürler çıktı ortaya "Ben olacağım." dedi. Faruk Gürler soyundu ve Meclise gitti, Senatoya gitti. Ben, Sunay'a dedim ki: "Bunu soyma, bunu soyarsan bizim başımıza iş çıkarırsın. Biz bunu Cumhurbaşkanı yapmayız. Neden yapmayız. Bunu Cumhurbaşkanı yaptığımız takdirde bundan sonraki Cumhurbaşkanları ancak Genelkurmay başkanları olur. Bu gider, bunun müddeti olduğu zaman kimse Genelkurmay başkanı o olur, o gider o gelir. O zaman ne olur? Cumhurbaşkanlığı ordunun, Meclis milletin olur. Bu olmaz, demokrasi paylaşılmaz. Bunu yapma." Dayanamadı onun tazyikine, yaptı. "Pekâlâ, sen yaptın mı? Bunu yaptım. Ben de bunu Mecliste hallederim." Biz, Meclise gittik. Gürler daha önce gruplar arasında çalışmış, çeşitli milletvekillerini burada toplamış, her birisine de birer bir şeyler de söylemiş, birtakım partilerden adam ayartmış, benim partiden de ayartmış ama ben onları biliyorum kimleri ayarttığını. Biz gittik, oturduk Meclise, bizim adayımız Tekin Paşa'ydı. Birinci oylamada Tekin Paşa 292 oy aldı, Gürsel 175 oy. Ondan sonrakinde zaten tutmazdı dikiş. Bizim parti 20 zayıat verdi. Sonra biz de o 20 kişide huncumuzu bırakmadık, seçim geliyordu, onları seçmedik şeye. Yani artık bu partiyi dinlemiyorsan, onun şeyi de bir başka yere gidersin. Sonra geldiler "Bizim kusurumuz ne?", "Sizin kusurunuz sadakat eksikliği." ve biz yeni baştan Fahri Korutürk'le çalışmaya başladık. Fahri Korutürk o gün için, o gün için gene, en münasip kişiydi "o gün için" diyordum, "en iyi Cumhurbaşkanıydı demiyorum."¹⁴²²

Nitekim Gürler'in Genelkurmayın başına getirilmesi bile teamüller dışında gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Tağmaç'ın görev süresi yaş haddinden 7 Eylül 1972'de doluyordu. Eğer Tağmaç o tarihe kadar beklense, Gürler'in 30 Ağustos'ta Kara Kuvvetleri Komutanlığındaki görev süresi dolacağından emekli olacak, Genelkurmay Başkanlığı'na Semih Sancar gelecekti. Tağmaç'ın 15 Ağustos'ta istifasını vererek Gürler'in önünü açacağı haberleri dolaşmaya başlayınca Tağmaç bunu yalanlamış, ancak baskılar karşısında dayanamayarak buna razı olmuştur. Tağmaç'ın bu kadar çabuk pes etmesi ilginç ancak Talat Turhan'ın Tağmaç hakkındaki kanaati daha da ilginçtir: "Bakın, yani Memduh Tağmaç'la beraber çalıştım, IQ' su en düşük adamdır. Geldi Türkiye'yi idare etti. Nereden biliyorsun? Tekâmül kısmında 14 numara aldı atıştan, topçular, en temel atış. ...den 40 aldı. Öğretim kurulu kararıyla çıktı, adam geldi, Genelkurmay Başkanı oldu Amerikancı olduğu için, oradan darbe başkanı oldu adam yahu. Şimdi, bu adamlarla nereye götürürüz biz ülkeyi?"¹⁴²³

Şimdi sıra atama kararnamesinin imzalanmasından geçiyordu. İşte tam bu noktada Batur devreye girdi. Bakanlar Kurulu çalışma halindeyken bir taraftan alçaktan jetler uçurulurken, bir taraftan da gönderilen tehdit mektuplarıyla "Gürler'i Genelkurmay'a getirmenizseniz yok olduğunuzu bilin" mesajı verildi. Tağmaç bu baskılar karşısında 19 Ağustos'ta istifa ediyor, yerine önce vekâleten, sonra ise asaleten Gürler atanıyordu.

Ferruh Bozbeyle, Demokratik Parti adayı olarak katıldığı seçimlerde, Tekin Arıburun'dan eksilen 45 oyun, Gürler baskısına karşı olan direnci zayıflatıp zayıflatmadığı şeklindeki bir soruya şu cevabı vermiştir:

Adalet Partisi Sayın Tekin Arıburnu'nu aday gösterdiği zaman bizim arkadaşlar dediler ki: "Biz seni aday göstermek mecburiyetindeyiz çünkü kime rey verdiğimiz belli olacak, Adalet Partisinin adayına da vermeyeceğiz, Halk Partisinin adayına da vermeyeceğiz. Ama böyle kalırsak, 'Verdi' derlerse,

¹⁴²² 9'ncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁴²³ Talat Turhan'ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

propagandaları büyük partilerin üstün oluyor, küçük partilerin az oluyor. Büyük partilerde de taraftarları çok oluyor.” Ve ben kabul ettim. Şunun için kabul ettim: Biz de Cemal Gürsel’i seçmeyecektik. Rağıp Gümüşpala rahmetliye “Seni aday gösterelim. Hiç olmazsa sana verdiğimiz belli olsun.” dedi. “Hayır, kabul etmem. Ben Cemal Gürsel’in yanında söz verdim, bütün parti başkanlarını topladılar ve bizden söz aldılar ‘Cemal Gürsel’den başka kimse aday olmayacak.’ diye.¹⁴²⁴ Onun için ben aday olmam.” dedi. Ben de Gümüşpala’nın durumuna düşmemek için “Ben aday olmam” diye ısrar etmeyi anlamsız buldum, kabul ettim. Biliyordum ki seçilmeyeceğim. Ama dedim ki: Sizden tam rey isterim. Hakikaten biz 45 kişiydik, 45–45–45 ve aldım. Ha, bundan dolayı Adalet Partililer bu şeyi kullandılar. Dediler ki, haklısınız: “Partiyi böldü” dediler benim için. Neresinden böldümse? Ortasından mı böldüm, kenardan mı böldüm bilmiyorum. “Böldü.” dediler filan. Ondan sonraki seçimde 2 Mart’tan sonra da 149 mebusa düştüler.¹⁴²⁵ Kendileri düştü. Ama bizim arkadaşlarımızın da yani bir parti olarak yeni bir hizmeti ortaya koymak yerine bir reaksiyon grubu oldukları ortaya çıktı, hepsi de geri gittiler.¹⁴²⁶

Rasim Cınisli’ye de cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasındaki siyasi tavırlarının gerekçesi sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

Efendim, biz Reisicumhur seçimi başlamadan önce, iki ay önce Adalet Partisine hitaben, biz o zaman Demokratik Partiyiz, sebebi de şu: Gürsel’in Reisicumhur olduğu seçimde 100 kadar oy Gürsel’e verilmemiştir. İhtilal dalgası geçtikten sonra herkes “Ben de vermedim.” demeye başlamıştır, yiğitlik taslamaya başlamıştır. Biz, Demokratik Parti olarak bu türlü rivayetlere meydan vermemek için Adalet Partisine hitaben: “Adayımız kimse söyleyiniz, destekleyeceğiz.” dedik. Seçimin yapıldığı gün saat ona kadar aday yok. Grup toplantısı yapılıyor, Adalet Partisi grubu yapılıyor aday yok. Üçte Meclis toplanıyor, iki İstanbul milletvekilinin önergesiyle Tekin Paşa aday gösteriliyor. Yani herkesten gizli. O zaman o güne kadar biz düşünüyoruz, diyoruz ki: Biz şimdi... Gürsel Paşa da apoletleriyle Anayasa Mahkemesini teftiş ediyor, kurumları teftiş ediyor ve hatta “Reisicumhur Gürsel Paşa’ya kayıtsız şartsız oy verilecek.” dedi. Bunun üzerine, Bozbeylî bir basın toplantısı yaptı: “Biz kayıtsız şartsız oy vermeyeceğiz, gerekirse cesetlerimize basarak girerler Meclise.” ve o suretle demokrasiyi ve vatandaş hakkını biz koruyacağız iddiasını ortaya koydu. Biz düşündük “Peki, ne yapabiliriz?” Arkadaşlar bir gün akşam beşten sabah altıya kadar, dediler ki: “Arkadaşlar, aramızdan birisini aday gösterelim. ‘Kimi gösterelim?’ Ömer Lütfi Hocaoğlu, Trabzon Senatörü. ‘Tamam.’” dedik, sonra Saadettin Bey, rahmetli, dedi ki: “Arkadaşlar, biz siyaset yapıyoruz, devlet ciddi bir iştir. Biz gerçekten iktidar olur isek kimi aday göstereceğiz, birinci aday mı göstereceğiz, Ömer Lütfi Hocaoğlu’nu?” dedi ki: “Birinci adamımızı göstereceğiz.” O hâlde, Ferruh Bey’e döndü, dedi ki: “Birinci adam sensin, aday olacak isim de sensin.” Allah için, Ferruh Bey dedi ki: “Ben seçilmeyeceğimi bile bile aday olurum ama sizden bir isteğim var. Sonuna kadar, oylamaların sonuna kadar, kırk yedi oyumuz varsa kırk yedi oyun Ferruh Bozbeylî adına verilmesini isterim.” Kabul ettik ve Ferruh Bey’in adaylığı böyle gerçekleşti. Oylama başladı, Faruk Paşa... O zaman, yine

¹⁴²⁴ Buna rağmen bazı AP’lilerin Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’i cumhurbaşkanlığı adaylığına ikna ettiği; lakin Sıtkı Ulay’ın MBK’nin havacı üyelerinden Haydar Tunçkanat’la Başgil’i, adaylığını geri çekmekle Etlik’e gömülmek arasında tercih yapmaya zorladıkları iddia edilmektedir. Başgil’in bu tehdit üzerine bırakın adaylıktan, senatörlükten bile istifa ederek İsviçre’ye gittiği biliniyor. Bkz. Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var 1908–1980**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.342; Sıtkı Ulay, **Giderayak**, İstanbul: Ad Yayınları A.Ş. 1996. Sıtkı Ulay, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay’ın Anıları), İstanbul: Ar Matbaası, 1968, s.231.

¹⁴²⁵ Ayrıca bkz. Ferruh Bozbeylî, **Birinci Cemre** “Siyasi Hikâyeler”, İstanbul: Selçuklu Yayınları, 1977, s.122.

¹⁴²⁶ Ferruh Bozbeylî’nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

Sabit Osman Avcı'nın kitabında var, Adalet Partisinin 127 mi, 150'ye kadar milletvekilinden yazılı taahhüt almışlar. Hatta o ev toplantıları, Sunalp'ın evindeki yapılan toplantılara parti başkanlarını çağırmışlar idi ve o çağırılmalar sırasında, Süleyman Bey'in de o meşhur "Dün dündür, bugün bugündür." sözü çıkmıştır. Gazeteciler sordular: "Siz de gittiniz mi?", "Hayır, ben millettten başka kimseye hesap vermem." dedi, ertesi gün Semih Paşaya sordular: "Süleyman Bey böyle diyor, geldi mi gelmedi mi?" Semih Paşa da "Geldi." dedi. Tekrar gazeteciler Süleyman Bey'e döndüler, dediler ki: "Semih Paşa gittiğini söylüyor, sen 'Gitmedim.' diyorsun, bu nasıl iştir?", "Dün dündür, bugün bugündür." dedi. Arkadaşlar, bugününden ötürü kimseyi suçlamak istemem ama tekrar edeyim: Siyaset adamının, hele liderlerin yapmadıklarından da sorumlu olduklarını düşünürüm. Bizim seçimlerimizde kırk yedi oyumuzu Ferruh Bozbeşli üzerinde kullandık. Son seçim enteresandır arkadaşlar. Muhsin Batur'la Faruk Gürler'in arası açılıp da Muhsin Batur Meclise haber gönderdi "İstedığınızı seçebilirsiniz." dediği an Faruk Paşanın oyları arttı, Tekin Paşanın oyları azaldı. İşte, Saatçi bunu söylüyor, ben bunu bilmiyordum. Saatçi diyor ki: "Biz Tekin Paşaya oy vermemeye kararlıydık." Zaten grupta karar alınmamış. Saatçi'nin mert bir arkadaş olduğunu bilirim, tanırım, kendisini de bilirim ama o söz doğru değil çünkü kendi aralarında böyle bir kavil olsaydı o kadar oyu Gürler Paşa'nın olması mümkün değildi ve de tek başına Senato Başkanı Tekin Paşanın seçilmesi mümkün. En son seçimde de ikisi birden çekilmiştir. Hâlbuki Faruk Gürler'in çekilmiş olması Tekin Paşa'nın seçilmesini gerektirirdi. Biz ertesi günü de tekrar ifade ettik "Tekin Paşa adaylığını koysun oy vereceğiz." dedik, koyulmadı, ikisi birden çekildiler. Bu da Süleyman Bey'in -yorumlar kendilerine aittir- tavrının bir başka ifadesidir.¹⁴²⁷

Gürler olayında ilk kez yaşanan sivil direniş, gelecekteki bir hadiseye de referans olmuştur. 12 Eylül'den sivil rejime geçildikten sonra, Necdet Ürğün'ün erken emekliliğini isteyerek Necdet Öztoran'un bu makama gelmesinin önünü açmaya çalışması hadisesi de bu tip bir amacın ilk merhalesiydi. Bu hamleye karşı Özal'ın ise Evren'le işbirliği yaparak Öztoran yerine Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanlığına atayarak, ordu içinde Cumhurbaşkanlığına ilişkin asker şahıslardan oluşan Genelkurmay Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı arasında kurulmaya çalışılan halef-selef ilişkisine mani olmaya çalışmıştır.¹⁴²⁸

1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanı seçilmenin şartları belliydi. 95'inci maddeye göre adaylar senato ya da meclis üyesi olmak zorundaydılar; ayrıca yüksek öğrenim görmüş olmaları ve 40 yaşını bitirmiş olmaları gerekiyordu. Gerek sırada Org. Kemal Atalay varken Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanması gerekse ordunun içindeki ilk kaynamayla, günü gelmeden cebren emekli edilen Memduh Tağmaç'ın¹⁴²⁹ yerine Genelkurmay Başkanlığına getirilmesi, cumhurbaşkanı olmak isteyen Faruk Gürler'in ordu tarafından, önceleri itirazsız olarak kabul edileceğini düşündürmüştür.

Askeri bir rejimde cumhurbaşkanı olmakla, görece sivil bir rejimde bu makama gelmek arasındaki farkı çok iyi bilen Gürler'in, 12 Mart öncesi ihtilâl planları yapılırken kendisine devlet başkanlığı makamı teklif edildiğinde bu makamı küçümsercesine, Genelkurmay Başkanlığını istemesi ilginçtir. Bu hususu kanıtlarcasına Gürler'in, devrim (!) sonrasında kendisinin Devlet Başkanlığına getirileceği teklifi karşısında Gürkan'a söylediği şu sözler, anayasal kaidelere rağmen Türk siyasi sisteminde gücün kimde olduğunu çok güzel özetlemektedir. "Celil Paşa! Ben General Necip olmak istemem! Siz bana Genelkurmay

¹⁴²⁷ Rasim Cinişli'nin 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 18.02–19.05].

¹⁴²⁸ Erbil Tuşalp, **Ben Tarihim Bay Başkan**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.59 vd.

¹⁴²⁹ Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), ss.191–194.

Başkanlığını, Arslanlı Kapı'yı veriyor musunuz? Onu söyleyin! Ne yapacağım ben otoritesiz, yetkisiz devlet başkanlığını?"¹⁴³⁰

Bazı kaynaklarda, Gürler'in cumhurbaşkanlığı konusunda teşvik gördüğü anlatılmaktadır. Bu teşvikçilerin en önde gelenlerinin arasında Turgut Sunalp ve onu mevcut yerinden etmek isteyen bazı parlamenterlerin olduğu iddia edilmektedir. İkincileri suçlayan Batur, Gürler'in bir kısım parlamenterler tarafından oyuna getirildiğini iddia etmektedir. Söylediğine göre, kendisine oy vereceklerin listelerini getiren bu şahıslar Gürler'i heveslendirmişlerdir. Batur, yaklaşık 130 küsur kişilik isim listesinin bir tertip olduğunu, buna kanmaması gerektiğini Gürler'e ifade etmesine rağmen Gürler'in bu oyuna geldiğini belirterek sonradan desteğini çektiği, jetleri uçurmadığı suçlaması karşısında, kaçan Genelkurmay Başkanlığının bunda rol oynamadığını, bu makama gelemeyeceğini bildiği için böyle bir beklenti içinde asla olmadığını belirtiyor.¹⁴³¹

Sonuçta her şey belli bir plan eşliğinde yürütüldü. Altı aylık Genelkurmay Başkanı Gürler, önce bu görevinden istifa ederek emekliliğini istedi; ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü yapılarak seçilme şartlarından eksik olan yerine getirildi. Gürler, adaylığının kamuoyu nezdinde kabul edilebilirliğinin sağlanması için basınla da temasa geçiyor ve şu cümleyi sarf ediyordu: "Devlet başkanı seçimi önemli bir aşama, bize yardımcı olun".¹⁴³²

TBMM'nin dinleyici localarına çeşitli rütbelere subaylar dolduruldu. Meclis koridorlarında ellerinde silâhlarıyla dolaşan subaylarca milletvekilleri kimi zaman tehdit boyutunda takibe alındılar. İki büyük partinin liderleri olan Ecevit ve Demirel böylesi bir dayatmaya karşı çıktılar.¹⁴³³ Demirel'in ifadeleriyle: 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi hadisesi Türkiye'deki bu karmakarışık siyasetin en başarılı işlerinden biridir, Parlatmentonun yaptığı işlerden biridir.¹⁴³⁴ İlk tur oylamalarda en yüksek oyu almasına rağmen bir türlü üçte ikilik oy oranına ulaşamayan Gürler, ilerleyen turlarda oy kaybetmeye başlayınca adaylıktan çekildi. "Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak" özdeyişinin çok iyi açıkladığı bu hadise Gürler'in Çankaya'yı umarken, Arslanlı Kapı'yı da kaybetmesiyle neticelenmiş; biraz da bu olayın etkisiyle de olsa gerek Gürler, 2 yıl sonra vefat etmiştir.¹⁴³⁵

Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesi olayında sivil direnç kadar, ordu içindeki bölünmenin de etkisi olduğu iddia edilmektedir. Buradaki en büyük neden Batur faktörüdür. Muhsin Batur, havacı olduğu için uçuş kademeleriyle birlikte erken terfilerle diğerlerinden yaşına göre erken orgeneral olduğundan yüksek komuta kademesindeki en genç fakat en kıdemli orgeneral idi. Hava Kuvvetleri Komutanlığına kadar yükselmiştir. Üstelik muhtıra imzacısı arkadaşlarının hepsi emekli olmuş, kendisi ise hâlâ muvazzaftır ve henüz elli iki yaşındadır. Yeni gelen komutanlar ise Kara Kuvvetleri Komutanı Semih Sancar ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan'dı. Dolayısıyla hâlihazırdaki en kıdemli kuvvet komutanı orgeneral olarak kendisi bulunuyordu. Gürler'den boşalan yere gelmesi gerekiyordu. Yasal bir engel olmamasına rağmen ordudaki geleneklere göre Genelkurmay Başkanları karacıardan

¹⁴³⁰ Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, ss.225–226.

¹⁴³¹ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Haçer), s.142.

¹⁴³² Mustafa Ekmekçi, "Bir Başkanlık Seçimi" (Yazı Dizisi), **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

¹⁴³³ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Haçer), s.142.

¹⁴³⁴ 9'ncü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 07.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.45–18.55].

¹⁴³⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlın Peşesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.248.

çıkıyordu. İddiaya göre, Batur böylesi bir geleneğin anlamlı olmadığı kanısındaydı ancak süreç, bildiği gibi işledi ve yeni Genelkurmay Başkanı Semih Sancar oldu. İşte bu aşamada Batur'un duyduğu kızgınlık, Memduh Tağmaç'ın Genelkurmay Başkanlığından günü dolmadan emekli edilmesi esnasında Ankara semalarında alçaktan uçurulan jetlerin bu kez üstlerinde bekletilmesi sonucunu yaratmıştır. Bu bilinçli atalet, Gürler'in cumhurbaşkanlığı hususunda, ordunun o kadar da ısrarcı olmadığı kanısını yaratınca sivil mukavemeti güçlendirmiştir.

Diğer taraftan, bir başka boyutuyla ordu içinde belli bir klikleşme olduğu iddialarını inandırıcı kılabacak yorumlar yapılmaktaydı. Buna göre ordunun üst düzeyinde, Gürler-Batur-Kayacan üçlüsüyle Sunay-Tağmaç-Türün üçlüsü arasında bir mücadeleye sahne olmaktadır. Özellikle E. Kur. Yb. Talat Turhan tarafından gündeme getirilen bu iddiaya göre, kontrgerillanın Ziverbey'deki Zihnipaşa Köşkündeki işkenceli sorgulamalardaki ana gaye, sorgulananlara Gürler aleyhinde ifade verdirebilmektir. Yapılanların Sunay-Tağmaç-Türün üçlüsünün siyasi hasımlarını bertaraf etmek, intikam alma amaçlı olduğunu belirten Turhan, askeri savcılar Nevzat Çizmeci ve Süleyman Takkeci'nin bu iş için bizzat görevlendirildiklerini iddia etmektedir.¹⁴³⁶ Dönemin 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün'ün amacının, Gürler'in önünü kesmek üzere Sunay ve Tağmaç'ın elini güçlendirmek olduğu iddia edilmektedir. Buna göre, sorgulamalarda, ifadesi alınanlardan Gürler aleyhine ifadeler alınmaya çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Krizi Aşma Çabaları

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine az bir süre kala Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik olarak üst düzey komutanların koordine ettiği çalışmalarda siyasi parti liderlerine çengel atılmış ve bu çerçevede Yüksek Komuta Konseyi başkanı ve üyeleri Org. Muhsin Batur'un evinde CHP lideri Bülent Ecevit'le 4.5 saat görüşmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde “bir telkine muhatap olmamak” gerekçesiyle Demirel'in görüşmeye yanaşmaması üzerine Yüksek Komuta Konseyi tarafından Adalet Partisi Genel Başkanı Demirel'i hedef alan 21 Şubat Bildirisi yayınlanmıştır.

Yüksek Komuta Konseyi'nin 21 Şubat 1973 tarihli bildirisinde “sorumsuz veya sorumluluğunu idrak edemeyen bazı politikacılarla sapık ideoloji ve çıkar çevrelerinin memleketin yüksek menfaatlerini hiçe sayarak ve silahlı kuvvetlerin vakur bir anlayış içerisinde bulunmasından cür'et alarak son aylarda gittikçe temposunu arttıran yersiz beyan ve yorumlarda bulunmaları esefle müşahede olunmaktadır” denildikten sonra “silahlı kuvvetlere ve 12 Mart Muhtırası'nda doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yöneltilen küçük düşürücü ve kışkırtıcı sataşma ve beyanların son bulması”, “muhtıranın gereği olarak yurttan huzur ve istikrarın sağlanması ve devamı”, “reformların gerektiği şekilde ve biran önce tahakkuk ettirilmesi” ve “Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarının milli iradeyi adil bir şekilde tam olarak yansıtacak bir temsile ve dürüst bir seçime imkan verecek bir hale getirilmesi” çağrılarında bulunulmuştur. Bildiride içinde bulunulan bunalım ve olağanüstü durumdan çıkış için siyasi parti grupları ile de temaslarda bulunulduğu ancak davet olunan bütün parti ve grup liderlerinin görüşmelere “büyük bir içtenlikle” katılmalarına rağmen Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in “kendisine özgü bazı sebeplerle” davete icabet etmekten kaçınması da eleştirilmiştir.

Demirel, bildirinin ardından hesap vereceği tek merciin millet olduğunu söyleyerek tepkisini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşmesinde de “... Anayasa diyemeyecek miyiz?

¹⁴³⁶ Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma-1), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.143.

Millet, demokrasi laflarını ağzımıza alamayacak mıyız? ‘Milletten başkasına hesap vermem’ dedim. Bunda ne var” demiştir.

Cumhuriyet Gazetesi bildiriği 22 Şubat günü “Ordu 12 Mart Muhtırası’nın Sorumluluğunun İdraki İçinde - Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerin Açıkladı” manşetiyle vermiştir. Gazete bu manşetin yanında Demirel’in “Beni İlgilendiren Hiçbir Şey Yoktur Tebliğin İçerisinde” açıklamasına yer vermiştir. 23 Şubat günü Cumhuriyet de Milli Birlik Grubu ve işverenlerin komuta konseyinin görüşünü desteklediğini haber yaptı. Nadir Nadi 23 Şubat tarihli başyazısında Yüksek Komuta heyetinin “iyi niyetli çabası” olarak tanımladığı bildirinın Türk Silahlı Kuvvetlerinin “12 Mart muhtırasına karşı yürütölmek istenen doğrudan doğruya ya da dolaylı sataşmalardan rahatsızlık duymakta” olduğunun ifadesidir. Altan Öymen 23 Şubat tarihli yazısında Ecevit’in Komutanların talebini kabul edip kendileriyle görüşmeye gittiğini oysa Demirel’in “Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce bir telkine muhatap olmak istemiyormuş” ifadesiyle bu davete hayır demesini eleştirmiştir. Öymen, komutanların davetinde bir anormallik görmemiş ve Demirel’in sözleriyle ilgili görüşlerini “sanki millete hesap verme durumunda olmak, bu devletin çeşitli sorumluluk mevkiilerindeki kimselerle görüşmeyi yasaklıyormuş gibi... ‘Ben millete hesap veririm’ dedin mi arkadan bu mantığın bağlantısı olarak ‘Öyleyse başka kimseyle görüşmem’ diyebileceksin.” şekline ifade etmiştir. Öymen, Demirel’in Adalet Partisi’nin Cumhurbaşkanı adayını açıklamamasını da şiddetle eleştirmiştir.¹⁴³⁷

Milliyet Gazetesi 22 Şubat 1973 tarihli sayısında bildiriği “Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Bitmesini İstedi” manşetiyle vermiştir. Manşetin yanında da Demirel’in “AP Yalnız Millete Hesap Verir” açıklamasına yer verilmiştir. Abdi İpekçi aynı günkü başyazısında partiler ile Silahlı Kuvvetler arasındaki zıtlaşmanın tehlikelerine dikkat çekerek bunun için bir neden olmadığını, çünkü partiler gibi silahlı kuvvetlerin temsilcilerinin de her fırsatta demokratik rejime inançlarını tekrarladıklarını ve amaçlarının “bu rejimi korumak ve güçlendirmek” olduğunu belirtmiştir. Zıtlaşmadan kasıt, Demirel’in komutanların davetine katılmamış olmasıdır. İpekçi, yazısında koşulların olağanüstünlük taşımadığı bir ülkede parlamenter düzene kumandanlar tarafından yapılacak herhangi bir müdahalenin hoş görölemeyeceğini de belirtmiştir.¹⁴³⁸ 23 Şubat’taki başyazısında İpekçi partilerle kumanda heyeti arasındaki diyalogun önemine dikkat çekerek her iki grup arasında “samimi bir hava içerisinde” görüşmeler yapıldığını, ancak Demirel’in bu görüşmelere katılmayı reddettiği ifade etmiştir. AP liderinin “kendine özgü nedenlerle” komutanların toplantısına katılmamasının tartışılabileceğini belirttikten sonra Sunay’ı Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi arabuluculuk yapmaya davet etmiştir.¹⁴³⁹ İpekçi 24 Şubat tarihli yazısında da zıtlaşmaya dikkat çekmiştir. Abdi İpekçi 28 Şubat tarihli yazısında Demirel’in aksine Ecevit’in yaklaşımının ve komutanlarla görüşmesinin daha sağlıklı olduğunu belirtmiş ve “devletin yönetiminde yetkili ya da etkili kişi (ve) kuruluşlarla bunalımların çözömlenmesini amaçlayan ve bunu Anayasaya uygun biçimde başarmayı öngören ‘müşaverlerde’ bulunmak zararlı değil, yararlıdır” demiştir. Ecevit’in komutanlarla yaptığı “görüşmelerden edindiği izlenim üzerine” Yazar, Demirel ile görüşmek istemesinin Demirel tarafından reddedilmiş olmasını da “Demirel’in yaptığı ikinci hata” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁴⁰

22 Şubat 1973 günü Tercüman Gazetesi, Bildiriği “Yüksek Komuta: Yersiz Yorumlara Son Verilsin” manşetiyle vermiş ve diğer gazetelerde olduğu gibi hemen yanında Demirel’in

¹⁴³⁷ Cumhuriyet, 23.2.1973.

¹⁴³⁸ Milliyet, 22.2.1973.

¹⁴³⁹ Milliyet, 23.2.1973.

¹⁴⁴⁰ Milliyet, 24.2.1973.

“AP'nin Hesap Vereceği Tek Mercî Millettir” açıklamasını koymuştur.¹⁴⁴¹ Kabaklı 23 Şubat tarihli yazısında bildiriği “12 Mart Muhtırası'nın yürürlükte olduğunu yeniden hatırlatmaya lüzum gören bir teşebbüs” ve “Muhtıra II” olarak adlandırmıştır. Kabaklı bildirinin “Liderlerle görüşme sırasında şahıs, zümre, parti ve hükümet icraatı bahse konu edilmemiştir” açıklamasını ön plana çıkartarak bunun belli bir siyasi parti liderine karşı olmadığını, asıl muhatabın “ihtilal maskotluğuna özenmiş bazı maskaralar” olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴²

Hürriyet Gazetesi 22 Şubat 1973 günü bildiriği manşetten “Yüksek Komuta Heyeti Tebliğ Yayınladı-Demirel'e Görüşmelere Katılmadığı İçin Çatıldı” başlığıyla vermiş ve hemen yanına Demirel'in “Hesap Vereceğimiz Tek Mercî Millettir” açıklamasını koymuştur. Haberin devamında bildirinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.¹⁴⁴³ 23 Şubat tarihli gazetenin ilk sayfasında Hürriyet imzasıyla çıkan yazıda üslubun sert olduğu belirtildikten sonra açıklamanın içeriğinin ve gerekçelerinin anlaşılabilirliği, ancak açıklamaya neden böylesine “sert bir hava” verildiğinin anlaşılmadığı belirtilmiştir. Yazıda ayrıca bildirinin Cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine yapılan spekülasyonlarla başlayan tedirginliği arttırdığı ve bildirinin tedirginlikler yüzünden yapacağı tahribatın asıl ulaşılması gereken demokrasi ve özgürlük amacına ve özellikle kamu yararına ters düşeceği ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁴

Cumhurbaşkanı kim olacak suali cevapsız kalmaya devam ederken, bulunan ilk formül, Cevdet Sunay'ın görev süresinin yapılacak bir anayasa değişikliğiyle iki yıl uzatılması olmuştur. Bu formüle en kesin itiraz İnönü'den geldi; Paşa: “Sunay seçilecekti de, ne olacaktı? Daha önce yaptıklarını yenileyecekti” şeklinde çıkış yaptı. Demirel de, 12 Mart'ta cumhurbaşkanının muhtıracılarla olan mesaisini hâlâ içine sindirememiştir ve bu teklife ayak diretti. “Sunay'ın görev süresinin uzatılmasına karşı çıkarken Demirel'in yapmak istediği, Gürler'in Cumhurbaşkanlığına da karşı çıkışının ordu üst kademelerinde duyulmasını sağlamaktır”.¹⁴⁴⁵ Öneri Meclis'te de Senato'da da kabul görmedi. Bu kez CHP tarafından yeni bir öneri getirildi: Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin iki yıl ertelenmesi. Bu da aslında ilk önerinin isim değişikliğiyle tekrarıydı. Son formül, bir isim üzerinde anlaşılmasıydı Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan üzerinde iki parti de anlaşta. Tek bir formalite gerize kalıyordu: Taylan'ın Sunay tarafından kontenjan senatörü yapılması. Görev süresinin uzatılmasına karşı çıkılmasının burukluğunu yaşayan Sunay, bu isteği reddetti. Böylece iyiden iyiye kendisini cumhurbaşkanlığına hazırlayan Muhittin Taylan açısından cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk aşaması bile gerçekleşmemiştir.¹⁴⁴⁶

Sonunda ismi daha önce, Ürgüplü kabinesinin güvenoyu alamayarak düşmesi olayından sonraki başbakan arayışlarında da gündeme gelen, askeri ataşelik tecrübesi de olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanlarından E. Ora. Fahri Sabit Korutürk üzerinde uzlaşmıştır. Zaten hâlihazırda senatör olan Korutürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin 7'nci Cumhurbaşkanı olarak andını içip göreve başlamıştır.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴¹ Tercüman, 22.2.1973.

¹⁴⁴² Tercüman, 23.2.1973.

¹⁴⁴³ Hürriyet, 22.2.1973.

¹⁴⁴⁴ Hürriyet, 23.2.1973.

¹⁴⁴⁵ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971–1973** (Cüneyt Arcayürek Açıkıyor–6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.395.

¹⁴⁴⁶ Mehmed Kemal, **12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence**, İstanbul: Soyut Yayınları, 1974, s.188 vd.

¹⁴⁴⁷ “Başbakan Adayı Olarak Erim, Korutürk ve Üner'in Adları Geçiyor”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972.

Siyasi Partilerdeki Gelişmeler ve 1973 Seçimleri

12 Mart rejiminin parlamentoyu açık tutma siyasetinin iki istisnası vardır. Parlamento açık tutulacaktır lakin ülkenin bölünmez bütünlüğü ve laik rejimini tehdit ettiği iddia edilen iki parti kapatılacaktır. Bu iki partiden biri beklendiği gibi TİP'dir. Anayasa Mahkemesi, TİP'in kapatılma gerekçesinin temelini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlerin yaşadığı ve bu insanların kimliklerinin tanınması gerektiği yönündeki 4. Büyük Kongreye sunulan rapora dayandırmıştı. Kapatılma kararının ardından TİP'in önde gelen yöneticileri genel başkanı başta olmak üzere tutuklandılar.¹⁴⁴⁸

Adalet Partisi

AP'deki ilk çatlamlar ise 1969 yılının başına rastlıyordu. Sözgelimi, Demirel'i partiyi ikiye bölmekle suçlayan Ethem Kılıçoğlu ile Cevat Önder, ihraç istemiyle Yüksek Haysiyet Divanına veriliyorlardı.¹⁴⁴⁹

İçinden güçlü bir kesimin ayrıldığı AP ise, bu bölünmeden arınarak değil, güç kaybederek çıkmıştı. 18 Aralık 1970'de partileşen AP içindeki muhalefetin, eski DP'nin hakiki mümessili olduğu doğrultusundaki iddiası ise 12 Mart duvarına çarpmıştır. DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle de 12 Mart'ın kitlelere kendilerini sıcağı sıcağına tanıttıkları bir dönemde gelmesinin, partilerinin gelişip, serpilmesini önlediği görüşündedir.¹⁴⁵⁰ Bozbeyle, partilerinin sonraki seçimlerde siyasi hayattan silinmesini ise şöyle açıklamaktadır:

İşte, gerek Süleyman Demirel gerek Sayın Ecevit çok haklı, çok yerinde bir propaganda buldular, çok yerinde, dediler ki halka: “Sayın vatandaşlarım, siz bizden hizmet bekliyorsanız bizim reyimizi bölmeyin. Bakın, bizim reyimizi bölerseniz koalisyonlar ortaya çıkıyor. Koalisyonlar da şimdiye kadar hiç hizmet yapamadık. Onun için, bizim reyimizi lütfen bölmeyin.” Bu çok makul, çok akıllıca bir propagandaydı. Bunu hem Ecevit yaptı hem Demirel yaptı. Yapınca, Ecevit'ten bölünmüş gibi görünen, Güven Partisi 3 mebusa düştü, Adalet Partisinden bölünmüş gibi olan biz 1 mebusa düştük, Selamet Partisi de 48'den 15'e düştü yani gerekçe çok doğrudu, ikna edici bir gerekçeydi. Sonucu ondan oldu.¹⁴⁵¹

Öte yandan, MNP'nin ve ardından MSP'nin kuruluşu da AP'nin oy kitesinden önemli bir miktarı alıp götürmüştür. Türk sağı olabildiğince bölünmüş durumdadır; solda TİP kapatılmış, TBP ise CHP'ye alternatif olabilecek güçte değildi. Oysa AP ve genel olarak sağ, MSP, MHP, DP, CP, MGP gibi altı partinin mücadele alanı haline gelmiştir. AP içindeki parçalanma; sağın iki etkin partisi olan MSP ve MHP'nin önceleri AP içinde temsil edilen eğilimlerin sözcülüğünü ele alması; Ecevit rüzgârını arkasına alan CHP'nin yükselişe geçmesine sebep olmaktadır. Ecevit'in halk kitlelerine verdiği ana mesaj, parlamentonun

¹⁴⁴⁸ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, s.342–343.

¹⁴⁴⁹ “Önder ve Kılıçoğlu, Savunmalarını Yazılı Olarak Verdiler: Demirel, AP'yi ikiye ayırmıştır”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

¹⁴⁵⁰ Ferruh Bozbeyle, **Alaca Siyaset** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2000, s.105.

¹⁴⁵¹ Ferruh Bozbeyle'nin 31.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 14.03–15.26].

milletten on yıl geri olduğuydu. 12 Mart'ta açıkça Anayasanın Türk halkı için lüks olduğunu söyleyenlere nazire yaparçasına sarf edilen bu cümle çok büyük yankı bulmuştur.¹⁴⁵²

Cumhuriyet Halk Partisi

Asıl büyük gelişme ise CHP'deki lider değişimiydi. 12 Mart'ın ardından genel sekreterlikten istifa eden Ecevit'in parti içi iktidar mücadelesi sürüyordu.¹⁴⁵³ İnönü tüm gücünü harcamasına rağmen yapılacak olağanüstü kurultay divanının feshini talep etmemesinin kabul görmemesi üzerine önce genel başkanlıktan istifa etmiştir. Bir müddet sonra partisinden de istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı'nın Senato'ya üye olma hakkını kullanarak aktif siyasetten bir anlamda çekilmiştir. Oysa Ecevit, kendisine karşı yöneltilen genel başkanlık ihtarası suçlamalarına karşı 8 Şubat 1972'de CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada şu ilginç cümleleri sarf etmişti: “Benim Genel Başkanım Sayın İnönü'dür. Bana ne kadar ağır ithamlarda bulunursa bulunsun, İnönü'nün karşısında ne kendimi ne de bir başkasını, Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı olarak hayal bile edemem”.¹⁴⁵⁴ Buna rağmen üç ay sonra, 14 Mayıs 1972'de, Ecevit CHP'nin yeni Genel Başkanıdır.¹⁴⁵⁵

1973 seçimleri, Türk siyasetinde taşları yerinden oynatan bir seçimdi. CHP, genel başkanlık koltuğuna İnönü yerine Bülent Ecevit'i getirmiştir. Altmışlı yıllar, CHP'nin ideolojik dönüşüm yaşadığı yıllardır. Bu süreç, büyük bir toplumsal hareketliliğin yaşandığı, şehirlere gelen yeni nüfusun varoşlara yerleşerek yeni tip toplumsallaşma özellikleri gösterdiği yılları kapsıyordu. Şehirlere gelen yeni kitle açısından, kır hayatıyla karşılaştırıldığında, şehir hayatı müreffeh bir döneme geçiş anlamına geliyordu.¹⁴⁵⁶ Genel olarak bu yeni kitlenin, Demokrat Parti'nin Anadolu aksanıyla telaffuzundan müphem Demirkırat ismiyle efsaneleştirdiği hatırasına ve partinin varislerine karşı duyduğu sempati, artarak devam etmektedir. Ülkenin 1965–1969 yılları arasında kalkınmada kaydettiği ivme, bu kesimlerin toplumsal pastadan aldıkları payı da nispeten arttırmıştı. Altmışlı yıllarda partinin yeni ideolojik istikametine ismini veren ortanın solu, hareketinin tüm çekiciliğine rağmen bir türlü CHP oylarına yansımaya karşısında partinin ideologlarından biri olan Ecevit, bir taraftan ortanın solunun manasını açıklamakta, diğer taraftan da üst üste AP karşısında uğranılan seçim hezimetleri karşısında yılmaya meyilli partililere moral aşılama çalışmaktadır. AP oylarının oransal büyüklüğüne rağmen, tıpkı DP gibi erimeye yüz tuttuğu savını ileri sürmektedir.¹⁴⁵⁷

Aslında, parti genel sekreterliğinden 12 Mart Muhtırası'nın, ortanın solu hareketine, dolayısıyla kendisine karşı yapıldığı iddiasıyla istifa eden Ecevit ise Merkez Yönetim Kuruluyla birlikte istifa gerekçesini açıklarken şunları söylüyordu: “Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilmeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına

¹⁴⁵² Melih Cevdet Anday, “*Hakaret*”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1974, Mehmet Öksüz, *Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit* (Çağdaş Bir Lider, Çağdışı Bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları, 1974, ss.74–75 (içinde).

¹⁴⁵³ Ecevit'in istifasıyla boşalan CHP Genel Sekreterliğine Şeref Bakışık getiriliyordu, bkz. *Hürriyet*, 24 Mart 1971.

¹⁴⁵⁴ Bülent Ecevit, *Perdeyi Kaldırıyorum*, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, 1972 (?), s.31.

¹⁴⁵⁵ “Ecevit 826 oyla Genel Başkan seçildi”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1972.

¹⁴⁵⁶ “*Türk Toplumunda Yapısal Değişme*”, Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, içinde İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, ss.327–341.

¹⁴⁵⁷ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974 (1968), s.85.

çıkılarak yenilgimiz sağlanmışır”.¹⁴⁵⁸ Komutanların müdahalesini Yunanistan modeline benzeten Ecevit: “Hareket, hükümetten daha çok, Ortanın Solu’na karşı” diyordu.

Ecevit’in bu açıklamasına karşı İnönü: bu gerekçeyi inandırıcı bulmayarak ortanın solu politikasını Ecevit yokken ilan ettiğini, Ecevit’in bu politikayı kendisine mal etmesini ve muhtıranın asıl bu politikaya verilmesini abartılı bir yorum olarak gördüğünü söylemektedir.¹⁴⁵⁹ Seçmen nezdinde, İnönü gibi bir lideri deviren, muhtıracılara Demirel’in gösterdiği tavrın aksine adeta kafa tutan bir Ecevit vardır.

1973 Seçimleri öncesinde, CHP, en büyük rakibi olan AP’ye göre, daha dingin ve derli toplu duruyordu. AP’dekinin aksine kendisinde yaşanan ayrılıklar partiyi eski görüntüsünden arındırmış; daha da güçlendirmiştir. Bu kesimlerin ayrılığı CHP’nin halkın partisi olduğu yönündeki iddiasına inandırıcılık katmaktadır.

Millî Selamet Partisi

Kapatılan diğer parti *Necmettin Erbakan’ın Millî Nizam Partisi*di;¹⁴⁶⁰ partinin kapatılma gerekçesi ise laikliğe aykırı faaliyet yürütmesine dayandırılıyordu. *Süleyman Arif Emre*, partinin kapatılmasına ilişkin olarak şu tespitte bulunmaktadır:

İsrail’in lehinedir çünkü böyle bir Hükümetin Türkiye’de bulunması, İsrail’in, komünist Rusya’ya karşı önüne set çeken bir Seddi Çin görevini yapar ama Erbakan her konuşmasında: “Siyonizm nedir, masonlar nasıl Siyonistlerin yan kuruluşudur, nasıl... Ve diğer kuvvetler de onların yan kuruluşudur?” hep bu konuyu işliyor. Hoca’nın bu konuyu bilhassa ön plana almış olmasının sebebi de Demirel’in gerçek fikrî yapısını ortaya koymak ama onlar –Siyonist liderler-kızmış, güvenmişler “şayet bu propagandanadan vazgeçmez iseniz partinizi kapatıracağız.” Biz de tabii, vazgeçmedik, birkaç hafta sonra parti kapatıldı, 12 Mart askeri müdahalesinden bir hafta önce, kapatma davası açıldı daha doğrusu. Evet, Siyonistler öyle söylemişti. O zaman ki Başsavcı Hikmet Gündüz, bizim tespitimize göre o da masondu, hemen bir kapatma davası açtı.¹⁴⁶¹

Kimilerine göre söz konusu partinin kapatılma kararı doğru ancak kapsamı dar tutulmuştu. Laikliğe aykırı davranışlar içinde bulunan tek parti sanki MNP miydi?¹⁴⁶² MNP’nin kapatılmasına rağmen TİP’in aksine hiçbir yöneticisi hakkında ceza davası açılmamıştır. Parti lideri Erbakan İsviçre’ye gitmiş; 1973’e gelinirken Erbakan’ın Türkiye’ye yeni bir parti kurmak üzere bizzat iki orgeneral, Muhsin Batur ve Turgut Sunalp, tarafından davet edildiği iddia edilmektedir. Hatta sırf bu lütuftan ötürü 1980 yılının tıkanan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, kimilerince Millî Selamet Partili’lerin Batur’a oy vermeleri de buna bağlanmaktadır. Burada hedeflenenin 1965 ve 1969 seçimlerinde AP’de toplanan mukaddesatçı oyların açıkta kalıp yeniden bu partiye dönmesini engellemek olduğu söylenmektedir. Hedeflenenin, kurulacak yeni bir İslâmcı parti eliyle AP oylarındaki

¹⁴⁵⁸ *Milliyet*, 22 Mart 1971.

¹⁴⁵⁹ “*Ecevit Mübalâğa Etti*”, *Milliyet*, 22 Mart 1971.

¹⁴⁶⁰ “Laikliğe aykırı tutumu nedeniyle MNP kapatıldı”, *Aksam*, 22 Mayıs 1971.

¹⁴⁶¹ Süleyman Arif Emre’nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı* [Saat: 12.00–?].

¹⁴⁶² Nadir Nadi, “*Bir Parti Kapatıldı*”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1971.

bölünmenin devamını sağlamak olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁶³ Süleyman Arif Emre, bu doğrultuda kendisine yöneltilen soruya şu cevabı vermiştir:

Hayır, tamamen bizi şey etmek için uydurulmuş bir propagandadır bizim siyasi rakiplerimiz tarafından. (Erbakan) İsviçre'deydi. 110 kilo, şişmanlamıştı. Millî Nizam kapandı diye kalp spazmı geçirdi. İsviçre'de şişmanlığı şey eden rehabilitasyon merkezi varmış, oraya gönderdiler. Hoca döndüğü zaman 80 kiloydu. Hatta tammadık biz de...¹⁴⁶⁴

Diğer Partilerin Durumu

1971 yılına gelindiğinde geçmişin önemli partileri olan YTP, MP büyük ölçüde varlıklarının sonuna yaklaşmışlardır. İşte bu süreçte GP bu partilerle birleşerek daha büyük bir oy tabanına seslenme gereği hissetmiştir. GP bu birleşmeyi “Milliyetçi Cephe” adıyla anmıştır. GP, Milliyetçi Cephe'nin olabilmesi için 17 Ocak 1971 tarihinde olağanüstü kongresini toplantıya çağırmıştır. GP Olağanüstü Büyük Kongresi'nin verdiği yetkiye dayanılarak ve Milliyetçi Cephe kuruluşunun gerçekleşmiş olması sebebiyle GP'nin bundan böyle “Millî Güven Partisi” (MGP) adı altında çalışmalarına devam etmesi oy birliği ile kararlaştırılmıştır.¹⁴⁶⁵

3-4 Mart 1973'te düzenlenen MGP kongresinde CP ile birleşme kararı alınmıştır. Birleşmeye MGP'den 16 milletvekili, 11 senatör CP'den 11 milletvekili 4 senatör, Bağımsız Halkçılar Grubu'ndan 17 milletvekili ve 5 senatör katılmıştır.¹⁴⁶⁶ Bu kurultaydan sonra partinin ismi de Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) olarak değiştirilmiştir.

1971 Muhtırası'nın önemli bir sonucu da iki partinin kapatılmasıdır.1970'de kurulan MNP bir yıldan biraz fazla yaşayabilmiş; 5 Mart 1971'de 'lâikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü' gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından kendisine dava açılan MNP, 20 Mayıs 1971'de 'lâik devlet MNP yöneticileri hakkında herhangi bir ceza davası açılmamıştır'.¹⁴⁶⁷ MNP kapatılınca Erbakan İsviçre'ye gitmiş ve bir süre orada kalmıştır.

TİP ise Anayasa Mahkemesince "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesine karşıt davrandığı" gerekçesiyle temelli kapatılmıştır. Ayrıca partinin zaten tutuklu bulunan önderi Behice Boran ve yönetim kadroları Ankara 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce komünistlik propagandası ve bölücülük yaptıkları gerekçesiyle altı yıl ile on beş yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Davanın duruşmasına 19 Ağustos 1971'de başlanmış, hükümler 26 Nisan 1973'te kesinleşmiştir.¹⁴⁶⁸

1970'li yıllarda iki partili sistem sona ererken, bu dönem küçük partilerin altın çağlarını yaşadıkları ve siyasetin kaderini ellerinde tuttukları bir dönem olmuştur. Toplumun hızla kamplara bölündüğü ve sokak çatışmalarının yükseldiği 70'lerin ikinci yarısında MHP daha operasyonel bir karaktere bürünmüş ve özellikle mezhep farklılıklarının yoğun yaşandığı

¹⁴⁶³ Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Ankara: Başak Yayınları, 1994, ss.140–141.

¹⁴⁶⁴ Süleyman Arif Emre'nin 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 12.00–?].

¹⁴⁶⁵ **Milliyet**, 30.1.1971, s.1.

¹⁴⁶⁶ **Cumhuriyet**, 5.3.1973, s.1.

¹⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 21.5.1971, s.1.

¹⁴⁶⁸ **Milliyet**, 23.4.1973, s.1.

illerde oylarını belirgin bir biçimde ve kısa sürede artırmıştır. Komünizmle mücadelede kendisini devletin yanında konumlayan Türkeş, bu dönemde gençlik teşkilatıyla sokağa kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru dönemde ülkücüler sokağa inmiş ve kendilerini devletle özdeşleştirerek, komünizme karşı mücadelenin ön saflarında yer almaya başlamışlardır. Bu tutum, Milliyetçi Hareketin her geçen gün toplumcu milliyetçilikten uzaklaşmasına ve devletçi bir karaktere bürünmesine neden olmuştur. Hareket özleştirisini ancak 1980 darbesi sonrası yapabilmiş ve daha rafine bir hüviyet kazanmıştır.

1973 Seçimlerinin Ortaya Koyduğu Siyasi Tablo

1971 Muhtırası sonrası en çok merak edilen konulardan biri, yeni seçimlerde parlamentonun nasıl şekilleneceğidir. Bu dönemde yoğun propagandalar yapılmış ve seçim sürecinde partiler yayınladıkları seçim bildirileriyle hedeflerini sıralamışlardır. CHP'nin seçim bildirgesi “Ak Günlere” kitap halinde basılmıştır. Bildirgede ülkenin sağa doğru kayması, pahalılığının kasıtlı oluşturulduğu düşüncesi, ekonomi ve demokrasideki 12 Mart'tan sonraki yozlaşma, özgürlüklerin kısıtlanması, huzur ve asayiş politikası gibi konular ele alınmıştır.¹⁴⁶⁹

AP'nin seçim sloganları ise şöyledir: “Halkın derdini halktan olanlar anlar”, “Demokrasinin bayrağı AP”, “Dirlik-düzenlik-kalkınma”, “İşsizliğe-cahilliğe-çaresizliğe paydos”, “Sıcak aşdertsiz baş-mutlu yurttaş hedefimizdir”, “Birlik kuvvettir, AP' de birleşelim”.¹⁴⁷⁰

MSP beyannamesine bakıldığında bu partinin de MHP gibi “başkanlık sistemi”ni savunduğu görülmüştür. Senato'nun kaldırılması, milletvekili sayısının 300'e indirilmesi, önemli meselelerin çözümü için referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü gibi usullerin getirilmesi, ceza davalarında jüri sistemini getirmek MSP'nin 1973 beyannamesinde savunduğu başlıca görüşler arasında yer almıştır.¹⁴⁷¹ Burada en dikkat çekici konu, Senato'nun kalkması yönündeki isteklerdir. Bu istek önceleri AP tarafından seslendirilmiştir. Bu duruma yol açan en büyük etkenlerin başında Senato içerisindeki MBG üyelerinden duyulan rahatsızlık gelmiştir.

14 Ekim 1973 Seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak 185, AP: 149, MSP: 48, DP: 45, CGP:13, MHP:3, TBP:1 ve Bağımsızlar: 6 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir. Barajsız d'Hont Sisteminin uygulandığı 1973 seçimleri sonucunda hiçbir parti hükümet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Hiçbir partinin iktidar olabilecek oyu alamadığı 1973 Seçimleri kamuoyunda Ecevit'in kişisel başarısı olarak değerlendirilirken, CHP geçerli oyların % 33,3'ünü alarak en güçlü parti konumuna gelmiştir.¹⁴⁷² Böylece CHP'nin 1960'lardan beri devam eden oy kaybı bu seçimlerle birlikte son bulmuştur. CHP'den sonra en büyük sürprizi MSP göstermiştir. DP'yi geride bırakan MSP üçüncü sırada yer almış ve seçim sonrası hükümet kurma arayışlarında kilit parti haline gelmiştir.¹⁴⁷³ 1973 seçimleriyle birlikte 1950'lerden beri süregelen DP-AP üstünlüğüne bir anlamda son verilirken AP'nin oyları 1969 Seçimlerine göre % 46,5'ten % 29,8'e düşmüştür. İlk defa seçimlere katılan MSP ve DP'de % 12 civarında oy alarak seçimlerde başarılı olurken MP önceki seçimlerde % 3,2 olan oyunu neredeyse tamamen kaybetmiş ve % 0,6'lık oy oranını ile hiç milletvekili çıkaramamıştır. MHP aldığı % 3,4'lük oy oranı ile milletvekili sayısını üçte bir

¹⁴⁶⁹ Çavdar, a.g.e., s.227-231

¹⁴⁷⁰ Milliyet, 11.9.1973, s.1.

¹⁴⁷¹1471 MSP, 1973 Seçim Beyannamesi, Ankara, 1973, s.18-24.

¹⁴⁷² DİE, 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları, 1974, s.6-7.

¹⁴⁷³ Cumhuriyet, 15.9.1973, s.1.

oranın da arttırırken TBP ise %1,1 ile yalnızca Genel Başkanı'nı Meclis'e gönderebilmiştir. GP'nin ise 1969 seçimlerinde % 6,6 olan oy yüzdesi son seçimlerde % 5,5'e düşmekle beraber fazla bir kayba uğramamış ve 13 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır.

Seçim sonuçlarını değerlendiren Demirel'e göre:

Hiçbir parti iktidar olmamıştır. Az alan çok alan olmuştur ama iktidar çizgisinden her parti bir hayli geride kalmıştır. Seçimin neticesi ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin dağılışı nazarı itibara alındığında Türkiye'de istikrarın nasıl sağlanacağı sorulunu cevaplamak oldukça güçtür. Bununla beraber, meşru zeminlerin ve meşru yolların açık tutulması bizi çaresizlikten kurtaracaktır. Zira meşruyet içerisinde çare tükenmezdir...¹⁴⁷⁴

14 Ekim 1973'te yapılan seçimin neticeleri alınmaya başlandığında, *CHP* sandıktan birinci parti olarak çıkıyordu. Gerçi rakibiyle arasında büyük bir oy farkı yoktu; ancak yine de *CHP* tarihi açısından alınan sonuç göz kamaştırıcıydı. Çünkü parti, olağan hiçbir dönemde birinci parti olamamıştır. 1977'de bir kez daha tekrarlanacak olan bu başarı çok önemlidir.

1973 Yılı Genel Seçim Sonuçları

PARTİ	LİDER	ALDIĞI OY (%)	MİLLETVEKİLİ
CHP	Bülent Ecevit	33,29	185
AP	Süleyman Demirel	29,82	149
DP	Feruh Bozbeyli	11,89	45
MSP	Necmettin Erbakan	11,80	48
CGP	Turhan Feyzioğlu	5,26	13
MHP	Alparslan Türkeş	3,38	3
TBP	Mustafa Timisi	1,14	1
MP	Cemal Tural	0,58	0
Bağımsızlar		2,80	6

Kaynak: http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=67 (Erişim: 08.10.2012)

Seçime katılma oranının çok yüksek olduğu gözleniyordu. *CHP*'nin başarısındaki en büyük etkenin DP ile *MSP*'nin, *AP*'nin oylarını bölmesi olarak gösterilmekte; *CHP*'nin sürpriz yaptığı manşetlere taşınmaktadır. Demirel sandıklar açıldıktan sonra “Bu gece beni unuttun” diyordu. Barajsız d'Hont sisteminin tatbik edildiği seçimlerden sonra ortaya çıkan manzara yeni bir koalisyon hükümetinin habercisiydi ancak süreç çok ilginç bir şekilde gelişti ve sürpriz bir koalisyon hükümeti kuruldu.¹⁴⁷⁵ 1973 seçimleri Türkiye'de 12 Mart askeri vesayetinin sonu anlamına gelmektedir. Sonraki zamanlarda askerin siyasal kurumlar üzerindeki etkisinin sürdüğü gözlemlenecektir.

1973-1977 Yıllarında Hükümetler

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti

1973 seçimleri sonrası Türkiye'de 100 gün boyunca hükümet kurulamamıştır. Önce Ecevit, sonra Demirel, daha sonra Naim Talu ve yeniden Ecevit'e verilen hükümeti kurma yetkisi 24 Ocak 1974'de *CHP*-*MSP* arasında yapılan görüşmeler sonucu varılan anlaşmasıyla son bulmuştur. Bu görüşmeler esnasında, ölüm cezasına mahkûm edilmiş olanların 30, ömür

¹⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 1.11.1973, s.1.

¹⁴⁷⁵ “*CHP sürpriz yaptı*”, *Hürriyet*, 15 Ekim 1973.

boyu hapse mahkûm edilmiş olanların cezalarının ise 20 yıla indirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır; fakat fikir suçluları üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Üniversitelere idari ve mali özerklik verilmesi, sanayi yatırımlarında Anadolu'ya öncelik verilmesi, nüfus kontrolü, din eğitimi, toprak reformu uygulamalarının başkanlar düzeyinde ele alınması, hızlı ve ucuz vergi sistemi gibi konular da uzlaşmaya varılan diğer konular arasındadırlar. 24 Ocak'ta hazırlanan protokolün imzalanmasının ardından hükümet de açıklanmıştır.¹⁴⁷⁶

Bu dönemde CHP-MSP ortaklığının olabirliği hakkında geniş tartışmalar yapılmıştır. Koalisyonun dayanağının bireyin temel özgürlüklerine duyulan inanç, maden yataklarının ve petrolün devletleştirilmesiyle büyük kapitalistlerin gücünü kırmak olduğu ileri sürülmüştür. Ancak iki siyasi parti arasında, toplum anlayışı ve izlenen politikalar bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Koalisyonun temelini toplumsal görüşlerin benzerliğinden çok yapılan siyasi hesaplar oluşturmuştur. Koalisyon protokolü "demokrasi" sorununa ciddi bir şekilde eğilmeyi hedefleyen ilk programdır.¹⁴⁷⁷

Hükümet programında; genel af çıkarılması, orman suçlarının affı, siyasal hakların iadesi, işsizlik sigortasının gerçekleştirilmesi, işçilerin kıdem tazminatının arttırılması, kadınların 20 yılda emekli olmaları, seçim mevzuatında değişiklik yapılması yer almıştır. Ayrıca 18 yaşını bitiren ve öğrenci olmayanlarla, yurt dışında çalışanlara oy hakkı tanınması, imam hatip okullarının yeniden açılması, vekil imamların asil kadroya geçirilmesi, eğitim politikasına yeniden yön verilmesi, okullara milli ahlak dersi konulması, 1973 sonuna kadar yaptırılmış olan gecekonduların meşrulaştırılması, vergi sisteminde ıslahat yapılması, asgari geçim indiriminin arttırılması, sosyal adaletin sağlanması gibi çarpıcı konu başlıkları vardır.¹⁴⁷⁸

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel koalisyon hakkında:

“Koalisyonu teşkil eden iki parti geçerli oyların %45’ini almıştır. Millet Meclisi’nde Meclis Başkanı dahil 233 üye vardır. İki parti dışında ise 216 milletvekili mevcuttur. Türkiye parlamentosu çift meclise dayanır. Her meclisin ağırlığı vardır. Güvenoyu, Millet Meclisi’nde verilmesine rağmen, yasa ve denetleme faaliyetlerinde ve TBMM faaliyetlerinde, Cumhuriyet Senatosu’nun önemli bir yeri vardır. Senatoda da çoğunluğa AP sahiptir. Koalisyon partilerinin üye sayısı 48 iken, AP’nin tek başına üye sayısı 80’dir. AP’nin ana muhalefet görevini yaparken, memleket yararına bulmadığı icraatın karşısına çıkmakta önemli bir ağırlığı olduğunu kimse inkar edemez...” demiş ve Senatodaki üstünlüğün AP’nin elinde olmasının önemine vurgu yapmıştır.¹⁴⁷⁹ Bu ise yönetimdeki çift başlılığın oluşturduğu olumsuzluklardan birisi olarak göze çarpmaktadır.

Bu hükümet döneminde yaşanan en önemli olay “Kıbrıs Sorunu”nun yeniden ülke gündemine birinci sıraya oturmasıdır. 1974 yazında Türk ordusu Kıbrıs’a çıkarma yapmış; bu Ecevit’in cesaret ve vatanseverliğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Onun "Kıbrıs sorununa kendinden önce hiçbir Başbakanın hayal bile edemediği radikal bir çözüm bulduğu" düşünülmüştür. Durumun bu şekilde değerlendirilmesi, 1974 sonlarında CHP desteğinin en üst noktaya ulaşmasına neden olmuştur Özellikle muhalifliğiyle ön plana çıkan

¹⁴⁷⁶ *Milliyet*, 25.01.1974, s.1.

¹⁴⁷⁷ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.441.

¹⁴⁷⁸ 1973-1977 dönemi Hükümetler ve Meclis faaliyetleri ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz., H. Emre Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973-1977), Yasama**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012; H. Emre Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM XV. Dönem (1973-1977), Denetim**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. 2012.

¹⁴⁷⁹ *Milliyet*, 29.1.1974, s.1.

MBG üyeleri bile hükümete destek vermişler, MBG üyesi Suphi Karaman, Erbakan ve heyetine bu süreçte müşavirlik etmiştir.¹⁴⁸⁰

Kıbrıs krizi sona erdiğinde, ise bu koalisyonun biteceği anlaşılmıştır. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulmuş olan CHP-MSP Koalisyonu 17 Kasım 1974 tarihine kadar sekiz ay gibi (aslında Ecevit Eylül ayında istifasını sunmuştur; fakat yeni bir hükümet kurulana kadar iktidarda kalmışlardır. Bu bağlamda aktif anlamda 8 ay, resmen 10 ay varlık gösterilmiştir) kısa bir süre varlık gösterebilmiş ve sonrasında koalisyon sona ermek durumunda kalmıştır. Parti programları arasındaki uyuşmazlıkların aşılabilmesi, Genel Af Yasası'nda çıkan anlaşmazlıklar, Kıbrıs Barış Harekâtı gibi çeşitli nedenlerin sonucunda mevcut birliktelik bozulmuştur. Bu birlikteliğin sekiz ay devam edebilmesi bile uzun süredir; çünkü birlikteliğin ilk günlerinde uyuşmazlıklar baş göstermiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yol açtığı gelişmeler sayesinde devam eden birliktelikte, MSP'nin genel af konusunda koalisyonunun kurulma aşamasındaki tavrı ile koalisyon kurulduktan sonraki tavrı arasındaki değişiklik, CHP açısından koalisyonun devam edebileceğine dair olan inancın yitirmesine sebep olmuştur.¹⁴⁸¹

Bu dönemde yaşanan diğer kriz ise “Petrol Krizi”dir. Yeni Hükümeti ve 12 Eylül'e gidiş sürecinde Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen olayların başında bu kriz gelmektedir. Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşlarının yeniden başlamış ve petrol ihraç eden Arap ülkelerinin girişimiyle ham petrol fiyatı 2,5 dolar iken, 24 Aralık 1973'te 11,6 dolara yükselmiştir. Dünya ekonomisinin dengelerini alt üst etmiş olan “petrol şoku” petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin dış ticaret açığının üç misli artmasına neden olmuştur. Hükümet petrol krizinin yıkıcı etkileri aşmaya çalışırken, bahsi geçen 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı başlamıştır. İçten ve dıştan kaynaklanan olumsuz koşullara bağlı olarak ekonomik dengeler hızla bozulurken, ülkenin kaderini belirleyecek iki siyasi lider, Demirel ve Ecevit'in kamuoyu önünde ülke dikkate almayan, daha çok politik mülahazalarda buldukları dikkat çekmiştir.¹⁴⁸²

Ecevit, ya erken seçime gitmeyi ya da DP ile bir koalisyon oluşturmayı umarak MSP ile ortaklığını sona erdirmiştir. Ancak plan başarısızlığa uğramıştır. Çünkü sağ kanat partileri Demirel'in liderliğinde, MC Hükümeti adı altında bir koalisyon oluşturmuşlardır.¹⁴⁸³

Sadi İrmak Hükümeti

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin bitmesinden sonra bir hükümet bunalımı doğmuş, görevlendirilen hiçbir siyasetçi hükümet kurmayı başaramamıştır. Hükümet kurma çalışmalarının sıkıntıya girdiği bu süreçte yeniden 12 Mart Muhtırası sonrasında olduğu gibi bağımsız Başbakan formülü gündeme gelmiş ve Kontenjan Senatörü Sadi İrmak, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Korutürk buna gerekçe olarak şu sözleri söylemiştir:

“Türkiye'nin içte ve dışta son derece ciddi sorunları vardır. Türkiye bu durumda, Meclis müzakeresinden yoksun, uyuşmazlığa düşmüş, müstafi bir hükümetin eline bırakılamaz. Hükümet kurma gerekçesinin anlaşılacağı bu aşamada; Meclis, kanun görüşemez; kanun yapamaz durumundadır. Türkiye'nin kaderini müstafi hükümetin taşımasını zorlamak

¹⁴⁸⁰ Karavelioğlu, a.g.e., s.265.

¹⁴⁸¹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.243

¹⁴⁸² Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2004**, 7. Bs Ankara, İmaj Yayınevi, 2004, s.188-189.

¹⁴⁸³ Ayşe Güneş Ayata, **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s.93.

imkânsızdır. Demokratik kurallar içinde hükümeti kurmak, Meclisi icraya çağırarak görevimdir.”¹⁴⁸⁴

Sadi Irmak yaptığı çalışmalar sonunda bağımsızlardan ve CGP’li parlamenterlerden oluşan bir hükümet oluşturmuştur. Sadi Irmak Hükümeti’nde; 11’i parlamentodan 15’i dışarıdan 26 bakan yer almıştır. Bu hükümet 12 Mart sonrası kurulan teknokratlar hükümetlerinin devamı niteliğindedir.

Hükümet kurulmuştur ancak hem Ecevit hem Demirel erken seçim istemişlerdir. Demirel güvenoyu verenlerin hükümetten sorumlu olacaklarını ifade ederken, Ecevit kurulan hükümetin kuruluş şeklinin normal demokratik kurallara uymadığını belirtmiştir.¹⁴⁸⁵ Bu durumda kurulan hükümet Türk siyasi literatüründe sık kullanılan ifadeyle “ölü doğmuş” bir hükümettir.

Yeni hükümete tek destek Meclis içinde en küçük gruba sahip CGP’den gelmiştir. CGP’nin tüm çalışmalarına karşın Sadi Irmak Hükümeti 29 Kasım 1974 tarihinde TBMM’de 378 parlamenterin katıldığı güven oylamasında 17 beyaz oya karşılık 358 kırmızı oyla güvensizlik oyu almıştır. Sadi Irmak Hükümeti’nin almış olduğu 17 beyaz oyun tamamı CGP’li milletvekillerince verilmiştir.¹⁴⁸⁶ Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamamasına rağmen yeni hükümet kurulamaması yüzünden 31 Mart 1975 tarihine kadar devam etmiştir.

AP-MSP-MHP-CGP I. Milliyetçi Cepbe Hükümeti

Sadi Irmak Hükümeti iş başındayken hükümet arayışları sürmüş, bu süreç yaklaşık bir yıl süren bir karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk’ün de dediği gibi “artık halk siyasi çekişmelerden bezmiştir.”¹⁴⁸⁷ Bu kez hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel’e verilmiştir. Bu sırada partiler arası transferler de başlamıştır. CGP’li İlhami Sancar CHP’ye girerken bağımsız Senatör Hikmet Yurtsever ise AP’ye geçmiştir.¹⁴⁸⁸ İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy, Sadettin Bilgiç ve 8 arkadaşının DP Genel Merkezine yolladıkları istifa mektubu dönemin siyaset iklimini yansıtmaktadır:

Hür demokratik rejimlerde hiçbir şeyin şahsa ve inatlaşmış şartlara bağlı kalmaması gerekir. İçinde bulunduğumuz şartlar, uzlaşma ve bağdaşmayı zaruri kılmaktadır. Türkiye komünizmin çok yönlü tehdidi altındadır. Çok yönlü tehdit içindedir. Son zamanlarda meydana gelen olaylar, Türkiye devletini ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olma esnasından ayırma istidadı göstermektedir. Bu şartlar muvacehesinde bizler, CHP dışında ve seçilmiş partili bir parlamento üyesinin başkanlığında kurulacak hükümeti oylarımızla destekleyeceğimizi, bu darboğazdan geçebilmenin şartı olarak aziz milletimizin ıttıllarına saygılarımızla sunuyoruz. Bu sebeplerle, hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadıyla, DP’den ayrılma zaruretinin doğmuş olduğunu arz ediyoruz.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸⁴ *Milliyet*, 13.11.1974, s.10

¹⁴⁸⁵ *Milliyet*, 21.11.1974, s.1.

¹⁴⁸⁶ *Cumhuriyet*, 30.11.1974, s.1.

¹⁴⁸⁷ *Cumhuriyet*, 2.4.1975, s.1.

¹⁴⁸⁸ *Cumhuriyet*, 8.4.1975, s.1.

¹⁴⁸⁹ Bilgiç, a.g.e., s.244-245.

Bu dönemde 1975 Senato seçimlerinde düzenlenen seçim kampanyası ise birçok şiddet olayının da sahnelenmesine neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi Bülent Ecevit ve CHP konvoyuna yönelik Gerede’de yapılan silahlı saldırı olmuştur. Olaya AP milletvekili Ahmet Çakmak’ın da karıştığı iddia edilmiş ve siyasi gerginlik bir anda tırmanmıştır.¹⁴⁹⁰

Bunun üzerine CHP tarafından Taksim’de düzenlenen Demokrasi ve Özgürlük Mitingi’ne o güne kadar az görülen bir kitle katılmış ve Ecevit çıkan olaylara karşı “Demokrasiyi sokakta bulmadık, sokağa bırakmayız!” diyerek gerginliğe prim vermeyeceklerine işaret etmiştir.¹⁴⁹¹Kamuoyunda I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti olarak tanımlanan, IV. Demirel Hükümeti 31 Mart 1975 tarihinde Meclisten güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Bu hükümet 21 Haziran 1977’ye kadar görevini sürdürmüştür. Bu süreç içinde yaşanan en önemli gelişme toplumsal gerginliğin yeniden tırmanışa geçmesidir. Bunun yanında DGM’lerin açılmak istenmesi, sendikal eylemlerin artması, 1 Mayıs 1977’de Taksim’de işçilerin öldürülmesi gibi olaylar bu döneme damgasını vurmuştur.¹⁴⁹²

¹⁴⁹⁰ *Milliyet*, 22.6.1975, s.1.

¹⁴⁹¹ *Milliyet*, 29.6.1975, s.1.

¹⁴⁹² Çavdar, *a.g.e.*, 244-246.

Değerlendirme ve Sonuç

Cumhuriyet tarihinin ikinci askeri müdahalesi 12 Mart 1971’de bir muhtıra verilerek yapıldı. Aslında Muhtıra, 9 Mart’ta uygulamaya konulması planlanan sol darbeyi rehabilite etme hamlesi olarak görülmektedir. Muhtıradan tam üç gün sonra ordu içindeki tasfiyeler, bir yıl sonra Bomba Davası olarak adlandırılan tevkifat sonrası yapılan duruşmalar, ünlü Ziverbey’deki Zihnipaşa Köşkü’nde yapılan sorgulamalarla birlikte gündeme getirilen kontrgerilla tartışmaları, ilerleyen dönemde, yükselen sokak çatışmalarının müsebbiplerinin araştırılması esnasında derin kuşkuların doğmasına neden olmuştur. 12 Mart Muhtırası öncesi ve sonrasında yükselen kır-şehir gerillâsı olgusu, sol güçlere, özellikle üniversite öğrencileri arasında buldukları tabanla birlikte, geniş bir örgütlenme imkânı yaratmıştır. Fikir Kulüpleri Federasyonu’ndan Dev-Genç’e (Devrimci Gençlik Federasyonu), THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) ve TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) türü silâhlı örgütlenmelerin taban bulmasını da beraberinde getirmiştir.

Anti-Amerikanizm’in yükselişe geçtiği, 68 kuşağının tüm dünyada sisteme karşı isyan bayrağı çektiği bu dönemde, Sovyetler Birliği’nin yükselen prestijiyile birlikte sosyalist dalganın çevre ülkelere sirayeti, Ortadoğu’da Baas türü yerlici sosyalist akımları ortaya çıkarırken, Türk solu açısından dönem içindeki ideolojik dayanak 1920’lerin başında yürütülen Milli Mücadelenin anti-empyralist niteliği olmuştur. Türk solunun Milli Mücadeleyi yürüten asker-sivil bürokrasiyle, yerel eşraf hakkında, gerek *Bakı*’de toplanan *Şark Halkları Kurultayında*, gerekse *Üçüncü Enternasyonal*’de serdedilen *Sovyetler Birliği Komünist Partisi*’nin öznel durumuna has ve bir o kadar da anlaşılabilir pozitif tutumu sorgusuz sualsiz kabulü, bu arada illegal *Türkiye Komünist Partisi*’nin bu doğrultudaki tezleriyle birleştiğinde anlaşılabilir olmaktadır.

70’li yıllar boyunca Türk solu, mevcut iktidarları ve rejimi empyralist bloğa tabi olmakla, Kemalizm’e ihanet etmekle suçluyordu. Bu söylem öylesine etkiliydi ki, daha 1965 seçimleri sonrasında bizzat İnönü tarafından dile getirilen, CHP’nin ideolojik konumunun ortanın solu olduğu yönündeki söylem, 1972’de, daha 12 Mart sonrasında CHP’deki Genel Sekreterlik vazifesinden “bu muhtıra bana karşı yapılmıştır” diyerek istifa eden, ancak İnönü’ye karşı mücadelesinde üstünlüğü ele geçirdikten sonra İnönü’nün Genel Başkanlıktan istifa etmesine neden olan Bülent Ecevit’in öncülüğündeki bir ekip tarafından kuramsallaştırılıyordu. Ortanın solu akımının, Ecevit’in yükselen işçi sınıfı hareketlerini CHP’ye oy olarak akıtma projesinin bir parçası olup olmadığı bilinmez ancak Ecevit, çeşitli demeçlerinde, anayasal mahreçli yasaların varlığının bir anlam ifade etmediğini, doğanın da yasaları olduğunu, toplumsal boyuttaki yasalar işlerliğe sokulmaya başlandığında, toprak işgallerinin bir vakıa haline gelebileceğini, bu tutumun mevcut yasalara aykırı olabileceğini, ancak doğa yasalarına aykırı olmadığını ifade etmekten kaçınmıyordu. Demirel’in bu demeçlere yanıtı aynı sertlikteydi. Bu ifadelerin açıkça anarşiye davetiye çıkarmak olduğunu ifade eden Demirel ile Ecevit arasındaki çatışma, parlamento içi iktidar-muhalefet çatışmasıydı ancak sokaklardaki çatışmanın muhatapları bambaşkaıydı.

12 Mart Muhtırasının “partiler üstü hükümet” talebi görüntü olarak sağlanmıştı. Ancak 1973 yılına kadar geçen süre içinde Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri hemen hiçbir başarı sağlayamadılar. Erim’in tabiriyle; ülke 1961 Anayasasının getirdiği hürriyetleri hazmedememişti, bu anayasa memleket için fazla lükstü. Demirel ilerleyen yıllarda, “dirensydim parlamentoyu da kapatacaklardı” şeklindeki savunmasına rağmen, 12 Mart’ın budadığı anayasaya ilişkin olarak yapılan her hamleyi destekledi. Bu anayasayla asayişin ve dolayısıyla rejimin korunamayacağı eleştirisi ağızından düşmeyen Demirel, kimilerine göre; gayet memnundu. Darbe görüntüde kendisine karşı yapılmıştı ancak anayasa değişikliklerine ilişkin olarak iktidardayken ne istediye, eksiği değil, fazlası yapılmıştı. Ancak seçmenin düşenin yanında olacağı yönündeki seçimlere dair beklentisi ters tepti. Gerçekten de 1973 Seçimlerinde halk desteğini, 12 Mart’ı protesto ederek genel sekreterlikten istifa eden Ecevit’e vermiştir.

CHP, muhalefete geçiş miladı olan 14 Mayıs 1950’den beri ilk kez serbest bir seçimde ancak Ecevit’in liderliğinde birinci parti oluyordu. Fakat seçim sistemi 1961 Seçimleri istisna, sonra ilk kez tek bir partinin tek başına iktidar olmasına müsaade etmiyordu. 1973 Seçimleri sonrasında, parlamentoda oluşan siyasi kompozisyonun yarattığı CHP-MSP koalisyonu, Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından biridir.

Darbelerin bu kadar sıkça yapıldığı Türkiye’de böylesi bir zeminin kazanılmasının ardındaki en önemli neden, toplumun henüz yeterince siyasal toplum haline gelmemesidir. Halkın temsilcilerini seçip parlamentoya gönderdikten sonra, kendi iradesinin mümessillerine karşı yapılanlar karşısındaki ataleti düşündürücü olduğu kadar öğreticidir. *Talat Turhan*’ın sözleri, bir örnekten ziyade genel bir durumu tespit etmektedir:

Halk seçmişti, halkın oylarıyla gelmişti Demokrat Parti fakat seçen kişilerin, seçmenlerin bir direnci yoktu, direnmesi yoktu. Bu arada, sanıyorum mart sonları yahut nisan ayı başlarında Menderes İskenderun’u ziyarete gelmişti, akıl almaz bir kalabalık vardı meydana, belediye meydanında. Hatta inşaat hâlinde bir bina vardı, karkas duruyor, insanlar orayı doldurmuştu, anons ediyorlar: “İndirin, yıkılır, altta kalırsınız.” İnsanlar orayı terk etmediler. Yani o kadar yakın görünen insanlar iki ay sonra tıs çıkarmadılar. Dolayısıyla, böyle bir sessizlik oldu.¹⁴⁹³

Siyasetin sadece sandıkta icra edilen fasıllı bir süreç olduğu noktasındaki kanaat değişmedikçe; halk, yönetime daha çok katılmadıkça; demokrasiyi kesintiye uğratan müdahaleler karşısında göstermesi gereken refleksleri kazanamayacaktır. Bu doğrultuda, siyaseti sadece siyasetçilerin yaptığı bir iş olarak kabul edip kitlelerin değişik kanallarıyla siyasal sürece katılım kanallarının genişletilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan tüm darbelerde olduğu gibi 12 Mart’ta da görülen ekonomi politik iyi analiz edilmelidir. Darbelerin genellikle ekonominin çok bozuk olduğu dönemlerde değil de; nispeten iyi ya da iyiye doğru gidiş söz konusu olmaya başladıktan sonra yapılması anlamlıdır. Ancak hemen her darbenin ekonomik gidişatı makro düzeyde bozduğu; bazı kesimlerin taleplerine yönelik cömert; geniş halk tabakalarına karşı ise eli sıkı davrandığının da altı çizilmelidir. Ölümü gösterip sıtmaya razı etmek özdeyişinin çok iyi hülasa ettiği, toplumu can güvenliği karşılığında diğer hak ve hürriyetlerinden feragat etme mecburiyetine getiren tertiplerin iç ve dış kimi merkezlerce uygulandığı da netice olarak görülmektedir. Bu noktada Hasan Celal Güzel’in ve Bedii Faik’in anlattıkları anlamlıdır:

¹⁴⁹³ Talat Turhan’ın 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 17.37–19.00].

Bizim Türk militarizminin bir uyanıklığı vardır. Ekonomi çok kötüyse müdahale etmez, tedbirler alındıktan sonra müdahale eder. Tabii, bu mantıkla düşünürseniz ekonominin kötülüğü darbeleri önleyen bir tesir meydana getirir... Türkiye eğer 1960'da, 27 Mayıs'ta -biraz evvelki sözünüzden ilham alarak arz ediyorum- eğer darbeye maruz kalmazaydı, Türkiye'de darbeler ve muhtıralar birbirinin peşi sıra devam etmeseydi, benim yaptığım tespite göre, Türkiye'de bugün ulaştığımız nokta, gayrisafi milli hâsıla bakımından, kişi başına gayri safı milli hâsılanın 30 bin doları geçeceği bir nokta olacaktı. Yani bazen halk arasında, geçim sıkıntısının verdiği bir de üzüntüyle "Ne olacak, demokrasi nedir, yenilir mi içilir mi, demokrasinin bize ne faydası var? Şeklinde şikâyetler de olmuştur. Bazen, mesela, anarşinin olmaması, huzurun olması, şiddet ve terörün olmaması yeterli sayılmıştır. Özellikle incelemesini yaptığınız 12 Eylül döneminde, biliyorsunuz, en büyük gerekeceği buydu. Hâlbuki şu benim bu çalışmam bile basit bir regresyon analizidir; çok iyi bilirsiniz, mevcut verileri alıp, belirli istatistikî formüllerle ileriye doğru analiz edeceksiniz, belirli varsayımlar altında tabii yapacaksınız.

Bu dahi, aslında darbelerin sadece demokrasi olmadığını, sadece liberal bir fikir hürriyetiyle ilgili olmadığını, aslında başta boğazdan geçen lokma olmak üzere her şeyi tesir ettiğini ve tamamen ekonomiyle irtibatlı olduğunu da gösteren, ilgi çekici bir gelişmedir. Ne yazık ki darbe dönemleri ekonomik bakımdan yıkım dönemleri olmuştur, bunun istisnası yoktur.¹⁴⁹⁴

Onun için, dikkat ederseniz, sivil idarenin ekonomiyi düzelttiği sıralarda darbe olmuştur hep. Hazineyi tamtakır bırakınız, istediğiniz zulmü yapın ordu gelip de hiçbir şekilde müdahale etmez, hangi ordu olursa olsun etmez. Edebiyatını yaparlar ama hazineyi siz maaş verecek hâle getirirseniz o zaman hop gelirler, binaenaleyh tasvip etmek mümkün değildir.¹⁴⁹⁵

Darbelerin sivil yönetim esnasında bile sadece toplum nezdinde değil; siyasetçiler nazarında da adeta bir umacı etkisi gösterdiğine şahit olunmaktadır. RP-DYP koalisyon hükümeti döneminde dayatılan 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının mecliste tartışmaya açılması hamlesini, 12 Mart benzeri bir müdahale korkusuyla önlediğini anlatan Mustafa Kalemlî'nin şu cümleleri meselenin bu yönünü ortaya koymaktadır:

Özetle dediler ki: Bu kararları TBMM'ne getirip tartışalım. TBMM Başkanı olarak şiddetle ve anında karşı çıktım. Anayasa hükümlerinin açık olduğunu, MGK kararlarının hükümeti ilgilendirdiğini ifade ile 'Eğer bu kararları meclise taşırsanız iste o zaman yeni bir 12 Mart olayı olur. Buna asla müsaade etmem.' demecini verdim. Bu beyan benim RP ve DYP ile ilişkilerimin kesin olarak kopmasına, aradaki gerginliğin daha da artmasına sebep oldu. Ama asla pişman değilim. Zira doğrusunu yaptım. Bugün de olsa aynı şekilde davranırım.¹⁴⁹⁶

Maalesef yıllardır Türk entelijansiyasının bir grubunda hakim olan, darbeler arasında iyisi ve kötüsü bulunduğu; 27 Mayıs'ın darbe değil devrim olduğu hususundaki yargı, sivil siyasete bir şekilde müdahale edilebileceği yönündeki meşrulaştırıcı eğilimi güçlü tutmaktadır. Darbelerin ve muhtıraların hepsinin kınandığı, bir uzlaşmaya gidişin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada Ali Kırca'nın: "Yıllardır darbeleri iyi-kötü diye ayıranlara da seslendik: 'Bütün darbelerin en kötüsü aslında 27 Mayıs'tı.' dedik. 'Bu gerçekle yüzleşmenin artık zamanıdır.'

¹⁴⁹⁴ Hasan Celal Güzel'in 13.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–14.08].

¹⁴⁹⁵ Bedii Faik'in 26.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.30–13.15].

¹⁴⁹⁶ Mustafa Kalemlî'nin 21.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.09–14.42].

dedik çünkü sonrasındaki bütün darbelere, yaşanan zor ve acılı yıllara o ilk darbenin döşediği niyet taşlarına basarak yola çıktığımız da bilelim istedik”¹⁴⁹⁷ şeklindeki ifadelerine katılmamak mümkün gözükmemektedir.

Türk toplumun bağrından çıkan, barışta ve savaşta olmazsa olmaz değer ifade eden Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının eğitim süreçleri içerisine, yurttaşlar arasındaki bakış açılarının çeşitliliğinin doğal olduğunun öğretilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, tek taraflı bir ideolojik yapılanmaya yönelik mevcut müfredat gözden geçirilmelidir. Dolayısıyla 12 Eylül darbesinin idari mekanizması içinde yer almış; kimi noktalardaki tenkitlere katılmakla birlikte, 12 Eylül darbesi karşısında faal bir nedamet göstermeyen Bülend Ulusu’nun şu sözlerine katılmak mümkün gözükmemektedir:

Silahlı kuvvetlerin eğitimine karışmamak lazım çünkü silahlı kuvvetler eğitimi Millî Eğitim Bakanlığıyla koordine edilerek yapılan bir şeydir...¹⁴⁹⁸

Bilindiği gibi militarizm “etkin bir ordunun iç işleyişinin -üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi- değer ve kurallarının toplumsal-siyasal düzen ve düşünüşe, ilişkilere egemen kılınmasıdır”.¹⁴⁹⁹ Bu doğrultuda, özellikle eğitim kurumlarında bir islahata gidilmesi gereklidir. Mevcut yönetmelikler değiştirilerek militarizme hizmet edecek törenlerden kaçınılmalı; askeri talimleri, yavaşık düzenleri andıran merasimler sivilleştirilmelidir. Bu hususta Mete Tunçay’ın şu yorumuna da dikkat çekmek gerekiyor:

Ama Atatürk’ün tarihî şahsiyeti bir yana, bir kült olarak devam etmesi... Ordu başta, eğitim ordusu peşinde, öğretmenler mesela. Öğretmenlere böyle bir eleştirel, objektif Atatürk şeyi asla kabul ettiremezsiniz. Onlar çocuklara Atatürk’e tapmayı bir millî vazife olarak şey yapıyorlar, hâlâ bu Reşit Galip’in yazdığı antla başlanıyor değil mi ilkokullarda? “Doğruyum, çalışkanım, varlığım Türk milletine armağan olsun.” falan diye yani bu nasyonalizm ile öyle iç içe girmiş bir Atatürk şeyi var ki. Burada kolaylıkla bir “Ama” dediğiniz zaman sizi Atatürk düşmanı diye damgalamak tehlikesi var.

Tunçay’ın verdiği bilgi doğrudur. Nitekim Türk eğitim sisteminin ayrılmaz bir boyutu olan tören olgusunun militarizmi besleyen yönlerine dikkat çekmek gerekiyor. Öğrencilerin özellikle ilk ve orta öğretimdeki sıraya girme, bayrak törenleri, and içme gibi törenlerde, hep askeri terminolojinin kullanılması; rahatlar, hazır ollarla ve andımızın okunmasıyla süslenen militer komutlar ilk kez Dr. Reşit Galip’in maarif vekilliğinde uygulamaya sokulmuştur¹⁵⁰⁰ ve bu olgu askeri darbeler karşısında gösterilen atalete hizmet etmektedir. Bu tarzın mutlaka değiştirilmesi gerekmektedir.

¹⁴⁹⁷ Ali Kırca’nın 11.10.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 10.20–11.40].

¹⁴⁹⁸ Bülend Ulusu’nun 14.06.2012 Tarihli Dinleme Tutanağı, **TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı** [Saat: 11.00–12.45].

¹⁴⁹⁹ Bkz. Ömer Laçiner, “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002, s.10.

¹⁵⁰⁰ Bkz. İsmail Kaplan, *Türkiye’de Millî Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.191.

12 Mart'tan 12 Eylül'e Olaylar Kronolojisi

1966

15 Mart 1966: Genelkurmay Başkanlığı'na Orgeneral Cemal Tural atandı.

20 Mart 1966: İstanbul'da, Milli Talebe Birliği tarafından komünizmi telin ve uyarma mitingi yapıldı.

25 Mart 1966: Amerika'da 46 günden beri komada bulunan Cumhurbaşkanı Gürsel, Türkiye'ye getirildi.

26 Mart 1966: Başbakanlığın isteği üzerine Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde toplanan 37 kişilik 'Müşterek Sıhhi Kurul' iki rapor düzenledi: "Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel görevine devam edemez. Vücut ölmüştür."

28 Mart 1966: Kontenjan senatörü Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi. (Cevdet Sunay 461 oy, Alparslan Türkeş 11 oy, Boş 47)

8 Nisan 1966: İzmir'de 'Atatürk Heykeli'ne balta ile saldırı yapıldı.

9 Nisan 1966: Atatürk Heykeli'ne yapılan saldırı nedeniyle, Ankara ve İstanbul'da büyük birer miting ve yürüyüş düzenlendi.

20 Nisan 1966: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Refet Ülgenalp gençleri uyardı: "Gençlik teşekküllerinin bugünkü tutumlarını memleket hayrına gidiş istikametinde görmüyorum. Biraz açık fikirlilik komünistlik, biraz muhafazakârlık ise gericilik! Olmaz böyle şey. Bu memleketi sakallı keçiler ve keçi sakallılar kemiriyor, biri ormanları, diğeri cemiyetin bünyesini."

5 Mayıs 1966: Türkiye'de ABD üsleriyle ilgili görüşmeler başladı.

7 Mayıs 1966: Cumhuriyet tarihinde ilk defa polis, gece vakti TBMM'de arama yaptı.

2 Haziran 1966: Kayseri'de Türkiye İşçi Partisi (TIP) İl Merkezi tahrip edildi.

31 Ağustos 1966: Danıştay kararını uygulamayan Çorum Belediye Başkanı'nı protesto amacıyla "Ölüm yürüyüşü"ne çıkan ve 34 günde 716 kilometre yürüyen temizlik işçileri İstanbul'a ulaştılar.

14 Eylül 1966: Eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel öldü. (219 gün komada kaldı.)

8 Ekim 1966: İnönü, Ankara İl Kongresi'nde konuştu: 'CHP'nin ortanın solunda bulunduğunu ve aşırı sola karşı olduğunu' belirtti.

17 Ekim 1966: CHP 18. Kurultayı'nda, İsmet İnönü 929 oyla tekrar Genel Başkanlığa seçildi. Kasım Gülek 230 oy aldı.

24 Ekim 1966: Bülent Ecevit, CHP Genel Sekreteri seçildi.

12 Kasım 1966: Ankara’da Türk-İş ve bazı öğrenci kuruluşları tarafından ‘Amerika’yı Telin’ mitingi düzenlendi.

13 Kasım 1966: Adana’da halk, Amerikalılara ait binalara saldırdı.

2 Aralık 1966: Başbakan Demirel konuştu: “... Ordu, mektep ve camii rahat bırakın.”

1967

25 Ocak 1967: Genelkurmay Başkanı Tural, orduya devrimlerin korunmasıyla ilgili bir genelge gönderdi. Bu genelge politik havayı bir hayli etkiledi. Meclis’te tartışmalara yol açtı.

21 Nisan 1967: Yunanistan’da darbe. Ordu ile anlaşan Kral, siyasi liderleri tutukladı ve yeni bir hükümet kuruldu. (Albaylar Cuntası olarak adlandırılır.)

28 Nisan 1967: 19. CHP Kurultayı toplandı. İnönü: “Sosyalizmi aşama olarak kabul eden komünistlerle hiç bir ilgimiz yoktur.” Kurultayda sert tartışmalar oldu, 48 Milletvekili ve Senatör CHP’den istifa etti. İnönü: “Asıl çalışma şimdi başlıyor.” dedi.

12 Mayıs 1967: Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Güven Partisi kuruldu. İnönü: “Demek ki, güvene ihtiyaçları var” dedi.

19 Eylül 1967: Başbakan Demirel, Sovyet Hükümeti’nin gönderdiği özel bir uçakla Moskova’ya gitti. Sovyet Başbakanı Kosigin ile görüşmelere başlandı.

7 Ekim 1967: İstanbul Boğazı’nda demirleyen 6. Filoya ait denizciler, yapılan miting dolayısıyla karaya çıkartılmadılar.

1 Kasım 1967: Kıbrıs Türk Cemaati Meclis Başkanı Rauf Denktaş’ın 21 Ekim günü Ada’ya çıktığı ve bir ihbar neticesi 31 Ekim’de yakalandığı öğrenildi. Rauf Denktaş’ın geri verilmesi istendi.

12 Kasım 1967: İstanbul ve Ankara’da Denktaş’ın tutukluluğunun sürdürülmesi dolayısıyla mitingler düzenlendi. Gençler polisle çatıştı. Kıbrıslı lider Rauf Denktaş serbest bırakıldı ve Türkiye’ye döndü.

16 Kasım 1967: Kıbrıs’ta Rumlar yeniden saldırıya geçtiler. 24 Türk şehit edildi. Bazı köylerimiz işgal edildi. Türkiye’de yapılan mitinglerde gençler, Demirel istifal diye yürüdüler.

17 Kasım 1967: Kıbrıs’taki vahim durum üzerine TBMM’de 18 saat süren gizli görüşme yapıldı. Hükümete Silahlı Kuvvetleri kullanma yetkisi verildi. (Evet: 432, Boş: 2, Hayır: 1)

18 Kasım 1967: Jetlerimiz Kıbrıs üzerinde alçak uçuş yapıyor. Savaş gemilerimiz Girne açıklarında bekliyor. Genelkurmay Başkanı Tural halka yaptığı açıklamada: Hareket halindeyiz. Herhangi bir endişeniz olmasın dedi.

20 Kasım 1967: ABD Başkanı Johnson gönderdiği bir mektupla, NATO’ya ait silah ve teçhizatı kullanmayı uyarsında bulundu. Yunanistan Ada’ya asker yığmaya devam ediyor.

Türkiye'nin her yerinde mitingler düzenleniyor. Türk Silahlı Kuvvetlerinin göze çarpan hazırlıkları var.

23 Kasım 1967: Bakanlar Kurulu bir bildiri yayınladı: “Müdahalede kararlıyız!”

27 Kasım 1967: Sovyet Büyükelçisi Smirnov kendi isteğiyle Çağlayangil ile 55 dakika süren bir görüşme yaptı. Yaptığı açıklamada: Antlaşmalara aykırı olarak Adaya sokulan askerlerin çıkarılmasını istiyoruz dedi.

28 Kasım 1967: Gerginlik doruk noktasında. Savaş gemilerimiz Kıbrıs karasularına girdi ve geri döndü.

29 Kasım 1967: Yunanistan, Kıbrıs hakkındaki Türk şartlarını kabul etti. Buhran giderildi. Yunan ordusunda alarm kaldırıldı. Türk jetleri Kıbrıs'ta Makarios'un sarayı üzerinde uçtular. Demirel: “... Durumun salaha (barış) doğru gitmesi ümidi görülüyor” dedi.

29 Aralık 1967: Kıbrıs'ta geçici Türk Yönetimi ilan edildi. Adada Türk Cemaatinin tabi olacağı 19 prensip açıklandı.

1968

24 Ocak 1968: İnönü'nün Konya CHP Kongresi'ne gönderdiği mesaj: “... En büyük tehlike irticadır...”

7 Şubat 1968: Kozlu ve Zonguldak'ta işçiler sendika binalarına saldırdılar.

24 Şubat 1968: Ankara'da yapılan ‘Anayasa Mitingi’nde olaylar çıktı.

25 Şubat 1968: İstanbul'da ‘Uyanış Mitingi’ yapıldı.

1 Mart 1968: Seçimlerde bakiye usulünün kaldırılmasına dair kanun kabul edildi. CHP ve TIP Meclisi terketti. CHP genel Başkanı İsmet İnönü: ” Bu çeşit vicdan hürriyeti anlayışı, memleketi bir vatandaş çatışmasına götürmektedir. Endişe ediyoruz.” TIP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar: “ Hükümet üyelerinden rica ediyorum, Bu Kanunu geri alınız. Aksi halde demokrasinin başına geleceklerden siz sorumlusunuz.” AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel: “CHP, milli bakiyeyi, küçük partileri koltuk değneği halinde kullanarak memleketi koalisyonlarla idare etmek için getirmiştir.”

3 Mart 1968: İstanbul'da ‘Şahlanış Mitingi’ yapıldı.

9 Mart 1968: AIESEC'in 20. Genel Kurul açılış töreninde Başbakan adına konuşan Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ün konuşması üniversite öğrenciler tarafından devamlı surette kesildi ve konuşması ‘Dağ başını duman almış’ marşıyla anlaşılmaz bir hale getirildi. Öğrencilerin bir kısmı tutuklandı.

30 Mart 1968: Ankara'da ‘Milli Şahlanış Mitingi’ yapıldı.

24 Nisan 1968: İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Dekanı Prof. Saffet Müftüoğlu, bir öğrenci tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

6 Mayıs 1968: Anayasa Mahkemesi, Seçim Kanununda yer alan ‘Barajlı D’Hont’ sistemini, ‘demokratik düzen niteliğini önler’ gerekçesiyle iptal etti.

2 Haziran 1968: Ara seçimler yapıldı. AP: 5 milletvekiliği, 38 senatörlük, CHP: 13 senatörlük, MP: 1 senatörlük, GP: 1 senatörlük kazandı. Seçimler esnasında kanlı olaylar oldu.

10 Haziran 1968: Reformların hemen gerçekleşmesini isteyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri, fakülte binasını işgal ettiler.

11 Haziran 1968: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

12 Haziran 1968: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

13 Haziran 1968: Boykot ve işgal olayları bütün üniversite ve okullara yayıldı. Yer yer polisle silahlı çatışmalar da yaşandı.

17 Haziran 1968: İTÜ ve Maçka Teknik Okulu, öğrenciler tarafından işgal edildi.

18 Haziran 1968: İnönü düzenlediği basın toplantısında: “... Gençlik problemleri eğitim politikasının değişmesiyle halledilir.” dedi.

22 Haziran 1968: Üniversite olayları TBMM’de görüşüldü.

24 Haziran 1968: İstanbul Üniversitesi, işgal kaldırılınca kadar kapatıldı.

27 Haziran 1968: İstanbul Üni.’de Eczacılık Fakültesi hariç, işgal kaldırıldı.

17 Temmuz 1968: Amerikan 6. Filosu’nun İstanbul’u ziyareti sırasında protesto gösterileri yapıldı. Gösterilerde yaralananlar oldu.

24 Temmuz 1968: İstanbul’da gençlerle polisler arasında yer yer çatışmalar oldu.

25 Temmuz 1968: İstanbul’da gençler, polisle tekrar çatışmaya girdiler. İnönü: “Olaylar doğru teşhis edilmezse yurttan huzur bozulur.” dedi.

27 Temmuz 1968: İstanbul’da Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, ‘Anayasa ve Kanunlara Saygı’ Mitingi düzenledi.

28 Temmuz 1968: Kadıköy ve Geyve ‘Milli Mücadele Mücahit Kahraman Milis Kuvvetleri Derneği’ne mensup bir grup Gazi, ‘sağ-sol kavgasını’ protesto etmek için Taksim’de miting düzenlediler.

1 Ağustos 1968: Türkiye’de ilk defa bir toplu iş sözleşmesi, tartışma ve kavga olmadan, Türkiye Teknisyen Gazeteciler Sendikası ile Hürriyet Gazetesi arasında imzalandı.

11 Ağustos 1968: İzmir’de saatli bomba patladı. 9 kişi tutuklandı. Tüm ülkede şiddet olayları sürüyor.

15 Ağustos 1968: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları, istekleriyle emekliye ayrıldılar.

17 Ağustos 1968: Orgeneral Memduh Tağmaç Kara Kuvvetlerine, Oramiral Celal Eyicioğlu Deniz Kuvvetlerine, Orgeneral Reşat Mater Hava Kuvvetlerine atandılar. (1971 Muhtırasını verenler yerlerini aldılar.)

18 Ekim 1968: CHP 19. Kurultayı başladı. 85 yaşındaki İsmet İnönü, tek aday olarak girdiği kurultayda tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

29 Kasım 1968: AP 4. Büyük Kongresi başladı. Süleyman Demirel tekrar Genel Başkan seçildi. Yaptığı konuşmada: “Şikayet mevzularının halli, yeni husumetler meydana getirmeme gerçeği içinde mümkün olur. Danıştay’ın sık sık yürütmeyi durdurma kararı alması doğru değildir. Genel Müdürünü seçmekten mahrum bir hükümet sorumlu tutulursa, bu hukuki tezat olur... Özerklik devlet içinde devlet olma değildir” dedi.

26 Aralık 1968: İstanbul Üniversitesi devam eden öğrenci olayları nedeniyle süresiz kapatıldı.

28 Aralık 1968: Türkiye işçi Partisi Olağanüstü Kurultayı yapıldı. Parti Tüzüğüne: ‘TİP, demokratik, sosyalist bir örgüttür’ maddesi eklendi. Mehmet Ali Aybar tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

1969

6 Ocak 1969: ABD Büyükelçisi Robert Kommer’in makam arabası Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) bahçesinde öğrenciler tarafından yakıldı.

9 Ocak 1969: Devam eden olaylar üzerine ODTÜ bir ay süre ile kapatıldı. Danıştay yürütmeyi durdurma kararı verdi.

11 Ocak 1969: İstanbul Kartal’da Singer Fabrikası işçileri polis ile çatıştı. - İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi kapatıldı.

11 Şubat 1969: Tekrar İstanbul Boğazına gelen Amerikan 6. Filosunu protesto gösterileri düzenlendi. Yaralananlar oldu.

15 Şubat 1969: 6. Filo, İzmir ve Trabzon’da da protesto edildi.

16 Şubat 1969: İstanbul’da tekrar yapılan 6.Filo’yu protesto gösterilerinde 2 kişi öldü, onlarca yaralı var.

26 Şubat 1969: Tüm Türkiye’deki yoğun protestolar üzerine, 6. Filo ziyaretleri iptal edildi.

12 Mart 1969: Genelkurmay Başkanı Cemal Tural ile Kara Kuvvetleri Komutanı Memduh Tağmaç yer değişti. Tural, Askeri Şura’da görevlendirildi. (1971 muhtıra ekibinin lideri, askeri teamüllere aykırı olarak görevinin başına geldi.)

22 Mart 1969: Başbakan Demirel basın toplantısı düzenledi: “1960 modeli olayların tekrarı hayal edenler var. Elleri kronometre, hükümetin meşruiyetini kaybetmesini bekliyorlar.”

8 Nisan 1969: İstanbul Üniversitesi öğrencileri rektörlük binasını işgal ettiler.

10 Nisan 1969: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri, fakülteyi işgal ettiler.

12 Nisan 1969: ODTÜ, Ekim ayına kadar kapatıldı.

14 Nisan 1969: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1 hafta süreyle kapatıldı.

1 Mayıs 1969: Yargıtay Başkanı İmran Öktem öldü. Cenaze töreninde büyük çapta olaylar çıktı. Cenaze törenine katılan İsmet İnönü güçlüklerle korunabildi. İnönü: "Olay, her manasıyla bir ölçüde 31 Mart vakasıdır."

7 Mayıs 1969: İmran Öktem'in cenaze töreninde çıkan olayları protesto etmek için Ankara'da hukukçular yürüyüş yaptı.

14 Mayıs 1969: Eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesini öngören Anayasa değişikliği tekliflerinin birinci görüşmesi TBMM'de yapıldı. Teklif kabul edildi.

16 Mayıs 1969: Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ile bir toplantı yaptı.

20 Mayıs 1969: İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay'a 'DP'lilerin affı' konusu ile ilgili bir mektup gönderdi: "Sayın Cumhurbaşkanı, CHP Genel Başkanı olarak ben ve partimin yetkili organları, siyasi hakların iadesi için Millet Meclisi'ne verilmiş bulunan 218 imzalı bir Anayasa değişikliği teklifini destekleme kararı aldığımızdan beri, gerek Zatı Devletlerinin, gerek bazı yüksek komutanların uyarı ve ısrarlarına muhatap olmaktadır..."

21 Mayıs 1969: Başbakan Demirel, AP Grubunda konuştu: "Seçimlere gidelim. Hem Meclis'in verdiği oylar boşa gitmez, hem de senatomuz zedelenmez... Ordu, hükümete bir muhtıra vermemiştir. Biz bazı sıkıntılar içindeyiz..."

30 Mayıs 1969: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi işgal edildi.

1 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi'nde 6 fakülte öğrenciler tarafından işgal edildi. Üniversite kapatıldı. Savcılık Üniversitede arama yaptı.

9 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi'nde sınavlar yapılamadı. Öğrenciler polisle çatıştı. İstanbul Üniversitesi Senatosu, Üniversiteyi süresiz kapatma kararı aldı. Danıştay kararı durdurdu. Başbakan Demirel: "... Sokağa dökülmekle hiçbir mesele halledilemez..."

11 Haziran 1969: Öğrenci olayları, Ankara'da tekrar başladı. Tüm yurttta gerginlik artıyor.

20 Haziran 1969: Artan öğrenci olayları üzerine Ege Üniversitesi süresiz tatil edildi.

3 Temmuz 1969: Türk-Amerikan ikili anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla, Türkiye'deki üslerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu Amerika tarafından da kabul edildi.

7 Temmuz 1969: Kayseri'de, Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Kurulu toplantısının yapıldığı esnada iki cami ve bir okul binasına bomba atıldı. Şehirde kanlı olaylar yaşandı. Toplantı Ankara'da sürdürüldü.

19 Eylül 1969: İstanbul'da Işık Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu'nda öğrenciler çatıştı. **1** öğrenci öldü, onlarca yaralı var.

20 Eylül 1969: İstanbul'da Milli Türk Talebe Birliği'nin Çağaloğlu binasında bomba patladı. **1** kişi öldü.

23 Eylül 1969: ODTÜ'de sağcı ve solcu öğrenciler çatıştı, **1** kişi öldü. Cenazesinde büyük olaylar çıktı. - İnönü "Polis, halk gözünde hakkı olan yerini yitiriyor" dedi.

1 Ekim 1969: Demirel Erzurum'da konuştu: "... Rejimi değiştirmeye kalkacakların kafası kırılır..."

12 Ekim 1969: Genel seçimler yapıldı. AP **260** Milletvekili (%**46.53** oy aldı), CHP **144** (%**27.36** oy aldı), GP **14**, BP **7**, MP **6**, YTP **3**, TİP **2**, MHP **1**,Bağımsız **11**.

-İnönü: " Darbeye heves edecek kadar gözü kararmışların demokrasiyi bertaraf etmelerine izin vermeyeceğiz... AP iktidarı ile dalaşmayacağız." dedi.

2 Kasım 1969: Demirel 2. Kabinesini kurdu. (**165** red, **263** kabul)

8 Aralık 1969: İstanbul'da Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde öğrenciler çatıştı, **1** öğrenci öldü.

14 Aralık 1969: Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde **1** öğrenci daha öldü.

15 Aralık 1969: Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlk-Sen'in ortaklaşa düzenledikleri **4** günlük 'öğretmen boykotu' başladı. Hükümet, TRT'ye yayın yasağı koydu.

19 Aralık 1969: **6.** Filoya bağlı savaş gemilerinin İzmir'e gelmesiyle, kentte protesto gösterileri başladı.

20 Aralık 1969: Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi kapatıldı.

29 Aralık 1969: İstanbul Topkapı'da 'GAMAK Elektrik Motorları Fabrikası'nda işçiler polis ile çatıştı, **1** işçi öldü.

31 Aralık 1969: Cumhurbaşkanı Sunay, yayınladığı yeni yıl mesajında: "... İdeolojilerin zaferi uğruna vatan çocuklarını birbirinin canına kıyacak bir sorumsuzluk uçurumuna sürükleyenler affedilemez ve ihanetin temsilcileri durumuna düşerler."

1970

6 Ocak 1970: Başbakan Demirel, devam eden anarşik olaylar karşısında halkı sağduyuya ve göreve çağırdı.

26 Ocak 1970: Konya bağımsız milletvekili Prof. Necmettin Erbakan tarafından 'sağ cephe boşluğunu doldurmak' amacıyla Milli Nizam Partisi (MNP) kuruldu. **1970** yılı bütçesi **214**'e karşı **224** oy ile reddedildi. Demirel istifa etti. Cumhurbaşkanı Sunay, Demirel'i tekrar kabineyi kurmakla görevlendirdi.

3 Mart 1970: Demirel, 3. Kabinesini eski bakanlar ile kurdu. 172'ye karşı 232 oy ile güvenoyu aldı.

18 Mart 1970: Yüksek Öğretmen Okulu'nda olaylar, 1 öğrenci öldü.

6 Nisan 1970: İstanbul Üniversitesi , meydana gelen anarşi olaylar sebebiyle süresiz kapatıldı. Okul polis kordonu altına alındı.

13 Nisan 1970: Öğrenciler Ankara Tıp Fakültesini bastılar. 1 askeri doktor öldü. Olayların büyümesi üzerine Ankara Üniversitesi 'ne bağlı bazı fakülteler kapatıldı.

1 Haziran 1970: Ankara'da 'Anayasa Mitingi' yapıldı.

8 Haziran 1970: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde çıkan çatışmada 1 öğrenci öldü.

16 Haziran1970: İstanbul'un Anadolu yakasında, işçilerin düzenlediği büyük yürüyüş kanlı noktalandı. 3 ölü ve onlarca yaralı var. İstanbul ve Kocaeli'nde 1 ay süre ile sıkıyönetim ilan edildi. Gece sokağa çıkma yasağı konuldu.

17 Haziran 1970: TİP'in itirazı üzerine, Anayasa Mahkemesi, eski DP'lilere siyasi haklarının iadesini öngören kanunu 7'ye karşı 8 oyla iptal etti.

15 Temmuz 1970: TBMM'de İstanbul ve Kocaeli'nde uygulanan sıkıyönetim 2 ay daha uzatıldı.

9 Ağustos 1970: Türk Lirası devalüe edildi.

15 Ekim1970: Sovyetler Birliği'ne ait bir uçak kaçınılarak Trabzon'a indirildi.

21 Ekim 1970: AP 3. Büyük Kongresi Ankara'da toplandı. Demirel, yeniden Genel Başkan seçildi. (Demirel: 1425, Domaniç: 28, Yalçın: 15)

27 Ekim 1970: Bir Sovyet uçağı Sinop'a kaçırıldı.

25 Kasım 1970: İstanbul Amerikan Koleji, meydana gelen öğrenci olayları nedeniyle bir süre kapatıldı.

5 Aralık 1970: İstanbul Çapa Yüksek Öğretmen Okulu işgal edildi ve silahlı çatışma oldu. Okul süresiz kapatıldı.

7 Aralık 1970: Ankara Yüksek Öğretmen Okulu işgal edildi. Ankara'da yabancı 5 şirketin bürosuna bomba atıldı.

10 Aralık 1970: İstanbul Üniversitesi'nde 8 fakülte kapatıldı.

11 Aralık 1970: Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Sunay'a, 'Buhranlı günlerin artması ve muhtemel tehlikelerle' ilgili bir muhtıra verdi.

17 Aralık1970: Başbakan Demirel hakkındaki soruşturma hazırlık tahkikatı, 276'ya

karşı **309** oyla reddedildi. Demirel, ‘İddiaların, ciddiyetten uzak olduğunu ve kendisini ilgilendirmedğini, raporunda bunu belgelendirdğini.’ belirtti.

18 Aralık 1970: Demokrat Parti, Adalet Partisi’nden ayrılan **26** milletvekilinin de katılımıyla kuruldu.

20 Aralık 1970: İstanbul’da ‘kapıcılar’ yürüyüş yaptı.

30 Aralık 1970: İnönü “Başlıca sorumlu, tükenmiş iktidardır.” dedi.

1971

5 Ocak 1971: Muhalefet lideri İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay ile, sürüp giden olaylara karşı alınacak tedbirler üzerine görüştüler.

20 Ocak 1971: ODTÜ süresiz olarak kapatıldı.

30 Ocak 1971: İstanbul’da **11** özel okulun öğrencileri, Devrimci Gençlik (Dev-Genç) ve Devrimci Kadınlar Birliği’nin de katılımıyla, ‘özel eğitimin devletleştirilmesi’ için büyük bir yürüyüş düzenlediler.

3 Şubat 1971: Eski DP’lilerin siyasi haklarının verilmesini öngören kanun teklifi, **217** AP milletvekili ve senatörün imzasıyla TBMM Başkanlığı’na verildi.

12 Şubat 1971: Ziraat Bankası’nın Ankara Küçükcesat Şubesi, silahlı kişilerce soyuldu.

15 Şubat 1971: Ankara Balgat’ta Amerikan tesislerinde görevli bir Amerikan Çavuşu kaçırıldı. Bir süre sonra serbest bırakıldı.

20 Şubat 1971: ODTÜ öğrencileri, bir süre önce Hacettepe Üniversitesi Yurdu’nda meydana gelen olayları protesto etmek için Ankara-Eskişehir yolunu trafiğe kapattılar.

2 Mart 1971: İstanbul Hukuk Fakültesi’nde öğrenciler polis ile çatıştı.

4 Mart 1971: Ankara’da **4** Amerikalı asker, Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından kaçırıldı. **4** gün sonra serbest bırakıldılar.

5 Mart 1971: ODTÜ’de güvenlik kuvvetlerinin arama yapmak istemeleri üzerine çıkan çatışmada, **1** öğrenci öldü, **1** jandarma şehit oldu, onlarca yaralı var. Bir süre önce Kırıkhan’da Hamidiye Camii’ne yapılan bombalı saldırıyı protesto etmek için yürüyüş yapan halk, güvenlik kuvvetleri ile çatıştı. Çok sayıda ölü ve yaralı var. Akbank’ın İstanbul Kadıköy Selamiçeşme Şubesi silahlı kişilerce soyuldu. Ankara Erkek Teknik Yüksek Okulu’nda çıkan çatışmada yaralananlar oldu.

7 Mart 1971: İnönü yaptığı konuşmada: “... Kanla biten sonuç tamir olunmaz.”

12 Mart 1971: Türk Silahlı Kuvvetleri “**12 MART MUHTIRASI**”NI verdi. Başbakan Süleyman Demirel istifa etti.

26 Mart 1971: Türkiye'nin 12. Başbakanı Nihat Erim Kabinesini açıkladı. Kabinede, 5 AP'li, CHP'li, 1 MGP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ve Parlamento dışından 14 teknisyen görev aldı. 7 Nisan'da yapılan oylamada 46 red, 3 çEkimser oya karşın 321 oyla güvenoyu aldı. 74 Milletvekili oylamaya katılmadı.

11 Nisan 1971: Genelkurmay Plan ve Program Dairesi Başkanı Korgeneral Atıf Erçikanın Ankara'daki evine bomba atıldı, hasar meydana geldi.

22 Nisan 1971: İstanbul, askeri ve sivil ekipler tarafından, gece sabaha kadar arandı. İnönü: "Eşkiya sokağa hakim olmuştur" dedi.

26 Nisan 1971: İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Sırt illerinde 1 aylık sıkıyönetim ilan edildi.

27 Nisan 1971: Dev-Genç, Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları kapatıldı.

13 Mayıs 1971: Sıkıyönetim mahkemelerinde duruşmalar başladı. Tüm yurttan arama ve taramalar Aralıksız sürdürülüyor.

17 Mayıs 1971: İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı.

21 Mayıs 1971: Anayasa Mahkemesi, Necmettin Erbakan'ın kurduğu ve Genel Başkanlığı yaptığı Milli Nizam Partisi hakkında, Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırın olduğu gerekçesiyle kapatma kararı verdi.

23 Mayıs 1971: İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul'da arama yapılması için kentte Cumartesi gece yarısından pazar günü saat 15.00'e kadar sokağa çıkma yasağı koydu. 25.000 polis ve asker aramaya katıldı.

30 Mayıs 1971: İstanbul'da, Mahir Çayan ve ekibinin ellerinde rehin tuttıkları Sibel Erkan, 51 saat sonra güvenlik kuvvetlerinin operasyonu sonucu kurtarıldı.

21 Haziran 1971: Eski Milli Birlik Komitesi üyesi İrfan Solmaz, 'Devlet bütünlüğünü bozmak üzere gizli örgüt kurduğu' iddiasıyla gözaltına alındı.

2 Temmuz 1971: Senato'da, Milli Birlik Komitesi üyelerinden Tabii Senatör Ekrem Acuner'in dokunulmazlığının kaldırılması sert tartışmalardan sonra kabul edildi. Acuner, Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

23 Temmuz 1971: Sıkıyönetim 11 ilde 2 ay daha uzatıldı.

27 Temmuz 1971: İzmir-Aydın yolunda Ziraat Bankası'na ait bir araç silahlı kişilerce soyularak 4.000.000 lira çalındı. Soyuncuların Dev-Genç ile ilişkisi olduğu belirlendi.

3 Ağustos 1971: Senato'da, Kontenjan Senatörü ve eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın dokunulmazlıkları kaldırıldı.

11 Eylül 1971: Komutanlarla Bakanlar arasında 5 saat süren toplantı yapıldı. Yeni kabinenin 157 günlük icraatı ve sonuçları beraberce gözden geçirildi.

5 Ekim 1971: AP Genel İdare Kurulu bir bildiri yayınlarak, hükümetin ‘partiler üstü’ vasfını kaybettiğini ileri sürerek **5** Bakanını Hükümetten çekti.

9 Ekim 1971: Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ında aralarında bulunduğu **17** aşırı solcu genç, Anayasa’yı tebdil, tağyir ve ilgaya teşebbüsten, Ankara **1** Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nce ölüm cezasına çarptırıldılar.

26 Ekim 1971: AP’nin bakanlarını çekmesiyle başlayan hükümet bunalımı, Çankaya Köşkü’nde AP Lideri Demirel ile yapılan **3** saat **45** dakikalık görüşmeden bir sonuç alınmayınca hükümetin istifası ile sonuçlandı. Sunay, Erim’in istifasını kabul etmedi.

12 Kasım 1971: AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, kendisi için tahkikat açılmasını istedi.

25 Kasım 1971: **11** ilde devam eden sıkıyönetim **2** ay daha uzatıldı.

3 Aralık 1971: **11** Bakan, reformların yapılmasının imkanı kalmadığı gerekçesiyle toplu olarak istifa ettiler. Bunun üzerine, Nihat Erim istifasını Cumhurbaşkanı’na sundu.

5 Aralık 1971: Nihat Erim tekrar Hükümeti kurmakla görevlendirildi.

11 Aralık 1971: Nihat Erim **2.** Kabinesini kurdu.

1972

10 Ocak 1972: Askeri Yargıtay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkındaki ölüm cezalarını onayladı.

23 Ocak 1972: İstanbul’da, **03.00** ile **18.00** saatleri arasında sokağa çıkma yasağı konarak, kent genelinde **512.000** ev arandı.

8 Şubat 1972: Türkiye’de Haşhaş ekiminin yasaklanmasından sonra Amerika, ilk tazminat olarak **35** milyon TL. verdi.

10 Mart 1972: TBMM, 09.10.1971’de idama mahkum edilen **17** kişiden, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarını onayladı.

19 Mart 1972: Başbakan Nihat Erim, ABD Başkanı Nixon ile görüşmek üzere Amerika’ya gitti.

23 Mart 1972: Cumhurbaşkanı Sunay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarını onayladı.

27 Mart 1972: Ordu’nun Ünye ilçesindeki Radar Üssünde görevli iki İngiliz ve bir Kanadalı Teknisyen kaçırıldı. Kaçırılanlar, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezalarının kaldırılmasını istediler. Niksar’ın Kızıldere köyünde, güvenlik kuvvetleri tarafından sarılan anarşistler teknisyenleri öldürdüler. Operasyon sonucunda **1** anarşist ölü diğerleri sağ olarak ele geçirildi.

17 Nisan 1972: Başbakan Nihat Erim istifa etti.

22 Nisan 1972: CHP’de anlaşmazlık iyice su yüzüne çıktı. Parti, İnönücüler ve Ecevitçiler olarak ikiye bölündü. İnönü: “CHP’de İttihat ve Terakki usullerine izin vermeyeceğim” dedi.

29 Nisan 1972: Cumhurbaşkanı Sunay, Kabineyi Kurmakla Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü’yü görevlendirdi. Ürgüplü, daha sonra görevi Cumhurbaşkanı’na iade etti.

3 Mayıs 1972: Erdal İnönü’nün de bulunduğu THY’ye ait Boğaziçi isimli yolcu uçağı, 4 silahlı anarşist tarafından Bulgaristan’ın başkenti Sofya’ya kaçırıldı. 67 yolcu ve mürettebat 28 saat sonra serbest bırakıldı. Bulgaristan, hava korsanlarına iltica hakkı verdi.

4 Mayıs 1972: Jandarma Genel Komutanı Org. Kemalettin Eken’e Ankara’da suikast düzenlendi. Eken kurtuldu, Eken’in korumaları ile anarşistler arasında çıkan çatışmada biri ölü diğeri sağ olarak ele geçirildi.

6 Mayıs 1972: Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın cezaları, Ankara Cebeci Kapalı Cezaevi avlusunda infaz edildi.

7 Mayıs 1972: CHP Olağanüstü Kurultayında, Bülent Ecevit 709, İsmet İnönü 498 oy aldı.

8 Mayıs 1972: İnönü, Atatürkün ölümünden bu yana (33 yıl 4 ay) sürdürdüğü CHP Genel Başkanlığından istifa etti.

15 Mayıs 1972: Milli Savunma Bakanı Ferit Melen (MGP) kabineyi kurmakla görevlendirildi.

22 Mayıs 1972: Ferit Melen Kabinesi güvenoyu aldı.

19 Temmuz 1972: 11 ilde devam eden sıkıyönetim 2 ay daha uzatıldı.

24 Ağustos 1972: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler Genelkurmay Başkanlığına, Org. Semih Sancar Kara Kuvvetleri Komutanlığına, OrAmiral Kemal Kayacan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’na atandılar.

23 Eylül 1972: 11 ilde devam eden sıkıyönetim 2 ay daha uzatıldı.

19 Ekim 1972 AP Kongresi Ankara’da toplandı. Süleyman Demirel tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

22 Ekim 1972: THY’nin Truva isimli yolcu uçağı Sofya’ya kaçırıldı. Yolcular 38 saat sonra serbest bırakıldı.

16 Kasım 1972: CHP’den ve Milletvekilliği’nden istifa eden İnönü, Anayasa’nın eski Cumhurbaşkanı’na tanıdığı haktan yararlanarak, Cumhuriyet Senatosu’nda ilk ‘Tabii Senatör’ oldu.

1973

2 Ocak 1973: Siyasi Parti Liderleri Çankaya’da toplandı. Cumhurbaşkanı Sunay, liderlerden ‘reformlar’ için uzlaşma istedi.

25 Ocak 1973: 11 ilde devam eden sıkıyönetim Sakarya ve Zonguldak’ta kaldırıldı. Diğer 9 ilde 2 ay daha uzatıldı.

28 Ocak 1973: Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir, Mıgırdiç Yanıkyan isimli bir Ermeni tarafından öldürüldü.

21 Şubat 1973: Yüksek Komuta Heyeti bir tebliğ yayınladı: "... Silahlı Kuvvetler ve **12 Mart** Muhırası'nı küçük düşürecek sataşma ve beyana son verilmelidir."

6 Mart 1973: Faruk Gürler, Kontenjan Senatörü oldu. Genelkurmay Başkanlığı'na Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Semih Sancar atandı.

28 Mart 1973: 7 yıllık görev süresini tamamlayan Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay görevinden ayrıldı.

3 Mart 1973: Cumhurbaşkanı seçileceğine kesin gözüyle bakılan Kontenjan Senatörü ve eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, Meclis'te büyük bir hüsrana uğrayarak Cumhurbaşkanı seçilemedi.

6 Nisan 1973: Uzun süre görüşmeler ve oturumlardan sonra Kontenjan Senatörü ve Emekli Oramiral Fahri Korutürk Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi.

12 Nisan 1973: Cumhurbaşkanı Korutürk, Ticaret Bakanı ve Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

15 Nisan 1973: Naim Talu Kabinayı kurdu.

20 Mayıs 1973: Prof. Necmettin Erbakan, kapatılan Milli Nizam Partisi'nden (MNP) sonra, Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurdu.

14 Ekim 1973: Milletvekili seçimleri yapıldı. CHP: **185** AP: **149** MSP: **48** CGP: **13** MHP: **3** TBP: **1** Bağımsız: **6** Milletvekilliği kazandılar.

17 Ekim 1973: CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Hükümeti kurmakla görevlendirildi.

19 Kasım 1973: Korutürk, Naim Talu'yu Hükümeti kurmakla tekrar görevlendirdi.

25 Kasım 1973: Yunanistan'da darbe oldu.

25 Aralık 1973: Atatürk'ün silah arkadaşı, **12** yıl Cumhurbaşkanlığı ve **17** yıl Başbakanlık yapan İsmet İnönü (Doğumu: **1883**) saat **16: 10**'da Pembe Köşk'te öldü.

1974

10 Ocak 1974: Kabinayı kurmakla görevlendirilen Naim Talu, Hükümeti kuramayacağını belirterek görevi Cumhurbaşkanı'na iade etti.

13 Ocak 1974: CHP ile MSP, hükümet konusunda ortaklık için anlaştı.

26 Ocak 1974: CHP-MSP Koalisyon Hükümeti güvenoyu aldı. (Hükümet bunalımı **3** ay **12** gün sürdü).

28 Ocak 1974: Devrimci Subaylar Örgütü davasında 33 subay 6-12 yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırıldılar.

14 Mayıs 1974: Genel Af teklifi, TBMM’de kanunlaştı.

22 Haziran 1974: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) kuruldu.

1 Temmuz 1974: Bakanlar Kurulu, 1971’de yasaklanan haşhaş ekimine izin verdi.

5 Temmuz 1974: Haşhaş ekimine izin verilmesi, Amerika’da çok sert tepkilere yol açtı.

15 Temmuz 1974: Kıbrıs’ta, Yunanistan’a bağlı subayların yönetimindeki Ulusal Muhafız Gücü Kuvvetleri, bir hükümet darbesi yaparak yönetime el koydu.

18 Temmuz 1974: TBMM gizli bir toplantı yaptı.

20 Temmuz 1974: AYŞE TATİLE ÇIKTI: Türkiye, Kıbrıs için 5 gündür sürdürdüğü yoğun diplomatik temaslardan bir sonuç alamayınca, bu parola ile Kıbrıs Barış Harekatına başladı. Günün erken saatlerinde, Türk Ordusunun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kıbrıs’a havadan indirme ve denizden çıkarma yapmaya başladı.

21 Temmuz 1974: Kıbrıs’ta havada ve karada savaş başladı.

22 Temmuz 1974: Kıbrıs Barış Harekatı, Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısına uyularak sona erdi.

23 Temmuz 1974: Kıbrısta, Rum darbecilerin Cumhurbaşkanı ilan ettikleri Nikos Sampson istifa etti.

1 Ağustos 1974: ABD Temsilciler Meclisinde, Türkiye’ye yapılan ABD yardımının kesilmesi yönünde karar alındı.

14 Ağustos 1974: Türkiye’nin istekleri Yunanistan ve İngiltere tarafından kabul edilmeyince, 2. Kıbrıs Barış Harekatı başladı.

4 Eylül 1974: MSP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan: “Zorla ortaklık olmaz.” dedi.

14 Eylül 1974: Yönetmen, aktör ve sol kesimin önde gelen isimlerinden Yılmaz Güney, Hakim Safa Mutlu’yu öldürdü.

18 Eylül 1974: Başbakan Bülent Ecevit istifa etti.

20 Eylül 1974: ABD Senatosu, Türkiye’ye yapılan askeri yardımın kesilmesini onayladı. Başbakan Ecevit bu karar hakkında: “Amerika içinde düşündürücüdür.” dedi.

2 Ekim 1974: Eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu davasında, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi bütün sanıklar hakkında oybirliği ile beraat kararı verdi.

16 Ekim 1974: Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı iken 3 idam kararı veren emekli General Ali Elverdi, AP’ye girdi.

7 Kasım 1974: Ecevit, Hükümeti kurma görevini iade etti.

12 Kasım 1974: Cumhurbaşkanı Korutürk, Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ı Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

29 Kasım 1974: Sadi Irmak Kabinesi, TBMM'de güvenoyu alamadı. Başbakan Irmak istifasını Cumhurbaşkanı'na verdi.

1975

11 Ocak 1975: Kıbrıs Barış Harekatında **484** şehit verildiği açıklandı. **747** de yaralı var.

16 Ocak 1975: Öğrenci çatışmaları sebebiyle Bursa Eğitim Enstitüsü ve Gazi Eğitim Enstitüsü tatil edildi.

23 Ocak 1975: İstanbul Vatan Mühendislik Okulunda kendilerine komandolar adını veren ülkücüler, **1** öğrenciyi öldürdüler.

30 Ocak 1975: ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı.

15 Şubat 1975: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneğinin (TÖB-DER) yurt çapında düzenlediği Faşizmi ve pahalılığı protesto mitinginde olaylar çıktı. **1** kişi öldü, **35** kişi yaralandı.

16 Şubat 1975: Malatya'da meydana gelen olaylarda, CHP İl Merkezi tahrip edildi, **29** kişi yaralandı.

21 Şubat 1975: AP, MSP, CGP ve MHP seçim ittifakı için anlaştı.

31 Mart 1975: AP Genel Başkanı Demirel'in başkanlığında kurulan MC (Milliyetçi Cephe) Hükümeti açıklandı. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, Başbakan Yardımcısı olarak Kabinede yer aldılar.

12 Nisan 1975: Demirel'in kurduğu MC Hükümeti güvenoyu aldı.

17 Nisan 1975: Yurdun çoğu yerindeki üniversitelerde anarşik olaylar artmaya başladı. ODTÜ **10** gün kapatıldı.

3 Mayıs 1975: Ağrının Eleşkirt ve Erzurum'un Horasan ilçelerinde halk güvenlik güçleriyle çatıştı. (Şiddet tedrici olarak yurdun her yerine yayılıyor.) Türkiye İşçi Partisi (TİP) yeniden kuruldu. Genel Başkanlığa Behice Boran getirildi.

12 Mayıs 1975: TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in görevden alınması hakkındaki kararname, Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından imzalandı.

13 Mayıs 1975: Başbakan Demirel, Başbakanlık binası önünde Vedat Önsel adında biri tarafından saldırıya uğrayarak hırpalandı.

16 Mayıs 1975: TRT Genel Müdürlüğüne İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Nevzat Yalçıntaş atandı.

20 Mayıs 1975: Türkiye'ye yılda 5 milyar liralık kaçak eşya girdiği, Güneydoğu'da 60.000 kişinin kaçakçılık yaptığı açıklandı.

23 Haziran 1975: CHP Genel Başkanı Ecevit, Gerede'de konuşma yaparken saldırıya uğradı.

24 Haziran 1975: Diyarbakır'a bir gezi düzenleyen MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in kente gelmesiyle olaylar çıktı. Biri asker üç kişi öldü, 46 kişi ağır yaralandı.

24 Temmuz 1975: ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırmayı reddetti.

25 Temmuz 1975: Türkiye, ABD'ye Türkiye'deki ortak savunma üsleri anlaşmalarının geçersiz olduğunu, İncirlik Üssü dışındakilere Türk Bayrağı çekileceğini bildirdi.

26 Temmuz 1975: Başbakan Demirel, Türkiye-İrak petrol boru hattı ile Aslantaş Barajı'nın temellerini attı.

29 Temmuz 1975: Genelkurmay Başkanlığı, İncirlik dışındaki ABD üslerinin devralındığını açıkladı.

31 Temmuz 1975: SSCB, Türkiye'ye askeri helikopter satmayı teklif etti.

4 Eylül 1975: Seçim kampanyası kapsamında Elazığ'a giden CHP Genel Başkanı Ecevit, kentte saldırıya uğradı.

6 Eylül 1975: Diyarbakır'ın Lice ilçesinde şiddetli deprem. 3.000'den fazla ölü var.

12 Eylül 1975: ABD'nin silah ambargosu nedeniyle, Libya'dan alınan F-5 tipi 7 adet savaş uçağı Türkiye'ye getirildi.

2 Ekim 1975: ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kısmen kaldırma kararı aldı. Türkiye'ye daha önceden parasını ödediği silahlar verilecek ancak bunlar Kıbrıs'ta kullanılmayacak ayrıca haşhaş ekimi yasağı sürecek.

11 Ekim 1975: Anayasa Mahkemesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kuruluş kanununu Anayasa'ya aykırı bularak iptal etti.

22 Ekim 1975: Avusturya Viyana Büyükelçimiz Daniş Tunalıgil, makam odasını basan 3 Ermeni terörist tarafından şehit edildi.

24 Ekim 1975: Paris Büyükelçimiz İsmail Erez ve makam şoförü Talip Yener, otomobilin içinde Ermeni teröristlerce şehit edildiler.

28 Ekim 1975: Türk Lirası devalüe edildi. 1 dolar 15 TL. oldu.

13 Kasım 1975: Yurdun çeşitli yerlerinde boykot ve direnişler var.

17 Kasım 1975: Lice halkı, yapımı devam eden evleri de işgal etti.

20 Kasım 1975: Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Genel Başkanı Mihri Belli, partisi hakkında açılan kovuşturmada parti defterlerini savcılığa teslim etmediği için İstanbul DGM tarafından tutuklandı.

23 Kasım 1975: MC Hükümetinin işbaşına gelişinden (31 Mart 1975) bu yana **21** kişinin öldürüldüğü, yürüyüşsüz, direnişsiz, boykotsuz ve çatışmasız bir günün geçmediği açıklandı.

24 Kasım 1975: TRT Genel Müdürü Prof. Nevzat Yalçıntaş istifa ederek, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine geri döndü.

6 Aralık 1975: İstanbul Barosu avukatları, Hükümeti anarşik olaylara karşı uyararak için duruşmalara girmediler.

25 Aralık 1975: 54 gün süren oylamalardan sonra CHP'li Kemal Güven **48.** oylamada tekrar TBMM Başkanlığı'na seçildi.

30 Aralık 1975: SSK'da direnişe katılan **1248** işçi işten atıldı.

1976

19 Ocak 1976: TRT Genel Müdürlüğü'ne Şaban Karataş atandı.

30 Ocak 1976: Başbakan Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in 'Hayali Mobilya İhracatı' yaptığı iddiası üzerine, Başbakan Süleyman Demirel hakkında soruşturma yapacak olan Hazırlık Komisyonu üyeleri, AP'lilerin engellemesi ile TBMM toplanamayınca seçilemedi.

28 Şubat 1976: Yahya Demirel için tutuklama kararı verildi.

5 Mart 1976: Hava Kuvvetleri subay ve astsubay eşlerinin Lice'de deprem sonrasında yaptırıldıkları bir okula, İtalyan uçak yapımcısı 'Air Italia' şirketinin, Ankara'daki İtalyan Büyükelçisinin eliyle yaptığı **30.000** dolarlık bağış nedeniyle, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya istifa etti.

8 Nisan 1976: Kendilerine komandolar adını veren kişilerce, Ankara'da çeşitli yerlere yapılan saldırılarda ve öğrenci olaylarında, **3** öğrenci öldü.

28 Nisan 1976: İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısı, Ülkü Ocakları Şubesinin kapatılmasını ve yöneticilerinin Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesine göre cezalandırılmalarını istedi.

12 Mayıs 1976: Başbakan Demirel'in, Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanması kararlaştırılan Orgeneral İrfan Özaydınlı'nın kararnameyi geri alarak, yerine Korgeneral Cemal Engin'i ataması üzerine, Özaydınlı dava açtı.

22 Mayıs 1976: TÖB-DER'in **17** ide bulunan büroları Valiler tarafından süresiz kapatıldı.

7 Haziran 1976: Gaziantep'te THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu)na bağlı anarşistler ile Güvenlik Kuvvetleri arasında çıkan çatışmada **5** kişi öldü.

28 Haziran 1976: Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Savcılığının başvurusunu karara bağladı ve MHP'ye, yurt dışındaki şubelerini kapatmasını bildirdi.

23 Temmuz 1976: Demirel Hükümeti, Hava Kuvvetleri Komutanlığına, Korgeneral Cemal Engin'in atama kararını, Orgeneral İrfan Özyaydınlı'nın aleyhte dava açması üzerine geri alarak, Orgeneral Ethem Ayan'ı atadı. (Ayan'ın ardından Tahsin Şahinkaya Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanacaktır.)

27 Temmuz 1976: CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e, New York'da Kıbrıslı bir Rum tarafından başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu.

5 Eylül 1976: Elazığ'da MHP ve MSP'li gruplar, CHP il binasını taşa tuttular, kentte büyük çapta olaylar çıktı. 12 kişi öldü, onlarca kişi yaralandı.

18 Eylül 1976: DİSK, MC iktidarını yasal yollardan düşürmek için Genel Yas ilan etti. DGM'lere karşı, çeşitli sendikalara bağlı 100.000'den fazla işçi, işyerlerinde direnişe başladı.

21 Eylül 1976: DİSK Genel Sekreteri Mehmet Karaca tutuklandı.

4 Ekim 1976: İstanbul'da bugün benzin bulunamadı. Taşıt kuyrukları yüzlerce metreyi geçti.

7 Ekim 1976: Danıştay, İçişleri Bakanı Korkut Özal'ın Vedat Dalokay'ı görevden alma ve Ankara Valiliği'nin TÖB-DER'i kapatma kararlarını iptal etti.

12 Ekim 1976: DGM'lerin yeni kuruluş kanunu çıkarılmadığı için (Anayasa Mahkemesi, DGM'lerin Anayasaya aykırı olduğuna ve kapatılmalarına karar vermiş ancak TBMM'ye yeni kanun çıkarılması için bir süre tanımıştı), geçerlilikleri sona erdi. Bu mahkemeler ellerindeki dosyaları normal mahkemeleri devrettiler.

24 Kasım 1976: Van ve çevresinde şiddetli deprem meydana geldi. Yüzlerce ölü var.

1977

13 Ocak 1977: Öğrenci olayları şiddetini iyice artırdı. İstanbul ve Tunceli'de çıkan çatışmalarda öğrenciler öldü, onlarca yaralı var. Kahramanmaraş ve Kütahya'da meydana gelen çatışmalarda 21 kişi yaralandı.

25 Ocak 1977: İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden yapılan açıklamada, İstanbul genelinde son bir yıl içinde 510 öğrenci olayının meydana geldiği, bu olaylarda 13 öğrencinin öldüğü, 254 öğrencinin yaralandığı bildirildi.

5 Şubat 1977: Ankara'da, TÖB-DER, TÜM-DER ve TÜTED bir miting düzenleyerek, MC Hükümeti'nin tutumunu, partizanlığı ve terörü kınadı. Güvenlik güçleri ile çıkan çatışma sonrasında 60 kişi yaralandı.

13 Şubat 1977: THY'nin İstanbul-İzmir seferini yapan "Trakya" isimli yolcu uçağı, 17 yaşındaki Ankara Polis Koleji öğrencisi Adnan Mintaş tarafından kaçınılmak istendi. Mintaş tutuklandı.

16 Şubat 1977: Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'ın görev süresi 1 yıl uzatıldı.

26 Şubat 1977: İstanbul'da 'Evlat acısına son' adlı yürüyüşe on binlerce kadın katıldı.

1 Mart 1977: MC Hükümeti'nin görevde olduğu süre içerisinde TL **9.** kez devalüe edildi. TL'nin dolara karşı toplam kaybı %**27**'ye ulaştı. Dolar **17.50** TL.

4 Mart 1977: Türkiye Barolar Birliği'nin aldığı karar üzerine tüm yurttaki avukatlar davalara girmediler.

9 Mart 1977: Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından MHP hakkında soruşturma açıldı.

19 Mart 1977: THY'nin Diyarbakır-Ankara seferini yapan yolcu uçağı, silahlı iki lise öğrencisi tarafından Beyrut'a kaçırıldı.

26 Nisan 1977: CHP Lideri Ecevit ve beraberindekiler, Niksar'da açık hava toplantısı yaparken, MHP ve AP'lilerin saldırısına uğradılar.

28 Nisan 1977: Ecevit, Erzincan'da da saldırıya uğradı. **7** kişi yaralandı.

1 Mayıs 1977: Kanlı '1 Mayıs'. DİSK'in İstanbul Taksim Meydanı'nda kutladığı '1 Mayıs İşçi Bayramı' sona ermek üzereyken, bazı binaların pencere ve damlarından meçhul kişiler tarafından açılan ateşle kana bulandı. On binlerce kişinin üzerine açılan ateş sonucu çoğu çıkan panik neticesinde ezilerek olmak üzere **34** kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı. Olayla ilgili olarak **350** kişi gözaltına alındı.

15 Mayıs 1977: Türkiye'nin, tarihinin en büyük döviz sıkıntısını yaşadığına ilişkin haberler büyük tepkilere yol açtı. IMF, Türkiye'ye borç vermek için iki koşul ileri sürdü: **1-**Seçimler yapılsın, **2-**%**20** devalüasyon yapılsın.

29 Mayıs 1977: İstanbul Sirkeci Tren Garı ile Yeşilköy Havaalanı'nda aynı saatlerde zaman ayarlı bombalar patladı. **5** kişi öldü, **49** kişi yaralandı. İki olayı da, '28 Mayıs' adlı bir Ermeni terör örgütü üstlendi. Ecevit, İzmir'in Çiğli Havaalanı'na indiği sırada bir Polisin silahının ateş alması sonucu yanında bulunan Mehmet İsyen yaralandı. Silahın yanlışlıkla ateş aldığı belirtildi, ancak daha sonra silahın özel bir silah olduğu ve depodan izinsiz çıkarıldığı tespit edildi. Beyşehir'de AP'liler ile MSP'liler çatıştı. **1** MSP'li öldü, onlarca kişi yaralandı.

2 Haziran 1977: Başbakan Demirel, CHP Genel Başkanı Ecevit'e gönderdiği gizli ve kişiye özel bir mektupta, 'İstihbarat örgütlerinin, Ecevit'e, Taksim Alanı'nda yapılacak mitingde suikast düzenleneceği' haberini aldıklarını bildirdi. Ecevit, radyoda yaptığı bir konuşmada bu mektubu açıkladı ve mitinge gideceğini söyledi. 3 Haziran'da, CHP mitingi olaysız ve büyük bir kalabalıkla yapıldı.

5 Haziran 1977: Genel seçimler yapıldı. CHP: **213**, AP: **189**, MSP: **24**, MHP: **16**, CGP: **3**, DP: **1** milletvekili kazandı.

9 Haziran 1977: Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, Roma'da Ermeni teröristlerin düzenlediği bir suikast sonucunda şehit edildi.

13 Haziran 1977: Başbakan Demirel istifa etti. Böylelikle **1.** MC Hükümeti sona erdi.

15 Haziran 1977: Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Orhan Yavuz, kimliği meçhul kişilerce kaçırıldı ve boğazı kesilerek öldürülmüş bir halde bulundu.

21 Haziran 1977: Ecevit, Kabinesini açıkladı.

22 Haziran 1977: MC Hükümeti zamanında TRT Genel Müdürlüğü'ne getirilen ve icraatları dolayısıyla sürekli tepki toplayan Şaban Karataş görevinden alındı. Cengiz Taşer, TRT Genel Müdürlüğüne getirildi.

24 Haziran 1977: Gençlik ve Spor Bakanı Yüksel Çakmur, 'gençlik kampları' adı altında faaliyet gösteren komando kamplarını kapattı.

30 Haziran 1977: MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın kardeşi Akgün Erbakan, Ankara 10. Sulh Ceza Mahkemesince dolandırıcılık suçundan mahkum edildi.

2 Temmuz 1977: Malazgirt'te otlak ve su yüzünden çıkan bir aşiret kavgasında **19** kişi öldü.

3 Temmuz 1977: CHP'nin kurduğu azınlık Hükümeti, TBMM'de **217** kabul oyuna karşılık **229** red oyu ile güvenoyu alamadı. Meclis'te kavgalar çıktı.

4 Temmuz 1977: Korutürk, AP Lideri Demirel'e Hükümeti kurma görevini verdi.

8 Temmuz 1977: - Demirel, Ecevit'in AP-CHP Koalisyon önerisini reddetti.

9 Temmuz 1977: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Türkiye'den her türlü tekstil maddesi ithalini kısıtlama kararı aldı.

15 Temmuz 1977: Hacı Ali Demirel ile yeğeni Yahya Demirel'in TTR araçları ithalinde yolsuzluk yaptıkları saptandı. Buca Eğitim Enstitüsü'nde 1972 yılından beri 500'e yakın öğrencinin sınavlara girmeden sınıf geçirildiği saptandı.

21 Temmuz 1977: 2. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti açıklandı.

26 Temmuz 1977: Başbakan Demirel: "İktidarı, MSP ve MHP ile birleşip sola teslim etmemeyi başardık" dedi.

29 Temmuz 1977: DİSK Başkanı Kemal Türkler, MC Hükümeti'ne karşı 'Ulusal Demokratik Cephe' çağrısını yaptı.

1 Ağustos 1977: AP-MHP-MSP Koalisyon Hükümeti (2. MC Hükümeti) TBMM'de yapılan oylamada, **219**'a karşın **229** oyla güvenoyu aldı.

4 Ağustos 1977: Ankara'da çıkan olaylarda, **1** Polis şehit oldu, **4** vatandaş da hayatını kaybetti, **5**'i ağır olmak üzere onlarca yaralı var.

6 Ağustos 1977: Emekli olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat'ın yerine, Oramiral Bülent Ulusu getirildi.

16 Ağustos 1977: Elazığ'ın Ağın ilçesi'ne bağlı Pul Köyü'nde **75** yaşındaki Bekir Arabacı, anarşik olayları protesto etmek için kendini yaktı.

19 Ağustos 1977: Ankara’da yapılan ‘Ağır sanayi toplantısı’ elektrik olmadığı için mum ışığı altında başladı.

30 Ağustos 1977: Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na, Ege Ordu Komutanı Org. Kenan Evren getirildi.

3 Eylül 1977: İstanbul’da yapılan elektrik kısıntısı, 08.00-21.00 saatleri arasına kadar uzatıldı.

5 Eylül 1977: Ankara’ya gelen IMF yetkilileri ile görüşmeler başladı.

20 Eylül 1977: %10 oranında tekrar devalüasyon yapıldı. Dolar **19.25** TL.

5 Ekim 1977: Kahve satışları durduruldu.TÜRK-İŞ bir muhtıra hazırlayarak, parti liderlerine ve Cumhurbaşkanı’na verdi.

1 Kasım 1977: Elektrik borcumuzu ödemediğimiz için, Bulgaristan Türkiye’ye verdiği elektriği keseceğini bildirdi. Dolar karaborsada **27** TL. (Resmi kur, **20** TL)

6 Kasım 1977: TRT Genel Müdürlüğü’ne Prof. Nevzat Yalçıntaş atandı.

17 Kasım1977: Yaklaşık **165** gündür devam eden TBMM Başkanlık sorunu nihayet çözüldü. **38.** turda CHP’li Cahit Karakaş, **227** oyla Başkan seçildi.

21 Kasım 1977: Türkiye’nin **210** milyon dolarlık borcunu ödememesi üzerine, Irak petrol boru hattıyla Türkiye’ye verdiği petrolü kesti.

25 Kasım1977: İngiltere’de yayınlanan Financial Times gazetesi: “Türkiye iflas etmiş bir ülkedir.”

5 Aralık 1977: Yerel seçimlere **6** gün kala elektrik kesintilerine son verildi.

11 Aralık 1977: Yerel seçimler yapıldı. -Yerel seçimler esnasında yurdun hemen hemen her yerinde protesto ve çatışmalar görüldü. **13** kişi öldü, **87** kişi yaralandı.

20 Aralık 1977: Elektrik kesintisi tekrar tüm yurttan başladı.

21 Aralık 1977: **60** milyon dolarlık borcumuzu ödemediğimiz için Japonya demir sevkiyatını durdurduğunu açıkladı.

24 Aralık 1977: MİT İstihbarat Başkan Yardımcısı, Emekli Albay Sabahattin Savaşman, CIA hesabına casusluk yaptığı gerekçesiyle, Genelkurmay Askeri Mahkemesi tarafından tutuklandı.

31 Aralık 1977: Meclis’te yapılan gensoru görüşmeleri neticesinde Hükümet, **218** olumlu, **228** olumsuz oy aldı. İlk defa bir Hükümet gensoru ile düşürüldü. TBMM Kanunlar Dairesi Kısım Amiri Orhan Şendağ, yabancı ülkelere, devlete ait bilgileri vermek iddiası ile tutuklandı. Bu yıl içinde anarşi ve terör olayları neticesinde **157** kişinin öldüğü, **1667** kişinin yaralandığı açıklandı.

1 Ocak 1978: Cumhurbaşkanı Korutürk, Hükümeti kurma görevini Ecevit'e verdi. Ecevit, bir süre önce AP'den ayrılan **11** milletvekili ile İstanbul'da Güneş Otel'de görüştü. (Bu görüşme 'Güneş Otel' görüşmesi olarak anılır.)

2 Ocak 1978: Ecevit, Kabinesini açıkladı. Kabinede, bir süre önce AP'den ayrılan ve bağımsız olan **11** milletvekili ile CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve DP Genel Başkanı Faruk Sükan'da yer aldı. Böylelikle CHP dışından Hükümeti destekleyen herkes birer Bakanlık kazanmış oldu.

5 Ocak 1978: Yapılan açıklamada, rafinerilerde **2** günlük petrol kaldığı açıklandı.

8 Ocak 1978: Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin **450** milyon dolara düştüğü açıklandı. Son yılların en düşük rakamı.

15 Ocak 1978: Son **15** günde siyasi cinayetler sonucunda **30** kişinin öldürüldüğü açıklandı.

16 Ocak 1978: İstanbul Emniyeti'nde yapılan değişiklik sonucu, il Emniyet Müdürü Nazmi İyibil merkeze alınırken, Asayiş Şube Müdür Yardımcısı Sadettin Tantan Kahramanmaraş'a atandı.

17 Ocak 1978: Ecevit Hükümeti, **218**'e karşı **229** oyla güvenoyu aldı.

29 Ocak 1978: Ocak ayı içerisinde İstanbul'da siyasi cinayetler neticesinde **14** kişinin öldürüldüğü, **75** kişinin yaralandığı açıklandı. İl genelinde **43** bombalama olayı gerçekleşti.

30 Ocak 1978: Türkiye İşçi ve Köylü Partisi (TİKP) kuruldu. Genel Başkanlığı'na Doğu Perinçek getirildi.

1 Şubat 1978: İstanbul Sağmalcılar Cezaevi'nde isyan çıktı.

2 Şubat 1978: Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, "Ordu içinde kontrgerilla yoktur." dedi.

12 Şubat 1978: Almanya, Türkiye'ye **130** milyon mark kredi açtı.

15 Şubat 1978: Bakanlar Kurulunca, ülkenin döviz sıkıntısını hafifletmek için yurtdışına yapılan turistik gezilerin en az **2** yılda bir yapılabileceği kararlaştırıldı. Kredi muslukları açıldı. Dünya Bankası **350** milyon dolar kredi verdi. **3** Amerikan Bankası toplam **3** milyar dolar kredi açacak. Romanya ile de kredi anlaşması yapılıyor.

16 Şubat 1978: Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu, ithal eşyaların satışının yasaklandığını açıkladı.

1 Mart 1978: Devalüasyon yapıldı. TL. %38 oranında değer kaybetti.

6 Mart 1978: Yaş haddinden emekli olan Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar, görevini törenle KKK Org. Kenan Evrene devretti.

8 Mart 1978: Kara Kuvvetleri Komutanlığına Org. Nurettin Ersin getirildi.

11 Mart 1978: ABD Başkanı Carter'ın, Türkiye'ye karşı devam eden ambargoyu devam ettirme isteği üzerine ABD'ye nota verildi.

16 Mart 1978: İstanbul Üniversitesi'nden çıkan sol görüşlü **100'e** yakın öğrencinin üzerine bomba atıldı ve silahla ateş açıldı. **5** kişi öldü, **47** kişi yaralandı. Olayın faillerinden kimse yakalanamadı. Üniversite süresiz kapatıldı.

18 Mart 1978: İstanbul Ümraniye'de silahla öldürülmüş **5** kişinin cesedi bulundu. Olayla ilgili **80** kişi gözaltına alındı.

23 Mart 1978: IMF ile **1.5** milyar dolarlık kredi anlaşması yapıldı.

24 Mart 1978: Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Doğan Öz, bir suikast sonucu öldürüldü.

8 Nisan 1978: İstanbul'da evinin önünde silahlı saldırıya uğrayan Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Server Tanilli ağır yaralanarak felç oldu.

17 Nisan 1978: AP'li Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu, gönderilen bir bombalı paketi açarken, gelini ve iki torunuyla birlikte parçalanarak öldü. Malatya'da büyük olaylar başladı.

20 Nisan 1978: Dev-Genç ve Ülkücü Memurlar Derneği kapatıldı.

22 Nisan 1978: Malatya'da başlayan olaylar Kahramanmaraş'a sıçradı, kent gergin saatler geçiriyor, yer yer çatışmalar var.

23 Nisan 1978: Iğdır'da bir süre önce öldürülen bir ülkücünün cenazesinden dönen yaklaşık **2000** kişi, **200'e** yakın iş yerini tahrip etti. Şehre askeri birlikler sevk edildi. Gece ve gündüz sokağa çıkma yasağı kondu.

27 Nisan 1978: Cengiz Taşer TRT Genel Müdürlüğüne getirildi.

1 Mayıs 1978: Kahramanmaraş'ta sağ görüşlü **3** kişi, meçhul kişilerce kurşuna dizilerek öldürüldü.

13 Mayıs 1978: Milli Savunma Bakanı H. Esat Işık, Amerikan ambargosunun kalkmaması üzerine, Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılacağını açıkladı.

30 Mayıs 1978: Başbakan Ecevit, ABD Başkanı Carter ile Washington'da görüştü.

2 Haziran 1978: Madrid'de Ermeni teröristlerin düzenlediği saldırı sonucunda, Büyükelçimiz Zeki Kuneralp'ın makam arabasında bulunan eşi Necla Kuneralp, emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu ve şoför öldüler. Büyükelçi araçta bulunmadığı için kurtuldu.

4 Haziran 1978: Başbakan Ecevit, New York'ta finansal kuruluşlarla görüşerek borçlarımız için güvence verdi.

7 Haziran 1978: TİKKO terör örgütünün lideri İbrahim Kaypakkaya'nın yargılamasını yapan Hakim Binbaşı Yaşar Değerli, otomobiline konulan bombanın patlaması sonucu ağır yaralandı.

11 Haziran 1978: Cezaların bir kısmını tecil eden İnfaz Kanunu yürürlüğe girdi ve mahkumların salıverilmesine başlandı.

22 Haziran 1978: Ecevit, Moskova’da SSCB Devlet Başkanı Leonid Brejnev ile görüştü.

24 Haziran 1978: SSCB’nin Türkiye’de petrol arayacağını açıklamaları ortalığı karıştırdı. Yabancı petrol şirketleri Türkiye’ye olan satışlarını durdurdular.

27 Haziran 1978: MİT Müsteşarlığına emekli Org. Adnan Ersöz getirildi.

11 Temmuz 1978: Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, sol görüşlü Doç. Bedrettin Cömert arabasında öldürüldü, olayda eşi ağır yaralı olarak kurtuldu.

17 Temmuz 1978: Danıştay, POL-DER ve POL-BİR’in kapatılması kararını durdurdu. Her iki demekte tekrar faaliyete başladı.

25 Temmuz 1978: ABD Senatosu, Türkiye’ye uygulanan silah ambargosunu, uzun tartışmalardan sonra şartlı olarak kaldırılmaya karar verdi. 1 Ağustos’ta yapılan oylamada, 205’e karşı 208 oy ile ambargo kalktı ancak Kıbrıs’tan Türk askerinin çekilmesi istendi.

28 Temmuz 1978: IMF, Türkiye’ye acı reçetesini açıkladı: Memur kadrosu dondurulsun, maaşlar artırılmasın, benzine zam yapılınsın, KİT açıkları kapatılınsın.

1 Eylül 1978: Yağ, benzin, ilaç ve sabundan sonra kahve de karaborsaya düştü. Geçim sıkıntısının yanı sıra anarşide yükseliyor.

30 Eylül 1978: Bu ay içinde 2. kez devalüasyon yapıldı.

9 Ekim 1978: Ankara Bahçelievler’de TİP üyesi 7 genç, kaldıkları evde kurşun yağmuruna tutularak öldürüldüler. Amerika, Türkiye’ye askeri malzeme sevkiyatına başladı.

20 Ekim 1978: İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Bedri Karafakioğlu öldürüldü. TL tekrar devalüe edildi. 30 Nisandan beri TL’nin değeri %38 düştü.

26 Ekim 1978: Bingöl’ün MHP’li Belediye Başkanı ile şoförü öldürüldü. Olaydan 1 saat sonra, sol görüşlü Bölge Müdürü öldürüldü.

2 Kasım 1978: Sağmalcılar Cezaevinde yatan 13 ülkücü kaçtı.

18 Aralık 1978: Kahramanmaraş’ta bir sinemaya bomba atıldı. Saldırısı solcuların yaptığı iddia edildi ve birden Kahramanmaraş’ta gerilim arttı. Sünni ve Alevi vatandaşlar sokak çatışmalarına başladılar. Solcular ise bu saldırıyı kabul etmeyerek, olayı ülkücülerin provokasyonu olarak nitelendirdiler.

22 Aralık 1978: Kahramanmaraş’ta 5, Ankara’da 3, İstanbul’da 2, Malatya, Adana ve Eskişehir’de 1’er kişi öldürüldü.

23 Aralık 1978: Kahramanmaraş yanıyor. Kentin her yerinde çatışma var. Güvenlik Güçleri asayişe hakim olamıyor. 33 kişi öldürüldü, 100’den fazlası ağır olmak üzere 300’den fazla yaralı var. Evler ve dükkanlar yakıldı.

24 Aralık 1978: Sivas'ta sağ-sol kavgasında **9** kişi öldü, **100'**den fazla yaralı var. İlaç da karaborsaya düştü. Pek çok ilaç piyasada bulunamıyor. **18** liralık “Eptoin” **150** lira. İran'da Şah'a karşı savaş başladı. Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Hava Kuvvetleri Komutanı oldu. (Darbenin kadrosu tamamlandı)

8 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta çatışma çıktı. Ölü sayısı **77'**ye yükseldi, yaralı sayısı **1000'**i geçti. Şehir sanki bir iç savaş yaşıyor. Şehre komando birlikleri gönderildi, çevre illerden Güvenlik Güçleri şehre hareket etti. Jetler Kahramanmaraş üzerinde alçaktan uçuyor. Şehirde sokağa çıkma yasağı kondu.

25 Aralık 1978: Kahramanmaraş'taki ölü sayısı **98'**i buldu. Askeri birliklere sığınan halk çadırlara yerleştirildi. Bakanlar Kurulu sıkıyönetim kararı aldı. Cumhurbaşkanı Korumturk, Başbakan Ecevit ve AP Lideri Demirel ile ayrı ayrı görüştü. Ecevit: “Sıkıyönetim ilan edilebilir.” Demirel: “Artık yeter demenin zamanı gelmiştir.” Türkeş: “Ecevit'in konuşması nedeniyle olaylar çıkmıştır.”

26 Aralık 1978: Bakanlar Kurulu, sabah saat **07.00'**den itibaren **13** ilde (İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas ve Urfa) sıkıyönetim ilan etti.

27 Aralık 1978: Kahramanmaraş'ta ölü sayısı **104'e** çıktı.

28 Aralık 1978: Tarsus Cumhuriyet Savcısı öldürüldü.

31 Aralık 1978: Turistik amaçlı yurtdışına çıkışlar, **2** seneden **3** seneye çıkartıldı.

1979

2 Ocak 1979: Kahramanmaraş olaylarında yeteri kadar etkili olamamakla suçlanan İçişleri Bakanı İrfan Özyaydanlı istifa etti.

3 Ocak 1979: **42** milyonluk Türkiye'de, sadece **4** milyon kişinin vergi ödediği açıklandı.

12 Ocak 1979: İçişleri Bakanlığı'na CHP Sakarya Senatörü Hasan Fehmi Güneş atandı.

24 Ocak 1979: Ortak Pazar, Türkiye'ye acil yardımı görüştü. AET Komisyonu Türkiye'ye verilen kredilerin iki katına çıkarılmasını kararlaştırdı.

30 Ocak 1979: Amasya Taşova Cumhuriyet Savcısı, kimlikleri belirlenemeyen kişilerce öldürüldü.

1 Şubat 1979: Milliyet Gazetesi Başyazarı ve Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi, İstanbul Nişantaşı'nda evinin önünde otomobilinin içindeyken tabanca ile öldürüldü. Cinayeti daha Sonradan Mehmet Ali Ağca'nın işlediği tespit edildi. Ağca tutuklandı, yargılanırken cezaevinden kaçtı. Uzun yıllar sonra İran'a dönen İmam Humeyni'yi Tahran'da **2** milyon kişi karşıladı.

21 Şubat 1979: CHP Genel Merkezi bombalandı. Adana, Ankara ve Kars'ta meydana gelen olaylarda toplam **7** kişi öldü.

25 Şubat 1979: Dünyada yaşanan petrol bunalımı Türkiye’yi derinden etkiliyor. Akaryakıt karneye bağlandı, kriz had safhada. Yunanistan’dan mazot istendi, olumsuz yanıt verildi.

13 Mart 1979: Yunanistan, NATO’nun askeri kanadına döndü.

15 Mart 1979: Türkiye’de CENTO’dan çekildiğini açıkladı.

27 Mart 1979: Yeşilköy Havaalanına döviz yokluğundan dolayı pist lambası alınmadı, pilotlar günlerce Havaalanına kör iniş yaptılar.

1 Nisan 1979: İran İslam Cumhuriyeti kuruldu.

7 Nisan 1979: Türkiye Emekçi Partisi Genel Başkanı Mihri Belli, İstanbul Sultanahmet’teki parti merkezine giderken yayılım ateşine tutularak ağır şekilde yaralandı.

9 Nisan 1979: CIA hesabına casusluk yaptığı öne sürülen MIT İstihbarat Başkan Yardımcısı emekli Albay Sebahattin Savaşman **17** yıl **6** ay hapis cezasına mahkum oldu.

18 Nisan 1979: Adana’da militanlar, gözaltına alınan **5** arkadaşlarını

1 Mayıs 1979: İstanbul’da, partililer ile beraber sokağa çıkan TİP Genel Başkanı Behice Boran ve TSİP Genel Başkanı Ahmet Kaçmaz gözaltına alındılar. İstanbul’da sokağa çıkma yasağını ihlal eden **1059** kişi gözaltına alındı.

2 Mayıs 1979: Gözaltına alınanlardan **415**’i serbest bırakılırken, **644** kişi savcılığa sevk edildi.

8 Mayıs 1979: Mersin Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Halit Velioglu ve eşi evlerinde, biri kadın üç terörist tarafından öldürüldü.

10 Mayıs 1979: IMF ile anlaşma sağlanamadı. Kredi umutları söndü.

11 Mayıs 1979: İstanbul Ataköy’de, NATO görevlisi **3** Amerikalı asker silahlı saldırıya uğradı, biri öldü, biri yaralandı.

14 Mayıs 1979: TÜSİAD gazetelele ilan vererek, Ecevit Hükümetinin çekilmesini istedi.

15 Mayıs 1979: Brüksel’de yapılan NATO toplantısında Milli Savunma Bakanı Neşet Akmandor: “Gerekli askeri yardımı alamayan Türkiye’den, bundan sonra bir şey beklemeyin” dedi.

1 Haziran 1979: Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, Dev-Genç’i kapattı.

4 Haziran 1979: Kahramanmaraş olaylarının sanığı **803** kişinin duruşması Adana’da başladı. **330** sanık için idam isteniyor.

11 Haziran 1979: IMF’nin şartlarını kabul ettik. Devalüasyon yapıldı, dolar **47.10** lira.

30 Haziran 1979: Ankara’da MHP Genel Merkezine bomba atıldı, makineli tüfeklerle tarandı, **2** kişi öldü.

13 Temmuz 1979: IMF ile Londra’da anlaşma imzalandı. Borçlarımız ertelendi.

19 Temmuz 1979: IMF, 320 milyon dolar krediyi onayladı.

30 Temmuz 1979: AP Urfa Milletvekili Mehmet Celal Bucak ve yakınlarının iftara davet edildiği Hilvan ilçesinin Kırbaç köyündeki ev, otomatik silahlı 20 kişi tarafından tarandı, 4 kişi öldü, 11 kişi yaralandı.

1 Ağustos 1979: 2 gün önce Kırbaç köyünde baskına uğrayan Bucak aşireti, Siverek'te bir köyü bastı, 2 kişi öldü, 10 kişi yaralandı.

6 Ağustos 1979: Adana'da Hacı Ömer Sabancı Kültür Sitesi'ne bomba atıldı, 3'ü çocuk 4 kişi öldü. İlaça %100 zam yapıldı.

18 Ağustos 1979: Demirel, 'Apoculara karşı' Cumhurbaşkanı Korutürk'ten tedbir istedi.

21 Ağustos 1979: Komutanlar Güneydoğu'ya gittiler. Demirel TBMM'de yaptığı konuşmada, "Güneydoğu'da Devletin yerini Apo almış." dedi.

22 Ağustos 1979: Bugün Ramazan Bayramı ancak tüm Yurtta anarşik olaylar hız kesmeden devam ediyor.

29 Ağustos 1979: Son 1 ay içerisinde 17 kişinin öldürüldüğü Siverek'ten, halk göç etmeye başladı.

28 Eylül 1979: Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, ülkücü olduğu öne sürülen teröristlerce şehit edildi.

5 Ekim 1979: Hafta Sonu Gazetesi, Artist Aynur Aydan ile olan ilişkisini açıklayınca, İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş istifa etti.

16 Ekim 1979: Başbakan Bülent Ecevit istifa etti.

18 Ekim 1979: Hükümeti kurma görevi AP Lideri Demirel'e verildi.

21 Ekim 1979: Kızılay Kan Merkezi tarafından dağıtılan hastalıklı kanlar yüzünden 30 kişinin öldüğü açıklandı.

24 Ekim 1979: Sıkıyönetim 19 ilde 2 ay daha uzatıldı.

27 Ekim 1979: İstanbul Bayrampaşa'da bir kahvehane tarandı, 6 kişi öldü, 6 kişi de yaralandı.

12 Kasım 1979: AP Lideri Demirel, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği azınlık Hükümeti'ni açıkladı.

19 Kasım 1979: Gazeteci İlhan Darendelioğlu, İstanbul'da öldürüldü.

20 Kasım 1979: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Ümit Yaşar Doğanay öldürüldü.

25 Kasım 1979: Mehmet Ali Ağca, askeri cezaevinden kaçtı. AP azınlık Hükümeti, MHP, MSP ve CHP'den ayrılan bazı milletvekillerinin desteğiyle güvenoyu aldı.

26 Kasım 1979: İstanbul'da TOB-DER'Ti 1 öğretmen ile 4 işçi öldürüldü.

28 Kasım 1979: - Urfa'nın Hilvan ve Siverek ilçelerinde gizli bir Kürt partisi kuran 242 Apocu yakalandı.

1 Aralık 1979: Başbakan Demirel tarafından, Başbakanlık Müsteşarlığı'na Turgut Özal atandı.

4 Aralık 1979: Kırnkan'da 8 kişilik bir alevi ailesi, benzin dökülerek yakıldı.

7 Aralık 1979: İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Cavit Orhan Tengil, 4 terörist tarafından kurşunlanarak öldürüldü.

10 Aralık 1979: 52 ilin Emniyet Müdürü değiştirildi.

15 Aralık 1979: İstanbul Beşiktaş'ta bir kahvehaneye bomba atıldı, 5 kişi öldü, 19 kişi yaralandı.

23 Aralık 1979: Bugün meydana gelen anarşik olaylarda toplam 9 kişi öldü.

1980

2 Ocak 1980: Komutanların Hükümete bir uyarı mektubu verdiği ileri sürüldü ancak mektubu kimse sahiplenmedi. Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana hakkında, bölücülük ve Kürt propagandası yaptığı gerekçesiyle dava açıldı.

5 Ocak 1980: Demirel, Ecevit'in 'AP-CHP işbirliği' önerisini reddetti.

16 Ağustos 1980: Adalet Bakanlığı'nda bazı önemli dosya ve belgelerin çalındığı açıklandı.

24 Ocak 1980: Ünlü "24 Ocak Kararları" alındı. IMF'nin isteklerini kabul edildi. Devalüasyon sonucu dolar 70 lira oldu.

21 Şubat 1980: Büyük turizm acentesi TUI, yaşanan anarşi ortamı ve can güvenliği olmadığı gerekçesiyle Türkiye'yi kara listeye aldığını açıkladı ve yapılmış olan rezervasyonların yaklaşık yarısını iptal etti.

9 Mart 1980: Genelkurmay başkanı Org. Kenan Evren, Cumhurbaşkanlığına aday olacağı söylentilerini yalanladı.

21 Mart 1980: Nevruz Bayramı nedeniyle yurdun çeşitli yerlerinde çıkan olaylarda 8 kişi öldü, onlarca kişi yaralandı.

23 Mart 1980: TBMM'de Cumhurbaşkanlığı seçimi, aday bulunamadığı için yapılamadı.

26 Mart 1980: TBMM'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri için turlara başlandı. Yapılan ilk turda bağımsız aday Nurettin Yılmaz 80 oy aldı.

1 Nisan 1980: Van Cezaevi'nde 58 mahkum, kazdıkları tünelden kaçtı.

- 2 Nisan 1980:** Devalüasyon yapıldı. Dolar **75** lira oldu.
- 5 Nisan 1980:** Ortadoğu Gazetesi yazarı İsmail Gerçeksoz, solcular tarafından öldürüldü.
- 6 Nisan 1980:** Eskişehir’de DİSK’in düzenlediği mitingde çıkan olaylarda **5** kişi öldü, **4** kişi yaralandı.
- 7 Nisan 1980:** 7 yıllık görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, törenle Çankaya Köşkü’nden ayrıldı. Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhurbaşkanı Vekili oldu.
- 12 Nisan 1980:** Yazar Ümit Kaftancıoğlu, Müslüman Kardeşler Birliği adlı örgüt tarafından öldürüldü.
- 22 Nisan 1980:** Sağmalcılar Cezaevi’nden de **23** mahkum kaçtı.
- 5 Mayıs 1980:** Anayasa Mahkemesi, Türkiye Emekçi Partisi’ni kapattı.
- 28 Mayıs 1980:** MHP Milletvekili ve eski Bakanlardan Gün Sazak öldürüldü.
- 10 Haziran 1980:** Bu yıl içinde **8.** kez devalüasyon yapıldı.
- 23 Haziran 1980:** İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı Bülent Demir, Müslüman Kardeşler Birliği adlı örgüt tarafından öldürüldü.
- 28 Haziran 1980:** Adana Cezaevi’nde **16** mahkum, kazdıkları tünelden firar ederken Güvenlik Güçlerinin fark etmesi sonucu çatışmaya girdiler, **4** mahkum öldü, diğerleri kaçmayı başardı.
- 3 Temmuz 1980:** TBMM’den güven isteyen Demirel, **214** red, **227** kabul oyu aldı.
- 4 Temmuz 1980:** Cumhurbaşkanlığı seçimleri bir türlü sonuca bağlanamıyor. Partiler arasında en ufak bir uzlaşma umidi görünmüyor. Bunalım Devleti derinden etkiliyor.
- 5 Temmuz 1980:** Çorum ateşler içinde. Alevi-Sünni çatışması çıktı. Olaylarda **3** kişi öldü, **30** kişi yaralandı.
- 6 Temmuz 1980:** Çorum’da olaylar yatıştırılmadı, çatışmalar devam ediyor. Kente askeri birlikler gönderildi. Askerler yollara barikatlar kurdu. Sokağa çıkma yasağı kondu.
- 7 Temmuz 1980:** Çorum’da çatışmalar devam ediyor. Ölü sayısı **20**’ye çıktı.
- 8 Temmuz 1980:** Polis ve Asker Çorum’a hakim olabildi, şehirde azda olsa sükunet sağlanabildi.
- 9 Temmuz 1980:** Fatsa’da **2** Astsubay, DEV-YOL’cular tarafından kuşatıldı.
- 10 Temmuz 1980:** Fatsa’da gerginlik doruk noktasında, çatışmalar devam ediyor. Komando birlikleri şehri kuşattı. - Çorum’da çatışmalar sona erdi, toplam ölü sayısı **25**.

12 Temmuz 1980: Güvenlik Kuvvetleri Fatsa'ya hakim oldu. 200'den fazla kişi gözaltına alındı.

16 Temmuz 1980: CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu öldürüldü.

19 Temmuz 1980: Eski Başbakanlardan Nihat Erim, solcu teröristlerin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.

22 Temmuz 1980: DİSK eski Genel Başkanı ve Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler öldürüldü.

6 Ağustos 1980: ASALA militanları, Türkiye'nin Lion Konsoloslugu'nu bastılar, 4 Konsolosluk görevlimiz yaralandı.

9 Ağustos 1980: Kahramanmaraş olaylarının failerinden 22 kişi idama mahkum edildi.

27 Ağustos 1980: Alman Hükümeti, Türkiye'ye verdiği notada MSP Genel Başkanı ve eski Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ı eroin kaçakçılığı ile suçladı.

28 Ağustos 1980: Ankara Savcılığı, Erbakan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasını istedi.

5 Eylül 1980: AP'li Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, gensoru ile düşürüldü. İlk defa bir Bakan gensoru ile düşürülmüş oldu.

6 Eylül 1980: MSP, Konya'da Kudüs'ü kurtarma yürüyüşü yaptı. İstiklal Marşı okunurken protestolar oldu, bazı kişiler yere oturdu.

12 Eylül 1980: DARBE... Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren Başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yönetime el koydu. Milli Güvenlik Konseyi'nin yaptığı açıklama ile, Hükümet, Senato ve Parlamento feshedildi. Siyasi Partilerin faaliyetleri durduruldu. Milletvekilleri ve Senatörlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Tüm yurttta saat **05.00**'den itibaren sokağa çıkma yasağı kondu. Anayasa yürürlükten kaldırıldı. Tüm sendikalar faaliyetten men edildi. Tüm dernekler kapatıldı. Yurtdışına çıkışlar yasaklandı.

13 Eylül 1980: Org. Kenan Evren, Devlet Başkanlığı görevini üstlendi. Milli Güvenlik Konseyinden yapılan açıklamada, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın güvence altına alındıkları bildirildi.

14 Eylül 1980: DİSK, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ ve MİSK yöneticilerine teslim olmaları için **15 Eylül** günü saat **18.00**'e dek süre tanındı. İşçi ve memur maaşlarına **%70** zam yapıldığı ve tüm grevlere son verildiği açıklandı. - Alparslan Türkeş teslim oldu.

15 Eylül 1980: Tüm sendikaların, bankalarda bulunan paraları bloke edildi. Darbeden önce grevde bulunan **51.000** işçi işbaşı yaptı.

16 Eylül1980: Sendikacılar teslim olmaya başladılar.

17 Eylül 1980: Gözetim altında tutma süresi **15** günden **30** güne çıkarıldı.

18 Eylül 1980: Kenan Evren ve MGK üyeleri, TBMM’de törenle ant içtiler. AP’den **7**, CHP’den **25**, MHP’den **11**, MSP’den **5** ve Bağımsızlardan **2** olmak üzere toplam **50** parlamenter gözetim ve güvence altına alındığı açıklandı.

19 Eylül 1980: Avrupa Parlamentosu, AET-Türkiye ilişkilerinin askıya alınmasını reddetti. Enflasyon oranının **%78** olduğu açıklandı.

20 Eylül 1980: Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı emekli Oramiral Bülent Ulusu’yu Hükümeti kurmakla görevlendirdi.

21 Eylül 1980: Bülent Ulusu, Kabinesini açıkladı.

21 Eylül 1980: Değişiklik yapılan yeni Sıkıyönetim Kanunu yürürlüğe girdi.

22 Eylül 1980: TÜRK-İŞ’e bağlı kapatılan sendikaların yeniden açılmasına karar verildi.

26 Eylül 1980: Elleriindeki silah ve patlayıcı maddeleri **15** gün içinde teslim edenlerin affedileceği açıklandı.

27 Eylül 1980: Hükümet programını, Milli Güvenlik Konseyine sundu.

8 Ekim 1980: Balgat Katliamı sanıklarından sağcı Mustafa Pehlivanoglu ile Telsizler Katliamı sanıklarından solcu Necdet Adalı idam edildi. **8** yıldan beri uygulanan ilk idam cezaları. Suç işleyen milletvekillerinin dosyaları, mahkemelere gönderilmeye başlandı.

10 Ekim 1980: MGK, faaliyetleri durdurulan sendikalara ‘kayyum’ tayinini öngören yasayı onayladı.

11 Ekim 1980: Güvence altında tutulan parlamenterler ile sendikacıların salıverilmesine başlandı.

13 Ekim 1980: Münih-İstanbul seferini yaparken ‘akıncı’ olduklarını söyleyen **4** terörist tarafından kaçırılan THY’ye ait uçak, korsanlar tarafından Diyarbakır’a indirildi. Siyasi Partilere ‘kayyum’ tayinini öngören yasa kabul edildi.

14 Ekim 1980: Korsanlar tarafından Diyarbakır’a kaçırılan uçağa operasyon düzenlendi. Korsanlar yakalandı.

17 Ekim 1980: 27 ilin valisi değiştirildi.

22 Ekim 1980: Gözaltında tutulan **500** DİSK üyesi, serbest bırakıldı.

23 Ekim 1980: **160.000** silahın yetkili makamlara teslim edildiği açıklandı.

24 Ekim 1980: 14 Eylül tarihinde Yüzbaşı Bülent Angın’ı şehit eden Serdar Soyergin, idam edildi. Demirel ve Ecevit’in evlerinde ifadeleri alındı.

27 Ekim 1980: Geçici Anayasa açıklandı. Siyasi Partiler ve Sendikalar dışındaki kuruluşlara Kayyum tayinini öngören yasa, MGK’da kabul edildi.

30 Ekim 1980: Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti.

7 Kasım 1980: Toplu olarak işlenen suçlarda gözaltında tutma süresi **30** günden **90** güne çıkarıldı. **34**'ü tutuklu bulunan **44** eski milletvekili hakkında dava açıldı.

8 Kasım 1980: MGK bünyesinde, yurt dışında Türkiye aleyhindeki propagandaları izleyecek bir denetleme kurulu oluşturulduğu öğrenildi.

10 Kasım 1980: Güvenlik Kuvvetlerince gözaltına alınan yazar ve yayıncı İlhan Erdost'un askeri araçla Mamak Cezaevi'ne götürülürken, bir askerin başına vurması sonucu öldüğü açıklandı.

11 Kasım 1980: Cumhuriyet Gazetesi kapatıldı.

1 Aralık 1980: İsrail ile ilişkiler donduruldu.

24 Aralık 1980: Irak, Türkiye'nin tüm petrol ihtiyacını karşılamayı taahhüt etti.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

12 Eylül Darbesini araştırmak amacıyla kurulan Alt Komisyon, alışmaları süresince 12 Eylül darbesine giden sürecin çok yönlü olarak açığa kavuşturulması, darbeye giden sürecin dinamiklerinin ve bu dinamiklere etki eden unsurların ortaya çıkarılmaya çalışılması, 12 Eylül darbesinin ne şekilde gerçekleştirildiğinin ortaya konulması, 12 Eylül darbesi sonrası gerçekleştirilen uygulamaların belirlenmesi, 12 Eylül darbesinin kişi, toplum, kurumlar ve devlet bazında yarattığı maliyetlerin tüm yönleriyle aydınlatılmasını amaçlayan bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Bu çerçevede darbeye giden süreçteki ve sonrasındaki; siyasi, ekonomik ve hukuki gelişmeler ile uluslararası ilişkiler ve dış politika, çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri, sivil toplum, iç güvenlik, terör ve şiddet olayları ve insan hakları alanındaki gelişmeler analize tabi tutularak demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları odaklı bir çalışma yürütülmeye çalışılmıştır.

Komisyon, alışmaları sırasında darbe öncesi ve sonrası sürecin analizini yapmaya çalışarak belli koşulların bir araya gelmesi halinde darbe olacağı yönünde bir yaklaşımı değil, demokrasi dışı görüş ve anlayışların ne gibi ortamlarda yeşerebileceğine dair ipuçlarını bulmayı hedeflemiştir.

Bu araştırma sırasında darbeye giden sürecin, darbenin ve darbe sonrası ara rejimin bu süreçlerden sonraya ve hatta günümüze kadar uzanacak şekilde sebep olduğu kişişel ve toplumsal maliyetin neler olduğu konusunda kapsamlı ve çok yönlü bir bakışın ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu maliyetler çok yönlü dinamiklerin geliştirdiği süreçlerin sonucu olduğu için sonuçları itibarıyla da toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki çok yönlü alanlara yayılan bir tarzda gerçekleşmiştir.

Söz konusu maliyetlerin tüm açıklığı ve ayrıntısıyla ortaya konulabilmesi, bu alanda önemli bir farkındalık yaratılmasına sebep olabileceği gibi, bu farkındalık şüphesiz bir daha bu maliyetlerin ödenmek istenmemesi ve bundan sonrasının bu gözle yorumlanması yönünde bir bilinç de yaratacaktır.

Araştırma sırasında, TBMM’de grubu bulunan AK Parti, CHP, MHP ve BDP’nin ortak yönde irade göstererek verdikleri önergeler ile Araştırma Komisyonunun kurulduğu da göz önüne alınarak, her türlü siyasi mülahaza ve değerlendirmenin üzerinde bir bakış açısıyla siyasi sistemimizin temelini oluşturan egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesi işığında ve hakkaniyet ölçüsü içerisinde araştırma yapılmasına azami özen gösterilmiştir.

Bu erevede 12 Eylül 1980 darbesinin araştırılması amacıyla oluşturulan Alt Komisyonun çalışmalarının her aşamasında Alt Komisyon üyesi her partiden milletvekilinin görüş, öneri ve değerlendirmelerinin alınmasına ve yansıtılmasına özel önem verilmiştir. Gerek Alt Komisyonun odaklanacağı önemli olay ve cinayetlerin, gerek komisyona davet edilecek

konukların seçiminde ve gerekse de raporun genel çatasınının oluşturulmasında bu anlayış hakim olmuştur.

Alt Komisyonun çalışmaları ve araştırması sonucunda ülkemizde demokrasi kalite ve çatasının yükseltilmesi yönünde ülkemizde demokrasiye müdahalelerin ve darbelerin bir daha yaşanmaması doğrultusunda ne gibi adımların atılmasında fayda olduğu yönünde öneriler geliştirilmeye çalışılarak rapor şekillendirilmeye çalışılmıştır.

1. Darbe Öncesi Dönemde Siyasi İlişkiler ve Siyasi Dinamikler

Siyasi partiler, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak siyaset sahnesinin en önemli aktörlerinden biridirler. 12 Eylül Darbesine giden sürecin incelenmesinde ve dönemdeki siyasi dinamiklerin ortaya konulmasında şüphesiz bu dönemdeki siyasi partilerin ana unsurlarıyla incelenmesi önemlidir.

Raporun bu bölümünde 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında 12 Eylül 1980 öncesi döneme kadar Türk siyasi hayatına etki eden beş parti; Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Türkiye İşçi Partisi incelenmiştir. Bu süreçte parti programlarından, seçim beyannamelerinden, liderlerin demeçlerinden ve dönemi inceleyen makale, tez ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Daha sonra da bu döneme etki eden siyasi ilişkiler ve siyasi dinamiklere değinilmeye çalışılacak ve bu sayede 12 Eylül'e giden sürecin siyasi köşe taşları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Adalet Partisi

Adalet Partisi (AP), 1973 yılında yayınladığı seçim beyannamesinin giriş bölümünde 1961'den başlayarak iktidar döneminde yaptığı hizmetleri ve 1969'dan 12 Mart'a kadar sürdürdüğü çalışmaları anlatmıştır. Beynamede 1971 Muhtırası ile karşılaştığı vurgulanmış, “hür dünyanın hiçbir yerinde meşru siyasi iktidar olmak için veya iktidarda kalmak için parlamento dışındaki çevrelerin gücüne başvurulmaz” denilmiştir. Yine AP beynamede “hürriyet, kalkınma ve yenilik” için AP'de birleşilmesini istemiştir (Kaya, 2009).

AP'nin 12 Mart sonrası dönemde özgürlüklerle ilgili söylemi genel vaatleri içermektedir. Bu bağlamda AP, “Demokratik düzeni, siyasi partileri hür basını, hür sendika, hür ve özerk üniversite, hür teşebbüs, hür ve bağımsız yargı organları ve hür vicdan ile güçlendirip yerleştirmeyi” temel hedefleri arasında görmüştür (Kuru, 1986).

AP bir yandan özgürlüklerin güvence altına alınmasına değinirken, öte yandan da özgürlüklerin kötüye kullanılması korkusu ile ilgili çekincelerini belirtmiştir. “Toplumdaki sosyal ve ekonomik gelişmenin tabii sonucu olarak yeni fikir cereyanları ve bunların tezahürleri olacaktır. Hürriyetlerin kullanılmasını teminat altında tutmak devletin görevidir. Ancak, yok etme hürriyeti, tahrik hürriyeti ne bizim Anayasamızda ne de bir başka Anayasa'da mevcuttur. Bu gibi tezahürler hürriyetin istimali değil, suiistimalidir”. Siyasi hakların iadesi meselesine oldukça kapalı ifadelerle değinilmiş, “sorunun tümüyle ortadan kaldırılacağı” vaat edilmiştir (Kaya, 2009).

AP, özgürlük anlayışında daha çok liberal demokrasilerin özgürlük anlayışına yaklaşmaktadır. Sosyal, ekonomik felsefesi itibarıyla de AP, geçirilmiş bazı tecrübeler ve sarsıntular sonucu, reformizme belli ölçüler içinde yer veren bir parti olmak istemektedir (Daver, 1973). AP, 1970'lerin ortalarına kadar özgürlükler konusunda bu yaklaşımını sürdürmüştür. Adalet Partisi yükselen sola karşı politika geliştirmiş, rejim sorunu ekseninde dini ve milliyetçi duygulara yönelik bir söylem geliştirmiştir. AP bu evrede 7. Büyük Kongresi'ni 1974 yılında toplamıştır. Kongre'de kabul edilen raporda daha önce de olduğu gibi “milli irade” üzerinde durulmuş ve Adalet Partisi “ülkeyi özgürlük içinde kalkındırmaya kararlı, insan haklarına dayalı ve hukuk üstünlüğüne saygılı bir devlet yapısı kurabilmek için güç birliği edenlerin yuvası” olarak tanımlanmıştır.

Demirel her ne kadar ekonomik görüşlerinin günün şartlarına göre belirleneceğini pragmatik bir yaklaşımla ifade etse de¹⁵⁰¹ AP'nin izlemeyi vadettiği ekonomi politikasında liberal bir yaklaşım sergilenmiş, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ortak politika vurgusu yapılmış, gelecekte bir AET üyesi olunacağı varsayımıyla serbest girişim, verimlilik, rekabet, istihdam kabiliyeti ve özellikle sanayi ürünleri ihracatının artırılması hedeflenmiştir. Özel sektörün demokratik açıdan kaçınılmaz olduğu, toplumsal refah için özel sektör faaliyetlerinin azami seviyeye çıkarılması ve kamu sektörünün özel sektörün bittiği yerde başlaması gerektiği belirtilmiştir. Mali mevzuat bürokratik bir yığın olarak nitelendirilmiş, özlü ve basit bir mevzuatın getirileceği belirtilmiştir. Yine iç ticarete kullanılan kredilerin üretim ve yatırımlarda kullanılması, tüketim mallarının standardizasyonu ve çağa uygun bir pazarlama organizasyonu kurulması ekonomi politikaları arasında gösterilmiştir.

AP'nin 8. Büyük Kongresi ise 1976 yılında yapılmıştır. Kongre raporunda siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru sayılan partilerin, Anayasa'nın öngördüğü temel hak ve hürriyetleri, rejim tartışmalarının aracı yapmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Rapora göre bu hak ve özgürlükler, memlekete daha iyi hizmet götürebilme yarışının vasıtaları gibi kullanılmaya başlandığı gün, Türk demokrasisi yerine oturacaktır. Ayrıca kongrenin sonuç raporunda sosyal hakların genişletilmesindeki kararlılık, ücret düzenlemeleri, sosyal güvenlik, sosyal adalet, köylünün kalkındırılması konuları üzerinde durulmuştur.

Gittikçe artan şiddet olaylarının gölgesinde 1977 seçimlerine gelindiğinde AP, Seçim Beyannamesi'nde bütün milliyetçilerin AP'de birleşmesinin gereği üzerinde durmuş, rejimin istikrara muhtaç olduğuna dikkat çekmiş ve CHP dönemi ile ilgili başarısızlıklara vurgu yapmıştır. “Tarih sorununu canlı tutmak ve yeni nesillere Türk tarihinin ilham kaynağı milli ülküleri aşlamak için kültür, refah ve oturlan bölge farklılıklarını süratle gidererek Türkiye'yi birbirini seven grıpta ile vatandaşlar ülkesi yapacağız” denilen beyannamede “Tek ümit ve tek ısk AP ve onun savunduğu Türk milliyetçiliğidir. Aynı davaya inananların, aynı gayeyi paylaşımların inanç birliği içinde olanların, milliyetçi davaların zaferi için AP'de birleşmesi ve bütünleşmesi kaçınılmazdır” ifadesi dikkat çekmektedir. Yine beyannamede: “Meseleleri hürriyetçi demokrasi içinde çözmenin yolu mutlaka istikrardan geçer. İstikrarsızlık baş mesele haline gelirse, devlet ve rejim zaafa uğrar. Bu itibarla istikrara kavuşabilmek için, bugün taraflaşmış siyaset içerisinde bütün milliyetçilerin inanç birliği, azim ve kararlılıkla vatan için el ele vermesi ve Adalet Partisinde birleşmesi zarurettir” (Tercüman, 1977).

Demirel, düşünce suçlarının affını eleştirerek “CHP'nin 7,5 aylık iktidarının 4 ayını anarşist ve komünistlerin affı ile geçirmiş” olduğunu belirtmiştir. Demirel Samsun'da yaptığı konuşmasında da “Komünizmi Türk demokrasisi için ve Türkiye Cumhuriyeti için büyük bir

1501 “Liberalizm ve kapitalizm dahil bütün izmlere karşıyız. İktisadi görüşümüzü günün şartlarına göre oluştururuz.” (Ahmad, 1996)

tehlike sayıyoruz. Onu tehlike saymayanlar vardır. Halk Partisi hem komünizmi tehlike saymıyor. Hem de özgürlük gereğidir diye komünizmin serbestçe faaliyetini istiyor. Bunu büyük bir gaflet telakki ediyoruz” (Cumhuriyet, 1977) diyerek seçim kampanyasındaki sol vurgusunu pekiştirmiştir. Yine kişisel hak ve özgürlüklerden olan vicdan ve ibadet özgürlüğünün önemine vurgu yapılmış, bu özgürlük çağdaş demokratik devletin bir gereği olarak benimsenmiştir. Beyannamede konuyla ilgili “din ve vicdan hürriyeti, bütün vatandaşlarımızın doğuştan var olan kutsal ve medeni hakları olarak görülür. Bu haklar Anayasamızın teminatı altındadır. Din ve vicdan hürriyetinin tehlike sebebi gösterilemeyeceği üzerinde durulduğu gibi laik prensibi, vatandaşın dini ihtiyacının karşılanmasından bir baskı vasıtası değil, bir teminat olarak görülmelidir.” ifadesi yer almıştır (Kuru, 1986). Seçimlerin sonucunda AP önceki seçimlere göre % 7.05 artışla %36.87 oy alarak ikinci olmuş ve 189 milletvekili kazanmıştır.

Seçimde birinci parti olmasına rağmen tek başına iktidara yetecek çoğunluğu elde edemeyen CHP'nin güvenoyu alamadığı hükümetinin ardından, Demirel'in öncülüğünde II. Milliyetçi Cephe iktidarının kurulması gündeme gelmiştir. 1 Ağustos 1977'de güvenoyu alan II. MC Hükümeti yaklaşık 4,5 ay iktidarda kalmıştır. Bu dönemdeki parti politikalarına ışık tutması bakımından Hükümet Programı incelendiğinde ilk olarak AP'nin bir önceki programında olduğu gibi bu programda da sosyal ve ekonomik özgürlüklere son derece genel çerçeveler içinde yaklaştığı görülmektedir. Bu özgürlükler “kalkınma hedefleri” ile ilişkilendirilmiş ve bu hedeflere “vatandaşların Anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerine, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe saygılı olmakla ulaşılabileceğine inanıyoruz” denilmiştir. Hükümet Programı'nda geniş hürriyetlerin bazı ideolojilerce kötüye kullanılması çekincesi ve bunlara karşı tedbir baskın bir şekilde belirtilmiş, bunun yanında din ve vicdan özgürlüğü konusu üzerinde önemle durulmuştur. “Din ve vicdan hürriyeti kişinin kutsal, vazgeçilmez ve dokunulmaz hakkı olarak kalacaktır” denilerek, “din ve vicdan hürriyetinin tam ve kâmil manada kullanılmasını temin edecek bütün tedbirler” alınacağı vaat edilmiştir Çalışma yaşamı ile ilgili hak ve özgürlüklere ise değinilmemiştir (TBMM, 1988b).

II. MC iktidarı sırasında yapılan yerel seçimlerde CHP'nin % 41,4 ile birinci parti olması, koalisyon içindeki çatışmaları artmıştır. Bu ortam içerisinde AP'den milletvekillerin istifasıyla, hükümet çoğunluğunu yitirmiş ve de CHP'nin gensorusuyla 1978 yılının Ocak ayında düşürülmüştür. Düşen hükümetin ardından Ecevit hükümeti kurulmuştur.

1979 yılı Ekim ayında yapılan Kısmi Senato ve Milletvekili Yenileme Seçimlerinde AP oylarını artırarak 5 milletvekilliğinin 5'ini de kazanınca CHP hükümeti istifasını verdi. Yeni bir MC hükümetinin cazip karşılanmayacağından hareketle Demirel, MHP ve MSP'ye hükümette yer vermedi ancak her iki partinin de desteğini sağlayarak güvenoyu almayı başardı. Bu nedenle, yeni hükümetin kaderinin pamuk ipliğine bağlı olduğunu ve hükümeti kerhen desteklediğini açıklayan MSP lideri Erbakan'ın “kadayıfın altının henüz kızarmadığı” nı belirten imaları meşhurdu.

Demirel, güçsüz de olsa böyle bir hükümete şans verilmesi gerektiğini belirterek IMF ve Dünya Bankası uzmanlarının işbirliği ile, ekonomiye nefes aldracak yeni bir istikrar programı hazırlıklarına girişirken, diğer yandan da sokaklarda hüküm süren kaosu sona erdirmek için “devlete demokratik otorite” kazandırarak yeni bir yasa paketi hazırlamış, sıkıyönetim komutanları tarafından özellikle sıkıyönetim koordinasyon kurulu toplantılarında dile getirilen devletin cezalandırıcı gücünü artırmayı amaçlayan, güvenlik güçlerinin yetkilerini artırmaya yönelik düzenlemelerle yargı sürecini hızlandırmayı hedefleyen düzenlemeler öngörmüştü.

Demirel'in sağ partilerden destek sağlayarak kurduğu hükümet, 12 Eylül Darbesi'ne kadar iktidarda kalmıştır. Hükümet Programı'nda, demokratik rejimin vazgeçilmez gereği olan düşünce, inanç ve ibadet özgürlüklerine, Anayasa'nın teminatı altında bulunan bütün temel hak ve özgürlüklere saygılı olunacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin fakirlikten, işsizlikten, cehaletten kurtulup kalkınması hedefi, Türk vatandaşının İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sindeki bütün haklara ve hürriyetlere sahip kılınması ile ilişkilendirilmiştir. Yine Hükümet Programı'nda Anayasa referans gösterilerek, bir takım yasaklamalar gündeme getirilmiştir. Demirel ülkenin 21 önemli meselesi arasına “Derneklerin gaye dışına çıkan faaliyetlerinin önlenmesi” de almıştır. Çıkarılacak kanunlar arasında şunlar sıralanmıştır: “Sendika ve derneklerin politika ile uğraşmaları, bölücülük yapmaları, manevi destek sağlamları önlenecektir. Sosyal ve kültürel amaçlı derneklerin politika yapmaları ve üyelerine maddi yardımla bulunmaları önlenecektir. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkında yapılacak düzenlemeyle bunların kamu düzenini ihlal veya günlük hayatı felce uğratması önlenecektir. Devletin demokratik otoritesini güçlendirmek bakımından Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Ceza Kanunu ve ilgili usul kanunları, Sendika ve Dernekler Kanunları ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunlarında değişiklikler öngörülmüştür (TBMM, 1988b).

12 Eylül 1980 öncesinin son hükümeti olan Demirel azınlık hükümeti, 24 Ocak kararları ile gündeme gelen ekonomik paket, terör olayları, Cumhurbaşkanının seçilememesi ve siyasi bunalımlar ile sonlanmıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi ile kapatılan Adalet Partisi, Türk siyasi hayatının yaklaşık 20 yıllık bir döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda baş aktörlerinden biri olmuş, hatta bugünkü siyasal yaşamı dahi yapısal ve fonksiyonel özellikleri ile etkilemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi

1960'ların ikinci yarısından itibaren “Ortanın Solu” açılımıyla değişim eksenine giren Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 12 Mart 1971'de askeri muhtıra ile yönetime son verildiğinde iki ana eksene ayrılmıştır. Muhtıra, dönemin genel sekreteri Ecevit ile genel başkan İnönü arasında görüş ayrılığı getirmiştir. İnönü, muhtıranın hemen akabinde müdahalenin parlamento hayatının işlemesine engel olduğu ve demokratik rejimi savunduklarını belirtmiş; fakat kurulacak olan partiler üstü hükümetin başbakanının Nihat Erim olmasına destek vermiştir. Ecevit ise İnönü'nün bu konudaki kararına karşı çıkmıştır. Ecevit muhtıradan dokuz gün sonra 21 Mart 1971 tarihinde parti genel sekreterliği görevinden istifa etmiştir. Ecevit'in istifasının ardından partinin merkez yönetim kurulu da görevlerinden ayrılmıştır. Bu durumun en önemli nedeni Ecevit'in muhtırayı demokratik anlayışla ve başından beri savundukları ortanın solu hareketiyle bağdaştıramamış olmasıdır. Ayrıca Ecevit, muhtıradan sonra kurulması planlanan Erim hükümetine CHP'den üye verilmesinin uygun olmadığını da belirterek İnönü ile görüş ayrılığı yaşadığı noktalar giderek artmıştır. Bülent Ecevit, 21 Mart 1971 tarihinde yapılacak olan CHP Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi grup genel kurullarının Erim hükümetine katılıp katılmama konusunda karar vermek üzere toplanmasından önce partinin genel sekreterlik görevinden istifa ettiğini basın toplantısı yoluyla kamuoyuna bildirmiştir (Gezgüç, 2011).

1972 yılında yapılan kurultayda Ecevit'in genel başkan seçilmesiyle birlikte CHP'de değişim hareketi hızlanmış, parti kendini yeniden tanımlamak için yeni bir siyasi kimlik olan “demokratik sol” kavramını kullanmaya başlamıştır.¹⁵⁰² CHP'nin 1973 seçimleri öncesi genel

¹⁵⁰² Ecevit, ülkemizde sosyal demokrasinin tarihsel temelinde Marksizm bulunmadığı gerekçesiyle Marksist kökenlere sahip bu kavramın yerine demokratik sol kimliğini kullanmayı tercih etmiştir. (Gezgüç, 2011)

söylemi ve “Ak Günlere” adlı seçim bildirgesi incelendiğinde düzen değişimi yaklaşımı ve özgürlükler söylemi dikkat çekmektedir. “Kalkınma” ve “sosyal adalet” düzen değişikliği söyleminin önemli bir yönüdür. “CHP’ye göre gerçek ve geçerli kalkınma tüm halkın özgürce ve hakça kalkınmasıdır”. Ayrıca Ecevit, mevcut düzende sosyal adalet olmadığını ifade ederken, kuracakları düzende adalet ve özgürlüğün tam anlamıyla mevcut olacağı vaadinde bulunmuştur (Kaya, 2009). CHP’nin ortaya koyduğu yaklaşımda öne çıkan ekonomik politikalar, daha çok küçük sanayi ve halk sektörünün desteklenmesi, esnaf ve köy kooperatifçiliğinin yaygınlaştırılması ile köykenet uygulamalarının temelde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştırılması ve toplumsal adaletsizliklerin bu yolla azaltılması anlayışına dayanmıştır.

Özgürlükler açısından bakıldığında 1973 seçim bildirgesi gerek kişi özgürlükleri gerekse de sosyal ve ekonomik özgürlüklerin çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur. Ayrıca 12 Mart sürecinde Anayasa’da yapılan özgürlük kısıtlamalarının kaldırılması vaadinde bulunulmuştur. Özellikle çalışma hayatında memurlara sendika haklarının yeniden tanınması, grev, toplu sözleşme ve diğer sendikal haklar konusundaki kısıtlamalar bu vaatlerin merkezinde yer almıştır. CHP, liberalizmin ekonomik özgürlüklerine karşı olmamakla birlikte, bunların, siyasal ve sosyal özgürlükleri dengelemesinin, toplumsal fayda için zaruret olduğu düşüncesindedir. Bu yaklaşım Beynamede şu şekilde yer almıştır: “*Girişim özgürlüğü de mülkiyet ve miras hakları da, hiç kuşkusuz, Batı örneği demokrasinin ayrılmaz unsurlarıdır. Fakat girişim özgürlüğüyle, mülkiyet ve miras haklarının bazı kimselere, sınırlı zümrelere ister istemez kazandıracağı büyük güç ve ağırlık karşısında, düşünce ve anlatım özgürlüğü, toplantı, birleşme ve örgütlenme özgürlüğü ve bazı sosyal ve ekonomik haklar ve özgürlükler de yeterli ölçüde sağlanmazsa, toplumda ciddi dengesizlikler ortaya çıkar; toplum yararı korunamaz, bereksin insanca yaşama hakkı gerçekleştirilemez olur*”. Seçim Bildirgesi’nde “*Yasalarımızdan, düşünce ve anlatım özgürlüğünü, örnek aldığımız özgürlükçü demokrasi uygulamalarıyla bağdaşmayacak biçimde ve ölçüde sınırlayıcı bütün hükümler çıkarılacak, özellikle siyasal, sosyal, ekonomik konularda düşünce ve anlatım özgürlüğü sınırsız olacaktır*” denilmiş ve düşünce suçlarını içeren af kanunu çıkaracakları vaat edilmiştir. Ecevit ayrıca “*Anarşik eylemleri değil siyasal düşünce suçlarını affedeceğiz*” açıklamasında bulunmuştur (Gezgüç, 2011).

CHP’nin 1973 bildirgesini 1969 seçim bildirgesi ve daha öncekilerden ayıran en önemli farklardan biri 1973 seçim bildirgesinin önemli bir özelliği olarak inanç özgürlüğü konusuna pragmatist bir şekilde vurgu yapılmış, düşünce özgürlüğü kadar vazgeçilmez bir unsur olduğu belirtilmiş olmasıdır. Seçimlerin sonucunda birinci parti olan CHP % 33.29 oy oranı ile 185 milletvekili elde ederek önceki seçimlere göre oy oranını % 5.93, sandalye sayısını ise 42 artırmıştır. 1973 Seçiminde partiler tek başına iktidar olacak milletvekili sayısına ulaşamamıştır. Bu durum koalisyonları kaçınılmaz kılmıştır. CHP ile MSP arasında uzun süren görüşmelerin ardından I. Ecevit Hükümeti 26.01.1974’te kurulmuş ve 17.11.1974’e kadar sürmüştür. 10 aylık kısa koalisyonunda iki önemli siyasal gelişme yaşanmıştır. Birincisi Ada’daki Türklerin haklarını korumak için gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, ikincisi ise Genel Af’tır. Koalisyon ortakları arasındaki uyumsuzluk, genel af ilan edilme sürecinde daha görünür hale gelmiştir. Siyasal suçluların af kapsamı dışında tutulmasını isteyen MSP, gerekli desteği AP’den almıştır. Böylece sağ partilerin dışarıda bıraktığı TCK’nın 141. ve 142. Maddeler kapsamında içerde bulunan siyasal suçlular, CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne itirazı üzerine af kapsamına alınmıştır (Kaya, 2009).

Bülent Ecevit, “Yeni” Cumhuriyet Halk Partisi ve Sosyalist Sol olarak da nitelenen bu yaklaşımıyla dönemin ruhuna çok uygun düşen, eşitlik, özgürlük, sosyal adalet kavramlarını partinin klasik çizgisiyle eklemeyerek, CHP’nin bürokrat/devlet partisi görüntüsünden uzaklaşarak halkın partisine dönüşmesi gerektiğini ifade ediyordu. CHP mirasını

reddetmeden, değişen toplumsal koşullara uygun olarak partiyi yeni yörüngesine oturtmak Ecevit'in hedefiydi.

Dönemin sosyalistlerinin kullandığı sloganları kullanmakta sakınca görmeyen Bülent Ecevit'in söylemi, gerçekte önerdiklerinden çok daha sol bir çizgideydi. Ecevit, ülkede, ağa ve tefecinin hakim olduğu bir “sömürü düzeni” olduğundan bahsederek “düzen değişmelidir,” “toprak işleyen su kullandır” diye konuşuyor, o dönemde çeşitli yörelerde meydana gelen toprak işgallerini “halkın kendiliğinden giriştiği, Anayasa doğrultusundaki devrimci eylemler” olarak nitelendiriyordu. Atatürk devrimlerinin bir üstyapı devrimi olarak kaldığından bahseden Ecevit, Türkiye'nin bir gerçek devrim olan “altyapı devrimine” ihtiyacı olduğunu da vurguluyordu. (Ecevit, 1970:18, 61-3) Yine Ecevit'e göre, Atatürk “sürekli devrimcilik” isteyen bir önderdi. Bütün bunlar söylenirken, Ecevit bir yandan da teşebbüs ve mülkiyet özgürlüğü olmadan demokrasinin de olamayacağını ifade ederek, “ortanın solunun insanlık anlayışı”nın “sınıf ayrıklarını, demokratik barışçı ve halkçı yollardan eritmeyi” amaçladığını belirtiyordu.

Ecevit'in bu tutumunun gerisinde yükselen sol dalgayı CHP bünyesinde toplamak gayesinin olduğu açıktır. Bütün toplum kesimlerini aynı anda memnun etme varsayımıyla yola çıkan programın gerçekçiliği konusunda da soru işaretleri uyanmaktaydı. Örneğin 1973 Bildirgesi, toprak reformunun gerçekleştirileceğini, “Köy-Kent” projesi yoluyla kent-kır ikiliğinin ortadan kalkacağını, kamu ve özel sektörün yanında bir de “halk sektörünün” oluşturulacağını, “özel sektör içinde de sosyal adalet” sağlanacağını söylüyordu (CHP, 1973)

Siyasal hayatta mesajın içeriğinden çok, mesajın seçmenler tarafından nasıl algılandığının daha önemli olduğu ortadadır. Ecevit'in hitabet yeteneği, gençliği ve karizması söylediklerinin gerçekçiliği veya uygulanabilirliği sorununu ikinci plana itmiştir. Kısaca kentlileşen orta sınıflar için Ecevit bir ümidin temsilcisi hüviyetindeydi. (Demirel, 1998: 204-5)

CHP, 1977 seçimlerinde İstanbul'da % 58.2, İzmir'de % 52.7, Ankara'da ise %51.3 oy almıştır. AP'nin her üç ildeki oy oranı ise sırasıyla % 28.4, % 39.7 ve %30.9'dur. Bu anlamda CHP büyük kentlerde AP'yi önemli oranda geride bırakmıştır.

Buna dair değerlendirmelerde ilke tahlil CHP'nin, Ecevit'in sola doğru açılımı sayesinde, gençlere gecekondululara ve işçilere de hitap edebilmesindeki başarı çerçevesinde yapılmaktadır (Özbudun, 1977). İşçi kesimi ve gecekonduluların önceleri CHP'ye sırtını çeviren bir kısmı irili ufaklı sosyalist partilere oy vermektense, CHP gibi iktidar şansı olan bir partiye oy vermenin belli bir rasyonelitesini de göz önüne alarak onda birleşmeye başlıyorlardı. Bu grup Ecevit üzerinde etkili olmaya çalışmanın daha akılcı olduğunu düşünüyordu.

Diğer taraftan özel sektörün, sektörün uzun dönemli menfaatlerini de düşünebilen ve sosyal adaletçi söylemin bu kapsamdaki belli kesimlerin de CHP'ye sıcak bakmasına sebep olduğu da söylenebilir.

Daha da önemlisi, belki de Ecevit'in liderliğiyle birlikte CHP içinde meydana gelen en önemli değişiklik laiklik ilkesinin klasik çizgiden farklı bir biçimde yorumlanmasıydı. İnönü liderliğindeki CHP için laiklik ilkesi dinin tamamen birey ile kul arasında kalmasını veya dinin kamusal alandan tamamen dışlanmasını gerektiriyordu. Bu konuda verilecek en ufak bir taviz, Cumhuriyeti tehdit eden en büyük güçlerden biri olan irticayı teşvik anlamına gelebilirdi. Böylece, CHP dinin kamusal alanda en ufak bir tezahürünü şeriatçılık/gericilik

olarak nitelendirerek teyakkuz haline geçebildiği gibi, dindarları çağın gerisinde kalmış, adam edilmesi gereken bir topluluk olarak algıladığını da gizlemekte zorlanıyordu.

Dinin modernleşmeyle birlikte etkisi azalacak/yok olacak (ve olması gereken) bir olgu olarak gören hakim paradigmanın içinde kalmakla birlikte, Bülent Ecevit'in yaklaşımı meseleyi asayiş ve güvenlik zaviyesinden gören yaklaşımdan farklılaşıyordu. Ecevit, içinde yaşadıkları toplumsal dinamikleri dikkate almadan dindarları suçlamanın yanlış olduğunu, bozuk toplumsal düzen nedeniyle geleceğe ilişkin umudu kalmayan çaresiz kitlelerin dine sarıldıklarını belirtiyordu. (Ecevit, 1974: 95).

CHP'de bu gelişmeler devam ederken, 12 Mart darbesinden önemli ölçüde etkilenen solda önemli değişimler gözlemlenmeye başlamıştı. 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan TIP, 1975'te yeniden açılmıştır. Sosyalist solda bölünmeler ve fikir çatışmalarının temeli iki temel sorudaki farklı tutum alışlarla ilişkilendirilebilir. Bunlardan birincisi, devrimin parlamenter/yasal yollardan mı yoksa silahlı mücadeleyle mi yapılacağıdır. İkinci mesele Türkiye'nin sosyalist bir devrime mi yoksa feodal kalıntıları temizleyecek ve bürokrasi ve milli burjuvazinin de katılacağı ve sosyalist devrimle tamamlanacak "Milli Demokratik Devrim"e mi ihtiyacı olduğudur (Bkz: Şener, 2010).

Bu iki soru etrafında daha farklı ayrımlar –devrimin öncülüğünün işçi sınıfında mı yoksa köylü sınıfında mı olacağı, Kemalizme karşı nasıl bir tutum alınacağı, SSCB mi yoksa Çin çizgisine mi yakın olunacağı, kurulacak sosyalizmin ne türlü bir sosyalizm olacağı vb- da ortaya çıkmıştır. Bölünmeyi tetikleyen faktörler arasında kişisel (liderlik) çatışmaları, küçük olsun benim olsun düşüncesi, doğru çizginin bir tek olduğu fikri, yeraltında çalışma zorunluluğundan kaynaklanan gizlilik ve onun getirdiği lidere örgüte tapınma ve eleştirel düşünce eksikliği, temsil edildiği söylenen işçi ve köylü sınıftan uzak kalma olguları sayılabilir. Hatta, bu eğilimin teorik farklılaşma çabalarına ivme kattığını söylemek gerekir çünkü ötekilerden farklılığını vurgulamak isteyen her grup, kendi partisini/fraksiyonunu meşrulaştıracak tezler üretme zorunluluğunu hissetmektedir. (Samim, 1987)

Sonuçta bu yöndeki gelişmeler ve tartışmalar 1977 seçimlerine 6 sosyalist partinin katılmasına kadar varmıştır.

CHP'nin özgürlükleri önemli ölçüde vurgulayan söylemi, 1976'daki Parti Programı ile 1977 Seçimine önemli ölçüde yansımıştır. 1977'ye gelindiğinde düşünce ve siyasal örgütlenme özgürlüğünün önündeki sınırlamaların kaldırılması savunulmuştur. Düşünceyi yasaklayan maddelerin kaldırılacağı, geniş kesimleri ilgilendiren sosyo-ekonomik özgürlüklerin de daha da genişletileceği vaatlerinde bulunulmuştur. CHP, 1977'yi tek başına iktidara gelme ve uzun yıllardır temellendirdiği politikalarını hayata geçirme umudunu yükselttiği bir yıl olarak görmüştür. Bülent Ecevit'in *Umut YILI 1977* adlı yapıtı bu bağlamda değerlendirildiğinde hedeflenen iktidar düzeni ve bu düzendeki özgürlük anlayışı ile ilgili önemli saptamalar göze çarpmaktadır. CHP, bireyin kişilik gelişiminde ve kendini gerçekleştirmesinde özgürlüğün önemini belirtmiş, ayrıca özgürlükçü demokrasilerde olduğu gibi düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki bütün sınırlamaların kalkacağını da önemle vurgulanmıştır. Düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü önündeki engellerin kaldırılacağı vaat edilmiştir (Kaya, 2009).

CHP, ekonomik kalkınmayı da özgürlükçü demokrasi ile yakından ilişkilendirmiştir. Ecevit, "biz, özgürlükle bağdaşmayan kalkınma ve sosyal adalet sağlama yollarını benimsemeyiz" demiştir. Ayrıca Ecevit, Antalya ve Isparta'da düzen değişikliğini anlatırken, kuracakları düzende "hem somunu daha hızlı büyüteceğiz ve bölüştüreceğiz. Hem de en ileri ölçüde

özgürlükçü demokrasiyi gerçekleştireceğiz” açıklamasında bulunmuştur. Yine CHP, “*bütün köylülere kapsayan yaygın ve demokratik bir kooperatifiçilik hareketini başlatacağız. Bu kooperatifiçilikle bağlantılı olarak köylüler bugün işçilerin yararlanmakta olduğu bütün sosyal güvenlikler, bütün sosyal sigortaları, yani yaşlılık sigortası, hastalık sigortası, kazaya ve sakatlık sigortası onun yanı sıra ev kredisi, analık sigortası... bunların hepsini tanıyacağız*” diyerek ekonomik kalkınmada köylüye büyük vurgu yapmıştır (Kaya, 2009). 1977 seçimleri sonucunda birinci parti olan CHP oy oranını % 8.09 artırarak % 41.38 oy ve 213 milletvekili kazanmıştır. Ancak bu oy oranı iktidar olmak için yeterli olmamıştır.

Seçimlerde birinci parti olan CHP’nin kurduğu azınlık hükümetinin parlamentoda güvenoyu alamamasının ardından yerine AP-MSP-MHP koalisyonuyla oluşan II. MC hükümeti kurulmuştur. II. MC de çok uzun ömürlü olamamıştır. 1978 yılının Ocak ayında Cumhuriyet tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur. II. MC hükümeti gensoru ile düşürüldükten sonra CHP ağırlıklı III. Ecevit Hükümeti kurulmuştur.

Bülent Ecevit liderliğindeki CHP’nin varlığının bir çok kişi için bir umudu temsil ettiği kabul edilse de, ümitsizliğin derinleşmesi ve karamsarlığın uç noktalara varmasının etkisiyle 1978 yılı başında iktidara gelen CHP hükümetinin de yaşanan sıkıntılara çare olamayacağı fikri yaygınlaşmıştır. (Demirel, 1998: 301). Bu görüşe göre sorun, ülkenin kötü yönetilmesinden kaynaklanıyordu. MC hükümetleri gidip halk yararına çalışmaya niyetli CHP hükümeti gelecek, kötü yönetim de ortadan kalkacağı için Türkiye’nin önü açılacaktı. 1977 seçim kampanyasında dağlara yazılan umudumuz Ecevit sloganları, Ecevit için bestelenen şarkılar, CHP iktidarı için büyük bir özveri ile çalışan kesimlerin varlığı Ecevit’in yarattığı umut dalgasının boyutları hakkında bilgi vermekteydi.

Oysa 1978-1979’da CHP hükümeti siyasal şiddetle mücadele sürecinde bir yandan özgürlükleri genişletmek diğer yandan ise doğrudan eylem yapanlara karşı aktif bir mücadele sürecine girmek şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımla işe başlamasına rağmen, Türkiye’nin içinde bulunduğu yoğun partizanlaşma ve saf tutma egemen değerlerinden kendini kurtaramamış, ilişkili olduğu kimi gençlik ve bürokratik kesimlerin kategorik tutumlarının da dahil bulunduğu bir süreçle şiddetin yükselmesi karşısında adeta çaresiz kalmıştır. Sonuç, “Bizi sıkıyönetim ilan etmeye mecbur etmek istiyorlar” diyen Ecevit’i haklılaştıracak şekilde kısa zamanda sürüklenin Türkiye’nin mihmandarı değil sürüklenmenin bir parçası haline gelmektir. CHP hükümetinin en büyük destekçilerinden gazeteci Abdi İpekçi’nin öldürülmesi yükselen şiddetin önemli bir göstergesi oluyor, ekonomik krize paralel Süleyman Demirel’in sert muhalefeti, Demirel’in Ecevit’e hiç bir zaman başbakan olarak hitap etmeyip, “hükümetin başı” diye hitap etmesi süreci hızlandırıyordu.

IMF ve uluslararası bankalar Türkiye’ye kredi verilmesi için acı reçeteye uyulmasını istiyorlar hükümet ise buna direnmeye çalışıyordu. (Berksoy, 1982: 164) Fiyat kontrolleri gibi önlemlerle mal ve hizmetlerin piyasa fiyatını indirmeyi deneyen hükümet, karaborsacılığın artmasının önüne geçemezken, ekonominin acil sorunlarını bir nebze olsun rahatlatacak önlemleri ise alamıyordu. Ecevit yurtdışında kredi ararken, Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı Deniz Baykal’ın Ataş rafinerisinin millileştirileceğini açıklaması, Ticaret Bakanı ile Maliye Bakanı, Maliye Bakanı ile Merkez Bankası başkanı arasındaki gazetelere yansıyan çatışmalar koordinasyonsuzluğun en önemli belirtilerindendi. (Hürriyet, 26 Nisan 1978)

Böylece, ekonomi cephesinde de durum parlak olmadı. Enflasyon yükselirken, döviz yetersizliği nedeniyle bir çok kritik malın ithalatının yapılamaması, hem petrol kıtlığına sebep oluyor hem de Türkiye’de üretilen bir çok aramalinın da üretilmemesine yol açıyordu. Benzin, tüpgaz, fuel oil, yağ, çay, ilaç yedek parça, kağıt ve ampül gibi bir çok ihtiyaç

maddeleri –buna devam eden elektrik kesintilerini de eklemek gerekir- bulunamadığı gibi, Türkiye diplomatların maşalarını ödemekte zorlanıyordu. Yükselen enflasyon ve temel ihtiyaç maddelerinin bulunamaması hükümete karşı büyüyen bir hoşnutsuzluk yarattı. Odalar Birliğinin öncülüğünde, Türk Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Ziraat Odaları Birliği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu ve TÜSİAD’ın katkılarıyla oluşturulan Hür Teşebbüs Konseyi Ecevit hükümetine sert eleştiriler yöneltti. Özellikle TÜSİAD’ın gazete ilanlarıyla hükümeti protesto ederek isitfaya çağırması, Türk siyasi hayatında bir ilk oldu.

Bu hükümet döneminde ekonomik bunalım çok ciddi bir sorun olmuştur. Eşzamanlı olarak sağ-sol çatışmaları önlenemez duruma gelmiştir. Bu durumu ekonomik şiddetin ortaya çıkışı takip etmiştir. Şubat 1979’da Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e hitaben yazdığı mektubunda Ecevit hükümetini başta Maraş olayları olmak üzere ülkedeki anarşi ve terör ortamını kontrol altına alamamakla ve sıkıyönetimi işlevsel bir şekilde uygulayamaması neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin görev yapmasına engel olmak ve anarşinin köküne inilmesini engellemekle suçlamıştır.¹⁵⁰³ 1979 yılı sonunda yapılan ara seçimde beş milletvekilinin tamamını AP kazanınca Ecevit istifa etmiş; bu defa AP hükümet kurup iş başına gelmiştir (Gezgüç, 2011).

1971 Muhtırası’ndan 1980 Darbesi’ne kadar olan dönemde Ecevit söylem ve politikaları İnönü’nün CHP’sinin devlet, toplum ve siyaset tahayyülünü yeniden kurgulamış, CHP’yi “devletin partisi” algısından kurtarmış ve toplumsal dinamiklere daha duyarlı bir parti olmasını sağlamıştır. Bu durum üst üste seçim başarılarını getirmiştir (Ete, 2010). Ancak 12 Mart Muhtırası’na karşı olunmasına rağmen uygulamada asker-sivil ilişkilerine dokunulmamış, kontrgerillanın üzerine gidilmemiş ve dindarların, Kürtlerin, Alevilerin ve azınlıkların demokratikleşme talepleri dikkate alınmamıştır (Övür, 2011).

Milliyetçi Hareket Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’nin 8 Şubat 1969’da yapılan Adana Kongresi Milliyetçi Hareket açısından bir dönüm noktası olmuştur. Partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiş, hazırlanan yeni bir tüzükle merkez organlarının ve özellikle Türkeş’in örgüt üzerindeki yetkilerini son derece artıran hiyerarşik bir işleyiş kurumlaştırılmıştır. Yalman’a göre Soğuk Savaş döneminin en yoğun yaşandığı yıllarda kurulan MHP, aldığı oylardan çok, temsil ettiği misyon ve takındığı tavırlarla tartışılan bir parti olmuştur (Yalman, 2009).

Temel ideolojisini, Alparslan Türkeş’in kaleme aldığı Dokuz Işık Doktrini’nden alan MHP, yeni bir devlet düzeni fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu düzen, kapitalizmden ve komünizmden ayrı olan “ülkücü yol” olarak adlandırılmaktadır. Bu yol, “Her şey Türk Milleti için, Türk’e doğru ve Türk’e göre” ilkelerini benimseyerek, Türk milletini kısa sürede güçlendirecek bir yol olarak tanıtılmaktadır (Türkeş, 1991). Ülkücü hareketin gelişim sürecinde sahip olduğu yadsınamaz etkiyle beraber kimi görüşlere göre Dokuz Işık’ın ülkücü hareketin tabanında içeriksel olarak sıcaklığı olmamış, sadece lafzen benimsenmiş, ancak en önemli işlevi liderin devlet tecrübesinin ve bilgi birikiminin simgesi olarak algılanması ve Türkeş’in otoritesine katkısı olmuştur (Turan, 2000).

Akın’a göre; MHP ilk zamanlarında İslam dışı bir Türkçülük anlayışı içeren bir ideolojiyi benimsemişse de, daha sonra bu ideolojiyi terk etmiştir. 1970’ler, entelektüel düzeyde “Türk-

¹⁵⁰³ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’nden TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu’na gönderilen evrak

İslam” tezi bağlamında millete açılma imkânı bulduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Milleti ve millet kültürünü önceleyen; Türk bedenine İslam ruhunun hayat verdiği vurgusunu yapan bir doktrine vurgu yapan milliyetçilik, özellikle Anadolu’da muhafazakâr gençler arasında yayılma imkânı bulmuştur (Akin, 2010). Parti, süreç içerisinde -özellikle 1970lerin ikinci yarısında- kendisini daha çok karşısındakilere göre tanımlayarak konumlandırmıştır. Hem anti-kapitalist hem de anti-komünist bir söylem benimseyen Milliyetçi Hareket, “mili devlet” kavramına aşkın bir anlam yüklemiştir. MHP, çoğunlukla “merkezi, güçlü bir devlet” fikrini içselleştirmiş ve zaman zaman kendisini bu aşkın devlet kavramıyla özdeşleştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, MHP daha çok “devletçi bir milliyetçilik” anlayışını benimsemiştir (Yalman, 2009).

Türkiye’de Milliyetçi Hareket’in seçimlere katıldığı ilk tarih 1965 olarak kabul edilebilir. Bu dönemde Osman Bölükbaşı liderliğindeki Millet Partisi ve Alparslan Türkeş liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) arasında oylar bölünmüştür. 1970’lere geldiğinde ise bu ikili sistem sona ermiş ve Milliyetçi Hareket Partisi ile devam edilmiştir. 1980 öncesi dönemde MHP’nin katıldığı seçimler değerlendirildiğinde 1973 genel ve yerel seçimlerinde istenilen başarı yakalanamadığı görülmektedir. MHP genel seçimlerde % 3,4 il genel meclisi seçimlerinde ise % 1,3 oranında bir oy almıştır. 1977 genel seçimlerinde ise % 6.4 oy oranı ile görece bir başarı yakalanmıştır. MHP %6,4 oranında oy alarak 16 milletvekiliyle parlamentoya girmiştir. Türkeş, Süleyman Demirel başkanlığındaki koalisyon hükümetinde yer alarak beş bakanlık elde etmiştir (Yalman, 2009).

Milliyetçi Hareketi yalnızca seçimlerde aldığı oy oranı-seçmen sayısı gibi niceliksel değerlendirmeler yerine, siyasal ve toplumsal bir analizle de okumak gerekmektedir. Türköne’ye göre, “MHP’yi siyasi partiler yelpazesinin sağ kenarına yakın bölümüne yerleştirmekle ve diğer partilerle mukayese etmekle yetinenler, toplumun derinlerinde işleyen birçok farklı kırılma hattını da gözden kaçırmış olurlar” (Türköne, 2008).

Çalık’a göre MHP hareketi 1950’lerde hızlanan sosyo-kültürel ve politik değişme sürecinde, yerleşik sosyo-kültürel yapıdaki muhtelif sembol, değer ve davranış kodlarının reaksiyonel bir ideolojik politizasyonla buluşarak eyleme dönüşmesidir. MHP hareketi genel anlamda Türk toplumundaki anti-komünizm, dini ve kültürel temellerden güç aldığı kadar, sosyolojik bir tepki olarak değerlendirilebilir (Çalık, 1995).

Yukarıda da belirtildiği gibi 1970 sonrası Milliyetçi Hareket daha çok reaksiyonel bir nitelikte olmuştur. Ağaoğulları’na göre 1970 sonrası MHP ideolojisinde özel bir anlam ve önem atfedilen unsurlardan biri de “devlet ve milliyetçilik” kavramıdır. MHP’nin örgütlenmesinde ve siyasal duruşunda önemli bir yer tutan milliyetçi söylem, ortaya koyduğu “yüksek ve ihtirâslı hedeflerle” umutsuzluk içindeki kitleler için bir umut olmuş ve bu kitleler hızla partiye katılmışlardır. Parti, 1980 Darbesi öncesi dönem propagandalarında Türk milletinin “lider ve efendi millet” olduğu tezini işlerken, sıklıkla yeniden Büyük Türk Devleti’nin kuruluşundan söz etmektedir (Ağaoğulları, 1983).

MHP’nin 80 Darbesi öncesi söylemlerinde ciddi bir anti-komünist ve Ecevit karşıtı vurgu dikkat çekmektedir. Örneğin Mayıs 1980 yılında uğradığı silahlı saldırı sonrasında Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak’ın hayatını kaybetmesi sonucu Alparslan Türkeş: *"Gün Sazak, Türk Milletinin düşmanları, komünist ve bölücü cinayet çeteleri tarafından şehit edilmiştir... Ecevit öyle bir politikacıdır ki, siyasi hayatı boyunca yalancılığı, iftiracılığı, kaşkırtıcılığı kendisine meslek edinmiştir. Yalan ve iftira savurmak, masum insanları canı olarak ilan edip, onları kamuoyunda hedef haline getirmek Ecevit’in inatla sürdürdüğü bir tutumdur. Ecevit ne zaman MHP hakkında, MHP’liler aleyhinde Türk Milliyetçileri ile ilgili olarak yalan ve iftiralar savurmuşsa, mutlaka ardından çok sayıda MHP’li ve*

Ülkücü şebit edilmiştir. Ecevit'in kışkırtmaları sonunda dün Ülküdaşımız Gün Saçak şebit edilmiştir. Ecevit öldürülen bütün MHP'li vatandaşlarımızın manevi katilidir. Memleketimizde dökülen kanların sorumlusu Ecevit'tir. Komünist ve bölücü cinayet çetelerinin çektiği her tetiğin ardında mutlaka onun manevi mesuliyeti vardır. Yıllarca komünist ve bölücüleri himaye eden, onlara kanat geren, onlarla eylem ve cephe birliği kuran Ecevit'tir. Ecevit, anarşinin baş sorumlusu ve cinayetlerin kışkırtıcısıdır... Türkiye'de bir iç savaş başlatmak isteyenlerin oyununu sabırla ve itidalle bozmalıyız; MHP'lileri, Türk Milliyetçilerini, Ülkücüleri uyarıyorum: Komünist ve bölücülerin oyunlarını bozmalıyız." ("Birliğe Çağrı" Dergisi: Haziran 1980) şeklinde ağır bir açıklamada bulunmuştur.

Yalman'a göre ülkenin ciddi manada ikiye ayrıldığı bir dönem olan 1970'lerde (özellikle 70'lerin ikinci yarısından) devleti komünizmden kurtarma hedefiyle sokağa inen ülkücüler kendilerini devlette özdeşleştirmiş ve komünizme karşı mücadelenin ön saflarında yer almaya başlamışlardır. Bu tutum, Milliyetçi Hareket'in her geçen gün toplumcu milliyetçilikten uzaklaşmasına ve devletçi bir karaktere bürünmesine neden olmuştur (Yalman, 2009). Bu yapı 1980 Darbesi'ne kadar sürmüş, ancak 1980 sonrası hareket özeleştirici yapabilmiş ve merkeze daha yaklaşan bir hüviyet kazanmıştır.

Milli Selamet Partisi

Türkiye'de Milli Görüş Hareketi'nin ikinci partisi olan Milli Selamet Partisi (MSP), kuruluşu olan 1972 tarihinden itibaren Milli Nizam Partisi'nden gelen çizgiyi devam ettirmiş, Milli Görüş'ün savunduğu temel programlarla uyumlu, maddi ve manevi kalkınmaya yönelik politikalar izlemiştir. Toprak'a göre, AP'nin şehir merkezlerindeki büyük sanayici ve iş adamlarının temsilcisi olmakla taşradaki küçük ve orta boy sermayedarın temsilcisi olmak konusunda tercihini birincisinden yana yapması neticesinde parti içindeki sınıfsal bölünmenin bir uzantısı olan MSP'nin sınıfsal tabanı esnaftan, zanaatkârlardan, şehirlerde yeni yeni oluşmaya başlayan küçük ve orta boy işletmelerden oluşmaktaydı (Toprak, 2009). MSP ile Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde dindar kesim kendi sosyoekonomik tabanıyla ilk kez meclise girebilmiştir. Bu sayede devlet desteğiyle büyüyen bir sanayici ve iş adamı kesimine karşı o dönemde küçük bir sermaye birikimine sahip olsa da ikinci bir sanayileşme kesim ortaya çıkmıştır. Bu anlamda MSP "...geleneksel kitlelerin siyasete katılmasının; bu kitlelerin kimlik krizini çözmesinin; sanayileşmenin doğurduğu sosyo-ekonomik yoksunluk duygularını gidermenin bunların ötesinde İslami siyasal ideolojiye seküler sistem içinde meşruluk kazandırmanın aracı olmuştur." (Sarıbay, 1985).

Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi ise, batılılaşma/çağdaşlaşma adına İslamiyetin aydınlığından uzaklaşmanın Türkiye'nin meselelerin kaynağında yatan asli faktör olduğu tezini işlemiştir. Sarıbay'a göre MSP anlayışına göre yüzyıllar boyunca, İslami kurallara uygun bir devlet ve toplum nizamı kurmuş olan Osmanlılar, geriliklerinin sebebiye doğru teşhiş koymakta zorlanmışlar ve Tanzimat döneminden itibaren Hristiyan Batı'nın usullerini almaya kalkışmışlar, batı taklitçiliğini kurtuluş reçetesi olarak görmüşlerdir. Cumhuriyetle birlikte bu eğilim doruk noktasına ulaşmış, laiklik adı altında İslamiyet düşmanlığı yapılmıştır. Oysa gerçek kurtuluş reçetesi, taklitçilikten sıyrılmak, CHP tarafından temsil edilen "sol" veya AP tarafından temsil edilen "liberal" görüşlere karşı bir alternatif olarak geliştirilen, "Milli Görüş"ü benimsemektir (Sarıbay, 1985).

MSP'nin insan hakları söyleminde devlet; adaleti sağlayan, toplumsal ilişkileri denetleyen baş aktördür. Devletin başlıca rolü insan haklarını güvence altına alacak 'ahlak nizamını' sağlamaktır. Özellikle devlet, eğitim yoluyla dini ve ahlaki değerleri çocuklara ve gençlere öğretmek toplumsal ahlakı sağlamakla yükümlüdür. Bu tasarımda ekonomik ilişkilerde ortaya

çıkan eşitsizlikler toplumsal düzenin korunması için bir gerekliliktir. Zenginin yoksula vereceği zekât, sadaka gibi yardımlar sosyal güvence mekanizması sayılmaktadır. Servet dağılımındaki eşitsizliğin kaynağı kişilerin çalışma derecesi, yeteneği ve isteğine bağlanmaktadır. Toplumsal sınıflar arasındaki gelir farklılığı çatışma değil toplumsal uyumun gerekliliği olarak savunulmaktadır. MSP'nin parti programında maddi gelişmenin önkoşulu olarak manevi kalkınma görülmüş ve taklitçilik eleştirilmiştir: “Ahlak ve fazilete dayalı cemiyet nizamı zaruretini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması...İleri bir medeniyetin kurulması için büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden; taklitçilikten uzak durulması gerekmektedir.” Yine MSP programında din ve düşünce özgürlüğü en temel insan hakkı sayılmaktadır. Buna göre, “Din eğitime gereken aydınlatılmanın yapılması ve yurttaşların dini ahlaki hasletlerle teçhizi için gereken imkânların sağlanması emmiyet verilecektir. Din görevlilerinin maddi ve manevi şartları ıslah edilecek içtimali mevkileri yeniden tanzim ve tayin olunacaktır.” MSP'nin parti programında Anayasada belirtilen temel hak ve özgürlükler kabul edilmiş ve bu hakların parti açısından ne anlama geldiği de açıklanmıştır. Örneğin, basın ve neşir hürriyetine “milli, manevi ve ahlaki değerlere saygılı olmak kayıt ve şartıyla basın hürdür” şerhi konulmuştur. MSP'nin programında işçi-işveren arasındaki ilişki, çatışmaya değil karşılıklı sevgi ve saygı esasına dayandırılır. “Kadın ve çocuk işçilerin durumlarıyla mütenasip işlerde çalıştırılması elzemdir.” Yine MSP programında din ve düşünce özgürlüğü en temel insan hakkı sayılmıştır (MSP, 1973).

MSP'nin, İslam dininin vaz ettiği (veya vaz ettiğine inanılan) kuralların toplum ve siyaset hayatına yön veren asli unsurlar olmasını amaçlayan bir parti olduğu yönünde görüşler olduğu gibi, İslamcılığın daha çok 1980'lerden sonra yaygınlaşacağını belirtip MSP'nin İslamcılığının da su götürdüğü fikrini savunanlar da vardır (Mardin, 1991: 35).

MSP'nin “ahlâk ve maneviyat” diyen yönü yanında İslam evrenselciliği ile bağdaştırılması kolay olmayan bir milliyetçilik vurgusunun gözlemlendiği, MSP'nin kendi ideolojisini “milli görüş” olarak nitelendirdiği Türkiye'yi kurtarmayı, Türkiye'yi müslüman aleminde layık olduğu liderlik pozisyonuna oturtmayı arzulayan milliyetçilik dozu yüksek bir hareket olduğu, Türkiye'nin sanayileşmesi (veya ağır sanayi hamlesi) asli hedeflerden biri hüviyetinde olduğu, bir Hristiyan birliği olarak gördüğü Ortak Pazara “onlar ortak biz pazar” sloganı ile karşı çıktığı, sosyalizmi de kapitalist sistemi de sertçe eleştirdiği görüşleri yanında, Sarıbay'a göre “manevi kalkınma” olmadan maddi kalkınmanın eksik kalacağı –batıdaki gibi- görüşünü dile getirirken, bir yandan da manevi kalkınma olmadan maddi kalkınmanın mümkün olamayacağını da vurgulamıştır (Sanbay, 1985).

MSP maddi kalkınma bağlamında sanayileşmeyi devletin görevi sayan anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda en büyük projesi “ağır sanayi hamlesi”dir. Manevi kalkınma konusunda ise, İmam-Hatip okullarının yaygınlaşmasını ve laik okullarda ders programlarına ahlak dersleri konulması konusuna ağırlık vermiştir (Toprak, 2009).

MSP, 1973 yılındaki genel seçimlerde dördüncü parti olmuş, % 11,80 oy oranı ile 48 milletvekili, senato seçimlerinde ise üç senatör çıkarmıştır. MSP ‘yeşil komünist’, ‘komünist işbirlikçisi’ olmakla itham edilmesine karşılık 1974 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile koalisyon kurmuştur. CHP ile koalisyon, Milli Görüş Hareketi'ni ilk kez hükümetin bir parçası olma konumuna getirmiştir. MSP, yeniden kapatılma endişesinin ağır basması nedeniyle “komünist, anarşist, dinsiz” olmakla eleştirdiği CHP ile koalisyon kurmayı kabul etmiştir (Toprak, 2009).

CHP ile kurduğu koalisyonun dağılması üzerine MSP, 1975'te AP'nin öncülüğünde Birinci Milliyetçi Cephe (I. MC) koalisyonunda Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi

Güven Partisi (CGP) ile birlikte yer almıştır. Bu koalisyonda MSP'nin aldığı eleştirilerin başında kadrolaşma gelmektedir. Ayrıca MSP'nin 'ağır sanayi hamlesi'ne yönelik çalışmaları 'tek başına iktidar olma' isteğinin bir parçası olarak görülmektedir. Bununla birlikte, MSP'nin uygulamaya koymaya çalıştığı projeler, AP-MSP arasında gerilime neden olmuştur. Bu gerilimde MSP'nin uygulamaya çalıştığı projelerdeki kadrolaşma ve bütçe sıkıntısının payı vardı. Sonunda AP, 1977 yılında koalisyonu bozmuş ve erken seçime gidilmiştir (Sarıbay, 2004).

1977'deki genel seçimlerden CHP birinci parti olarak çıkmasına rağmen tek başına iktidar olabilecek sayıda oy alamamıştır. Aldığı % 8,56 oy oranı ile 24 milletvekili çıkarabilen MSP, yine AP ve MHP ile birlikte İkinci Milliyetçi Cephe (II. MC) koalisyonunu kurmuştur ve kurulan bu hükümette de AP-MSP arasındaki sürtüşme devam etmiştir. 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na MSP'nin manevi kalkınma konusunda bölüm eklenmesi konusundaki isteği sürtüşmeyi artırmıştır. MSP'nin maddi ve manevi kalkınmanın birlikte gerçekleşmesine yönelik bu ideolojik tutumu, 1978 mali yılında bütçenin kabul edilirken koalisyon ortakları arasındaki çatışmayı artırmıştır. Taraflar birbirlerine verdikleri tavizlerden hoşnutsuz olmuş ve hükümet hakkında verilen bir gensoru ile II. MC Koalisyonu dağılmıştır (Sarıbay, 2004). Türkiye 1980'de 12 Eylül sürecine doğru giderken Konya'da düzenlenen "Kudüs'ü Kurtarma ve Gençlik Mitingi" MSP'nin kapatılmasının gerekçesi olmuştur. 6 Eylül'de yapılan miting sırasında "sınıfsız ve sınırsız İslam devleti" ve "ya şeriat ya ölüm" gibi atılan sloganlar aynı zamanda 12 Eylül 1980 Darbesi'nin sözde gerekçelerinden biri olarak gösterilmektedir (Toprak, 2009).

Türkiye İşçi Partisi

12 Mart 1971 Muhtırasıyla kapatılan ve 1975 yılında Behice Boran önderliğinde yeniden örgütlenen Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1975 yapılan ilk seçimlere seçim yasasının siyasi partilerin örgütlenmesi konusundaki şartını yerine getiremediğinden dolayı katılamamıştır ancak seçim sürecini değerlendirmiştir (TİP, 1975). Seçimler yaklaşık olarak MC'ye hayır kampanyası düzenlemiş, MC ve AP oyları karşısında CHP'ye oy verilmesinden yana olmuştur. TİP, MC hükümetin politikalarını hem 1975 seçimlerinden sonra hem de 1977 seçimlerinde eleştirmiştir. TİP'in eleştirileri genel olarak kapitalizm, emperyalizm ve faşizm doğrultusunda olmuştur (Çakır, 2011):

"Milliyetçi Cephe ve uyguladığı faşist düzenler tek başına değerlendiremez. Kapitalizmin sonuçları ile bağlantılıdır. Milliyetçi cephenin iktidardan düşürülmesi ve faşizmle mücadelenin daha kapsamlı hale gelmesi gerekir. Faşizmin arkasında emperyalizm, büyük sermayedarlar ve büyük toprak sahipleri vardır.

...Milliyetçi Cephe iktidarı toplumun ezici çoğunluğunun çıkarlarını, geriye kalan ve emperyalizmle bütünleşmiş bir yığın çıkarları gözetilerek ayaklar altına almayı amaçlamaktadır. Yalnız işçi sınıfının, köy emekçilerinin, memurların ve zanaatkarların değil, küçük ve orta sermayedarların, büyük toprak sahipleri dışındaki tüm köylülerin çıkar ve özlükleri, belli ölçülerde, Milliyetçi Cephenin program ve icraatı ile çelişmektedir. Milliyetçi Cepheye ve tüm olarak anti-demokratik, faşist baskı ve planlara güç veren örgütlü olma ve birleşebilme özellikleri, asıl demokrasi saflarında hızla geliştirilmesi gereken özelliklerdir.

...Milliyetçi cephe partilerinin kurmuş buldukları koalisyonun dağılması durumunda, MC'nin yerini mutlaka daha demokratik nitelikler taşıyan bir hükümetin alacağı varsayılması son derece sakıncalıdır. Emperyalizmin ve

büyük burjuvazinin Milliyetçi cephe aracılığıyla attığı adımlara karşı birleşik ve kitlesel bir direniş gerçekleşmezse faşizm turmanışına devam edecektir. Demokratik güçler arasında birlik ve dayanışmanın sağlanması ve gerici, sömürücülerin karşısına çıkılması, içinde bulunduğumuz günlerin bütün özellikleriyle faşist bir iktidarın hazırlık dönemini engelleyecek tek yöntemdir.” (TİP, 1977)

TİP’in söz konusu dönemdeki emperyalizm vurgusuna 1974 Kıbrıs Harekâtı ve çözümlenemeyen Kıbrıs sorunu üzerine görüşleri örnek verilebilir:

“Kıbrıs sorunu hala ABD’nin dümen suyunda ve onun arabuluculuğuyla ve onun dayattığı bir plana göre çözülmek istenmektedir. Bu plan görünürde, sözde Kıbrıs’ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, tarafsızlığını koruyan federatif devlet tezidir. Hâlbuki öyle bir federatif devlet öngörülmektedir ki, bu aslında kağıt üzerinde kalacak birleşik bir federatif veya konfederatif devlet görünümü altında, Ada’nın fiilen taksimi ve iki kesimin birisi Türkiye ile diğerinin Yunanistan’la bütünleşmesi sonucunu verecek bir plandır ve bu çözüm neticede Türkiye’yi emperyalizme, NATO’ya, ABD’ye daha bağımlı kılacak bir plandır (Boran, 1977).

Kıbrıs sorununa ek olarak yine bu dönemde de NATO, Ortak Pazar ve IMF Türkiye ilişkilerinde de kapitalizm ve emperyalizm vurgusu yapılmıştır: “IMF, Dünya Bankası, NATO ve Ortak Pazar Türkiye’yi emperyalizme bağlı hale getirdi. Ve Türkiye’nin asıl sıkıntısı bu bağımlılıktır. Sermaye ve emperyalizm ile kopmaz çıkar bağları vardır” (TİP Seçim Bildirisi, 1979).

TİP’in 1977 ve 1979 seçimlerinde aldığı oy oranı çok düşük seviyede kalmış (1977 genel seçimlerinde % 0,58 1977 yerel seçimlerinde % 0,51 ve 1979 genel seçimlerinde %0,58) (Yüksek Seçim Kurulu, 2012) ve bu başarısızlık sonrası sosyalist partilerin birlik kurması ve demokratik bir cephe oluşturulması tartışmaları tekrar açılmıştır. Bu tartışmalar sürerken 12 Eylül Darbesi gerçekleştirilmiş ve TİP kapatılmıştır.

12 Eylül’e Giden Süreçte Partiler Arası İlişkiler

1970’li yıllarda siyasi partilerin varlıklarının seçim başarısı ve iktidarda kalmalarına bağlı olduklarını düşünmeleri, seçimleri ölüm kalım savaşına çevirmelerine yol açmış, seçimleri kazanmak için her yola başvurmayı olağan karşılamalarına neden olmuştur (Turan, 1986). Siyasal kutuplaşmayı teşvik eden beyanlar ve muhalefete yönelik özgürlükleri kısıtlama girişimleri var olan gerilimi daha da tırmandırmıştır. 1973 yılı sonlarında ortaya çıkan petrol sorunu ve dünyadaki bunalım Türkiye’yi de ekonomik olarak krize sokmuş, artan şiddet olayları gölgesinde yaşanan siyasi kutuplaşma toplumda da aynı ölçüde ayrışmayı artırmıştır.

12 Mart Muhtırasıyla iktidardan uzaklaştırılan Süleyman Demirel, kendi liderliğine yönelik eleştirilere rağmen AP liderliğini sürdürmüştür. Ancak bu 1969 yılında başlayan sağın bölünmesi sürecinin geriye döndürülmesi anlamına gelmiyordu. Necmettin Erbakan’ın liderliğinde 1969 yılında kurulan ve ara rejim döneminde kapatılan Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi adıyla yeniden siyaset sahnesindeki yerini almıştır. AP’den kopan milletvekillerinin kurduğu Demokratik Parti faaliyetini sürdürmekteydi. Buna bir de Alparslan Türkeş liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi eklendiğinde, sağ seçmene oynayan üç farklı partinin söz konusu olduğu görülmekteydi. 1970’lerin başına kadar, sağın tüm renklerini bünyesinde barındıran AP, 1980 darbesine doğru giden süreçte bu niteliğini artık yitirmişti (Demirel, 2004: 67 vd).

Sağ siyasetteki bu çeşitlenmenin önemli sebeplerinden birisi olarak, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ittifakın çözülme sürecine girmesi olduğu yönünde görüşler vardır. Bu görüş 1970'lerin başında, 27 Mayıs döneminde tekrar hayatıyet kazanan batılılaşmacı çizginin zayıfladığı belirlenmesine dayanmaktadır. CHP'de Ecevit çizgisinin güç kazanması, öğrenci çevresi ve fikir adamları zümresinin sosyalizme kayışı 1960 öncesi tarzı klasik batılılaşma savunucularının güçsüz kalması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle sol/sosyalist cephenin batılılaşmacı mantığın doğal ve beklenir bir sonucu olduğu fikri, sağın laik/batılılaşmacı zümre karşıtlığından sosyalizm karşıtlığına geçişini kolaylaştırdı (Demirel, 2009: 423-4).

Bu fikre göre; batılılaşma karşıtlığı yerini sosyalizm karşıtlığına bırakmaya başlayınca, din ve manevi değerler vurgusuna devlet, bayrak ve vatan vurgusu da eklendi. Komünizm karşısında milliyetçilik, devlet ve düzen koruyuculuğu öne çıkarıldı. Böylece sağcı olmak; dinsizlik, ahlaksızlık, milli manevi değerlere yabancıklık ve ezeli düşman Rusya hakimiyeti altına girmeyi arzulamak olarak anlaşılan solculuğa karşı olmak ile tanımlanır oldu (Demirel, 2009: 432-7).

Demokratik Parti'nin AP'den kopuşunu, derin ideolojik/sınıfsal ayrımların değil, daha çok liderlik kavgasının bir sonucu olarak görenler vardır. Bu görüşe göre 1964 yılında Süleyman Demirel'e karşı parti liderliğini kaybeden Sadettin Bilgiç, partide bir ikinci adama tahammülü olmayan Demirel tarafından dışlanmıştı. Celal Bayar'ın başını çektiği eski DP'liler de, emanetçi olarak gördükleri Demirel'in kalıcı olma niyetini görünce muhalefete başladılar. Ayrıca, Demirel'e yönelik ideolojik nitelikte olmayan eleştiriler de –bunlar arasında tek adamlık ve Demirel'e yakın olanların yaptığı nüfuz ticaretine engel olunamaması, parti ve hükümette liyakate göre değil sadakate göre görev dağıtımı yapılması da vardı– siyasetin ahlaki boyutunu öne çıkardığını iddia eden farklı bir grubu da, DP'ye iten faktörlerden biri oldu. Sonuçta DP ortaya çıktı ve 1973 seçimlerinde yüzde 11.9 oy aldı. DP'nin 1977 seçimlerinde yok olması ve Sadettin Bilgiç ve arkadaşlarının AP'ye geri dönmeleri DP'nin ortaya çıkışına sosyolojik açıklamalar aramanın doğru olmadığını gösteren bir diğer kanıt oldu. (Demirel, 2004: 57-8)

MNP/MSP ve MHP ise AP ideolojisinden dikkate değer bir biçimde farklılaştıkları gibi, hem de kendilerine seçmen tabanı bulabilme/yaratabilme konusunda da başarılı oldular ve bu yönleriyle DP'den ayrıldılar. Komünizm karşıtlığı, milliyetçilik ve devlet savunusunun en belirgin olduğu parti, Milliyetçi Hareket Partisi idi. Ağaoğulları'na göre; son bağımsız Türk devletinin komünistlere ve özellikle Büyük Türk dünyasını baskı ile elinde tutan beynelmül komünizmin lideri Rusya'ya karşı korunması, partinin varlık sebebi olarak görülmüştür; buna göre, mezhep ya da etnik temelli bölücülük de komünistlerin sinsi emellerine varmak için kullandığı silahlardan birisidir, dolayısıyla başlıbaşına bir tehdit olmaktan çok, asıl büyük tehdiide eklenmiştir (Bkz: Ağaoğulları, 1987).

Tanel Demirel'e göre; her üç partinin ortaya çıkışında, bütün kesimlere hitap etme iddiasını taşıyan AP'nin inandırıcılığından çok şeyler kaybetmiş olmasının etkisi olduğu, küçük esnaf ve zanaatkarların AP hükümetlerine yönelik sanayici ve büyük işadamlarına öncelik verildiği eleştirilerinin DP ve MSP'nin yükselişinde dikkate alınması gereken bir olgu olduğu, MSP ve MHP'nin ayrılmasının, AP'ye yönelik gericilik/islamcılık ve/veya aşırı-milliyetçilik suçlamalarının azalmasına yol açtığı, buna karşın sola karşı olan tüm güçleri eskiden olduğu gibi bünyesinde toplama hedefi güden AP'nin, özellikle milliyetçi söylemin dozunu artırarak MHP çizgisine yakınlaşmaktan da kendisini alamadığı, AP'nin dindar kitleyle ilişkilerini fazla sıcak bulan bu kesimlerin Turhan Feyzioğlu'nun liderliğini yaptığı Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) çevresinde toplandığı, taban düzeyinde ayrımların net olmaması nedeniyle 1973 sonrasında MHP ile AP arasındaki ilişkilerin uyumlu ve çatışmadan uzak bir seyir

izlediği, MHP'nin daha genç, daha aktif ve militan eğilimlere hitap ederken, AP'nin ise oturmuş, olgun sağduyulu kesimlerin partisi hüviyetine soyunduğu, “babanın AP’de oğulun ise MHP’de siyaset yapması” şeklinde özetlenen bir süreç yaşandığı, milliyetçiliğin her iki partinin de ortak paydası hüviyetinde olduğu ve 70’li yılların ortalarından itibaren, MHP’nin değişmesinden çok AP’nin MHP çizgisine yakınlaşması şeklinde gelişmenin yaşandığı görülmektedir (Demirel, 2004: 68-9).

Buna karşın AP ile MSP arasındaki ilişkiler ise gerilimli bir seyir izlemiştir. MSP’nin ABD (veya batı) emperyalizmden, kapitalist sömürü mekanizmalarından bahsetmesi, sosyal adaletçi bir söyleme yakın olması ve nihayet milli devlet (ve komünizm tehdidi) konusunda AP-MHP tarzı bir hassasiyeti göstermekten uzak kalması ideolojik sebeplerdendir. Ümmetçiliği vurgulayan MSP çizgisi, bir çok AP’li için Türk milliyetçiliğinin inkarı anlamına gelmektedir. Üstelik MSP, solun/komünizmin ekmeğine yağ sürecektir bir biçimde sosyo-ekonomik düzeni eleştirmektedir. Hatta, MSP’lilere “Yeşil Komünistler” diyen AP’liler olmuştur. Oysa zaman devleti ve düzeni eleştirme zamanı değil, savunma vaktidir. MSP’ye göre AP ise, batılılaşmacı (dolayısıyla taklitçi) renksiz bir burjuva liberal partisidir. Dindar görünme çabalarına rağmen, destek aldığı yahudi- mason ittifakına karşı gerekli direnci gösterebilmesi mümkün değildir (Demirel, 1998: 225-7).

CHP’nin yeni profili ve AP’nin bölünmesi sağ/sol veya solculuk/milliyetçilik şeklinde ifade edilen yeni bir siyasal kutuplaşmanın belirginleşmesine yol açtı (Özbudun, 1981: 232)

1960’a kadar bir ucunda CHP, diğer ucunda ise DP’nin bulunduğu iki siyasi grup arası çatışmalar, 1970’lerde sol/sağ ayrışması biçiminde ifade edilmeye başlandı. 70’lerin sağ/sol kutuplaşması DP-Kemalist elit çatışmasının basit bir tekrarı değildi. Ancak sağcıların bir biçimde eski DP çizgisinden, solcuların da Kemalist kamptan geldikleri/etkilendikleri gerçeği gözden kaçırılmamalıdır (Demirel, 2009).

Kendisini sol olarak tanımlayan güçler için ise sağ; dinsel gericilik (veya irtica), özgürlükçü sisteme karşıtlık anlamında otoriterlik, kapitalizm (sömürü düzeni) savunuculuğu ile özdeşleştiriliyordu. Sol da, klasik CHP çizgisi ile dönemin solcuları arasında bağlantı kuran sağ gibi, DP çizgisi ile dönemin sağları arasında bağlantı kuruyor; aradaki devamlılık ilişkisine dikkat çekiyordu. Dini-geleneksel hayatın restorasyonu talebiyle ortaya çıkmış olan sağın, özgürlükçü olması mümkün değildi, çünkü kendi hayatının nihai analizde aşkın-tanrısal bir güç tarafından belirlendiğine inanan kişi gerçek anlamda özgür olamazdı. Böylece otoriter/paternalist bir milliyetçiliğe neden sempatiyle yaklaşıldığı daha iyi anlaşılabilirdi. Aydınlanma değerlerini sorgulayan, aşkın bir güçten medet uman kesimlerin aklın ve ilerlemenin son raddesi olan sosyalist sisteme karşı çıkmaları (veya çıkanların elinde oyuncak olmaları) da normaldi. Dahası, bu güçler kapitalist sistemin devamından yana olanlarca kullanıldıklarının farkında da değillerdi. Karl Marx’ın da söylediği gibi, din kitlelerin afyonu olmaya devam ediyordu (Demirel, 2009).

Bülent Ecevit liderliğindeki CHP’nin, 1973 seçimlerinden itibaren, dozu giderek artan bir biçimde sol söylemi kullanması sağ/sol kutuplaşmasını besleyen diğer önemli faktör oldu. Ecevit, düzen değişikliğinden, emperyalizmden, sömürden, hakça bir düzen kurulmasından bahsetmekle kalmıyor, faşist ve gerici olarak nitelediği AP-MHP ittifakından ve bu ittifakın ilerici güçlere karşı saldırıya geçtiğinden de oldukça provakatif bir dil kullanarak yakınıyordu. (Demirel, 1998: 228 vd).

Tıpkı CHP gibi, AP de, stratejik sebeplerle, sol/komünizm tehdidini abartma eğilimi içine girmişti (Demirel, 2004: 73-5).

Parti sistemindeki bölünmüşlük, alınan her oyun veya kazanılan her milletvekilliğinin iktidara gelinip gelinmeyeceği konusunda kritik öneme sahip hale gelmesi, gerek AP gerekse CHP'yi gerçekte olduklarından daha sağda veya solda oldukları mesajını vermeye iten bir faktör oldu (Sayarı, 1978: 49).

12 Eylül öncesi partiler arası ilişkileri incelemede önemli bir parametre ise partiler arası koalisyonların ve Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin incelenmesi olarak görülebilir.

Belirtilen siyasi platform üzerinde yapılan 1973 Seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidara gelecek çoğunluğu sağlayamadı. CHP % 33.3, AP, % 29.8, DP % 11.9, MSP % 11.8 ve MHP % 3.4 oranında oy aldı. Bu sonuçlar, Türkiye’de koalisyonlar devrinin yeniden açılması anlamına geldi. Süleyman Demirel, halkın kendilerine muhalefet etme ödevini verdiğini söyleyip herhangi bir koalisyona girmeyeceğini ifade edince, CHP önderliğinde bir hükümet kurulmasından başka bir yol kalmamıştı.

Sonuçta, CHP ile MSP hükümet kurdular. CHP’nin geleneksel laiklik anlayışını eleştiren Ecevit, bu koalisyonla “tarihsel yanlış”ın düzeltilme yoluna girdiğini belirtirken, birçok CHP sempatisini her iki partinin de ezilenlere hitap ettiği, ekonomi politikalarının da benzeştiği iddialarını öne çıkararak koalisyonu mütereddit CHP’lilere kabul ettirmeye çalışmışlardı. Hükümet olmanın avantajlarından sonuna kadar yararlanmaya kararlı olan MSP için ise, bu koalisyon her şeyden önce partinin devlet nezdinde meşruluğunun kabul edilmesi anlamına geliyordu.

Uyumlu bir çalışma gösteremeyen hükümetin ömrü sadece altı ay sürdü. CHP’nin hükümet etme konusundaki tecrübesizlik ve yetersizlikleri ortaya çıkarken, özellikle MSP’li bakanlar, hükümet politikasına/koalisyon protokolüne bağlı kalmayı/bağlı kalıyor görüntüsü vermeyi zul addedmekteydiler. Başbakan yardımcısı Necmettin Erbakan 100 bin tank yapmaktan, İslam ülkeleri ortak pazarı kurmaktan bahsediyor, pek çok temel atma törenleriyle ağır sanayi hamlesinin başlatıldığını ilan ediyordu. Cumhuriyetin 50. yılı dolayısıyla çıkarılan genel affa Komünist propaganda ve örgütlenmeyi suç sayan eski TCK 141 ve 142. maddeden hüküm giymiş tutukluların da eklenmesine karşı çıkan MSP, kontrol ettiği bakanlıklarda da kapsamlı bir partizanlık sergiliyordu.

Koalisyon hükümetinin en önemli icraatı, Kıbrıs çıkarması olmuştu. Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyetini kuran 1960 tarihli Londra Antlaşmasının kendisine verdiği garantör devlet sıfatına dayanarak, Kıbrıs’a bir askeri hareket düzenledi. Kıbrıs’ta Yunanistanla bütünleşmeyi savunan EOKA örgütü bir darbe yaparak iktidarı ele geçirmiş ve Yunanistan ile birleşme – ENOSIS- idealini hayata geçirmek için adadaki Türkleri şiddet vasıtasıyla yıldırma ve adadan uzaklaştırma politikalarına hız vermişti.

TSK’nın adanın yarıya yakın bir kısmını kontrolü altına almasıyla sonuçlanan hareket, Bülent Ecevit’in prestijini doruk noktasına çıkarmıştı. Bu nedenle genel seçimlere giderek daha başarılı geleceği düşüncesiyle koalisyon hükümetinin istifasını sunan Ecevit, CHP’nin milletvekili sayısı erken seçim kararı almaya yetmemesi sebebiyle seçim kararı alınmayınca koalisyon pazarlıklarına geri dönüldü (Demirel, 1998: 211-2).

CHP, MSP ile tekrar bir koalisyon kuramayacağı için, koalisyonun AP önderliğinde gerçekleşmesinden başka seçenek kalmıyordu. Fakat aritmetik olarak AP’nin MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisinin (CGP) desteğini alması yetmiyordu. DP’nin de desteği gerekiyor, ancak DP önderleri Demirel’e bu desteği vermeye yanaşmıyorlardı. Demirel, uzun

uğraşılardan sonra, 9 milletvekilinin DP'den istifası sonucunda hükümeti kurdu. Milliyetçi Cephe adı da verilen koalisyon hükümetinin kurulduğu Nisan 1975 tarihine kadar geçen 4.5 aylık sürede, Türkiye güvenoyu alamamış Sadi İrmak Hükümetiyle idare edilmişti. 12 Mart sonrasında siyasi hayatının bittiğine inanılan Süleyman Demirel'in yeniden başbakan olması kendisinin siyasi becerilerinin bir göstergesiydi ve dönemin etkili haftalık dergisi Yankı, Demirel'i bu çerçevede “yılın adamı” seçmişti. Ancak Milliyetçi Cephe hükümetleri, bir yandan siyasi kutuplaşmayı hızlandırırken, diğer yandan da 12 Eylül 1980 darbesine giden “rejimin dejenerasyonu süreci”nde bir dönüm noktası da oluşturdu. (Demirel, 1998: 216)

MC koalisyonu petrol bunalımı nedeniyle neredeyse 4 kat artan petrol faturasının bedelini yüksek fazili borçlanma yoluyla ödemeye çalıştı. Birçok ülkede hükümetler büyüme hedeflerini küçültürken, koalisyonu oluşturan partiler böyle bir yola gitmeyi siyaseten uygun bulmadılar. Ayrıca, kamu maliyesinde iyileşmelere yol açacak istikrar tedbirleri de alınmadı. Hükümetin ekonomik sorunların üzerine gitmek yerine topu sonraki hükümetlere atmaya öngören bu politikası vaktinde tedbir alınabilseydi belki de kolaylıkla savuşturulabilecek olan 1978-80 krizinin çok şiddetli bir biçimde yaşanmasına yol açan faktörlerden biri oldu. (Boratav, 1989: 115)

Bu dönemde, batı dünyası ile ilişkilerde de genel bir sertleşme olduğu yorumu yapılabilir. Kıbrıs çıkartmasından sonra Türkiye'ye silah ambargosu uygulayan ABD'ye karşılık, hükümet Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması (OSİA)'nın fesh edildiğini ilan ederek, Türkiye'deki ABD üslerinin kullanımını durdurdu. “onlar ortak biz pazar” sloganıyla AET karşılığını vurgulayan MSP'nin de katkısıyla hükümet, 1976 yılında AET ile ilişkileri de askıya aldı.

Milliyetçi Cephe hükümetlerinin bir diğer ayırdedici vasfını partizanlık olarak ifade edenler vardır (Dodd, 1990: 47). Özellikle MSP ve MHP sahip oldukları bakanlıklara bağlı kuruluşlarda o güne dek pek rastlanmadık ölçüde partizanlığa başvurdular. Bu süre zarfında, eğitim enstitülerine öğretmen adayı alınmasından, KİT'lere işçi alınmasına kadar partizanlık her yere sıçradığı bir ortamda hükümeti destekleyen Tercüman gazetesi yazarı Nazlı Ilıcak'ın partizanlıktan şikayet eder hâlde olduğu görülmektedir. (Tercüman, 16 Kasım 1976, “Milliyetçi Cephe Koalisyonu”)

Çok partili hayata geçilmesinden itibaren, DP-AP hükümetlerinin partizanlık yaptığı şikayetleri dile getirilmiştir. Bu şikayetlerin bir kısmı, siyasi iktidarın bürokrasi üzerinde hiçbir etkisi olmaması gerektiğini düşünen kimselerce dile getirildiği için abartılıdır. Ancak, bu partilerin, güçleri yettiğinde, liyakat kurallarını ihmal ettikleri, partiye yakınlığın en önemli ölçüt haline geldiği de bir gerçekliktir. Partizanlık Türkiye'ye özgü bir olgu değildir; ancak Türkiye'de, bürokrasinin siyasi ideoloji olarak, DP-AP çizgisine uzak olması aradaki çatışmaya ideolojik bir renk de vererek bürokrasinin siyasi iktidarı kabul etmesini zorlaştırmış bu da siyasi partileri bürokrasiye karşı daha bilenmiş bir hale getirmiştir.

Bu dönemde MSP ve MHP'nin hükümetin genel gidişatı üzerinde, oy oranlarını aşan bir şekilde etkili olmayı başardıkları söylenebilir. MHP'nin Mecliste 3 milletvekiline sahip olmasına rağmen, biri Alparslan Türkeş'in başbakan yardımcılığı olmak üzere 2 bakanlığa sahip olması bunun göstergesi sayılabilir.

Bu ortamda CHP de hükümete yönelik eleştirilerin dozunu artırmaktaydı. Bülent Ecevit, artan şiddet olayları nedeniyle hükümeti suçlamakla kalmıyor; Türkeş'in başbakan yardımcısı olarak görev aldığı bir hükümetin asla katilleri bulamayacağını belirtiyordu. Çünkü Ecevit'e göre, “suçlular ve katiller zaten hükümettediler.” (Hürriyet, 24 Haziran 1975)

Demirel'i Başbakan olmak için “şeytanla bile işbirliğini göze alan bir siyasetçi” (Hürriyet, 7 Eylül 1975) olarak nitelendiren Ecevit, Demirel'i “sadece hükümetin başı değil, eşkiyanın da başı” (22 Mart 1976, Hürriyet) olduğunu söylemekten de geri kalmıyordu. Hükümetin “elinin kanlı olduğu” da Ecevit tarafından bu dönemde sıkça söylenen sözlerden biri olmuştur.

Demirel ise, Ecevit'i “Castro taklitçisi, ‘Akgünler yalancısı’ ve siyaset cambazı” olarak nitelendirerek (Hürriyet, 15 Eylül 1975) “deli” teşhisi koymanın abartılı olmayacağını belirtiyordu (Hürriyet, 5 Ekim 1975). CHP ile işbirliği yapmış olmaları halinde “şeytanla işbirliği” yapmış olacaklarını belirten Demirel'e göre, sokaklarda, fabrikalarda ve üniversitelerde huzursuzluğun başlıca nedeni “ya biz iktidara geliriz ya da bu ülkeyi yönetemeyiz” diyen CHP idi (Demirel, 1975: 11). CHP işçileri ve gençleri kışkırtarak, bu ülkeyi kendisinden başka hiç kimsenin yönetemeyeceğini göstermeye çalışıyordu. Bu düzeyde turmanan gerginlik ortamında 1977 yılına geldiğinde “CHP'nin hesabını görmedikçe” milletin barış ve huzur bulamayacağı bile ifade edilebiliyordu (Hürriyet, 1 Şubat 1977).

Siyasi partilerin birbirlerini en ağır sözlerle suçlamaktan hiç kaçınmadığı böyle bir ortamda, kutuplaşmanın toplumsal düzeye yansması ve dolayısıyla şiddetin artması da sürpriz bir olgu olmayacaktı. Önceleri yüksek öğretim kurumlarında gözlemlenen çatışmalar, liselere dahi sıçramaya başladı. Ayrıca, partilere, parti binaları ve siyasi toplantılara yönelik saldırılar da arttı. Bir çok yerleşim yerinde sokakların ve mahallelerin siyasi görüşlere ayrıştırılması olgusu da bu dönem ile 12 Eylül 1980 arası yaşanan bir husus olmuştur.

Bu olgunun bir diğer yansıması ise illegal alanlara taşan faaliyetler ve bu faaliyetler vasıtasıyla şiddet yoluyla düzeni değiştirme hedefini benimseyen örgütlerin sayısının ve faaliyetlerinin artmaya başlamasıyla yaşanmıştır.

1977 Seçimlerine giden döneme geri döndüğümüzde siyasi kutuplaşma ve tansiyonun artışı belki de bu dönemden başlatılabileceği bile ifade edilebilir. CHP genel sekreteri seçimlerin faşistlerle faşizme karşı olanlara arasında olduğunu söylerken, parti genel başkanı Ecevit, partisinin Niksar mitinginde ortaya çıkan karmaşadan hükümeti sorumlu tutarak, kendisinin Demirel gibi “eşkiyaya değil devlete” sığındığını söylüyordu. (Hürriyet, 1 Mayıs 1977).

1 Mayıs kutlamalarında meydana gelen olaylar ve ortaya çıkan trajik tablo, Ecevit'in Başbakan Demirel tarafından kendisine yazılmış olan “suikasta uğrayabilirsiniz, biz elimizden geleni yapıyoruz ancak siz de dikkatli olun” mealindeki mektubunu açıklarak kendisinin hiç bir şeyden korkmadığını belirtmesi gerilimin artmasına sebep olmuştur. AP ise, CHP'nin iktidara gelmesi halinde, ülkenin solcuların eline geçeceği ve böylece komünizme kapının açılacağını ileri sürerek, din, namus, bayrak ve vatanın tehlike olduğu temasını işliyordu. Siyasi partiler arasındaki bitmek bilmez sert çatışmanın sonuçları demokratik rejimin geleceği açısından tahripkâr oldu. (Demirel, 2003: 257-8)

Tarafların birbirlerini suçlamakla geçirdikleri her gün, anlaşma/uzlaşma olasılığını daha da azaltmaktaydı. Böylece her iki siyasi parti de birbirleriyle konuşacak hiçbir şeyleri olmayan düşmanlar görüntüsüne büründü. Savunulan pozisyonlar, üzerinde geri adım atılması mümkün olmayan mutlak pozisyonlar haline geldi. Demokratik siyaset olgusunun can damarı olan iletişim kanalları koparıldığı gibi, siyaset, tarafların birbirlerini dinlemediği ortak noktanın aranmadığı farklılıkların abartıldığı bir kördövüşü haline dönüştü (Demirel, 1998: 388-9).

1977 seçimlerinde CHP % 41.4 oy alarak birinci parti oldu ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluk olan 226 milletvekilliğine ulaşamamıştı. % 36.9 oy alan AP ve % 6.4 oy alan MHP seçimden kazançlı çıkarken, MSP ise oy kaybetmişti. DP ise bu seçimle tamamen silindi. Hükümeti kurma görevi Ecevit'e verildi, ancak Ecevit hükümeti güvenoyu alamadı ve ikinci milliyetçi cephe hükümetinin önü açıldı.

Ömrü sadece 7 ay sürecek olan ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti, Demirel'in liderliğinde kuruldu. CHP hükümetine “milletin sola vermediği iktidarı her kim sola verirse her iki cihanda vebal altında kalacaktır” görüşüyle karşı çıkan Demirel, AP'nin hükümet olma sorumluluğundan kaçamayacağını söylüyordu. Oysa o dönemdeki medya incelendiğinde pek çok gazetede AP seçim kampanyasında, MSP'nin “milli görüş”ünü “ne idüğü belirsiz laf salatası” olarak nitelendirirken, MSP lideri Erbakan ise, AP'nin “burjuvazinin trafik polisi” olduğunu söylüyor, ABD başkanı Carter'a meydan okuduğunu söyleyen Demirel ile dalga geçerek “Demirel'in koca gövdesiyle Carter'ın önünde takla atmaya gittiği” nitelemesinde bile bulunuyordu.

İkinci MC hükümetinin de birincisi gibi, CHP'yi iktidardan uzak tutma dışında göze dokunur bir icraata imza atmadığı, bürokratik yozlaşma ve ekonomide krize doğru gidişin hızlandığı görülmekteydi.

Bunun yanında bir takım gelişmeler de aleyhe bir durum yaratıyordu. Yükselen petrol fiyatlarının yarattığı ödemeler dengesi açıkları eklenince krizin ciddiyeti arttı. Türk ekonomisini vuran sadece petrol krizi de değildi. Kıbrıs müdahalesi sonrasında gelen ambargo ve ödemeler dengesinin açık vermesini önleyen işçi dövizlerinin de Avrupa'daki bunalıma paralel olarak azalması ekonomik sıkıntıları artırmaktaydı. MC hükümeti ise önlemler almak bir yana, yüksek tarımsal taban fiyatları, yüksek ücretler ve kamu yatırımları yoluyla büyümeci politikalara devam etti. Bu politikaların finansman kaynağı olarak da, hem dış borçlanma hem de enflasyonist para politikaları kullanıldı.

1973 yılından bu yana sürekli dile getirilen AP-CHP büyük koalisyonunun kurulması ise hiç de kolay değildi. Her iki partinin farklı iki ayrı tezi ifade ettiğini dile getiren Süleyman Demirel böyle bir koalisyonun “eşyanın doğasına aykırı” olduğunu vurguladı (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1977). Demirel'e göre, şiddetin nasıl önleneceği, ekonomide ne gibi önlemler alınacağı konusunda her iki partinin uzlaşması çok zordu. Çünkü her iki partinin de olaylara koyduğu teşhisler ve önerdikleri çözümler farklıydı. CHP'yi anarşinin kaynağı olmakla suçlayan ve başta Bülent Ecevit olmak üzere CHP'lilerce faşist olarak nitelenen AP'nin, CHP ile anlaşması zordu. Demirel'e göre, bu iki parti ancak savaş halinde bir araya gelebilirdi ki, şu anda böyle bir durum söz konusu değildi (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1977).

Bülent Ecevit ise, koalisyon taleplerini Demirel gibi kategorik bir biçimde reddetmemekteydi ancak Ecevit'in samimiyeti konusunda şüpheler vardı. Ecevit, sadece CHP'nin iktidara tek başına gelemeyeceğinin anlaşıldığı dönemlerde koalisyon bahsediyor, CHP'nin AP olmadan bir iktidar şansı olduğunda sert muhalefete dönerek koalisyon veya koalisyon dışında işbirliği yapılması çağrılarını unuttuyordu 1950'li yıllarda sık sık gündeme gelen İnönü-Menderes yakınlaşmaları ve “bahar havaları” 70'li yıllarda hiç görülmemişti (Demirel, 1998: 343-5).

12 Eylül Öncesine Etki Eden Siyasi Dinamikler

12 Eylül'e giden süreçteki siyasi dinamikleri anlayabilmek için en azından 12 Mart'tan başlayan bir tahlil yapmak zorunludur.

12 Mart dönemi anayasa değişikliklerinin temel doğrultusu, yürütmenin güçlendirilmesi, yargı bağımsızlığının sınırlandırılması, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının kolaylaştırılması ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Anayasal sistem içindeki ayrıcalıklı pozisyonunun sağlanması (örneğin, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetiminin askeri yüksek idare mahkemesine verilmesi gibi) yönündeydi (Bkz. Tanör, 1986: 39-60).

Bu anlamda 12 Mart dönemi, 12 Eylül döneminin bir provası gibidir. Doğru olarak her iki hareket de Anayasa ile tanınan özgürlüklerin devlet otoritesini güçsüz kıldığı, bunun da istikrarsızlığa yol açtığı felsefesinden yola çıkmışlardır. Farklılık ise, 12 Eylül'ün, 12 Mart ile kıyaslandığında, bu yönde çok daha kapsamlı bir yeniden yapılanmayı hedeflemesidir.

12 Mart darbesi ve özellikle ara rejim döneminde yaşananlar ortaya çıkardığı sonuçlarla önemli bir dönüm noktasına işaret eder. Bunların başında devletçi bir metodla kalkınma ile birlikte, ABD çizgisinden daha özerk bir dış politika ve uzun süreli askeri rejimi öngören subay kanadının tasfiye edilmesi gelir. 12 Martla birlikte TSK, kapitalist ekonomik rejim ve ABD çizgisindeki dış politikayı sorgulayan eğilimlere bünyesinde yer vermeyeceğini açıkça göstermiştir (Demirel, 2004: 66-7).

Bu kanadın tasfiyesine paralel olarak, umutlarını askeri rejime bağlayan ve kendilerini ilerici olarak tanımlayan gruplar ve CHP ile ordu arasında 27 Mayısla birlikte pekiştirilen bağın da sonu gelmiştir. 12 Mart öncesinde “ilerici” bir askeri yönetim beklentisi içinde olanlar, gelen darbenin kendilerini cezalandırmasıyla –tabiri caizse- büyük bir şaşkınlık içine girmişlerdir. Gençlik ve diğer “millî” unsurlarla işbirliği yapması beklenen askerlerin, tam tersi yönde hareket ederek kendilerini cezalandırmaya yönelmesi Kemalist solun önemli bir kesiminde ciddi bir travmaya yol açmıştır.

12 Mart sonrası dönem, TSK ile siyasi partiler arasındaki ilişkilerde de çarpıcı gelişmelere yol açmıştır. Bülent Ecevit'in CHP liderliğine gelmesi, CHP'yi belli bir dönüşüm süreci içine sokmuştur. Ecevit, askeri darbelerin demokratikleşme sürecine sekte vurduğu, hiç bir sorunu çözmediği tezlerini dile getirdiği gibi, 12 Mart darbesinin kendisine karşı yapıldığını ileri sürerek istifa etmiştir. Bu noktada Ecevit'in muhtıranın verildiği anda değil, Nihat Erim'in başbakan olarak atandığı 17 Mart tarihinde istifa ettiğine ve Ecevit'in 12 Mart Muhtırasına karşı çıkışının ilkesel olmaktan çok, 12 Mart'ın beklenen rotaya girmemesi ile bağlantılı olduğuna dair görüşler de vardır (Demirel, 1998: 189-190).

Siyasi dinamikler açısından bakıldığında ülkemizde 12 Eylül 1980 darbesine kadar kadar 1960'lı yıllardan başlayan geleneğin devamıyla sosyalizm esintili fikirlerin siyasal tartışma gündeminde önemli bir yer ettiği görülmektedir. Bu dönem entelektüel olmanın solcu olmakla özdeşleştirildiği, sol fikirleri dile getirmeyenlerin çağdışı kalmış bir azınlık gibi yorumlayanların önemli hale geldiği zaman dilimini ifade eden bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu dönemde tartışma gündemini sol belirliyor, sola karşı çıkanlar bile kendilerini ona göre konumlandırmak ve tam da bu sebeple ziyadesiyle savunmacı bir pozisyon almak durumunda kalıyorlardı. Sosyalist olduğunu anlaşılabilir sebeplerle çekingen bir biçimde ifade eden Türkiye'nin ilk yasal sosyalist partisi -Türkiye İşçi Partisi (TİP)- de 1960'ların başında kuruldu ve faaliyetleriyle ses getirmeye başladı (Ünsal, 2002).

Siyasi hareket olarak sosyalizm kendi arzuladığı biçimde siyasal hayat üzerinde etkili olmadı. Ancak sosyalizmin hayaleti hep hissedildi, hayali ya da gerçek bu tehdide karşı, ordu ve diğer siyasi güçler kendi tutumlarını belirlemek lüzumunu hissettiler (Samim, 1987).

1961 sonrasında Türk devletinin sosyalizme karşı nispeten daha toleranslı bir tavır takınmasının nedenleri –ki Cemal Gürsel “kötü niyetlere sahip olmamak şartıyla” Türkiye’de de sosyalist partilerin kurulabileceğini ilan etmişti (Ahmad, 1977: 221)-çeşitlidir. YÖN hareketinin kurucularından Mümtaz Soysal ve Doğan Avcıoğlu, Kurucu Meclis’te üye olarak görev yapan isimlerdendir. Sol fikirlerin bu denli yaygınlaşmasını kolaylaştıran bir diğer neden ise, sol fikirlerin Kemalizmin çağın gereklerine uyarlanmış doğal ve mantıksal bir uzantısı olarak sunulmuş olmasıdır.

Sosyalist dalga, siyasi partilerin yanında partiler dışı örgütlenmeler kanalıyla siyaset yapma eğilimini de körükledi. demokratik kitle örgütleri vasıtasıyla katılımın, hem kısa dönemli taleplerin karşılanmasına hizmet edeceği hem de kitlenin uzun soluklu bilinçlenme sürecinin önemli bir köşe taşı oluşturacağı fikri yankı buldu. Taban fiyatlarını protesto için miting düzenleyen köylüler, Üniversitede reform için dersleri boykot eden öğrenciler, ülke sorunlarının hararetle tartışıldığı platformlara dönüşen meslek odaları toplantıları bu hareketliliğe verilebilecek bazı örneklerdendi (Bianchi, 1984: 163-4).

Bu dalganın devamı şeklinde gelişen öğrenci hareketlerine, işçi ve işveren örgütlenmelerine, dernekleşme ve sivil toplum hareketleri konusundaki gelişmelere ilerde “12 Eylül Darbesi Öncesi ve Sonrası Dönemin Demokratik Değerlendirmesi” bölümünde değinilecektir.

Siyasi dinamikler açısından 1971 sonrası AP’nin 3 temel eğilimi yansıtan 3 parçaya bölünmesi ve bir yanda MHP diğer yanda MSP’nin ortaya çıkarak 12 Eylül’e giden süreçte giderek önem ve güç kazanmaları de resmi tamamlayan tablo olarak ifade edilebilir.

MHP, gelişen sol fikirler karşısında ülkenin komünizme götürülmesine engel olacak milliyetçi muhafazakar taban bulacak bir yapı olarak gelişmiş, MSP ise ahlaki ve milli gerçek kalkınmayı vadeden gelişimiyle sağda bir diğer önemli unsur hale gelmişti.

Sonuç itibarıyla;

Demokratik rejimin ömrünü uzatabilecek en önemli seçenek olarak algılanan AP-CHP koalisyonu 1980 Temmuzunda bir kez daha gündeme getirilmiş fakat gerçekleştirilememiştir. Anayasaya göre seçimler en geç 1981 yılı içinde yapılmak zorundaydı. Diğer taraftan her iki partinin de kendine göre hesapları vardı. AP, erken genel seçime gitmek eğer bu yapılamıyorsa, azınlık hükümetiyle devam etmek istemektedir. AP’nin Cumhurbaşkanı başkanlığı seçimlerinde CHP ile uzlaşma aramamasının sebeplerinden biri de budur. CHP ise, oylarının düştüğü bir sırada bir erken seçime gitmeyi düşünmemektedir.

İki büyük siyasi partinin siyasi miyoplukla malul oldukları, gelmekte olan darbeye karşı bu nedenle önlem alamadıkları görüşü sorgulanmalıdır. Bugünden geriye doğru bakan araştırmacı, darbe öncesindeki her olayı darbeye gidişin kilometre taşları imiş gibi okuma eğilimi içine girebilmekle beraber o dönemde aktörler aynı olayları bu şekilde algılamamış ve yorumlamamış olabileceklerini akıldan uzak tutmamak gerekmektedir.

Darbe söylentileri duyulmakla birlikte, dönemin havasının daha dikkatli bir gözle incelenmesi, ne siyasi elit arasında ne de basında darbe geliyor düşüncesinin en azından 27

Mayıs ve 12 Mart ile kıyaslandığında çok yüksek olmadığı yönünde bir hava olduğu, hissedilen şeyin, umutsuzluk, kanıksama, bezginlik ve “ne olacaksa olsun” hali olduğu ifade edilmekle birlikte aslında sorunun vizyon ve öngörü sahibi güçlü siyasal kadroların 1970’ler Türkiyesinde olmadığı, bu tarz dönüştürücü siyasal liderliğin yerleşik demokrasilerde bile nadiren görüldüğünü de gözden uzak tutmamak gerektiği de belirtilen görüşler arasındadır (Demirel, 1998: 393-4).

Bülent Ecevit’in, AP’nin en az iki yüz bin kişiyi silahlandığı ve Türkiye’nin bir faşist veya nazi işgaline doğru gittiğini söylediği, Demirel’in Ecevit’i felaket tellallığıyla suçladığı bir ortamda DİSK başkanı Kemal Türkler, MHP Milletvekili Gün Sazak ve 12 Mart dönemi başbakanlarından Nihat Erim 1980 yılı içinde öldürüldüğü, İzmir’deki TARİŞ fabrikasında işçilerin, polis ve jandarmayla çatıştığı, Çorum’da da 33 kişinin hayatını kaybettiği çatışmalar meydana gelirken darbe tarihinin bir kez daha ertelenmesine yol açabilecek tek şey, bir erken seçim kararı alınabilmesi olduğu ifade edilebilir (Demirel, 2003: 273).

1980’lere doğru giden dönemde Türk siyasetinde göze çarpan en önemli olgunun, siyasal güçlerin ayrışması, çeşitlenmesi ve faaliyet biçimlerinin farklılaşması olduğu, siyasetin iki kutuplu olmaktan çıktığı, sağın her türlü renginin kristalleşme fırsatını bulduğu, başta işçi ve işveren örgütlenmeleri olmak üzere baskı gruplarının hem sayılarında hem de faaliyetlerinde önemli artışlar görüldüğü, üniversitelerin ve gençliğin önemli bir unsur olduğu, bürokrasinin siyaset ile iç içe geçen bir kampaşmayı yansıttığı, gelişen toplumsal dinamikler ile kitlesel eylemlerin yapılabilmesi, iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmelerin her alana etki ettiği, 2000’li yıllara kadar etkili olmaya devam eden Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Deniz Baykal gibi birçok siyasetçi, Turgut Özal, Hasan Celal Güzel gibi daha sonra bürokrasiden siyasete geçen pek çok önemli isim, Attila İlhan, Yaşar Kemal, Adalet Ağaoğlu gibi edebiyatçı ve Vehbi Koç, Sakıp Sabancı gibi iş dünyasının önde gelen figürlerinin bu devrin öne çıkan insanları olduğu, 12 Eylül darbesinin bu yeni oluşan saflaşma döneminde rejimin kurallarının ne olacağı üzerinde anlaşılmasının bir sonucu olduğu, bu anlaşmazlık ortamında kendisini rejimin gerçek savunucusu olarak gören ordunun darbe ile yönetime el koyduğu şeklinde bir özetleme yapılabilir.

2. 12 Eylül Darbesi Öncesi ve Sonrasında Ekonomi ve Ekonomik Dinamikler

12 Eylül öncesi ve sonrasını tam anlamıyla değerlendirebilmek için yapılması gerekenlerden birisinin ekonomik ortamın ve ekonomiye ilişkin dinamiklerin temel parametreler ışığında incelenmesi olduğu değerlendirilmiştir.

Bu nedenle bu bölümde, 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ve sonrası ekonominin genel gidişatı ortaya konulmaya çalışılarak bir yandan ekonomik durumun darbe ile ilişkilerine diğer yandan da darbenin Türkiye ekonomisine olan etkileri ve bu yönde ortaya çıkardığı maliyetlere ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda 1977-1983 yılları arasındaki dönem incelenerek, darbe öncesi ve sonrasındaki ekonomik durum ve koşullar incelenecektir. Öncelikle 12 Eylül darbesi öncesindeki ekonomik ortam 1977-1980 yılları arasındaki dönemi kapsayacak şekilde incelenecek, sonrasında ise darbeyi izleyen 1981-1983 yılları arasındaki dönem ele alınacaktır. Son olarak, söz konusu dönemler arasında kıyaslama yapılarak darbenin ekonomiye olan etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu analize ekonomik göstergeler yanında ilgisi olduğu oranda siyasi ve sosyal olaylar da dâhil edilecektir.

Darbe Öncesi Dönemde Ekonomik Ortam (1977-1980)

1973 yılı sonundaki 1. Dünya Petrol Krizi sonucu petrol fiyatlarının yükselişinin yanı sıra, 1974-1975 yıllarında dünyada enflasyon, durgunluk ve dış ticaret hadlerinin aleyhte seyri şeklindeki ekonomik gelişmelerle ortaya çıkan dışsal şoklar tüm gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. OPEC, ham petrol fiyatlarını 1974 yılının başında beş katın üzerinde artırmış ve bu durum ülkedeki girdi ve enerji maliyetlerini yükseltmiştir. 1974'ten itibaren Türkiye'nin ihracat ve ithalat fiyatları ters yönde gelişirken, dış ticaret hadleri büyük oranda bozulmuş ve dış ticaret açığı yükselmiştir.

1. Petrol Krizine bağlı olarak ortaya çıkan bu olumsuz etkiler karşısında hiçbir önlem alınmamış; ithalata sınırlamalar getirilmemiş ve sübvansiyon uygulaması sonucunda bütçeye yük getirilmiştir. İthalat talepleri ise önce döviz rezervlerinin kullanılması, sonrasında da kısa vadeli dış borçlanma politikası ile karşılanmaya çalışılmıştır (Aydın, 1984: 32). Bu tür dış borçların en önemlisi Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesapları olmuştur.

1970'lerin ikinci yarısından itibaren kamu gelir ve giderleri arasındaki açık borçlanmayla karşılanmaya başlamış, bu dönemde ortaya çıkan enerji ve döviz darboğazı sanayi kesiminde üretimin düşmesine yol açmıştır (Karluk, 2005: 405).

Bu bunalım dönemini derinleştiren dış etmenlerden biri de Kıbrıs Barış Harekâtı olmuştur. Bu olay savunma harcamalarını artırırken, savunma alanında dış yardımların azalması sonucunu doğurmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 194).

Türkiye ekonomisini derinden etkileyen bu olumsuz konjonktür döneminde ekonomiyi yönetenler bunları değerlendirip köklü tedbirler almak yerine, kullanılabilir tüm iç ve dış kaynakları kullanarak ekonomik bunalımı erteleme yoluna gitmişlerdir (Şahin, 1997: 161).

1969 yılı itibarıyla batılı ülkelerden başlayarak tüm ülke ekonomilerini ciddi biçimde etkisi altına alan ekonomik krizin Türkiye ekonomisini 1977 yılına kadar o denli etkilememiş olması önemlidir. 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak kriz ortamına sürüklenen dünya ekonomisine karşın Türkiye sürekli bir seçim konjonktürü içinde, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar kullanıp zorlayarak ve de ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki verme yoluna gitmiştir (Boratav, 2003: 140). Bunun sonucu olarak planlı ve akılcı politikalarla daha hafif bir biçimde atlatılabilecek olan ekonomik kriz, 1977 yılında yani üç yıllık bir gecikmeyle ve fakat tüm şiddetiyle kendini göstermiştir.

1977 yılından itibaren dış ticaret göstergeleri hızla bozulmaya başlamış, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşerken, dış ticaret açığı 4 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir (Akalin, 2004: 95). Bu dönemde daha önceki yıllarda da kullanılan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM)'ler tekrar gündeme gelmiştir. Yetkili bankaların, yurt içinde ve dışında oturan gerçek ve tüzel kişilerin (yurda getirmeleri zorunlu olmayan) konvertibl dövizleri karşılığında açtıkları hesaplar olan DÇM hesaplarının işleyişinde, yetkili bankalar bu dövizleri T.C. Merkez Bankası'na devreder; buna karşılık hesap sahibi isterse kendisine TL ile kredi verir, isterse döviz olarak çekerdi (Kazgan, 2005: 183). Yani söz konusu gerçek ve tüzel kişiler isterlerse yatırdıkları dövizin karını dışarı transfer edebilir ya da isterlerse bu paraları çekebilirlerdi.

Burada en önemli noktalardan biri devletin bu hesaplara kur garantisi sağlamış olmasıdır. Bu durum, süreç içerisinde kur değişmelerinden doğabilecek tüm risklerin devlete ait olduğu anlamına gelmektedir.

İşte böyle bir dönemde kısa dönemli, yüksek faizli DÇM'ler, banker borçları ve ticari krediler yoluyla milli hasılanın % 5'e yaklaşan bir oranda büyümesine imkân verilmiş ve fakat bu zorlama, yılsonu geldiğinde bütün kredi kanallarının tıkanmasıyla sonuçlanarak petrol dâhil tüm ithalatın peşin ödemeyle yapılması zorunluluğunu doğurmuştur (Boratav, 2003: 140). Daha açıkçası kur garantisinin getirdiği güvenceyle ithalat finansmanında kullanılan DÇM hesapları söz konusu dönemde Türkiye'nin başına büyük sorunlar açılmasına neden olmuştur.

Bunun için ekonomik kriz koşullarının fiyat kontrolleri biçiminde atlatılması yolunda politikalar uygulanmış, ancak doğal olarak başarılı olunamamış ve sonuçta özellikle temel mallarda kıtlık, karaborsa ve kuyruklar oluşmuş, mal fiyatları da hızla yükselmeye başlamıştır (Akalin, 2004: 96). Genel fiyat düzeyi 1978 yılında % 53, 1979'da % 62 düzeylerine yükselmiş ve ayrıca Demirel Hükümeti tarafından 1977 yılı sonunda 17,50 TL'den 19,25 TL'ye çıkarılmış olan doların resmi kuru, Ecevit Hükümetince 1978 Şubatında 25 TL'ye ve 1979 Haziranında 47 TL'ye çıkarılmıştır (Boratav, 2003:141). Önceki yıllarda (1946, 1958 ve 1970) sadece zorunlu görülen durumlarda yapılan devalüasyon uygulaması, 1977 yılından itibaren ekonomide sürekli olarak kullanılan hatta bazen yılda birkaç kez başvurulmuş bir ayarlama haline gelmiştir.

Burada ele alınabilecek bir diğer nokta da Avrupa'daki Türk işçilerin gönderdiği dövizlerle ilgilidir. 1960'lı yıllardan sonra ulaşılan yüksek döviz rezervinde önemli bir rol oynayan işçi dövizleri, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yapılan devalüasyonlar sonucunda, TL karşılığı olarak daha da büyümüş, bu sebeple işçi aile ve yakınlarına ödenirken büyük bir parasal baskı kaynağına dönüşmüştür (Gevgilili, 1981: 596).

1977-1980 yılları arasındaki dönem, dış ticaret açığının 4 milyar doları, dış borcun 10 milyar doları aştığı, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin 1,5 milyar dolara yaklaştığı bir dönemde Demirel'in "Türkiye 70 sente muhtaçtır" sözlerini söylediği ve ayrıca enflasyonun yanında bütçe ve KİT açıklarının da çok yüksek rakamlara ulaştığı, karaborsanın başladığı; tuz, yağ, ampul, sigara gibi temel tüketim mallarının piyasadan kalktığı, tüp gaz ve benzinin bulunamaz hale geldiği derin bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Oran, 2002: 668). Ortalama reel GSYİH büyüme hızının % 0.95'lere kadar gerilediği 1977-1980 döneminde, büyüme hızında meydana gelen bu yavaşlamanın nedenleri olarak söz konusu dönemdeki enflasyonist ortamı, dış borcu, döviz darboğazını, dış kaynak sağlama imkânlarının kapanmasını, ithalattaki durgunluğu ve yaşanan enerji sıkıntısını göstermek mümkündür (Akalin, 2002: 83). Tüm bunlara paralel olarak dönemin hükümetleri var olan sorunları gidermek, daha açıkçası dış borç krizini aşmaya yarayacak dış kaynak sağlayabilmek için 1978 ve 1979 yıllarında IMF ile iki ayrı sözleşme imzalamış ve istikrar programlarını yürürlüğe koymuşlardır. Söz konusu istikrar tedbirlerine bakıldığında, IMF'nin geleneksel politikalarını yansıttığı görülmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: (Şahin, 1997: 170).

- Devalüasyon,
- KİT ürünlerine zam ve ücret-maaş artışların sınırlandırılması,
- Harcamaların kısılması ve KİT zararlarının azaltılması yoluyla kamu açıklarının kapatılması,
- İthalatın kısılması, ihracatın artırılması ve bu yolla cari işlemler açığının azaltılması,
- Faizlerin yükseltilip tasarrufların özendirilmesi,
- Yatırımların azaltılması,
- DÇM uygulamasına son verilmesi.

Alınan bu kararların bir kısmı uygulanmış, bir kısmı ise uygulanamamıştır. Bununla birlikte, 1980 yılına kadar uygulanan tüm bu politikalar ekonominin kötü gidişatını durdurmamış, aksine ülkenin temel ekonomik göstergelerindeki olumsuz durum devam etmiştir. Enflasyon yükselişini sürdürmüş, yapılan devalüasyonlarla TL'nin değeri giderek aşındırılmıştır. Ekonomideki bu olumsuz gidişata sosyal ve siyasal kargaşa da eşlik etmiştir. 1978 ve 1979 yılları, sokak çatışmalarının ve üniversitelerde sergilenen çatışmaların arttığı, siyasal partiler arasındaki gerilimlerin tırmandığı ve bunlara paralel olarak sağlıklı kararların alınmadığı ya da alınan kararların yürütülemediği bir dönem olarak açıklanmaktadır (Kazgan, 2005: 192).

Sonuç olarak gerek ekonomik gerekse siyasal ve toplumsal açıdan oldukça kötü ve sonuçları açısından da son derece ağır bir dönem geçiren Türkiye'de, söz konusu olumsuz konjonktürün ekonomik ayağına çözüm getirmek için 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe konmuştur.

24 Ocak Kararları

24 Ocak Kararları Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı istikrar politikası paketidir. IMF ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde uygulamaya giren bu ekonomik program iki ana eksen üzerinde tasarlanmıştır. Bunlardan birincisi kısa dönemli makroekonomik istikrar

programları, ikincisi ise sonuçları daha uzun sürede görülecek olan yapısal uyum reformlarıdır (Doğruel, 2005: 194).

24 Ocak 1980 kararlarıyla öncelikle hızla yükselen enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapatmak, üretimi engelleyen girdi kısıtlıklarını ve mal arzındaki tıkanıklıkları gidermek ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmek, kaynak tahsislerinin ekonomik kriterlere göre uygun olarak daha verimli bir şekilde yapılmasını ve kamu finansmanının disiplin altına alınmasını sağlamak amacıyla temel politika değişikliklerine gidilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 4).

24 Ocak Kararlarının amaçları ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir: (Akalın, 2004: 107-108).

- Fiyat istikrarının sağlanması,
- Ödemeler dengesinin yeniden kurulması,
- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması,
- Ekonominin dışa açılması ve bu yönde sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesi,
- Kamu kesiminin ekonomi içerisindeki yerinin azaltılması
- Bu amaçların gerçekleştirilmesi için 24 Ocak Kararları kapsamında Türkiye'nin IMF'ye vermiş olduğu niyet mektubu şunları taahhüt etmektedir: (Kazgan, 2005: 200-201).
- Enflasyonu durdurmak ve fiyat istikrarını sağlamak için sıkı para politikası uygulanacak,
- Akaryakıt fiyatları, tarım ürünlerinin taban fiyatları ve KİT ürünlerine ait fiyatlar enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak,
- Kamu harcamaları kısıllacak, ancak enerji yatırımları bundan etkilenmeyecek,
- Faiz oranları arttırılacak,
- Ücret anlaşmazlıkları konusuna çözüm getirilmeye çalışılacak,
- Döviz kuru değişken olacak ve bu yolla Türkiye'nin rekabet gücü sağlanmaya çalışılacak,
- Borç yönetimine özen gösterilecek,
- Ülke ekonomisi giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönecek,
- Hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda sürekli olarak IMF'ye danışacaktır.

“Makroekonomik İstikrar ve Yapısal Uyum Programı” olarak da adlandırılan 24 Ocak Kararlarıyla ithal ikameci sanayileşme politikası terkedilmiş ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları benimsenmiştir. Gümrük duvarları aşağı çekilmiş, devalüasyon yapılmış, ihracatı teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuş ve işgücü maliyetleri kamu müdahalesiyle aşağı çekilmiştir. Temel strateji, ekonomide devletin rolünü asgari düzeye indirmek ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda fiyatların idari kararlarla tespiti esası terk edilmiş, kamu müdahalesi konusu olan temel mal ve hizmet kapsamı daraltılmış; bu kapsam dışında kalan ürün fiyatlarının piyasa şartlarına ve maliyetlere göre kuruluşlar tarafından gerektiği zaman tespit edilmesi ilkesi getirilerek ikili fiyat sistemi önlenmiştir. Dış borçlanmaya gidilerek mal kısıtlıkları giderilmiştir. Daraltıcı para politikası uygulanması başlatılmış, kamuya açık finansman ile kaynak sağlama yolu terkedilmiş ve kamu istihdam hacminin artmamasına çalışılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 4).

Yurtiçi talebi sınırlayarak enflasyonist baskıları gidermeye yönelmenin yanı sıra üretim yapısında sağlanacak değişikliklere paralel olarak tedricen dış talebi ikame etmek ve böylece döviz kazancını artırmak amacıyla esnek kur politikası uygulanmış, ayrıca döviz kazandırıcı

işlemleri bu yönde teşvik eden çeşitli politika araçları geliştirilmiştir. Tasarrufların artırılması, normal finansman kanallarına ve verimli yatırımlara yönlendirilmesi amacıyla Temmuz 1980’de yürürlüğe konan ‘Faiz Kararnamesi’ ile kredi ve mevduat faiz oranları serbest bırakılmıştır. Dış kaynaklardan daha yoğun olarak faydalanmak amacıyla 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun uygulanması ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmış, petrol aramaları ve garantisiz ticari borçların tasfiyesi ile ilgili olarak alınan kararlarla yabancı sermaye girişi özendirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 5).

Katma değer vergisinin uygulanması; mali sektörün gelişmesini kolaylaştırıcı reformlarla ekonomik büyümeye gerekli finansman kaynaklarının sağlanması; sermaye piyasası kanununun güncelleştirilmesi; menkul kıymetler piyasasına işlerlik kazandırılması; bankalar yasasının uluslararası standartlara göre yeniden düzenlenmesi; para piyasasına yeni kurumlar kazandırılması yapısal değişimin önemli aşamalarını oluşturmuştur. Böylece finansal araçlar çeşitlenmiş, mali sistem büyümüş ve ekonomi politikalarının etki alanı genişlemiştir. Bunların sonucunda, 1981-1987 döneminde istikrarlı büyüme sağlanabilmiş, ekonomik beklentiler olumluya dönüşmüş; özel sektör ağırlıklı teknoloji yatırımlarıyla sanayinin milli gelir içindeki payı artmıştır. Mali sektörde ve reel sektörde meydana gelen bu olumlu değişimler, her ne kadar ekonomik büyümenin ilerideki yıllarda büyümesine yardım eden temel alt yapıyı oluşturmuş ise de, kamu kesimi dengelerinin bozulması nedeniyle, ekonomide istikrar korunamamıştır (TÜSİAD, 1995: 13).

24 Ocak Kararları ile ilgili genel bir çerçeve içinde üç yönlü değerlendirme yapanlar bulunmaktadır. İlk olarak 24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedavisi öğeleri, IMF’nin üç yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış, yani istenenden fazlası verilmiştir. İkincisi bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktadır. Uluslararası sermayenin, özellikle Dünya Bankası aracılığıyla pazarladığı- içte ve dışa karşı piyasa serbestliğinin sağlanması ile uluslararası/yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki yönü vardır. Programın bu boyutu zaman içinde daha da ön plana çıkmaktadır. Son olarak, Demirel Hükümeti bu programı, Özal’ın ve sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yani sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirebilmenin araçlarından yoksundur. İşte 12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldıracaktır (Boratav, 2003: 148).

Türkiye’de 1977-1980 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler

	1977	1978	1979	1980
GSYİH Büyüme Hızı(1987 Sabit Fiyatlarıyla)	3,4	1,5	-0,6	-2,4
Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)	1.950	2.089	2.500	2.041
Enflasyon Oranı(%)	22,5	53,3	62,0	101,4
İhracat (f.o.b. Milyon Dolar)	1.753	2.288	2.261	2.910
İthalat (f.o.b. Milyon Dolar)	-5.506	-4.369	-4.815	-7.513
Cari İşlemler Dengesi/GSMH(%)	-5,13	-1,89	-1,73	-4,98
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH(%)	8,2	3,2	7,2	8,8

Kaynak: TUIK, Kalkınma Bakanlğı.

Tabloda 1977-1980 arasındaki dönemde Türkiye ekonomisine ilişkin temel göstergelere yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, ekonomik büyüme oranı 1977 yılından 1980 yılına dek devamlı küçülen bir seyir izlemiştir. 1979 yılındaki ekonomik krizi takiben yürürlüğe konan 24 Ocak kararlarına rağmen, 1980 yılında da ekonomik daralma devam etmiş ve % -2,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kişi başına milli gelir ise 1977-1979 arasındaki dönemde yükselen bir seyir izlemekle beraber, 1980 yılı sonunda 1979 yılındaki 2.500 dolar seviyesinden 2.041

dolar seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde sürekli artış gösteren enflasyon (toptan eşya fiyat endeksi artış hızı) 1980 yılında % 101,4 olmuştur. Söz konusu dönem boyunca sürekli açık veren cari işlemler dengesi ise 1980 yılında GSMH'nin % -5'i olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında ihracatın 2.910 milyon dolar düzeyine yükselmesine karşın, ithalatın 7.513 milyon dolar seviyesine fırlaması, dış ticaret açığının da artışına sebep olmuştur. Kamu kesimi borçlanma gereğinin milli hasılaya oranı ise, 1980 yılında GSMH'nin % 8,8'i düzeyine ulaşmıştır.

Darbe Sonrası Dönemde Ekonomik Ortam (1981-1983)

Dünya ekonomilerindeki durgunluğa ve buna bağlı olarak dış ticaret alanında ortaya çıkan olumsuz gelişmelere rağmen, uygulanan politikalar sayesinde hem enflasyon kontrol altına alınmış, hem de ekonomi 1981-1983 döneminde büyüme sürecine girmiştir. Bu dönemde üretimdeki artışta askeri yönetimin grev ve lokavtları ertelemesinin de etkisi olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 5,10).

Tabloda görüldüğü üzere, 1980 yılında % -2,4 oranında daralan yurtiçi hâsıla, 1981 yılında % 4,9, 1982'de % 3,6 ve 1983 yılında % 5 oranında büyümüştür. Kişi başına milli gelir ise 1981 yılında önceki yıldaki seviyesini korumakla birlikte, sonraki 2 yılda giderek azalmış ve 1983 yılında 1695 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılı sonunda %101 seviyesine yükselmiş olan enflasyon oranı, 1981-1983 yılları arasındaki dönemde düşüşe geçerek, yüzde 30'lar seviyesinde istikrar kazanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin milli hasılaya oranı 1979 yılında % 7,2, 1980 yılında ise % 8,8 düzeyinde gerçekleşirken, 1981-1983 döneminde ortalama % 4 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 1977-1983 Dönemine İlişkin Temel Ekonomik Göstergeler

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
GSYİH Büyüme Hızı(1987 Sabit Fiyatlarıyla)	3,4	1,5	-0,6	-2,4	4,9	3,6	5,0
Kişi Başına Milli Gelir (Dolar)	1.950	2.089	2.500	2.041	2.078	1.828	1.695
Enflasyon Oranı (%)	22,5	53,3	62,0	101,4	34,0	28,4	31,4
İhracat (f.o.b. Milyon Dolar)	1.753	2.288	2.261	2.910	4.703	5.890	5.905
İthalat (f.o.b. Milyon Dolar)	-5.506	-4.369	-4.815	-7.513	-8.567	-8.518	-8.895
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-5,13	-1,89	-1,73	-4,98	-2,71	-1,48	-3,18
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (%)	8,2	3,2	7,2	8,8	4	3,5	4,9

Kaynak: TUIK, Kalkınma Bakanlığı.

1980 sonrası dönemde ihracatı teşvik politikaları, ihracata yönelik faaliyetlere hız kazandırarak ekonomide yapısal değişikliği başlatmıştır. Geleneksel ihracat yapılan ürünlerin yanında sanayi ürün ihracatı miktar ve çeşit olarak hızla artmıştır. 1979 yılında 2,28 milyar dolar olan ihracat, 1981 yılında 4,7 milyar dolara ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki durgunluğa ve ABD dolarının değer kazanmasına bağlı olarak özellikle tarımsal ürünlerin ihracat fiyatlarında ortaya çıkan gerilemelere rağmen 1982 yılında ihracat % 25,2 artarak 5,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1983 yılında ise Irak ve Libya'ya yönelen ihracatın azalması ve Ortak Pazar ülkelerinin korumacı tutumları ihracat artışını yavaşlatmış ve toplam ihracat bir önceki yıl seviyesinde kalmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6). İthalat da benzeri bir artış gözlenmiş ve 1979 yılında 4,8 milyar dolar olan ithalat hızlı bir artış göstererek 1980 yılında 7,5 milyar dolar seviyesine, 1983 yılında ise 8,9 milyar düzeyine yükselmiştir. Cari işlemler açığının milli hasılaya oranı, 1977 yılında %5,1 iken, 1983 yılında % 3,18 düzeyine gerilemiştir.

Konsolide Bütçe Dengesi, Gelir ve Giderlerinin GSYH'ye Oranı (%)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Bütçe Giderleri	15,9	15,3	15,6	15,3	14,3	11,4	14
Personel Giderleri	5,5	5,4	5,6	4,9	3,7	3,1	3,6
Faiz Harcamaları	0,4	0,3	0,5	0,4	0,7	0,6	1,1
Yatırım Harcamaları	3,6	3,1	2,6	2,6	2,9	2,4	2,5
Bütçe Gelirleri	12,7	14,1	13,2	13	13,1	10,2	12,3
Vergi Gelirleri	11,4	11,2	10,6	10,7	11,2	9,3	10,3
Bütçe Dengesi	-3,2	-1,1	-2,4	-2,4	-1,2	-1,1	-1,7

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, TCMB.

Tabloda 1977-1983 yılları arasındaki konsolide bütçe dengesi, gelir ve giderlerinin yurtiçi hasılaya oranları gösterilmektedir. Buna göre, konsolide bütçe giderlerinin yurtiçi hasılaya oranı 1979 yılından itibaren düşüşe geçmiş, % 15,6 seviyesinden 1982 yılında % 11,4 seviyesine kadar gerilemiştir. 1983 yılında ise bu oran % 14 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşte 1980 yılından itibaren uygulanan istikrar politikalarına bağlı olarak maaş ve ücret artışlarının düşük düzeyde tutulması etkili olmuştur.

Konsolide bütçe gelirlerinin yurtiçi hasılaya oranı 1979 yılında % 13,2 düzeyinde gerçekleşmiş ve bu oran 1981 yılına dek korunmuştur. Ancak bu oran 1982 yılında %10,2'ye gerilerken, 1983 yılında % 12,3 düzeyine yükselmiştir. 1982 ve 1983 yıllarında gerçekleşen bu düşüşlerde ithalat damga vergisinin % 25'ten % 1'e düşürülmüş olmasının etkisinin büyük olduğu söylenebilir. İthalatta serbestleşme amacıyla yapılan bu düzenleme ile dış ticaret vergi gelirleri önemli miktarda azalmıştır.

Konsolide bütçe dengesinin yurtiçi hasılaya oranı, 1977-1983 yılları arasındaki dönemde dalgalı bir seyir izlemekle beraber, 1981-1983 yılları arasındaki oranların öncesine kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Bu gelişmeyi sağlayan en önemli faktörün, 24 Ocak istikrar programının getirdiği kısıtlamalar dolayısıyla personel giderlerinde ve yatırım harcamalarında gerçekleşen düşüşler olduğu söylenebilir.

1977-1983 yılları arasındaki işsizlik oranlarını gösteren Tablo incelendiğinde, 1977-1980 arasındaki dönemde işsizlik oranlarının giderek düştüğü ve 1980 yılında yüzde 8,5 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 1980 yılını izleyen dönemde de işsizlik oranındaki düşüş seyri devam etmiş ve 1982 yılında yüzde 7,4 seviyesine kadar gerilemiştir. İşsizlik oranı 1983 yılında ise artış göstererek yüzde 8,1 olarak gerçekleşmiştir.

1977-1983 Yılları Arasında İşsizlik Oranı (%)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
İşsizlik Oranı (%)	10,1	10,2	9	8,5	7,5	7,4	8,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı.

Darbeyi takiben 1981-1983 yılları arasındaki dönemde temel ekonomik göstergeler, konsolide bütçe göstergeleri ve işsizlik oranları incelendiğinde 1983 yılına ilişkin değerlerin büyüme hızı dışında her gösterge türünde 1981 ve 1982 yılına kıyasla kötüye gitmiş olduğu önemli bir tespit olarak göze çarpmaktadır.

Bankerler Krizi

1981-1983 yılları arasındaki dönemde parasal alanda enflasyonla mücadele yönünde nispi başarı sağlanmış olmakla birlikte finans sektöründe yeni sorunlar çıkmıştır. İç talebe dönük olarak kurulmuş, sürekli koruma tedbirlerinin sağladığı rantlara alışmış, yüksek oranda

işletme dışı kaynak kullanan işletmeler, dışa açılma, ihracata yönelik teşvik tedbirlerinden yararlanma ve öz kaynakları takviye etme yoluyla nispi fiyat değişikliklerine adapte olmakta yeterli ölçüde esneklik gösterememişlerdir. Bunun yanı sıra, işletmelerin hızla artan istihdam hacmine bağlı olarak işletme kredisi ihtiyaçları, kredi talebini hızla artırmıştır. Düşük mevduat faizinin yanı sıra ortaya çıkan mevduat açığını Merkez Bankası parası ile kapatın bankacılık sistemi, sermaye yapısından, iştirak ilişkilerinden dolayı toplam riskini artırmayı göze alarak bu talebi karşılamaya yönelmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 12).

24 Ocak Kararları ile finansal sistemde serbestleşme, 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Sermaye piyasasını düzenleyen bir yasanın olmadığı bir ortamda ortaya çıkan Bankerler “ikincil piyasada” tahvil ve mevduat sertifikalarını pozitif faizle satarak, halkın tasarruflarını çekmeyi ve bankaları aşmayı başarmışlardır. Zamanla küçük bankalar ve çoğalan bankerler arasında bir faiz yarışı başlamıştır. Bankerler mevduat sertifikalarını ve holding tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte pazarlayarak sadece kasaya giren yeni parayla eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalmışlardır. Banka-Banker rekabeti sonucu kısa vadeyle para toplayıp uzun vadeli yatırımlara paraları aktaran bankerler zor durumda kalmıştır. Bu kez riski çok yüksek alanlara para aktarmaya girişmişlerdir (Tokgöz, 2009: 205-206).

Bankacılık sisteminin bu sağlıksız gelişimi karşısında önlem olarak 28.07.1981’de 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır. Sermaye Piyasası Yasası’nın konusu, amacı ve kapsamı resmi gazetede şöyle belirlenmiştir: “Bu kanunun konusu, tasarrufların menkul kıymetlere yatırılarak halkın iktisadi kalkınmaya etkin ve yaygın biçimde katılmasını sağlamak amacıyla; sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışmasını, tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının korunmasını düzenlemek ve denetlemektir (Resmi Gazete, 30.07.1981: 17416).

Bankacılık sistemindeki sorunları aşmak amacıyla alınan bir diğer önlem, Kasım 1981’de bankaların mevduat sertifikalarını faiz kuponlu olarak düzenleyemeyeceklerine ve ihraç edemeyeceklerine dair yapılan düzenlemedir.

Bununla birlikte bankerlik kuruluşları arasındaki faiz yarışı, bir süre sonra bankerleri borç alınan paraların faizinin ödenmesi için, daha yüksek faiz ile borçlanma sarmalına çekmiştir. Finans piyasasının bu sağlıksız yapısı uzun süre devam edememiş ve 1982 yılında “Bankerler Krizi” olarak adlandırılan olay gerçekleşmiştir. Bu dönemde serbest faiz politikasının ve banker iflaslarının, bireysel bankaların uygulamaları ile yönetim tarzlarının birleşmesinin bir sonucu olarak, çok sayıda bankanın mali bünyesinde sorunlar yaşanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 12).

Bankerler krizinin ardından, bankerlikle ilgili faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi amacıyla Milli Güvenlik Konseyi Eylül 1983’te 2279 sayılı Ödünç Para Verme Yasasında Değişiklik Öngören Yasayı kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, Ekim 1983’te İstanbul Bankası TAŞ, Hisarbank AŞ ve Ortadoğu İktisat Bankası AŞ’nin mali bünyelerinin güçlendirilmesine imkân bulunmadığından bütün aktif ve pasifleri ile Ziraat Bankası’na devredilmesine karar verilmiştir.

Bankerler krizinin ülke ekonomisine faturası ağır olmuştur. Faizler kontrolden çıkmış, bankalara el konulmuş, on binlerce küçük tasarruf sahibi tasarruflarını kaybederek mağdur olmuşlardır. Kontrol edilemeyen yüksek faiz uygulamasının yol açtığı facia ve kamuoyunun baskısı karşısında Milli Güvenlik Konseyi Maliye Bakanı Kaya Erdem’in istifasını istemiştir.

Bu istifa talebini takiben ani bir kararla Turgut Özal da Temmuz 1982’de görevinden istifa etmiştir.

Sonuç itibarıyla;

1973 yılında Dünya Petrol Krizi’nin etkileri ile ülkenin artık uluslararası ekonomik ortamda da işlemez hale gelen ithal ikameci yapısı birleşince döviz dar boğazı yaşanmış, sonrasında ise ciddi bir ekonomik krize girilmiştir. Ayrıca bu krize girilmesinde Türkiye’nin 1971 muhtırası sonrası serbest seçimlerle iş başına gelen 11 ayrı koalisyon hükümetinin kuruluşuna sahne olması da etkili olmuştur. Çünkü bu ortamda politikacılar uzun vadeli ve etkili ekonomik çözüm arayışlarına girerek partilerine oy kaybettirmek istememişler, köklü tedbirler almak yerine, kullanılabılır tüm iç ve dış kaynakları kullanarak ekonomik bunalımı erteleme yoluna gitmişlerdir.

Ekonomik kriz sürecinde ekonomik destek için başvurulmuş uluslararası kuruluşlar bunun için serbestleştirilme sürecinin başlatılmasını ve ekonomide reforma gidilmesi koşulunu öne sürmüşlerdir. İç ve dış koşullarda ortaya çıkan bu gelişmeler geleneksel ekonomi politikalarının terk edilerek, yeni politikaların uygulamaya konulmasını sağlamıştır.

Sonunda içinde bulunulan krizden çıkmak için diğer tedbirlere göre daha kapsamlı ve köklü olan 24 Ocak Kararları açıklanmıştır. 24 Ocak Kararlarının alınışından yaklaşık dokuz ay sonra Türk Silahlı Kuvvetleri ülkedeki ekonomik ve sosyal ortamdaki bu kargaşaya son vermek gerekçesiyle 12 Eylül 1980 tarihinde ülke yönetimine el koymuştur. Ülkede can güvenliğinin kalmaması ve ekonomik sorunların artması ülke içinde askeri müdahalenin olumsuz tepki almaması için elverişli bir ortam yaratmıştır. TSK, ülkedeki demokratik kurumları ortadan kaldırıp siyaseti uzaklaştırırken, sadece Turgut Özal ve ekibinin görevine devam etmesi kararı alınmıştır. Dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri askeri müdahale öncesi uygulanan ekonomi politikalarının uygulanmasından yana tavır koymuştur.

Askeri rejimin birinci yılında 24 Ocak Kararlarının ilk olumlu yansımaları görülmeye başlamıştır. 1981 ve 1982 yıllarında özellikle ihracatın artırılması, ihracata dönük sanayileşme, enflasyon hızının düşürülmesi ve büyüme hızının artırılması gibi konularda ilerleme kaydedilmiştir. Ancak 1983 yılında önemli bir ekonomik göstergesi olan ihracatın azalması başta olmak üzere pek çok ekonomik göstergesi olumsuz seyretmiştir.

Ekonomik göstergeler ışığında askeri rejim dönemi görece başarılıymış gibi gözükse de, yine bu dönemde bankerler krizi ve hayali ihracatçılar gibi kolay ve haksız yoldan para kazanmak isteyen bir kesim ortaya çıkmış, bu nedenle ekonomiye ciddi zararlar verilmiştir. Bu döneme ait diğer göze çarpan olumsuzluklar ise maaş ve ücretlerdeki düşüklük, KİT’lerin sorunlarının çözümü için etkili politikalar izlenmemesi ve vergi sisteminin düzeltilmemesidir.

24 Ocak Kararları türündeki ekonomik istikrar programlarının başarı şansını, özellikle demokratik ülkelerde sınırlayan başlıca unsurlardan birinin bu programların popüler olmaması, yani halkın desteğini sağlayamaması olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu programların başarısı halkın yaygın bir kesiminin gerçek ücretlerinin ve hayat standardının düşmesine, işsizliğin yeni rekorlara ulaşmasına, iş sahibi ve çiftçinin zor günler yaşamasına bağlıdır. Bu konuyla ilgili olarak 24 Ocak Kararlarının ancak 12 Eylül darbesinden sonra bütün gerekleriyle uygulanabildiğini ifade edenler olmuştur. Örneğin 24 Ocak Kararlarının en belirgin amaçlarından biri olan ücretler ve maaşları kontrol altına alınması, 12 Eylül askeri müdahalesi ile uygulanma imkânı bulmuştur. Özellikle bu süreçte sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, işçilerin grev haklarının yasaklanması ve de ücret

belirlenmesi konusunun toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na kaydırılması gibi uygulamaların söz konusu amacın yerine getirilebilmesine yönelik uygulamalar olduğu açıkça görülmektedir. Bu uygulamalarla birlikte işçi ücretlerindeki aşınmalar garanti altına alınmış olup, bunlara ek olarak aynı durum memur maaşları konusunda da kendini göstermiştir.

Komisyonunda konuk olarak dinlenen Bilsay Kuruç, 1970'li yıllarda ekonomide hızlı ve yapısal değişiklikler olduğunu, bunun toplumsal etkileri de olduğunu, ekonomide hızlı değişmelerin krize yol açtığını, toplumda tabiri caizse “dikişlerin attığını”, dünyadaki hızlı değişmeler karşısında Türk ekonomisinin krize gittiğini, krize karşı 24 Ocak kararlarının alındığını, 24 Ocak kararları ile bu ilanların benzerliğine dikkat çekilmesi üzerine de aslında 12 Eylül'ün 15 Mayıs 1979'daki TÜSİAD'ın Hükümete muhtıra sayılabilecek ilanları ve hatta 1970'in Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın “Türkiye’de sosyal gelişme ekonomik gelişmeyi aşmıştır ve durdurulmalıdır” sözünden başlatılabileceğini ifade etmiştir. 12 Eylül darbesinin ekonomik maliyeti konusunda ise 12 Eylül'ün özdeşleştiği en önemli noktalardan birisinin reel ücret düzeyinin düşmesi olduğunu, bunun maliyetleri olumlu etkilediğini, buna paralel olarak da Türk lirasının değerinin 1989'a kadar düştüğünü, bu süreçte Türkiye'nin hem daha ucuz bir ülke hem de ücretliyeniz geçinmesi daha zor bir ülke hâline geldiğini, bu dönemde sermaye kesimi ile yabancı ülkelerin kârlı çıktığını, o dönemde söz konusu olan cari açığa bu açığı ödeyenlerin en yoksul kesim olduğunu belirtmiştir (Alt Komisyon Tutanakları: 16.10.2012).

Yine Alt Komisyonunda, dönemi DİSK içinden izleyen bir tanık olarak İstanbul Milletvekili Süleyman Çelebi, hem 1971 Muhtırasının hem de 12 Eylül darbesinin özünde ekonomik gerekçelerle yapıldığını, anarşi ve terörün kullanıldığını, Türkiye'nin ekonomisini dizayn etmek isteyen küreselleşme ve sermayenin birikimlerinin büyük rol aldığını, bütün bu darbelerin sonunda en çok etkisini gösteren ve en çok etkilenen, en çok bunun bedelini ödeyen kesimin ise, bu ülkenin mağdurları olan ülkenin dar gelirli yurttaşları ve çalışanlar olduğunu belirtmiştir (Alt Komisyon Tutanakları: 17.10.2012).

Alt Komisyonunda konuk olarak dinlenen Hasan Celal Güzel, darbenin ekonomik maliyeti konusunda bir değerlendirme yaparak;

- Gerçekleştirdiği ekonomik çözümler çerçevesinde, Türkiye'nin darbe süreçlerine muhatap olmaması durumunda günümüzde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla düzeyinin 30.000 \$ düzeyinde olacağını öngördüğünü,
- Askeri darbenin yalnızca kişi özgürlüğü ve liberal demokrasiye ilgilendiren siyasal bir sorun olmadığını, bu müdahale sürecinin aynı zamanda ekonomik olumsuzluklara da yol açtığını, bu anlamda darbe dönemlerinin “ekonomik yıkım dönemleri” olarak nitelenebileceğini,
- 12 Eylül rejiminin, 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının olumlu çıktılarını “harcadığını”, genelde darbe dönemlerinin kendilerinden önceki ekonomik gelişme süreçlerinin kazanımlarını yok ettiğini

belirten bir değerlendirmede bulunmuştur (Alt Komisyon Tutanakları:13.06.2012).

Darbelerin ekonomik maliyetlerini hesaplayabilme konusunda yapılabilecek çalışmaların kurgusal olma riski bulunmakla beraber, darbe yönetimlerinin aldıkları ekonomik kararlar ve yönlendirdikleri ekonomik politikaların ekonomik rasyonalite kriterleri göz önüne alınarak geliştirilmediği kolaylıkla söylenebilir. Bu anlamda zaten esasında demokratik hesap verme

ihtiyacını kendisinde hissetmeyen bu tarz yönetimlerin yarattığı ekonomik maliyetleri çok da fazla göz önünde bulundurdıkları da söylenemez.

3. 12 Eylül Öncesi ve Sonrasında Çalışma Hayatı

12 Eylül Darbesi öncesi ve sonrasında incelenmesi gereken önemli bir alan da çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri alanıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Alt Komisyon çalışma dönemini sınırlarken başlangıç tarihi olarak bu alanın önemli olaylarından 1 Mayıs 1977 olaylarını esas alarak çalışmalarını yürütmüştür.

Bu bölümde önce 1977'den 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne gelene kadarki çalışma ilişkilerine ilişkin genel bilgiler sunulacak ardından ara rejimin çalışma hayatına ilişkin düzenlemeleri aktarılacaktır. 1 Mayıs 1977 günü çıkan olayların ele alınacağı bir sonraki bölümü takip eden bölümde ise toplu sözleşmelere ilişkin uygulamalar darbe öncesi ve sonrası olmak üzere ele alınacaktır. Son bölümde ise işçi ve işveren temsilcilerinin darbeye giden süreçte ve darbe sonrasındaki dönemdeki karar ve açıklamalarına yer verilecektir.

Dönemin Ekonomisine ve Çalışma İlişkilerine Genel Bakış

Bilindiği gibi çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri ile ilgili parametreler doğrudan ekonomi ile ilgili ve bağlantılıdır. Bu nedenle bu alandaki gelişmeleri ekonomi alanındaki gelişmelerin ışığında irdelemek gerekmektedir.

1970'li yıllarda ortaya çıkan Petrol krizlerinin gelişmekte olan ülkelere çeşitli yansımaları olmuştur. Söz konusu etkiler Türkiye ekonomisinde de hissedilmiş ve bu süreçte 1977 – 1980 yılları arasında 3 farklı hükümet döneminde 5 adet “istikrar programı” hazırlanmıştır (Çölaşan, 1984: 7-8). Bunlar sırasıyla şöyledir;

- 1977 yılı Ağustos ayında Süleyman Demirel'in Başbakanlığındaki İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti tarafından uygulamaya konulan “Enflasyona Karşı Mücadele Paketi”
- 1978 yılı Mart ayında Bülent Ecevit hükümetinin “Yapısal Değişim Programı”
- 1978 yılı Eylül ayında Bülent Ecevit hükümeti tarafından yürürlüğe konulan “Para Kredi Tedbirleri Paketi”
- 1979 yılı Mart ayında Bülent Ecevit hükümeti tarafından açıklanan “Ekonomiyi Güçlendirme Programı”
- 1980 yılı Ocak ayında Süleyman Demirel hükümeti tarafından alınan “24 Ocak Kararları”

Sıralanan programlar arasında en kati şekilde uygulanan ve en uzun ömürlü olanı 24 Ocak Kararları olmuştur. Söz konusu programların ortak özelliği, yaşanan ekonomik bunalımı hafifletmeye, döviz sıkıntısını azaltarak iç ve dış kaynaklar bulmaya dönük politikalar içermeleridir (Tekerek, 2012: 70).

24 Ocak kararlarının en genel ifade ile hedefi liberal ekonomiye geçiştir. Bu sayede iktisadi kararların piyasa çerçevesinde alınması sağlanmak istenmiştir. Ne var ki söz konusu kararlar, sekiz ay sonrasında askeri yönetimin de bu kararlara sahip çıkması ile birlikte çalışma yaşamında sıkıntılar da beraberinde gelmiştir.¹⁵⁰⁴

Bu alandaki temel parametrelerden birisi reel ücret seviyesi olagelmıştır. 24 Ocak kararlarının ve 12 Eylül darbesinin kamu ve özel sektör çalışanlarının gerçek ücretlerine ve dolayısıyla çalışma yaşamına yansımalarını göstermek amacıyla darbe öncesindeki yıl olan 1979 yılı ile darbe hükümetinin son yılı olan 1983 yılındaki gerçek ücret verileri aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre darbe öncesindeki gerçek ücret rakamları gerek kamu kesiminde gerekse de özel kesimde gerekse de toplam olarak darbe hükümetinin son yılı olan 1983 yılına göre daha iyi bir düzeydedir. Tablo 5, 24 Ocak kararlarının gerçek ücret düzeyine yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

Yıllar	1979-1983 Yılları Arasında Günlük Gerçek Ücretler		
	Kamu Kesimi	Özel Kesim	Toplam
1979	462.1	345.7	389.9
1980	383.2	268.0	311.5
1981	407.3	326.1	253.3
1983	391.2	299.1	328.5

Kaynak: (Petrol-İş, 1991: 173; Olgaç, 2006: 58)

24 Ocak kararları ve sonrasında 1983 Genel Seçimlerine gelene kadar ki süreçte askeri darbe hükümetinin çalışma hayatında meydana getirdiği temel değişiklikler şu şekilde özetlenebilir;

- MGK'nın 12.9.1980 tarih ve 17103 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7 numaralı bildirisi ile "Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak (DİSK, MİSK ve bunlara bağlı) sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır."
- 14 Eylül 1980 tarih ve 17105 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan MGK'nın 3 No'lu Kararı ile "Tüm grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar ertelenmiştir."
- MGK'nın 15.9.1980 tarih ve 17108 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 8 numaralı kararı ile ise;

1-DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların mevduatı ilgili bankalar tarafından bloke edilecek ve ikinci bir emre kadar bunlardan ödeme yapılmayacaktır. Bankalar kendilerinde bulunan bu tür hesapla ilgili bilgileri ve bunlarda meydana gelecek artışları bir hafta içinde Maliye Bakanlığına bildireceklerdir.

2-DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikalara üyelik aidatların şimdiye kadar, bankadaki hesaplarına değil de bizzat temsilcilerine ödeyen işverenler

¹⁵⁰⁴ 14 Eylül 1980 tarih ve 17105 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5 numaralı MGK Kararı ile önceki dönemde uygulanan ekonomi politikalarının sürdürüleceği şu şekilde ifade edilmiştir;

"Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir."

bundan sonra bu aidatı ilgili sendika adına milli bir bankada açtıracakları hesaba tevdi edeceklerdir. Bu paralara da aynı şekilde işlem yapılacaktır.

3- DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların genel merkezlerindeki, merkezlerindeki ve şubelerindeki para, kıymetli evrak' ve her türlü malzeme Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından bir heyetle ve tutanakla tesbit edilecektir. Bunlardan:

a. Para ile kıymetli evrak ve kıymetli malzeme milli bir başkada muhafaza edilecek; buna ait bilgi bankalar tarafından bir hafta içinde Maliye Bakanlığına bildirilecektir.

b. Suç delili olan evrak, doküman ve malzeme Sıkıyönetim Askeri Savcılıklarına itikal ettirilecektir.

c. Diğer evrak ve malzeme buldukları yerde muhafaza altına alınacaktır.

- 21 Eylül 1980 tarih ve 17112 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2301 sayılı "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun" ile 1402 sayılı Kanunun 3. maddesinin f bendi değiştirilerek Sıkıyönetim Komutanına Sıkıyönetim Bölgesinde grev ve lokavtı yalnızca süreli olarak değil "süreklî"¹⁵⁰⁵ olarak durdurmak ve izne bağlamak yetkisi verilmiştir.
- 11 Ekim 1980 tarih ve 17132 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2316 sayılı 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun ile faaliyeti durdurulmuş işçi sendika, federasyon ve konfederasyonlarına kayyım atanmasına hükmedilmiştir.
- MGK'nın 19 Şubat 1981 tarih ve 17256 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 45 sayılı kararı ile "Hak - İş Konfederasyonu ve bunlara bağlı sendikalara ait Millî Güvenlik Konseyi'nin 8 numaralı Kararı ile bloke edilen, bankalardaki para, kıymetli evrak ve muhafaza altına alınan malzemeler serbest bırakılmıştır."
- 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 07.05.1983 tarih ve 18040 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁵⁰⁶.

1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı

1 Mayıs 1977 olaylarına ilerde güvenlik ile ilgili bölümde de değinilecek olmakla birlikte çalışma hayatı açısından önem arz etmesi nedeniyle burada da değinmekte fayda vardır.

1 Mayıs Bayramı, 1976'da Taksim Meydanı'nda DİSK'in öncülüğünde gerçekleştirilmiş olmakla birlikte Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar da kutlamalara katılmıştır. Söz konusu yıl 1 Mayıs Mitingi bir şenlik havası içinde cereyan etmiş olmasına karşın, 1977 yılına gelindiğinde hava çok daha farklı olmuştur. Kısa süre sonra Kemal Türkler'in yapacağı kısa konuşmanın ardından miting dağılacak olmasına ve saat 19:00'a yaklaşmasına karşın insanlar kutlama alanına girmeye devam etmiş mitinge katılan kişi sayısının 500.000'i bulduğu ifade edilmiştir (Akıncı, 2010: 60; Avcı, 2004: 25).

¹⁵⁰⁵ Fıkranın değiştirilmeden önceki halinde bu ifade "süreli olarak durdurmak ve izne bağlamak" şeklinde yer almaktaydı.

¹⁵⁰⁶ Bu kanunlar o dönemde pek eleştirilmemiş olsa da darbe dönemi sonrasında sendikacılar tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bkz. (Koç, 1989: 73-77)

Akıncı'ya göre, ilk silah sesleri Tarlabası'nın alana açılan girişinden duyulmuştur. 1 Mayıs kutlaması tam bitecekken provokasyon vuku bulmuştur. Türkler'in konuşması sırasında başlayan silah seslerine karşın, Türkler soğukkanlılığını koruyarak kitleyi sakin olmaya çağırılmıy denemiştir. Ne var ki ilk silah seslerinin ardından otomatik tabanca ve tüfek sesleri alanı kaplamıştır. Kitleler, alandaki kurşun yağmurundan kaçarken önceden yerleştirildiği tahmin edilen barikatlarda sıkışmış, onlarca insan ezilerek feci biçimde can vermiştir. Taksim Meydanı'na; Sıraselviler'den Taksim'e açılan noktadaki beyaz bir araçtan, sular idaresinin üzerinden ve İntercontinental Otelinin alana bakan bazı odalarından seri halde kurşun yağmıştır. Olaylar sona erdikten sonra 40 kişinin öldüğü belirlenmiştir. Yaralılar ise sayılamayacak kadar çoktur (Akıncı, 2010: 60-61). Olaylardan sonra 276 erkek, 45 kadın olmak üzere toplam 321 kişi polis tarafından gözaltına alınmıştır (Tercüman, 1977).

Toplu Sözleşmeler, Grevler ve Lokavtlar

12 Eylül 1980 Öncesi Dönem

1978 yılında kamu kesimi işverenleri ile Türk-İş üyesi sendika ve konfederasyonlar arasında yaklaşık 600 bin işçi adına 16 işkolunda 38 toplu iş sözleşmesi görüşmeleri yapıldı. 19 Temmuz tarihinde dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç tarafından kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri ve daha genel çerçevede ise kamu kesiminde işçi-ışveren ilişkilerine ilişkin bir metin olan “toplumsal anlaşma” imzalandı (Koç, 1982: 50-51). Söz konusu anlaşma metninde:

Hükümetle Türk-İş özel kesimde sağlıklı işçi-ışveren ilişkileri kurulmasının ve aşın kar heveslilerinden ve alışkanlığından kurtulmasının da, topluma huzur getirici, refahı yaygınlaştırıcı, gelişmeyi hızlandırıcı bir demokratik gelir-fiyat politikası bakımından zorunlu olduğu görüşündedirler... Aynı anlayışla Türk-İş fiyat artışlarının kısılması çabalarında da Hükümete yardımcı olacaktır. Öte yandan Hükümet, çalışanların haklarını yaygınlaştırma amacıyla, işçi-memur ayrımının saptanması ve tarım işçilerinin haklarının yasal bir düzenlemeye bağlanması yönündeki çalışmaları hızlandıracaktır... Hükümet, işçilerin sendika seçme özgürlüğünü engelleyici davranışlardan tüm kamu kuruluşlarının kaçınmasını, demokratik çalışma anlayışının kesin gereği saydığı gibi, bu Anlaşmanın, işçi kuruluşları arasında haksız rekabete yol açmamasına da özen gösterecektir... (Türk-İş, 1995: 331-335)

İfadelerine yer verilmiş ve Hükümet ile Türk-İş çalışma ilişkileri alanında çeşitli ilkelerin benimsenmesi gerektiği hususunda mutabakata varmışlardır.

Söz konusu anlaşmaya göre işçilerin gerçek gelirlerinin 1976 düzeyinde tutulması kararlaştırılmış; buna karşılık sendika ve işçilerin bir ölçüde yönetime ve sorumluluğa katılması, üretimin artırılmasına katkıda bulunması beklenmiştir. 1978 yılında imzalanmış olan söz konusu Toplumsal Anlaşma, birikmiş olan toplu iş sözleşmelerinin grevsiz bir şekilde sonuçlandırılmasına katkıda bulunduğu oldukça önemli bir metindir. Zira 1980 yılı Ocak ayında kamu kesimi işyerlerinde 718 bini Türk-İş, 72 bini DİSK'e bağlı sendikalara ve 70 bini de bağımsız sendikalara üye toplam 860 bin işçinin toplu sözleşmeleri gündeme geldiğinde, Hükümet 5 Mart 1980 tarihinde yayınladığı bir Genelge ile bu tarihten itibaren toplu sözleşme ile ilgili ilkeleri belirlemek üzere “Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu”nun oluşturulduğunu bildirmişti (Koç, 1982: 51-52).

Söz konusu uygulama her ne kadar önceki dönemde imzalanan toplu iş sözleşmeleri ile çelişen bir uygulama gibi görünse de Demirel hükümetinin açıklamış olduğu “24 Ocak Kararları” perspektifinden bakıldığında, bu uygulamanın 24 Ocak kararları anlayışının çalışma ilişkilerine bir yansımaları olarak değerlendirilebilir.

1980 yılının başındaki toplu sözleşme görüşmeleri sonuçsuz kalmış ve 1980 yılının Eylül ayına gelindiğinde Türk-İş yönetimi de toplu sözleşmenin yapılacağına dair umudunu yitirmeye başlamıştır (Koç, 1982: 63). 12 Eylül askeri müdahalesi, bu anlamda toplu sözleşme görüşmelerinin tıkanıdığı bir noktada gerçekleşmiştir.

Yıllara Göre Grev, Greve Katılan İşçi ve Kaybolan İşgününün Kesimlere Göre Dağılımı

Faaliyet Kolu	1977			1978			1979			1980		
	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı	Grev Sayısı	İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı
Kamu Kesimi	29	18.379	1.316.326	27	3006	153.478	46	21.857	714.425	30	11.652	1.354.594
Özel Kesim	138	41.510	4.461.879	148	24.202	1.445.427	144	18.044	1.502.922	197	34.564	4.054.024
Toplam	167	59.889	5.778.205	175	27.208	1.598.905	190	39.901	2.217.347	227	46.216	5.408.618

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Tabloda 1977-1980 dönemindeki grev verilerine bakıldığında kamu kesimi ve özel kesimdeki grev sayılarındaki artış dikkat çekicidir. 1977 yılında 167 grev yapılmışken 1980 yılında bu sayı 227 olmuştur. Kaybolan işgünü sayısı ise 1978’den itibaren düzenli bir şekilde artmış ve 5,5 milyona yaklaşmıştır. 1977 ile 1980 arasında yapılan toplam 759 grevde toplam 15.003.075 işgünü kaybı yaşanmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise söz konusu yıllar itibarıyla lokavt uygulamalarına ilişkin bilgiler aktarılmaktadır. Tablo değerlendirildiğinde; 1977 yılında 13 lokavtta lokavt nedeniyle 126.467 işgünü kaybı olmuşken bu rakam 1980 yılında 21 lokavtta 682.843 işgünü kaybına çıkmış, Tablo 8 ve Tablo 9 birlikte değerlendirildiğinde, gerek lokavtta geçen toplam süre ve lokavt nedeniyle kaybolan işgünü sayısı açısından gerekse de grev verileri açısından bakıldığında 1980 yılı çalışma ilişkileri açısından işçi-işveren kesimlerinin sorunlarının çözülmediği ve çalışma hayatındaki tansiyonun giderek yükseldiği bir yıl olduğu söylenebilecektir.

Yıllar İtibarıyla Lokavt Uygulamaları

	1977	1978	1979	1980
Lokavt Sayısı	13	33	15	21
Lokavtta Geçen Toplam Süre	491	1.806	1.260	9.551
Lokavta Uğrayan İşçi Sayısı	596	7.591	968	1.064
Lokavt Nedeniyle Kaybolan İşgünü Sayısı	126.467	521.454	141.848	682.843

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

12 Eylül 1980 Sonrası Dönem

12 Eylül Askeri Darbesi ile birlikte sendikaların faaliyetleri durdurulmuş veya ertelenmiş olduğundan toplu sözleşme görüşmeleri, imzalanması da durdurulmuştur. Süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin akıbeti konusunda ise 27.12.1980 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun hükümlerine başvurulmasına hükmedildi. Ne var ki bu kanun yalnızca 12 Eylül tarihinden önce yapılmış olan veya uyumsuzluk sürecinin çeşitli aşamalarında kalmış olan toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaki

yaklaşık 1,5 milyon işçiyi kapsamakta, geriye kalan 3 milyon civarındaki işçinin toplu sözleşme hakları konusunda herhangi bir düzenleme içermemekteydi. Bu işçiler açısından ise iki çözüm kalmıştı; Bakanlar Kurulu'nun yapılan toplu sözleşmeleri genele teşmil etmesi veya aşgari ücretin artırılması (Koç, 1982: 72-73).

Bu dönemde çıkarılan 2364 sayılı Kanuna göre işçilerin çalışma koşullarını belirlenmesinde muhatap sendikalar değil; Yüksek Hakem Kurulu (YHK) olmakta ve süresi biten toplu sözleşmelerden YHK tarafından onaylananlar “yenilenen toplu sözleşme” olarak tanınmaktadır. Kanunda YHK’ ya, yeniden yürürlüğe konulan toplu iş sözleşmelerinde, sözleşme süreci içinde gerekli gördüğü hallerde değişiklik yapabilme hakkı; kararlarının kesin olması ve yargıya taşınmaması gibi önemli yetkiler vermektedir. Ne var ki bu tanınan yetkilere rağmen değiştirilen toplu sözleşmelerin uygulanmasında bir takım sorunlar ortaya çıktı. Zira YHK’nın toplu iş sözleşmelerinin uygulanması noktasında bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı (Koç, 1982: 74-79).¹⁵⁰⁷

2364 sayılı Kanuna yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de söz konusu kanunun işçileri sendikasızlaşmaya teşvik ettiği yönündedir. Bu noktada iki eleştiri öne çıkmaktadır. İlk olarak daha önce yürürlükte olan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’na göre ancak bir işkolunda çalışan işçilerin çoğunluğu için bağlanmış olan bir sözleşme işkolundaki diğer işçilere teşmil edilebiliyordu. Ancak 2364 sayılı Kanun bu koşulu kaldırmış ve Bakanlar Kurulu’na herhangi bir sendikanın işkolu yetkisini alamadığı işkollarında da bütün işkolunu kapsayan uygulamalara gidebileceğini hükme bağlamıştır. İkinci husus ise dayanışma aidatına ilişkindir. Buna göre 275 sayılı Kanuna göre bir toplu iş sözleşmesinin genele teşmilinde de dayanışma aidatı öngörülmekteyken, 2364 sayılı Kanun bu zorunluluğu kaldırmış, işçilere hiçbir sendikaya üye olmadan da herhangi bir toplu sözleşmeden faydalanma imkânı getirmiştir (Koç, 1982: 82-83).

Darbe Öncesi ve Sonrası Dönemde İşçi-İşveren Temsilcileri

1970’li yıllarda işçi sendikaları arasında faal olan sendikaların başında DİSK, Türk-İş ve Hak-İş gelmektedir. İşveren temsilcileri açısından bakıldığında ise TİSK ve TÜSİAD öne çıkmaktadır. Bu bölümde 12 Eylül’e giden süreçte ve 12 Eylül Darbesi sonrasında söz konusu sendika ve kuruluşların görüşlerine yer verilecektir.

İşçi Sendikalarının Söylemleri

Türk-İş

1952 yılında kurulan Türk-İş’in 1977-1980 yılları arasındaki dönemdeki önemli adımlarından biri 1978 yılından Türk-İş Genel Başkanı ile Başbakan arasında imzalanan Toplumsal Anlaşmadır. Bu anlaşma karşılıklı temel ilkelerin ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu anlaşma Türk-İş’in teşkilat ve kamuoyu nazarında itibarını artıran bir gelişme olarak kayda geçmiştir (Koç, 1986: 78).

Türk-İş’in 16-22 Nisan 1979 tarihinde yaptığı Genel Kurul ile Genel Başkanlığa İbrahim Denizcier, Genel Sekreterliğe Sadık Şide ve Genel Eğitim Sekreterliğine Kaya Özdemir

¹⁵⁰⁷ 27.08.1981 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde YHK Başkanı sıfatı ile konuşan Naci Varlık: “İşyerlerinde toplu iş sözleşmelerinin uygulanmadığına dair çok sayıda başvuru olduğunu; ancak bu konuda bir yetkilinin olmadığını” ifade etmekteydi.

seçilmiştir. Bu Genel Kurul'dan kısa bir süre sonra ara seçimler yapılmış ve hükümet değişmiştir. Artan saldırılar ve can güvenliği tehlikesi karşısında Türk-İş'ten sistematik bir hareketin gelmemesi ancak açıklamalar ile yetinilmesi eleştiri konusu olmuştur. Bir diğer eleştiri ise Türk-İş'in, DİSK'in 1980 yılının başında yaptığı ortak eylem çağrısına olumsuz yanıt vermesinedir (Koç, 1986: 80-81).

Türk-İş yönetiminin 24 Ocak Kararlarına da uzunca bir süre karşı çıkmadığı görülmektedir. Buna örnek olarak 1982 yılında Genel Başkan İbrahim Denizcier'in yaptığı şu konuşma emsal gösterilmektedir (Türk-İş, 1982: 4):

Bu ülke yararına yapılan her şeyi iyi karşılamış ve desteklemiştir. Hatırlarsınız 12 Eylül öncesi alınmış olan 24 Ocak 1980 ekonomik önlemlerini, günün koşulları içinde kaçınılmaz bulduğumuz için olumlu karşılamış, ancak bu tedbirlerin teker teker adını vererek önerdiğimiz sosyal önlemler ile desteklenmedikçe başarıya ulaşamayacağına da açık yüreklilikle dile getirmiştik...

12 Eylül Darbesi sonrasındaki dönemde Türk-İş'in darbeyi gerekli gören tavrı da çok tartışılmıştır. Bu çerçevede başta en yetkili organlar olmak üzere yönetimin pek çok düzeyinde darbeye duyulan sempati ifade edilmiştir. Bu sempati Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier'in 12 Eylül'ün hemen ardından gönderdiği mesajın şu son satırlarında da görülmektedir (Türk-İş, 1980: 1):

Milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına saygılarımı arz ederim.

Türk-İş Yönetim Kurulu'nun tavrı da benzer şekildedir (Türk-İş, 1981: 8):

Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hakim kılabilmek, ülkeyi yaşanır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu... 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluştur olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymaktadır.

Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir'in farklı zamanlarda yaptığı, darbeyi destekleyen açıklamaları ise şu şekildedir:

Hepimiz Türk Silahlı Kuvvetlerine yardımla mükellefiz (Türk-İş, 1980: 29)

12 Eylül lüzumluymuştu, gerekliydi ve zamanında gerçekleştirildi. Türk milletinin bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerinin kendi emir ve kumanda zinciri altında ve emirle gerçekleştirildiği 12 Eylül hareketi sorumsuz politikacılara olduğu kadar, sınır tanımayan, ölçü kavramını bilmeyen, davranışlarını Türkiye'nin gerçeklerine göre ayarlayamayan sendikacılara da bir derstir. (Özdemir, 1980: s. 4)

Türkiye'nin kısa sürede demokrasiye dönmesini istemek, yeniden 11 Eylül'e dönmesini istemektir... Çok çabuk, çok acele etmek demek yanılmak demektir. (Günaydın, 1981)

Türk-İş Genel Başkanı Denizcier 1982 yılında yapılan ILO Genel Konferansında şu açıklamalarda bulunmuştur (Türk-İş, 1982: 13):

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye’de olan şey bir darbe değildir; ülkenin anayasasında belirtildiği gibi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin normal komuta zinciri içerisinde ve bütünüyle birlikte, ülkedeki demokrasiyi korumak için meşru biçimde müdahale etmesidir.

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide, 12 Eylül Darbesi sonrası kurulan hükümette Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev yapmıştır. Yukarıdaki açıklamalarla birlikte değerlendirildiğinde 1979 yılında Türk-İş Genel Sekreterliğine seçilmiş olan Sadık Şide’nin darbe sonrasında kurulan Ulusu Hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev yapması Türk-İş’in bu dönemde izlediği genel politika ile uyumludur. Diğer yandan Şide, bakan olma teklifinin Türk-İş’e nasıl geldiğini açıklarken hükümete girmek için 10 Eylül günü teklif aldığını ve bu teklifi İcra Kurulu’na sunduğunu ileri sürmektedir (Türk-İş, 1983: 294).

Sadık Şide’nin bakan oluşunun Türk-İş İcra Kurulu’nda sert tartışmalara yol açtığına ilişkin bir haber de Kurul tarafından yalanlanmıştır. Buna göre yapılan açıklamada (Türk-İş, 1982: 334):

Yönetim Kurulumuz, tam bir bütünlük içinde, Sayın Şide’nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak hükümette görev almasının işçi hakları ve çıkarları yönünden taşıdığı önemi iyi bilmekte ve kendisini tam bir dayanışma ile desteklemektedir.

Türk-İş Dergisinin Ocak 1981 sayısında da bu konuda şu değerlendirmelere yer verilmektedir (Türk-İş, 1981: 3-4):

...Milli Güvenlik Konseyi’nin kurduğu sivil hükümette Türk-İş Genel Sekreteri olan değerli arkadaşımızın da bakan olarak görevlendirilmesi, yasal düzenlemeler açısından önemli bir fırsatın Türk-İş tarafından değerlendirilmesine vesile olacaktır.

Şide, takip eden dönemde 1982 ve 1983 yıllarında yapılan Türk-İş Genel Kurullarında da yeniden Genel Sekreterlik görevine seçilmiştir. 1986 yılında yapılan Genel Kurul’da ise aday olmasına rağmen seçilemeyerek görevi bırakmıştır (Koç, 2010: 12).

Bir diğer ilginç gelişme ise 1982 Anayasasının oylanacağı dönemde Türk-İş İcra Kurulu’nun yaptığı açıklamadır. Bu açıklama (Türk-İş, 1982: 25):

Türk milleti 7 Kasım 1982 günü mutlaka sandık başına gitmelidir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası sandık başında değerlendirilirken...12 Eylül 1980 öncesinin çileli günlerine yeniden dönülmemesi hedefini güttüğü... dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Şeklinde ifade edilmiş ve Kurul’un bu tavrının, Anayasa referandumunda “Evet” oyu kullanılması anlamına geldiği ileri sürülmüştür (Koç, 2003: 117).

Bu genel yaklaşıma karşın, Türk-İş’in 12.Genel Kurulu’nda Sağlık-İş Sendikası delegesi Hasan Hüseyin Koç, parlamentoya sahip çıkan daha ihtiyatlı bir konuşma yapmıştır. Koç, konuşmasında (Koç, 1989: 37-38):

Eğer, olup biten her şeyde sadece parlamento sorumlu tutulursa, o zaman yeniden demokrasiye dönüşü istemek, 12 Eylül öncesi kargaşa ortamını tekrar davet etmek anlamına gelmez mi? Ülkenin ve ekonominin çıkmaza girmesinde sendikaları tek başına sorumlu tutan işveren düşünceleri ne kadar yanlış ve

tutarsız ise, memleketi 12 Eylül'e sürükleyen olayların tek sorumlusu olarak parlamentoyu, parlamenterleri göstermek de o kadar yanlış ve tutarsızdır.

Türk-İş'in darbeye ilişkin olumlu tavrı 1986 yılında yapılan Genel Kurul'a kadar sürmüştür (Koç, 1989: 72).

DİSK

DİSK, Türk-İş içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları neticesinde, Türk-İş tarafından temsil edildiği ifade edilen partiler üstü politikanın karşıtı olarak 1967 yılında kurulmuştur. DİSK işçilerin sınıfsal bir eylem içine girmelerinin ancak kendi siyasal örgütleri ile mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle kurulmuştur (Olgaç, 2006: 27).

12 Eylül Darbesine gelen sürece bakıldığında göze çarpan bir not 1976, 1977 ve 1978 yıllarındaki işçi hareketlerinin üçte ikisinin DİSK tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır (DİSK, 1980:129). 1979 yılı direnişlerinin konfederasyonlara dağılımına bakıldığında da benzer bir tablo göze çarpmaktadır. Tablo 10'da görülebileceği üzere 1979 yılında DİSK 50.000 işçi ile grev gerçekleştirirken, Türk-İş toplam 35.000 işçinin katıldığı grev yapmıştır.

1979 Yılı Direnişlerinin Konfederasyonlara Göre Dağılımı

Konfederasyon	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı
DİSK	54	50.000
Türk-İş	22	35.000
Bağımsız	7	2.700
MİSK	1	25
Ülke-İş	1	230
Sendikasz	71	51.963
TOPLAM	156	139.918

Kaynak: 7. Genel Kurul Çalışma Raporu, İstanbul 1980:129

DİSK'in yukarıda anılan politik tavrı siyasal partilerle ilişkilerine de yansımıştır. 2 Ekim 1975 yılında alınan Yönetim Kurulu Kararı'na benzer bir şekilde, 21-22 Şubat 1977 günlerinde yapılan toplantıda da, Yönetim Kurulu 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde CHP'nin desteklenmesine karar verdi. Bu kararda yer alan ifade özetle şu şekildedir:

Bugün ülkemizde iktidara en güçlü aday durumunda bulunan tek ilerici ve demokrasiden yana örgüt olan CHP'yi 1977 genel seçimlerinde DİSK'in V.Genel Kurulu 33.nolu kararı doğrultusunda ve ileri ve demokratik bir düzenin kurulmasının ön şartı olarak desteklemeyi...

12 Eylül'e giden süreçte DİSK bünyesinde TKP çizgisine yakın siyasal görüş ifade edenler bulunsada¹⁵⁰⁸ DİSK yönetiminin genel politikası CHP'yi fazla karşıya almadan, sol içerisinde TKP dışındaki örgüt ve hareketlerin önemli bir bölümüyle iyi ilişkiler kurmaktır (Akalin, 1995:181). Bu noktada 14 Ekim 1979 seçimleri öncesinde DİSK'in yaptığı aşağıdaki açıklama, zihin karışıklığını ortaya koymaktadır (Koç, 2003: 148):

1. Tabanın (gövdesinin) ilerici, demokrat unsurlardan oluşması nedeniyle, faşizme karşı mücadelede önemli görevler yapabilecek olan CHP'ye oy verilerek desteklenmesini,

¹⁵⁰⁸ Fehmi İşıklar, Mehmet Karaca ve Kemal Türkler'in öncülüğündeki Yürütme Kurulu üyeleri bu çizgiyi savunurlarken diğer Yürütme Kurulu üyelerinden Mehmet Kılınç, Rıza Güven öncülüğündeki üyeler ise bu çizgiye karşı çıktılar.

2. İşçi sınıfımızı, emekçi halkımızı kucaklayan siyasal örgütlenmenin henüz var olmadığını bilincinde olarak, sosyalist, ilerici, tüm partilerin adaylarına da oy verilerek güç katılmasının faşizmle mücadele ilkesine ters düşmeyeceği...

12 Eylül 1980 tarihinde yapılan MGK'nın 12.9.1980 tarih ve 17103 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7 numaralı bildirisi ile "Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak (DİSK, MİSK ve bunlara bağlı) sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır." MGK'nın 8 nolu kararı ile de bu sendikaların malvarlıklarına el konulmuştur. Bu durumdan etkilenmeyen tek konfederasyon Türk-İş olurken; DİSK, Hak-İş ve MİSK gibi sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yaptığı "teslim ol" çağrısının ardından DİSK'e bağlı sendikaların yöneticilerinden pek çoğu Selimiye Kışlası önünde teslim olmuşlardır. Teslim olan DİSK'e bağlı sendika yöneticilerinden 67'si tutuklanırken; DİSK ve bağlı sendikaların davası 1986 yılında sonuçlanmıştır. DİSK'in yargılanma süreci sonunda, 264 DİSK yönetici ve üyesine, 2053 yıl 5 ay 20 gün ceza verilmiştir. Darbe sonrasındaki dönemde Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerinin iptal edilmesi üzerine Askeri Yargıtay'ın 16 Temmuz 1991 tarihinde verdiği beraat kararı sonrasında yapılan Genel Kurul ile yaklaşık 12 yıl aradan sonra DİSK yeniden faaliyete başlamıştır (Olgaç, 2006: 52-53, 79; Koç, 2003: 118).

Diğer yandan DİSK'in sendikal mücadeleleri, 12 Eylül sonrasındaki dönemde dahi Türk-İş tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Türk-İş'in 1982 tarihinde yaptığı genel kurulda şu ifadeler yer verilmiştir:

12 Eylül öncesi dönemde DİSK, yaptığı sorumsuz ve kanunsuz eylemlerine, Türk-İş topluluğunu da çekmek istemiştir. (Türk-İş, 1982: 2-3).

DİSK'in 12 Eylül'den evvel Taksim meydanlarında yaptıkları kepezelikleri herhalde tamamen unutmak mümkün değil... (Türk-İş, 1982: 56).

Türk-İş yöneticileri 1982 yılı Aralık ayında dahi DİSK'e destek vermemiş ve DİSK yöneticilerinin sendikal faaliyetlerden dolayı değil, başka nedenlerden yargılandıklarını ileri sürmüşlerdir (Cumhuriyet, 1982).

1979-1986 yılları arasında bir yandan Türk-İş Genel Sekreteri olarak görev yapan bir yandan da 12 Eylül sonrasının Bülent Ulusu Hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev yapan Sadık Şide de 1986 yılı Mart ayında yaptığı bir açıklamada, Bakan olduğu dönemde gerçekleşen işçi hakları kayıpları hakkında konuşurken şu ifadeleri kullanmıştır:

DİSK'in 12 Eylül öncesi yaptığı eylemler, bu maddelerin Anayasaya konulmasına neden oldu... (Cumhuriyet, 1986).

Hak-İş

22 Ekim 1976 tarihinde Ankara'da 7 sendikanın bir araya gelmesiyle Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) kurulmuştur. Hak-İş, 1976 yılında kurulduğunda o dönemde İslami çizgide faaliyette bulunan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) bir uzantısı gibi değerlendirildi (Acar, 2007, s. 64, 154). Hak-İş yöneticileri 1980 öncesinde MSP'ye sıcak baktıklarını kabul etmekle birlikte bu yakınlığın ayniyet çizgisine indirgenmesini kabul etmemişlerdir (Hak-İş: 1995). Bununla birlikte hangi toplumsal ve siyasal şartlar MSP'yi ortaya çıkarmışsa Hak-İş'i de aynı şartların ortaya çıkarıldığını belirtmişlerdir. (Acar, 2007: 154).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde Hak-İş'in DİSK'ten ziyade Türk-İş'in tavrına benzer bir tavır benimsediği görülmektedir. Hak-İş, hiçbir siyasi partiyle organik bağa sahip olmadığını belirttiikten sonra bütün partilerle emekten yana olmaları halinde ilişki kurabileceklerini ifade etmektedir (Acar, 2007: 147).

12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında MGK'nın 15 Eylül 1980 tarih ve 17108 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 8 no.lu karar ile aralarında Hak-İş'in de bulunduğu konfederasyonların mal varlıklarına el konulduğuna önceki başlıklarda değinilmişti. Bu kararın ardından Hak-İş ve üye sendikaların yöneticileri Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığıyla MGK'ya başvurularla bulunarak "12 Eylül öncesi anarşi faaliyetlerinde yer almadıklarını" belirterek faaliyete geçmelerine izin verilmesini talep etmişler, MGK da 18 Şubat 1981 gün ve 45 no.lu karar ile Hak-İş ve bağlı sendikaların faaliyetlerine izin vermiştir (Koç, 2010: 14-15).

Takip eden süreçte ise Hak-İş çeşitli defalarda askeri yönetime olan desteğini beyan etmiştir. 19-20 Aralık 1981 tarihinde yapılan Hak-İş'in 3.Olağan Genel Kurulu'nun açılış konuşmasını yapan Hak-İş Genel Başkanı Aziz Yılmaz konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir (Koç, 2003: 119):

12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz.

Hak-İş'in 3.Olağan Genel Kurulu'na sunulan çalışma raporunda ise şu ifadelere yer verilmekteydi (Koç, 2010: 14):

12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marş söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır. Bu durumlar karşısında TÜRK ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur... Harekâtın ilk gününde yayımlanan Millî Güvenlik Konseyi'nin 7 No.lu bildiriyle anarşiyi kökükleyen, işçileri karanlık emelleri uğruna ve kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendiren sendika ve Konfederasyonlar faaliyetten men edildiler.

24 Aralık 1983 tarihinden yapılan 4.Olağan Genel Kurul'da askeri yönetimden sivil yönetime geçiş süresinin kısalığı övülürken yukarıdakilere benzer ifadelere yer verilmiştir (Hak-İş, 1984: 3):

Hemen hemen dünyanın hiçbir yerinde bu kadar kısa bir zaman içinde askeri yönetimden, sivil idareye geçiş vaki olmamıştır. Huzurlarınızda sağlanmış bulunan huzurlu ortamdan, kısa bir zaman zarfında sivil iradeye geçilmiş bulunmasından... dolayı Türk Silahlı Kuvvetlerine minnet ve şükranlarımızı sunuyor...

Hak-İş'in 1986 yılında toplanan 5.Genel Kurulu'na sunulan çalışma raporunda da şu ifadelere yer verilmiştir (Koç, 2003: 119):

12 Eylül harekâtı ne denli haklı bulunmuş ise, getirdikleri de o denli tartışma konusudur.

Hak-İş'in 12 Eylül'e karşı tavır almaya başladığı zaman 6.Genel Kurul'unun yapıldığı 1989 tarihine rastlar. 6. Genel Kurul'a sunulan çalışma raporunda (Koç, 2003: 119):

Hak-İş'in 12 Eylül ile yıldızı bir türlü barışmadı. Çünkü her şeyden önce Hak-İş 12 Eylül'ün gerekçelerine katılmıyor, ayrıca askeri idarelerin demokratik hakları geriye götürücü amaç taşıdığını bilerek her fırsatta kaygılarını dile getiriyordu.

Sonrasındaki dönemde yapılan açıklamalarda 6.Genel Kurul'da ifade edilen görüşleri destekleyen açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 2007 yılında Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, Hak-İş Konfederasyonunun 12 Eylül darbesi ile birlikte tüm darbelerin karşısında olduğu açıklamıştır (Acar, 2007, s. 170). 2012 yılında Hak-İş Genel Başkanlığını yapmakta olan Mahmut Arslan da benzer şekilde 12 Eylül'ün sıradan bir darbe olmadığını belirtirken şunları söylemiştir (Değirmenci, 2011: 116):

12 Eylül sıradan bir darbe değil, toplumun tüm kesimlerini özellikle de çalışan kesimlerin uzun mücadeleler sonucu elde ettikleri temel kazanımları yok eden bir süreçtir... Hak-İş toplumun demokratik yürüyüşünü kesintiye uğratan, siyasi, sosyal, ekonomik yönden tökezleten, önünü karartan süreçlere karşı doğru duruşunu bozmamış ve hiçbir manipülasyonun yörüngesine girmemiştir.

İşveren Temsilcilerinin Söylemleri

TİSK ve TÜSİAD gerek 12 Eylül'e giden süreçte gerekse 12 Eylül sonrasında takındıkları tavır ile işçi hareketlerine karşı işveren kesimin tepkilerini şekillendiren kuruluşlar olmuşlardır. Bu bölümde işveren temsilcilerinin darbeye ilişkin tavırları ele alınacaktır.

TİSK

TİSK'in 1972, 1974, 1976, 1978 ve 1980 yıllarında yapılan genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında yer alan isteklerinin en önemlileri şu şekilde sıralanmaktadır; asgari ücret, yan ödemeler de hesaba katılarak, bölgelere ve sektörlerle göre ayrı ayrı saptansın; ücret zamları verimliliğe bağlansın; herkese eşit ücret zammı yerine, üretime katkıya göre farklı ücret zammı sistemi yaygınlaştırılsın; genel tatil ve ücretli izinler azaltılsın; emekli aylıkları düşürülsün; ücret artışları sınırlandırılsın; sendikalar, devletin idari ve mali denetimine açık olsun; sendikalarla siyasi partiler arasındaki ilişki sınırlansın; greve çıkan işçilerin ücretleri sendikalarınca ödensin; grev ertelemelerinin kapsamı genişletilsin. (Koç, 2010: 18-19; Türk-İş, 1994: 8-11).

Yukarıdaki taleplerin sahibi TİSK'in 1980 yılı Nisan ayında yapılan 13.Genel Kurulu öncesi Genel Sekreter Rafet İbrahimoğlu yaptığı basın açıklamasında, grevlerin işyerlerinden çok topluma zarar vermeye başladığını belirterek "belli ve makul süreyi aşan grevlerin amacını aşan grevler" olarak değerlendirilerek durdurulmasını talep etmiştir (Koç, 1982: 26).

Benzer şekilde 24 Ocak kararları ile birlikte işverenlerin hükümetten aldıkları destekle birlikte işçi sendikalarının denetlenmesine yönelik istekleri artmıştır. Rafet İbrahimoğlu bu konuda (Koç, 1982: 26):

Birçok sendikanın gerekli idari denetimin bulunmamasının verdiği rahatlık içinde yasadışı olaylarda tahrikçilik ve teşvikçilik yaptığı birçok kez kanıtlanmıştır.

Diyerek işçi sendikalarının denetlenmesi konusundaki tavırlarını net bir biçimde ortaya koymuştur.

Sermaye kesimlerinin çalışma hayatına ilişkin en belirgin taleplerinden biri, toplu sözleşmelere ilişkin düzenlemelerdi. TİSK ve MESS, grup sözleşmesi (tek sözleşme) talebinde bulunmuş ve bunda ısrarcı olmuşlardı. Özellikle, işveren sendikacılığının canlanması ve böylece işverenlerin birlikte hareket etmesi talebi, daha çok sınıf-ıçi stratejinin bir parçası gibi görünse de, aslında işçi sınıfı mücadelesine karşı geliştirilmiş bir stratejiydi ve toplu sözleşmelerde sermaye sınıfının tek sözleşme/grup sözleşmesindeki ısrarı ile de yakından ilişkiliydi (Aytekin, 2010: 188).

Bu nedenledir ki 1978 yılında imzalanmış olan; işçi sendikaları -başta Türk-İş açısından olmak üzere- ve hükümet açısından başarı olarak sunulan Toplu Anlaşma sürecine TİSK, sürece yer alması olmasından dolayı tepki göstermiş ve benzer nitelikteki çalışmalara işveren örgütlerinin de çağırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte diğer bir görüşe göre 1978 yılında kamu kesimi toplu sözleşmelerinin Toplumsal Anlaşma ile çözümlenebilmiş olmasının nedenlerinden biri olarak TİSK'in bu görüşmelerin dışında tutulmuş olması gösterilmektedir (Koç, 1982: 62).

Darbe sonrasında 1982 yılı Nisan ayında yapılan 9. TİSK Genel Kuruluna sunulan çalışma raporunda önceki yıllarda yapılan genel kurullarda dile getiren taleplere ek olarak şu talepler dile getirilmiştir; toplu sözleşme uygulamasında sendikalı-sendikasıız işçi ayırımına son verilsin; sendikaların siyasi partilerin toplantı, gösteri ve yürüyüşlerine katılmasına izin verilsin; işyerlerindeki her çeşit sendikal çalışma yasaklansın; ertelenen grevler YHK tarafından karara bağlansın (Koç, 1982: 20-25).

TİSK Başkanı Halit Narin 22 Şubat 1983 tarihli Yönetim Kurulu toplantısında, çalışma yaşamına ilişkin yasa tasarıları görüşülürken, tasarıda grev hakkının kısıtlanmasına ilişkin bir soru üzerine verdiği cevapta sürecin en simgesel açıklamalarından birini yapmıştır (Cumhuriyet, 1983):

20 yıldır biz ağladık, onlar güldü. Dengenin bozulduğu bir ortamda 12 Eylül'e gelen olaylar yaşandı. Grev hakkı ekonomik ve milli sınırları aştığı takdirde sınırlandırılmalıdır. Sendikalar, yalnızca sendikal faaliyet içinde kalmalıdır.

TÜSİAD

Bir sendika değil ama Dernek statüsünde olan TÜSİAD'ı da bu başlıkta incelemekte fayda vardır. 1979 yılına geldiğimizde TÜSİAD'da söz sahibi olan sermaye sahiplerinin sıklıkla gazetelerde açıklamaları görülmektedir. Örneğin Rahmi Koç, 22 Temmuz 1979 tarihli Milliyet gazetesine “Türkiye'ye doğru bir hükümet ve yeni liderler gerek” derken İzmir Ticaret Borsası Başkanı ise “Ekonomi güvensizlik içinde” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadırlar (Milliyet, 1979; Güneş, 1978). Benzer şekilde işadamlarının ekonomiden ve hükümetten yakın “Ekonomi kurallarına uygun yönetilmiyor” ve “Devlet elden gidiyor” kabilinden demeçleri gazetelere sık sık manşet olmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 1979; Türkiye, 1978).

Takip eden dönemde, 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde Adalet Partisi zafer kazandıktan bir gün sonra, 15 Ekim 1979 tarihinde, İstanbul Hilton Otelinin terasında Amerikalı işadamları onuruna verilen öğlen yemeğinde işadamları bir araya gelmiştir. Ecevit'in hükümetten ayrılmış olmasının bu denli sevinç havası yaratmasının nedenini soran dönemin Cumhuriyet Gazetesi ekonomi yazarı Osman Ulagay'a bazı işadamları, Ecevit'in halkçı söylemi karşısında

“Bir gün fabrikalarımıza el koyar mı?” korkusunu bile duyduklarını ifade etmişlerdir (Ulagay, 1987: 33-34).

TÜSİAD ülke ekonomisinin toplam % 43,2’sini temsil etmesiyle ve örgütlenme yapısıyla kaynaklar açısından güçlü olduğunun farkındadır, dolayısıyla kapsamlı bir değişimi başlatma ve sürdürebilme olanaklarına sahiptir. Bu çerçevede kendi lehine olan bu kaynak asimetrisini, değişimi başlatma ve sürdürmede zorlayıcı bir unsur olarak kullanmıştır. Bu durumda TÜSİAD’ın değişim yönünde daha geniş kesimleri harekete geçirebilmek için, topluma, kendi üyelerine ve diğer sermaye gruplarına, sermaye birikimi açısından artık sınırlarına gelmiş mevcut sistemin rehabet ortamından neden vazgeçmeleri gerektiğini anlatması gerekmiştir. 1979 yılında gazetelere verilen ilanların böyle bir kararın sonucu olabileceği düşünülmektedir. Hükümete karşı bir muhtıra olarak nitelenen ilanlar, kamuoyunda yarattığı şiddetli tartışmaların yanı sıra sermaye içinde de tartışmalara neden olmuştur (Gölbasi, 2007: 156).

TİSK, TOBB, Ege Bölgesi Sanayi Odası, Hür Teşebbüs Konseyi gibi önemli sermaye grupları TÜSİAD’ı bu ilanlarda yalnız bırakmamış, ağır eleştirileriyle kampanyaya katılmışlardır (Boratav, 2005: 73).

TÜSİAD ilanlarının Tablo 11’den görüleceği üzere 1979 yılında gazetelere verilen dört farklı ilan başlığı şeklinde olduğu görülmektedir. TÜSİAD’ın 1979 yılı Mayıs ayında tirajlı gazete ve dergilerde aynı anda yayına giren ve tam sayfa olarak çıkan ilanları, dört farklı başlık ve içerikle yayınlanmıştır. Daha süreceği duyurulan ilanlar, dönemin Başbakanının şiddetli tepkisi ve savcılığa suç duyurusu ile vaktinden önce kesilmek zorunda kalmıştır. İlanlardan birincisi “Gerçekçi Çıkış Yolu”, diğerleri yayınlanış sırasına göre “Ulus Bekliyor”, “Yokluğu Paylaşmak mı? Bolluğu Sağlamak mı?”, “Refahın ve Hürriyetlerin Düşmanı: Enflasyon” başlıklarını taşımaktadır (Gölbasi, 2007: 158).

Bu ilanların içeriğine baktığımızda şu içerikte oldukları görülmektedir;

- Siyasi kudretin mutlak sahibi devlet, ekonomik faaliyetlerin de mutlak sahibi olmaya yönelirse, giderek bütün hürriyetler kaybolur (Milliyet, 1979).
- Ekonomimizi bir yasağacı "mevzuat ağı" içinde boğan, kişinin teşebbüs şevkini kıran, kişiyi yanlış yönlere sevk eden aşırı müdahaleci ve güven sarsıcı zihniyet, bunalımın asıl sebebidir (Günaydın, 1979; Milliyet, 1979).
- Uygulanan ekonomi politikaları ve sendikaların davranışları, Türkiye’de, işsizlik sorununu, giderek daha da ağırlaştırmaktadır (Günaydın, 1979).
- Hür teşebbüsün zayıflaması hürriyetçi demokrasinin zayıflamasıdır. Hür teşebbüsün yok olması ise, politik, ekonomik, sendikal, düşünsel, bütün hürriyetlerle birlikte, hürriyetçi demokrasinin de yok olmasıdır (Günaydın, Gerçekçi Çıkış Yolu, 1979).

TÜSİAD’ın 1979’da Dönemin Hükümetini Eleştirmek İçin Verdiği İlanlar

Gazete	Tarih	İlan
Günaydın	15.5.1979	Gerçekçi Çıkış Yolu
Cumhuriyet	16.5.1979	Gerçekçi Çıkış Yolu
Milliyet	16.5.1979	Ulus Bekliyor
Cumhuriyet	23.5.1979	Ulus Bekliyor
Milliyet	29.5.1979	Yokluğu paylaşmak mı? Bolluğu Sağlamak mı?

Cumhuriyet	30.5.1979	Yokluğu paylaşmak mı? Bollüğü Sağlamak mı?
Milliyet	12.6.1979	Refahın ve Hürriyetin Düşmanı: Enflasyon
Cumhuriyet	13.6.1979	Refahın ve Hürriyetin Düşmanı: Enflasyon

Kaynak : (Gölbaşı, 2007: 267)

Türkiye ekonomisinde radikal önlemlerin alındığı 24 Ocak tarihi TÜSİAD için de önemli bir gündür. Zira ekonomik önlemler paketinin açıldığı 24 Ocak 1980 günü, TÜSİAD üyeleri Türkiye Ekonomisi üzerine konuşmak üzere toplanmışlar ve söz konusu kararların en güçlü savunucularından biri olarak bilinen Ali Koçman'ı o gece başkanlık görevine getirmişlerdir (Ulagay, 1987: 51). Koçman, takip eden dönemde 24 Ocak kararları hakkında yaptığı açıklamada:

1946'dan bu yana ilk kez gerçekten özel sektöre dayalı bir ekonomi politikası izlemek isteyen bir hükümetin, oyunun kurallarına uygun olarak düzenlediği bu önlemler paketi desteklenmelidir.

Sözleriyle 24 Ocak kararlarının desteklenmesini talep etmiştir (Gölbaşı, 2007: 129-130).

Benzer şekilde 24 Ocak kararlarının ikinci yıldönümünde de Rahmi Koç ve İSO başkanı İbrahim Bodur, Cumhuriyet gazetesine kararları değerlendirirken hem 24 Ocak, hem de 12 Eylül'ün fevkalade isabetli olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 1982).

Darbe Sonrasında Silahlı Kuvvetler Vakıflarına Yardım Yapan Sendikalar

Darbe sonrasında bazı sendikalar silahlı kuvvetler vakıflarına para yardımları yaptılar. Sendikalar tarafından silahlı kuvvetler vakıflarına yapılan bağışlara bir örnek, 1980 yılında Türk-İş'e bağlı TÜRK METAL tarafından Kara Kuvvetleri Vakfı'na yapılan 1,5 milyon lira tutarındaki bağıştır (Türk-İş, 1980: 33).

Türkiye Tekstil, Örme ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası (TEKSİF) Bünyan Şubesi de 1981 yılı Ocak ayında Türk Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'na 650.450 lira bağışta bulunmuştur. Yapılan bu bağıştan bir süre sonra, Hava Kuvvetleri Komutanı ve Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Teksif Bünyan Şubesi Başkanı Necati Zor'a bir teşekkür mesajı göndermiştir (Türk-İş, 1981: 30).

Benzer bir bağış yine Teksif Sendikasının bu kez Karaman Şubesi tarafından 1981 yılının Şubat ayında bu sefer Türk Karar Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na 307.500 lira olarak yapılmıştır (Türk-İş, 1981: 28).

1 Mayıs İşçi Bayramında Taksim'de meydana gelen olaylar 12 Eylül'e giden süreçte önemli bir milat olmuş, bu olay hem yitirilen yaşamlar hem de bu olaylar bahanesiyle sendikal faaliyetlere yapılacak olumsuz müdahaleler ile çalışma hayatında önemli kayıpların başlangıcı olmuştur.

1977-1980 arasında 3 hükümet döneminde 5 istikrar paketi uygulanmaya çalışılmış, 12 Eylül öncesi işçi işveren ilişkileri ve sendikal faaliyetler genelde ülkede yaşanan kutuplaşmadan etkilenir bir seyir izlemiştir. Grevler ve lokavtlar nedeniyle yaşanan iş günü kayıplarıyla ekonominin kayıpları tüm topluma yansımıştır. Uygulanan programlarda temel yaklaşım reel ücret seviyelerinin düşmesi olmuş, 24 Ocak Kararları sonrasında da bu eğilim devam etmiş, bu dönemde Türk-İş hariç sendikalar kapatılmış sendikal faaliyetler durdurulmuş, grev ve

lokavtlar ertelenmiş, YHK uygulamaları ve toplu iş sözleşmeleri uygulamalarının demokrasiden uzak görünümü yanında 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu bu dönemde çıkmıştır. 12 Eylül sonrası dönem çalışma hayatı ve endüstriyel ilişkilerin 24 Ocak kararları ışığında dar bir fanusa alınarak kontrol altında tutulduğu bir dönem olmuştur. Bu yönüyle bu alana maliyeti oldukça önemli olmuştur. İşveren kesiminin uygulanan politikalar itibarıyla genelde darbe yönetimiyle sorun yaşamadığı ve işçilere göre daha az mağduriyet yaşadığı ifade edilebilir.

4. Darbeye Giden Sürecin Sosyolojik Analizi ve Toplumsal Maliyeti

12 Eylül darbesine giden süreçteki sosyolojik dinamiklerin kaba hatlarıyla incelenmesi, darbeye giden sürecin analizinde oldukça faydalı ipuçları verebilecektir. Bu sosyolojik analiz, sosyo-kültürel yelpazeye genişletilerek ve tarihsel gelişim içinde oturduğu yeri de belirtilerek yapılması halinde darbe sonrasında darbenin yarattığı maliyetlerin sosyolojik alanda da görünür ve ortaya konulabilir hale gelmesi noktasında da önem arz edecektir.

Sosyolojik Dinamikler

Sosyolojik açıdan bakıldığında, 1961-1980 dönemi köyden kente göç olgusunun toplumsal yapının şekillenmesinde önem taşıdığı, bunda klasik göç teorisinde de belirtildiği gibi “İtici”, “Çekici” ve “İletici” unsurların önem taşıdığı yıllar olarak görülmektedir. Özellikle iletişim ve ulaşım olanaklarındaki gelişmelerin iletici özelliği ivme kazanarak devam etmiştir. Nüfusun artması ve makineleşme nedeniyle, köy topraklarının yetersiz hale gelmesi, küçük ölçekte kalacak şekilde bölünmesi ve bunu yarattığı kente iticilik yanında, şehrin gidilebilir ve yaşanabilir bir yer olarak algılanması yönündeki kente çekici unsurlar da kente göçün önde gelen sebepleri arasında yer almıştır. Aynı sebepler, bir yandan Türkiye içinde iç göçü tetikleyerek köyden kente doğru bir göçe sebep olurken diğer yandan da başta Federal Almanya olmak üzere yurtdışına işçi göçünü de önemli bir olgu haline getirmiştir. 1960 yılında nüfusun % 68’i köylerde yaşarken, bu oran 1970’de % 61’e, 1980’de ise % 56’ya inmiştir. Bu konuda kaydedilmesi gereken önemli bir husus ise 12 Eylül darbesini izleyen 5 yılda yani 1980-1985 aralığında kentleşme hızının önemli bir gelişme kaydederek ve bu dönemde kentlerde yaşayanların kırsal alanda yaşayanları ilk kez geçerek kentlerde yaşayan nüfusun tüm ülke nüfusu içindeki oranının bu aralıkta % 44’den % 53’e yükselmesidir (Demir ve Çabuk, 2010: 205).

Göç ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlere yönelirken, Bursa, Kocaeli, Adana gibi yöreler de göçten nasibini almıştır. İstanbul nüfusu 1970 yılında 2.132.407 iken 1975’te 2.547.364’e 1980’de 2.772.708’e yükselmiştir. İstanbul nüfusu 1980-1985 aralığında ise yine önemli bir sıçrama göstererek % 97’yi aşan bir artışla 1985’te 5.475.982’ye ulaşmıştır. Ankara’da durum farklı değildir. Ankara nüfusu 1970’te 1.236.152 iken 1975’te 1.701.004’e, 1980’de ise 1.877.755’e ulaşmıştır. 1980-1985 aralığında Ankara nüfusu % 19’luk artışla 2.235.035’e ulaşmıştır. Aynı dönemde kentleşmenin metropol kentlere doğru göçme anlamına geldiği ve dolayısıyla aslında bir metropolleşmenin de yaşandığı söylenebilir. Çünkü metropol nüfusun kentsel nüfusa oranı 1975 yılında % 25,43 iken bu oran 1980’de % 27,84’e ve 1985’te ise % 35,39’a yükselmiştir (Demir ve Çabuk, 2010: 206).

Göç olgusu kadar göçle gelen kitlenin şehirlere buldukları durumu irdelemek de önem taşımaktadır. Bu dönemde köyden kente göç edenler büyük kentlerin etrafında çoğunlukla

informel sektörde çalışan, gecekondular denilen altyapı hizmetlerinden yoksun derme çatma konutlarda yaşayan büyük bir kitle ortaya çıkmıştır. Öyleki, gecekonduda yaşayan nüfusun kent nüfusuna oranı 1960’da % 16 civarında iken 1980’de % 26’ya yükselecektir. Ruşen Keleş’in değerlendirmesine göre, 1970’lerin sonuna yani 1980’lere gelindiğinde Ankara nüfusunun % 65’i, İstanbul nüfusunun ise % 45’i gecekondularda yaşamaktadır (Keleş, 1993: 383).

“Yeni kentli” göçmen nüfusun kendisini gerek yaşam şartları gerekse de sosyal statü olarak kentlerde rahat hissetmediği söylenebilir. Bu anlamda kendisini hor gören şehir ve şehirliyle başa çıkma metodları arasında “hemşehrilik” dayanışması ve siyasi faaliyet önemli bir yer tutmuştur. Hemşehrilerinin yardımıyla ve yol göstericiliği ile kente gelen göçmen, onların yardımıyla iş buluyor, yine onların aynı mahallede bir gecekondular kiralıyor veya kendisi inşa ediyordu. Şehre daha önce gelmiş olanlar, sonrakilere başta resmi kurumlar ve diğer hemşehri gruplarıyla ilişkiler olmak üzere her konuda yardım ediyorlardı. Bu dayanışma, gelinen yerdeki, algı ve davranış biçimlerinin büyük bir kısmının kentte de sürdürülmesi anlamına geldiği gibi, hem yerleşik kentlilerden hem de köylülerden farklı ve fakat her ikisinden de unsurlar taşıyan –ve kentliler tarafından pejoratif bir biçimde “arabesk” olarak nitelendirilen- bir kültürün ortaya çıkışına da yol açmıştır (Karpat, 1975: 91; Kıray; 1973: 347-8) .

Gecekonduların sahip olduğu “rey” in şehirde tutunabilmek için ne kadar faydalı olduğunu anlamakta da gecikmedi (Karpat, 1975: 96). “Oy ver hizmet al” anlayışını büyük bir maharetle uygulamaktaydı. Partiyi destekleyen mahallelerin altyapısı hızlı tamamlanır, sık sık gecekonduların çıkarılırken, partiler kamu sektöründe iş bulabilmek için de devreye sokulan birer araç olarak algılanmaktaydılar.

Devam eden göçe paralel olarak dönem boyunca, hem karayolları yapımına ağırlık verilirken, köylere elektrik ve su sağlanmasında da mesafe kat edildiği görülmektedir. Böylece köy ile kent arasındaki ilişkiler kolaylaşır, köy kente yakınlaşırken (veya nereden bakıldığına bağlı olarak kent “köyleşirken”) köy ve köylünün dönüşümü de hızlanmıştır. İstisnalar dışında, 1970’lerin köyü, 1940’ların hatta 1950’lerin dışarıya kapalı, ulaşılması kolay olmayan köyünden, başta etrafında olup bitenlerden haberdar olma olmak üzere, dikkate değer ölçülerde farklılaşmıştır. 1950’lerde sadece köy kahvelerinde bulunan radyolar artık her eve girmiştir. 1970’lerin sonuna gelindiğinde köylerde bile televizyon yaygın hale gelmeye başlamıştır.

Bu çerçevede tespiti yapılması gereken önemli olgulardan birisi de “Kentleşme” ile “Kentlileşme” arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Kente göç eden kitlelerin siyasal davranış biçimleri de dahil olmak üzere “kentli” gibi davranması kentte göç ettikleri yere ve o kente bütünleşmelerine göre değişebilmektedir. Bu dönemde kente göç eden kişilerin ilk etapta yaşamak durumunda oldukları yerler, kentte yaptıkları işler, kent kültürü ile adapte olabilmeleri noktasında yapabildikleri aktiviteler noktasında “kentlileşme” sürecine hemen giremedikleri söylenebilir.

Yapay “Kaos Toplumu”nun Ortaya Çıkışı

Toplumlar da kültürel zihniyet dönüşümünü sağlayan ve yeni “sistem” kurucu her sosyal, ekonomik, siyasal olay ve olgu parametresi değişmesinin bir arka planı bulunmaktadır. Bundan dolayı 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye’nin sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel alanında meydana getirdiği değişimin 1977-1980 arasında görülen ekonomik,

siyasi, mezhepsel sorunlardan mı kaynaklanmaktadır, yoksa bu olayların arka planında, o an için toplum kesiminde açıktan görülemeyen ne tür bir arayışa zemin teşkil etmek için belirdiğine mi bakılmalıdır?

Bu bölümde 12 Eylül 1980 askeri darbesinin uygulayıcıları olan cunta ve cuntanın elemanlarınca ortaya konan çözümlerinin, alınan kararların özellikle 1977-1980 arasında meydana gelen çok yönlü olayları çözüme kavuşturmak için mi yoksa bunlar bahane edilerek, yeni bir sisteme geçişin sağlanmasına yönelik mi oluşmuştur? sorusuna cevap aranmaktadır. Bu çerçevede buna zemin hazırlayan bir kaos toplumu mu yaratılmak istenmişti hususu irdelenmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı bu bölümde 12 Eylül darbesinin, iktisadi “yapı” değişimi üzerinden kalkarak, bir anlamda yeniden inşa edilen toplumsal sistem dönüşümünün sosyolojisi incelenmektedir.

1977-1983 arası dönem esas alınmakla beraber konuya nokta tarih itibarıyla yaklaşımın derinlikli bir analize götürmeyeceği dikkate alınarak Türk toplumunun özellikle son iki yüzyıllık tarihi, kültürel, ekonomik gelişmesi, modernleşme olgusu, Türk modernleşmesi ve medeniyet kavramının zihinsel örgüsünün müktesebatıyla çok faktörlü ve disiplinler arası bir çerçeveden yaklaşılması icap ettiği oranda genişlik kazandırılmıştır.

Türkiye’de darbelerin oluşum kökenlerinin ortak bir tarafı bulunduğu yönünde fikirler bulunmaktadır. Bu fikirlerle göre bu ortak taraf liberal ekonominin, liberal düşünce yapısının giderek daha genişleyen biçimde Türkiye’ye yayılmasını sağlamak için darbelerin yapıldığı şeklindedir. Buna göre başta liberal ekonomi uygulamalarının ve bu faaliyetleri toplumun genelinde meşru gösteren liberal düşünce yapısının gelişmesini isteyen taraflar, bu genişlemeyi sağlamak adına devletin jakobenik gücü sivil ve asker bürokrasini darbeler yoluyla kullanarak, toplumu bu yönde dizayn etmek istemişlerdir. Bundan dolayı Türkiye’de devlet düzeni, seçimle gelen Cumhuriyet hükümetinin 27 Mayıs 1960 darbesiyle vasıtasıyla rayından çıkarıldığı görülmektedir. 27 Mayıs 1960’dan sonraki bütün gayretler sadece geçici dengeler sağlamış ve bu yüzden de sonunda 12 Eylül 1980 harekâtı” buna bağlı olarak “zorunlu olarak” ortaya çıkmıştır (Dilligil 1983: 22).

1980 Eylül ayının 11. gecesini 12. gününe bağlayan saatlerde Türk Silahlı Kuvvetleri “İç Hizmet Kanunu’na dayanarak: “Cumhuriyeti koruma ve kollama harekâtı”na girişerek, devletin yönetimine tamamen hâkim olmuştur (Dilligil 1983: 1).

12 Eylül sürecine gelirken, toplumda çeşitli kurumlarda amaçlarının ötesinde daha politika odaklı bünyesel dönüşümler, dar grup çıkarlarının öne çıktığı anlayış ve pratikler baskın hale gelmeye başlamıştır. Bu manada ilk başta sayılması gereken yerler, özellikle gençlik hareketlerinin de merkezi olması bakımından üniversitelerdir. Bilindiği gibi eğitim öğretim kurumları, topluma yeni bir istikamet vermek isteyen, ideolojik dönüşüm talep eden çevrelerin ilk el attığı, bir tür geleceğe yatırım olarak gördükleri alanlardır. Gerek çeşitli ideolojik örgütlü gruplar gerekse onlarla ortak amaçları paylaşan kimi öğretim üyeleri üniversitelerin bu şekilde dönüşümünde ve 12 Eylül’e doğru “sürüklenmenin” bir mekanı haline gelmesinde rol almışlardır.

Bu süreç, inceleme aralığımız olan 1977-1983 arasında ele alındığında, 1977 yılının ortalarından sonra hızlanan enflasyon, müteakip yıllarda yüzde yüze yaklaşan oranlara yükselmiş ve Cumhuriyet döneminde ilk defa olarak kalkınma hızımız nüfus artış hızımızı karşılayamaz seviyeye düşmüştür (Ulus 1982: 70).

Devlet bu noktada oluşan sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültür temelli sorunların aşılmasında aciz kalmış, teröre, anarşiye, sabotajlara ve mal kıtlığına teslim olmuştur. Toplum; “kurtarılmış bölgeler”, “mezhep çatışması” ile ideolojik kamplaşmalarla ayrılmaya itilmiştir. Bütün bu gelişmelere karşı hükümetler ise aciz kalmış ya da bundan daha doğru bir ifade ile “aciz bırakılmış” tır (Dilligil 1983: 15).

Bu sayede toplumsal olarak bir “kaos toplumu” yaratılmış bu kaos ortamında anarşi ve terör olaylarında pek çok insan ölüp yaralanır, kaçakçılık, karaborsacılık artmış, siyaset ise bu sorunlara çözüm üretemediği gibi kendi içinde ayrı bir kaosa sürüklenmişti. Darbe öncesinde anarşik olaylardaki günlük ortalama ölüm sayısı özellikle 12 Eylül’den önceki bir yıllık dönemde günde 22’ye çıkmıştır (Ulus 1982: 72). Anarşik olaylar, enflasyon, döviz darboğazı, işsizlik, mezhep çatışmaları, hayat pahalılığı, kıtlıklar, işyeri anlaşmazlıkları, grevler ve bürokratik kurumların politize olmasına bağlı olarak oluşan bu karmaşık yapıda, toplum nezdinde bir kurtarıcı olarak 12 Eylül darbesinin ortaya çıktığı analizi yapılabilir. 12 Eylül 1980 darbesi, toplumu; görünürde var olan “kaos toplumunu” oluşturan ekonomik, sosyal, siyasi sorunların hiçbirine çözüm bulamayan iflas etmiş parlamenter rejiminin ‘haklı’ alternatifi olarak görmek zorunda bırakmıştır. Bu nedenle, darbeye bir direniş olmadığı gibi, büyük çoğunluk, darbe liderlerini, ülkenin yeni liderleri olarak kısa sürede benimsemiştir.

Darbe hükümetinin başbakanı Bülent Ulusu 21 Eylül 1980’de göreve başlamıştır. Başbakan Bülent Ulusu 12 Eylül harekâtının ana amaçlarını; milli birliği korumak, anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek, devlet otoritesini hâkim kılmak, kamu idaresinde tarafsızlığı tam anlamıyla tesis etmek, sosyal adaleti dengeli bir şekilde gerçekleştirmek, vatandaşlarımızın hak ve özgürlüklerini en mükemmel bir şekilde teminat altına almak olarak açıklamıştır. Kısaca laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devletine tam bir işlerlik kazandırmak (Ulus, 1982: 71) amacıyla, bu darbenin gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

12 Eylül darbesi ve darbe yönetiminin içe dönük kapalı bir ekonomiye sahip olan Türkiye’yi olumlu ve olumsuz tüm yönleri ile neo-liberal iktisat politikası zihniyetinde küresel ekonominin bir parçası haline getiren gelişmeleri sistemsel bağlamda geliştirmenin yolunu açtığı ve devamında da 1983 yılındaki genel seçimde Turgut Özal’ın Başbakan olması ile bu sürecin devam ettiği, “küreselleşme” ve “özelleştirme” adı altında uygulamaya koyduğu yeni liberal politikalar için gereken istikrar ortamını sağlamayı amaçladığını savunanlar bulunmaktadır.

Bu düşünce daha da ileri götürülerek 12 Eylül darbesinin Tanzimat’tan başlayan Türkiye’nin Batılılaştırılması, ekonomiden başlayan ama orada durmayan Türk toplumunun sosyal, kültürel zihniyet dünyasını Batı medeniyetine tam bağlama yönüyle değerlendirilebileceği ve hatta 12 Eylül darbesinin diğer bütün darbelerden daha etkili, daha kapsamlı ve daha sistem kurucu bir yönü bulunduğu da ileri sürülmektedir.

Toplumsal Şartların Analizi

12 Eylül Darbesi Türk siyasal hayatında önemli olaylardan biridir. Bir darbenin ortaya çıkması, sadece darbeye katılanların, darbe yapmaya karar vermiş olanların tutum ve davranışlarıyla açıklanacak bir olay değildir. Darbe yapmaya karar verenler ve darbe yapanlar dahi bu davranışlarını, içinde buldukları kültürden, kurumsal yapılardan daha geniş olarak da toplumsal şartlardan çıkardıkları, edindikleri tecrübe, bilgi ve motivasyonlardan aldıklarıyla yaparlar.

O halde, bir darbeyi analiz ederken, bakılması gereken birçok yer, ele alınması gereken birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, tek tek sıralanıp, ele alınıp tasvir edildiğinde ortaya olay hakkında fikir verici bir tablo çıkabilir; fakat yapılması gereken tasvir edici değil, açıklayıcı biçimde meseleyi ortaya koymaksa, olayı hazırlayan muhtelif süreç ve faktörler arasındaki ilişkiler, dinamik bir şekilde analiz edilmek durumundadır.

Türkiye’de askeri müdahale ve darbelerin anlaşılması açısından üzerinde durulması gereken ilk husus, devletle toplum arasındaki ilişkilerin ürettiği siyasal kültürdür. Siyasal kültürün belli bir tarihsellik içinde ortaya çıktığı düşünülürse, darbelerin hangi tarihsel zemine dayandığını anlamak önemli hale gelecektir.

Tarihsel olarak bakıldığında, Türk toplumunun tarihsel siyasi bakımdan Anadolu’da bazı aşamalardan geçtiğini belirlemek, toplumsal evrimin siyasetle ilişkileri açısından önemli olabilir. Bu durumda, bazı tarihsel aşamaları şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, Selçuklu Dönemi’ne tekabül eden ‘kabilese-segmanter’ yapılara dayanan toplumsal ve siyasi dönemdir. İkincisi, Fatih’le başlayan Osmanlı zamanındaki imparatorluğun merkezîyetçi siyasal bir yapıya dönüşümüyle başlayan dönemdir. Üçüncüsü ise, batılılaşma hareketleri sonrası, sultanların güç kaybına uğraması ve nihayet bürokrasinin iktidar alanını ele geçirmesiyle başlayan, cumhuriyet döneminde de devam eden bir süreç. Günümüzde bir dördüncüsünden bahsetmek gerekirse, sivil toplumun güçlenmesiyle siyaset alanının yeniden sivil unsurların kontrolüne geçtiği bir dönem olarak belirlemek mümkündür.

Meselenin tarihsel boyutunu bir tarafa bırakırken, sadece şunun vurgulanması yeterli ve faydalı olabilir: Selçuklu ve Osmanlı birikimi, Osmanlı İmparatorluğu’nun belli merkezkaç unsurlara karşı, merkezin güçlenmesine yol açan bir sürece sokmuştur. Bu merkezleşme sürecinde bürokrasi ve onun içinde askeri unsurlar, siyasal konumları itibarıyla ağırlık kazanmışlardır. İkincisi ise, devlet topluma karşı nispi özerkliği olan bir konuma yükselmiştir. Burada yaygın görüşe sebep olan ekonomik şartların belirleyiciliğinden ziyade, devletin fetihçi karakterinin ve orta zaman Anadolu coğrafyasının şehirlere dayanan yapısının rolü ön plana çıkmaktadır.

Bu tarihsel-siyasal sürecin önemli politik neticeleri üzerinde durmak gerekirse:

- Osmanlı toplumsal-siyasal yapısında devlet içinde örgütlenmiş güçlü bir siyasal zümre olarak bürokrasinin başlangıçta idari giderek siyasi bir gücünden bahsetmek gerekmektedir.
- Bürokrasi siyasi gücünü, ancak sultanın vesayetinde kullanabilmektedir. Bu vesayetten çıktığı durumlarda, bürokrasi kendisi için hareket eden bir siyasal güce dönüşebilir.
- Devlet ve toplum ilişkileri bakımından, devlet egemen bir toplumsal, siyasal yapı ve anlayış söz konusudur.

Kısaca, devletin siyasal özne, toplumun adeta siyasal bakımdan pasif, etkisiz kaldığı bir siyaset geleneğinin, devletin gücünü kullanan bürokrasiyi ayrıcalıklı bir zümre haline dönüştürmesi, anlaşılabilir bir durumdur.

Cumhuriyet döneminde, devlet toplum ilişkilerinde, devletin siyasi özne olarak konumunun ve bürokrasinin giderek kuvvetlendiği görülmektedir. Cumhuriyet dönemi, bilhassa imparatorluğun kendi çağındaki ekonomik durumla mukayese edilemez olumsuz şartlara

sahip olduğu bilinmektedir. İmparatorluğun ne dünya ticaretindeki rolünü, ne üretim yapısını, ne şehirli unsurların gelişme düzeyini, ne de geleneksel meslek yapılarının gelişme seviyesini 20. yüzyılın başındaki Türkiye'yle mukayese etmek mümkün değildir.

Cumhuriyet kentlerin değil köylerin, en geri teknik ve ekonomik şartlarda tarımsal faaliyetlerin bulunduğu bir toplumsal yapıda kurulmuştur. Eğitimsiz, mesleksiz, üretim bilgisine ve tecrübesine sahip olmayan, sermaye birikimi bulunmayan böyle bir toplumsal ilişkiler düzeninde devlet içinde örgütlenmiş sivil-askeri bürokratlar ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Milletin efendisi adeta onlardır.

Romancı Yakup Kadri Bey, Ankara ve Panorama romanlarında Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent Ankara'da bile halkın çaresiz ve yoksul, bürokratların zengin ve sefahat içinde olduklarını anlatır. Cumhuriyet idallerine inanan roman kahramanlarının hayal kırıklıklarını, romanlarının önemli bir unsuru haline getirir.

O halde, imparatorluk bürokrasisinin yönetim geleneğindeki ağırlığı, Cumhuriyet döneminde giderek artmış, bilhassa “batılılaşma politikalarının uygulanma misyonu” çerçevesinde “halka rağmen” reformlar yapmayı bir yöntem haline getiren bir siyasi kültür ortaya çıkmıştır.

Bu siyasi kültür içinde, hareket eden iki önemli toplumsal aktörden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, askeri ve sivil bürokrasinin yönetici kadroları, diğeri ise, başta devletin bilim ve eğitim kurumlarında olmak üzere çeşitli basın ve yayın faaliyetlerinde yer alan aydınlardır.

Bu gruplar içinde, sivil bürokrasiyle askeri bürokrasi arasındaki ilişkiler ilginçtir. Bu ilginçlik imparatorluktan cumhuriyete fazla değişmemiştir. Askerlerin fiilen yönetimi ele geçirdiği darbe dönemlerinde, sivil bürokrasinin yeni iktidar grubuna göre hemen uyum sağladığı görülür. Darbe öncesi veya normal dönemlerde ise, askerler ve sivil bürokratlar arasında farklılaşmış bir ilişki ve iş bölümü vardır.

1908-1913 yıllarında imparatorlukta yaşanan darbelerden sonra, bürokrasi içerisinde ağırlığın askerlere geçtiği ve giderek militarist bir yönetim yapılanmasının (Birinci Dünya Savaşı şartlarının da etkisi ile) kurulduğu görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde ise, bürokrasinin iç ilişkilerinde 27 Mayıs Darbesi'ne kadar, sivil bürokrasinin siyasi ağırlığından bahsetmek mümkündür. 27 Mayıs bir anlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktürünün sunduğu imkânların, Türkiye'yi çok partili hayata taşıması karşısında, bürokrasi içerisinde iktidarın yeniden militer unsurlara geçmesine dönük bir harekettir.

27 Mayıs'ın Türk siyasi hayatında çok önemli bir dönüm noktası olmasını şöyle açıklamak mümkündür:

- Türk tarihinin ilk demokrasi tecrübesi olan, çok partili hayata geçişin ve halkın oylarıyla iktidara gelen ilk partisinin, Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırdığı bir darbe olması,
- Bu darbeyle, Anadolu Türk tarihinde ilk defa siyasi özne olma durumundaki halka, siyasi bir değer taşımayan tercih yaptığı söylenerek, gerçek siyasi öznenin kimler olduğu gösterilmiş, militer unsurlar siyaseti belirlemiştir.
- Bu darbeyle askerler, sadece iktidara el koymamışlar, cumhuriyeti ve Kemalizm'i yeniden yorumlayarak, militarist bir ideolojik anlayışı devlete hâkim kılmışlardır.

- Bu militarist ideoloji, yeni bir anayasa yaparak, devletin içindeki kurumları militarist ilkelere göre yeniden düzenlemiştir.
- 27 Mayıs'tan sonra kurulan siyasi düzen, militarist ideolojiye göre, ordunun vesayeti altında devam etmesi öngörülen bir düzendir. Demokrasi, partiler, seçimler bütünüyle 27 Mayıs rejiminin anayasal meşruiyet anlayışı ve ideolojik hegemonyası altında varlıklarını koruyabileceklerdir.

Kısaca söylenebilir ki, Türkiye’de 27 Mayıs’tan sonra yapılan seçimlerle başlayan süreç artık militarizmin etkisi ve denetimi altındadır. Vesayet rejimi denilen de budur. Bu bakımdan DP’nin yerine kurulup, siyaset yapan partilerin bu seçimlere katılması başlangıçta öngörülmemiştir. Buna rağmen, o çizgide örgütlenen partilerin bu vesayet düzeni içerisinde hareket etmesi kaçınılmazdır ve bu onların bu düzeni benimsemeleri anlamına gelmektedir. Nitekim Adalet Partisi ve Genel Başkanı Süleyman Demirel, siyasi faaliyetlerini hep bu sınırlar içerisinde kalarak meşrulaştırma çabası içinde olmanın çelişkilerini yaşamışlardır. Türkiye 1970 yılına girerken bu ideolojik ve politik şartlar altındadır.

1970’li Yılların Türkiye’si

27 Mayıs Darbesi’nden sonra Türk siyasi hayatında Adalet Partisi’nin dönemi başlar. Önce koalisyon ortağı olarak, 1965 seçimlerinden sonra ise, AP’nin tek başına iktidar olduğu yıllar yaşanmıştır. 1969 seçimlerinin de, Adalet Partisi’nin tek başına iktidarının devamını sağlayacak biçimde sonuçlandığı bilinmektedir.

Politik ve ideolojik olarak, 27 Mayıs rejimi altında iktidar olan Adalet Partisi, 1950’lerden bu tarafa talep edilen kalkınma anlayışı ve toplumsal gelişme politikalarını sürdürmekten yanadır ve uygulamalarda bu yöndedir. Bu yönüyle, siyasal rejimin (27 Mayıs Rejimi) toplumsal ve ekonomik alanda meydana gelen değişmelerle mücadele etmeye niyeti var mıdır bilinmez ama gücü yoktur. Bir başka ifadeyle, bu alan topluma, toplumun değişme dinamiklerine ve bunlarla bütünleştiği müddetçe de seçilmiş hükümete bırakılmıştır.

1970’lerin başındaki Türkiye, tarımsal toplum yapısından, köylülükten uzaklaşmak isteyen bir Türkiye’dir. Bu yıllarda hem aydınların, hem siyasetçilerin en çok üzerinde durdukları konuların başında “sanayileşme davası” gelmektedir.

Ali Gevgilli’ye göre, “Genç Türk Devleti 1923’te kurulduğu zaman, sanayi adına elinde bulunan hiç denecek kadar az bir varlıktı. 1923’te sanayi işyerlerinin sayısı gerçi 386’yı buluyordu ama bunların hemen tümü el emeği ya da ilkel tezgâhlarla çalışan cüce kuruluşlardı. Birinci Dünya Savaşı başlarında 13 bin olan işçi ve usta sayısı, 1921’de ancak 76 bin kişi olarak görünüyordu. Cumhuriyet yalnız yıkılmış bir yurt değil, tarımın ötesine geçmemiş bir geri ekonomiyle de karşı karşıyaydı.”

Süleyman Demirel’in AP’si, bir yönüyle tarımdan sanayi toplumuna geçiş şartlarını arayan bir partidir. Sanayileşme politikaları takip edilen ekonomik politikaların amacı haline gelmiştir. Bu politikalar, ithal ikamesi stratejisini sürdürmek isteyen politikalarlardır.

Türkiye’nin kalkınmasında tarımdan sanayi toplumuna geçiş için, takip edilen ekonomik politikaların etkisi kadar, Türkiye’nin dış dünyayla, bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinin de etkisi olacağı açıktır. Bilhassa 1950 sonrası, Marshall planı çerçevesinde savaş sonrası, Avrupa’yı Destekleme Fonu’ndan Türkiye’nin de yararlanmasının sağlanmasının bu aşamada rolü

büyüktür. Tarımda makinalaşma, karayollarının gelişimi dikkate alındığında ve Türkiye'nin petrol, doğalgaz gibi enerji kaynaklarından mahrum olduğu hesaba katıldığında bu dış kaynakların kalkınmadaki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca, kalkınmak, sanayileşmek için tarımsal bir ülkenin, yatırım mallarına, üretim teknolojilerine ve yabancı sermayeye duyduğu ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda, dış dünyayla pozitif ilişkilerin kurulmasının rolünün vazgeçilmez olduğu görülecektir.

Bütün bunları dikkate aldığımız zaman, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne doğru giderken, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal şartlarının siyasete yansıyan gelişmelerini ele almak, bunlar üzerinde durmak bir anlamda 12 Eylül'ün sosyolojik analizini yapmak için zorunludur.

1970'li Yıllarda Toplumsal Yapı ve Değişme Eğilimleri

1970'li yılların başındaki Türkiye'ye, köy ve şehir dengeleri açısından bakıldığında, Amerikalı İktisatçı Rostow'un kavramlaştırmasıyla manzara tam da “harekete geçme aşaması”ndaki bir toplum manzarasıdır. Bir toplumun harekete geçmesinin belli şartları vardır. Bunlar olmadan tarımsal bir toplumun yapısını değiştirmek, sanayiye doğru adım atmak mümkün değildir. Bu şartlardan biri, imalat sanayinin kurulması, diğeri tarımda belli bir üretim yapısının değişmesini sağlayacak alt yapının gelişmesi, bir diğeri ise, yatırımların ve tasarrufların artış hızının yükselmesidir.

1940-1950 yılları arasında şehirleşme oranı, sadece % 18'den % 18,5'e çıkarken, 1950-1960 yılları arasında ciddi bir artış söz konusudur. 1960'ta oran % 25,1'e çıkmıştır. Açıkça görüleceği gibi, hareket için hazırlanma süresi oldukça uzundur. Ama bir defa ortaya çıktıktan sonra giderek hız kazanır. 1960-70 yıllarında tarımsal yapıda meydana gelen değişimler etkisini göstermiş, kentleşme oranında hızlı bir sıçrama yaşanmıştır. Oran, 1960'taki seviyesi olan % 25,1'den, 1970'te % 33,3'e ulaşmıştır. 1980'de ise, bu oran % 45,4'tür.

Şehirleşme oranları toplumun hareketliliğinin kaba göstergeleri olarak görülebilir; fakat toplumsal yapı hakkında en açık ipuçlarını barındıran verilerdir. Nitekim 1927'de %16,4 olan şehirleşme oranı, 1950'de % 18,5 düzeyine ulaşmış 23 yılda sadece % 2,1'lik bir artış göstermişken, 1950 sonrası adeta her on yılda bir % 10'luk artışlar göstermesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu sebeple tarımsal bir toplumun, dönüşümün izlenmesi bakımından şehirleşmeyle ilgili göstergeleri oldukça anlamlıdır.

Şehirleşme oranlarının artması, sadece mekân organizasyonundaki değişimden, değişimi göstermez, daha fazla şeyi ifade eder. Bunlardan bahsetmek gerekirse:

- Tarımda bir değişim başlamıştır. Bu değişim, tarım teknolojisinin modernize olması, tarımsal işgücü fazlasının açığa çıkmasına yol açar. Tarımda artan emek verimliliğinin üretim fazlasına yol açması ve bu sebeple tarımsal ürün fiyatlarının nispi olarak düşmesine ve tarımsal işgücünün tarım dışına göç etmesine yol açmaktadır.
- Tarımsal ürün fiyatlarının nispi olarak düşmesi, sanayi ürünleri karşısında gerilemesi demektir. Bu durum önemli sonuçlar yaratır. Bunlardan birincisi, iç ticaret hadlerinde tarımdan tarım dışına değer transferinin ortaya çıkmasıdır. İkinci önemli sonuçta, göçtür. İlki tarımdan tarım dışına ekonomik bir transfer ortaya çıkarır ki, bu sermayenin ihtiyaç duyduğu birikime katkı yapması demektir. Diğeri ise, tarımsal ürün fiyatları düştüğü için, şehirde yaşayanlar açısından beslenme daha kolaylaşmış, gıda fiyatları daha uygun bir seviyeye

inmiş olur. Böylece şehirde yaşamak daha kolaylaşır. Bu iki gelişmenin dışında üçüncü gelişme olarak, tarım dışı sektörlerin nispi olarak ürettiği ürünlerin değerlendirilmesi, kentsel sektörlerin çekim gücünü artırır ve bu sektörlerin gerilerinde kentsel kazançlar ve kentsel rantlar ortaya çıkar.

- Nispi olarak, kentsel kazançlarla tarımsal gelirler arasındaki farklılaşma şehre doğru hareketlenmeyi artırır. Bu ise, kaçınılmaz bir şekilde, şehirlerde sanayi için iş gücü artışını sağlayarak ücretler üzerinde sanayinin avantajına olacak bir düşüşe sebebiyet verir.

1970’li yıllar bir anlamda kent ve kır arasındaki ilişkilerin, kente, şehirli mesleklere ve sektörlerle doğru, onların lehinde dönüşüme uğradığı, yapı değişmelerinin imkânlarının ortaya çıktığı yıllardır. Bu yıllar, bir yönüyle Anadolu coğrafyasındaki binlerce yıllık tarımsal düzeninin büyük bir sarsıntıyla, endüstriye doğru dönüşüm yıllarıdır. Bu yapı değişiminin yarattığı sarsıntının kendisini birçok alanda birçok sorun içerisinde ifade etmesi, öngörülebilecek bir durumdur.

Sanayinin muhtelif sektörlerinde büyüme sürerken, işgücünün talepten fazla artış göstermesi, genel ücret seviyesini düşürecek etkiler yarattığı gibi, işsizliğin ve yoksulluğun artmasına sebep olacaktır. Bu durum 1970’li yılların şehir yapısında bir taraftan mekanda yoksullaşma olarak ortaya çıkan, yoksulluk mahalleleri olan “gecekondu patlaması”na yol açarken, hemen onun yanında iş piyasasında “marjinal işler” denilen çalışma ve küçük ticaret faaliyetlerinin genişlemesine sebep olmuştur.

1950’lerde başlayan fakat esas hızlandığı dönem, 1970’ler olan gecekondulaşma olayı o yılların toplumsal yapı değişmelerinin en önemli sonuçlarından biridir. Türkiye’nin tarımdan endüstriye geçiş sürecinde gecekondu mahallerine ve marjinal işler sektörüne “tampon kurumlar” olarak bakmak mümkünse de esas itibarıyla bunların ortaya çıkardığı toplumsal sorunları değerlendirmeden geçmemek gerekir. Geçiş aşamasında bu sorunların oynadığı tampon rolün fonksiyonlarını görmek ve bilmek başka, bu mahalle ve sektörün süreklilik kazanmasıyla ortaya çıkan problemleri görmek ve ele almak başka bir şeydir.

Büyük şehirlerin etrafında oluşan gecekonduların kamu topraklarında, hazine arazilerinde önce kaçak yapılar olarak kurulması daha sonra seçim süreçlerinde belli ölçülerde alt yapı ve belediye hizmetlerinin sunulmasıyla, şehrin bir parçası haline getirilmesi, bu sağlıklı mekânların devamlılık göstermesine yol açmıştır.

İşin başında, homojen köylü kültürünün dayanışmasıyla kurulan bu yerleşim yerlerinde, hemşerilik, mezhep, etnik hususiyetler etrafında bir ilişki kurulduğu bilinmektedir. Başlangıçta bu homojen özelliklere sahip olmuş olsalar da, gecekondu mahallelerinin zaman içerisinde yeni gelen göçler, mahallelere eklenen yeni yapılar ve şehir içi hareketliliklerle bu özellikleri büyük bir değişime uğradığı tahmin edilebilir.

Gecekonduya giren ilk nesiller, geleneksel kültür ve dayanışma biçimlerini şehirlerin bu mekânlarında muhafaza edip, köye göre nispi olarak daha iyi yaşam fırsatı, gelir ve sosyal imkânlarda bulunmuş olmaktan dolayı, daha da önemlisi, daha çok fırsat ve imkân çıkma beklentisi ve gelecek ümidiyle kentin varoşlarında iyimser bir tutuma sahip olmuşlardır.

İkinci nesilden itibaren, gecekondu mahallelerinde yaşayanlar, artık kendi konumlarını köy yaşantısıyla değil, kentin diğer mahallelerinde oturanlarla mukayese eder hale gelip, daha çok hayata karşı memnuniyetsiz duran bir tutum takınarak bakmaktadırlar. Kültürel olarak ise, arabesk diyebileceğimiz bir davranış biçiminin bu psikoloji üzerinde yükseldiğini söylemek

mümkündür. Zaman içinde bu memnuniyetsizliğin, eleştiriye ve reaksiyoner bir politik tavra yeni bir dayanışma arayışı olarak ideolojilere ve politik eğilimlere yöneldiği görülecektir.

Demek ki, şehirlerin varoşlarında üç aşamalı bir tutum değişmesi söz konusudur. Birinci aşamada, şehirden ümitli ve pozitif bir tutum, ikinci aşamada, ümitlerin yerini belirsizlik, karamsarlık, memnuniyetsizlik ifade eden bir içe kapanma, üçüncü aşamada ise, bu memnuniyetsizliği politik ve ideolojik bir reaksiyoner harekete katılarak ortaya koyma eğilimi söz konusu olmuştur. Bugün yaşadığımız süreçte, bu üç tutumunda geride kaldığını, yeni bir aşamaya geçildiğini ayrıca belirtmek gerekir.

1970’li yılların toplumsal yapı değişmelerinin kır-kent ekseninin mekânsal ilişkilerin ötesinde yaşadığı önemli bir olay ise toplumsal farklılaşmaların artmasıyla ilgilidir. Türk toplumu o zamana kadar kapalı köy ekonomisinin hâkim olduğu, sınırlı pazar ilişkilerinin bulunduğu, “geleneğin kurallarının” toplumsal ilişkileri düzenlemeye yettiği homojen bir toplumdur.

1970’li yıllarda hızlanan değişimin, toplumsal yapıda ürettiği davranış biçimlerinin etkileri bu kuralları değiştirdiği gibi, homojen karakterini de etkileyip değiştirmeye başlamış, toplumsal farklılaşmaların alanını genişletmiştir. Bunları şöyle tespit edebiliriz:

- Eğitim süreciyle ilgili gelişmeler ki bunlar Türk toplumunun insan kaynağının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine yol açmıştır.
- Mesleki yapıyla ilgili değişimler. Bunların mesleksiz bir toplumu farklılaştırarak, muhtelif üretici mesleklere dönüştürmesinin kazanımlarını yarattığını söyleyebiliriz.
- Üretim sürecinde yaşanan değişimler. Bu süreçte tarımsal bir toplumun üretim zihniyeti ve tarzından modern bir topluma geçişin şartları ortaya çıkmıştır.
- Sınıfsal yapıda yaşanan farklılaşmalar. Kapalı zümreler toplumunun veya cemaatinin sınıflı bir yapıya dönüşümü söz konusu olmuştur.
- Politik arayışlarda ve ideolojilerde yaşanan değişimler.
- Bireyselleşme ve yeniden toplumsallaşma süreçlerinin harekete geçmesi.

Yukarıda bahsedilen her bir düzeyde ortaya çıkan değişimleri, ayrı ayrı analiz etmek toplumdaki yeni eğilimlere nüfuz etmek açısından gereklidir.

1970’li yılların başındaki köylü Türkiye’de insanlar köylerinde ilkokul varsa gidip okurlar ve büyük ölçüde ilkokul dışında bir okula gitme şansı bulamazlardı. Bulanlar ise, hali vakti yerinde olan az sayıda ailenin çocuklarını kasaba ya da şehre götürüp ortaokulda okutması ve nadiren de liseye kaydetmesiyle mümkün olurdu.

1970’ler boyunca yaşanan büyük hareketlilik, şehirleşme seviyesiyle birlikte, çocukların büyük ve küçük şehirlerde orta eğitimle tanışma şansını artırmış, orta eğitimde okullaşma oranı arttıkça da yüksekokul ve üniversite eğitimi talebi yükselmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin şehirleşme oranıyla her düzeyde eğitim talebinin artışı arasında olumlu bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Şehirleşme düzeyi, sanayileşme ve ekonomik gelişmeyle birlikte yükseldikçe, refahın büyük şehirlerden köylere doğru etkisi hissedilmeye başlamış, eğitim politikaları “her köye bir okul götürme”, şeklinde somut hedeflere yönelmiş, bilhassa yol ve elektrik alt yapısının gelişmesi, bu süreci hızlandırmıştır.

Mesleksel farklılaşmayı, eğitim kuruluşlarından mezun olup, belli formasyonlar kazanmış bulunanlar üzerinden takip etmek mümkün olduğu gibi, istihdamın sektörel dağılımından da, iş içinde edinilmiş mesleklerden de izlemek mümkündür.

Sektör	1927	1945	1962	1972	1976
Tarım	81,6	80,3	77,1	65,0	59,4
Sanayi	6,0	7,3	8,3	11,3	12,6
Hizmetler	12,8	12,3	13,9	22,7	14,1

Üretim sürecinde çok önemli değişimler yaşanmıştır. 1970’li yıllarda sektörlere arasında yaşanan değişimler, üretim yapısının şehir ve sanayi yönünde geliştiğini ortaya koyduğu gibi sektörlerinin kendi içinde farklılaşmaların nasıl seyrettiğini de sektörel verilerden takip etmek mümkündür.

Sektör	1963	1972	1977	1987	1995
Tarım	41,2	28	23	16	12
Sanayi	16,8	23	27	34	37
Hizmetler	42,0	49	50	50	51

Mesela, kapitalist kesim içerisinde başlangıçta ticaret sermayesinin egemenliği söz konusu iken, 1970’li yıllardan itibaren sanayi sermayesi lehinde bir gelişme yaşanmıştır. Bunun yanı sıra büyük sermaye gruplarıyla küçük ve orta ölçekli gruplar arasında ilk farklılaşmaların meydana geldiği büyük sermayenin holding tipi örgütlenmelere gittiği yıllarda bu döneme tekabül eder.

Sanayi sektörünün gelişmesinin en önemli işareti, bu sektör içindeki imalat sanayinin payındaki artışta ortaya çıkmıştır. Prof. Dr. Haydar Kazgan’ın hesaplamalarına göre, 1938’deki Türk sanayinin, 7-8 milyarlık milli gelir içindeki payı ancak 685 milyon lira kadardır. 1970’lerin başında sanayinin milli gelir içindeki payı % 20 civarındadır. İkinci plan döneminde, milli gelirdeki % 34,3’lük artışın, % 38,6’sını ise, imalat sanayinin karşıladığı bilinmektedir.

Uygulanan ithal ikamesi modeli sonucunda da olsa, Türkiye’de 1970’li yılların başında üretim yapısındaki tablo ilginçtir.

Tüketim Malı Üretimi	% 75
Ham ve İşlenmiş Mal Üretimi	% 15
Üretim Malı Üretimi	% 10

Türkiye’nin yaşadığı değişimin ortaya çıkardığı önemli olaylardan biri de sınıfsal farklılaşmalarda görülebilir. Cumhuriyetin başlangıcında adeta “sınıfsız, imtiyazsız, kaynamış bir kitle” olan homojen yapı 1970’li yıllardan itibaren bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Sınıflaşma süreci, toplumsal farklılaşmaların sanayileşme sürecinde ürettiği yeni bir ilişki biçimini ifade etmektedir.

Türk toplumsal sisteminde kapitalizmin gelişmesi incelendiğinde, sanayileşme ve kapitalizm ekseninde sınıfsal farklılaşmaların niteliği daha iyi görülebilir. Türk kapitalizminin üç önemli kaynağından bahsedilebilir. Bunlardan ilki, tarım ve ticaret sermayesinin oluşum yoluyla

kapitalist grupların ortaya çıkması ve bunların dış ticaretle eklenerek gelişmesidir. İkincisi, geleneksel üretim yapıları içinde ortaya çıkan birikim ve bu zanaat üretim yapısından kapitalist işletmeye geçişle oluşmuştur. Üçüncüsü ve ağırlıklı olanı ise, devletin muhtelif biçimlerde desteğiyle yaratılan müteşebbislerin bir şekilde devletçi kapitalist formda ortaya çıkmasıyla ilgilidir.

Bugün Türkiye kapitalizminin içinde, artık “büyük sermaye” diye anılan, “devletçi-kapitalizm” politikalarının oluşturduğu bu yapının, 1970’li yıllarda biçimlenmeye başladığı söylenebilir.

1970’li yıllarda takip edilen ekonomik politikalarının kapitalizmin oluşumunda; Türk parasının değerini koruma, özel ithalat izni uygulamaları, döviz tahsisi, yüksek koruma duvarları, KİT mamullerinin tahsisi gibi çeşitli iktisat politikası araçları ile rant aktarmasına dayanan muhtelif biçimlerdeki uygulamalarıyla devletin önemli bir rolü olduğunu görmek mümkündür.

Büyük sermayenin farklılaşma sürecinde, özellikle Odalar Birliği etrafında örgütlenmiş küçük girişimciler, Türkiye sanayileştikçe “sınıfsız kaynaşmış kitleden” kopup, farklılaşp, kapitalistleşenler karşısında bir konumda kalmışlardır.

Türkiye’nin sınıflaşma göstergelerinden bir diğeri ise, ücretli sayısının artması ve işçileşme olayıdır. Türkiye’nin sanayileşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal farklılaşmalar, çeşitli düzeylerde kapitalist girişimciler yarattığı gibi, işçileşme sürecini de hızlandıracak etkiler yaratmıştır. 1962’de toplam işgücünün içinde ücretlilerin oranı % 19 iken, bu oran 1977’de % 32’ye çıkmıştır.

İşçileşme oranı ve sendikalaşma oranı arasında ilginç bir ilişki görülmektedir. İşçileşme oranının artmasıyla birlikte 1970’li yıllarda, Türk işçi hareketinin sendikal haklar konusunda oldukça duyarlı bir dönem yaşadığı görülmektedir. Hem sendikalaşma oranlarının yüksekliği, hem sendikal mücadeleler, hem de grev ve lokavt sayısında 70’li yılların sonuna doğru belirgin bir artış gözlenmiştir.

Ücretliler ve Sendikalaşma

Yıllar	Sendikalaşabilir Ücretliler Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı
1963	2.754.000	296.000	10,8
1967	3.310.000	613.000	18,5
1971	4.055.000	1.200.000	29,6
1975	4.200.000	1.800.000	42,8

1970’li yıllarda mesleki farklılaşmaların, sınıfsal farklılaşmalarla birlikte ilerlediği görülür. Bu dönemde Türk toplumunun esas itibarıyla, homojen bir kitleden farklılaşarak yaşadığı sınıflaşma olayının, henüz orta sınıflaşma eğiliminden uzak olduğu söylenebilir. Toplumsal sınıfların hayat tarzlarıyla, ekonomik ve toplumsal fonksiyonlarıyla çoğulculuşma eğilimini yansıtan orta sınıflaşma olayı daha çok sanayi toplumlarında görülen bir eğilimdir. 1970’li yıllarda yaşanan ise, henüz sınıflaşma olayı yeni başladığı için, kutuplaşma eğilimi yüksektir. Henüz sınıfların yeni oluştuğu dönemde de, çoğulculuğu besleyen mekanizmalardan bahsetmek mümkün değildir.

Türkiye’nin bu yıllarda yaşadığı toplumsal değişimin ortaya çıkardığı bir yer eğilimi ise yeniden cemaatleşme olayıyla ilgilidir. Eski toplumsal yapıda devlet bürokrasisi ve onların ideolojik meşruiyet çerçevesini oluşturan resmi ideoloji veya Kemalizm’in dayandığı zemin

değişmeye başladığı için, yaşanan hareketliliğin ortaya çıkardığı çok önemli sonuçlar bulunmaktadır.

Bunlardan biri, çeşitli geleneksel dini grup ve tarikatların, yeni toplumsal durum içerisinde kendileri için yeni ilişkiler oluşturma arayışına girmeleri, yeni toplumsal duruma uyma girişimleridir. Bir diğeri ise, 1970’li yıllarda daha fazla görünürlük kazanan, sağ ve sol ideolojik akımların kendi içlerinde farklı gruplar halinde örgütlenmeleridir.

Bu ideolojik ve dini gruplar arasında en önemli fark, dini grupların daha çok sözel ilişkiye, iknaya, diyaloga dayanan, hayatın rutini içinde insanlara dini mesajlar vermeleri ve inanç üzerinden yeni ilişki biçimleri kurarak, yeni dayanışma zeminleri oluşturmaları iken, ideolojik politik grupların, “mevcut toplumsal ilişkilerin rutin alanını” yok sayan ideolojik projelerine, soyut ve toplum mühendisliği eseri modellerine göre katı, mücadeleci, çatışmacı bir anlayışı benimsemiş olmalarıdır.

Bu dinsel ve ideolojik gruplar arasında temel benzerlik ise, bireye değil gruba vurgu yapmaları, kendi topluluklarını tarihsel bir özne olarak görme eğiliminde olmalarıdır. Hatırlamak gerekir ki, burada “İslamcı ideolojik gruplar”, tarikatlar ve dini topluluklarla karıştırmamak gerekmektedir.

Burada yaşanan çelişkiye tekrar dönersek, yaşanan toplumsal değişme süreci bir taraftan farklılaşmalar yaratarak insanlara sınıfsal, mesleki, eğitimsel, mekânsal yeni imkânlar sunarken, onları şehir ortamında tamamen yeni durumun ve hızlı değişmelerin yarattığı sarsıntılarla karşı karşıya bırakmış, eski toplumsallıklarından çıkarıp, bir anlamda yalnızlaştırmış olmaktadır.

Değişmeden en çok etkilenen, başta kente yeni gelenler olmak üzere, kentin değişmesiyle ortaya çıkan, bütün eski ilişki yapılarının da dağılması sonucunda aslında kentte yaşayan bütün insanlar olmaktadır. Sosyolojik manada yeniden cemaatleşme dediğimiz olay, geleneksel dünyadaki korunaklı hayatını hızlı şehirleşmeyle birlikte yitiren kitlelerin dayanışma ve hayatın zorluklarını birlikte üstlenme anlamında, mistik, metafizik bir çekirdek etrafında birleşmeleri, hem de ideolojik olarak teşekkül eden bir çekirdek etrafında birincil gruplar gibi örgütlenmeleri anlamında karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal değişimin ve farklılaşmaların yarattığı, 1970’li yıllarda zayıfta olsa giderek güçlenme eğilimi gösterecek olan bireyleşme süreci ise, bu tür kolektif hareketlere rağmen varlığını koruyacak ve giderek kendisini daha çok göstereceği 2000’li yılları bekleyecektir.

1970’lerdeki Toplumsal Yapı ve Değişim Eğilimlerinin Değerlendirilmesi

12 Eylül rejiminin kaynaklarının başında, bir zihniyet ve siyasal kültürün geldiğini söylemek doğru olacaktır. Bu siyasal kültür, imparatorluğun batılılaşma geleneğinden beslendiği gibi, yine imparatorluğun son döneminde ortaya çıkan 1908 ve 1913 Askeri Müdahalelerinin kurumsal olarak ordu içerisinde yarattığı “ordunun misyonu”nu siyasal sürece bağlayan anlayışa kadar uzanmaktadır. Bilhassa, cumhuriyet döneminde tek parti rejiminin arkasından gelen demokrasiye geçiş sürecinin, hem batılılaşma projelerini ‘otoriter bir biçimde’ sürdürmüş bürokrasi üzerindeki olumsuz etkisi, hem de bürokrasi içinde ordunun, bu süreci kendi misyonuna ve konumuna karşı olarak algılamasının ‘darbeci zihniyet’in yeşermesinde önemli bir rolü vardır.

27 Mayıs Askeri Darbesi, bir anlamda kendi halkına karşı batılılaşma politikalarını her türlü devlet gücünü kullanarak zorla gerçekleştiren otoriter yönetim geleneğinin, demokrasi tarafından kesintiye uğratılmasına verilmiş bir cevap gibidir.

Esas sorun, 27 Mayıs'ın siyasal rejimi bütünüyle militarize etmiş olmasından ortaya çıkmaktadır. Burada devlet, başta anayasa olmak üzere, içindeki bütün kurumlar militarizm ekseninde örgütlenmiş, dolayısıyla bu ideolojinin militer bürokrasiye sağladığı iktidar fiili-aktüel bir durum yaratmıştır. Bunun anlamı açıktır: Ordu içinde böyle bir anlayış tarafından yetişmiş, militarist devlet yapısını korumaya yönelik bir anlayış, darbe yapmaya açık bir tutum içerisindeydi.

12 Eylül'ün kaynaklarından biri, yukarıda bahsettiğimiz siyasal kültürün ürettiği tutum ise, bir diğer kaynak da bu anlayışın kapsamına sığmayan ve onun tarafından denetlenemeyecek olan, toplumsal değişme eğilimlerinin yarattığı çoğulculuktur.

Yukarıda analiz ettiğimiz, Türkiye'nin değişimini ortaya çıkardığı yeni toplumsal gruplar, tabakalar, zümreler ve sınıflar bütünüyle modernleşme sürecinin oluşum halindeki aktörleridir. Militer unsurlar ise, eski yapının imparatorluktan bu tarafa süren, politik geleneğin iktidar unsurlarından biridir. Bu iki yapı arasındaki çelişki, değişme süreçleri hızlandığı zaman, bir çatışmaya dönüşme potansiyeli taşımaktadır.

70'li yıllarda toplumsal değişme süreçlerinin meydana getirdiği farklılaşmalar, geleneksel yapı içindeki bütün konumları, statüleri, söylem ve anlayış biçimlerini etkisizleştirip, yeni bir toplumsal ilişkiler düzenine doğru harekete geçirdikçe, sorunlar derinleşmeye başlamıştır. Ortaya çıkan ilk sorun, eski toplumsal yapısı içerisinde bir karşılığı olmayan yeni kavram ve ideolojik arayışların gündeme gelmesiyle ilgilidir. Sağ ve sol şeklinde şiddetli çatışmalara dönüşecek kutuplaşma, aslında değişim sürecinde eski statü ve konumlarını kaybetmiş olan başta büyükşehirler olmak üzere, yeni şehirleşen insanların kendilerine kimlik arama, yeni durumlarını izah edecek bir görüşe sahip olma arayışlarına karşılık gelmiştir. İdeolojik ve siyasi gruplar bir şekilde bu yeni durumdaki yalnız insanların dayanışma ortamlarını oluştururken, onları yeniden toplumsallaştırırken, bu gruplar üzerinden sahip oldukları düzeyler ne olursa olsun, sağ ve sol fikirlerde yeni durum içinde hayatı anlama ve görme arayışları olmuştur.

Bu sürecin çatışmaya dönüşmesini yöneten çeşitli unsurlar, Soğuk Savaş'ın şartlarında başta istihbarat örgütleri olmak üzere birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Fakat bu değişimi kendi iktidarlarını yeniden üretmek için veya tahkim etmek için, yönetmeye hazır en organize grup militer unsurlardır ki, 12 Eylül'de de bu olmuştur. Bir anlamda 12 Eylül, bu değişim sürecinin sorunlarını iktidar fırsatı olarak kullanan militer bürokrasinin eseridir.

Darbenin Toplumsal Maliyeti

Osman ŞİMŞEK, Komisyona sunduğu raporda 12 Eylül darbesinin toplumsal maliyetini ve bu konudaki derinlemesine değerlendirmelerini şu şekilde ifade etmiştir;

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye’de anarşi, sokak çatışmaları, bombalamalar, silahlı çatışmalar had safhaya çıkmıştır.

Toplum ise; huzursuz, güvenlik kaygısı içinde, küçük ve orta çap esnaf işyerini tehdit altında gören bir ruh hali içerisinde.

Devlet kurumunda çalışan bürokratların bölünmesiyle ve çeşitli bölgelerde sıkıyönetim ilanı ve başta polis olmak üzere ikiye ayrılmış bir bürokrasiye karşı bir güvensizlik oluşmuştur.

Halk ise bir yandan geçim derdinde kuyruklara alıştırılmış korku-umutsuzluk ekseninde bir yaşam biçimi, öte yandan ise insanlık canlarını, mallarını ve çocuklarını koruma konusundaki acizyetlik içerisine sokularak sindirilmişlik benimsetilmiştir.

11 Eylül’deki bu kaotik sosyal hadiselerin, kendi doğası içinde olmadığı, kurgu ile bu durumun yaratıldığı ve 12 Eylülde önemli ölçüde kesildiği yönünde fikre sahip kişiler için bunu sosyoloji bilimi ile açıklamak zordur. Rasyonalite ölçüleri içerisinde sosyoloji biliminin toplum okumasına yönelik teorileri bu açıklanmayı zora sokmaktadır.

12 Eylül 1980 darbesi ortaya koyduğu etkiler itibariyle;

- Geleneksel üretim ve tüketim ilişkilerinin, köy/kasaba toplumsal ve politik örgütlenmesinin, zihin dünyasının egemen olduğu bir Türkiye’den Batı değer ve yönelimlerinin merkezi bir rol oynadığı sosyoekonomik ve kültürel bir küreselleşme sürecine, onun hakim değerlerine, anlayışına doğru bir geçişin önemli bir aşaması olmuştur.
- Otarşik bir ekonomi modelinin daha dar kalıplar içinde hayata bakan, sınırlı üretim ve tüketim ölçütleriyle hareket eden anlayışından, üretimi ölçek ekonomisi üzerinden düşünen, ancak bununla birlikte “kullan at” diye formüle edilen, tüketim ve hazla var olan, zamanla üretim boyutundan çok tüketimle ilişkili hale gelen, bu ekonomik referansların gündelik hayatın pratiğinde de çok yönlü olarak karşımıza çıktığı bir yeni döneme geçilmiştir.
- Toplumsal hayatı ortak değerler esasında düşünmeye daha fazla eğilimli, toplum adımı kutsalları önem atfeden, birincil grup türünden dayanışma dinamiklerine sahip birey-toplum ilişkisi yerini, sadece kendi hayatından ve çıkarlarından sorumlu, “başkalarının sorunlarına karşı o senin sorunun” diyebilen, “her koyunun kendi bacağından asılacağına inanan” ortak değerlere önem atfetmeyen, toplumsal dayanışma dinamikleri zayıflamış bir yeni döneme intikal edilmiştir.
- Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru dönüşümünü henüz tamamlamamış, dengelerini oturtmamış toplumsal yapımız, yeni medya teknolojileri, romantik aşk anlatısının hegemonyası, ekonomik birim olarak birey odaklı dünya tasavvuru, insan ilişkilerini şeyleştirilen toplumsal referans çevresi ile yine bir başka dönüşümü yaşamaya başlamıştır.
- Liberal-kapitalizmi devlet aklına sahip olan bürokrasinin iktidar alanını güçlendirmiştir.

Sonuç itibarıyla 12 Eylül darbesinin ağırlıklı olarak idamlar ve işkenceler ile anılarak insan hakları açısından yarattığı maliyetlerle sorgulanmasına yönelik yaklaşımın yetersiz olduğu göz ardı edilmemelidir. Türkiye’yi uzun vadede, Batı liberal-kapitalist medeniyetin toplum anlayışına bağlayan 12 Eylül darbesinin soyut gibi görünse de toplumsal etkilerinin de dikkate almak gerekmektedir. Bu ahlaki kültürel, metafizik algı içeren soyut değerlerin tahribi, günümüze değin medeniyetimizi ve ülkemizi oldukça zor süreçlerle soktuğu da savunulan bir görüştür.

Toplumsal maliyetler yaptığı etkinin alanı ve kapsamı itibarıyla da diğer bazı maliyetlerden daha dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Kişisel maliyetler sadece kişileri etkilerken toplumsal maliyetler toplumların hayatında genel etkileri itibarıyla daha çok iz bırakıcı etki yaparlar. Bu anlamda 12 Eylül darbesinin yarattığı toplumsal maliyetleri diğer maliyetler kadar göz önüne almak kapsamlı bir 12 Eylül analizinin de bir gereğidir.

12 Eylül 1980 darbesiyle; Türkiye’nin tam bir Pazar oluşu, ekonomik, siyasal, kültürel dönüşümü neo-liberal sisteme geçişi sivil-asker –aydın bürokrat yoluyla gerçekleşmiştir. Sokak olayları, anarşi, kıtlık, darboğaz, enflasyon bunun dış dünya da göze görünen bir konumunda yer almıştır. Bundan dolayı İ.S. Çağlayangil’in yukarıda vurguladığı gibi demokrasinin darbeleri engellemedeki rolünün düşük, buna karşın darbeler; 1- Asker, 2- Üniversite 3- Sosyal seküler sermaye kesiminin eşgüdümüne bağlı oluşmaktadır.

- Asker, harp okulu(yüksek öğretim düzeyi) ve harp akademisi(uzmanlık eğitimin verildiği) mezunu durumundaki toplumun aydın eğitimini kendi alanında temerküz ettiği gücü ile,
- Üniversite ise, tercüme bilim üzerinden teorik soyutlamaların öne çıktığı, pratikle ilişkisinin dikkate alınmadığı, tabir caizse ortaçağ skolastik felsefeye atfedilen “atın dişlerini saymak yerine atın dişleri üzerine kim ne demiş üzerine uzun münazaraların yapıldığı” bir ortamdır. Üniversite çevrelerinden beklenen ilişkili oldukları toplumu tanımak, kendilerini temsil edemeyenlerin temsilini üstlenmek, eleştirel konumlarını yaşadıkları toplumun geniş kesimleri adına oluşturmak, bilimsel dünya içinde özgün çalışmalarla dikkat çekmek, orijinal bir yer sahibi olmaktır. Bu yönde sayılabilecek bilim adamlarının sınırlı sayısı, üniversite hayatından beklenen rollerin ne ölçüde yerine geldiği konusunda ciddi kuşklar doğurmaktadır.
- Laikçi görünen, laisizmci, jakoben zihniyetle işbirliği içinde bulunan sosyal sekülerci sermaye kesimin itici, toplumu yönlendirici aktörlüğü bu darbe geleneğini aktif olarak taşımaktadır.

Bundan dolayı Türkiye’de darbe konusuna; aydın bürokrat, bilim adamı ve sermaye kesiminin üçlü etkisi bağlamında bakma gereği bulunmaktadır. Türkiye’deki darbeleri gerçekleştiren bu üçlü yapının zihniyet arka planı; pozitivist, rasyonalist (Horkheimer’in bahsettiği akıllar hatırlanmalı, tek bir akıl söz konusu değil, kategorik bir akıldır burada söz edilen), Faydacı, hazcı, kişisel reşitliği aşkın bir vurgu ile bireyci (egoist anlamında ve altruistik değerlerden uzak) seçmeci bir “Batıcı” anlayışla üretilen güçle tahkim edilmiş “modernlik” anlatısıdır.

Elbette bu değerlendirmeler darbe-demokrasi ilişkisini açıklama yönündeki nice görüşlerden birisidir.

12 Eylül Darbesine giden sürecin toplumsal çözümlenmesi ve 12 Eylül darbesinin etkisiyle yaşanan toplumsal değişim ve gelişmelerin birbiriyle bağlantılı ve bütünsel değerlendirilmesi ve darbenin neden olduğu toplumsal maliyetler bu döneme etki eden tüm toplumsal dinamiklerin analiziyle daha da belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da toplumsal gelişmelerin ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerden ayrı değerlendirilemeyeceği hepsinin birbirine etki eden yönleriyle ortak platformda değerlendirilmesi gerekliliğidir. Bu anlamda 12 Eylül darbesi gerçek yüzüyle bir maliyetler manzumesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Darbenin Sosyal Psikolojik Kökenleri, Travma ve Psikolojik Maliyet

“Ulus-devletler çağı”, Batının “modernleşme” adı verilen, ekonomik, toplumsal, zihinsel alanda devasa değişimler, dönüşümler içeren, yıllar süren boğazlaşmalarının ardından, kan deryasının ve zifiri karanlığın içinden çıktı geldi. Onun modernleşmeyle paralellikler içeren treninin vagonlarına bazı uluslar geç atladı. Her ne kadar “milli mücadele”mizin biricik, hatta ilk ve mazlum milletlere örnek teşkil edecek şekilde olduğunu söyleyip dursak da biz hem modernleşme hem de modern manada uluslaşma açısından geç kalmış olanlarız. Yaşadığımız sorunların, çektiğimiz birçok sıkıntının kökeninde bu gecikmişlik olgusu yatıyor. Geç modernleşmenin ve bunun doğal sonucu olarak ulus-devletini gecikerek kurmanın sorunlarıyla boğuşurken, daha biz başımızı kaldıramadan bu kez değişen dünya konjonktürü boğazımıza yapıyor. İki yüz yıl önce modernleşme olarak bize meydan okuyan, yüz yıl önce, “ulus-devlet” olarak bizi resimdeki yerimizi almaya davet eden dünya tablosu, bugün bizi demokrasi, özgürlük ve insan haklarının belirlediği yeni manzaradaki yerimize çağırıyor. Yeni dünyada yerimizi layıkıyla alabilmek için cumhuriyetimizin siyasi tarihi üzerine yeniden düşünmek, demokrasimizin önündeki en büyük engel olan “vesayetçi” ve bunun pek doğal neticesi olarak “darbeci” zihniyet yapısını iyi tanımak durumundayız.

Vesayetçi-Darbeci Zihniyetin Kökenleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğu’nun bakiyesi bir coğrafyada, yine imparatorluk bakiyesi bir toplum tarafından kuruldu. “Türk” adı verilen hür ve eşit yurttaşlardan kurulu “imtiyazsız, sınıfsız” bir toplum olma hedefine yöneldi. “Türk” adı, hem kahir ekseriyetin “Türk” etnisitesine dayanması, hem de tarihsel süreç içinde “Türk” ve Müslüman” adını özdeş hale gelmesi nedeniyle kurucular ve bir ölçüde de toplum nezdinde büyük bir mutabakatla kabul edilmişti. Kurucular ve toplum, çağdaş dünyadan kopmama ve dini açıdan yurttaşlarına eşit mesafede olan bir hukuk sistemi konusunda da önemli ölçüde mutabaktılar.

Viyana Bozgunu’ndan başlayarak Osmanlı’nın son dönemlerinde ivme kazanan ve günümüze kadar süren göç dalgalarında milyonlarca Müslüman’ın bugünkü Türkiye topraklarına sığınıp yurt edinmesi sürecini araştıran Kemal Karpat, “İmparatorluk’tan Türk Ulusu’na olan süreç için, *“Bu kadar farklı dil gruplarına ayrılmış, iklim ve coğrafya bakımından olduğu kadar sosyal yapı bakımından da birbirinden çok farklı bölgelerden olan bu insanları Osmanlı devletine ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’ne çeken güç ne olabilir?”* diye sorar ve ilave eder: *“Bunun ötesinde daha önemli olan soru şudur: Bu kadar farklı etnik gruplara ve dil gruplarına ayrılmış bu insanları bir arada yaşatan, aralarında anlaşma ve tesanüt (dayanışma) sağlayan güç neydi ve nedir?”* Bu soru gerçekten de çok önemlidir zira doğrudan doğruya cumhuriyetimizi kuran ve devletimizi meşrulaştıran iradeyi tespate yönelir.

Kemal Karpat’a göre ilk bakışta bu sorunun cevabı tartışmasız biçimde “Müslümanlık” olarak görünse de bu çekim gücünü yalnızca “din” faktörüyle açıklamaya çalışmak yetersiz ve yanıltıcıdır. Öyle olmuş olsaydı Asya ve Afrika’nın birçok yerinde oturan ve 19. Yüzyılda devletlerini kurmamış Müslümanların da Osmanlı devletine sığınmaları lazım gelirdi. Öyle olmadığı gibi fiilen oldukça geniş yerel otonomiye sahip yerlerde, bilhassa Arapça konuşulan

bazı bölgelerde ayrılıkçı eğilimler çok güçlü biçimde hissedilmiştir. “Müslümanlığın bu insanlara ortak bir kimlik vermesine rağmen, onların bir arada yaşamalarını sağlayan asıl güç, Osmanlı devletinin tebaası olarak Osmanlı siyasi kültürünü benimsemeleri ve ortak bir hukuk düzenini ve bu düzenin yarattığı ortak değerleri ve tutumları paylaşmalarıdır. Bu düzenin ortaya çıkışında ortak aile hukuku birinci sırada yer alır... Ortak bir aile yapısına ve hukukuna sahip olmak, göçmenlerle, Anadolu’da yaşayan halkın birbirine kaynaşmasını kolaylaştırmıştır.”

Gerçekten de Anadolu topraklarında farklı kökene sahip insanlar, kökenlerine yönelik bir gönderme olmaksızın, kendilerini kuşatan ortak değerler esasında aileler kurmuşlar, yine ortak toplumsal değerlerin çatısı altında önemli ölçüde bütünleşme bir süreç yaşamışlardır.” “Doğan çocuklar babalarının kökenini unutmamışlar; bununla beraber ilk kuşak, kendisini Müslüman-Osmanlı, ikincisi Müslüman-Türk ve nihayet üçüncüsü Türk olarak görmüştür... Ortak din ve sosyal kuruluşlar, ortak Osmanlı siyasi kültürü ve Osmanlı otoritesi ve bu otoritenin tek bir merkezde (İstanbul) toplanması ve sultanın şahsında soyutlanması, Kafkasya, Rumeli ve Anadolu’da yaşayan Müslümanlara kendilerine mahsus etnik bir kimlik vermiştir. Bu kimliğin ismi Osmanlılık ve Türklüktür... Osmanlı devleti ve kültürü, kendine özgü davranışlar, tutumlar ve psikolojik yapısı olan bir toplum ve kişi yaratmıştır. Altı yüzyıl içinde oluşan bu kültür, Osmanlı devleti ortadan kalktıktan sonra da günümüze kadar gelmiştir. İşte Türkiye’de insanları birbirine bağlayan ve diğer toplumlardan ayıran, bu ortak tutum, davranış ve psikolojik yapıdır ki, onu Türklük olarak adlandırıyoruz.”

Kemal Karpat, Müslümanlık, Osmanlılık ve Türklük arasındaki geçişi çok kolay kılan analizine, “Türk” adının tarihsel olarak Rumeli’de ve Avrupa’da “Müslüman” anlamına gelmesini ve Osmanlı döneminden itibaren Türkçe’nin bir “lingua franca” olmasını da eklemiştir: “Türkçe, modernleşmenin aracı olduğu kadar sosyo-politik değişimlerin yarattığı tepkilerin, yani değişmekte olan toplumun dış ve iç kimliklerin sözcüsü olmuştur... Böylece toplumun görüş ve özlemlerinin, yeni edebiyatın ifade aracı olan dil bütünleşmeyi ve millileşmeyi hızlandırmış ve yeni toplumsal Türk kimliğinin ifadesi olmuştur. Buradaki ‘Türk’ ne Orta Asya ‘Türk’ü ne Osmanlı döneminde 1830’lara kadar hor görülen köylü ‘Türk’tür, göçlerin ve sosyo-ekonomik, kültürel değişimlerin kaynaşmasından doğan yeni bir Türk yani bugünkü Türkleri oluşturan Kırımlılar, Kafkaslılar, Balkanlılar, Kürtler, Lazlar vs. yanında köyden şehre göç edenlerin karışımından ortaya çıkan insandır.” Sonuç olarak 1923’te farklı etnisitelerden, farklı din ve mezheplerden olsalar da o günkü dünyanın talep ettiği bir ulus-devlet çatısı bir araya gelebilecek insanlar vardı, Türkiye Cumhuriyeti’nin yurttaşı olmak hemen herkesin ortak arzusuymdu.

Kemal Karpat’ın tespitleri cumhuriyetimizin meşruiyetini sadece uluslararası konjonktürden değil, ayrıca tarihsel ve toplumsal gerçeklikten sağladığını çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Lakin cumhuriyetimizin meşru bir tarihsel, toplumsal zemine dayalı olarak kurulduğu gerçeği, ortada bir sorun olmadığını söylemek için yeterli değildir. Dikkatli bakıldığında cumhuriyetimizin meşruiyetini tartışmasız kılan mutabakat zemininin, aslında ilk anda fark edilemeyen muazzam bir açmazın üzerine bina olduğu görülecektir. Açmaz, "imtiyazsız sınıfsız" bir toplum yaratma hülyasından kaynaklanıyordu, onun olmadığını ve olmayacağını zaten herkes biliyordu. Açmaz, cumhuriyetimizin millet egemenliğini kullanma adına yapmak istediklerinin, toplumsal durumla, toplumun talepleriyle, “cumhuriyet” fikri dışında hemen hiçbir alanda örtüşmemesinden kaynaklanıyordu. Bir yandan bu kadar hızlı ve karmaşık olan sürecin hem millet egemenliğine dayandığını ileri sürülüyor bir yandan da vesayetçi bir sistem öngörülüyor, cumhuriyetin ancak asker-sivil bürokratik vâsiler aracılığıyla sürdürülmesinin zorunluluğu kaziye olarak kabul ediliyordu. Türkiye Cumhuriyeti meşru olmasına meşruymdu ama onu meşru kılan tarihsel-toplumsal zeminin taleplerine

(demokrasiye) değil de kurucuların muhayyillerindeki toplumun, kurucuların önderliğiyle (vasiliğiyle) bu toplumsal zeminde inşa edilmesine dayandırılmak isteniyordu.

Geleneksel Müslüman bir İmparatorluk bakiyesi toplumdan muhayyel bir toplumsal kurguya dayalı cumhuriyete geçiş, ancak birtakım “vasi”lerle korunabilirdi. Birçok kimse bu muazzam açmazın farkındaydı ama yeni devletin vasiler (asker, sivil bürokrasi) tarafından yönetilmesi, biçimlendirilmesi gerektiğini kendilerince açıklamaya çalışıyorlardı. Onlara göre, toplumun vasiler haricinde yetişmiş bir insanı yoktu; cumhuriyetin milletin egemenliği idealinin temeli olacak bir sivil toplum çok zayıftı vs. En nihayetinde cumhuriyetimiz hem millet egemenliğini hem vesayetçiliği aynı anda kabul eden bu muazzam açmaz üzerine kuruldu.

Vasilerin bir kısmının vesayet sisteminin gidilecek en doğru yol olduğuna inanmaları, sürecin bundan sonra millet egemenliğine, demokrasiye doğru ilerlemesinin önündeki en büyük engeldi. Vesayet sistemi, toplumsal talepleri neredeyse tamamen göz ardı etmesinin yanı sıra vasiler “imtiyazsız, sınıfsız” bir toplum yaratacağız derken kendi, tahayyüllerinin dışında kalan tüm kimlikleri basturmaya mecbur kalıyorlardı. Topluma “artık senin adına hüküm veren bir payitaht yok, senin egemenliğin esas ama senin için neyin iyi olacağına ben karar vereceğim” deniyor, bununla da kalmıyor, “benim senin adına öngördüğüm kimlik dışında tarihten ve gelenekten getirdiğin tüm kimlik yapılarını terk edecek, sadece bildiklerini değil, kim olduğunu da unutacaksın” diye emrolunuyordu.

Çok dilli, çok etnisiteli, farklı inanç algılamaları olan geleneksel Müslüman bir toplumdan cumhuriyet ideallerini gerçekleştirecek çağdaş bir Türk ulusu yapabilmek için “Türk” adının dışındaki etnik, Sünni-Hanefi İslam dışındaki dini kimlikler bastırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin maalesef bir vesayet sistemi olarak kurulmasındaki bir başka sosyo psikolojik unsuru Yasin Aktay “Korku ve İktidar” çalışmasında şöyle ifade eder: “Modern değerlerle kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinin akabinde kurulmuştur. Bir tasfiyenin ve yenilginin sonucu olması onun kuruluşundaki sonuna kadar belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi belli bir pakt ile bir arada tuttuğu farklı unsurların ayrılığına dayanmıştır. Bu yüzden Cumhuriyete intikal eden yeni toplumsal hafızanın en duyarlı olduğu konulardan birisi 'bölünme' olmuştur. Bölünme korkusu, elde kalan tek toprak olan Anadolu'daki yeni yönetimin bütün komple üretiminin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Bu yüzden Osmanlı'nın farklılıkları idare etme biçimi Cumhuriyet Türkiye'sinde bambaşka bir rotaya girmiş, daha Batılı bir model, paradoksal olarak Türkiye'nin bölünmesini önlemek üzere toplumun türdeşleşmesine fazlaca vurgu yapmıştır...”

Cumhuriyet döneminde yaratılan komünizm, bölücülük ve irtica komploları ile toplumda nasıl bir otoriter ve baskıcı rejimin ayakta tutulmaya çalışıldığı bilinmiyor. Her birinden dolayı güçlü bir devlet denetimi ve dışlayıcılığına mazeret üretilen bu tehdit söylemlerinde esas unsur 'korku' olmuştur. Korkuların hiçbirinin devlete ciddi bir zarar verebilecek hali yoktur. Ama onlardan korkmak sayesinde devlet iktidarı tam bir süreklilik kazanabilmiş ve pekişmiştir.”

Dikkat edilecek olursa, hem cumhuriyetimizin vesayet sistemi olarak kurulduğundan hem de ancak vasilerin bir kısmının gerçekten vesayeti sistemleştirmek istediğinden bahsediyoruz. Bu ayrım noktası çok önemlidir. Evet, tarihsel koşulların getirdiği zorunlulukları ileri sürerek hemen tüm kurucular, millete vasilik etmek gerektiğinde hem fikirdiler ama halkın taleplerini duymazdan gelmeye, tarihsel-geleneksel kimlikleri reddetmeye dayalı vesayet sisteminin kapsamı ve ne zamana kadar devam edeceği konusunda kurucular arasında ciddi görüş ayrılıkları vardı.

Bazıları için vesayet sistemi sonsuza kadar sürecek onlar hep öğretmen millet de talebe olarak kalacaktı; onların millet egemenliğinden anladıkları hiçbir şekilde demokrasi bile özgürlükler değildi. Bunlar “koşullar şimdilik böyle gerektiriyor vs.” diye açıklamaya bile gerek duymuyor apaçık vesayetçi bir sistemi savunuyorlardı. Atatürk’ün “İki yol vardır. Biri bu milletin Hulasa-i Amal ve efkârına göre yürümek, diğeri bizim fikirlerimize göre yürümektir. Şahsi kanaate göre değil, milletin kanaatini ve efkâr ve hissiyatını yoklayarak yürümelidir.” sözlerini hiç anlamış görünmüyorlardı. Önemli bir kesim ise vesayet sisteminin sonsuza kadar devam edemeyeceğini, günü geldiğinde yerini millet egemenliğinin gerçek yönetim şekli olan demokrasiye bırakacağını, bırakması gerektiğini görüyorlardı. Gerçek vesayetçiler, demokrasiye hiçbir zaman inanmayan bu ilk kesimde bulunarlardı.

Bazıları da kuruluş döneminde üstlendikleri önemli rollerin etkisiyle kendilerine biçtikleri misyon nedeniyle, millet egemenliğine dayalı asıl kurucu fikirlerden uzaklaşarak vesayetçiler arasında yerlerini aldılar. Son tahlilde demokrasi demek olan millet egemenliğine inananların aksine sağlıksız vesayetçi kafadan çok kısa sürede ve çok kolayca seçkinci bir zihniyet, bir iktidar narsisizmi üremiş, asker-sivil-aydın zümreyi, yani kendilerini tüm ulusun boyun eğerek izlemesi gereken mümtaz örnekleri olarak görmeye başlamışlardı. İktidarda olmanın hükümlerliği, iktidar tutkusuna dönüşmüş, onları çok kısa bir süre içinde milletin hadimi olmaktan çıkarmış, üstün, erişilmez, yol göstericiler haline getirmişti. Cumhuriyetin çok-partili sisteme geçilene kadar süren kuruluş döneminde vesayetçi zihniyet ağır basmış görünmesine rağmen, gidişin demokrasiye doğru olması gerektiğine inananlar daima var oldu.

Bu iki kesim arasındaki mücadele hep süregeldi. Demokrasiden yana olanlar, çok-partili sistem ve toplumun çağdaş bir dünyanın icaplarına uygun ileri bir demokrasi için çabalarken, gerçek bir vesayet sisteminden yana olanlar toplumumuzun demokrasi mücadelesi yol aldıkça vesayetçiliklerini darbeciliğe çevirmekte bir beis görmediler. Darbecilik, cumhuriyeti kendilerinin kurduklarını sanan ve onların önderlikleri, vasilikleri olmazsa cumhuriyetin de yok olacağı zehabına kapılan bu gerçek vesayetçi zihinlerin kolayca kıvılcıqlanacakları bir kavşaktı yalnızca; bu zihinlerde gelişip kökleşti.

Darbeci, Sistemine Hakikaten İnanmış Vesayetçidir

Son zamanlara kadar cumhuriyetimiz üzerinde bina olduğu muazzam açmaz ile yani hem milletin egemenliğine hem vasilere aynı anda dayanma tuhaflığıyla birlikte yaşadı. Cumhuriyet bünyesinde sürdürülen demokrasi mücadelesi boyunca, dışarıdan bakanların kolayca anlayamayacakları görüntüler ortaya çıktı. Örneğin hem vesayet sistemi sürüyor, vasilerin öngörülerini doğrultusunda toplumsal inşayı tamamlamak için bazı kimlikler bastırılıyor hem de çağdaşlığın gerektirdiği demokratik adımları atma görevi (!) yerine getiriliyordu. Birbirinden tamamen farklı bu iki durumu aynı anda var kılan, bize özgü toplumsal dinamiklerimizden başkası değildi. Uluslararası konjonktürün gereklerini de hesaba katarak toplumsal dinamiklerimiz, değişik yönetme biçimlerinin ortaya çıkmasına neden oluyordu. “Toplumsal dinamikler”, “toplumun talepleri” gibi kavramlar, vesayetçi zihniyetin tahammül edemediği gerçekliklere tekabül ediyorlardı ve siyasal düzeni belirleyecek güce ulaşıyorlardı. Egemenliğin millette olduğunu kabul etmekle birlikte, aslında hiçbir zaman milletin buna layık olmadığını ancak vasiler aracılığıyla bu hakkını kullanabileceğini sanan vesayetçilerin hesaba katmadığı toplu, kendisini göstermeye başlayınca, vesayetçi zihniyet de olması gereken mecraya, darbeciliğe sürüklendi. Vesayetçilik ve darbecilik zaten birbirinin mütemmim cüzleriydi.

Vesayetçilerin hesaplarının tutmadığı ilk konu, halkın onların sandığı gibi “sessiz kuzu” değil, kanlı-canlı, insan haysiyetine, kolektif kimliklere dayalı bir psikolojik varlık olmasıyla ilgiliydi. Vesayetçiler, halkın her zaman cumhuriyeti kuran kadrolara güveneceğini, onların gösterdiği yoldan gideceğini sanıyorlardı.

İlk sürpriz buradan geldi, halk çok-partili sistemle birlikte sesini duyurma fırsatı yakaladığında ve demokrasiyi sindirmeye ve yaşamına geçirmeye başladığında, her seçimde artan bir çoğunlukla vesayet sistemini ve vasileri istemediğini belli ediyordu. Öyle bir noktaya gelindi ki, vasiler, vesayet hakkının ellerinden gideceğinden korkarak “Bu kadar demokrasi yeter, hatta çok bile!” derken, halk da “Sonuna kadar demokrasi!” diye haykırıyor, çok farklı siyasal idealleri olduğunu çok farklı partilerde örgütlenerek ortaya koyuyordu. Bu olanlar sürpriz değildi aslında, bunun böyle olacağı, halkın ispatı-ı rüşt ettikçe vasileri istemeyeceği, asker-sivil bürokrasinin de vasilikten vazgeçmeye yanaşmayacağı tahmin edilebilirdi. Halkın çok-partili döneme geçişten itibaren daha çok demokrasi istemesinde şaşılacak bir şey yoktu. Halkın demokrasi isteğinin temsilcileriyle, oligarşik bürokratik vasilerin temsilcileri arasında büyük bir gerilim olacağı belliydi. İki büyük darbe, bu gerilim nedeniyle olmuş, vesayetçi zihniyet iktidarını elde tutabilmek için darbeciliğe evrilmişti.

Nasıl vesayetçi sistemin kurulması ve sürdürülmesi kimliklerin bastırılması sayesinde mümkün olmuşsa, toplumsal dinamiklerin eninde sonunda farklı siyasal düşüncelerin yanı sıra farklı kimlik taleplerini dile getirmesi de kaçınılmazdı. Kuruluş yıllarından başlayarak cumhuriyetin üzerine bina olduğu “çağdaşlık”, “Türklük” ve “Müslümanlık” değerlerinden neler anlaşılması gerektiği vâsiler tarafından tanımlanmış; zinhar bu tanımların dışına çıkılmaması gerektiği halka sıkı sıkı tembihlenmişti. Ama bu muazzam açmazla nereye kadar gidilebilecekti? Cumhuriyet projesinin gücünü aldığı mutabakat zemini yaratıcı bir yenilemeye tabi tutulmazsa, vesayetçiliğe ve kimliklerin bastırılmasına dayalı yöntemiyle ne zamana kadar dayanabilirdi? Demokrasi tarihimizdeki ikinci büyük sürpriz, tahmin edilebileceği gibi, bastırılmış kimliklerden geldi: Özellikle 1980'lerden itibaren tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan post-modern siyasetin kimlikler üzerinde yürütülmesine dayalı konjonktür, kendisini Türkiye’de de hissettirdi. Toplumsal psikolojinin yasaları, Türkiye’de de işliyor, bastırılmış olan geri geliyordu.

Kemal Karpat’ın bir toplumsal tarihçi olarak cumhuriyetin kimlikleri bastırmadan yoluna devam etmesini mümkün gören sözleri olanları daha iyi fark etmemizi sağlayabilir. Karpat’a göre kırılma noktası 1932’dir; bu tarihten başlayarak tarihe ve geleceğe dayalı “hars”ı temel kültür olarak savunmaktan vazgeçilmiş, millet anlayışı tarihsel-kültürel ekseninden çıkartılmış, Türk kimliğindeki içerik ve süreklilik bozulmuştur: “Kimlik ve millet konularını yeni bir şekilde ele alarak bunları dış modellere göre ayarlama yolunu tutmuştur... Bu ‘millilik’ tarihin akışına ve toplumun değişimine uymaz, esasına kaydırılmasına uygun düşer. ‘Milli’ gelişme ile asla bağdaşmaz.” Ona göre 1932’de bu yola girilmemeliydi. “Aslında yapılacak iş, göçlerin etkisini doğru değerlendirmek, II. Abdülhamid modernleşmesinin ve II. Meşrutiyet’in açtığı demokratikleşme süreçlerini, sosyo-kültürel, ekonomik bir çerçeve içinde geniş olarak değerlendirmek, bundan sonra Milli Mücadele’nin getirdiği milli ve sınırları belli bir Türkiye’nin ondan evvelki gelişmelerin bir sonucu olduğunu anlatmaktır. Bunun için Türkleşmeyi, Osmanlılaşmayı, iç kimliğe ve toplumsal kültürel değişmeye bağlamak gerekmektedir.” Ama vesayetçi-darbeci zihniyet sürecin bu olması gereken şekilde, hayatın akışına müdahale etmeyen, topluma güvenen yoldan ilerlemesine izin vermedi.

Her neyse, olanlar olmuş, Cumhuriyetin resmi ideolojisi, kendi öngördüğü tek-biçimli ulus anlayışının dışında kalan etnik ve dini tüm kolektif kimlikleri bastırma yoluna girmişti. Bununla bir süre idare edildi ama 1980'lerden sonraki dünya artık eski dünya değildi.

Küreselleşme zamanlarında siyaset artık eski sosyo ekonomiye dayalı dilini terk etmiş kimlik siyaseti haline dönüşmüştü. Cumhuriyet tarihi boyunca bastırılan kimlikler, 12 Eylül darbesinin baskıcı örtüsü kalkar kalkmaz, siyasetin kimlik siyasetine dönüştüğü günlerde tüm arenayı doldururdılar. Gerek cumhuriyet tarihi boyunca süren halkın demokrasi mücadelesi, gerek post-modern dünya koşulları ve kimlik siyasetleri, darbeleri neredeyse imkânsız hale getirmişti. Vesayet sistemine karşı demokrasi mücadelesinde vasilelere karşı halkın yanında yer alan aktörler bile yeni siyasete takat yetiremediler, kimlik siyasetine uygun bir dil üretemediler. Yeni dünyanın post-modern siyasetine yeni siyasi aktörlerle katılma durumunda kaldı.

Nasıl yeni dönemde siyaset ve siyasi aktörler değişmişse, darbe tarzı da değişmiş, darbeler de “28 Şubat” örneğinde olduğu gibi post-modern olmuştur. Ama halkın yükselen demokrasi bilinci karşısında “post-modern” bir şapkayla saklanmaya çalışan darbeci kafanın da kendisini gizleyebilmesi mümkün değildir.

Darbelerle Yüzleşmek

Ülkemizde çok-partili sisteme geçeli, nispeten “serbest ve adil” bir seçim sistemine sahip olalı 60 yılı aşkın süre oldu. “Serbest ve adil” seçim şartının demokrasi için yeterli olmadığını, ortada bir vesayet rejimi varsa bunun “demokrasi” kılığında da varlığını sürdürebileceğini, açık darbeciliğin vesayetçiliğin somut zalimlik olarak örgütlenmesinden ibaret geçici bir hal olduğunu toplumumuz yaşayarak öğrendi. Özellikle 12 Eylül 2010 Referandumuyla birlikte iyice anlaşıldı ki, toplum kendisinin üzerinde sürekli hak talep eden vesayetçi-darbeci zihniyetle yönetilmeyi istemiyor; bu zihniyetle yüzleşmek, hesaplaşmak istiyor.

Demokrasinin yalnızca görünüşte kalmasını isteyen, aslında bu halkın demokrasiyi henüz hak etmediğini, her alanda vasilelere ihtiyaç duyduğunu savunan vesayetçilerin her zaman darbecilik adayı olduklarını artık iyi biliyoruz. Kim ki söz, yetki ve kararın millette olmasından korkuyor, halkı sözüne itibar edilmeyecek cahiller yığını olarak görüyorsa, “serbest ve adil” seçim sistemini savunup savunmaması bir şey ifade etmez; o vesayetçinin ta kendisidir. Demokrasinin neye yaradığı ve korku ve iktidar üzerine olan çalışmaları, özgürlükleri güvence altına almayan, hukuk ve insan hakları temelinde ilerlemeyen sonuçların pek de “demokratik” diye nitelenemeyeceğini göstermiş durumdadır. Kişisel, toplumsal ve kamusal özgürlükleri de mutlaka içeren insan hakları anlayışı, bu hakların gerçekleşmesini olanaklı kılacak demokratik kurumların oluşturulması ve aslına uygun işleyişi ile bunları güvenceye alacak, yani insan hakları ilkelerinden türetilmiş hukuk sayesinde “korkudan ve yoksunluktan kurtulmuş, barışın ve adaletin hüküm sürdüğü bir ülke (dünya)” özlemi gerçekliğe dönüşme imkânı bulabilir. Bu yüzden vesayetçi zihniyet ortadan kaldırılana, halktan başka kimsede söz, yetki ve kararın olmaması gerektiği ayan beyan ortaya çıkana kadar ülkemizde demokrasi mücadelesi sürecektir.

Evet, Türkiye bir süredir darbeci-vesayetçi zihniyetle yüzleşiyor. “Yüzleşmek” ne demek? “Yüzleşme”yi tam manasıyla anlarsak, yukarıdaki öngörüler dışında yapılması gerekenleri daha kolayca görebiliriz.

“Yüzleşme”, esasen psikolojik bilimlerde, psikoterapide kullanılan bir kavramdır. İnsanın kendi davranışlarının sonuçlarını, karşısındakinde nasıl bir etki bıraktığını gösterebilmek için uygulanan teknige denir. Vesayetçi-darbeci zihniyetle yüzleşmenin ilk şartı, bu zihniyete sahip olan kafa yapısını iyi tanımadır. Bunun için de “darbeciler ne düşünür de darbe girişiminde bulunur? Darbecinin ruh dünyası nedir?” sorularına cevap verilmesi gerekir. Bu sorulara

verilen cevaplar bir bakıma, vakti zamanında darbecilere boyun eğmiş, hatta darbecilere alkış tutmuş kitleleri de içlerindeki despotik zihniyetle karşı karşıya bırakmak, onların zihinlerinin demokratik dönüşümüne hizmet etmektir.

Önemli olan darbeci zihniyeti ve kişiliği tanımadır zira darbeci zihniyet her zaman tüm toplumlar da şöyle ya da böyle vardır ama toplum demokrasi konusunda bilinçli ve kendisine güvenli olduğu için onların iktidar olmasına izin vermez. Özellikle ekonomik krizler ve savaşlar sırasında darbecilere fırsat doğabilir, gücü ele geçirdiklerinde toplum düşmanlıklarını uygulamaya koyabilirler. 1929 bunalımından sonra hemen tüm Avrupa’da darbeci zihniyet iktidara geldi, Nazi ve faşist iktidarlar, demokrasiyle iş başına gelmiş gibi görünmelerine rağmen uygulamaları darbeci zihniyetin ürünüydü. Avrupa’da Nazi işgalleri sırasında değişik ülkelerdeki işbirlikçi iktidarlar, darbeciydiler... Uzun lafın kısıtı, darbecilik tehlikesi her zaman vardır ve farklı kılıklarda her zaman karşımıza çıkabilir; tehlikenin farkında olmak darbeci zihniyeti iyi tanımalıyız...

Darbeci zihniyeti tanırsak, onların olağan demokratik bir işleyişte haysalaların alamayacağı faaliyetleri nasıl icra etme hevesi ve cesareti bulduklarını da kolayca görebiliriz.

“Darbeci”, hepimizin yakından bildiği, gündelik hayatta örneğini çokça gördüğümüz bir kişiliğe sahiptir. En öne çıkan özelliği, her şeyi kendisinin bildiğini, toplumun güdülmesi gereken bir sürü olduğunu düşünmesidir. Darbeciler, ülkenin nasıl kurtulacağını yegâne reçetesinin kendi kafalarının içinde olduğu saçmalığına inanacak kadar kendilerine ve güce tapınırlar. Bu “her şeyi ben bilirim”cilikleri, toplumu küçümseyen tavırları onları sevimsiz, ruhsuz bir çehreye büründürür.

Darbecilerin ikinci özellikleri, şüpheli ve vicdansız oluşlarıdır: Herkesten kendilerine karşı oldukları konusunda şüphelenirler –ki aslında haklıdır, kimse onları gerçekle sevmemektedir- ve şüphelerini yatıştırmak için olmadık zulümlere başvururlar ve yaptıklarından asla suçluluk ve vicdan azabı duymazlar, zulümlerini hep meşru görürler.

Zihniyet dünyalarındaki benzerliğin yanı sıra bu ruhsal yapı tüm darbeciler silsilesinde görülür. Darbeci kişiliğin kendine ve güce tapınan ben bilirciliği, şüpheliği ve despotluğu, tüm darbeciler için söz konusudur. Hepsisi de toplumu küçümseme, aşağılama, çocuk olarak algılama konusunda hemfikirdirler. Darbecilerin tamamı, dar kafalı, demokrasi ve toplum düşmanı ideolojik fanatiklerdir.

Böyle bir zihniyet dünyasına ve ruhsal yapısına sahip kimselerin darbe koşullarını hazırlamak için toplumu kendini yönetmekten aciz, fitne fesat yuvası; demokratik yollardan seçilmiş halkın temsilcilerini kişisel çıkarları için her şeye yeltenecek koltuk sevdalıları olarak göstermek için ellerinden geleni yapacakları açıktır. Eğer darbe planları için gençlerin provokasyonlarla birbirlerini öldürmeleri gerekiyorsa bunda da bir beis görülmeyecektir.

12 Eylül 1980 darbesi öncesi ülke manzarasına bakmamız, onların yapabileceklerini görmek açısından yeterlidir: Ülke “sağ” ve “sol” diye birbirini düşman olarak gören iki büyük kutba ayrılmış, tam bir kaos haline sürükleniyordu. Sokaklar kan gölüne dönmüş, sürekli provokatif eylemlerle gençlik grupları birbirine karşı kıskırtılıyordu. Gazeteler, her gün ölüm çeteleleri yayınıyordu. Günlük ölü sayısı 20’yi bulmuştu. 1980’in ilk sekiz ayındaki cinayetlerde öldürülen insan sayısı da yaklaşık 1600’dü. Siyasi partilerin liderleri, bu manzarayı görmezden gelmek ve ülke için bir araya gelememekle suçlanıyor, çaresiz ve komik duruma düşürülüyorlardı. 11 Eylül 1980 Perşembe günü Başkent Ankara bomba sesleriyle dolu bir gün yaşıyordu. Başta Kızılay olmak üzere, Ankara’nın en işlek yerlerine asılan bombalı

pankartlar sürekli patlıyor, halkın huzursuzluğu ve tedirginliği daha da artıyordu. Anarşi ve terör 11 Eylül günü de olanca hızıyla sürüp gidiyordu. Ve “12 Eylül Saat 04.00”te beklenen müdahale geldi.

Darbeciler ülkenin tüm sorunlarının, “Atatürkçülük”ten sapmaktan kaynaklandığına inanmaktaydı. Bu sapışın nedenleri onlara göre, muhteris politikacıların çevirdiği dolaplar ile yabancı ideolojilerin yurda sızmasıydı.

Siyasi liderler, TSK güvencesi altında geçici ikamete alındılar ya da tutuklandılar. Milli Güvenlik Kurulu, yayınladığı bildirimlerle güvenlik ve kamu düzenine ilişkin olarak aldığı önlem ve kararları açıklamaya başladı. Bu kararlarla sıkıyönetim askeri mahkemeleri kurmak ve bunlara gerekli atamaları yapmak yetkisini kuşandığı gibi, kendi varlığına; bildiri, emir ve kararlarına karşı işlenecek suçlara da bu mahkemelerde bakılacağını belirtti. Yasama ve yürütme yetkilerini üstlenen MGK, devlet ve hukuk düzenini ilgilendiren önemli kararlar da almaktaydı. Askeri rejim ve MGK, parlamento ve ona dayalı meşru hükümeti dağıtmıştı. Ama parlamenter töre ve törenlere sırt çevirmiş de değildi. Müdahaleden 6 gün sonra MGK üyeleri “milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeni” vaadini de içeren bir metinle ant içtiler. Ant içme töreni TBMM binasında yapıldı.

MGK karar, yasa ve bildirileri ve sıkıyönetim komutanlıkları kararları eliyle kamu özgürlükleri ve temel haklar kısıntıya uğratıldı. Basın yayın özgürlüğü tamamen rafa kaldırıldı. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlandı. Dernek faaliyetlerine önemli kısıtlamalar getirildi. İşçi hakları ve özellikle sendikal faaliyet özgürlüğü ile grev hakkı, hemen tamamen yok edildi. Yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı başta olmak üzere kişisel haklardan bahsetme imkânı kalmadı. İdam cezaları, yargısız infazlar, işkence iddiaları ve olguları gündemi doldurdu. Yargı yoluna başvuru hakları kısıtlandı, 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakları kaldırıldı; hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaştırıldı, hak ihlalleri yaptırımsız kaldı. Yargı kararı olmadan ve “sıkıyönetim komutanları”nın kararlarıyla “bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmamak üzere” görevlerine son verilen kamu personeli sayısı on binin üstüne ulaştı. Halkın siyasi katılımını kısıtlayan, yetkiyi merkezileştirmeyi amaçlayan pek çok yasal ve kurumsal düzenleme uygulamaya konuldu. “Üniversitelerin eğitimini ve yönetsel faaliyetlerini denetlemek” için kurulan YÖK veya sıkıyönetim tarafından en az 2000 öğretim üyesi görevden alındı ya da istifaya zorlandı.

7 Kasım 1982’de vesayet sistemini perçinleme ve özgürlükleri kısıtlama esasına dayalı yeni anayasa referandumuna sunuldu. Ölümü gösterip sıtmaya razı edilen halkın resmi rakamlara göre % 91,4’ü “Kabul” oyu verdi ve Milli Güvenlik Konseyi’nin Başkanı Kenan Evren, doğrudan Cumhurbaşkanı oldu.

6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlere sadece üç partinin katılmasına izin verildi. Darbecilerin bunlardan birini açıkça desteklemesine rağmen Anavatan Partisi (ANAP) %45,2 oy alarak iktidar oldu. Toplum, darbecilere ve vesayet sistemine “Hayır”; “Düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, demokrasi açısından vazgeçilemez insan hak ve özgürlükleridir. Din ve vicdan hürriyeti aynı zamanda temel bir toplumsal amaç olan hoşgörü için de gerekli ve zorunludur. Teşebbüs hürriyeti ise ekonomik özgürlüklerden birisi ve en önemlisidir” fikirlerine “Evet” dedi. Demokrasi mücadelesi, vesayetçi zihniyetin ve darbeci istibdadın pençesinde birçok travmaya uğradıktan sonra yeniden start aldı.

12 Eylül Darbesi’nin kısa hikâyesi böyledir. Lakin darbelerin bir toplumda, hele hele bizim gibi sıkça darbelere maruz kalmış bir toplumda nasıl hayata geçirildiğini iyi anlayabilmek için

sadece darbecilerin başvurdukları provokasyonlara bakmak yetmez, darbeciliğin üzerinde yükseldiği sosyal psikolojik zemin üzerinde de kafa yormamız gerekir.

Şiddet Kültürü Darbeciliği Besler

Saldırğanlık, her canlının olduğu gibi insanın da yaşaması, hayatta kalabilmesi için potansiyel olarak içinde taşıdığına inandığımız bir dürtüdür. Saldırğanlık, bazı hallerde şiddet boyutuna varır ve yaşamlarımızı zehir eder. Şiddet konusunda konuşurken yapmamız gereken ilk saptama budur.

Şiddetin bireysel ve toplumsal birçok nedeni vardır ve şüphesiz bu ikisi birbiriyle çok bağlantılıdır. Şiddetin bireysel nedenleri arasında, ilk göze çarpanlar şunlardır: Kendisini kurban olarak görme, otoriteye küsme, çocuklukta kötü muamele ve yoksunluk, evde şefkat ve ilgi azlığı, erken ana-baba kaybı, keyfi ve haksız olarak görülen engellenme, alay edilme ve dalga geçilme gibi provokatif davranışlar, saldırğan örneklerle maruz kalma (medya etkisi dâhil)...

Şiddetin toplumsal nedenleri arasında ise ekonomik yoksunluk ve toplumsal huzursuzluğa verilen tepkiler en başta sıralanır. İlginç olanı, toplumsal ve siyasal alanlarda belli bir ilerlemenin ardından gelen kriz dönemlerinde ihtiyaçların bir anda karşılanamamasına bağlı olarak siyasal şiddetin artmasıdır. Şiddet olayları, toplumsal destek sistemlerinin yetersiz olduğu veya tamamıyla çöktüğü toplumlarda çoğalır. Enflasyon hızı ve evlenme ve boşanma hızları arasındaki oranları, toplumsal ve ailevi stresin bir ölçüsü olarak kullanan Landau, 12 ülkeden 11'inde bu toplumsal ve ailevi bozukluk göstergeleriyle şiddet suçu oranları arasında anlamlı bir bağlantı bulmuştur. Bu araştırmada aradaki bağlantının gösterilemediği tek istisnai ülke Japonya olmuştur. Landau, bunu Japonya'da aile dışında da çok güçlü davranışsal kontrol sistemlerinin (örneğin okul, işyeri gibi) olmasıyla açıklamıştır.

Nispeten şiddetten uzak gençlerin kalabalık içinde veya gençlik çetelerinde saldırğan davranışlar sergileyebilmeleri, şiddetin toplumsal nedenlerine bakarken çok önemsenmesi gereken bir bulgudur. İnsanlar ait oldukları topluluktan farklı görünmekten hoşlanmazlar. İnsanın kendisinden farklı insanlardan hoşlanmaması ve onlara şüpheyle bakması eğilimi, grup şiddetini arttıran önemli bir nedendir. Bu durum, Japonya gibi homojen toplumlarda Amerika gibi heterojen toplumlara göre şiddetin neden daha az olduğunu açıklar. Yine kalabalık içinde kişi bireyselliğini yitirir, davranışlarından daha az sorumlu hale gelir. Topluluk içinde adsız birisi olmak, anonimlik, yalnız halimize göre saldırğanlığımızı daha rahat dışa vurmamızı kolaylaştırır.

Şiddeti besleyen, ödüllendiren çevresel-kültürel koşullar, toplumsal nedenler arasında en önemli etkidir ve bizim yaşam kültürümüz bu açıdan olumlu bir görünüm arz etmektedir. Yaşam kültürümüz, şiddetin beslenmesi açısından sorgulandığında oldukça olumsuz bir manzara ile karşılaşırız. Zira yaşam kültürümüzde sorunları diyalog, anlama, anlaşma yolu ile çözmek yerine savaşarak karşıdakini alt-etme anlayışı baskındır.

Devletini, ordusunu, dilini, çocuk yetiştirme pratiklerini, gündelik ilişki ağını savaşçılık üzerine kuran bir toplumun, modernlikle karşılaşır karşılaşmaz bu özelliklerinden bir anda vazgeçmiş olduğu düşünülemez. Grup davranışımızın temel bileşenlerinden olan savaşçılık ve savaşçı zihniyet, bugün de dimdik ayakta duruyor. Kahramanlarımızı hala savaşçılardan seçiyoruz. Böylesine debdebeli asker uğurlama törenleri dünyanın başka hiçbir yerinde yapılmıyor. Kültürümüzde savaşçılıkla erkeklik özdeşdir. Savaşçı ruh, bakışlara, bedenini

hareketlerine ve pozlarına bile sinmiştir. Toplum, erkek hatta kız çocuklarında savaşçı zihniyetin ve erkeklik olarak algılanan yiğitlik, cesaret gibi değerlerin yerleşmesini desteklemektedir. “Er-lik” ve “delikanlılık”, cinsel kimliği değil, hem erkeklerde hem kızlarda savaşçılığı belirten ifadelerdir. “Erkek gibi kadın” sözü, belki yalnızca Türklerin kültürel coğrafyasında övgü olarak kullanılmaktadır. “Erkek Fatma”, “Şoför Nebahat” gibi film adları, başka kültürlerde cinsel kimlikle ilgili bambaşka çağrışımlar yaparken, kültürümüzde yiğitlik, cesaret gibi olumlu çağrışımlar uyandırır.

Savaşçılık ve savaşçı zihin, bireysel ve toplumsal sorunların çözümünde fiziksel güç; karşıdaki insanı, rakibi, muarızı fiziksel olarak alt-etmeye duyulan güven üzerine bina olan bir baş etme tarzıdır. Bu baş etme tarzının günümüzde nerelerde uygulandığına baktığımızda, gördüklerimizin her alandaki yaygınlığı şaşkınlık verecektir.

Sadece ordularımızın muhabere gücüne güvenip kendimizi “ordu-millet” olarak görmüyoruz aynı zamanda barış zamanında, olağan gündelik yaşamlarımızda da evde, işte, trafikte, sokakta, okulda, Meclis'te ve her yerde sorunların savaş yoluyla halledileceği düşüncesine sahibiz.

Ülkemizde bir sorunun sözlü tartışmalarla, ikna yöntemiyle halledilmesinin, özür dileyerek bir hatadan geri dönülmesinin örneklerini görmek pek mümkün değildir. En küçük, basit insanı sorunlar bile birdenbire şiddetli bir çatışmaya dönme potansiyeli taşıyor. Televizyonda yıllarca tartışma programı yönetmiş bir sunucu, şimdiye kadar bir tartışmacının değerini haklı bulduğunu görmediğini rahatlıkla söyleyebilir. Çocukların sokak kavgaları bile bir anda sülaleler-mahalleler arası kavgaya dönüşebilir. Savaşçı zihniyetin izleri, Türkçenin söz varlığında da kendini belli eder: “Dersini vermek”, “haddini bildirmek”, “paçasını aşağı almak”, “dünyayı zindan etmek” gibi çok sayıda söz, davranışlarımızı yönlendirir. İdeolojik gençlik gruplarının “kana kan, intikam” diye bağırarak saldırıya geçebilmeleri an meselesidir. Bizler, spor müsabakalarına bile savaşa gider gibi gideriz. Sonuç olarak, Türkiye’de erkeğin kadına, kadının çocuğa, büyüğün küçüğe, öğretmenin öğrenciye çeşitli amaçlarla şiddet uygulayabildiği bir ortamda yaşıyoruz. Bunu bilimsel çalışmalar da gösteriyor.

Bunun için Türkiye ölçeğinde iki çalışmanın sonuçlarına göz atmak yeterlidir:

Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, aile içinde ve toplumsal alanda şiddetin sebep ve sonuçlarının belirlenmesi amacıyla Türkiye genelini kapsayan iki ayrı sosyal araştırma yaptırdı: “Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları” ve “Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet” araştırmaları... Türkiye’de aile içinde ve toplumsal alanda şiddetin yaygınlık düzeyi, görülme biçimi ve sıklığı, uygulayıcı ve mağdurlarının şiddet kavramından ne anladıkları ortaya konmaya çalışılıyor; aile içinde ve toplumsal alanındaki bazı değişkenlerle bireylerin şiddet içeren davranışları ve şiddet eğilimleri arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer varsa nicelik ve niteliği araştırılıyordu. Araştırma bulguları, şiddet eğiliminin oldukça yüksek olduğunu işaret ediyordu. Şiddet, daha ziyade bir erkek problemi olarak görünüyor, genç erkekler en önemli risk grubunu oluşturuyordu. Araştırma sonuçlarına göre, ailelerin % 34’ünde fiziksel şiddete, % 53’ünde ise sözlü şiddete rastlanıyordu. Çocuklara yönelik fiziksel şiddete rastlanma oranı da % 46 idi. Aile büyüdükçe, şiddet artıyordu. Hamilelik döneminde bile fiziksel ve sözlü şiddetin sürdüğü, sıklığının da azalmadığı anlaşılıyordu. Ailelerde cinsel şiddet ve tacize rastlanma oranı %9 idi. Şiddete maruz kalanların % 80’i yapacak fazla bir şey olmadığına inanıyorlardı. Eşlerin daha iyi eğitim görmüş olması bile, aile içindeki şiddeti belirgin olarak azaltmıyordu. Çocuklu ailelerin, çocuklarının yaramazlıkları için uyguladıkları yöntemler arasında “açıklama ve ikna etme” yüksek oranlarda olmasına rağmen, onu “azarlama, utandırma”, “cezalandırma ve yoksun bırakma” ve “korkutma” izliyordu. Araştırmanın genel bulgularından biri de, şiddetin, sorun çözme biçimi olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve

yaşam pratikleri içerisinde pekiştirilmesiyle şiddet davranışının hem devamının hem de alanının genişlemesinin sağlandığıydı. İlginç bir biçimde, evde çocukları daha çok dövenin anneler olduğu görülmüyordu. Şiddete maruz kalan bir çocukluk yaşamak, sonraki yaşamda ailede ve toplumsal alanda şiddet uygulayıcısı olma ihtimalini artırıyor ve büyük olasılıkla, tüm bu alanlardaki şiddet zincirinin temel ve başlatıcı halkasını oluşturuyordu.

Dikkat edilecek olursa dört dörtlük bir şiddet kültürüne sahip olduğumuzu gösteren sayılan tüm bu özelliklerimiz, darbecilerin arayıp da bulamadıkları bir darbe zemini oluşturmaktadır. Bu nedenle darbelerle karşı mücadele mutlaka şiddet kültürümüzü rehabilite etme amacına da yönelik olmak zorundadır.

Şiddete karşı mücadelemize ülkemizde şiddetin bireysel ve toplumsal nedenlerini iyice gözler önüne seren araştırmaları çoğaltarak, buna göre gerekirse yasal yollara başvurmaktan çekinmeden her türlü önlemi alarak devam etmeliyiz. Hepimizin şiddete karşı mücadelede taşın altına elimizi koymamız, öncelikle tarihsel psikolojimizden kaynaklanan savaşçı zihniyetimizi barışçı bir dönüşüme tabii tutarak işe başlamamız gerekiyor. Yine aynı şekilde şiddet davranışını sürekli besleyen, şiddet sarmalını ulaşabildiğimiz her yerden kırmaya çalışmalıyız. Şüphesiz bu çaba sürecinin en başında da şiddet dilinin, özellikle rol modeli olan toplum önderleri ve medya tarafından kesinlikle terk edilmesi geliyor.

Bir Toplumsal Travma Olarak Darbe ve Onarılması

Darbelerle yüzleşmek, için onları tanımanın dışında başka yapılması gerekenler de vardır: Bunların başında darbelerin neden olduğu toplumsal travmayı anlamak gelir.

İnsanın ve toplumun yaşamında olağan sayılabilecek birçok olumsuz deneyim bulunur ama bunlar travma kapsamında değerlendirilmez. Yaşadığımız her güçlük değil ama bazıları ruhumuza hiç yaramıyor, acıtmakla kalmıyor, ömür boyu etkisinde kalacağımız izler bırakıyor, her hatırladığımızda içimizi yaktığı yetmiyormuş gibi kimliğimizi bile biçimlendiriyor. İşte bu berbat yaşantılara “travma” diyoruz. Travmatik olayı sıradan olumsuz yaşantılardan farklı kılan kişinin yaşamına ya da beden bütünlüğüne yönelik bir tehlike bulunması ve katastrofik bir tepkiye neden olmasıdır. Toplumsal travma da tıpkı bireysel travma gibi işler, tek farkı tüm toplumu kaplamasıdır. Olağan sınırlar içindeki olumsuz yaşantıların travmadan ayrılmasındaki en önemli ölçüt, insanın ve toplumun onlarla bir biçimde baş edebilmeleridir.

Travmatik olaylarda baş etme becerileri hiçbir işe yaramadıkları gibi felce uğrar. Travmatik olay, bireyi ve toplumu karşı koyamayacağı bir güç karşısında çaresiz bırakır ve genellikle insanın kavrama sınırlarının dışına taşar. Travmatik yaşantı sonrası birey, yaşadığı dünya, kendisi, diğer insanlar ve gelecekle ilgili kavrayışlarını yeniden geçirmek zorunda kalır. Travma ile yaşamın olağan akışı sekteye uğrar, belleğin önceki kayıt sistemi ve içeriği çok önemli değişikliklere uğrar, kimi zaman bellek neredeyse tamamen silinir, sanki bireysel tarih hatta bireyin zihnine kaydolmuş somut haliyle tüm toplumsal bellek sıfırlanır. Ulaşılmak istenen hedefler anlamsızlaşır, gelecek bilinmezliğe gömülür.

Doğal afetler, kazalar gibi olayların yanı sıra savaş, işkence, tecavüz, göç yaşantısı, hastalık ve sevilen yakının kaybı başlıca travmatik olaylar içinde değerlendirilir. Doğal felaketlerdeki kayıplar ne kadar büyük olursa olsun insan ürünü olan travmaların ruh sağlığımız üzerindeki etkisi çok daha olumsuzdur. İnsan eliyle olmayan yarayı sarmak, kadere rıza göstermek

nispeten daha kolaydır ama başımıza gelen felaketin sorumlusu insan kardeşimizse, hele hele dost bildiklerimizse, yaramız durmaksızın kanar.

“Travma sonrası stres bozukluğu”, travmatik olayı takiben bir kişinin başına gelebilecek en ağır ruhsal durumdur, kronikleştiğinde tedavisi pek zor bir rahatsızlık tablosudur. Bireyin olay sonrası yaşantısının adeta sürekli olarak travmayı, uykuda bile sürekli hatırlayacak şekilde bozulduğu bu hastalıkta hayatı eskisi gibi sürdürme imkanı kalmaz. Ancak bu rahatsızlık ortaya çıkmaya bile travmatik olayın bireyin ruhsal yaşamı üzerinde sarsıcı ve örseleyici etkileri olabilir. Travma sonrasında hemen herkes çaresizlik, yetersizlik, acizlik, güçsüzlük ve öfke hisseder. Birey benlik saygısını zedeleyen travmatik yaşantıyı kişisel tarihi içine kabul etmek istemez, buna direnir. Bu direniş sürecinde travmatik olayı tekrar tekrar yaşayarak kendi denetimine almaya çalışır. Bu tahmin etmesi oldukça zor, uzun ve yorucu bir mücadeledir.

Travmatik olaya verilen tepki, çeşitli değişkenlerden etkilenir. Kişinin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, kişiliği, travmanın niteliği, şiddeti, beklenebilir ve kestirilebilirliği, kişinin travmayı anlamlandırması, olay sonrası çevresel, ekonomik ve toplumsal destek bunlardan en belirgin olanlardır. Kadınlar, çocuklar, güçsüzler, çaresizler, ruhsal açıdan gariban durumda olanlar travmadan çok daha fazla hasarla çıkarlar, çıkabilirlerse.

Şiddet için söz konusu olan fasit daire, travma için de aynen geçerlidir. Ağır travmaya uğrayanların çocukları da duygusal istismar ve ihmal başta olmak üzere ailesel travmaya maruz kalırlar ve ruhsal rahatsızlanma riskleri çok yüksektir. Kendisi travma mağduru olan kimsenin çocuklarında da yüksek oranda stres belirtileri saptanmıştır. Çocukluk çağında yaşanan stresin beyin gelişimi ve nörobiyolojisi üzerine olumsuz etkileri bildirilmekte, çocuklukta uzun süreli travmatik yaşantılara maruz kalmanın kişilik oluşumunu negatif biçimde etkilediği ileri sürülmektedir.

Travmanın nesiller boyu süren etkisi, savaşlar, göçler, soykırımlar, etnik katliamlar ve darbe ortamları gibi topluca maruz kalınan travmalar da hemen herkesi ve onlardan üreyecek nesilleri kapsayacak kadar artar. Bunun nedeni, insanın yeryüzünün en büyük kan dökücüsü, fitnescisi olma gerçeğiyle yüzleşmemiz, insanlığımızdan utanmamız, insan soyundan firar etmek istememiz değildir sadece... Topluca maruz kalınan travmalar, kusup insanlığımızı dışarı atmayı isteyecek kadar bizi insan yapan tüm hissiyatımızı paramparça eder. Bize topluca reva görülen travmatik eziyetin acısının, zalimin aşağılayıcı tükürüklerinin, işkencede fişkıran kanımızın yanı sıra insanlığın dışına atılmayı arzulayan kendi kusmuğumuz da kimliğimize yapışır. İnsana da insanlığa da güvenimiz kalmaz, elimizden geldiğince “bizimkiler”e yapışırız. Travma, kimlikleri hasara uğratmakla yetinmez, nesillere aktarıldıkça kendisi bizatihi toplumsal kimliğin ana nüvesini oluşturur. Travmatik kimlik, toplumsal travmanın nesiller boyu aktarılacak asıl ve en büyük komplikasyonudur.

Toplumsal kimlik kodları, bireyleri birbirlerini hiç görmemiş ve görmeyecek olsalar da aralarında bir bağ oluşturarak bir arada tutar; ‘biz’lik duygusunun kaynağını oluşturur. Toplumsal kimliğin oluşturduğu, içeriği ve dışarıyı belirleyen bu psikolojik sınır, bireylerin ilkel varoluş kaygılarına ve korkularına karşı koruyucu bir kalkandır. Aynı zamanda dışarıdan gelecek tehdide karşı grubu bir arada tutarak hayatta kalma mücadelesinde önemli rol oynar. Tıpkı bireysel kimliğini koruyan kişiler gibi kolektif kimlik grupları da öz-saygılarını korumaya ve kendilerini en olumlu imajlarla sunmaya çalışırlar. Bir aksi koşul söz konusu olmadığı sürece her birey, hep kendi kolektif kimlik grubu lehine davranma eğilimindedir. Grubunun başarılarını grubun kalitesiyle, başarısızlıklarını ise şansızlık ve benzeri dış etkenlerle açıklar.

Savaşlar, göçler, soykırım ve etnik katliamlardakinin yanı sıra 12 Eylül Darbesi gibi provokasyonlarla toplumsal grupların birbirine kırdırıldığı ve insanların toplu halde işkenceye ve yıldırılmaya mahkum edildiği darbe ortamlarındaki travma, kişinin bu toplumsal kimliğini can evinden vurur ve toplumsal kimliği parçalanmış insanların yaralarını sarmak amacıyla can havliyle bir araya gelmelerine sebep olur. Fakat yine böyle zamanlarda yaşanan acılarla baş edebilmek için toplumsal psikolojide fanatizmin temelleri atılır. Toplumsal kimlik, bireysel kimliğin önüne geçer; “biz”, “ben”i siler.

Toplum fanatikleştiççe psikolojisi sağlıklı işleyişini yitirir, adeta çocuklaşır, geriler. Grup, gerileme içine girdiğinde, yapıcı dinamikler değil yıkıcı olanlar ön plana geçmeye başlar. Geçmişle şimdi arasındaki uzun zaman dilimi bir anda ortadan kalkar; geçmiş, şimdi haline gelir, “zaman çökmesi” ortaya çıkar. Zaman çökmesinde, olay sanki dün yaşanmış, zaman geçmişten gelip “şimdi”nin üzerine çökmüş gibi, toplum içinde çok canlı duyguların yaşanmasına neden olur. Bundan sonra gruptaki bireylerin toplumsal kimlikleri daha da canlanır, grubu simgeleyen semboller ve lidere bağlılık önem kazanır. Grup, güncel olayları geçmişin gölgesinde algılar. Dolayısıyla gerçeği olduğu gibi görebilme yetisini kaybeder; tarihindeki seçilmiş travmaları kimliğinin baş tacı yapar.

Toplumsal travma, yaşanan bir olayın, ekonomik, siyasi etkilerinin yanı sıra hemen tüm toplumun psikolojisinde derin ve olumsuz izler bırakmasıdır. Mesela Balkan Savaşı, Osmanlı devletinin siyasal ve ekonomik bünyesinde çok ağır yaralar açmasının yanında toplumumuz için hala etkilendiğimiz, belki daha nesiller boyu etkileneceğimiz büyük bir toplumsal travmadır.

Darbeci ve Darbe Travmasının Yarattığı Maliyetler

Darbeci, kafasındaki tehlikeleri bertaraf etmek için tehlike odağı olarak gördüğü insanlara her türlü zulmü reva görerek, toplumu da kendisiyle aynı düşünmesini sağlamak için senaryolara ve baskıya maruz bırakarak travmaya uğratar. Ancak darbelerin toplumsal travma olma nedeni, sanıldığı gibi sadece toplumun özellikle bazı kesimlerine yönelik zalimane uygulamalar değildir; darbeciler toplumun tüm varlığını da adeta esir almışlar, onu kendisine vasi gereken bir çocuk ya da akıl hastası yerine koymuşlardır. Asıl travma budur: İnsan yerine konulmamak...

Darbencilik, kelimenin gerçek anlamıyla toplum düşmanlığıdır. Darbeler, toplumsal dinamiklerin kendiliğinden akışının önüne set çekerler ve toplumu adeta çocuklaştırırlar. Darbelerin toplumların akışında yol açtığı engelleme ve gerilemeyi şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Şimdi tüm gençleri, yetişkinleri, eli ayağı tutan herkesi, bir kararla sadece emekleyerek yürümeye zorlasak, toplumsal hayatta nasıl bir keşmekeş ve gerileme olursa, darbe dönemleri de aslında toplumsal dinamikleri ve toplumsal psikolojiyi o hale getirir ve bu durumdan kurtulmak yıllar ama yıllar alır.

Darbeciler ellerinde güç ve despotizm balyozuyla toplumun karşısına geçer ve kendilerini onları tüm dertlerinden kurtaracak “kurtarıcılar” olarak sunarlar. Zaten darbeyi hazırlayan zorlu koşullardan iyice bunalmış olan toplum, öylesine köşeye sıkışmıştır ki, bu kıymeti kendinden menkul kurtarıcılara boyun eğmekten başka çare bulamaz. Bilmez ki, kurtarıcı sandıklarının elindeki güç ve despotizm balyozu, onunda kafasına inecek ve toplumu oluşturan her birey, toplumun ücre bir köşesine savrulacaktır. İnsan, onu güç haline getiren toplum olma özelliğini, dayanışma ruhunu yitirdiççe, darbecilerin onu insan yerine

koymadığını anlamakta da gecikecek, yaşı kaç olursa olsun bakıma muhtaç bir çocuk gibi ortalıkta kalakalacaktır.

Darbenin neden olduğu travmanın hiç ummadık alanlarda insanlığı zaafa uğratan etkileri vardır. Örneğin 1960 darbesini yaşayanlar, niye siyasi liderlerinin idam edilmişlerine sessiz kaldıklarının; 12 Eylülü yaşayanlar niye referandumda evet dediklerinin acısını, kimseye söyleyemeseler bile hayatları boyunca yaşarlar. Yine örneğin gözünün önünde yapılan hukuksuz, adaletsiz despotik uygulamalara ses çıkaramamak, insan yerine konulmama tutumlarına karşı sesini yükseltmemek insanlığımızdan çok şey alıp götürür.

Darbelerle yüzleşebilmek, darbecilerin akıl balığı olarak görmedikleri toplumun bu nedenle yaşadığı travmayı anlamayı, onarmaya çalışmayı gerektirir.

Darbe, birçok bakımdan insanlık-dışı unsurlar içerir. Bunların başında kendilerini kurtarıcı sanan bazı komutanların olanca güçleriyle toplumun tüm dokularını balyozla ezme ya da bombardımana tutma gelir. Bundan daha acı olanı ise, darbeye zemin hazırlayabilmek için toplumu, gençleri, siyasal farklılaşmalardan yararlanarak ve yüzlerce provokasyon tezgahlayarak birbirine düşman haline getirmesidir. Darbe, ne toplum bırakır ne de siyaset...

Örneğin 12 Eylül 1980 darbesi, etkisi hala süren, şimdiki siyasal ve toplumsal durumumuzu şekillendiren tam bir milattır. 12 Eylül 1980 darbesi Türk siyasal sisteminin üzerinden silindiri gibi geçmiş sadece siyaseti değil, bütün toplumsal dokuyu ortadan kaldırmıştır. 12 Eylülcülerin darbelerine gerekçe hazırlamak için birçok provokasyonla gençleri birbirlerine kırdırmaları, toplumu ölümü gösterip sıtmaya razı etmelerinin dehşetengiz psikolojik etkisi, 12 Eylül Anayasası referandum sonuçlarına da yansımış, halk darbecilerin elinden zorla aldığı kısmi demokratik günlere bir an önce dönebilmek için çok yüksek oranda “evet”le anayasayı onaylamıştır. 12 Eylül Anayasası referandum sonuçları, halkın bir nevi celladına gülümsemesidir. Halk, darbecilerin anayasasına büyük çoğunlukla “evet” oyu vermiştir ama aslında ortada kararını toplumsal süzgeçlerden, geri-bildirim kanallarından geçirerek oluşturmuş halk da yoktur. Sinmiş, ürkmüş kitlelerin kararı, demokratik bir iletişim ortamında değil, dehşet psikolojisi atmosferinde sadece “kaç-kurtul” hedefine yönelmiştir.

“Toplumsal” adına ne varsa acımadan tırpanlayan 12 Eylül darbesinin sosyo-psikolojik yapımızda hala süren etkisi, toplumumuzu siyasi bir formasyon olmaktan çıkarıp adeta pelteleştirmesidir. Siyasetle, kendini yönetme biçimiyle ilgilenmeyen, sadece günlük maişet derdine düşen bir toplum; doğal yapısında var olan, yani özel bir çaba gerektirmeksizin, gündelik hayatın içinde kendiliğinden oluşan öbekleşmeleri bile korkarak yapan ama bunun dışında örgütlenemeyen, karar alma süreçlerine katılamayan bir toplum... Bununla da yetinilmeyerek insanın zihninde “tüm toplum darmaadağın olsa bile bizi düşünen ve bizi bekleyen ‘ordu’ diye dimdik bir yapı vardır” düşüncesi dışındaki fikirlere meşruiyet hakkı tanınmayan bir toplum... Böyle bir toplumun darbeler sona ermiş olsa bile kendine gelebilmesinin çok uzun zaman alacağı aşikârdır. Darbeciler, toplumun yalnızca şimdisini değil geleceğini de muhasara altına almışlardır.

Travma özellikle toplumsal olanları bizi de, toplumsal kimliğimizi de ağır biçimde yaralıyor. Peki, travmanın böylesine olumsuz etkilerine karşı yapılacak bir şey yok mu, elimizden bir şey gelmez mi? Travmaya uğramış bireylerle yapılan çalışmaların sonuçları, toplumsal travmalar karşısında yapılması gerekenler konusunda da bir ipucu verebilir: Travmatik yaşantıyı başka insanlarla paylaşmak dünyayı anlamlı hissetmenin önkoşuludur. Bu süreçte kişi, yalnız yakın çevresinden değil içinde bulunduğu toplumdan da destek beklentisi içindedir. Toplumun kişinin travmaya uğradığını onaylaması ve bu zarardan sorumluluk

duyarak onarmaya çalışması travmanın etkilerinin silinmesinde çok önemlidir. Travmatize olmuş kişinin hukuksal düzeydeki çabalarının adaletin sağlanması ile sonuçlanması travmanın onarımında oldukça etkilidir. Demek ki toplumsal travmaları örtmek yerine alabildiğine konuşmak, ama tek taraflı değil diyalog halinde konuşmak, yalnızca zalimin zulmünün değil insani hikâyelerin de bilinmesini sağlamaktır ilk yapılması gereken. Bunu dertleri paylaşmak ve adil bir çözümün ne olabileceğini yüksek sesle düşünmek izlemelidir.

Peki, toplumsal travmaların kimliklerin bir parçası haline geldiğini ve bu yolla nesillere aktarıldığını, bu durumda grupların kimliklerine yapışmış öfke ve nefretleri nasıl ortadan kaldırılabilir? Çok zor elbette ama imkânsız değil. Kimliklerin bireyler ve topluluklar için vazgeçilmez önemi, toplulukların kendilerini öne çıkarma şeklindeki önyargıları anlaşılabilirse kimlik fanatizminin rehabilitasyonu sağlanabilir. Kimlikler eninde sonunda inşa edilen süreçlerdir, var olan kimlikler de uzun sürede pekâlâ değişebilir. “Öteki”ne attığımız özelliklerin değişebileceğini, önyargı ve stereotiplerin yumuşayabileceğini gösteren sosyal psikolojik çalışmalar barış için umut vericidir. Ancak tüm bunlar için etnik ve dini kimlik farklılıklarına saygı gösteren bir barış ortamı ve her kimliğe karşı adil olduğundan emin bulunduğumuz bir hukuk devletinin güvenli şemsiyesi gereklidir.

Darbelerle yüzleşebilmek, darbelerin yol açtığı travmaları onarabilmek için darbecilerin ve onlara destek verenlerin cezalandırılması, hiç kimsenin yaptığına yanına kar kalmaması, mağduriyetlerin elden geldiğince giderilmesi, toplumu kandırmak amacıyla oluşturulan senaryoların açığa çıkarılması için bir hukuki sürecin başlatılması gelir. Darbecilikle mücadelenin gerçek bir yüzleşme sağlayarak başarılı bir şekilde yapılabilmesi için mağduriyetlerin makul ölçülerde giderilebilmesi gerekir. Darbeci anlayışla mücadelede doğrudan darbenin faili olanlar kadar onlara destek verenlerin de teşhir edilmeleri ve rayiç hukuk esasında değerlendirmeleri önemlidir. Keza hukuk tanımaz bir şekilde gerçekleştirilen uygulamalardan mağdur olanların da mağduriyetlerini gidermek, insan hak ve hukuk ihlallerinin telafisini sağlamak önem taşımaktadır.

6. Darbe Öncesi ve Sonrası Uluslararası İlişkiler ve Dinamikler

12 Eylül Darbesi ile ilgili yapılan değerlendirmelerde kuşkusuz dış politika ve uluslararası ilişkiler düzleminde yaşananların etkisinin değerlendirilmesi olmazsa olmaz unsurlardan birisidir. Bu anlamda darbeye giden süreçte bu alanda ne gibi gelişmeler olduğu, bu gelişmelerin iç siyasete yansımaları, darbelerde dış güçlerin etkisi ve varsa bu etkinin derinliğinin araştırılması, dış dünyadaki gelişmelerin ülkedeki ideolojik, ilmi, fikri ve siyasi düzlemlere yansımaları, 12 Eylül darbesi sonrası Türkiye'nin dış politika yönelimindeki değişimler ve 12 Eylül Darbesinin uluslararası ilişkiler boyutunda ülkemize maliyetleri bu bölümdeki başlıklar ele alınırken temel bakış açısı olacaktır.

Yeni Küresel Ekonomik Yapılanma, Neo-liberalizm ve 12 Eylül

Darbelerin neden olduğuna dair farklı yaklaşımlar vardır. Bunlar arasında silahlı kuvvetlerin sahip olduğu kurumsal kültür, toplumların sorun çözme yetenek ve kapasitelerinin gelişmemiş olması, şiddetin toplumsal sorunları çözmenin meşru bir aracı olarak kabullenilmesi, toplumsal ve siyasal krizlerin çözümü için silahlı kuvvetler gibi etkin ve örgütlü bir gücün doğrudan müdahale etmesi gibi etkenlerden bahsedilir. Bunların hepsinin darbe süreçleriyle bir şekilde ilgisi vardır. Fakat darbeleri yalnızca kurumsal kimlik, gelenek ve kültürde aramak yeterli değildir ve tersine bu tür bir yorum darbelerin gerçek nedenlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Darbelerin bir daha yaşanmaması için, onların ortaya çıkmasına neden olan iç siyasal, kültürel, toplumsal etkenler kadar uluslararası bağlam, siyasal, bölgesel konjonktür ve iktisadi faktörlerin de aydınlanması gerekir.

Bu bağlamda, Türkiye kamuoyunda ve hatta siyasal ve akademik çevrelerinde yaygın olan, bir darbenin gerçekleşmesinin sonraki darbelerin yolunu açtığı şeklindeki yaygın inanç da tartışmalıdır. Darbeler tek başına birbirlerinin nedeni ya da sonucu değildir. Öyle olsaydı, örneğin Yunanistan'da 1967 darbesinden sonra başka darbelerin bunu takip etmesi gerekirdi. Askeri darbeler toplumsal, ekonomik, kurumsal yapılar kadar uluslararası politikanın, jeopolitiğin, belli uluslararası iktisadi çıkarların ve ideolojik, stratejik mülahazaların sonucu olarak ve bunların kesiştiği noktalarda yaşanmaktadır. Bütün bu faktörlerden bağımsız, tekil, silahlı kuvvetler içinden kendince vatani kurtarma amaçlı darbe girişimlerinin olması da mümkündür. Ülkemizde 1962-1963 Aydemir ve İspanya'da 1981 Tejero'nun darbe girişimlerinde görüldüğü gibi, bu türden girişimlerin başarıya ulaşmadığı ve hatta teşebbüs edenlerin hayatına mal olduğu bilinmektedir.

Darbeler yerel koşullar kadar uluslararası politikanın getirdiği bağımlılık ilişkileriyle de bağlantılıdır. Türkiye gibi Batı sistemindeki ülkelerde tarihsel olarak, yaşanan darbelerle izlenen ekonomik politikalar arasındaki bağlantı dikkat çekicidir. Her ne kadar Türkiye dâhil, bazı Latin Amerika ülkeleri, Filipinler, Güney Kore gibi ülkeler birbirinden ayrı coğrafyalarda yer alsalar da, yeni uygulanmaya başlayan ekonomik modeller, ekonomik politikalar ya darbelerden önce ya da darbeleri takiben uygulamaya konmuştur. Batı bloğu içinde yer alan bu ülkeler zaman zaman Türkiye ile benzeri ekonomik, siyasal ve toplumsal krizler içine girmişler, askeri darbelerle maruz kalmışlar, bazılarında darbe yönetimleri uzun süreli askeri

rejimlere dönüşmüş, orduların kışlasına çekildiği ülkelerde ise askerlerin çeşitli araç ve kurumsal mekanizmalarla hukuki ve fiili olarak siyaset üzerindeki etkileri sürmüştür.

Ekonomik ve siyasal krizler, darbeler için gerekçe olarak kullanılmakta ve darbe yapanlar bu siyasal ve ekonomik krizleri çözme amacını taşıdıklarını iddia etmektedirler. Oysa darbeler, değil var olan krizleri çözmek, aslında bizatihi kendileri siyasal krizlerin en yoğunlaşmış halidir ve darbe yönetimi sona erdiğinde, siyasetin kendisi bu kriz durumunu aşmaya çalışmakta, onun yarattığı olumsuz etki, travma ve sorunlarla uğraşmaktadır. Dolayısıyla, darbelerin siyasal sorunları çözme değil, kendisi bir olağanüstü durum olarak ekonomiye, siyasete yeni yeni bir yön verme aracı olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyada Neoliberal Dönüşüm ve Darbeler

Türkiye ve Şili de dâhil bazı Latin Amerika ülkelerinde askeri darbeler ile neoliberalizm olarak da adlandırılan serbest piyasa odaklı iktisadi modele geçiş arasında bir ilişki görülmekle birlikte, bu ikisi arasındaki bağ yalnızca neoliberalizmle sınırlı değildir. Örneğin, ülkemizde devletçiliği öne çıkaran ve teknik olarak ithal ikamecilik olarak tanımlanan ekonomik modele 27 Mayıs 1960 darbesi ve onun kurduğu siyasal ve hukuksal düzenle geçilmiştir.

Yine bu bağlamda, ekonomik krizler ve darbe arasındaki ilişkiye bakıldığında Türkiye örneğinden gidildiğinde bu trend kendisini 1960, 1971 ve 1980 darbelerinde göstermektedir. 1958 ekonomik devalüasyonundan 2 yıl, 1970 devalüasyonundan 1 yıl, 1980 devalüasyonundan ise 6 ay sonra darbe gerçekleşmiştir.

Burada bir noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Piyasa mantığına dayanan bu modelin ekonomik büyüme ve toplumlara refah sağlayıp sağlamadığına dair politik ve ideolojik bir tartışma gerekli değildir. Dünya görüşüne bağlı olarak her iki pozisyonu savunan çıkabilir. Sorun hangi ekonomik modelin daha iyi ve başarılı olduğunu ölçmek değil, belli bir ekonomik modelin uygulanması ve buna eşlik eden toplumsal, siyasal yapıların kurulması amacıyla askeri darbe gibi bir mekanizmanın devreye sokulmasıdır.

Bu uyarıyı yapmakla birlikte 1970’ler ve 1980’lere uzanan ve çevre ülkelerde görülen askeri darbelerle yeni bir iktisadi model olarak uygulamaya konulan neoliberal ekonomiler arasında bağ dikkat çekicidir.

Kısaca tanımlamak gerekirse, neoliberalizm hem Batılı ülkelerde hem de Batı sistemi içinde ve çevre ülkeler olarak da adlandırılan ülkelerde genel olarak 1970’lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalımın üstesinden gelmek için geliştirilen bir ekonomik modeldir. Temelleri Hayek gibi liberal düşünürlerin çalışmalarına kadar giden bu iktisadi model, 1970’lerden itibaren küresel sistemde giderek yaygınlaşan ve İngiltere Başbakanı Thatcher’in deyişiyle alternatifi olmayan bir politika olarak sunulmuştur.

Fikri planda bu iktisadi anlayış ABD’de Chicago Üniversitesinde Milton Friedman ve ekibi tarafından geliştirilmiş ve “Chicago Okulu” olarak anılmıştır. Bir önceki döneminde ABD’de “New Deal” Avrupa’da “Keynesçilik”, Türkiye, Latin Amerika ve Güney Kore dâhil bazı Uzak Doğu ülkelerinde ise “ithal ikameci sanayileşme” olarak tanımlanan ekonomik modelin yerine geliştirilmiştir. Bu model devletin ekonomideki yeri ve müdahalesinin mümkün olduğunca daraltılmasını, kamulaştırılmış ve kamu girişimiyle kurulmuş tesis ve işletmelerin özelleştirilmesini, ithalat kısıtlamalarının kaldırılarak dış ticaretin serbestleştirilmesini, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını içermekte, bir önceki dönemdeki iktisadi uygulamaların tersine arz yanlısı ve kamu harcamalarının kısılarak enflasyonla

mücadeleye odaklı bir iktisat mantığına dayanıyordu. Yalnızca çevre ülkelerde değil, Batı'nın gelişmiş merkez ülkelerinde de İngiltere ve ABD'den başlayarak bu önemler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Sendikaların güçlü olduğu ve çalışanların hakları konusunda daha hassas olduğu Kıta Avrupa'sında ise neo-liberal ilkelerin hayata geçirilmesi daha aşamalı gerçekleşmiş, bu ülkelerde çalışanlar, refah devleti döneminden gelen kazanımları konusunda daha dirençli olmuşlardır.

Neo-liberal piyasa ilkelerinin Türkiye gibi ülkelerde uygulanabilmesi içinse daha sıkı ve toplumsal/siyasal kontrole dayalı bir yönetime ihtiyaç duyulmuştur.

Bunun en önemli nedeni, bir önceki dönemde uygulanan ve talep yönlü, yani çalışanların gelirlerini, dolayısıyla yaşam düzeyini yüksek tutarak büyümeyi artırmaya dayalı ekonomik modelin, bir bakıma tersine çevrilmesiydi. Türkiye gibi ülkelerin artık tıkanma noktasına gelmiş devletçi ve ithal ikameci modelden, ihracata dayalı ekonomik büyümeye geçmeleri ve doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için özellikle işçilik maliyetlerinin düşürülmesi gerekiyordu. Uluslararası rekabete yeni giren aktörlerin tutunabilmesi için bu türden maliyetlerin baskılanması zorunlu görüldü. Bunun yanında faiz oranlarının artması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi (döviz giriş çıkışının serbest bırakılması ki 1989'da gerçekleşmiştir), ihracatın artırılması için yüksek devalüasyona gidilmesi gibi, etkileri dolaylı olan düzenlemelerin uygulanması da bu programın bir parçasıydı. Bunun uygulanabilmesi, daha sonraki örnekleri Doğu Blok'unun dağılmasından sonra göreceğimiz bir “şok terapi” şeklinde devam ettirilebilmesi demokratik yönetim altında mümkün olmayabilirdi.

1961 Anayasasıyla getirilen sendikal haklar, toplu sözleşme ve grev hakları, siyasal örgütlenme alanını geniş tutan bir anlayışla bu ekonomik programın uygulanabilmesi, dolayısıyla hızlı, istikrarlı büyüme, ihracat artışı, biriken dış borçların ödenmesi gibi süreçlerin gerçekleşmesi zordu.

Bunun yanında uluslararası siyasal konjonktür, jeopolitik gelişmeler de bazen bu iktisadi süreçlerle keşiştiğinde darbelerin etkisi daha belirgin olmakta, insan hakları ihlalleri daha yaygın olarak yaşanmaktadır.

Bu süreçte iki önemli örnek öne çıkmaktadır. Bunlardan biri daha önce gerçekleşen Şili'de 1973'teki Pinochet darbesi, diğeri ise ülkemizdeki 12 Eylül darbesidir. Şili'deki darbe, diğer Latin Amerika ülkelerine örnek olması açısından risk yaratan ve iktidara seçimle gelen sosyalist bir hükümetin devrilmesiyle gerçekleşirken, Türkiye için siyasal bağlam, İran'da Şubat 1979'da Humeyni öncülüğünde ABD müttefiki Şah'ın devrilmesi, Sovyetler Birliği'nin Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi ve NATO'nun askeri kanadının dışında olan Yunanistan'da ise sosyalist olan ve ülkeyi NATO'dan çıkarmaktan söz eden Andreas Papandreu'nun iktidara gelme olasılığı ve Türkiye'nin bu konudaki vetosunu ısrarla devam ettirmesi ile gerçekleşti.

Latin Amerika bağlamında Şili, bölge dışındaki ülkeler için de bir örnek, bir öncü test alanı olması açısından önem taşımaktadır. Mesela bu ülkede darbe öncesinde Türkiye'deki gibi yoğun bir ekonomik kriz yoktur. Dolayısıyla, orada darbeyle bir yandan sosyalist hükümet devrilirken, öte yandan iktisadi olarak neo-liberal ilkelerin uygulanmasına geçilerek iki amaç birden gerçekleştirilmiştir. Şili'de darbeyle birlikte Chicago Üniversitesinden uzmanlar, ekonomiyi neo-liberal ilkeler doğrultusunda düzenlemek için gönderilmişlerdir. Hatta bu modelin kurucularından sayılan Milton Friedman da, bu dönüşümü yerinde görmek amacıyla Şili'yi ziyaret etmiştir. Bu uygulamalar sonucunda başta özelleştirme, eğitim gibi parasız sağlanan kamu hizmetlerinin paralı hale getirilmesi gibi yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Yine, benzer bir şekilde Arjantin'deki 1976 darbesinden sonra Haziran 1977 mali reformlara geçilirken, Bolivya'da ise reformlar 1978'de başlamış ve darbe 1980'de gelmiştir.

Türkiye bazı benzerlikler ama temelde kendisine özgü farklılıklar taşıyan bir darbe süreci geçirmiştir. Öncelikle, Türkiye'de Şili örneğinden farklı olarak neo-liberalizme geçiş kararı önce alınmış, darbe bir süre sonra gerçekleşmiştir.

Neo-liberal Dönüşümler, Türkiye ve 12 Eylül Darbesi

Bu dönemde Türkiye ekonomisinin ciddi bir sıkıntı içinde olduğu açıktır. Gerek Komisyonumuzun dönemin Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı Sayın Hasan Celal Güzel ile yaptığı görüşme, gerekse o döneme dair çeşitli çalışmalar tabloyu açıkça ortaya koymaktadır. Darbe süreciyle yakından ilişkili olan dikkat çekici üç önemli husus vardır:

Bunlardan birincisi, 24 Ocak kararlarının Turgut Özal ve ona yakın küçük bir ekip tarafından IMF yetkililerin danışmanlığı altında hazırlanmış olmasıdır. Hatta IMF yetkililerinin yapılacak devalüasyonda Dolar'ın 50 lira olması önerisine karşı Özal 70 lira olmasını önererek bu yetkilileri şaşırtmıştır. Hatta kararlar açıklandığında bazı bakanlar kurulu üyeleri, bu kararları kendilerinin görmemiş olmalarından dolayı rahatsızlıklarını belirterek özellikle önlemlerin bu ölçüde radikal nitelik taşımasına tepki göstermişlerdir.

İkinci olarak, iktidarda bulunan Demirel azınlık hükümetinin ve özellikle Turgut Özal'ın bütün çabalarına karşın gerek IMF, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların, gerekse ABD ve Almanya gibi ülkelerin, çok şiddetli bir döviz ihtiyacı içinde olmasına rağmen 24 Ocak kararları öncesinde mali yardım konusunda isteksiz olmalarıdır. İlginç bir biçimde 24 Ocak kararları açıklandıktan sonra da bu kuruluş ve ülkeler yardım konusunda Özal'ın beklentilerini karşılamaktan uzak kalmış, söz konusu mali destek ancak 12 Eylül darbesinden sonra gelmeye başlamıştır. Bunun anlamı söz konusu ülke ve onların fiili denetimindeki uluslararası kuruluşların, ekonomik istikrar tedbirlerinin azınlık hükümeti tarafından uygulanabileceğine kuşkuyla yaklaşmalarıdır. Başta Demirel hükümeti ve Özal gibi bu programı hızla hayata geçirme iradesine sahip bir aktörler olsa da, Batılı ülkelerin, Türkiye'nin o dönemki siyasal, hukuksal ve toplumsal düzeni içinde bu geçişin yaşanabileceğine dair bir inanca sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Üçüncü olarak, yine ilginç bir şekilde Turgut Özal hazırladığı ekonomik programı 8 Ocak 1980'de Genelkurmay'a gidip komuta heyetine ayrıntılı bir şekilde sunmuş ve onların takdirini kazanmıştır. Hem Sayın Hasan Celal Güzel'in Komisyonumuza verdiği beyanda, hem de döneme ilişkin bazı kitaplarda bu noktaya değinilmektedir. Hatta, Özal kararlar açıklandıktan sonra da Mart 1980'de Genelkurmay'da bir brifing daha vermiş ve bu kez alınan önemleri ayrıntılarıyla anlatmış ve yine takdir toplamıştır.

Darbeler açısından buradan çıkaracağımız birinci nokta, Özal'ın hükümet üyesi bakanları istikrar programı hakkında bilgilendirmezken Genelkurmay'ı iki kez bilgilendirmek için kendisinin girişimde bulunması ve kabul görmesidir. Bu süreçte Özal, 12 Eylül darbesinin güçlü isimlerinden dönemin Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Haydar Saltık aracılığıyla bağlantı kurmuştur. Böylece, daha en başından askerlerin bu önlemler konusunda desteği sağlanmıştır.

Bir diğer nokta ise askerlerin hem istikrar önemlerinden haberdar oldukları, hem de ekonominin geneli hakkında bilgi sahibi olduklarıdır. Diğer bir deyişle, ordunun komuta

kademesi iktidara el koyduğunda nasıl bir ekonomik program uygulanacağını, bu programın uygulanması sürecinde kiminle çalışması gerektiğini öğrenmiştir. Yoksa devalüasyon, faiz hadleri, ithalatın serbestleştirilmesi gibi hususlar iktisadi açıdan, tüm ülkeyi ilgilendirdiği gibi askerleri de etkiler ve ilgilendirir ama bakanlar kurulunun bile tam olarak bilmediği bir programın iki kez Genelkurmay’da sunulup tartışılmış olması dikkat çekicidir.

Neo-liberalizme geçiş Batı’nın ekonomik olarak gelişmiş ülke ve kuruluşlarının yukarıdan empoze etmesiyle gerçekleşmemektedir. Tıpkı darbelerin yalnızca askerlerin istekleriyle gerçekleşmeyeceği gibi. Bu süreç örneğin ABD’den Türkiye’ye, IMF’den TC Merkez Bankasına, Batı sermaye gruplarının Türkiye’de iş dünyasına onların hilafına rağmen dayatılmış değildir.

Öncelikle, Türkiye ekonomisinin Batı ekonomisiyle daha fazla bütünleşmesini, işgücünün denetim ve baskı altına alınmasını, yabancı sermaye girişini isteyen bir iş dünyası vardır. İthal ikameci sanayileşme, kotaların İstanbul kökenli büyük sermayeye tahsis edilmesi, devlet imkânlarının kullanılması, yerli şirketlerin dış rekabete karşı korunması ve dolayısıyla tüketicinin son derece aleyhine işleyen bir fiyat/kalite oranı gibi hususlar nedeniyle aslında iş dünyası tarafından desteklenmiştir. Fakat bu model tıkanma noktasına gelmiş ve artık bu kesimler ihracata yönelmek istemişler ve bu nedenle hem 24 Ocak kararlarını hem de 12 Eylül darbesini olumlu karşılamışlardır. Hatta Türkiye’deki sermaye grupları içinde en büyüğü olan Vehbi Koç, darbe yönetimine yazdığı mektupta “bazı hatalarına rağmen Turgut Özal’ın kolanması ve ondan faydalanılmasını istemiştir”. Benzeri bir telkinin, darbe yönetimi siyasete katılacak isimleri veto ederken, Turgut Özal’ı veto etmemesi için ABD’li yetkililerden geldiğini, özellikle Wall Street gazetesinin Özal ile ilgili olarak olumlu haber yaptığı hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, hem içindeki siyaset, bürokrasi, iş dünyasının içinden önemli gruplar, hem de uluslararası ve bölgesel gelişmelerden kaygı duyan başta ABD gibi küresel aktörler Türkiye’nin iktisadi bir dönüşüm geçirmesi konusunda hemfikirlerdir. Sorun bu acı reçetenin hayata geçirilmesidir ve bunu mümkün kılan ortamı 12 Eylül darbesi sağlamıştır.

ABD’nin Rolü

ABD’nin 12 Eylül 1980’de gerçekleşen darbenin neresinde olduğu bilmecesi, ilk günden itibaren darbenin tartışıldığı her platformda tekrarlanan soru listesinin en üst sıralarında yer almaktadır. Aradan geçen uzun zaman dilimi boyunca çok konuşulmasına rağmen, ne Washington üzerindeki şüpheleri dağıtacak ne de ABD’nin darbeyi doğrudan desteklediğini kesinlikle ispatlayacak somut veriler ortaya konulamamıştır.

Bugünden baktığımızda, 12 Eylül’ü ABD ile bağlantılandıran argümanlar dizisini kabaca üçlü bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Bunlardan ilki, ABD’nin darbeye ilişkisini tanıklıklar gibi somut delillere dayandırmaya çalışan tezlerdir. Diğer, ABD’nin Türkiye’de bir askeri darbeyi desteklemesinin ulusal çıkarlarına uygun olduğunu, nitekim aynı dönemde dünyanın muhtelif bölgelerinde benzer politikalar izlediğini anlatarak darbeye Amerikan parmağı arayan yaklaşımlardır. Üçüncü sırada ise, bu dönemde Amerikan dış politikasını otoriter yönetimlere yumuşak bakmaya sevk eden “fikirleri/dünya algılamalarını” da gerekçe göstererek Washington’un Ankara’da iktidarı darbe yoluyla değiştirmek istemesinin pekâlâ mümkün olduğunu söyleyenlerin iddiaları yer almaktadır.

“*Bizim Çocuklar Yaptı*”

ABD'nin 12 Eylül darbesiyle doğrudan ilişkisi bulunduğu tezini destekleyen en somut kanıtlardan biri olarak, o dönemde CIA'nin Ankara istasyon şefi olan Paul Henze'nin ülkesine darbeyi, “*our boys did it*” sözleriyle duyurduğu iddiası gösterilmektedir. Bu ifade, darbeci generallerin 12 Eylül harekatını ABD'nin bilgisi dâhilinde ve muhtemelen koordinasyon içinde gerçekleştirdikleri kanaatini desteklemektedir. Henze, Türk kamuoyunun Mehmet Ali Birand'ın kitabıyla (Birand, 1984: 36) haberdar olduğu bu iddiayı, 2003'te CNN Türk'ün kendisiyle yaptığı mülakatta yalanlamıştır. Ancak daha sonra Birand, 1997'de Henze ile yapılan söyleşişi yayınlamıştır. Henze'nin 97'de söyledikleri, Birand'ın kitabında anlatılanları “kısmen” destekler mahiyettedir:

Birand: Öncelikle CIA ve Pentagon'un darbeden önceden haberi var mıydı?
Henze: Sanmıyorum. Ben de darbeden (12 Eylül 1980) o akşam haberdar oldum. Ulusal Güvenlik Konseyi'nden bir telefon geldi. Başkan Carter, Kennedy Center'daydı. Ben hemen kendisine bu mesajın ulaştırılması gerektiğini söyledim. Bir telefon görüşmesi yaptım. Carter bulunduğu yeri terk etmedi. Sonuçta bu çok olumlu bir gelişmeydi. Ve ertesi gün Washington'da hakim olan hava bir rahatlamaydı. Generaller işin başına geçmişti. Açıkça görülüyordu ki bu işi barışçı ve etkin bir şekilde yapmışlardı. Zaten görevleri teröristleri ortadan kaldırmak ve bunu etkin bir biçimde yapmaktı.

Birand: Başkan Carter'a sizin mesajınız ne oldu?

Henze: Tam olarak ne söylediğini hatırlamıyorum. Ama hatırladığım kadarı ile Ulusal Güvenlik Konseyi'nde o sırada görev başında olan kişi beni aradığında şuna benzer bir şey söyledi: “Ankara'daki çocuklar bu işi yaptı...” Bu, generallerin harekete geçtiği anlamına geliyordu. Zaten hikâye de bundan ibaretti. Her şey çok yumuşak bir şekilde gerçekleşmişti. Açıkça görülüyordu ki her şey son derece dikkatlice planlanmıştı. (Balta, 2003)

Henze mülakattaki sözleriyle “*bizim çocuklar*” ifadesini doğrulamakta, ancak darbeye ilişkin olduğu iddiasını yalanlamaktadır. Henze'nin beyanlarına göre; darbeden ancak meydana gelirken haberdar olan ABD, generallerin iktidarı ele almalarından memnun olmuştur.

Şimdiye kadar ABD'nin 12 Eylül darbesiyle doğrudan ilişkisinin delili olarak gösterilen olayların, bilinen anekdot ve şahitliklerin en meşhuru bu hadisedir. Ancak “*bizim çocuklar*” tezini destekleyen başka iddialar da vardır. Bunlara göre, darbeye giden süreçte ABD'de Ecevit hükümeti hakkında yapılan analizlere istikrar vurgusu hâkimdir. Birand kitabında, Türkiye'de istikrarın ancak askerlerin müdahale etmesiyle kurulabileceğine dair değerlendirmelerin yer aldığı ABD raporlarından bahsetmektedir. Birand'ın aktardığı bir anekdot özellikle dikkat çekicidir. Dönemin NATO Türk Askeri Temsilcisi Korgeneral Süreyya Yüksel, bir toplantıda Türkiye'deki çalkantılar hususunda ordunun hükümete rağmen inisiyatif alacağından bahsetmiş, NATO Kuvvetleri Başkomutanı General Haig de “*Bravo işte komutan böyle olur ve istikrar böyle kurulur*” demiştir. Washington'daki bu havanın ve siyasî- askerî çevrelerden gelen diğer sinyallerin çeşitli kanallardan Silahlı Kuvvetlere iletildiğini düşünmememiz için hiçbir sebep mevcut değildir (Birand, 1984: 92-106).

Henze'nin sözleri ve bu türden anekdotlar bize aradığımız kesin delilleri vermese de, darbenin Amerikan yönetimi tarafından memnuniyetle karşılandığını belirterek dikkatlerimizi ikinci argüman dizisine çekmektedir.

12 Eylül ve Amerikan Çıkarları

ABD'nin 12 Eylül darbesinin arkasında olduğu tezinin bir diğer önemli dayanağı, darbe ve sonrasında izlenen politikalarla Amerikan çıkarları arasında gözlemlenen uyumdur. Buna göre, darbe öncesi dönemde Türkiye'nin ABD nezdindeki jeopolitik önemi bazı gelişmeler sebebiyle ansızın artmıştır. Söz konusu gelişmelerden ilki, İran Devrimi'dir. Şah'ın devrilmesinin ardından ABD, bölgedeki önemli müttefiklerinden birini kaybetmiştir. Bu durum, ABD'nin Türkiye'ye duyduğu ihtiyacı daha fazla arttırmıştır. İran'ın yitirilmesiyle Sovyetler'e karşı yürütülen istihbarat vb. faaliyetler darbe yemiştir. Ayrıca, İran devriminin diğer Müslüman ülkelere yayılma riskinin ortaya çıkışı da durumu ABD için daha vahim hale getirmiştir. Bu dönemde Camp David Anlaşması'nı imzaladığı için Arap dünyasında yalnızlaşan Mısır'a Türkiye'nin destek olmasının beklenmesi, Ankara'nın Washington nezdinde artan öneminin bir başka sebebidir.

Ayrıca bu tezi savunanlara göre; ülkedeki istikrarsızlığın Türkiye'yi Batı ittifakı dışına itecek bir siyasi dönüşüme yol açması yahut daha uzun ve derin bir karmaşaya sürükleyerek NATO'nun cephe ülkesini güç dengesi dışına itme riski de mevcuttu. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrası oluşan ortamda Çevik Kuvvet'e soğuk yaklaşılması, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne yönelik veto gibi meseleler ABD'nin kaygılarını arttırıyordu. Üstelik Türkiye, ekonomik sistemini yaşadığı istikrarsızlık ortamı içinde ABD'nin çok önemsedığı liberalleşme yoluna da sokamazdı. Askeri bir darbenin yaratacağı istikrar ortamı söz konusu tüm sorunların çözümü için uygun bir zemin sağlayabilirdi.

ABD'nin 12 Eylül'den sonra darbeci generallerle çok kolay işbirliği yapması, bazı başka detaylarla da beslenen bu düşünme biçimini desteklemektedir. 12 Eylül hakkında üretilen sol literatürde liberalizasyon politikalarının altı en az ABD'nin jeopolitik çıkar beklentileri kadar kalın biçimde çizilmektedir. Diğer çalışmalarda ise Amerika'nın stratejik çıkarları daha ön plandadır.

12 Eylül darbesini Amerika'nın yaptırdığı iddiasını desteklemek için ABD'nin 70'lerin ikinci yarısı ve 80'li yılların başında üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşen darbelerle ilişkisine de dikkat çekilmektedir. Gerçekten de Amerika'yı çeşitli ülkelerde darbeler organize etmekle itham eden geniş bir uluslararası literatür bulunmaktadır.¹⁵⁰⁹

Örneğin, 1970'li yılların başlarında Şili'de iktidara gelen sosyalist Salvador Allende'nin, 11 Eylül 1973'de General Augusto Pinochet tarafından yapılan darbe sonucu devrilmesine kadar geçen dönemde ABD bu ülkede önemli psikolojik harekâtlar ve istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Özellikle Kissenger'ın, Şili'deki halk ayaklanmalarını ve grevleri bizzat organize ettiğine dair güçlü iddialar vardır (Sneh, 2008: 50).

ABD'nin Mart 1976'da Arjantin'de gerçekleştirilen askeri darbeye de adı geçmektedir. 1975'ten itibaren bu ülkedeki istihbarat faaliyetlerini arttıran ABD, medyanın da etkin şekilde kullanımı ile darbe için zemin hazırlamakla suçlanmaktadır. Başka somut kanıtlarla birlikte, Arjantin Silahlı Kuvvetleri yönetimi devrildiğinde ön plana çıkan iki generalın biyografileri de mağdurlar tarafından darbedeki muhtemel Amerikan parmağının delili sayılmaktadır (Sheinin, 2006:162).

¹⁵⁰⁹ ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan dönemde gerçekleştirdiği müdahaleler hakkında geniş bilgi için bkz... Blum, 1995.

Arjantin darbesinin ardında ABD'nin olduğunu savunanlar, darbe öncesinde Arjantin'de faaliyet gösteren Good-Year ve Pepsi gibi Amerikan firmalarına saldırıların arttığına, Buenos Aires'deki Amerikan büyükelçiliğinin Arjantin polisi tarafından yoğun koruma altına alındığına dikkat çekmektedirler. Ardından 12 Eylül darbesi hakkında Türkiye solunun savunageldiğine benzer bir sonuca varmaktadırlar. Buna göre, Arjantin'deki sol eğilimli hareketlerin gitikçe güçlenmesi bu ülkedeki Amerikan menfaatlerine büyük zararlar vermeye başlamış, ABD de çözümü kendine yakın generallere darbe yaptırmakta bulmuştur (Sheinin, 2006:160).

Askeri yönetim işbaşına geldikten sonra ise tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Washington tarafından kolayca tanınmıştır. Arjantin'de, darbelerin işkenceden öldürmeye kadar türlü yollarla halkı ezdiği bir “*Kırlı Savaş*” dönemi yaşanmıştır. Tam da bu şiddet dalgasının ortasına denk düşen Ekim 1976'da, Amerikan Dışişleri Bakanı Kissenger ve Amerikan Başkanı Gerald Ford, Arjantin Dışişleri Bakanı Cesar Augusto Guzzetti'ye ziyarette bulunmuşlardır. Bu ziyarette, ülkede yaşanan şiddet ve insan hakları konusunda herhangi bir eleştirel açıklama yapılmadığı gibi, ülkede öldürülen binlerce kişiden askeri yönetimin sorumlu olmadığı ifade edilmiştir (Sheinin, 2006:163). Darbeden sonra Türkiye'dekine benzer biçimde gerçekleşen liberalizasyon iki ülke arasındaki ticaret rakamlarına da hemen yansımıştır. Darbe öncesi Arjantin'in ABD'den ithalatı yaklaşık 775 milyon dolar iken sonrasında bu rakamın önce 1.89 milyar dolara, 1980 yılında ise 2.37 milyar dolara çıktığı görülmektedir (Sheinin, 2006: 64).

1977'de Pakistan'da General Muhammed Ziya-ül Hak tarafından gerçekleştirilen darbede de ABD'nin payı olduğu ileri sürülmektedir. Gerekçe olarak ise, 1976 yılında Bhutto'nun başbakanlığı sırasında Fransa'yla Nükleer Silah Geliştirme Programı kapsamında kurulan ilişkiler gösterilmektedir. Fransa'yla imzalanan anlaşmanın ertesinde, Ağustos 1977'de, Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissenger Pakistan'a yaptıkları ekonomik ve askeri yardımların sona erdiğini açıklamıştır. ABD, bir adım daha ileriye giderek Pakistan Büyükelçisi George Vest'i de geri çağırmıştır. 5 Temmuz 1977'deki darbeye giden süreçte, bu ve benzeri baskılarla birlikte Pakistan'da baş gösteren ekonomik sıkıntılar da Bhutto hükümetini iyiden iyiyeye zora sokmuştur. Hükümetin devrilmesiyle ABD arasında bağ kuranlar ayrıca; askerlerin, Türkiye'dekine benzer biçimde, muhtemel bir darbeye ABD'nin sıcak bakacağını bilmelerinin bile çok ciddi destek sayılması gerektiğine işaret etmektedirler (Amin, 2007: 48-51).

ABD'nin bu dönemde adının karıştığı bir başka darbe, Uzakdoğu'da gerçekleşmiştir. 12 Ekim 1979'da Güney Kore Başkanı Park Chung Lee bir suikast sonucu öldürülmüştür. Suikast sonrasında askerler darbe yaparak yönetimi ele geçirmişlerdir. 12 Ekim Darbesi olarak adlandırılan bu darbe sonrasında ülkede 4. Cumhuriyet yıkılmış ve 5. Cumhuriyet dönemi başlamıştır. Darbe gerçekleştiği sırada ABD'nin bu ülkedeki nüfuzu üst düzeydeydi. 1977 yılı itibarıyla Güney Kore'de yaklaşık yüz bin Amerikan askeri ile çok sayıda nükleer ve konvansiyonel silahı vardı. Güney Kore, Vietnam ve İsrail'den sonra ABD'nin en fazla askeri yardım yaptığı ülkeydi (Kim, 1980: 232).

Fotoğrafi tamamlamak için Boliviya'yı da unutmamamız gerekiyor. Türkiye'deki darbeye aynı yıl gerçekleşen Luis Garcia Meza Tejada'nın “*Kokain Darbesi*” ile Boliviya'da yönetim devrilmiştir. Demokratik bir seçim sonrasında iktidara gelen Siles Zuoza'yı deviren Tejada, daha sonra enflasyonla mücadele için Yeni Ekonomi Programı'nı kabul etmiş ve ülkenin dolarizasyonu hız kazanmıştır. Bu süreçte ülkeye kayda değer miktarda ABD yardımının yapıldığı da görülmektedir (Hawdon, 2011: 97-98).

Otoriterler ve Totaliterler: Askeri Yönetimlere Verilen Desteğin Meşrulaştırılma Biçimi

ABD yönetiminin yukarıda kısaca değindiğimiz örneklerde sergilediği tavırları meşrulaştırma ihtiyacı, dış politika kararlarını alan çevrelere yakın isimlerin savunduğu bazı tezler üzerinden karşılanmaya çalışılmıştır. Bunların en ünlüsü, Kirkpatrick doktrini olarak adlandırılmaktadır. Kirkpatrick'in 1979'da yayınlanan "*Diktatörlükler ve Çifte Standartlar*" başlıklı makalesi (Kirkpatrick, 1979: 34-45) ve daha sonra konu hakkında yazdığı kitabı (Kirkpatrick, 1982) Üçüncü Dünya'daki komünist karşıtı diktatörlüklerin desteklenmesi için kullanılmıştır. Yazdıkları, Kirkpatrick'in önce Reagan'a danışman, ardından da ABD'nin BM nezdindeki büyükelçisi olmasını sağlamıştır. Yani Kirkpatrick'in tezi, devlet politikaları değerlendirilirken dikkate alınması gereken "*organik*" nitelikler taşımaktadır.

Çalışmalarında, Batı yanlısı otoriter rejimlerin, Sovyet taraftarı totaliter rejimlere karşı desteklenmesi için gerekçeler sunan Kirkpatrick, önce totaliter rejimlerle otoriterleri kıyaslar. Ona göre geleneksel otokratlar, iş ve boş zamana ilişkin geleneksel ritimleri bozmazlar, geleneksel yaşam alanlarına, aile ve kişisel ilişkilere dokunmazlar. Yalnızca davranışları değiştirmeye çalışırlar. Devrimci komünist rejimler ise toplumun tüm hayatı üzerinde hâkimiyet kurmak istemektedirler. İçselleştirilmiş değer ve alışkanlıkları da değiştirmeye çalışmaktadırlar. Beyin yıkama, yeniden eğitim, yaygın ispiyon ağı ve düşünceleri de hedef alan kitlesel baskı rejiminin unsurlarıdır. Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği totaliter rejimlerin başat örnekleri arasında gösterilmektedir

Bu tespitlerden Kirkpatrick şu sonuca ulaşmaktadır. Daha önce otoriter bir yönetime sahip olan coğrafyaların demokratikleşmesi, totaliter tecrübeye sahip olanlara göre daha kolaydır. Üçüncü Dünya'da ABD, demokrasiyi yaymak adına otoriter rejimleri istikrarsızlaştırdığında ise Sovyet yanlısı gruplar iktidarı ele geçirmekte ve bu rejimlere totaliter bir kimlik kazandırmaktadırlar. Bu yüzden, gelecekte demokrasinin daha iyi yeşerebilmesi için, Batı yanlısı otoriter rejimler desteklenmelidir.

Bu argüman dizisi, özellikle Amerikan kamuoyunun demokrasinin dışarıda desteklenmesini isteyen kesimlerini, Soğuk Savaş'ın stratejik gözlükleri ile bakmaya ikna etmek için kullanılmıştır. Kirkpatrick ve benzerlerinin düşüncelerinin gördüğü hüsnü kabul, 12 Eylül darbesine giden süreçte ve hemen sonrasında Amerika'daki etkili çevrelerin dünyadaki gelişmeleri nasıl okuduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde temel önceliği Sovyetlerle ve komünizmle mücadele olan ABD, dünyaya güvenlik merkezli bir pencereden bakmakta, "*istikrarı*" dış politikasında önemsemektedir. Dolayısıyla ABD, 12 Eylül darbesine de pekâlâ Kirkpatrick doktrininin merceğinden bakabilirdi. Buna göre Türkiye, Sovyetler Birliği'nin desteklediği gruplar eliyle istikrarsızlaştırılmaktaydı. Batı kampından çıkıp, totaliter bloğun parçasına dönüşmesinense, otoriter bir yönetim eliyle ülkede istikrarın sağlanması demokrasinin uzun vadeli çıkarları bakımından daha uygundu.

ABD'nin 12 Eylül darbesi ile ilişkisi hakkında şimdiye kadar ortaya atılan iddialar ve bunları destekleyen kanıtlar incelendiğinde karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır. ABD'nin darbeyi doğrudan yaptırıldığına ilişkin kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Ancak, birçok kanaldan Türkiye'de yapılacak bir darbenin Washington'da tepki yaratmayacağına dair doğrudan ya da dolaylı işaretlerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca darbeci generaller, ABD'nin desteği sayesinde uluslararası alanda fazla zorlanmadan projelerini hayata geçirebilmişlerdir Amerika'nın aynı dönemde dünyanın değişik yerlerinde izlediği siyaset, karar alıcı çevrelerde popüler olan fikirler ve dış politika vizyonuyla birlikte dikkate alındığında Türkiye'de darbenin desteklenmiş olması ihtimali gözardı edilmeyecek bir husustur. Elbette elde delil olmaksızın genel bir yorumla bu konuda hüküm verilemez, fakat

bu tür ilişkilerin açığa çıkmasının uzun zaman alması, kimi gizli bilgilerin elli yılı aşkın sürelerden sonra ancak açığa çıkması buradaki esrar perdesini devam ettirmektedir.

Önümüzdeki dönemde bu konuyla ilgili yeni bilgi ve belgelere ulaşılması ihtimal dâhilindedir. Özellikle ABD arşivleri, araştırmacılar tarafından bu gözle henüz taranmamıştır. ABD’de bilgi edinme yasası gibi yeni düzenlemeler, daha önce erişilemeyen kaynakları daha açık hale getirmiştir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmaların teşviki, acil bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

12 Eylül deneyiminden ABD bağlamında geleceğe dönük olarak çıkarılacak dersler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ülkemizde demokrasinin garantörü olarak herhangi bir yabancı ülke/ülke grubu/ittifak sistemini görmenin ne kadar yanlış olduğudur. Demokrasilerin birbirleriyle yakın işbirliği yapmaları, demokratik rejimlerin kökleşmesi bakımından önemlidir. Rejimlerin karakteriyle, sosyalleştikleri çevreleri arasında önemli bir etkileşim ilişkisi olduğu doğrudur. Ancak bu etkileşim değerlendirilirken, güç ilişkilerinin doğası da hesaba katılmalıdır. Demokrasinin garantörü olarak uluslararası sisteme üzerlerinden bağlandığımız ittifak ilişkilerini görmek, bizi bu ilişkiyi sağlayan anahtar ülke ve aktörlere bağımlı hale getirmektedir. 12 Eylül, söz konusu aktörlerin askeri/stratejik vb. çıkarları gerektirdiğinde, aradaki ittifakın var oluş sebebi olan demokrasiyi bile rafa kaldırtabilecek adımlar atabileceklerini göstermiştir. “Hür dünyanın” parçası olarak ülkesinde demokrasiyi geliştirme taahhüdünde bulunan Türkiye, bağlı olduğu bloğun stratejik çıkarları gerektirdiğinde, bizzat kendisinden demokrasi taahhüdü alan güçlerin desteği/teşviki/onayı ile demokrasisinden olmuştur.

Türkiye, gelecekte güvenlik bürokrasisinin içinde yer aldığı ittifak mekanizmalarıyla ilişkisini düzenlerken bu gerçeği hatırd tutmak durumundadır. Demokrasinin üstün bir ulusal çıkar olarak içselleştirilmesi, ancak demokrasimizin gerektiğinde uluslararası alanda demokrasi havariliği yapan güç ve odaklara karşı da korunması gerekebileceğinin fark edilmesiyle mümkün olacaktır.

İran İslam Devrimi

İran İslâm Devrimi gerçekleştiğinde tüm gözlemciler laik, batılı, Şah’ın ve ABD’nin müttefiki Türkiye ile İran’ın yeni rejiminin ilişkilerinin kötü olacağını tahmin etmişlerdir. Ancak bu tahmin pek gerçekçi değildir. Öyle ki ilişkiler, özellikle de ekonomik alanda Şah döneminden daha ileriye gitmiştir. Çünkü Türkiye, başından itibaren yeni rejimi kabul etmiş, resmen tanımış ve meseleye doğrudan müdahil olmamayı tercih etmiştir.

Aslında o dönemde iktidar olan Ecevit hükümeti, dış politikada farklı bir eğilimi temsil etmektedir. Örneğin hükümet, Şah rejimine olumsuz bakmakla birlikte, ilke olarak CENTO’ya da karşıdır.

1979 ve sonrasındaki gelişmelerde İran lehine olan dengenin ortadan kalktığını, Türkiye’nin stratejik önemini arttığını ve Türkiye-ABD ilişkilerinin düzeldiğini görmek mümkündür. Bütün bu etkenler, Türkiye’nin ilk başta İran İslâm Devrimi’ni olumlu karşılamasına neden olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte durum değişmiş ve Türkiye ile İran ciddi bir çatışmanın eşiğine gelmiştir. Özellikle de *‘rejim ibracı’* sorunu ve *‘laiklik’* kaygıları, iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. ABD ile İran’ın yaşadığı gerginliğin içinde Türkiye’nin de İran rejimine tavır alması ve laiklik problemi, Türkiye’nin yeniden ABD ile yakınlaşmasına neden

olmuştur. Bu yüzden Türkiye'nin İran tehdidine karşın ABD'den güvence alması, Türkiye ile İran arasını daha da açmıştır.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu, daha çok *süreç analizi*ne dair bir yöntemle ele alınmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, Türkiye'deki darbe sürecine etki eden İran Devrimi'nin ne olduğuna ve bu devrimin, 12 Eylül darbesiyle olabilecek ilişkilerine bakılmıştır.

İran İslâm Devrimi ve Bölgeye Etkileri

Humeyni'nin İran'a dönmesi ile birlikte İran'daki devlet aygıtı dağılmış, ordu ve iç güvenlik birimleri yeniden yapılandırılmıştır. Bunun yanı sıra ekonomik unsurlar tamamen çökmüş, siyasette ise sol cenahtan aşırı sağa kadar tüm örgütler iktidar kavgasına düşmüşlerdir. Özellikle laik ve dinî güçler arasındaki mücadele, 1982 yılına kadar sürmüştür.

Aslında bu döneme kadar birbirine rakip olan güç merkezleri, mücadele alanını geniş tutmuşlarsa da özellikle devrimci örgütlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu karşıklık 1982 yılına kadar devam etmiştir. Özellikle ilk yıllardaki karmaşanın temel konusu, İran toplumunun geleceği ile ilgili olmuştur. Buna göre İran'da dinî bir teokrazi mi olacağı, yoksa Bazargan vb. ılımlı reformcuların yönetiminde anayasal bir rejim mi olacağı belirlenememiştir. Bu belirsizliği çözebilmek için yaşanan tartışmalar ise binlerce insanın yaşamına mal olmuş ve toplumsal çatışma bir türlü azalmamıştır (Cleveland, 2008: 475).

Esasında İran'da yaşanan toplumsal baskı, Şah'ı 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Üç gün sonra Tahran'da 4 milyon kişinin katıldığı bir gösteri yapılmış ve Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesi istenmiştir. Bu sırada İran ordusu, önemli bir görev üstlenmiştir. Özellikle Şah'ın İran'dan ayrılmasıyla birlikte ordu, lider olabilecek konumdaki Bahtiyar'ı yalnız bırakmış ve ılımlı kanattaki kadroları desteklememiştir. Bu yüzden Şah'ın ülkeyi terk etmesi ve ordunun ılımlıları desteklememesi, İran'daki ayaklanmanın kesin zaferi olarak görülmüştür. Kaldı ki bu durum, tüm ülkede bayram gibi kutlanmasına da neden olmuştur (Armaoğlu, 2002: 754). Böylece İran'daki birçok güç merkezi, Humeyni'nin eline geçmiştir. İran'da gücün el değiştirdiği bir sırada, yıllarca işbirliği yapan ABD ile İngiltere, Şah'ı yalnız bırakmışlardır.

Bahtiyar'ın İran'da liderlik yapma fırsatını yakalayınca, başbakanlık görevine getirilmiştir. Ne var ki İran'da Bahtiyar'ın başbakanlığa getirilmesi, Humeyni'yi kızdırmıştır (Cleveland, 2008: 475). Nitekim kısa bir süre sonra iki otorite birbirine rakip olmuş ve İran'da merkezi otorite kurulamamıştır.

Özellikle Şah'ın atadığı kişileri muhatap alanların İslâm'a ihanet etmiş olacağını ifade eden Humeyni, Başbakan Bahtiyar'ı 1979'da istifaya zorlamıştır (Cleveland, 2008: 475). Bunun üzerine Humeyni, başbakanlığa Mehdi Bazargan'ı atamıştır. Bazargan'ın görevi, idarî düzeni ve ekonomik istikrarı sağlamakla görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Bazargan ve kabinesini oluşturan ılımlı laikler, devrimci örgütleri frenlemeye ve idarî kurumların laik olmasını desteklemeye çalışmışlardır (Cleveland, 2008: 475). Ancak Bazargan hükümetinin yetki alanı, İslâm Cumhuriyeti Konseyi (İslâm Devrim Konseyi) olarak adlandırılan bir yapıyla sınırlı tutulmuştur. Çoğunluğu ulemeden oluşan ve Humeyni tarafından yönlendirilen Konsey, ülkenin en üst idarî ve yasa koyucu durumuna gelmiştir. Özellikle Konsey, yasa çıkarma ve Bazargan hükümetinin önerdiği politikaları veto etme yetkisine sahiptir. Konseyin çok geniş olan yetkileri, Bazargan'ın programını uygulamasına imkân vermediğinden Bazargan ve

kabinesi, Kasım 1979’da istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Humeyni de mevcut hükümeti meşru saymamış ve 13 Ocak’ta İslâm Devrim Konseyi’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Böylece ülkede iki ayrı hükümet kurulmuş oldu. Bu nedenle Mehdi Bazargan, Humeyni ve Bahtiyar arasında arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Hatta bu süreçte Bazargan, ordu ile Humeyni arasında da arabuluculuk yapmak zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 2002: 754).

Aslında Şah’ın gidişi, en çok orduyu etkilemiştir. Çünkü ordu, genelde Şah’a bağlıdır. Hatta denebilir ki ordu, Bahtiyar’ı pek sevmemiştir. Bu nedenle birçok komutan, ordudan ayrılmayı tercih etmiş, bir bölümü muhalefete katılmış, bir bölümü de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Şu bir gerçek ki, Şah’ın ülkeden ayrılmasından sonra ordunun tavrı çok önemli olmuştur. Zira ordunun, İran’da müdahale edeceği düşünülmüştür. Ancak ordu, mevcut duruma müdahale etmediği gibi, Humeyni tarafını da desteklememiştir. Bu durum, İran’da devrimin sonucunu belirleyecek sokak çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 9 Şubat’ta Tahran’ın doğusundaki hava üssündeki çatışmalar sırasında buradaki silahlar halka dağıtılmış ve silahlı halk kitlesi, *Mücahidin* ve *Fedayin* gerillaları ile beraber polis merkezlerine, hapishanelere ve SAVAK bürolarına saldırmaya başlamışlardır (Arı, 2004:345). Bahtiyar, Bazargan hükümetini tanımayınca, iki hükümetin taraftarları arasında çatışmalar başlamıştır. Ancak bu çatışma ortamı, kısa bir süre sonra yatıştırılabılmıştır. 9 Şubat 1979 tarihinde ordunun büyük çoğunluğunun katıldığı bir hareket ile Bahtiyar hükümeti ve Şah yönetimi kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Çünkü ordu komutanları, 11 Şubat’ta tarafsızlıklarını ilan etmişler ve kendilerine bağlı askerleri kışlalara geri çekmişlerdir. Aslında ordunun geri çekilmesi, Bahtiyar’ın bütün umutlarını söndürmüştür. Özellikle bu süreçte başsız kalan ve moral olarak tamamen çökmüş olan ordu, 11 Şubat’ta tarafsızlığını ilan ederek tavrını netleştirmiştir. Aynı gün devrim yanlıları, Tahran’ı tamamen denetim altına almışlardır. Bundan sonra İran’da Humeyni rejimi hüküm sürmeye başlamıştır.

Aslında Humeyni, 1 Şubat 1979 tarihinde özel bir uçakla Paris’ten Tahran’a geçmiştir. Üç milyon kişiyle karşılanan Humeyni, İran’a dönmesiyle birlikte, Pehlevi hanedanlığı sona ermiştir. Şah’ın kaçışından sonra Humeyni, İran’da halk hareketinin lideri olmuştur (Fekri, 2011: 179). Ardından Mart 1979’da Şah’ı idama mahkûm etmiştir. Bu sırada Fransa’ya kaçan Bahtiyar’ın yerini Bazargan almıştır. Böylece İran ordusu, dini lider Ayetullah Humeyni’nin denetimine geçmiştir.

Ardında Humeyni, Mehdi Bazargan’ı Bahtiyar’ın yerini alacak şekilde geçici hükümetin kurulmasıyla görevlendirmiştir (Fekri, 2011: 183). Humeyni, kurduğu “İslâm Devrim Konseyi” ile Mehdi Bazargan’ı geçici hükümetin başkanlığına getirmiştir. Bu sırada Humeyni de İslâm Devrim Konseyi’nin başına geçmiştir.

Aslında bütün bunlar, İran’ı bölgede ve İslâm dünyasında önde gelen bir dini ve devrimci bir güç yapmıştır (Fekri, 2011: 180). İran ordusunun, özellikle radikal bir yönetimin eline geçmesi, ABD’de beklenmedik bir olay olarak görülmüştür. Özellikle İran ordusunun Basra Körfezi’nde etkili olması halinde, Batı dünyasının ihtiyaç duyacağı petrol akışının engellenebileceği değerlendirmelerinin yapılmasına neden olmuştur. Zira petrol akışının engellenmesi halinde, tüm Batı dünyası ve bu ülkelerde yatırımları olan ABD için önemli bir risk ortaya çıkaracaktır. Bu düşünceden hareketle İran’da yaşanan gelişmeler, ABD’nin bölgede aktif tedbir almasına neden olmuştur (Fekri, 2011: 180).

Bu sıra da Bazargan hükümeti, Haziran 1979’da İslam değerlerine sahip bir devlet kurulacağını ve ilkenin din mahreçli olacağını açıklamıştır. Ancak Bazargan hükümeti, din kurumuna özel idarî ve adli yetki vermeyen bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Bu taslak, halkça

seçilmiş ve çoğunluğu ulemadan oluşan Uzmanlar Meclisi'ne gönderilmiştir. Humeyni, mecliste yaptığı bir konuşmada, anayasanın “*yüzde yüz İslamiyet'e dayanması gerektiğini*” (Taflioğlu, 2010: 248) belirtmiştir. Tartışmalarda Uzmanlar Meclisi, hükümetin özgün metnini tamamen değiştirerek İran'ın tüm yasa ve karamamelerinin İslami kurallara ve standartlara uygun olmasını gerektiren bir anayasa hazırlamıştır. Aslında bu şart, ulemanın devlet işlerinde hakim rol almasına ve idarede yetkili olmasına yol açmıştır. Aslında bütün bunlar, İran'da siyasi, hukuki ve sosyal düzlemde İslamlaşmasına neden olmuştur. Bu da Şah'ın devrilmesi kadar devrimci bir gelişme olarak görülmüştür (Taflioğlu, 2010: 248-249). Bu süreçte Humeyni, ABD'yi İslâm adına kutsal savaş vermek zorunda oldukları “*baş düşman*” (Hamurcu, 2010: 286) olarak göstermiştir. Eylül 1979'da Humeyni, Kum şehrinde yaptığı bir konuşmada ABD'yi “*Büyük Şeytan*” olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra Mısır lideri Enver Sedat ile Irak lideri Saddam Hüseyin'i ABD'nin suçluları ve ajanları olmakla suçlamıştır (Hamurcu, 2010:286). Özellikle Sedat'ı, İsrail ile anlaşma yapmakla, Saddam'ı ise İran ile savaşarak ABD'nin işini kolaylaştırmakla itham etmiştir (Hamurcu, 2010: 286).

Aslında İran'da İslamcı gruplarla, diğer muhalif grupların birbirinden ayrılması, devrimden hemen sonra olmuştur. Örneğin Fedayin örgütü, geçici Bazargan hükümetinin hazırladığı anayasa taslağına karşı çıkarken, şu görüşleri dile getirmiştir: Hazırlanan anayasanın kapitalizme yol açacağını, ordunun emperyalist görüşlere teslim olacağını ve Amerikalı askeri danışmanların etkinliğini artıracığını ifade ederek karşı çıkmışlardır. Mücahidin grubu ise mevcut orduyu dağıtmadığı ve emperyalist anlaşmaları feshetmediği için hükümeti eleştirmektedir.

SSCB ile ilişkilerini düzeltmek isteyen yeni İran yönetimi, komünist ideolojiye sahip *İran Kütlelerinin Partisi*'ne (TUDEH) ilk başta ses çıkarmamıştır. TUDEH ise diğer solcu örgütlerin etkisinin azalmasıyla birlikte işbirliğine ihtiyaç duyulacağını düşünerek, İslamcı hareketi başından beri desteklemiştir. TUDEH'in bu durumundan faydalanan dinci gruplar ise bunların hareketlerini 1983 yılına kadar serbest bırakmışlardır. Ancak hükümet, bu tarihten sonra TUDEH'in İran-Irak savaşını durdurma ve Afganistan işgalini destekleme yönündeki isteklerinden rahatsız olduğundan, bu partinin faaliyetlerini kısıtlamış ve bunların yetmişini fazla üst düzey yöneticisini tutuklamıştır. Böylelikle TUDEH, ortadan kaldırılmış ve liderleri hapsedilmiştir (Behrooz, 2007:219). Oysa TUDEH, Mücahidin'den farklı olarak Humeyni'ye karşı çıkmamış, antiemperyalist niteliğini göz önüne alarak İslâm Devrimi'ni desteklemiştir. Mücahidin gerillaları ise yönetime karşı suikastlar düzenlemişlerdir. 1983 sonuna geldiğinde ise İran'da İslamî Cumhuriyet Partisi dışındaki tüm partiler ve gruplar yasaklanmıştır (Behrooz, 2007: 221).

Bu sırada İran'ın Irak'la olan münasebeti önem taşımaktadır. Zira İran, Irak coğrafyasında ayrılıkçı Kürt liderlerinden olan Mesut Barzani ve Celâl Talabani gibi grupları desteklemektedir. Ancak İran, Irak'ta ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklerken, ülkesindeki Kürt gruplarla mücadele halindedir. Aslında İran'daki yeni rejim, muhalif grupların yanı sıra devrimin ilk günlerinden itibaren etnik grupların muhalefetiyle de uğraşmak zorunda kalmıştır (Arı, 2004: 350). Özellikle İran'daki etnik grupların başında, sayıları 11 ila 15 milyon olduğu tahmin edilen Azerî Türkleri ile 3-4 milyon kadar olduğu düşünülen Kürtler ile Kuzistan Arapları bulunmaktadır (Armaoğlu, 2002: 756). Bundan dolayı Mart 1979'da Kümbet-i Kavutsa'da Türkmenlerin, Pakistan sınırına yakın Balucistan'da ve daha yukarda olan Sistan bölgesinde ise ayaklanmalar görülmüştür. Esasında İran'daki etnik unsurların ayaklandıkları tarihin, Humeyni'nin 30-31 Mart'taki referandumuna denk gelmesi rastlantı değildir (Armaoğlu, 2002: 757). Zira ülkedeki etnik gruplar, yeni rejimden özerklik istemektedirler. Bununla ilgili olarak ilk talep Kürt gruplarından gelmiştir. 1978'in sonbaharında Şah'ın otoritesi azalmaya başladığında Sünni Kürtler, Mehabad bölgesinde

bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu yüzden Sünni Kürtler, Humeyni iktidara geldiğinde kararnamelerini kabul etmemişlerdir. Hal böyle olunca Devrim Muhafızları ile Kürtler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreç 1979 yılının sonbahar aylarına kadar sürmüştür. 1980 yılının Nisan ve Mayıs aylarında ise çatışmanın en şiddetli safhası yaşanmıştır. Bunun üzerine *Beni Sadr*, 14 Mayıs 1980 tarihinde Kürtlere özerklik veren bir planı ilke olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Ancak bu açıklama da çatışmaları durduramamıştır. Mevcut çatışmalar, İran-İrak Savaşı'nın Eylül 1980'de çıkması ile sona ermiştir.

Aslında ayrılıkçı Kürt ayaklanmalarının daha ileriye gidememesinin iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi Kürtlerin kendi aralarında bölünmüş olmasıdır. Örneğin Kürtlerin bir bölümü, Abdurrahman Kasımlı (Kasımolo) liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi'ni desteklerken, diğer bir bölümü ise Sünni lider Şeyh İzzeddin Hüseyini'yi desteklemiştir.

İkinci neden ise Türkiye ve Irak'ın Kürt ayaklanmalarını dikkatle izlemesidir (Armaoğlu, 2002: 757). 1975 öncesi İran Şahı, Kürtleri Irak'a karşı kullanırken, Irak bunu İran'a karşı kullanmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin ve Irak'ın bu davranışı, İran'ın işini kolaylaştıran bir unsur olarak görülmüştür. Irak, her ne kadar Kürtlere yardımda bulunmamışsa da sınıra yakın ve özellikle İran'ın petrol bölgesi olan Kuzistan'daki Arapları Humeyni'ye karşı kıskırtmıştır. Kaldı ki Eylül 1980'de İran-İrak Savaşı'nın başlamasında Kuzistan sorunu önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

Humeyni, İran'daki İslâm Devrimi'nin öncelikle komşu ülkelere yayılmasına, bir başka deyişle devrim ihracının kendi misyonu olduğuna inanmış, hatta ve hatta bunun zorunlu bir görev olduğuna kanaat getirmiştir. Kaldı ki Humeyni, komşu ülkeleri İslâmî usullere uygun devlet olarak görmediğinden, bunların da İran'daki devrime benzer bir devrim yaşamasını istemektedir. Bundan dolayıdır ki, İran devriminin hemen sonrasında, İran dış politikasında radikal söylemler dile getirilmiştir. Örneğin devrimin ilk yıllarında dış politika söylemleri: “*Savaşın zaferle sonuçlanıncaya dek sürmesi*”, “*savaşın kutsallığı*”, “*şeytanî güçlerin devrilmesi*”, “*İslâm Devrimi'nin ibracı*” ve “*ne Doğu ne Batı*” sloganları kullanılmıştır (Yılmaz, 2004: 230-231). Pek tabii ki bu durum, İran'ın her iki kamptan da uzaklaşmasına ve zamanla düşman kazanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2004: 231). Ayrıca İran-İrak Savaşı'yla birlikte ABD ile yaşanan sorunlar ve bu ülke tarafından uygulanan kuşatma politikası ile İran ekonomisi sarsılmış olmasını da ifade etmek gerekmektedir. Bu durum, halkın biriken ve ağırlaşan sorunlarını çözemeyen hükümete karşı hoşnutsuzluğunun artmasına da neden olmuştur. İçeride aradığı siyasî ve ekonomik istikrarı sağlayamayan İran yönetimi ise dış politikada amaçladığı çizgiye ulaşamamıştır. Amacının bir *‘İslâmî Dünya Düzeni’* kurmak olduğunu söyleyen Humeyni, mevcut sistemin en son aşamada bunu gerçekleştireceğini ve ahir zaman gelecek Mehdi'nin (on ikinci imam) yapacağı göreve hazırlık niteliği taşıdığını söylemiştir. Buna göre on ikinci imam gelene kadar İslâm devletleri *fakihlerle* yönetilecektir.

Humeyni'ye göre İran devrimi, yalnızca Şii toplumlara ve Müslüman ülkelere yönelik değildir. Buna göre bu devrim, “*ezilen ve baskı altındaki tüm toplumları*” hedeflemektedir. Bundan dolayı devrimin tüm halklarca kabul edilebileceği ve kolayca yayılacağı tahmin edilmiştir. Adeta bu devrim, dünyadaki bütün yoksul ve ezilen uluslar için bir kurtuluş reçetesi olmuştur (Ar, 2004: 402).

İran Dış Politikasındaki Değişim

İran'daki yeni rejimin ve amacının evrensel oluşu, aslında bütün komşu ülkelerini tedirgin etmiştir. Özellikle körfez ülkelerinin monarşiyle yönetilmesi, oldukça kalabalık Şii

toplumlarının yanı sıra, bu ülkelerin belli oranlarda İran uyruklu nüfusu içermesi ve bazı etnik sorunlarla karşı karşıya kalması, bu ülkeleri buna rejime karşı duyarlı kılmıştır (Arı, 2004: 357-358). Kaldı ki devrim ihracını, İran'ın bölgedeki çıkarları için gerekli gören Humeyni'nin temel amacının Basra Körfezi başta olmak üzere Afganistan, Lübnan, Orta Asya ve Kafkasya olduğu da iddia edilmiştir. Özellikle Rus coğrafyasında Azerbaycan ve Türkmenistan, körfezde ise Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn özel hedefleri olduğu bilinmektedir (Arı, 2005: 534). Kaldı ki körfez devletlerindeki Şii halkları, mevcut İran rejimince sıçrama tahtası olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle kendini tehdit altında gören devletlerin başında Bahreyn, Kuveyt, BAE ve Suudi Arabistan gelmektedir.

Aslında bütün bunlar göstermektedir ki, İran'ın bu dönemde kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç temel amacı vardır. Kısa vadede İslâm Cumhuriyeti'nin savunulması ve rejimin korunması, orta vadede İran'ın bölgesel güvenliğinin sağlanması, uzun vadede ise İslamî değerlerin egemen olacağı bir dünya düzeninin kurulmasıdır.

Bu nedenle başta körfezi ülkeleri olmak üzere Suudi Arabistan gibi muhafazakâr ve monarşiyle yönetilen ülkeler ve halkının çoğunluğu Sünnî olan Irak, Humeyni'nin Şii devletini endişe ile izlemektedirler. Aslında endişenin temel kaynağı, İran'da monarşinin yıkılması ve bunun, adı geçen ülkelerde de örnek olabileceğidir. Bir diğer neden ise başta Irak'ta olmak üzere bu ülkelerde ciddi miktarda Şii nüfusunun olmasıdır. Dolayısıyla İran'daki devrim ihracı ilgili çalışmalar, Şubat 1979'da Humeyni'nin iktidara gelmesinden sonra başlamış denebilir (Arı, 2005: 534).

İran'daki gelişmelerden endişe duyan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud El Faysal ise Ağustos 1978'deki bir açıklamasında, bu gelişmelerin tüm dünyaya dönük bir tehlike olduğunu belirtmesi boşuna değildir. Bunun yanı sıra Veliht Prens Fahd, 16 Ocak 1979 tarihinde *El-Cezire* gazetesine verdiği demeçte, İran'daki durumun hem İslâm dünyası hem de Ortadoğu'nun istikrarı için tehlike oluşturduğunu söylemiştir.

Esasında Suudi Arabistan'daki ilk Şii gösterisi, Kasım 1979'da 90.000 kişinin katıldığı bir miting ile başlamıştır. İkinci büyük gösteri ise Humeyni'nin İran'a dönüşünün yıldönümüne rastlamıştır ki, Şubat 1980'de gerçekleşen gösterinin göstermelik amacı, petrol satışından elde edilen gelirin artmasına karşın Şiilerin durumlarının düzelmediğini protesto etmektir. Ancak Suudi yetkililere göre tüm bu olayların ardında İran rejimi bulunmaktadır.

Aslında İran'da Bazargan'ın başbakan oluşuyla birlikte ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilmiş ve ilişkilerin bundan böyle *çitlik ilkesine* göre yürütüleceği belirtilmiştir. Bazargan'a göre İran'ın yeni dış politikasında *'bağılantısızlık'* esastır. Bu anlamda yeni rejimin takip edeceği dış politika, Musaddık'ın politikasına da benzemektedir. Zira Musaddık'ın İran'daki İngiliz egemenliğine son vermek hedeflediği gibi Bazargan da aynı biçimde ABD'nin İran'daki egemenliğine son vermek istemektedir (Gündoğan, 2010: 266).

Ayrıca bu dönemde, İran'ın CENTO'dan da ayrılma fikri gündeme gelmiştir. 1980 Şubatında Humeyni'nin yeni rejimi egemen olmakla birlikte İran, CENTO'dan ayrılma yolunda bir karar almamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Bazargan da İran'ın CENTO'dan çekildiğini açıklamaktadır. Bunun dışında 3 Kasım 1979 tarihinde bir açıklama yapan İran, 1959 tarihli ABD-İran Savunma Antlaşması'nı feshetmiş, ardından da 1921 tarihli SSCB-İran Dostluk Antlaşması'nın 5. ve 6. maddelerini tek taraflı olarak iptal ettiğini açıklamıştır (Gündoğan, 2010: 266-267). Ancak SSCB, bunu kabul etmediğini ve anlaşmanın kendisine tek taraflı olarak gerektiğinde İran'a müdahale hakkı verdiğini beyan etmiştir. Aynı şeyi daha önce 1935

yılında Rıza Şah ve 1958-59’da oğlu Rıza Pehlevi yapmak istemişse de SSCB, bu görüşü reddettiği için başarılı olamamışlardır. Ancak bu kez İran kararlıdır ve bunda da başarılı olmuştur.

Esasında İran’ın CENTO’da ayrıldığını açıklamasından sonra sadece Türkiye ve İngiltere üye ülke olarak kalacağından, CENTO Daimi Konseyi, örgütün feshedilmesini istemiştir. Böylece İran devrimiyle birlikte CENTO tamamen ortadan kalkmıştır. Aslında CENTO’nun ortadan kalkması ile Foster Dulles’in gerçekleştirmeye çalıştığı “*Containment*” politikasının son halkası da yok olmuş ve böylece Balkan Paketi de ortadan kalkmıştır (Oran, 2004: 805).

Özellikle jeopolitik nedenlerle İran’ın olmadığı bir CENTO’nun anlamsız olacağından 12 Mart’ta Pakistan ve 16 Mart’ta da Türkiye CENTO’dan ayrılmıştır. Böylece örgüt doğrudan kendini lağvedilmiştir. Esasında bu durum, Türkiye’yi çok da rahatsız etmemiştir. Çünkü Türkiye için esas önemli olan İran’la *askeri* değil, *ekonomik* işbirliğidir. Kaldı ki CENTO’dan ayrılan İran, *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği* (Regional Cooperation for Development: RCD) üyelüğinden ayrılmayacağını açıklamıştır. Bu durum da Türkiye’yi tatmin etmiştir.

Dolayısıyla Türkiye, sonradan fikrini değiştirirse de, önceleri İran İslâm Cumhuriyeti’nin ilanını olumlu karşılamıştır (Oran, 2004: 804). Hatta Nisan’da cumhuriyetin resmen ilan edilmesinden önce 13 Şubat 1979 tarihinde yeni rejimi resmen tanımıştır. Türkiye’nin bu olumlu yaklaşımının ardında Muhammed Rıza Şah döneminde yaşanan sorunların çözüleceği beklentisi bulunmaktadır. Özellikle Şah’ın Ortadoğu’daki Kürtlerle ilgili politikasından rahatsız olan Türkiye için Pehlevi yönetiminin ve İran dış politikasında milliyetçi ideolojinin ortadan kalkması rahatlatıcı bir durumdur. Ayrıca Türkiye’de iktidarda olan CHP ve lideri Bülent Ecevit de İran’da Şah’ın demokrasi ve insan haklarıyla uyuşmayan yönetiminden rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle daha farklı düşünenlerin geliştirdiği bir düşünce daha vardır. Buna göre Türkiye’de bir başka parti iktidarda olmuş olsaydı, örneğin AP gibi bir siyasal parti iktidarında bulunsaydı, “*ABD’nin sadık müttefiki ve katıksız bir antikomünist*” olan Şah’ın halk hareketiyle devrilmesi, bu kadar hoş karşılanmayabilecektir.

Türkiye’de İran Devrimi’ne Bakış

Türkiye, ilk başta İran’daki Batı karşıtı rejime sıcak bakmıştır. Haziran 1979’da Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, İran’a resmi bir ziyaret için gitmiştir. Bu ziyarette petrol alımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Bu ziyaretin en önemli tarafı, İslâm Devrimi’nin karizmatik lideri Ayetullah Humeyni’nin Ökçün’ü kabul etmesidir (Oran, 2004: 805). Ökçün’ün ziyaretinin bir diğer önemli noktası ise İran’da rejime muhalif olan ve yandaşlarının hemen hemen tamamı Azerilerden oluşan dini bir grubu ve onun lideri konumundaki Ayetullah Şeriatmedari’yi ziyaret etmesidir. Aslında bu görüşme Türkiye-İran ilişkilerinin sonraki dönemlerinde Türkiye’nin Azerilerin desteklediğine dair şüphelerinin artmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Şah’a karşı sokaklarda mücadele devam ederken Türkiye’nin İran Azerbaycanı’ndaki etkisinden ve özellikle Şeriatmedari’ye verebileceği destekten çekinen Humeyni, yandaşları, Tebriz başkonsolosluğuna saldırmışlar ve kundaklama teşebbüsünde bulunmuşlardır.

Bu yüzden iyi başlayan ilişkiler, bir yıl bile geçmeden Kasım 1979’da bozulmuştur. Bu sırada Türkiye’de CHP iktidarı, yerini AP’ye ve lideri Süleyman Demirel’e bırakmıştır. İran’da ise ABD Büyükelçiliği İranlılarca işgal edilmiştir. ABD vatandaşları ve büyükelçilik personeli çoğu üniversite öğrencisi olan eylemcilerce rehin alınmış ve 444 gün sürecek olan rehinerler krizi başlamıştır. Özellikle Humeyni yanlısı öğrenciler, 4 Kasım 1979 tarihinde Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’ni basmışlar ve elçilik çalışanı 63 kişiyi rehin almışlardır. Daha sonra rehinerlerden 10’u kadın ve Afro-Amerikalı olduklarından serbest bırakılmışlardır. Bunun

dışında öğrenciler, diğer rehaneleri serbest bırakabilmek için o dönemde kanser tedavisi görmek amacıyla ABD'ye giden Şah'ın, İran'a teslim edilmesini istemişlerdir. ABD ise bunu kabul etmeyip reddetmiştir. Kısacası rehaneler meselesi, ABD'yi zor durumda bırakmıştır (DeFronzo, 2007:304). Böylece ABD ile İran arasında ciddi bir kriz ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında rehine krizi, ABD-İran ilişkileri kötüleştiği için değil, aksine iyileşmeye başladığı için baş göstermiştir. Zira ılımlı İran Başbakanı Mehdi Bazargan ile ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski, Cezayir hükümetinin himayesinde bir toplantı yapmışlar ve toplantı sırasında el sıkışarak fotoğraf çektirmişlerdir. Çekilen fotoğraf, iki ülke arasında uzlaşmanın olabileceğine dair beklentileri artırmıştır. Ne var ki bu yaklaşım, radikal unsurlarca tehdit olarak algılanmıştır. Bu yüzden radikal unsurlar, gelecekteki diyalog umudunu ortadan kaldırabilmek için ABD elçiliğini basmışlar ve diplomatları rehine almışlardır (Pehlivanoglu, 2004: 85).

Bu olay, ABD'nin İran'daki çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Zira ABD'nin, stratejik ve politik kaybı dışında, İran'da büyük miktarda yatırımı vardır. Ayrıca İran'a her yıl milyarlarca dolarlık silah satılmakta ve oradan da buğday ihraç etmektedir. Bunun yanı sıra 41.000 ABD vatandaşı çeşitli nedenlerle İran'da yaşamaktadır. Aslında bütün bu verilere, ABD için İran coğrafyasının önemini ortaya koymaktadır.

Örneğin 9-19 Şubat 1979 tarihinde bölgeye giden ABD Savunma Bakanı Harold Brown, ABD'nin körfez petrolüne yönelik hayatî çıkarlarını, gerekirse askerî güç kullanarak savunacağını beyan etmiştir (Arı, 2004:352). Brown, ayrıca ABD'nin Umman, Somali ve Kenya ile askerî kolaylıkları içeren bazı anlaşmalar yaptığını, çok sayıda savaş gemisinin Hint Okyanusu ve Arap Denizi'ne doğru gittiğini ve körfezde petrol naklinin güvenliğini sağlamak için bölgedeki ABD güçlerinin arttırılacağını açıklamıştır (Arı, 2004: 352).

Değişen Küresel Dengeler İçinde Türk-İran İlişkileri

Türkiye, 1970'li yılların sonunda Avrupa devletleri ile anlaşmazlıklar yaşamaktadır. Ancak Türkiye'nin jeopolitik önemi de giderek artmaktadır. Özellikle ABD'ye göre Türkiye'nin jeopolitik önemi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran'da meydana gelen İslâmî devrim nedeniyle belirgin bir hal almıştır. ABD, Türkiye ile *Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması* imzalamıştır. Türkiye ise 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan askerî yönetim ile Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşünü sağlayan Rogers Planı'nı kabul etmiştir. Bu dönemde ABD, Türkiye'nin doğusundaki hava üslerini modernleştirmeye başlamış ve 1978-1981 yılları arasında yaptığı yardımı 4 katına çıkararak, 1985 yılında en yüksek düzeye ulaşmasını sağlamıştır.

Aslında Afganistan'ın işgali, İran İslâm Devrimi ve İran-İrak Savaşı gibi gelişmelerden sonra Ortadoğu ve Türkiye, stratejik bir önem kazanmıştır. Ancak Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelere müdahil olmakta temkinli davranmış ve çözümün daha çok NATO çerçevesinde aranmasına gayret sarf etmiştir. Ne var ki Türkiye, ABD'nin körfez bölgesinin güvenliği için kurduğu *Çevik Kuvvet* gücüne katılmaya karşı çıkmıştır (Pehlivanoglu, 2004: 86-87).

Bununla birlikte Türkiye, İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde İran ile ilişkilerinde tarafsız, yapıcı ve barışçı kalmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. 1980'lere kadar içişlerine karışmamak ve karşılıklı egemenlik haklarına saygı çerçevesinde oluşturulan dengeli ve istikrarlı Türkiye-İran ilişkileri, İran'da Ayetullah yönetiminin kurulması ve daha sonra SSCB'nin dağılmasından sonra karışık bir hale gelmiştir. Türkiye'nin ulusal, İran'ın ise dinsel temelli egemenlik anlayışlarından kaynaklanan

ideolojik çelişki, ikili ilişkilerin bozulmasında neden olmuştur. Aslında Şah döneminde de *iktidarın kaynağı* ve *meşruiyeti* açısından Türkiye ve İran arasında bir çelişki bir durum bulunmaktadır. Ancak milliyetçilik, her ikisinde de ortak payda olarak dikkat çekmektedir (Cleveland, 2008: 482).

İran İslâm Cumhuriyeti kurulduktan sonra modern Fars milliyetçiliği bırakılmış ve yeni bir söylem geliştirilmiştir. Aşırı Batıcılık ve İslâm karşıtlığına bir tepki olarak geleneksel Fars milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, Batı karşıtı ve İran millî kimliğini Şiilik olarak kabul eden bir milliyetçilik olmuştur. Yeni yöneticiler, İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiilerin kutsal lideri olarak görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla dinî ve siyasî otorite, aynı elde birleşmiştir. Bu yüzden eski İran tarihi küçümsenmiş, İran tarihi ile İslâm tarihi özdeşleştirilmiştir. Modern Fars milliyetçilerinin tüm siyasî, kültürel ve tarihî simgeleri ortadan kaldırılmış, Şiilik temelli yeni bir Fars milliyetçiliği ve İran ulusu tanımlanmaya çalışılmıştır (Keskin, 2007:4).

Bu yüzden ki Türkiye ve İran, iki farklı kültürel havza tanımlaması yaparak, Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasını belirlemeye çalışmışlardır. Bu kültürel farklılık, siyasî sistemde temsil ettikleri değerler açısından iki ülke karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla 1979 yılındaki İran İslâm Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkilerinin durumu bu minvalde gelişmiştir. Özellikle bu dönemde Şii kimliği siyasallaştırılmıştır (Keskin, 2007: 4). İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla çevre ülkelerin tedirginliği giderek artmış ve yeni tehdit algılarının gelişmesine neden olmuştur.

Döneme Etki Eden Türkiye ve İran Arasındaki Anlaşmazlık Konuları

Uzun süreden beri Türkiye ve İran arasında sürekli bir rejim sorunu yaşanmıştır. Bu sorun, 1924 yılından sonra monarşi-cumhuriyet rejimleri farklılığına göre belirlenmiştir. Rejim farklılığı, 1979 yılındaki İran İslâm Devrimi'nden sonra tam anlamıyla birbirine zıt rejimlerin komşu olmasına neden olmuştur. İran, İslâm'ın Şii yorumuna göre şeriat devleti kurmuştur. İslâm (Şiilik) bu devletin temel ve belirleyici unsuru olmuştur. Türkiye ise laik bir devlet kurmuş ve laikliği, siyasî sistemin vazgeçilmez unsuru olarak görmeyi sürdürmektedir. Ayrıca Türkiye, kendini Batılı görmekte ve Batı kültürü içinde tanımlamaktadır. İran ise Batı'yı kötülüğün kaynağı olarak değerlendirmektedir. İran, kendini İslâm dünyası içinde görürken, kendini Batı kültürü içinde gören Türkiye'yi karşıt olarak değerlendirmiştir. İran İslâm Cumhuriyeti'nin ders kitaplarında ve propaganda mekanizması içinde yer alan Atatürk düşmanlığı bu karşıtlığın bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla iki siyasî sistemin varlık nedenleri, birbirine taban tabana zıttır.

Bu süreçte Demirel, büyükelçilik işgalini “*tarihle az rastlanan insanlık dışı bir olay*” olarak değerlendirmiştir. Humeyni ise “*Ankara hükümetinin tıpkı devrik Şah gibi süngü yardımıyla iktidarda kalabildiğini*” belirtmiştir (Oran, 2004: 806). Bu sayede Türkiye-İran ilişkilerinde, döneme damgasını vuracak söz düellosu başlamıştır.

Aslında Türkiye açısından Türkiye-İran ilişkilerini bozulmasının nedeni, CHP ile AP arasında İran rejimine bakıştaki farklılık değildir. Esas neden, Türkiye'nin İslâm Devrimi ile ortaya çıkan umutlarını yeni rejimin karşılama niyetinde olmamasıdır. Ancak petrol krizi varken Türkiye, İran'a dönük ekonomik beklentilerinden umudunu kesmiş değildir. Bu yüzden İran'daki yeni rejimle kurduğu *'köprü başını'* kaybetmek istemeyen AP hükümeti, Türkiye'deki ABD üslerinin İran'a müdahale için kullanılmayacağını ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmayacağını açıklamıştır. Ancak 1980 yılına geldiğinde, iki ülkede bozulan iç istikrarların yeniden sağlama çabaları gündemin ilk sırasını almıştır (Oran, 2004:806).

Özellikle İran için Türkiye'deki 12 Eylül darbesi Türk-İran ilişkileri temelinden bozacak niteliktedir. Zira darbenin ardında CIA'nın olduğuna inanan İran yönetimi, Atatürkçülüğe vurgu yapan askerî darbeye çok soğuk bakmıştır. Ancak Türk-İran ilişkiler, 12 Eylül sonrası bozulacağına daha da gelişmiştir. Çünkü 12 Eylül tarihinden sadece 10 gün sonra Irak, İran'a saldırmıştır. Böylece Irak, uzun süreceği belli olan bir yıpratma savaşına başlamıştır. Ekim ayında Türkiye, mevcut savaşta *tarafsızlığını* ilan etmiştir. Ne var ki bu savaş, özellikle 24 Ocak kararları ile yeni ihraç alanları arayan Türkiye için büyük bir fırsat olmuştur (Oran, 2004: 806).

İran İslâm Devrimi'nden sonra başlayan ve devam eden konulardan biri de iki ülke rejimleri arasındaki ideolojik zıtlaşmanın yaşanmasıdır. Bu zıtlasma, bir yandan iktidar ve muhalefetteki siyasilerce çeşitli demec ve davranışlarla ifade edilirken, diğer yandan çok sık tekrarlanan basın/medya savaşları ile gündeme gelmiştir. Bu sembolik Soğuk Savaş, genelde 'Atatürk', 'Humeyni', 'Anıtkabir', 'başörtüsü' vb. gibi semboller çerçevesinde yaşanmıştır. Bu konuda yaşanan bir başka nokta ise Türkiye'nin İran'dan rejim ihracı endişesi ve bu amaçla İran'ın Türkiye'deki bazı İslamcı örgütlerle ilişkisinin olduğu veya maddi açıdan desteklediği düşüncesidir. Buna karşın İran da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerine yardım ettiğini ileri sürmüş ve bu konuyu pazarlık konusu haline getirmiştir. Hal böyle olunca İran da yeni bir strateji geliştirmiş ve Humeyni ile başlattığı İslâm Devrimi'ni, laik Irak dahil tüm İslâm dünyasına yaymakta ısrarcı olduğunu açıklamıştır. Aslında bu durum, laik ve demokratik düzeni benimsemiş ve nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan devletleri tehdit etmiştir. Böylece İran, Batı karşıtı ve anti-laik söylemleri ve İslâm devrimini yayma girişimleri ile bölgede bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

İran, özellikle Müslüman toplulukların bulunduğu ülkelerdeki Şii nüfus üzerinde İslâm'ın savunuculuğunu yapmaya çalışmıştır. Özellikle Türkiye'de laik ve Batı karşıtı eğilimleri destekleyerek, Türk halkı içinde kutuplaşmayı yaratmak istemiştir. Bu yüzden de radikal İslamî eğilimleri desteklemeye çalışmıştır. Türkiye ise İslâm Devrimi'ni izleyen dönemlerde ülkedeki İslamî radikal kutuplaşmayı engellemeye çalışmıştır.

Türkiye'nin İran'dan kaynaklanan bu tehdit algılaması, İran'ın radikal İslamî gruplar ile PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt grupları destekleyen politikaları ile yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1979'daki ideoloji farklılığına karşın İran, Türkiye'deki bölücü ve yıkıcı terör gruplarını desteklemiştir. Ancak 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de ordunun yönetime el koyması, askerî yönetimin Kemalizm'i en azından görünüşte güçlendirmeye çalışması ve bununla birlikte 1979 İran İslâm Devrimi'nin şeriat düzenini gündeme getirmesi, her iki ülke arasındaki ideolojik çelişkiyi, ideolojik çatışmaya, bazen de krize dönüştürmüştür. Özellikle her iki rejim, bu dönemde birbirlerini antitez olarak değerlendirmişlerdir. Bu yüzden her iki devlet de diğerini rejim ihraç etmekle suçlamıştır.

Her iki ülke arasındaki ideolojik çatışma, daha çok şu semboller üzerinden yapılmıştır. Özellikle bu savaş, her iki tarafta *Mustafa Kemal Atatürk* ile *Ayetullah Humeyni*'nin aleyhindeki yazılarıyla sürdürülmüştür. Bunun dışında İran, Türkiye'deki *'türban yaşamı'* eleştirmiştir. Türkiye'ye gelen İranlı liderler, Anıtkabir'i ziyaret etmekten özenle kaçınmıştır. Bunun dışında İran basını, Türkiye'yi *'Şeytan'ın uşağı'* olarak değerlendirmiştir. Türk basınında ise İran rejimi *'irtica yarası'* olarak değerlendirilmiştir. (Oran, 2004: 806). Buna benzer birçok söylem, bu dönemde görülmüştür. Ancak her iki tarafın siyasetçileri ve diplomatları, karşılıklı çıkarları ön plana çıkarmış ve ilişkilerin zıtlaşmalarla kopmasına engel olmuşlardır. Çeşitli nedenlerle kopma noktasına gelen ilişkiler, her zaman üst düzey ziyaretlerle veya görüşmelerle kusa zamanda düzeltilmiştir.

Ancak 12 Eylül sürecine bakıldığı zaman bu durum, iki ülke arasındaki sorunların, Türkiye’yi ABD’ye yaklaştırdığı bir sürecin yaşandığı döneme denk gelmesi ilginçtir. Türkiye bu dönemde uzun süredir tartıştığı “NATO’dan ayrılma” fikrinden vazgeçmiştir (Hale, 2003: 170). Yukarıda da bahsedildiği gibi iki ülke arasında yaşanan “rejim sorunu” ve Türkiye’nin “laiklik” bağlamında bir tavır ortaya koyması, İran ile ilişkilerinde sorun yaratmıştır. Aslında bu durum, Türkiye’nin bu konudaki kaygılarına hassasiyet gösteren ABD ile ilişkilerinin düzelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin ABD ile yakınlaşması, gerek iç çatışması, gerekse komşusundan algıladığı ‘rejim’ tehdidi nedeniyle, Türkiye’yi çözümsüzlüğe itmiştir. Bu çözümsüzlük ise Türkiye’yi bir yardım arayışına sevk etmiş ve yaşanan sıkıntıları çözebilmek için bir güce ihtiyaç duymuştur.

İran’da devrimin meydana geldiği süreç, Türkiye’nin çok ciddi siyasi ve ekonomik problemler içinde bulunduğu döneme denk gelmiştir. Gerek ülke içindeki kaos ortamı, gerek ABD ambargosundan kaynaklı ekonomik sorunlar Türkiye’yi istikrara kavuşma konusunda zorlamıştır. Bunca sorunun üzerine bir de sınır komşusundan rejimine yönelik bir tehdit algısı ortaya çıkınca Türkiye çareyi istikrarı ve huzuru nasıl kazanacağını aramakta bulmuştur. Türkiye’nin sorun yaşadığı dönemlere bakıldığında ABD ile ilişkilerinin uzak olduğu döneme denk gelmiştir. Hatta kimi çevrelere göre bu sorunlar Türkiye’nin ABD’ye karşı mesafeli duruşunun bir sonucudur. Sebep her ne olursa olsun ülke içindeki gerilimin İran Devrimi ile birlikte giderek tırmanması Türkiye’yi çözüm noktasında bir adım atmaya sevk etmiştir.

12 Eylül’ü hazırlayan koşullar içerisinde bu noktada İran Devrimi’nin de önemli bir rolü olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır. Anti-laik Ortadoğu’ya karşı, laik Batı’nın desteği Türkiye için daha faydalı ve gerekli görülmüştür.

Özellikle kaos ortamında ABD ile buzları eriten Türkiye, 12 Eylül ile birlikte içinde bulunduğu ve bir an önce son bulmasını istediği kaos ortamından çıkabileceğine inanmıştır.

SSCB’nin Afganistan’ı İşgali

SSCB’nin 1979 yılında Afganistan’ı işgal etmesi, o dönemde silahsızlanma konusunda verilen çabalarını tamamen tersine çevirmiştir. Dünyanın yeni bir güven arayışına girdiği bu dönemde SSCB’nin bu tavrı, Soğuk Savaş döneminin halen daha devam ettiğine yönelik önemli bir mesajdır.

İşgal ile birlikte gelişen güvensizlik ortamından en çok etkilenen ülkelerin başında ise Türkiye gelmektedir. ABD’nin işgale karşı verdiği sert tepki Türkiye’yi doğrudan etkilemiş ve Türkiye, ABD’ye paralel bir şekilde SSCB’ye karşı sert bir tepki göstermiştir. ABD’nin bölgesel güvenliği sağlayabilmek açısından Türkiye’ye olan ihtiyacı ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’ndan sonra ABD’nin uyguladığı ambargo ile birlikte savunma politikalarında oldukça sıkıntılı günler yaşayan Türkiye’nin yeniden toparlanabilmek adına yaptığı bütün çabalar, işgal sonrasında bu iki ülkeyi yeniden yakınlaştırmaya başlamıştır. Özellikle Türkiye’de yaşanan iç karışıklıklardan ve terör olaylarından SSCB’nin sorumlu tutulması, Türkiye’yi ABD’ye büyük ölçüde yaklaştırmış ve terör olaylarının sonlandırılabilmesi için ABD, bir seçenek olarak gündeme gelmeye başlamıştır.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu, daha çok *süreç analizine* dair bir yöntemle ele alınmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, Türkiye’deki darbe sürecine etki eden Afganistan işgalinin ne olduğuna ve bu işgalin, 12 Eylül darbesiyle olabilecek ilişkilerine bakılacaktır.

SSCB'nin Afganistan'ı İşgali

SSCB'nin Afganistan'ı işgali, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok ötesinde, dönemin uluslararası dengeleri dikkate alınarak SSCB'nin yeniden “*ben de varım*” diyebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bundan hareketle Ahmet Han, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesini, döneminin uluslararası dengeleri açısından şu şekilde değerlendirmektedir:

Bir dönemeç niteliği taşıyan 1970'lerin sonunda, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla son bulacak olan Soğuk Savaş, yokuş aşağı diye nitelenebilecek süratli bir döngüye girmişti. Ocak 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin terk ettiği İran, 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmüştü. İran'daki bu gelişme tam da Afganistan'da Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP) yönetime el koymasının ardından, Soğuk Savaş'ın dengeleri açısından rekabet odağına, Avrupa-Atlantik bölgesine, yakın ve başka nedenlerle birlikte esas olarak sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarıyla merkezdeki güç mücadelesinin dengelerine doğrudan etkili olma potansiyeli bulunan bir ülkede gerçekleşiyordu. Aynı dönemde, ABD için Vietnam Savaşı'nın başarısızlığının utancının, bunun getirdiği görece güvensizliğin ve iç bölünmelerin çok taze olduğu da hatırla tutulmalıdır. Tahran ve İslamabat'taki ABD elçiliklerine yapılan saldırılar, ABD'de mevcut, dış politikada sürekli prestij ve zemin kaybetme hissini körüklemiştir. Bu gelişmelerin ardından gelen Afganistan'ın işgali, ABD karar alıcılarında derin kaygı yaratmıştır. Bu durum, ABD'de mevcut bulunan SSCB karşısında pasif kalındığı hissini körüklemiştir. Hatta ABD dış politikası üzerinde etkili yorumcuların bir bölümü, SSCB'nin askerî müdahaleyi bir opsiyon olarak rahatça kullandığını, bunun önemli nedeninin ise ABD'nin pasif kalacağına dair duyduğu güven ile ilgili olduğunu belirterek, SSCB'nin bu meydan okumasının askerî tehditle karşılanması gerektiği yönünde kanaat beyan etmişlerdir (Han, 2011: 60).

Aslında Afganistan, Soğuk Savaş dönemi boyunca iç problemleri ile dünya gündeminde yerini koruyan bir ülke konumundadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan'ın geleceğinin belirlenmesindeki en önemli aktör Muhammed Zahir Şah'tır. 1973 yılına kadar monarşi ile yönetilen Afganistan, saltanat ailesinden olmasına rağmen Cumhuriyeti ilan ederek hanedanlık yönetimini değiştirmiştir. Özellikle bu durum, daha sonraki yıllarda Davud Han tarafından komünist bir devrim yapılmasına ve Sovyet işgaline giden yolun açılmasına neden olmuştur.

Aslında Sovyetler Birliğini ülkesinden uzak tutma çabasındaki Muhammed Nadir Şah'ın oğlu olan Muhammed Zahir Şah'ın (1933-1973) krallığı döneminde onun kuzeni ve kayınbiraderi olarak başbakanlık yapan Davud Han, Kral Emanullah'tan sonra Sovyetler'e Afganistan'ın yaklaşmasına, hatta adım adım Sovyetlerin Afganistan'ı işgal edebilmek için yürüttüğü çalışmalara zemin hazırlanmasına sebep olmuştur (Armaoğlu, 2002: 763).

Gerçi 1950'lilerdeki Amerikan politikasının da Afganistan'ı Sovyetler'e yaklaştırdığı söylenebilir. Zira Afganistan'ın beklediği yardımları, başta ABD olmak üzere çevre ülkelerden alamayınca, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak Sovyetler'in kontrolüne girmişti (Armaoğlu, 2002: 764). Sovyetler Birliği ise ilerideki emellerine uygun olarak bu dönemi iyi değerlendirmiş, kredi ve yardımlarını kendi çıkarlarına uygun olarak düzenlemiştir. Özellikle Sovyet sınırına yakın yerlerin imarı, yolların genişletilmesi, Kabil'in kuzeyindeki Bagram Hava Üssü gibi üslerin yapılması ve gizli planların hayata geçirilmesi olarak ifade edilebilecek yatırımlar yapılmıştır. Ayrıca eğitilmeleri için binlerce Afgan subayı Çekoslovakya'ya

gönderilmiş ve Sovyetler ideolojilerine hizmet edebilecek askerler yetiştirilmiştir. Kaldı ki bu askerlerin pek çoğu, KGB ajanı olarak da yetiştirilmişlerdir.¹⁵¹⁰

Ancak bu dönemde ABD’de boş durmamış ve birtakım ülkelerin *Sovyetleşmesini* engellemeye çalışmıştır. Fakat ABD, Afganistan’ın Sovyetleşmesine veya Sovyetlerin etki alanında kalmasına engel olamamıştır. Aslında bunda, kısmen olsa da Türkiye’nin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinde yaşanan gerginliğin var olduğu bir dönemde, Afganistan’da anayasa ilan edilmiş (1964) ve Afganistan’da Marksistlerin önü iyice açılmıştır. Özellikle Muhammet Taraki’nin *Halk*, Babrak Karmal’ın ise *Perçem* gazetelerinin Afganistan’daki sosyalist eğilimin giderek artmasına neden olmuştur. Kısa bir süre sonra Afganistan’da Marksistlerin iktidara gelmesiyle birlikte başlayan süreç, Sovyetlerin yudusu haline gelmesinde büyük rol oynamıştır (Armaoğlu, 2002: 764-767).

Türkiye ise 1950’lerde ‘*Sovyetleşme*’ tehdidine karşı uyardığı Afganistan’ın giderek Sovyet etkisi altına girmesine sessiz kalmıştır. Zaten Türkiye’nin yapabileceği pek de bir şey yoktur. Ne var ki Türkiye’nin mesafeli duruşundan rahatsız olan ABD, Türkiye’nin daha etkin bir rol üstlenmesini istemektedir. Özellikle Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesine kadar geçen süre zarfında inişli-çıkışlı bir görünüm sergileyen Türkiye-ABD ilişkileri 1979’da farklı bir boyut kazanmıştır. Aynı yıl için de hem İran’da devrim gerçekleşmiş, hem de Sovyetler Afganistan’ı işgal etmişlerdir. Bu ise ABD açısından önemli bir güvenlik endişesi oluşturmuştur. Türkiye’nin bu noktadaki rolü ise kilit önemdedir ve yeniden kazanılması gereken bir ülke konumundadır. Bunun için de ABD iki yola başvurmuştur. Bunlardan birincisi *Savunma, Ekonomik ve İşbirliği Antlaşması*’nı imzalamıştır. Diğeri ise Türkiye’nin SSCB’ye yeniden düşman edilebilmesi için iç siyasal problemlerinin ve terörün kaynağının SSCB olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Çaşın, 2008: 633).

Afganistan’daki durum ise daha farklıdır. Davud Han dönemi ile birlikte ülkede birbiri ile çatışan iki ayrı grubun varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, güvenlik kaygıları nedeniyle SSCB’ye yakınlaşma isteği duyan yöneticilerdir. Bunlara göre SSCB ile nedni yakın ilişki kurulursa, ülke içinde de o ölçüde istikrar yakalamak mümkün olacaktır (Armaoğlu, 2002: 764). Hâlbuki Afganistan’ın toplumsal yapısını kabileler oluşturmakta ve kabileler arası ilişkiler, Afganistan iç siyasetini doğrudan belirlemektedir. Bu düzensizliğin önüne geçebilmek için de yöneticiler SSCB’nin desteğini alma gereğini hissetmişlerdir. Buldukları konumu koruyabilmek ve ülkede uzun soluklu bir yönetim tecrübesi yaşatabilmek için bu adeta bir zorunluluk halini almıştır. İkincisi ise SSCB’ye ciddi şekilde tepki duyan ve bu ülkeden tehdit algılayan halktır. SSCB, kurulduğu günden itibaren dine karşı geliştirdiği uygulamalarla, gerek Hıristiyan, gerekse Müslüman toplumların tepkisini çekmiştir (Armaoğlu, 2002: 762). Ateizme yönelik devlet destekli faaliyetler ise SSCB’ye karşı her fırsatta bir koz olarak kullanılmış ve Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB’ye karşı din merkezli bir operasyon yürütülmüştür. SSCB’nin dine karşı olan bu tavrı, Müslüman bir toplum olan Afgan halkının ciddi şekilde tepki duymasına neden olmuştur. Bu yüzden Afganistan’daki yöneticilerin SSCB ile yakın ilişkiler içinde olması, halk ile yöneticiler arasında belirgin bir şekilde açılmasına yol açmıştır.

Buna rağmen ülkede Davud Han liderliğinde Cumhuriyet ilan edilmiş (1973) ve Anayasa, 1977’de kabul edilmiştir. Davud Han, devlet başkanı sıfatıyla kendi aile çevresinden, yakınlarından, devrik kraliyet ailesinin üyelerinden kurulu bir hükümeti iş başına getirmiştir. Bunun üzerine 10 yıldır ayrı çalışan iki sol grup, *Halk* ve *Bayrak* partileri, Davud Han’a karşı işbirliğine gitmişlerdir. *Halk* kanadı lideri Hafızullah Amin’in düzenlediği bir darbeyle Davud

¹⁵¹⁰ <http://www.uhim.org/images/tarihte/1329227308.pdf>, 09.08.2012.

Han devrilmiş, kendisi ve aile üyelerinin pek çoğu öldürülmüştür. Davud Han'ı aşırı hırsından ve uygulamalarından ötürü görevden uzaklaştıran Kral Zahir Şah, 1964 yılında ülkede yeni bir demokrasi programı ilan etmiştir.

Bunun sonucu 1 Ocak 1965 tarihinde *Afganistan Demokratik Halk Partisi* kurulmuştur. Özellikle işgal öncesi yapılan komünist devrim ve işgal süresince ülke kaderinde etkili olmuş olan pek çok sıkıntılar ve katliamlar, bu parti yetkililerince gerçekleştirilmiştir. Gerçi bu parti kurulduktan sonra *Halk* (Taraki ve Emin) ve *Parçam* (Karmel) olmak üzere iki fraksiyona ayrılan komünist oluşum, kendi arasındaki ihtilaftan ötürü ülkenin işgale uğramasında da etkili olmuştur (Armaoğlu, 2002:764). Partinin genel sekreteri olan Nurmuhammed Taraki, 1978 devriminden sonra Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olurken, halkı Sovyetleştirme hareketleri en çok onun döneminde yaşanmıştır. Komünist bir yönetici olması kadar entelektüel kişiliği ile de tanınan Taraki, 1952 yılında hükümet tarafından basın ataşesi olarak Washington'a gönderilmiştir. Partinin ikinci lideri ve aynı zamanda Taraki'nin sadık öğrencisi (Şagirdi Vefedar) olarak tanınan Hafızullah Emin ise oldukça ateşli bir öğrencilik geçirmiş ve pek çok Afganlı öğrencinin komünizmi benimsemesinde etkili olmuştur.

1965 yılında Kabil Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliğini sürdüren Emin, Taraki'ye olan bağlılığı ile tanınmıştır. Ancak ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olarak yerini aldığı anda, Taraki'nin ölümünden sorumlu tutulmuştur. Halk Partisi'nin bir diğer üçüncü lideri ve Afganistan'ın Sovyet işgalindeki en önemli ismi ise Babrak Karmel'dir. 1960'lardan itibaren Sovyet elçiliği ile yakın ilişkileri olan Karmel, 1965 yılında milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Bu dönemde KGB ajanı olduğu sonradan öğrenilen Karmel, ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı olurken, aynı zamanda işgalcileri ülkesine davet eden lider olarak Afganistan tarihinde yerini almıştır. Taraki, Emin ve Karmel'e göre adı daha geride kalan Dr. Necibullah ise özellikle Karmel'in yönetimi sırasında Afgan gizli haber alma örgütü KHAD'ın müdürü olarak tanınmıştır. Komünist Afganistan'ın dördüncü ve son cumhurbaşkanı olan Necibullah ise 1996 yılında Taliban tarafından asılarak öldürülmüştür.

10 yıllık başbakanlık görevinin ardından yönetime tekrar gelebilmenin arayışı içindeki Davud Han, demokratikleşme hareketlerinin istenilen düzeyde gitmemesi ve Zahir Şah'ın uygulamalarını beğenmeyen subayların yardımı ile 1973 yılında Zahir Şah'ın İtalya'da olmasından istifade ederek, ülke yönetimine el koymuş, cumhuriyeti ilan ederek Afganistan'ı yeni bir döneme sürüklemiştir. Kendisi de bir kraliyet mensubu olmasına rağmen kraliyet ailesini yerden yere vurarak başladığı 17 Temmuz Devrimi'nde en büyük desteği, komünistlerin *Parçam* kanadından alan Davud Han'dan almıştır. İlk yıllarında Sovyet ve komünist bir çizgiye uygun adımlar atsa da daha sonra İran ve Pakistan ile ilişkileri düzeltmiştir. Bu yüzden de *Parçamları* giderek kendinden uzaklaştırarak, Afganistan'ın Sovyet etkisinden uzaklaşıp Batı bloğuna yaklaşmasını sağlamıştır. Ancak bu uygulamaları Sovyetler'in Davud'u devirme çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur (Rasuli, 2008: 10).

Davud yönetimindeki ülkede, ekonomik ve siyasî anlamda bir istikrar yaşanmazken, özellikle 1977 yılında işçilerin grevinin silah gücüyle dağıtılması, Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Müslümanlara yapılan baskınların artması ve 1978 Şubatında solcu bakanların görevlerinden uzaklaştırılması, Davud hükümetine karşı yapılacak olan devrimin önünü açmıştır. İki fraksiyona ayrılan Halk Partisi de Sovyetler'in isteği ile birleşirken ordudaki solcu subaylar da devrim için tatbikatlara başlamışlardır. Ancak tüm bunların önünü açan olay, Komünist Parti lideri gelenlerinden Mir Ekber Hayber'in öldürülmesidir.¹⁵¹¹ 1978 yılında meydana gelen bu

¹⁵¹¹ <http://www.uhim.org/images/tarihte/1329227308.pdf>, 09.08.2012.

olayla birlikte kaldırılan cenaze, tam anlamıyla gövde gösterisine dönüşmüş, bu gösteriden tedirgin olan Davud Han panîge kapılarak Komünist Parti liderlerinin tutuklanma emrini vermiştir. Bunun üzerine Taraki ve Karmel, hemen tutuklanmıştır. Ancak Emin'in tutuklanma sürecinin biraz daha uzaması nedeniyle ordudaki solcu subayların hareketlenmesi sağlanmıştır.

27 Nisan 1978 tarihinde başlayan hareket ile Davud'un köşkü bombalanmış, Taraki ve komünist liderler hapisten çıkarılmış ve ülkede iktidarın, artık halkın eline geçtiği radyolardan duyurulmuştur. Nitekim Nisan ayında yapılan devrim '*Inkulâb-ı Sarr*' olarak anılmıştır. Ancak bu devrimin yapılması halkın iktidarı ya da zaferi olmasından öte, devrimde Sovyet askerlerinin kullanılmış olması daha çok dikkati çekmiştir. Sovyet desteği ile gerçekleştirildiği belirtilen devrimde, Taraki yeni lider ilan edilirken, onun liderliği gölgede kalmış, tüm yetkiler Emin'in elinde toplanmıştır.

Dünyaya Afgan halkının isteği olarak lanse edilen ve artık *tarafsız* bir politika izleneceğine dair olumlu mesajlar verilerek çizilen imaj, kısa süre sonra Sovyet etkisinin artması ile silinmiştir. Zira Afganistan'da kendi halkının komünistleşmesi için halkı karşısına alan '*ya kabul edecekler, ya da mecbur olacaklar*' anlayışı işin bütün seyrini değiştirmiştir. Bu yüzden en kanlı dönemin Taraki'nin iktidarı olduğu bilinmektedir. Özellikle bu dönemde, yaklaşık 200.000'e yakın kişi öldürülmüştür. Kaldı ki ülkenin ismini, *Afganistan Demokratik Cumhuriyeti* olarak değiştiren hükümet, bayrak olarak Sovyetlerinkine benzer kırmızı bir bayrağı tercih etmiştir. Halkın inançları ve alışkanlıkları yok sayılırken, ateistleştirme çalışmaları hız kazanmış, siyasi anlamda da tasfiye hareketleri hızla sürmüştür. Bu yüzden *Parçamiler* ve başta *Karmel* olmak üzere görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.

Taraki'nin halk arasındaki nefret uyandıran ve Kabil Üniversite'sinden başlayan İslamî hareketin daha da kuvvetlenmesini sağlayan çalışmalar, Sovyetler'in dikkatinden kaçmamıştır. Emin eliyle gerçekleştirilen ve halk arasında giderek kampaşmalara yol açan bu durum, Sovyetleri endişelendirdiği için Emin'i gözden çıkarmışlardır. Durumun farkına varan Emin, Sovyet desteği ile kendisinden kurtulmak isteyen Taraki'yi kendine bağlı güçler ile ortadan kaldırıncı, Sovyetler'in tepkisini çeken bu iktidar değişikliği karşısında yalnız olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine Emin, halkın desteğini almak ve Amerika'ya yakın olmak için çaba sarf etmiştir. Ancak beklediği destek ne halktan, ne de Amerika'dan gelmiştir. 1979 Aralık ayına kadar süren iktidarında herhangi bir devrim hareketine karşı son derece dikkatli davranan ve ülke içinde giderek artan isyanlara karşı sert önlemler alan Emin, Sovyetler'in, istifa etmesi ya da Sovyet ordusunu ülkesine davet etmesi yönündeki baskılarına karşı direnmiştir. Ancak Emin döneminde kısa süreli de olsa sinsi bir bekleyiş içine giren Sovyetler, artan isyanları bahane ederek 24 Aralık 1979 gecesi işgal hareketine (Fırtına 333) resmen başlamıştır (Rasuli, 2008: 12).

Sovyetler'in 1979'un son günlerinde başlattığı fiili işgal, Taraki'nin de tercihi olmuştur. Zira Taraki'nin, Emin iktidarındaki gibi benzer kukla rejimlerden ziyade işgali tercih etmesinin altındaki asıl neden, ülke içinde artan İslamî grupların direnişi artırmaları olmuştur. Bunu doğrulayan birtakım yayınlara göre '*Politbüroyu harekete geçiren, Afganistan'da Müslüman devrimin başarılı olması halinde, Sovyetler Birliği'nin bu ülkeden tamamen sürülmesiydi. Prestijimize indirilecek böyle bir darbenin yankularını önceden kestirmek mümkün değildi. Sovyetler Birliği böyle bir tehlikeyi göze alamazdı. Politbüro Sovyetler Birliği'nin ütilip kalmayacağını bütün dost ülkelere gösterme kararı aldı*'¹⁵¹² diyerek Sovyetler'in stratejisini dile getirmiştir.

¹⁵¹² Bununla ilgili olarak bkz... <http://www.uhim.org/images/tarihte/1329227308.pdf>, 09.08.2012.

1978 yılında Nuristan bölgesinde ilk ayaklanmalar patlak vermiş ve eşgüdüksüz de olsa tüm ülkeye yayılmıştır. 5 Aralık 1978 tarihinde Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında *Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması* imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Afganistan'da Sovyet yanlısı iktidara karşı ulusal direniş hareketi başlamıştır. Ayaklanmalar karşısında Afgan ordusu güçsüz kalınca, iktidarda bulunan Afgan yönetimi, SSCB ile imzalanmış olan *Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*'na dayanarak Sovyetler'den yardım talep etmiştir. Bu talep üzerine Afganistan'a çok sayıda Sovyet uzmanı ve askerî gelmiştir. Sovyetler, 27 Aralık 1979 tarihinde ülkeyi fiilen işgal etmişlerdir. Devlet başkanı Hafızullah Amin öldürülmüş ve yerine Babrak Karmal getirilmiştir (Armaoğlu, 2002:767). Sovyetler'in işgal hareketi, çok sayıda Afganlının Pakistan ve İran'a sığınmasına neden olmuştur. Pakistan, bu durum üzerine BM'ye ve İslam Konferansı Örgütü'ne başvurarak, Afganistan'daki gelişmelerin önlenmesini ve Sovyet askerlerinin çekilmesini istemiştir. Ancak bu girişimlerden pek bir sonuç alınamamıştır (Armaoğlu, 2002:768).

Ancak ülkenin işgali, Amerikan destekli mücahitlerin direnişine yol açmıştır. Afganistan'da 1969 senesinden itibaren üniversite merkezli başlayan İslamî hareketler, Mısır'daki *Müslüman Kardeşler*'le bağlantılı olarak *Cevanan-ı Müselman* adıyla teşkilatlanmıştır. Ne var ki 1973 yılında Davud Han tarafından yasaklanan teşkilatın, *Hikmetyar* adında önderleri vardır ve taraftarların büyük bir çoğunluğu hapse atılmışlardır. Daha sonra hapisten çıkan teşkilat liderleri Hikmetyar ve İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Rabbani, Pakistan'a giderek işgal sırasında kendilerine bağlı birlikler ile direniş göstermişlerdir. Aslında 1979 işgalinde, Hikmetyar'ın diğerlerinden yolunu ayırarak yeni bir oluşumun içine girmesi, birtakım yeni oluşumların ortaya çıkmasıyla açıklanabilir Buna göre oluşan diğer cepheler ve komutanlar şu şekilde sıralanabilirler:

- Hizb-i İslamî Afganistan / Mühendis Gülbeddin Hikmetyar
- Cemiyet-i İslamî Afganistan / Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani
- Mehoz-ı Milli İslamî Afganistan / Seyyid Ahmed Gilani
- Cephe-i Milli İslamî Afganistan / Sıbgatullah Müceddidi
- Hareket-i İnkılâbî İslamî / Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi
- Hizb-i İslamî / Mevlevi Yunus Halis
- İttihad-ı İslamî Bara-i İslamî Afganistan / Abdurrah Resul Sayyafl⁵¹³

1980 yılında ise ülke içindeki bazı gruplar Sovyet işgaline karşı birleşmişlerdir. *Mücahit* olarak adlandırılan güçlerin silahlı direnişi, 1984 yılında yoğunlaşmıştır. Bu direniş hareketi karşısında zamanla çözülmeye başlayan Sovyet ordusu dağılmaya başlamış ve Sovyetlerin 1988 yılından sonraki çekilme hareketinde bu grupların etkisi büyük olmuştur. Aslında Afgan mücahitleri, Sovyetlere büyük kayıplar verdirmişlerdir. Bu dönemde, özellikle *Mücahitlere* yapılan Amerikan yardımı belirginleşmiştir. Hatta denebilir ki Türkiye'nin o dönemde sahip olmadığı pek çok modern silah, özellikle helikopterlere yönelik kullanılan omuzdan atılan *Stinger* füzeleri, mücahitlere bol miktarda verilmiştir (Muhtat, 2011: 33-34).

ABD'nin SSCB'nin Afganistan'ı İşgali Karşısındaki Tutumu

SSCB'nin böylesine kritik bir dönemdeki bu hamlesi, başta ABD olmak üzere tüm Batılı ülkelerin tepkisini çekmiştir. Zira 1970'li yılların sonu tüm dünyada *silabsızlanma* çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu uğurda yapılan çalışmaların en dikkat çekeni, *SALT-II*

⁵¹³ Bununla ilgili olarak bkz... <http://www.uhim.org/images/tarihte/1329227308.pdf>, 09.08.2012.

anlaşmasının imzalanmasıdır. Aslında bu anlaşma, Kıta Avrupası merkezli silahlılaşma çalışmalarının bir ürünüdür.

Soğuk Savaş döneminin beraberinde getirdiği silahlanma yarışının olumsuz sonuçlarını giderebilmek ve dünya genelinde bir barış ortamı sağlayabilmek için başlatılan silahlılaşma süreci, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte önemli bir darbe almıştır (Armaoğlu, 2002: 768). SSCB'nin bu hamlesinin Soğuk Savaş dönemi şartları dikkate alındığında, ABD'nin bölgedeki faaliyetlerine karşı bir cevap niteliği taşıdığı da söylemek mümkündür. Çünkü ABD, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Ortadoğu coğrafyasında etkin bir konumdadır ve bu etkinliğini, SSCB'nin etkin olduğu coğrafyalara dönük olarak genişletmek istemektedir. Çünkü Sovyetler, İmparatorluk döneminden bu yana sıcak denizlere ve Ortadoğu coğrafyasına inmek suretiyle etkinlik alanını genişletmek istemektedirler.

Diğer bir önemli gelişme de İran'da Humeyni öncülüğünde yaşanan devrimdir. Şah döneminin ABD ile ilişkileri oldukça iyi olan İran'ın yerine Batı'yla önemli ölçüde mesafeli, din eksikli bir dış politika kurgulayan, ABD ve İsrail gibi devletleri kendi varlığına tehdit olarak algılayan bir İran gelmiştir. İran Devrimi ile birlikte ABD, bölgede önemli bir müttefikini kaybetmiş ve bu sebeple bölgedeki çıkarlarının tehlikeye girdiğini düşünmeye başlamıştır. SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin tam bu süreçte gerçekleşmesi ise ABD'nin kaygılarının daha da artmasına sebep olmuştur. Afganistan'ı ele geçiren bir SSCB, Pakistan'ı da hedef alabilir ve ABD'nin bölgedeki etkinliğine ciddi bir darbe vurabilir. ABD, buna karşılık Ortadoğu'daki en sadık müttefiklerinden Suudi Arabistan'ı yanına almak suretiyle Pakistan'ı da devreye sokarak Afgan mücahitlerine önemli ölçüde finansal ve askerî destek vermiştir (Önal, 2010: 43). *Taliban* ve *El-Kaide* gibi bugün küresel ölçekte faaliyet gösteren örgütlerin temellerinin bu süreçte atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Mücahitlerin direnişi, çevre ülkeler ve Batı dünyasını da harekete geçirmiştir Çünkü Afganistan'ın Sovyet kontrolüne girmesi, onların, Hint Okyanusu'na, keza İran üzerinden Basra Körfezi'ne çıkmalarına imkân vermektedir. Bu durum, Batı ülkelerini olduğu kadar İran, Çin ve Pakistan gibi çevre ülkelerini de tehdit eden bir durum yaratmıştır. Keza, dünyanın diğer süper gücü ABD, bu gelişmelerden en çok endişe duyan ülkeler arasında başı çekmektedir. ABD, Sovyetler'in bu teşebbüsü üzerine SALT-II Antlaşması'nı onaylamaktan vazgeçmiş ve 5 Ocak 1980 tarihinde bu ülkeye yaptığı tahıl ihracatını da durdurmuştur. Ayrıca Sovyet işgaline tepki olarak ABD ve 70'e yakın ülke, Moskova'da düzenlenen 1980 Yaz Olimpiyatları'nı da protesto ederek katılmamışlardır.¹⁵¹⁴

Türkiye'nin tavrı bu noktada ABD açısından oldukça kilit bir önem taşımaktadır. Zira Türkiye ile ilişkileri o dönemde oldukça sorunlu olan ABD açısından yeniden bir işbirliği ortamının sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin de o dönem SSCB ile yaşadığı yakınlaşma ABD'yi büyük ölçüde rahatsız etmektedir. SSCB, ABD'nin ambargo koyduğu en kritik dönemlerde Türkiye'nin yanında olmuş ve ikili ilişkilerin düzelmesine önemli katkı sağlamıştır. ABD ise bu durumu tam tersine çevirmek istemektedir. Bu yüzden Türkiye'de sol örgütler vasıtasıyla bir iç karışıklık yaşanması ve bunun sorumlusu olarak da SSCB gösterilmesi gerekmiştir (Çaşın, 2008: 615). Aslında bu kurguya göre ülkedeki tüm sorunların ve yaşanan anarşi ortamının Sovyetlerden kaynaklandığı gösterilmiş yeniden bir düzen kurabilmek için ABD'nin desteğine ihtiyaç duyulduğu gösterilmek istenmiştir. Buna göre Türkiye, bir NATO üyesi olarak ABD ile arasındaki mesafeyi bir an önce ortadan kaldıracak ve ABD'yi her alanda tek kurtarıcı olarak görececek bir atmosfer oluşturulmak istenmiştir.

¹⁵¹⁴ Bununla ilgili olarak bkz... <http://www.uhim.org/images/tarihte/1329227308.pdf>, 09.08.2012.

Ancak bu dönemde Türkiye’de 1970’li yılların sonunda artan terör olayları ve yaşanan kaos, bu sürecin başarıya ulaşması için atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir.

Dönemin Türk Dış Politikası ve İşgale Karşı Türkiye’nin Tavrı

1974 Kıbrıs Harekâtı’nı takip eden dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde bir durgunluğu yaşanmıştır. İlişkilerdeki durgunluğun üzerine başlayan ambargo süreci de bu durumun daha da keskin bir hal almasına neden olmuştur. Ekonomik olarak oldukça sıkıntılı günler yaşayan Türkiye, siyasal anlamda da iç istikrarsızlıklara gebe bir ülke haline gelmiştir. Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel’in başını çektiği koalisyonlardan oluşan ikili yapı, ülkenin o dönem yaşadığı sıkıntılara çözüm üretmekte yetersiz kalmış ve bu istikrarsızlık, gün geçtikçe daha da artmıştır. Sol tandanslı ve sağ eğilimli grupların ülke içindeki huzursuzluğu artıran faaliyetlerde bulunmaları da bir diğer önemli faktör olmuştur.

70’li yıllar, Türkiye’de solun, silahlı mücadele ile tanıştığı ve kurulan birtakım silahlı yapılanmalarla kendi ideolojileri doğrultusunda çözüm aradıkları bir dönemdir. THKO, THKP-C ve TİKKO benzeri yapılanmalara bakıldığı zaman bu durum daha somut bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ülke içinde sağ-sol ayrımının giderek daha da keskinleşmesi ve pek çok siyasî yapının silahlanmak suretiyle bir iç çatışmaya doğru evrilmesi, var olan gerilimi daha da tırmandırmıştır. Bunun yanı sıra sol fraksiyonların kendi içinde yaşadığı mücadele ise bu durumu daha karmaşık bir hale getirmeye başlamıştır.

Gerek ekonomik sıkıntılar ve siyasî istikrarsızlıklar, gerekse ülkedeki iç çatışmanın baş göstermesi, ülkede çözüm arayışına gidilmesini zorunlu kılmıştır. Buna rağmen Türkiye’de 70’li yılların dış politik karakteri, ABD ile ilişkilerin sorgulanması üzerine kurgulanmıştır. 27 Mayıs sonrasının gelişen politik ortamında gerek ABD ile ilişkiler, gerekse NATO’yla olan üyelik her daim sorgulanmaya ve tartışmaya açık konular haline gelmiştir. Başbakan Bülent Ecevit’in, SALT II Anlaşması gereği Moskova’yı denetleyecek olan U-2 uçaklarının ancak Moskova’nın onayı ile devreye gireceğini açıklaması, haşhaş ekiminin yaşağı ve Kıbrıs Harekâtı’ndan sonra ABD’ye ve NATO’ya karşı verilen tepkinin bir sonucudur (Bostanoğlu, 1999:465-466). Türk-Amerikan ilişkilerinde meydana gelen durgunluğa karşı SSCB ile ilişkilerin geliştiği görülmüştür. Kıbrıs Harekâtı’nın ardından uygulanan ambargo ile birlikte Türkiye, ulusal güvenlik bağlamında bir kaygı hissetmeye başlamıştır. Amerikan desteğinin çekilmesinin Türkiye’yi SSCB ile karşı karşıya getireceği düşünülmüştür. Aslında bu durum, 70’li yılların genel karakteri ile çelişen bir durumu ifade etmektedir. Zira ülkede bir yandan siyasî cenahın da dâhil olduğu geniş bir kitle ABD’yi sorgularken, bir yandan da SSCB’ye yönelik tehdit algısına da dikkat çekilmiştir.

Bu tehdit algısına karşı SSCB, tam aksine Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. Gerek siyasî, gerek ekonomik alanda Türkiye ile kurduğu ilişkiler, SSCB ile bir güven tazeleme dönemini de beraberinde getirmiştir. 1972 yılında imzalanan ‘*İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi*’ ile birlikte, ardından ikili ilişkilerin siyasî boyutunda önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra SSCB’nin Türkiye’nin ağır sanayi altyapısına verdiği destek hızla devam etmiş ve SSCB’nin ülkedeki faaliyetleri Türkiye’nin ekonomik anlamda kalkınmasına hız vermiştir. Bunun yanı sıra SSCB’nin Kıbrıs konusundaki itidalli yaklaşımı, iki ülke ilişkilerinde olası bir gerginliği önemli ölçüde engellemiştir.

Buna karşın Sovyetler’in 24 Aralık 1979 tarihindeki Afganistan macerası, yüz binlerce insanın hayatına mal olmuş ve geride yıkılmış bir devlet bırakması açısından kötü bir sonuçla bitmiştir. Neticede İngiliz İmparatorluğu gibi Sovyetler’in yıkılmasında Afganistan’ın küçümsenemez payının olduğu da söyleyebilir. Aslında Sovyetler’in Afganistan’da hezimetle

uğramasındaki en önemli faktör, Afgan halkının direnişi olmuştur. Türkiye ise Afganistan'daki Sovyet askerlerinin varlığından duyduğu kaygıyı sürekli olarak dile getirmiştir. Ankara, özellikle birliklerin işgal altındaki topraklardan geri çekilmesini istemiştir. Hatta Ankara hükümeti, Sovyetler Birliği'ne savaş esirlerinin ülkelerine geri dönmeleri için yardım edebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Türk hükümeti, 1982 yılında Pakistan'a sığınan Afganistan'ın Türk kökenli 4500 göçmeni Türkiye'ye getirmiş ve bu kişilere, vatandaşlık hakkını tanımıştır (Rasuli, 2008: 14).

İşgalden Sonra Türk-Amerikan İlişkilerindeki Değişim ve 12 Eylül'e Giden Yol

SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile iki ülke arasında yaşanan dostluk ortamına önemli bir darbe vurmuştur. Türkiye, Afganistan'ın işgaline en sert tepki veren ülkeler arasına girmiştir. Türk-Afgan ilişkilerinin Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren geliştiği ortam dikkate alınırsa, Türkiye her ne kadar Soğuk Savaş dönemi boyunca gösteremese de Afganistan konusunda oldukça hassastır. Gerek bu hassasiyet, gerekse SSCB'nin işgali ile birlikte artan güvenlik kaygıları da had safhaya ulaşmıştır.

Devletin yöneticilerinin NATO'dan ayrılmayı tartıştığı bu dönemde, SSCB'nin Afganistan'ı işgali Türkiye'ye adeta bir uyarı niteliğinde olmuştur. SSCB'nin yaptığı hamle, ABD'nin bu bağlamda lehine olmuş ve Türkiye, NATO'dan ayrılırsa nasıl bir durum ile karşı karşıya kalabileceğini fark etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin yeniden ABD ile ilişkilerini geliştirmesini sağlamıştır. Bu yüzden 12 Eylül'e giden süreç, Türk-Amerikan ilişkilerinde yeniden yakınlaşma ve işbirliğine neden olmuştur (Hale, 2003:170).

Önce İran'da, sonra da Afganistan'da meydana gelen gelişmeler, küresel ölçekte yaşanan değişimin Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki yansımalarıdır. Bu değişimden Türkiye de bir şekilde nasibini almış ve değişime ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Her şeyden önce komşularından algıladığı tehdidin yeniden ortaya çıkışı ile birlikte ibrenin ABD lehine dönmesi, her ne kadar bir huzur ve istikrar arayışı olsa da ülke içindeki muhalif kanatlarca var olan bu değişimde Türkiye'nin daha zor ve sıkıntılı bir süreçte doğru sürüklendiği ifade edilmiştir. Örneğin Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu, o dönemde yaşanan gelişmeleri köşesine taşıyan bir gazeteci olarak bu süreci şu şekilde yorumlamıştır:

Dünyamız 1980 yılına girerken, Ortadoğu'nun Müslüman ülkelerinde yeni kargaşalar, yeni yeni uluslararası sorunlar yaşanıyor. İran ve Afganistan halklarının karşılaştıkları bu kargaşanın, bu ülkelerin sınırlarını ve boyutlarını aşması, yeni savaşlara, yeni ihtilallere ve müdahalelere yol açması kaçınılmaz gibi görünüyor.

Böyle bir dünyada iç ve dış güçler ülkemize nasıl bir yer biçiyor, nasıl bir rol veriyorlar? Yaşanan olaylar, belki büyük bir depremin ilk sarsıntılıdır; belki dipten gelen dalgalar Ortadoğu'da olduğu gibi ülkemizi de derinden sarsacaktır.

Dışanda ve içeride, hiç kuşkunuz olmasın, bu sarsıntının hesabı eylem ve boylamları çoktan saptanmıştır. Türkiye öteden beri ABD'nin bir ön karakoludur. Bu ön karakolun stratejik önemi, İran ve Afganistan olaylarından sonra bin kat daha artmıştır.

Bu siyasal rejimin, bu ekonomik bunalıma, bu dengesizliklere ve bu baş döndürücü enflasyona dayanması çok güçtür. Bunların üzerine uluslararası önemdeki İran ve Afganistan olaylarını koyarsanız, Türkiye'nin iç ve dış güçlerce "Güney Amerika modeli" bir diktatörlüğe doğru sürüklendiğini gözlerinizle görürsünüz (Mumcu, 1979).

Kıbrıs Harekâtı'nda sonra gerilen Türk-Amerikan ilişkileri, 70'li yılların ikinci yarısında bu niteliğini korumuştur. Gerek iktidar gerekse muhalefet, ABD'ye karşı her zaman belli bir mesafede durabilmişlerdir. Ancak başta ekonomik ambargo olmak üzere sağ-sol çatışması vb. pek çok sorun, Türkiye'deki istikrarı ve iç huzuru önemli ölçüde bozmuştur.

Bu arada SSCB ile kurulan ilişkilerin Türkiye'ye önemli katkıları olsa dahi iki ülke arasındaki ilişkilerde tam bir dostluk ve güven ortamının yaratıldığını söylemek mümkün değildir. SSCB ile gelişen yakınlaşma döneminde meydana gelen İran Devrimi, Türk dış politikasında tehdit unsurunu bir kez daha ön plana çıkarmıştır. İran Devrimi'nin hemen ardından SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Türkiye'nin güvenlik kaygılarının en üst noktaya çıkmasına sebep olmuş ve ABD ile yaşanan mesafeli ilişki, yerini sessiz bir işbirliğine bırakmıştır. Dengelerin ABD lehine dönmeye başlaması, Türkiye'deki yöneticilerin tavrı bakımından ABD'ye avantaj sağlasa da halkın ABD'ye olan tepkisinde önemli bir değişiklik olmamış ve 'ABD emperyalizm'ne karşı mücadele ülke içinde tüm hızıyla devam etmiştir.

Ne var ki ülkede bu mücadelenin kanlı çatışmalara dönüşmesi önlenmiş, bu çözümsüzlük ve çaresizlik ortamı, insanların ve yöneticilerin aklındaki çözümün niteliği konusundaki tüm kriterleri ortadan kaldırmıştır. Bu durum da 12 Eylül'e zemin hazırlamış ve 12 Eylül bu beklentilerin karşılanmasında önemli bir cevap olmuştur.

Arjantin Askeri Darbesi

1816 yılında bağımsızlığını ilan eden Arjantin çok geçmeden politik ve ekonomik bir çatışma ortamına girmiştir.¹⁵¹⁵ Temel olarak üç grup, bu politik ve ekonomik çatışmada aktör olarak yer almıştır. Birinci grup olan “üniter yapı savunucuları” Buenos Aires limanının millileştirilmesini, ticaretin önünde engel oluşturan şehrin özerk yapısının kaldırılmasını ve sonrasında ülkenin tümüyle uluslararası ticarete açılmasını öne sürmüşlerdir. İkinci grup olan “federal yapı savunucuları”, Buenos Aires'in millileştirilmesini ve elden edilen gelirin tüm vilayetlere dağıtılmasını isterken vilayetlerin özerk statülerinin ve yerel sanayilerin korunmasına yönelik vilayetler arasındaki tarifelerin devam ettirilmesini savunmuşlardır. Federal yapıdan yana olanların farklı bir türü olarak adlandırılacak üçüncü grup ise Buenos Aires limanının ve şehrinin millileştirilmesine karşı çıkmış ve serbest ticaret talep etmiştir. Çünkü bu grubun Buenos Aires'in gümrük gelirleri üzerinde bir tekel hâkimiyeti söz konusudur.

Üç grup arasındaki sorunlar 1830 ve 1840'lar boyunca Arjantin'de çatışmalara sebebiyet vermiştir. Güçlü ve müreffeh bir Buenos Aires ile bu şehirden farklı şartlarda bulunan kırsal ve kentsel kesim arasındaki sorunlar tüm 20'nci yüzyıl boyunca Arjantin'in en göze çarpan özelliği olmuştur.

Arjantin ordunun siyasete müdahalesi ve istikrarsızlık bakımından kötü bir üne sahiptir. Arjantinliler son elli yıldır sivil ve askerî idare arasında gidip gelmiştir. Farklı rejimler ve hükümet biçimleri birbirini takip etmiş, kurumsal ve politik yapıyı zayıflatıcı, toplumsal düzene zararlı bir döngü oluşturmuştur (Peruzzotti, 2004). Bu elli yıllık süre içinde ordu, tedrici olarak, siyasete sürekli müdahale eden köktenci bir aktör olmaktan çıkarak askerî otoriterizm

¹⁵¹⁵ International Relations Internet Sitesi, TheStruggleforDemocracy: ChileandArgentina, <http://www.international-relations.com/WbLatinAmerica/Lec9.htm>

olarak adlandırılabilir yeni ve sürdürebileceği bir yapıya geçmiştir. 1983'te demokrasiye döndüğünde, Arjantin siyaseti kurumsal manada istikrarsızlığı geride bırakmıştır.

İşte bu yüzden, Arjantin'in otoriter yönetim tecrübesi askerî müdahalelerin siyaset ve demokrasi üzerinde bıraktığı kalıcı izleri anlamak bakımından önemlidir. Bundan sonraki kısımda bu bağlamda Arjantin darbeler tarihine değinilecek olup, daha sonra ise karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır.

Latin Amerika ve Arjantin'in Darbeler Tarihi

1960'dan 1980'li yıllara değin askerî yönetimler Latin Amerika'da hiç olmadığından daha fazla iktidarda kalmıştır. Brezilya 21 yıl (1964 – 1985), Arjantin 14 yıl (1966 – 1973) (1976 – 1983), Şili 15 yıl (1973 – 1989), Peru 12 yıl (1968 – 1980) ve Uruguay 12 yıl (1973 – 1985) askerî yönetim altında kalmıştır (Maniruzzaman, 1992:749). Askerî yönetimler her ne kadar birbirinin aynısı olmasa da hepsinin sahip olduğu birtakım ortak özellikler mevcuttur (Philip, 1984: 1): Tüm bu askerî rejimler; baskıcı, ekonomik açıdan geleneksel ve siyaseti yeniden yapılandırma açısından oldukça hırslı olmuşlardır. Güney Amerika'da yaşanan bu darbeleri açıklayan dört hipotez mevcuttur. Birinci görüşe göre ekonomik yapı ve değişiklikler darbelerin oluşmasında temel rol oynamıştır. İthal ikameci sanayileşmeden dışa eğilimli pazar ekonomisine geçişin yarattığı sosyal adaletsizliğin bu sonuçları doğurduğu söylenmektedir (Philip, 1984: 3). İkinci görüş siyasî kurumların zayıflığı üzerinde durmaktadır. Bu görüşe göre ekonomik gelişmenin yarattığı sosyal mobilizasyonu siyasî kurumlar karşılayamamaktadır (Philip, 1984: 5). Bir diğer üçüncü görüşe göre ise askerî rejimler devlet aygıtının krizlere korporatist bir yanıtıdır (Philip, 1984: 6). Askerî rejimin bütüncül ve güçlü yapısı işçileri, köylüleri ve yoksulları kontrol altına alabilmiştir. Öne sürülen dördüncü ve son hipoteze göre askeriyenin günün koşullarına göre değişen yapısının darbelerle neden olduğu savunulmaktadır (Philip, 1984:7). Küba Devriminin askerî yönetimlerin de devrilebileceğini göstermesi ile Güney Amerika'daki askerî yönetimler daha sert tavır takınmaya başlamıştır.

Özellikle Arjantin'de 1930 yılından bu yana hiçbir sivil idare 6 seneden fazla iktidarda kalamamıştır. 1819 yılından bu yana 46 devlet başkanından sadece ikisi, askerî darbesiz seçimle görevini devir-teslim etmiştir.

Aslında Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde yer alan Arjantin iklim ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir ülke konumundadır. Arjantin, nüfusunun büyük çoğunluğu Avrupa'dan göçenlerin torunları olup, okuma yazma oranının yüksek, yoksulluğun düşük ve ırksal ayrımların neredeyse olmadığı bir ülkedir (Schumacher: 1072). İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar da gelişmişlik bakımından Avustralya ve Kanada ile neredeyse aynı seviyelerdedir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Arjantin, İngiltere'nin İspanyolca konuşan bir uzantısıydı (Schumacher: 1072). İngilizler Arjantin'i modern demiryolları ile döşeyip, ticareti canlandırarak kendi ekonomileri için uygun bir konuma getirmeye çalıştılar. XIX. yüzyıldan 1930'lara kadar Arjantin yönetimi İngilizlere et, yün ve tahıl arz etmiş olup bu durum endüstri sektörünün Arjantin'de gelişmesinin önüne geçmiştir. Dengeli bir ekonomik büyümeden ziyade tarım sektörünün ağırlığı bu dönemde oldukça fazla olmuştur (Schumacher: 1072). Bu problemlere ek olarak, demiryolu taşımacılığı ile Buenos Aires Latin Amerika'nın merkezi konumuna gelmiş olup, Arjantin'in toplam nüfusunun üçte birinden fazlasına ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

Modern Arjantin'in bugünkü formunu alması Avrupa'dan olan göçlerle başlamıştır. 1869 yılında 1,8 milyon olan nüfus 1895 yılında ikiye katlanmış olup, 1914'de tekrar ikiye katlanmıştır (Schumacher: 1073). Göçmenler Fransa, Almanya, İspanya ve büyük çoğunlukla İtalya'dan gelmiştir.

Modern siyaset ise 1890'lı yıllarda *Radical Civic Union*'ın kurulması ile başlamıştır. Bu parti çoğunlukla göç eden orta sınıfın temsilcisi konumunda olup, erkekler genel oy hakkı için savaşımıştır. Bu hakkı kazandıktan sonra ise 1916'da Hipólito Yrigoyen başkanlığı altında seçimleri kazanmışlardır (Schumacher: 1073). Fakat radikaller, yönetimde kaldıkları 14 yıl boyunca, kendi iç anlaşmazlıklarından ötürü hiçbir köklü yasa çıkaramamışlardır. Devam eden siyasî çıkmaz dönemi 1930 yılında yapılan ilk askerî darbe için ortamı hazırlamıştır (Schumacher: 1073).

Sonraki 13 yıl boyunca Arjantin askerî yönetim altında kalmıştır. Askerî yönetim iktidarını muhafazakârlar ve anti-radikallerle birlikte sürdürmüştür. Oligarşi yanlıları ve orta sınıf arasındaki farklılıklar yeni bir sınıfın doğmasıyla yok olmaya başlamıştır. Bu sınıf hızla büyüyen işçi sınıfı olmuştur. Bu yeni çatışma ortamında doğan lider ise Juan Perón olmuştur (Schumacher: 1073).

Perón, 1943 yılında güçlenen milliyetçi, anti-İngiliz albaylar grubunun bir üyesidir. Perón işçi sınıfının yükselen gücünü fark ederek onların temsilcisi olmaya karar verdikten sonra 1946'da yapılan seçimlerde oyların %56'sını almayı başarmıştır. Perón, ülkeyi 9 yıl boyunca yönetmiştir. Yönetimi boyunca zaman içinde politikalarında değişiklik meydana gelen Perón, sahip olduğu yetkileri baskıcı bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Birçok siyasî gruba sansür ve baskı uygulamış, üniversitelerin iç işlerine karışmış, gizli bir polis teşkilatı kurmuş ve anayasayı değiştirmiştir (Schuman:1074). Yapılan anayasal değişiklikler ile 1952'de yapılan seçimleri de bir şekilde kazanan Perón, huzursuzluk ortamının büyümesine engel olamamış ve ordu üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Böylece 1955 yılı Arjantin için yine bir darbe yılı olmuştur.

1955 ile 1966 yılları arasındaki dönem, Peronistlerin otoriter yönetimlerce dışlanmasına dayalı siyasî sistemi yeniden inşa sürecidir (Peruzzotti, 2004:101). Peronistlerin siyasetten uzaklaştırma süreci, siyasetin açık araçlarıyla yapılmıştır. Örneğin Peronizm kararnameleyle yasaklanırken, seçim kanunları yeniden düzenlenmiştir (Peruzzotti, 2004:101). Peronistler iktidardan darbe yoluyla uzaklaştırılınca, kısa bir süre sonra sıkıntılar da başlamıştır. Anti-peronistler, kendi içinde bölünürken aynı zamanda ekonomik krizlerle de mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Peruzzotti, 2004:101).

1966 ile 1983 arasındaki dönem ise Peruzzotti (2004) tarafından “aralıklı” askerî müdahale döneminden “aralıksız” askerî müdahale dönemine geçiş olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde Peronistler ve anti-Peronistler'den başka farklı bir fraksiyon daha ortaya çıkmıştır. Sosyalist ve muhafazakâr partiler dahi kendi içinde bölünmeler yaşamıştır. 1966'da yapılan darbeye başa gelen askerî lider Onganía ile ülkedeki atmosfer bir nebze rahatlama da göstermiştir. O dönemde yapılan kamuoyu yoklamaları %66 oranında halkın darbeyi desteklediğini göstermektedir (Peruzzotti, 2004:105). Askerî yönetime karşı ortaya çıkan bu olumlu tavır, bir anlamda yıllardır süregelen iç karışıkların bir an önce sona ermesine yöneliktir (Peruzzotti, 2004:105). Fakat askerî yönetimler bir türlü iç karışıklıkları önleme konusunda başarılı olmamıştır. Birbiri ardı sıra gelen askerî yönetimler huzursuzlukları ve ülke içindeki siyasî bölünmelerin önüne geçememiştir. Radikal eğilimlerin ne asker, ne de geleneksel liderler tarafından kontrol altına alınma umudu kalmadığı için askerî yönetim eski düşmanına, yani Perón'a başvurmak durumunda kalmıştır (Peruzzotti, 2004:108). Umut

edilen şey Peronist hareketin devrimci grupları kendi içine alabilmesidir. Böylece 1973 yılında Peronist hareket, oyların %49'unu alarak seçimleri kazanmıştır (Peruzzotti, 2004:109).

Uzun yıllar seçimlerden men edilen Perón, 18 yıllık sürgünden sonra 77 yaşında tekrar seçimleri kazanmıştır. Peronizm'in etkileri özellikleri işçi birliklerinde komünist ve sosyalistlerin tasfiyesinde görülmüştür Bundan daha önemlisi, Peronizm ülkenin siyasî iskeletini de baltalamıştır. Son askerî başkan General Alejandro A. Lanusse yükselen şiddet ve baskı altında 1973 seçimlerinde Peronistlerin yarışmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Fakat seçimlerin kazanılmasına rağmen şiddet azalmamış, aksine büyümüştür. Sol ve sağ görüşlü Peronistler arasındaki anlaşmazlıklar silahlı çatışmaya dönmüştür. Ancak Perón seçimleri kazandıktan 9 ay sonra ölmüş ve onun ölümünden sonra başa karısı ve başkan yardımcısı Isabel geçmiştir. Terör, Perón'un ölümünden sonra da yükselmeye devam etmiştir. Bu sırada yüzlerce insan öldürülmüş ve Arjantin ekonomisi, çökme noktasına gelmiştir. Yönetim ile sendikalar arasındaki mücadele gerilla hareketleri ile daha da büyümüştür. Ülkede adeta bir kargaşa ortamı oluşmuş ve sonucunda Arjantin tekrar bir darbeyle yüz yüze kalmıştır. Bayan Perón hükümeti, 1930 yılından sonra seçilen yalnızca 6. sivil hükümet olduğu görülmüştür. Ancak bu hükümetin ömrü de uzun olmamıştır.

23 Mart 1976'da Isabel Perón hükümetini deviren General Jorge Videla askerî cuntası, temel hususlarda seleflerinden farklı bir göreve sahiptir. Bir defa darbe tabiatı itibarıyla oldukça tepkiseldir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan Montoneros hareketi Arjantin tarihinde ilk kez ordunun geleneksel hâkimiyetine ciddi biçimde meydan okumuştur (Pion-Berlin, 1985:57). Ordu bu tehdidin ortadan kaldırılması için kararlı ve tek vücut olmuştur. Diğer bir deyişle başka bir isyancı oluşumu en başından önlemek için kolektif liderliği sürdürmek hususunda dikkatli davranmıştır. Videla askerî idaresi yereldeki komutanlar üzerinde çok az yetkiye sahip olmuş, bu da alan kontrolünün tamamen yereldeki kuvvetlerde olmasına ve sorumluluğun genişlemesine, böylelikle sorumsuzluğun artmasına yol açmıştır. Ayrıca bu yapı, yerelde baskı düzeyinin yükselmesini ve sivillerin bireysel olarak intikam duygularıyla hareket etmesi endişesini beraberinde getirmiştir (Philip, 1984:12). Kısacası 1976 ile 1983 yılları arasında askerî cunta ülkedeki frenlenemeyen kargaşa sürecini toplumu karşı uygulanan şiddet ve baskı politikaları ile çözmeye çalışmıştır.

Ordu 24 Mart 1976 tarihinde *Ulusal Yeniden Örgütlenme Planı*'nı açıklayarak rejim tarafından takip edilecek siyasî, sosyal ve ekonomik hedefleri ve stratejileri ortaya koymuştur (Pion-Berlin, 1985). Arjantin'de "Proceso" olarak adlandırılan bu planda ekonomik program öncelikli bir konuma geçmiştir. Serbest piyasada karar kılan ordu cunta yönetimi Peronist programdan vazgeçmiş, ekonomik durgunluk ve sosyal huzursuzluğa yol açan ücret-fiyat kontrolü politika yerine düşük enflasyonu hedefleyen liberal yaklaşımı benimsemiştir (Pion-Berlin, 1985:58). Ancak Arjantin'in en önemli bankalarının çıktığı 1980 yılı cunta yönetimi için bir dönüm noktası olmuştur. 1977 tarihli kriz nedeniyle sıkıntıya düşen ve bankalara borçlarını ödeyemeyen sanayi şirketleri, bankaları önemli miktarda ödenmeyen borçla karşı karşıya bırakmıştır. Finans sektöründe paniğe yol açan bu gelişmeler sonucunda mudiler bankalardan paralarını çekmiş ve döviz almıştır. Her ne kadar ekonomi bakanı problemin büyük olmadığı yönünde açıklamalar yapmışsa da bu düşünce silahlı kuvvetlerin tümü tarafından paylaşılmamıştır. Ayrıca askerî yönetimin tutarlı liberal politikalar uygulamadaki başarısızlığının en önemli nedenlerinden biri Peronist hareketin varlığı olarak görmüştür (Philip, 1984: 14).

Ordu aynı zamanda bu dönemde terörizmi önlemek amacıyla birçok insanı tutuklamış ve hapse atmıştır. 240'dan fazla gizli sorgulama merkezleri ve hapisaneler ülke genelinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Elektrik şoku, dayak, tecavüz ve boğma gibi işkence

metotlarının da yaygın olarak uygulandığı bu dönemde öldürülen kişi sayısı tahminen 6,000 ile 10,000 arasında değişmektedir (Schumacher: 1076). Arjantin'de darbeye ülkeyi yöneten subaylar, insan haklarının korunması hususuna önem atfetmemişlerdir. Habeas Corpus olarak bilinen anayasal güvence altındaki temel hak ve özgürlükler yasal olmayan şekilde tutuklananlardan sadece küçük bir azınlık için işletilmiştir. Askerî yönetim bu dönemde medyayı da büyük bir baskı altına almıştır. Birçok gazete, dergi, radyo ve televizyon kanalı olaylara ya ilgisiz kalmış ya da askerî yönetimi destekler bir tavır sergilemiştir. Yalnızca birkaç basın ve yayın organı darbe döneminde yaşanan insan haklarını ihlallerini protesto etmiştir (Bustos, Webband Fairbairn: 155). Askerî yönetim boyunca yazarlar, müzisyenler, öğretmenler, avukatlar baskıcı bir rejim altında 1930'lu yılların Nazi yönetiminde olduğu gibi sürekli çeşitli baskı metodlarıyla susturulmuşlardır (Bustos, Webband Fairbairn: 156). 400'e yakın gazeteci ülkeyi terk ederken en az 84 gazeteci bu kaçış sırasında öldürülmüştür (Bustos, Webband Fairbairn: 156). Gerçek şu ki, demokratik rejim 1983'de yeniden tesis edilmiş olsa da geçmiş dönemin otoriter yönetiminin izleri kolay kolay silinmemiş ve gazetecilere uygulanan baskı ve tehditler, diktatörlüğün son bulmasıyla sona ermiş değildir (Bustos, Webband Fairbairn: 156).

Aralık 1981'de bir saray darbesiyle General Viola yerine General Lieutenant Leopoldo F. Galtieri başa geçmiştir. Ekonomik çöküş böylece kontrol altına alınmış olsa da bu sefer de demokrasiye dönüş için başkaldırıları oluşmaya başlamıştır.

Askerî yönetim bu dönemde uzun zamandır İngiltere ve Arjantin arasında sorun teşkil eden Falkland Adalarını işgal etmiştir. Bu savaş durumu bir anlamda ülkede ulusal birliği sağlamış olsa da Arjantin'in bu savaşı kaybetmesiyle Haziran 1982 yılında askerî yönetim seçimlerin yapılmasını ilan ederek yönetimden çekilmek durumunda kalmıştır.

Arjantin Darbeleri ile Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi

İlk bakışta Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye'yi karşılaştırmak oldukça zor gözükmektedir. Okyanusların ayırdığı bu iki yer kültür bakımından da oldukça farklıdır. Biri Osmanlı İmparatorluğu'nun torunları iken diğeri İspanyol ve Portekizlerin torunlarıdır. İnanç gereği biri Müslüman, diğeri ise Katolik'tir. Biri Avrupa ile Asya'nın kesiştiği noktada yer alırken, diğeri batıda Amerika'nın güneyinde yer almaktadır (Pion – Berlin, 2011: 293). Fakat buna rağmen Latin Amerika ve Türkiye'nin sivil asker ilişkileri bu farklılıklar arasında bile benzerlikler göstermektedir (Pion – Berlin, 2011: 293).

Benzerlikler

Hem Latin Amerika hem de Türkiye demokrasileri tarih boyunca askerî müdahalelere sahne olmuştur. Askerin bu müdahalesi iki bölgede de ortak savlarla yapılmıştır. Bu savlar, askerî güçlerin milletin koruyucusu olduğu ve yalnızca onların milletin temel değer ve çıkarlarının ne zaman tehlikede olduğunu bildiği gibi savlardır (Pion – Berlin, 2011:293).

Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye'nin geçmişleri incelendiğinde bağımsızlıkların bu iki bölgeye farklı zamanda geldiği görülmektedir. Latin Amerika ülkeleri bağımsızlıklarını 1820'lerde elde ederken, Türkiye bağımsızlığını 1923'de kazanmıştır. Latin Amerika ülkeleri bağımsızlıklarını elde ettikten sonra bir tür anarşi ortamında kalmış, merkezi yönetimlerin kurulması on yılları bulmuştur. Türkiye'de ise Atatürk bağımsızlıktan kısa süre sonra gücünü pekiştirerek merkezi bir yönetim oluşturabilmiştir. İşte bu farklı tarihi geçmişler sivil askerî ilişkilerin farklı yörüngelerde ilerlemesine sebep olmuştur (Pion – Berlin, 2011: 294). Latin

Amerika’da yaşanan boşluklar yönetime siyasî-askerî patronlar diye tabir edilen “caudillos”ların gelmesine sebep olmuştur. Türkiye’de ise bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra siyaset askerden arındırılmıştır (Pion – Berlin, 2011:294). Ancak asker, bağımsız siyasî bir güç olmaktan çıkarken, aynı zamanda rejimin devamını sağlayan önemli bir aktör olmuştur. Gerçekten de 1935 yılı Türk Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi şöyledir: “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.*” Pek çok Türk askerî bu maddeyi geniş biçimde yorumlayarak ülke için en iyisinin ne olduğuna ve bunu nasıl sağlayacaklarına kendilerinin karar verebileceğini düşünmüştür (Pion – Berlin, 2011:295).

Askerin “*koruma ve kollama*” anlayışı hem Latin Amerika, hem de Türkiye için önemlidir. Türk askerî uzun zaman boyunca kendini millî birlik ve beraberliğin, toprak bütünlüğünün ve Kemalist fikirlerin koruyucusu olarak konumlandırmıştır (Pion – Berlin, 2011: 295). Benzer şekilde, Latin Amerika’da da asker kendini millî değer ve çıkarların koruyucusu olarak görmüştür. Bu durum kriz zamanlarında, ekonomik çöküşlerde ve yükselen şiddet dönemlerinde, siyasî aktörlerin başarısızlığa uğradığı dönemlerde açıkça belirtilmiştir (Pion – Berlin, 2011:296). 1973 yılında darbeyi gerçekleştiren Şili askerî yönetiminin şu sözleri bu durumun açık ifadesidir: “*Artık gayri meşru ve ahlâksız hükümetler, millî duyguların temsilcisi değillerdir*” (Lovemanand Davies, 1997:182).

Darbeler aynı zamanda askerî yönetimler için yalnızca siyasî gücü ele geçirme açısından değil, yasal değişiklikler yapabilme bakımından da fırsatlar içermektedirler. Türkiye’de 1960 ve 1980 darbelerinden sonra anayasa, asker tarafından değiştirilmiştir. Latin Amerika ülkeleri de güçlerini arttırmak için darbeyi kullanmışlardır. Ancak askerî yönetimlerin çok azı, Latin Amerika ülkelerinde anayasa değişikliği yapmamışlardır (Pion – Berlin, 2011:296). Bu durum şu şekilde açıklanabilir: Türkiye’de askerî yönetimler kısa ömürlü olmuştur. Düzen ve istikrar bir kez sağlandıktan sonra ordu yönetimden çekilmekte aceleci olmuştur. Fakat bunu yaparken, sağlanan düzen ve istikrarın devam etmesini garanti altına almak istemişlerdir. Buna karşın Latin Amerika darbeleri, oldukça uzun sürmüş ve asker, yönetimden hemen çekilmemiştir. Brezilya askerî rejimi 25 yıl ve Peru askerî rejimi 12 yıl sürmüştür. Bu yüzden askerî yönetimler kendilerinden sonra oluşacak düzen ve istikrar için endişe duymamışlardır (Pion – Berlin, 2011:296 – 297).

Türkiye ve Latin Amerika’daki askerlerin demokrasi ile ilişkileri oldukça muğlaktır. Türk askerî, siyasetçilerin profesyonellikten uzak olduğunu düşünürken kendi kurumunu oldukça profesyonel olarak değerlendirmektedir (Pion – Berlin, 2011: 297). İlginçtir ki, hem Türk ordusu, hem de Latin Amerika ülkelerinin ordusunun eğitim sistemi aynı kaynaktan yararlanmıştur: Alman askerî teorisyen Colmarvon der Goltz bu uğurda önemli bir kaynak olmuştur (Pion – Berlin, 2011:298). Goltz, askerî eğitim sisteminin en iyi sistem olduğu görüşünün yayılmasında oldukça etkili olmuştur. Alman okulunun etkisi en çok Şili’de hissedilmiştir. Ayrıca Goltz, Arjantin’de Yüksek Savaş Okulu’nun açılmasında da etkili olmuştur. Bu profesyonel eğitim sistemleri ile imajı yükselen askerler, devlet işlerini siyasîlerden daha iyi halledebileceklerini düşünmeye başlamışlardır (Pion – Berlin, 2011:298). Bu düşünce onları devlet işlerine karışmaya itmiştir.

Bu mantığın ters etkileri de olmuştur. Tekrarlanan askerî darbeler, demokratik kurum ve liderlerin varlığını devam ettirebileceklerine dair halk inancını azaltmıştır. Yapılan her darbe, bir sonraki darbenin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır (Pion – Berlin, 2011:298). Bu benzerliğe rağmen Türk askerî, sivil hükümetlerden daha farklı bir şekilde yararlanmıştur. Türk askerî, olayları sahne arkasından manipüle etmeyi tercih etmiştir (Sarıgil, 2011). Güç ele geçirilip, darbe yapıldığında ise siyasî kontrol ve baskı kendileri tarafından daha az

uygulanmıştır. Bu durum çok fazla kan dökülen Latin Amerika darbe ve diktatörlüklerinden farklıdır (Pion – Berlin, 2011:299). Buna rağmen Latin Amerika’da da halk ya darbeyi desteklemiş, ya da karşı çıkmamıştır. 1964’de Brezilya, 1968’de Peru, 1973’de Şili ve 1976’daki Arjantin darbesi bunlara örnek verilebilir. Askerlerin her zaman dikkatli ve stratejik davranmaları bu hususta önem arz etmektedir. Asker, huzursuzluğun, kargaşanın ve krizlerin en yükseğe çıktığı anda müdahale etmiştir. Zira asker, her zaman kamuoyunun desteğini almak istemiştir (Pion – Berlin, 2011:299).

Farklılıklar

Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye’de yaşanan darbeler arasında var olan paralelliklerin yanı sıra birtakım mevcut farklılıklar da göze çarpmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu farklılıklara değinilecektir.

Arjantin’de yaşanan darbelerden demokratik rejime geri dönüş genellikle piyasanın büyük durgunluk, çöküş yaşadığı ve yüksek enflasyonun hâkim olduğu dönemlere denk gelmiştir. Türkiye’de yaşanan dönüşüm ise bu bağlamda ekonomik krizlerden ziyade siyasî talep ve baskılarla oluşmuştur (Haggardand Kaufman, 1997:269). Türkiye’de otoriter yönetimler ulusal ve uluslararası siyasî baskılar altında yönetimden çekilmek zorunda kalırken, Arjantin’de yaşanan ağır ekonomik kriz otoriter yönetimi çekilmek zorunda bırakmıştır. Şili ve Tayland bu bakımdan Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’de 12 Eylül darbesinden demokratik yönetime geçiş askerî yönetimin hazırladığı anayasa ile olurken; Arjantin, Bolivya, Uruguay, Brezilya gibi ülkelerde demokrasiye geçişlerde muhalefetin gücü daha fazla hissedilmiştir (Haggardand Kaufman, 1997:270).

Askerî yönetimden sivil yönetime geçişe, Türkiye gibi ekonomik kriz dışı olayların neden olduğu ülkelerde çeşitli siyasî grupların sistem dışı bırakılması parti yasaklamalarından zekice planlanmış seçim kanunu değişikliklerine kadar çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirilmiştir. Ekonomik nedenlerle geçişin kolaylaştığı Arjantin gibi ülkelerde ise Türkiye’nin aksine sendikaların ve siyasî grupların eski haklarını kazanması daha kolay olmuştur (Haggardand Kaufman, 1997:273). Şili, Kore ve Türkiye gibi ülkelerde otoriter elitler nispeten daha küçük ideolojik siyasî grupların fırsatlarını bu grupları koalisyonla zorlayarak kısıtlamaya çalışmıştır. Ekonomik krizle geçişlerin yaşandığı diğer grup ülkelerde ise muhalifler demokrasinin yeniden inşasında daha fazla baskı uygulayarak istedikleri yasaların geçmesini sağlayabilmişlerdir (Haggardand Kaufman, 1997:273). Örneğin Bolivya’da 1970’lerin sonunda yetmiş yeni parti kurulmuştur (Haggardand Kaufman, 1997:273).

Türkiye’de darbe sonrası yapılan seçimde askerî yönetimin desteklediği lider seçilmemiş olsa da seçilen siyasî lider Turgut Özal askerî yönetimin ekonomik politikalarının uygulayıcısı olmuştur (Haggardand Kaufman, 1997:274). Tayland’da da aynı şekilde kurulan tüm siyasî partiler, askerî yönetimle bağlantılarını devam ettirmişlerdir. Askerî yönetimle benzer görüşe sahip partilerin seçimlerle başa gelmesi, ekonomik krizlerle geçişlerin yaşandığı Arjantin, Bolivya, Uruguay, Brezilya gibi ülkelerde daha az görülmektedir. Bolivya, Peru, Brezilya ve Uruguay’da sosyalist ve Marksist ideolojilere sahip siyasî gruplar darbe sonrası yönetimlerde yeniden ortaya çıkmışlardır. Uruguay ve Peru’da sosyalist koalisyonun sahip olduğu koltuk oranı %14’den %30’a çıkarak, muhafazakâr rakiplerini geçmiştir (Haggardand Kaufman, 1997:275). Arjantin’de askerî yönetimin ekonomik projelerini destekleyen sağ görüşlü partiler ise çok az oy alabilmişlerdir (Haggardand Kaufman, 1997:274).

Arjantin, Filipinler, Bolivya ve Uruguay’da yeni seçilen demokratik yönetimlerce, askerî gücünü dağıtmak için atılan adımlar asker tarafından ters tepkiye sebep olmuş ve yeni

demokratik rejimin gücünü azaltmıştır (Haggardand Kaufman, 1997:277). Tam tersi olarak ekonomik kriz dışı olayların geçişe sebep olduğu Türkiye gibi ülkelerde ise demokratik olmayan yönetimler siyasî protestoların devam etmesine sebep olmuş ve zaman içinde askerî yönetimin izlerini taşıyan siyasî partilerin gücü azalmıştır (Haggardand Kaufman, 1997:277).

Ekonomik kriz tabanlı geçişlerin yaşandığı Arjantin, Bolivya, Brezilya ve Peru’da askerî yönetim sonrası ilk demokratik yönetimler, yüksek enflasyonla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Buna rağmen ekonomik kriz dışı nedenlerle geçişin yaşandığı ülkelerde ekonomi nispeten daha iyi durumdadır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, ekonomik açıdan en başarılı askerî yönetim bile gelir adaletsizliği, yoksulluk gibi demokratik yönetimleri zorda sokacak sorunları arkasında bırakıp gitmiştir (Haggardand Kaufman, 1997:278).

Demokratik Geçişlerin Siyasal Ekonomisi

Ülkeler	Arjantin, Bolivya, Uruguay, Filipinler, Brezilya, Peru	Şili, Kore, Tayland, Türkiye
Otoriter Rejime Karşı Oluşan Siyasal İtirazlar	Siyasî talepler; iş adamlarının kaygılarıyla, ekonomik sebeplerle oluşan kitlesel protestolarla ve kaynak dağılımı üzerine oluşan hükümet içi bölünmelerle örtüşmektedir.	Liberalleşme yönlü siyasal talepler
Anayasal Reform Süreci	Güçlü muhalefet etkisi görülmektedir	Var olan otoriter yönetimin etkisi ağır basmaktadır
Seçilmişlerin Faaliyetleri	Otoriter yönetimin etkisinin silinmesi ve askerî ayrıcalıkların azaltılması	Otoriter yönetim etkisinin ve askerî ayrıcalıkların devam etmesi
Siyasete Girişin Önündeki Engeller	Siyasete katılma getirilen limitler, hoşgörülül seçmen ve parti kayıt yasaları	Bazı siyasî gruplar üzerinde devam eden engeller, kısıtlayıcı seçmen ve parti kayıt yasaları
Siyasî Bölünmeler ve Gruplar	Zayıf askerî rejim yanlısı partiler, bölünmüş ve kutuplaşmış parti sistemleri	Güçlü askerî rejim yanlısı partiler ve merkezci parti sistemleri

Kaynak: (Haggardand Kaufman, 1997:269)

Sonuç olarak;

Gerek Latin Amerika olsun, gerekse Türkiye olsun yaşanan askerî rejimlerin ülkelerin demokrasi tarihlerine bir darbe vurduğu gerçeği unutulmamalıdır. İki farklı coğrafya ve kültürde yaşanan bu askerî müdahalelerin gösterdiği benzerlikler ve farklılıklar, darbeler tarihini anlamak ve doğru yorumlayabilmek açısından oldukça önemlidir.

Bugün iki coğrafyada da askerî yönetimlerden demokratik yönetimlere dönülmüş olup, askerî yönetimlerin izleri azalmıştır. Bugün siyasetçiler, askerin siyasî ve ekonomik gücünü azaltmakta, demokratik yönetime geçişle oy verenlerin önceliklerine (iş yaratma, yoksulluk ve açlıkla mücadele, sağlık sistemlerinin iyileştirilmesi vb.) önem vermektedir (Pion – Berlin, 2011:301). Artık asker, siyaset tarafından ayrıcalıklı çıkar grubu olarak görülmemekte ve demokrasi ön planda tutulmaktadır. Kısacası bugün artık güç dengesi askerî kuvvetlerden demokratik güçlere doğru kaymıştır (Pion – Berlin, 2011: 301).

Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs meselesi, genel olarak Türkiye’nin hayatı ve millî bir meselesi olarak anılmıştır. Bu yüzden Kıbrıs, Türk dış politikasını etkileyen en önemli meselelerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle de Türk dış politikasının son kırk yılına damgasını vurmuştur. Bu sebeple Kıbrıs meselesi, Türkiye’nin Amerika, Rusya, Avrupa ve Orta Doğu’yla olan münasebetinde

belirleyici rol oynamıştır. Ancak 1970’lerden sonra özellikle Türk-Yunan ilişkilerinde *mibenk taşı* (Armaoğlu, 1989: 783), Kıbrıs meselesi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise bu mesele, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerini etkilemiştir.

Meseleye bu yönden bakıldığı zaman Kıbrıs meselesinde 1974-1983 yılları arasında ciddi kırılmaların olduğu ve bunun iyi tahlil edilmesi gerektiği gerçeği ile karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Zira bu yıllar arasında Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesi olmuş, siyasal ve toplumsal hayatta ciddi kırılmalar yaşanmış, demokrasiye ara verilmiş ve sosyal katmanlarda ciddi değişimler ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bu ciddi kırılma ve değişim neticesinde dış politika enstrümanında değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar arasında KKTC’nin ilanı ve Rogers Planı’nın kabulü gibi iki önemli olayı zikretme yerinde olacaktır.

Aslında bugün dahi bu iki olay hakkında derinlemesine herhangi bir bilgiye haiz değiliz. Zira 12 Eylül darbesinin sivil ve Türk siyasasının bulanık olduğu bir dönemde gerçeklere ulaşmanın ne kadar zor olduğunu ifade etmek gereksizdir. Özellikle Milli Güvenlik Konseyi’nin, darbe yöneticilerinin veya siyasal karar alıcıların hangi pazarlıkla ve ne gibi saikle böyle bir karar aldıklarına dair bilgilere ulaşılmış değildir.¹⁵¹⁶

Bu amaçla yapılan araştırmada, TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonuna¹⁵¹⁷ ulaşan verilere veya eski Başbakan Bülend Ulusu gibi kişilerinin sözlü ifadelerinden anlaşıldığına göre bu durum tam olarak anlaşılabilir değildir. Bu durum, ancak yapılan yorumlarla tanımlanabilmektedir.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu, daha çok *süreç analizine* dair bir yöntemle ele alınmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, Türkiye’deki darbe sürecinde yoğunluk kazanan Kıbrıs meselesinin ne olduğuna ve KKTC’nin ilanını sivil iradeye bırakılmama gerekçesine bakılacaktır.

1956 Yılına Kadar Türkiye’nin Kıbrıs Meselesine Karşı Tavrı

Kıbrıs meselesinin, Türk kamuoyunda 1947 yılından itibaren gündemde olmasına karşın, cumhuriyet hükümetleri, 1955 yılının ortalarına kadar meseleyi içselleştirememişler, adeta yok saymaya çalışmışlardır. Aslında bu tavrın, iki önemli sebebi vardır:

Birinci sebebi, 12 Ocak 1952 tarihine kadar Türkiye, SSCB’nin yoğun baskısı altında kalmış ve Sovyet emperyalizmin nefesini ensesinde hissetmesinden kaynaklanmıştır.¹⁵¹⁸

İkincisi ise 12 Şubat 1952 tarihinden 1954 yılına kadar Batı savunma bloğunda müttefiki olan Yunanistan’ın Kıbrıs adasını birçok kez kendisine bağlanmasını istemesi, buna karşın İngiltere’nin, adanın mevcut statüsünün asla değiştiremeyeceğini belirtmesinden dolayıdır ki cumhuriyeti hükümetleri, Kıbrıs meselesinde ilgisiz kalmışlardır.¹⁵¹⁹

¹⁵¹⁶ MGK’dan bu konuda alınan bilgiler yeterli değildir. Sadece alınan kararlarla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Ancak yasa gereği kurulun tutanaklarına ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu konunun aydınlatılması için ciddi bir kaynaktan mahrum olduğumuzu söylemek mümkündür.

¹⁵¹⁷ Bu komisyonun tam adı “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu” şeklindedir.

¹⁵¹⁸ Türkiye, bu yakın tehdidi ancak 1952 yılında NATO’ya giderek büyük ölçüde bertaraf etmiştir.

¹⁵¹⁹ Yunanistan, Türkiye’nin bu ilgisizliği yüzünden, birçok kez istifade etmesini bilmiştir. (Armaoğlu, 1973: 814)

İngiltere, kilisenin düzenlediği 1950 plebisitini bertaraf edebilmek için 1954 yılında adaya yeniden muhtariyet verilmesi fikrini ortaya atmıştır. Fakat bunun hiçbir surette adanın el değiştireceği manasına gelmeyeceğini ısrarla vurgulamıştır. Bu durumda Kıbrıslı Rumlar, adanın el değiştirmeyeceğini anlayınca, Kıbrıs meselesini, Birleşmiş Milletlere götürmeye çalışmışlardır. Böylece Yunanistan, 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşmiş Milletlere resmen başvurup, İngiltere’yi şikâyet etmiş ve ada halkını *self-determinasyon*, yani kendi mukadderatını kendisinin tayin hakkının verilmesini istemiştir.¹⁵²⁰ Böylece Kıbrıs meselesi, BM’in gündemine gelmiş ve bu andan itibaren Kıbrıs meselesi, uluslararasılaştırılmıştır.

Aslında Yunanistan’ın Kıbrıs meselesini BM’nin bünyesine getirmesi, Türkiye’nin ister istemez bu meselenin içine girmesine neden olmuştur. Ancak Türkiye’nin bu meseleye girmesi, kendi haklarını ve görüşlerini müdafaa etmekten çok, bu meselenin hemen kapanması ve adanın mevcut statüsünün değişmemesini, eskiden olduğu gibi İngiltere’nin elinde kalmasına yönelik olduğu görülmüştür.

Barişçi yollarla ENOSİS’in gerçekleşmesi mümkün olamayacağını anlayan Yunanistan, 1952 yılında aslen Kıbrıslı bir Rum olan Albay *Grivas*’ı, sonradan EOKA adını alan, gizli tedhiş teşkilâtını kurmakla görevlendirmiştir. 1955 yılında Grivas tarafından vücut bulan ve İngilizlere karşı Kıbrıs’ta başlatılan EOKA tedhiş faaliyeti, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ilânına kadar sürmüştü de esas gayenin ENOSİS olmasından dolayı, cumhuriyet idaresi bir merhale olarak görülmüştür (Alasya, 1987:22). Böylece 1955–1974 yılları arasında yer alan EOKA saldırıları neticesinde, 103 Türk köyü yakılmış, 30 bin Kıbrıslı Türk göçmen olmuş, yüzlerce kaybolmuş veya binlercesi yaralanmıştır (Serter, 1983:2071).

İngiliz hükümeti 1956 yılında adaya muhtariyet vermeyi teklif etmişse de Türkiye ve Yunanistan, bunu kendi tezlerine uymadığı gerekçesi ile kabul etmemişlerdir.¹⁵²¹ Rum tedhişinin yoğun olduğu bir sırada, İngiltere bu faaliyetleri bertaraf edebilmek için Lord Radcliffe’e, Kıbrıs için bir muhtariyet anayasası⁵⁸ hazırlatmış ve İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd 19 Aralık 1956 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada “İngiltere hükümeti, Kıbrıs’taki gibi gayet karışık bir ahali için self-determinasyon hakkının tatbiki için muhtelif hâl çareleri arasına, adanın taksimi hususun da dahil edilmesi gerektiğini kabul ettiğini” (Armaoğlu, 1973:817) bizzat açıklamıştır. Böylece İngiltere, Türklerin taksim tezi için zımnen olsa da destek vermiştir.

Bu vesileyle Türk hükümeti, meselenin nihai çözümü için bu noktanın önemli bir basamak olacağını ifade etmiş ve Taksim tezine sıkıca sarılmıştır. Hâl böyle olunca Türkiye hükümeti, 1956 yılının sonlarından itibaren içte Türk kamuoyuna, dışta ise İngiltere ve Yunanistan’a bu tezini kabul ettirmeye çalışmıştır. Türk hükümeti, 1958 yılından itibaren bu tezini kendi kamuoyuna benimsetmiş olmasından ötürü, bütün Türkiye *“ta taksim, ya ölüm !”* parolası ile yekvücut olmuştur.

¹⁵²⁰ Dikkat çekici olaylardan biri de Türkiye’nin büyük önem verdiği, 9 Ağustos 1954 tarihinde kurulan Balkan İttifakı’nın sarsılmaması için Kıbrıs meselesini hasıraltı ettiği bir sırada, bu ittifaka üye Yunanistan’ın 16 Ağustos 1954 tarihinde Kıbrıs’a self-determinasyon hakkının verilmesi için Birleşmiş Milletler’e resmen başvurması dikkat çekicidir. Böylece Yunanistan, adadaki Rum nüfusunun fazlalığını kullanarak, Kıbrıs’ı Yunanistan’a ilhak etmenin meşru zeminini hazırlamaya çalışmıştır. Bunun için bkz... Armaoğlu, 1973:814; Alasya, 1987:12.

¹⁵²¹ Bu hadise, Türk tezine ters düşen bir durumdur. Özellikle 1956 yılında Türkiye, bir oldu-bittiyi getirilerek, muhtariyet prensibi desteklenmiş ve İngiltere’ye muhtariyet rejimi içinde Kıbrıslı Türklerin hürriyet ve yaşama haklarını garanti altına alacak tekliflerde bulunmuştur. Bkz... Armaoğlu, 1973:816-817.

1956-1967 Yılları Arasında Türkiye'nin Kıbrıs Meselesine Karşı Tavrı

İngiltere tarafından, 19 Haziran 1958 tarihinde, *MacMillan Plânı* adında yeni bir plân hazırlanmıştır. *MacMillan Plânı*, adadaki cemaatler ile meseleye taraf olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında, yeni bir ortaklık kurulmasına dayanmaktadır.¹⁵²²

Ancak Rum liderliği derhal, Yunan hükümeti ise kısa bir süre sonra *MacMillan Plânı'nı* reddederek, self-determinasyon ilkesinde ısrar ettiklerini açıklamışlardır. Türkiye'nin ve İngiltere'nin, plânı tatbik koymaya kararlı olmaları, Kıbrıslı Rumları ve Yunan hükümetini telaşlandırdığı gibi, gerek İngiliz Parlamentosu'nda, gerekse BM'de çeşitli faaliyetlerde bulunarak, *MacMillan Plânı'nın* tatbikini engellemeye çalışmışlardır. Lakin İngiltere, bu plânı resmen tatbik koyma açıklamasıyla, Rum ve Yunan ikilisinin faaliyetlerine set çekmiştir (Alasya, 1987: 18). Bu vesileyle Türkiye'nin temsilcisi *Burban Işıl* (Alasya, 1987: 23) adaya gelip, fiilen göreve başlamıştır. Aslında bu hadise, Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki meşru hakkının tanınması ve Kıbrıs'ın idaresine, Türkiye'nin de fiilen katılmasını beraberinde getirmiştir (Alasya, 1987: 18).

Bundan dolayıdır ki, Rum–Yunan cephesi, Kıbrıs'ın ikiye bölüneceğini, bir başka deyişle adanın taksimine (Alasya, 1983:2058) yol açacağını düşünerek, daha müsait bir zamanı beklemek için Kıbrıs'ın bağımsızlık prensibini kabul etmişlerdir.¹⁵²³

Aslında Kıbrıs meselesinde umduğunu bulamayan Yunanistan, bu meseleyi görüşmeler yoluyla halletmeyi düşünmüş ve Zürih Antlaşması'nın yolu açmıştır.¹⁵²⁴

Bu vesileyle 5–11 Şubat 1959 tarihleri arasında Türk ve Yunan Başbakanları *Adnan Menderes* ve *Karamanlis* Zürih'te toplanmış ve Kıbrıs'a bağımsızlık veren anlaşmayı imzalamışlardır.¹⁵²⁵

Bu anlaşmanın akabinde İngiltere, Türkiye, Yunanistan ile adadaki her iki toplum liderlerinin de imzalayacağı yeni bir anlaşma daha kaleme alınmıştır. 19 Şubat 1959 tarihinde Londra Antlaşması olarak anılan bu anlaşmaya göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin esasları belirlenmiştir. Buna göre 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsız ve bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

Esasında bu cumhuriyet, nevi şahsına münhasır ve hiçbir benzeri bulunmayan bir anayasaya ile mücehhez kılınmış bir devlettir (Alasya, 1983:2058). Anlaşmalardan ve Anayasa'dan anlaşılacağı üzere bir nevi fonksiyonel veya cemiyet federasyonu halinde ortaya çıkmış, coğrafi esasa dayanmayan, fakat iki toplum arasındaki ortaklık ve işbirliği esasını göz önünde bulunduran bir sistem kurulmuştur (Serter, 1983:2073; Tamçelik, 2009: 79-80).

Zürih ve Londra Antlaşmaları, bağımsız Kıbrıs ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında, organik münasebetler ve bağlar kurmuştur (Armaoğlu, 1973:818).

¹⁵²² *Otonomi*, Yunancada *autos* (kendi, özü) ve *nomos* (yasa) kelimelerinden oluşmakla birlikte Türkçe'de "özerlik" anlamına gelmektedir. Bkz... Türkçe Sözlük, 1981:62; Alasya, 1987:17.

¹⁵²³ Alasya, 1987:23; Alasya, 1983:2058. Türk tarihçilerinin yanı sıra bu görüş, Dr. P.N. Vanezis (1972:133-135) ve Nancy Crawshaw da (1978:294-299) savunmaktadır.

¹⁵²⁴ 18 Aralık 1958 tarihinde yapılan bu toplantıda, üç yıldan beri ilk kez ilgili tarafların temsilcilerinin aynı masada oturup konuşmaları dikkat çekicidir.

¹⁵²⁵ 1958 yılında yıkıcı Rum faaliyetlerinin bariz bir şekilde arttığı bir sırada, Türk – Yunan ve Yunan – İngiliz münasebetlerinin bozulmasına neden olmuştur. Doğu Akdeniz'de, özellikle de NATO'nun güneydoğu kanadı sarsıntı geçirmesi üzerine ABD devreye girerek, Türk ve Yunan Başbakanlarının, uzlaşıcı olmaları için baskı yapmış ve Zürih'te toplanmalarına neden olmuştur. Bkz... Armaoğlu, 1973:818.

Bilindiği gibi bu anlaşmalardan biri, *Garanti Antlaşması*'dır. Zira Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın ayrılmaz bir parçası olan bu anlaşmaya göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini bütün ayrıntıları ile korumayı taahhüt altına almıştır (Armaoğlu, 1973:818). Bu maddeyle, mevcut anayasal düzeni bozucu, herhangi bir durum karşısında alınacak tedbirler hususunda Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, birbirlerine dayanarak, ortak hareket edeceklerdir. Ortak hareket etme hususunda uzlaşma olmaz ise üç devletten herhangi biri anayasal düzeni yeniden yerleştirmek üzere “*tek başına müdahale hakkına sahip olacaktır*” (Armaoğlu, 1973:818).

Ancak unutmamak gerekir ki, 27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye'deki rejim değişikliği Kıbrıs meselesine karşı bakışını değiştirmiştir. Özellikle askerî yönetim, Türkiye'deki iç çalkantılarla uğraşmak zorunda kaldığından Kıbrıs'ta devam eden TMT yapılanmasına pek sıcak bakmamış, hatta dizginlemeye çalışmıştır. Zira adaya asker kökenli büyükelçi olarak gönderilen Emin Dırvana, adadaki milliyetçi kadrolara karşı takındığı tavır büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Aslında Ankara hükümetinin tavrını yansıtan Dırvana, Kıbrıs'ta kurulan mevcut cumhuriyetin yaşaması için talimat aldığı ve bunu engelleyecek Kıbrıs Türk liderlerini sindirmeye çalıştığı görülmüştür. Özellikle 1960-1963 yılları arasında devam eden bu durum, ihtilal hükümetinin Kıbrıs meselesi gibi bir meseleyle uğraşmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak darbe hükümetinin idam cezası ile yargıladığı ve sonradan astığı Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun savunduğu ve daha sonra Türkiye'nin her daim dile getirdiği Garanti Antlaşması'nı kabul etmesi oldukça ilginçtir. Özellikle 1960'tan sonra Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin savunduğu ana ilke ve tezler, 1959-1960 anlaşmaları ile kayda geçmiştir. Ancak 1960 ihtilalinde bu durum algılanamamıştır. Hatta daha da ileride Yassıada'da okunan iddianamede vatan hainliği ile suçlanmışlardır. Yapılan savunmalarda ise devletin âli menfaatleri gereği bu konuya temas edilmediği görülmüştür (Tamçelik, 2012: 49-106).

Bunun yanı sıra 1960-1963 yılları arasındaki dönemde Kıbrıs'ta organize edilen TMT faaliyetleri sekteye uğramış ve Türkiye'den yapılan lojistik ve askerî destek büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Aslında bu durum, 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'in hadiselerinin yaşanmasına da kısmen neden olmuştur. Özellikle Türkiye'deki muhalif kadroların Menderes hükümetinin adadaki faaliyetlerinden ve yapılan yardımlardan haberdar olmadığı için Demokrat Parti yanlılarının muhaliflere karşı silahlandığından şüphelenmekteydiler. Ne var ki bu durumu, doğru olmasa da gazete haberlerinde ve mahkeme tutanaklarında suçlayıcı bir faktör olarak görmek mümkündür.

Bunun yanı sıra Kıbrıs Cumhuriyeti, Türk ve Rum halklarından, yani iki ana etnik gruptan meydana gelmiştir.¹⁵²⁶ Özellikle bu cumhuriyetin kurulması için Türk halkı, ada sathında yayılmış olarak yerleşmiş olduğundan *self-determination* hakkını Kıbrıs Cumhuriyeti lehine kullanmış ve böylece Cumhuriyetin kurucu ortağı olmuştur (Tamçelik, 2008:84). Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninden şu sonucu çıkarmak mümkündür. Türk halkı, kendini bir azınlık olarak kabul etmemiş ve “*fonksiyonel federatif sistemin*” kurucu ortağı olarak siyasî tavrını ortaya koymuştur (Alasya, 1987: 24).

Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın imzalanmasından sonra Kıbrıs Rum toplumu lideri *Makarios* ise bu anlaşmayı baskı altında imzaladığını bahane ederek, bu anlaşmaya saygı göstermeyeceğini, anayasayı tatbik etme niyetinde olmadığını ve cumhuriyeti, ENOSİS için bir sıçrama tahtası olarak kullanacağını belirtmiştir (Serter, 1983:2074). Ne var ki Zürih ve

¹⁵²⁶ Tamçelik, 2010: 11.

Londra Antlaşmalarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti için ENOSİS ve TAKSİM tezleri yasaklanmıştır (Armaoğlu, 1973:819).

Kısa bir süre sonra, yani 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 21 Aralık 1963 tarihinde *Kanlı Noel* baskını ile birlikte sona ermiştir. Üç yıl gibi çok kısa bir süre hayatietini sürdürebilen Cumhuriyet, Kıbrıs Türkleri için “*mücadele devri*” olmuştur.

Türkiye’nin tek taraflı müdahale kararı alıp, bunu itina ile uygulaması, İngiltere’yi endişelendirmiş, adadaki Türk ve Yunan alaylarına mensup askerleri, İngiliz Tümgeneral Young’un emir ve komutasına vermesine neden olmuştur.¹⁵²⁷ Ardında Lefkoşa kuzey ve güney diye ikiye bölünmüştür.

Bunun üzerine *Makarios*, 1 Ocak 1964 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile imzaladığı Garanti ve İttifak Antlaşmalarını, tek taraflı olarak feshettiğini, dünya kamuoyuna duyurmuştur (Sarica vd., 1975:55-123; Alasya, 1987:35; Armaoğlu, 1989:788).

1963 olayları nedeniyle, müşterek idareden çekilen Türk toplumu, kendi bölgesinde yeni bir siyasî teşkilatlanmaya gitmek zorunda kalmış ve “*Genel Komite*” adı ile bir “*Yüksek Kurul*” oluşturmuştur.

Bu vesileyle Türkiye, Kıbrıs’ta federal bir sistem kurulmasını ve Türk toplumunun Rumlardan bağımsız olarak kendi kendini idare etmesini (Armaoğlu, 1989:787), ilk kez teklif etmiştir.

Ancak Rumlar saldırılarını kesmedikleri için TBMM, 15 Şubat 1964 tarihinde Kıbrıs’a müdahale etmesi için Türk hükümetine yetki vermiştir. TBMM’den müdahale etme yetkisini alan Türk hükümeti, bu uğurdaki faaliyetlerini hızlandırmış ve silahlı kuvvetlerini, adaya çıkarmaya çalışmıştır.

İşte tam bu sırada ABD Başkanı *Johnson*, Başbakan *İsmet İnönü*’ye 5 Haziran 1964 tarihinde sert ve ağır bir dille yazılmış olduğu tehdit mektubunu göndermiştir.¹⁵²⁸ ABD Başkanı *Johnson* tarafından Türk hükümetine verilen bu mektup, Türk dış politikası tarihinde “*Johnson mektubu*” olarak geçmiştir. Böyle Türkiye, Kıbrıs meselesinde tek bir ülkeye veya bloğa güvenmemesi gerektiğini acı bir tecrübeyle öğrenmiş oldu.

Aslında 1963-1964 Kıbrıs buhranının Türkiye bakımından en önemli etkisi, *Johnson mektubu*yla Amerika’ya karşı güvenin sarsılması olmuştur. Bunun üzerine Türkiye, Sovyetlerle olan münasebetlerini düzeltme yoluna gitmiştir.

Başkan *Johnson*’ın mektubu ile Türkiye’nin adaya asker çıkarmamasından cesaret alan General *Grivas*, 15 Kasım 1967 tarihinde Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti, Garanti Antlaşması’nın IV. maddesine dayanarak TBMM’ye başvurmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kıbrıs’a müdahale etmesini tekrardan istemiştir (Armaoğlu, 1989:798-799). Türkiye 17 Kasım 1967 tarihinde adaya çıkarma yapacağını, ilgili

¹⁵²⁷ 27 Aralık 1963 tarihinde Tümgeneral Young, resmi görevine başlamıştır. Bunun için bkz... Alasya, 1983:2061; Alasya, 1987:23.

¹⁵²⁸ Kıbrıs meselesinin neden olduğu Türk-Yunan gerginliği, Türk-ABD münasebetlerinde de mahiyet değişikliğine yol açmıştır. 1964 Haziranında Johnson mektubunun verilmesinde dolayı, 12 Mart 1947 Truman Doktrini’nce sağlanan dostane ilişkilerin, büyük bir sarsıntı geçirmesine neden olmuştur. Bu da 1945 yılından beri münasebetlerin gayet soğuk olduğu SSCB’ye yaklaşmamıza yol açmıştır. Bunun en çarpıcı örneği SSCB ile ekonomik alanda birden bire meydana gelen gelişmelerdir. Bkz... Sarica vd., 1975:394-397; Erim, 1975:304-309; Alasya, 1987:38; Armaoğlu, 1989:617-618, 788.

devletlere bildirerek, tedhiş lideri *Grivas'ın* derhal adadan geri çekilmesini ve 12 bin kişilik Yunan askerinin adadan gönderilmesini istemiştir (Armaoğlu, 1989:798-799).

Aslında 1967 Kıbrıs buhranı, Türk-Yunan münasebetleri için yeni bir darbe olmuştur. Bundan dolayı Yunanistan'da meydana gelen siyasî buhran, kısa bir sürede iç çatışmaya dönüşmüş ve 1967 yılında hükümet darbesine yol açan yeni bir hadise vuku bulmuştur.¹⁵²⁹ Aynı zaman sürecinde Türkiye, Yunanistan'a göre çok daha farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Örneğin *İsmet İnönü* hükümetleri, koalisyon desteği ile ayakta kalmasına rağmen, 1965 Ekim seçimlerinde Adalet Partisi'nin, TBMM'nde büyük çoğunluğu elde ederek tek başına iktidara gelmesi, Kıbrıslı Rumları, *Makarios'u* ve Yunanistan'ı ihtiyatlı hareket etmeye zorlamıştır. Zira *Makarios* ve Yunanistan, Kıbrıs meselesindeki pozisyonlarını, Türkiye'deki iç siyasî istikrarsızlığa göre ayarlama çalışmışlardır (Armaoğlu, 1989:794).

Bu arada Batı Trakya'daki Türk halkının, Yunanistan tarafından ağır baskılara maruz kaldığı görülmüştür. Bunun sebebi Yunan dış politikasındaki yeni bir denge unsurunun oluşturulması olarak gösterilebilir. Kıbrıs'a karşı yeni bir tehdit unsuru olarak Batı Trakya'yı kullanmaya çalışan Yunanistan,¹⁵³⁰ bu yolla Kıbrıs meselesini kendi lehine dengelemeye çalışmıştır.

Yunanlıların dengeleme siyasetine karşın, farklı bir hamle yapan Kıbrıslı Türkler, 28 Aralık 1967 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasa'nın bütün kuralları uygulanıncaya kadar Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurmuşlardır (Armaoğlu, 1989:799).

1967-1974 Yılları Arasında Türkiye'nin Kıbrıs Meselesine Karşı Tavrı

2 Aralık 1967 tarihindeki mutabakat sayesinde Türkiye ve Yunanistan, yumuşama dönemine girmişlerdir. Bu iki ülkenin münasebetlerinde, meydana gelen yumuşama, tabiatı itibarıyla Kıbrıs'a da yansımıştır. Bu vesileyle BM Genel Sekreteri *U-Thant*, 13 Mart 1968 tarihinde tarafları, doğrudan doğruya müzakereye çağırmıştır.

Orta Doğu ve özellikle iki NATO ülkesinin, arasında savaş çıkmasını istemeyen diğer müttefik devletler de araya girmiş ve ikili görüşmeler, ilk olarak 3 Haziran 1968 tarihinde Türk Cemaat Meclisi Başkanı *Rauf R. Denkitaş* ile Rum Cemaati Temsilciler Meclisi Başkanı *Glafkos Klerides* arasında, Lefkoşa'da başlamıştır. Hemen ardından 3 Haziran 1968 tarihinde Beyrut'ta, 24 Haziran 1968 tarihinde ise Lefkoşa'da yapılmış ve toplumlararası görüşmeler, çeşitli aralıklarla günümüze kadar süregelmiştir (Alasya, 1987: 41; Alasya, 1983:2066; Armaoğlu, 1989:800).

Toplumlararası görüşlerin ilkinde, Rumların Türklere verilen hakları tanımak istememesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1967 Kıbrıs buhranının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı bir sırada Türk tarafı, adanın "*federal devletler olarak ikiye ayrılması*" (Armaoğlu, 1989:801)

¹⁵²⁹ 20-21 Nisan 1967 gecesi General Pattakos ve Albay Marekoses önderliğinde hükümet darbesi yapılmıştır. Siyasî iktidarı, Yunan ordusunun albayları (cunta) ele geçirmiştir. Bu arada Kral Konstantinos II., ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. Diktatörlük sistemi, tüm ülkeye hakim olduğu bir sırada, muhalefet partileri yasaklanarak baskı, siyasî sürgünler, sansür ve işkence olayları yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Özellikle cunta yönetiminin, Kıbrıs konusundaki açıklamaları, ENOSİS yolunda azınlıklara (Türklere) hak vermekten söz etmeleri dikkat çekicidir. Bkz... Kılıçoğlu, 1979:854; Kılıçoğlu, 1981:1874; Armaoğlu, 1989:785.

¹⁵³⁰ Yunanlıların meşhur ülküsü, Megali İdea'nın bir gayesi olan Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyası sebebiyle, 1966 yılında Amerika'da "*İstanbul'u Kurtarma Cemiyeti*" kuruldu. Bu uğurda milyonlarca bağış toplandı. Dolayısıyla Kıbrıslı Türklerin, Türkiye'nin ileri bir karakol olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bkz... Alasya, 1969:796; Armaoğlu, 1989:795.

görüşünü savunmuştur. Toplumlararası görüşmeler süreci içinde Türk hükümeti, federal devlet politikasında değişiklik yaparak, “*bölge muhtariyet esasına dayanan, üniter devlet görüşümü*” (Armaoğlu, 1989:801) benimsemiştir. Bir çeşit “*Kanton Sistemi*” olarak karşımıza çıkan bu görüşte, Kıbrıs’ta tek bir devlet olmasını, buna karşın birkaç bölgede toplanmış olan Türklerin, kendi bölgelerinin idaresinde muhtariyete sahip olmasını ve kendi işlerini kendileri görecektir siyasi bir yapıya kavuşmasını istemişlerdir (Armaoğlu, 1989:801).

Türkiye, Ekim 1973 seçimlerinden sonra *Bülent Ecevit* Başbakanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) – Millî Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümeti ise “*fonksiyonel federatif sistem*” (Armaoğlu, 1989:801) tezini savunmuştur. Bu sistemde toprakların paylaşılması söz konusu olmayacak, tek bir devlet içinde görev ve yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması sağlanacaktır (Armaoğlu, 1989:801).

1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmeler, 1974 yılına kadar aralıklarla sürmüştü de tarafların bir türlü anlaşamamaları sebebiyle, 1974 Nisan ayında müzakereler kesilmiştir.¹⁵³¹ *Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi Meclisi*, 13 Mayıs 1970 tarihinde kendini feshedip 21 Nisan 1971 tarihinde yaptığı toplantıda ‘*Geçici*’ sözcüğünü kaldırmış ve *Kıbrıs Türk Yönetimi* adını almıştır. Akabinde 15 Temmuz 1974 darbesinden sonra Kıbrıslı Türkler bir adım daha ileri atarak, “*Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi*” yerine, 1 Ekim 1974 tarihinde “*Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi*” şeklini alacak, yeni bir siyasi yapılanmaya gitmiştir (Armaoğlu, 1989:799). Böylece adada ikilğin ve ayrılığın temelleri yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır.

Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhâkı için yapılan girişimler ve tertiplenen saldırılar, başarıya ulaşamayınca, Atina’daki Cunta yönetimi ile *Makarios* arasında görüş ayrılıklarının doğmasına neden olmuştur. Aslında bu görüş farklılığı, Yunanistan’daki cuntanın bir an önce ENOSİS’i gerçekleştirerek, ülkedeki durumunu güçlendirmek istemiş olmasından, *Makarios’un* ise uzun vadeli mücadele yolunu seçerek, bu suretle nihai hedefe ulaşacağını düşünmesinden dolayı kaynaklanmaktadır (Armaoğlu, 1989:799; Alasya, 1987: 43). Dolayısıyla cunta, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhâkının, *Makarios* tarafından önlendiğini ileri sürerek, Başpiskoposu cumhurbaşkanlığı makamından indirmek için bir dizi plân hazırlamıştır. Bu plâna göre “...*sorumusuz bir şabın ENOSİS’i ilân etmesi ve cunta ile Makarios’un bu fiili durumu sözde istemeyerek kabul etmesini öngörmektedir*” (Alasya, 1987: 43). Bunu fark eden *Makarios*, 4 Temmuz 1974 tarihinde Yunan Cumhurbaşkanı *Fedon Kizikis’e* bir mektup göndererek, ona ithamlarda bulunmuş ve “*ben bir vali değil, seçimle gelen bir liderim*” (Armaoğlu, 1989:802) deme ihtiyacı hissetmiştir.

Gelişen hadiseler karşısında, 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanlı subaylar tarafından *Makarios’a* karşı bir darbe yapılmıştır. Darbeden hemen sonra *Makarios’un* öldürüldüğü ilân edilmiş ise de İngilizlere sığınan *Makarios*, adadan kaçmayı başarmıştır. Bu vesileyle meşhur Türk düşmanı ve azılı EOKA’cı *Nikos Sampson’un*, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturarak “*KIBRIS ELEN CUMHURİYETİ’ni*” ilân etmiştir. Aslında bu durum, rastlantı değildir. Ancak *Makarios*, Kıbrıs’tan kaçtıktan sonra BM Güvenlik Konseyi’nde 19 Temmuz 1974 tarihinde yaptığı konuşmada:

¹⁵³¹ Roma toplantısında yapılan müzakereler sırasında, Türk tarafını temsil eden Rauf Denktaş, “*Makarios’un, Kıbrıs Türklerini elinde siyasi rehin olarak gördüğünü ve Türkiye’nin «müdahalesini önlemek için müdahale edersen elindekileri topyekun yok ederim» sözleri ile şantaja başvurduğunu*” açıklayınca Rum temsilcisi Klerides: “*Açık konuşalım...Makarios bunu söylemiştir ve haklıdır... Bir Türk müdahalesi gerçekleşecek olursa, bizim için Kıbrıs için her Kıbrıslı Türk, bir tehlike teşkil eder ve Kıbrıslı Türklerin emniyetimiz açısından nötralize edilmesi, emniyetimizin gereğidir. Bu yönde gereken tedbirleri almak, halkımıza karşı görevimizdir*” demıştır. Bunun için bkz... Alasya, 1987:42.

“Yunanlılar Kıbrıs’ı işgal etmişlerdir ve Türklerden çok daha tehlikededirler. (...) Bu işgal hareketi, Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tamamen ortadan kaldırmıştır. Bugün Türk toplumu da tehlike içindedir”¹⁵³²

Demesiyle, Kıbrıs buhranı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu sırada BM’de *Makarios’tan* sonra söz alan Türk delegasyonu, “Kıbrıs’taki değişikliği kabul etmemiğe imkân yoktur. Müdahale hakkımız ortaya çıkmıştır” (Alasya, 1983:2064) demekle, kurulan gayri resmi Kıbrıs Hükümeti’ni tanımadıklarını dille getirmiştir.

Türkiye zaman geçirme politikası gütmekten, Kıbrıs’ta yaşanan olayları önlemek ve anayasal nizamı yeniden tesis etmek için diğer bir garantör devlet olan İngiltere’ye, müşterek müdahale etme teklifinde bulunmuştur. Ancak İngiliz Hükümeti’nin, müdahaleye kesinkes karşı olduğu görülmüştür (Armaoğlu, 1989:802). Bu durum karşısında Türkiye, Garanti Antlaşması’nın IV. maddesine göre 20 Temmuz 1974 sabahı, Kıbrıs Barış Harekâtı’nı başlatmıştır.¹⁵³²

20 Temmuz sabahı Türk askerleri Girne plajına çıkarken, aynı zamanda Lefkoşa–Girne yolu üzerinde ve Lefkoşa yakınlarındaki Gönyeli’ye de havadan asker indirmeye başlamıştır.

20–22 Temmuz 1974 tarihleri arasında, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs’ta küçük bir sahanın kontrolünü ele geçirmişlerdir. BM Güvenlik Konseyi’nin kararı ile taraflar arasında, 22 Temmuz 1974 günü saat 17.00’de ateşkes ilan edilmiştir (Alasya, 1983:2064; Alasya, 1987: 47; Armaoğlu, 1989:803). 22 Temmuz akşamı, ateşkesin yürürlüğe girmesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri, Girne–Lefkoşa yolunu kontrol altına almışlar ve Girne kıyılarında da genişleme harekâtını başarı ile tamamlamışlardır.

Ancak BM Güvenlik Konseyinin, 15 Temmuz 1974 Yunan müdahalesine büyük bir tepki göstermediği halde, Türkiye’nin meşru müdahalesine karşı tepki gösterdiği tespit edilmiştir. Barış Harekâtı’nın daha ilk günü, Güvenlik Konseyi’nin aldığı 353 sayılı kararlar, tarafları ateşkese ve adadaki bütün yabancı kuvvetlerin çekilmesine ve bütün ülkeleri, Kıbrıs’ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygıya davet etmiştir.¹⁵³³

Barış Harekâtı nedeniyle ortaya çıkan Kıbrıs buhranı, Türk–Yunan ilişkilerine büyük darbe vurmuş, iki ülke adeta savaş eşığına gelmiştir. General *Ioannides* Batı Trakya’daki Yunan kuvvetlerini Türkiye’ye karşı saldırıya geçirmek istemişse de bu teşebbüs, Cunta’nın diğer üyeleri tarafından önlenmiştir (Armaoğlu, 1989:803).

Aslında Kıbrıs Türk Barış Harekâtı’nın başarıya ulaşmasından sonra iki önemli sonuç ortaya çıkmıştır. Birincisi, 23 Temmuz 1974 tarihinde *Nikos Sampson*, cumhurbaşkanlığından indirilip, yerine *Glafkos Klerides* geçmiş, ikincisi de birincinin sonucuna bağlı olarak Kıbrıs’ta girilen hükümet darbesi ile başarısızlığa uğrayan Yunanistan’daki askerî cunta, 1974 Temmuz’unda iktidarı sivillere bırakarak hükümetten çekilmiştir. Fransa’da sürgünde bulunan *Konstantin Karamanlis*, *Millî Birlik Hükümeti’ni* kurmak üzere Yunanistan’a gelmiştir (Armaoğlu, 1989:803).

I. Cenevre Konferansı sonunda imzalanan 30 Temmuz 1974 tarihli Protokol’de, Kıbrıs Rum ve Türk temsilcilerinin de katılması ile II. Cenevre Konferansı’nın 8 Ağustos 1974 tarihinde

¹⁵³² Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2011c:391-424.

¹⁵³³ Bu konu için bkz... Sarıca vd., 1975:195-196; Armaoğlu, 1989:803. Ayrıca Türkiye, bu vesileyle BM Güvenlik Konseyi’nin 353 sayılı kararını 22 Temmuz 1974 günü saat 17.00’da kabul etmek zorunda kalmıştır.

toplantısı kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye temsilcisi, 5 Ağustos 1974 tarihinde yaptığı bir açıklamada Rum–Yunan cephesinin, protokol hükümlerine riayet etmediğini belirtmiştir.

Bu konferansta, Türk tarafı “*coğrafi esasa dayalı federatif sistem*”¹⁵³⁴ teklif etmişse de Rum tarafı kabul etmemiştir. Özellikle Yunan Dışişleri Bakanı *Yorgo Mavros*, Yunan takviye birliklerinin Kıbrıs’a intikalinin yapılması ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne karşı harekete hazır duruma gelmesi için zaman kazanmak amacıyla, 36 saatlik süre talep ederek, konferansta geciktirme taktiğini uygulanma çalışması, II. Barış Harekâtı’nı başlamasına neden olmuştur.

Girne bölgesinde küçük bir sahaya sıkışmış bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin hareket özgürlüğünü elde etmesi ve bu hassasiyetinin, bertaraf edilmesi için emniyet sahasına ihtiyacı vardır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, bu durumu takdir ettiğinden 14 Ağustos 1974 tarihinde kuvvetlerini yeniden harekete geçirmiştir.

Bir tarafta Mağusa, diğer tarafta Lefke istikâmetinde ileri harekâta geçen Türk Silahlı Kuvvetleri, 16 Ağustos 1974 akşamı saat 19.00’dan itibaren Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi’nin aynı gün ve 360 sayılı kararına uyarak, ateşkesi (Sarica vd., 1975:209; Alasya, 1983:2065; Alasya, 1987:50; Armaoğlu, 1989:806) ilan etmiş ve ileride KKTC’nin emniyetine ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verecek sahayı ararak, bugünkü hudutları çizmiştir.

1974-1983 Yılları Arasında Türkiye’nin Kıbrıs Meselesine Karşı Tavrı

Aslında Türkiye tarafından gerçekleştirilen bu harekâtın, siyasi alandaki neticeleri, bugün itibarıyla çok büyük olmuştur.

Her şeyden önce II. Barış Harekâtı, birincinin aksine, dünya kamuoyunda, Türkiye’nin aleyhine bir havanın doğmasına neden olmuştur. Uluslararası kamuoyu tarafından I. Barış Harekâtı, haklı ve hukuki bir müdahale mahiyetinde telakki edilirken, II. Barış Harekâtı ise bir “toprak istirdadı ve bir işgal” (Armaoğlu, 1989:806) olarak yorumlanmıştır.

Rum milislerinin yaptığı ve BM Barış Gücü nezaretinde, birçok yabancı gazetecilerin gözü önünde açılan mezarlarla orta çıkan Atlılar, Muratağa ve Sandallar’daki katliamın, II. Barış Harekâtı’nın yapılmasını zarurî bir ihtiyaç olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye’nin 14 Ağustos 1974 tarihinde II. Barış Harekâtı’na başlaması ile Yunanistan, NATO’nun güneydoğu askerî kanadından çekildiğini açıklamıştır. Bu durum, NATO ittifakı açısından çok önemli bir sonuç yaratmıştır (Aktaş and Tamçelik, 2010:70; Tamçelik, 2011a:11). Zira Kıbrıs buhranı Yunanistan’ın NATO’nun askerî kanadından çekilmesine yol açmıştır. Ancak Rogers Planı ile tekrar Yunanistan bu ittifaka girerken, Türkiye’nin karşılığında ne aldığı bugün dahi tartışılmaktadır.

Aslında 20 Temmuz 1974 Mutlu Barış Harekâtı’nın getirdiği yeni şartlar gereği, adada birtakım idarî değişiklikler olmuştur. Her şeyden önce adada, idarî sistemde yeni bir atılım yapma zarureti ortaya çıkmış ve bu gaye ile Kıbrıslı Türkler, 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti(KTFD)’ni ilân etmişlerdir. Özellikle KTFD’nin ilanı, Rum-Yunan cephesinin 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’na işlevlik kazandırmak istemesine karşı, iki coğrafi bölgeye dayalı yeni bir idarî anlayışın getirilmek istenmesiyle dengelenmeye

¹⁵³⁴ Bu sistem, kantonlara dayalı bir federatif sistem de olabilecektir.

çalışılmıştır. Kısa sürede bunun faydası görülmüş ve toplumlararası görüşmeleri başlamasına neden olmuştur.¹⁵³⁵

Toplumlararası görüşmelerin üçüncü safhasında, Rum tarafı iki bölgeyi bir federasyonu ve bununla ilgili bir harita kabul etmiş ve güneyde kalan Türklerle, kuzeyde kalmış olan Rumların gönüllü olarak yer değiştirilmeleri hususunda, anlaşmaya varıldığını açıklamıştır. Böylece Kıbrıs Türk halkı, ada tarihinde ilk kez kendi nüfus bölgesinde mütecanis bir nüfusa sahip olmuştur.

Kısa bir süre sonra Denктаş'ın önerisi ile 12 Şubat 1977 tarihinde Makarios ile Denктаş zirvesi yapılmış ve bu zirvede, 4 maddelik bir anlaşma paketi imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre iki temel unsur dikkat çekicidir. Bunlardan biri “iki topluma dayalı federal bir cumhuriyet esası”, diğeri “toprak düzenlemesinin, ekonomik yeterlilik veya verimlilik ile toprak mülkiyeti” prensiplerine göre yapılacağıdır (Armaoğlu, 1989:815).

Ne var ki 1978 Temmuz'unda Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Başbakanı Bülent Ecevit, Kıbrıs hususunda mühim bir taviz verdiği görülmüştür. Özellikle KTFD Başkanı Denктаş, buna istinaden 20 Temmuz 1978 tarihinde yaptığı açıklamada “toplumlararası görüşmeler başlar başlamaz ve gelecekteki statü hakkındaki her türlü haklarını saklı tutmak şart ile Kıbrıs'ın Maraş bölgesine 35 bin Rum göçmeni kabul edebileceği ve geçici bir idare kurulabileceği” (Armaoğlu, 1989:815) görülmüştür.

Bunun üzerine *Denктаş* ile *Kyprianou*, 19 Mayıs 1979 tarihinde bir araya gelerek, toplumlararası görüşmelere egemen olacak temel prensipleri belirleyen bir anlaşma imzalamışlardır. 10 maddelik bir anlaşma metnine göre toplumlararası görüşmeler, BM'nin gözetimi altında başlayacağı ve 1977 *Denктаş–Makarios* zirvesinin sonucuna ve BM'nin Kıbrıs'la ilgili kararları çerçevesinde yürütüleceği kararlaştırılmıştır.

Aslında bundan sonraki bütün toplumlararası görüşmeler, BM Genel Sekreteri'nin gözetiminde yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Özellikle bu dönemde bir sonuç alınamamasının başlıca sebebi 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de yaşanan rejim değişikliğinden kaynaklanmaktadır (Armaoğlu, 1989:817).

Kıbrıs Türk toplumu, toplumlararası tıkanıklığı giderebilmek için 5 Ağustos 1981 tarihinde bir öneri paketini hazırlamıştır (Alasya, 1987:64; Armaoğlu, 1989:817). Ancak bu öneri paketi, Rum lideri Kyprianou tarafından reddedilmiştir. Aslında Türkiye'deki rejimin tıkanıklığından istifade eden Rum tarafı, Kıbrıs meselesini uluslararası platformlara götürerek, kendi lehlerine kararlar almaya çalıştığı görülmüştür. Yunanistan'da özellikle Sosyalist PASOK Partisi'nin başa gelmesi ve Başbakanın Andreas Papandreu'nun olması, bu husustaki eğilimi daha da hızlandırmıştır. Türkiye'nin rejim olarak çıkmazda olması ve Papandreu'nun uzlaşmaz tutumu nedeniyle Türk tarafının Kıbrıs tezi sıkıntıya girmiş ve toplumlararası ikili görüşmelerin çıkmaza girmesine neden olmuştur.¹⁵³⁶

¹⁵³⁵ BM Güvenlik Konseyi 12 Mart 1975 tarihli ve 367 sayılı kararıyla, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilânını şiddetle kınadı. Bunun için bkz... Armaoğlu, 1989:815.

¹⁵³⁶ Bu pakette Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita, Maraş'la ilgili bir harita, anayasa taslağı, güvenlik ve garantiler konusunda bilgiler yer almaktadır. Ayrıntılar için bkz... Alasya, 1987: 64.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlanı ve Türkiye'nin Kıbrıs Meselesine Karşı Tavrı

Rum-Yunan tarafının görüşmeleri kesmekle, meseleye kalıcı bir çözüm bulunamayacağı anlaşılmıştır. Gerçekte bu tutum, Türkiye'deki darbe hükümetini ciddi ve tehlikeli bir süreç sokmuştur. Zira Rum-Yunan ikilisinin ortaya koyduğu tavırla, BM Genel Kurulu'nda 13 Mayıs 1983 tarihli kararın çıkmasına neden olmuştur. Bu karara göre “Kıbrıs Cumhuriyeti, halkının tamamı ve toprağının bütünü ile tabii kaynakları üzerinde tam ve etkili egemenlik hakkına sahiptir. Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin bu hakların, kullanılmasını sağlamak için bütün hükümetleri destek sağlamaya ve yardım etmeye çağırır” (Alasya, 1987: 67) şeklindeki ifadesi Kıbrıslı Türklerin kurduğu KTFD'nin ortadan kaldırılmasına yönelik olduğu anlaşılmıştır. Aslında bu karar, Türkiye'deki demokrasinin askıya alınmasından ve sivil irade boşluğundan istifade edilmek için ortaya atılmış ciddi bir eylemdir. Bu eylem gereği, askerî yönetimin bir şey yapamayacağı ve toplumlararası görüşmelere çekilerek, taviz kopartılacağı ve bu yöntemle Kıbrıs'ta kalıcı bir barış sağlanabileceği düşünülmüştür. Zira askerî yönetimden, Türk kamuoyunda büyük baskı olmadan gerekli tavizlerin kopartılabileceği hesaplanmıştır. Aslında bu bile darbe yönetimlerinin veya demokrasiye ara verilmenin ortaya koyduğu tehlikeyi göstermesi açısından önemlidir.

Bunun üzerine KTFD, varlığını korumak için siyasal bir refleks vermiş ve bunun için de ilk adım olarak Federe Meclis'in 5 Kasım 1976 tarihinde almış olduğu iki bölgeyi, iki toplumlu, bağımsız, bağlantısız, Federal Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması hakkındaki kararını kaldırmıştır. Ayrıca Kıbrıs Türk halkına self-determinasyon imkânı veren,¹⁵³⁷ 17 Haziran 1983 tarihli yeni bir karar almasına yol açmıştır (Alasya, 1987: 78). Aslında bu karar, Ankara'daki darbe hükümeti ile istişare edilerek alındığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Zira Ankara'daki darbe hükümeti, gelecek tepkileri karşılayamayacağını düşündüğü için bu tepkiyi Lefkoşa mahreçli yapmaya ve buna uluslararası hukuk normlarından self-determinasyon ilkesi ile güçlendirmeye çalışıldığı görülmüştür.

Aslında Rum-Yunan ikilisinin KTFD'nin ortadan kaldırılması için BM'den çıkarttığı 13 Mayıs 1983 tarihli kararı, bir nevi bardağı taşıran son damla olmuştur. Zira bu karar, KTFD'nin ilga edilmesini ve Kıbrıs Türk halkının üniter bir Rum idaresinde, azınlık durumuna düşürmesini hedeflemiştir. Dolayısıyla bu durumu önlemek için Federe Meclis, 15 Kasım 1983 tarihinde *Bağımsızlık Kararı'nı*¹⁵³⁸ oy birliği almıştır (Alasya, 1987: 78-79).

Ardından KKTC, 15 Kasım 1983 tarihinde Türkiye tarafından resmen tanınmıştır. Bunun üzerine 17 Nisan 1984 tarihinde Türkiye Büyükelçisi *İnal Batu* ve KKTC Büyükelçisi *Peker Turгут* karşılıklı olarak cumhurbaşkanlarına itimatnamelerini takdim etmişlerdir (Alasya, 1987: 79).

15 Kasım 1983 tarihinde KKTC'nin ilan edilmesi üzerine Rum yönetimi, BM Güvenlik Konseyi'ne şikayette bulunmuş ve BM Güvenlik Konseyi, teşkilât hukukuna aykırı bulduğu ve bu ilanı, 541 sayılı kararla onaylamamış ve Türk tarafının, bağımsızlık bildirisini (Alasya, 1987: 80) geri almasını istemiştir.¹⁵³⁹

¹⁵³⁷ BM Anayasası'nın 1. maddesinde “Medenî ve Siyasî Haklarla İlgili Milletlerarası Sözleşme'nin” 1. fıkrasına “siyasî statülerini serbestçe belirleyebildikleri ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri özgürce takip ettikleri takdirde, bütün halklar self-determinasyon hakkına sahiptirler” demektir. Bunun için bkz... Alasya, 1987:70, 78.

¹⁵³⁸ Federe Meclisi'nde, 15 Kasım 1983 tarihinde Başkan R. Denktaş'ın, KKTC'nin kurulması ile ilgili konuşmasında şunları söylüyor : “(...) Kıbrıs Türk halkının meşru ve önüne geçilmesi imkânsız istek ve iradesine tercüman olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak kurulduğunu dünya ve tarih önünde ilan ediyoruz (...)”. Bunun için bkz... Alasya, 1987:108.

¹⁵³⁹ ABD, *Bağımsızlık Bildirgesi'nin* geri alınması için Türk tarafına baskı yapmış ve diğer ülkelerin, KKTC'yi tanımaması için yardımları kesme tehdidinde bulunarak önlemeye çalışmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz... Tamçelik, 2011b:169-183.

KKTC'nin Kurulmasından Sonra Uluslararası Kamuoyundaki Gelişmeler

KKTC'nin ilânı, Rum ve Yunan siyasilerini şaşırttıysa da asıl hedeflerinden şaşmayacaklarını resmi ağzlarından açıklamışlardır.

1983 yılı Noel Yortusu ile Yunanistan Cumhurbaşkanı Karamanlis, Yunan Başbakanı Papandreu ve Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı S. Kyprianou'nu verdikleri demeçlerde, Kıbrıs'ı Hellenizm içindeki millî bir dava olarak gördüklerini, ENOSİS'i gerçekleştirmek için her türlü çareye başvuracaklarını açıklamışlardır (Alasya, 1987: 71).

Yunanistan ise KKTC'nin kurulmasına siyasî kanaldan büyük reaksiyon göstermiş, hatta daha da ileri giderek bütün yedeklerini askere çağırıp, teyakkuz durumuna geçirmiştir. Böylece Kıbrıs meselesinde yeni ve kontrolsüz bir kriz çıkartılmış ve taraflar daha radikal pozisyon almalarına yol açmıştır. Bu vesile ile MGK ve darbe hükümetinin hangi saikle veya hangi pazarlık sonucu bunu yaptıkları tam olarak belirlenememiştir. Zira sivil idareye kısa bir süre sonra devredileceği belli olan bir durumda veya sivil hükümetin alması gerektiren bir karar, giderayak askerî idarenin alması dikkat çekicidir. Gerçi bu kararın sivil hükümetçe alınmayacağı düşünüldüğünden bu kararın askerî hükümetçe alınması uygun görülmüştür. Aslında bu kararın bir diğer önemi ise askerî hükümetin son eylem tarzı olarak tarihe geçmesi ve Türk kamuoyuna hoş görünmesi açısından da değerlendirmesine neden olmuştur. Ne var ki bu kararın uluslararası yansımaları, iç dinamiklerden çok daha öte olmuştur. Kaldı ki bu tepkilerin karşılanması, bir ay kadar sonra devredilecek sivil hükümete bırakılması da ciddi bir handikap olarak değerlendirilebilir. Ancak yeni atanan sivil hükümetin bu eyleme karşı ciddi bir direnç göstermesini beklemek pek doğru bir yaklaşım değildir.

Özellikle Rum–Yunan ikilisi, bağımsızlık ilânının geri alınması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş ve 17 Kasım 1983 tarihinde 541 sayılı kararla, KKTC'nin ilânının hukuken geçersiz olduğunu ve bağımsızlık bildirisinin geri alınması çağrısında bulunmasını sağlamıştır. Ancak bu kararı, Türkiye ve KKTC hükümetleri tanımadıkları gibi Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış bulunan anayasa, 12 Mart 1985 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmesine neden olmuştur (Alasya, 1987: 81).

Ankara'daki sivilleşmiş yeni hükümet, bu tepkileri yumuşatabilmek için ister istemez taviz içerikli öneri paketleri hazırlamak zorunda kalmıştır. Bu amaçla KKTC'nin yeni cumhuriyet hükümeti, iyi niyet göstergesi olarak 2 Ocak 1984 tarihinde Rumlara "Öneri Paketi" sunmuştur. Ancak Rum yönetimi, mevcut konjonktür gereği bu öneri paketini reddetmiştir. Ardından BM Genel Sekreteri *Perez de Cuellar*'ın New York'ta "Odalararası İkili Görüşmeler" sonucunda hazırladığı *Taslak Anlaşması*'nı, 21 Ocak 1988 tarihinde Rum tarafında sunmuşsa da uluslararası kamuoyunu arkasına alan Kiprianu bu teklifi de reddetmiştir (Alasya, 1987: 83).

Türkiye'nin 12 Eylül darbesinden sonra Kıbrıs meselesinde ciddi bir politika değiştirmesi ve bu politikanın olumsuz yansımalarını dengeleyebilmesi için oldukça çaba harcamak zorunda kalmıştır. Ankara hükümeti, özellikle bu dengeleme işlemini ancak 1990 yılından sonra yapabilmıştır. Sivil idareye devredildikten sonra Kıbrıs meselesinde birçok açılıma gitmek zorunda kalan Türk hükümetleri, en sonunda 649/90 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını çıkartmayı başarmıştır. Kıbrıs Türk toplumu için oldukça önemli olan bu karara göre adada Türk ve Rum toplumlarından oluşan, iki farklı toplumun var olduğunu, her türlü alanda birbirlerine eşit statüde yer aldığını açıklaması dikkat çekicidir. Böylece 649/90 sayılı BM

Güvenlik Konseyi kararına dayanarak oluşturulan raporda, adadaki toplumların siyasî eşitliği ve ortaklığı kesin bir şekilde teyit edilmiş oldu (Denктаş, 1991: 25).
Sonuç olarak;

Kıbrıs'ta kurulması düşünülen federal devlet, adadaki iki etnik grubun uzlaştırılması amacıyla doğmuş ve al-ver ilkesinin uygulanmasıyla gelişmiş, ödün vermeye dayalı bir yönetim sistemi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴⁰ Zaten Kıbrıs'ta olduğu gibi federasyonlarda ödüne razı olmadan, federal bir çatı oluşturulması mümkün de değildir. Ancak bu tavizin karşılıklı denge içinde yapılması zorunludur. Ancak 12 Eylül gibi siyasal travmaların yaşandığı bir dönemde Türkiye'nin dengeli bir tavır sergilemesi mümkün olmamıştır. Zira darbe hükümetinin kendi rüştünü uluslararası kamuoyunda ispat edebilmesi için birtakım tavizlere girişebileceği ve bununla ilgili iç kamuoyunun desteğine veya muhalefetin ikna edilmesine gerek yoktur. En azından desteğin az olacağı ve toplumsal muhalefetin susturulduğu bir dönemde buna da ihtiyaç olmayacağı ortadadır. Bundan dolayıdır ki 12 Eylül darbe hükümetinin yaptığı ilk açıklamalardan birisi de Türkiye'nin uluslararası mükellefiyetlerinin aynen geçerli olduğunu ve özellikle Batı bloğu ile imzalanan siyasî, askerî ve ticarî anlaşmalara aynen riayet edeceğini belirtmesi de bundandır.

Türkiye, özellikle Rogers Planı'nda olduğu gibi hangi saikle karar aldığı bilinmeden veya karşılığında ne aldığı tam olarak görülmeden Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesine izin verdiği anlaşlamamıştır. Hiç kuşku yok ki, sivil hükümet olsa bu plana oy vermesi oldukça zor olacağı düşünülmektedir. Kaldı ki bu kadar büyük bir kozo hoyratça harcaması ve karşılığında tam olarak ne alındığının bilinmeden bu karara destek verilmesi, hele hele Kenan Evren'in "Asker sözü verildi!" demesiyle dış diplomasinin yürütülmesi hiç doğru bir yaklaşım değildir.

Dolayısıyla Kıbrıs'ta federal devlet çatısı altında devlet aygıtına bağlı ünitelerin veya tüm kuruluşların, karşılıklı işbirliği, anlayışı ve hoşgörüsü, eşitlik ilkesine saygısı, bu evrimsel gelişmenin kaçınılmaz öğeleri olarak belirmesinin oldukça zor olacağı düşünülmektedir.

NATO

4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması ile kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) temel amacı, siyasî ve askerî mekanizmaları kullanarak üyelerinin güvenliğini ve bağımsızlığını sağlamaktır. Avrupa ve Kuzey Amerika'dan 28 ülkeyi bir araya getiren NATO, üyelerinin güvenliği ve savunması alanlarında danışmanlık ve eşgüdümü sağlayan bir oluşumdur. Kuruluşu sonrasında politik ortamda pek çok değişiklik yaşanmasına karşın NATO, bu öngörülemez jeopolitik ortamda dahi müttefikleri için benzeri bulunmayan bir istikrar kaynağı olarak kalmayı başarmıştır.

Atlantik tarafındaki NATO oluşumuna karşılık, 1955'te Federal Almanya'nın NATO'ya alınması üzerine SSCB ve Doğu Bloğu ülkeleri kendi savunmalarını sağlamak amacıyla Varşova Paktı'nı kurmuşlardır.

Türkiye'nin 1952 yılında dâhil olduğu NATO'nun üç temel görevi bulunmaktadır: Toplu savunma, kriz yönetimi ve işbirliğine dayalı müşterek güvenlik.

¹⁵⁴⁰ Gazioglu, 1987:251.

Bu görevler, Washington Antlaşmasının özellikle üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerinde ele alınmıştır. Üye ülkeler, bu maddelerde, ortak savunma için yeteneklerini geliştirmeyi, herhangi bir üyenin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık ve güvenliği tehlikede olduğunda bir araya gelmeyi ve herhangi birine saldırıldığında bu saldırıyı hepsine karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir. Diğer taraftan, NATO'nun görev sahasını belirleyen ve literatürde "alan-dışılık" kavramıyla anılan 6. maddeye göre, NATO sadece sınırları antlaşmada açıkça tarif edilen Kuzey Atlantik bölgesinde meydana gelen saldırılara karşı işlevseldir. Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra "esnek yorum" yöntemiyle içeriği genişletilen bu madde, özellikle Afganistan müdahalesiyle tamamen işlevsiz kılınmıştır.

Üye ülke dışişleri bakanları, kıtalararası sistemdeki var olan istikrarı bozabilecek durumlara karşı NATO'nun 1979 yılındaki toplantısında çeşitli kararlar almıştır. Birincisi, NATO'nun esnek karşılık stratejisinin güvenilir olması için yeni gelişmelere karşılık somut adımları atması gerekmektedir. İkincisi, Müttefiklerin tümünün çıkarına olabilecek silahların kontrolü ve BNG'lerin modernizasyonun paralel bir şekilde yürütülmesidir. BNG'lerin modernizasyonu kapsamında, füzelerin seçilmiş ülkelere konuşlandırılmasını ve masraflarının NATO fonundan karşılanmasını içeren bir programın başlatılması kararlaştırılmıştır. Batı ve Doğu Bloku arasında daha istikrarlı askeri ilişkilerin oluşması amacıyla yapılması öngörülen silahların kontrol altında tutulması, ABD ve SSCB arasında 18 Haziran 1979 tarihinde SALT II (Stratejik Silahların Sınırlanması) Antlaşmasının imzalanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Böylelikle Antlaşma, taraflar arasında nükleer güçlerin dengelenmesi, NATO'nun üye ülkeler için benimsediği temel politikalar doğrultusunda istikrarı sağlaması hususunda katkıda bulunmuştur.

NATO, Gladio, Özel Harp Dairesi

NATO'nun etkinliği dış güvenlik ile sınırlı kalmadığı ve NATO Eski Genel Sekreteri ve Bilderberg Grubu Başkanı Lord Carrington 21 Nisan 1986'da Newsweek'e verdiği "Gladio" oluşumuna değinen (www.wikipedia.org)¹⁵⁴¹; "NATO'nun 1949'daki ilk anlaşma metninde gizli bir madde yer alıyordu. Bu gizli maddeye göre üye olan devlet, komünizme karşı mücadele edecek devlet kuruluşunu oluşturmak zorundaydı. Bu örgütte yer alacak kadrolar gizli tutulacaktı, gizlilik içinde çalışacaktı." demeci esas alınarak; 'gölge ordu' olarak adlandırılan Gladio benzeri örgütlerin, CIA'nın bünyesinde ve NATO denetiminde olmasına karar verildiği, Temmuz 1947'de Ulusal Güvenlik Yasası ile kurulan CIA'nın, ABD dışında örtülü sayılabilecek eylemler yapmak üzere örgütlenen bir kuruluş olduğu, örgütün, 'ABD tarafından idare ya da finanse edilen ancak resmi yetkisi olmayan insanlar' tarafından oluşturularak ABD ve emperyalizm yandaşı 'yabancı' ülkeler ya da gruplara destek vermeyi hedeflediği, örgütün bu hedefinin, ABD hükümetinin herhangi bir sorumluluk taşıdığına kanıt bırakmayacak derecede iyi planlanmış ve yerine getirilmiş örtülü faaliyetlerde bulunarak gerçekleştirdiği, bu çerçevede bazı taktikler arasında; sabotaj, propaganda, ekonomik savaş, yer altı direniş hareketleri, gerilla ve mülteci gibi 'bağımsızlık' gruplarına destek sağlamak, 'özgür' dünyanın komünizm tehdidi altındaki ülkelerde bulunan yerli antikomünist öğelere yardım etmek, onlarla birlikte çalışmak, 'düşman' devletlere karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmak olduğu;

Bu gizli örgütlenmenin, Avrupa ülkelerinde, İtalya'da 'Gladio', Danimarka'da 'Absalon', Norveç'te 'ROC' ve Belçika'da 'SDRAB' gibi farklı isimler altında faaliyet gösterdiği, eylem

¹⁵⁴¹ Gazeteci John Barry'nin NATO Genel Sekreteri Lord Carrington'la yaptığı röportaj, "Remedies and Retaliation", Newsweek, 21 Nisan 1986'dan nakledemiştir.

planlarının ABD’de hazırlandığı, örgütün eğitim ve istihdam sorunları ise NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı Koordinasyon ve Planlama Komitesi (SHAPE) yönetimi altında bazı Avrupa ülkelerinde çözümlenmekte olduğu, üye ülke halkları ve meclislerinin durumu habersiz olmakla birlikte savunma bakanları, başbakanlar, başkanlar ve içişleri bakanlarının durumun bilgisine sahip olduğu, Eski NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner ve ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Oliver North’un da bu faaliyetleri doğruladıkları şeklinde yorumlar da yapılmaktadır.

Alt Komisyonun dinlediği konuklar arasında bir soru üzerine bu konuya değinen konuklardan Hilmi ÖZKÖK, Türkiye’de Gladyo tipi bir örgütlenme olmadığını, Özel Harp Dairesi oluşturulduğunu, bunun ileri sürüldüğünün aksine Gladyo’ya karşılık gelmediğini, Özel Harp Dairesi’nin soğuk savaş döneminin bir gerekliliği ve ürünü olduğunu, resmi ve gizli bir yönü bulunmayan bir birim olduğunu, darbe planlamalarında da bir rolü olduğuna ilişkin herhangi bir ilişki görmediğini belirtmiştir (Alt Komisyon Tutanakları: 04.10.2012). Hasan Fehmi GÜNEŞ ise; bu kapsamda bir NATO üyesi olan Türkiye’de geçmiş darbelerin sadece “yerli mal” olmadığını, NATO’daki yapılanmanın bizde de geçerli olduğunu, ancak isminin Gladyo yerine Özel Harp Dairesi olduğunu, işte bu gerçeklikten hareket edilerek darbelerle ilgili bütün bağlantıların aydınlatılması ve demokrasiye karşı işlenen suçların açıklanması gerektiğini, kamuoyunun beklentisinin de bu yönde olduğunu belirtmiştir (Alt Komisyon Tutanakları: 04.10.2012).

12 Eylül’e Yaklaşırken ve Sonrasında NATO’nun Aldığı Kararlar

1977 ile 1983 arasında NATO resmi belgelerinin hiç birisinde Türkiye ile ilgili bir karara ve ibareye rastlanmamaktadır. 12 Eylül 1980 yılında Türkiye’de gerçekleşen askeri darbeye ilişkin NATO ilk açıklamasında da, Türkiye ile ilgili herhangi bir konuya değinmemiş; nükleer silahlar ve Sovyetler Birliği ve Varşova Paktının bu yöndeki kapasitesine ilişkin odak noktasını sürdürmüştür. 12 Eylül Darbesi sonrasında 1980 yılında imzalanan "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ise 12 askeri üssün NATO adına ABD tarafından 5 yıllık kullanılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, ABD'nin talebi doğrultusunda halen yürürlükte bulunmaktadır.

1980’li yıllarda NATO’nun üye devletlerinin Bakanlarıyla yapılan toplantılarda, çeşitli önemli bildirgeler (*Communiqués*) yayınlamıştır. Bunlardan birincisi, 13-14 Kasım 1980 tarihinde Bakanlık düzeyinde gerçekleştirilen 28. NATO Bakanlar Konseyi Toplantısında; mevcut nükleer güçlerin durumlarına, silahlanmaya ilişkin stratejik politika ve planlamasına, SALT Antlaşmasına, İngiltere’nin nükleer güçlerine, BNG’lerin modernizasyonuna, Uzun Vadeli Savunma Programının uygulanmasına, NATO kriz yönetimi çalışmalarına ilişkin konular tartışılmıştır.

10 Aralık 1981 tarihinde NATO, İspanya’nın NATO’ya Alınmasına ilişkin Protokolü imzalamıştır. Aynı gün yayınlanan bildirmede odaklanılan konular ise silahların sınırlandırılmasına, nükleer silahların caydırıcı rolüne, SSCB’nin istikrar bozucu faaliyetlerine, SSCB’nin Afganistan’ı işgali ve düşük düzeyli silahlarda askeri dengeye ilişkin hususlardır. 1-2 Ocak 1983 tarihindeki Bakanlar Konseyi Toplantısında, diğer toplantılarda da benzer olarak değinilen SSCB’nin nükleer gücü ile bölgedeki nüfuzuna ilişkin konular ele alınmıştır.

10 Ocak 1982 tarihinde Almanya Bonn şehrinde düzenlenen NATO Devlet Başkanları Konseyinde 16 üye ülke temsilcileri bir beyanatta bulunmuşlardır. Bu beyanatta; transatlantik ortaklığın ortak değerleri ve ideallerine olan bağlılıklarını, yeter düzeyde askeri güç ve politik dayanışma sayesinde oluşabilecek saldırılara karşı caydırıcı güç oluşturarak barışı

pekiştireceklerini, Polonya krizi ve Afganistan gibi gelişmelerde Sovyetler Birliği'nin sınırları ötesinde tehdit edici, güç kullanan ve bu doğrultuda askeri oluşumu geliştiren bir unsur olarak karşımıza çıktığı, Batı-Doğu ilişkilerinde diyaloga, işbirliğine ve müzakereye dayalı daha yapıcı ilişkilerin oluşturulması için azimle uğraş verdiklerini, amaçlarının NATO bölgesinin güvenliğini sağlamak ve bu kapsamda konvansiyonel ve nükleer silahlar yoluyla dışarıdan gelen saldırı ve tehditleri caydırmak olduğunu, aynı zamanda Varşova Paktı üye ülkelerin Batının askeri teknolojisine ulaşmasını engelleyen adımlar atılacağı, silahlanmanın kontrolüne ve azaltılmasına ilişkin Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin müzakerelerini desteklediği, Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi, dolayısıyla Almanya'nın güvenliği ve bağımsızlığı için gösterilen çabaları desteklemeyi sürdüreceklerini dile getirilmiştir.

Ayrıca, NATO, bütün ülkelerin egemenliğine saygı duyulması, ülkelerin çıkarlarına karşılık insan haklarının feda edilmemesi, düşünce özgürlüğü, kişilerin serbest dolaşımı, Helsinki Nihai Antlaşmasındaki prensiplerin ve hükümlerin uygulanması gibi hususların gerekliliğinin altı çizilmiştir. Yukarıda bahsedilen konulara ek olarak, az gelişmişlik, yoksulluk, açlık gibi istikrar bozucu durumların giderilerek dünya çapında barışın getirilmesinin hedeflerinin olduğu; enflasyonun düşürülmesi, sürdürülebilir büyümenin ve yüksek seviyede istihdamın sağlanması; bu çerçevede Varşova Paktı üye ülkeleriyle ekonomik, ticari ve finansal ilişkilerin geliştirilmesi değinilen hususlar arasındadır.

Türkiye-NATO İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu

1980'li yıllarda önemli uluslararası gelişmeler arasında 14 Ağustos 1974 tarihinde Türkiye'nin Kıbrıs'ta ikinci harekâtı başlatması yer almaktadır. Yunanistan, NATO müttefiki iki ülke arasındaki çatışmayı NATO'nun durduramadığı gerekçesiyle NATO'dan ayrıldığını açıklamıştır. Yunanistan'ın NATO'ya tekrar üyeliği 1980 yılında, Avrupa Birliği'ne üyeliği ise 1981 yılında gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1974 yılı Kıbrıs Harekâtı sonrası Yunanistan ile olan ilişkilerinde genel olarak, özellikle Yunanistan'ın NATO üyeliği odağında yaşanan siyasal atmosfer de düşünüldüğünde, gerginlik ve karşılıklı güvensizliğin hâkim olduğu görülmektedir. Türkiye, Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönmesini olumlu karşılamakla birlikte, dönüşün 1974 öncesi koşullarla olmamasında direnmesi ve Ege Denizi'ndeki NATO deniz ve hava komuta kontrol sorumluluk bölgelerinin yeniden paylaşılmasında ısrar etmesi; Yunanistan'da Türkiye'nin yayılmacı isteklerini yeniden gündeme getirdiğine ilişkin kuşkuları ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi açısından hala iki ülke arasında bir görüş birliğinin sağlanamamış olması, karşılıklı suçlamaların sürmesine yol açmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler konusunda dönemin Dışişleri Bakanı Erkmən'in açıklaması şu şekildedir:

Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün yararlı olacağına inanıyoruz. Ancak, dönüş yeni ayarlamaları da gerekli kılmaktadır. 1974'den önceki şartlarla dönüş konusu yoktur tabii. Zaten 1974'den önceki şartların yasal temeli yoktur. Bir 'de facto' durumdur. Biz 'de facto' durumun kaldırılmasını ve onun yerine bir 'de jure'nin uygulanmasını istiyoruz. Denizin üzerinde olduğu kadar, hava sahasında da yönetim konusu vardır; bütün bunların ayarlanması gerektiğine inanıyoruz... Ege, ortak bir denizdir... Komşuyuz. ... Aramızda bir deniz var. Denizden her ikimiz de belirli çerçevede içinde olmak üzere

yararlanmalıyız. Adil temeller üzerinde adil çözümler aramalıyız. Ancak bunu Yunanlılar da arzu etmedilerler...¹⁵⁴²
Erkmen'in açıklamaları, Yunanistan'da bazı basın organlarının geniş yer almış; Türkiye'nin tutumunu "tehditkar" olarak nitelenerek eleştirmiştir.¹⁵⁴³

Yunanistan'ın NATO askeri kanadına geri dönmesi Yunanistan'da farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve özellikle muhalefet NATO'ya geri dönüşe sert eleştiriler yöneltmiştir. Bu görüşlerde genel olarak, Türkiye'nin halen Yunanistan toprakları üzerinde yayılma isteklerinin olduğu, Kıbrıs'ın Türkiye tarafından işgalinde NATO'nun aciz kaldığı, bu nedenle, Yunanistan'ın NATO'ya katılımı ülke gururunu incittiği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

1979 yılında NATO başkomutanlığına getirilen General Rogers, Ege Denizi hakkında yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Bu taslağı kabul eden taraflar Ege Denizi'nin bölünmüşlüğü ortadan kaldırıyor ve Ege Denizi tekrar sivil havacılığa açılmış oluyordu. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye vetosunu kaldırınca Yunanistan 20 Ekim 1980'de NATO'nun askeri kanadına tekrar dönmüş oldu. Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünü kolaylaştıran ve Yunanistan'ın Türkiye ile imzalamış olduğu "Rogers Anlaşması" uygulamada Yunanistan'ın Türkiye karşısında duyduğu güvensizliği azaltıp iki ülke arasındaki diyalogo hızlandıracağına tam tersine, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden sertleşmesine yol açabilecek gelişmelere neden olmuştur. Türkiye, Yunanistan'la Kıbrıs ve Ege meseleleri nedeniyle, savaş gemileriyle birbirlerinin karasularını ihlal edecek kadar, birçok defa karşı karşıya gelmesine rağmen NATO iki ülke arasındaki sorunların çözümü adına hiçbir çalışmada bulunmamıştır. Bu nedenle 1980 - 1983 yılları arasında Türkiye'deki askeri yönetim NATO'yla pek ilişki kurmak istememiştir.

Ek olarak, 1981 yılı içerisinde Yunanistan'da genel seçimler döneminde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin sık sık gündeme gelmiş, Yunanistan'ın ABD ile ilişkilerinde Türkiye'den kaynaklanan kuşku ve azaltmak için kimi garantiler istemesine yol açmış, bu durum Türkiye'nin tepkisini çekerken Türk-Yunan yakınlaşmasını sekteye uğratmıştır (www.milliyet.com.tr).¹⁵⁴⁴ Bu istekler Yunanistan'ın, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a vermekte olduğu yardımlarda 7'ye 10 oranının korunmasında ısrar etmesi ve ile devam etmiştir. Ancak bu istek, iki ülkenin NATO çatısı altında ortak savunma için işbirliği yaptığı bir durumda kabul edilebilir bir öneri olmaması gerekçesiyle Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler, 1981 yılı sonunda yapılan Yunan seçimlerinde Papandreou liderliğindeki PASOK'un iktidara gelmesiyle yeni bir süreç içerisine girmiştir. İktidara geldikten sonra, seçim konuşmaları sırasında NATO'nun ya da ABD'nin Yunanistan'ın doğu sınırlarını garanti altına alması gerektiğini ileri süren Papandreou garanti konusunu tekrar gündeme getirmiş ve bu konudaki görüşlerini ABD ile yapılan görüşmelerde ve NATO toplantılarında dile getirmiştir.

¹⁵⁴² Milliyet, Aralık 1979.

¹⁵⁴³ Kıryakatiki Eleftherotipia, 5 Mart 1980'den nakledilmiştir.

¹⁵⁴⁴ "1976 yılında, o zaman Yunan Dışişleri Bakanı olan D. Bicos'a Ege'nin güvenlik konusu ile ilgili olarak verilen güvencelerin yenilenmesini istemektedir. O zaman bu konudaki güvence, ABD Dışişleri Bakanı Kissinger tarafından verilmişti ve şöyle idi; 'Ege'de hangi taraf aktif bir biçimde askeri girişimde bulunursa, ABD buna karşı çıkacak, bu tür hareketlerin önlenmesine gayret edilecektir.'; Kathimerini, 12 Mart 1981'den nakledilmiştir.

Bu çerçevede, 12 Eylül Darbesi öncesi ve sonrası Türkiye-NATO ilişkileri daha çok Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs-ABD eksenli gelişmeler içinde şekillendiği söylenebilir. Bu konulara ise ayrı bölümler halinde rapor içinde değinildiğinden burada ayrıca değinilmemiştir.

Darbeye Uluslararası Toplumun Tepkisi

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş, demokrasi dışı bir yolla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) lağvedilmiştir. 28 Ekim 1980 tarihli Anayasa Düzeni Hakkında Kanun¹⁵⁴⁵ ile 1961 Anayasası'nın bazı maddeleri değiştirilmiş ve TBMM'nin yetkileri de Milli Güvenlik Konseyi'ne devredilmiştir. Böylece Türkiye, yaklaşık 3 sene 3 ay sürecek olan darbe rejimine girmiştir. Darbenin aktörlerine göre darbenin sebebi ülke içinde vuku bulan düzensizlik ve terör ortamına son vermektir, yani meşruluk altyapısı “*düzeni sağlama*” söylemine dayanmaktadır.

Aslında darbe pratiği, 1970'li yıllarda dünya üzerinde yaygın olan bir eylemdir.¹⁵⁴⁶ Bu yüzden 1980 darbesine karşı uluslararası toplumun ve kuruluşların tepkisini değerlendirirken, o dönemin halini ve şartlarını iyi anlamak gerekmektedir. Özellikle darbenin gerçekleştiği dönemde iki kutuplu bir Soğuk Savaş'ın devam ettiğini, Batı cephesinde neo-liberal politikaların hız kazandığı ve Batı cephesinde yer alan Türkiye'nin de bu rüzgârdan etkilendiğini unutmamak gerekmektedir. Öyle ki 24 Ocak kararları olarak bilinen ve yeni dünya düzenine Türkiye'nin eklenmesini sağlayacak olan tedbirler, ABD ve İngiltere'nin güdümünde alınmıştır (Kazgan, 2005:196).

1980 yılında gerçekleştirilen darbenin dış politika açısından temelde iki özelliği olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki *geçiciliktir*. Silahlı kuvvetler ülkede hüküm süren kargaşa ortamını ortadan kaldırdıktan sonra yönetimi sivillere bırakacağını beyan etmiştir. İkinci ve daha önemli olan husus ise *sürekliliktir* (Çağırın, 2008:738-741). Dönemin Devlet Başkanı sıfatıyla Kenan Evren, yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin dış politikasının değişmeyeceğini, yapılan antlaşmalarla uyulacağını; NATO, ABD, AET ve Avrupa Konseyi ile işbirliğinin süreceğini vurgulamıştır. Yani Türkiye'nin Batı cephesindeki konumu değişmeyecektir. Özellikle darbe kadrosu ile ABD arasındaki iyi ilişkiler, Türkiye'nin neo-liberal politika rüzgârı içinde yer alması, darbeye karşı uluslararası toplumun tepkisini ilk dönemlerde cılız bırakmıştır. Yine de şunu belirtmek gerekir ki, askerî yönetim, ekonomi alanında uluslararası kuruluşlarla istikrara yönelik işbirliği içerisine girmiştir. IMF (Uluslararası Para Fonu) ile 1980-1983 dönemini kapsayacak stand-by antlaşması imzalanmış, Dünya Bankası ile 1980-1984 yıllarına ilişkin yapısal uyum kredilerine yönelik anlaşmalar yapılmıştır (Özçelik, 2011:78).

12 Eylül rejimi ile bağlantılı olarak Amerika'da Carter yönetimi, demokrasiye geçişin önemini vurgulasa da doğrudan askerî yönetime eleştiri getirmekten kaçınmıştır. Ancak ABD'nin aksine, Avrupa'nın tavrı daha eleştirel olmuştur (Hale, 1994:250-251). Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Uluslararası Af Örgütü ve çeşitli insan hakları örgütleri insan hakları ihlallerine ve özellikle işkence ve doğal olmayan yollardan gerçekleşen ölümlere karşı eleştirel yaklaşmışlar getirmişlerdir. Bu kurumlar, çeşitli raporlarla durumu öğrenmeye ve göstermeye çalışmışlardır. Hatta darbeden kısa bir süre sonra Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nden Türk delegasyonu çıkarılmış ve sivil yönetim gelinceye kadar delegasyonun temsili tekrar

¹⁵⁴⁵ Resmi Gazete, Sayı 17145, 28.10.1980, Kanun no: 2324.

¹⁵⁴⁶ Örnek vermek gerekirse Yunanistan, 1967; Irak, 1968; Libya, 1969; Umman, 1970; Şili, 1973; Arjantin, 1976; Pakistan, 1978.

kabul edilmemiştir. Yani Türkiye, Konsey'den çıkarılmamış, fakat temsil yetkisi sınırlandırılmıştır.

Aslında ABD ve Avrupa'nın tavırları arasındaki fark, ABD'nin hegemon konumu dolayısıyla olaya stratejik açıdan yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Darbeden bir yıl önce İran'da İslamî bir devrim olmuş ve İran, ABD ekseninden kaymıştır. Bunun yanı sıra SSCB, Afganistan'ı işgal etmiş ve bu işgalle Orta Doğu'ya ve Güney Asya'ya biraz daha yaklaşmıştır. Dolayısıyla bu durum, ABD açısından bölgede sağlam bir ortak bulma ihtiyacı doğurmuştur (Uzgel, 2010: 38). Pek tabii ki bu ortak, bölge bakımından Türkiye olmuştur. Hal böyle olunca Türkiye, ABD'nin etkisiyle darbe sonrası NATO ile ilişkileri pek bozulmamıştır.

Türkiye ile Avrupa Toplulukları (AT) arasında darbeden sonra oluşan duruma gelince, darbenin en başında AT'nin net bir tavrı olmamıştır. Ancak AT ülkeleri içinde Türkiye'de yaşananlarla ilgili olarak farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fransa, Hollanda ve Danimarka Türkiye ile ilişkilerin askıya alınması gerektiğini açıklamıştır. Almanya ile İngiltere'nin görüşleri ise ilişkilerin devamı yönünde olmuştur (Erhan ve Arat, 2010: 84). Darbeden hemen sonra AT Bakanlar Konseyi, demokrasiye geçişin önemini vurgulamış, fakat doğrudan askerî yönetime karşı çıkmamıştır. Benzer bir durum ise Avrupa Parlamentosu'nda yaşanmıştır. Ama bu göreceli ve olumlu hava, pek de uzun sürmemiştir. 1981 yılında hukuken değilse de fiilen ilişkiler askıya alınmıştır. Çünkü AT, bütçe görüşmelerinde malî protokolü askıya almış ve Türkiye'ye verilmesi planlanan kredi verilmemiştir.

Darbenin İlk Dönemindeki Uluslararası Tepkiler

Genel bağlamda darbenin ilk zamanlarında uluslararası toplumun doğrudan bir tavır alışı ve müdahalesi olmamıştır. İkili ilişkilere bütünlüklü bir açıdan bakıldığı zaman aynı şeyi söylemek mümkündür. Sadece bazı İskandinav ülkeleri, darbeden sonra verdiği yardımları kesmiştir (Düzgüt ve Gürsoy, 2008: 16).

Darbenin ilk zamanlarında NATO ile ilişkiler, ABD'nin etkisiyle herhangi bir çalkantıya girmemiştir. NATO sözcüsü askerî müdahalenin bir iç meseleden kaynaklandığını, istikrarlı ve şiddetten arınmış bir Türkiye'nin, NATO için çok önemli olduğunu belirtmiştir (Düzgüt ve Gürsoy, 2008:21). Özellikle o dönemde Yunanistan'ın NATO kanadına dönmesi büyük önem taşımaktadır. Kenan Evren de yaptığı açıklamalarda bu dönüş için Türkiye'nin istekli olduğunu açıklamıştır. Askerî yönetimin bu tavrı da NATO ile ilişkilerin bozulmamasını sağlamıştır.

Karşılaştırıldığında Avrupa'nın tavrının, ABD-NATO tavrından farklı olmasının önemli bir sebebi vardır. Zira Yunanistan'da 1967 yılında kurulan ve 1974'e kadar süren Albaylar cuntasının etkileri büyük olmuştur. 1980 darbesinde Türkiye'ye sert bir biçimde karşı çıkan Avrupa ülkeleri aynı biçimde Albaylar cuntasına da karşı çıkmışlardır. Örneğin Yunanistan, kendi aleyhine bir karar çıkmadan önce, kendi rızasıyla, 1969 yılında Avrupa Konseyi'nden ayrılmıştır. Bu yüzden Yunanistan tecrübesinin ve cuntanın 7 yıl sürmesinin Türkiye'deki darbe bakımından Avrupa ülkelerini etkilemesi muhakkaktır.

Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Divanı'na (AİHD) Şikâyet Edilmesi

12 Eylül rejimi ile ilgili olarak darbeye karşı uluslararası tepkiyi inceleyen bir yazıda, darbeden iki yıl sonra beş Avrupalı devletin Türkiye'yi dava etmeleri hadisesinden de söz etmek gerekmektedir. 1 Temmuz 1982 tarihinde Fransa, Norveç, Danimarka, İsveç ve Hollanda,

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bakımından Türkiye aleyhine dava açmışlardır.¹⁵⁴⁷ Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafların yazılı ve sözlü açıklamalarını aldıktan sonra 6 Aralık 1983 tarihinde başvuru hakkındaki kabul edilebilirlik kararı vermiştir. Bu başvuru 12 Eylül rejiminin Avrupa mahkemesinde yargılanmasının da önünü açmıştır (Doğru, 2012). Komisyon, 1985 yılında tarafların dostane çözümde uzlaşmaları neticesinde durumu anlatan bir karar almıştır. Aslında her ne kadar dava kapansa da bu konuda yapılan tespitler önem taşımaktadır.

Her şeyden önce davacıların şikâyetleri, 12 Eylül 1980'den, başvuru tarihi olan 1 Temmuz 1982 tarihleri arasındaki dönemle ilgilidir. Davacılar, Anayasa Düzeni Hakkında Kanun (1980) ile anayasal güvencelerin ortadan kaldırıldığını söylemektedirler. Aslında bu durum, darbe sözcüğünü kullanmadan, darbe yapıldığının beyan edilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'yi dava eden ülkeler, üç başlık altında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiğini iddia etmektedirler. Birinci başlık altında tutukluların, Sözleşme'nin 3. maddesini ihlal eder biçimde işkenceye ve gayri insanî muameleye maruz kaldıkları belirtilmiştir. İkinci başlıkta ise tutuklamaların ve yargulamaların, Sözleşme'nin 5. ve 6. maddelerini ihlal ettiğini ileri sürülmüştür. Son başlıkta ise siyasal partilere ve basına karşı getirilen kısıtlamaların Sözleşme'nin 9. 10. ve 11. maddelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir.

Türkiye ise iddialara karşı darbeden önceki durumda kamusal düzenin bozulduğunu, ulusun varlığını tehdit edebilecek olayların yaşandığını ileri sürerek, Sözleşme'nin 15. maddesindeki yükümlülüklerini askıya alma aracını kullanmak istemiştir. Ayrıca davalı Türkiye, askerî müdahalenin gerçek demokrasiye dönmek üzere yapıldığını, işkence ve gayri insanî muamelelerin bir pratik haline gelmediğini, bu tip eylemleri yapanların ise cezalandırıldığını belirtmiştir.

Yargılama devam ederken Komisyon'un görevlendirdiği delegasyon, ilk elden bilgi almak için Türkiye'ye gelmiştir. Adalet Bakanı ve Meclis üyeleri ile görüşmeler yapılmış, ayrıca Diyarbakır Cezaevi, İstanbul'da Metris ve Sağmalcılar Cezaevi ile Ankara'da Mamak Cezaevi'nde incelemeler yapılmış ve bazı mahkûm ve tutuklular ile görüşülmüştür.

Taraflar arasındaki görüşmeler sonucunda 1985 yılında barışçı çözüme ulaşıldığı Komisyon'a bildirilmiştir. Böylece dava kapanmış olsa da Türkiye'nin Sözleşme'den doğan sorumlulukları gündeme getirilmiş ve insan hakları ihlalleri konusunda bir uluslararası baskı meydana getirilmiştir. Özellikle işkence iddiaları bakımından tarihe bir not düşülmüş ve Avrupa kaynaklı bir uluslararası tepki dile getirilmiştir.

Uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin 12 Eylül Darbesine Tepkisi

12 Eylül rejimine karşı uluslararası toplumun tepkisi bakımından belki de devletler ve hükümetler arası kuruluşlardan çok, uluslararası sivil toplum örgütlerinin davranışları daha tarafsız bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu bakımdan Uluslararası Af Örgütü'nün raporları, bir anlamda önem taşımaktadırlar.

Uluslararası Af Örgütü'nün 1981 yılındaki raporunda, her zamanki gibi, Türkiye'ye de bir başlık ayrılmıştır. Ancak rapordaki başlık bile farklı bir anlam taşımaktadır. Çünkü Türkiye'de askerî rejime geçilmiş ve işkence olayları, ana temayı teşkil etmeye başladığı belirtilmiştir.

¹⁵⁴⁷ Komisyon'un 1985 yılındaki kararı için bkz...
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"kupdate":\["1985-12-07T00:00:00.OZ"\],"1985-12-08T00:00:00.OZ"}.](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Öyle ki raporda işkencenin, infazların ve ölüm cezasının Türkiye için ana konular olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴⁸ Bu bakımdan raporda yer alan bazı ifadeler aynen şöyledir:

Kasım 1978’de Türkiye’nin 67 vilayetinin 13’ünde yürürlüğe sokulan Sıkıyönetim Kanunu, iki aylık fasılla yenilenmişti ve 20 vilayeti kapsar hale gelmişti; fakat Türkiye’nin askeri liderlerinin parlamentoyu lağvedip tüm yurttaki sıkıyönetimi ilan ettikleri 12 Eylül 1980 itibarıyla sağ ve soldan kayıplar 5000’i bulmaktaydı.

Meclis üyelerini, siyasi parti mensuplarını ve sendikacıları kapsayan binlerce kişi tutuklandı. Sıkıyönetim Kanunu uyarınca bir suçlama olmadan yapılan tutuklama süreleri 15 günden 30’a ve sonra Kasım 1980’de 90 güne çıkarıldı. Tüm siyasi parti ve sendika faaliyetleri yasaklandı ve soldan Aydınlık ve Demokrat, sağdan Hergün adlı üç gazete kapatıldı.

Mayıs 1980’de Uluslararası Af Örgütü’nün görevlileri siyasi tutukluların işkenceye maruz kaldığı yönünde artan iddiaları soruşturmak üzere Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Görevliler işkenceye maruz kalanlarla mülakatlar yapmışlar ve avukatlar, doktorlar, siyasi parti üyeleri, sendikacı ve gazetecilerle konuşmuşlardı. Buluşmalardan ve sağlık raporlarını içeren dokümanlardan elde edilen veriler, temelinde Uluslararası Af Örgütü 9 Haziran 1980 tarihinde işkencenin yaygın ve sistematik hale geldiğini, polis ve sıkıyönetim otoriteleri tutuklanan insanların çoğunun işkenceye maruz kaldığını ki bunların bazılarının ölümle sonuçlandırıldığını iddia edildiğini içeren bir rapor yayınlamıştır...

Yine raporda tutuluların sayısının yüz bini geçtiği ve kendilerine ulaşan işkence iddiaları sayılarının arttığı belirtilmiştir. Ayrıca terörist faaliyetler dolayısıyla bazı Kürt grupların yargılanmakta olduğu da ifade edilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü’nün 1982 yılındaki raporuna¹⁵⁴⁹ göre ise yaklaşık 30.000 kişi, siyasi suçlar nedeniyle hapse bulunduğunu zikretmiştir. Bazı Kürt avukatlar ise mesleklerini icra ettikleri için ve bazı Kürtler ise kültürel aktivitelere katıldıkları için tutuklandıklarını da iddia edilmiştir. Ayrıca raporda işkence ve işkenceden kaynaklı ölüm olaylarının Örgüt’ün bilgisine ulaştığı da belirtilmiştir. Örgüt ise yetkililerden, gözaltında ölen bazı isimlerin soruşturulması hakkında bilgi istemiştir. Ayrıca darbeden beri ölüm cezalarının infazlarının 10’a ulaştığı da belirtilmiştir.

Darbeye karşı devletlerin ve hükümetler arası örgütlerin yaklaşımlarının aksine Uluslararası Af Örgütü’nün tavrı çok daha açık olmuş ve insan hakları ihlallerine karşı sert eleştiriler getirilmiştir.

Sonuç olarak;

Darbeler, meşru yönetimleri devirdiği için halka ve halk iradesine karşı yapılmaktadırlar. Bu sebeple demokrasi karşıtı hareketlerdir. Aynı zamanda darbeler, hukuka ve hukukun üstünlüğüne de saygısızlıktır.

¹⁵⁴⁸ Amnesty International Report 1981, Londra, s. 322-326, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/POL10/001/1981/en/5c4bdcf6-0f75-4ec4-be19-ea619d7a229b/POL100011981eng.pdf>.

¹⁵⁴⁹ Amnesty International Report 1982, Londra, s. 294-296, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/POL10/004/1982/en/cc4aa2e6-ba5b-43b7-8245-4a63a7bb91b3/POL100041982eng.pdf>.

Bugün dünyanın birçok yerinde yaptığı gibi ABD, Avrupa'ya nazaran, daha yumuşak ve anlayışlı bir şekilde 12 Eylül darbesini karşılamıştır. Dolayısıyla Türk demokrasisinin kesintiye uğratılması ABD'yi, Avrupa kadar, rahatsız etmemiştir.

Avrupa ülkeleri ve örgütleri, 12 Eylül darbesine daha eleştirel yaklaşmışlardır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) bu konudaki en önemli örnekleri ortaya koymuşlardır. Nitekim Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM), Türk delegasyonunu çıkararak, tepkisini en sert biçimiyle göstermiştir.

O zamanki adıyla Avrupa Toplulukları (AT), 12 Eylül darbesine karşı birleşik ve net tavır gösterememiştir. Bunda İngiltere ve Almanya'nın bu darbeye anlayışlı bakışları etkili olmuştur. Buna karşın Albaylar Cuntası, Franko ve Salazar diktatörlüklerini yaşamış olan ve bilen Avrupa Toplulukları (AT), 12 Eylül darbesi konusunda sessiz kalmamıştır. Türkiye'deki darbelerle ilişkileri askıya almıştır. Avrupa Toplulukları (AT), bunu en somut şekilde, “malî protokolü” askıya alıp, parasal desteği keserek göstermiştir.

12 Eylül darbesi karşısında Türkiye ile ikili ilişkileri gözden geçiren çok az sayıda devlet olmuştur. Bu kapsamda İskandinav ülkeleri öne çıkmış ve bu darbeyi kınamışlardır.

İskandinav ülkelerinin içerisinde yer aldığı beş devlet, Türkiye'yi, o dönemdeki adıyla, Avrupa İnsan Hakları Divanı'na (AİHD) şikâyet etmişlerdir (devlet başvurusu). Bu şikâyet, 12 Eylül darbesine en net tavır olmuştur. 1985'deki dostça çözüm, darbenin meşru olmadığını tescillemiştir.

Uluslararası örgütlerin tavrı daha az politik olmuş, bu sebeple 12 Eylül darbesini açık, net ve sert biçimde eleştirmişlerdir. Bu çerçevedeki en önemli örneği Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) oluşturmuştur.

Görüldüğü üzere Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir zamanda, 12 Eylül darbesi, bazı devletler tarafından ve bazı gerekçelerle, fazla eleştirilmemiştir. Bu onlara ait bir utançtır. Ancak demokrasiden ve hukuktan yana olan çok sayıdaki devlet ve örgüt, 12 Eylül darbesine karşı tavır almış, tepki göstermiş ve malî ve hukukî nitelikli adımlar atmışlardır.